İMÂM GAZÂLÎ

İHYÂ'U ULÛM'İD-DÎN

بسم الله الرحمن الرحيم

Yayına Hazırlayan

Dücane Cündioğlu

Tercüme

Ali Arslan

Redaksiyon

Dücane Cündioğlu

Ertuğrul Özalp

Hakan Özalp

Tashih

Ahmet Kaçan

Dizgi

Bahar Dizgi

Arapça Dizgi

Ebu Hamza

Film

Mustafa Dinsever

Cilt

Üçel Ciltevi

İstanbul/1993 ©

20 Mayıs 1985 Tarihli 2188 sayılı **Tebliğler Dergisi**'nde Orta Öğretim Öğrencilerine tavsiye edilmiştir.

İmam Gazâlî

İHYA-İ ULÛM'İD-DİN

احياء علوم الدين

للإمام محمد أبي حامد الغزالي

Tercüme

ALİ ARSLAN

2. Cilt

MERVE BASIN YAYIN DAĞITIM
SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
Suterazisi Sokak. Bayülken İş Hanı
No:6/1 Sultanahmet/İSTANBUL
Tel:0(212) 638 69 96-97 Faks: 638 08 45

Rub'ul-Âdât

(Âdetler Bölümü)

Birinci Kitab

KİTABU ÂDÂB'İL-EKL

(Yemek Âdâbı)

1. Tek Başına Olsa Bile Yemek Yiyen Kimsenin Riayet Etmekle Mükellef Olduğu Hususlar

2. Toplu Olarak Yemek Yemenin Zorunlu Kıldığı Hususlar

3. Misafire Yemek İkram Etmenin Âdâbı

4. Davet ve Ziyafet Âdâbı

I. Kitabu Âdâb'il-Ekl

(Yemek Âdâbı)

Giriş

Hamd, kâinatın düzenini sağlayan, yeri ve gökleri yaratan, tatlı suyu bulutlardan indiren ve o su ile taneler ve bitkileri çıkaran Allah'a mahsustur. O Allah ki bütün canlıların rızıklarını takdir etmiş, sâlih ameller yapması hususunda kuluna yardım etmiştir.

Apaçık mu'cizelerin sâhibi Hz. Muhammed'e (s.a), onun âline ve ashabına salât ve selâm olsun. Öylesine bir salât ki, vakitlerin geçmesiyle tekrarlanır, saatlerin birbirini takip edişiyle artıp katmerleşir. Bunlardan sonra muhakkak ki akılların hedefi, sevap evinde (cennette) Allah Teâlâ'ya kavuşup O'nun cemâlini doya doya seyretmektir. Bu da sadece ilim ve amel ile olur. İlim ve amelde devamlılık imkânı ise, ancak bedenin sıhhatine bağlıdır. Bedenin sıhhati ise, ancak yeterli gıdalarla mümkün ve vakitlerin tekerrürüyle ihtiyaç kadarını o gıdalardan almakla kaimdir. İşte bu sebepten ötürü bazı salihler yeyip içmeyi dinin gereklerinden saymışlardır.

Nitekim âlemlerin rabbi olan Allah bu hususu belirtmekte ve dikkatleri çekmektedir:

> Ey Rasûller! Helâl şeylerden yeyiniz ve sâlih ameller işleyiniz...
>
> (Mü'minûn/51)

Bu bakımdan ilim ve amele yardımcı olması ve takvâya doğru adım atmasına imkân vermesi için yiyen bir kimsenin nefsini başı boş ve konrolsüz bırakması uygun bir hareket değildir. Çünkü böyle yaptığı takdirde nefis, meraya dalan hayvanlar gibi, yemeye dalacaktır. Oysa dini ayakta tutan ve gereklerini yerine getirmek için yenilen yemeğin üzerinde dinin nûrlarının parlaması gerekir. Dinin nûrları ise, kulu frenliyen dinin âdab ve sünnetleridir. Muttakî bir kimse, bu sünnet ve âdabla gemlenmeli ki, ilâhî ni-

BİRİNCİ BÖLÜM

Tek Başına Olsa Bile Yemek Yiyen Kimsenin Riayet Etmekle Mükellef Olduğu Hususlar

Bunlar üç kısma ayrılır:

a. Yemek öncesi âdâb

b. Yemek esnasındaki âdâb

c. Yemek sonrası âdâb

I. Yemek Öncesi Âdâb

Bu edepler yedi tanedir:

1. Aslında helâl olmakla beraber, kazanç şekli de tamamen sünnete ve takvaya uygun, şüphelerden uzak ve temiz olmalıdır.

Helâl ve Hàram bölümünde mutlak temizin mânâsının beyan edileceği gibi, dinde müdahene yapmak suretiyle veya nefse uymak ya da ilâhi nizama göre mekruh olan bir sebeple kazanılmış olmamalıdır.

Allah Teâlâ, *helâl* demek olan *tayyib*'in yenmesini emretmiştir. Helâlin bereketini, haramın da kötülüğünü belirtmek için öldürmeyi yasaklamazdan önce bâtıl yolla elde edilen haramın yenmesini yasaklamış ve şöyle demiştir:

> Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl sebeplerle yemeyin. Ancak birbirinizden hoşnud olarak ticaret yoluyla olursa başka. Herhangi bir sebeple nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah çok merhametlidir.
>
> (Nisâ/29)

Bu bakımdan yiyecekte asıl olan, temiz (helâl) olmasıdır. Böyle olması hem farzlardandır, hem de dinin esaslarındandır.

2. El yıkamaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

zamın hassas ve şaşmaz terazisiyle yemeğe karşı olan şehvetini tartabilsin ve dolayısıyla günahları atmaya ve sevapları kazanmaya vesile olsun. Her ne kadar yemekte nefsin zevk alması varsa da (yine günâhı atmaya ve sevabı kazanmaya vesile olur). Hz. Peygamber şöyle demiştir:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيُؤْجَرُ حَتَّى فِى اللُّقْمَةِ يَرْفَعُهَا اِلٰى فِيهِ وَاِلٰى فِى امْرَأَتِهِ.

Kişi, yediği ve ailesine yedirdiği lokmadan bile ecir alır.[1]

Bu da yemek yemenin âdâb ve sünnetlerine riayet etmekle mümkün olur. İşte biz burada yemekteki dinî vazifeleri; farzını, sünnetini, mürüvvet ve şeklini dört bölüm ve bir fasılda anlatacağız.

Birinci Bölüm: Tek başına olsa bile yemek yiyen kimsenin riayet etmekle mükellef olduğu hususlar.

İkinci Bölüm: Toplu olarak yemek yemenin gerekleri

Üçüncü Bölüm: Misafire yemek ikram etmenin âdâbı

Dördüncü Bölüm: Davet ve ziyafet âdâbı

---

1) Buhârî, (Sa'd b. Ebî Vakkas'dan)

BİRİNCİ BÖLÜM

Tek Başına Olsa Bile Yemek Yiyen Kimsenin Riayet Etmekle Mükellef Olduğu Hususlar

Bunlar üç kısma ayrılır:

a. Yemek öncesi âdâb

b. Yemek esnasındaki âdâb

c. Yemek sonrası âdâb

I. Yemek Öncesi Âdâb

Bu edepler yedi tanedir:

1. Aslında helâl olmakla beraber, kazanç şekli de tamamen sünnete ve takvaya uygun, şüphelerden uzak ve temiz olmalıdır.

Helâl ve Hàram bölümünde mutlak temizin mânâsının beyan edileceği gibi, dinde müdahene yapmak suretiyle veya nefse uymak ya da ilâhi nizama göre mekruh olan bir sebeple kazanılmış olmamalıdır.

Allah Teâlâ, *helâl* demek olan *tayyib*'in yenmesini emretmiştir. Helâlin bereketini, haramın da kötülüğünü belirtmek için öldürmeyi yasaklamazdan önce bâtıl yolla elde edilen haramın yenmesini yasaklamış ve şöyle demiştir:

> Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda bâtıl sebeplerle yemeyin. Ancak birbirinizden hoşnud olarak ticaret yoluyla olursa başka. Herhangi bir sebeple nefislerinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah çok merhametlidir.
>
> (Nisâ/29)

Bu bakımdan yiyecekte asıl olan, temiz (helâl) olmasıdır. Böyle olması hem farzlardandır, hem de dinin esaslarındandır.

2. El yıkamaktır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اَلْوُضُوءُ قَبْلَ الطَّعَامِ يَنْفِى الْفَقْرَ وَبَعْدَهُ يَنْفِى اللَّمَمَ.

Yemekten önce abdest almak (el yıkamak) fakirliği, yemekten sonra el yıkamak ise deliliği giderir.[2]

Başka bir rivayette 'Gerek yemekten önce, gerekse sonra olsun, el yıkamak fakirliği giderir' denmiştir. Çünkü el, pislenmekten korunamaz. Bu bakımdan eli yıkamak nezahet ve nezafete daha yakındır. Bir de yemekten gaye; ibadet yönünden dine yardım etmektir. Bu bakımdan yemekten önce yapılan temizlik, namazdan önceki abdest gibi yerinde bir temizlik olur.

3. Yemeğin yere serilmiş sofranın üzerine konmasıdır. Zira böyle yapmak, masa üzerinde yemekten, Hz. Peygamber'in fiiline daha yakındır.

كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ اِذَا اُتِىَ بِطَعَامٍ وَضَعَهُ عَلَى الْاَرْضِ.

Hz. Peygamber (s.a) kendisine bir yemek getirildiği zaman yere koyarak yerdi.[3]

Böyle yapmak, sofrada yemekten tevazua daha yakındır. Fakat yemeği yere koyup yemek mümkün değilse, sofra üzerinde yiyebilir. Çünkü sofra kelimesi (anlamı bakımından) yolculuğu hatırlatır. Yolculuktan da âhiret yolculuğu hatıra gelir. Ondan da âhiret yolculuğunun takvâ yemeğine olan ihtiyacı insanın aklına gelmelidir.

Enes b. Mâlik (r.a) şöyle demiştir: 'Rasûlullah (s.a), ne masa gibi yerden yüksek şeyler üzerinde, ne de *Sükürrüce* denilen kapta yemek yemezdi'.[4]

Enes'e denildi ki:

- O halde, siz neyin üzerinde yiyordunuz?

- Sofra üzerinde.

---

2) Müsned-i Şihab

3) Ahmed b. Hanbel

4) Buhârî. (*Sükürrüce*, küçük bir kaptır)

Dört şey vardır ki, bunlar Rasûlullah'tan (s.a) sonra ihdas edilmişlerdir: a) Yemek masaları, b) Unu elemek için elek, c) *Eşnan* denilen köpüklü madde ile yıkanmak, d) Doyasıya yemek.

Biz, her ne kadar 'sofra üzerinde yemek evlâdır' demişsek de 'Masa üzerinde yemek, tenzihî veya tahrimî bir mekruhtur' demek istemiyoruz ve diyemeyiz. Çünkü masa üzerinde yemenin hakkında herhangi bir yasak sabit olmuş değildir. 'Masa üzerinde yemek Rasûlullah'tan sonra ihdâs edilmiştir' denilmiş ise de, bunun mânâsı yasak demek değildir. Zira Rasûlullah'tan sonra ihdâs edilen her şeyin kullanılması yasak değildir. Yasak olan bid'at, sâbit bir sünnete zıt düşen, şer'î bir işi gerektiren ve illeti olduğu halde kaldırılmasına vesile olan bid'attır. Hatta bazı hâllerde sebepler değişip bozulduğu zaman, ibtidâ, (yâni bid'atleri icat etmek) farz olur. Kaldı ki masada, yemeğin daha kolayca yenmesi için yerden yüksek tutulmasından başka bir mânâ da yoktur. Masada yemek yemenin benzerleri mekruh olmayan hâllerdir. Dört şeyin bid'at olduklarında ittifak vardır. Onların hepsi aynı derecede mahzurlu değiller. Belki (sabun) gibi temizlikte kullanılan *eşnan,* temizliği temin ettiği için güzeldir. Zira İslâm dininde guslетmek ve yıkanmak, temizlik maksadıyla yapıldığı takdirde müstehâbdır. *Eşnan* ise, temizliği daha da tamamlayıcıdır. Ashab-ı Kirâm (r.a), *eşnanı*, âdet olmadığı için kullanmamışlardır veya ellerine kullanacakları kadar *eşnan* geçmezdi veya mübâlâğalı bir şekilde temizlenmekten daha önemli meselelerle meşgul idiler. Onun için de fazla temizliğe yarayan *eşnan* gibi maddeleri kullanmaya vakit bulamazlardı. Zira ashab-ı kirâm yemekten sonra vakit bulup ellerini yıkayamazdı. Mendilleri ise ayaklarının altı idi. Ashab-ı kirâmın böyle yapmaları, yıkamanın müstehab olmasına mâni değildir.

Elek

Elek ve kalbura gelince, onlardan gaye; yemeği ve ekmeği daha güzelleştirmektir. Bu ise eğer ifrat derecesindeki nimetlenmeye sürüklenmezse mübah bir harekettir.

Masa

Yemek masasına gelince; masa sadece yemeği kolaylaştırmak için kullanılan bir âlettir. Bu da, eğer kibir ve büyüklük taslamaya sebep olmazsa mübâhtır.

Doymak

Doyasıya yemeye gelince, bu dört bid'atın en şiddetlisidir. Çünkü doyasıya yemek, şehvetin tahrik olmasını ve bedendeki ârızaların harekete geçmesini sağlar. Bu bakımdan bu bid'atların arasındaki farkı bilmelisin.

4. İlk oturuşunda sofrada güzelce oturmalı ve o güzel oturmayı yemeğin sonuna kadar devam ettirmelidir.

كَانَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ رُبَّمَا جَثَا لِلاَكْلِ عَلٰى رُكْبَتَيْهِ وَجَلَسَ عَلٰى ظَهْرِ قَدَمَيْهِ وَرُبَّمَا نَصَبَ
رِجْلَهُ الْيُمْنٰى وَجَلَسَ عَلَى الْيُسْرٰى وَكَانَ يَقُولُ: لاَ اٰكُلُ مُتَّكِئًا اِنَّمَا اَنَا عَبْدٌ اٰكُلُ كَمَا يَاْكُلُ
الْعَبْدُ وَاَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ.

Hz. Peygamber çoğu zaman dizleri üzerine çökerek, bazen ayaklarının sırtları üzerinde, bazen de sağ ayağını diker, sol ayağının üzerine otururdu[5] ve şöyle derdi: 'Ben yaslanarak yemem. Çünkü ben kulum. Kölelerin yeyişi gibi yer ve kölenin oturuşu gibi de otururum'.[6]

Yaslanarak su içmek de, mekruhtur. Çünkü mideye zararlıdır. Uzanarak, yaslanarak yemek mekruhtur. Ancak çerez olarak yenen şeyler bu hükmün dışındadır.

Hz. Ali uzanmış olduğu halde miğferinin üzerine konmuş bir peksimet yemişti. Yüzükoyun yatarken yediği de söylenmiştir. Çünkü Araplar bazen böyle yaparlardı.

5. Yedikleriyle güçlenmeye ve Allah'a ibadet etmeye niyet etmelidir ki, yemekle de Allah'a itâat etmiş olsun. Yemeği sadece lezzet alma ve zevklenme gayesiyle yememelidir.

İbrahim b. Şeyban şöyle demiştir: 'Seksen seneden beri şehvetim ve arzum için birşey yemiş değilim!'

Bu niyetiyle beraber, daima az yemeğe azimli olmalıdır. Zira kişi ibadet kuvvetini temin etmek için yediği zaman, ancak doya-

---

5) Ebu Dâvud

6) Buhârî

mayacak kadar yemek suretiyle niyetinin doğruluğunu isbat etmiş olur. Çünkü doyasıya yemek, değil ibadete güç ve kuvvet vermek, belki ibâdete mânidir. Bu bakımdan şehvetin kırılması böyle bir niyetin zaruri neticesi olduğu gibi, kanaatkârlığı oburluğa tercih etmek de bu niyetin gerekli neticesidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

مَا مَلأَ اٰدَمِىٌّ وِعَاءً شَرًّا مِنْ بَطْنِهِ حَسْبُ ابْنُ اٰدَمَ لُقَيْمَاتٌ يُقِمْنَ صُلْبَهُ فَاِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَثُلُثٌ طَعَامٌ وَثُلُثٌ شَرَابٌ وَثُلُثٌ لِلنَّفَسِ.

Hiçbir insan, karnından daha şerli bir kabı doldurmuş değildir. Âdemoğluna, belinin düzeltilmesine yardımcı olabilecek kadar yemek yeter. Eğer bu kadarcıkla iktifa etmezse karnını üçe taksim etmelidir. Üçte birini yemeğe, üçte birini suya, üçte birini de nefes almaya ayırmalıdır.[7]

Böyle niyet etmenin ayrılmaz ve zarurî gereklerinden birisi de, ancak acıktığı zaman yemeğe el uzatmaktır. Bu bakımdan acıkmak, yemekten önce varlığı gereken sebeplerden biridir. Kişinin doymadan önce sofradan elini kaldırması gerekir. Böyle yapan bir kimse doktor muayenesinden kurtulmuş olur. Kitabımızın gelecek bölümlerinde az yemenin faydaları belirtilecektir ve az yemenin tedricî bir surette nasıl yapılacağı da *Mühlikât* bölümünün 'yemeğe karşı şehvetin kırılması' bahsinde zikredilecektir.

6. Mevcut olan rızka ve hazır olan yemeğe razı olmasıdır. Fazla yemeye dalmak, fazlasını aramak ve katığı beklemek uygun bir hareket değildir. Ekmeğe yapılacak hürmet, ona katık aramamaktır. Zira ekmeğe hürmet etmek hadîsi şerifle emredilmiştir.[8]

Madem hadîs bunu emrediyor, o halde insanı ibâdet hususunda güçlü kılan ve hayatını idame ettiren her helâl şey insan için hayırlıdır ve onu hiçbir zaman hakir görmemelidir. Daima hürmet etmelidir. Hatta namaz vakti gelmişse dahi, yemeği namazdan ötürü bekletmek de uygun değildir. Şu şartla ki, namazın vakti daralmamışsa.. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

---

7) Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce, (Mikdad b. Madî Kerib'den)

8) Bezzar, Taberânî, (Abdullah b. Ümmü Haram'dan)

إِذَا حَضَرَ الْعِشَاءُ وَالْعَشَاءُ فَابْدَؤُا بِالْعَشَاءِ.

Yatsı namazı ile akşam yemeği aynı anda hazır olduğu zaman önce yemekten başlayınız.[9]

İbn Ömer (r.a), çoğu zaman imamın okumasını duyduğu halde akşam yemeğini bırakıp cemaate iştirâk etmezdi. Ne zaman canı yemek istemez ve yemeğin tehirinde herhangi bir zarar da yoksa, işte o zamanı en evlâsı, namazı daha önce kılmaktır.

Yemek hazır olduğu zaman namaz için kamet getirilirse, duruma bakılır; eğer yemeği tehir etmekte yemeğin soğuması veya yemediği için namazda birtakım vesvese ve şüpheler belirmesi sözkonusu ise, yemeği namaza takdim etmek daha müstehabdır. İster canı yemek istesin, ister istemesin. Çünkü bu hususta vârid olan hadîs umumîdir. Zira karnı aç olmasa bile, sofradaki yemeğe bakmaktan az da olsa kendini alamaz. Bu ise namazda aranan huzura zıddır.

7. Aynı sofraya birçok elin uzanmasını temine çalışmaktır. İsterse o eller aile efrâdının elleri olsun. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اِجْتَمِعُوا عَلَى طَعَامِكُمْ يُبَارَكْ لَكُمْ فِيهِ.

Yemeğinizin üzerinde toplanın. Böyle yaptığınız takdirde sizin için o yemekte bereket olur.[10]

Enes (r.a) şöyle der: 'Allah'ın Rasûlü tek başına yemezdi'.[11]

Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

خَيْرُ الطَّعَامِ مَا كَثُرَتْ عَلَيْهِ الْأَيْدِى.

Yemeğin en hayırlısı kendisine birçok elin birden uzandığı yemek-tir.

---

9) *Namaz* bölümünde geçmişti.

10) Ebu Dâvud ve İbn Mâce

11) Harâitî

II. Yemek Esnasındaki Âdâb

Bunlar şöyle sıralanabilir:

1) Yemeğe besmele ile başlamalıdır.

2) Sonunu *elhamdülillah* ile bitirmelidir. Hatta her lokma ile beraber *bismillah* denmesi çok güzeldir ki, oburluk onu Allah'ın zikrinden alıkoymasın,

3) Birinci lokma ile beraber *bismillah*, ikinci ile beraber *bismillahirrahman*, üçüncü lokma ile beraber *bismillahirrahmânirrahîm* demelidir.

4) Besmeleyi, başkası da hatırlasın diye sesli söylemelidir.

5) Sağ el ile yemelidir.

6) Yemeğe tuz ile başlayıp, yemeği tuz ile bitirmelidir.

7) Lokmasını küçük tutmalı ve güzelce çiğnemelidir.

8) Bir lokmayı yutmadan diğer lokmaya elini uzatmamalıdır; zira böyle yapmak yemekte acelecilik yapmak demektir.

9) Yenebilecek hiçbir şeyi hor görmemelidir.

لَايَعِيبُ مَأْكُولاً كَانَ اِذَا اَعْجَبَهُ اَكَلَهُ وَاِلاَّ تَرَكَهُ.

Hz. Peygamber yemeklerin hiçbirisini hor görmezdi. Eğer hoşuna giderse yerdi. Aksi takdirde yemezdi.[12]

10) Önünden yemelidir. Ancak meyvelerde istediği taraftan alabilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

كُلْ مِمَّا يَلِيكَ.

Yemeğin senin tarafına düşen kısmından ye![13]

يَدُورُ عَلَى الْفَاكِهَةِ فَقِيلَ لَهُ فِى ذٰلِكَ فَقَالَ: لَيْسَ نَوْعًا وَاحِدًا.

---

12) Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

13) Müslim ve Buhârî, (Ömer b. Ebî Seleme'den)

Sonra Hz. Peygamber (s.a), ellerini meyveler üzerinde gezdirdi. Kendisine 'Neden böyle yapıyorsunuz?' denildiğinde şöyle buyurdu: 'Meyveler bir çeşit değildir'.[14]

11) Yemeğin tepesinden ve ekmeğin ortasından yememelidir. Aksine ekmeğin kenarlarından kesmek suretiyle yemelidir. Ancak ekmek az olduğu zaman, ekmeği kopararak yemelidir.

12) Ekmeği de, pişmiş eti de bıçakla kesmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber böyle yapmayı yasaklayarak[15] şöyle demiştir:

Eti, ön dişlerinizle parçalamak suretiyle yeyiniz.[16]

13) Çömlek veya başka bir kabı ekmeğin üzerine koymamalıdır. Ancak ekmekle katık olarak yenen madde ekmek üzerine konabilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اَكْرِمُوا الْخُبْزَ فَاِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اَنْزَلَهُ مِنْ بَرَكَاتِ السَّمَاءِ.

Ekmeğe hürmet ediniz. Zira Allah ekmeği göğün bereketlerinden indirmiştir.[17]

14) Elini ekmekle silmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اِذَا وَقَعَتْ لُقْمَةُ اَحَدِكُمْ فَلْيَأْخُذْهَا وَلْيُمِطْ مَا كَانَ بِهَا مِنْ اَذًى وَلَا يَدَعْهَا لِلشَّيْطَانِ وَلَا يَمْسَحْ يَدَهُ بِالْمِنْدِيلِ حَتّٰى يَلْعَقَ اَصَابِعَهُ فَاِنَّهُ لَا يَدْرِى فِى اَىِّ طَعَامِهِ الْبَرَكَةُ.

Herhangi birinizin lokması elinden düştüğü zaman, onu kaldırıp ona yapışan tozları sildikten sonra (yemelidir). Onu şeytana bırakmamalıdır. Parmaklarını yalamadan önce, mendil ile silmemelidir. Çünkü kişi bereketin hangi yemekte olduğunu bilemez.[18]

---

14) Tirmizî ve İbn Mâce

15) İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle); Beyhakî, (Ümmü Seleme'den *zayıf* bir senedle)

16) Ebu Dâvud, (Hz. Âişe'den)

17) Müslim, (Enes ve Câbir'den)

18) Müslim

15) 'Sıcak yemeğe üflememelidir. Çünkü böyle yapmak, yasaklanmıştır'.[19] Sıcak yemek yenebilecek dereceye gelinceye kadar sabretmelidir.

16) Hurmaları yedi, onbir veya yirmibir tane; yâni tek olarak yemelidir. Yahut da mümkün olduğu kadar yediği hurmaları tek sayıda bitirmelidir.

17) Hurmaların içinde bulunduğu kaba çekirdeğini atmamalıdır ve aynı zamanda çekirdekleri elinde de tutmamalıdır. Hurma çekirdeğini ağzından elinin dışına koyup sonra atmalıdır. Çekirdeği ve tortusu olan her tane ve meyve de hurma hükmündedir.

18) Yemeğin artıklarını yemek tabağına dökmemelidir. Onları, tortular ve çöplerle beraber bir yere bırakmalıdır ki, başkası yanılıp onu yemesin.

19) Yemek esnasında fazla su içmemelidir. Ancak boğazında lokma kalırsa veya normal olarak susamışsa, o zaman su içebilir. Denildi ki, yemek esnasında su içmek, tıbben faydalıdır. Çünkü (doktorlara göre), su midenin düzenleyicisidir.

Su İçmek

Su içmenin edepleri şunlardır:

1) Testiyi sağ eline alıp *bismillah* deyip emmek suretiyle içmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

مُصُّوا الْمَاءَ مَصًّا وَلاَ تَعُبُّوهُ عَبًّا فَإِنَّ الْكُبَادَ مِنَ الْعَبِّ.

Suyu emerek yavaş yavaş içiniz. Onu, bolca nefes almadan içmeyiniz. Zira ciğer hastalığı bu şekilde su içmekten meydana gelir.[20]

2) Ayakta veya uzanmış iken içmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) ayakta su içmeyi yasaklamıştır.[21]

---

19) Ahmed, (İbn Abbas'tan)

20) Deylemî, *Müsned'il Firdevs*

21) Müslim, (Enes, Ebu Said ve Ebu Hüreyre'den)

Buna rağmen Rasûlullah'ın ayakta su içtiği de rivayet edilmiştir. O halde bu iki rivayetin arasındaki zıtlığın giderilmesi ve telif edilmesi şöyledir: Hz. Peygamber'in ayakta su içmesi, herhangi bir özürden dolayıdır.[22]

3) Suyu içerken testinin altından üzerine damlamamasına dikkat etmelidir.

4) İçmeden önce, testiyi kontrol etmelidir.

5) Ağzı testide iken nefes alıp vermemeli ve geğirmemelidir. Hamdederek testiyi ağzından meyilli bir şekilde uzaklaştırmalı, nefesini alıp geğirdikten sonra besmele ile ikinci bir defa testiyi ağzına götürmelidir. Zira Hz. Peygamber (s.a) içtikten sonra şöyle demiştir:

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى جَعَلَهُ عَذْبًا فُرَاتًا بِرَحْمَتِهِ وَلَمْ يَجْعَلْهُ مِلْحًا اُجَاجًا بِذُنُوبِنَا.

Hamd, suyu rahmetiyle tatlı ve zevkli yaratan Allah'a mahsustur. O Allah ki, günahlarımızdan ötürü suyu acı ve tuzlu kılmamıştır.[23]

6) Gerek testi ve gerekse cemaatin arasında dolaştırılan diğer su kapları olsun, bütün bunlar, sağdan başlayarak dolaştırılmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) süt içerken, Hz. Ebubekir Sıddîk (r.a) solunda, bir bedevî de sağında idi. Hz. Ömer de meclisin bir köşesinde bulunuyordu. Rasûlullah'ın süt kabını bedevîye uzattığını görünce, Hz. Ömer (r.a) 'Yâ Rasûlullah! Senin solunda duran Ebubekir'e versene' demesine rağmen Rasûlullah, Hz. Ebubekir'e değil de göçebeye verdi ve şöyle buyurdu: 'Sağdan başlayınız, sağdan, sağdan...'[24]

7) Üç nefeste suyu içmelidir.

8) Başlangıcında *besmele* çekmeli, sonunda ise, Allah'a hamdetmelidir. Birinci nefesin sonunda *elhamdülillâh*, ikinci nefesin

---

22) Müslim ve Buhârî, İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in *zemzem* suyunu ayakta içtiğini rivayet etmişlerdir.

23) Taberânî, (Ebu Câfer Muhammed b. Ali'den)

24) İmam Mâlik, İmam Ahmed, Müslim, Buhârî ve diğer sünen sahipleri, (Enes'ten)

sonunda *rabb'il-âlemîn*, üçüncü nefesin sonunda da *errahmânir-rahîm* demelidir.

İşte yemek ve içmek hususunda söylediğimiz bu yirmiye yakın edeplerin varlığı rivayetlerle sabittir.

III. Yemek Sonrası Âdâb

Yemekten sonra müstehab olanlar şunlardır:

1) Doymadan sofradan çekilmelidir.

2) Parmaklarını yalamalıdır.

3) Daha sonra mendil ile silmelidir.

4) Daha sonra yıkamalıdır.

5) Yemek kırıntılarını toplayıp yemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir: Sofradan düşen yemek kırıntılarını yiyen bir kimse, genişlikte yaşar ve çocuğu hakkında da âfiyete kavuşur.[25]

6) Dişlerini kürdanla karıştırmalı, dişlerinin arasından her çıkanı yutmamalı, ancak dişlerinin köklerinde biriken ve dilin ucuyla çıkarılan şeyleri yutmalıdır. Kürdan ile çıkartılan şeyi ise dışarı atmalıdır. Kürdan ile dişlerini araladıktan sonra, su ile ağzını yıkamalıdır. Çünkü bu hususta ehl-i beyt'ten rivayet edilen bir söz vardır.

7) Yemek çanağını parmaklarıyla silmeli, yıkayıp suyunu içmelidir. Zira deniliyor ki; yemek çanağını parmaklarıyla silip parmağını yalayan, çanağı yıkayıp suyunu içen bir kimse için, âzâd edilmiş bir kölenin sevabı yazılır. Yemek kırıntılarının toplanması ise, elâ gözlü hurîlerin mehridir.

8) Yedirdiği nımetlere karşı Allah'a kalbiyle şükretmelidir. Şöyle ki, yemekleri Allah'tan kendisine ihsan edilen birer nimet olarak görmelidir.

> Ey mü'minler! Size verdiğim rızıkların temiz ve helâlinden yiyiniz ve Allah'a şükrediniz!
>
> (Bakara/172)

---

25) Ebu Şeyh, *Sevab*, (Câbir'den)

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى بِنِعْمَتِهِ تَتِمُّ الصَّالِحَاتُ وَتَنْزِلُ الْبَرَكَاتُ، اَللّٰهُمَّ اَطْعِمْنَا طَيِّبًا وَاسْتَعْمِلْنَا صَالِحًا.

Hamd o Allah'a mahsustur ki O'nun nimetlerinin sayesinde sâlih ameller tamamlanır ve bereket iner. Ey Allahım! Bize güzeli ve helâlı yedir, bizi sâlih yollarda kullan.

Eğer şübheli bir şey yersen şöyle demelisin:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ عَلٰى كُلِّ حَالٍ. اَللّٰهُمَّ لَاتَجْعَلْهُ قُوَّةً لَنَا عَلٰى مَعْصِيَتِكَ.

Her hâlükârda hamd Allah'a mahsustur. Ey Allahım! Bu yemekleri sana isyan etmek yolunda harcanan bir enerji kılma.

Yemekten sonra, *İhlâs* ve *Kureyş* sûrelerini okumalıdır. Sofrayı kaldırmadan kendisi sofradan kalkmamalıdır. Eğer başkasının yemeğini yemiş ise ona duâ edip, şöyle demelidir:

اَللّٰهُمَّ اَكْثِرْ خَيْرَهُ وَبَارِكْ لَهُ فِيمَا رَزَقْتَهُ وَيَسِّرْ لَهُ اَنْ يَفْعَلَ فِيهِ خَيْرًا وَقَنِّعْهُ بِمَا اَعْطَيْتَهُ وَاجْعَلْنَا وَاِيَّاهُ مِنَ الشَّاكِرِينَ.

Ey Allahım! Bu kulunun hayrını çoğalt, kendisine vermiş olduğun rızkına bereket ihsan et. Rızkında hayırlı hareket etmeyi kendisine müyesser eyle; verdiklerinle kendisini kanaâtkâr kıl. Bizi ve onu şükreden kullarından eyle!

Eğer bir topluluğun yanında iftar ederse şöyle demelidir:

اَفْطَرَ عِنْدَكُمُ الصَّائِمُونَ وَاَكَلَ طَعَامَكُمُ الْاَبْرَارُ وَصَلَّتْ عَلَيْكُمُ الْمَلَائِكَةُ.

Oruçlular nezdinizde iftar ettiler (etsinler), hayırlı insanlar yemeğinizi yediler (yesinler), melekler size salâvat-ı şerîfe okudular (okusunlar).

Yemekten sonra çokça istiğfar etmelidir. Şüpheli olarak yediği yemekten ötürü üzülmelidir ki, göz yaşları ve üzüntüsüyle ateşin hararetini söndürmüş olsun. O ateş ki, onu kıskıvrak tutmak için hazırdır. Zira Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

كُلُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ اَوْلٰى بِهِ.

Haramdan gelişen her ete ateş daha uygun ve evlâdır.

Yeyip ağlayan, elbette yeyip oynayan gibi değildir. Süt içtiği zaman, şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيمَا رَزَقْتَنَا وَزِدْنَا مِنْهُ.

Ey Allahım! Bize rızık olarak verdiklerine bereket ver ve daha fazlasını da bize ihsan buyur.

Eğer sütten başka birşey yerse (veya içerse) şu duâyı okumalıdır:

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيمَا رَزَقْتَنَا وَارْزُقْنَا خَيْرًا مِنْهُ.

Ey Allahım! Bize rızık olarak verdiklerine bizim için bereket ihsân et. Bizim için ondan daha hayırlısını rızık olarak ver.

Bu duayı, Hz. Peygamber (s.a) faydası umumî olduğu için süt içmeye tahsis etmiştir. Yemekten sonra şöyle demek müstehabdır:

اَلْحَمْدُلِلّٰهِ الَّذِى اَطْعَمَنَا وَسَقَانَا وَكَفَانَا وَاٰوَانَا سَيِّدُنَا وَمَوْلاَنَا يَاكَافِى مِنْ كُلِّ شَيْءٍ وَلاَ يَكْفِى مِنْهُ شَيْءٌ اَطْعَمْتَ مِنْ جُوعٍ وَاٰمَنْتَ مِنْ خَوْفٍ فَلَكَ الْحَمْدُ اٰوَيْتَ مِنْ يُتْمٍ وَهَدَيْتَ مِنْ ضَلاَلَةٍ وَاَغْنَيْتَ مِنْ عِيلَةٍ فَلَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا كَثِيرًا دَائِمًا طَيِّبًا نَافِعًا مُبَارَكًا فِيهِ كَمَا اَنْتَ اَهْلُهُ وَمُسْتَحِقُّهُ، اَللّٰهُمَّ اَطْعَمْتَنَا طَيِّبًا فَاسْتَعْمِلْنَا صَالِحًا وَاجْعَلْهُ عَوْنًا لَنَا عَلٰى طَاعَتِكَ وَنَعُوذُ بِكَ اَنْ نَسْتَعِينَ بِهِ عَلٰى مَعْصِيَتِكَ.

Hamd Allah'a mahsustur. O Allah ki, bize yedirdi, içirdi, bizi himayesine aldı. O efendimiz ve mevlâmızdır. Ey başka hiçbir şeye ihtiyaç bırakmayan ve herşeyin kendisine muhtaç olduğu Allah! Karnımı doyurdun, beni korkudan emin kıldın. O halde sadece sanadır hamd. Yetimlik ve fakirlikten döndüren, dalâletten hidâyete erdiren ve fakirlikten zengin eden sensin; o hâlde sadece sanadır hamd!.. Bereketli, faydalı, güzel, daimi ve çok olan hamd sana mahsustur. Sen hamde lâyık ve müstehaksın... Ey Allahım! Bize helâli yedirdin, o halde bizi sâlih amelde kullan. Yediğimiz bu

yemeği bizim için ibadetinde yardımcı kıl. Günah işlemememize yardımcı olmasından sana sığınırız!

Eşnan ile ellerin yıkanmasına gelince, onun keyfiyeti şöyledir: Eşnanı sol avucuna almalıdır. Önce sağ elinin üç parmağını onunla yıkamalıdır. Daha sonra parmaklarını kuru eşnana vurarak eline bulaşan eşnanla dudaklarını silmelidir. Sonra yavaşça ağzının içini parmağıyla yıkamalıdır. Daha sonra parmaklarını kuru eşnana vurarak eline bulaşan eşnanla dudaklarını silmelidir. Sonra yavaşça ağzının içini parmağıyla yıkamalıdır. Dişlerinin iç ve dışını, avurdunu ve dilini güzelce ovalayıp çalkalamalıdır. Sonra o su ile parmaklarını yıkamalıdır. Daha sonra da geri kalan kuru eşnan ile parmaklarının iç ve dışlarını ovalamalıdır. Böyle yapmakla ikinci bir defa eşnanı ağza sürmeye ve ağzın yıkanmasını tekrara ihtiyaç kalmamış olur.

İKİNCİ BÖLÜM

Toplu Olarak Yemek Yemenin Zorunlu Kıldığı Hususlar

Bunlar yedi tanedir.

1) Beraberinde, yaşlılığından veya faziletinden ötürü daha önce yemeye başlaması gereken birisi olduğu halde ondan önce yemeye başlamamalıdır. Ancak âmir ve önder ise, o zaman yemek için bir araya gelmiş ve hazırlanmış cemaati fazla bekletmemesi gerekir.

2) Yemek yerken sükût etmemelidir. Çünkü bu şekilde davranmak. Acemlerin âdetidir. Fakat, iyiliklerden konuşmalıdırlar. Salihlerin yemek ve başka şeyler hakkındaki hikâyelerini anlatmalıdır.

3) Yemek zamanında arkadaşını düşünmeli ve arkadaşından daha fazla yemeyi asla düşünmemelidir. Sofraya gelen yemeğin, sofrada bulunanların rızası olmadıkça fazla yenmesi haramdır. Aksine arkadaşının fazla yemesine imkân vermek suretiyle arkadaşını kendine tercih etmelidir.

İki hurmayı birden yememeli. Ancak sofrada oturanların hepsi öyle yerlerse veya ona o şekilde yemesine izin verirlerse, o zaman o şekilde yiyebilir. Eğer arkadaşı azar azar yerse onun iştahını açmaya gayret göstermeli ve yemeye teşvik etmeli ve arkadaşına 'ye' demelidir. Bunu üç defadan fazla tekrar etmemelidir. Zira üç defadan fazla 'ye' demek, fuzulî ve ifrat olur. Hz. Peygamber (s.a), herhangi birşeye üç defa muhatap olduğu zaman, üç defadan fazla ısrar etmediği gibi, üç defadan fazla ısrar edenin sözüne de iltifat etmezdi.[26]

---

26) İmam Ahmed

Hz. Peygamber (s.a), konuşmayı üç defa tekrar ederdi.[27] O halde edepli kimse üçten fazla demeye meydan vermeyen kimsedir. Israr edep dışı bir harekettir. Arkadaşına yemek hususunda yemin verdirmek ise, dinen yasak ve çirkindir. Hasan b. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Yemek için mü'mine, yemin teklif etmek gerekmez'.

4) Arkadaşını kendisine 'ye' demeye mecbur etmemelidir. Ediplerden biri şöyle demiştir: 'Yemek yiyenlerin en iyisi, arkadaşını bu hususta kendisini kontrol etmeye mecbur etmeyen ve arkadaşının 'ye' demesine meydan vermeyen kimsedir'. Başkası kendisine bakıyor diye iştahı çektiği bir yemeği terk etmek, uygun bir hareket değildir. Çünkü böyle yapmak, yapmacık bir harekettir. Aksine âdeti üzerine devam etmeli ve tek başına olduğu zaman nasıl yerse, arkadaşlarla beraber olduğunda da öyle hareket etmelidir. Ancak tek başına olduğu zaman, kendini güzel edebe alıştırmalıdır ki, cemiyet arasında yapmacık hareketlere muhtaç olmasın. Evet eğer arkadaşlarını nefsine tercih ederek, onların ihtiyaçlarını dikkate alarak az yerse, bu takdirde az yemesi güzeldir. Eğer sofradaki insanlara yardım niyetiyle ve onları yemeye teşvik etmek kastıyla fazla yerse, bunda sakınca yoktur. Aksine böyle davranmak güzeldir.

İbn Mübarek hurmaların en güzelini arkadaşlarına takdim ederek şöyle demiştir: 'Kim fazla yerse herbir çekirdeğe karşılık ona bir dirhem vereceğim'. Yedikten sonra çekirdekleri sayar kimin çekirdekleri fazla ise, fazla olan her çekirdeğe karşılık bir dirhem verirdi. İbn Mübarek'in böyle yapması iki sebebe dayanır: a) Yemek hususundaki haya ve utangaçlığı kaldırmak, b) Arkadaşlarla sohbeti koyulaştırmaktır.

Câfer b. Muhammed (r.a) şöyle demiştir: 'Bence arkadaşların en iyisi, (sofrada) en fazla yemeğimi yiyen ve lokmasını en büyük yapandır. Bence arkadaşlardan derdi çekilmez ve en ağırı o arkadaştır ki, yemekte bile kendisini kontrole mecbur eder'. Bütün bunlar normal âdet üzerinde yürümenin ve yapmacık hareketlerden kaçınmanın gerekliliğine işarettir.

---

27) Buhârî, (Enes'ten)

Yine İmam Câfer-i Sâdık şöyle demiştir: 'Kişinin arkadaşına karşı olan muhabbetinin tatlılığı, onun evinde güzelce yemesinden belli olur'.

5) Leğende elin yıkanması mahzurlu değildir. Eğer tek başına yerse, aynı leğende dişlerini ve ağzını yıkayıp çalkalayabilir. Eğer başkasıyla beraber yerse ağzını yıkayıp leğene boşaltması uygun değildir. Başkası kendisine ikram olsun diye leğeni önce kendisine takdim ederse kabul etmelidir.

Enes b. Mâlik ve tâbiînden Sâbit el-Bennânî (r.a) bir sofrada bir araya geldiler. Bu arada Enes b. Mâlik leğeni Sabit'e takdim etti. Sabit ise, edebinden ötürü Enes'ten önce yıkamayı kabul etmedi. Bunun üzerine Enes (r.a) şöyle dedi: 'Kardeşin sana ikram ettiği zaman onun ikramını kabul et, reddetme. Zira o kimse gerçekte Allah Teâlâ'ya ikram ediyor'.

Rivayet ediliyor ki, Hârun Reşid âma olan Ebu Muaviye Muhammed b. Hâzım'ı davet etti. Dâvet edilen zât leğende elini yıkarken Hârun Reşid eline su döktü. Ebu Muaviye elini yıkadıktan sonra Hârun kendisine şöyle sordu:

- Ey Ebu Muaviye! Senin eline su dökenin kim olduğunu biliyor musun?

- Hayır.

- O suyu emir'ul-mü'minîn döktü.

- Ey emir'ul-mü'minîn! Sen böyle yapmakla ancak ilme ikram etmişsin ve onu yüceltmişsin. İlim ve onun ehlini yücelttiğin gibi, Allah da seni yüceltsin.[28]

(Eğer leğen geniş ve ibrikler birkaç tane ise) aynı anda birkaç kişinin aynı leğende ellerini yıkamalarında hiçbir sakınca yoktur. Aksine, böyle yapmak tevâzua daha yakın ve beklemekten de daha iyidir. Hepsinin aynı anda yıkamayıp, ayrı ayrı yıkamaları halinde herbirinin suyunun dökülüp yeni leğenin getirilmesi uygun bir hareket değildir. Kullanılmış su leğende biriktirilir ve bir defada dökülür. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

28) Bu zat, dört yaşında iken gözlerini kaybetmiştir. Kûfelidir. Şâyân-ı itimad bir zattır. H. 123 senesinde doğup, H. 194 senesinde vefat etmiştir.

Abdest suyunuzu bir araya toplayınız. (Böyle yaptığınız takdirde; yani bir kapta yıkadığınız takdirde) Allah Teâlâ sizin aranızdaki ihtilâfı giderip birleşmenizi temin eder.

Denildi ki: Bu hadîs-i şerîfteki abdest suyundan gaye; toplu halde yiyenlerin bir kapta yıkamalarıdır. Ömer b. Abdülâziz, İslâm diyarlarına şöyle bir ferman göndermiştir:

El yıkanan leğen dolduğu zaman, toplu halde yiyenlerin arasından kaldırılıp dökülsün. Sakın kendinizi Acemlere benzetmeyiniz.

İbn Mes'ud (r.a) şöyle demiştir: 'Ellerin yıkanmasını bir leğende yapın. Sakın Acemlerin âdetine uymayın'.

Ele su döken hizmetçinin ayakta olmasını, bazı âlimler kerih görerek, oturmasını daha uygun bulmuşlardır. Çünkü hizmetçinin oturarak su dökmesi tevazûa daha yakındır.

Bazı âlimler de hizmetçinin oturmasını kerih görerek şunu anlatmışlardır: 'Hizmetçi oturduğu halde birisinin eline su döktü. Bu sırada eline su dökülen adam ayağa kalktı. Ayağa kalkana 'Neden kalktın?' diye sorulduğu zaman şu cevabı verdi: 'Birimiz muhakkak ayakta olmalıdır'.

Hizmetçinin ayakta olması daha evlâdır. Çünkü ayakta olması hem suyu dökmeye ve hem de yıkamaya daha uygun düşer ve bir de suyu ayakta dökmek tevazûa daha yakındır. Eğer hizmetçinin suyu ayakta dökmeye niyeti varsa, ona hizmet imkânını vermekte herhangi bir kibir yoktur; zira hizmetçinin suyu bu şekilde dökmesi normal bir âdettir.

Geçmiş izahtan anlaşıldı ki, leğende el yıkamanın yedi âdabı vardır:

1. Leğene tükürmemek.

2. Baş ve reis olan kimseye herkesten önce leğeni takdim etmek.

3. Takdim etme ikrâmını kabul etmek.

4. Sağdan başlayarak gezdirmek.

5. Aynı leğende bütün cemaatin ellerini yıkaması.

6. Kullanılan suyun tamamının aynı leğende toplanması.

7. Yıkayanların eline su döken hizmetçinin ayakta olması.

Edeplerden biri de ağzından ve elinden suyu leğene yavaşça bırakmak-tır ki arkadaşlarına ve üzerinde oturduğu sergiye bıraktığı su sıçramasın. Ev sahibi bizzat misafirin eline suyu dökmelidir. Çünkü İmam Mâlik (r.a) kendisine misafir olarak gelen (ve henüz yirmi yaşından daha küçük olan) İmam Şâfiî'nin eline su dökmüştür. Bu manzara karşısında mahcup olan İmam Şafiî'ye şöyle demiştir: 'Sakın benden gördüğün hareket seni utandırıp şaşırtmasın. Zira misafire hizmet farzdır'.

6) Arkadaşlarına yemek yerken bakmamalı ve utandıracak derecede yemelerini kontrol etmemelidir. Aksine onların yemesiyle ilgilenmemeli ve kendi yemesiyle meşgul olmalıdır.

Eğer kendisinden sonra arkadaşları yemekten utanırlarsa, o zaman arkadaşlarından önce yemeği bırakmamalıdır. Onlar doyasıya yeyinceye kadar o da yavaş yavaş yemekle kendini oyalamalıdır. Eğer az yiyen bir kimse ise, yemeğin başlangıcında ağır ağır yemeli ve yemeği onlarla beraber bitirmelidir. Çünkü ashab-ı kirâmın (r.a) çoğu böyle yapmıştır. Eğer herhangi bir sebepten yemiyorsa, misafirlerden özür dilemelidir ki, özür dilemekle onların mahcubiyetlerini kaldırmış olsun.

7) Başkasını tiksindirecek bir harekette bulunmamalıdır. Bu bakımdan elini yemek kabına silkmemelidir. Lokmayı ağzına alırken başını yemek kabının üzerine eğmemelidir. Ağzından herhangi bir şeyi çıkardığı zaman yüzünü yemekten çevirerek o şeyi sol eliyle tutmalıdır. Yağlı lokmayı sirkeye daldırmamalı, sirkeyi de yağlıya karıştırmamalıdır. Çünkü başkasının bundan tiksinmesi mümkündür.

Dişiyle kesip parçaladığı lokmayı (müşterek) çorbanın ve sirkenin içine sokmamalı ve tiksindirici şeyleri hatırlatan sözleri söylememelidir.

Misafire Yemek İkram Etmenin Âdâbı

Misafire yedirmekte çok fazilet vardır. Nitekim Câfer b. Muhammed (r.a) şöyle demiştir: 'Arkadaşlarla beraber sofra üzerinde oturduğunuz zaman, oturuşunuzu oldukça uzatınız. Zira bu saat hayatınızın sizin aleyhinizde sayılmayan saatidir'.

Hasan Basrî (r.a) şöyle demiştir: 'Kişi kendi nefsine, ebeveynine ve yakınlarına sarfettiği her nafakadan muhakkak sorulacaktır. Ancak kişi din kardeşlerine Allah rızası için infak ettiği yemekten sorulmayacaktır. Çünkü Allah Teâlâ kulunu bu yemekten ötürü sorguya çekmekten hayâ eder'.

Allah yolundaki arkadaşına yedirmenin fazileti hakkında zikrettiğimiz bu misallere yedirme hakkında vârid olan hadîsler eklendiğinde fazileti apaçık bilinir.

Hadîsler

Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

لاَتَزَالُ الْمَلاَئِكَةُ تُصَلِّى عَلَى اَحَدِكُمْ مَا دَامَتْ مَائِدَتُهُ مَوْضُوعَةً بَيْنَ يَدَيْهِ حَتَّى تُرْفَعَ.

> Herhangi birinizin sofrası önünde yayılı bulunup kaldırılıncaya kadar melekler onun için salâvat-ı şerîfe getirirler.[29]

Horasan âlimlerinden biri din kardeşlerine bitiremeyecekleri kadar bol yemek takdim ederek dedi ki: Hz. Peygamber'den bize gelen bir hadîsi şerifte şöyle buyuruluyor:

---

29) Taberânî, *Evsat*

إِنَّ الْإِخْوَانَ إِذَا رَفَعُوا أَيْدِيَهُمْ عَنِ الطَّعَامِ لَمْ يُحَاسَبْ مَنْ أَكَلَ فَضْلَ ذٰلِكَ.

Kardeşleri ellerini yemekten kaldırdıkları zaman, artanı yiyen bir kimse hesaba çekilmez.[30]

Madem ki durum budur, o hâlde isterim ki size takdim ettiğim yemeği çoğaltayım ki onun kalıntılarından yiyelim.

لَايُحَاسَبُ الْعَبْدُ عَلٰى مَا يَأْكُلُهُ مَعَ اِخْوَانِهِ.

Arkadaşlarıyla yediklerinden kul hesaba çekilmez.[31]

Seleften bâzıları arkadaşlarının gönlünü hoş etmek için cemaatle yediği zaman fazlaca yerdi. Tek başına yediği zaman ise pek az yerdi.

ثَلَاثَةٌ لَايُحَاسَبُ عَلَيْهَا الْعَبْدُ: أَكْلَةُ السُّحُورِ وَمَا أَفْطَرَ عَلَيْهِ وَمَا أَكَلَ مَعَ الْإِخْوَانِ.

Üç şey vardır ki, insan onlardan hesaba çekilmez: a) Sahur yemeği, b) İftar yemeği, c) Arkadaşlarla beraber yenilen yemek.[32]

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Dostlarımı bir sa' yemek üzerine toplamam, bir köleyi azâd etmemden daha iyi gelir bana'.

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Sofrada güzel ve helâl yemeğin bulundurulması ve arkadaşlara ikram edilmesi, kişinin şerefli oluşuna delâlet eder'.

Ashab-ı kirâm (r.a) şöyle derlerdi: 'Yemek üzerinde bir araya gelmek güzel ahlâktandır'.

Ashâb-ı kirâm (r.a), Kuran okunmasında da bir araya gelirlerdi. Onlar bir araya geldikleri zaman, muhakkak toplu hâlde bir şeyler yedikten sonra dağılırlardı. Dostların dostluk ve yakınlıkla

30) Irâkî aslına rastlamadığını söylemektedir.

31) Ezdî, *Duafâ*, (Câbir'den)

32) Ezdî, (Câbir'den)

kendilerine yetecek kadar bir yemek üzerinde toplanmalarının dünyadan olmadığı söylenmiştir.

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى لِلْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: يَا ابْنَ اٰدَمَ جُعْتُ فَلَمْ تُطْعِمْنِى، فَيَقُولُ: كَيْفَ اُطْعِمُكَ وَاَنْتَ رَبُّ الْعَالَمِينَ؟ فَيَقُولُ: جَاعَ اَخُوكَ الْمُسْلِمُ فَلَمْ تُطْعِمْهُ وَلَوْ اَطْعَمْتَهُ كُنْتَ اَطْعَمْتَنِى.

Allah Teâlâ kıyâmet gününde kuluna der ki:

- Ey Âdemoğlu! Ben acıktım, bana yedirmedin.

- Sen âlemlerin rabbisin, sana nasıl yedirebilirdim?

- Senin müslüman kardeşin acıktı. Ona yedirmedin. Eğer ona yedirmiş olsaydın bana yedirmiş sayılırdın.[33]

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

اِذَا جَائَكُمُ الزَّائِرُ فَاَكْرِمُوهُ.

Size ziyaretçi geldiği zaman, ona ikrâm ediniz.[34]

اِنَّ فِى الْجَنَّةِ غُرَفًا يُرٰى ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا وَبَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا هِىَ لِمَنْ اَلاٰنَ الْكَلاَمَ وَاَطْعَمَ الطَّعَامَ وَصَلّٰى بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ.

Cennette bir takım köşkler vardır. Dışları içlerinden ve içleri de dışlarından görünmektedir. Bu köşkler yumuşak konuşan, Allah için yediren ve halk uykuda olduğu zaman kalkıp namaz kılanlar içindir.[35]

خَيْرُكُمْ مَنْ اَطْعَمَ الطَّعَامَ.

Sizin en hayırlınız, Allah için yedireninizdir.[36]

---

33) Müslim

34) Harâitî

35) Tirmizî, (Hz. Ali'den)

36) İmam Ahmed ve Hâkim, (Suheyb'den)

مَنْ اَطْعَمَ اَخَاهُ حَتَّى يُشْبِعَهُ وَسَقَاهُ حَتَّى يَرْوِيَهُ بَعَّدَهُ اللّٰهُ مِنَ النَّارِ بِسَبْعِ خَنَادِقَ مَا بَيْنَ كُلِّ خَنْدَقَيْنِ مَسِيرَةُ خَمْسَمِاۤئَةِ عَامٍ.

Din kardeşine doyasıya yediren ve kana kana içiren bir kimseyi Allah Teâlâ yedi hendek kadar ateşten uzaklaştırır. Bu çukurlardan ikisinin arasındaki mesafe beşyüz seneliktir.[37]

Yemek Âdâbı

Yemeğin âdâbına gelince, bu âdâbın bir kısmı misafirliğe/yemeğe gitmekle, bir kısmı da misafire (yemek) ikram etmekle ilgilidir.

Yemek Davetine Katılmanın Âdâbı

İnsanların yemek zamanlarını gözetip o zamanda yemeğe gitmek sünnete aykırıdır. Bu bakımdan tam yemek zamanında bir eve girmek, ansızın girişten sayılır. Bu ise yasaklanmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle demiştir:

Ey iman edenler, (rastgele) peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için size izin verilir de girerseniz (erkenden gelip) yemeğin pişmesini beklemeyin. Çağrıldığınız zaman girin; yemeği yeyince dağılın, söze dalmayın.

(Ahzâb/53)

Ayette geçen 'Onun kabını (yemeğini) beklemeksizin' ifadesi; 'yemeğin ne zaman pişeceğini beklemeyin' demektir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle demiştir:

مَنْ مَشٰى اِلٰى طَعَامٍ لَمْ يُدْعَ اِلَيْهِ مَشٰى فَاسِقًا وَاَكَلَ حَرَامًا.

Çağırılmadığı bir yemeğe giden kimse, fâsık olarak gitmiş ve haram yemiş olur.[38]

---

37) Taberânî, (İbn Ömer'den)

38) Beyhakî, (Hz. Âişe'den bir benzerini)

Yemek zamanını gözetmeden girip de onların yemeklerine tesadüf ettiği takdirde, kendisine izin verilmeden yememesi gerekir. Ne zaman ki kendisine 'ye' denirse, incelemelidir. Eğer onların içten gelen bir teklif yaptıklarına ve yemek yemesini istediklerine inanırsa, onlarla beraber yemelidir. Eğer kendisinden utanarak bunu söylüyorlarsa, yemesi uygun değildir. Bahane bulup yemeğe ihtiyacı olmadığını ileri sürerek imtihan etmelidir.

Fakat aç olduğu zaman, kendisine yedirmek için dostlarından birisinin yemek vaktini beklemeksizin evine giderse, bu takdirde yemesinde bir sakınca yoktur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'le beraber Ebu'l-Heysem ve Ebu Eyyûb el-Ensarî'nin evlerine yemek için teklif olmaksızın yemek yemeye gitmişlerdir.[39]

Böyle bir durumda müslüman kardeşinin evine gitmek, ona yedirme sevabını kazandırmaya yardım etmektir. Bu âdet, selef-i salihînin âdeti idi. Avn b. Abdullah el-Mes'udî'nin üçyüz altmış arkadaşı vardı. Senenin her gününde bir dostunun evinde yemeğini yiyerek o seneyi geçirirdi. Başka birisinin de otuz dostu vardı. Bir ayda herbirine bir gün gitmek suretiyle dolaşırdı. Başka birisinin de yedi dostu vardı. Haftanın her gününde birisinin evinde olurdu. Onların dostları çalışmalarında kendilerine yardım ederlerdi. Dostlarının bu zâhid ve âbid kimselere yedirdikleri kendileri için ibadet sayılır. Eğer kişi eve girip ve sâhibini içerde bulamazsa, ev sahibinin dostluğuna güveniyorsa, izin almaksızın dostunun yemeğini yiyebilir. Zira izinden gaye; yemek sahibinin razı olmasıdır. Hele yemeklerde... Çünkü yemekler hususunda daha da genişlik vardır. Çok kişi var ki, açıkça izin verir ve izin verdiğine dair yemin eder. Oysa buna rağmen karşısındakinin yemesine razı değildir. Bu bakımdan böyle bir kimsenin yemeğini yemek mekruhtur. Hazır bulunmayan çok kimseler de vardır ki, izin vermediği halde onun yemeğini yemek güzeldir.

Yahut sâdık dostlarınızın evlerinde yemenizde size bir günah yoktur.

(Nûr/61)

---

39) Müslim ve Taberânî, (İbn Abbas'tan *zayıf* bir senedle)

Hz. Peygamber (s.a), Berire'nin (Hz. Âişe'nin azâdlı câriyesi) evine girdi. Kendisi hazır olmadığı halde sadakadan olan yemeğini yedi. Rasûlullah yemeği yedikten sonra 'İşte sadaka tam yerini buldu'[40] buyurdu.

Rasûlullah'ın böyle yapması, Berire'nin (r.a) buna sevineceğini bildiğinden kaynaklanmaktadır. İşte bu sırra binaen ve sahibinin izin vereceğini bilmekle yetinerek izinsiz eve girmek câizdir. Eğer böyle bir şeyi bilmezse mutlaka önce izin almalı, sonra içeri girmelidir.

Muhammed b. Vâsık ve arkadaşları Hasan Basrî'nin evine girerler, izin almaksızın gördüklerini yerlerdi. Hasan da eve gelir, onların böyle yaptıklarını görünce sevinir ve 'Biz de böyle yapardık' derdi..

Hasan Basrî çarşıda bir bakkalın kuru meyvelerinden ayakta durarak 'şu sepetten bir incir, öbüründen bir hurma alır yerdi'. Hişam kendisine 'Ey Ebu Sâid! Acaba takvâ konusunda sana ne görünmüş ki, adamcağızın izni olmaksızın yemişlerinden yiyorsun?' Hasan 'Ey Lehim (Cimri!) Yemek hakkındaki ayeti bana oku'. Bunun üzerine Hişam ayeti 'veyahut da dostlarınızın' (Nûr/61) cümlesine kadar okudu. Oraya varınca Hişam sordu: 'Ey Ebu Saîd! Âyetteki dost kimdir?' Hasan (r.a) 'Ayetteki dost, o kimsedir ki, nefis ona meyleder, rahata kavuşur, kalp de onunla sükûnet bulur...'

Bir topluluk Süfyan es-Sevrî'nin evine gitti. Süfyan'ı evde bulamadılar. Kapıyı açıp, sofrasını indirip yemeye başladılar. O esnada Süfyan içeri girdi ve 'Siz bana selef-i sâlihînin ahlâkını hatırlattınız. İşte onlar böyle yaparlardı' dedi.

Bir topluluk, tâbiînden birini ziyaret etti. Ziyaret edilen zâtın yanında onlara ikram edecek bir şey yoktu. Bunun üzerine ziyaret edilen, dostlarından birinin evine gitti. Fakat onu evde bulamadı, onun pişirdiği çömleğine baktı. Bir de ne görsün yemek pişmiş ve ekmek de hazırdır ve diğer gereken şeyler de mevcuttur. Hepsini aldı, ziyaretçilere takdim etti ve 'Yeyiniz!' dedi. Evin sahibi geldi. Evde hiçbir şey görmeyince, kendisine 'Filân zat geldi, hepsini toparlayıp götürdü' denildiğinde, 'Çok güzel etmiş' dedi. Daha sonra

---

40) Müslim ve Buhârî, (Hz. Âişe'den)

yemeği götüren zatla karşılaştığında şöyle dedi: 'Ey kardeşim! Misafirlerin ikinci bir defa geldikleri takdirde ikinci bir defa aynı şeyi yapabilirsin'.

İşte yemeğe katılmanın âdâbı bunlardır.

Yemek İkram Etmenin Âdâbı

1. Herşeyden önce yapmacık hareketleri ve zorlamaları terketmeli, ne varsa onu ikrâm etmelidir. Eğer yanında hiçbir şey yoksa ve açıklamaya imkânı da bulunmazsa, dostlarına yedirmek için borç etmemelidir. Çünkü böyle yaptığı takdirde nefsini vesveseye sevketmiş olur. Eğer kendi nafakasına yetecek kadar bir şeyleri varsa ve nefsi de ondan vazgeçip dostlarına yedirmesine taraftar değilse, o nafakasını buna rağmen dostlarına vermesi uygun değildir.

Seleften biri bir zâhidin evine gitti. Zahid yemek yiyordu. Gelen misafire zâhid şöyle dedi: 'Eğer bu yemeği borç ile almasaydım, ondan sana da yedirirdim'.

Seleften bâzıları zorlamakla ilgili olarak şöyle demişlerdir: 'Senin, arkadaşına yedirdiğin yemekten daha enfesini ve daha kıymetlisini arkadaşına yedirmek kaygusuna düşmen demektir'.

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Halk, ancak tekellüf ve zorlukları yüklenmekten ötürü bozuşurlar. Şöyle ki, birisi arkadaşını dâvet eder. Onun için bir sürü zorluklara girişir ve dolayısıyla ikinci bir defa arkadaşının gelmesini böylece önlemiş olur'.

Bazıları şöyle demiştir: 'Bana gelen arkadaşımın kimliği beni ilgilendirmez. Zira ben onun için herhangi bir külfete girişmem. Ancak yanımda ne varsa onu takdîm ederim. Eğer onun için külfete girmiş olsaydım, onun gelişi bana zor gelecek ve usandıracaktı'.

Zâtın biri şöyle demiştir: "Ben geçmişte bir dostumun yanına gidiyordum. O da benim için külfetlere giriyordu. Kendisine dedim ki: 'Tek başına kaldığımız zaman, ne sen bunu yiyorsun ve ne de ben. Bu bakımdan bir araya geldiğimiz zaman neden bunu yiyoruz? O halde ya sen bu külfete girmeye son vereceksin veya ben ziyaretlerimi keseceğim'. Bunun üzerine dostum tekellüfe son verdi ve tekellüfe son verişinin yüzü suyu hürmetine bizim de ziyaretlerimiz devam etti".

Yanında ne varsa hepsini misafirlere takdim etmek ve böylece çoluk çocuğuna zarar verip onların kalplerini ezâ ve cefâ ile doldurmak da külfete girmek demektir.

Bir zat, Hz. Ali'yi (r.a) dâvet eder. Hz. Ali kendisine şöyle der: 'Üç şartla senin dâvetine icabet ediyorum: a) Çarşıdan bir şey getirmeyeceksin, b) Evinde olanı da esirgemeyeceksin, c) Çoluk çocuğuna da zarar vermeyeceksin'.

Seleften bazıları, evinde ne varsa hepsini misafire takdim ederlerdi. Her çeşit şeyden sofraya getirlerdi.

Seleften biri şöyle demiştir: Biz, Câbir b. Abdullah'ın (r.a) evine gittik. Bize ekmek ile sirke takdim etti ve şöyle dedi: 'Eğer külfete girmekten menolunmasaydık, sizin için külfete girecektim'.[41]

Seleften biri şöyle demiştir: 'Ziyaretçin geldiği zaman, neyin varsa onu misafire takdim et'. Selmân-ı Fârisi şöyle demiştir:

اَنْ لاَنَتَكَلَّفَ لِلضَّيْفِ مَا لَيْسَ عِنْدَنَا وَاَنْ نُقَدِّمَ اِلَيْهِ مَا حَضَرَنَا.

Allah'ın Rasûlü, bizde bulunmayan bir şeyi misafir için hazırlamaya çalışıp zorluk çekmekten menetti ve ancak elimizde bulunanı ikram etmemizi emretti.

Hz. Peygamber şöyle anlatır: 'Yûnus (a.s), arkadaşları kendisini ziyarete geldiklerinde onlara ekmek ve elinin mahsûlü olan sebzeleri takdim ederek 'Buyurun yeyin. Eğer Allah tekellüf yapanlara (misafirlere ikram hususunda zorlananlara) lânet etmeseydi, elbette size daha iyisini hazırlamak için zorluklara katlanırdım' demiştir.

Enes b. Mâlik ve diğer ashab misafirlerine kuru ekmek ve hurmalardan mevcut olanı takdim ederek şöyle derlerdi: 'Biz, kendisine yapılan ikramı hakir görenin mi, yahut yanında bulunan nimeti hakir görüp misafirine takdim etmekten çekinen kimsenin mi günahı daha büyüktür bilmiyoruz'

2. Bu edep ziyaretçiye aittir. Şöyle ki; belli bir şeyi ısrarla istememelidir. Çünkü o şeyi bulup getirmek, ev sâhibine çok kere zor

---

41) İmam Ahmed

gelir. Eğer ev sahibi misafirini iki yemek arasında muhayyer bırakırsa (yani iki yemek adı zikredip, bunlardan birini hazırlamayı teklif ederse) misafir, ev sahibine hangi yemeği hazırlamak kolay ise, onu istemelidir. Çünkü *sünnet-i seniyye* böyledir.

إِنَّهُ مَا خُيِّرَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ بَيْنَ شَيْئَيْنِ اِلاَّ اخْتَارَ اَيْسَرَهُمَا.

Hz. Peygamber (s.a) iki şey arasında muhayyer bırakıldığı zaman muhakkak ki, en kolayını tercih ederdi.[42]

A'meş, Ebu Vâil'den şöyle rivayet etti: 'Bir arkadaşımla Selmân-ı Fârisî'yi ziyarete gittik: Bize arpa ekmeği ile katık olarak tuz takdîm etti. Bu meyanda arkadaşım 'Eğer bu tuzda bir de *su'teri otu* bulunsaydı daha iyi olurdu' dedi. Bunu duyan Selman, çarşıya gidip abdest aldığı ibriğini rehin bırakarak, karşılığında *su'teri otu* alıp getirdi. Biz yedikten sonra arkadaş şu duâyı okudu: 'Bize rızık olarak verdiği ile bizi kanâat sâhibi kılan Allah'a hamdolsun'. Buna karşılık Selman şöyle dedi: 'Eğer sen rızkınla kanâat etseydin, şu anda benim abdest ibriğim rehinde bulunmazdı'.

Eğer isteğinin arkadaşına zor geleceğini bilirse veya isteğini iyi karşılamayacağı kanaatini taşıyorsa, durum böyledir. Eğer arkadaşının böyle bir istekle sevineceğini biliyorsa, isteğinde hiçbir mahzur yoktur. Nitekim İmam Şafiî Bağdad'da Za'ferânî'nin misafiri iken böyle yapmıştır. Şöyle ki; Za'ferânî her gün pişirilen yemeklerin bir listesini yazar ve getirilmesi için cariyesine teslim ederdi. Bir ara İmam Şafiî listeyi câriyenin elinden alıp kendi el yazısıyla bir çeşit yemek daha ilâve etti. Za'ferânî sofrada onun ısmarladığı çeşidi görünce bozuldu ve 'Ben bu yemeği ısmarlamadım' diye çıkıştı. Bunun üzerine kendisine listeyi getirdiler, orada Şafiî'nin yazısı gözüne ilişince bundan çok memnun olan Za'ferânî cariyesini âzâd etti...

Ebubekir el-Kattanî şöyle demiştir: Sırrî es-Sakâtî'nin huzuruna girdim 'fetit' (ekmek kırıntıları ile karışık bir meşrubat) getirip yarısını bardağa döktü. Kendisine 'Sen ne yapıyorsun? Ben onun hepsini bir nefeste içerim' dedim. Bunun üzerine gülerek şöyle dedi: 'Senin böyle demen, senin için bir hac sevabından daha faziletlidir'.

---

42) Harâitî ve İmam Ahmed

Ulemâdan biri şöyle demiştir: 'Yemek üç çeşittir: a) Fakirlerle yerken, onları nefsine tercih ettiğin yemek. b) Arkadaşlarla beraber yenilen yemek. c) Dünya ehliyle yenilen yemek'.

3. Ev sahibi, misafirini iştihalandırıp, hangi yemeği canının istediğini söylemesini ısrarla kendisinden sormalıdır. Nefsi, arkadaşının isteğine razı olduğu takdirde, böyle bir teklifte bulunması hem güzeldir, hem de böyle bir teklifte büyük bir fazilet ve ecir vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

مَنْ صَادَفَ مِنْ اَخِيهِ شَهْوَةً غُفِرَ لَهُ وَمَنْ سَرَّ اَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فَقَدْ سَرَّ اللّٰهُ تَعَالَى.

Kim kardeşinin bir isteğine tesadüf edip (onu giderirse) günâhı bağışlanır. Kim mü'min kardeşini sevindirirse muhakkak o kimse Allah'ı sevindirmiş olur.

مَنْ لَذَّذَ اَخَاهُ بِمَا يَشْتَهِى كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ اَلْفَ اَلْفِ حَسَنَةٍ وَمَحَى عَنْهُ اَلْفَ اَلْفِ سَيِّئَةٍ وَرَفَعَ لَهُ اَلْفَ اَلْفِ دَرَجَةٍ وَاَطْعَمَهُ اللّٰهُ مِنْ ثَلاَثِ جَنَّاتٍ: جَنَّةِ الْفِرْدَوْسِ وَجَنَّةِ عَدْنٍ وَجَنَّةِ الْخُلْدِ.

Mü'min kardeşinin iştahının çektiği yemeği yedirip onu doyuran bir kimseye Allah Teâlâ bir milyon hasene (ecir) yazar. Bir milyon günâhını siler. Bir milyon derecesini yükseltir. *Huld*, *Adn* ve *Firdevs* adlı üç cennetten ona yedirir.

4. Misafire 'Sana yemek getireyim mi?' dememelidir. Aksine, yemeği varsa sormaksızın takdîm etmelidir. Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: "Kardeşin ziyaretine geldiğinde, sakın ona 'yer misin veya sana yemek getireyim mi?' deme. Hazır olanı derhal getir. Eğer yerse ne âlâ, yemediği takdirde kaldır".

Eğer ev sâhibi, misafirlere herhangi bir yemeği yedirmek istemiyorsa, onları o yemekten haberdar etmesi ve onu onlara anlatması uygun bir hareket değildir.

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: 'Yediğin yemekten çocuklarına yedirmek istemediğin zaman, onlara o yemekten bahsetmediğin gibi, onu beraberinde de göstermemelisin.

Sûfîlerden biri şöyle demiştir: 'Fakirler size geldikleri zaman, onlara yemek ikrâm ediniz. Fakîhler size geldikleri zaman onlara ilmî bir mesele sorunuz. Kurralar (Kur'an okuyucuları) size geldikleri zaman ise onlara mihrabı gösteriniz'.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Davet ve Ziyafet Âdâbı

Ziyafet Âdâbı

Ziyafetin edepleri altıdır:

1. Davet etmek
2. Davete icabet etmek
3. Hazır olmak
4. Yemeği takdim etmek
5. Yemek
6. Dağılmak

Bu edepleri teker teker açıklamadan önce Allah'ın izniyle ziyafetin faziletini belirtelim. Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

لاَتَكَلَّفُوا لِلضَّيْفِ فَتَبْغَضُوهُ فَإِنَّهُ مَنْ اَبْغَضَ الضَّيْفَ فَقَدْ اَبْغَضَ اللّٰهَ وَمَنْ اَبْغَضَ اللّٰهَ اَبْغَضَهُ اللّٰهُ.

Misafir için, zorluklara ve zahmete girmeyiniz. Zira böyle yaptığınız takdirde ona buğzetmeye başlarsınız. Oysa misafire buğzeden bir kimse Allah'a da buğzetmiş olur. Allah'a buğzedene de Allah buğzeder.[43]

لاَخَيْرَ فِيمَنْ لاَيُضِيفُ.

Misafir kabul etmeyen bir kimsede hayır yoktur.[44]

---

43) Ebu Bekir b. Lâl

44) İmam Ahmed

Bir ara Hz. Peygamber (s.a), birçok deve ve sığıra sahip bulunan bir kimseyi ziyarete gitti. Fakat o zengin onu misafir olarak kabul etmedi. Birkaç koyunu olan fakir bir kadıncağızı ziyarete gitti, kadın, (kendisini misafir olarak kabul ettiği gibi), ikrâm olarak kendisine bir de koyun kesti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

Bu iki insanın hâline bakınız. Demek ki bu ahlâklar Allah'ın kudret elindedir. Kim isterse güzel ahlâkı ona verir.[45]

Rasûlullah'ın azadlısı Ebu Râfi şöyle buyurur:

اَنَّهُ نَزَلَ بِهِ ﷺ ضَيْفٌ فقَالَ: قُلْ لِفُلاَنٍ الْيَهُودِىِّ نَزَلَ بِى ضَيْفٌ فَلْيُسْلِفْنِى شَيْئًا مِنَ الدَّقِيقِ اِلٰى رَجَبَ، فَقَالَ الْيَهُودِىُّ: وَاللّٰهِ مَا اُسْلِفُهُ اِلاَّ بِرَهْنٍ. فَاَخْبَرْتُهُ فَقَالَ: وَاللّٰهِ اِنِّى لاَمِينٌ فِى السَّمَاءِ وَاَمِينٌ فِى الْاَرْضِ وَلَوْ اَسْلَفَنِى لاَدَّيْتُهُ فاذْهَبْ بِدِرْعِى وَارْهَنْهُ عِنْدَهُ.

Rasûlullah'ın bir misafiri geldi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu 'Filân yahudiye git ve de ki; Rasûlullah'ın bir misafiri gelmiştir. Receb ayına kadar ödünç olarak biraz un versin'. Bu teklif üzerine yahudi şöyle dedi: 'Vallahi ona ancak rehine karşılığı un verebilirim'.

Yahudinin dediklerini iki cihan serverine haber verdiğim zaman şunları söyledi: 'Allah'a yemin ederim ki ben yerde ve gökte eminim. Eğer bana ödünç olarak unu verseydi, muhakkak ki onun hakkını yerine getirirdim. Fakat al şu zırhımı götür ve kendisine rehin olarak bırak'.

Hz. İbrahim (s.a) yemeğe hazırlandığı zaman çıkar, bir veya iki millik bir mesafeye kadar sağa, sola bakar, kendisiyle birlikte yemek yiyecek birisini arardı. Bunun için Hz. İbrahim'e 'Misafir babası' mânasına gelen 'Ebu'd-Diyfan' denirdi. Bu husustaki güzel niyetinin bir mükâfatı olarak günümüze kadar mübarek meşhedinde (makamında) ziyafeti devam edegelmektedir. Bir gece yoktur ki Hz. İbrahim'in yanında (makamında) üç, on ve yüz kişilik cemâatlar yeyip içip barınmasınlar. Türbedârı diyor ki:

---

45) Harâitî

'Buraya ilk geldiğim andan beri burayı bir gece olsun misafirsiz görmüş değilim'. Hz. Peygamber'e şöyle soruldu: 'İman nedir?' Cevaben şöyle buyurdu:

مَا الْاِيمَانُ؟ فَقَالَ: اِطْعَامُ الطَّعَامِ وَبَذْلُ السَّلَامِ.

Yemek yedirmek ve selâm vermek.[46]

Başka bir hadîs-i şerîfte kefaret ve yüksek derece hakkında şöyle buyurmaktadır:

فِى الْكَفَّارَاتِ وَالدَّرَجَاتِ اِطْعَامُ الطَّعَامِ وَالصَّلَاةُ بِاللَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ.

Yemek yedirmek ve halkın tatlı uykuda mışıl mışıl uyuduğu zaman kalkıp Allah ile başbaşa kalıp ibadet etmektir.[47]

Hz. Peygamber'e *Hacc-ı Mebrur* sorulduğunda şöyle demiştir:

اِطْعَامُ الطَّعَامِ وَطِيبُ الْكَلَامِ.

Yemek yedirmek ve güzel konuşmaktır.

Enes (r.a) şöyle demiştir: 'Misafirin girmediği bir eve melekler de giremez'. Kısacası, ziyafetin ve Allah rızası için yedirmenin fazileti hakkında hadde hesaba sığmayacak kadar çok haberler vârid olmuştur. O hâlde biz burada bu kadarla yetinip edeplerin zikredilmesi faslına dönelim.

Dâvet Âdâbı

1- Davete çağıran sofra sâhibi, ittika sahibi ve dindar kimseleri davet etmeye bakmalıdır. Fâsık ve fâcirleri dâvet etmemelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) kendisini davet edip yediren bazı kimselere şöyle demiştir: 'Senin yemeğini iyiler yediler'.[48]

Bir başka hadîste de şöyle demiştir:

---

46) Müslim ve Buhârî

47) Tirmizî ve Hâkim

48) Enes'ten

Sen ancak muttakî bir kimsenin yemeğini ye ve yemeğini de sâlih bir kimseye yedir.[49]

2- Özellikle zenginleri değil, tam aksine fakirleri dâvet etmeye dikkat etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

شَرُّ الطَّعَامِ طَعَامُ الْوَلِيمَةِ يُدْعٰى اِلَيْهَا الْاَغْنِيَاءُ دُونَ الْفُقَرَاءِ.

Yemeklerin en şerlisi velîme yemeğidir. Çünkü yemeğe yalnız zenginler dâvet edilir. Fakirler ise, davet edilmezler.[50]

3- Ziyafetinden akrabalarını mahrum etmemesi gerekmektedir. Çünkü onları mahrum etmesi nefretlerine sebep olur ve böylelikle sıla-i rahim kesilir.

4- Dost ve tanıdıkların yakınlık derecelerini gözetip ona göre hareket etmesi lâzımdır. Çünkü sadece bir kısmını davet etmek diğerlerini rencide ederek ürkütür.

5- Verdiği dâvet ile gurura kapılıp övünmemelidir. Aksine, dostlarının kalplerini kazanmayı ve Rasûlullah'ın yemek yedirmek ve mü'minlerin kalbine sevinç vermek hususundaki sünnetine uymayı kasdetmeli ve sadece buna niyet etmelidir.

6- Dâvete icabet etmesi zor olan birini dâvetine çağırmamalıdır.

7- Geldiğinde herhangi bir sebepten dolayı, dâvette olanların rahatsız olacağını bildiği bir kimseyi de dâvet etmemelidir.

8- Dâvetine icabet edeceği kesin olan kişileri dâvet etmelidir.

Süfyân es-Sevrî şöyle der: 'İcabet etmesinden hoşlanmadığı birini dâvet eden kimse günahkâr olur'. Buna rağmen, eğer çağrılan icâbet ederse, o zaman çağıran iki defa günahkâr olur. a) İstemediği halde kişiyi yemeye zorlamış olur. b) Şâyet çağrılan, kendisinin ev sâhibi tarafından istenmediğini bilseydi, hiç şüphesiz gelip o yemeği yemeyeceği için.

---

49) *Zekât* bölümünde geçmişti.

50) Buhârî ve Müslim

Bir terzi İbn Mübârek'e şöyle sordu: 'Ben sultanların elbiselerini dikiyorum, acaba onların yardımcılarından olmamdan korkar mısın?' İbn Mübârek 'Hayır, zâlimlerin yardımcıları, ancak sana iğne ve iplik satan kişidir. Sen ise zâlimin tâ kendisisin' dedi.

Dâvete icâbet *sünnet-i müekkede*'dir. Bazı yerlerde icabetin *farz* olduğunu söyleyenler de vardır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

لَوْ دُعِيتُ اِلَى كُرَاعٍ لَاَجَبْتُ وَلَوْ اُهْدِىَ اِلَىَّ ذِرَاعٌ لَقَبِلْتُ.

Eğer *kürâ'* denilen bacak kemiğine dâvet edilsem icâbet ederim. Zira bana bir hayvan kolu hediye edilse bile kabûl ederdim.

Dâvete İcabet Etmenin Âdâbı

Davete icâbet etmenin âdâbı beş'tir:

1. Fakir-zengin ayırımı yapılmamalıdır. Eğer fakirinkine değil de sadece zenginin davetine icabet edilirse, böyle bir hareket yasaklanmış olan kibir ve gurur sınıfına girer. Bu sır ve hikmete binâen, seleften bazı kimseler icabetin aslından vazgeçerek nedenini şöyle izah etmişlerdir: 'Çorbayı beklemek zillettir'. Başka biri 'Elimi başkasının çanağına uzattığım zaman, boynum ona karşı bükük ve zelil olur' demiştir.

Bir kısım mütekebbir vardır ki, zenginlerin dâvetine icabet edip fakirlerin davetine gitmekten imtina ederler! Bu hareket, sünnetin tam tersidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) köle ve fakir ayırmaksızın herkesin dâvetine icâbet etmiştir.[51]

Bir ara Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hasan (r.a) yolun kenarında oturup dilenen bir grubun yanından geçtiğinde kumlar üzerine yemeklerini serdiklerini gördü. Bu gruba katırının üstündeyken selâm verdi. Onlar bu selâma karşılık 'Ey Allah Rasûlü'nün torunu, yemeğimize buyurmaz mısınız?' dediler. Hz. Hasan 'Elbette gelirim; çünkü Allah Teâlâ kibir gösteren kimseleri sevmez' deyip katırından indi ve onlarla oturup birlikte yemek yedi. Yemek yedik-

---

51) Tirmizî ve İbn Mâce

ten sonra tekrar katırına bindi ve 'Ben sizin dâvetinize icâbet ettim, o hâlde siz de benim dâvetime icâbet ediniz' dedi. Onlar da 'Hay hay, biz de senin dâvetinize icabet ederiz' dediler. Bunun üzerine onlara belli bir zaman tâyin etti. Onlar o zamanda çıkıp geldiler. Onlara yemeklerin en nefislerini takdim ederek, oturup kendileriyle birlikte yedi.

'Ben elimi kimin çanağına uzatırsam, ona karşı boynum bükük olur' şeklindeki hükme, 'Bu hüküm sünnete muhaliftir' diyenin kanâati yanlıştır. Zira davet eden, çağrılanın icâbet etmesine sevinmediği ve onun gelmesini kendisine bir minnet saymadığı takdirde, icâbet etmek, zillet olduğu gibi, çağrılanın boynunda da bu dâvet bir minnet olur.

Hz. Peygamber (s.a) davetlerin tümüne icâbet ederdi. Çünkü bilirdi ki, o davette hazır bulunmasından dolayı yemek sahibi büyük bir minnet yükünü kabul edip, teşriflerini kendisi için dünya ve âhiret azığı olarak görür. Bu nedenle bu durum, hâllerin değişmesiyle değişen bir durumdur. Şöyle ki: Şayet yedirmenin davet edene ağır geldiğini, ancak böbürlenmek ve zoraki bir durum için yedirdiğini bilirse, böyle bir davete icabet edilmesi sünnete uygun değildir. Aksine böyle bir dâvete icabet etmemesi için bahaneler uydurması daha uygun bir harekettir. Bundan dolayı seleften biri şöyle demiştir: 'Ancak senin kendinde olan rızkını yediğini ve sana ait olup onun yanında bulunan bir emaneti sana teslim ettiğini, o emanetini kabul ettiğin için de kendisine büyük bir iyilikte bulunduğunu gören ve bilenin yemeğini ye..'.

Sırrî es-Sakatî şöyle demiştir: 'O lokma için âh çekerim ki, onda Allah'a karşı bir mesuliyet olmadığı gibi, herhangi bir mahlûkun da onda minneti yoktur'.

Bu nedenle davete çağrılanın, dâvette herhangi bir minnetin olmadığını bildiği zaman, icâbet etmesi gerektir.

Ebu Turâb en-Nahşâbî şöyle demiştir: 'Bana bir yemek takdim edildi (hiç bir mâni olmadığı halde) yemedim. Bunun üzerine ondört gün aç kaldım. Düşündüm ve bu cezânın sebepsiz yere reddettiğim dâvetten geldiğine kanâat getirdim'.

Mâruf-u Kerhî'ye 'Seni kim dâvet ederse hemen dâvete icâbet ediyorsun' denildiğinde, 'Ben misafirim, beni nereye oturturlarsa

2. Dâvet edenin fakirliği ve rütbece yüksek olmaması, icâbete engel teşkil etmediği gibi, gidilecek mesafenin uzaklığı da engel teşkil etmemelidir. Normal olan her mesafenin icâbete engel olmaması gerekir. Bunun için Tevrat'ta veya semavî kitapların birinde şunlar vardır: 'Hastanın ziyareti için bir millik mesafeye; cenâze teşyii için iki mil; dâvete icabet etmek için üç mil ve Allah için bir arkadaşını ziyaret etmek için de dört mil yol gitmelisin'.

Davete icâbet ile Allah için ziyaretin daha önemli tutulması, şu hikmetten dolayıdır: Bu iki husus da diriler hakkında yerine getirilmesi gereken hususlardır. Dirinin hakkına öncelik vermek, ölünün hakkına öncelik vermekten daha evlâdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

لَوْ دُعِيتُ اِلَى كُرَاعِ الْغَمِيمِ لاَجَبْتُ.

Eğer *Gamim* denilen mevkîde bulunan *kürâ*'a dâvet edilirsem, şüphesiz icabet ederim.[52]

Hadîste adı geçen *Gamim* Medine-i Münevvere'den birkaç mil uzaklıkta bulunan bir yerin adıdır. Hz. Peygamber Ramazan'da Medine'den çıkıp oraya vardığında, orucunu bozar ve her sefere çıkışında oraya vardığında namazını seferî olarak kılardı.[53]

3. Oruçludur diye davete icabetten kaçınmamalıdır. Aksine dâvete icabet etmesi gerekmektedir. Davete icabet edip hazır olduktan sonra, eğer orucunu bozmak arkadaşını sevindiriyorsa, orucunu hemen bozmalıdır. Orucunu bozup din kardeşine bahşettiği sevinçten elde ettiği sevap, nafile oruçtan elde ettiği sevaptan kat kat üstündür.

Bütün bu hükümler *nafile oruç* hakkındadır. (Farz oruçta ise böyle birşey sözkonusu değildir).

Eğer davet sahibinin kalbî sevinci kesinlikle sabit olmamışsa, onun zahirî sevincini tasdik ederek orucu bozmalıdır. Eğer kesinlikle dâvet sahibinin samimiyetine inanmayıp, ancak zorakî dâvet ettiğine karar verirse, o zaman orucunu bozmamak için bahaneler

---

52) Daha önce geçmişti.

53) Müslim

uydurup yemekten kaçınmalıdır. Orucunu özür olarak gösterip yemekten kaçınan bir kimse için Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir.

تَكَلَّفَ لَكَ اَخُوكَ وَتَقُولُ: اِنِّى صَائِمٌ.

Kardeşin senin için zorluklara katlanmış ve yemek hazırlamıştır, sen de 'Ben oruçluyum' diyerek yemekten kaçınıyorsun.[54]

İbn Abbas şöyle der: 'Nâfile orucunu, arkadaşlarının kalbini hoş etmek için bozmak, iyiliklerin en faziletlilerindendir'.

Öyleyse bu niyetle nâfile orucu bozmak, bir ibâdettir. Güzel bir ahlâktır. Öyleyse böyle yapmanın sevabı, nâfile oruca devam etmenin sevabından daha üstündür. Eğer nâfile oruç tutan zat, orucunu bütün ısrarlara rağmen bozmazsa onun ziyafeti güzel koku sürmek, buhur yakmak ve tatlı konuşmaktır. Göze sürme çekmenin ve kokulu yağlarla yağlanmanın bir çeşit ziyafet olduğu da söylenmektedir.

4. Yemekte şüphe varsa, yayılan sergiler helâlden değilse, davet yerinde ipekli sergiler serilmişse, gümüş kaplar kullanılıyorsa, dâvet yerinin duvar veya tavanlarında canlıların boy resimleri bulunuyorsa, dinen münker olan çalgılar çalınıyorsa, haram oyunlarla meşgul olunuyorsa, gıybet, yalan şahitlik, iftira, yalan ve benzeri şeyler yapılıyor ve dinletiliyorsa, böyle bir dâvete icabet etmekten şiddetle kaçınılmalıdır.

Bütün bu durumlar, icâbete mânî oldukları gibi, *müstehab* olmasını ortadan kaldırıp *haram* ve *mekruh* hâle getirir. Dâvet eden, zâlim, bid'atçı, fâsık, şerir veya gösteriş meraklısı bir zorba ise, böyle bir kimsenin dâvetine icabet etmemek gerekir.

5. Dâvete icabet etmenin gayesi, karın doyurmak olmamalıdır. Böyle bir durum, dünya için çalışıldığını gösterir. Aksine, âhiret için çalışmak niyetiyle icâbet edip, bunu ispatlamak için çalışmalıdır. Şöyle ki: Dâvete icabet etmekle Hz. Peygamber'in 'Eğer Kur'a bile davet edilsem icabet ederim' sözüne uymaya niyet

---

54) Beyhakî

etmelidir. Davete icâbet etmekle, Allah'a masiyetten korunmaya niyet etmelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ لَمْ يُجِبِ الدَّاعِيَ فَقَدْ عَصَى اللّٰهَ وَرَسُولَهُ.

Çağırana (eğer dinî mahzur yoksa) icâbet etmeyen muhakkak Allah ve Rasûlü'ne isyân etmiştir.[55]

İcabet etmekle mü'min kardeşine ikrâm etmeyi niyet etmelidir. Böylece Hz. Peygamber'in yolunda yürümüş olur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle demiştir:

مَنْ اَكْرَمَ اَخَاهُ الْمُؤْمِنَ فَكَاَنَّمَا اَكْرَمَ اللّٰهَ.

Kim mü'min kardeşine ikramda bulunursa sanki o kimse Allah'a ikram etmiştir.[56]

مَنْ سَرَّ مُؤْمِنًا فَقَدْ سَرَّ اللّٰهَ.

Bir mü'mini sevindiren, muhakkak Allah'ı sevindirmiş olur.[57]

Bu hadîse uyarak davete icabet etmekle çağıranı sevindirmek gibi, davet edenin ziyaretine de niyet etmelidir ki, bu sayede Allah için sevişenlerden olsunlar; zira Allah için sevişmekte Hz. Peygamber karşılıklı ziyaret ve ikramı şart koşmuştur. Böylece bir taraftan ikrâm, diğer taraftan da ziyaret olmuş olur.

Bir kimsenin davete icabet etmemesi yüzünden kötü zanna kapılıp hakkında saçma-sapan konuşulmasına meydan vermemelidir. Meselâ icabet etmemesinin, kibir, gurur, kötü ahlâk, müslüman kardeşlerini hakir görmek ve benzeri kötü ahlâklara hamledilmesine fırsat vermemelidir.

Konunun başından buraya kadar zikredilenlerin tümü altı husustur. Dâvete icabet etmesi sadece bunların birisiyle olsa bile,

---

55) Müslim ve Buhârî

56) İsfehânî

57) Buhârî

Allah'a yaklaştırıcı ibâdetlerden olur. Acaba hepsi bir arada olursa nasıl olur?

Selef-i sâlihînden biri şöyle demiştir: 'Her amelde, hatta yemekte ve içmekte bile benim bir niyetim olmasını sever ve isterim'. Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اِنَّمَا الْاَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ وَاِنَّمَا لِكُلِّ امْرِىءٍ مَا نَوٰى فَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ فَهِجْرَتُهُ اِلَى اللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَمَنْ كَانَتْ هِجْرَتُهُ اِلَى دُنْيَا يُصِيبُهَا اَوِ امْرَاَةٍ يَتَزَوَّجُهَا فَهِجْرَتُهُ اِلَى مَا هَاجَرَ اِلَيْهِ.

Ameller ancak niyet ile vardır. (veya kâmildirler). Her kişi niyet ettiğini elde eder. Bu bakımdan kimin hicreti (gidişi) Allah'a ve O'nun Rasûlü'ne ise, o kimsenin hicreti Allah ve Rasûlü'nedir. Kimin hicreti elde etmek istediği bir dünyalık veya evlenmek istediği bir kadına ise, onun kazancı da kasdettiği hedeftir.[58]

Bu hadîsler, bu gibi hükümler hakkında vârid olmuştur.

Niyet ancak mübahlara ve ibadetlere tesir eder. Yasaklarda ise, niyetin zerre kadar müsbet bir tesiri olmaz. Bu bakımdan arkadaşlarını sevindirmek niyetiyle içki içirir veya başka bir haram hususunda yardımda bulunursa, bu niyet, kendisine zerre kadar fayda vermez ve bu hususta 'ameller ancak niyete bağlıdır' denilemez.

Dahası vardır: Eğer tâat ve ibâdetin tâ kendisi olan gaza ve muhârebe ile şöhret ve ganimeti kast ederse, kötü niyeti onu ibâdet olmaktan çıkarır. Hayırlar ile mübah da böyledir. Ancak iyi niyetle hayır sınıfına girer. Bu bakımdan niyet bu iki kısımda tesir eder. Üçüncü kısım (haram) da ise, hiçbir tesiri yoktur.

Dâvet Olunan Evde Bulunmanın Âdâbı

1- Davette hazır olmanın âdâbına gelince, eve girip baş tarafa geçmemeli ve yerlerin en iyisini işgal etmemeli, aksine tevâzu gösterip, alçak gönüllü davranmalıdır.

2- Geç gelmek suretiyle misafirleri bekletmemelidir.

---

58) Buhârî ve Müslim

3- Yemek hazırlanmadan önce ansızın gelmemelidir.

4- Hazır bulunanları, sıkıştırmak suretiyle rahatsız etmemelidir. Ev sahibi kendisine bir yer gösterir veya işaret ederse, ona muhalefet etmemesi lâzımdır. Çünkü ev sahibi kendi kafasında sofrada herkesin yerini tâyin ve tertip etmiş olabilir. Bu durumda ev sâhibine muhalefet etmek onun plânını altüst etmek demektir.

5- Eğer misafirlerden bazıları, kendisine ikrâm olsun diye baş tarafa oturmasını işaret ederlerse, tevâzu göstermesi gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اِنَّ مِنَ التَّوَاضُعِ لِلّٰهِ الرِّضَا بِالدُّونِ مِنَ الْمَجْلِسِ.

Meclisin en aşağısında oturmaya razı olmak, Allah rızası için tevâ-zu gösterip alçak gönüllü olmak demektir.[59]

6- Kadınların bulunduğu hücre (oda) kapısına gerdikleri perdenin karşısında oturmamalıdır.

7- Yemeğin hazırlandığı yere çok bakmamalıdır; zira böyle yapması oburluğun işaretidir.

8- Oturduğu zaman, ancak, yakınında oturan kimsenin hâlini sorup ona selâm vermelidir.

Gece kalacak bir misafir geldiği zaman, ev sahibi misafire gelir gelmez şunları yapmalıdır:

a) Kıbleyi, b) Helâyı, c) Abdest alacak yeri göstermelidir. Çünkü İmam Mâlik misafiri bulunan İmam Şafiî'ye böyle yapmıştır.

İmam Mâlik (r.a) yemekten ve misafirlerden önce elini yıkayıp şöyle demiştir: 'Yemekten önce ev sahibinin el yıkaması daha uygundur. Çünkü o, misafirleri ikramına davet eder... Öyleyse herkesten önce el yıkama hakkına o sahiptir'.

Yemeğin sonunda ise herkesten daha sonra yıkamalıdır ki sonradan gelenleri beklemiş ve onlarla yemek yemiş olsun.

59) Harâitî ve Ebu Nuaym

Kişi eve girerken dine muhalif bir münkeri gördüğünde, eğer kudreti varsa kaldırmalıdır. Aksi takdirde, diliyle o işin dine muhalif olduğunu söyleyip geri dönmelidir.

Dinen münker ve yasak olanlar şunlardır:

1- İpekli sergileri yaymak, 2- Altın ve gümüş kapları kullanmak, 3) Resimler asmak 4) Oyun âletlerini ve çalgılarını dinletmek, 5) Mecliste yüzü açık kadınların hazır bulunması vb..

İmam Ahmed (r.a) başı gümüş kaplamalı bir sürmedanlık görüldüğünde, meclisin terkedilmesi gerektiğini söylemiştir. Fakat İmam Ahmed, bir evde gümüşle yamalanmış bir kap bulursa, o evde oturmaya izin vermiştir. Eğer evde altın veya gümüş ile işlenmiş bir perde görürse, o evi terketmenin daha uygun olduğunu söylemiştir. Çünkü sadece süs için yapılan perdede herhangi bir fayda olmadığı gibi, sıcak ve soğuğun giderilmesine ve herhangi bir şeyi örtmesine de yararlı değildir. İmam Ahmed 'Kâbenin örtülmesi gibi, evin duvarlarının ipekle örtülü olduğunun görüldüğünde yine de çıkmak ve orayı terketmek gerekir' demiştir.

İmam Ahmed devamla şöyle demiştir: 'Müslüman bir kişi, içinde resim bulunan bir evi kiraladığı veya hamama girdiğinde bir sûret gördüğü zaman, o sûreti kazıması gerekir. Eğer kazımaya gücü yetmezse orayı terketmesi lâzımdır'.

İmam Ahmed'in bu dediklerinin hepsi de doğrudur. Ancak ipek ve perde ile süslenen duvarlar hakkındaki görüşü hakkında düşünmek gerekir. Çünkü bu durum harama götürücü bir durum değildir. Zira ipek, sadece erkeklere haramdır.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

هٰذَانِ حَرَامٌ عَلٰى ذُكُورِ أُمَّتِى حِلٌّ لِإِنَاثِهَا.

Bunların ikisi (altın ve ipek) ümmetimin erkeklerine haramdır. Kadınlarına ise helâldir.[60]

60) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce

Duvara asılan ipekler ise, erkeklere nisbet edilemez. Eğer duvara asılan ipekler haram olsa, Kâbe'nin bu tarzda süslenmesi de yasak olurdu. Aksine, duvara ipek asılmasının mübah olması daha evlâdır.

> De ki: 'Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti kim haram etti?'
>
> (A'raf/32)

Hele bu tip askı, kibir ve gurur için değil, ancak belli günlerde açılırsa o zaman haramdan daha da uzaklaşılmış olur. Her ne kadar erkeklerin asılan ipekliye bakıp zevklendikleri düşünülürse de, bu düşünce hükmü değiştirmez. Çünkü cariye ve kadınlar ipekliyi giydiklerinde erkeklerin onlara bakıp zevklenmesi haram değildir. Duvarlar da kadınlar gibidir. Çünkü, duvarların erkek vasfıyla ilgisi yoktur.

Yemek Hazırlamanın Âdâbı

Yemeğin hazırlanmasının beş âdâbı vardır:

1. Yemeği acele vermektir. Yemeği erkenden vermek, misafire ikram etmek demektir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلْيُكْرِمْ ضَيْفَهُ.

> Allah'a ve son güne iman eden bir kimse misafirine ikramda bulunsun.

Misafirlerin çoğu gelmiş ve hazır olmuşsa, gelmeyen birkaç kişi kalmış veya vakit geçmiş ise, o zaman hazır bulunanların hakkını gözetip bir an önce yemeği yedirmek, gelmeyenlerin hakkını gözetip beklemekten daha iyidir. Ancak geç kalan adam fakir ve beklenilmediği takdirde kalbi kırılacak bir tip ise, o zaman yemek biraz tehir edilirse, bir sakınca yoktur.

> İbrahim'in ikrama mazhar olmuş misafirlerinin haberi sana geldi mi?
>
> (Zâriyât/24)

Bu ayet-i celîlenin mânalarından biri şöyledir. Acele tarafından yemek hazırlamakla ikrama mazhar kıldı onları. Nitekim şu ayet de bu mânâya işaret etmektedir:

> Az sonra kavrulmuş (semiz) bir buzağıyı (onlara ikram etmek için) getirdi.
>
> (Hûd/96)

Aynı mânayı şu ayet de belirtmektedir:

> Hemen evine yöneldi; derhal onlara takdim etmek üzere semiz (ve kavrulmuş) bir buzağı getirdi.
>
> (Zâriyât/26)

Ayetteki *Râfe* fiilinin kökü olan 'Revefan' aceleyle gitmek demektir. Bazıları da 'gizlice getirmek demektir' demiştir. Bazıları da 'İbrahim (a.s) bir but getirdi' demektir der. Fakat getirilen buta, acele getirildiği için (*tâcil* kökünden gelen) *âcil* ismi verilmiştir.

Hâtim el-Esemm şöyle demiştir:

اَلْعَجَلَةُ مِنَ الشَّيْطَانِ اِلاَّ فِى خَمْسَةٍ فَاِنَّهَا مِنْ سُنَّةِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ : اِطْعَامُ الضَّيْفِ وَتَجْهِيزِ الْمَيِّتِ وَتَزْوِيجِ الْبِكْرِ وَقَضَاءِ الدَّيْنِ وَالتَّوْبَةِ مِنَ الذَّنْبِ.

> Acele şeytanın işidir. Fakat beş yerde güzel ve sünnettir: a) Misafirlere yedirmek hususunda, b) Bâkire kızını (veya evlâdını) evlendirmek hususunda, c) Ölünün techizi hususunda, d) Borcun ödenmesi hususunda, e) Günahtan tevbe etmek hususunda.

'Velime (evlenme ve düğün) yemeğinde de acele etmek müstehabdır' denilmiştir.

Velime yemeğini, ilk günde vermek sünnettir. İkinci günde örf ve âdete uymaktır. Üçüncü günde ise riyakârlıktır.

2. Yemeğin tertibi şöyle olmalıdır: Eğer varsa, yemekten önce meyveleri vermelidir. Çünkü böyle yapmak tıbben daha uygundur. Zira meyve diğer yemeklerden daha önce hazmedilir. Onun için mide altında kalması daha uygundur.

Kur'an'ın şu ayetlerinde, meyvelerin yemeklerden önce yenmesinin daha uygun olduğuna işaret edilmiştir:

Seçtiklerinden meyve ve iştihalarının çektiği kuş etinden var.

(Vakıa/21-22)

Meyveden sonra takdim edilen en faziletli yemek et yahnisidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

فَضْلُ عَائِشَةَ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهَا عَلَى النِّسَاءِ كَفَضْلِ الثَّرِيدِ عَلَى سَائِرِ الطَّعَامِ.

Âişe'nin diğer kadınlara üstünlüğü, yahninin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.

Eğer yemekten sonra tatlı da yedirirse, o zaman bütün güzel şeyleri bir araya getirmiş olur.

Et ikram etmekle ziyafetin yeterli olduğuna Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'in misafiri hakkındaki ayeti işaret eder. Çünkü Hz. İbrahim (a.s) güzelce pişmiş, kavrulmuş bir buzağıyı onlara getirmiştir. Eti sofrada hazır etmek ikramın esasından biridir. Çünkü Allah Teâlâ güzel yemeklerin vasfı hakkında şöyle buyurmaktadır:

Biz sizin üzerinize (ey İsrâiloğulları) *Men* ve *Selva* indirdik.

(Bakara/57)

Buradaki *Men* bal (kudret helvası) demektir. *Selva* ise et demektir. Ete *selva* denmesinin sebebi, her katığın yerini tuttuğu ve ondan başka hiçbir yemekte bu vasfın bulunmadığındandır. Hz. Peygamber'in şöyle demesinin hikmeti bu olsa gerektir.

سَيِّدُ الْاَدَامِ اللَّحْمُ.

Katıkların efendisi ettir.

Allah Teâlâ *Men* ve *Selva*'dan sonra şöyle buyurmaktadır:

Size rızık olarak verdiklerimizin tayyiblerinden (helâllerinden) yeyiniz.

(Bakara/57)

Bu bakımdan etli ile tatlı *tayyib* tâbir edilen rızıklardandır.

Ebu Süleyman ed-Dârânî 'Tayyiblerin yenmesi, insanda Allah'tan razı olmayı doğurur' demiştir.

Bu tayyiblerin tamamlanması, soğuk su içmek ve ılık su ile yıkamakla tamamlanır.

Me'mûn şöyle demiştir: 'Buzlu ve soğuk su içmek, nimet vericiye karşı olan şükrü her türlü şüpheden kurtararak sadeleştirir'.

Ediblerden biri şöyle demiştir: 'Dostlarını davet edip onlara *Hasremiye* ve *Buranniye*[61] yedirip üstüne soğuk su içirirsen o zaman ziyafeti tamamlamış olursun'. Birisi dostlarına tertip ettiği ziyafet için birçok para harcamıştı. Bu durumu gören hekîmlerden biri şöyle demiştir. 'Ekmeğiniz iyi, suyunuz soğuk ve sirkeniz hoş olduğu takdirde yeter de artar bile. Bunca zahmeti yapmanız gerekmezdi'.

Bazıları da şöyle demiştir: 'Yemekten sonra tatlı ve yemek çeşitlerinin çokluğundan sofrada temkinli oturmak da iki çeşit yemekten daha hayırlıdır'. Sofrada sebze olduğu zaman, meleklerin o sofrada hazır olduğu söylenmektedir. O halde, sofrada sebze bulundurmak da müstehabdır. Sebzenin bulundurulmasında - yeşillik olduğu için- sofrayı süsleme özelliği vardır.

İsrailoğulları'nın üzerine inen sofrada *kıras* (kereviz) veya *havuç otu* hariç, bütün sebze ve yeşillikler vardı. Yine bu sofrada baş tarafında sirke, kuyruk tarafında tuz bulunan bir balık, üzerinde birer zeytin, birer nar tanesi bulunan yedi çörek vardı. Kudret sofrasına benzetmek için bütün bunları sofrada bulundurmak güzeldir.

3. Önce sofraya yemek çeşitlerinin en güzelini getirmelidir ki, isteyen ondan doya doya yesin. Ondan sonra gelenlerde pek fazla yemek durumunda kalmasınlar.

Ehl-i keyfin âdeti, önce yemeğin kabasını getirmektir ki, ondan sonra iyiyi gördüğünde isteği yeniden kabarsın. Oysa böyle yapmak fazla yemeye vesile olur.

---

61) *Hasremiye* üzüm koruğundan yapılmış bir çeşit yemektir. İshale karşı kullanılır. *Burâniyye,* Me'mûn'un veziri Sehl'in kızı Buran'a yapılmış ve kendisine nisbet edilmiş bir yemektir.

Eskilerin âdeti, bütün yemek çeşitlerini birden sofraya getirip dizmekti. Böylece herkesin beğendiğini yemesine imkân verirlerdi. Eğer bir çeşit yemekten başka yemeği yoksa, yemeğin başlangıcında misafirlerine durumu bildirmelidir. Çünkü misafirler arasından daha nefis yemek gelir diye, doyasıya yemeyenler çıkabilir. Hatta mürüvvet sahiplerinin yemek listelerini yazıp misafirlere takdim ettikleri rivayet edilmiştir.

Şeyhlerden biri şöyle anlatıyor: 'Şamda şeyhlerden birisi bana bir çeşit yemek getirdi. Ona dedim ki, bizim Irak'da bu çeşit yemekler ancak sofranın sonunda getirilir'. Şeyh 'Bizim Şam'da da durum böyledir' dedi. Böylece şeyhin yanında bu yemekten başkasının olmadığını anladım. Bu durum karşısında çok utandım.

Bir başkası şöyle anlatır: 'Biz bir grup ziyafette idik. Bize pişmiş kellelerden işkembe çorbası ve kavrulmuş etler getirildi. Biz bundan sonra gelecek yemek çeşitlerini beklediğimiz için gelen yemeğe rağbet gösterip yemedik. Bir de baktık ki, ellerimizi yıkamak için leğen getirildi. Artık başka yemek getirilmedi. Bunun üzerine birbirimize bakakaldık. O esnada dâvette bulunan şeyhlerden biri lâtife olarak şöyle dedi: 'Allah gövdesiz başları yaratmaya kâdirdir'. Ravi der ki: 'Biz o gece sahur zamanına kadar aç kalıp ekmek kırıntılarını bile aradık'. İşte böyle bir mahzura yer vermemek için; ya bütün yemekleri birden sofraya getirmelidir veya yemekleri misafirlere haber vermelidir.

4. Dâvetliler doyup ellerini çekmeden önce yemekleri kaldırmamalıdır. Çünkü davetliler içerisinde önce gelen yemeğin dibinde kalanın gelecek yemekten daha fazla hoşuna gidenler olabilir veya daha yemek yemeye ihtiyaç duyan kimseler olabilir. Bu bakımdan, eğer acele edip kaldırırsa durumu bulandırmış olur. 'Sofrada temkinli olmak, iki çeşit yemeği sofraya getir-mekten daha hayırlıdır' kabilindendir bu durum.

Bu sözün, iki mânaya gelmesi muhtemeldir. Yani bu, acele yememek sureti ile temkinli olmak demektir.

Şakacı bir sûfîden şöyle hikâye edilir: 'Bir ara cimri bir zengine misafir olduk. Bize kızartılmış kuzu takdim edildi. Sofra sahibi cimri olduğundan, misafirlerin kuzuyu parçalayıp yediğini görünce darılarak hizmetçilerine şunu söyledi: 'Geri kalan gövdeyi

kaldır. Onu evdeki çocuklara götür'. Hizmetçi gövdeyi eve doğru götürürken o sûfî kalkıp arkasından koştu ve kendisine 'Nereye gidiyorsun?' diye soruldu. Sûfî 'Çocuklarla birlikte yemek yemeye gidiyorum' diye cevap verdi. Bu durum karşısında ev sahibi utanıp, kuzu gövdesinin geri getirilmesini emretti'.

Misafirlerden önce elini sofradan çekmemelidir. Çünkü böyle yaptığı takdirde misafirleri utandırır. Demek ki, bütün misafirlerden sonra elini sofradan çekmelidir.

Kerem sahibi insanlar davetlilere yemeğin bütün çeşitlerini haber verirler, onların herbirinden doya doya yemelerine fırsat verip, tam yemekten çekilecekleri bir sırada diz çökerek ellerini yemeğe uzatırlar ve yemeğe başlarlardı. 'Allah'ın ismiyle yemeğe başlıyorum. Allah, size ve bize bereket ihsan etsin. Bize yardımcı olunuz' derdi.

5. Sofraya yeteri kadar yemek getirmelidir. Zira yetecek miktardan az getirilmesi şerefsizlik olduğu gibi, fazla getirmek de israf ve riyakârlıktır. Hele getirdiğinin hepsinin yenmesine gönlü razı değilse!.. Ancak hepsinin yenmesine razı olup artıklarından bereketlenmeye niyet ederse, o zaman sofraya yeterinden fazla yemek getirilebilir. Çünkü Hz. Peygamber'in hadîsinde, bu niyetle getirdiği yemekten sorguya çekilmeyeceği söylenmektedir. İbrahim b. Ethem sofrasında yeterinden fazla yemek bulundururdu. Bu durumu gören Süfyan es-Sevrî 'Ey Ebâ İshak! Bu kadar yemeğin getirilmesinin israf olacağından korkmaz mısın?' deyince, İbrahim 'Yemekte israf yoktur' dedi.

Eğer niyet bu değilse, o zaman sofrada fazla yemek bulundurmak külfet olur.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'Yemeği ile gururlananın sofrasına icabet etmekten menedildik'.

Ashab-ı kirâmdan bir cemaat, gurur için verilen bir ziyafete icabet etmeyi kerih görmüşlerdir. Bu sır ve hikmetten ötürü Hz. Peygamber'in sofrasından fazla yemek hiçbir zaman geri götürülmezdi. Çünkü o devirdekiler, sofraya ihtiyaçtan fazlasını getirmezlerdi. Tıka basa yemezlerdi.

Misafir ve dâvetlilere yemek getirmeden önce, evdeki aile fertlerinin paylarını ayırması gereklidir ki; onların gözü yemekten

geri gelecek olanda kalmasın. Bir de belki birşey artmaz diye misafirlerin aleyhinde kötü konuşmamalıdır. Aynı zamanda misafirler de, aile fertlerinin payını istemedikleri halde yemiş olurlar. Bu ise, esas hak sahiplerine bir ihanettir.

Sofrada kalan yemek kalıntıları ki, sûfîler ona 'zillet' derler. Misafirlerin onu alıp evlerine götürmek yetkisi yoktur. Ancak yemek sahibi açıkça kendi rızasıyla onlara götürme izni verirse veya karinelerle böyle bir hareketten hoşlanacağı bilinirse, o zaman misafir kalanı götürebilir. Eğer istemediği bilinirse, o zaman almaları hiçbir şekilde uygun değildir.

Yemek sahibinin kalıntıların götürülmesine razı olduğu bilindiğinde kişinin arkadaşlarıyla adaletli ve insaflı bir şekilde paylaşması gerekir. Bu bakımdan, dâvetlilerden herhangi birisi ancak payına düşeni alabilir. Ancak arkadaşları utanarak değil, gönül rızası ile kendisine müsamaha ederlerse o zaman başka...

Dâvetten Dönmenin Âdâbı

Dâvetten dönmenin üç âdâbı vardır.

1. Sünnet olduğu için kapıya kadar misafirlerle çıkmalıdır. Bu hareket misafire ikram sayılır. Misafire ikram ise, emredilen işlerden biridir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır: 'Kim, Allah'a ve son güne iman ediyorsa, misafirine ikramda bulunsun'.

Yine Hz. Peygamber şöyle demiştir:

اِنَّ مِنْ سُنَّةِ الضَّيْفِ اَنْ يُشَيَّعَ اِلَى بَابِ الدَّارِ.

Misafir ağırlamanın sünnetlerinden biri de onu kapıya kadar uğurlamaktır.

Ebu Katâde şöyle demiştir: 'Habeşistan Kralı Necaşî'nin gönderdiği heyet Hz. Peygamber'in misafiri olduğu zaman, Rasûlullah (s.a) bizzat kalkarak onlara hizmet etti. Ashab-ı kirâm 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sen hizmet etme, biz senin yerine hizmet ederiz' dediklerinde, Hz. Peygamber şöyle demiştir: 'Hayır, onlar memleketlerine hicret eden ashabıma ikram da bulundukları için, ben de bizzat onlara hizmet etmekle karşılık vermek istiyorum'.

İkrâmın tamam olması, gerek gelirken, gerek giderken ve gerekse sofrada misafire güler yüz gösterip, tatlı tatlı konuşmaya bağlıdır.

Evzâî'ye 'Misâfirin kerameti (ikramı) nedir?' diye sorulduğunda, 'Güler yüz ve tatlı sözdür' diye cevap vermiştir.

Yezid b. Ebî Ziyad (r.a) şöyle demiştir: 'Ne zaman Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın yanına gittimse bana tatlı tatlı konuşmuş ve nefis yemekler yedirmiştir.'

2. Misafirin gönlü hoş olarak dönmesidir. Her ne kadar kendisine karşı ufak tefek kusurlar vâki olmuşsa da, yine de böyle dönmesi gerekir. Çünkü böyle hareket etmek, güzel ahlâk ve tevâzûun alâmetidir.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

إِنَّ الرَّجُلَ لَيُدْرِكُ بِحُسْنِ خُلُقِهِ دَرَجَةَ الصَّائِمِ الْقَائِمِ.

> Şüphesiz ki kişi ahlâkının güzelliği sayesinde gündüz oruçlu ve gece ibâdetli bulunan bir kimsenin derecesine varır.

Seleften biri, bir aracı vasıtasıyla ziyafete davet edildi. Fakat aracı onu bir türlü bulamadı. Daha sonra bu durumu işiten o zat, kendiliğinden davet sahibinin evine gitti. Oysa davetliler yemek yemiş ve dağılmışlardı. Ev sahibi çıkıp, dâvetin bittiğini ve misafirlerin ayrıldığını söyledi: O da şöyle sordu:

- Yemem için hiçbir şey kalmadı mı?

- Hayır!

- Ekmek kırıntısı bile kalmışsa getir.

- Hiç birşey kalmadı.

- Bari çömleği getir de dibini sıyırayım.

- Onu da yıkadım.

Bu cevabı alan zat, Allah'a hamd-ü senâlar ederek geri döndü. O zata denildi ki: 'Neden bu kadar üstüne düştün bu işin. Yoksa oburluktan dolayı mı böyle yaptın?' Şöyle dedi: 'Adamcağız iyilik

yaptı. İyi niyetle bizi davet etti ve yine iyi niyetle bizi geri gönderdi'. İşte tevâzu ve güzel ahlâkın mânası budur!

Ebu Kasım'ın üstadı Cüneyd-i Bağdâdî'yi bir çocuk dört defa davet ettiği halde, çocuğun babası onu her defasında geri çevirdi. Yine de o çocuğun gönlü hoş olsun diye dâvete icabet eder, babasının da kalbi kırılmasın diye sesini çıkarmadan geri dönerdi.

Bu kimseler Allah'a tevazu etmekle zilletin zirvesine çıkmış, *tevhid* ile itminana kavuşmuşlardır. Öyle ki her red ve kabulde kendileriyle rableri arasında cereyan eden birtakım ibret derslerini müşahede ederler. Bundan ötürü kullardan gelen ikramla sevinmedikleri gibi, onlardan gelecek zillete de üzülmezler. Aksine onlar herşeyi tek ve kahhâr olan Allah'tan bilirler. Bu sırra binaen şöyle denmiştir: 'Ben ancak bana cennet yemeğini hatırlattığı için dâvete icabet ederim'. Yâni davet yemeği, helâl, yorulmadan elde edilen, masrafı ve hesabı bizden kaldırılmış bir yemektir. Bunun için tıpkı cennet yemeği gibıdir...

3. Misafir, gitmek için ev sahibinin rızasını gözeterek, ancak o izin verdikten sonra gitmelidir. Misafir olarak bir eve vardığında üç günden fazla durmamalıdır. Zira ev sahibinin, üç günden fazla kalan misafirden sıkılması çok görülen bir hâldir ve belki de fazla kalması kovulmasına sebep olabilir! Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اَلضِّيَافَةُ ثَلاَثَةُ اَيَّامٍ فَمَا زَادَ فَصَدَقَةٌ.

Misafirlik üç gündür, fazlası sadakadır.[62]

Şayet, ev sahibi samimiyetle misafirin fazla kalması için ısrar ederse, o zaman fazla kalabilir.

Her müslümanın yanında misafir için bir kat yatak bulunması müstehabdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

فِرَاشٌ لِلرَّجُلِ وَفِرَاشٌ لِلْمَرْاَةِ وَفِرَاشٌ لِلضَّيْفِ وَالرَّابِعُ لِلشَّيْطَانِ.

---

62) Müslim ve Buhârî

Bir kat yatak kişinindir. İkincisi kadınındır, üçüncüsü ise misafirindir. Dördüncüsü ise şeytanındır.[63]

Fasıl

Yemek Hakkındaki Birtakım Dinî ve Tıbbî Edepler

1. İbrahim en-Nehaî'nin şöyle dediği rivayet edilmektedir:

اَلاَكْلُ فِى السُّوقِ دَنَائَةٌ.

Çarşıda yürüyerek birşey yemek âdi bir harekettir.[64]

İbrahim en-Nehâi bu sözü, âli bir senedle Hz. Peygamber'e isnad etmektedir. Bu fikrin tam zıddı İbn Ömer'den rivayet edilmektedir:

كُنَّا نَاكُلُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللّٰهِ ﷺ وَنَحْنُ نَمْشِى وَنَشْرِبُ وَنَحْنُ قِيَامٌ.

Bizler, Hz. Peygamber'in zamanında yürüdüğümüz halde yer ve ayakta su içerdik.[65]

Mâruf ve meşhur sûfîlerin bazılarının çarşıda yemek yedikleri görülmüştür. Bunun için kendilerine niçin böyle yaptıkları sorulduğunda şöyle cevap vermişlerdir: 'Be mübârek! Çarşıda acıkıp eve mi gidip yemek yiyeyim?' Kendisine denildi ki: 'Bâri camiye girip orada ye!' Şöyle cevap verdi: 'Camiye girip orada yemekten utanıyorum. Allah'ın mâbedine yemek için nasıl gireyim?'

Zâhirde birbirinin zıddı görünen bu iki kanâatin arasını şöyle telif edebiliriz: Çarşıda yemek, tevazû ve tekellüfsüz olduğundan bazı kimselere uygun gelir. Onun için de güzeldir. Bazı kimseler için de mürüvvetsizlik olduğundan dolayı mekruhtur. Demek ki, bu hâl memleketlerin örf ve âdetlerine ve şahısların durumuna göre değişen bir hâldir. O kimse ki, onun çarşıda yemek yemesi diğer yaptıklarına uygun değildir, onun için böyle yemek mürüv-

---

63) Müslim

64) Taberânî

65) Tirmizî ve İbn Hibban

vetsizliğe ve oburluğa işaret eder. Onun şâhitliğine de zarar getirir. O kimse ki, onun bütün hareketlerinde bir sadelik vardır. Her durumda tekellüften uzaktır, onun için de çarşıda yürürken yemek tevazûdan başka birşey değildir.

2. Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Yemeğine tuzla başlayan bir kimseden Allah Teâlâ yetmiş çeşit hastalığı uzaklaştırır'.

Kim günde yedi hurma yerse, o hurmalar, onun içinde bulunan bütün tenyeleri öldürür. Hergün yirmibir kırmızı kuru üzüm yiyen bir kimsenin bedeninde şikâyet edecek bir hastalığı kalmaz. Et, eti bitirir. Yahni (veya et suyu) arapların yemeğidir.

Biskarcat (et ve tavuk çorbası) şişmanlatır ve kalçaları sarkıtır. Sığırın eti hastalık, sütü şifa ve yağı devadır. İçyağ ve benzeri şeyler hastalıkların kökünü kazır. Lohusalı kadın, yaş hurmadan gördüğü şifayı başka bir şeyden görmez. Balık, bedeni eritir. (Yani kaba ve lüzumsuz etleri eritir ve insanı zindeleştirir). Kur'an okumak ve misvak kullanmak balgamı söker. Uzun yaşamak isteyen bir kimse, kahvaltısını erken yapsın, akşam yemeğini (tekrarlasın) ve pabuç giysin. Halk yağ kullanmaktan daha verimli bir tedavi usulü bulamamıştır. Refah ve sıhhat içinde yaşamak isteyen bir kimse, cinsi münasebeti ve borcunu azaltsın.

3. Haccac-ı Zâlim bir doktora 'Bana öyle bir şey tavsiye et ki, onunla amel edip başkasına muhtaç olmayayım' dedi. Doktor şöyle tavsiyede bulundu:

> Genç kadınlarla evlen. Etlerden ancak gencecik etleri ye. Hiçbir şeyi güzelce pişirmeden yeme. Hastalık olmadan keyfî olarak hiçbir ilâç içme. Meyvelerin iyi olmuş, tam kıvamına gelmiş olanını ye. Ancak yemeği güzelce çiğnedikten sonra yut. İstediğin yemeği ye. Fakat üzerine su içme. İçtiğin takdirde o zaman onun üzerine yeme. Küçük ve büyük abdestlerini bekletme. Gündüz yedikten sonra uyu. Geceleyin yediğin zaman uyumadan önce yüz adım da olsa yürü.

Arapların şu darb-ı meseli de aynı mânâyı taşımaktadır: 'Kahvaltı et ve uzan, akşam yemeği ye ve yürü'.

Denilir ki: 'Küçük abdestin bekletilmesi, yolu kapatılan suyun etrafını tahrip etmesi gibi bünyeyi tahrip eder!'

قَطْعُ الْعُرُوقِ مَسْقَمَةٌ وَتَرْكُ الْعَشَاءِ مَهْرَمَةٌ.

Damarların kesilmesi hastalığa, akşam yemeğini terketmek de ihtiyarlığa sebeptir.[66]

Araplar şöyle derler: 'Kahvaltının terkedilmesi kalça yağlarını eritir'.

Hukemâdan biri oğluna şunları tavsiye etti: 'Ey oğul! Kahvaltını yapmadan evden çıkma. Çünkü akıl kahvaltı ile yerinde kaldığı gibi, saldırganlık da onunla kaybolur. Bir de çarşıda göreceklerine karşı isteklerini azalt'.

Bir hekim şişman birine târiz yoluyla şöyle dedi: 'Sırtındaki kadifeyi kim dokudu, bunu nasıl temin ettin?' Şişman 'Buğdayın özünü, genç hayvanın etini yemekle; menekşe ile yağlanıp, keten elbise giymekle temin ettim' dedi.

5. 'Perhiz hastalara faydalı, sağlamlara zararlıdır' denilmiştir.

Bazıları da şöyle söylemiştir: 'Kendisini (anormal) koruyan kimsenin zararı kesindir. Fakat sıhhatlı olması şüphelidir'. Bu söz, sıhhatli bir kimse için tam yerinde söylenmiş bir sözdür.

Hz. Peygamber (s.a) Suheyb Rûmî'yi bir gözü ağrıdığı halde hurma yerken gördü ve bunun üzerine şunları söyledi:

اَتَأْكُلُ التَّمْرَ وَاَنْتَ رَمِدٌ؟ فَقَالَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ اِنَّمَا اٰكُلُ بِالشِّقِّ الْاٰخِرِ فَضَحِكَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ.

Gözlerin ağrıdığı halde hurma mı yiyorsun?

Suheyb 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ağrımayan tarafıyla yiyorum' dedi. Bu cevabı alan Hz. Peygamber gülümsedi.

6. Ölünün geride kalan ailesine yemek götürmek, müstehabdır. Câfer b. Ebî Tâlib'in ölüm haberi geldiğinde Allah'ın Rasûlü şöyle demiştir:

اِنَّ اٰلَ جَعْفَرَ شُغِلُوا بِمَيِّتِهِمْ عَنْ صُنْعِ الطَّعَامِ فَاحْمِلُوا اِلَيْهِمْ مَا يَأْكُلُونَ.

---

66) Merceme b. Adî

Câfer'in aile efradı cenazeleriyle meşgul olduğundan yemeklerini yapamamaktadırlar. Bu bakımdan onlara yemek götürün.[67]

O halde böyle yapmak sünnettir. Bu gibi bir yemek cemaate takdim edildiği zaman yenmesi helâldir. Ancak ölü üzerine ağlamak için tutulanlara veya yardımcılarına hazırlanmış olan yemek, bu hükmün dışındadır. Çünkü onlarla birlikte yemek, uygun bir hareket değildir.

7. Zâlimin sofrasında oturmamak gerekir. Eğer zâlimin sofrasında hazır bulunmaya zorlanıyorsa, o zaman azıcık yiyebilir. Zâlimin sofrasında nefis yemeği hiç yememeye dikkat etmelidir. Sultanın sofrasında hazır bulunan ve 'Benim oraya gitmem mecburi idi' diyen bir kimsenin şâhitliğini müzekkî (Şâhitlerin hâlini tedkik ve teftiş eden memur) redderek şöyle dedi: 'Senin sofrada nefis yemek aradığını ve büyük lokmalar yaptığını gördüm. Oysa böyle yapman için seni zorlayan kimseyi de görmedim'. Sultan, bir ara bu müzekkiyi sofrasında yemeğe zorladı. Bu durum karşısında kalan zat, sultana şöyle dedi: 'Ya yeyip tezkiyecilik vazifemi bırakırım, ya da vazifeme devam etmek için yemem'. Bu vaziyet karşısında onun tezkiye ve teftişinin lüzumuna kani olanlar yakasını bıraktılar.

Hikâye olunur ki, Zünnûn-i Mısrî hapsedildi. Hapiste iken birkaç gün hiçbir şey yemedi. Âhiret yolunda kendisine kardeş olan bir hâtun yün bükerek kazandığından gardiyan vasıtasıyla ona yemek gönderdi. Zünnûn-i Mısrî (r.a), o yemekten yemedi. Bu durumdan ötürü o sâliha hâtun onun bu hareketini kınadı. Buna karşılık olarak Zünnûn şöyle dedi: 'Yemek helâl idi. Fakat bir zâlimin tabağında bana geldiği için yemedim'. Zünnûn bu sözleriyle gardiyanın eline işaret etmektedir. Böyle hareket etmek, takvânın en yüksek zirvesine çıkmak demektir.

8. Feth el-Mevsılî ziyaretçi olarak Bişr el-Hafî'nin yanına gitti. Bişr cebinden onun için bir dirhem çıkarıp hizmetçisi Ahmed el-Celâ'ya verdi. 'Bununla nefis bir ekmek ve güzel bir katık al' dedi. Ahmed şöyle der: 'Bu emir üzerine nefis bir ekmek satın aldım ve

67) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce

Rasûlullah'ın (s.a) sütten başka hiçbir şey için şöyle dediğini hatırlıyor değilim:

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِيهِ وَزِدْنَا مِنْهُ.

Allahım! Bizim için onu bereketli kıl, onu bizim için artır.[68]

Onun için süt ve güzel hurmadan da aldım. Getirip Feth'e takdim ettim. Feth, yediğini yedi, kalanını da alıp götürdü. Bu durumu gören Bişr şöyle dedi: "Neden Ahmed'e 'nefis bir yemek satın al' dedim biliyor musunuz? Çünkü nefis yemek samimi şükrü gerektirir. Bilir misin Feth neden bana 'Sen de ye' demedi ve beni yemeğe çağırmadı? Çünkü misafirin ev sahibini çağırmaya hakkı yoktur da ondan. Feth'in geri kalanları niçin götürdüğünü biliyor musunuz? Çünkü kişinin tevekkülü tam olduğu zaman artık yük ona zarar vermez".

Ebu Ali Rüzbârî bir ziyafet tertip edip o ziyafette bin kandil yaktı. Bu durum karşısında bir kişi kendisine itiraz etti. Bunun bir israf olduğunu söyledi. Bu itiraza karşı Rüzbârî itirazcıya şöyle dedi: 'İçeri gir ve Allah için yakmadığım bir kandili söndür'. Adam içeri girdi, fakat lâmbalardan bir tanesini bile söndüremedi. Böylece emeline nâil olamayarak çıkıp gitti.

Ebu Ali el-Rüzbârî, birkaç denk şeker satın aldı. Helvacılara şekerden bir kale yapmalarını emretti. Onlar da onun emrini yerine getirip, şekerden yapılmış nakışlı direkler üzerine oturtulmuş mihrablar ve şerefeler kurdular. Bütün bunları yaptıktan sonra sûfîleri davet etti. Sûfîler o duvarları yeyip bitirdiler

9. İmam Şafii yemeğin dört şekilde yenildiğini söyledi. a) Bir parmakla yemek, bu kibarlıktandır. b) İki parmakla yemek mütekebbirliktir. c) Üç parmakla yemek sünnettir. d) Dört ve beş parmakla yemek oburluktur.

Dört şey vardır ki, bedeni takviye ederler:

1) Et yemek

2) Güzel kokular sürünmek

---

68) Ka'b b. Mâlik

3) Cinsî münasebette bulunmadan yıkanmak

4) Keten giymek

Dört şey vardır ki, bedeni zayıflatır:

1) Çok cinsî münasebette bulunmak

2) Çok üzülmek

3) Aç karnına çok su içmek

4) Otururken arkasını kıbleye çevirmek

Dört şey vardır ki; insanın gözünün nûrunu artırır:

1) Kıbleye doğru oturmak

2) Uyku ânında gözüne sürme çekmek

3) Yeşile bakmak

4) Temiz elbise giymek

Dört şey vardır ki, gözü zayıflatır:

1) Pisliğe bakmak

2) Asılmış insanın ölüsüne bakmak

3) Kadının fercine bakmak

4) Otururken arkasını kıbleye çevirmek.

Cinsî münasebeti artıran dört şey vardır:

1) Serçe eti yemek

2) Itrifili ekber (birkaç maddeden mürekkeb bir ilâcdır) almak

3. *Habbet'il-Hazra* ile bademden yapılan *Füstuk* denilen ilâcı yutmak

4) Maydanoz yemek

Dört çeşit yatma (uyuma) şekli vardır:

1) Sırtüstü yatmak

Bu tarzda uyumak peygamberlerin uykusudur. Peygamberler, bu şekilde uzanarak yer ve göklerin yaratılışını düşünürlerdi.

2) Sağ yana yatmak

Bu tarz uyumak, âlim ve âbid kimselere mahsusdur.

3) Sol tarafı üzerine uyumak

Böyle uyumak sultanların ve padişahların uykusudur. Onlar yediklerini hazmetmek için bu şekilde yatarlar.

4) Yüzüstü uyumak

Bu şekilde uyumak, şeytanlara mahsustur.

Aklı artıran dört şey vardır:

1) Fazla konuşmayı terketmek

2) Misvak kullanmak

3) Sâlih kimselerle oturmak

4) Âlimlerle oturmak

Dört şey vardır ki, ibadetten sayılır:

1) Abdestsiz adım atmamak

2) Çok secde etmek

3) Camilerden hiç ayrılmamak

4) Çokça Kur'an okumak

Yine İmam Şafiî şöyle demiştir: 'Aç karınla hamama girip çıktıktan sonra yemeği tehir eden bir kimsenin nasıl olup da ölmediğine hayret ediyorum'.

Yine şöyle demiştir: 'Veba hastalığına *Binefsec* (Menekşe)den daha faydalı bir şeyin olduğunu zannetmem. Hasta olan kimse onunla hem yağlanır, hem de içer'.

En doğrusunu Allah bilir!

İkinci Kitab

KİTABU ÂDÂB'İN-NİKÂH

(Evlenme Âdâbı)

1. Nikâha Teşvik ve Nikâhtan Sakındırma
2. Nikâh Akdinde ve Nikâh Yapanlar Arasında Riayet Edilmesi Gereken Âdâb
3. Karı Koca Arasındaki Âdâb-ı Muaşeret ve Nikâhın Devamını Sağlayacak Hususlar

II. Kitabu Âdâb'in-Nikâh

(Evlenme Âdâbı)

Giriş

Hamd Allah'a mahsustur. O Allah ki, vehimlerin okları onun beşer tâkatının dışında bulunan sanatında isabet edecek hedef bulamaz. O Allah ki, akıllar ancak O'nun sanatından şaşkına dönerler. O Allah ki, O'nun birçok nimetleri kesintisiz olarak âlemler üzerine oluk gibi akmaktadır. İsteseler de istemeseler de o nimetler onların üzerine aralıksız akmaktadır. Sudan insan yaratmak, aralarında neseb bağıyla yakınlık kurmak, Allah'ın en garip lütuflarındandır. O Allah ki, *şehvet* denilen bir kuvvet vasıtasıyla insanı tohum ekmeye mecbur etmiştir. O tohumla onların neslini irâdelerin dışında olduğu halde cebren ve kahren devam ettirmiştir. Daha sonra nesep bağının önemini büyüterek ona bir kıymet vermiştir. Nesep sebebiyle zinayı haram kılmıştır. İnsanları zinadan uzaklaştırmak için o fiilin çok kötü bir fiil olduğunu ilân etmiştir. Zinayı büyük bir suç ve acı bir hâdise olarak nitelendirmiştir. İnsanları, bazen emrederek, bazen de teşvik ederek nikaha yöneltmiştir. Ölümü kullarına takdir ederek onunla onları kasıp kavuran Allah Teâlâ her türlü eksiklik ve ortaklıktan uzaktır. Bu takdirden sonra, meni tohumlarını ana rahmine ekip serperek, ondan bir varlık yaratarak, istemedikleri halde cebren ölüm tırpanına düçar kılmıştır. Bütün bunlar, mukadderat denizlerinin âlemler üzerinde fayda, zarar, hayır şer, çekingenlik, kolaylık, toplama ve yayma açısından ne kadar coşkun olduğuna dair birer uyarı ve ikazdır.

Salât ve selâm; uyarma ve müjdeleme hasletleriyle donatılarak gönderilen Hz. Muhammed'in (s.a), onun âli'nin ve ashâbının üzerine olsun. Hadsiz hesabsız salât onların üzerine olsun. Yâ rabbî! Onları istenilmeyen hâdiselerden de emin kıl.

Bütün bunlardan sonra bilinsin ki nikâh dine yardım edici, şeytanları zelil düşürücü ve Allah düşmanının önüne gerilmiş,

geçilmez ve aşılmaz bir kaledir. Yine nikâh, peygamberlerin efendisi Hz. Muhammed'in (s.a) diğer peygamberlere karşı iftihar edeceği ümmetin çoğalmasına biricik sebep ve vesiledir. Bu bakımdan nikâh, sebepleri araştırmaya, sünnet ve edepleri korumaya, maksat ve ihtiyaçları açıklamaya bölüm ve konuları tertip etmeye en fazla yakışan bir konudur.

Evlenme ahkâmından bilinmesi gereken şeyler üç bölümde açıklana-bilir:

Birinci Bölüm: Nikâha teşvik ve nikâhtan sakındırma

İkinci Bölüm: Nikâhta ve nikâh yapanlar arasında gözetilmesi gereken âdâb

Üçüncü Bölüm: Nikâhtan, boşanmaya kadar riayet edilmesi gereken âdâb

BİRİNCİ BÖLÜM

Nikâha Teşvik ve Nikâhtan Sakındırma

Âlimler, nikâhın fazileti hakkında çeşitli görüşlere sâhiptir. Kimi, nikâhın Allah'a ibadet etmek için bir köşeye çekilmekten daha üstün olduğunu savunmaktadır. Bazıları da nikâhın faziletini itiraf etmekle beraber: 'Eğer şehvet ve nikâha karşı duyduğu iştiyak, halini teşviş edecek derecede değilse, ibadet için bir köşeye çekilmek evlenmekten daha üstündür' demişlerdir.

Başkaları da bu zamanda nikâhı terketmenin daha efdâl olduğunu, fakat kazançların gayr-ı meşrû olmadığı ve kadınların ahlâkları bozulmadığı zamanlarda nikâhın faziletli bir iş olduğunu söylemişlerdir. Nikâhın hakîkati, ancak hakkında vârid olan teşvik edici ve kaçındırıcı hadîsleri önce söylemek, ondan sonra da faydalarını ve tehlikelerini teker teker ele alıp izah etmekle anlaşılır. Böylece herhangi bir müslümanın hakkında nikâh mı daha hayırlıdır, nikâhı terketmek mi, onun tehlikelerinden kurtulur mu, yoksa kurtulmaz mı, bütün bunlar da bilinir.

Nikâhı Teşvik

Ayetler

> İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin.
>
> (Nûr/32)

Bu emri yerine getirmek müslümanlara farzdır.

> Kocalarıyla bir daha evlenmelerine mâni olmayın.
>
> (Bakara/232)

Bu ayet-i celîle, bir talâkla kocasından ayrılan ve bir kere daha hayatlarını birleştirmek isteyen ve yakınları tarafından engellenen bir hanımın durumunu ele alıp bu engellemeyi yasaklıyor. Allah Teâlâ peygamberlerin medh u senâsını şöyle yapmaktadır:

Yemin olsun biz senden önce rasûller gönderdik, onlara zevceler ve çocuklar verdik...

(Ra'd/38)

Allah Teâlâ bu durumlarını onlara bir minnet olarak ve onların faziletli yanları olarak zikretmektedir.

Duâlarında bu durumun olmasını kendinden isteyen veli kullarını da medh u senâ ederek şöyle buyurur

Rabbimiz! Bize gözler sevinci (gönüller açan) eşler ve çocuklar ihsan et.

(Furkan/74)

Deniliyor ki; Allah Teâlâ Kur'an'da ancak evli bulunan (Hz. İsâ hariç) peygamberlerini zikretmiştir. Hatta 'Yahyâ (a.s) da evlenmiş, fakat cinsî münasebette bulunmamıştır'.

'Cinsî münâsebette bulunmadığına göre niçin evlendi?' suâline şu cevap verilmiştir. 'Evlenmenin faziletine erişmek ve sünneti yerine getirmek için evlendi'. Başkaları da 'Gözünü haramdan korumak için evlendi' demişlerdir.

Hz. İsâ (a.s) ise âhir zamanda yere indiği zaman, evlenecek ve çocuğu olacaktır.

Hadîsler

اَلنِّكَاحُ سُنَّتِى فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَقَدْ رَغِبَ عَنِّى.

Evlenmek benim sünnetimdir. Sünnetimden yüzçeviren benden yüzçevirmiştir.

اَلنِّكَاحُ سُنَّتِى فَمَنْ اَحَبَّ فِطْرَتِى فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِى.

Nikâh benim sünnetimdir. Bu bakımdan benim ahlâkımı seven, benim sünnetimi sünnet edinsin![1]

---

1) Ebu Ya'lâ, (İbn Abbas'tan)

تَنَاكَحُوا تَكْثُرُوا فَإِنِّى اُبَاهِى بِكُمُ الْاُمَمَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى بِالسُّقْطِ.

Evleniniz, çoğalınız. Çünkü ben kıyâmet gününde sizin çokluğunuzla diğer ümmetlere karşı iftihar ederim. Hatta düşük çocuklarla bile...[2]

مَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِى فَلَيْسَ مِنِّى وَاِنَّ مِنْ سُنَّتِى النِّكَاحَ فَمَنْ اَحَبَّنِى فَلْيَسْتَنَّ بِسُنَّتِى.

Benim sünnetimden uzaklaşan benden değildir. Muhakkak ki nikâh benim sünnetimdir. Öyleyse beni seven benim sünnetime uysun.[3]

مَنْ تَرَكَ التَّزْوِيجَ مَخَافَةَ الْعَيْلَةِ فَلَيْسَ مِنَّا.

Fakirlik korkusundan evlenmeyi terkeden bizden değildir.[4]

مَنْ كَانَ ذَا طَوْلٍ فَلْيَتَزَوَّجْ.

Kudret sahibi olan bir kimse evlensin.

مَنِ اسْتَطَاعَ مِنْكُمُ الْبَاءَةَ فَلْيَتَزَوَّجْ فَإِنَّهُ اَغَضُّ لِلْبَصَرِ وَاَحْصَنُ لِلْفَرْجِ وَمَنْ لاَ فَلْيَصُمْ فَإِنَّ الصَّوْمَ لَهُ وِجَاءٌ، (اي غمز وطي).

Sizden kim nafaka vermeye (veya cima'a) muktedir ise evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan daha iyi korur. Ferci daha (emin bir şekilde) korur. Gücü nafaka vermeye yetmeyen bir kimse ise, oruç tutsun. Çünkü oruç şehveti kırar.[5]

---

2) İbn Merduveyh

3) Müslim ve Buhârî

4) Deylemî

5) Müslim ve Buhârî

Bu hadîsi şerif işaret eder ki! Nikâhın terğib ve teşvik sebebi, göz ve fercde meydana gelmesinden korkulan fesatlıktır.

Vica, erkeğin yumurtalarının çekilmesinden ibarettir. Bu çekilmeden sonra erkekliği kaybolur. Hadîste, oruç sebebiyle ortaya çıkan cinsî zafiyet için kullanılmıştır.

اِذَا اَتَاكُمْ مَنْ تَرْضَوْنَ دِينَهُ وَاَمَانَتَهُ فَزَوِّجُوهُ اِلاَّ تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ.

Size dininden ve namusundan emin olduğunuz birisi geldiği zaman, emrinizde bulunan kızı (veya kadını) onunla evlendiriniz. Bunu yapmadığınız takdirde yeryüzünde fitne çıkar ve büyük bir fesad olur.[6]

Bu hadîste nikâhın teşvik edilmesinin sebebi, fesad çıkma korkusudur.

مَنْ نَكَحَ لِلّٰهِ وَاَنْكَحَ لِلّٰهِ اسْتَحَقَّ وِلاَيَةَ اللّٰهِ.

Sadece Allah rızası için evlenen ve evlendiren, Allah'ın velâyetine (korunmasına) lâyık olur.[7]

مَنْ تَزَوَّجَ فَقَدْ اَحْرَزَ شَطْرَ دِينِهِ فَلْيَتَّقِ اللّٰهَ فِى الشَّطْرِ الثَّانِى.

Evlenen bir kimse, dininin yarısını korumuş olur. Bu bakımdan dininin diğer yarısı için de Allah'tan korksun.[8]

Bu hadîs de, nikâhın faziletinin Allah'a muhalefetten koruduğu ve fesadın önünde aşılmaz bir kale olduğu için, fazilet olduğuna işarettir: Şöyle ki, kişinin dinini ifsâd eden çoğu zaman tenasül uzvu ile midesidir. Demek ki insan evlenmek suretiyle bunların birisinden kurtulmuş olur.

---

6) Tirmizî

7) Ahmed b. Hanbel

8) İbn Cevzî

كُلُّ عَمَلِ ابْنِ اٰدَمَ يَنْقَطِعُ اِلاَّ ثَلاَثٌ: وَلَدٌ صَالِحٌ يَدْعُو لَهُ ... الخ.

Ademoğlunun bütün amelleri kesilir (sona erer.) Ancak üç amel bundan hariçtir. Onlardan biri, kendisi için ardından duâ edecek sâlih bir evlat bırakmasıdır.

Böyle bir nimet, ancak evlenmekle elde edilir.

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Nikâhtan ancak iki şey meneder: a) Âcizlik, b) Fâcirlik'.

Böylece Hz. Ömer, borcun olmasının, evlenmeye mâni olamayacağını belirtmiş olmakla beraber, nikâha sadece iki çirkin ahlâkın engel olduğunu da belirtmiştir.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: 'Âbidin ibâdeti, ancak evlendiği zaman tamamlanır'.

İhtimal ki, İbn Abbas, evlenmeyi ibadetten saymış ve onun tamamlayıcısı kabul etmiştir. Fakat hükmünün zahirine bakıldığında şunları murad ettiği anlaşılır: Şehvet gâlip geldiğinde âbidin kalbi ancak evlenmekle selâmet bulur. İbâdet de ancak kalbin vesveselerden uzak olmasıyla mükemmelleşir. İşte bu sırra binaendir ki İbn Abbas, İkrime, Küreyb ve başkaları hizmetkârlarını veya çocuklarını bülûğ çağına vardıkları zaman toplar, onlara 'Eğer evlenmek istiyorsanız sizi evlendireyim. Çünkü kul zina ettiği zaman onun kalbinden iman çıkıp gider!' derlerdi.

İbn Mes'ud (r.a) şöyle derdi: 'Eğer ömrümden sadece on gün kalsa yine de evlenmek isterim ki Allah'ın huzuruna bekâr gitmiş olmayayım'.

Muaz b. Cebel'in vebâ hastalığından iki hanımı öldü. Kendisi de aynı hastalığı çekmekte olduğu halde 'Beni evlendiriniz; çünkü Allah'ın huzuruna bekâr olarak çıkmak istemiyorum' dedi.

İbn Mes'ud ile Muaz'ın hareketleri şuna işaret eder ki, onlar şehvetten korunmak için değil, başka fazilet gördükleri için, evlenmeye bu kadar itibar etmişlerdir.

Hz. Ömer (r.a) çok evlenirdi ve derdi ki: 'Ben ancak çocuk yapmak için evlenirim'. Ashâb-ı kirâmdan biri, herşeyden yüz çevire-

rek sadece Hz. Peygamber'e hizmet etmek ve geceleyin âniden çıkacak ihtiyaçlarını gidermek için koşmakta idi. Hz. Peygamber ona 'Neden evlenmiyorsun?' diye sordu. O 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben fakirim ve hiçbir şeyim yok. Bir de evlendiğim takdirde senin hizmetinden ayrılmış olacağım' dedi. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber sükût etti. İkinci bir kere aynı suâli soran Rasûlullah'a o sahâbî aynı cevabı verdi. Fakat buna rağmen düşündü, kendi kendine şu hükme vardı: 'Yemin ederim ki, Allah'ın Rasûlü din ve dünyamı ıslâh edeni benden daha iyi bilir. Hangi şeyin beni Allah'a daha çok yaklaştıracağını benden çok daha iyi bilir... Onun için bir kere daha sorarsa sözünü tutup derhal evleneceğim'. Hz. Peygamber üçüncü kere aynı suâli sorunca şu cevabı verdiğini söyler: 'Ey Allah'ın Rasûlü! O hâlde beni evlendir!' Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir: 'Filân kabileye git ve de ki: 'Rasûlullah bana kızınızı vermenizi emretti'. Yine dedim ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Benim hiçbir şeyim yok'. Hz. Peygamber şöyle dedi:

اِجْمَعُوا لأَخِيكُمْ وَزْنَ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ.

Kardeşinize bir *nevat* (çekirdek) ağırlığı altın toplayınız.

Bu emir üzerine ashab emredilen altını topladılar. Onu adı geçen kabileye götürdüler. Onlar da emre uyarak kızlarını onunla evlendirdiler. Hz. Peygamber ona velime yemeği vermesini söyledi. Bunun üzerine ashab (r.a) hemen aralarında velime yemeği için ona bir koyun alacak parayı toplayıp, bir koyun aldılar ve bu hâdise böylece neticelendi.[9]

Hz. Peygamber'in tekrar tekrar sorduğu 'Evlendin mi' suali işaret eder ki: Nikâhın bizâtihi kendisinde büyük bir fazilet vardır. İhtimal ki, Hz. Peygamber onun nikâha olan ihtiyacını hissederek bu kadar üzerine düşmüştür.

Hikâye olunur ki; geçmiş ümmetlerde bir âbid; zamanının bütününü ibadetle geçirirdi.. İbadette zamanının bütün insanlarından daha önde idi. Onun durumu ve güzel ameli zamanının peygamberine anlatıldı. O peygamber (a.s) şöyle dedi:

Eğer sünnetten bir şeyi terketmeseydi ne iyi insan olurdu.

---

9) İmam Ahmed (Rebia'dan *hasen* bir senedle)

Âbid, peygamberin sözünü duyduğunda pek üzüldü ve terkettiği sünnetin ne olduğunu merak etti. Merakını gidermek için gidip peygamberden sordu. Bunun üzerine o peygamber (a.s) şöyle dedi:

- Sen evlenmeyi terketmişsin.

- Ben evlenmeyi haram sayarak terketmiş değilim ki! Fakir olduğum için evlenemiyorum. Nafakamı da ancak halktan temin etmekteyim.

- Ben sana kızımı vereceğim

Sonra da kızını onunla evlendirdi.

Bişr b. Hars şöyle demiştir: Ahmed b. Hanbel üç haslette benden üstündür:

1. Kendisinin ve aile efradının rızkını çalışarak temin eder. Ben ise sadece kendim için çalışırım.

2. O nikâhda çok geniş hareket eder, ben ise daima dar hareket etmişimdir.

3. O kendisini bütün ümmete imam olarak göstermiştir.

Denildi ki: İmam Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah'ın annesinin vefatının ikinci günü evlendi ve 'Bekâr olarak gecelemeyi kerih görürüm' dedi.

Bişr b. Hars'a gelince, ona 'Halk evlenmediğin için aleyhinde konuşup dedikodu yapmaktadır. Bişr sünneti terketmiştir' diyorlar denildiği zaman, cevaben demiştir ki: 'Onlara söyleyiniz ki, 'Bişr farzları yapmaktan ötürü sünneti yapmaya fırsat bulamamaktadır'.

Bişr başka bir gün de yine aynı konuda tenkide uğrayınca şöyle cevap verdi: 'Beni evlenmekten şu ayet menetmektedir:

> Erkeklerin kadınlar üzerinde bulunan hakları gibi, kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır.
>
> (Bakara/228)

Bişr'in bu sözü Ahmed b. Hanbel'e nakledildiği zaman şöyle dedi: 'Bişr gibisi nerede? O mızrak başı gibi keskin bir çizgi üzerindedir'.

Bişr'in bu büyüklüğüne rağmen rivayet ediliyor ki; ölümünden sonra rüyada görülüp kendisine şöyle soruldu: 'Allah senin hakkında ne gibi muamele yaptı?' Bişr 'Cennette derecelerim yükseldikçe yükseldi. Hatta bana peygamberlerin makamları dahi gösterildi. O makamlara yakın olan ma-kamlara bile sahip oldum. Fakat yine de evlilerin derecesine varamadım'[10] dedi.

Başka bir rivayette Bişr'in şöyle söylediği zikredilmektedir: 'Allah Teâlâ bana şunları söyledi: 'Bana bekâr olarak kavuşmanı istemezdim'. Râvi der ki; Bişr'e sorduk:

- Âbidlerden olan Ebu Nasr el-Hilâlî ne yaptı?

- O yetmiş derece üstüme çıktı.

- Ne ile? Oysa seni ondan daha da üstün bilirdik..

- Ailesinin nafakası ve maişetini temin etmek hususundaki sabretmesiyle...

Süfyan b. Uyeyne şöyle demiştir: 'Çok kadın edinmek, dünyadan sayılmaz. Çünkü Ali b. Ebî Tâlib ashâb-ı kirâmın en zâhid kişisi olduğu hâlde, dört hanımı, onyedi câriyesi vardı'.

Demek ki nikâh, tâ eskiden gelen bir sünnet ve peygamberlerin ahlâkından bir ahlâktır. Bir adam İbrahim b. Edhem'e şöyle dedi:

- Ne mutlu sana, bekârlığı tercih ederek kendini ibâdete vermiş bulunuyorsun.

- Senin ailen için çektiğin sıkıntı, benim içinde bulunduğum bütün ibadetlerden daha üstündür.

- O hâlde seni evlenmekten alıkoyan şey ne?

- Benim kadına ihtiyacım yoktur. Onun için bir kadını aldatmak istemem.

Denilmiştir ki; 'Evlinin bekârdan üstünlüğü, mücahidin tembelden üstünlüğü gibidir. Evlinin bir rek'at namazı, bekârın yetmiş rek'atından daha üstündür'.

---

10) Burada evlilere mahsus bir makam kasdedilmektedir. Yoksa 'evlilerin makamı peygamberlerin makamından daha üstün veya ona daha yakın bir makamdır, diğer makamlardan daha yücedir' gibi bir mânâ anlaşılmamalıdır.

Nikâhtan Sakındırmak

Hadîsler

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

خَيْرُ النَّاسِ بَعْدَ الْمِائَتَيْنِ الْخَفِيفُ الحَاذُ الَّذِى لاَ اَهْلَ لَهُ وَلاَ وَلَدَ.

Hicretin ikiyüz senesinden sonra insanların en hayırlısı, yükü az olan kimsedir. O kimse ki, ne karısı ve ne de çocuğu vardır...[11]

يَاْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَكُونُ هَلاَكُ الرَّجُلِ عَلٰى يَدِ زَوْجَتِهِ وَاَبَوَيْهِ وَوَلَدِهِ يُعَيِّرُونَهُ بِالْفَقْرِ وَيُكَلِّفُونَهُ مَا لاَيُطِيقُ فَيَدْخُلُ الْمَدَاخِلَ الَّتِى يَذْهَبُ فِيهَا دِينُهُ فَيَهْلِكُ.

İnsanlar üzerine bir zaman gelecektir ki, o zamanda kişinin helâk olması hanımının, ana-babasının ve çocuklarının eliyle olacaktır. Onlar onu fakirlikten ötürü ayıplayacaklar ve ona gücünün yetmediği şeyleri yükleyecekler. İşte bütün bunlardan dolayı o kişi dininin elden gitmesine sebep olacak yerlere girecektir ve böylece helâk olacaktır...[12]

قِلَّةُ الْعِيَالِ اَحَدُ الْيَسَارَيْنِ وَكَثْرَتُهُمْ اَحَدُ الْفَقْرَيْنِ.

Âile efradının azlığı, iki zenginlikten biridir. Çokluğu da iki fakirlikten biridir.

Ebu Süleyman Dârânî'den *nikâh* hakkında sual sorulduğu zaman şöyle cevap verdi: ‘Onlarsız (evlenmeksizin) sabretmek, onlarla evlenip sabretmekten daha hayırlıdır. Onlarla evlenip sabretmek ise, ateşe sabretmekten daha hayırlıdır’.

---

11) Ebu Yâ‘lâ

12) Hattabî

Yine Ebu Süleyman Dârânî şöyle demiştir: 'Bekâr bulunan bir kimsenin amelden aldığı tad ve elde ettiği huzur hiçbir zaman evli bir kimseye nasip olmaz'.

Bir keresinde de şöyle demiştir: 'Arkadaşlarımızdan hiç birini görmedim ki, evlendikten sonra eski mertebesinde kalsın'.

Yine şöyle demiştir: 'Üç şey vardır ki, onları isteyen kimse dünyaya dalmış ve meyletmiş sayılır: a) Maişet isteyen ve arayan, b) Kadınla evlenen, c) Hadîs yazan'.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ bir kuluna hayrı irâde ettiğinde onu ne çoluk çocuk ile ne de mal ve servet ile meşgul eder'.

İbn Ebî Havâri şöyle demiştir: 'Bir cemâat, Hasan Basrî'nin naklettiği bu hadîs hakkında münâkaşa ettiler. Sonra şöyle ittifak ettiler: 'Bunun mânâsı çocuk ve servetin olmaması değil, bunların -oldukları hâlde de- onun kalbini meşgul etmemeleridir'.

Aynı zamanda Hasan'ın naklettiği bu hadîs Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin şu sözüne de işaret eder: 'Seni Allah'tan meşgul eden mal ve evlat senin için belâdır'.

Hiç kimse mutlak mânâda evlenmekten menedilmiş değildir. Evlenmekten sakındıran bir hüküm nakledildiği zaman mutlaka onunla birlikte bir şart zikredilir. Nikâhı teşvik eden hükümlere gelince; onlar bazen şartsız ve mutlak olarak gelmiştir. Bazen de şartlı olarak gelmiştir. Bu bakımdan, biz nikâhın âfetlerini ve faydalarını sayıp dökmek suretiyle bu konunun üzerinden perdeyi kaldırmaya çalışacağız!

Nikâhın Faydaları

Nikâhta beş fayda vardır:

1. Evlat yetiştirmek.

2. Evin idare edilmesi.

3. Şehvetin kırılması.

4. Akraba ve yakınların çoğalması.

5. Kadınların hakkına ve hukukuna riayet etmek suretiyle nefse karşı mücahede etmek.

I. Fayda

Birinci fayda; evlattır. Evlat nikâhın temel taşıdır. Nikâh müessesesi onun için kurulmuştur. Nikâhtan gaye; neslin devam etmesidir. Dünyanın insan denilen varlıktan mahrum kalmamasıdır. *Şehvet* ise, insanları nikâha sürükleyici ve teşvik edici olarak yaratılmıştır. Tıpkı boğadan tohumunu çıkarmakla, dişiyi de tohum ekmeye hazırlamakla görevlendirilen bir kimse gibi... Bu şekil yaratılmak, erkek ve dişi için Allah'ın bir lûtf-u ilâhîsidir. Bu lûtuf onları cinsî birleşme sayesinde evlat elde etmeye sevkeder. Kuşu tuzağa sevketmek için, canının çektiği taneleri tuzağa serperek elde edilen lûtuf gibi...

İlâhî kudret, çiftleşme olmaksızın ve tohum serpmeksizin insanı yoktan var etmeye yeter. Fakat Allah'ın hikmeti sebeplerin sebeplere dayanmasını istedi. Esasında ilâhî hikmet hiç de böyle yapmaya mecbur değildi. O halde böyle yapmasının sebebi nedir?

Böyle yapmanın illeti; kudretin izharı ve gösterilmesi, sanatının garip yanlarının tamamlanması, daha önce istenilen ve yazılanın meydana gelmesidir.

Evlat edinmekte dört şekilde Allah'a yakınlaşmak vardır. İnsanoğlu şehvetten doğacak felâketlerden emin bulunduğu zaman, sadece o yönden Allah'a varmak için evlenir. O kadar ki, seleften hiç kimse bekâr olarak Allah'ın huzuruna varmayı istemezdi.

O vecihler şunlardır:

1. İnsan neslinin devam etmesi için çalışıp evlat edinmekle Allah'ın sevgisine lâyık olmak.

2. Rasûlullah'ın diğer ümmetler karşısında iftihar edeceği çoklukla onun muhabet ve sevgisini kazanmak.

3. Öldükten sonra sâlih evladın duâsından istifade etmeyi düşünmek.

4. Kendisinden önce öldüğü takdirde küçük çocuğunun şefaatını talep etmek.

I. Vecih

Bu vecihlerin birincisi, en incesi ve halkın anlayışından en uzak olanıdır. İlâhî sanatın hârikalarını idrâk eden ve hikmetinin akışını anlayan basiret sahiblerince birinci yön o vecihlerin en kuvvetlisidir. Şöyle ki; efendi kölesine tohumu ve çiftçilik âletlerini verdiği ve kendisine sürülecek araziyi teslim ettiği zaman, köle ekmeye muktedir ve kendisini ekmeye zorlayıcı vekil (şehvet) de varsa, bütün bunlara rağmen tembellik yapıp çiftçilik âletlerini kullanmayıp tohumu zâyi ettiği ve kendisini gözeten vekili (şehveti) de bir hileyle defedip kandırdığı takdirde efendisinin buğz ve cezasına muhatap ve müstehak olur. Allah Teâlâ çiftleri yarattı. Tenâsül aletleri ile yumurtaları da yarattı. Bel kemiklerinde meniyi yaratıp o meni için yumurtalıklar, damarlar ve akış yollarını da hazırlamıştır. Ana rahmini istikrar sağlayıcı merkez olarak meni için yaratmıştır. Şehvet isteğini erkek ve dişiye de vermiştir.

İşte bütün bu fiiller ve âletler, yaratıcının maksadını keskin bir dille ortaya koymaktadır. Akıllıların kulaklarının zarını patlatırcasına varlıkla-rının sebebini haykırmaktadır.

Eğer Allah Teâlâ, Rasûlü'nün lisanıyla insanların yaratılışından maksat ve muradını açıkça belirtmeseydi bile durum bu merkezde olurdu. Kaldı ki bu emri açıkça, peygamberinin diliyle belirterek bu sırrı açığa vurmuştur:

تَنَاكَحُوا تَنَاسَلُوا.

Evleniniz, üreyiniz.

O halde evlenmekten (gücü yettiği hâlde) kaçan bir kimse, tarlayı sürmekten yüz çevirmiş, tohumunu zâyi etmiş, Allah'ın yarattığı ve çalışır hâle soktuğu âletleri muattal bırakmış, yaratılışın gayesine, yaratmak delillerinden anlaşılan, insanın azalarında harf ve seslerle değil ilâhî bir hatla yazılan ezelî hikmetin inceliklerini idrâk etmekte nâfiz ve ilâhî basirete sâhip olan herkes tarafından okunan hikmetinin kökünü kazımaya kasdetmiş olur.

İlâhî nizamın, çocukları öldürmeyi ve kızları diri diri gömmeyi büyük bir cinayet sayması da bu sır ve hikmete dayanmaktadır.

Çünkü bunları yapmak varlığının tamamlanmasına mâni olmak demektir.

'Azil diri diri gömmenin bir çeşididir' diyen bir kimse bu tehlikeli duruma işaret etmiştir. Bu bakımdan evlenen bir kimse Allah Teâlâ'nın tamamlanmasını istediği bir şeyin tamamlanması için gayret göstermiştir. Evlenmekten kaçan ise, Allah Teâlâ'nın zayi edilmesini istemediği bir şeyi zayi ve ifsad etmiş olur.

Allah Teâlâ, nefislerin devamını istediği içindir ki (yoksullara) yedirmeyi emir buyurmuş, insanları o yöne teşvik etmiş ve o yolda sarfedileni *karz* (borç) diye tâbir etmiştir.

Kimdir o adam ki, Allah'a güzel bir borç versin.

(Bakara/245)

Soru: Senin 'Neslin ve nefsin devamlılığı güzeldir' sözün, insana nesillerin fâni olmasının Allah'ın nezdinde mekruh ve istenilmeyen birşey olduğu hissini veriyor. Bu his ise, Allah'ın iradesine nisbetle ölüm ve yaşayış arasında bir farkın olduğunu bildirir. Oysa, herkesin malûmudur ki, bütün bunlar Allah'ın meşîet ve isteği iledir. Allah da âlemlerden müstağnidir. Bu bakımdan, Allah tarafından onların ölüm ve yaşayışları arasındaki fark nereden gelir veya varlıkları yokluklarından nasıl ayırdedilir?

Cevap: Bu söz haktır. Fakat kendisinden bâtıl kastolunmuştur. Çünkü bizim söylediğimiz, bütün kâinatın ister hayır, ister şer, ister fayda ve isterse zarar olsun, Allah'ın irâdesine izafe ve nisbet edilmesine zıt ve münâfi düşmemektedir. Ancak muhabbet ve istememek kendi mihverlerinde birbirine ters düşmekte, fakat ikisi de ilâhi irâdeye zıd düşmemektedir. Zira nice şey vardır ki irâde olunur. Fakat Allah'ın hoşuna gitmez. Meselâ; Günahlar mekruhtur. Bununla beraber Allah'ın muradıdır ve hem de O'nu razı ederler.

Küfür ve şirke (veya şerre) gelince biz onların Allah için makbul ve güzel olduklarını söyleyemeyiz. Fakat o da Allah'ın muradıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

Kulları için küfre râzı değildir.

(Zümer/4)

Durum bu olduğu halde, nasıl olur da fani olmak, Allah'ın sevgi ve nefretine nisbeten beka gibi olsun. Oysa Allah Teâlâ bir hadîs-i kudsîde şöyle buyurur:

مَا تَرَدَّدْتُ فِى شَىْءٍ كَتَرَدُّدِى فِى قَبْضِ رُوحِ عَبْدِىَ الْمُسْلِمِ هُوَ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَاَنَا اَكْرَهُ مُسَائَتَهُ وَلاَبُدَّ مِنَ الْمَوْتِ.

Müslüman kulumun ruhunu kabzetmek hususunda tereddüt ettiğim kadar, hiçbir şeyde tereddüt etmiş değilim. Kulum ölümden hoşlanmaz. Ben de onun kötülük yapmasından hoşlanmam. Oysa onun ölmesi de gerekir.[13]

'Oysa onun ölmesi de gerekir' cümlesi, şu ayette belirtilen kader ve irâdeye işarettir:

Biz aranızda ölümü takdir ettik.

(Vâkıa/60)

O Allah ki ölümü ve hayatı yarattı.

(Mülk/2)

Allah Teâlâ'nın Vâkıa sûresinin 60. ayeti ile, yukarıda geçen hadîsin 'Ben de onun kötülük yapmasından hoşlanmam' cümlesi arasında herhangi bir zıtlık yoktur. Ancak bu konudaki hakîkatin açıklanması, irade, sevgi ve nefretin mânâlarını tedkik ve hakîkatlerini beyan etmeye bağlıdır. Çünkü bunlardan zihinlere gelen mânâlar halkın irâde, sevgi ve nefretine uygun şeylerdir. Fakat heyhat, halkın anladığı mânâlar nerede, bu terimlerin hakîkî mânâları nerede? Bu bakımdan, Allah'ın sıfatları ile halkın sıfatları arasındaki uzaklık, O'nun herşeye gâlib olan zâtı ile mahlukların arasındaki fark kadardır.

İnsanın zâtı cevher ve ârazdır. Allah'ın zâtı ise, hem cevherden ve hem de ârazdan münezzehdir... Cevher ve âraz olmayan bir zat, cevher ve âraza uygun olmadığı gibi, sıfatları da yaratıklarının sıfatlarına denk değildir.

Bu hakîkatler *mükaşefe* ilmine dahildir. *Mükâşefe* ilminin arasında ise, ifşası yasaklanan kader ve sırrı vardır. Öyleyse biz

---

13) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

ondan bahsetmeyelim. Daha önceden evlenmekle evlenmemek arasındaki belirttiğimiz fark ile yetinelim. Evet, evlenmemek Hz. Adem'den bu âna kadar nesilden nesile Allah tarafından devam ettirilen neslin zâyi edicisidir. O halde nikâhtan çekinen bir kimse, Hz. Adem'den kendisine kadar uzanan ve devam eden bir varlığın (neslin) kökünü kesmiş ve zürriyetsiz olarak ölmüştür. Eğer evlenmeye zorlayan sâik sadece şehvetin giderilmesi olsaydı, elbette ki veba hastalığından ölmek üzere olan Muaz b. Cebel 'Allah'ın huzuruna bekâr gitmek istemiyorum, bunun için beni evlendirin' demezdi. Eğer 'Muaz o hâliyle çocuk bekleyemezdi. Buna rağmen niçin evlendi?' diye soracak olursan, derim ki; çocuk, cinsî münasebetten meydana gelir. Cinsî münâsebet ise şehvete kapılmakla olur. Bu ise, insan iradesinin dâhilinde olmayan bir iştir. Kulun tercihine bağlı olan ancak şehveti tahrik eden özelliktir. Bu özelliğin olması, her zaman beklenir bir şeydir. O hâlde, evlenen bir kimse, kendisine düşen vazifesini yapmıştır. Gerisi ise onun elinde değildir. Bu sır ve hikmet içindir ki, (cinsi münasebetten aciz olan) kimseye bile evlenmek müstehabdır. Çünkü şehveti galeyana getiren kudret gizlidir, insan onun mahiyetine vâkıf olamaz.

Kafasında saç bulunmayan bir dazlağın, hac ibâdetini yaparken diğer hacılara uymak ve selef-i sâlihîne benzemek için kafası üzerinde usturayı gezdirmesi müstehab olduğu gibi, kısır bir kimsenin de evlenmesinin bu vecihdeki müstehablığı kalkmış değildir. Nitekim şu zamanda hac yaparken *izdiba* ve *remel* yapmanın *müstehab* olması gibi. Oysa İslâm'ın başlangıcında yapılan *izdiba* ve *remel*'den gaye; seyirci bulunan kâfirlere ashâb-ı kiramın kuvvetini göstermekti. Böylece onlara uyup benzemek daha sonra kıyâmete kadar gelen müslümanlar için de *sünnet* oldu. Fakat cinsî münasebete muktedir olan bir kimse hakkındaki evlenmenin müstehab olması, iktidarsız olan bir kimse hakkındaki müstehablıktan elbette daha kuvvetlidir.

Kadının muattal kılınması ve kadınlık ihtiyacına ait olan hakkının zâyi olması keraheti (mesuliyeti) ile karşılaşan iktidarsızın evlenmesi; bazen daha da fazla mahzurlu olur. Çünkü tehlikeden uzak değildir. İşte bu, şehvetin gevşemesinden dolayı terkedilen evlenmenin şiddetle reddedilmesine sebep olan birşeydir.

II. Vecih

Rasûlullah'ın, diğer ümmetlere karşı ümmetinin çokluğu suretiyle rızâsını ve muhabbetini elde etmeye çalışmaktır. Zira Hz. Peygamber bu durumu açıkça ifade buyurmuşlardır.

Hz. Ömer'in çok evlendiği ve 'Ben ancak çocuk yapmak için evleniyorum' demesi ve kısır kadınları kötüleyen haberlerin rivayet edilmesi, her yönüyle evlenmenin çocuk için olduğuna işaret eder. Zira Hz. Peygamber kısır olan kadın hakkında şöyle demiştir:

لَحَصِيرٌ فِى نَاحِيَةِ الْبَيْتِ خَيْرٌ مِنْ اِمْرَئَةٍ لاَتَلِدُ.

Evin bir köşesinde bulunan bir hasır, doğum yapmayan bir kadından daha hayırlıdır.[14]

خَيْرُ نِسَائِكُمُ الْوَلُودُ الْوَدُودُ.

Kadınlarınızın en hayırlısı ve sevimlisi çokça doğuranıdır.[15]

سَوْدَاءُ وَلُودٌ خَيْرٌ مِنْ حَسْنَاءَ لاَتَلِدُ.

Doğuran bir siyah kadın, güzel (fakat doğurmayan) kadından daha hayırlıdır.[16]

Bu hadîs-i şerif işaret eder ki, çocuk istemek, nikâhın faziletli olmasında, şehvet felâketinin bertaraf edilmesini istemekten daha tesirlidir. Zira şehveti bertaraf etmek, gözü haramdan korumak bakımından güzel kadın daha câzip olduğu halde övülmemiştir. Oysa Hz. Peygamber çirkin de olsa doğuran kadınla evlenmeyi tavsiye etmiştir.

14) Ebu Ömer et-Tukanî

15) Beyhakî

16) İbn Hibban

III. Vecih

Kendisinden sonra kendisine duâ edecek sâlih bir evladın kalmasıdır. Nitekim bu durum haberde şöyle vârid olmuştur: 'Âdemoğlu öldüğü zaman, bütün amelleri sona erer, ancak üç tanesi devam eder... Onlardan biri de sâlih evlatır'.

إِنَّ الْاَدْعِيَّةَ تُعْرَضُ عَلَى الْمَوْتَى عَلَى اَطْبَاقٍ مِنْ نُورٍ.

Ölüler için yapılan duâlar, nûrdan yapılmış tabaklarda onlara takdim edilir.[17]

'Evlat, çoğu zaman sâlih olmuyor' şeklindeki itiraz, nikâhın bu sebebine menfî bir tesir yapamaz. Çünkü ne de olsa o evlat mü'mindir. Sâlih olmak ise, dindarların çocuklarında umulan bir haslettir. Hele ebeveynleri dinî terbiyesine biraz ihtimam gösterip onu salâha ve takvâya sevketmişlerse...

Duâ mü'mine faydalıdır. İsterse duayı yapan salih bir evlat olsun, isterse fâcir bir evlat... Ebeveyni, duâsından ve hasenelerinden faydalanır. Çünkü o evlat onun kazancından sayılır. Günahlarından ise, ebeveyni değil sadece evlat sorumludur. Zira hiç kimse başkasının günahından mesul olamaz. 'Hiçbir kimse başkasının yükünü sırtlayamaz'. Bu sır ve hikmeti belirtmek için Allah Teâlâ şöyle demiştir:

> Biz o sâlih kullarımızın zürriyetlerini onlara kattık. Onların amellerinden de onlar için hiçbir şey eksiltmedik.
>
> (Tûr/21)

Yani onların amellerinden zerre kadarını bile eksiltmedik. Üstelik onların evlatlarını da onların hasenatına kattık ve böylece onların hasenâtı arttı.

IV. Vecih

Dördüncü vecih ise, kendisinden önce çocuğunun ölüp kendisine şefâatçı olmasıdır.

17) Ebu Hudbe, (Enes'ten)

اِنَّ الطِّفْلَ يَجُرُّ بِاَبَوَيْهِ اِلَى الْجَنَّةِ.

Kıyâmet gününde (küçük iken ölen) çocuk, ebeveyninin elinden tutup cennete çeker.[18]

Benim şu anda senin elbisenden tuttuğum gibi küçükken ölen çocuk da kıyâmet gününde ebeveyninin (veya babasının) elbisesinden tutup (cennete doğru) çeker.[19]

اِنَّ الْمَوْلُودَ يُقَالُ لَهُ ادْخُلِ الْجَنَّةَ فَيَقِفُ عَلٰى بَابِ الْجَنَّةِ فَيَظَلُّ مُحْبَنْطِئًا (اَىْ مُمْتَلِئًا غَيْظًا وَغَضَبًا) وَيَقُولُ لاَاَدْخُلُ الْجَنَّةَ اِلاَّ وَاَبَوَاىَ مَعِى فَيُقَالُ ادْخُلُوا اَبَوَيْهِ مَعَهُ الْجَنَّةَ.

Küçük yaşta ölen çocuğa ‘cennete gir’ denildiği zaman, cennetin kapısında durur ve öfkeli bir sesle şöyle haykırır: ‘Ebeveynim benimle birlikte olmadıkça ben cennete girmem’. O esnada şöyle bir ses gelir: ‘Onunla birlikte ebeveynini de cennete koyunuz’.[20]

اِنَّ الْاَطْفَالَ يَجْتَمِعُونَ فِى مَوْقِفِ الْقِيَامَةِ عِنْدَ عَرْضِ الْخَلاَئِقِ لِلْحِسَابِ فَيُقَالُ لِلْمَلاَئِكَةِ اِذْهَبُوا بِهٰؤُلاَءِ اِلَى الْجَنَّةِ فَيَقِفُونَ عَلٰى بَابِ الْجَنَّةِ فَيُقَالُ لَهُمْ مَرْحَبًا بِذَرَارِى الْمُسْلِمِينَ اُدْخُلُوا لاَحِسَابَ عَلَيْكُمْ فَيَقُولُونَ: فَاَيْنَ اٰبَاؤُنَا وَاُمَّهَاتُنَا؟ فَيَقُولُ الْخَزَنَةُ: اِنَّ اٰبَائَكُمْ وَاُمَّهَاتَكُمْ لَيْسُوا مِثْلَكُمْ اِنَّهُ كَانَتْ لَهُمْ ذُنُوبٌ وَسَيِّئَاتٌ فَهُمْ يُحَاسَبُونَ عَلَيْهَا وَيُطَالَبُونَ قَالَ: فَيَتَضَاغَوْنَ وَيَضِجُّونَ عَلٰى اَبْوَابِ الْجَنَّةِ ضَجَّةً وَاحِدَةً فَيَقُولُ اللّٰهُ سُبْحَانَهُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِهِمْ مَا هٰذِهِ الضَّجَّةُ؟ فَيَقُولُونَ: رَبَّنَا اَطْفَالُ الْمُسْلِمِينَ، قَالُوا لاَنَدْخُلُ الْجَنَّةَ اِلاَّ مَعَ اٰبَائِنَا فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى تَخَلَّلُوا الْجَمْعَ فَخُذُوا بِاَيْدِى اٰبَائِهِمْ فَاَدْخِلُوهُمُ الْجَنَّةَ.

Küçük yaşta ölen çocuklar kıyâmet günü mahlûkat hesaba çağrıldığı zaman toplanırlar. Bu esnada meleklere ‘Bu ço-

18) İbn Mâce

19) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

20) İbn Hibban

cukları cennete götürünüz' denir. Cennete götürülen çocuklar cennet kapısında dururlar. Onlara 'Müslümanların çocuklarına merhaba, haydi hesapsız olarak cennete giriniz' denilir. O çocuklar; 'Babalarımız ve annelerimiz neredededir?' diye sorarlar. Cennet bekçileri onlara şöyle derler: 'Sizin babalarınız ve anneleriniz sizin gibi değildiler. Onların günahları vardı. Onlar şimdi o günahlarından ötürü hesaba çekilmektedirler'.

Râvi der ki; çocuklar cennet kapısında bir ağızdan haykırırlar (Ebeveynlerinin kurtulmasını isterler). Onların halini herkesten daha iyi bilen Allah Teâlâ şöyle buyurur:

- Bu bağrışma nedir?

- Yârab! Müslümanların çocuklarıdır. Diyorlar ki, 'Biz ancak ebeveynimizle birlikte cennete gireriz'.

- (Ey melekler!) Ebeveyinlerinin ellerinden tutarak onları da cennete dahil ediniz.[21]

مَنْ مَاتَ لَهُ اثْنَانِ مِنَ الْوَلَدِ فَقَدِ احْتَظَرَ بِحِظَارٍ مِنَ النَّارِ.

Kimin iki çocuğu ölürse, o bir perde ile ateşten perdelenir.[22]

مَنْ مَاتَ لَهُ ثَلاَثَةٌ لَمْ يَبْلُغُوا الْحِنْثَ اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ اِيَّاهُمْ قِيلَ: يَارَسُولَ اللّٰهِ وَاثْنَانِ؟ قَالَ: وَاثْنَانِ.

Kimin bülûğa ermeyen üç çocuğu ölürse Allah Teâlâ -çocuklara olan rahmeti sebebiyle- onu cennete sokar.

Denildi ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! İki çocuğu ölen de bu mükâfata mazhar olur mu?' Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: 'Evet iki çocuğu ölen de aynı istifadeyi eder'.[23]

Hikâye olunur ki; sâlihlerden birisine evlenmek teklifi yapıldığında, bu teklifi reddetti. Birgün uyanır uyanmaz 'Beni ev-

---

21) Irakî güvenilir bir aslının olmadığını söylemektedir.

22) Bezzar, Taberânî

23) Buhârî

lendirin. Beni evlendirin. Beni evlendirin' diye haykırdı. Bu durumu müşâhede edenler, neden böyle yaptığını sordular. Dedi ki: 'Umarım ki Allah Teâlâ bana bir evlat ihsân eder sonra da canını alır. O da bana âhirete gönderilen azık olur'. Sonra şöyle devam etti: 'Rüyamda kıyametin koptuğunu gördüm. Sanki bir grupla birlikte mahşerde idi. Boynum kopacak derecede susamıştım. Etrafımızdaki-lerin hepsi de benim gibi susuzluk ve üzüntü içinde kıvranmakta idi. Biz bu durumda iken bir de baktım ki, ellerinde altın testi, gümüş ibrikler ve omuzlarında nûr mendiller bulunan çocuklar topluluk içinde gezmekte-dirler. Cemaatler arasında geziyor ve seçtikleri bazı kimselere su içiriyor-lar. Fakat insanların çoğuna su vermeden geçip gidiyorlar. Onlardan birine elimi uzatıp benim de çok susadığımı ve biraz su içirmesini söyledim. O bana 'Bizim içimizde senin çocuğun yoktur. Biz ancak babalarımıza su içirebiliriz' dedi. Bunun üzerine 'Siz kimsiniz?' diye sordum. Dediler ki: 'Biz müslümanların küçük yaşta ölen çocuklarıyız'.

Şu ayetin mânâlarından biri de ölen küçük çocukların âhirete gönderilmesidir:

> İstediğiniz şekilde tarlanızı sürebilirsiniz. Nefisleriniz için daha önceden iyi ameller gönderiniz.
>
> (Bakara/224)

Bu dört vecihle anlaşıldı ki, evlenme faziletinin çoğu çocuk edinmeye vesile oluşundandır.

II. Fayda

Nikâhın ikinci faydası; şeytandan korunmak kadınlara karşı olan isteği kırmak, şehvetten doğan felâketleri önlemek, gözü haramdan ve ferci zinadan korumaktır. Buna Rasûlullah'ın şu hadîsi işaret eder:

مَنْ نَكَحَ فَقَدْ حَصَّنَ نِصْفَ دِينِهِ فَلْيَتَّقِ اللّٰهَ فِى الشَّطْرِ الْاٰخِرِ.

> Evlenen bir kimse dininin yarısını korumuş olur. Öyleyse ikinci yarısını da korumak için Allah'tan korkmak olan takvâya yapışsın.

Şu hadîs de aynı mânâya işaret eder:

Evleniniz, evlenmeye gücü yetmeyen oruçla şehvetini kırmaya çalışsın. Çünkü oruç şehveti kırar.

Naklettiğimiz eser ve haberlerin çoğu bu mânâya işaret eder. Bu mânâ (şehvetin defedilmesi), birinci mânâ (evlat edinmek)ten sonra gelir. Yani evlenme konusunda ikinci dereceyi işgal eder. Çünkü şehvet, çocuk için yaratılmıştır. Evlenmek, şehveti bertaraf etmeye, mânevi yükünü götürmeye ve saldırganlığın şerrini defetmeye kâfi gelmektedir. Ancak, nikâh bu gayeyle yapıldığı takdirde, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için yapıldığına işaret etmez. Çünkü, sadece Allah'ın rızasını kazanmak için emrine uyanın derecesi, elbette tevkilin külfet ve gailesinden kurtulmak için yapanın derecesinden üstündür. Öyleyse, evlenmekte şehvet ile evlat mukadderdirler ve aralarında mânevi bir bağ da vardır.

'Evlenmekten gaye lezzettir. Evlat ise onun sonucudur. Yemenin sonucunun def-i hâcet olduğu gibi... O halde çocuk edinmek, evlenmenin mutlak maksudu değildir' demek câiz değildir. Zira yaratılış ve hikmetin gayesi esasında evlattır. Şehvet ise, insanın onu elde etmesi için gerekli bir vasıtadır. O da şehveti yerine getirmekte öyle bir lezzet vardır ki, eğer devamlı olsaydı onunla hiçbir zevk ve lezzet ölçülmezdi. O lezzet, cennette verilmesi va'dedilen lezzetlere dikkati çekmektedir. Zira hiçbir şekilde tadılmamış lezzete teşvik etmek faydasız ve gereksizdir. Çünkü eğer iktidarsız bir kimse, sevişmeye veya herhangi bir çocuk, saltanat ve idareceliğin lezzetine teşvik edilirse, bu teşvikin beş paralık bir değeri yoktur. Dünya lezzetlerinin bir faydası da, cennette devam edeceğine dair bir teşvik olmalıdır ki, insanları Allah'a ibadet etmeye iletsin. Önce hikmete, sonra rahmete ve daha sonra da ilâhî donatım ve techize bak ki, tek şehvetin altında *zâhir* ve *bâtın* olmak üzere iki hayatı dercetmiştir.

Zâhirî hayat, kişinin neslinin devamıyla devam edip yaşamasıdır. Çünkü onun neslinin devamı kendisininde bir nevi devamıdır. Bâtınî hayat ise, âhiret hayatıdır. Çabuk bitmekle eksilen bu lezzet, insanı devamlılığından ötürü mükemmel olan ebedî lezzete ve insanı o lezzete vardıran tâat ve ibâdete teşvik eder. Böylece bu, gösterdiği şiddetli istek sayesinde kendini cennet nimetlerine vardıran ibadetlere devam etmeyi kolaylaştırır. Gerek insan bedeninin görünür ve görünmez bütün zerre (hücre)lerinde ve gerekse göklerin ve yer âleminin bütün zerrelerinde öyle ince

hikmet ve şaşırtıcılıklar vardır ki, akıllar onları idrâk edemez, hayretler içinde kalır ve onları olduğu gibi çözemez bir hâle gelir. Onlar ancak her türlü bulanıklıktan arınmış kalplere, saflıkları oranında, dünyanın geçici parlaklığından, gurur ve gailelerinden uzaklaştıkları nisbette görünürler.

Nikâh -ki şehvetin gailesini defeden bir sebeptir- âciz ve erkeklikten mahrum olmayan herkes için dinen çok önemli bir vecibedir. Bu sıfat ise, halkın çoğunda vardır. Şehvet galip geldiği ve takvâ kuvvetiyle gemlenmediği takdirde insanı fuhşiyata götürür. Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'dan naklen bu duruma işaret ederek şöyle buyurur:

اِلاَّ تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِى الْاَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ.

Eğer bunu yapmazsanız yeryüzünde büyük bir fitne ve fesad hâkim olur.

Şayet kişi takva gemiyle gemli ise, arzularını şehvetten, gözünü haramdan ve tenâsül uzvunu da zinadan koruyabilir. Kalbini vesvese ve kötü düşüncelerden alıkoymak ise, o insanın gücü dahilinde değildir. Aksine nefsi kendisini daima cinsi konulara çekip konuşturur ve şeytan çoğu zaman kendisinden ayrılmaz. Bazen namaz esnasında bile gelip gırtlağına yapışır. Hatta namazda kalbine öyle cinsî hayaller ilka eder ki, eğer en âdi bir kimsenin huzurunda o hâdiseler açıkça söylense, muhakkak ki ondan utanırdı. Allah ise, onun kalbini bilmektedir. Kalbin Allah tarafından ayânbeyan bilinmesi, halkın açıktakileri bilmesinden daha açıktır. Âhiret yolunun yolcusu olan kişi için, emirlerin başı kalptir. Oruca devam etmek halkın çoğunun kalbinden vesveseyi kazıyamaz. Bu sırra binâen İbn Abbas şöyle demiştir: 'Âbidin ibâdeti ancak evlenmesi ile tamamlanır'.

Bu türlü vesvese umumi bir beladır. Ondan çok az insan yakasını kurtarmıştır. *Katade* şu ayeti tahammül edilmez, serkeş şehvetle te'vil etmiştir:

Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme!

(Bakara/286)

İkrime ve Mücâhid 'İnsan zayıf olarak yaratıldı' (Nisâ/28) ayetini 'kadınsız sabredemez' şeklinde tefsir etmişlerdir.

Feyyaz b. Nüceyh şöyle demiştir: 'Kişinin tenâsül uzvu kalktığı zaman aklının üçte ikisi gider'. Bir kısım âlimler de 'Dinin üçte biri gider' demişlerdir.

Nevadir Tefsiri'nde İbn Abbâs'ın, *Felâk* sûresinin 'Karanlık çöktüğü zaman gecenin şerrînden' ayetine 'tenâsül uzvunun kalkıp serkeşlik yapması' şeklinde mânâ verdiği nakledilmiştir. Çünkü bu durum, ezici bir belâdır. Geldiğinde, ne din, ve ne de akıl ona karşı duramaz. Bununla birlikte önce geçtiği gibi, bu şehvet iki hayatın elde edilmesine de faydalıdır. Şehvet şeytanın insanoğluna karşı kullandığı en kuvvetli silâhıdır. Allah'ın sevgili habibi Hz. Peygamber (s.a), şehvetin şeytan elinde en keskin ve kuvvetli âlet olduğuna şu hadîs-i şerîfiyle işaret etmiştir:

مَا رَاَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ اَغْلَبَ لِذَوِى الْاَلْبَابِ مِنْكُنَّ.

(Ey kadınlar!) Aklı ve dini eksik olanlar içinde sizden daha fazla akıllıları mağlup eden birşey görmüş değilim.[24]

Akıllıların bunlara mağlup olmasının hikmeti; şehvetinin galeyâna gelmesidir. Hz. Peygamber bir duasında şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ اِنّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ سَمْعِى وَبَصَرِى وَقَلْبِى وَشَرِّ مَنِيِّى.

Ey Allahım! Kulağımın, gözümün, kalbimin ve şehvetimin şerrinden sana sığınırım.[25]

اَسْاَلُكَ اَنْ تُطَهِّرَ قَلْبِى وَتَحْفَظَ فَرْجِى.

Ey rabbim! Kalbimin temizlenmesini ve edep yerimin zinâdan korunmasını senden niyaz ederim.[26]

---

24) Müslim

25) *Duâlar* bölümünde geçmişti.

26) Beyhâkî

Hz. Peygamber'in şerrinden Allah'a sığındığı şey hiçbir şekilde ihmâl etmeye gelmez.

Sâlih kullardan biri çokça evlenir; hatta öyle ki, yanında iki üç zevceden eksik bulundurmazdı. Sûfîlerden biri onun bu durumuna itiraz etti. Bu itiraza karşı o sâlih kul şöyle sordu: 'Ey sûfî! Herhangi bir işte Allah'ın mânevî huzurunda oturup kalbini şehvet tehlikesinden kurtaranınız var mıdır?' Sûfî 'Bu durum, başımıza çokça gelmektedir' diye cevap verdi. O sâlih şöyle devam etti: 'Eğer hayatım boyunca bir kerecik sizin başınıza gelenlere razı olsaydım evlenmezdim. Fakat beni meşgul eden şey kalbime geldiği zaman onu bertaraf ederim. Böylece felâha kavuşup hâlime ve işime devam ederim. Kırk seneden beri kalbime kötülük nâmına birşey gelmiş değildir'.

Halktan biri sûfîlerin hâlini şiddetle yeriyordu. Dindar bir kimse kendisine sûfîlerin nesine hücum ettiğini ve hangi hâllerini tenkid ettiğini sordu. O bu suâle şöyle cevap verdi:

- Çok yerler.

- Onların acıktığı gibi sen de acıksan sen de çok yersin.

- Çok evlenirler.

- Eğer sen de onlar gibi gözlerini haramdan ve edep yerini zinadan korusan, muhakkak ki sen de onlar gibi evlenirsin?

Cüneyd-i Bağdâdî şöyle derdi: 'Yemeye ve içmeye muhtaç olduğum gibi, cinsî münasebete de ihtiyaç duyarım. O halde zevce, hem nafaka ve hem de kalp temizliğine vesiledir'.

Böyle olduğu içindir ki, Hz. Peygamber şöyle demiştir:

وَلِذٰلِكَ اَمَرَ رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ كُلَّ مَنْ وَقَعَ نَظَرُهُ عَلٰى امْرَأَةٍ فَتَاقَتْ اِلَيْهَا نَفْسُهُ اَنْ يُجَامِعَ اَهْلَهُ.

Kim bir kadını görüp iştahı çekerse, gidip helaliyle cinsî münasebette bulunsun.[27]

Zira böyle yapmak vesveseyi nefislerden uzaklaştırır. Câbir (r.a), Allah'ın Rasûlü'nden şöyle rivayet eder:

---

27) Ahmed

رَأى امْرَأةً فَدَخَلَ عَلى زَيْنَبَ فَقَضى حاجَتَهُ وَخَرَجَ.

Allah'ın Rasûlü, bir kadın gördü ve derhal Zeyneb validemizin odasına girip, şehvetini gidererek dışarı çıktı.[28]

اِنَّ الْمَرْأةَ اِذا اَقْبَلَتْ اَقْبَلَتْ بِصُورَةِ شَيْطانٍ فَاِذا رَأى اَحَدُكُمْ اِمْرَأةً فَاَعْجَبَتْهُ فَلْيَأتِ اَهْلَهُ فَاِنَّ مَعَها مِثْلَ الَّذى مَعَها.

Kadın geldiğinde şeytan suretinde gelir. O hâlde herhangi biriniz hoşuna giden bir kadını gördüğü zaman, zevcesiyle cinsî münasebette bulunsun. Çünkü hoşuna giden kadında ne varsa, onun zevcesinde de o vardır.

لاَتَدْخُلُوا عَلَى الْمغيباتِ فَاِنَّ الشَّيْطانَ يَجْرِى مِنْ اَحَدِكُمْ مَجْرَى الدَّمِ، قُلْنا: وَمِنْكَ؟ قالَ: وَمِنّى وَلٰكِنَّ اللّهَ اَعانَنِى عَلَيْهِ فَاَسْلَمَ.

Kocası yanında bulunmayan kadınların evlerine girmeyin. Çünkü şeytan damarlarınızda kanın dolaşması gibi bedeninizde dolaşmaktadır. Bizler 'Sende de mi böyle dolaşır' diye sorunca, Hz. Peygamber 'Evet, bende de bu şekilde dolaşır. Ancak ona karşı Allah Teâlâ bana yardım eder de, onun şerrinden emin kalırım'[29] dedi.

Süfyan b. Uyeyne der ki; hadîsteki 'Eslemü' tâbiri, 'ben onun şerrinden emin kalırım' demektir. Yoksa *şeytan müslüman olmuştur* demek değildir. Çünkü şeytan müslüman olamaz. Ashâbın zâhid ve âlimlerinden olan İbn Ömer (r.a) oruçlu iken iftar zamanında yemekten önce cima eder ve yıkandıktan sonra namaza dururdu. Bütün bunları, kalbi ibadet için boşalsın ve şeytanın vesveselerinden kurtulsun diye yapardı. Rivayete göre o, Ramazan ayında yatsı namazından önce câriyelerinden üçüyle cinsî münasebette bulundu.

İbn Ömer şöyle demiştir: 'Bu ümmetin en hayırlısı en fazla evlenenidir'.

---

28) Müslim ve Tirmizî

29) Tirmizî

Şehvet, Arapların mizacına galip bir haslet olduğundan bu kavimden olan sâlihler diğer milletlerin sâlihlerinden daha fazla evlenirler. Zinâdan korkulduğundan, kalbin fitneden boşalması için cariye ile evlenmek bile helâl kılınmıştır. Oysa bu türlü evlenmede çocuğun köleleştirilmesi sözkonusudur. Köleleştirmek ise, çocuk için bir nevi helâktir. Fakat böyle bir hareket hür bir kadınla evlenmeye gücü yeten bir kimse için haramdır. Ancak bütün bunlara rağmen, çocuğun köleleştirilmesi, dinin yok olmasından çok daha hafiftir. Böyle yapmakla ancak bir müddet için çocuğun hayatı kötü geçer. Fakat fuhşiyatı irtikâb etmekte ise, bir tek gününe karşılık bile uzun ömürler, çok hakir görülen âhiret hayatı elden gider.

Rivayet edilir ki; birgün herkes İbn Abbas'ın meclisinden kalkıp gitti. Sadece bir genç kaldı. İbn Abbas ihtiyacının ne olduğunu o gence sordu.

- Sana bir mesele sormak için kaldım. Fakat cemaatten utandım. Şimdi ise, senden utanıp çekiniyorum.

- Âlim kişi insanın babası yerindedir. O hâlde bana, babana söyleyebileceğin herşeyi söyle.

- Ben evlenmemiş bir gencim. Çoğu zaman zina etmekten korkuyorum. Bu bakımdan birçok kere elimle istimnâ ediyorum. Benim bu yaptığımda bir günah var mıdır?

Bu soru karşısında kalan İbn Abbas, yüzünü öbür tarafa çevirerek *öf* diye hayıflandı ve sonunda şunları söyledi:

- Câriyeyi nikâhlamak elle istimnâ etmekten, elle istimnâ etmek de zina yapmaktan daha hayırlıdır.

İbn Abbas'ın bu hükmü şehvet sahibi bekâr kimsenin üç ateş arasında bulunduğuna işarettir. O ateşlerden en zararsızı cariye ile evlenmektir. Bu evlenmekte çocuğun köleleştirilmesi vardır. Bundan daha ağırı elle istimnâ etmektir. Bu, ateşlerin en zararlı ve en büyük olanı da zinadır.

İbn Abbas bunların hiçbirinin mutlak olarak *mübah* olduğunu söylemedi. Çünkü cariye ile evlenmek ve elle istimnâ etmenin ikisi de mahzurludur. Ancak onlardan daha mahzurlu olan zinâya kapılmamak için onlara sığınılır. Nitekim nefsin açlıktan ötürü helâk olmasından korkulduğu zaman leşin yenmesine izin ve-

rildiği gibi... İki şerden en hafifini tercih etmek, onun *mutlak mübah* olduğu mânâsını taşımaz ve aynı zamanda *mutlaka hayırdır* mânâsına da gelmez. Kangren olmuş bir elin kesilmesi, hayırlı birşey değildir. Fakat ölüm sözkonusu olduğunda elin kesilmesine izin verilir. (Hatta bazen kesilmesi farz bile olur). Bu durumda evlenmekte bir fazilet vardır. Ancak bu durum, bütün insanlara teşmil edilemez. Belki insanların çoğu için geçerlidir.

Birçok kimse vardır ki, yaşlılık, hastalık ve başka illetlerden şehveti azalır. Onun hakkında nikâha teşvik edici bu haslet yok olur. Ancak daha önce bahsi geçen evlat meselesi kalır. Çünkü pek nadir rastlanan cinsel organı olmayan kimse hariç, bu emir herkes içindir.

Bazı tabiatlar vardır ki, onlarda şehvet o derece fazladır ki, bir kadın onları zabt u rabt altına alamaz. Bu şehvet sâhibine birden fazla, dörde kadar evlenmek müstehabdır. (Fakat kadınlar arasında adaletli olmak bu meselede temeldir). Eğer Allah Teâlâ kendisine muhabbet ihsân edip, kalbi onlarla mutmain olursa ne âlâ. Aksi takdirde boşanmak suretiyle değiştirmek kendisi için müstehab olur. Hz. Ali (r.a) Hz. Fatıma'dan yedi gün sonra evlenmiştir.

Deniliyor ki, Hz. Hasan çok evlenen bir zattı. Hatta ikiyüz kadından fazlasıyla evlendiği rivayet edilir. Aynı zamanda dört hanımla birden nikâh akdi yapar, çoğu zamanda da dördünü birden boşar ve başkalarıyle evlenirdi. Hz. Peygamber Hz. Hasan'a şöyle demiştir:

اَشْبَهْتَ خَلْقِى وَخُلُقِى.

Benim yaratılış ve ahlâkıma benziyorsun.[30]

حَسَنٌ مِنِّى وَحُسَيْنٌ مِنْ عَلِىٍّ.

30) Tirmizî

Hasan benden, Hüseyin de Ali'dendir.[31]

Deniliyor ki, Hz. Hasan'ın çok evlenmesi, peygamber-i zişâna benzeyişinin bir emâresidir.

Muğire b. Şûbe seksen kadın ile evlenmiştir. Ashâb-ı kirâm içinde üç veya dört kadınla evli bulunanlar çoktu. İki kadınla evli olanların ise haddi hesabı yoktu. Evlenmenin sebebi belli olduğu zaman, ilâcın illet nisbetinde verilmesi gerekir. Evlenmekten gaye; nefsin teskin edilmesidir. Öyleyse, çokluk ve azlık konusunda bu durumu dikkate almalıdır.

III. Fayda

Kalbi rahata kavuşturmak ve ibadete teşvik etmek için evlendiği hanımla oynaşmak, bakışmak ve oturmak suretiyle nefsi rahata kavuşturmaktır. Zira nefis çabuk usanır ve haktan kaçar. Çünkü hakla uğraşmak, aslında onun tabiatına aykırı düşmektedir. Eğer zoraki bir tarzda tabiatına aykırı olan bir şeye devam etmeye zorlanırsa, derhal isyan bayrağını çeker. Fakat lezzetlerle rahata kavuştuğu zamanlarda canlılığa kavuşur ve neşelenir. Kadınlarla oynaşmak ve yakınlık kurmakta öyle bir inşirah vardır ki, bu inşirah, insanın bütün gam ve kasvetini unutturur. Kalbi rahata kavuşturur.

Muttakî ve samimî müslümanların mübah şeylerle kalplerini sükûnete ve istirahate kavuşturmaları şarttır. Bu sır ve hikmete binâen Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Tâ ki, zevcesiyle sükûna kavuşsun...

(A'raf/189)

Hz. Ali şöyle demiştir: 'Kalpleri bir saat de olsa istirahate kavuşturunuz. Zira kalpler, zorlandıkları takdirde körleşirler'.

Bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

عَلَى الْعَاقِلِ اَنْ يَكُونَ لَهُ ثَلاَثُ سَاعَاتٍ: سَاعَةٌ يُنَاجِى فِيهَا رَبَّهُ وَسَاعَةٌ يُحَاسِبُ فِيهَا نَفْسَهُ وَسَاعَةٌ يَخْلُو فِيهَا بِمَطْعَمِهِ وَمَشْرَبِهِ.

31) Ahmed

Akıllı bir kimsenin üç saati olması gerekir: a) Bir saat rabbiyle başbaşa kalmalı ve O'na münâcâat etmelidir. b) Bir saat nefsini hesaba çekmelidir. c) Bir saati de yemeye içmeye, zevcesiyle başbaşa olup zevk u safâ sürmeye ayırmalıdır.[32]

Bu istirahat saati esasında diğer saatlerde yapılan ibâdetlere yardımcı olur. Yukarıdaki hadîs başka bir lâfızla şöyle vârid olmuştur:

لَايَكُونُ الْعَاقِلُ ظَاعِنًا اِلاَّ فِى ثَلاَثٍ: تَزَوُّدٍ لِمَعَادٍ اَوْ مَرَمَّةٍ لِمَعَاشٍ اَوْ لَذَّةٍ فِى غَيْرِمُحَرَّمٍ.

Akıllı kimse ancak üç iş için hareket eder: a) Âhiret için azık hazırlamak, b) Dünya maişetini temin için çabalamak, c) Harâm olmayan bir lezzet için çalışmak.

لِكُلِّ عَامِلٍ شِرَّةٌ وَلِكُلِّ شِرَّةٍ فَتْرَةٌ فَمَنْ كَانَتْ فَتْرَتُهُ اِلٰى سُنَّتِى فَقَدِ اهْتَدٰى.

Her çalışan kişinin bir bitkinlik ve bir yorgunluğu olur. Her yorgunluğun da bir gevşeme ve istirahata çekilme ihtiyacı vardır. O halde, istirahatını benim sünnetime yönelmek için ayarlayan bir kimse hidâyete ermiştir.[33]

Hadîsin metnindeki *şirret* kelimesi, hiddet ve şiddetle çalışıp yorgun düşmek mânâsını taşır. Bu çeşit çalışma ancak irâdenin başlangıcındadır. *Fetret* kelimesi, istirahat için durup dinlenmek demektir.

Ebu Derdâ şöyle derdi: 'Ben nefsimi bir takım eğlencelerle avutuyorum. Öyle ki, sonradan bu oyalama sebebiyle hakka kuvvetlice sarılabileyim'.

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

شَكَوْتُ اِلٰى جِبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ ضَعْفِى عَنِ الْوِقَاعِ فَدَلَّنِى عَلَى الْهَرِيسَةِ.

---

32) İbn Hibban

33) Ahmed ve Taberânî

Ben, Cebrâil'e fazla cinsî münâsebet yapıp, yorgun düştüğümden şikâyet ettim. Beni *herise* yemeye teşvik etti.[34]

Şayet bu hadîs sahih ise, bu yol göstermenin istirahate hazırlamaktan başka bir mânâsı yoktur. (Yâni bu yemeği yapmak ve yemek, Hz. Peygamber'e istirahat için vakit kazandırır.) Cebrail'in, şehveti azalsın diye bu yemeği Hz. Peygamber'e tavsiye etmiş olması mümkün değildir. Zira *herise* denilen yemek, şehveti azaltmaz, aksine çoğaltır. Şehvetten mahrum olan, bu gibi ünsiyet ve sevgiden de mahrum olur. Hz. Peygamber şöyle demiştir:

حُبِّبَ إِلَيَّ مِنْ دُنْيَاكُمْ ثَلاَثٌ: اَلطِّيبُ وَالنِّسَاءُ وَقُرَّةُ عَيْنِي فِي الصَّلاَةِ.

Dünyanızdan bana üç şey sevdirildi: Güzel koku, kadın ve gözümün nûru namaz.[35]

Düşünceler, zikirler ve diğer amellerle nefsini yorup deneyen bu üçüncü faydayı inkâr edemez. Bu üçüncü fayda diğer iki faydanın dışındadır. Şöyle ki bu fayda, cinsel âleti ve şehveti olmayanın hakkında bile inkârı mümkün olmayan bir faydadır. Ancak şu kadar var ki, bu fayda bu niyete nisbetle evlenmeye bir fazilet kazandırır. Fakat evlenmekten bunu kasteden pek az kişi vardır.

Evlenmekten çocuk yapmayı, şehveti dindirmeyi ve benzerini kasdetmek ise, birçok kimse de görülen bir durumdur. Bir de bazı kimseler vardır ki, akan sular, yeşillikler ve benzerlerine bakıp onlarla oyalanıp eğlenirler. Nefislerinin istirahatı için kadınlarla konuşmak ve oynaşmaya ihtiyaç duymazlar. O halde nefsin istirahatinin temini hususu şahsa göre değişir. Bu husus dikkatle izlenmelidir.

IV. Fayda

Evlenmekle kişinin kalbi evinin işlerini; yani yemek pişirmeyi, süpürmeyi, sermeyi, bulaşık yıkamayı ve diğer ihtiyaçlarını yerine getirmeyi hazırlamaktan da kurtulur. Zira insanın cinsî arzusu yok olsa bile, tek başına bir evde yaşaması zordur. Eğer evin bütün işlerini kendisi yürütürse vakitlerinin çoğu zâyi olur ve o kişi ilim

---

34) İbn Adiy, (Huzeyfe'den)

35) Nesâî ve Hâkim

ve amel yapmak imkânını bulamaz. Öyleyse, saliha ve ev işlerini yürütebilecek bir hanım, bu yolda kocasına yardımcıdır. Bu sebeplerin karışması, hayatı felce uğrattığı gibi, kalbi de teşvik edicidir.

Bu sırra binaen Ebû Süleyman ed-Dârânî şöyle demiştir: 'Sâliha bir zevce dünyadan değildir. Çünki o, seni âhirete çalışmak için tam bir serbestiye kavuşturur'.

Sâliha hanımın, seni âhiret çalışması için serbest kılması, evinin işlerini görmesi ve şehvetin serkeşliğinden seni kurtarması demektir.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî şöyle demiştir: 'Ey rabbimiz! Bize dünyada hasene ver...' (Bakara/201) ayetinin mânâsı 'Bana sâliha bir kadın ihsân et' demektir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

لِيَتَّخِذْ اَحَدُكُمْ قَلْبًا شَاكِرًا وَلِسَانًا ذَاكِرًا وَزَوْجَةً مُؤْمِنَةً صَالِحَةً تُعِينُهُ عَلٰى اٰخِرَتِهِ.

Her biriniz şükredici bir kalp, zikredici bir dil ve âhiret yolunda kendisine yardım eden sâliha bir zevceye sâhip olmaya gayret ediniz.[36]

Hz. Peygamber'in sâliha kadın ile zikir ve şükrü nasıl eşit tuttuğuna dikkat edin.

'Elbette biz onu güzel bir yaşantı ile yaşatacağız...' (Nahl/97) ayeti birtakım tefsirlerde *saliha zevce* olarak tefsir edilmiştir.

Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Allah'a imandan sonra insanoğluna sâliha kadından daha hayırlı bir nimet verilmemiştir. Kadınlardan bazısı vardır ki, ona değer biçilmez ve onun yerini hiçbir şey tutamaz. Bazıları da, sökülmez bir bukağıdır'.

فُضِّلْتُ عَلٰى اٰدَمَ بِخَصْلَتَيْنِ كَانَتْ زَوْجَتُهُ عَوْنًا لَهُ عَلَى الْمَعْصِيَةِ وَاَزْوَاجِى اَعْوَانٌ لِى عَلَى الطَّاعَةِ وَكَانَ شَيْطَانُهُ كَافِرًا وَشَيْطَانِى مُسْلِمٌ لَايَأْمُرُ اِلاَّ بِخَيْرٍ.

36) Tirmizî

Ben, Âdem'e iki hasletle üstünlük kazandım: a) Onun hanımı günahta ona yardımcı oldu; benim hanımlarım ise, tâat ve ibâdette bana yardımcı oldular. b) Onun şeytanı kâfir idi, benim şeytanım ise müslümandır, ancak hayrı emreder.[37]

Hz. Peygamber, hanımlarının tâat ve ibâdette yardımcısı olmalarını fazilet saymıştır. Bu dördüncü faydayı da sâlih kimseler isterler. Ancak bu fayda, yardımcıları bulunmayan ve ev işlerini yürüten birisinden mahrum olan şahısların özelliğidir. Bu fayda, insanı iki kadın edinmeye dâvet etmez. Aksine birden fazla evlenmek, çoğu zaman insana hayatı zehir eder. Ev işlerinin karmakarışık olmasına vesile olur. Hanımının sülâlesi ile daha çok akrabaya sahip olmayı ve iki sülâlenin birleşiminden meydana gelen kuvveti elde etmeyi istemek, bu dördüncü faydaya dâhildir. Çünkü şerlerin uzaklaştırılmasında ve selâmetin kazanılmasında arka çıkacak insanlara ihtiyaç vardır.

Bu sırra binâen denilmiştir ki: 'Yardımcısı bulunmayan zelil olur. Kendisinden şerleri uzaklaştıracak dostları olan da selâmette kalır. Böyle kimsenin kalbi de her türlü ibâdette vesveseden uzak olur. Çünki zillet kalbi teşviş eder. Arkasının çokluğu ile aziz olmak ise zilleti bertaraf eder'.

V. Fayda

Nefisle mücahede etmek, onun hareketlerini gözetip kontrol altına almaktır. Aile efradının haklarını yerine getirmek ve hoşuna gitmeyen ahlâklarını iyi karşılayıp, tahammül göstermek ve sabırlı olmak lâzımdır. Onlar için helâl yollardan çalışıp kazanmak ve çocuklarının terbiyesiyle var kuvvetiyle uğraşmak gerekir. Bütün bu ameller, büyük bir fazilet taşır. Çünkü onun bu hareketleri yapması idarecilikdir. Çoluk çocuklar ise, onun halkıdır. Âdil idarecilik büyük bir fazilet taşır. İdarecilikten kaçanlar, ancak onu hakkıyla yerine getiremeyeceğinden korkarak kaçınmışlardır. Aksi takdirde Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

37) Hatib, *Tarih*. Hadîsin râvileri arasında Muhammed b. Velîd b. Eban vardır. İbn Adiy'e göre bu zat, hadis uydurur. Müslim'de benzeri vardır. Fakat 'Müslüman' tâbiri yerine 'Eslemû' tabiri kullanılmıştır.

يَوْمٌ مِنْ وَالٍ عَادِلٍ اَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ سَبْعِينَ (اَوْ تِسْعِينَ) سَنَةً.

Âdil bir vâlinin tek bir günü yetmiş (veya doksan) senelik ibâdetten daha hayırlıdır.[38]

اَلاَ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْؤُلٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

İyi bilin ki hepiniz birer çobansınız ve hepiniz güttüğünüzden sorumlusunuz.[39]

Hem kendisinin ve hem de başkasının ıslâhıyla meşgul olan, elbette sadece kendi nefsiyle meşgul olup onu ıslâh etmeye çalışan bir kimse ile bir olamaz. Çünkü birincisi, diğerinden çok üstündür. Eziyetlere karşı sabırlı olan bir kimse, elbette nefsini müreffeh yaşatandan daha üstündür. Öyle ise aile efradının eziyetlerine tahammül etmek, Allah yolunda cihad etmek mesâbesindedir.

Bu sırra binâen Bişr el-Hafî şöyle demiştir: 'İmam Ahmed b. Hanbel üç şeyde benden üstündür. Helâl nafakayı hem kendine ve hem de aile efradına arar'.

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

Kişinin aile efradına sarf ve infak ettiği şeyler, onun için sadakadır. Muhakkak ki, eşine yedirdiği her lokmadan da ecir kazanır.[40]

Biri, âlimin birine: 'Her amelden Allah Teâlâ bana bir nasip vermiştir' dedikten sonra, hac, cihad ve sair ibadetleri zikretti: O âlim, ona şöyle dedi:

- Abdalların amellerinden neler yapıyorsun?

- Abdalın ameli nedir?

- Helâlden kazanmak ve infak etmek.

---

38) Taberânî

39) Beyhâkî

40) Buhârî ve Müslim

Arkadaşlarıyla birlikte bir savaşta bulunan İbn Mübarek şöyle demiştir:

- Bizim şu yaptığımız gazadan daha üstün bir gaza biliyor musunuz?

- O halde sen söyle nedir?

- İffetli ve çoluk çocuk sahibi biri ki, geceleyin kalkar, çocuklarına bakar, uykuda olan çocukların üstünün açılmış olduğunu görür ve onları elbisesiyle örter. İşte bu kişinin buna benzer ameli, bizim şu anda içinde bulunduğumuz amelden daha hayırlı ve güzeldir.

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

مَنْ حَسُنَتْ صَلاَتُهُ وَكَثُرَ عِيَالُهُ وَقَلَّ مَالُهُ وَلَمْ يَغْتَبِ الْمُسْلِمِينَ كَانَ مَعِي فِي الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ.

Kimin namazı güzel, çocukları çok, malı az olursa ve müslümanların gıybetini yapmazsa o, benimle cennette bunların ikisi gibidir. (Parmaklarının ikisini yanyana getirerek işaret etti).[41]

اِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْفَقِيرَ الْمُتَعَفِّفَ اَبَا الْعِيَالِ.

Çoluk çocuk sahibi bulunan ârif bir fakiri, Allah Teâlâ muhakkak sever.[42]

اِذَا كَثُرَتْ ذُنُوبُ الْعَبْدِ اِبْتَلاَهُ اللّٰهُ بِهَمِّ الْعِيَالِ لِيُكَفِّرَ عَنْهُ.

Kulun günâhları çoğaldığı zaman, Allah Teâlâ onun günahlarını affetmek için onu ailesinin sıkıntılarına müptela kılar. Onu günahlarına kefaret yapar.[43]

Seleften biri şöyle der: 'Günahlardan bir kısmı vardır ki; ancak çoluk çocuğun üzüntüsü onlara kefaret olur'. Bu konuda Hz. Peygamber'den gelen bir söz vardır:

---

41) Ebu Ya'lâ

42) İbn Mâce

43) Ahmed

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لاَيُكَفِّرُهَا اِلاَّ الْهَمُّ بِطَلَبِ الْمَعِيشَةِ.

Günâhlardan bir kısmı vardır ki, onlara ancak geçim için çekilen eziyet kefaret olur.[44]

مَنْ كَانَ لَهُ ثَلاَثُ بَنَاتٍ فَاَنْفَقَ عَلَيْهِنَّ وَاَحْسَنَ اِلَيْهِنَّ حَتَّى يُغْنِيهُنَّ اللّٰهُ عَنْهُ اَوْجَبَ اللّٰهُ لَهُ الْجَنَّةَ اَلْبَتَّةَ اِلاَّ اَنْ يَعْمَلَ عَمَلاً لاَيُغْفَرُ لَهُ.

Kimin üç kızı olur da, Allah Teâlâ onları kendisinden müstağni kılıncaya kadar onlara ihsanda bulunur, nafakalarını verirse, affedilmeyecek bir kusuru hariç, elbette Allah onu affeder.[45]

İbn Abbas bu hadîsi zikrettiği zaman şunu söyledi: 'Allah'a yemin ederim ki, bu hadîs, hadîsin garilerinden ve nefislerindendir'.

Rivayet ediliyor ki; bir âbid, hanımı ölünceye kadar ona güzelce baktı. Hanımının ölümünden sonra kendisine evlenme teklifi yapılınca bundan kaçındı ve şöyle dedi: 'Yalnızlık, benim kalbimin istirahatı ve dağınık dertlerimin toparlanması için daha hayırlıdır'. Sonra şöyle devam etti: 'Eşimi vefatından bir hafta sonra rüyamda gördüm. Sanki göklerin kapıları açıldı. Sanki bazı kimseler göklerden indiler ve havada birbirlerini takip ederek yürüdüler. Onlardan her inen, bana bakarak kendisini tâkip edene 'İşte uğursuz adam budur!' diyordu. Arkadan gelen de onu tasdik ediyordu. Üçüncüsü de böyle dedi, dördüncüsü kendisini tasdik etti. Bu durumdan ürktüm ve sormaktan korktum. Bekledim, nihayet sonuncusu yanımdan geçti. Sonuncusu bir gençti. Ona dedim ki

- İşaret ettiğiniz uğursuz kimdir?

- Sensin

- Ben niçin uğursuzum ki?

44) Taberânî

45) Harâitî

- Biz, daha önce senin amellerini Allah yolunda cihad edenlerin amelleriyle Allah'ın huzuruna kaldırıp götürürdük. Oysa bir haftadan beri cihaddan geri kalanların amelleriyle birlikte götürmemiz emredildi. Senin ne yaptığını elbette bilemeyiz.

Bu rüyayı arkadaşına naklettikten sonra şunları ekledi: 'Beni evlendirin, beni evlendirin!' Bu hâdiseden sonra yanında iki veya üç zevceden daha az olmadı.

Peygamberlerin haberlerinde şöyle vârid olmuştur: Bir kavim, Hz. Yunus'a misafir gittiler. Misafirlerine hizmet etmek için evine girip çıkarken, hanımı kendisine diliyle eziyet verip tâciz ediyordu. O ise susmayı tercih ediyordu. Misafirleri bu duruma hayret ettiler. Hz. Yunus (a.s) "Ey misafirler, bu duruma şaşmayınız! Çünkü ben, Allah'a müracaat ettim: 'Yârab! Bana âhirette vereceğin azabı, dünyada ver'. Bunun üzerine Allah Teâlâ'dan nidâ geldi; 'Falanın kızı, senin dünyadaki azabındır. Onun için git, onunla evlen'. Bunun üzerine onunla evlendim. Sizin görmekte olduğunuz eziyetlerine sabretmekteyim".

Bu türlü eziyetlerine tahammül göstermekte nefsi eğitmek, öfkeyi kırmak ve ahlâkı güzelleştirmek vardır. Çünkü, nefsiyle başbaşa kalan ve güzel ahlâklı biriyle oturup kalkandan nefsin gizli pislikleri gizli kalmaz. Gizli ayıpları belirmez. Bu bakımdan âhiret yolcusuna nefsini bu türlü tahrik edici hareketlerle denemek ve denemeye karşı sabırlı olmasını öğretmek gerekir ki, bu sayede normal bir ahlâka sahip olup nefsi eğitilmiş olsun. İç âlemi, kötü ahlâktan temizlensin. Çoluk çocuğun dertlerine katlanmak, hem nefsin terbiyesi, hem de cihad olmakla beraber onlar için didinme aslında bir ibâdettir. Bu durum da, evlenmenin faydalarındandır. Fakat bundan ancak şu iki sınıf insan faydalanır:

a) Ya âhiret yolunun daha başlangıcında olduğu için nefsin kötü tarafları ile mücadele edip kötü huylarının temizlenmesi ile uğraşmak isteyen bir kimse ki böyle bir kimse için bu şekil hareket etmeyi kurtuluş yolu olarak görmek, ve nefsini bu tarzda eğitmek normal bir harekettir.

b) İbâdet edenlerden olup, bâtıl bir hareketi bulunmadığı gibi, düşünce ve kalbinde de çirkinliği olmayan, ancak namaz kılmak, haccetmek ve sair ibâdetleri yapmak suretiyle amel eden bir kimse yararlanır.

Böyle bir insanın çocukları için helâlinden çalışıp kazanması ve onların terbiyeleriyle uğraşması, sadece kendisine faydası olup başkasına faydası dokunmayan ibâdetlerden daha üstündür.

Yaratılışının esasında ve eski durumundan ötürü kendisinde bulunan bir yeterlilik ve özellikle ahlâken temiz olan bir kimseye gelince, bu kimsenin derûnî bir çalışması, ilimler ile mükâşefelerde fikrî bir hareketi olduğu zaman, yukarıda belirttiğimiz gaye için evlenmesi uygun değildir. Çünkü evlenmekten dolayı elde edeceği nefsî riyazet yeterli derecede kendisinde bulunmaktadır. Çocuklar için helâlinden kazanma ibâdetine gelince; ilim edinmek bundan çok üstündür. Çünkü ilim, onun hem amel sebebidir, hem de daha faydalıdır. Çocukların nafakaları için yapılan çalışmadan daha önde gelir. Çünkü, ilim, herkes için faydalıdır, yani faydası geneldir.

İşte, dinde nikâhın faydaları bu saydıklarımızdır. Bu faydalardan ötürü evlenmenin faziletli olduğuna hükmedilmektedir.

Nikâhın Âfetleri

Nikâhın âfetleri üç tanedir:

I. Âfet

Helâl rızkın elde edilmesinden aciz kalmaktır ki bu da afetlerin en büyüğüdür. Helâl rızık elde etmek herkes için kolay bir iş değildir. Hele kazancın zor olduğu şu devirlerde... Bu bakımdan evlenmek rızık için daha da fazla didinmeye vesile olacaktır ve belki de insanı haram yemeye bile mecbur bırakacaktır. Haram yedirmek ise, hem yedirenin, hem de yiyenin helâkine vesile olur. Evlenmemiş bir kimse ise, böyle bir tehlikeden uzaktır. Evlenmiş kimseye gelince, çoğu zaman kötü yerlere girmek mecburiyetinde kalır ve böylece zevcesinin hevasına uyar. Dolayısıyla âhiretini dünyasına satıp fedâ eder.

اِنَّ الْعَبْدَ لَيُوقَفُ عِنْدَ الْمِيزَانِ وَلَهُ مِنَ الْحَسَنَاتِ اَمْثَالُ الْجِبَالِ فَيُسْأَلُ عَنْ رِعَايَةِ عَائِلَتِهِ وَالْقِيَامِ بِهِمْ وَعَنْ مَالِهِ مِنْ اَيْنَ اكْتَسَبَهُ وَفِيمَ اَنْفَقَهُ حَتَّى يَسْتَغْرِقَ بِتِلْكَ الْمُطَالَبَاتِ كُلَّ اَعْمَالِهِ فَلاَ تَبْقَى لَهُ حَسَنَةٌ فَتُنَادِى الْمَلاَئِكَةُ: هٰذَا الَّذِى اَكَلَ عِيَالُهُ حَسَنَاتِهِ فِى الدُّنْيَا وَارْتُهِنَ الْيَوْمَ بِاَعْمَالِهِ.

Kul mîzanın (amelleri tartan terazinin) yanında durdurulur. Oysa dağlar misâli sevapları vardır. Durdurulduğu yerde aile efradını nasıl gözettiğinden, hak ve hukuklarını nasıl yerine getirdiğinden, malını nereden elde edip nereye harcadığından sorulur. Öyle sorulur ki, dünyada yapmış olduğu bütün iyilikleri ve amelleri bunlara karşılık kendisinden alınır. Tek bir sevabı bile elinde kalmaz. O bu durumda iken, melekler çağırışırlar: Bu o kimsedir ki, dünyada onun çoluk çocuğu onun sevaplarını tüketmişlerdir. Bugün de ise amelleri ve iyilikleri, yaptığı hataların sonucu olarak elinden çıkmıştır.[46]

Deniliyor ki, kıyâmet gününde kişinin yakasına ilk yapışan ailesi ve çocuklarıdır. Onlar kişiyi Allah Teâlâ'nın yüce mahkemesinde durdururlar ve derler ki: 'Ey rabbimiz! Bizim hakkımızı bu adamdan al! O bizim bilmediklerimizi bize öğretmedi. Bilmediğimiz halde bize haram yedirdi'. Bunun üzerine kişiden onların intikamları alınır.

Seleften biri şöyle der: 'Allah Teâlâ bir kuluna şerri irâde ettiği zaman, dünyada ona parçalayıcıları (çoluk çocuğunu) kendisine musallat eder'.

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

لاَيَلْقَى اللّٰهَ اَحَدٌ بِذَنْبٍ اَعْظَمَ مِنْ جَهَالَةِ اَهْلِهِ.

Hiçbir kimse dünyada ihmal ettiği çoluk çocuğunun cehaletinden daha büyük bir günah ile Allah'ın huzuruna varamaz.[47]

Buraya kadar zikrettiğimiz âfetler, evlenmenin umumî afetleridir. Bu âfetlerden yakayı kurtaran pek az insan vardır. Ancak babasından kalan bir serveti olursa veya kendisinin ve çoluk çocuğunun nafakasına yetecek kadar helâlinden servet kazanırsa o başka... Böyle bir kimse kanaat sahibi de olursa bu kimse yukarıda söylediğimiz âfetlerden kurtulabilir. Mübah bir şekilde odunculuk yahut da avcılık yapmak suretiyle kazanmaya gücü ye-

---

46) İmam Irâkî bu hadîsin aslına rastlamadığını söyler.

47) Deylemî, (Ebu Said'den)

ten veya sanatkâr bir kimse olursa... Yahut da sultanlarla ilgisi bulunmayan bir sanatta çalışır ve o sanatıyla hayırlı, zâhirde sağlam ve malının çoğu helâl olan kimselerle iş yapan bir kimse olursa, böyle bir kimse evlenmenin yukarıda bahsi geçen tehlikelerinden kendisini koruyabilir.

İbn Sâlim'e evlilik hakkında sorulduğu zaman şöyle demiştir: 'Bu zamanda dişi merkebi görüp mutlaka ona yaklaşmak suretiyle sakinleşecek erkek merkep gibi şehvetine zebûn olmuş ve nefsini zaptetmeye güç yetiremeyen kimseler için evlenmek, evlenmemekten daha iyidir. Fakat nefsine sahip olan bir kimse için ise, evlenmeyi terketmek daha efdaldir'.

II. Âfet

Hanımın (ve çocukların) hakkına tam mânâsıyla riayet etmemek ve onların birtakım şeylerine karşı sabır gösterip onlardan gelen serzenişlere tahammül göstermemektir. Bu felâket genellikle birinci felâketten daha hafiftir. Zira böyle bir âfete karşı tahammül etmek, birinci âfete karşı tahammül etmekten daha kolaydır. Kadınlara karşı ahlâkı düzeltmek ve onların isteklerini yerine getirmek helâlinden kazanmaktan daha kolaydır. Fakat buna rağmen birincisi gibi burada da tehlike sözkonusudur. Çünkü kişi çobandır ve güttüğünden sorumludur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

كَفَى بِالْمَرْءِ اِثْمًا اَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَعُولُ.

Nafakası kendisine düşen kimseleri perişan etmek günah bakımından kişiye yeter de artar.[48]

Rivayet ediliyor ki, çoluk çocuğundan (nafakalarından) kaçan bir kimse, efendisinden kaçan bir köle gibidir. Bu kimse, vazifesine dönmedikçe ne namazı, ne de orucu kabul olur. Elinde olsa bile çoluk çocuğunun hakkını gözetmeyen bir insan, onların haklarından kaçan bir insan gibidir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

48) Ebu Dâvud, Nesâî

Ey iman edenler! Kendinizi ve aile halkınızı öyle bir ateşten koruyun ki, onun tutuşturucusu insanlarla taşlardır.

(Tahrim/6)

Bu ayette Allah Teâlâ kendi nefsinizi ateşten koruduğunuz gibi, aile fertlerinizi de korumanızı emretmektedir. İnsan ise bazen kendi nefsinin hakkını vermekten acizdir. Evlendiği zaman, haklar boynunda katmerleşir. Kendi nefsine başka bir nefis eklenir. Nefis ise, daima kötülüğü emredicidir. Çoğaldıkça kötülüğü emretmesi de çoğalır.

Bu sırra binaendir ki, âlimlerden biri evlenmemekten dolayı özür dileyerek demiştir ki: 'Ben kendi nefsimin bile yükünü çekemiyorum. Kaldı ki, ona başka bir nefsi daha eklersem bu yükün altından kalkamam'.

Nitekim şöyle denilmiştir:

Fare, deliğine sığmazdı.

(Buna rağmen) kuyruğuna bir de süpürge bağladı.

İbrahim b. Edhem de evlenmediği için özür beyan ederek şöyle demiştir: 'Ben herhangi bir kadını kendi nefsimle aldatmak istemiyorum ve benim kadınlara herhangi bir ihtiyacım yoktur'.

Yani İbrahim (r.a) şunları demek istiyor: 'Onların hakkını yerine getirmekten, onları iffetli kılmaktan ve istedikleri normal zevklerini kendilerine tattırmaktan acizim'.

Bişr el-Hafî de özür beyan ederek şöyle demiştir: 'Beni evlenmekten 'Kadınların boynuna düşen haklar gibi, kendilerine verilmesi gereken haklar da vardır' ayeti menetmektedir.

Şöyle dediği de variddir: 'Eğer ben bir tavuğun idaresini elime alırsam köprü üzerinde cellât olmaktan korkarım'.

Süfyan b. Uyeyne, sultanın kapısında görüldü. Kendisine 'Burası sana yakışır bir yer değildir' denildiğinde şu cevabı verdi: 'Hiçbir çoluk çocuk sahibi gördün mü ki felâha kavuşmuş olsun?'

Süfyan, şöyle derdi:

Bekârlık ile anahtar ve rüzgarlar ile delinen bir mesken ne güzeldir.

Orada ne bağırma, ne de çığlık kopması vardır...

Evlenmenin bu ikinci mahzuru da birinci mahzur gibi geneldir. İkinci felâketten de akıllı, hikmet sahibi, güzel ahlâklı, kadınların âdetlerini bilen, onların düşük çenelerine karşı sabırlı olan, şehvetlerine tâbi olmaktan nerede durulacağını bilen, haklarını yerine getirmede titiz davranan, kusurlarına göz yuman ve aklı ile onları idare eden bir kimse paçayı kurtarabilir. Oysa insanların çoğu sefahet, katılık, hiddet, akılsızlık, kötü ahlâk ve insafsızlığın zebunudurlar. Böyle bir kimse ise evlendiğinde daha da bozulur. Bu bakımdan böyle bir insan için tek başına yaşamak daha selâmetli bir yoldur.

III. Âfet

Bu afet, birinci ve ikinci afetten daha kolay atlatılabilir. Bu da kişinin çoluk çocuğunun kendisini Allah'tan meşgul edip dünyaya yöneltmek, çokça servet edinmek suretiyle çocuklarına iyi bir geçim hazırlamak ve onlarla övünmek ve böbürlenmek demektir. İnsanoğlunu Allah'tan uzaklaştıran, ister eşi olsun, ister malı, ister çocuğu olsun, bunların hepsi onun için hayırsızdır. Ben, bu hükümle insanı harama kaydıran aile ve malı kasdetmiyorum. Zira böyle bir aile ve mal, daha önceden zikredilen birinci ve ikinci âfetin kapsamına dahildir. Aksine benim bu hükümden gayem; insanoğlunu mübahlarla bile olsa fazlasıyla dünyaya daldıran aile ile malın hayırsızlığıdır. Helâliyle oynaşmaya ve şakalaşmaya ve ondan zevk almak hususunda aşırıya kaçmak da yukarıdaki hükme dahildir. Evlenmekle bu türden birçok meşgaleler doğup meydana gelir ve kalbi kaplar. Böylece gece ve gündüzü oynaşmakla akıp gider. Kişi oynaşmaktan kafasını kaldırıp gece ve gündüzde âhireti düşünmek ve âhirete hazırlanmak için vakit bulamaz.

İşte bu sırra binaen İbrahim b. Edhem şöyle demiştir: 'Kadınların bacaklarına dadanmış bir kimseden birşey beklenmez'.

Ebu Süleyman şöyle demiştir: 'Evlenen bir kimse muhakkak dünyaya dalmış demektir'.

İşte buraya kadar sayıp tesbit ettiklerimiz nikâhın âfetleri ve faydalarıdır. Bu bakımdan bir kimseye evlenmek mi, bekâr kalmak

mı daha iyidir hükmünü, bütün bu saydıklarımızı bilmeksizin mutlak bir şekilde vermek, kusurlu bir hüküm olur. Aksine bu fayda ve afetler herhangi bir şahsın hakkında hüküm vermek için mihenk taşı kabul edilmelidir. Evlenmek isteyen bir kimse kendi nefsini bu mihenk taşına vurmalı. Eğer hakkında yukarıda tesbit ettiğimiz âfetler sözkonusu değilse ve yine helâl malı, güzel ahlâkı, dindeki ciddiyeti yerinde ise, evlenmekle Allah'tan uzaklaşması sözkonusu değilse, bütün bunlarla beraber şehvetini teskin etmeye muhtaç bir genç ise, evinin işlerini yürütmeye ihtiyacı olan bir fert ise kadının akrabalarıyla kuvvet kazanmaya muhtaç ise, kısacası bütün bunlara sahip ise; böyle bir kimse hakkında evlenmenin daha hayırlı olduğunda şüphe edilemez. Bununla beraber evlenmesinde çocuk sahibi olmak istemesi de sözkonusudur. Bu ise, ayrı bir fazilettir. Eğer saydığımız özellikler yoksa ve yine saydığımız bütün âfetler mevcutsa, böyle bir kimse için de evlenmemek daha hayırlıdır. Eğer zıt kutubların ikisi de tam mânâsıyla varsa -ki zamanımızda insanların çoğunda durum budur- böyle bir durumda şaşmaz terazi ile o faydaların dininde meydana getireceği fayda ile âfetlerin meydana getireceği zararları ölçmelidir. Bu değerlendirme neticesinde hangisinin daha iyi olduğuna karar verirse onu yapmalıdır.

Evliliğin faydalarının en açığı evlat edinmek ve şehveti teskin etmektir. Evliliğin âfetlerinin en açığı da haram kazanca muhtaç olmak ve evliliğin Allah'tan uzaklaştırma keyfiyetidir. Bu bakımdan biz bu işlerin karşılaştırmasını farazî olarak yapıp deriz ki; şehvet eziyetinin altında bulunmayan, evlenmesinden sadece çocuk elde etmek isteyen ve evlendiği takdirde evlenmeden dolayı, harama muhtaç olması ve evlilik sebebiyle Allah'tan uzaklaşması sözkonusu olan bir kimse için evlenmemek daha hayırlıdır. Çünkü insanoğlunu Allah'tan uzaklaştıran ve haram kazanca götüren şeyde hayır yoktur. Bu iki felâketin zararını, çocuk sahibi olmak telâfi edemez. Zira sadece çocuk elde etmek için evlenmek, hayalî bir çocuğun hayatını talep etmek demektir. Böyle bir istek ise dinde kesin bir eksikliktir. Bu bakımdan kişinin kendi hayatını koruması ve onu felâketten uzak tutması bir çocuğu elde etmek için çalışmasından daha önemlidir. Böyle bir hareket ise, onun için kârdır. Din de kişinin sermayesidir. Dinin fesada uğramasında uhrevî hayatın bozulması sözkonusudur. Sermayenin de tümden gitmesi sözkonusudur. Evlenmekten beklenen bu fayda yine ev-

lenmekten doğan ve yukarıda belirtilen o iki âfetin birisini bile karşılayamayacak derecede zayıf ve cılızdır. Fakat evlenmek kendisi için daha hayırlı olur. Çünkü böyle bir insan, zinaya kaymak ve haram yemek ve haram elde etmek arasında kalmış olur ki, haramı elde etmek zinaya düşmekten daha hafiftir.

Eğer zinâ etmeyeceğine güveniyorsa, fakat bununla beraber gözünü haramdan sakınmaya muktedir değilse, bu takdirde evlenmeyi bırakmak kendisi için evlenmekten daha hayırlıdır. Çünkü haram bakışlar da haramdır. Gayr-ı meşrû servet edinmek de... Evlilik sebebiyle gayr-ı meşrû olarak edinilen servet, daimi bir haramdır. Bu haramda hem kişinin, hem de aile efradının isyanı vardır. Nazar ise, bazen vâki olan bir haram olmakla beraber sadece kişinin nefsine aittir ve yakın bir zamanda sona ermesi de muhakkaktır. Nazar, gözün zinâsıdır. Fakat tenâsül uzvu onu tasdik etmedikçe, onun bağışlanması, haram yemenin bağışlanmasından daha yakındır. Ancak kişi nazarın zinaya götüreceğinden korkarsa, o zaman hüküm değişir.

Bu durum sabit olduğu zaman, gözünü haram bakışlardan alıkoyabilecek, fakat kalbinden kendisini meşgul edici fikirleri bertaraf etmesine muktedir olmayacak üçüncü bir durum meydana gelir. Bu durumda evlenmemek, evlenmekten daha hayırlıdır. Çünkü kalpten gelen kötü düşüncelerin, gözden olan kötü bakışlardan affedilmeye daha yakın olduğu muhakkaktır. Bir de kalbin kötü düşüncelerden uzak olması, ancak ibâdet için istenilen bir husustur. İbadet ise, haram kazanmakla, yeyip yedirmekle beraber hiçbir zaman tam olmaz ve kemâle ermez.

İşte böylece evlilikten kaynaklanan bu âfetler yine evlilikten doğan faydalarla karşılaştırılmalıdır ve karşılaştırma neticesinde ağır basan tarafa göre hüküm verilmelidir. Bu durumları kavrayan bir kimse için daha önce selef-i salihînden naklettiğimiz evlenmeye teşvik edici veya menedici rivayetleri anlamak zor olmaz. Çünkü o eserler şahısların durumlarına göre hükme bağlanır ve doğru olur.

Soru: Evlenmekten gelen âfetlerden emin olan bir kimse için kendini tamamen ibadete adamak mı veya evlenmek mi daha iyidir?

Cevap: Böyle bir kimse ikisini birden yapmalıdır. Çünkü evlenmek, sadece evlenme akdi olduğu için ibadete engel değildir. Aksine evlenmekten ötürü çalışma ihtiyacı duymak ibadete engel teşkil eder. Bu bakımdan eğer helâl kazanmaya muktedir ise, böyle bir kişi için ibadet gibi evlenmek de faziletlidir. Zira gece ve gündüzün diğer vakitleri ibadet için ayrılabilir. İstirahat etmeksizin daimi bir şekilde ibadete devam etmek de imkânsızdır. Bu bakımdan eğer kişinin farz namaz, uyku, yemek ve def-i hacetten başka bütün vakitlerini kazanç temin etmek için çalışmaya sarfedeceği farzedilirse ve aynı zamanda bu kişi, âhiret yolunu ancak nâfile namaz, hac ve haccın yerine geçen bedenî amellerle yerine getiren kimselerdense bu kimseye evlenmek, evlenmemekten daha faziletlidir. Çünkü helâlinden kazanmakta, çoluk çocuğu idare etmekte, evlenme ile evlat edinmekte ve kadınların düşük çenelerine ve ahlâklarına karşı sabır göstermekte nafile ibadetlerden fazilet bakımından eksik olmayan birtakım faydalar vardır. Eğer kişinin ibadeti ilimle, fikir ve bâtınî ilerleyişle ise ve aynı zamanda evlenmek için gereken nafakanın elde edilmesi de onun ibadetini zayıflatıyorsa böyle bir durumda evlenmeyi terketmek daha faziletli ve evlenmemek daha hayırlıdır. Eğer dersen ki, faziletli olduğu halde evlenmeyi Hz. İsa (a.s) neden terketti? Eğer bunu Allah'ın ibadetine hazırlanmak için sebep olarak gösterirsen o halde sorarız; Hz. İsâ'dan daha üstün olan peygamberimiz neden birçok kadınla evlendi? Bil ki, kudreti olan bir kimse için en faziletlisi, evlenme ile ibâdeti bir arada yapmaktır. İmanı kuvvetli, himmeti yüce olan bir kimseyi hiçbir şey Allah'ı anmaktan uzaklaştıramaz. Efendimiz (s.a) ise, en zor yolu tercih etmiştir ve böylece ibadetin fazileti ile evlenmenin faziletini bir araya getirmiştir. Dokuz kadınla beraber olduğu halde tamamen kendisini Allah'ın ibadetine vermiştir. Def-i hâcet, dünya işleriyle meşgul olanları o işlerden alıkoymadığı gibi, evlenmek de efendimizi ibadetten alıkoyamazdı. Ehl-i dünya zahirde ihtiyaçlarını gidermekle meşgulken kalpleri işlerinin tedbir ve tedviri ile meşguldür. Hiçbir zaman o durumda tedbirlerini ihmal etmezler. Hz. Peygamber'in (s.a) yüce derecesinden ötürü, bu dünya âleminin işleri, onu kalben Allah ile beraber bulunmaktan menetmiyordu. O hanımının kucağında iken Allah'ın vahyi ona nâzil oluyordu.[49]

49) Allah Rasûlü'nün dokuz kadınla yaşadığını Buhârî, Enes'ten rivayet

Hz. Peygamber'in bu mertebesi gibi, bir mertebeye ulaşan da böyle yapabilir. Fakat denizi bozmayan şeylerin, küçük kanalları bozması pek de uzak bir ihtimal değildir. Bu bakımdan hiç kimseyi Hz. Peygamber'e kıyas etmeye kalkışmamalıdır ve zaten böyle bir kıyaslama da uygun değildir.

Hz. İsa'ya gelince, o zoru değil, tedbiri elde etmeye çalışıyordu. Nefsi için ihtiyatlı hareket etmiştir. Hz. İsâ'nın durumu öyle bir biçimde idi ki, o durumda çoluk çocukla meşgul olmak menfî şekilde tesir edebilirdi veya o durumla beraber helâl rızkı elde etmek mümkün değildi veya o durumda evlenme ile ibadeti tam mânâsıyla yürütemezdi. Bu bakımdan Hz. İsâ ibadete kendisini tam mânâsıyla vermeyi evlenmeye tercih etti. Çünkü onlar, hâllerinin incelik ve sırlarını herkesten daha iyi bilirler. Asırlarının gereklerini daha iyi tedkik ve tahkik edebilirler. Kazançların helâlliği, kadınların ahlâkı ve evlenen bir kimseyi bekleyen ve evlilikten doğan felâketlerin evlenen bir kişi için ne gibi bir kâr ve zarar getireceğini herkesten daha iyi değerlendirirler.

Madem evlenmek hakkında çeşitli durumlar vardır ve bazı durumlarda evlenmenin evlenmemekten daha üstün olduğu sabittir. O halde bize düşen görev, peygamberlerin (a.s) yaptıklarını her hâlükârda en güzeline ve en iyisine hamletmemizdir.

En doğrusunu Allah bilir!

---

eder. Hanımının kucağında iken kendisine vahiy geldiğini yine Buhârî Enes'ten rivayet etmektedir. Bir ara Rasûlullah, Ümmü Seleme'ye şöyle demiştir: 'Âişe hakkında bana eziyet verme. Çünkü -Âişe hariç- zevcelerimin hiçbirinin yatağında bana vahiy inmemiştir'.

İKİNCİ BÖLÜM

Nikâh Akdinde ve Nikâh Yapanlar Arasında Riayet Edilmesi Gereken Âdâb

Nikâh Akdi

Nikâh akdine gelince, tam akid olması ve helâl olması için dört şartı vardır:

1. Kadının velisinin izni. Eğer kadının velisi yoksa devlet başkanı onun velîsidir. O zaman, devlet başkanının izni lâzımdır.

2. Eğer kadın bâliğ ve dul ise, rızasını almaktır. Eğer bâkire ve bâliğe ise, kendisini evlendirmek isteyen de babası veya dedesi değilse, yine rızâsı alınmalıdır.

3. Zâhirde âdil olan iki şahidin hazır bulunmasıdır. Eğer şahidlerin durumları kapalı ise yine ihtiyaç olduğu için onların şahitlikleriyle o nikâhın doğru olduğuna hükmederiz.

4. İcap ve hemen akabinde gelen kabûl sigalarıdır. Bu icap ve kabûl sigaları evlendirmek mânâsına gelen *Nikâh* veya *Tezvic* veya bu iki kelimenin özel mânâsını ifâde eden herhangi bir lisandan gelen herhangi bir kelimedir. Bu icap ve kabul âkil ve bâliğ olan iki şahıstan çıkmalıdır. Bu iki şahıs kadın olmamalıdır. Bu iki şahıs damat veya velisi veya dâmat ile gelinin vekilleri olabilir.

Nikâh Âdâbı

Nikâh akdinin âdâbına gelince, müstakbel gelinin velisiyle beraber *Hitbe* (isteme ve sözleşme) olmalıdır. Fakat bu isteyiş kadının iddet beklediği zamanda olmamalıdır. İddet bekleyen hanımın iddeti tamam olduktan sonra gidip velisinden istemelidir. Bir de başkasının daha önce istediği bir kadını istememelidir. Çünkü Hz. Peygamber başkasının istediği bir kadını istemeyi yasaklamıştır.[50]

---

50) Müslim ve Buhârî, (İbn Ömer'den)

Nikâh akdinin edeplerinden biri de nikâhtan önce bir hutbenin okunmasıdır. İcap ve kabûl ile Allah'ın hamdini karıştırmaktır. Meselâ kızın vekili ve kızı evlendiren şöyle demelidir: 'Hamd Allah'a mahsustur. Salât ve selâm Allah'ın Rasûlü üzerine olsun. Ben sana kızım filânı (ismini vererek) verdim'.

Dâmat da şöyle demelidir: 'Hamd Allah'a mahsustur. Salât ve selâm Allah Rasûlü'nün üzerine olsun. Senin kızın filânı şu kadar mehir ile kabul ettim'.

Nikâh akdinde zikredilen mehir, belli ve az olmalıdır. Nikâh akdinden önce okunan hutbeden önce Allah'a hamdetmek de müstehabdır.

Nikâh akdinin edeplerinden birisi de dâmadın kimliği ve durumunu gelin olacak kıza duyurmaktır. Her ne kadar gelin namzedi bâkire olsa da böyle bir duyurma, duyurmamaktan daha uygun ve müstakbel dâmat ile gelinin arasındaki muhabbet ve ülfete daha münasiptir. İşte bu sırra binaen nikâhtan önce dâmadın müstakbel geline bakması müstehabtır. Zira böyle bir hareket gelecekte aralarındaki kaynaşmaya daha uygun düşer.

Nikâh akdinin edeplerinden biri de salâh ve takvâ sahiplerinden bir grubu nikâh meclisinde hazır bulundurmaktır. Tabiidir ki, bu grup nikâh şahidlerinin dışında bir gruptur. Çünkü şahidler nikâhın doğru olmasının rükünleridir. Onların olması mecburidir.

Âdabdan biri de nikâhtan gayesi Allah Rasûlü'nün sünnetini yerine getirmek, gözünü haramdan alıkoymak, çocuk istemek ve daha önce zikredilen diğer faydaları kazanmak olmalıdır. Evlenmekten, sadece nefsinin hevasını ve geçici lezzeti düşünmemelidir. Şayet evlenmekten gayesi; sadece bu ise, o vakit ameli dünya amellerinden olur. Oysa evlenmeyi âhiret amellerinden kılan yukarıdaki niyet hiç de kendisini zevk ve safâdan menetmemektedir. Çünkü birçok hakîkatler vardır ki, nefsin isteğiyle bir arada meydana gelir.

Ömer b. Abdülâziz (r.a) şöyle demiştir: 'Hak, hevâ-i nefis ile birleştiği zaman, o kaymaklı hurmadır'.

Nefsin isteği ile dinin hakîkati beraberce bir işe iteleyici olabilirler ve böyle olmaları imkânsız da değildir. Nikâhın mescidde

yapılması müstehabdır. Şevval ayında yapılmasının müstehab olduğu gibi. Zira Âişe vâlidemiz (r.a) şöyle demiştir:

تَزَوَّجَنِى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ فِى شَوَّالَ وَبَنَى بِى فِى شَوَّالَ.

Hz. Peygamber benimle Şevval ayında nikâhlandı ve yine Şevval ayında benimle evlendi.[51]

Kadın Hakkında Riayet Edilmesi Gereken Hususlar

Kadın hakkında iki şeye dikkat etmek gerekir. Biri helâl olması, ikincisi ise güzel bir hayat sürmek ve evlenmekten beklenen faydaları temin etmektir. Helâl olması için nikâh edilen bir hanımda dikkate alınması gereken birinci şey budur: Kadın evlenmeye mâni olan durumlardan uzak olmalıdır. Evlenmenin mânileri ise, ondokuz tanedir:

1. Kadının başkasının nikâhı altında olmasıdır.

2. İddet bekliyor olmak. İster o iddet kocasının vefat iddeti olsun, isterse boşama iddeti veya şüphe ile cinsî münasebette bulunma iddeti olsun veya kadın cariyelik münasebetinden rahmini istibra etmek için beklemekte olsun.

3. Kadının dinden irtidâd etmesidir. Bu irtidad keyfiyeti, küfrü icabettiren herhangi bir kelimenin ağzından çıkması olabilir.

4. Kadının ateşperest olmasıdır.

5. Kadının putperest veya herhangi bir kitap veya peygambere intisap etmeyen zındıka olmasıdır. (Yasak tanımayan ve her şeyi helâl bilen) *ibâhî* mezhebine inanan kadınlar da bunlardandır. Böyle kadınlarla da evlenmeleri helâl değildir. Bozuk olan herhangi bir mezhebe -ki o mezhebe inanan bir kimsenin kâfir olduğu bir mezhebe- bağlı bulunan kadının da nikâh edilmesi câiz değildir.

6. Tahrit edildikten sonra bir dine girmesi veya İsrailoğulları'nın nesebinden gelmediği halde Hz. Muhammed Mustafa'nın peygamber olarak gönderilmesinden sonra hristiyanlığa veya yahudiliğe girmesidir. Bu iki haslet olmadığı zaman

51) Müslim

böyle bir kadınla evlenmek helâl değildir. Eğer sadece kadının nesebi yok olursa böyle bir kadınla evlenilip evlenilmeyeceği hususunda fakihlerin ihtilâfı vardır.

7. Kadının cariye olmasıdır. Câriye olan kadınla evlenmek isteyen kişi, kendisi gibi hür olan bir kadınla evlenecek kadar imkânlara sahipse veya hür bir kadınla evlenmeye gücü yetmiyor ve cariye ile evlenmese de zina yapmaktan korkmuyorsa böyle bir kişinin câriye ile evlenmesi câiz değildir.

8. Kadının tamamı veya bir kısmı kendisi ile evlenmek isteyen bir kimsenin mülkü ve câriyesi olmaktır. (Böyle bir kadınla evlenmek istediği zaman önce hürriyetini kendisine bahşedip âzâd etmesi ve ondan sonra kendisiyle evlenmesi gerekir. Bu meselenin tedkîk ve izâhı fıkıh kitaplarında yapılmıştır).

9. Kendisiyle evlenilmek istenilen kadının evlenmek isteyen kişiye yakın olmasıdır. Meselâ soy itibariyle o kadın, kendisini isteyenin annesi, kızı, torunu, büyük annesi olması gibi... Dâmat namzedinin aslından gayemiz, anneler ve ninelerdir. Faslından gayemiz ise, kız kardeşleri ve onların kız çocuklarıdır. Her asıl ki, ondan sonra diğer bir asıl vardır, onların ilk faslından gayemiz ise; teyzeler ve halalardır. Fakat teyzeler ve halaların kız çocuklarıyla evlenebilir.

10. Süt ile nikâhı kendisine düşmeyen bir kimse olmasıdır. Soy ile nikâhı haram olan ve daha önce bahsi geçen asıl ve fasıllar süt ile de haram olurlar. Fakat süt ile kadını haram eden durum; beş defa kana kana emmektir. Eğer beş defadan az kana kana emmiş ise bu durumda kişiye haram olmaz. (Bu hüküm Şafiî mezhebine göredir).

11. Müşâheret (dünürlük) sebebiyle haram olmaktır. Şöyle ki: Evlenmek isteyen kişi istediği hanımın kızı ile veya ninesiyle daha önce nikâh yapmış veya daha önce şüphe akdiyle veya cariyelik akdiyle istediği kadının kızını veya ninesini nikâh etmiştir veya bu kimselerle şüpheli bir akidle temasta bulunmuştur. Yahut da evlenmek istediği hanımın annesiyle veya ninesiyle sahih veya şüpheli bir akidle ilişki kurmuştur. Bu bakımdan kadına yapılan mücerred nikâh akdi, onun annelerini nikâh sahibine ebediyyen harâm eder. Ancak bu kadının kızı ve torunları kendisiyle sadece nikâh akdi eden kişiye haram olmaz. Ancak kendisiyle cinsî mün-

âsebette bulunursa veya evlenmek istediği kadınla daha önce babası veya oğlu nikâhlanmışsa bu takdirde de o kadınla evlenemez.

12. Nikâh ettiği kadının nikâhında olan beşinci kadın olmasıdır. Yani bu kadından başka nikâhının altında dört kadın daha varsa, işte bu takdirde beşinci kadını nikâh etmesi helâl değildir. Eğer nikâhının altında bulunan kadınlardan birisi üç talâk ile boşanmışsa ve iddet bekliyorsa, böyle bir durumda beşincisiyle evlenmek yasak değildir.

13. Kadınla evlenmek isteyen kişinin nikâhı altında kadının kızkardeşi, halası veya teyzesinin bulunmasıdır. Böylece kadını nikâh etmekle kızkardeşi ile teyzesi ve halası ile bir araya getirmiş olur. (Bu ise caiz değildir).

Akraba olan iki kadın -ki aralarında eğer birisi erkek, diğeri kadın olursa evlenmek caiz değildir- bu iki kadının bir kişinin nikâhı altında bir araya getirilmesi caiz değildir.

14. Damat namzedi olan kişi, daha önce aynı kadını üç talâk ile boşamış olmalıdır. Bu bakımdan kişi tarafından üç talâk ile boşanmış bir hanım sahih bir nikâh ile başka birisi ile evlenip onunla karı koca hayatı yaşamadıkça (ve ondan kendi isteğiyle boşanıp iddetini bitirmedikçe) ilk kocasına ikinci bir defa helâl olmaz.

15. Damat namzedinin, evlenmek istediği kadınla mülâanet[52] etmesidir. Kendisiyle mülâanet ettiği hanım, lian muamelesinden sonra ebediyyen kendisine haram olur.

16. Kadının hac veya umre ihramında bulunmasıdır veyahut da kocası olacak şahsın hac veya umre ihramında bulunmasıdır. Bu bakımdan eşlerden herhangi birisi veya her ikisi de hac veya

---

52) Mülâanet veya lian, kocanın, doğan çocuğun kendisinden olmadığını, veled-i zinâ olduğunu, dolayısıyla hanımının zinâ ettiğini iddia etmesi; şahidleri olmadığı için ancak fıkıhta belirtilen şekilde dört kez yemin ederek hanımının zina ettiğini gördüğünü söylemesi ve beşincisinde 'Eğer ben hanınıma iftira atıyorsam, Allah'ın lâneti üzerime olsun' diye yemin etmesidir. Kadının da zinâ cezasından kurtulması için, aynı şekilde dört kez zinâ etmediğine dair Allah adına yemin etmesi ve beşincisinde 'Eğer ben yalan söylüyorsam Allah'ın laneti benim üzerime olsun' demesi gerekir. Böylece çocuğun nesebi hanımın kocasından ayrılmış olur. Çocuk sadece annesinin varisi olur ve çocuk öldüğünde de varisi, sadece annesidir.

umre ihramında bulunurlarsa bu durumda nikâh kıyılamaz. Ancak nikâhın kıyılması ihramdan çıktıktan sonra mümkün olabilir.[53]

17. Kadının küçük (baliğ) olmamakla beraber dul olmasıdır. Bu bakımdan evlenme çağına varmayan dul bir hanımın ancak bâliğ olduktan sonra nikâhı sahih olabilir.

18. Kadının yetim olmasıdır. Yetim bir kız, ancak bâliğ olduktan sonra evlendirilebilir.

19. Rasûlullah'ın pâk zevcelerinden birisi olmasıdır. İster Rasûlullah vefat ettiği zaman onun nikâhı altında bulunanlardan olsun isterse daha önceden nikâhladığı herhangi bir kadın olsun. Bunlarla evlenmek haramdır. Çünkü Rasûlullah'ın zevceleri (ayetin nassı ile) mü'minlerin anneleridir. Böyle bir muamele zaten zamanımızda mümkün de değildir.

İşte buraya kadar saydıklarımız nikâha engel teşkil eden durumlardır. Evlilik hayatını güzelleştiren ve kadın alınırken akdin devam etmesi için kadında aranan hasletlere gelince, onlar da sekiz tanedir:

1) Dindar olmak

2) Ahlâklı olmak

3) Güzel olmak

4) Mehri az olmak

5) Çocuk doğurabilmek

6) Bâkire olmak

7) Soylu olmak

8) Yakın akrabalardan olmamak

Dindar Olmak

Kadının dindar ve sâliha olmasıdır. Kadında esas olarak bu vasıf aranmalıdır ve bu vasfa diğer vasıflardan fazla itina gösterilmelidir. Çünkü kadın nefsinin ve namusunun korunması hu-

53) Şayet ihramda oldukları halde veya birisi ihramda olduğu halde nikâh kıyarlarsa nikâhları fasiddir. Aralarında karı-koca ilişkisi cereyan ederse bu zina olur.

susunda dinî zafiyete sahip ise kocasını rezil edip halk arasında yüzünü karartır. Bu hareketinden ötürü kocasının kalbi karmakarışık olur. Hayatı karmakarışık bir hâl alır. Eğer bu durum karşısında kalan koca, kıskanma ve gayret yolunu takip ederse, daimi bir şekilde felâketten felâkete sürüklenip gidecektir. Eğer müsamaha yolunu tercih ederse, o vakit dini ve nâmusu hakkında gevşek davranmış olur ve gayretsizliğe nisbet edilir. Eğer kadın fâsık olmakla beraber güzel de olursa o zaman ondan gelen felâket daha da şiddetli olur. Zira kocası kötü huylarına göz yummayacağı gibi, kendisinden ayrılmaya da -güzel olduğu için- tahammül gösteremez. Tıpkı Hz. Peygamber'e müracaat eden kişi gibi olur. Zira rivayet ediliyor ki, adamın birisi Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki:

يَارَسُولَ اللّٰهِ! اِنَّ لِى امْرَأَةً لاَتَرُدُّ يَدَ لاَمِسٍ قَالَ: طَلِّقْهَا فَقَالَ: اِنِّى اُحِبُّهَا، قَالَ: اَمْسِكْهَا.

- Ey Allah'ın Rasûlü! Benim bir hanımım var. Uzatanın elini geri çevirmez.

- Boşa!

- Ama ben onu seviyorum.

- O hâlde boşama, yanında dursun.[54]

Hz. Peygamber (s.a) bu adama hanımını boşamamasını şu hikmetten ötürü emretmiştir: Çünkü bu kişi, kalben sevdiği bu hanımı boşadığı takdirde bu sefer kendisi arkasına düşüp zinâ felâketine düçâr olabilir. Kadının bozulduğu gibi adam da bozulacak. Bu nedenle kadınla beraber durup sıkıntı çekmesini, onu boşadıktan sonra fesâda uğramasından daha hayırlı görmüştür.

Eğer kadın, kocasının malını telef etmek suretiyle veya başka bir şekilde dinî zâfiyete sahipse, yine kocasının bu durumda hayatı karışır. Eğer koca, kadının bu durumuna göz yumar ve ses çıkarmazsa kendisi de günahta kadının ortağı olur ve Allah Teâlâ'nın *Tahrim* sûresinin altıncı ayetinde 'Nefsinizi ve ehlinizi ateşten koruyunuz' emrine muhalif düşer. Eğer bu durumundan hoşlanmayıp onunla mücadele ederse hayatı boyunca rahat yüzü

54) Ebu Dâvud ve Nesâî

görmeyecektir. İşte bu sırra binâen Hz. Peygamber (s.a) tekrar tekrar dindar bir kadınla evlenmeyi teşvik ederek şöyle demiştir:

تُنْكَحُ الْمَرْأَةُ لِمَالِهَا وَجَمَالِهَا وَحَسَبِهَا وَدِينِهَا فَعَلَيْكَ بِذَاتِ الدِّينِ تَرِبَتْ يَدَاكَ.

Kadın, malı, soyu-sopu, güzelliği veya dindarlığı için tercih edilir. Sen dindar olan kadını tercih et.[55]

مَنْ نَكَحَ الْمَرْأَةَ لِمَالِهَا وَجَمَالِهَا حُرِمَ جَمَالَهَا وَمَالَهَا وَمَنْ نَكَحَهَا لِدِينِهَا رَزَقَهُ اللّٰهُ مَالَهَا وَجَمَالَهَا.

Herhangi bir kimse kadını malı veya güzelliği için nikâh ederse o kimse, kadının hem güzelliğinden, hem de malından mahrum olur. Bir kimse kadını sadece dindarlığından ötürü nikâhlarsa Allah Teâlâ ona hem kadının malını ve hem de güzelliğini ihsan eder.[56]

لَاتَنْكِحِ الْمَرْأَةَ لِجَمَالِهَا فَلَعَلَّ جَمَالَهَا يُرْدِيهَا وَلَا لِمَالِهَا فَلَعَلَّ مَالَهَا يُطْغِيهَا وَانْكِحِ الْمَرْأَةَ لِدِينِهَا.

Kadını güzelliği için nikâh etmeyin. Kadının güzelliğinin kadını felâkete sürüklemesi mümkündür. Aynı zamanda kadını, malı için de nikâh etmeyin. Zira kadının malının kadını baştan çıkarması mümkündür. Kadını, sadece dindarlığından ötürü nikâhlayın.[57]

Hz. Peygamber'in bütün bu hadîslerinde dindar kadınlarla evlenmeyi ısrarla teşvik etmesinin hikmeti şudur: Dindar olan kadın, kocasına, din hususunda yardımcı olur. Eğer kadın dindar değilse, kocasını dinî sahadan geri bırakır ve hâlini alt-üst eder.

Güzel Ahlâk

Dine yardım bakımından ve sadece dinî sahada ilerlemek için, boş vakit elde etmek ancak güzel ahlâk temeline dayanır. Çünkü güzel ahlâk bu sahada önemli bir temeldir. Zira kadın geveze, kötü

55) Müslim ve Buhârî

56) Taberânî

57) İbn Mâce

ahlâklı, saldırgan ve nankör olursa ondan gelen zarar umulan faydadan çok fazladır. Kadınların gevezelikleriyle denenen ve bu sahada sabreden, Allah'ın velî kullarıdır.

Araplardan birisi der ki: Kadınlardan şu altı çeşidiyle evlenmeyiniz: a) Ennâne, b) Mennâne, c) Hannâne, d) Haddâke, e) Berrâka, f) Şeddâka.

Ennâne; çokca inleyen, şikayette bulunan ve daima başı ağrıyormuş gibi başını sarmak suretiyle naz yapan kadın demektir. Bu bakımdan hastalıklı olan veya yapmacıktan kendisini hasta gösteren bir kadınla evlenmekte hiçbir hayır yoktur.

Mennâne ise; kocasına karşı 'Ben senin için şunu yaptım, bunu yaptım' demek suretiyle minnette bulunan kadın demektir.

Hannâne; başka bir adamın aşkıyla yanıp tutuşan veya başka bir kocadan olan çocuğunun aşkıyla yanan hanım demektir. Bu hanımdan da sakınmak ve böyle bir hanımla evlenmemek gerekir.

Haddâke; her şeye göz dikip isteyen hanım demektir. Böyle bir hanımın oburluğu, kocasını gücünün yetmeyeceği yüklerin altına sokar.

Berrâka; iki mânâya gelme ihtimali vardır:

a) Sûni bir parlaklık için bütün gün boyunca yüzünü süsleyen kadın demektir.

b) Kocasıyla beraber sofrada oturup yemekten hoşlanmaz, ancak tek başına yer ve her şeyden müstakil bir paya sahip olmak ister. Bu kelime Yemen Arapçasıdır.

Yemenliler çocuk veya kadın yemekte kızdığı zaman, *Berrakat'il-Mer'e* (Kadın yemeğe küstü) veya *Berraka's-Sabî* (Çocuk yemeğe kızdı) derler.

Şeddâka'ya gelince, çenesi düşük ve çokça konuşan kadın demektir. Hz. Peygamber'in şu hadîs-i şerifi de bu mânâyı ifade eder:

إِنَّ اللّٰهَ يَبْغَضُ الثَّرْثَارِينَ الْمُتَشَدِّقِينَ.

Allah Teâlâ, çenesi düşük olanlara buğzeder.[58]

---

58) Tirmizî

Rivayete göre Sâlih el-Ezdî, bir seyahatında Hz. İlyas ile bir araya geldi. İlyas (a.s) Sâlih'e evlenmesini tavsiye etti ve evlilikten kaçıp ibadete dalmayı yasakladıktan sonra kendisine şöyle dedi: Sakın şu dört grup kadın ile evlenme: a) Muhtelia, b) Mübariye, c) Âhire, d) Naşize.

Muhtelia, her zaman sebepsiz bir şekilde kocasından para karşılığında talâkını satın almak teklifinde bulunan kadın demektir.

Mübâriye, kendi nefsiyle değil de, başka şeylerle ve dünyevî sebeplerle kocasına karşı böbürlenen kadın demektir.

Âhire, dostu olarak bilinen fâsık kadın demektir. Allah Teâlâ böyle bir kadın hakkında Nisâ suresinin 25. ayetinde şöyle buyurmaktadır: 'Gizli dost da edinmeyerek...'

Nâşize, fiil ve sözleriyle daima kocasından yüksekte görünmeyi arzulayan kadın demektir. Zira *Nâşiz* kelimesi yüksek olan tümseklere denir.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Erkekler için şerli haslet sayılanlar, kadınlar için, hayırlı haslet sayılır. O hasletler de şunlardır: a) Cimri olmak, b) Katı olmak, c) Korkak olmak'.

Zira kadın cimri olduğu zaman, hem malını, hem de kocasının malını korur, muhafaza eder. Katı ve mağrur olduğu zaman, kocasının dışında herhangi bir kimse ile şüphe verici ve yumuşak bir şekilde konuşamaz. Korkak olduğu zaman da, her şeyden korkar, evinden çıkmaz ve böylece şüpheli yerlerde tabii olarak bulunmaktan ve kocasının korkusundan korunmuş olur.

İşte bu hikâyeler, seni nikâh konusunda istenilen ahlâkların tamamına irşad etmektedirler.

Güzel Olmak

Yüz güzelliği de nikâhlanmak istenilen kadında aranan bir sıfattır. Çünkü kadının güzel yüzlü oluşu sayesinde kocası başka felâketlerden korunmuş olur. Zira insanoğlunun tabiatı çoğu zaman çirkin bir kadınla yetinmez. İnsanoğlunun tabiatı nasıl olur da çirkin yüzle yetinir? Oysa denildi ki; güzel yaradılış ile güzel ahlâk çoğu zaman biri diğerinden ayrılmaz.

Bizim daha önce dindar kadın ile evlenmeyi teşvik eden hadîsleri nakletmemiz ve 'kadın sadece güzelliği için nikâh edilmez' deyişimiz, insanı güzelliğin aranmasından menedici bir özellik taşımaz. Onların ifade ettikleri şudur: 'Kadının dini zayıf olduğu hâlde sadece güzelliğinden ötürü alınırsa, bu durum kötüdür'; zira çoğu zaman sadece kadının güzelliği, insanoğlunu kendisiyle evlenmeye iter ve onun dindarlık durumu pek dikkate alınmaz. İşte bu sırra binaen 'kadın sadece güzelliğinden ötürü nikâh edilmez' denilmiştir. Sevgi ve muhabbetin çoğu güzellikle olduğundan, güzelliğe iltifat etmenin gerekliliğine işaret etmektedir. İslâm nizamı eşlerin arasında sevgi oluşturan sebeplerin gözetilmesini teşvik etmiştir ve bu sırra binaen de kendisiyle evlenmek istediği hanıma bakmayı müslüman erkek için müstehab kılarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِذَا اَوْقَعَ اللّٰهُ فِي نَفْسِ اَحَدِكُمْ مِنِ امْرَاَةٍ فَلْيَنْظُرْ اِلَيْهَا فَاِنَّهُ اَحْرٰى اَنْ يُؤْدَمَ بَيْنَهُمَا

Allah Teâlâ herhangi birinizin kalbine bir hanımla evlenmeyi attığı zaman, o kimse evlenmek istediği hanımı dikkatle incelesin. Çünkü evlenmeden önce bakıp sonra hüküm vermek, eşlerin arasında muhabbet meydana getirmeye daha elverişlidir.[59]

اِنَّ فِي اَعْيُنِ الْاَنْصَارِ شَيْئًا فَاِذَا اَرَادَ اَحَدُكُمْ اَنْ يَتَزَوَّجَ مِنْهُنَّ فَلْيَنْظُرْ اِلَيْهِنَّ.

Medinelilerin gözlerinde hastalık vardır. Bu nedenle Ensar'dan bir kadınla evlenmek isteyen, onlara dikkatle bakmalıdır.[60]

Bu hadîs-i şerîfi tefsir eden bazı âlimler, 'Ensar'dan olan kadınların gözlerinde gece körlüğü vardır', bazıları da 'gözleri küçücük olurdu' demişlerdir. Takvâ ehlinden bazıları Ensar'ın kızlarına ancak dikkatle baktıktan sonra, onlarla evlenirlerdi. Böyle yapmaktaki gayeleri, aldanmaktan emin olmalarıdır.

---

59) İbn Mâce

60) Müslim

A'meş şöyle demiştir: 'Bakmaksızın ve tedkik etmeksizin olan her evliliğin sonu üzüntü ve sıkıntıdır'.

Herkesin malumudur ki, kadına bakmak, onun ahlâkını, din ve malını göstermez. Bakmakla ancak onun güzelliği çirkinliğinden ayırdedilir.

Rivayet ediliyor ki: Adamın biri Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında saçlarını (beyazlarını örtmek için) boyatarak evlendi. Bir zaman sonra saçlarının boyası dökülünce beyaz saçlar görünmeye başladı. Bu manzara karşısında kadının tarafı adamı âdil halîfenin huzuruna götürdüler ve halîfeye dediler ki: 'Biz onu genç zannederek kızımızı ona verdik'. Bu durumu öğrenen Hz. Ömer, adamı incitecek derecede döverek şöyle demiştir: 'Sen bu insanları aldatmışsın'.

Rivayet edildi ki, Bilâl Habeşî ve Suheyb-i Rumî (r.a) Araplardan bir kabileye giderek kızlarını istediler. Kız tarafı 'Siz kimsiniz?' diye sordu. Bilâl (r.a) 'Ben Bilâl'im, bu da kardeşim Suheyb'dir. İkimizde daha önce dalâlette idik. Allah bizi hidâyete kavuşturdu. Biz köle idik, Allah bizi âzâd eyledi. Biz fakirdik, Allah bizi zengin kıldı. Bu bakımdan eğer siz kızlarınızı bize verirseniz, Allah'a hamd ü senâlar olsun. Eğer bizi reddeder kabul etmezseniz, o zaman *Allah her türlü eksiklikten münezzehtir* deriz'.

Bu söze muhâtap olan kabile halkı 'Sizi reddetmiyoruz, bilâkis size kızlarımızı vereceğiz ve hamd de Allah'a mahsustur' dediler.

Daha sonra Suheyb (r.a) Bilal'e dedi ki: 'Keşke sen bizim İslâm uğrunda katıldığımız savaşlardan ve Rasûlullah ile beraber olan durumlarımızdan bahsetseydin'. Bunun üzerine Bilâl, Suhayb'e 'sus' dedi; 'sen doğru söyledin ve doğruluk da seni evlendirdi'.

Aldatmak bazen hem güzellikte, hem de ahlâkta olur. Bu bakımdan güzellikteki aldatma, bakmak ve tedkik ile giderilebilir. Ahlâktaki aldatma ise, istenilen kadının durumunu tarif etmek ve dinlemek ile giderilir. O hâlde evlenmeden önce güzelliğine aldanmamak için müşteri gözüyle kadının güzelliğini tedkik etmelidir. Kadının gerek ahlâkını ve gerekse güzelliğini doğru, basiret sahibi, zahir ve bâtına vakıf olabilen birisinden öğrenmelidir. Kendisiyle istişâre edilen kişi, istenilen kıza fazla taraftar olmamalı ki kendisinde bulunmayan vasıfları mübalâğalı bir şekile anlatmasın ve aynı zamanda istenilen kıza hased eden bir kimse de

olmamalı ki, onun iyi vasıflarını söylemeyip, meziyetlerinden gereği gibi bahsetmesin. Zira tabiatlar nikâhın başlangıcında ve kendisiyle evlenilmek istenen hanımların vasfında ya ifrâta veya tefrite meyledicidir. Bu hususta normal hareket edip doğruyu söyleyen pek azdır. Böyle ihtiyatlı hareket etmek zevcesinden başkasına gönül vermekten korkan bir mü'min için çok önemlidir.

Zevcesinden sadece sünnet-i seniyyeyi tatbik etmesini isteyen veya çocuk doğurmasını isteyen veya ev işlerini iyi bilmesini bekleyen bir kimseye gelince; eğer bu kimse güzelliğe önem vermez, sadece yukarıda sayılan hasletleri dikkate alırsa, zâhidliğe daha yakın bir hareketi seçmiş olur. Çünkü evlenmek şöyle böyle dünyadan bir kapı olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar bazı kimseler için din hususunda yardımcı olursa da bu herkes için değildir.

Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle demektedir: 'Herşeyde zühd vardır. Hatta kadında bile. Kişi dünyada zahidliği tercih ettiği için bazen yaşlı bir kadınla evlenir'.

Mâlik b. Dinar şöyle derdi: "Herhangi biriniz öksüz bir kızla evlenip onunla evlendiği için neden sevap işlemeyi terkediyor? Oysa böyle bir kimse ile evlenirse ona yedirdiği ve giydirdiği zaman o az ile yetinir ve onun nafakası hafif olur. (Buna rağmen) bunu yapmamaktadır. Dünyaperestlerin kızlarını tercih ediyor ve böylece zevcesi şehvetlere dalıp 'Bana şu şu şeyleri giydir' diyor".

Ahmed b. Hanbel, tek gözlü bir hanımı, ondan daha güzel olan kızkardeşine tercih etmiştir. 'İkisinden hangisi daha akıllıdır' diye sormuş kendisine 'Gözünde körlük olanı daha akıllıdır' demişler. 'O halde onunla evlendirin' demiştir.

Evlenmekten sadece dünyanın zevk ve safâsını düşünmeyenlerin âdeti böyle idi.

Neşesini artıran ve güzelliğiyle zevk ve safâsını tatmin eden bir hanımı olmadığı takdirde dininden korkan bir kimse, eş olarak güzel kadını tercih etmelidir. Zira helâl ile lezzetlenmek din için koruyucu bir kaledir.

Denilmiştir ki, kadın güzel, ahlâklı, kara kaşlı, siyah saçlı, iri gözlü, beyaz renkli oluğu zaman, kocasının sevgilisi olur. Kocasının gözünü haramdan uzaklaştırır. Böyle bir kadın elâ gözlü,

cennet hurîlerinin misâlidir. Çünkü Allah Teâlâ cennet kadınlarını bu sıfat ile tavsif ederek şöyle buyurmuştur:

Cennetlerin hepsinde huyları iyi olan güzel yüzlü hanımlar...

(Rahman/70)

Allah Teâlâ bu ayet-i celîledeki 'hayrat' kelimesinden güzel ahlâklıları kasdetmiştir. Yine cennet kadınları şöyle tavsif edilmektedir:

O cennetlerde gözlerini kocalarından başkasına çevirmeyen hanımlar vardır...

(Vakıa/56)

Böylece onları hep bâkire kızlar, kocalarına âşık yaşıtlar yaptık.

(Vâkıa/36-37)

Âyetteki 'urub' tâbiri, kocasına âşık olan ve kocasını cinsel duygulara sevkeden kadın demektir. Böyle bir kadının verilmesiyle ehl-i cennetin lezzetleri tamamlanır. *Hûr* kelimesi, beyaz demektir. *Havra,* elâ gözlü ve siyah saçlı kadın demektir. *Aynâ* ise gözü geniş hâtun demektir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ نِسَائِكُمْ مَنْ اِذَا نَظَرَ اِلَيْهَا زَوْجُهَا سَرَّتْهُ وَاِذَا اَمَرَهَا اَطَاعَتْهُ وَاِذَا غَابَ عَنْهَا حَفِظَتْهُ فِى نَفْسِهَا وَمَالِهَا.

Kadınlarınızın en hayırlısı, öyle bir kadındır ki, kocası kendisine baktığı zaman, kocasını sevindirir. Kocası kendisine emrettiği zaman, kocasına itaat eder ve kocası hazır bulunmadığı zaman da kocasının namusunu ve malını korur.[61]

Hanım kocasını sevdiği zaman, kocası kendisine bakmakla sevinir.

Mehri Az Olmak

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ النِّسَاءِ اَحْسَنُهُنَّ وُجُوهًا وَاَرْخَصُهُنَّ مُهُورًا.

61) Nesâî

Kadınların en hayırlısı, yüzce en güzeli ve mehirce en hafif olanı-dır.[62]

Hz. Peygamber, mehirlerde ifrata kaçmayı yasaklamıştır.[63] Hanımlarından bazısıyla on dirhem ve ev eşyası karşılığında evlenmiştir. Ev eşyası ise, bir el değirmeni, bir su testisi, yüzü deri içi hurma yapraklarıyla dolu bir yastıktan ibaretti. Bazı hanımlarına da iki avuç arpa velimesi vererek evlenmiştir. Diğer birine de iki avuç hurma ve iki avuç kavut vererek evlenmiştir.[64]

Hz. Ömer (r.a), mehirler hususundaki ifratı yasaklamıştır. Bu hususta derdi ki: 'Allah'ın Rasûlü evlendiği ve kızlarını evlendirdiği zaman, dört yüz dirhemden fazla mehir vermemiştir'.[65]

Eğer kadınların mehrinde ifrata kaçmak bir şeref olsaydı, muhakkak ki herkesten önce Hz. Peygamber bu şerefi elde etmeye gayret ederdi. Hz. Peygamber'in bir kısım ashabı beş dirhem kıymetinde bulunan altın çekirdekleri mehir vererek evlenmişlerdir.[66]

Said b. Müseyyeb, kızını iki dirhem mehirle Ebu Hüreyre'ye götürmüş ve kapıdan kızını içeriye soktuktan sonra geri dönmüştür. Yedi gün sonra kızının hâlini sormak üzere gitmiş ve ona selâm vermiştir. Eğer kişi ulemânın ihtilâfından kurtulmak için, on dirhem mehir ile evlenirse, iyi bir iş yapmış olur.[67]

مِنْ بَرَكَةِ الْمَرْاَةِ سُرْعَةُ تَزْوِيجِهَا وَسُرْعَةُ رَحِمِهَا (اَيِ الْوِلاَدَةِ) وَيُسْرُ مَهْرِهَا.

Kadının çabuk evlenmesi, çabuk doğurması ve mihrinin kolay olması, onun bereketli oluşundandır.[68]

---

62) İbn Hibban

63) Sünen sahipleri

64) Ebu Dâvud, Tayâlâsî, Bezzar

65) Tirmizî

66) Müslim ve Buhârî

67) Bâzı âlimlere göre mehrin en azı on dirhem olmalıdır. Bu sebeple bu ihtilâftan kurtulmak için en az on dirhem mehir vermek gerekir.

68) İmam Ahmed ve Beyhakî

أبركهن اقلهن مهرا.

Hâtunların en bereketlisi, mehir yönünden en az mehirli olanıdır.[69]

Kadın tarafından mehirde ifrâta kaçmak mekruh olduğu gibi koca için de kadının malının ne kadar olduğunu sormak mekruhtur. Hiçbir zaman servetine göz dikerek kadınla evlenmek uygun bir hareket değildir. Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: "Kişi evlendiği zaman 'Acaba kadının bir şeyi var mıdır?' derse bil ki o kişi, hırsızdır".

Kişi kayınpederine birşey hediye ettiği zaman, onları daha fazlasını hediye etmeye mecbur etmek gayesiyle hediye etmemelidir. Zira böyle hareket etmek uygun değildir. Kızın ana ve babası da damatlarına bir hediye verdikleri zaman hediyelerinden daha fazlasını istemek niyeti taşırlarsa, onların bu niyetleri bozuk ve çirkin bir niyettir. Hiçbir şey beklemeksizin sadece insanlık için verilen hediyeler ise müstehabdır ve böyle bir hediye muhabbete vesile olur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

تهادوا تحابوا.

Hediyeleşiniz ve dolayısıyla sevişiniz.[70]

Verdiği hediyeden daha fazlasını beklemek ise Allah Teâlâ'nın kötülediği ahlâka dahildir.

Az birşey verip karşılığında çok şey isteme.

(Müddessir/6)

Yani daha fazlasını almak için başkasına hediye verme. Aynı zamanda böyle bir hareket Allah Teâlâ'nın şu hükmünün kapsamına girer!

İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz.

(Rum/39)

69) Ebu Ömer et-Tukanî

70) Buhârî, *el-Edeb'ul-Müfred* ve Beyhakî

Çünkü ayetteki 'Ribâ' kelimesi *fazlalık* demektir. Bu ise, zımnen fazlayı istemektir. Her ne kadar faiz olmasa bile bütün bunlar mekruh ve nikâh hususundaki bid'atlerdir. Ticaret ve kumara benzer. Nikâhın da esas hedeflerini ifsâd eder.

Çocuk Doğurabilmek

Eğer kısır olduğu bilinen bir kadın ise onunla evlenmekten kaçınmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالْوَلُودِ الْوَدُودِ.

Sevimli ve doğurgan kadınla evleniniz![71]

Eğer kadın daha önce evlenmiş değilse ve doğurup doğurmayacağı bilinmiyorsa, onun sağlık ve gençliğine bakmalıdır. Zira kadında sıhhat ve gençlik olunca çoğu zaman doğurgan olur.

Bâkire Olmak

Hz. Peygamber (s.a) dul bir kadınla evlenen Câbir'e şöyle demiştir:

هَلاَّ بِكْرًا تُلاَعِبُهَا وَتُلاَعِبُكَ.

Neden oynaşabileceğiniz bir bâkire ile evlenmedin.[72]

Bâkirelikte üç fayda vardır:

a) Bâkire olan bir hanım kocasını sever ve onunla ünsiyet kazanır. Böylece onun bu durumu muhabbete tesir eder. Hz. Peygamber de 'sevimli olan ile evleniniz' dememiş midir? Tabiatlar ilk dost üzerinde titizlikle duracak şekilde yaratılmıştır. Daha önce erkekleri denemiş, onların hâllerini görmüş bir kadın ise, çoğu zaman göreneklerine zıt düşen bazı vasıflara razı olamaz. Dolayısıyla kocasından soğur.

---

71) Ebu Dâvud ve Nesâî

72) Müslim ve Buhârî

b) Bâkire olmak, kocası tarafından daha fazla bir şekilde sevilmeye vesile olur. Çünkü tabiat, başka bir kimse tarafından ellenmiş bir hanımdan az da olsa ürker ve kocası bu durumu hatırladıkça tabiatına ağır gelir. Hele bazı tabiatlar bu konuda daha ürkektirler.

c) Dul olan bir kadın, daima ilk kocasını hatırlar. Zira muhabbet çoğunlukla ilk dost ile güçlü olur.

Soylu Olmak

Kişinin evleneceği kadın dindar ve sâlih bir ailenin kızı olmalıdır. Çünkü böyle bir kadın çocuklarını dindar olarak yetiştirir. O halde kadın, terbiye görmemiş ise, çocuklarına edep ve terbiye vermeyi nasıl bilir? Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِيَّاكُمْ وَخَضْرَاءِ الدِّمَنِ، فَقِيلَ: مَا خَضْرَاءُ الدِّمَنِ؟ قَالَ: اَلْمَرْأَةُ الْحَسْنَاءُ فِي الْمَنْبَتِ السُّوءِ.

Mezbelelikte biten yeşillikten (çiçekten) sakınınız.[73]

Bunun üzerine kendisine şöyle soruldu: 'Mezbelelikte biten yeşillik de nedir?' Hz. Peygamber (s.a) 'Kötü bir ailede yetişen güzel kadın demektir' diye cevap verdi.

تَخَيَّرُوا لِنُطَفِكُمْ فَإِنَّ الْعِرْقَ نَزَّاعٌ.

Tohumlarınız için (münbit bir arazi) seçiniz. Zira damar çok çekicidir.[74]

Yakın Akrabalardan Olmamak

Çok yakınlarından olmamalıdır. Zira yakınlık derecesi ne kadar fazlaysa şehveti o nisbette azaltır. Hz. Peygamber (s.a) bu konuda şöyle buyurmuştur:

لَاتَنْكِحُوا الْقَرَابَةَ الْقَرِيبَةَ فَإِنَّ الْوَلَدَ يُخْلَقُ ضَاوِيًا.

---

73) Darekutnî, *el-İfrad*

74) Deylemî

Pek yakınınız olan bir kadınla evlenmeyiniz. Çünkü çocuk cılız olur.[75]

Böyle bir evlenmenin mahzuru olan çocuğun cılız olması, şehvetin azalmasına vesile olmasından ileri gelir. Zira şehvet ancak bakış ve dokunuşla kabaran hissin kuvvetiyle gelişir. Hissin kuvvetlenmesi ise hoşa giden ve yeni karşılaşılan şeylerde daha fazla olur. Öteden beri görüp tanıdığı bir kadına karşı bu his zayıflar ve şehvet uyanmaz olur.

İşte buraya kadar saydığımız hasletler insanı kadınla evlenmeye teşvik eden hasletlerdir. Kadının velisinin de damat olacak kimsenin hasletlerine dikkat etmesi gerekir. Bu nedenle baba, kızı için iyi bir damat seçmelidir. Kızını ahlâk veya şekil bakımından çirkin olan, yahut da dini zayıf olan veya kızının hakkını yerine getirmekten aciz bulunan veya nesepte kızına denk olmayan birisiyle evlendirmemelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلنِّكَاحُ رِقٌّ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ اَيْنَ يَضَعُ كَرِيمَتَهُ.

Nikâh köleliktir (köleliğe benzer). Bu bakımdan kızınızı kime verdiğinize dikkat edin.[76]

Kadın hakkında ihtiyatlı hareket etmek, daha önemlidir. Çünkü kadın nikâh ile (âdeta) köleleştirilir. Kadın için bu durumdan kurtuluş yolu yoktur. Koca ise, her an boşayabilir. Bu bakımdan kişi kızını zâlim, fâsık, bid'atçı veya içkici bir kimse ile evlendirirse dinine saldırmış olur ve kendisini sıla-i rahmi gözetmediği ve ahlâklı dâmat seçmediği için Allah'ın şiddetli kahrına mâruz bırakır.

Kızının tâlipleri çok olan bir kimse, Hasan Basrî'ye 'Kızımı şu kimselerden hangisine vereyim?' diye sorunca şöyle cevap verdi: 'Kim Allah'tan daha fazla korkarsa ona ver. Çünkü böyle bir kimse kızını severse onu ikrâma garkeder. Eğer ondan hoşlanmazsa ona zulmetmez'.

---

75) İbrahim el-Harbî

76) Ebu Ömer et-Tukânî ve Beyhakî

Hz. Peygamber de bu konuda şöyle buyurmuştur:

مَنْ زَوَّجَ كَرِيمَتَهُ مِنْ فَاسِقٍ فَقَدْ قَطَعَ رَحِمَهَا.

Kızını fâsık bir kimse ile evlendiren, kızı ile olan ilgisini kesmiş demektir.[77]

77) Ebu Ömer et-Tukânî ve Beyhakî

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Karı Koca Arasındaki Adâb-ı Muâşeret ve Nikâhın Devâmını Sağlayacak Hususlar

A) Kocanın Vazifeleri

Kocanın şu oniki hususta edep ve itidâli gözetmesi gerekir:

1. Velîme
2. Muâşeret
3. Duâbe
4. Siyâset
5. Gayret
6. Nafaka
7. Tâlim
8. Taksim
9. Naşize
10. Vikâ
11. Vilâdet
12. Talâk; boşanmada adalet ve âdâb

I. Velîme

Velîme yemeği vermek müstehabdır. Enes (r.a) şöyle anlatır:

رَأٰى رَسُولُ اللّٰهِ ﷺ عَلٰى عَبْدِالرَّحْمٰنِ بْنِ عَوْفٍ رَضِىَ اللّٰهُ عَنْهُ اَثَرَ صُفْرَةٍ فَقَالَ: مَا هٰذَا؟ فَقَالَ: تَزَوَّجْتُ امْرَاَةً عَلٰى وَزْنِ نَوَاةٍ مِنْ ذَهَبٍ فَقَالَ: بَارَكَ اللّٰهُ لَكَ اَوْلِمْ وَلَوْ بِشَاةٍ.

Allah'ın Rasûlü (s.a) Abdurrahman b. Avf'ın üzerinde kına eseri görünce sordu:

- Bu nedir?

- Bir *nevat* (bir nev'i ölçü) ağırlığında altın mehir ile bir kadınla evlendim.

- Allah senin için bereketli kılsın. O halde bir koyunla olsa dahi velime yemeğini yedir.[78]

Rasûlullah (s.a) Safiyye validemizle evlendiği zaman, hurma ve kavudu velîme yemeği olarak yedirmiştir.[79]

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

طَعَامُ اَوَّلِ يَوْمٍ حَقٌّ وَطَعَامُ الثَّانِى سُنَّةٌ وَطَعَامُ الثَّالِثِ سُمْعَةٌ وَمَنْ سَمَّعَ سَمَّعَ اللّٰهُ بِهِ.

Evlenmenin ilk gününde yemek yedirmek haktır. İkinci gününde sünnettir. Üçüncü günün yemeği ise riya ve şöhret içindir. Kim yaptıklarını halka duyurmak isterse Allah Teâlâ'da kıyâmet gününde onu halka duyurur.[80]

Bu hadîsi sadece Ziyad b. Abdullah *merfû* olarak rivayet etmiştir. Oysa hadd-i zâtında *garib*'dir.

Evlenen bir kimseyi tebrik etmek müstehabdır. Tebrik eden şöyle demelidir: 'Allah mübarek etsin, bereketine kavuştursun. İkinizi hayırda birleştirsin'. Ebu Hüreyre (r.a) Hz. Peygamber'in kendisine yukarıdaki duâyı okumasını emrettiğini rivayet eder.[81]

Evliliğin açık bir şekilde yapılması müstehabdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) bu konuda şöyle buyurmuştur:

فَصْلُ مَا بَيْنَ الْحَلاَلِ وَالْحَرَامِ اَلدُّفُّ وَالصَّوْتُ.

78) Müslim ve Buhârî

79) *Sünen* sahipleri, (Enes'ten)

80) Tirmizî, (İbn Mes'ud'dan)

81) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce

Helâl ile haram arasını ayıran, def çalmak ve ses vermektir.[82]

اَعْلِنُوا هٰذَا النِّكَاحَ وَاجْعَلُوهُ فِى الْمَسَاجِدِ وَاضْرِبُوا عَلَيْهِ بِالدُّفُوفِ.

Nikâhı ilân ediniz. Câmilerde yapınız ve nikâh merâsiminde def çalınız.[83]

Muavviz'in kızı er-Rübeyî diyor ki: ‘Hz. Peygamber, evlendiğim gün odama girdi. Yatağımın üzerine oturdu. Bizim cariyeler de def çalıyorlar ve savaşta öldürülen ecdadımın şiirlerini okuyorlardı. Câriyelerin bu hareketleri devam etti, tâ ki biri şöyle deyinceye kadar: ‘İçimizde bir peygamber vardır. Yarın ne olacağını bilir’. Câriyenin bu sözünü işiten Hz. Peygamber, câriyeye şöyle dedi:

اُسْكُتِى عَنْ هٰذِهِ وَقُولِى: اَلَّذِى كُنْتِ تَقُولِينَ قَبْلَهَا.

Bu sözleri söyleme! Bundan önce söylediklerine devam et![84]

II. Muâşeret

Kadınlarla iyi geçinmeli ve onlara karşı güzel ahlâklı olmalıdır. Kadınların aklı kısa olduğundan dolayı kocaları böyle yapmakla onlara merhamet etmiş olur. Zira Allah Teâlâ (c.c) şöyle buyurmaktadır:

Onlarla iyi geçinin.

(Nisâ/19)

Onlar sizden sağlam bir teminat almışlardır.

(Nisâ/21)

Yakın arkadaşınıza iyilik edin.

(Nisâ/36)

---

82) Tirmizî ve İbn Mâce

83) Tirmizî ve Beyhâkî

84) Buhârî

Müfessirlerden bazıları 'yakın arkadaş'tan maksadın *zevce* olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s.a) son nefesinde üç şey hakkında vasiyette bulundu. Dili ağırlaşıncaya ve konuşması fısıltı hâlini alıncaya kadar bu üç şey hakkındaki tavsiyesini tekrarlayıp duruyor ve şöyle diyordu:

اَلصَّلاَةَ اَلصَّلاَةَ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ لاَتُكَلِّفُوهُمْ مَا لاَيُطِيقُونَ، اَللّٰهَ اَللّٰهَ فِى النِّسَاءِ فَاِنَّهُنَّ عَوَانٍ فِى اَيْدِيكُمْ (يعني اسراء) اَخَذْتُمُوهُنَّ بِاَمَانَةِ اللّٰهِ وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللّٰهِ.

Namaza dikkat ediniz. Bir de elinizde bulunan kölelerin hakkına riayet ediniz. Onların tâkatının dışında kendilerine birşey yüklemeyiniz. Kadınlar hakkında Allah'tan korkunuz. Allah'tan! Zira kadınlar ellerinizde esirdirler; (esire benzerler). Onları Allah'ın emanetiyle tasarrufunuz altına almış bulunuyorsunuz. Onların nefislerini Allah'ın kelimesiyle kendinize helâl kılmış bulunuyorsunuz.[85]

مَنْ صَبَرَ عَلَى سُوءِ خُلُقِ امْرَاَتِهِ اَعْطَاهُ اللّٰهُ مِنَ الْاَجْرِ مِثْلَ مَا اَعْطَى اَيُّوبَ عَلَى بَلاَئِهِ وَمَنْ صَبَرَتْ عَلَى سُوءِ خُلُقِ زَوْجِهَا اَعْطَاهَا اللّٰهُ مِثْلَ ثَوَابِ اٰسِيَةَ امْرَاَةِ فِرْعَوْنَ.

Hanımının kötü huyuna karşı sabır gösteren bir müslümana Allah Teâlâ Hz. Eyyûb'a vermiş olduğu sevap kadarını verir. Hangi müslüman kadın, kocasının kötü huylarına karşı sabır gösterirse Firavun'un karısı Âsiye'nin sevabı kadar kendisine Allah tarafından sevap verilir.[86]

Kadınla iyi geçinmek, sadece kadına eziyet etmemek demek değildir. Aksine kadına eziyet etmediği gibi, kadından gelen eziyete de tahammül etmektir. Kadının heyecan ve öfkesi ânında hilim ve sabır göstermelidir. Böyle yapmakla Hz. Peygamber'e uymuş olur. Çünkü Hz. Peygamber'in pâk zevceleri onun konuşmalarına karşılık verirlerdi. Hatta onlardan bazıları sabahtan akşama kadar Hz. Peygamber'e küserdi.[87]

---

85) Nesâî ve İbn Mâce

86) İmam Irâki bu hadisin aslına rastlamadığını söylemektedir.

87) Müslim ve Buhârî

Hz. Ömer'in zevcesi konuşmasına karşılık verince Hz. Ömer öfkelenerek 'Ey mendebur! Sen bana karşılık mı veriyorsun?' dedi. Kadın 'Allah Rasûlü'nün hanımları bile ona karşılık veriyorlar. Oysa o, senden çok hayırlı ve üstündür' dedi. Hz. Ömer 'Kızım Hafsa, eğer Rasûlullah'a karşılık veriyorsa mahrum oldu ve zarar etti' diye dövündü. Sonra kızı Hafsa'ya şöyle dedi: 'Kızım Hafsa! Sakın İbn Ebî Kuhâfe'nin (Hz. Ebubekir'in) kızına (Âişe'ye) bakıp aldanma. Zira o, Rasûlullah'ın sevgilisidir. (Sen ise, onun kadar Rasûlullah nezdinde sevilmemektesin)'. Böylece Hafsa validemizi Rasûlullah'a karşılık vermekten sakındırdı.[88]

Rivayet ediliyor ki, Rasûlullah'ın pâk zevcelerinden biri Hz. Peygamber'i göğsünden iteledi. O hanımı gören annesi, onun bu hareketini şiddetle kınayarak onu azarladı. Bu durumu müşâhede eden Hz. Peygamber kayınvalidesine şöyle dedi:

دَعِيهَا فَاِنَّهُنَّ يَصْنَعْنَ اَكْثَرَ مِنْ ذٰلِكَ.

Onu azarlama, kendi hâline bırak. Onlar senin gördüğünden daha fazlasını yapıyorlar.[89]

Rasûlullah ile Âişe validemizin arasında bir münâkaşa cereyan etti. Öyle ki, Hz. Ebubekir es-Sıddîk'ı aralarında hakem yapmaya mecbur oldular. Bunun üzerine Rasûlullah, Âişe validemize şöyle dedi:

تَكَلَّمِينَ اَوْ اَتَكَلَّمُ فَقَالَتْ: بَلْ تَكَلَّمْ اَنْتَ وَلاَ تَقُلْ اِلاَّ حَقًّا فَلَطَمَهَا اَبُو بَكْرٍ حَتّٰى دَمٰى فُوهَا
وَقَالَ: يَا عُدَيَّةَ نَفْسِهَا اَوَ يَقُولُ غَيْرَ الْحَقِّ؟.

- Sen mi konuşacaksın, yoksa ben mi?

- Hayır, sen konuş! Fakat hakîkatten ayrılma. Ancak hakkı söyle!

Hz. Âişe'den bu sözü duyunca Hz. Ebubekir (r.a) öfkelenerek, ağzını kanatacak şekilde Âişe'yi tokatladı ve Âişe'ye hitâben dedi ki: 'Ey nefsinin düşmanı! Acaba Allah'ın Rasûlü hak-

88) Müslim ve Buhârî

89) İmam Irâkî bu hadisin aslına rastlamadığını söylemektedir.

tan başkasını mı söyler?' Bu durum karşısında kalan Hz. Âişe, Rasûlullah'a sığındı ve arkasında oturmaya mecbur oldu. Rasûlullah (s.a) Hz. Ebubekir'e hitaben şöyle dedi:

لَمْ نَدْعُكَ لِهٰذَا وَلاَ اَرَدْنَا مِنْكَ هٰذَا.

Biz seni onu dövmek için çağırmadık ve senden vurmanı da istemedik.[90]

Bir ara Âişe validemiz, Rasûlullah'ın yanında öfkelenerek şöyle dedi: 'Allah'ın peygamberi olduğunu iddia eden bir kimsesin sen!' Bu söz karşısında Hz. Peygamber tebessüm etti. Hâlim ve kerim sıfatına bürünerek buna da tahammül gösterdi.[91]

Hz. Peygamber (s.a), Âişe validemize şöyle dedi:

اِنِّى لاَعْرِفُ غَضَبَكِ مِنْ رِضَاكِ قَالَتْ: وَكَيْفَ تَعْرِفُهُ؟ قَالَ: اِذَا رَضِيتِ قُلْتِ لاَ وَاِلٰهِ مُحَمَّدٍ وَاِذَا غَضَبْتِ قُلْتِ: لاَ وَاِلٰهِ اِبْرَاهِيمَ، قَالَتْ: صَدَقْتَ اِنَّمَا اَهْجُرُ اِسْمَكَ.

- Ben senin öfkeli olup olmadığını biliyorum.

- Nasıl biliyorsun?

- Sen hoşnut olduğun zaman 'Hayır, Muhammed'in ilahına yemin ederim' dersin. Öfkelendiğin zaman da 'Hayır, İbrâhim'in ilahına yemin ederim' dersin.

- Doğru söylüyorsun, sana öfkelendiğim zaman senin ismini terkediyorum. (Peygamberliğinden ise, hiçbir zaman şüphe etmiyorum).[92]

Deniliyor ki: İslâm'da ilk sevgi, Rasûlullah'ın Hz. Âişe'ye olan sevgisidir.[93]

Hz. Peygamber, Âişe validemize derdi ki:

---

90) Tebârânî ve Hatib

91) Ebu Ya'la, Ebu Şeyh

92) Müslim ve Buhârî

93) Müslim ve Buhârî

كُنْتُ لَكِ كَأَبِى زَرْعٍ لِاُمِّ زَرْعٍ غَيْرَ اَنِّى لَااُطَلِّقُكِ.

Ebu Zer, Ümmü Zer'e nasıl idiyse, ben de sana öyleyim. Ancak ben seni boşamam.[94]

Hz. Peygamber pâk zevcelerine şöyle demiştir:

لَاتُؤْذُونِى فِى عَائِشَةَ فَاِنَّهُ وَاللّٰهِ مَا نَزَلَ عَلَىَّ الْوَحْىُ وَاَنَا فِى لِحَافِ امْرَاَةٍ مِنْكُنَّ غَيْرِهَا.

Âişe hakkında beni üzmeyiniz! Zira Allah'a yemin ederim, onun dışında hiçbirinizin yatağında bana vahiy nâzil olmuş değildir.[95]

Enes (r.a) der ki: 'Allah'ın Rasûlü, çocuklar ve kadınlar hakkında herkesten daha merhametli ve şefkatli idi'.[96]

III. Duâbe

Hanımının sıkıntılarını gidermeye, onunla oynaşmaya ve şakalaşmaya çalışmalıdır. Çünkü bu tür hareketler kadınların kalbini hoş eder. Allah'ın Rasûlü (s.a) onlarla şakalaşıyordu. İşlerinde ve hareketlerinde onların seviyesine iniyordu. Hatta rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a) Âişe validemizle yarışıyordu. Birgün Hz. Âişe onu geçti. Bazı günlerde o Âişe'yi geçti ve 'Bugün kazandığım zafer, daha önce kazandığın zafere karşılık olsun'[97] dedi.

Haberde şöyle gelmiştir: Hz. Peygamber herkesten daha iyi hanımlarıyla konuşan ve şakalaşan bir kimseydi.[98]

Âişe vâlidemiz şöyle anlatmaktadır:

Aşûre gününde birtakım Habeşlilerin mescidde kılıç kalkan oyunlarının seslerini duydum. Seslere dikkat ettiğimi gören Rasûlullah bana şöyle dedi: 'Onların oyunlarını görmek is-

94) Müslim ve Buhârî

95) Buhârî

96) Müslim

97) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce

98) Hasan b. Süfyan, Bezzar ve Taberânî

ter misin?' Ben 'evet isterim' dedim. Rasûlullah onlara haber gönderdi, benim odamın kapısına geldiler. Rasûlullah kapı yanlarının arasında durdu. Elini kapının önüne koydu. Bir elini de arkaya uzattı. Ben de çenemi Rasûlullah'ın eli üzerine koydum. Onlar oynuyor, ben de böylece seyrediyordum. Rasûlullah zaman zaman bana 'Bu kadar yeter mi?' diyordu; ben ise, Rasûlullah'a iki veya üç defa 'sus (biraz seyredeyim)' dedim. Sonra Rasûlullah bana tekrar, 'Ey Âişe! Bu kadar yeter mi ?' dedi. Ben de 'evet' dedim. Bunun üzerine Rasûlullah Habeşlilere işaret etti. Onlar da dağılıp gittiler. Onlar gittikten sonra Hz. Peygamber 'Mü'minlerin iman yönünden en mükemmel olanları ahlâkı en güzel ve ailesine karşı en fazla lütufkâr olan kimsedir'[99] dedi.

خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لِنِسَائِهِ وَاَنَا خَيْرُكُمْ لِنِسَائِى.

Ey ümmetim! Sizin en hayırlınız, zevcelerine en hayırlı olanınızdır. Ben ise zevcelerim için hepinizden daha hayırlıyım.[100]

Hz. Ömer (r.a) katılığına rağmen şöyle demiştir: 'Müslüman kişi aile efradı içinde çocuk gibi olmalıdır. Dışarıya karşı ise erkek olmalıdır'.

Lokman Hekim şöyle demiştir: 'Akıllı bir kişiye gereken hareket, aile efradının içinde çocuk gibi olmaktır. Ne zaman cemaate katılırsa, erkek olmalı'.

اِنَّ اللّٰهَ يَبْغَضُ الْجَعْظَرِىَّ الْجَوَّاظَ.

Allah, katı tabiatlı, sitemkâr, kibirli ve hiç kimseye ikramda bulunmayanlara buğzeder.[101]

Bu hadîsin tefsirinde şöyle denildi: '*Ca'zerî*, aile efradına karşı merhametsiz olan kimse demektir. *Cevvaz* ise, gururlu ve mütekebbir olan kimse demektir'.

---

99) Nesâî, Tirmizî ve Hâkim

100) Tirmizî

101) Ebu Bekir b. Lâl

Hadîse verilen bu mânâ, şu ayete verilen mânâlardan biridir: 'O *utüll*'dür' (Kalem/13). Denildi ki: *Utüll*, lisânı bozuk, çoluk çocuğuna karşı kalbi katı demektir.

Hz. Peygamber, Câbir'e 'Neden bir bâkire kızla evlenmedin ki, sen onunla, o da seninle oynaşırdınız' demiştir.

Bedevî bir kadın, ölen kocasını şöyle vasıflandırıyordu: 'Allah'a yemin ederim, o eve girdiği zaman, güler yüzlü idi. Çıktığında diline sahipti. Bulduğunu yer, kaybolanın nereye gittiğini sormazdı'.

IV. Siyaset

Şakada, güzel ahlâk ve kadının nefsî isteklerine uymakta kadının ahlâkını bozacak kadar ve kendisinin de kadın nezdindeki itibarını düşürecek kadar müsamaha göstermemelidir. Aksine mutedil ve normal hareket etmelidir. Kadında herhangi bir münker gördüğünde heybetini ve râzı olmadığını göstermelidir. Kötülüklere yardım eden kapıyı açmamaya bakmalıdır. Allah'ın nizamına, insan mürüvvetine aykırı olan herhangi bir şeyi kadından gördüğü zaman, kaplan kesilip kükremelidir.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Allah'a yemin ederim, kadının hevâsına itâat ederek sabahlayan bir kimseyi (Allah Teâlâ) yüzü üstü cehenneme atar'.

Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Kadınlara (onların hevaî isteklerine) muhalefet edin. Çünkü onların hevâlarına muhalefet edişinizde bereket vardır'.

Denildi ki, 'Kadınlarla istişare edin, fakat sonunda onlara muhalefette bulunun'.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

تَعِسَ عَبْدُ الزَّوْجَةِ.

Karısının kölesi olan kaymış veya mahrum olmuştur.[102]

---

102) İmam Irâkî, bu hadisin son şekildeki rivayetine vâkıf olmadığını kaydettikten sonra, 'Altının kölesi ve gümüşün kölesi olan kaymıştır' şeklinde Buhârî'nin rivayet ettiği bir hadisin mevcut olduğunu söylemektedir.

Hz. Peygamber bu hükmünü ancak kadının hevâsında kadına itâat edenin, kadının kölesi olduğuna binaen vermiş bulunuyor ve böyle olan bir kimse ise, kaymış demektir! Çünkü Allah Teâlâ, kadını onun tasarrufu altına verdiği halde; o, Allah'ın hükmüne râzı olmayıp kendi nefsini kadının tasarrufu altına veriyor demektir ve böylece emri ters çeviriyor ve hükmü alt-üst ediyor, dolayısıyla şeytana da itaat ediyor olmaktadır. Zira şeytan şöyle der:

> Ve elbette onlara emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler.
>
> (Nisâ/119)

Çünkü kocanın hakkı, âmir olmaktır, memur olmak değil... Allah Teâlâ da erkeklerin kadınlar üzerinde hâkim olduklarını belirtmiş ve şu ayette kocaya *seyyid* (efendi) diyerek şöyle buyurmuştur:

> Kapının yanında hanımın seyyidine (kocasına/efendisine) rasgeldiler...
>
> (Yusuf/25)

Bu bakımdan *seyyid* mertebesinde bulunan koca, bu mertebeden inerek hanımın emri altına girip ona itaat ederse, böyle bir koca Allah'ın nimetini küfrân-ı nimet ile değiştirmiş olur! Kadının nefsi, tıpkı senin nefsinin misâline benzer. Eğer sen, nefsinin zincirini biraz gevşetirsen, o serkeş nefis, seni uzun uzadıya çekip götürür. Eğer onun ağzına gem vurup durdurmak yerine, elini dizginin üzerine şiddetli bir şekilde koyarsan onu hakimiyetinin altına almış olursun.

İmam Şafiî şöyle demiştir: 'Üç sınıf vardır ki sen onlara (aşırı derecede) ikrâm edersen, onlar seninle alay ederler. Eğer onlara itibar etmezsen bu sefer sana ikrâm etmeye başlarlar: a) Kadın, b) Ücretle sana hizmet eden kimse, c) Nebtî (çiftçi)'.

İmam Şafiî bu hükümle şunu kasdediyor: Eğer sen bu üç sınıfa devamlı yumuşak davranıp ikram edersen bunlar azarlar. Bu bakımdan bunlara bir taraftan merhamet göstermekle beraber, bir taraftan da azmamaları için sertlik göstermen gerekir. Böylece durumu idare etmiş olursun.

Arap kadınları, kızlarına kocalarını nasıl deneyeceklerini şöyle öğretirlerdi:

> Kocana, hücum edip onu haşlamazdan önce onu denemen gerekir; önce mızrağının başındaki demiri yerinden çıkar. Eğer kocan buna sesini çıkarmazsa, bu sefer onun kalkanı üzerinde et doğra. Eğer buna da sükût ederse onun kılıcı ile etin kemiklerini kır. Eğer buna da sükût eder sesini çıkarmazsa, o zaman onun sırtına palan vur ve bin. Zira böyle bir koca senin eşşeğindir.

Adâlet ile gökler ve yer pâyidar olmuştur. Bu bakımdan haddini aşan herşey zıddına dönüşür. O halde gerek muhalefette ve gerekse muvafakatta normal bir yol tâkib etmen gerekir. Bütün bunlarda hakka tâbi olman lâzımdır ki, kadınların şerrinden korunmuş olasın. Zira kadınların hilesi pek büyüktür. Onların şerri ise yaygındır. Onlarda kötü ahlâk ve çapraşık bir akıl hâkimdir. Onlar ancak siyasetle ve ince bir hareket ile yola gelebilirler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْمَرْأَةِ الصَّالِحَةِ فِى النِّسَاءِ كَمَثَلِ الْغُرَابِ الْأَعْصَمِ بَيْنَ مِائَةِ غُرَابٍ.

> Saliha ve dindar bir hanımın kadınlar içerisindeki durumu, karnı beyaz bir karganın yüz karga içerisindeki durumu gibidir.[103]

Lokman Hekîm'in oğluna yapmış olduğu vasiyette şunlar yer almaktadır: 'Ey oğul! Kötü kadından sakın ve uzaklaş! Zira o, sana ihtiyarlık gelmeden önce seni ihtiyar yapar. Kadınların şerlilerinden korun. Çünkü onlar hiçbir zaman hayra dâvet etmezler. Kadınların hayırlılarından da korkulu bulun'.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِسْتَعِيذُوا مِنَ الْفَوَاقِرِ الثَّلَاثِ.

---

103) Taberânî, (Ebu Umâme'den); İmam Ahmed, (Amr b. As'tan)

(İnsanın belini kıran) üç şeyden sakınınız ve onların şerrinden Allah'a iltica ediniz.[104]

Kötü kadını da bu üç şeyden biri olarak belirtmiştir. Zira kötü kadın, ihtiyarlık zamanı gelmeden önce, insanı ihtiyarlatır. Başka bir lâfızda kötü kadın şöyle tanımlanır:

اِنْ دَخَلْتَ عَلَيْهَا سَبَّتْكَ وَاِنْ غِبْتَ عَنْهَا خَانَتْكَ.

Eğer onun yanına girersen seni yılan gibi sokar ve eziyet verir. Eğer ondan uzaklaşırsan sana ihânet eder.

Hz. Peygamber, kadınların hayırlıları hakkında şöyle buyurmaktadır:

اِنَّكُنَّ صَوَاحِبَاتُ يُوسُفَ.

Sizler Yusuf'un kadınları gibisiniz![105]

Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'in hanımları onun sırrını ifşâ ettikleri zaman onlara şöyle hitâb etti:

Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz ne güzel! Çünkü kalpleriniz gerçekten haktan sapmıştır.

(Tahrim/4)

Allah, bu hükmü Rasûlü'nün en hayırlı zevceleri hakkında vermektedir.

لاَيُفْلِحُ قَوْمٌ تَمْلِكُهُمْ اِمْرَاَةٌ.

Kendilerini bir kadının idâre ettiği kavim felaha ermez.[106]

Hz. Ömer (r.a) hanımı kendisine müracaat ettiği zaman onu şiddetle azarlayıp şöyle demiştir: 'Sen ancak evin bir kenarında bulunan bir oyuncaksın. Eğer bizim sana bir ihtiyacımız varsa ne âlâ. Eğer böyle bir durum yoksa olduğun yerde oturacaksın'.

---

104) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*

105) Müslim ve Buhârî

106) Buhârî, (Ebu Bekre'den bir benzerini)

Bütün bu zikredilen şeylerden anlaşıldı ki, kadınlarda şer ve kötü ahlâk olduğu gibi zâfiyet de vardır. Şerrin ilâcı ise, biraz siyaset ve biraz da katılıktır. Tatlı konuşmak ve şefkat göstermek de bazen zâfiyetin ilâcıdır. O halde bilgin bir doktor odur ki, hastalık nisbetinde ilâcının dozunu ayarlar. Bu bakımdan kişi önce kadının ahlâkını incelemelidir. Sonra kadının durumu neyi gerektiriyorsa, ona göre davranıp onu ıslâh etmelidir.

V. Gayret (Kıskançlık)

Gayret ve kıskançlıkta mutedil hareket etmektir. Şöyle ki; koca, felâketlerinden korkulan işlerin başlangıcında gafil olmamakla beraber kötü zan, inat ve gizliyi araştırmakta da aşırı gitmemelidir.

اَنْ تُتَبَّعَ عَوْرَاتُ النِّسَاءِ.

Hz. Peygamber kadınların gizli taraflarını araştırmayı yasaklamıştır.[107]

Hadîsin başka bir rivayetinde 'kadınları meşakkat ve eziyete sokacak hareketleri yasaklamıştır' şeklinde gelmiştir. Hz. Peygamber (s.a) Tebûk'tan dönerken Medine'ye girmeden önce ashâba şöyle demiştir:

لاَتَطْرُقُوا النِّسَاءَ لَيْلاً.

Sakın geceleyin gidip hanımlarınızın kapılarını çalmayınız.[108]

Böyle demesine rağmen iki kişi Hz. Peygamber'in emrine muhalefet ederek ondan önce Medine'ye girdiler. Onların her ikisi de evinde nâhoş hadîselerle karşılaştılar.[109]

---

107) Taberânî, *Evsat*

108) Ahmed, (İbn Ömer'den *hasen* bir senedle); Taberânî, *Kebîr*, (İbn Abbas'tan). Müslim ve Buhârî'de 'Kişinin geceleyin ansızın evine gelmesi yasaklanmıştır' hükmü vardır.

109) Bu hadiseyi Câbir şöyle rivayet etmektedir: Tebuk seferinden Medine'ye döndüğümüzde sabahı beklemeksizin evlerimize kavuşmak için acele ettik. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Yavaş olun ki geldiğimizin haberi Medine'ye gitsin de kadınlar temizlensinler' buyurdu.

اَلْمَرْاَةُ كَالضِّلَعِ اِنْ قَوَّمْتَهُ كَسَرْتَهُ فَدَعْهُ تَسْتَمْتِعْ بِهِ عَلَى عِوَجٍ.

Kadın, kaburga kemiği gibidir. Eğer onu düzeltmek istersen onu kırarsın. Bu bakımdan onu kendi hâline bırak. Eğriliğiyle beraber ondan lezzetlenmeye bak.[110]

Bu hadîs, kadının ahlâkının düzeltilmesi için çaba sarfederken ona karşı şefkatli davranmak hakkında vârid olmuştur.

اِنَّ مِنَ الْغِيرَةِ غِيرَةً يَبْغَضُهَا اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ وَهِىَ غِيرَةُ الرَّجُلِ عَلَى اَهْلِهِ مِنْ غَيْرِ رِيبَةٍ.

Gayretin bir kısmı vardır ki, Allah Teâlâ ondan nefret eder. O da şek ve şüphe olmadığı halde kişinin, hanımından şüphe etmesidir.[111]

Çünkü böyle bir kıskançlık Kur'an'da bizim için yasaklanan kötü zan hükmüne girmektedir. Oysa zannın bir kısmı günahtır.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Sakın aşırı derecede karını kıskanma. Zira böyle yaptığın takdirde kendini haklı çıkarmak için ona kötülük nisbet etmek ve çamur atmak mecburiyetinde kalırsın'.

Yerinde olan gayret ise, her müslümana lâzım bir haslettir ve dinen övülmüştür.

اِنَّ اللّٰهَ يَغَارُ وَالْمُؤْمِنُ يَغَارُ وَغِيرَةُ اللّٰهِ تَعَالَى اَنْ يَأْتِىَ الرَّجُلُ مَا حُرِّمَ عَلَيْهِ.

Muhakkak ki, Allah gayrete gelir. Mü'min de gayrete gelir. Allah'ın gayreti kişinin kendisine haram kılınan bir şeyi yapması demektir...[112]

اَتَعْجَبُونَ مِنْ غِيرَةِ سَعْدٍ؟ اَنَا وَاللّٰهِ اَغْيَرُ مِنْهُ وَاللّٰهُ اَغْيَرُ مِنِّى.

---

110) Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

111) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Hibban, (Câbir'den)

112) Müslim ve Buhârî

Acaba sizler Sa'd'ın gayretinden hayret etmez misiniz? Allah'a yemin ederim, ben, Sa'd b. Ubâde'den daha gayretliyimdir. Allah da benden daha gayretlidir.[113]

Allah Teâlâ gayretinden ötürü fuhşiyâtın her çeşidini, gizlisini ve açığını yasaklamıştır. Oysa Allah'tan daha çok özrü seven hiç kimse yoktur. Zaten Allah'ın özrü kabul etmeyi sevdiğindendir ki, bu kadar uyarıcı ve müjdeleyici peygamberler gönderilmiştir ve yine Allah'tan daha fazla övülmeyi seven hiç kimse yoktur ve bunun içindir ki, Allah Teâlâ kullarına cenneti va'detmiştir. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

رَأَيْتُ لَيْلَةَ اُسْرِىَ بِى فِى الْجَنَّةِ قَصْرًا وَبِفَنَائِهِ جَارِيَةٌ فَقُلْتُ لِمَنْ هٰذَا الْقَصْرُ؟ فَقِيلَ: لِعُمَرَ فَاَرَدْتُ اَنْ اَنْظُرَ اِلَيْهَا فَذَكَرْتُ غِيرَتَكَ يَا عُمَرَ.

Mi'rac gecesi cennette bir saray gördüm. O sarayın bahçesinde bir cariye vardı. 'Şu saray kimindir?' diye sordum. Denildi ki: 'Bu saray Ömer'indir'. Ben o saraya bakmak istedim. Fakat ey Ömer! Senin kıskançlığını hatırlayarak (vazgeçtim).[114]

Rasûlullahın bu hadîsini işiten Ömer ağlayarak şöyle dedi: 'Sana karşı da mı kıskanırım ey Allah'ın Rasûlü?'

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Siz hanımlarınızın çarşı ve pazarlarda erkeklerle sıkışık bir şekilde gezmelerine müsamaha mı ediyorsunuz? Kıskanmayanı Allah berbat etsin?'

Hz. Peygamber aynı konuda şöyle buyurmaktadır:

اِنَّ مِنَ الْغِيرَةِ مَا يُحِبُّهُ اللّٰهُ وَمِنْهَا مَا يَبْغَضُهُ اللّٰهُ وَمِنَ الْخُيَلاَءِ مَا يُحِبُّهُ اللّٰهُ وَمِنْهَا مَا يَبْغَضُهُ اللّٰهُ، فَاَمَّا الْغِيرَةُ الَّتِى يُحِبُّهَا اللّٰهُ فَالْغِيرَةُ فِى الرِّيبَةِ وَالْغِيرَةُ الَّتِى يَبْغَضُهَا اللّٰهُ فَالْغِيرَةُ فِى غَيْرِ رِيبَةٍ

113) Müslim ve Buhârî. Muğire b. Şu'be şöyle anlatır: Sa'd b. Ubâde'nin 'Eğer hanımımla beraber birisini görürsem tedkik etmeksizin onu kılıçla paramparça ederim' demesi üzerine Hz. Peygamber 'Siz Sa'd'ın gayretine hayret mi ediyorsunuz? İşte ben Sa'd'dan daha gayretliyim, Allah da benden daha gayretlidir' buyurdu. Bu olay, hanımına zinâ isnad edip sonra dört şâhid getiremeyen bir kimseye hadd vurulacağını beyan eden ayet nâzil olduğu zaman cereyan etmiştir. Bkz. *İthaf'us-Saâde*

114) Müslim ve Buhârî. Ancak onların rivayetinde 'mi'rac gecesi' tabiri yoktur.

وَالْاِخْتِيَالُ الَّذِى يُحِبُّهُ اللّٰهُ اِخْتِيَالُ الرَّجُلِ بِنَفْسِهِ عِنْدَ الْقِتَالِ وَعِنْدَ الصَّدَمَةِ وَالْاِخْتِيَالُ الَّذِى يَبْغَضُهُ اللّٰهُ الْاِخْتِيَالُ فِى الْبَاطِلِ.

Gayretin (kıskanmanın) bir kısmı vardır ki, Allah onu sever. Diğer bir kısmı vardır ki, Allah ondan nefret eder. Gurur ve kibrin de bir kısmı vardır ki, Allah onu sever ve bir kısmı vardır ki, Allah ondan nefret eder. Allah'ın sevdiği gayret ve kıskanmak ise emare ve şüphe bulunduğu halde olan kıskançlıktır. Allah'ın buğzettiği gayret ise ortada şüphe olmadığı halde yapılan kıskançlıktır. Allah'ın sevdiği kibir ve gurur ise, savaş esnasında düşmanla karşı karşıya gelindiğinde kişinin kendisine güvenerek böbürlenmesidir. Allah'ın buğzettiği kibir ise bâtılda olan kibirdir.[115]

اِنِّى لَغَيُورٌ وَمَا مِنِ امْرِىءٍ لَايَغَارُ اِلاَّ مَنْكُوسُ الْقَلْبِ.

Muhakkak ki ben çok kıskancım. Kıskançlıktan mahrum olan deyyustur.[116]

İnsanı kıskançlıktan kurtaran yol şudur: Kişi ne hanımının yanına başka erkekleri sokmalı, ne de hanımını çarşılara bırakmalıdır. Hz. Peygamber (s.a) kızı Fâtıma'ya şöyle sordu:

اَىُّ شَىْءٍ خَيْرٌ لِلْمَرْاَةِ؟ قَالَتْ: اَنْ لَاتَرَى رَجُلاً وَلَا يَرَاهَا رَجُلٌ فَضَمَّهَا اِلَيْهِ.

'Kadın için en hayırlı şey nedir?' Fâtıma: 'Ne kadının erkeği, ne de erkeğin kadını görmesidir' dedi. Bu cevap üzere Hz. Peygamber, kızı Fâtıma'yı kucaklayarak şu ayeti okudu: '(Bunlar) birbirinden türeyen bir nesildir'. (Âlu İmran/34)

Bu hareketiyle, Hz. Fâtıma'nın sözünü makbul bir söz olarak kabûl ettiğini ilân ediyordu. Rasûlullah'ın ashabı, hanımlar erkek-

115) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Hibban, (Câbir'den)

116) Ebu Ömer et-Tukanî

lere bakmasınlar diye duvarlarındaki delik ve pencereleri tıkıyorlardı. Muaz (r.a) hanımının pencereden baktığını gördüğünde hanımını dövdü. Bir defasında da hanımının, yarısını yemiş olduğu bir elmayı hizmetçisine verdiğini gördü ve yine onu dövdü.

Hz. Ömer şöyle demiştir: 'Kadınları pek fazla giydirmeyiniz ki çadırlarından ayrılmasınlar'. Hz. Ömer, bu sözünü şu hikmete binaen söylemektedir: Kadınlar elbiseleri eski olduğu zaman çıkıp gezmeyi istemezler.

Yine Hz. Ömer şöyle demiştir: 'Hanımlarınızı *Hayır* ve *Yok* kelimelerine alıştırın'.

Hz. Peygamber (s.a) kadınlara câmiye gitmeleri için izin vermiştir. Fakat günümüzde en doğrusu ihtiyar hanımlar hariç, diğer kadınları mescide göndermemektir. Bizim bu fetvamız sahâbe-i kirâm zamanında bile doğru sayılmış bir fetvâdır. Nitekim Âişe vâlidemiz (r.a) diyor ki: 'Eğer Allah'ın Rasûlü, kendisinden sonra kadınların yaptıklarını bilseydi, onları evden çıkmaktan menederdi.[117]

İbn Ömer Hz. Peygamber'in 'Allah'ın câriyelerini (kızlarını) Allah'ın mescidlerinden menetmeyiniz' şeklindeki sözünü naklettiği zaman kardeşlerinden biri 'Evet, Allah'a yemin ederim, biz onları Allah'ın camilerinden menedeceğiz' diye karşılık verdi. Bunun üzerine İbn Ömer bu karşılığı veren kardeşine kızarak kendisini dövdü ve dedi ki: 'Ben "Hz. Peygamber 'Kadınları camiye gitmekten menetmeyiniz' dedi" diyorum. Sen ise buna karşılık 'Evet onları menedeceğiz' diyerek ısrar ediyorsun'.

İbn Ömer'in kardeşi bu hadîse insanların bozulmuş olduğunu kesinlikle bildiğinden muhalefet etmişti. İbn Ömer'in ona karşı duyduğu kızgınlık ise, onun özür beyan etmeksizin doğrudan Rasûlullah'ın hadîsine muhalefet etmesinden ileri geliyor. Hz. Peygamber de kadınlara sadece bayram günlerinde mescidlere gitmeye izin vermiştir. Buna rağmen o günlerde dahi ancak kocalarının rızasıyla çıkabilirlerdi. Şu zamanımızda da iffetli ve namuslu kadının kocası kendisine izin verirse bayram namazlarına gitmesi mübahtır. Fakat en doğrusu ve en selâmetli hareket müs-

---

117) Müslim ve Buhârî

lüman kadın için evinde oturmaktır. En uygun hareket müslüman kadının ancak mühim bir mesele için evinden çıkmasıdır. Zira sadece herhangi bir şeyi seyretmek için veya mühim olmayan işler için müslüman bir kadının evinden çıkması mürüvvetine halel getirir. Çoğu zaman da fesâda yol açar. Bu nedenle müslüman bir kadının evinden çıktığı zaman gözünü yabancı erkeklerden sakındırması gerekir. Biz bu sözümüzle 'kadının yüzü erkek için avret olduğu gibi erkeğin de kadın için avrettir' demiyoruz. Erkeğin yüzü kadın için, tüysüz bir gencin yüzünün bâliğ bir erkek için olduğu gibidir. Bu bakımdan sadece fitne sözkonusu ise, o vakit bâliğ kişi tüysüzün yüzüne bakamaz. Eğer fitne sözkonusu değilse böyle bir yasak yoktur. Zira asr-ı saâdetten bu yana erkeklerin yüzü çıplaktır. Kadınlar da peçeli olarak çıkmaktadırlar. Eğer erkeklerin yüzü kadınlar için avret olsaydı, muhakkak erkeklere de 'peçeli çıkınız' ve kadınlara da 'ancak zaruret halinde evinizden çıkabilirsiniz' diye emir verilirdi.

VI. Nafaka

Nafaka vermekte mutedil olmak gerekir. Bu bakımdan müslüman bir kişiye hanımlarına nafaka vermek hususunda cimrilik yapmak yakışmaz ve aynı zamanda israfa kaçmak da uygun değildir. Aksine normal bir şekilde hareket etmelidir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Yeyin, için, israf etmeyin.

(A'raf/31)

Elini boynuna bağlama. (Cimri olma) ve büsbütün de onu açıp israf etme ki, sonra kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.

(İsrâ/29)

Hz. Peygamber de bir hadîs-i şerifinde bu hususta şöyle buyurmaktadır:

خَيْرُكُمْ خَيْرُكُمْ لأَهْلِهِ.

Sizin en hayırlınız ailesi için en lütufkâr olanınızdır.[118]

---

118) Tirmizî

دِينَارٌ اَنْفَقْتَهُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَدِينَارٌ اَنْفَقْتَهُ فِى رَقَبَةٍ وَدِينَارٌ اَنْفَقْتَهُ عَلٰى اَهْلِكَ اَعْظَمُهَا اَجْرًا اَلَّذِى اَنْفَقْتَهُ عَلٰى اَهْلِكَ.

Bir altın vardır ki, onu Allah yolunda infak ediyorsun. Diğer bir altın vardır ki, onu bir köleyi âzâd etmek için infak ediyorsun. Başka bir altın da vardır ki, onu ailene infak etmiş bulunuyorsun. İşte bu altınların ecir bakımından en büyüğü ailene infak ettiğin altındır.[119]

Hz. Ali'nin dört zevcesi vardı ve dört günde bir, her birine bir dirhemlik et satın alırdı.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Selef-i sâlihîn ailelerini ve ev işlerini idare etmek bakımından titizdiler. Evin eşyası ve giyim kuşam hususuna ise önem vermiyorlardı'. (Yâni nafaka hususunda çok genişlik tanıyorlar, süs hususunda ise; gayet itinalı hareket ediyorlardı).

İbn Sîrin şöyle demiştir: 'Her cuma ailesine *paluze* yapmak her müslüman kişi için müstehabdır'.

Helva, her ne kadar önemli ve zarurî nafakalardan değilse de, onu tamamen terketmek, âdet bakımından cimrilik demektir. Müslüman kişiye en uygun olan hareket, hanımına fazla yemekleri fakirlere sadaka vermesini emretmektir ve yine evde bırakıldığı takdirde bozulacak şeylerin fazlasının sadaka olarak verilmesine izin vermektir. Böyle bir hareket ise, hayır derecelerinin en az derecesidir. Kadına gereken vazife böyle hususlarda, kocasının açıkça izni yoksa bile hâlin hüküm ve karineleriyle amel etmektir. Müslüman kişiye ailesi olmaksızın güzel bir yemek yemek, uygun bir hareket değildir. Yani tek başına yeyip onlara yedirmemek çirkin kaçar ve kalplerinde kendisine karşı bir tiksinti uyandırır, onlarla muaşeret etmekten kendisini uzaklaştırır. Eğer o yemeği tek başına yemek azmindeyse hiç olmazsa gizlice ve çoluk çocuğuna sezdirmeksizin yemelidir... Onlara yedirmek istemediği bir yemeği yanlarında anlatmamalıdır. Kişi yediği zaman, bütün aile bireyleri sofrasına oturmalıdır.

---

119) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

Süfyân es-Sevrî şöyle demiştir: 'Toplu halde yiyen bir ev halkına meleklerin ve Allah'ın salâvat-ı şerîfe getirdikleri bize bildirilmiştir'.

İnfak hususunda gözetilmesi vâcib olan şeylerin en önemlisi, helâlinden yedirmektir. Ailesine sarfetmek için şüpheli şeylerden kazanmamalıdır. Zira böyle bir kazancın aileye yedirilmesi bir cürümdür ve onların hiçbir zaman lehinde bir hareket değildir. Biz evlenmenin âfetlerini anlatırken bu hususta ki hadîsleri orada zikretmiştik.

VII. Tâlim

Evlenmiş bir kimse, hayız ve ahkâmını, vâcib olan sakınma durumunu bilecek derecede öğrenmelidir. Hanımına namazın ahkâmını, hayızda kazâ olunan namazı va kazâ olunmayan ibâdet kısımlarını öğretmelidir. Zira kişi ailesini ateşten korumakla görevlendirilmiştir:

> Ey iman edenler! Kendinizi ve aile halkınızı öyle bir ateşten koruyun ki...
>
> (Tahrim/6)

Bu bakımdan, hanımına *Ehl-i Sünnet*'in itikadını telkin etmek, onun kalbinden -eğer daha önceden varsa- her bid'atı silmek ve eğer din hususunda ihmalkâr ise, onu Allah'ın azabından korkutmak, muhtaç olduğu hayır ve istihâze ahkâmını ona öğretmek kocanın vazifelerindendir.

İstihâze ilmi, uzun uzadıya bir ilimdir. Bu bakımdan kadınlara, hayızlı olduklarında hangi ibadetin kaza edileceğini veya edilmeyeceğini bilecek kadar hayız ilmini öğretmek gerekir. Zira kadının güneş batmadan önce bir rek'at sığdıracak bir zamanı kalmış iken hayız kanı kesilirse, kendisine o günün hem öğlesinin, hem de ikindisinin kazâsı gerekmektedir. Sabah namazından önce bir rek'at kadar bir zaman kalmış iken kadının hayız kanı kesilirse, o gecenin akşam ve yatsı namazlarını kaza etmesi gerekir. İşte bu husus, kadınların bilmesi gereken şeylerin en azıdır. Eğer koca karısının eğitimiyle ilgilenirse, o zaman hanım evinden çıkıp dinî meseleleri âlimlerden sormak için gitmemelidir. Eğer kocasının ilmi yetmiyorsa, fakat buna rağmen hanımına vekâlet ederek, gidip âlimlerden müşkilâtını soruyor ve

verilen cevabı gelip karısına haber veriyorsa, böyle bir durumda da yine hanım dışarıya çıkmamalıdır. Eğer böyle bir durum yoksa, o vakit hanım müşkil meselelerini sormak için çıkıp âlimlere gidebilir ve de gitmelidir. Bu halde kocası kendisine mâni olursa günah işlemiş olur. Kadın kendisi için gereken farzları öğrendiyse, ondan sonra zikir meclisine gitmek için veya fazlasını öğrenmek için ancak kocasının rızasıyla çıkabilir. Ne zaman ki kadın hayız veya istihâze hükümlerinden birisini ihmal ederse ve kendisine kocası da gerekeni öğretmezse, böyle bir durumda günâhkâr olduğu gibi, kocası da günahta kendisine ortak olur.

VIII. Taksim

Eğer kişinin birkaç tane hanımı varsa, onların arasında adâletle hareket etmesi gerekir. Onlardan birisine meyletmemelidir. Eğer sefere çıkar, birisini beraberinde götürmek isterse, aralarında kura çekmelidir. Çünkü Hz. Peygamber de böyle yapardı.[120]

Hanımının gecesini başkasına tahsis etmek suretiyle ona zulmederse, mutlaka o geceyi kazâ etmesi gerekir. Zira böyle geceyi kazâ etmek kendisine farz olur. Bu bakımdan böyle bir durumda kişi, hanımlar arasındaki taksimatın ahkâmını bilmeye muhtaçtır. Bunu belirtmek ise, uzun sürer.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Kimin iki tane hanımı varsa; onlardan birisine meyledip diğerini ihmal ederse, (başka bir tâbirle, onların arasında adâletle hareket etmezse) kıyamet gününde bir tarafı çarpık olduğu halde huzura gelir![121]

Birden fazla hanıma sâhip olan kişiye gereken şey, verdiklerinde ve yatakta aralarında adâletle hareket etmesidir. Sevgi ve cinsî arzu ise, insanın elinde olmayan bir şeydir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Ne kadar isteseniz de kadınlar arasında (tam) adalet yapamazsınız.
>
> (Nisa/129)

---

120) Müslim ve Buhârî, (Hz. Âişe'den)

121) *Sünen* sahipleri ve İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den)

Yani kalbin şehvetinden ve nefsin meylinde adâlet yapmazsınız. Bu iki haslete tâbi olan cinsî münasebet de farklı olur ve bu kaçınılmazdır. Hz. Peygamber (s.a) hanımları arasında nafaka vermek ve odalarında geceleri yatmak hususunda kılı kırk yararcasına adâlet eder ve şöyle derdi:

> Ey Allahım! Benim gücümün ve tâkatımın dahilinde olan hususta yapabileceğimin en sonu budur. Senin kudret elinde olan, benim gücümün haricinde bulunan şeylerde ise, benim tâkatım yoktur.[122]

Rasûlullah bununla kalbî sevgiyi kasdediyordu ve sevginin insanın elinde olmayan birşey olduğunu belirtiyordu. Âişe validemiz (r.a) Rasûlul-lah'ın yanında bütün kadınlardan daha sevimliydi[123] ve bütün validelerimiz de bu hususu bilmekteydiler.

Hz. Peygamber (s.a) hastayken, her gün ve her gece kaldırılıp hanımlarının odalarına götürülüyordu. Onların her birinin yanında geceliyor ve şöyle diyordu: 'Ben yarın neredeyim?' Bunun üzerine validelerimizden biri Rasûlullah'ın bu sorusundan neyi kasdettiğini sezdi ve şöyle dedi: 'Hz. Peygamber Âişe'nin sırası olan günü soruyor'. Bunun üzerine diğer hanımları dediler ki:

- Biz sana izin verdik. Sen hastalığın müddetince Âişe'nin hücresinde kal. Zira her gece bir hücreye gitmen, sana ağır geliyor.

- Siz buna razı oldunuz mu?

- Evet, biz buna razı olduk.

- Öyleyse beni Âişe'nin odasına götürünüz.[124]

Hanımlardan biri gecesini kumasına hibe edip, kocası da buna râzı olursa, hak kumasınındır. Hz. Peygamber (s.a) hanımlarının arasında taksimat yapardı. Bir ara yaşlanmış olan zevcesi Sevde binti Zem'a'yı boşamak istedi. Bunun üzerine Sevde, gecesini Âişe vâlidemize hibe edip ve Rasûlullah'ın nikâhı altında kalmak için ricada bulundu ve bunun üzerine Rasûlullah kendisini boşamadı.

---

122) *Sünen* sahipleri ve İbn Hibbân, (Hz. Âişe'den)

123) Müslim ve Buhârî, (Amr b. el-As'dan)

124) İbn Sa'd, *Tabakat*, (Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den)

Bundan sonra da kendisine bir gece ayırmadı. Onun gecesini de Âişe'ye vermek üzere Âişe'ye iki, diğer zevcelerine ise, birer gece ayırıyordu. Fakat Hz. Peygamber'in adâleti tam ve mükemmel olduğu için, herhangi bir hanımıyla sırası olmadığı halde cinsî münasebette bulunduğu zaman, o gün veya o gece zulüm olmasın diye bütün hanımlarıyla aynı muameleyi yapardı. Hz. Âişe'den rivayet edilen şu hadîs de bu cümledendir: 'Hz. Peygamber (s.a), bir gecede bütün zevceleriyle cinsî münasebette bulundu'.[125]

Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'in, bir günün kuşluk zamanına kadar dokuz hanımıyla cinsî münasebet kurduğunu rivayet etmiştir.[126]

IX. Nüşuz/Geçimsizlik

Eşlerin arasına bir husumet girerse ve anlaşamazlarsa, eğer bu husumet iki taraftan veya sadece kocadan gelirse -kadının erkeğe gücü yetmediği için- iki hakem tayin edilmesi gerekir. O hakemlerden birisi kocanın ailesinden, diğeri ise kadının ailesinden olmalıdır ki, bu iki hakem koca ile karısının arasında geçen hadîseleri tedkik etsinler. Eğer eşler barışmak isterlerse, aralarındaki anlaşmazlık noktasını bulup düzeltsinler. Böyle bir niyet olduğu takdirde Allah Teâlâ aralarını düzeltir. Hz. Ömer (r.a) anlaşamayan bir çiftin arasını bulmak için bir hakem gönderdi. O hakem onların aralarını ıslah etmemişti. Bu manzara karşısında kalan Hz. Ömer (r.a) hakemi kamçıladı ve şöyle dedi: Allah şöyle buyurmaktadır:

> Eğer karı-kocanın arasının açılmasından endişeye düşerseniz bir hakem erkeğin ailesinden ve bir hakem de kadının ailesinden tayin edin. Bu hakemler gerçekten barıştırmak isterlerse, Allah onların arasını bulur.
>
> (Nisa/35)

Bunun üzerine hakem seçilen kişi geri gitti. Niyetini güzelleştirdi. Eşlere şefkat gösterdi ve böylece aralarını düzeltti. Eğer geçimsizlik sadece kadından geliyorsa, o zaman erkekler kadınlar üzerinde velâyet sâhibidirler. Erkeğin onu edeplendirmesi ve ceb-

---

125) Müslim ve Buhârî

126) İbn Adiy, *el-Kâmil*

ren onu itâata zorlaması hakkıdır. Böylece kadın namazı terkettiği zaman da, erkek onu cebren namaz kılmaya zorlayabilir. Fakat erkek bu yollara başvurduğu zaman doğrudan hareket etmemelidir. Onu düzeltmek için tedricî olarak hareket etmelidir. Önce nasihat etmeli, kendisini Allah'ın azabından sakındırmalıdır. Eğer bu şekildeki nasihatı fayda vermezse, yatakta ona sırtını çevirmeli veya yatağı terketmelidir. Evde beraber kaldıkları halde bir geceden üç geceye kadar onu terketmelidir. Eğer bu da fayda vermezse, onda yara ve bere izi bırakmayacak şekilde onu dövmelidir. Canını acıtmalı fakat herhangi bir yerini kırmamalı ve kan akıtmamalıdır. Dövdüğü zaman, yüzüne vurmamalıdır. Zira yüze vurmak yasaklanmıştır. Hz. Peygamber'e ‘Kadının erkek üzerindeki hakkı nedir?’ diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir:

مَا حَقُّ الْمَرْأَةِ عَلَى الرَّجُلِ؟ قَالَ: يُطْعِمُهَا اِذَا طَعِمَ وَيَكْسُوهَا اِذَا اكْتَسَى وَلاَ يُقَبِّحُ الْوَجْهَ وَلاَ يَضْرِبُ اِلاَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ وَلاَ يَهْجُرُهَا اِلاَّ فِى الْمَبِيتِ.

Yediği zaman ona yedirmek, giydiği zaman da ona giydirmek, yüzüne karşı kendisine küfretmemek. Kendisine ancak yara-bere açmayacak bir şekilde vurmak. Kendisini, sadece yatakta muhalefet ettiğinden dolayı terketmek.[127]

Erkek, hanımına kızabilir. Dinî emirlerin herhangi birinde kendisine muhalefet ettiğinden dolayı, on gün, yirmi gün veya bir aya kadar kendisini terkedebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) zevcesi Cahş'ın kızı Zeyneb validemize bir hediye gönderip, Zeyneb hediyesini geri çevirdiğinde Rasûlullah'ın hücresinde bulunduğu diğer bir zevcesi, Rasûlullah'a şöyle dedi: ‘Zeyneb senin hediyeni kabul etmediğinden ötürü, seni zelîl edip küçülttü’. Bunun üzerine Rasûlullah zevcelerine hitâben şöyle dedi:

اَنْتُنَّ اَهْوَنُ عَلَى اللّٰهِ اَنْ تُقْمِئْنَنِى.

Sizin beni küçültmeniz Allah'ın tahkir ve küçültmesinden ehvendir.

---

127) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce

Bu sözünü söyledikten sonra bütün hanımlarından bir ay ayrı kaldı. Kızgınlığı geçtikten sonra onlara geri döndü.[128]

X. Vika

Eşler arasındaki ilişkiye *besmele* ile başlanması müstehâbdır. Temastan önce *İhlâs* suresini okuyup *Allahu Ekber* deyip *Lâ ilâhe illâllah* dedikten sonra şu duâyı okumalıdır:

> Büyük ve yüce olan Allah'ın ismiyle başlarım. Ey Allahım! Eğer zürriyetimden bir çocuk çıkmasını takdir etmişsen, onu tertemiz bir evlat kıl!

Hz. Peygamber (s.a) bu hususta ümmetine şöyle tavsiyede bulunmaktadır:

لَوْ اَنَّ اَحَدَكُمْ اِذَا اَتَى اَهْلَهُ قَالَ: اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنِى الشَّيْطَانَ وَجَنِّبِ الشَّيْطَانَ مَا رَزَقْتَنَا فَاِنْ كَانَ بَيْنَهُمَا وَلَدٌ لَمْ يَضُرَّهُ الشَّيْطَانُ.

> Biriniz ehliyle cinsî münasebette bulunmak istediği zaman 'Ey Allahım! Beni şeytandan uzaklaştır veya bana rızık olarak vereceğinden şeytanı uzaklaştır' derse bu temastan eşlerin arasından bir çocuk doğarsa, şeytan o çocuğa tasallut edemez.[129] Meninin akması yaklaştığı zaman, içinden dudaklarını kıpırdatmaksızın şu ayeti okumalıdır: 'Hamd o Allah'a mahsustur ki, sudan bir beşer yarattı...'

Âlimlerden biri, cinsî münasebette bulunmak istediği zaman (gayr-i ihtiyârî olarak) evdekilere işittirecek derecede sesini yükseltip tekbir getirirdi.

Cinsî münasebette bulunmak isteyen kıbleden yüzünü çevirmeli, kıbleye hürmet için, cima anında kıbleyi karşısına almamalıdır. Cima ânında gerek kendini ve gerekse hanımını bir örtü

---

128) İbn Cevzî, *el-Vefak*, (senedsiz olarak). Müslim ve Buhârî de, Hz. Peygamber'in hanımlarına kızdığı için bir ay odalarına girmeyeceğine dair yemin ettiğini Hz. Ömer'den naklederler.

129) Müslim ve Buhârî

ile örtmelidir. Zira Hz. Peygamber (s.a) üzerini örter ve sesini alçaltırdı ve eşine de sükûnet tavsiye ederdi.[130]

اِذَا جَامَعَ اَحَدُكُمْ اَهْلَهُ فَلاَ يَتَجَرَّدَانِ تَجَرُّدَ الْعِيرَيْنِ.

Sizlerden herhangi biriniz eşiyle cima ettiği zaman sakın merkepler gibi soyunmasınlar.[131]

Cimadan önce ince ve hassas konuşmalar yapmalı, hanımı öpmelidir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَيَقَعَنَّ اَحَدُكُمْ عَلَى امْرَأَتِهِ كَمَا تَقَعُ الْبَهِيمَةُ وَلْيَكُنْ بَيْنَهُمَا رَسُولٌ قِيلَ: وَمَا الرَّسُولُ يَا رَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: اَلْقُبْلَةُ وَالْكَلاَمُ.

Sakın sizden herhangi biriniz hayvanın eşinin üzerine atladığı gibi eşine yaklaşmasın. Aralarında elçi olsun. Denildi ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Elçi nedir?' Şöyle buyurdu: 'Öpmek ve konuşmaktır'.[132]

ثَلاَثٌ مِنَ الْعَجْزِ فِى الرَّجُلِ اَنْ يَلْقَى مَنْ يُحِبُّ مَعْرِفَتَهُ فَيُفَارِقَهُ قَبْلَ اَنْ يَعْلَمَ اِسْمَهُ وَنَسَبَهُ وَالثَّانِى اَنْ يُكْرِمَهُ اَحَدٌ فَيَرُدَّ عَلَيْهِ كَرَامَتَهُ وَالثَّالِثِ اَنْ يُقَارِبَ الرَّجُلُ جَارِيَتَهُ اَوْ زَوْجَتَهُ فَيُصِيبَهَا قَبْلَ اَنْ يُحَدِّثَهَا وَيُؤَانِسَهَا وَيُضَاجِعَهَا فَيَقْضِى حَاجَتَهُ مِنْهَا قَبْلَ اَنْ تَقْضِىَ حَاجَتَهَا مِنْهُ.

Üç şey vardır ki, bunlar kişinin acizliğinden kaynaklanır: a) Tanıması gereken biriyle bir araya gelip onun ismini ve soyunu öğrenmeden ondan ayrılmak, b) Biri kendisine ikrâm ettiği halde ikrâmını geri çevirmek, c) Kişi, câriyesine veya zevcesine yaklaşıp onunla konuşmadan, onunla sevişmeden önce onunla cinsî münâsebet kurup onun ihtiyacını düşünmemek.[133]

---

130) Ümmü Seleme'den, (*zayıf* bir senedle)

131) İbn Mâce, (Utbe b. Abd'den *zayıf* bir senedle)

132) Deylemî, (Enes'ten). Hadîs *münker*'dir.

133) Deylemî

Ayın üç gecesinde kişi için cinsî münâsebette bulunmak mekruhtur: a) Ayın birinci gecesi, b) Ayın sonuncu gecesi, c) Ayın ortanca gecesi.

Deniliyor ki, bu gecelerde yapılan cinsî münâsebette şeytan hazır bulunur. Yine deniliyor ki, bu gecelerde şeytanlar cinsî münasebette bulunurlar. Bu gecelerde cinsî münâsebette bulunmanın mekruh olması Hz. Ali'den, Muaviye'den ve Ebu Hüreyre'den (r.a) rivayet edilmiştir:

رَحِمَ اللّٰهُ مَنْ غَسَّلَ وَاغْتَسَلَ.

(Cuma günü) yıkanan ve ailesini yıkatan kişiye Allah rahmet etsin!

Bu hadîs-i şerifin te'villerinden birini (cuma günü cinsî münasebette bulunmak ve dolayısıyla zevcesini de yıkanmaya mecbur etmek) yerine getirmek için âlimlerden bir kısmı, Cuma gününde ve gecesinde cinsî münasebette bulunmayı müstehab görmektedir. Kişi cinsî münasebette bulunup zevklendiği zaman, hanımının da zevklenmesine fırsat vermesi gerekir ki, o hanımından zevk aldığı gibi, hanımı da ondan zevk almış olsun. Zîra kadının menisi çok zaman erkeğin menisinden daha sonra gelmektedir. Bu bakımdan kadının şehvetini tahrik edip, daha şehveti tamam olmadan ondan uzaklaşmak, ona bir nev'i eziyettir. Eşler arasındaki meninin akışından meydana gelen ihtilâf -eğer kocanın menisi daha önce akıyorsa- buğz ve ayrılığa sebep olur. Karı kocanın ikisinin menisi birden akarsa bu durum zevceye daha lezzetli gelir. Böyle olması için erkeğin çaba sarfetmesi gerekir. O anda kişi eşiyle değil, kendi nefsiyle meşgul olmalıdır. Zira kadın çok zaman utanarak bu derdini açmaktan kaçar.

Karısıyla dört gecede bir cinsî münâsebette bulunması uygundur ve böyle yapmak daha âdil bir şekildir. Zira müslüman bir erkeğe helâl olan kadınların sayısı dörttür. Bundan daha fazla geciktirebilir. Evet, (kendi nefsini veya) zevcesinin nefsini zinadan korumak bakımından gerektiği anda bu müddeti çoğaltıp veya azaltabilir. Çünkü kadının bu hususta korunması kocasına farzdır. Her ne kadar zorluluğundan ötürü cinsî münasebette bulunmak kocadan şer'an istenilmese de... (Bu bakımdan kocanın vazifesi geceleyin hanımının yanında uyumaktır. Hanıma düşen

de gece-gündüz nefsini kocasından menetmemektir. Oruçlu olsa bile. (Zira ancak kocanın izniyle nafile orucu tutabilir).

Kadın hayızlı iken onunla cinsî münasebette bulunmamalıdır. Hayız kanı kesildikten sonra da yıkanmadan önce (Şâfiî mezhebine göre) cinsî münasebette bulunmak yasaktır. Hayızlı iken cinsî münasebetin harâm olduğu Kur'an nassıyla sâbittir.

Denildi ki, kadın hayızlı iken yapılan temaslardan ötürü çocukta cüzzam hastalığı olur. Kişi hayızlı hanımının bütün bedeniyle oynayabilir. Mûtad yolun dışında hanımı ile temasta bulunamaz. Zira hayızlı bir kadının cinsî münâsebeti eziyet verici olduğu için haram kılınmıştır. Hanımın mûtad yolundan başka yollarında ise eziyet daimî bir şekilde mevcuttur. Bu bakımdan böyle bir yoldan münâsebette bulunmak, hayızlı bir hanımla münâsebette bulunmaktan daha şiddetli bir şekilde haramdır.

'Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza nasıl isterseniz öyle varın' (Bakara/223) ayeti 'İstediğiniz vakitte tarlanıza gelebilirsiniz' mânâsını da ihtiva eder. (İstediğiniz yoldan oraya varınız mânâsını ifade etmez).

Hayızlı hanımın eliyle istimna edilebilir. Cinsî münâsebet hariç, elbisesinin altında istediği şekilde bedeninin her tarafından yararlanabilir.[134] Hayız halinde kadının kemer bağlama yerinden dizlerinin üstüne kadar uzanan küçük bir izar bağlaması uygundur. Böyle yapmak edeptendir. Kişi hayızlı bulunan hanımıyla beraber yemek yiyebilir. Onunla beraber aynı yatakta yatmak ve oynaşmakta kişi için bir sakınca yoktur. Hayızlı olduğundan ötürü ondan -cinsî münasebet hariç- sakınması gerekmez.

Eğer kişi ikinci bir defa helâliyle cinsî münâsebette bulunmak istiyorsa, temastan önce tenâsül uzvunu yıkamalıdır. Eğer kişi ih-

---

134) Bu fetva Muhammed b. Hasan'ın fetvasıdır. Bu zata göre, kadının tenasül uzvu hariç, kocası bedeninin diğer kısımlarını elleyebilir. Çünkü Hak Teâlâ 'hayız yerinden uzaklaşınız' buyurur. *Hayız yeri* ise, *tenasül uzvu*'dur. Hadîs-i şerif'te 'Hayız hali olduğunda -cima hariç- istediğinizi yapabilirsiniz' (Müslim) buyurulmuştur. Hanefîlerden Tahavî, Mâlikîlerden Asbağ da bu fetvayı desteklemişlerdir. Fakat Gazalî'nin burada söylediği Şafii mezhebine göre verilmiş bir fetva değildir, kendisinin görüşü olabilir. Bkz. *İthaf'us-Saade*

tilâm olmuşsa uyandıktan sonra tenâsül organını yıkamadan önce veya küçük su dökmeden önce cima etmemelidir.

Taharetsiz uyanmamak için, gecenin başlangıcında cima mekruhtur. Eğer cünüb iken uyumak veya yemek istiyorsa, namaz için abdest aldığı gibi abdest almalıdır. Çünkü böyle yapmak sünnettir. İbn Ömer şöyle diyor:

اَيَنَامُ اَحَدُنَا وَهُوَ جُنُبٌ؟ قَالَ: نَعَمْ اِذَا تَوَضَّاَ.

Hz. Peygamber'e 'Herhangi birimiz cünüp olduğu hâlde uyuyabilir mi?' diye sordum. 'Evet, abdest alıp uyuyabilir' buyurdu.[135]

Fakat bu hususta ruhsat bildiren bir haber vardır. Zira Âişe validemiz (r.a) Rasûlullah'ın (s.a) hiç suya dokunmadan cünüp olarak uyuduğunu rivayet etmektedir.[136]

Kişi yatağına yatmadan önce yatağının yüzünü eliyle süpürmeli veya yatağı silkmelidir. Çünkü yataktan ayrıldıktan sonra ne olduğundan habersizdir.[137]

Cünüp iken traş olmak, tırnak kesmek, kasıkları traş etmek veya kan aldırmak veya bedenin herhangi bir parçasını koparıp atmak uygun değildir. Zira bütün bu parçalar âhirette bedene geri döneceklerdir. Eğer bedenden cünüp olarak ayrılmışlarsa, cünüp olarak döneceklerdir.

Deniliyor ki, cünüp iken kesilen her kıl, kıyâmet gününde 'Neden beni cünüp iken kestin?' diye adamın yakasına yapışır ve dâvacı olur.

Cimanın edeplerinden birisi de *azil* yapmamaktır. Tohumun tarlası olan (zevcenin) rahminden başka, menisini herhangi bir yere akıtmamalıdır.

فَمَا مِنْ نَسَمَةٍ قَدَّرَ اللّٰهُ كَوْنَهَا اِلاَّ وَهِىَ كَائِنَةٌ.

---

135) Müslim ve Buhârî

136) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce

137) Ebu Hüreyre'den

Hiçbir nefis yoktur ki, Allah Teâlâ onun yaratılışını takdir etmiş olsun da o olmasın.[138]

İşte Hz. Peygamber'in *azil* için söylediği budur. Eğer *azil* yaparsa (bilsin ki) âlimler azlin *mübâh* veya *mekruh* olması hususunda dört görüştedirler.

a) Bir grup âlim; mutlak ve her durumda azil mübahtır, demiştir.

b) Bir grup da; mutlaka haramdır, demişlerdir.

c) Başka bir grup da; eğer kadının da rızasıyla olursa helâldir, eğer kadının rızası yoksa helâl değildir, demiştir. Sanki bu son grup, azil yapmayı değil, kadına eziyet etmeyi haram kılmaktadır.

d) Bir kısım âlimler de; câriyede azil yapmak mübahtır, fakat hür hanımlarda azil yapmak mübah değildir, demişlerdir.

Bize göre en doğru fetva, azlin mübah olmasıdır.

Kerâhiyet'e[139] gelince, şu üç mânâya gelmektedir: a) Tahrîmen kerâhiyet, b) Tenzîhen kerâhiyet, c) Faziletin terki mânâsına gelen kerâhiyet.

Bu bakımdan 'azil yapmak mekruhtur'[140] diyenler üçüncü mânâ ile mekruh olduğunu söylemek istiyorlar. Yani azil yapmakta faziletin terkedilmesi vardır. Nitekim camide oturan bir kimse için 'Şu adam boş oturup zikir veya namazla meşgul olmazsa oturması mekruhtur' ve 'Mekke'de oturan bir kimse, her sene haccetmezse kerâhet işlemiştir' denir. Bu kerâhetten gaye; evlâ ve faziletliyi terketmek demektir. *Azil* meselesinde de bu şekildeki kerâhet sabittir. Çünkü biz daha önce evlat edinmekteki faziletten bahsetmiştik.

إِنَّ الرَّجُلَ لَيُجَامِعُ اَهْلَهُ فَيُكْتَبُ لَهُ بِجِمَاعِهِ اَجْرُ وَلَدٍ ذَكَرٍ قَاتَلَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَقُتِلَ.

---

138) Müslim ve Buhârî

139) Hususi bir yasaklama ile terk etmeyi gerektiren bir hitaptır. Mutlak terketme kesinlikle kastolunmamaktadır. Çünkü böyle oldu mu haram olur.

140) İmam Irâkî bu hadîsin aslına rastlamadığını söylemektedir. Fakat Ebu Zer hadisinin aslı vardır. İbn Hibban *Sahih* adlı eserinde azlin haram olduğuna bu hadîsle delil getirmiştir.

Kişi zevcesiyle cinsî münasebette bulunduğunda, onun bu temasından kendisine erkek ve Allah yolunda çarpışıp şehid düşen her evladın ecri yazılır.

- Ey Allah'ın Rasûlü! Bu nasıl olur?

- Sen mi onu yarattın? Sen mi onu hidâyet ettin? Onun dirilmesi ve ölmesi de sana mı aittir?

- Ey Allah'ın Rasûlü! Onu yaratan, hidâyet eden, dirilten ve öldüren Allah'tır.

Böylece Rasûlullah (s.a) o hükmü ikrar ettirdi.

Bu hükmünü şu sırra binâen söylemiştir: Eğer bu kişiye hadîste vasfı geçen evlat gibi, bir evlat verilirse, böyle bir evladın doğumuna sebep olduğu için sevap kazanır. Oysa böyle bir evladın esas yaratanı, dirilteni ve cihada gitme kuvvet ve kudretini kendisine vereni Allah Teâlâ'dır. Babaya düşen vazife -ki varolmasında sebep olmaktır- cinsî münasebette bulunmaktır. Cinsî münasebette bulunmak da ancak meniyi anne rahmine akıttığı takdirde gerçekleşmiş olur. Biz azil yapmanın, *kerâhet-i tahrîmiyye* veya *tenzihiyye* olmadığını, ancak şu illetten ötürü söyledik: Yasağın (nehyin) isbatı ancak nass veya nass ile bildirilen başka bir şeyin üzerine kıyas etmekle mümkündür. Oysa azlin mekruh olması için herhangi bir nass olmadığı gibi, kerâheti hakkında kıyas edebileceğimiz bir asıl da mevcut değildir. Aksine burada azlin mübah olduğuna dair kıyas yapılacak bir asıl vardır. O da evlenmeyi esasından terketmek veya evlendikten sonra cimâı terketmek veya cinsî münasebette bulunduğu halde meniyi akıtmayı terketmektir. Bunların herhangi birini terketmek, en faziletli olanı terketmek demektir. Herhangi bir yasağı işlemek değildir. Bunlarla *azl* arasında hiçbir fark yoktur. Zira çocuk, ancak meninin rahme düşmesiyle oluşur. Meninin rahme düşmesinin de dört sebebi vardır:

1. Evlenmek.

2. Cinsî münâsebette bulunmak.

3. Cinsî münasebette bulunduktan sonra meninin akmasına kadar sabretmek.

4. Meni aktıktan sonra rahme varsın diye duraklamak.

Bu sebeplerin bir kısmı çocuk yapımına diğerinden daha yakındır. Meselâ dördüncüden kaçınmak, üçüncüden kaçınmak gibidir. Böylece üçüncüsü, ikincisi gibi ve ikincisi de birincisi gibidir.

Azil yapmak, âzaları daha belirmeyen çocuğu düşürmek veya olduktan sonra çocuğu öldürmek gibi değildir. Zira çocuğun oluştuktan sonra düşürülmesi veya olduktan sonra öldürülmesi, var olan bir varlığa saldırıp yok etmek demektir.

Var olmuş çocuğun dört mertebesi vardır. Varlık mertebelerinin ilki, meninin rahme akıp, hayatı kabul etmeye hazırlanmak için kadının suyu ile karışmasıdır. İşte bu şekilde kadının suyu ile karışmış bir meniyi yok etmek cinayettir. İkinci mertebesi, eğer bu meni, kan pıhtısı veya et parçası olursa onu ifsâd etmek, birinciyi ifsâd etmekten daha da korkunç bir cinâyet olur. Üçüncü mertebe, çocuğa ruh üfürülür ve âzaları belirirse, cinâyet daha da korkunçlaşır. Dördüncü mertebesi ve cinâyetin en ağırı ise, çocuğun annesinden diri olarak doğduktan sonra hayatına son vermektir.

Bizim 'Varlık sebebinin başlangıcı, meninin rahme akıtılmasıdır, erkek uzvundan çıkması değildir' dememizin sebebi şudur; çocuk sadece erkeğin menisinden yaratılmaz, iki eşin menilerinin karışmasından meydana gelir; ya erkek ile kadının suyundan veya erkeğin suyu ile kadının hayız kanından meydana gelir.[141] Hekimlerden bazıları 'döl yatağındaki et parçası Allah'ın takdiri ile hayız kanından yaratılır' demiştir. Kan pıhtısında kanın yeri, yoğurt içindeki sütün yeri gibidir. Erkeğin menisi ise, o kanın katılaşması için, mayanın süt için şart olması gibi şarttır. Zira yoğurt ancak maya ile meydana gelebilir. Durum ne olursa olsun kadının suyu (menisi) çocuğun oluşumunda şarttır. Bu bakımdan eşlerin suları (menileri) akidlerdeki icab ve kabulün yerine geçer. Bu bakımdan kim önce akde *evet* deyip sonra karşı tarafın kabullenmesi olmadan önce cayarsa, akdi feshettiğinden ötürü suçlu sayılmaz. Ne zaman icab ile kabul, yani *verdim* ile *aldım* sözü bir araya gelirse, ondan sonra caymak yapılmış bir akdi feshetmek demek olur. Erkeğin bel kemiklerinde bulunan meni, tek başına çocuğu yapmadığı gibi, erkeğin tenâsül uzvundan

141) Bu görüş, devamından da anlaşıldığı gibi eski hekimlerin görüşüdür.

çıktıktan sonra kadının suyu veya kanı ile karışmadıkça çocuk olmaz. İşte en açık kıyas budur.

İtiraz: Meniyi dışarıya akıtmak çocuğun olmasını bertaraf etmek hususunda mekruh sayılmasa dahi, insanı böyle yapmaya sevkeden niyetinden ötürü mekruh olması, uzak sayılmayan bir ihtimaldir. Zira insanı azil yapmaya sevkeden niyet, bozuk bir niyettir. Böyle bir niyette şirkin şâibelerinden bir koku vardır.

Cevap: İnsanı azil yapmaya sevkeden niyetler beş tanedir:

Birincisi, câriyeler hususunda yapılan niyettir. Cariyesi gebe kalmak suretiyle azâd edilmeye hak kazanıp, mülkünden çıkmasın, mülkünü elinden çıkarıcı sebepler ortadan kalksın diye azil yapar. Bu şekildeki azil ise, şer'an yasaklanmış bir azil değildir.

İkincisi, kadının gençlik ve güzelliğini korumak için azil yapmaktır. Böyle bir niyetle yapılan azil de yasaklanmış değildir.

Üçüncüsü, çocuklarının çokluğu sebebiyle sıkıntının çokluğundan, geçim zorluğundan ve gayr-ı meşrû yerlere başvurmaktan kaçınmak niyetidir. Böyle bir niyetle yapılan azil de yasak değildir. Zira zorluğun ve çalışmanın azlığı, dinin yardımcısı olur. Gerçi asıl kemâl, Allah'ın teminâtına güvenip ona tevekkül etmektir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Yerde yürüyen ne kadar canlı varsa, hepsinin rızkı sadece Allah'a aittir.
>
> (Hud/6)

Şüphe yoktur ki, azil yapmakta kemâlin zirvesinden düşüş olduğu gibi, en faziletli olanı terketmek de sözkonusudur. Fakat görünüşte tevekküle aykırı olan, malı koruyup biriktirmek, tevekküle zıt olmakla beraber yasak bir şeydir diyemeyiz.

Dördüncüsü, kız çocuğunun ar getireceği düşüncesiyle yapılan azildir. Kız çocukları kendilerine bir ayıp olur diye öldürmek cahiliyye Arabının âdeti olduğu gibi, kız çocuklarının başkasıyla evlenmelerinde bir rezâletin olduğuna inandığı için azil yaparsa, bu niyeti bozuk bir niyettir. Eğer bu niyetten ötürü evlenmenin esasını veya cinsî münâsebetin esasını terkederse günahkâr olur. Yani evlenmeyi veya cinsî münâsebeti terketmekten ötürü değil, bu niyetinden dolayı günahkâr olur. Böylece bu niyetle yapılan azilde de

sorumluluk vardır. Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyyesinde ar ve ayıbın olduğuna inanmaktan doğan tehlike ise, daha şiddetlidir.[142] Böyle bir kişi, kendisini erkeklere benzetmek istediği için -üstüne erkek çıkacak diye- evlenmeyi terkeden bir kadına benzer.

Beşincisi, temizliğe aşırı derecede düşkün olan bazı kadınlarda olduğu gibi, çocuk doğurmaktan, hayız ve nifastan kaçındıkları için çocuk istememeleridir. Hatta evlenmekten bile kaçınmalarıdır. Bu hâricî mezhebine mensup kadınların âdetidir. Onlar temizliğe çok önem verirler. Hayız halinde oruç tutar. Hatta hayız günlerinde geçen namazlarını bile kazâ ederler. Helâya bile soyunarak girerler. Onların yaptıkları *sünnet-i seniyye*'ye aykırı bir bid'attir. Bu niyet de bozuktur. Haricî kadınlarından birisi Âişe vâlidemiz (r.a) Basra'ya geldiği zaman, Âişe'nin huzuruna girmek için izin istemiş, ancak Âişe validemiz ona izin vermemiştir. Bunların da çocuk doğurmamaları değil, bu niyet ve tutumları bozuktur.

مَنْ تَرَكَ النِّكَاحَ مَخَافَةَ الْعِيَالِ فَلَيْسَ مِنَّا.

Çocukların nafakasından korkarak evlenmeyi terkeden bizden değildir. (Hz. Peygamber bu sözünü üç defa tekrar etmiştir).[143]

Şayet bu hadîsi öne sürerek itiraz edecek olursan, derim ki: Azil yapmak, evlenmeyi terketmek gibidir. Fakat Rasûlullah'ın 'Bizden değildir' demesi, şu mânâya gelir: 'Sünnetimiz ve yolumuz üzerinde bize uymuş değildir'; zira sünnetin en faziletlisi evlenip çocuk edinmektir.

Hz. Peygamber'in (s.a) azil hakkında 'Azil, çocuğu diri diri gömmektir' dediğini ve 'Diri olarak (toprağa) gömülen kıza hangi günahla öldürüldüğü sorulduğu zaman' (Tekvir/8)[144] ayetini okuduğunu söyleyecek olursan -ki bu hadîs *sahih*'de vardır- cevap olarak deriz ki: Bu hadîs gibi, azlin mübah olduğuna işaret eden

---

142) Evlenme, Resûlüllah'ın sünnet-i seniyyesidir. Eğer kişi kızının evlenmesinde ayıp olduğuna inanırsa sünnet'te de ayıbın olduğuna inanmış olur ki bu bir felâkettir.

143) Daha önce geçmişti.

144) Müslim, (Vehb'in kızı Cüzzame'den)

birçok sahih hadîs de vardır. Hz. Peygamber'in 'çocuğunu diri gömmektir' sözü ise 'gizli şirktir' sözü gibidir. Bu ise, haram olmasını değil, mekruh olmasını icabettirir.

İtiraz: İbn Abbas (r.a) azlin, çocuğu öldürmenin bir şekli olduğunu söylemiştir. Zira azil yapmakla doğumu önlenen, küçücük iken öldürülen bir yavru gibidir.

Cevap: İbn Abbas bu kıyasıyla varlığın önlenmesini, varlığın doğduktan sonra öldürülmesi hususuna kıyas etmiştir. Bu kıyas ise, zayıf bir kıyastır. Zayıf olduğundan ötürü Hz. Ali (r.a) İbn Abbas'ın bu şekilde kıyas yaptığını duyduğu zaman, onun bu kıyasının yerinde bir kıyas olmadığını söyleyerek şöyle demiştir: 'Ancak meni yedi tür değişimden geçtikten sonra zâyi edilirse, öldürülen çocuk hükmüne geçer'. Hemen bu sözün akabinde yaradılı-şın geçirdiği devirler hakkında vârid olan şu ayeti celîleyi okudu:

Biz insanı muhakkak ki, çamurun özünden yarattık. Sonra Âdem'in neslini sağlam bir yerde (rahimde) bir nutfe (az bir su) yaptık. Sonra o nutfeyi kan pıhtısı hâline getirdik. Ondan sonra kan pıhtısını bir parça et yaptık. O et parçasını da kemikler haline getirdik. Kemiklere de et giydirdik. Sonra ona başka bir yaratılış (ruh) verdik.

(Mü'minûn/12-14)

Daha sonra Hz. Ali (r.a) şu ayeti de okudu:

Diri olarak (toprağa) gömülen kıza hangi suçtan ötürü öldürüldüğü sorulduğu zaman...

(Tekvir/8)

Azil meselesinde itibar edilmesi gereken delilleri ve kıyas yolunda ileri sürdüğümüz delilleri güzelce tedkik ettiğin zaman, Hz. Ali ile İbn Abbas'ın mânâlara dalmak ve ilimleri idrâk etmek hususundaki derecelerinin arasındaki farklılık güneş gibi açık bir şekilde görünür.

Nasıl hak, Hz. Ali'nin tarafında olmasın ki, Müslim ve Buhârî'de ittifakla Câbir'den şu hüküm rivayet edilmektedir: 'Bizler Hz. Peygamber'in zamanında Kur'an indiği halde azil yapıyorduk'. Başka bir tabir ile, 'Biz azil yapıyorduk, bizim böyle

yaptığımız Hz. Peygamber'in kulağına gittiği halde bizi bu hareketimizden menetmedi'.[145]

Sahih'de Câbir'den şu hüküm de rivayet edilmektedir: Adamın biri Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi:

- Benim bir câriyem var. Aynı zamanda o câriye hurmalıkta da bizim hizmetimizi görür ve sâkilik yapar. Ben ise arada sırada onunla buluşurum. Fakat onun gebe kalmasını istemiyorum.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle cevap verdi:

اِعْزِلْ عَنْهَا اِنْ شِئْتَ فَاِنَّهُ سَيَأْتِيهَا مَا قُدِّرَ لَهَا.

İstersen azil yap. Fakat muhakkak ki, Allah tarafından ona ne takdir edilmiş ise ona gelecektir.

Bundan sonra uzun bir zaman adamcağız Rasûlullah'ın yanına gelmedi. Sonra bir gün çıkageldi ve dedi ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bizim câriye gebe kaldı'. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a) 'Ben kendisi için takdir edilen olacaktır dedim ya' buyurdu. Bütün bu hükümler, *Sahih-i Müslim* ile *Sahih-i Buharî*'de yer almaktadır.[146]

XI. Vilâdet

Doğumun âdâbı beş tanedir:

1. Erkek çocuk doğduğu zaman, fazla sevinip, kız çocuğun doğumuyla üzülmemelidir. Zira bir baba olarak hayrın hangisinde olduğunu bilmek mümkün değildir. Nice erkek çocuk sahibi vardır ki, oğlunun kız olmasını temenni etmektedir. Belki kızların ebeveyne sağladığı rahatlık, erkek çocuklarının sağladığı rahattan daha fazladır. Kız çocuğunu yetiştirmekle elde edilen sevap daha boldur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ كَانَ لَهُ اِبْنَةٌ فَادَّبَهَا فَاَحْسَنَ تَادِيبَهَا وَغَذَّاهَا فَاَحْسَنَ غِذَاءَهَا وَاَسْبَغَ عَلَيْهَا مِنَ النِّعْمَةِ الَّتِى اَسْبَغَ اللّٰهُ عَلَيْهِ كَانَتْ لَهُ مَيْمَنَةً وَمَيْسَرَةً مِنَ النَّارِ اِلَى الْجَنَّةِ.

---

145) İmam Gazâlî'nin belirttiği gibi hadîs, Müslim ve Buhârî tarafından rivayet edilmiştir. 'Bizi azletmekten menetmedi' ibaresi ise, sadece Müslim'de vardır.

146) Son kısım sadece Müslim'de vardır.

Herhangi bir müslümanın bir kızı varsa, o kızına İslâm terbiyesini vermiş ve terbiyesini de gereği gibi yapmışsa, ona yedirip ve yemeğini helâlinden vermişse ve Allah'ın kendisine ihsan ettiği nimetlerden o kızcağıza ihsanda bulunmuşsa, o kız, babasını ateşten korumak hususunda bir teminat ve cennete girmesini kolaylaştıran bir vesiledir.[147]

İbn Abbas da Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet etmiştir:

مَا مِنْ اَحَدٍ يُدْرِكُ ابْنَتَيْنِ فَيُحْسِنُ اِلَيْهِمَا مَا صَحِبَتَاهُ اِلاَّ اَدْخَلَتَاهُ الْجَنَّةَ.

Hiçbir (müslüman) fert yoktur ki, iki kız evlada sahip olup onlar onun yanında bulunduğu müddet zarfında onlara iyilik yapıp (din ve dünyalarını tâmir edip) ihsanda bulunsun da o kızlar da onu cennete sokmaya vesile olmasın.[148]

Enes, Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle dediğini rivayet eder:

مَنْ كَانَتْ لَهُ ابْنَتَانِ اَوْ اُخْتَانِ فَاَحْسَنَ اِلَيْهِمَا ما صَحِبَتَاهُ كُنْتُ اَنَا وَهُوَ فِى الْجَنَّةِ كَهَاتَيْنِ.

Kimin iki kızı veya iki kız kardeşi olursa, o da bunlara yanında oldukları müddetçe ihsanda bulunursa, benim ile o kimse cennette (parmaklarını işaret ederek) bunların ikisi gibi oluruz.[149]

مَنْ خَرَجَ اِلٰى سُوقٍ مِنْ اَسْوَاقِ الْمُسْلِمِينَ فَاشْتَرٰى شَيْئًا فَحَمَلَهُ اِلٰى بَيْتِهِ فَخَصَّ بِهِ الْاِنَاثَ دُونَ الذُّكُورِ نَظَرَ اللّٰهُ اِلَيْهِ وَمَنْ نَظَرَ اللّٰهُ اِلَيْهِ لَمْ يُعَذِّبْهُ.

Herhangi bir kimse ki, müslümanların pazarlarından birisine çıkıp oradan (yiyecek veya giyecekten) birşey satın alıp evine götürüp erkek çocuklarına değil, özellikle kız çocuklarına verirse, böyle bir kimseye Allah Teâlâ (c.c) (şefkat ile)

---

147) Taberânî ve Haraîtî, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

148) İbn Mâce ve Hâkim, (*zayıf* bir senedle)

149) Harâitî, (*zayıf* bir senedle); Tirmizî, (*hasen* ve *garib* bir senedle)

bakar. Allah Teâlâ kime şefkat ile bakarsa onu artık azaba düçar etmez.[150]

مَنْ حَمَلَ طُرْفَةً مِنَ السُّوقِ اِلٰى عِيَالِهِ فَكَاَنَّمَا حَمَلَ اِلَيْهِمْ صَدَقَةً حَتّٰى يَضَعَهَا فِيهِمْ وَلْيَبْدَاْ بِالْاِنَاثِ قَبْلَ الذُّكُورِ فَاِنَّهُ مَنْ فَرَّحَ اُنْثٰى فَكَاَنَّمَا بَكٰى مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ وَمَنْ بَكٰى مِنْ خَشْيَةِ اللّٰهِ حَرَّمَ اللّٰهُ بَدَنَهُ عَلَى النَّارِ.

Kim çarşıdan güzel ve yeni birşey alıp çoluk çocuğuna götürürse, sanki onlara bir sadakayı sırtlamış götürmektedir. Tâ ki onu onların arasına bırakıncaya kadar (bu durum devam eder). Getirdiğinde erkek çocuklarından önce kız çocuklarına vermelidir. Zira bir kız çocuğunu sevindiren bir kimse, sanki Allah korkusundan ağlamıştır. Allah korkusundan ağlayan bir kimsenin bedenini Allah ateşe haram kılar.[151]

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

مَنْ كَانَتْ لَهُ ثَلَاثُ بَنَاتٍ اَوْ اَخَوَاتٍ فَصَبَرَ عَلٰى لَاْوَائِهِنَّ وَضَرَّائِهِنَّ اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ اِيَّاهُنَّ.

Kimin üç kızı veya kızkardeşi olup, onların şiddet ve zahmetlerine karşı tahammül gösterirse, Allah Teâlâ, o kulunu, onlara gösterdiği merhametten ötürü, cennetine dahil eder.

- Ey Allah'ın Rasûlü! İki tane olursa durum nasıldır?

- İki tane olursa da durum böyledir.

- Ya bir tane ise nasıldır?

- Bir tane de aynı fazileti elde ettirir.

150) Harâitî, (*zayıf* bir senedle)

151) Harâitî, (*zayıf* bir senedle); İbn Adiy, *el-Kâmil*. İbn Cevzî'ye göre bu hadîs *uydurma*'dır.

2. Doğumun ikinci edebi: Doğan çocuğun kulağına ezan okumaktır. Rafî, babasından şöyle rivayet eder: 'Allah'ın Rasûlü'nü gördüm ki, Hz. Fâtıma (r.a), oğlu Hasan'ı doğurduğu zaman, Hasan'ın kulağına ezan okudu'.[152]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ وُلِدَ لَهُ مَوْلُودٌ فَأَذَّنَ فِى اُذُنِهِ الْيُمْنٰى وَاَقَامَ فِى اُذُنِهِ الْيُسْرٰى دُفِعَتْ عَنْهُ اُمُّ الصِّبْيَانِ.

Hangi müslümanın bir çocuğu doğarsa, çocuğun sağ kulağına ezan, sol kulağına da kamet okursa, o çocuktan ümm-ü sibyan hastalığı uzaklaşır.[153]

Çocuğun ilk konuşacağı zaman, herşeyden önce ona 'Lâ ilâhe illâllah'ı telkin etmek müstehabdır ki ilk konuşması bu olsun.[154] Doğumun yedinci gününde sünnet edilmesi hususunda bir hadîs varid olmuştur.[155]

3. Üçüncü edep, çocuğuna güzel bir isim vermektir. Zira çocuğa güzel bir isim vermek çocuğun babası üzerindeki bir hakkıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِذَا سَمَّيْتُمْ فَعَبِّدُوا.

Çocuklarınıza isim verdiğiniz zaman, kulluk mânâsını ifade eden isimleri veriniz.[156]

اَحَبُّ الْاَسْمَاءِ اِلَى اللّٰهِ عَبْدُاللّٰهِ وَعَبْدُالرَّحْمٰنِ.

Allah nezdinde isimlerin en sevimlisi, Abdullah ve Abdurrahman'dır.[157] (Çünkü Kur'an'da *Abd* kelimesi bu iki isimden başkasına izafe edilmiş değildir).

---

152) Harâitî ve Hakim

153) İmam Ahmed, Ebu Davud ve Tirmizî

154) Ebu Ya'lâ, İbn Sinnî ve Beyhakî, (*zayıf* bir senedle)

155) Taberânî, (Câbir'den *zayıf* bir senedle)

156) Taberânî, (Abdülmelik'ten); Beyhakî, (Hz. Aişe'den)

157) Müslim, (İbn Ömer'den)

سَمُّوا بِاسْمِي وَلاَ تُكَنُّوا بِكُنْيَتِي.

Çocuklarınızı benim ismimle isimlendiriniz. Fakat benim künyemi kimseye vermeyiniz.[158]

Âlimler şöyle demişlerdir: Rasûlullah'ın künyesiyle künyelenmek ancak onun hayatında yasaktı. Çünkü o asırda Hz. Peygamber 'Ey Ebu'l-Kasım!' diye çağırılırdı. Şimdi ise, herhangi bir müslümana 'Ebu'l-Kasım' künyesini vermekte bir sakınca yoktur. Evet, yalnız Hz. Peygamber'in hem ismini ve hem de künyesini birden almak doğru olmaz. Çünkü Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

لاَتَجْمَعُوا بَيْنَ اسْمِي وَكُنْيَتِي.

Benim ismimle künyemi bir araya getirmeyiniz.[159]

Denildi ki, bu son hadîsin hükmü de Rasûlullah'ın hayatta olduğu zamana aittir. O zaman, adamın birisine *Ebû İsâ* künyesi verilmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Muhakkak ki, İsâ'nın babası yoktur.[160] Bu bakımdan *Ebu İsâ* ile herhangi bir kimseyi künyelendirmek mekruhtur. Düşük çocuğa, isim vermek gerekir.

Abdurrahman b. Yezid b. Muaviye dedi ki: "Düşük çocuğun kıyâmet gününde babasının arkasında koşup 'Beni dünyada iken zâyi ettin. Beni isimsiz bıraktın' diye bağıracağını bildiren bir hadîs-i şerifi işitmiştim".

Bunun üzerine Ömer b. Abdülâziz, Abdurrahman'a dedi ki:

- Kişi düşen çocuğa nasıl isim verecek? Oysa onun erkek veya kız olduğunu bilmemektedir.

- Bazı isimler vardır ki, iki sınıfa da verilir. Hamza, Ammâra, Talha ve Utbe gibi.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

---

158) Müslim ve Buhârî, (Câbir'den)

159) Ahmed, İbn Hibban, Ebu Dâvud ve Tirmizî

160) Ebu Ömer et-Tukanî, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

إِنَّكُمْ تُدْعَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِأَسْمَائِكُمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِكُمْ فَأَحْسِنُوا أَسْمَائَكُمْ.

Sizler kıyâmet gününde özel isimleriniz ve ecdadınızın isimleriyle çağrılacaksınız. O halde isimlerinizi güzelleştiriniz.[161]

Herhangi bir müslümanın mânâsı güzel olmayan ismi varsa, o ismi değiştirmek onun için müstehabdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a), el-As'ın ismini *Abdullah* ile değiştirdi. (Ümmü Seleme vâlidemizin kızı) *Zeyneb*'in ismi (temizleyici mânâsına gelen) *Berre* idi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) 'O kendi nefsini temizler' dedi ve ismini *Zeyneb* ile değiştirdi.[162] Böylece *Eflâh*, *Yesar*, *Nâfi* ve *Bereket* isimleriyle isimlenmek hususunda yasak vardır. Çünkü 'Bereket orada mı?' denir ve 'hayır' cevabı verilir.

4. Doğum edeplerinin dördüncüsü; erkek çocuğu için iki koyunu *akika kurbanı* olarak kesmektir. Kız çocuğunun akika kurbanı ise bir koyundur. Fakat erkek çocuğu için de kız için olduğu gibi bir koyun kurban edilirse, herhangi bir sakınca yoktur. Âişe vâlidemiz (r.a) Hz. Peygamber'in erkek çocuk için iki koyun, kız çocuğu için de bir koyunu 'akika' kurbanı olarak kesmeyi tavsiye ettiğini rivayet etmektedir.[163] Yine rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a) Hz. Hasan'ın akika kurbanı olarak bir koyun kesmiştir. Rasûlullah'ın böyle yapması bir koyun kesmenin de yeterli olduğuna işaret eder. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

مَعَ الْغُلَامِ عَقِيقَتُهُ فَأَهْرِيقُوا عَنْهُ دَمًا وَأَمِيطُوا عَنْهُ الْأَذَى.

Çocukla beraber akikası vardır. Bu bakımdan onun için kan akıtınız ve ondan eziyetleri uzaklaştırınız.[164]

Çocuğun kesilen tüylerinin ağırlığı kadar altın veya gümüş tartıp sadaka olarak vermek *sünnet-i seniyye*'dendir. Bu hususta

---

161) Ebu Dâvud, (Ebu Derdâ'dan). İmam Nevevî'ye göre senedi *ceyyid*'dir.

162) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

163) Tirmizî, (sahih bir senedle)

164) Buhârî, (Selman b. Amr el-Dubbî'den)

bir haber gelmiştir ki, Hz. Peygamber (s.a) Hz. Hüseyin'in doğumunun yedinci gününde Hz. Fâtıma'ya emretti: 'Onun saçını kes ve karşılığında gümüş tart, sadaka ver'. Âişe (r.a) şöyle demiştir: 'Akika olarak kesilen hayvanın kemikleri kırılmamalıdır'.

5. Doğum edeplerinin beşincisi; çocuğu ilk olarak bir parça helva veya bir hurma ile gıdalandırmaktır. Nitekim Hz. Ebubekir Sıddık'ın kızı Hz. Esmâ'dan şöyle rivayet edilir:

> Ben Kuba'da oğlum Abdullah b. Zübeyr'i doğurdum. Sonra Hz. Peygamber'e getirip kucağına bıraktım. Allah'ın Rasûlü bir hurma istedi. Onu ağzında çiğnedi, sonra Abdullah'ın ağzına koydu. Bu bakımdan Abdullah'ın karnına ilk giren gıda Hz. Peygamber'in tükürüğü oldu. Bundan sonra hurmayı yedirdi ve daha sonra kendisi için bereket istedi.

Abdullah b. Zübeyr Medine'de ilk doğan müslüman çocuğudur. Müslümanlar Abdullah'ın doğumu ile şenlik yaptılar. Çünkü müslümanlara 'Yahudiler size sihir yapmıştır. Artık sizin çocuğunuz olmaz' denilmişti.

XII. Talâk

Talâk'ın helâl olduğunu bilmelidir. Fakat Allah nezdinde mübah olanların en çok buğzedileni ve menfuru olduğunu da unutmamalıdır. Boşanmanın mübah olması, ancak bâtıl bir şekilde eziyet olmamasına bağlıdır. Ne zaman kadını boşarsa ona eziyet etmiş olur. Başkasına ancak bir cinayet işlediği veya eziyet vermeye mecbur olduğu takdirde eziyet etmesi caiz olur. Nitekim Allah Teâlâ (c.c). şöyle buyurmaktadır:

> Eğer (azarlamak, yatağını terketmek ve dövmekle) size itâat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın.
>
> (Nisâ/34)

Yani onlardan ayrılmak için herhangi bir hile aramayın ve düşünmeyin! Eğer babası gelininden nefret ediyorsa (babasının hatırını hoşnut etmek için) onu boşamak gerekir. (Çünkü babanın hakkı zevcenin hakkından daha önce gelir).

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Çok sevdiğim bir hanımım vardı. Babam Ömer (r.a) ondan nefret ettiği için onu boşamamı

söyledi. Bu durum karşısında, Hz. Peygamber'e müracaat ettim. Hz. Peygamber 'Hanımını boşa'[165] dedi.

Bu olay babanın hakkının, eşinin hakkından daha önce geldiğine işaret eder. Fakat garez ve mânâsız bir gaye için, gelinin boşanmasını istemeyen bir babanın sözü dinlenir. Hz. Ömer'in istemediği gibi... Kadın, ne zaman kocasına eziyet verip, onun yakınlarına diliyle saldırırsa, suçlu sayılır. Kadın kötü ahlâklı (çenesi düşük ve kalbi katı olduğu gibi) ve bozuk inançlı olduğu takdirde de yine hüküm böyledir.[166]

İbn Mes'ud 'Onları evlerinden çıkarmayın ve onlar da çıkmasınlar. Meğer ki, apaçık bir kötülük işlerse...' (Talak/1) ayeti hakkında 'Ne zaman kadın kocasının yakınlarına diliyle saldırırsa veya kocasına eziyet verirse, onun bu hareketi fuhşiyattır' demiştir.

Bu hüküm, kadının iddet zamanına mahsus bir hükümdür. Fakat buna rağmen insanın dikkatini maksada doğru çekmektedir. Eğer eziyet kocadan gelirse, o zaman kadın mal vermek suretiyle boşanabilir. Kadını mal karşılığında boşayan koca için nikâhın başında vermiş olduğu mehirden fazlasını almak mekruhtur. Zira verdiğinden fazlasını almak kadına zarar vermek, onu sıkmak ve namus üzerinde ticaret yapmak demektir. Oysa Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Kadınlarınıza verdiklerinizden bir şeyi geri almanız, size helâl olmaz. Şayet erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında duramayacaklarından korkarlarsa başka. Eğer Allah'ın hükümlerini hakkıyla yerine getirmeyeceklerinden korkarsınız o zaman kadının (ayrılmak için) hakkından vazgeçmesinde ikisine de günah yoktur.
>
> (Bakara/229)

Bu bakımdan kadının başta mehir olarak kocasından aldığını veya aldığından daha az bir miktarını feda edip kendini ahlâksız

---

165) *Sünen* sahipleri, İbn Hibban, Tirmizî; *sahih* ve *hasen* olduğunu söylemiştir.

166) *Kut'ul Kulûb*'da 'Eğer çenesi düşük, cehaleti büyük, eziyeti fazla ise boşaması ikisinin de dinine daha yararlıdır. Dünya ve âhirette ikisinin kalbine de rahatlık verir' denilmiştir.

kocadan kurtarmasında hiçbir sakınca yoktur. Eğer kocasıyla arasında geçimsizlik olmadığı halde kocasından mal karşılığında boşanmak isterse, o zaman günahkâr olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

أَيُّمَا امْرَأَةٍ سَأَلَتْ زَوْجَهَا طَلاَقَهَا مِنْ غَيْرِ مَا بَأْسٍ لَمْ تَرُحْ رَائِحَةَ الْجَنَّةِ وفي لفظ آخر (فَالْجَنَّةُ عَلَيْهَا حَرَامٌ).

Herhangi bir kadın, geçimsizlik olmadığı halde kocasından boşanmayı isterse, o kadın cennetin kokusunu bile alamaz.[167]

Hadîs 'Böyle bir kadın için cennet haram olur' şeklinde de gelmiştir.

اَلْمُخْتَلِعَاتُ هُنَّ الْمُنَافِقَاتُ.

Mal karşılığında boşanma dâvasında bulunan kadınlar var ya! İşte onlar münafık kadınların tâ kendileridir.[168]

Bütün bunları bildikten sonra koca, talâkta (boşamada) dört hususa riayet etmelidir:

1. Kendisiyle cinsî münasebette bulunmadığı bir *tuhur* (temizlik) zamanında boşamaktır. Zira kadını hayızlı iken boşamak veya hayızdan sonra temizlenmiş fakat o temizlik zamanında cinsi münasebette bulunmuş bir durumda boşamak her ne kadar böyle bir boşanma ile talâk olursa da bid'at bir talaktır ve haramdır.. Böyle bir durumda iddetin uzamasında sakınca vardır. Eğer kişi böyle bir durumda kadını boşamışsa onu tekrar nikâhının altına almalıdır. Zira İbn Ömer, hayız halinde bulunan hanımını boşadığında, Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e şöyle demiştir:

مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا حَتَّى تَطْهُرَ ثُمَّ تَحِيضَ ثُمَّ تَطْهُرَ ثُمَّ اِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا وَاِنْ شَاءَ اَمْسَكَهَا.

---

167) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibban

168) Nesâî, (Ebu Hüreyre'den); Tâberânî, (Ukbe b. Âmir'den *zayıf* bir senedle)

Oğluna söyle! Karısını tekrar alsın. Temizleninceye ve sonra hayız görüp tekrar temizleninceye kadar beklesin. Ondan sonra isterse boşasın, isterse boşamasın.[169]

İşte bu iddet, Allah'ın kadınları boşamak için emrettiği iddettir. Hz. Peygamber'in (s.a) İbn Ömer'e eşini nikâhının altına aldıktan sonra iki *tuhûr* (temizlik) müddeti bekleyip sabretmeyi emretmesinin hikmeti, bu müracaatın talak niyetiyle olmamasını temin içindi.

2. Hanımını boşadığı zaman, bir talâkla boşamalıdır. Üç tâlak ile birden boşamamalıdır. Çünkü tek talâkla boşanma, iddeti bittikten sonra boşamaktan gaye neyse onu ifade eder. Yani kadın tamamen boşanmış olur. Aynı zamanda, eğer kadın iddet beklerken kocası pişmanlık duyarsa bir talâkla boşadığı için kadını tekrar nikâhının altına alma imkânına sahiptir. İddet bittikten sonra da yeni bir nikâhla onunla evlenmek imkanına sahiptir. Üç talâkla boşadığı zaman çok kere pişman olur. O zaman da kadının başka birisiyle evlenip, ondan boşandıktan sonra iddeti bitinceye kadar sabretmesi gerekir. Halbuki eski kocasına dönebilmek için başka biriyle evlenmesi yasaktır. Aynı zamanda buna kendisi sebebiyet vermiş olur. Bütün bunlardan başka kalbi başkasının zevcesiyle ilgilenmiş ve onun boşanmasını istemiş olur. Yani kadın, başkası ile evlendikten sonra ilk kocasının kalbi onunla daima ilgilenir ve ne zaman adam onu boşayacaktır diye bekler. Bütün bunlardan başka evlendiğinden ötürü zevcesinden nefret duyabilir. (Zira başkasıyla düşüp kalkmış olur). Bütün bu mahzurlar üç talâkı birden vermesinin bir sonucu ve semeresidir. Oysa bir talâkla boşamakla maksat hasıl olur ve sayılan mahzurların hiçbiri de meydana gelmez. Ben bu mukaddime ile üç talâkın birden verilmesinin *haram* olduğunu söylemiyorum. Fakat yukarıda bahsettiğim mahzurlardan ötürü üç talak birden vermenin *mekruh* olduğunu söylüyorum. Yani üç talâkla birden hanımını boşayan kendini düşünmemiştir.

3. Hanımını boşadığı zaman, şiddete başvurmak ve onun haysiyetiyle oynamak gibi, hareketlere tevessül etmemeli, boşanmanın hanımı suçlayıcı olmayan sebeplere dayandığını nazik bir şekilde

---

169) Müslim ve Buhârî, (İbn Ömer'den)

ifade etmeye çalışmalıdır. Bazı hediyelerle onun gönlünü almalıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Zengin olan kudretine göre, fakir olan da gücü yettiği kadar güzellikle faydalandırsın. Bu, ihsan edenler üzerine bir borç bir haktır.
>
> (Bakara/236)

Kadına, eğer nikâhın başlangıcında mehir belirtilmemiş ise, bu şekilde nafaka vermek vâcib olur. Hasan b. Ali (r.a) çokça kadın nikâh eder ve boşardı. Bir ara, arkadaşlarından birini iki hanımını boşamak için vekil tayin ederek dedi ki: 'Git onlara söyle! İkisi de boşanmıştır. İddetlerini beklesinler ve herbirine de iddet müddetince idare etmeleri için onar dirhem ver'. Adam, Hz. Hasan'ın dediğini yerine getirdi. Hz. Hasan dönünce kendisine sordu: 'Acaba onlar ne yaptılar?' Adam şöyle dedi: Biri başını yere eğerek sustu. Diğeri ise ağlayıp feryat etti ve kulağımla şöyle dediğini duydum: 'Ayrılmış bir sevgiliden gelen az bir meta'dır bu para'. Bunun üzerine Hz. Hasan düşünceye daldı ve o kadına şefkat göstererek şöyle dedi: 'Eğer ben ayrıldıktan sonra herhangi bir kadını yeniden nikâhımın altına almak âdetine sahip olsaydım, muhakkak onu yeniden nikâhımın altına alırdım'.

Hz. Hasan (r.a) günün birinde Medine'nin fâkihi ve reisi bulunan Abdurrahman b. Hars b. Hişam'ın evine gitti. Medine'de Abdurrahman'ın benzeri yoktu. Bu zat ile Âişe validemiz (r.a) darb-ı mesel getirirdi. Şöyle ki: 'Eğer o (Basra) yolculuğumu yapmasaydım, benim için, Hz. Peygamber'den Abdurrahman b. Hars b. Hişam gibi onaltı oğlumun olmasından daha sevimli gelirdi bana'. Hz. Hasan, söz konusu Abdurrahman'ın evine gitti. Abdurrahman Hz. Hasan'a hürmet gösterdi ve onu kendi yerine oturtarak dedi ki:

- Neden bana haber göndermedin ki, ben size geleydim? Zahmet edip buraya kadar geldiniz.

- İhtiyaç bizimdir. O halde gelmek de bize düşer.

- İhtiyacınız nedir?

- Kızını istemek için geldim.

Bu sözden sonra Abdurrahman derin derin düşündü, sonra başını kaldırıp Hz. Hasan'a şöyle cevap verdi:

- Allah'a yemin ederim, yeryüzünde yürüyen hiçbir kimse benim yanımda senden daha aziz değildir. Fakat sen biliyorsun ki, kızım benim bir parçamdır. Onu kıran, beni kırmış olur ve onu sevindiren de beni sevindirmiş olur. Sen ise çokça kadın boşuyorsun. Bu bakımdan kızımı boşayacağından korkuyorum. Eğer bunu yaparsan kalbimin sana karşı olan muhabbetinin bozulacağından çekiniyorum. Sana kalbimin bozulması hiç de hoşuma gitmez. Çünkü sen Hz. Peygamber'in bir parçasısın. Eğer (zevcen olacak) kızımı boşamayacağını şart koşarsan, onu seninle evlendiririm.

Bu söz karşısında Hz. Hasan sustu, usulca kalktı ve evden çıktı.

Abdurrahman'ın aile efradından birisi diyor ki: Hz. Hasan'ın giderken şunları söylediğini işittim: 'Abdurrahman bu sözleriyle kızını benim boynuma bir halka gibi geçirmekten başka birşey kasdetmiyor'.

Hz. Ali de oğlunun (Hz. Hasan'ın) bu şekilde çokça kadın boşamasından rahatsız oluyordu. Çok zaman minberde hutbe okurken Hz. Hasan'ın çok kadın boşamasından dolayı cemaatten özür diler ve şöyle derdi: 'Hasan çok kadın boşayan kimsedir. Bu bakımdan kızlarınızı onunla evlendirmeyiniz'. Hz. Ali bu sözünü birkaç kez tekrarladı. (Yemenli) Hemedan kabilesine mensup bir kişi ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Ey emîr'el-mü'minîn! Vallahi o isteyince biz ona kızlarımızı nikâh edeceğiz. Nikâhtan sonra isterse zevciyyetinde bırakır, isterse terkeder'. Bu söz Hz. Ali'yi sevindirip şu sözleri söylemesine vesile oldu: 'Eğer ben cennetin kapıcısı olsaydım, Hemedan kabilesine selâm ile cennete giriniz derdim'.

Hz. Ali'nin bu sözü, şunu gösterir ki, kişi sevdiklerine ve evladına kızdığında, onu dinleyen de onun gibi onun dostuna atıp tutmamalıdır. Zira böyle bir şeyde onunla birleşmek çirkin bir beraberlik olur. Aksine edep, mümkün olduğu kadar burada ona muhalefet etmektedir. Böyle bir muhalefet, onun kalbini daha da hoşnut eder. Onun iç âlemine daha uygun gelir. Bunu nakletmekten gayem; boşanmanın helâl olduğunu beyan etmektir. Allah Teâlâ, boşanmakta da, evlenmekte de müslümana zenginliği va'detmektedir.

Bir de içinizden bekârları ve kölelerinizle câriyelerinizden sâlihleri evlendirin. Eğer fakir iseler Allah onları fazlından zengin eder. Allah'ın ihsânı geniştir.

(Nûr/32)

Eğer karı-koca boşanarak birbirinden ayrılırsa Allah herbirini kudretiyle zengin kılar. Allah'ın ihsânı geniştir. O, hükmünde hikmet sahibidir.

(Nisa/130)

4. Gerek boşandığında, gerekse evlendiğinde hanımının sırrını ifşâ etmemektir. Zira kadınların sırrını ifşâ etmek hususunda sahih bir haberde büyük bir tehdid vârid olmuştur.[170]

Sâlihlerden birisi, hanımını boşamak istedi. Kendisine 'Seni hanımın hakkında şüpheye sevkeden nedir ki onu boşuyorsun?' denildiği zaman, şu cevabı verdi: 'Akıllı bir kimse hanımının perdesini yırtmaz'. Hanımını boşadıktan sonra kendisine 'Neden boşadın?' denildiğinde şöyle demiştir: 'Benim başkasının hanımıyla artık ne alâkam var ki, ondan bahsedeyim?'

İşte buraya kadar zikrettiklerimiz kocaya düşen vazifelerdir.

B) Kocanın Hanımı Üzerindeki Hakları

Bu hususta en güzel söz şudur: *Nikâh bir nevi köleliktir.* Bu bakımdan kadın (teşbih yoluyla) kocanın kölesi sayılmaktadır. O halde koca, karısından neyi isterse karısının onu yerine getirmek suretiyle itaat etmesi lâzımdır. Kocanın karısının üzerindeki hakkının büyüklüğüne dair birçok hadîsi şerif gelmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

أَيُّمَا امْرَأَةٍ مَاتَتْ وَزَوْجُهَا عَنْهَا رَاضٍ دَخَلَتِ الْجَنَّةَ.

Hangi kadın, kocası kendisinden razı olduğu halde ölürse, o kadın cennete girer.[171]

---

170) Müslim, (Ebu Said'den)

171) Tirmizî ve İbn Mâce

Adamın biri sefere çıktı. Hanımına 'Evin ikinci katından alt katına inme' diye emir verdi. Hanımın babası alt katta bulunuyordu ve hastalanmıştı. Bunun üzerine kadın, Hz. Peygamber'e haber gönderdi: 'Bana izin versin, üst kattan alt kata, babamın yanına ineyim'. Hz. Peygamber: 'Kocana itaât et' dedi. Bundan sonra kadının babası vefat etti, yine Rasûlullah'a haber gönderip babasının cenazesinde bulunmak için izin istedi. Hz. Peygamber 'Kocana itaat et' dedi. Böylece kadının babası defnedildi. Definden sonra Rasûlullah kadına 'Senin kocana itâat etmen yüzü suyu hürmetine Allah Teâlâ babanı bağışladı' haberini gönderdi.[172]

اِذَا صَلَّتِ الْمَرْاَةُ خَمْسَهَا وَصَامَتْ شَهْرَهَا وَحَفِظَتْ فَرْجَهَا وَاَطَاعَتْ زَوْجَهَا دَخَلَتْ جَنَّةَ رَبِّهَا.

Kadın beş vakit namazını kıldığı, Ramazan orucunu tuttuğu, iffetini koruduğu ve kocasına itâat ettiği zaman rabbinin cennetine girmiş olur.[173]

Hz. Peygamber böylece kocaya yapılan itâati İslâm'ın esaslarından saymıştır. Hz. Peygamber (s.a) kadınları vasıflandırarak şöyle buyurmuştur:

حَامِلاَتٌ وَالِدَاتٌ مُرْضِعَاتٌ رَحِيمَاتٌ بِاَوْلاَدِهِنَّ لَوْلاَ مَا يَأْتِينَ اِلَى اَزْوَاجِهِنَّ دَخَلَ مُصَلِّيَاتُهُنَّ الْجَنَّةَ.

Gebe kalırlar, doğururlar, emzirirler ve çocuklarına şefkat gösterirler. Eğer kocalarına karşı yaptıkları nankörlük olmasaydı, onların namaz kılanları cennete girecekti.[174]

اِطَّلَعْتُ فِى النَّارِ فَاِذَا اَكْثَرُ اَهْلِهَا النِّسَاءُ.

(İsrâ gecesinde veya uykuda) cehennem bana gösterildi. Baktım ki, ateşte bulunanların çoğu kadınlardı.

Kadınlar 'Neden böyledir yâ Rasûlullah?' diye sordular. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

---

172) Taberânî, *Evsat*, (*zayıf* bir senedle)

173) İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den)

174) İbn Mace ve Hâkim, (Ebu Umame'den)

يُكْثِرْنَ اللَّعْنَ وَيَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ.

Çokça lânet okurlar ve kocalarının iyiliklerini inkar ederler...[175]

اِطَّلَعْتُ فِى الْجَنَّةِ فَإِذَا أَقَلُّ أَهْلِهَا النِّسَاءُ فَقُلْتُ: أَيْنَ النِّسَاءُ؟ قَالَ: شَغَلَهُنَّ الأَحْمَرَانِ الذَّهَبُ وَالزَّعْفَرَانُ.

Cennete baktım ve gördüm ki, cennet halkının en azını kadınlar teşkil etmektedir. Bu durum karşısında şöyle sordum: 'Kadınlar nerede?' Cennet bekçisi bana şu cevabı verdi: 'Onları, iki kırmızı; yani altın ve boyalı elbiseler cennetten meşgul etti'.[176]

Hz. Peygamber (s.a) bu sözüyle zînet ile süslü elbiseleri kasdetmiştir.

Âişe vâlidemiz şöyle anlatır: Genç bir kız Hz. Peygamber'e gelip 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ben gördüğün gibi genç bir kızım. Çok kimseler tarafından istenmekteyim, fakat evlenmekten kaçınıyorum. Acaba kocanın kadın üzerindeki hakkı nedir?' diye sordu. Rasûlullah şöyle cevap verdi:

لَوْ كَانَ مِنْ فَرْقِهِ إِلَى قَدَمِهِ صَدِيدٌ فَلَحَسَتْهُ مَا أَدَّتْ شُكْرَهُ.

Eğer kocanın tepesinden ayağına kadar bütün bedeni irinler içinde kalıp hanımı o irinleri diliyse yalasa, yine de ona karşı teşekkür vazifesini yerine getirmiş sayılmaz.

Genç kız 'O halde ben evleneyim mi?' deyince, Hz. Peygamber şöyle dedi:

بَلَى تَزَوَّجِى فَإِنَّهُ خَيْرٌ.

Evet evlen. Zira evlenmek, evlenmemekten daha hayırlıdır.[177]

---

175) Müslim ve Buhârî, (İbn Abbas'tan)

176) İmam Ahmed, (Ebu Umame'den *zayıf* bir senedle)

177) Hâkim, (Ebu Hüreyre'den *sahih* bir senedle)

. İbn Abbas şöyle anlatıyor: Haysam kabilesinden bir kadın gelip 'Ben kocası olmayan bir kadınım, evlenmek istiyorum. Acaba kocanın eşi üzerindeki hakkı nedir?' diye sorunca, Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

إِنَّ مِنْ حَقِّ الزَّوْجِ عَلَى الزَّوْجَةِ إِذَا أَرَادَهَا فَرَاوَدَهَا عَلَى نَفْسِهَا وَهِيَ عَلَى ظَهْرِ بَعِيرٍ لاَ تَمْنَعُهُ وَمِنْ حَقِّهِ أَنْ لاَ تُعْطِيَ شَيْئًا مِنْ بَيْتِهِ إِلاَّ بِإِذْنِهِ فَإِنْ فَعَلَتْ ذٰلِكَ كَانَ الْوِزْرُ عَلَيْهَا وَالأَجْرُ لَهُ، وَمِنْ حَقِّهِ أَنْ لاَ تَصُومَ إِلاَّ بِإِذْنِهِ فَإِنْ فَعَلَتْ جَاعَتْ وَعَطِشَتْ وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنْهَا وَإِنْ خَرَجَتْ مِنْ بَيْتِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ لَعَنَتْهَا الْمَلاَئِكَةُ حَتَّى تَرْجِعَ إِلَى بَيْتِهِ أَوْ تَتُوبَ.

Kocanın eşi üzerindeki hakkından birisi; kocası onu yatağa davet ettiği zaman, o devenin sırtında bile olsa kocasını reddetmemesidir. Yine kocanın hakkından birisi de kocanın izni olmaksızın onun evinden herhangi bir şeyi başkasına vermemesidir. Eğer kocasından izin almadan onun evinden başkasına birşey verirse günahı onun boynuna, sevabı ise kocasına yazılır. Kocanın hakkından birisi de, kocanın izni olmaksızın nafile oruç tutmamasıdır. Eğer kocanın izni olmadan nafile oruç tutarsa, boşu boşuna acıkmış ve susamış olur, o oruç kendisinden kabul olunmaz. Eğer kocanın izni olmadığı halde kocasının evinden çıkarsa, eve dönünceye veya tevbe edinceye kadar melekler ona lânet okurlar.[178]

لَوْ أَمَرْتُ أَحَدًا أَنْ يَسْجُدَ لأَحَدٍ لأَمَرْتُ الْمَرْأَةَ أَنْ تَسْجُدَ لِزَوْجِهَا مِنْ عِظَمِ حَقِّهِ عَلَيْهَا.

Eğer herhangi bir kimseye Allah'tan başka bir varlığa secde etmesini emretseydim, muhakkak ki kadına, kocasına secde etmesini emrederdim. Böyle bir emri de kocanın karısı üzerindeki haklarının büyüklüğünden ötürü verirdim.[179]

Kadının rabbinin cemâline en yakın olduğu zaman evinin içinde bulunduğu zamandır. Kadının evinin açık bir yerinde namaz kılması, camide namaz kılmasından daha üstün-

---

178) Beyhakî, (İbn Ömer'den)

179) Tirmizî ve İbn Hibban, (Ebu Hüreyre'den); Ebu Dâvud, (Kays'tan); İbn Mâce, (Hz. Aişe'den)

> dür. Evinin iç kısmında namaz kılması evinin açık kısmında kıldığı namazdan daha üstündür. Evin içindeki küçücük odasında kıldığı namaz ise, evin içinde kıldığı namazdan daha üstündür.[180]

Hadîs-i şerifteki 'mahda' veya 'mıhda' kelimesi 'ev içindeki oda' demektir. Bunun böyle olması ise, kadının daha fazla gözlerden kaybolmasından ileri gelir. Bu sırra binâen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Kadın avrettir. Bu bakımdan kadın evinden çıktığı andan itibaren şeytanı onu saptırmak için gözetlemeye başlar.[181]

> Kadının on avreti vardır. Ne zaman ki, kadın evlenirse, kocası onun tek bir avretini örter. Öldüğünde, kabir onun on avretini birden örter.[182]

Kocanın eşi üzerindeki hakları çoktur. Onların en önemlisi şu iki şeydir:

a) Namusunu korumak ve tesettüre riayet etmek.

b) İhtiyacın haricinde olan şeyleri istemeyi terketmek ve kocanın kazancı haram olduğu takdirde onu yemekten sakınmak.

Evet, selef-i sâlihîn zamanında kadınların âdeti şöyleydi: Kişi evinden çıktığı zaman, hanımı veya kızı, arkasından şöyle haykırıyordu: 'Haram kazançtan sakın! Zira biz açlık ve fakirliğe sabredebiliriz, fakat ateşe sabredemeyiz'.

Seleften bir kişi sefere çıkmak istedi. Komşuları onun sefere gitmesini hoş görmediler. Bundan ötürü de hanımına 'Neden onun sana herhangi bir nafaka bırakmadan sefere çıkmasına razı oluyorsun?' dediler. Kadın şu cevabı verdi: 'Ben kocamı tanıdığımdan beri onu hazır yiyen biri olarak gördüm. Onu rızık verici olarak tanımış değilim. Benim rızık verici bir rabbim vardır. Hazır yeyici gidiyor, rızık verici ise kalıyor'.

---

180) İbn Hibban, (İbn Mes'ud'dan); Ebu Dâvud ve Beyhakî, (Hz. Aişe'den)

181) Tirmizî, *hasen* ve *sahih* olduğunu söylemiştir. İbn Hibban, (İbn Mes'ud'dan)

182) Hâfız Ebu Bekir Muhammed b. Ömer, *Târih-i Talib*, (Hz. Ali'den *zayıf* bir senedle)

İsmail'in kızı (Şamlı) Rabia Hatun[183] Ahmed b. Ebî Havarî'ye evlenme teklifinde bulundu. Ahmed ise ibâdetle meşgul olduğundan ötürü bu teklifi hoş karşılamadı ve Rabia'ya şöyle dedi:

- Vallahi ben kendi hâlimle meşgul olduğum için kadınlara karşı herhangi bir isteğim mevcut değildir.

Bunun üzerine Rabia; kendisine şu karşılığı verdi:

- Ben de kendi hâlimle meşgul olduğum için sana ihtiyacım yok. Benim şehvetim de kalmamış, fakat kocamdan bol bol servet kaldı. Seninle hayat birliği yapıp, o serveti arkadaşlarına infak etmeni ve senin sayende sâlih kimselerle tanışmayı istedim. Belki böyle bir infak ve tanışma, benim için Allah'a götürücü bir vesile olur.

Rabia'nın bu sözüne karşılık olarak Ahmed 'O halde, hocamdan izin isteyinceye kadar bana mühlet ver' dedi. Sonra Ahmed, hocası Ebu Süleyman ed-Dârânî'ye müracaat etti. Ahmed diyor ki: Mürşidim Ebu Süleyman hep beni evlenmekten meneder, 'Arkadaşlarımızdan kim evlenmişse onun hâli muhakkak bozulmuştur' derdi. Fakat Rabia'nın bana söylediklerini kendisine naklettiğim zaman 'Onunla evlen. O, Allah'ın veli kullarındandır. Bu konuşma, sıddîkların konuşmasıdır' dedi. Mürşidimin emri üzerine Rabia ile evlendim. Bizim evimizde bir çuval *Ces* (bir madde) bulunuyordu. Bu madde, yemekten sonra çıkıp gitmek isteyenlerin el yıkamasından ötürü tükendi. Bu madde ile yıkanmayıp *Eşnan* ile yıkananlar da çoktu. Ahmed diyor ki: 'Rabia üzerine üç kadın daha getirdim'. Rabia bana kuvvetli yemekler yedirip güzel kokular sürdükten sonra şöyle dedi: 'Keyifli ve kuvvetli olarak kadınlarının yanına git'.

Bu hâdisede ismi geçen Rabia Hâtun, Şamlılar arasında Basra'da bulunan Rabiat'ül-Adeviyye'ye benziyordu.

Kadının gözetmesi gereken vazifelerden biri de, kocasının servetine karşı gevşeklik göstermemesi, aksine onu korumasıdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

183) İsmail'in kızı Rabia Şamlıdır. Kendisi Sûfîlerden zâhide bir kadındır. İmam Ahmed, bazı meselelerde bu kadına müracaat ederdi. Bu kadın Ebu Süleyman ed-Dârânî'nin terbiyesinde yetişmiş bir dervişe idi.

Kadına, kocasının evinden ancak onun izni olduktan sonra yedirmek helâl olabilir. Ancak bozulmasından korkulan yaş yiyeceklerden olursa o zaman izin almadan fazlasını yedirebilir. Eğer kadın kocasının rızasını aldıktan sonra yemeğinden yedirirse, kocaya yazılan ecir kadar, kendisine de ecir yazılır. Eğer onun izni olmaksızın yedirirse, yedirilenin ecri kocaya yazılır. Günahı ise kadına...[184]

Kadının ana-babasına düşen görev ise, ona (mutlak mânâda) güzel muaşereti ve özellikle kocasıyla olan ilişkilerin edeplerini öğretmektir.

Hârice el-Fezzârî'nin kızı Esmâ, kızını evlendirdiği zaman ona şöyle hitap etti:

Sen, içinde bulunduğun yuvadan ayrılıp, tanımadığın bir yatağa gireceksin. Daha önce tanımadığın bir eşle karşılaşacaksın. Bu bakımdan sen ona yer, o da sana gök olmalı. Sen ona beşik, o sana direk olmalı. Sen ona câriye ol ki, o sana köle olsun. Ondan uzaklaşma ki, o seni unutmasın. Eğer o sana yaklaşırsa, sen ona daha da yaklaş. Eğer o senden şiddetle uzaklaşırsa, sen de (onun şiddetinden korunmak için) ondan uzaklaş. Onun burnunu, kulağını ve gözünü koru. O senden ancak güzeli koklasın. Ancak iyiyi dinlesin ve ancak güzele baksın.

Adamın biri zevcesine şöyle demiştir:

Benden gelen affı kabul eyle. O zaman sevgimi kendin için devam ettirmiş olursun. Öfkelendiğim zaman da bana cevap verme. Tef vururmuş gibi durma. Zira sen, senden kaybolanın ne halde olduğunu bilmezsin. Fazla şikâyette bulunma ki aşkı ortadan kaldırmış olmayasın. Bu takdirde kalbim senden uzaklaşır. Kalpler ise daima değişmektedir. Çünkü ben gördüm ki, kalpte sevgi ve eziyet bir araya geldiği zaman, sevgi pek fazla devam etmeyip hemen gidiveriyor.

Kadının yerine getirmekle mükellef olduğu edepler hususunda en kapsamlı söz şudur: 'Evinin derinliğinde oturmalı. İğini elinden bırakmamalı. Çok girip çıkmamalı. Komşularıyla az

---

184) Ebu Davud et-Tayalâsî ve Beyhakî, (İbn Ömer'den)

konuşmalı. Ancak gerektiği zaman onlara gitmeli. Kocası evde olmadığı zaman, onun namusunu ve malını korumalı. Bütün işlerinde kocasını sevindirmeyi düşünmeli. Nefsinde ve kocasının malında kocasına ihanet etmemeli. Onun evinden ancak onun izniyle çıkmalı. Eğer onun izniyle çıkarsa güzelliklerini yırtık pırtık bir kıyafet içerisinde gizlemeli. Çarşı ve pazarlardan geçmeyi değil, tenha yolları seçmeli. Yabancı bir kimseye sesini duyurmaktan sakınmalı veya yabancı bir kimseye kendisini tanıtmaktan sakınmalı. İhtiyaçlarını temin etmek için kocasının dostuna kendisini tanıtmamalı. Kendisini tanıdığını veya kendisinin tanıdığını zannettiği bir kimseye kendisini tanıtmayacak bir şekilde davranmalı. Durumunu düzeltmeye ve ev işlerini düzene sokmaya çalışmalı. Namazına, orucuna yönelmeli. Kapıya gelen kocasının bir dostu izin istediği zaman, kocası hazır olmadığı takdirde kapıda onlara kim olduklarını dahi sormamalı ve onlarla karşılıklı konuşmaya girişmemeli. Bütün bunları kendi nefsi ve kocasının şerefi için yapmalı. Cenabı Hakkın rızık olarak kocası vasıtasıyla kendisine verdiğine kanaat etmeli ve diğer akrabalarının hakkını da takdim etmeli. Nefsinde çok nazif olmalı. Her zaman öyle bir durumda bulunmalı ki, kocası istediği anda onunla yatağa girmeli. Kocasının çocuklarına şefkat göstermeli. Onları örtmeye dikkat etmeli. Çocuklarına küfretmek ve kocasına karşılık vermek hususunda dili kısa olmalı'. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Ben ve yanakları kırmızı bulunan bir kadın (iki parmağına işaret ederek) cennette bunların ikisi gibiyiz. O öyle bir kadındır ki, kocasından dul kalmış, küçük kızlarını büyütmek için şehvetinden korunmuş. O çocuklar hayırlı bir şekilde büyüyüp minnetsiz oluncaya veya ölünceye kadar bu hâl devam etmiştir.[185]

> Allah Teâlâ benden önce cennete girmeyi Âdemoğluna haram kılmıştır. Ancak ben sağıma baktığımda bir de ne göreyim! Bir kadın benden önce cennet kapısına varmak istiyor. Soruyorum: 'Şu kadının durumu nedir ki benden önce cennet kapısına varmak istiyor?' O zaman bana denildi ki: 'Ey Muhammed! Bu güzel bir kadındı. Yanında yetimleri vardı.

---

185) Ebu Dâvud, (Ebu Mâlik'ten *zayıf* bir senedle)

Onları büyütmek için sabredip kocaya gitmedi. Onların işleri yoluna girinceye kadar durum böyle devam etti. Bu bakımdan Allah Teâlâ bu kadın kuluna bu hareketinden ötürü teşekkür etti.[186]

Kadının yerine getirmekle mükellef olduğu edeplerden biri de güzelliğiyle kocasına karşı böbürlenmemek, kocasının çirkinliğinden ötürü de onunla alay etmemektir.

el-Esmâî şöyle anlatır: Ben bir ara çöle bedevîler arasına gittim. Çok güzel bir kadını çok çirkin bir kocanın nikâhı altında görünce dedim ki:

- Ey kadın! Sen kendin için razı mısın ki, böyle çirkin bir kocanın nikâhı altında bulunuyorsun?

- Ey kişi sus! Bu sözünle kötülük yaptın. Belki de kocam Allah için bir iyilik yapmıştır. Allah Teâlâ beni onun sevabı olarak kendisine vermiştir veya ben bir kötülük yapmışım, Allah Teâlâ bu çirkin kocayı bana bir ceza olarak vermiştir. Acaba ben Allah'ın bana razı olduğuna razı olmayayım mı?

Esmâî diyor ki; 'Kadın bu şekilde beni susturdu'.

Yine Esmâî şöyle demiştir: "Çölde (bedeviler arasında) bir kadın gördüm. Sırtında kırmızı, allı-pullu bir entarî, eli kınalı ve aynı zamanda elinde bir tesbih vardı. Ben 'Şu tesbihin, bu süslerden ne kadar uzaktır?' dedim. Kadın dedi ki: 'Benim Allah için bir tarafım vardır. Onu zâyi etmem. Oynaşmak ve tembellik için de diğer bir tarafım vardır'. Kadının bu sözünden anladım ki, bu kadın sâliha ve evli bir kadındır. Süslerini kocasına karşı olan vazifesi olarak takınıyor".

Kadının edeplerinden biri de, kocası bulunmadığı zaman salâhtan ayrılmamaktır. Kocası bulunduğu zaman da oynaşmak, gülüşmek ve lezzetin bütün sebeplerine başvurmaktan ayrılmamalı. Hiçbir durumda kocasına eziyet vermek kadına uygun düşen bir hareket değildir.

Muaz b. Cebel'den rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Dünyada herhangi bir kadın kocasına eziyet verdiğinde, o koca için cennette bulunan hurisi şöyle çağrıda bulu-

---

186) Harâitî, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

nur: 'Ey kadın! Allah seni kahretsin. Ona eziyet verme. O, senin yanında misafirdir. Yakında senden ayrılıp bize gelecektir'.[187]

Kadının üzerinde evlenme hakkı olarak vacib olan şeylerden biri de kocası öldüğü zaman, dört ay on günden fazla matemli kalmamak, kokudan ve süsten bu müddet zarfında kaçınmaktır.

Ebu Seleme'nin kızı Zeyneb şöyle diyor: Rasûlullah'ın zevcesi Ümmü Habibe'nin babası Ebu Süfyan b. Harb öldüğü zaman, onun yanına gittim. Ümmü Habibe, içinde kına veya başka maddeler bulunan bir kokuyu istedi. Onu önce bir kızın başına sürdü. Sonra onunla yanaklarını ovaladı. Daha sonra şöyle dedi: Vallahi benim koku sürünmeye ihtiyacım yok. Ne var ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: 'Allah'a ve ahirete iman eden bir kadın için herhangi bir ölünün matemini üç günden fazla tutmak helâl değildir. Ancak, kocasının matemi hariç'.[188]

Kadın, iddeti tamam oluncaya kadar kocasının evinden nikâhlıymış gibi çıkmamalıdır. Ne ailesini ziyaret etmeli ve ne de zaruret olmaksızın herhangi bir yere çıkmalıdır. Kadına düşen edeplerden biri de, ev içinde gücünün yettiği her hizmeti yapmaktır.

Hz. Ebubekir'in kızı Esmâ şöyle anlatır:

> Zübeyr ile evlendim. Zübeyr'in yeryüzünde ne malı ne kölesi, atından ve sucu devesinden başka ne de herhangi bir şeyi vardı. Ben onun atının yemini veriyordum. Onu atı beslemekten kurtarmıştım ve atın seyisliğini yapıyordum. Devesine hurma çekirdeğini döver yedirirdim. Suyu çekiyor, su kabını delindiği zaman dikiyor ve hamurunu yoğuruyordum. Başımın üzerinde bir fersahın üçte ikisi kadar uzakta bulunan yerden hurma çekirdeklerini devesine taşıyordum. Babam (Hz. Ebubekir), bana bir cariye gönderip o cariye Zübeyr'in atına bakıncaya kadar bu vazifelere devam ettim. Babam o cariyeyi göndermek suretiyle sanki beni âzâd etmişti. Birgün ashabıyla beraber gelen Rasûlullah'a rastladım. Benim başımın üzerinde hurma çekirdeğinin sepeti vardı. Hz. Peygamber beni görünce devesine 'Çök, çök!' dedi. Gayesi, deveyi çöktürüp beni terkisine almaktı. Ben er-

---

187) Tirmizî ve İbn Mâce

188) Müslim ve Buhârî

kekle beraber gitmekten utandım. Kocam Zübeyr'i ve onun kıskançlığını hatırladım; zira Zübeyr insanların en kıskancıydı. Hz. Peygamber de benim bu durumumu farkedip anladı. (Beni bırakıp yoluna devam etti). Böylece Zübeyr'e geldim ve başımdan geçenleri ona hikâye ettim. Bunun üzerine Zübeyr şöyle dedi: 'Vallahi senin başında taşıdığın çekirdekler, Rasûlullah'ın terkisine binmeden bana daha ağır geldi'.[189]

Nikâh âdâbına ilişkin bu bölüm Allah'ın izniyle burada sona ermiş bulunuyor. Allah her seçkin kulunun üzerine rahmet deryalarını coştursun! Âmin.

---

189) Müslim ve Buhârî

Üçüncü Kitab

KİTABU ÂDÂB'İL-KESB VE'L-MEÂŞ

(Kazanç ve Geçim Âdâbı)

1. Kazancın Fazileti ve Kazanca Teşvik
2. Ticarî İlişkilerin Sıhhatini Bilmek
3. Ticarette Haksızlıktan Kaçınıp Adaletli Davranmak
4. Dünya ve Âhiret İşlerinde Tüccarın Dini için Titiz Davran-ması

III. Kitabu Âdâb'il-Kesb ve'l-Meâş

(Kazanç ve Geçim Âdabı)

Giriş

Tevhidinde hak ve bir olan Allah'tan başka herşeyin bütünüyle yok olup gideceğine inanan muvahhidin hamdiyle Allah'a hamdederiz. Hiç çekinmeden, Allah'tan başka herşeyin bâtıl olduğunu açık bir dille belirten bir kimsenin tâzimiyle Allah'ı tâzim ederiz. Yerde ve göklerde ne varsa, hepsi bir araya toplansa bile ne bir kara sineği, ne de bir çekirgeyi (veya zerreyi) yaratmaya güçlerinin yetmeyeceğini ilân eden bir kimsenin tebciliyle Allah'ı tebcîl ederiz. Yeryüzünü kullarına yaygı ve döşek gibi serdiğinden, gökleri de kubbe olarak yüceltiğinden ötürü Allah'a şükrederiz. Geceyi gündüz üzerine sardığından, geceyi insanlar için örtü kılıp gündüzü de maişet zamanı kıldığından ötürü Allah'a şükrederiz. Gündüzü insanlar için maişet vakti kılmıştır ki, insanlar fazlını aramak için yeryüzüne dağılsınlar ve elde ettikleri nimetlerle ihtiyaçlarını gidersinler.

Rasûlü üzerine rahmet deryalarını coşturmasını talep ederiz. O öyle bir rasûldür ki, mü'minler (kıyamette) susuz olarak onun havzına vardıklarında kana kana o havuzdan içip dönerler. Onun âli ve ashâbı için de aynı temennide bulunuyoruz. O ashâb ki, İslâm'a yardımda zerre kadar ihmalkârlık yapmayıp canla başla çalışmışlardır.

Yarab! Hz. Peygamber'e ve ashabına salât ve selâm eyle!

Terbiyecilerin terbiyesi, sebeplerin hazırlayıcısı olan Allah, ahireti sevab ve ceza evi, dünyayı da kazanç, çalışma ve zorlukları yüklenme yeri kılmıştır. Dünyadaki çalışma, sadece ahiret için olup, dünya geçimini ihmal etmek demek değildir. Aksine dünya geçimliği, ahirete selâmetle vardırmak için vesile ve ahiret için yardımcıdır. Bu bakımdan dünya, ahiretin tarlasıdır ve ahirete selâmetle vardıran bir merdivendir.

İnsanlar (kazanç hususunda) üç kısma ayrılır:

a) Dünya geçimiyle meşgul olan ve kendisini ahiretinden tamamen uzaklaştıran kişi ki helâk olanlardandır.

b) Ahireti kendisini dünya geçiminden alıkoymuş olan kişi ki kurtulmuşlardandır.

c) Ahiretini düşünerek çalışıp, dünya ile ikisini birden yürüten kişi ki orta yolda gidenlerdendir. İktisad mertebesine (itidale), ancak kazanç elde etmek hususunda doğru yoldan ayrılmayan bir kimse varabilir. Dünyasını ahirete vesile yapsın diye çalışan bir kimse, ilâhî nizamın edebleriyle edeblenmedikçe bu sahada ilerlemiş sayılmaz. Biz ticaret, sanat ve diğer çalışma dallarının edeb ve sünnetlerini teker teker sayacağız ve bunları beş bölümde açıklayacağız:

Birinci Bölüm: Kazancın faziletì ve ona teşvik edici deliller

İkinci Bölüm: Ticarî ilişkilerin sıhhatini bilmek

Üçüncü Bölüm: Ticarette adâletli olmak

Dördüncü Bölüm: Ticarette iyi davranmak

Beşinci Bölüm: Tüccarın kendisini ve dinini koruması

BİRİNCİ BÖLÜM

Kazancın Fazileti ve Kazanca Teşvik

Ayetler

Gündüzü ise, geçim vakti kıldık.

(Nebe/11).

Orada sizin için ve (beslediğinizi sandığınız, fakat aslında) sizin beslemediğiniz kimseler için geçimlikler meydana getirdik.

(Hicr/20)

(Hac mevsiminde) rabbinizin lütuf ve keremini aramanızda (alışveriş yapmanızda) sizin için bir günah yoktur.

(Bakara/198).

Bir kısmı Allah'ın fazlından rızık aramak için (ticaret maksadıyla) yeryüzünde yol tepecekler.

(Müzzemmil/20)

Sonra namaz kılınınca yeryüzüne dağılın da, Allah'ın fazlından rızık arayın.

(Cum'a/10)

Hadîsler

مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبٌ لاَيُكَفِّرُهَا اِلاَّ الْهَمُّ فِى طَلَبِ الْمَعِيشَةِ.

Günahlardan bir kısım vardır ki, onlara ancak kazanç yolunda çekilen üzüntü ve yorgunluklar kefaret olur.

اَلتَّاجِرُ الصَّدُوقُ يُحْشَرُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَعَ الصِّدِّيقِينَ وَالشهداءِ.

Dürüst tüccar kıyâmet gününde sıddîk ve şehidlerle beraber haşrolunur.[1]

مَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلاَلاً وَتَعَطُّفًا عَنِ الْمَسْئَلَةِ وَسَعْيًا عَلَى عِيَالِهِ وَتَعَطُّفًا عَلَى جَارِهِ لَقِىَ اللّٰهَ وَوَجْهُهُ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ.

Kim nefsini dilencilikten korumak, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmek ve fakir komşularına yardım etmek için helâlinden kazanırsa, o kimse kıyamet gününde Allah'ın huzuruna yüzü ayın ondördü gibi parıl parıl parladığı halde varır.[2]

Hz. Peygamber (s.a) günün birinde ashabıyla beraber oturuyordu. Ashâb-ı kirâm güçlü, kuvvetli ve sabahın erken saatlerinde çalışmaya giden bir genç görürler ve şöyle derler: 'Bu gence yazık! Keşke gençliğini ve kuvvetini Allah yolunda sarfetseydi'. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurur:

لاَتَقُولُ، هٰذَا، فَإِنَّهُ إِنْ كَانَ يَسْعَى عَلَى نَفْسِهِ لِيَكُفَّهَا عَنِ الْمَسْئَلَةِ وَيُغْنِيَهَا عَنِ النَّاسِ فَهُوَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَإِنْ يَسْعَى عَلَى اَبَوَيْنِ ضَعِيفَيْنِ اَوْ ذُرِّيَّةٍ ضِعَافٍ لِيُغْنِيَهُمْ وَيُكْفِيَهُمْ فَهُوَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ، وَإِنْ كَانَ يَسْعَى تَفَاخُرًا وَتَكَاثُرًا فَهُوَ فِى سَبِيلِ الشَّيْطَانِ.

Böyle söylemeyin! Eğer bu genç nefsine yardım etmek, nefsini dilencilikten korumak ve insanlara muhtaç olmamak için çalışıyorsa, onun bu çalışması Allah yolundadır. Eğer düşkün ebeveyninin nafakası veya zayıf olan çoluk-çocuğunun nafakası için çalışıp onları kimseye muhtaç etmemek ve dilenmekten korumak gayesini güdüyorsa bu da Allah yolundadır. Eğer böbürlenmek ve servetinin çokluğuyla arkadaşlarına karşı gururlanmak için çalışıyorsa, onun çalışması şeytan yolundadır.[3]

---

1) Tirmizî ve Hâkim, (Ebu Said'den)

2) Ebu Şeyh, Ebu Nuaym ve Beyhakî, (Ebu Büreyde'den)

3) Taberânî, (Ka'b b. Acre'den *zayıf* bir senedle)

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ يَتَّخِذُ الْمِهْنَةَ لِيَسْتَغْنِيَ بِهَا عَنِ النَّاسِ وَيُبْغِضُ الْعَبْدَ يَتَعَلَّمُ الْعِلْمَ يَتَّخِذُهُ مِهْنَةً.

Allah Teâlâ (c.c), insanlara muhtaç olmaktan kurtulmak için herhangi bir iş edinen kulunu muhakkak sever. Mal kazanmaya âlet etmek için ilim öğrenen kuluna da muhakkak buğzeder.[4]

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى يُحِبُّ الْمُؤْمِنَ الْمُحْتَرِفَ.

Muhakkak ki, Allah Teâlâ, sanatkâr bir mü'mini sever.[5]

أَحَلُّ مَا أَكَلَ الرَّجُلُ مِنْ كَسْبِهِ وَكُلُّ بَيْعٍ مَبْرُورٍ.

Kişinin yediği en helâl nafaka, kazancından (el emeğinden) ve dürüst alışverişten yediği nafakadır.[6]

أَحَلُّ مَا أَكَلَ الْعَبْدُ كَسْبُ يَدِ الصَّانِعِ إِذَا نَصَحَ.

Kulun yediği en helâl rızık -(Allah rızası için) nasihatta bulunduğu takdirde- sanatkârın kazandığıdır.[7]

عَلَيْكُمْ بِالتِّجَارَةِ فَإِنَّ فِيهَا تِسْعَةَ أَعْشَارِ الرِّزْقِ.

Ticaret yapınız! Çünkü rızkın onda dokuzu ticarettedir.[8]

Anlatıldığına göre, Hz. İsa (a.s) bir kişiyi görür ve ona şöyle sorar.

- Ne yapıyorsun?
- Allah'a ibadet ediyorum.
- Senin geçimini temin eden kim?

---

4) Irakî, hadisi bu şekilde görmediğini kaydeder.
5) İbn Adiy, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)
6) İmam Ahmed, (Rafi'den)
7) İmam Ahmed, (Ebu Hüreyre'den)
8) İbrahim el-Harbî, (Ebu Nuaym b. Abdurrahman'dan)

- Kardeşim.

- O halde senin kardeşin senden daha fazla Allah'a ibadet ediyor.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنِّى لاَأَعْلَمُ شَيْئًا يُقَرِّبُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَيُبْعِدُكُمْ مِنَ النَّارِ اِلاَّ اَمَرْتُكُمْ بِهِ وَاِنِّى لاَأَعْلَمُ شَيْئًا يُبْعِدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَيُقَرِّبُكُمْ اِلَى النَّارِ اِلاَّ نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ. وَاِنَّ الرُّوحَ الْاَمِينَ نَفَثَ فِى رُوعِى اَنَّ نَفْسًا لَنْ تَمُوتَ حَتَّى يَسْتَوْفِىَ رِزْقَهَا وَاِنْ اَبْطَأَ عَنْهَا فَاتَّقُوا اللّٰهَ وَاَجْمِلُوا فِى الطَّلَبِ.

Ben sizi cennete yaklaştırıp ateşten uzaklaştırıcı olan her ne biliyorsam muhakkak onu yapmanızı size emrettim. Yine sizi cennetten uzaklaştırıp cehenneme yaklaştırıcı bildiğim herşeyden sizi nehyettim. Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) benim kalbime vahyetti ki, herhangi bir nefis dünyadaki rızkını sonuna kadar almadıkça ölmez. Her ne kadar o rızık, bazen gecikse bile... Bu bakımdan Allah'tan korkunuz! Rızık ararken güzel ve helâl yollardan arayınız.[9]

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber (s.a) burada güzel ve helâl yollardan rızık aramayı emir buyurmaktadır. 'Rızık aramayı bırakınız' demiyor. Sonra hadîsin sonunda şöyle buyurmuştur:

وَلاَ يَحْمِلَنَّكُمْ اِسْتِبْطَاءُ شَىْءٍ مِنَ الرِّزْقِ عَلَى اَنْ تَطْلُبُوهُ بِمَعْصِيَةِ اللّٰهِ تَعَالَى فَاِنَّ اللّٰهَ لاَيُنَالُ مَا عِنْدَهُ بِمَعْصِيَتِهِ.

Sakın rızkın herhangi bir kısmının gecikmesi sizi Allah'a isyan ederek rızık aramaya sevketmesin. Zira günah ile Allah'ın nezdinde bulunan rızka asla erişilmez.

اَلْاَسْوَاقُ مَوَائِدُ اللّٰهِ تَعَالَى فَمَنْ اَتَاهَا اَصَابَ مِنْهَا.

Pazarlar Allah Teâlâ'nın kurulmuş sofralarıdır. Kim o sofralara gelirse mutlaka nasibini alır.[10]

---

9) İbn Ebî Dünya ve Hâkim, (İbn Mes'ud'dan)

10) Irakî, hadîsî *merfû* olarak görmediğini kaydeder.

لأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلَهُ فَيَحْتَطِبَ عَلَى ظَهْرِهِ خَيْرٌ مِنْ أَنْ يَأْتِيَ رَجُلاً أَعْطَاهُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ فَيَسْأَلَهُ أَعْطَاهُ أَوْ مَنَعَهُ.

Herhangi birinizin eline bir ip alıp sırtında odun taşıması, Allah'ın fazlından rızık verdiği bir kişiye gelip dilenmesinden daha hayırlıdır. İster o servet sahibi kendisine versin, isterse vermeyip reddetsin.[11]

مَنْ فَتَحَ عَلَى نَفْسِهِ بَابًا مِنَ السُّؤَالِ فَتَحَ اللّٰهُ عَلَيْهِ سَبْعِينَ بَابًا مِنَ الْفَقْرِ.

Kim nefsi için dilencilikten bir kapı açarsa Allah Teâlâ onun üzerine fakirlikten yetmiş kapıyı açar.[12]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Lokman Hekîm, oğluna şöyle demiştir: 'Ey oğlum! Fakirlikten helâl kazanç ile korun. Zira fakir olan bir kimseye üç felâket isabet eder:

a) Dini zayıflar.

b) Aklında za'fiyet belirir.

c) Mürüvveti gider. Bu üç felâketten daha şiddetlisi ise, halkın kendisiyle alay etmesidir'.

Hz. Ömer (r.a) şöyle buyurmuştur: "Sizden hiç kimse çalışmayı bıraktığı halde oturarak 'Ey Allah'ım! Bana rızık gönder' demesin; zira biliyorsunuz ki, gökler altın ve gümüş yağdırmamaktadır".

Zeyd b. Mesleme, arazisinde fidan dikerdi. Hz. Ömer kendisine 'Çok isabetli bir iş yapıyorsun, sakın kimseye muhtaç olma, bu senin dinin için daha koruyucu olur ve seni halkın gözünde daha da büyütür. Nitekim kardeşiniz Uhayha b. Cüllah şöyle demiştir:

فَلَنْ أَزَالَ عَلَى الزَّوْرَاءِ أَعْمُرُهَا، إِنَّ الْكَرِيمَ عَلَى الْإِخْوَانِ ذُو الْمَالِ.

---

11) Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

12) Tirmizî, (Ebî Kebşe'den)

Ben (Medine arazisinden bir parça olan) Zevrâ'yı sulayıp imar etmekteyim. Zira arkadaşları nezdinde ancak mal sahibi olan bir kimse kıymetlidir.

İbn Mes'ud (r.a) 'Herhangi bir kimseyi, ne dünyasının ve ne de ahiretinin emrinde çalışır olarak görmezsem ondan ikrah ederim' demiştir.

İbrahim en-Nehâî'ye, doğru olan tüccarın hali soruldu: 'Sence doğru bir tüccar mı daha iyidir, yoksa tamamen kendisini ibadete veren bir âbid mi?' İbrahim ise şöyle cevap verdi: 'Bence doğru tüccar daha iyidir. Çünkü doğru tüccar daimî bir cihad halindedir. Şeytan ölçek ve tartı hususunda devamlı ona hücum eder vermek ve almak cephesinden de ona hulûl etmek ister. O ise, şeytanla mücahede ederek onu püskürtür'.

Hasan Basrî şöyle buyurmuştur: 'Bence çoluk çocuğum için alış veriş yaptığım bir yerde ecelimin gelip gırtlağıma sarılmasından daha sevimli bir ölüm yeri yoktur'.

Hadîs âlimi Haysem b. Cemil el-Bağdadî 'Çok zaman benim aleyhimde konuştuğunu kişiden işitmiş olurum. Hiçbir şeyde ona muhtaç olmadığımı hatırlayarak aleyhimdeki sözlerinin hiçbir kıymet taşımadığını hissederim' demiştir.

Eyyûb b. Temime es-Sahtiyânî 'Çalışıp helâlinden az kazanmak, dilenip çok kazanmaktan benim için daha sevimlidir' demiştir.

İbrahim b. Edhem, gazâya gitmek üzere gemiye binmiş iken şiddetli ve ters bir rüzgâr esmeye başlar. Gemide bulunanlar, beraberlerinde bulunan İbrahim b. Edhem'e şöyle derler:

- Sen şu şiddetli rüzgârı görmüyor musun?

- Bu şiddet ne ki! Şiddetin en hakîkisi insanlara muhtaç olmaktır.

Yine Eyyûb es-Sahtiyanî der ki: "Ebu Kulabe[13] bana 'Pazardan ayrılma (alışveriş yap); zira en büyük huzur insanlara muhtaç olmamaktır' demişti".

---

13) Bu zat, mevsuk ve mutemed bir zâttır. H. 114 senesinde kadı olmak istemediği için kaçmış ve Şam'da vefat etmiştir.

Ahmed b. Hanbel'e 'Evinde veya camide oturup 'Ben çalışmayacağım, takdir edilen rızık kendiliğinden bana gelsin' diyen bir kimse hakkında ne dersin?' diye sorulduğunda İmam Ahmed şöyle cevap vermiştir: 'Bu kimse, ilmi bilmeyen ve düşüncesinde sapıtan bir kimsedir. Acaba bu insan Hz. Peygamber'in (s.a) şu hadîslerini duymamış mı?'

إِنَّ اللّٰهَ جَعَلَ رِزْقِى تَحْتَ رُمْحِى.

Allah benim rızkımı mızrağımın gölgesi altında kılmıştır.[14]

تَغْدُو خِمَاصًا وَتَرُوحُ بِطَانًا.

Kuş, sabahleyin yuvasından karnı aç olarak çıkar. Akşamleyin yuvasına karnı tok olarak döner.[15]

Rasûlullah'ın ashâbı, karada ve denizde ticaret yaparlardı. Hurmalıklarında çalışırlardı. Onlara uymak elbette bir müslümanın gereken vazifelerindendir ve elbette ki, ancak onlara uyulur. Gerisi boş laftır.

Ebu Kulabe bir kişiye 'Seni maişetini temin etmek için çabalarken görmem, seni mescidin köşesinde görmemden daha sevimli gelir bana' demiştir.

Ebu Amr el-Evzâî, İbrahim b. Edhem'le karşılaşır ve İbrahim'in sırtında bir bağ odun görür. İbrahim'e şöyle der: 'Ey Ebu İshak! Ne zamana kadar odun taşıyacaksın? Oysa senin kardeşlerin senin yerine çalışabilirler?' Bunun üzerine İbrahim, Evzâî'ye şu cevabı verir: 'Ey Ebâ Amr! Bana böyle serzenişte bulunma! Zira ben bir kısım şeyhlerden şöyle buyurduklarını işittim: 'Herhangi bir kimse helâlinden kazanmak yolunda bir zillete düşerse, ona Allah'ın cenneti vacib olur'.

Ebu Süleyman ed-Dârânî şöyle der: 'Bizce ibadet, daima namaz kılmaktan ve başkasının senin nafakanı temin etmesinden ibaret

---

14) İmam Ahmed

15) Tirmîzî ve İbn Mâce

değildir. Fakat önce ekmeğini temin etmekle işe başla. Onu elde et. Sonra (dâimî) ibadetle meşgul ol'.[16]

Muaz b. Cebel (r.a) şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet gününde bir tellâl şöyle bağırır: 'Allah'ın yeryüzünde buğzettiği kimseler nerede?' Bu çağrı üzerine, mescidlerde dilenenler ayağa kalkarlar".

Bu söz, İslâm'ın dilenciliği ve başkasından rızık teminine güvenmeyi kötülediğine işarettir. Babasından miras yoluyla kalan malı yoksa, ancak çalışmak ve ticaret yapmak kişiyi böyle bir felâketten kurtarır.

مَا اُوحِىَ اِلَىَّ اَنِ اجْمَعِ الْمَالَ وَكُنْ مِنَ التَّاجِرِينَ وَلٰكِنْ اُوحِىَ اِلَىَّ اَنْ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتّٰى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ.

> Bana 'malı derle ve tüccarlardan ol!' diye vahyedilmedi, bana sadece şu şekilde vahyedilmiştir: 'Rabbinin hamdiyle tesbih et ve secde edenlerden ol! Ölüm sana gelinceye kadar rabbine ibâdet et'.[17]

Selman-ı Fârisî'ye 'Bize tavsiyede bulun!' denildiğinde, 'Sizden herhangi bir kimse hacı olarak veya gâzi veya rabbi için bir mescidi tamir edici olarak ölmek gücüne sahip ise bu şekilde ölsün. Sakın sizden herhangi bir kimse tüccar veya harac toplayıcısı olarak ölmesin!' buyurmuştur. Şayet yukarıda zikrettiğimiz Hz. Peygamber'in hadîsîyle, Selman-ı Farisî'nin sözünü öne sürecek olursan, cevap olarak deriz ki; bu hususta gelen bu haberlerin arasındaki şeklî zıddıyetin kaldırılması, cem ve telif edilmesi, hâllerin anlaşılmasına bağlıdır. Bu bakımdan biz 'Ticaret mutlak mânâda, herşeyden daha üstün ve efdaldir' demiyoruz. Aksine deriz ki; ticaret ya zarurî nafakayı temin etmek veya servet edinmek ya da yeterli miktardan daha fazlasını elde etmek için istenilir. Bu nedenle eğer ticaretten (zarurî ihtiyaçtan) daha fazla malın çoğalması ve birikmesi isteniliyorsa ve 'Bu mal, hayır yerlerine ve sadakalara sarfedilsin' niyeti de işin içerisinde yoksa, böyle bir ti-

---

16) Ebu Nuaym, *Hilye*; 'Nefsin nafakası temin edildiği zaman itminana kavuşur ve ibadet için boşalır. Veseveseler de böyle bir nefisten uzaklaşırlar'.

17) İbn Merduveyh, (İbn Mes'ud'dan)

caret, kötü bir ticarettir. Zira bu ticaret, her hatanın başı ve temeli olan dünya sevgisine sarılmaktan başka bir mânâ taşımamaktadır. Ticarette niyet bu olmakla beraber, tüccar zâlim ve hain ise, o zaman bu mânâdaki ticaret sadece zulüm ve fâsıklık olur. İşte Selman-ı Fârisi 'Sakın tüccar ve harac toplayıcısı olarak ölme!' sözüyle bunu kasdetmektedir. Aynı zamanda, tüccardan yeterli olandan daha fazlasını kötü emellerine erişmek için talep eden bir kimseyi kasdetmektedir. Ticaretten başka geçim yolu olmayıp, ancak ticaretle ailesini geçindirecekse böyle bir kimsenin ticaret yapması onun için faziletli bir hareket olur. Tembel tembel oturup insanların kendisine yardım etmelerini beklemektense, ticaretle uğraşmalıdır. Hatta böyle durumlarda ticaretle uğraşarak ailesini geçindirmek bedenî ibadetlerle meşgul olmaktan daha iyidir.

Kazancın terkedilmesi, dört zümre için, terkedilmemesinden daha efdaldir:

1. Bedenî ibadetlerle meşgul olan âbidler.

2. Mükâşefe ve hâl ilimlerinde kalben çalışıp bâtını ile seyreden kişiler.

3. İnsanlara dinî konularda yardımcı olan zâhir ilimleriyle uğraşan âlim, müftü, müfessir, muhaddis ve benzerleri.

4. Sultan, kadı ve benzeri gibi toplumun işleriyle uğraşanlar.

İşte bu zümreler, toplum yararına harcanmak için bulunan servetten zarurî ihtiyaçlarını karşıladıkları zaman veya fakirler ve âlimler için *fîsebîlillah* vakfedilen kaynaklardan zarurî ihtiyaçlarını aldıkları zaman, üzerinde bulundukları vazifeleriyle meşgul olmaları, çalışmalarından daha üstündür. Bu sırra binaendir ki, Allah Teâlâ -daha önce geçtiği gibi- Rasûlü'ne 'Rabbinin hamdiyle tesbih et ve secde edenlerden ol!' diye vahiy göndermiş, 'Tüccarlardan ol' diye vahiy göndermemiştir. Çünkü Hz. Peygamber, saydığımız bu dört vasfı nefsinde bulunduran bir zattı. Bir de dil ile vasfedilmesi mümkün olmayan ek vazifeleri vardı. Yine bu sırra binaendir ki, Hz. Ebubekir Sıddîk (r.a) halife seçildiği zaman, ashâb-ı kirâm (r.a) kendisine ticaretle meşgul olmayı terketmesini söylediler. Zira ticaretle uğraşması, kendisini toplumun işlerinden uzaklaştırırdı. Böylece kendisi zarurî ihtiyacını devlet hazinesinden karşılıyordu ve böyle yapmasının ticaret yapmaktan

daha evlâ olduğuna da kanaat getirmişti. Sonra vefat ettiği zaman, devlet hazinesinden aldıklarının geri verilmesini vasiyyet etti. Fakat halife seçildiği ilk dönemde maaş alıp müslümanların idaresiyle meşgul olmayı daha üstün görmekteydi.

Bu dört sınıf insan için iki hâl daha vardır:

A) Bunlar çalışmayı terkettikleri zaman, zarurî ihtiyaçları ancak halkın elinden, halkın verdiği zekât ve sadakalardan dilenciliğe muhtaç olmaksızın temin edilir. Bu bakımdan böyle bir durumda, çalışmayı terkedip vazifeleriyle meşgul olmaları daha evlâdır. Zi a vazifeleriyle meşgul olmaları, müslümanlara hayırlı işlerde yardım etmektir. Bir de müslümanlardan, müslümanların boynunda farz bulunan bir hakkı kabul edip yüklenmektedirler. Böyle yapmak, onlar için daha efdal ve evlâdır.

B) İkinci hâl, dilenmeye muhtaç olmaktır. Yani yukarıda belirtilen vazifelerine devam etmek için çalışmayı terkederlerse, nafakalarını ancak dilenmek suretiyle temin edeceklerdir. İşte bu durum, üzerinde düşünülecek bir durumdur. Dilencilik ve onu kötülemek hususunda yukarıda rivayet ettiğimiz şiddetli haberler zâhirde dilencilikten kaçınmanın başka bir vazifeyi görmekten daha evlâ olduğuna delalet ederler. Fakat durumları tedkik etmeksizin şahısların hususî ve umumî hallerini göz önünde bulundurmaksızın 'Bu hadîsler mutlaka dilenciliği menetmekte ve zemmetmektedir' demek çok zor bir hüküm olur! Belki bu hüküm, esasında kulun ictihadına ve nefsi hakkındaki düşüncesine havale edilmiş bir hükümdür. Şöyle ki; meşgul olduğu ilim ve amelden kendisine ve başkalarına dokunacak fayda ile, dilenciliğin şahsındaki zilletini ve başkalarına yükleyeceği yükü mukayese eder. Bu takdirde çok kimse vardır ki, halka temin ettiği fayda ve kendisinin de ilim ve âmelle meşgul olmaktaki faydası çoğalır. Az bir târiz ve işaret yapmak suretiyle zarurî ihtiyacının tahsili ise, bu faydalara nisbet edildiği zaman, daha basit gelir kendisine.. Çok kimseler hakkında da bu durumun tam aksi tecelli etmektedir. Çok zaman durumundan elde ettiği fayda ile mahzuru karşılaştırır, ikisi eşit çıkar. Bu bakımdan mürîdin böyle bir durumda müftîler kendisine fetva verseler dahi kalbinden fetva istemesi daha uygundur. Zira fetvalar suretlerin tafsilâtları ve durumların incelikleri ihâta edilmeksizin verilirler. (Ama şahıs kendi iç âlemini ve ahvâlinin inceliklerini güzelce ihâta edebilir. O

halde kendi fetvası, kendisi için daha uygun ve muteberdir. Eğer fetva verecek kabiliyette ise).

Seleften bazı kimselerin üçyüzaltmış dostu vardı. Bütün seneyi bu dostlarının her birine bir gece misafir gitmek suretiyle geçirirdi. Bir kısmının da otuz dostu vardı. İşte bunlar ibadetle meşgul olup (dostlarından geçiniyorlardı). Çünkü kesinlikle bilirlerdi ki; geçimlerini sağlayan dostları, böyle yapmaktan aciz olmadıkları gibi, kendilerine -iyilikleri bu sâlih kimselerce kabul olunduğundan ötürü- bunu bir minnet sayarlar. Bu bakımdan selef-i sâlihînden bu kimselerin dostlarının iyiliklerini kabul etmeleri, onların ibadetlerine eklenen bir hayırdı. O halde, bu konularda inceden inceye ve derin bir şekilde düşünmek gerekir. Eğer alan, kabul ettiği mal ile dinine yardım ediyor, veren de cânu gönülden veriyorsa, alanın ecri de verenin ecri gibidir. Bu mânâlara muttali olan bir kimse, nefsinin hâlini bilmek imkânına sahip olabilir. Hâline ve vaktine nisbetle kendisi için neyin yapılmasının daha efdal ve uygun olduğunu da kalbine danışarak öğrenebilir. İşte bu, kazancın faziletidir. Bu bakımdan kazanca vesile olan akid, dört hususu kapsayıcı olmalıdır:

1. Sıhhat

2. Adâlet

3. İhsan

4. Dinî (emirlere) gösterilen titizlik

O halde biz, bu dört hususun herbiri hakkında bir bölüm ayıracak ve ikinci bölüme sıhhat sebeplerini zikrederek başlayacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

Ticarî İlişkilerin Sıhhatini Bilmek

Kesb/Alışveriş, Ribâ (Fâiz), Selem, İcare, Kırad ve Şirket (Ortaklık) ve Çalışıp-Kazanmanın Hareket Noktasını Teşkil Eden Bu Tasarrufların Sıhhatli Olması İçin Şer'an Gereken Şartlar

Her çalışan müslümana bu konunun ilmini elde edip bilmek farzdır. Zira ilmin elde edilmesi, her müslüman için farzdır ve müslümanların boynunda farz olan ilim de, muhtaç olduklarının ilmidir. Çalışan bir müslüman ise, çalışma ilmine muhtaçtır. Ne zaman ki, bu konunun ilmini elde ederse, muâmeledeki bozucu unsurlara vâkıf olur ve böylece onlardan sakınır. Bu konunun dışında kalan müşkül ve girift fer'î meseleler ise, o meselelerin neden girift olduklarına vâkıf olup onları bilen kimselerden sorup hakîkatlerini öğreninceye kadar onlar hakkında menfî veya müsbet bir hüküm vermekten kaçınmalıdır; zira kişi, fesadın sebeplerini icmalî de olsa bilmediği zaman, ne zaman duraklamasını ve ne zaman meseleyi soracağını bilemez. Eğer kişi 'Ben çalışma ile ilgili ilmi daha önceden öğrenmeyi bir ihtiyaç saymam. Ancak çalışıp sabrederim. Ne zaman bir hâdise vâki olursa, o zaman gidip öğrenirim ve bilmediğim için de ehlinden fetva isterim' derse, ona şöyle cevap verilir: Akidleri nelerin bozduğunu özet olarak bilmediğin zaman, hâdisenin meydana geldiğini ne ile bileceksin? Zira özet olarak akidleri nelerin bozduğunu bilmeyen bir kimse fasid olduğu halde- alışverişine ve tasarruflarına devam edip gider. Onların *sahih* ve *mübah* olduklarını zanneder. Bu bakımdan mübah olanı, mahzurlu olandan ayırmak, girift yerleri açık yerden tefrik etmek için az da olsa ticaret ilmini bilmek gerekir. Bu sırra binaen Hz. Ömer çarşıda gezer, bazı tüccarları kamçısıyla dövüp şöyle derdi:

لاَيَبِيعُ فِى سُوقِنَا اِلاَّ مَنْ يَفْقَهُ وَاِلاَّ اَكَلَ الرِّبَا شَاءَ اَمْ اَبى.

Bizim çarşımızda ancak bilenler alışveriş yapabilir. Aksi takdirde bilmeyen Allah'ın haram kıldığı ribâyı ister istemez yer!

Akidlerle ilgili ilim çoktur. Ancak yukarıda beyan ettiğimiz bu altı akidden çalışan bir kimse hiçbir zaman ayrılamaz. Bu altı akid de şunlardır:

1. Bey' (Alışveriş)
2. Riba
3. Selem
4. İcare
5. Şirket
6. Kırâd

Bu bakımdan biz bu akidlerin şartlarını izaha çalışalım.

1. Bey' (Alışveriş)

Allah Teâlâ (c.c) alışverişi helâl kılmıştır. Alışverişin (*sahih* olması için) üç rükün vardır:

a) Akdi yapan (satıcı veya alıcı)

b) Akdi yapılan (satılan veya alınan mal)

c) Lâfız ('sattım' veya 'şu kadar miktar mukabilinde aldım' gibi sîgalar).

a) Akdi Yapan (Satıcı veya Alıcı)

Tüccar bir kimsenin, kör, köle, mecnun veya çocuk ile alışveriş yapmaması gerekir; zira çocuk mükellef değildir. Mecnun da onun gibi... Bu bakımdan çocuk ve mecnunun alışverişleri bâtıldır. İmam Şâfiî'ye göre, çocuğun velîsi kendisine alışveriş yapabileceğine dair izin verse dahi, onun alışverişi sahih değildir. O halde tüccar, çocuk ve deliden aldığı şeyleri tazmin etmeye mecburdur. Tüccarın çocuk ve deliye sattığı şeyler onların elinde zâyi olursa tüccarın kesesinden gitmiş olur. Akıllı köleye gelince, onun

alışverişi, ancak efendisinin izniyle sahih olabilir. Bu bakımdan bakkala, fırıncıya, kasaba ve bunlara benzer ticaret erbabına gereken şudur: Kölelerle, efendileri onlara alışveriş izni vermeden onlarla alışveriş etmemektir. Efendilerinin kölelere izin verdiklerini ya kendi kulaklarıyla işitmelidirler veya memlekette 'Bu köle alışverişte efendisi tarafından görevli ve onun adına alışveriş yapmak hususunda yetkilidir' şeklinde bilinmesi gerekir. Bu bakımdan tüccar, bu yaygın habere güvenerek veya kendisine kölenin efendisi tarafından görevlendirildiğini söyleyen âdil bir kimsenin haberine itimad ederek onunla alışveriş yapabilir. Eğer kölenin efendisi, köleyi görevlendirmediği halde tüccar onunla muamele yaparsa, aralarında yapılan bu akid bâtıldır. Tüccar köleden neyi alırsa, o kölenin efendisine ait bir tazminat olarak tüccarın yanında bulunuyor demektir ve tüccar, köleye birşey teslim ettiği takdirde, kölenin elinde o teslim edilen zâyi olursa ne kölenin efendisi zayi olan malı toplamaya mecbur olur ne de o mal kölenin boynuna yüklenen bir hak olur. Bilâkis tüccar, ancak bu köle âzâd edildiği zaman, o hakkını kendisinden isteyebilir. Kör bir kimseye gelince; kör görmediği bir nesneyi satmış veya almış olur. Bu bakımdan onun ne satışı, ne de alışı sahihtir. Biz köre demeliyiz ki; 'Kendine gözü gören bir vekil tâyin et. O vekil senin hesabına alışveriş yapsın'. O halde âmânın vekil tutması sahihtir vekilinin de alışverişi (müvekkili için) sahihtir. Eğer tüccar bilfiil iki gözden âmâ olan kimse ile alışveriş yaparsa, muamelesi fâsiddir. Âmâdan ne alırsa, aldığı mal kıymeti nisbetinde elinde bir nevi emanet gibi bulunur ve ondan sorumludur. Âmâya teslim ettiği maldan da kıymeti nisbetinde âmâ sorumludur. Kâfire gelince, onunla muamele caizdir. Ancak mushaf kâfire satılamaz. Müslüman bir köle, kâfire satılmaz. Eğer kâfir müslümanlarla savaş halindeyse, ona silah satmak da haramdır. Bütün bunlara rağmen tüccar kâfire mushaf-ı şerif, müslüman köle ve savaş halindeki kâfire de silah satarsa, bu muameleleri merduddur ve bu muamelerlerden ötürü kendisi de âsidir. Türkten, Türkmenden, Arap ve Kürtten olan askerlere, hırsız, hain, faizci, zâlim ve malının çoğu haram olan kimselere gelince, onların elinden herhangi bir şeyi almak tüccar için uygun bir hareket değildir. Çünkü bunların malı, çoğu zaman haramdır. Ancak onlardan aldığı

şeyin helâl olduğunu biliyorsa o vakit alabilir. Bunun tafsilâtı *Helâl ve Haram* bölümünde gelecektir.[18]

b) Akdi Yapılan (Satılan veya Alınan Mal)

Bu ise, akidlerin birinden diğerine nakil edilmesi istenen maldır. İster o mal *semen* (nakit yerine geçen mal) olsun ister *musemmen* (satılan mal) olsun... Bu bakımdan satılan malda altı şart aranır.

1. Maddesinin pis olmaması gerekir.

Bu bakımdan köpeği, domuzu, gübreyi ve insan pisliğini satmak *sahih* değildir. (Bu hüküm Şâfiî'ye göredir. Ebu Hanife'ye göre tezek ve gübreler satılabilir). Fildişi ve o dişten yapılan kapların satılması da sahih değildir. Zira kemik, ölüm ile necis olmuştur. Fil ise, kesilse dahi temiz sayılamaz. Bu bakımdan filin kemikleri kesilmesiyle dahi temiz olmaz. İçkinin satılması caiz değildir. Eti yenilmeyen hayvanların içinden çıkartılan yağların satışı da caiz değildir. Her ne kadar bu yağlar çırada yakmak ve gemileri yağlamak için yararlı ise de...

Maddesi temiz olan ve fakat daha sonra necasetin düşmesiyle veya içinde bir farenin ölmesiyle necis olan yağın satılmasında herhangi bir beis yoktur. (Ancak alıcıya durumu izah etmek farzdır). Zira böyle bir yağdan, yemek dışında yararlanmak caizdir. Esasında necis de değildir. İpek böceklerinin satışında bir beis görmemekteyim; zira bu tohum, kendisinden faydalanan bir hayvanın aslını teşkil etmektedir. Bunu tavuğun yumurtasına benzetmek, bunu gübreye benzetmekten daha evlâdır. Misk kesesinin satışı caizdir. Diri olarak geyiğin boynundan koparıldığı zaman temizliğine hükmedilir.

2. Satılan malın faydalı olması gerekir.

Bu bakımdan haşaratları, fareyi ve yılanı satmak caiz değildir. Sihirbazların yılandan istifade etmeleri ise, dikkate alınmaz. Yine yılanı sepetten çıkarıp halka göstermek suretiyle fayda sağlamaya

---

18) Gazâlî'nin bu kavimlere karşı bir husumeti olduğu düşünülmemelidir. Onun döneminde bunlar devlet hizmetinde çalışıyorlar ve zorbalık yapıyorlardı. Müellif bu nedenle mallarının haram olduğuna hükmetmektedir.

da itibar edilmez. Kedinin, arının (çakır ve doğan gibi öğretilmeye kabiliyetleri olan) pars ve arslanın satışı caizdir. Avlanmak için elverişli olan veya derisinden faydalanılan hayvanın satışı da caizdir. Fili yük taşımak için satmak caizdir. Etleri yenilmese de, Tuti, Tavus ve şekli güzel olan bütün kuşların satışları caizdir. Zira onların seslerini dinlemek ve onları seyretmek mübah bir şeydir. Güzelliğine hayran kalındığı halde köpeğin alınıp satılmaması, Hz. Peygamber'in yasaklamasından ötürüdür.[19]

Ud (saz), sanç (zenç), oyun-eğlence aletlerinin satışı caiz değildir. Zira şer'an bunların hiçbir yararları yoktur. (Bu görüş İmam Şâfiî'ye aittir).

Çamurdan yapılmış ve bayramlarda çocukların oynaması için satılan hayvan heykelleri gibi nesnelerin satışı melâhi aletlerinin satışı gibidir. Zira bütün bunları kırmak dinen vaciptir. Ağaçların resimlerini yapmak için müsamaha gösterilmiştir.

Üzerinde hayvan resimleri bulunan elbise ve tabaklara gelince... Onları satmak sahihtir. Resimli perdeleri satmak da böyledir. Hz. Peygamber (s.a) Aişe validemize şöyle buyurmuştur:

اِتَّخِذِى مِنْهَا نَمَارِقَ.

Ondan yastıklar yap![20]

Fakat resimli elbiseler ve örtüleri duvara asmak suretiyle kullanmak caiz değildir. Madem bir şekilde insan bunlardan faydalanabilir, o halde bu şekil için onların satışı sahihtir.

3. Kendisinde tasarruf edilen mal, akid yapanın malı olmalı veya esas mal sahibi tarafından, kendisine tasarruf izni verilmiş olmalıdır.

Malın sahibi olmayan bir kimseden, mal sahibinin o kimseye izin vermesini beklemek kaydıyle satın almak caiz değildir. Bilâkis

---

19) Müslim ve Buharî, (İbn Ömer'den). 'Sürü köpeği veya evi muhafaza eden köpek hariç, köpek edinen bir kimsenin amelinden hergün iki kırat kadar sevabı azalır'.

20) Hz. Âişe evinde, içinde hayvan şekilleri bulunan bir perde asmıştı. Hz. Peygamber bunu hoş görmeyip Hz. Aişe'ye şöyle demiştir: 'Bu perdeyi oradan indir. Ondan yastık yüzü yapabilirsin'. (Müslim ve Buhârî)

malın sahibi daha sonra o satan kimseye satış iznini verse bile, akdin yenilenmesi farzdır. Kadından, kocasının malını satın almak uygun bir hareket değildir. Nitekim kocadan da karısının malını satın almak uygun olmadığı gibi... Babadan evladının malını, evlattan da babasının malını almak da uygun değildir. Bütün bu muameleler eğer mal sahibi bu yakınları tarafından malının satıldığını bilse, o satışa rıza gösterecektir kanaatine dayanarak yapılsa bile yine de uygun değildir. Çünkü alışverişten önce, mal sahibinin rızâsı olmadığı takdirde alışveriş doğru olmaz. Bunun benzerleri, çarşı ve pazarlarda cereyan etmektedir. Bu bakımdan dindar olan bir kimseye böyle bir alışverişten sakınmak gerekir.

4. Satılan mal şer'an ve görünüşte teslim edilmesi mümkün olan birşey olmalıdır.

Bu bakımdan teslim edilmesi görünüşte mümkün olmayan şeyin satışı doğru değildir. Meselâ efendisinden kaçmış köle, suda yüzen balık, hayvanın karnında bulunan cenîn ve boğanın belinde bulunan meni satılamaz. Böylece koyunun sırtındaki yünü, hayvanın memesindeki sütü satmak da caiz değildir. Zira onu alıcıya teslim etmek pek zordur. Çünkü satılan kısım satılmayan kısım ile karışıktır. Rehinde bulunan, vakfedilen ve efendisine çocuk doğuran cariye gibi şer'an teslim edilmesinden âciz olunan şeylere gelince, onların da satışları doğru değildir. Anneyi küçük yavrusundan ayırıp satmak caiz değildir. Çünkü küçük yavru annesiz tahammül edemez! Böylece yavruyu da annesiz satmak caiz değildir. Zira satılan yavruyu müşteriye teslim etmek, anneden yavruyu ayırmak olur ki, bu da haramdır. Bu bakımdan satış suretiyle de olsa, hayvanı yavrusundan ayırmak doğru değildir.

5. Satılan malın maddesi, miktarı ve vasfının belli olması gerekir.

Satılan malın maddesini bilmek ise, satıldığı anda maddesine işaret etmek suretiyle mümkün olur. O halde eğer (Ali) dese ki: 'Şu sürüden bir koyunu sana sattım veya şu dükkânda bulunan elbiselerden birini sana sattım veya şu toptan bir metre sana sattım. Hangi taraftan istersen kes veya şu araziden sana on zira (arşın) sattım. Hangi taraftan istersen al'. Bütün bu suretlerde satış bâtıldır. Bütün bu işlemler dinde küstahça hareket eden ve dinî emirlere pek önem vermeyenlerin âdet edindikleri işlemlerdir

Ancak miktarı bilinen bir şeyin bir kısmını bu şekilde satmak caizdir. Meselâ bir şeyin yarısını veya onda birini satarsa, böyle bir satış caizdir.

Miktarın bilinmesine gelince, satılan malın miktarı ancak ölçek veya tartı veya bakmak suretiyle tayin edilir. Şayet Amr 'Sana şu elbiseyi, falanın elbisesini sattığı fiyatla sattım' dese ve o anda satıcı da alıcı da onun fiyatını bilmeseler, bu alış veriş bâtıldır. Yine Amr 'Sana şu terazi taşı ağırlığınca sattım' dese ve 'terazi taşı' denilen *Sanca*'nın ağırlığı belli değilse, böyle bir alışveriş bâtıl olur. Eğer Zeyd dese ki: 'Şu buğday yığınını sana sattım'. Bu satış da bâtıldır. (Çünkü miktarı belli değildir). Eğer 'Şu para kesesi veya şu altın parçası mukabilinde sana sattım' derse ve müşteri de, o para kesesini veya altın parçasını görüyorsa, bu alışveriş sahihtir. Müşterinin bakmak suretiyle tahmini, miktarın bilinmesi için kâfidir.

Satılan malın vasfının bilinmesine gelince... Bu husus görmekle sabit olur. Bu nedenle müşteri tarafından daha önce görülmemiş ortada olmayan bir malı satmak, caiz değildir; meğer ki, müşteri onu çok kısa bir zaman önce görmüş olsun ki, o zaman zarfında onun değişmesi genellikle mümkün olmasın. İşte aradan bu kadar az bir zaman geçmişse hazırda olmayan bir mal satılabilir. Satılan malın vasfını tarif etmek onun vasfını tesbit etmek yerine geçmez. Bu, Şâfiî mezhebinin en kuvvetli görüşüdür. (Bunun karşılığı olan bir görüş daha vardır). Makinede bulunan bir elbiseyi rakamlara itimad ederek satmak caiz değildir. Nitekim başakta bulunan buğdayın caiz olmadığı gibi. İçinde korunduğu kabuğuyla pirincin satılması caizdir. Böylece muhafazası bulunan kabuğun içinde cevizin ve bademin de satışları caizdir. Yeşil baklanın korunması için üstündeki kabuğa ihtiyaç olduğundan kabuğunun da satışı caizdir. Üzüm hoşafının (veya şerbet kabının) satışında müsamaha gösterilir. Çünkü selef-i salihîn onun dibine bakmaksızın, onu satıyor ve alıyorlardı. Onların âdetleri bu şekilde cereyan ediyordu. Fakat şu kadar var ki, biz onu bir bedel mukabilinde mübah görüyoruz. Eğer onu satmak için alırsa, böyle bir satış kıyasa göre bâtıldır. Zira su içindeki daneler, yaradılışta bir kabukla örtülü değillerdir ki, onlara bakılmasın. Fakat böyle bir satışta da müsamaha göstermek, uzak bir ihtimal değildir. Zira o daneleri sudan çıkarmakta onların ifsad edilmesi tehlikesi vardır.

Onlar, o vakit nar taneleri gibi olurlar. Tıpkı beraberinde kabuk varmış gibi muamele görürler.

6. Satılan malın teslim edilmiş olması gerekir.

Yani kişinin sattığı mal, kişinin elinde bulunmalıdır. Şu şartla ki, kişi onun mülkiyetini para karşılığında almış olsun... Bu hususî bir şarttır. Hz. Peygamber (s.a) daha birinci sahibinden alınmamış bir malı, ikinci bir kimseye satmayı yasaklamıştır.[21] Bu hükme, gayr-ı menkul akarlar ve menkul malların hepsi dahildir. Bu bakımdan teslim alarak mülkiyetine geçirmediği bir malı satın alması veya satması bâtıldır. Menkul bir malın teslim alınması, nakledilmesiyledir. Gayr-ı menkul akarların teslim alınması ise, satan tarafından tahliye edilmesine bağlıdır. Ölçmek şartıyla sattığı bir malın teslim alınması, ancak ölçtükten sonra mümkün olur. Miras, vasiyet ve emanet şeklinde gelen malların ve mülkiyeti para karşılığında edinilmiyen malların satışına gelince, bunlar satıcı tarafından alınmadan önce de satılabilirler.

c) Lâfız ('Sattım' veya 'Şu kadar miktar mukabilinde aldım' Gibi Sîgalar)

Bu bakımdan alışverişte, aralıksız hemen bir arada *aldım* ve *sattım* demeleri gerekir. Bu muamele açıkça veya kinaye yoluyla alışverişi insanlara fehmettiren lâfızla olmalıdır. Eğer 'şunu bunun mukabilinde sattım', yerine 'sana şunu, bunun mukabilinde verdim' tâbirini kullanır, müşteri de kabul ederse, satıcı ile alıcı bu lâfızlardan alışverişi kasdettikleri müddetçe bu alışveriş caizdir. ('Kasdettikleri müddet' dedi); çünkü 'şunu, bunun mukabilinde sana verdim' tâbiri, iki elbise veya iki hayvan hususunda cereyan ederse, o zaman *emanet* mânâsına gelmesi muhtemeldir. Bu bakımdan alışveriş niyeti bu ihtimali uzaklaştırdığı gibi, akdi de sağlamlaştırır. Açık tâbir ise, ileride meydana gelecek husûmetlerin kökünü kesmek bakımından daha iyidir. Fakat kinaye tâbiri tercih edilen kavle göre; açık tâbir gibi hem satılanın mülkiyetini, hem de helâl olmasını ifade eder.

Alışverişle akdin şartlarına ters düşen herhangi bir şartı ileri sürmek uygun değildir. O halde, eğer başka birşeyin daha ol-

21) Müslim ve Buhârî, (Ebu Abbas'tan)

masını şart koşarsa veya 'Şu malı senden satın alıyorum ama onu benim evime getirip teslim etmek şartiyle' derse, bu şartların hepsi fâsiddir. (Ebu Hanife ve iki talebesi 'Fâsid değildir' demişlerdir). Ancak satıcının o malı evine getirdiği için ayrıca ücretini verdiği (veya o memlekette böyle bir nakliyatın ücreti alışverişten ayrı olarak malûm olduğu zaman) caizdir. Alıcı ile satıcı arasında konuşma olmayıp sadece para vermek ve mal almak olursa (buna mua'tat denir). İmam Şâfiî'ye göre, böyle bir alışveriş asla olmuş sayılmaz. İmam Âzam'a göre, eğer kıymetsiz şeylerde bu şekilde alışveriş olursa bu alışveriş olmuş demektir. Fakat kıymetsiz şeylerin neler olduğunu tesbit etmek ve ayırmak gayet güç bir şeydir. Eğer muamele, o memleketin örf ve âdetlerine göre kabul edilecek olsa bile, o vakit insanlar bu şekil alışveriş hususunda kıymetsiz eşyaları çok bulabilirler. Zira tellâl bezzazın dükkânına gidiyor. Kıymeti on altın olan ipekli elbise alıyor (mesalâ), onu müşteriye götürüyor ve tekrar bezzaza dönüp müşterinin ona razı olduğunu söylüyor ve bezzaz kendisine 'Git müşteriden on altını al, getir' diyor. Böylece tellâl müşteriye gidip on altını alıyor ve bezzaza teslim ediyor. Bezzaz da parayı teslim alıp onda tasarruf ediyor. Elbiseyi satın alan da elbiseyi kesip biçiyor. Oysa bezzaz ile müşteri arasında hiç de *îcab* ve *kabul* diye birşey cereyan etmiş değildir. Böylece gelinler için çeyiz yapanlar, satıcının dükkânına giderler, meselâ kıymeti yüz altın olan bir malı müzayede şekliyle aralarına çıkarıp onlardan biri 'Bu mal doksan ile benim olsun' der. Başka birisi 'Doksanbeş ile benim olsun', üçüncü bir kimse de 'Yüz ile benim olsun' der. Mal sahibi 'Haydi say' der. Adam da yüzü sayar, malı teslim eder. Böylece *îcab* ve *kabul* olmaksızın malı teslim alır. Âdet de böylece devam edip gelmektedir. İşte bu meseleler tedâvi ve ilâç kabul etmeyen müzmin yaralardandır. Zira burada üç ihtimal daha vardır.

a) Ya konuşmaksızın satın almanın kapısını mutlak olarak - ister kıymetsiz eşyalarda, isterse kıymetli olanlarda olsun- ardına kadar açacaktır. Bu ise imkansızdır. Zira böyle bir durumda mal, kendisine delâlet eden bir söz olmaksızın, birinin zimmetinden öbürünün zimmetine geçer. Oysa Allah Teâlâ, *bey'*i helâl etmiştir. *Bey'* ise ancak (verdim ve aldım, sattım ve satın aldım gibi) icâb ve kabulün ismidir. Teslim ve tesellüm fiil-i mücerredine *Bey'* ismi-

nin verilmesi, hiçbir zaman meydana gelmiş değildir. O halde, biz böyle bir durumda taraflardan birinden diğerine mülkiyetin geçmesine ne ile hükmedebiliriz? Özellikle bu durum, câriyeler, köleler, gayr-i menkul akarlar ve kıymetli hayvanlar ve hakkında çokça münakaşa edilen nesnelerde olursa... (Mesele daha da müşkilleşir); zira böyle bir durumda, o malı teslim eden kişi cayabilir ve 'Ben caydım, onu satmadım' diyebilir. Zira benden 'sattım' tâbiri çıkmadı, ben sadece 'teslim ettim' deyip yan çizmede diretebilir.

b) İkinci ihtimal, bizim bu şekildeki alışverişin kapısını tamamen kapatmamızdır. Nitekim İmam Şâfiî (r.a) böyle bir akdin bâtıl olduğunu söylemiştir. Fakat böyle yapmak da iki cepheden çok zordur.

1. Böyle bir alışveriş yapmak, ashâb-ı kirâm zamanında kıymetsiz şeylerde cereyan edip âdet olana benzemektedir. Eğer ashâb-ı kirâm, bakkal, fırıncı ve kasapla dahi icab ve kabul ile alışverişe kendilerini zorlamış olsalardı, bu onlara gayet ağır gelecekti ve onların böyle yaptıkları, bizim zamanımıza kadar nakledilecekti. Bir de o âdetten tamamen yüz çevirmenin vakti de meşhur olup bilinecekti. Zira asırlar böyle şeyler hususunda değişirler.

2. İnsanlar şu zamanda îcab ve kabul olmaksızın *teslim* ve *tesellüm* şeklinde alışveriş yapmaya dalmış bir durumdalar. İnsanoğlu, yiyeceklerden ve diğer şeylerden birşey satın aldığı zaman, kesinlikle bilir ki, satıcı bunu *îcab* ve *kabul* şekliyle değil teslim ve tesellüm şeklinde satmıştır. Bu bakımdan madem satıcı bunu böyle almış, o halde ikinci bir satıcının akidle telaffuz edip bunu *îcab* ve *kabul* yoluyla satın almasında ne fayda vardır?

c) Üçüncü ihtimale gelince... Kıymetsiz eşya ile kıymetli eşyalar arasında ayrım yapmaktır... Nitekim Ebu Hanife de böyle buyurmuştur. Bu takdirde de kıymetsiz eşyaların grubuna nelerin girdiği hususunu tesbit etmek zorlaşır. Mülkün kendisine delâlet eden bir lâfız olmaksızın nakledilmesi ise zorlaşır. İbn Sureyc[22], İmam Şâfiî'nin bir kavlini bu şeklide tahriç ettiğine zâhib olmuştur. Bu ihtimal, normale en yakın ihtimallerden birisidir. Eğer biz de şiddetli ihtiyaçtan dolayı İmam Şâfiî'nin böyle dediğine meyledersek, bunda hiçbir beis yoktur. Çünkü bu şekilde alışveriş

22) Adı Ahmed b. Ömer'dir. Irak'ta Şâfiilerin imamıydı. İbn Subkî, İbn Kesîr ve Haydarî, tabakâtlarında İbn Sureyc'e genişçe yer vermişlerdir.

halk arasında umumîleşmiştir. Bir de daha önceki asırlarda da bu şekilde alışveriş yapmanın âdet olduğu zannı, insanda galibdir. İkinci ihtimalde geçen iki zorluğun cevabı ise şöyledir: Deriz ki, kıymetsiz eşyalar ile kıymetli eşyaların arasındaki ayrımın tesbit edilmesine gelince; biz bunları takdir etmekle mükellef değiliz. Zira bu şekilde bir takdir imkânsızdır. Belki bunun apaçık iki tarafı vardır. Zira gizli değildir ki, baklanın, meyvelerin, ekmek ve etin az bir miktarını satın almak, kıymetsiz nesnelerden sayılmışlardır. Bunların alışverişlerinde de teslim ve tesellümden başka âdet yoktur.

Eğer bir kimse, böyle şeylerde îcab ve kabulü isterse, o kimse pek fazla mutaassıb sayılmış olur. Böyle sayıldığından dolayı, teklifi soğuk ve ağır karşılanır ve öyle bir kimse, kıymetsiz birşey için zorluk çıkarmakla suçlanır ve bunun tutarlı bir tarafı da yoktur. İşte bu satılan eşyaların kıymetsizlik tarafıdır. İkinci tarafı ise, hayvanlar, köleler, akarlar, kıymetli elbiselerdir. Böyle şeylerin alışverişinde îcab ve kabule zorlamak uzak bir teklif değildir. Bu iki taraf arasında, her iki tarafa da benzer nesneler vardır. Onlarda insan şüpheye düşer ve onlar şüphe yerleridirler. Bu bakımdan dindar bir kimsenin hakkı böyle şeylerde ihtiyatlı davranmaktır. Âdet ile bilinen şer'î kaidelerin tamamı böyledir. Mülkün nakledilmesi için bir sebebin aranması olan ikincisine gelince; o, malı uzatmak ve uzatılan malı konuşmaksızın almaktan ibaret olan elin fiilini sebep kılmaktır.

Çünkü lâfız malın kendisine sebep değil, delâleti itibariyle sebep olur. Oysa teslim ve tesellüm, maksadı devamlı şekilde ifade eden daha kuvvetli bir sebeptir. Üstelik selefin hediyeleri icap ve kabul olmaksızın alıp tasarruf etmeleri, bunun açık bir delilidir. Acaba bu muamelede bedelin olup olmaması arasında ne fark vardır? Zira hibede de mülkün nakledilmesi lâzımdır. Ancak geçmiş âdet (selef-i sâlihînin âdeti), kıymetsiz hediyelerle kıymetli hediyeler arasında ayırım yapmaksızın hepsini îcabsız ve kabulsüz verip almaktı. Hediye verilen mal nasıl olursa olsun, onun hakkında îcab ve kabulü istemek ayıp sayılırdı. Fakat satılanlar, kıymetsiz şeyler değilse, onların hakkındaki îcab ve kabul, ayıp sayılmadığı gibi lâzımdı. İşte ihtimallerin en normali olarak bu ihtimali görüyoruz.

Dindar bir kimsenin ihtilâf şüphesinden çıkmak için alışverişte îcab ve kabulü ('sattım-aldım' demeyi) terketmemesi

hakkıdır. Bu bakımdan satan bir kimse, sattığı malı îcab ve kabulsüz elde ettiğinden dolayı, ikinci alıcının îcab ve kabulü terketmesi uygun bir hareket değildir; zira satıcı îcab ve kabulü terketmiş midir, etmemiş midir? Bu husus kesinlikle bilinmemektedir. O halde çok zaman îcab ve kabulle akdi yapılmış malı satın alabilir. Eğer satıcının o malı satın aldığında orada hazır bulunuyorsa veya satıcı 'Ben bu malı icabsız ve kabulsüz aldım' diye ikrarda bulunursa, o vakit ondan mal satın almayıp, başka bir satıcıya gidip ondan alsın! Eğer satılan mal, kıymetsiz şeylerden ise ve müşteri de onu satın almaya muhtaç ise, o zaman îcab ve kabul tâbirleri kullanılsın. Zira bu tâbirler, ilerde meydana çıkacak bir münakaşayı önleyici olur. Zira açık tâbirlerle satılan mal hususunda caymak, dinen mümkün değildir. Fakat mücerred fiil ile satılan mal için caymak mümkündür.

Eğer 'mücerred fiil ile satılan bir malda caymam mümkün ise, acaba kişi bir ziyafette veya bir sofrada bulunduğu zaman, bu ziyafetin ve sofranın sahiplerinin açık söz olmadan sadece fiil ile alışveriş yaptıklarını kesinlikle bilir veya onlardan böyle alışveriş yaptıklarını dinlemiş veya gözüyle görmüş ise, böyle bir ziyafetten uzak durması vacib midir, değil midir?' dersen, cevap olarak deriz ki: Eğer adamların îcab ve kabûlle değil, sadece mücerred fiille satın aldıkları şey, kıymetli şeylerden ise, müslüman bir kimseye onlardan alışveriş yapmamak vaciptir. Yemek cihetine gelince... Yemekten çekinmek vacib değildir. Çünkü bizim 'mücerred fiil acaba mülkün bir elden diğer bir ele nakledilmesine delâlet eder mi etmez mi?' şeklindeki tereddüdümüz, bu şekilde elde edilen malın mübah olduğuna delâlet etmesi gerekir. Zira mübahlık konusu daha geniş bir konudur. Mülkün bir elden diğer bir ele nakledilmesi meselesi ise, daha basit bir meseledir. Bu bakımdan her yenen maddenin alışverişinde açık söz olmadan sadece fiil âdet olmuştur, satıcının onu alıcıya teslim etmesi, onun yenmesine izni vermesi demektir. Bu durum hâlin karineleriyle bilinmektedir. Tıpkı hamamcının, hamama girme iznini vermek suretiyle suyu kullanma ve tasarruf etme izni vermiş sayılması gibi.. Satıcının bu malı teslim etmesi, aynı zamanda müşterinin bu malı, istediğine yedirmesine de izin vermektir. Bu bakımdan bu şekilde teslim etmek, sanki 'Şu yemekten yemeni veya istediğin bir kimseye yedirmeni sana helâl ettim' demek yerine geçmiş olur. Böyle bir durumda, bu malı yemek ve yedirmek alıcı için helâl olur. Eğer satıcı

açıkça 'Şu yemeği ye ve bana onun kıymetiyle borçlu ol' dese, o zaman o yemeği yemek helâl olur ve yiyene, yedikten sonra onun kıymetini ödemesi gerekir. İşte bence *fıkhî kıyas* budur. Fakat kişi mücerred fiil ile bir malı satın alıp mülk ettikten sonra yiyip onu bitirirse, kendisine o malın kıymetini sahibine vermek düşer. Daha önceden sahibine teslim ettiği para eğer esas kıymetine denk geliyorsa mal sahibi hakkının benzerini elde etmiş olur ve onu -ikinci bir defa malının kıymetini isteyip almaktan aciz ise- mülk edinebilir. Eğer malının kıymetini istemeğe muktedir ise, o vakit müşteriden daha önceden aldığı bedeli mülk edinemez. Çünkü çoğu zaman malın sahibi müşteriden aldığı bedeli borcunun yerine sarfetmeye razı değildir. Bu bakımdan müracaat edip malının esas kıymetini müşteriden alması ve yanında daha önceden müşteriden malın pahası olarak aldığını geri vermesi gerekir. (Çünkü alışveriş olmadığı için müşterinin daha önceden verdiği paha, mal sahibinin elinde emanet gibi durmaktadır). Burada ise, mal sahibinin rızası, malı teslim ettiği zaman hâlin karineleriyle bilinmiştir. Bu bakımdan mal sahibinin bu fiilinin onun rızasına delalet ettiği ihtimali uzak değildir. Yani daha sonra, malını teslim ettiği kimseden alacağını tahsil edip böylece hakkını elde etmiş olacaktır. Fakat her hâlükârda satıcının tarafı çok anlaşılmaz bir durumdadır. Çünkü satıcı malının karşılığında aldığı bedelde bazen tasarruf etmek ister. Oysa onu mülk edinip onda tasarruf etmesi mümkün değildir. Meğer ki alıcı onun malında tasarruf edip onu telef etmiş olsun... Sonra satıcı çok zaman mülk edinme kastını yenilemeye mecbur olur. Sonra sözle değil, fiilinde istifade edilen mücerred rızasına dayanarak bazen de mülk edinmiş olur. Müşterinin yemek edinmesi tarafına gelince -ki müşteri de o yemek edinmekten sadece onu yemeyi kastetmektedir- bu kolaydır; zira bu yemeğin mübah olması, hâl karînesinden anlaşılan mübahlık ile sabit olur. Fakat çoğu zaman alıcının müşaveresinden veya durumundan misafirin yediği miktarı ödemesi gerekir. Misafirden bu ödemenin düşmesi ancak satıcının müşteriden aldığını temellük ettiği zaman sabit olur. Bu bakımdan müşteri o zaman, borcunu edâ etmiş veya borcu başkası tarafından ödenmiş bir kimse gibi olur.

İşte müşkil olmasına rağmen açık söz olmadan yapılan alışveriş kaidesinde bizim görüşümüz budur. Bu söylediklerimiz bir takım ihtimal ve zanlardır ki biz onları evirip çeviriyoruz. Bu

husustaki fetva ancak bu zanlar üzerine bina edilebilir. Dindar bir kimsenin ise, ona herşeyden önce kalbinden fetva istemesi ve şüpheli yerlerden kaçınması en uygun ve en yararlı bir harekettir.

2. Riba (Faiz)

Allah Teâlâ faizi haram kılmıştır. Hakkında şiddetli emirler vermiştir. Bu bakımdan altın ve gümüş üzerine muamele yapan sarraflara faizden sakınmak farzdır. Yiyecek maddeleri üzerine alışveriş yapanlara da faizden sakınmak farzdır. Zira faiz ancak nakit (altın, gümüş) veya bedelleri olan diğer paralar ve yiyecek maddelerinde vardır. Sarraf bir kimsenin faizin *nesie* ve *fadl* çeşitlerinden sakınması gerekir. Faizin *nesie* çeşidi şu demektir: Altın ve gümüş olan herhangi birşeyi yine altın ve gümüş olan diğer bir şeyle sattığı zaman, ancak aynı mecliste verip almak suretiyle satış yapabilmektir. İşte aynı mecliste satılan altın ve gümüş ile bedelleri olarak alınan altın ve gümüş teslim edildi mi, faizin *nesie* şeklinden sakınmış olunur. Sarrafın altını darphaneye teslim edip sikkeli altınları oradan satın alması, hem ribanın *nesie* şekli bakımından haramdır, hem de verilen külçe ile alınan sikkeli altınların arasında çoğu zaman ölçüde fark olması bakımından haramdır. Zira darbedilmiş para, külçe halindeki altın ve gümüşle ölçüde eşit olarak müşteriye verilmez.

Ribanın *fadl* kısmına gelince; üç işte bu çeşit faizden sakınmak gerekir:

1. Kırılmış altın ve gümüş parçalarını sağlamları ile satmakta... Bu bakımdan bu iki çeşitte ancak tartı bakımından benzer ve eşit oldukları takdirde muamele caizdir.

2. Ayarı tam olanı, düşük ile satmakta böyle bir faizden sakınmak gerekir. Bu bakımdan tartıda kendisinden daha eksik olan ayarı düşük bir altını veya gümüşü, ayarı tam olanla satmak uygun bir hareket değildir veya tartıda ayarı tam olandan daha ağır ve ayarı düşük malları satmak yine uygun değildir. Benim anlatmak istediğim; altını altın ile ve gümüşü gümüş ile sattığı zaman durumun böyle olmasıdır: Eğer cinsleri ayrı olan yani altını gümüşle veya gümüşü altınla takas ederse, o vakit birisinin tartısındaki fazlalık zarar vermez.

3. Altın ve gümüş karışımı olan nesnelerde *fadl* ribasından sakınmak gerekir. Altın ve gümüş karışık dinarlar gibi... Eğer o dinarlarda bulunan altının miktarı meçhul ise, asla onunla muamele yapmak caiz değildir. Memlekette geçer bir akça ise, o zaman durum değişir. O zaman, biz de onunla muamele etmeye ruhsat veririz. Eğer başka bir nakit (para) ile karışması sözkonusu değil ise, bakır ile karışık paralar da böyledir. Eğer onlar da memlekette geçerli akça değil iseler, onlarla muamele yapmak sahih olamaz. Zira o paraları almaktan gaye onun içindeki gümüşü almaktır. Oysa bu paranın içindeki gümüş miktarı da meçhuldür. Eğer o para memlekette kullanılan bir para ise, biz de ihtiyat için muamelede onunla alışveriş yapmaya ruhsat veririz. Bir de onun içinde bulunan gümüşün ondan çıkarılması artık istenilecek birşey olmadığından onunla muamele etmek ruhsatlı kılınmıştır. Fakat hiçbir zaman bunu verip başka gümüş almak caiz değildir. Yani bu katışık para ile satın alınamaz. Fakat gümüş hariç diğer maddeler ise, bu para ile satılır ve alınır. Altın ve gümüş karışımı her zînet eşyası böyledir. Böyle bir zînet eşyasının altın ve gümüşle satın alınması caiz değildir. Belki böyle bir zînet eşyasını -eğer içindeki altının miktarı belli ise- başka bir mal ile öyle bir tarzda yaldızlanmış ki, eğer ateşe konursa onun yaldızlanmasında kullanılan altın hiç de elde edilemez. O zaman, o zînet eşyasını zaman bakımından kendisi kadar olan gümüş veya gümüşün dışında kalan diğer bir mal karşılığında satın alabiliriz. Böylece sarraf bir kimseye içinde hem altın, hem de boncuklar bulunan bir gerdanlığı altın mukabilinde satın almak caiz değildir ve böyle bir gerdanlığı altın mukabilinde satması da caiz değildir. Belki böyle bir gerdanlık, eğer içinde gümüş yoksa, elden verilip almak şartıyla gümüşle satılır ve alınır:

Ateşe konulduğu zaman yaldızlanması için işlenen altını elde edilecek derecede bol olan altın işlemeli bir elbiseyi altın ile satın almak caiz değildir. Fakat gümüş veya başka nesnelerle satın alınması caizdir.

Yiyecek maddeleri üzerinde muamele edenlere gelince, ister alıp ve sattıkları maddelerin cinsi değişsin, ister değişmesin, alışveriş meclisinde verip almak mecburiyetindedirler. Eğer satılıp alınan maddelerin cinsi bir ise, yani bir çeşit buğdayı diğer bir çeşit buğdayla değiştiriyorsa, o vakit hem aynı mecliste verip al-

mak, hem de benzer olmalarını gözetmek gerekmektedir. Bu hususta âdet olan, kasap ile yapılan muameledir. Mesalâ kasaba koyunu teslim eder, koyun mukabilinde tedricî olarak et satın alır. İster bu aldığı peşin, ister borç olsun... Mutlaka bu şekildeki bir alışveriş haramdır. Fırıncının muamelesi de, bu kısım muameleye girer. Meselâ fırıncıya bir miktar buğday teslim eder ve onunla tedricî olarak fırıncıdan ekmek satın alır. İster bu satın aldığı ekmek borçla, isterse peşin olsun, böyle bir muamele haramdır. Sıkıcı ve yağ yapıcının muamelesinde de bu durum âdet haline gelmiştir. Meselâ; ona haşaş, bezir ve susam danelerini ve zeytinleri teslim eder ki bunların karşılığında ondan yağları tedricî olarak alsın. Bu muamele de haramdır. Sütçünün muamelesi de böyledir. Meselâ mandıracıya süt verir ki ileride onun karşılığında, peynir, yağ, kaymak ve sütün diğer mamullerini alsın. Bu da diğerleri gibi haramdır.

Yiyecek maddeleri, yiyecek maddesi olmayan şeylerle satıldığı zaman, ancak nakden (derhal değiştirmek suretiyle) satılabilir. Eğer bir yiyecek maddesi, başka bir yiyecek maddesiyle satılır ve alınırsa, o zaman hem hazır, hem de benzer ve eşit olması icabeder. Yenilen şeyden yapılan ma'mul aynı madde ile ne benzer olduğu, ne de fazla olduğu halde satılabilir. Meselâ, buğday karşılığında buğdayın unu, ekmeği ve kavutu satılamaz ve alınamaz. Üzüm ve hurma karşılığında pekmez, sirke ve şıraları satılamaz ve alınamaz. Süt karşılığında yağ, kaymak, ayran, çökelek ve peynir ne satılır ne de satın alınabilir. Yenilecek madde, tam ambarlanacak duruma gelmedikçe, aradaki benzerlik hiçbir mânâ ifade etmez. Bu bakımdan yaş hurma, yaş hurma ile, yaş üzüm, yaş üzümle, ne fazla ne de aynı oranda oldukları halde takas edilemez.

Bu cümleler, tüccara fesad kaynaklarını gösteren ve Bey'in (alışverişin) tarifini ikna edici bir şekilde yapan cümlelerdir. Bu cümleleri serdetmekten gayemiz; tüccarı ikaz edip, ta ki bir yerde şek ve şüpheye girdiği veya bu durumlardan herhangi biriyle karşılaştığı zaman, gidip fetvayı ehlinden sorsun. Zira tüccar bizim söylediğimiz cümleleri bilmediği takdirde fesad kaynaklarını göremez. Nerede, ne hakkında sual sorulur bunu kavrayamaz. Böylece, bilmediği halde riba muamelesi yapmış ve harama girmiş olur.

3. Selem[23]

Tüccar bir kimse, selem akdinde on şart gözetmelidir:

1. Sermayenin malûm ve belli olması, ileride teslim edilen malın da belli olması keyfiyetidir ki ileride teslim edilmesi gereken selem malının teslimi zorlaştığı takdirde sermayenin kıymetine dönüş imkânı olsun. Eğer bir avuç dirhemi sayısız olarak ileride teslim edilecek bir yığın buğday için verirse İmam Şâfiî'nin bir kavline göre sahih değildir. (Zira sermaye belli değildir).

2. Sermayeyi müşteriden ayrılmadan önce akid meclisinde müşteriye teslim etmelidir. Eğer sermayeyi teslim etmeden önce ayrılırsa, selem akdi bozulmuş olur.

3. Selem edilen mal, vasıflarının târifi mümkün olan mallardan olmalıdır. Daneler, hayvanlar, madenler, pamuk, yün, ipek, süt, et, attarların sattığı maddeler ve benzerleri gibi... Mâcunlar, katışık ve parçaları değişik olan maddelerin selemi ise caiz değildir. Yapılan yay, imâl edilen oklar, mestler ve yapılış ile parçalarında değişiklik olan ayakkabılar ve hayvan derileri gibi... Ekmekte selem caizdir ve böylece fazla pişirmek veya az pişirmek suretiyle tuz ve suyun az veya çok olması bakımından değişen maddelerde de selem caizdir. Tuz ve suyun azlığı affolunur ve böyle bir maddede müsamaha gösterilir.

4. Vasfetmeye kabiliyeti olan şu işlerin vasıflarını sonuna kadar yapmalıdır ki kıymetin değişmesinde rol oynayan bir vasıf meçhul kalmasın. Öyle bir vasıf ki, normal olarak herkes onu söyler ve ondan gelen zarara katlanmaz. Zira selem edilen malın bu şekildeki vasıflarını saymak alışverişte onu görmek yerine geçer.

---

23) Selem akdi, Kur'an, hadîs ve icma-ı ümmetle sâbit olan bir akiddir. Nitekim Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 182. ayetinde bu akde işaret etmiştir. İbn Abbas bu ayet hakkında şöyle der: 'Ben şahidlik ederim ki, Allah Teâlâ müeccel (süreli) selemin müddeti hakkında ferman buyurarak Kur'an'ın en uzun ayetini indirmiştir'.

Hz. Peygamber Medine'ye teşrif ettiğinde Medineliler bir sene sonra veya iki sene sonraki, hatta bazen üç sene sonraki hurma için selem muamelesi yapıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu: 'Kim selem yoluyla alış-veriş yaparsa, belli bir zamana kadar belli bir ölçekle bu muameleyi yapsın'. (Tafsilat için bkz. *İthaf'us-Saade,* V/451)

5. Eğer selem edilen mal, daha sonra teslim edilecekse, yani bu muamele *müeccel* bir muamele ise, müddetin tayin edilmesi lazımdır. Bu bakımdan buğday biçimine veya meyvelerin oluşmasına kadar selem yapılamaz. Ancak aylar ve günler tâyin edilerek selem yapılır. Zira buğdayın ve meyvenin yetişmesi bazen erken, bazen de geç olur; (kesin bir zamanı yoktur).

6. Selem edilen mal, zamanı geldiğinde teslim edilmesi kudreti dahilinde olan mallardan olmalıdır ve yüzde altmış oranında o malın belirtilen müddette bulunmasından insan emin olmalıdır. Bu bakımdan üzümün olmadığı bir zamana kadar üzümü selem akdi yapmak, caiz değildir. Diğer meyveler de üzüm gibidir. Eğer yüzde altmış ihtimalle selem edilen mal tâyin edilen tarihte bulunuyorsa ve o tarih gelip çatarsa, müşteri o malı bulup para sahibine teslim etmekten aciz kalırsa -eğer acizlik semavî bir afetten ileri geliyorsa- sermaye sahibi isterse ona bir müddete kadar mühlet verir, isterse selem akdini feshedip sermayesini istediği anda geri alır.

7. Teslim yerini tayin edip söylemektir. Tabiidir ki, teslim yerinin zikredilmesi, ancak teslim yerine göre kıymeti artar veya eksilir mallarda şarttır. Evet, teslim yerini böyle bir malda söylemeli ki, daha sonra bir mücadele ve münakaşaya meydan vermesin.

8. Selem akdi yapılan malı belirli bir kaynağa bağlamamalıdır. Meselâ 'şu ekinin buğdayından' veya 'şu bostanın meyvesinden' denmesi gibi... Böyle denilmesi, selef edilen malın, selef edenin boynunda borç olduğu keyfiyetini iptal eder. Evet, eğer bir memleketin meyvesine veya büyük bir köyün mahsulüne izafe ederse (meselâ İstanbul'un buğdayından denmesi gibi), o zaman zarar etmez.

9. Az bulunan ve nefis birşey hakkında selef yapmamalıdır. Meselâ, az bulunur bir mücevherat veya çocuğu beraberinde bulunan güzel bir cariye veya yüzde altmış ihtimalle bulunması güç olan herhangi bir nesne gibi...

10. Eğer sermaye sahibinin vereceği sermaye yiyecek maddelerinden ise, yiyecek maddeleri hakkında selem akdi yapmalıdır. İsterse verilen sermaye selem edilen yiyecek maddesinin cinsinden olsun, isterse olmasın, hüküm değişmez. Eğer sermaye nakit

(altın ve gümüş) ise, onun karşılığında başka bir nakdi selef etmek olmaz. Biz bu hususları faiz bahsinde zikretmiştik.

İcare

İcarenin iki rüknü vardır:

a) Ücret

b) Menfaat

İcare yapan âkid ve icare akdinde kullanılan lâfza gelince... Alışveriş bahsinde zikrettiklerimiz burada da muteberdir. Ücret, alışverişte verilen sermaye gibidir. Bu bakımdan icare hususunda ücretin malûm ve eğer peşin ise, alışveriş bahsinde satılan malda şart koştuğumuz vasıflarla vasıflı bulunması gerekir. Eğer ücret, borç ise, yine ilerde verilecek o ücretin sıfatı ve miktarı belli olmalıdır. İcare akdinde halkın âdeti olarak cereyan etmek karşılığında icare ile vermek gibi.... Böyle bir icarenin akdi bâtıldır. Zira tamirin miktarı meçhuldür. Eğer evin ücreti karşılığında para miktarını tâyin eder, kiracıya 'Bu parayı tamirine sarfetmesini' şart koşarsa, yine caiz değildir. Zira kiracının o parayı tamire sarfetmekteki çalışmasının ne kadar olacağı meçhuldür.

Sakınılması gereken âdetlerden biri de kesilmiş hayvanın derisini, yüzene çalışması karşılığı olarak vermektir. Murdar olmuş hayvanın leşini üzerindeki derisi hamalın olmak şartıyle hamala taşıtmak, değirmenciye öğüttüğü karşılığında *Nehhale* denilen kaba kısmını veya unun bir kısmını vermek... Bütün bunlar bâtıl akidlerdir. Yine oluşu ve ayırımı ücretlinin çalışmasına bağlı olan herhangi bir nesneyi onun çalışma ücreti yapmak caiz değildir. O mahzurlu âdetlerden birisi de, evlerin, dükkânların kiralanmasında sadece ücreti takdir etmektir. Meselâ, eğer dese ki: 'Her ay için bir dinar vereceksin' ve fakat ne kadar ay kalacağını takdir etmezse, kira müddeti meçhul olduğundan kira akdi olamaz.

İkinci rükün, icareden kastolunan menfaattir. O menfaat sadece çalışmaktır. Eğer bu çalışma mübah, malûm ve çalışan adamın zahmet çekmesini gerektiren ve bazen de insanların bir başkasına böyle bir çalışmayı ayrıca yapabilecek kabilden ise, o zaman böyle bir çalışma için adam tutmak caizdir. İcare bahsinin bütün fer'î meseleleri hemen hemen bu rabıta (bağlantı) altına girmiş oluyor. O halde biz onları açıklamak suretiyle sözü uzatma-

yacağız. Zira biz fıkhî konuları içine alan bölümlerde bu hususta uzun uzadıya izahat vermiş bulunuyoruz. Burada ise ancak bütün müslümanların mübtelâ olduğu mahzurlu noktalara işaret ediyoruz. Bu bakımdan ücret karşılığında yapılması istenen çalışmada beş şeye riayet etmek gerekir.

1. O çalışma kıymetli olmalıdır. Yani onda yorulma ve yorgunluk olmalıdır. Bu bakımdan eğer vitrine koymak için bir yiyecek maddesini kiralarsa veya üzerindeki elbiselerini kurutmak için ağaç kiralarsa veya dükkânını süslemek için birtakım paraları kiralarsa, bütün bunlar caiz değildir. Zira bunlar karşılığında ücret vermek, tıpkı bir susam danesi veya bir buğday danesi karşılığında para vermek gibidir. Zira bu, başkasının aynasına bakmak, onun kuyusundan su içmek, duvarının gölgesinde oturmak, ateşinden birazcık ateş götürmek gibidir. Bu sırra binaen eğer bir satıcıyı ücretle tutup ticarî malının satılması için, teşvik edici bir şeyler konuşması karşılığında ücret verirse caiz değildir. Tellâlların aldıkları ise, eğer haşmetlerini ve halk arasındaki mânevî nüfuzlarını ve sözlerinin bir mal hakkında geçerli kabul edilmesi karşılığı olarak alırlarsa, aldıkları haramdır. Zira onlardan tek kelime çıkar. Ne yorulur ve ne de herhangi bir yatırımı vardır. Onlara aldıkları ücretler, ancak yoruldukları zaman veya muamele emrini organize ederken konuşmak suretiyle bitkin düştükleri zaman helâl olabilir. Sonra böyle yaptıkları takdirde de onlara ancak yorulmaları nisbetinde ücret almaları helâl olur. Fakat satıcıların âdet edinip aldıklarına gelince, o zulümdür. Haklı olarak alınmış bir mal değildir.

2. Aranan fayda, kiralanan şeyin kendisi olmamalıdır. Bu bakımdan bağları üzümünden istifade etmek ve bostanları da meyvesinden istifade etmek için kiralamak caiz değildir. Çocuklara süt veren anneyi -onun sütü, kendisinin tebaiyyetiyle kiralandığından- kiralamak caizdir. Zira sadece sütünü kiralamak mümkün değildir. İşte böylece yazıcının boyası ve terzinin ipliği hususunda müsamaha gösterilir. Zira boya ve iplik tek başına kastolunmazlar.

3. Ücretin karşılığı olan çalışma görünüşte ve şer'an yapılması kudreti dahilinde olan bir çalışma olmalıdır. Bu bakımdan zayıf bir insanı gücü yetmediği bir çalışma karşılığında kiralamak doğru değildir. Dilsiz bir insanı öğretmek ve benzeri vazifeler için

kiralamak doğru olmadığı gibi... Yapılması haram olan birşeyin teslim edilmesini ise şeriat menediyor. Meselâ, sapasağlam bir dişin çektirilmesi için icar vermek veya kesilmesini İslâm'ın yasak ettiği bir organının kesilmesi için icar vermek veya hayızlı bir kadını mescidi süpürmek üzere kiralamak veya sihir yahut da fâhiş birşeyi öğretmek için herhangi bir öğretmeni kiralamak veya kocasının izni olmaksızın başkasının hanımını çocuğuna süt vermek mukabilinde kiralamak veya canlıların suretlerini yapmak için ressam kiralamak veya altın ve gümüş kapların yapılması için kap yapıcı bir ustayı kiralamak. Bütün bunlar bâtıl akidlerdir.

4. Çalışmanın ücret alan kimseye vacib olmamasıdır veya öyle bir çalışma olmalıdır ki, ücret alanın yerinde başkası o çalışmada vekâlet edebilmelidir. Bu bakımdan hiçbir müslümanın cihada gitmek için ücret alması caiz değildir. Böylece vekâlet kabul etmeyen diğer ibadetlerin karşılığında da ücret alınması caiz değildir. Zira böyle ibadetlere karşılık ücret alındı mı, bunlar ücreti verenin yerine olmuş sayılmazlar. Çünkü ücreti alana da bunlar farzdır. Hac için, ölüyü yıkamak, mezar kazmak, ölüleri defnetmek ve cenazeleri öldüğü yerden kaldırıp mezarlığa götürmek için ücretin alınması caizdir. Teravih namazı için imam olmak, ezan okumak, ders ve Kur'an okutmak için alınan ücret hakkında ise, ulemanın ihtilâfı vardır. (Farz namazların imamlığı için alınan ücretler kesinlikle haramdır. Ancak imam vaktini mescide hasrettiği, onun namaz kıldırmaktan başka hizmetlerini yaptığı ve eşyalarını korumakla mükellef bulunduğu için ücret alırsa, o vakit fetva vardır), belirli bir meseleyi öğretmek veya belirli bir şahsa Kur'an'ın belirli bir sûresini öğretmek için alınan ücerete gelince, bu ücret helâldir.

5. Çalışma ve fayda belli olmalıdır. Bu bakımdan terzi, çalışmasını, dikeceği elbiseleri söylemesi suretiyle bilir. Öğretmen de çalışmasını okutacağı sûrelerin tayin ve miktarını belirtmek suretiyle bilir. Hayvanı yüklemek ise, yüklenen yükün ve mesafenin miktarından bilinir. Halk âdetinde söylenmediği takdirde münakaşaya vesile olan herşeyi icare akdi yapılırken söylemelidir. Eğer ihmal edilirse caiz değildir. Bunun tafsilâtlı açıklaması uzun uzadıya sürebilir. Biz bu kadarını, ahkâmın açık kısımları bilinsin ve müslüman, bu söylediklerimiz vasıtasıyla müşkilât yerlerini sezip sorsun diye zikrettik. Bu hususlardaki meseleleri bütün detay-

larıyla sayıp ortaya koymak ise, ancak bir müftünün vazifesidir, halkın değildir.

Kırad

Kırad akdinde müslüman üç rükne riayet etmelidir:

1. Birinci rükün sermayedir. Sermayenin nakid olması, malûm bulunması ve çalışana teslim edilmesi şarttır. Bu bakımdan fulüsler üzerinde veya ticaret malı üzerinde kırad muamelesi caiz değildir. Zira sermaye pul veya ticaret malı oldu mu, çalışan için ticarî saha oldukça daralır. Dirhemlerden bir kese üzerinde kırad caiz değildir. Zira bir kese dirhemden kârın miktarını tâyin etmeye imkân yoktur. Eğer sermayedar paranın kendisinin elinde bulunmasını şart koşarsa caiz değildir. Çünkü parayı çalışana vermemek onun önündeki ticaret yolunu daraltmak demektir.

2. İkinci rükün kârdır. Kârın nisbeti malûm olmalıdır. Meselâ, çalışana kârın üçte birini veya yarısını veya çalışanın istediği miktarı alabileceğini şart koşmalıdır. Eğer sermaye sahibi çalışana 'Al bu parayı çalıştır. Kârdan yüz lirası senin, gerisi benimdir' dese, bu caiz değildir. Zira çok zaman, kâr yüz liradan fazla olmaz. Bu bakımdan belirli bir miktarın takdir edilmesi caiz değildir. Belki şâyi bir miktar (üçte birisi gibi) takdir edilmelidir.

3. Üçüncü rükün çalışana düşen çalışmadır. Bu çalışmanın şartı; tâyin etmek ve vakitlendirmek suretiyle çalışanın önünde daraltılmış bir ticaretin olmamasıdır. Eğer kapital sahibi, verdiği mal ile mera hayvanlarının satın alınmasını -ki onların neslinden istifade edilsin ve ikisi onları aralarında taksim etsin diye- şart koşarsa veya buğday almayı şart koşup -ki o buğday pişirilsin ve ikisi ekmekleri satıp kârını aralarında taksim etsin şartını- ileri sürerse, böyle bir muamele doğru olmaz. Zira kırad muamelesinde ticaretin hepsine izin verilmiş demektir. Bu ise alışveriş demektir ve bu alışverişin zarurî yönlerinin vâki olması demektir. Oysa yukarıda kapital sahibi tarafından ileri sürülen şekiller ise sanatlardır (ticaret değildir). Sanatlardan gayem; ekmek pişirmek ve koyunları üretmek suretiyle sayısını artırmaktır. Eğer sermaye sahibi, işleteni sıkıp ancak 'filân adamdan mal satın alabilirsin' şartını ileri sürerse veya 'ancak kırmızı ipekli kumaşta ticaret edebilirsin' derse veya ticaret kapısını daraltan herhangi bir şartı ileri sürerse akid fâsid olur. Bütün bunlardan sonra ne zaman

akid olmuş olursa, işleten kapital sahibinin vekilidir. Bu nedenle vekillerin tasarruf ettikleri gibi kârlı işlerde tasarruf edebilir. Ne zaman kapital sahibi kırad akdini feshetmek isterse, edebilir. Bu bakımdan kapital sahibi bütün malın işletenin elinde nakid olduğu bir durumda akdi feshettiği zaman, taksimatın ne şekilde yapılacağı hususu herkesin malûmudur. Eğer mal, işletenin elinde ticarî eşya olarak bulunuyorsa ve bir kâr da yoksa, bu eşyaları kapital sahibine olduğu gibi vermelidir. Kapital sahibi o eşyaları paraya tahvil etmeyi işletmeciye teklif edemez. Zira akid fesholunmuştur ve işletmeci de hiçbir şeyi iltizam etmiş değildir. Eğer işletmeci 'Ben satıp para alacağım' derse ve kapital sahibi de bu teklife razı değilse, bu takdirde para sahibinin sözüne bakılır. Fakat işletmeci, kâr verecek hazır bir müşteri bulmuşsa, o zaman söz işletmecinin olur. Ne zaman kâr varsa, işletmeciye sermaye miktarının kapital sahibinden geldiği cinsinden olmak suretiyle alışveriş yapıp temin etmesi gerekir. Başka bir nakid ile sermayeyi temin etmek gerekmez ki, fazla olanın kâr olduğu belli olsun ve ikisi o kârda ortak bulunsun. Sermayeden fazlasının satılması işletmeciye gerekmez. Ne zaman sene başı gelirse, bu muameleyi yapanlara malın kıymetini bilmek gerektir ki, zekâtını çıkarsınlar. Eğer birşey kâr görünürse, kıyasa en uygun olanı işletmecinin payına düşen zekâtın işletmeciye ait olmasıdır ve yine kıyasa en uygun olanı kârın görünmesiyle işletmecinin onu mülk edinmesidir.

Sermaye sahibinin izni olmaksızın işletmeci kırad malını yanına alıp sefere çıkamaz. Şayet izin almadan çıkar, tasarruflarda bulunursa, bu tasarrufları geçerlidir. Fakat böyle birşey yaptığı takdirde hem masrafların, hem de sermayenin kefili olmuş olur. Zira nakletmek suretiyle mal sahibinin hakkına tecavüz ettiği için, bu aynı zamanda menkulün sermayesine de sirayet eder. Eğer sermaye sahibinin izniyle sefere giderse caizdir. Naklin ve malın nakil ve muhafaza edilmesi için, verilen ücret kırad malından çıkarılır. Nitekim tartının, ölçünün ve hamalın ücretleri de sermaye üzerine yüklетildiği gibi.... Eğer böyle şeyleri yapmayı, tüccarlar âdet edinmemişler ise... Elbiseleri açıp teşhir etmek, sonra toplamak ve tüccarların yapmasını âdet edindikleri az çalışmalar ise, bunların karşılığında mal sahibi herhangi bir ücret vermez. İşletmecinin memlekette oturduğu evin ücreti ve kendisinin nafakası kendisine aittir. Fakat dükkânın ücreti sadece

kırad malının ticareti için sefere çıkarsa, o vakit onun o seferdeki masrafı maldan çıkar. Seferden dönerken elinde bulunan ibrik, sofra bezi ve benzeri gibi sefer aletlerinin geri getirilmesi gerekir. (Veya satıp tekrar sermayeye katması gerekir. Daha sonra kâr ederlerse bu masraflar ortaklaşa olarak kârdan çıkar. Kâr etmedikleri takdirde, bu masraflar sermayeden zarar olarak düşürülür).

Şirket (Ortaklık)

Şirket akdi dört çeşittir. Üç çeşidi bâtıldır:

1. Şirket-i Müfaveze

Bu şirket türünde taraflar 'Biz anlaştık ki, bütün malımızda ve borcumuzda, yani alacağımızda vereceğimizde ortak olalım' derler. Fakat malları ise, ayrıdır. Bu bakımdan böyle bir şirket bâtıldır. (Ebu Hanife'ye göre, eğer 'ortak olduk' derlerse caizdir).

2. Şirket-i Ebdan

Bedenleriyle çalışıp kazandıklarında ortak olduklarını şart koşmak demektir. Bu çeşit şirket de bâtıldır.

3. Şirket-i Vücuh

Ortak olan kişilerden birisinin halkın yanında sayılır bir kıymeti, kabul olunur bir sözü vardır. Bu bakımdan nüfuzlu kişi, halktan mal alıp toplamak vazifesini, öbürü de çalışıp o malı çoğaltmak vazifesini üzerine alır. Bu çeşit şirket de bâtıldır.

4. Şirket çeşitlerinin ancak şu gelen dördüncü akdi doğrudur - ki bu akde *şirket-i î'nan* ismi verilir-; bu şirketin şekli şöyledir:

İki kişi, ancak taksim etmek suretiyle ayırdedebilecek şekilde mallarını birbirlerine karıştırırlar ve biri diğerine o malın tamamında tasarruf etme yetkisini verir. İşte bu iki kişinin hükmü kâr var ise kârı, zarar var ise zararı aralarında sermayeleri oranında taksim etmektir. Kâr ve zararın sermaye nisbetinde olmasını, herhangi bir şart koşmak suretiyle bozmak caiz değildir. Sonra o ortaklardan biri diğer ortağını şirket malında tasarruf etmekten azlederse, azlolunan kişi tasarruf edemez, şirket malını aralarında taksim ederlerse, mülklerinin biri diğerinden ayrılmış olur.

Doğru fetva şudur: Satın alınan ticarî mallarda şirket kurmak caizdir. Şirket için ille nakit şart değildir. Fakat kırad akdinde nakit şarttır. İşte fıkıh ilminden bu kadarını bilmek her çalışan kişiye farzdır. Aksi takdirde bilmediği halde harama girmiş olacaktır!

Kasap, kuyumcu ve bakkalın muamelesine gelince, çalışan ve çalışmayan herkes bu muameleyi bilmek mecburiyetindedir. Bu muamaledeki sakatlıklar üç yönden gelir:

a) Alışverişin şartlarını ihmâl etmekten,

b) Selemin şartlarını ihmâl etmekten,

c) Sadece alıp vermek ile iktifa etmekten. Zira günümüzde âdetler şöyledir:

Satıcı günün ihtiyaçlarına göre bunlar için haneleri çizer. Sonra her müddeti geldiğinde bunları hesap eder. Sonra bunlara bir paha biçer ki bu paha alıcı ile satıcı arasında üzerinde ittifak edilen bir pahadır (sonra ödenir). Biz ihtiyaç olduğundan dolayı, bu şekilde ki muameleyi mübah saymak taraftarıyız. Kasap, fırıncı ve bakkalın müşterilere malı teslim etmeleri, pahasının beklenmesiyle beraber bu malda tasarruf etmelerini mübah kıldıklarına hamledilir. Bu bakımdan böyle bir maldan yemek helâldir. Fakat onu yedikten sonra onun kıymetini vermek, yiyene vacib olur. Bu bakımdan onu yediği günde geçerli kıymeti ne ise, onunla mal sahibine karşı borçlu olur. Bu kıymetler alıcının boynunda birikir. Ne zaman satıcı ile alıcı bir miktar üzerinde anlaşırlarsa, o zaman biri diğerinden mutlak şekilde helâllaşmayı ve ibra etmeyi istemelidir ki kıymetlerde bir değişiklik varsa, taraflarda herhangi bir mesuliyet kalmasın. İşte böylece kanaat etmek vacibdir. Zira hergün, her saat vâki olan her ihtiyaç için parayı tartmak teklifini yapmak zor ve karışık bir teklif olur. Böylece *aldım-verdim* teklifini her saniye ve her dakika için yapmak zordur. Alınan mübrem ihtiyaçlarının en az miktarının pahasını ayrı ayrı takdir etmek de ayrı bir güçlüktür. Bu bakımdan alınan maddelerin çeşitleri çoğaldıkça, kıymetlendirilmesi de kolaylaşır. İnsanları hakîkate muvaffak kılan ancak Allah'tır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ticarette Haksızlıktan Kaçınıp Adaletli Davranmak

İki kişi arasındaki ticarî ilişki öyle bir şekilde cereyan eder ki, müftü bu muamelenin sıhhatine hükmeder. Fakat aslında bu muamele haksızlığı gerektirecek denli haddi aşar ve muamelenin sahibi Allah'ın gazabına müstehak olur; çünkü yasak olan herşey, anlaşmanın bozulmasını gerektirmez. Bu da zararın umumi olması ve sadece anlaşmanın kendisiyle yapıldığı kişiye mahsus olması bakımından iki kısma ayrılır.

BİRİNCİ KISIM

Zararı Umumi Olan

Bu da birkaç çeşittir ve birincisi ihtikâr/karaborsacılıktır. Yiyecek maddelerini satan bir kimse o maddeleri fiyatların yükselmesine kadar depo edip bekletiyorsa, bu bekletme umumî bir zulümdür. Bunu yapan insan, şer'an kötü bir insandır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنِ احْتَكَرَ الطَّعَامَ اَرْبَعِينَ يَوْمًا ثُمَّ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ تَكُنْ صَدَقَتُهُ كَفَّارَةً لِاحْتِكَارِهِ.

> Bir kimse kırk gün yiyecek maddelerini depo edip (pahalansın diye) bekletirse, sonra o maddelerin hepsini Allah yolunda sadaka verse bile onun bu sadakası ihtikârcılığının kefareti olamaz.[24]

İbn Ömer, Hz. Peygamber'den (s.a) şöyle rivayet eder:

---

24) Deylemî, *Müsned'il-Firdevs*, (Hz. Ali'den); Hâtib, *Tarih*, (Enes'ten). İkisinin senedi de *zayıf*tır.

مَنِ احْتَكَرَ الطَّعَامَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَقَدْ بَرِئَ مِنَ اللّٰهِ وَبَرِئَ اللّٰهُ مِنْهُ.

Her kim kırk gün yiyecek maddelerini (ihtiyaç olduğu halde) istif edip satmıyor ve pahalılığı bekliyorsa, hem onun Allah'tan ilgisi, hem de Allah'ın ondan ilgisi kesilir![25]

Böyle yapan bir kimsenin bütün insanları öldürmüş gibi olacağı söylenmiştir.

Hz. Ali'den şöyle rivayet edilir: 'Kırk gün yiyecek maddelerini (pahalı satmak için) istif eden bir kimsenin kalbi katılaşır'.

Yine Hz. Ali ihtikârcı bir kimsenin istif ettiği yiyecek maddelerini ateşe atıp yakmıştır. İhtikârı terketmenin fazileti hakkında Hz. Peygamber'den şu hadîs rivayet edilmektedir:

مَنْ جَلَبَ طَعَامًا فَبَاعَهُ بِسِعْرِ يَوْمِهِ فَكَأَنَّمَا تَصَدَّقَ بِهِ.

Kim günün rayiciyle satmak üzere bir yiyecek maddesi getirirse, sanki o yiyecek maddesinin tamamını sadaka vermiş gibi olur.[26]

Başka bir lâfızda 'Sanki bir köleyi âzad etmiş gibi olur' şeklinde gel-miştir.

'Kim *mescid-i haram*'da haktan saparak zulüm yaparsa ona acıklı bir azab tattırırız' (Hac/25) ayetinin tefsirinde 'İhtikâr zulümdendir ve bu ilâhî tehdide dâhil olmaktadır' denilmiştir.

Rivayet edilir ki; *Vasıt* şehrinde bulunan seleften bir zât orada bir gemi dolusu buğdayı *Basra*'ya doğru yola çıkarır ve *Basra*'daki vekiline şöyle yazar: 'Bu buğdayı *Basra*'ya geldiği zaman günün rayiciyle sat. Sakın onu yarına tehir etme'. Buğdayın *Basra*'ya gelişi maddelerin ucuz olduğu bir güne rastlar. Tüccarlar buğdayı satana derler ki: 'Bir hafta tehir ettiğin takdirde bugünkü kârın birkaç mislini kâr edersin'. Adam buğdayı bir hafta tehir eder ve geldiği günün kârının birkaç mislini kâr eder. Mal sahibine bu durumu daha sonra bildirir. Mal sahibi de kendisine şöyle yazar:

25) İmam Ahmed ve Hâkim, (*kuvvetli* bir senedle)

26) İbn Merduveyh, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

Biz dinimizin selâmetiyle beraber az kâra kanaat getirmiştik. Sen ise sözümüze muhalefet etmiş bulunuyorsun. Biz dinimizden herhangi bir şeyin elden gitmesi pahasına birkaç misli kâr etmeyi dahî sevmeyiz. Sen bizim nâmımıza bir suç işlemiş bulunuyorsun. Bu bakımdan benim bu mektubum eline varır varmaz, bütün malı al! Basra fakirlerine sadaka ver. Keşke o malın bütününü sadaka vermek suretiyle başbaşa ne lehte ve ne aleyhte olmak suretiyle ihtikârcılığın günahından yakayı kurtarmış olsaydım.

İhtikârcılık hususundaki yasak, mutlak ve kayıtsızdır. Vaktin ve satılan yiyecek maddelerinin cinsi hakkında düşünmek gerektir.

Cins

Gıdaların bütün cinslerinde ihtikâr yasaktır. Gıda olmayan ve gıda olan maddelere yardımcı da bulunmayan ilâçlar, bitkiler, zaferan ve benzerleri gibi nesnelere gelince, bunlar ihtikârcılık hakkında vârid olan yasak hükmüne dâhil olamazlar. Her ne kadar bunlar yenecek (ve yutulacak) maddeler ise de... Et ve meyveler gibi gıdaya yardımcı olan, daimî değil de arada sırada gıdanın yerini tutan maddelere gelince, onlarda bu yasak hükmünün uygulanıp uygulanmayacağı biraz düşünülmesi gereken bir durumdur. Âlimlerden bazıları bu yasak hükmünün yağ, bal, susam, peynir, zeytinyağı ve bunların yerini tutan maddelerde de vârid olduğunu söylemişlerdir.

Vakit

Yiyeceklerin cinsi gibi bu yasak hükmünün bütün vakitlerde geçerli olması muhtemeldir. Basra'ya gönderilen ve yüksek fiyatla satılmak istenen buğday hikâyesi buna delildir. İhtimal ki bu yasak, yiyecek maddelerinin az olduğu ve halkın onlara karşı ihtiyacı bulunduğu bir vakte tahsis edilsin. Çünkü bu takdirde yiyecek maddesinin satışını geciktirmekte zarar sözkonusudur. Yiyecek maddelerinin çok bulunduğu ve halkın onlara pek fazla bir ihtiyacı bulunmadığı ancak onları az bir fiyatla almaya talip oldukları bir zamanda ise, bu maddelerin sahibi -onları istif etmekle gayesi herhangi bir kıtlığa sebep olmak değilse- istif edebilir. Böyle bir istifçilikte hiçbir kimseye zarar vermek sözkonusu değildir. Zaman

kıtlık zamanı ise, balın, yağın, susamın ve benzerlerinin depo edilmesinde başkalarına zarar vermesi sözkonusu ise, bu takdirde bu malın depolanmasının haram olup olmadığı, halka zarar verip vermediğine bağlıdır. Çünkü sadece yiyecek maddelerinin ihtikârcılığını haram etmekten bu anlaşılmaktadır.

Eğer yiyecek maddelerinin istifçiliği başka bir kişiye zarar vermezse dahi, mekruh olmaktan asla kurtulamaz. Zira bu ihtikâr işini yapan şahid, zararın başlangıcını beklemek, zararın kendisini beklemek gibi mahzurludur. Ancak zararın kendisini beklemek, daha fazla mahzurludur. Zararın kendisini beklemek bilfiil başkasına zarar vermekten daha az mahzurlu olduğu gibi... Bu bakımdan zarar vermenin dereceleri miktarınca kerahiyet ve haramlık dereceleri de değişir.

Kısaca, yiyecek maddelerinde ticaret yapmak müstehab değildir; zira böyle bir ticaret, kârı beklemek demektir. Yiyecek maddeleri ise beşerin hayatını devam ettirmek için asıl faktörler olarak yaratılmıştır. Kâr ise, fazlalıkların cümlesindendir. Bu bakımdan kârı temeli teşkil eden maddelerden değil, fazlalıklar cümlesinden olan maddelerden elde etmeye bakmalıdır. Öyle maddeler ki bünyenin onlara zarurî olarak ihtiyacı sözkonusu değildir.

Bu sırra binaen tâbiîn-i kirâmdan bir zat bir kişiye şöyle vasiyette bulunmuştur: 'Sakın çocuğunu iki çeşit alışveriş ve iki çeşit sanata çırak olarak verme! a) Yiyecek maddelerini satmak, b) Kefenleri satmak; zira bu nesneleri satan kimse, daima kıtlığı ve insanların ölmesini temenni eder. O iki sanat ise, a) Mezbahacı olmaktır. Çünkü bu sanat, kalbi katılaştırır. b) Kuyumcu olmaktır. Çünkü kuyumcu olan bir kimse, dünyayı altın ve gümüşle süslendirir'.

İkincisi, parayı karşıdaki adama verirken geçerli olmayan kalp paraları sokuşturmaktır. Bu da zulümdür. Zira muamele yapan kişi, eğer bilmezse, böyle yapmakla zarar görür... Eğer biliyorsa o da başkasına bunu sokuşturmaya kalkışacaktır. Üçüncüsü ve dördüncüsü de böyle yapacaktır ve bu kalp para ellerde dolaşacak, zarar umumîleşecek ve fesad gittikçe genişleyecektir. Hepsinin günâhı ve vebâli ise, ilk defa bu işi yapana ait olacaktır. Zira bu kapıyı ilk kez açan odur.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَنَّ سُنَّةً سَيِّئَةً فَعَمِلَ بِهَا مَنْ بَعْدَهُ كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَمِثْلُ وِزْرِ مَنْ عَمِلَ بِهَا لاَيَنْقُصُ مِنْ أَوْزَارِهِمْ شَيْئًا.

Kim kötü bir âdet icad edip kendisinden sonra gelenler o âdetle amel ederse, o âdetten neş'et eden günah, ilk icad edenin boynunda olduğu gibi, o kötü âdetle ondan sonra amel edenlerin günahları kadar da günahlarından birşey eksik olmaksızın onun defterine işlenir.[27]

Âlimlerden biri şöyle buyurmuştur: 'Kalp olan bir dirhemi infak etmek, yüz dirhemi çalmaktan daha beterdir; zira çalmak, bir günahtır ve sona ermiştir. Kalp parayı piyasaya sürmek ise, dinde gösterilen bir bid'attır ve kötü bir yoldur. Kalpazandan sonra gelenler de o parayla alışveriş yapacaklardır. Bu bakımdan kalpazan öldükten sonra yüz seneye kadar o para ile muamele edenlerin günahı kadar onun defterine günah yazılacaktır veya iki yüz seneye kadar veya o para yok oluncaya kadar onun defterine devamlı günah işlenecektir. Günahı da kendisiyle beraber ölen kimseye ne saadet! Uzun azap o kimseye olsun ki, kendisi ölür, günahları yüz sene, iki yüz sene veya daha fazla devam eder. O da kabrinde habire günahlardan ötürü azap çeker ve o günahlar sona erinceye kadar onların hesabını verir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Gerçekten biz ölüleri diriltiriz. (Ölümlerinden önce iyi ve kötü) ileri gönderdikleri amelleri ve (öldükten sonra) geri bıraktıkları iyi ve kötü eserleri yazarız. Biz herşeyi *Levh-i Mahfuz*'da yazıp saymışızdır.

(Yâsin/12)

Yani insanların ölmeden önce ahirete gönderdikleri amellerini yazdığımız gibi, geride bıraktıkları iyi veya kötü amellerini de yazıyoruz!

(O zaman) insanın yapıp öne sürdüğü (yapmayıp) geri bıraktığı herşey kendisine haber verilir.

(Kıyamet/13)

---

27) Müslim, (Cerir b. Abdullah'tan)

Bu gibi ayetlerin tefsirinde şöyle denilmiştir: İnsanoğlunun bıraktığı kötü bir âdet ki, başkaları onunla amel etmiştir. İşte geriye bıraktığı budur.

Bilinmiş olsun ki, kalp paralarda riayet edilmesi gereken beş mesele vardır:

1. Kişinin sermaye (kapital) olarak verdiği paradan kalp olduğu için, birşey geriye iade edilirse, onu ellerin yetişmeyeceği bir kuyuya atması uygundur. Başka bir alışverişte onu piyasaya sürmekten sakınmalıdır. Eğer o kalp parayı, bir daha kendisiyle muamele edilmeyecek derecede bozarsa caizdir.

2. Ticaret yapan bir kimseye parayı anlamak ve öğrenmek farzdır. Bu öğrenmekten gayem kendisini kalp paradan korumak değildir. Bilakis gayem, bilmeyen bir müslümana kalp bir parayı teslim etmemektir. Zira bilmeyen bir müslümana kalp bir parayı teslim ettiği takdirde, eğer bilmiyorsa, vazifesi olanı öğrenmekte kusur ettiği için günahkâr olur. Bu bakımdan her amelle ilgili bir ilim vardır. O amel, ancak o ilmi öğrenmek suretiyle tamam olduğu gibi, o ilmi bilen bir kimse müslümanlar için o sahada nasihatı tam yapmış sayılır. Bu bakımdan bu ilmi öğrenmek bu sahada çalışana farzdır. İşte böyle bir hikmet için selef-i sâlihîn nakdin alâmetlerini öğrenirlerdi. Dünyalarını kurtarmak için değil, dinlerini kurtarmak için bunu yaparlardı.

3. Eğer parayı teslim ederse ve muamele yapan adam da onun teslim ettiği paranın kalp olduğunu biliyorsa yine de parayı teslim eden mesuliyetten kurtulmaz. Çünkü muameleci o parayı başka bir müslümana haber vermeden sokuşturmak için alır. Eğer muamelecinin böyle bir niyeti olmasaydı, asla o parayı almaya rağbet göstermezdi. Kalp parayı muameleciye teslim eden bir kimse, ancak o muameleciye kalp parayı tanıdığı halde kabul ettiğinden dolayı gelen zararın günahından kurtulur.

4. Kalp parayı, Hz. Peygamber'in şu hadîsinin hükmüne dâhil olmak için müşteriye kolaylık gösterip almaktır:

رَحِمَ اللّٰهُ اَمْرَاً سَهْلَ الْبَيْعِ سَهْلَ الشِّرَاءِ سَهْلَ الْقَضَاءِ سَهْلَ الْاِقْتِضَاءِ.

Allah Teâlâ, satışı, alışı, verişi ve alacağını tahsil edişi kolay olan bir kişiye rahmet etsin![28]

Bu bakımdan alıcıdan herhangi bir kuyuya atmak için kalp parayı kabul eden bu duanın bereketine dahildir. Eğer o kalp parayı başka bir muamelede kullanmak niyetinde ise, onun böyle yapması esasında hayr suretinde kendisine şeytandan gelen bir şerdir. Bu bakımdan borcunu alırken kolaylık gösteren kimseler zümresine dahil olamaz.

5. Kalp paradan gayemiz, içinde hiç gümüş olmayan para demektir; ancak gümüş suyu ile yaldızlanmıştır veya o paradır ki, onun içinde altın yoktur. Yani dinarlarda altın olmayınca, kalp para olur. İçinde gümüş bulunan paraya gelince, eğer bakır ile karışık ise ve aynı zamanda memleketin revaçtaki parası ise, âlimler böyle bir para ile muamele olup olmayacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bizim görüşümüze göre; eğer bu para memleketin rayiçte olan parası ise ister içindeki gümüşün miktarı bilinsin, ister bilinmesin, bu para ile muamelenin ruhsatlı olduğudur. Eğer o para, geçerli para değilse bununla alışveriş yapmak caiz değildir. Meğer ki, içindeki gümüşün miktarı bilinmiş olsun. Eğer tüccarın malında bir parça varsa, o parçanın içindeki gümüş memleketin rayiçte bulunan parasının gümüşünden daha azsa, bu tüccara gereken vazife, o durumu kendisiyle muamele yaptığı adama bildirmektir ve bu parayı kalp para ile muamelelerin helâl olmadığını savunan bir kimseye teslim edebilir. Kalp para ile muamelenin helâl olduğunu savunan kimseye o kalp parayı teslim etmek caiz değildir. Bu kalp para ile muamele yapmanın helâl olduğunu savunan bir kimseye bu parayı teslim etmek demek, o kimseyi günah işlemeye itmek demektir. Bu tıpkı üzümden şarap yaptığını bildiği bir kimseye üzümü satmak gibi olur.[29] Böyle bir satış ise, şerre yardım ve ortaklık olduğu için mahzurludur. Bu gibi bir misâl ile ticarette hak yolunu tâkip etmek, ibadetin nâfile kısımlarına devam etmek ve kendini nafile ibadetlere adamaktan daha zor ve

28) Buharî, (Câbir'den)

29) Hanefî fıkhında 'şıradan şarap yaptığını bilen bir kimseye şıra (ve üzüm) satabilir' hükmü vardır. Fakat şerhler 'şarap yapan' ibaresini şarap yapabilen hristiyan, yahudi ve benzeri kimselerle yorumlamışlardır. Bu hususa dikkat edilmelidir. Kudurî'nin *Cevher* adlı şerhinin *Mahzurât* veya *Meşrubat* bahsine bakılabilir.

daha faydalıdır. Bunun için seleften bazıları şöyle buyurmuştur: 'Doğru bir tüccar, Allah nezdinde âbid bir kimseden daha üstündür'.

Selef böyle muamelelerde ihtiyatlı davranırdı. Hatta Allah yolunda gazâ edenlerin biri şöyle anlatır: 'Ben atımı bir kâfir öldürmek için sürdüm. Atım ona yetişmedi, geri döndüm. Sonra o kâfir bana yaklaştı. İkinci bir defa ona hücum ettim. Yine atım ona yetişmedi. Sonra üçüncü defa hücum ettim. Atım bu sefer serkeşlik yapıp dizginlere râm olmadı. Oysa ben böyle kötü bir huyunu görmemiştim. Böylece üzülerek döndüm. Başım eğik, kalbim kırık vaziyette oturdum. Çünkü o düşmanı elimden kaçırmıştım. Bir de atımın kötü huyundan nefret etmiştim. Başımı çadırın direği üzerine koydum. Atım da yanımda duruyordu. Rüyamda gördüm ki, at bana sanki şöyle diyordu: 'Sırtımda üç defa o iriyarı kâfiri tutmak için teşebbüse geçtin. Oysa dün akşam bana yem aldın ve o yeme kalp bir dirhem verdin. Böyle şey olur mu?' Bu zat diyor ki, 'Uykudan korkuyla uyandım. Yem satanın, yanına gittim. Ona akşamleyin verdiğim kalp parayı değiştirdim'.

İşte zararın umumî misâli budur. Bu bakımdan bu misâlin benzerleri de buna kıyas edilsin.

İKİNCİ KISIM

Zararı Sadece Ticaret Yapana Mahsus Olan

Mumele yapan ne ile zarara uğrarsa, o zulümdür. Adalet odur ki, kişi müslüman kardeşine zarar vermesin. Buradaki umumî kaide şudur: Müslüman kişi nefsi için neyi severse ve isterse, kardeşi için de aynı şeyi sevip istemelidir. Her muamele ki, eğer bu muameleyi yapana başkası tarafından o muamele yapılmış olsaydı, ona ağır gelecekti, o muameleyi onun da başkasına yapmaması gerekir. Müslüman kişinin nezdinde kendi parasını korumasıyla başkasının parasını korumak eşit olmalıdır. Seleften bazısı şöyle demiştir: 'Müslüman kardeşine, herhangi birşeyi bir dirhem ile satarsa -oysa eğer o şeyi satın almış olsaydı onu ancak beş danike (dirhemin altıda biridir) alabilirdi- bu kimse, muamelede müslüman kardeşine yapılması gereken nasihatı terketmiş olur. Kendi nefsi için sevdiği şeyi müslüman kardeşi için sevmemiş demektir. İşte kısacası budur. Tafsilâtı ise dört emirde toplanır:

1. Satacağı malı, olan vasıfları dışında övmemek.

2. Onun ayıplarını ve gizli özelliklerinden birini gizlememek.

3. Tartısında ve miktarında hiçbir şeyi inkâr etmemek.

4. Rayicinden öyle bir şeyi inkâr etmemeli ki eğer muamele yapan onu bilirse muameleden çekinir.

Birincisine gelince, malı medhetmeyi terketmektir. Zira malda bulunmayan sıfatlarla malı övmek yalanın ta kendisidir. Eğer onun bu övmesinden dolayı müşteri o malı kabul ederse, müşteriyi aldatmış ve müşteriye zulmetmiş olmakla beraber yalan da söylemiş olur. Olmayan vasıfları söylemesine rağmen müşteri kabul etmezse, böyle söylemesi yalan ve mürüvvetsizlik olur. Zira malın rayicine tesir eden yalan, zâhirde insanın mürüvvetine zarar vermez. (Tesir etmeyen yalan ise yalancılıkla beraber zâhirde mürüvvetsizliği de doğurur). Eğer malın esasında bulunan vasıflarla onu överse, bu da en azından hezeyan olur ve gereksiz bir konuşma ile konuşmuş sayılır. Çünkü kişi her söylediği kelimeden ötürü sorumludur. Bu kelime ile neden konuştun diye sorguya çekilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> (İnsan), hiçbir söz söylemez ki yanında (onu) gözetleyen, dediklerini zapteden (bir melek) hazır bulunmasın.
>
> (Kaf/18)

Ancak sattığı malda müşterinin bilmediği ve eğer kendisi de söylemezse müşteri tarafından sezilmeyen vasıflar varsa, onları söymekte bir zarar yoktur. Nitekim sattığı kölenin, cariyenin ve hayvanların gizli ahlâklarını söyleyebileceği gibi... Bu bakımdan mevcut olan miktarı belirtmekte bir beis yoktur. Ancak mübalâğaya ve aşırıya kaçmamak şartıyla... Sattığı malı vasfederken müslüman kardeşini o maldaki özelliklere muttali kılmak ve onu o malı almaya teşvik, dolayısıyla onunla ihtiyacını gidermek gayesini taşımalıdır. Hiçbir zaman sattığı mal için yemin etmesi, uygun bir hareket değildir. Zira yemin eden kişi, eğer yalancı ise, büyük günahkârlardan olup memleketlerin altını üstüne getiren 'yemîn-i gamus' etmiş sayılır. Eğer doğru ise, o zaman Allah Teâlâ'yı kastetmek gerekmez. Bir haberde şöyle vârid olmuştur:

وَيْلٌ لِلتَّاجِرِ مِنْ «بَلَى وَاللَّهِ وَلاَ وَاللَّهِ» وَوَيْلٌ لِلصَّانِعِ مِنْ «غَدٍ وَبَعْدَ غَدٍ».

Evet vallahi, hayır vallahi'den ötürü tüccara cehhennem vardır. Yarın veya öbür günden ötürü de sanatkâra cehennem vardır.[30]

اَلْيَمِينُ الْكَاذِبَةُ مُنْفِقَةٌ لِلسِّلْعَةِ مُمْحِقَةٌ لِلْبَرَكَةِ.

Yalan yere yemin, ticaret malını sattırır, bereketi de yok eder.[31]

Ebu Hüreyre (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

ثَلاَثَةٌ لاَيَنْظُرُ اللّٰهُ اِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، عُتُلٌّ مُسْتَكْبِرٌ وَمَنَّانٌ بِعَطِيَّتِهِ وَمُنْفِقٌ سِلْعَتَهُ بِيَمِينِهِ.

Üç zümre vardır. Kıyamet gününde Allah onların yüzüne bakmaz: a) Kibirli fakir, b) Sadakasını başa kakan, c) Ticaret malını yeminiyle satan.[32]

Madem doğrulukla beraber satılması istenen malın övülmesi mekruhtur -ki böyle bir övgü fuzulî birşeydir ve rızkın zerresini dahi artırmaz- o halde böyle bir yerde yemin etmenin daha şiddetli ve felâketli olması aşikârdır.

Yunus b. Ubeyd -ki kendisi ipekli kumaş satan biriydi- şöyle anlatır: “Satın almak için benden ipekli kumaş istendi. Hizmetkârım bir yumak ipekli çıkarıp açtı ve o ipekliye bakarken şöyle dedi: ‘Ey Allahım! Bize cenneti nasip et!’ Bunun üzerine ona ‘O ipekliyi yerine koy’ dedim ve o malı satmadım”.

Hizmetçinin bu duasını belki de malının bir nevi övülmesi gibi telâkki ettiğinden ötürü onu satmaktan vazgeçti. İşte bunlar gibi kimseler, dünyada ticaret etmiş, ticaretleri uğrunda dinlerini zâyi etmemiş kimselerdir. Bunlar ahiretin kârını istemenin dünyanın kârını istemekten daha kârlı ve daha verimli olduğunu bilen kimselerdir.

---

30) Deylemî, *Müsned'il-Firdevs*, (Enes'ten benzerini *senedsiz* olarak). Irâkî'ye göre bu hadîsin *aslı yoktur*.

31) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

32) Müslim

İkincisi; satmak istediği malın bütün eksikliğini, gizlisini ve açığını ortaya dökmek, ondan hiçbirşeyi gizlememektir. Böyle yapması farzdır. Eğer bunu gizlerse zâlim ve hileci olur. Hile ise haramdır. Eğer bunu yaparsa muamelede karşısındaki müslümana nasihat etmeyi terketmiş demektir. Oysa muamelede nasihat etmek farzdır. Ne zaman elbisenin iyi tarafını gösterir, diğer tarafını gizlerse hileci olur. Yine elbiseyi karanlık yerlerde müşteriye gösterirse hilecidir. Eğer mestlerin veya pabuçların ve benzerlerinin en güzellerini gösterirse, yine hilecidir. Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadîs hilekârlığın haram olduğuna delâlet etmektedir:

مَا رُوِىَ اَنَّهُ مَرَّ عَلَيْهِ السَّلاَمُ بِرَجُلٍ يَبِيعُ طَعَامًا فَاَعْجَبَهُ فَاَدْخَلَ يَدَهُ فِيهِ فَرَأَى بَلَلاً فَقَالَ: مَاهٰذَا؟
قَالَ اَصَابَتْهُ السَّمَاءُ فَقَالَ: فَهَلاَّ جَعَلْتَهُ فَوْقَ الطَّعَامِ حَتَّى يَرَاهُ النَّاسُ؟ مَنْ غَشَّنَا فَلَيْسَ مِنَّا.

Hz. Peygamber yiyecek maddesi satan birinin yanından geçti. Sattığı nesneler Hz. Peygamber'in hoşuna gitti. Bunun üzerine Hz. Peygamber elini gördüğü yiyeceğin içine daldırdı. İçinde ıslaklık görerek şöyle buyurdu: 'Bu rutubet nereden geliyor?' Adam 'Yağmur yedi ya Rasûlullah!' dedi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'O halde neden yağmur yiyen kısmı, yiyeceğin üstüne bırakmadın ki, halk onu görmüş olsun? Bize hile yapan bizden değildir'.[33]

Satılan malın eksikliklerini açıklamak suretiyle alıcıya nasihat yapmanın farz olduğuna Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu kıssa delâlet etmektedir: Hz. Peygamber (s.a), Cerir[34] ile İslâm bîatını yaparken Cerir dönüp gitmek istedi. Hz. Peygamber onun elbisesini arkadan çekiverdi. Cerir döndü. Hz. Peygamber Cerir'e, her müslüman için nasihat yapmayı şart koştu. Bundan sonra Cerir, herhangi bir eşyayı satmak istediği zaman, müşteriye o eşyanın eksikliklerini gösterir, sonra onu, alıp almamakta muhayyer bırakıp şöyle derdi: 'İstersen al, istersen terket!' Bunu görenler Cerir'e dediler ki: 'Böyle yaparsan alışveriş yapamazsın'.

---

33) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

34) Cerir, Cabir b. Abdullah'ın torunudur. H. 51 senesinde vefat etmiştir.

Cerir 'Biz Hz. Peygamber'e (s.a), her müslüman için nasihat etmek hususunda bîat ettik ve söz verdik' dedi.

Vasile b. Eska pazarda duruyordu. Bir adam devesini üçyüz dirheme sattı. Deve satılırken Vasile gaflete dalmıştı: Müşteri deveyi alıp giderken Vasile farkına vardı. Müşterinin arkasından koşarak şöyle dedi: 'Sen şu deveyi etlik için mi, yoksa çalıştırmak için mi aldın?' Adam 'Çalıştırmak için aldım' dedi. Vasile 'Onun ayağında yara vardır. Gördün mü? O devamlı bu şekilde yürüyemez'. Bu söz üzerine kişi geri gelip deveyi sahibine iade etti. Deve sahibi eski fiyatından yüz dirhem eksiğine yeniden deveyi o adama sattı. Sonra Vasile'ye[35] dedi ki: 'Allah senden razı olsun. Sen benim alışverişimi ifsad ettin'. Vasile 'Biz Hz. Peygamber'e her müslümana nasihat etmeyi ve doğruyu söylemeyi taahhüd edip söz verdik' diye cevap verdi.. Vasile diyor ki: Hz. Peygamber'in, şöyle dediğini işittim:

لاَيَحِلُّ لاَحَدٍ يَبِيعُ بَيْعًا اِلاَّ اَنْ يُبَيِّنَ اٰفَتَهُ وَلاَ يَحِلُّ لِمَنْ يَعْلَمُ ذٰلِكَ اِلاَّ تَبْيِينُهُ.

Kişiye ancak sattığı malın afetlerini belirtmek suretiyle bir alışveriş yapmak helâldir ve yine ancak satılan malın eksikliklerini bilip müşteriye belirten bir kimse için helâl olur.[36]

Ashâb-ı kirâm *nasihat*'tan 'kendi nefsi için razı olduğu birşeyi müslüman kardeşi için razı olur' mânâsını anlamışlardır ve böyle yapmayı fazilet ve makamların artırılmasından saymamışlardır. Belki Hz. Peygam-ber'le yapmış oldukları bîatlerinin cümlesine giren İslâm şartlarından sayıp inanmışlardır. Bu durum birçok kimseye zor gelir ve bu sırra binaen de ashâb-ı kirâm halktan uzak durup kendilerini ibadete vermek suretiyle halkın kalbini kırmaktan ve nefretlerini kazanmaktan sakınmışlardır. Zira halkla haşır-neşir olmakla beraber Allah'ın haklarını yerine getirmek ancak sıddıkların becerebileceği bir mücâhededir. Bu, kul için ancak iki şeye inandığı takdirde mümkün olabilir:

1. Bilmelidir ki, sattığı malın eksikliklerini söylememek ve o malı yalanla tervic etmek, rızkına zerre kadar bir fazlalık getir-

---

35) Tebuk muharebesinden önce müslüman olmuştur ve Ashâb-ı Suffe'dendir. Şam'da en son ölen sahabîdir.

36) Hâkim ve Beyhakî.

mez. Aksine rızkını mahvedip bereketini siler. Çeşitli hilelerden elde ettiği bir serveti Allah Teâlâ bir defada mahveder. Çünkü hikâye ediliyor ki, bir adamın sağman bir ineği vardı. O ineği sağar, sütüne su karıştırır ve satardı. Bilâhare bir sel gelerek ineği boğdu. Adamın evlatlarından birisi: 'Hani o yavaş yavaş süte karıştırdığımız sular var ya! İşte onlar birikerek bir defada bendini aşarak ineğimizi boğdu!' dedi. Nasıl böyle olmasın? Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلْبَيِّعَانِ اِذَا صَدَقَا وَنَصَحَا بُورِكَ لَهُمَا فِى بَيْعِهِمَا وَاِذَا كَتَمَا وَكَذَبَا نُزِعَتْ بَرَكَةُ بَيْعِهِمَا.

Alıcı ile satıcı doğru söyledikleri ve birbirlerine nasihat ettikleri zaman, alışverişlerine Allah Teâlâ bereketini ihsân eder. Ne zaman hakîkati inkâr edip yalan söylerlerse, alışverişlerinin bereketi ortadan kalkar.[37]

يَدُ اللّٰهِ عَلَى الشَّرِيكَيْنِ مَالَمْ يَتَخَاوَنَا فَاِذَا تَخَاوَنَا رَفَعَ يَدَهُ عَنْهُمَا.

İki ortak birbirlerine hıyânet etmedikçe Allah'ın kudret eli onların üzerindedir. Hıyânet ettikleri zaman Allah Teâlâ kudret elini onlardan kaldırır.[38]

Sadaka malı eksiltmediği gibi, hıyânet etmek suretiyle elde edilen servet de malı artırmaz... Kim artış ve eksilmeyi ancak teraziden bilirse, o Hz. Peygamber'in yukarıda bahsi geçen hadîsine inanmamıştır. Kim bir tek dirhemin, bazen Allah tarafından bereketli olup insanoğlunun dünya ve ahiret saâdetine sebep teşkil ettiğini ve bazen biriktirilen binlerden de Allah tarafından bereketin kaldırılıp sahibinin helâkine sebep olduğunu -öyle bir şekilde helâkine sebep olur ki sahibi ondan iflâs etmesini temenni eder ve bazı hâllerde iflâs etmenin kendisi için daha iyi olduğunu görür- bilirse, o kimse 'Hıyânet etmek, malı artırmaz. Sadaka da malı eksiltmez' sözünün mânâsını bilmiş olur.

2. İkinci mânâ, nasihatın tamam olup kişiye yapılması kolay gelmesi için inanması gereken husus şudur: Kişi ahiretin kârının ve zenginliğinin, dünyanın kârından daha hayırlı olduğunu ve

---

37) Müslim ve Buharî, (Hâkim b. Huzzam'dan)

38) Ebu Dâvud ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den)

dünya malının faydasının ömrün sona ermesiyle bittiğini bilmelidir. O mallardan gelen zulüm ve günahlar ise, daimîdir. Bu bakımdan akıllı bir kimse az olan bir nesne için en hayırlıyı feda etmeyi ruhsatlı görmez. Hayrın tamamı dinin selâmetindedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَتَزَالُ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ تَدْفَعُ عَنِ الْخَلْقِ سُخْطَ اللّٰهِ مَالَمْ يُؤْثِرُوا صَفْقَةَ دُنْيَاهُمْ عَلَى اٰخِرَتِهِمْ.

Lâ ilâhe illâllah sözü halktan -dünya alışverişlerini ahiret alışverişlerine tercih etmedikleri müddetçe- Allah'ın öfkesini defedip uzaklaştırır.[39]

وَفِى رِوَايَةٍ اُخْرٰى: مَالَمْ يَنَالُوا مَا نَقَصَ مِنْ دُنْيَاهُمْ بِسَلاَمَةِ دِينِهِمْ فَاِذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ وَقَالُوا: لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ قَالَ اللّٰهُ تَعَالَى: كَذَّبْتُمْ لَسْتُمْ بِهَا بِصَادِقِينَ.

Halk, dinlerinin selâmeti için dünyalarından eksik olana perva etmedikçe, 'La ilâhe illâllah' onlardan Allah'ın gazabını uzaklaştırır. Ne zaman ki, dünyalarından, dinlerinin selâmeti için fedakârlık yapmazlarsa; 'Lâ ilâhe illâllah' deseler bile Allah Teâlâ onlara şöyle der: 'Yalan söylediniz. Siz 'Lâ ilâhe illâllah' derken doğru değildiniz!'

مَنْ قَالَ: لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ مُخْلِصًا دَخَلَ الْجَنَّةَ، قِيلَ وَمَا اِخْلاَصُهُ؟ قَالَ: اَنْ يُحْرِزَهُ عَمَّا حَرَّمَ اللّٰهُ.

Kim ihlâs ile *lâ ilâhe illâllah* derse cennete girer.[40]

Hz. Peygamber'e soruldu: "Buradaki 'ihlâs' ne demektir?" Hz. Peygamber '*Lâ ilâhe illâllah*'ı Allah'ın haram kıldıklarından korumak demektir' diye buyurdu.

مَا اٰمَنَ بِالْقُرْاٰنِ من اسْتَحَلَّ مَحَارِمَهُ.

Kur'an'ın haram saydıklarını helâl sayan bir kimse Kur'an'a îman etmemiştir.[41]

---

39) Ebu Ya'lâ ve Beyhakî, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

40) Taberânî, (Zeyd ve Erkam'dan)

41) Tirmizî, Taberânî, Beyhakî

Bu işlerin imanına menfi tesir yaptığını bilen ve imanın sermayesinin ahiret ticaretinde olduğuna inanan bir kimse sonsuz hayatına hazırlanmış sermayesini elbette zâyî etmez. Elbette sayılı günlerde kendisine fayda veren bir kâr için, ebediyette kendisine lâzım olan bir sermayeyi heder etmeye yanaşmaz.

Tâbiînden bir zat şöyle demiştir: 'Eğer ben mescide girsem, mescidi tıka basa namaz kılanlanla dolu bulsam ve bana 'Bunların en hayırlısı hangisidir?' diye sorulsa, muhakkak derim ki, 'İçlerinde kendilerine en fazla nasihat eden kim ise, o onların en hayırlısıdır'. Bana 'En fazla nasihat edeni şudur' denildiği zaman, 'İşte bu, onların en hayırlısıdır' derim. Eğer bana 'Bunların en şerlisi kimdir?' diye sorulsa 'İçinde kendilerine en fazla hile yapanıdır' derim. Bana 'İçinde işte en fazla hile yapanı budur' denildiği zaman da, hiç çekinmeden 'Bu, onların en şerlisidir' derim.

Alışverişin ve sanatların hangi dalında olursa olsun hileli hareket haramdır. Bu bakımdan sanatkâr, eğer başkası kendisine yaparsa razı olmayacağı bir şekilde sanatında gevşeklik göstermemelidir. Bilâkis sanatını en güzel şekilde, en kuvvetli şekilde icra etmelidir. Eğer malında kusur varsa, müşteriye onu belirtmelidir. Ancak böyle yapmak suretiyle kendini mesuliyetten kurtarabilir. Bir kunduracı (Ebu Hasan Ali b. Sâlim el-Basrî -*Kut'ul-Kulûb* müellifinin mürşidi-) İbn Salim'e sordu:

- Efendi! Ben pabuçların satışında dinimi nasıl kurtarabilirim?

- Yaptığın pabuçların iki yüzünü bir yapacaksın. Sağı, diğerinden fazla kuvvetli ve sağlam yapmayacaksın. Yüzlerin arasına koyduğun madde temiz ve güzelinden olsun ve tam birşey olsun. Dikişlerin arasını yaklaştır. Pabuçların birisini diğerinin üzerine koyma!

Ahmed b. Hanbel'e elbise satışı hakkında sorulan soru da o kabildendir. Yaması ve kusurlu oluşu belli olmayan bir elbisenin yamalaması ve tamiri hakkında İmam Hanbel'e sual soruldu. Şöyle buyurdu: 'O elbiseyi satan bir kimseye yamasını ve tamirini gizlemek (ve müşteriye söylememek) caiz değildir. Tamirci bir kimse, ancak, elbiseyi tamir ettiren adamın satış anında müşteriye elbisenin kusurlarını söyleyeceğini bildiği zaman veya elbisesini

satmak için değil de giymek için tamir ettiğini anladığı zaman tamir etmesi helâl olur. Aksi takdirde helâl olmaz'

Eğer şöyle dersen: 'İnsanoğluna satılan malın ayıplarını ve kusurlarını söylemek farz olduğu müddetçe muamele tamam olamaz. Yani müşteri, kusura muttali olduktan sonra bırakıp gider'; cevap olarak şöyle derim: Söylediğin şey doğru değildir. Zira tüccarın birinci şartı satış için ancak kendi nefsine -eğer alıcı ise- razı olacağı güzel ve temiz bir malı almaktır. Sonra tüccar, alışverişinde az bir kâr ile kanaat etmelidir ki, Allah Teâlâ o alışverişte kendisine bereket ihsan buyursun ve hile yapmaya muhtaç olmasın. Bunun zor olması, ancak, tüccarların az kâr ile kanaat etmeyişlerinden doğar. Çok kârı da ancak hile yapmak suretiyle elde edebilir. Bu bakımdan İslâm dininin istediği şekilde ticareti âdet edinen bir kimse, malının kusur ve ayıplarını örtmez. Eğer binde bir eline ayıplı bir mal geçerse, o malın ayıbını müşteriye söylemeli ve o malın ayıplı olarak kıymeti ne ise, onunla kanaat etmelidir. İbn Sîrin, bir koyun sattı ve alıcıya dedi ki: 'Bu koyuncağız ayağıyla yiyeceğini çeviriyor. Bu bakımdan onda bir ayıp varsa, şimdiden senden tebrie ve helâllaşma istiyorum'.

Hasan b. Sâlih[42] bir cariye satar ve müşteriye 'Bizim yanımızda bu cariye bir defacık kan kustu' der.

3. Üçüncüsü, satılan malın miktarında herhangi birşeyi gizlememektir. Bu ancak, terazinin tam mânâsıyla tartılmasına ve doğru dürüst kullanılmasına bağlıdır. Bir de ölçeğin dürüstçe kullanılmasına bağlıdır. Bu bakımdan kişi kendi nefsi için, başkasından nasıl doğru tartıp veya ölçüp alıyorsa, başkasına da aynı şekilde vermelidir. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Azap olsun ölçüde ve tartıda noksanlık edenlere ki, onlar, insanlardan (haklarını) aldıkları zaman tam olarak alırlar. Fakat insanlara (verilmek) üzere ölçtükleri yahut onlara tarttıkları zaman eksiltirler.
>
> (Mutaffifin/1-3)

İnsanoğlu bu felâketten ancak, verdiği zaman ağır ağır tartıp ve ölçüp vermek, aldığı zaman da eksik almak suretiyle kurtulur.

---

42) Künyesi Ebu Abdullah'tır. Kûfelidir. Hadîs ilminde güvenilir bir kimseydi. H. 100 senesinde doğmuş ve H. 169 senesinde vefat etmiştir.

Zira bu konuda kılı kılına adâlet yapmak az tasavvur edilebilir. Bu bakımdan kişi fazlalığın veya eksikliğin görülmesiyle yetinmelidir. Çünkü hakkını noksansız almak isteyen bir kimse, o hakkı geçmek tehlikesiyle de karşı karşıyadır.

Âlimlerden biri şöyle buyurmuştur: 'Ben bir daneyi almak suretiyle Allah'tan azabı satın alamam'. Bu bakımdan bu zat, hakkını aldığı zaman yarım dane kadar eksik alırdı, verdiği zaman da, bir dane fazla verirdi ve derdi ki: 'Genişliği gökler ve yer kadar olan cenneti bir daneye satana azap olsun! Tûbayı azap ile satan büyük bir zarardadır'.

Ulema bunun ve bunun gibi tevbesi mümkün olmayan şeylerden -mezâlimlerden oldukları için- şiddetle sakındırmışlardır. Zira danelerin sahipleri bilinmez ki, onları bir araya getirip haklarını edâ edesin. Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) birşey satın aldığı zaman, tartıcı o şeyin karşılığını öderken, tartıcıya şöyle söylerdi:

زِنْ وَارْجِحْ.

Tart ve ağır ağır tart.[43]

Fudayl b. İyaz, oğluna baktı ki, bir dinarı yıkıyor. Çocuk o dinarda bulunan sürmeyi silip onu tertemiz yaptıktan sonra sarfetmek istiyordu ki o sürmeden ötürü ağır gelmesin. Bunu gören Fudayl, oğluna şöyle demiştir: 'Ey oğlum! Senin şu yaptığın şey, iki hac ve yirmi umreden daha efdaldir'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Tüccar ve satıcının nasıl kurtulacağına hayret ediyorum. Bütün gün tartar, yemin eder. Bütün gece uyur'.

Hz. Süleyman (a.s), oğluna şöyle demiştir: 'Ey oğlum! Daneler iki değirmen taşının arasına girdiği gibi, günah da satıcı ile alıcı arasına girer!'

Sâlihlerden birisi *muhannes* (kadınlar gibi giyinip kırıtan erkek) bir kimsenin cenaze namazını kıldı. O sâlih zata denildi ki: 'Namazını kıldığın bu insan fâsıktı'. Sâlih zat sesini çıkarmadı.

---

43) *Sünen* sahipleri ve Hâkim, (Suveyd b. Kays'tan)

İkinci bir defa kendisine aynı şey söylendiğinde şöyle buyurdu: 'Ben sandım ki, sen bana bu adamın iki terazisi vardı. Biriyle verir, öbürüyle alırdı diyeceksin'.

Sâlih kimse, bu sözüyle işaret eder ki o adamın fâsıklığı kendisiyle Allah arasında bulunan bir günahtır. Fakat terazi sahibinin günahı ise, kullara karşı yapılan günahtır ve böyle bir günahkâra müsamaha ve affın olması daha uzak bir ihtimaldir. Terazi hakkındaki teşdid ve tehdid çok büyüktür. Bu tehdidden kurtulmak bir dane veya yarım dane ile mümkündür.

.... Ki ölçü ve adâlette hududu aşmayınız. Bir de tartıyı adâletle tutun da teraziyi noksan etmeyin.

(Rahmân/9)

Abdullah b. Mes'ud'un kırâatinde 'Adâletle tutun' anlamına gelen *bi'l-kıst* yerine *bi'l-isan* tâbiri vârid olmuştur. ('Bir de tartıyı terazinin dilini düzeltmek suretiyle dikkat edip noksan tartmayın'). Zira terazinin eksik veya fazla tartması, ancak terazi dilinin duruşundan belli olur. Sonuç olarak, kim nefsinin hakkı olarak başkasından bir kelime de olsa bile, intikam alıp da kendi nefsinden başkasına karşı o şekilde hareket etmezse o, Allah Teâlâ'nın *Mutaffifin* sûresinin ilk üç ayetinin kapsamına girmiş olur. Yani azaba müstehak olmuş olur. Çünkü ölçekte ve tartıda böyle yapmanın haram olduğu, sadece 'onlar ölçülür veya tartılır maddelerdir' diye değildir. Belki kastedilen, bir işte adâlet ve insaf terkedildiğinden dolayı böyle bir tehdid vardır. Bu bakımdan bu tehdid bütün amellerde geçerlidir. O halde terazi sahibi azab tehlikesiyle karşı karşıyadır. Her mükellef fiillerinde, sözlerinde ve düşüncelerinde terazilerin sahibi gibidir. Bu bakımdan, eğer bu söylenenlerde adâletten ayrılırsa, onun için azab vardır. O zaman istikametten ayrılmış demektir. Eğer bu adâleti yerine getirmek hususu zor ve muhal birşey olmasaydı, Allah Teâlâ'nın şu ayeti nâzil olmazdı:

İçinizden oraya gitmeyecek hiç kimse yoktur. Bu, rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.

(Meryem/71)

O halde, mâsum olmayan bir kul, kesinlikle istikametten ayrılmaktan yakasını kurtaramaz. Ancak istikametten sapmanın dereceleri arasında büyük farklar vardır ve bu sırra binaendir ki, insanların ateşten kurtuluş zamanına kadar orada durma müddetleri değişir. Hatta bazılarının ancak girmesiyle çıkması bir

olur. Bazıları da bin sene veya binlerce sene kalırlar. Biz Allah'tan bizleri istikamet ve adalete yaklaştırmasını istiyoruz. Zira dosdoğru yol üzerinde koşup herhangi bir tarafa meyletmemek pek zor birşeydir. Çünkü o yol kıldan ince ve kılıçtan daha keskindir. Eğer o yol olmasaydı onun üzerinde istikametli olarak geçen bir kimse cehennem üzerine uzatılmış köprünün üzerinden geçmeye muktedir olmazdı. O cehennem üzerindeki köprü ki, kıldan daha ince ve kılıçtan daha keskin olmak onun özelliği ve sıfatıdır. Dünyada dosdoğru yolun üzerinde insanın istikameti ne derece ise, kıyamet gününde köprü üzerinde o kadar hafiflik hisseder. Kim yiyecek maddelerine, toprak veya başka bir maddeyi katıp sonra onu tartıp veya ölçüp satmışsa, o kimse tartı ve ölçüde hile yapanlardandır. Bir kasap etle beraber satılması âdet edilmemiş bir kemiği satarsa, o da terazide hile yapanlardandır. Bunun üzerine diğer takdirleri kıyas edebilirsin. Hatta kumaş satıcısının âdet ettiği metrede dahi bu cereyan etmektedir. Çünkü bezzaz elbiselik kumaşı satın alıp ölçtüğü zaman, gevşek bırakır ve çekip gerdirmez. Onu sattığı zaman ise, metrede çekip gerdirir ki, miktar da bir farklılık baş göstersin. Bütün bunlar azabı gerektiren hileciliğe dahildir.

4. Dördüncüsü, günün fiyatında (rayicinde) doğru olmasıdır. Günün rayicinden herhangi birşeyi gizlememelidir. Zira Hz. Peygamber (s.a}, malını şehire satmak için getirenleri karşılamayı yasak etmiştir.[44] *Neceş* denilen alışverişi de yasak etmiştir.[45] Gelen kervanları karşılamaya gelince, bu şöyle olur: Gelen kervanı karşılar. Getirilen malı daha şehire varmadan önce zapt u rapt altına alır ve şehrin geçerli narhında da yalan söyler. Oysa Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَتَتَلَقَّوُا الرُّكْبَانَ.

Sakın kervanları karşılamayın!

Bu bakımdan kervanları karşılayan kim olursa olsun, eşya sahibi pazara geldikten sonra muhayyerdir. İsterse yolda yapılan alışverişini bozabilir. Bu alışveriş, esasında olmuştur. Fakat eğer eşya sahibi yolda kendisini karşılayıp malını alanın yalan söy-

44) Müslim ve Buhârî, (İbn Abbas ve Ebu Hüreyre'den)

45) Müslim ve Buharî, (İbn Ömer ve Ebu Hüreyre'den)

lediğini görürse, şehrin narhı onun dediğinden farklı ise, satıcı için caymak imkânı sabit olur. Eğer adam dediği narhta doğru ise, o vakit satıcı cayabilir mi, cayamaz mı diye ulema ihtilâf etmiştir. Zira yukarıdaki haberin umumiliği ile kandırmanın olmaması burada çarpışmaktadırlar. (Yani bu hususta vârid olan haberin umumuna bakılırsa, satıcı cayabilir. Fakat hakîkatte kandırmanın olmamasına bakılırsa, satıcı cayamaz. İşte bu noktadan ötürü ulema ihtilâf etmiştir).

Hz. Peygamber (s.a), şehirlinin, dışardan gelen bir kimsenin malını satmasını yasaklamıştır. Şöyle ki, çölde yaşayan adam, beraberinde satılacak maddeler olduğu halde şehire gelir. Onları aceleden satıp elinden çıkarmak ister. Şehirli kendisine der ki: 'Onları yanıma bırak. Ne zaman, daha fazla pahalılaşırsa ve narh yükselirse, o zaman satayım'. İşte yiyecek maddeleri hususunda böyle yapmak haramdır. Yiyecek maddesi olmayan diğer mallarda ise, haram olup olmadığında ihtilâf vardır. Fakat en açık fetvaya göre, diğer mallarda da haram olmasıdır. Zira bu husustaki yasak, umumî bir şekilde vârid olmuştur. Bir de böyle bir malı satıştan çekip bekletmek insanlar için bir nevi sıkıntı olur. Üstelik bu darlığı meydana getiren fuzulî adamın (şehirlinin) bunda herhangi bir faydası da yoktur.

Hz. Peygamber (s.a), *Neceş* tâbir edilen alışveriş şeklini de yasaklamıştır. *Neceş* şöyle yapmak demektir: Malı istek ile satın almak isteyen bir kimsenin yanında, satıcıya yanaşıp daha fazla bir fiyatla o malı satın almak istediğini söylemektir. Oysa esasında malı almak taraftarı da değildir, böyle yapmaktaki gayesi; ancak müşteriyi o mala daha fazlasıyla teşvik ve tahrik etmektir. Eğer böyle yapmak daha önceden satıcı ile gizli anlaşmasından ötürü değil ise, geçerlidir. Eğer daha önceden satıcı ile anlaşarak bunu yapıyorsa, alıcının daha sonra aldığı malı geri çevirebilir mi veya çeviremez mi hususunda ihtilâf vardır. En uygunu geri çevirebilmesidir. Zira müşteri birkaç gün sağılmaksızın memesinde sütü fazla gösterilen sağman bir ineğin alışında aldandığına benzer bir hareketle aldatılmıştır ve yine kervanların önüne çıkıp da şehirin rayicinden haberi olmayan kimselerden mal alan bir kimse, onları aldattığından dolayı onların bilâhare cayabilecekleri gibi, burada da müşteri cayabilir. İşte bu söylediklerimiz birtakım yasaklardır. Satıcı ile alıcının vaktin narhında hile yapmalarının caiz olmadığına delâlet eder ve yine satıcı ile alıcının satılan malda bu-

lunan herhangi bir eksikliği -ki karşı taraf onu bildiği takdirde o malı almayacaktır- örtbas etmeleri caiz olmadığı gibi, zamanın rayicini de örtbas etmenin caiz olmadığına delâlet eder. Bu bakımdan böyle yapmak müslümanlara farz olan nasihatın zıddı bulunan haram ve hileyi irtikâb etmek demektir.

Tâbiin-i kiramdan bulunan bir zattan hikâye ediliyor ki, kendisi Basra'da bulunuyordu. Horasan yakınlarında bulunan Sus şehrinde onun bir hizmetkârı vardı. Bu zat Basra'dan şeker alıp Sus'ta satılmak üzere gönderiyordu. Hizmetçisi kendisine şöyle bir mektup yazdı: 'Şeker kamışlarına bu sene hastalık isabet etti. Bu bakımdan stok etmek üzere şeker al'. Bunun üzerine adam çok şeker aldı. Şekerin satış zamanı geldiğinde, o şekerden zamanın parasıyla otuz bin kâr etti. Sonra evine gitti, bütün gece düşündü. Kendi kendine 'Evet, otuz bin kâr ettim. Fakat yapmakla mükellef olduğum nasihatı terkettim' dedi. Sabah olunca şeker satıcısına giderek parayı geri verdi ve "Allah senin için bu paraya bereket versin" dedi. Şekerci 'Bu para nereden geliyor?' deyince, adam 'Ben senden şeker alırken gerçeği gizledim. Oysa şeker pahalanmıştı' dedi. Şekerci 'Allah sana rahmet etsin. İşte şimdi bildirdin. Ben bunu sana helâl ettim' dedi.

Bunun üzerine o zat otuz bini tekrar alıp götürdü. Düşündü ve o gece uykusuz kaldı. Kendi kendine 'Ben şeker satıcısına gereken nasihatı yapmadım. Belki o benden utandı da bu parayı bana iade etti' diyerek sabahın erken saatlerinde parayı satıcıya götürüp ona şöyle dedi: 'Allah sana afiyet ihsan etsin. Şu malını al. Çünkü alman kalbime daha uygun geliyor'. Bunun üzerine şeker sahibi parayı teslim aldı.

İşte yasaklar konusunda vârid olan bu haber ve hikâyeler, kişinin fırsatçı olmamasına ve satılan malın sahibinin gafletinden istifade etmemesine, satıcıdan veya alıcıdan günün rayicini ve narhın değişmelerini gizlememesine delâlet eder. Eğer bunları yaparsa zâlim olur. Adâleti terketmiş olmakla beraber müslümanlar için nasihat yapmayı da terketmiş olur.

Ne zaman, elindeki malı kârlı satarsa, meselâ 'Şu mal bana ne kadara mal olmuşsa veya ben onu ne ile satın almışsam sana öyle devrediyorum', dediği zaman, doğru söylemesi gerekir. Doğru söylemekle beraber akidden sonra o malda ortaya çıkan eksik ve noksanlıkları da alıcıya söylemelidir. Eğer o malı bir müddete kadar

borç ile almışsa, onu da söylemelidir. Eğer dostundan veya evladından müsamahalı bir şekilde satın almış ise, onu zikretmesi de vacibdir. Zira muamele yapan insan, yaygın olan âdetine itimad ederek, onun satılacak malının bütün vasıflarını zikretmesine güvenerek pek fazla tedkike lüzum görmez. Çünkü müslüman bir satıcı, kendisi için aldığı zaman, muhakkak malın her tarafına bakar. Bu bakımdan eğer satın aldığı malın tedkikini herhangi bir sebepten ötürü güzelce yapmazsa, satıcıya keyfiyeti bildirmek farz olur; zira müşteri burada satıcının emanetine ve dindarlığına güvenmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Ticarette İhsan (İyi Davranmak)

Allah Teâlâ, insanoğluna iyi davranmayı (ihsânı) ve adâleti emir buyurmaktadır. Adâlet, kurtuluşun biricik sebebidir. Bu bakımdan adâlet, ticaret sermayesi yerine geçer. İhsan (iyi davranmak) ise, zaferin elde edilmesi ve saadetin kazanılmasına biricik sebeptir. Bu bakımdan iyi davranmak, ticarette kârın yerine geçer. Dünya muamelelerinde sadece sermayesiyle yetinip kâra iltifat etmeyen bir kimse, akıllı sayılmadığı gibi, ahiret muameleleri de böyledir; yani bu muamelelerde de kişi, sadece sermaye ile yetinmemeli, kâr aramalıdır. Dindar bir kimse, sadece adâletle hareket edip zulümden kaçınmakla yetinmemeli, ihsanın (iyi davranmanın) bütün kapılarını çalmalıdır.

Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun!

(Kasas/77)

Allah'ın rahmeti ihsan edenlere yakındır!

(A'raf/90)

Muhakkak ki Allah, adâleti ve ihsânı emreder.

(Nahl/5)

İhsan'dan gayemiz; muamele yapan kişiye fayda verici hareketlerde bulunmaktır. Böyle davranmak, gerçi satıcı (veya alıcıya) farz değil ise de, bu şekilde davranmak bir fazilettir. Zira muamelede farz olan ihsan, adâletli hareket etme ve zulmü terketme bahsine girer. Biz de bunu daha önce zikretmiştik. İnsanoğlu, ihsan (iyi davranmak) mertebesine ancak aşağıda gelen altı şeyin birisiyle varabilir:

1. Kâr etmek hususundadır. Bu bakımdan müslüman bir kişi, normal olarak insanların aldanmadığı bir şekilde arkadaşını aldatıp fâhiş kârlar elde etmemelidir. Kâr etmenin aslına gelince,

Allah buna izin vermiştir. Çünkü ticaret kâr ile olur. Kâr ise çok olacağı gibi az da olabilir. Fakat kişi sattığı mala bu artışı yüklerken en yakın derecesini gözetmelidir. Zira müşterinin normal kârdan fazlasını vermesi iki sebepten doğar; a) O malı edinmekte çok isteklidir, b) Veya o mala şiddetle muhtaçtır. Bu bakımdan böyle bir kimseye fâhiş bir şekilde mal satmaktan kaçınmak gerekir ve bu şekilde yapmaksa, ihsan kısmına dâhil olur. Kandırmak ortada olmadıkça fazla almak (dinen) zulüm sayılmaz. Âlimlerin bir kısmı satılan malın sermayesinin üçte birinden fazla satıcı kâr ederse, alıcı için muhayyerlik (isterse olduğu gibi kabul, isterse iade eder) icab ettireceğini söylemişlerdir. Fakat biz aynı fikirde değiliz. Lâkin bu şekilde yapılan kârdan bir kısmını müşteriye bağışlamak ihsâna dâhil olur.

Rivayet ediliyor ki, Basralı Yûnus b. Ubeyd'in yanında fiatları çeşitli olan abâ ve izarlar vardı. Bu giyim eşyasından bir kısmının fiatı dörtyüz dirhemdi, bir kısmının fiatı da ikiyüz dirhemdi. Bu zat, namaza gidip dükkanı yeğenine bıraktı. O esnada bir göçebe geldi. Kendisi için, mevcut bulunan elbiselerden dört yüz dirhemlik bir elbise istedi. Dükkânda bulunan adam, göçebeye ikiyüz dirhemlik bir elbiseyi gösterdi. Göçebe elbiseye baktı. Beğenip dört yüz dirheme satın aldı ve gitti. Elbise, adamın elinde iken camiden dönen Yûnus, onu gördü ve elbiseyi tanıdı. Göçebeden kaça aldığını sordu. Göçebe dörtyüze aldığını söyleyince, şöyle dedi:

- Bu, ikiyüz dirhemden fazla etmez. Bu bakımdan, bunu sahibine vermek üzere geri getir.

- Bu elbise, bizim memleketimizde beşyüz dirheme de değer. Üstelik ben bunu kendi rızamla aldım.

- Sana dön diyorum. Dinde (müslümanlara) nasihat etmek, dünya ve dünyadakilerden daha hayırlıdır.

Sonra Yûnus, göçebeyi dükkâna getirdi. Dörtyüzden ikiyüz dirhemi kendisine iade etti. Yeğenine 'Neden böyle yaptın?' diye çıkıştı ve şöyle dedi:

- Sen utanmadın mı? Allah'tan korkmadın mı? Malın sermayesi kadar kâr edip müslümanlar için yapılması gereken nasihatı, doğruluğu terkettin.

- Allah'a yemin ederim, o bu elbiseye razı olduktan sonra aldı.

- O razı oldu diyelim. Ya sen? Kendi nefsin için razı olmayacağını ondan niye esirgemedin?

Böyle bir muamelede günün rayici gizlenmişse ve kandırmak varsa, bu zulüm grubuna girer. Daha önce bunun bahsi geçmişti. Hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmuştur:

غَبْنُ الْمُسْتَرْسِلِ حَرَامٌ.

Râyici bilmeyen ve tamamen kendisini satıcının vicdanına teslim eden bir müşteriden fazla kâr almak haramdır.[46]

Zübeyr b. Adiy[47] der ki: 'Ben Hz. Peygamber'in onsekiz ashabına yetiştim. Onların hiçbiri doğru dürüst bir dirhem ile et almayı dahi beceremezlerdi'. Bu bakımdan bu gibi alışverişten anlamayan zatlardan fazla kâr etmek zulmün ta kendisidir. Eğer bu kârı kandırmaksızın elde ederse, o vakit Allah'ın insanlardan istediği ihsanı terketmiş olur. Üstelik fazla kâr etmek kandırmaksızın ve günün râyicini gizli tutmaksızın pek de kolay elde edilecek birşey değildir.

Katıksız ihsana gelince, o, Sırrî es-Sakatî'den (Cüneyd-i Bağdadî'nin dayısıdır) nakledilen şu hakîkattır: Sırrî es-Sakatî, bir ölçek bademi altmış dinara satın aldı ve gelir-gider defterine 'Bunun kârı üç dinardır' diye yazdı. Yani on dinarda yarım dinar kâr kabul etti. Tam bu esnada bademin ölçeği doksan dinara yükseldi. Salihlerden bir tellâl, Sırrî es-Sakatî'ye gelerek bademleri almak istedi. Sırrî kendisine şöyle dedi:

- Al götür!

- Kaç dinar kârla götüreyim?

- Üç dinarla...

---

46) Taberânî, (Ebu Umâme'den *zayıf* bir senedle); Beyhakî, (Câbir'den *hasen* bir senedle)

47) Hemedanlıdır. Künyesi Ebu Adiy'dir. Rey şehrinin kadısıydı. H. 131 senesinde Rey'de vefat etmiştir.

- Badem doksan dinara çıktı! Nasıl olur da, böyle az bir kârla veriyorsun?

- Ben kalbimde bir mukavele akdetmişim. Onu artık çözemem. Ben bu ölçeği ancak atmış üç dinara satarım.

- Ben de Allah ile aramda hiçbir müslümanı kandırmamak üzere mukavele yaptım. Senden ancak bunu doksan dinara alabilirim.

Bunun üzerine ne tellâl Sırrî es-Sakatîden o malı satın alabildi, ne de Sırrî o malı satabildi. İşte bu, iki taraftan olan katıksız ihsandır. Zira hâlin hakikâtini bilmekle olan bir davranıştır.

Rivayet edildiğine göre, *Şukûk* tâbir edilen elbiseler vardı. Bu elbiselerin bir kısmı beş, bir kısmı da on dirhemlikti. Muhammed b. Münkedir'in[48] dükkânında bulunmadığı bir anda tezgâhtarı beş dirhemlik elbiselerden birini on dirheme sattı. Dükkâna gelip bu durumu öğrenen Muhammed b. Münkedir bütün gün elbiseyi satın alan göçebenin arkasına düşüp aradı. Nihayet onu buldu. Kendisine şöyle dedi:

- Hizmetçi yanlışlık yaparak beş dirhem değerindeki bir elbiseyi sana on dirheme satmış.

- Ben buna razı oldum.

- Her ne kadar sen buna razı olmuşsan da biz ancak nefsimiz için razı olduğumuz bir muameleye senin için razı olabiliriz. Bu bakımdan üç yoldan birisini seç; a) Ya gelip on dirhemlik şükûklardan birisini alırsın, b) Veya senin beş dirhemini geri veririm. c) Ya da bizim elbisemizi geri verip bütün paranı geri alırsın.

- O halde benim beş dirhemimi ver!

Böylece Muhammed, göçebenin beş dirhemini geri verdi ve göçebe geçip giderken 'Bu ihtiyar adam kimdir?' diye soruşturmaya başladı. Kendisine onun, Muhammed b. el-Münkedir olduğu söylendi. Göçebe 'Allah'tan başka ilah yoktur. (Bu kelime hayret yerine kullanılır). Bu, o kimsedir ki, biz çöllerde kıtlığa tu-

---

48) Künyesi Ebu Abdullah'tır. H. 130 senesinde yetmiş küsur yaşındayken vefat etmiştir.

tulduğumuz zaman, bunun yüzü suyu hürmetine Allah'tan yağmur talep ediyoruz'.

İşte on dirhemde yarım dirhem veya normal olarak satılan eşyada o yerde ne kâr ediliyorsa o kârı yapmak ihsana dâhildir. Az bir kâra rıza gösteren bir kimsenin satışı çoğalır ve fazla sarfiyattan çok kârlar elde eder ve böylece bereket görünmeye başlar.

Hz. Ali (r.a) Kûfe çarşısında elinde kamçısı olduğu halde gezip şöyle derdi: 'Ey tüccarlar! Hakkı alınız ve hakkı veriniz! Böyle yaptığınız takdirde (faizden veya felâketten) salim kalırsınız. Az kâra razı olun ki, çok kârdan mahrum olmayasınız...'

Abdurrahman b. Avf'a (r.a) şöyle denildi:

- Senin zengin oluşunun sebebi nedir?

- Ben ne kadar az olursa olsun, hiçbir zaman, hiçbir kârı tepmiş değilim. Benden istenilen bir hayvanın satışını geciktirmiş değilim. Ben borçla satış yapmam. İşte benim zenginliğimin sebepleri bunlardır.

Deniliyor ki, Abdurrahman b. Avf (r.a) bin deveyi sattı. Sattığı develerde ancak yularlarını kâr etti. Sonra her yuları bir dirheme sattı. Böylece develerde bin dirhem kâr etti. Bir de o günlük deve yeminden bin dirhem kâr etti.

2. İkincisi, biraz fazlaca kâr vermeye tahammül göstermektir. Müşteri eğer zayıf bir kimseden yiyecek maddesi alıyorsa veya herhangi bir fakirden birşey alıyorsa ona biraz fazla kâr vermekte hiçbir beis yoktur. Böyle bir kimse ile alışveriş yaptığı zaman, müsamaha ve kolaylık göstermesi ve bu şekilde satıcıya iyilik yapması gerekir. Bir de böyle yapmak suretiyle Hz. Peygamber'in 'Allah, satışı kolay bir kişiye rahmet eylesin' hadîsinin kapsamına dâhil olmuş olur. Zengin ve tüccar bir kimseden herhangi bir malı satın almasına gelince, eğer satıcı ihtiyacından fazla kâr istiyorsa, böyle bir kimsenin fazla kâr istemesine karşı ses çıkarmamak iyi bir hareket değildir. Çünkü ecri olmaksızın malını zâyi etmiş ve hiçbir dua da almamış olur. Ehl-i Beyt yolu ile rivayet edilen bir hadîste şöyle vârid olmuştur:

اَلْمَغْبُونُ فِى الشِّرَاءِ لَامَحْمُودٌ وَلَا مَأْجُورٌ.

Alışverişte kandırılan bir kimse ne övülür, ne de parasının karşılığını görmüş olur.[49]

Basra kadısı İyaz b. Muaviye tâbiîn-i kirâmın akıllılarındandı. Diyor ki: 'Ben hilekâr değilim. Hile ne beni, ne de Muhammed b. Sirîn'i aldatmaz. Hile ancak Hasan-ı Basrî'yi ve benim babam Muaviye b. Kırre'yi aldattı. En kâmil vasıf, kişinin aldatmaması ve aldanmamasıdır'.

Nitekim âlimlerden biri, Hz. Ömer'in vasfını söylerken şöyle buyurmuştur: 'Başkasını aldatmaktan çok yüce idi ve başkası tarafından aldatılmaktan da çok daha akıllıydı'.

Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin (r.a) ve selef-i sâlihînin hayırlı kimseleri alışverişte titiz davranırlar, sonra mallarını hibe yoluyla müslümanlara verirlerdi. Bunun üzerine bu zevat-ı kirâmdan birisine denildi ki: 'Sen satın alırken az birşey üzerinde titizlikle duruyorsun. Sonra perva etmeksizin birçok şeyi hibe ediyorsun. Bu nasıl olur?' O zat şöyle cevap verdi: 'Hibe bir fazilettir. Kandırılmak ise ahmaklıktır'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Ben kandırıldığım zaman, ancak aklım ve basîretimi başkasına kaptırmış olurum. Bu bakımdan beni kandırmak isteyene bu imkânı vermek taraftarı değilim. Fakat hibe ettiğim zaman, Allah için vermiş olurum. Bu bakımdan Allah için verdiğimi hiç de fazla görmem'.

3. İhsanın üçüncüsü, satılan malın bedelini tamamen almak ve halkın boynunda bulunan alacaklarını tahsil etmektir. Bazen müsamaha göstermek suretiyle alacağını tahsil etmekte ihsanda bulunmak, bazen mühlet vermek ve tahsil müddetini geciktirmek suretiyle ihsanda bulunmak... Bazen de bır kısmını affetmek suretiyle, bazen de nakdin en güzelini istemekten vazgeçmek suretiyle ihsanda bulunmaktır.

Bütün bunlar *mendub* hareketlerdir ve insanoğlu bunlara teşvik edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

رَحِمَ اللّٰهُ امْرَأً سَهْلَ الْبَيْعِ، سَهْلَ الشِّرَاءِ، سَهْلَ الْقَضَاءِ، سَهْلَ الْاِقْتِضَاءِ.

49) Hakîm-i Tirmizî, *Nevadir*

Sattığı zaman kolaylık gösteren, satın aldığı zaman kolaylık gösteren, borcunu verdiği zaman ve alacağını istediği zaman kolaylık gösteren bir kimseye Allah rahmet etsin!

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in duasını kazanmaya çalışılmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber, başka bir hadîs-i şerîfinde şöyle buyurmaktadır:

اِسْمَحْ يُسْمَحْ لَكَ.

Müsamaha göster ki, sana da müsamaha gösterilsin.[50]

مَنْ اَنْظَرَ مُعْسِرًا اَوْ تَرَكَ لَهُ حَاسَبَهُ اللّٰهُ حِسَابًا يَسِيرًا.

Eli darda olan bir borçluya mühlet veren veya alacağını onun için terkeden bir kimse ile, Allah Teâlâ çok kolay bir şekilde hesap görür.[51]

اَظَلَّهُ اللّٰهُ تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِهِ يَوْمَ لَاظِلَّ اِلاَّ ظِلُّهُ.

Allah'ın (veya arşının) gölgesinden başka gölge olmayan bir günde Allah o kimseyi arşının gölgesinde gölgelendirir.

Hz. Peygamber (s.a), dünyada israfçı bir kişinin Allah huzuruna getirilip hesaba çekildiğini ve bir tek sevabı kalmadığı zaman, melekler tarafından kendisine 'Sen dünyada hiçbir hayır işlemedin mi?' denildiğinde, onun da 'Hayır, ben hiçbir hayır işlemedim. Ancak halka borç veren bir kimseydim ve hizmetçilerime 'borçluların zenginlerine müsamaha gösteriniz, fakirlerine de mühlet veriniz' emrini veriyordum. (Bütün yaptıklarım bundan ibaret idi) dediğini anlatmıştır.

Hadîsin başka bir lâfzında 'Fakirin borcundan vazgeçiniz' ibaresi vardır. Bunun üzerine Allah Teâlâ o kuluna şöyle der:

نَحْنُ اَحَقُّ بِذٰلِكَ مِنْكَ فَتَجَاوَزَ اللّٰهُ عَنْهُ وَغَفَرَ لَهُ.

---

50) Taberânî, (İbn Abbâs'tan)

51) Müslim, İmam Ahmed, İbn Mâce ve İbn Hibban

Mademki sen, aciz bir kul olduğun halde, yoksulların borcundan vazgeçerdin, o halde bizim senin günahından vazgeçmemiz daha uygundur. Böylece Allah Teâlâ, o kulun azabından vazgeçer ve onu affeder'.[52]

مَنْ اَقْرَضَ دِينَارًا اِلَى اَجَلٍ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ صَدَقَةٌ اِلَى اَجَلِهِ، فَاِذَا حَلَّ الْاَجَلُ فَاَنْظَرَهُ بَعْدَهُ فَلَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ مِثْلُ ذٰلِكَ الدَّيْنِ صَدَقَةٌ.

Kim bir zamana kadar müslüman kardeşine bir dinar (altın) borç verirse, o borcun zamanı gelinceye kadar hergün için ona bir sadaka yazılmaktadır. Zamanı geldiğinde bir daha ona mühlet verirse hergün o alacak kadar onun için sadaka yazılır.[53]

Selef-i salihînden bazıları bir zamana kadar müslüman kardeşinden borcunu edâ etmesini (sadece bu hadîs-i şerîfin ifade buyurduğu hikmetten istifade etmek için) istemiyordu ki böylece her gününde o borç kadar sadaka vermiş bir kimse gibi olmuş olsun.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

رَاَيْتُ عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ مَكْتُوبًا: اَلصَّدَقَةُ بِعَشْرِ اَمْثَالِهَا وَالْقَرْضُ بِثَمَانِ عَشْرَةَ.

Gördüm ki, cennetin kapısında şöyle yazılıydı: 'Sadaka on misline, borç vermek ise onsekiz mislinedir'.[54]

Bu hadîs-i şerîfin açıklanmasında denildi ki: 'Sadaka, muhtaç olan ve olmayanın eline geçer. Borç almak zilletine tahammül etmek ise ancak muhtaç bir kimsenin işidir'.

Hz. Peygamber (s.a), başkasının yakasına, alacağını istemek için yapışan birisine baktı. Alacaklıya eliyle alacağının yarısını hibe etmesini işaret etti. O da Hz. Peygamber'in bu emrini yerine

---

52) Müslim, (Ebu Mes'ud'dan); Müslim ve Buharî, (Ebu Huzeyfe'den benzerini)

53) İbn Mâce, (Büreyde'den); İmam Ahmed ve Hâkim

54) İbn Mâce, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

getirdi. Bunun üzerine borçluya şöyle buyurdu: 'Kalk ve borcunu öde!' [55]

Kim birşeyi satar, derhal onun parasını vermek suretiyle sıkıştırmazsa borç vermiş gibi olur.

Rivayet ediliyor ki, Hasan Basrî, bir katırını dörtyüz dirheme sattı. Parasını alacağı zaman, alıcı kendisine şu ricada bulundu:

- Ey Ebu Said! Bana biraz müsamaha et!

- Yüz dirhemi bağışladım.

- Biraz daha müsamaha et!

- Yüz dirhem daha bağışladım, dedikten sonra ikiyüz dirhem hakkını aldı. Kendisine 'Ey Ebu Said! Bu katırın yarı parasıdır' denildiği zaman, 'İşte ihsan böyle olur. Böyle yapmadığın takdirde ihsan etmiş sayılmazsın' dedi.

خُذْ حَقَّكَ فِى كَفَافٍ وَعَفَافٍ وَافٍ اَوْ غَيْرِ وَافٍ يُحَاسِبْكَ اللّٰهُ حِسَابًا يَسِيرًا.

Hakkını -ister tamam ister eksik olsun- kötü söz söylemeden helâl ve meşru şekilde al ki, Allah Teâlâ seni en kolay şekilde hesaba çeksin.[56]

4. Dördüncü emir, borcun ödenmesi hakkındadır.

Borcu güzelce ödemek, ihsâna dahildir. Borcun güzelce ödenmesi şu şekildedir: Borçlu kimse, hak sahibine bizzat gider. Onu, hakkını almak için gelmeye mecbur etmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُكُمْ اَحْسَنُكُمْ قَضَاءً.

Sizin en hayırlınız, borcunu ödemek hususunda en iyi davrananızdır.[57]

---

55) Müslim ve Buharî, (Ka'b b. Mâlik'ten)

56) İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den *hasen* bir senedle)

57) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

Borcunu ödemeye imkânı olduğu zaman tehir etmeksizin hemen yapmalıdır, velev ki borcun vakti henüz gelmeden de olsa... Şart koşulan maldan daha iyisini ve daha güzelini teslim etmelidir. Eğer borcunu edâ etmekten âciz ise, kalbinde Allah Teâlâ ne zaman kendisine imkân verirse borcunu edâ etmek niyeti olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اِدَّانَ دَيْنًا وَهُوَ يَنْوِى قَضَائَهُ وَكَّلَ اللّهُ بِهِ مَلاَئِكَةً يَحْفَظُونَهُ وَيَدْعُونَ حَتَّى يَقْضِيَهُ.

Bir müslüman vakti gelince ödemek üzere başkasından borç alıyorsa, Allah Teâlâ (c.c), onu koruyan ve borcunu ödeyinceye kadar kendisine dua eden bir grup meleği vekil kılar.[58]

Seleften bir cemaat, sadece şu geçen hadîs-i şerîfteki fazilete nail olmak için, ihtiyaçları olmadığı halde borç alırlardı.

Hak sahibi, borçluya karşı kaba davranırsa, borçlu tahammül etmeli ve ona yumuşak bir şekilde karşılık vermelidir. Bunu da Hz. Peygamber'e uymak niyetiyle yapmalıdır. Zira alacaklı, alacağının zamanı geldiğinde çıkıp Hz. Peygamber'e geldi. Kazara Hz. Peygamber borcunu verememişti. Kişi bunun üzerine Hz. Peygamber'e sert konuşmaya başladı. Ashâb-ı kirâm adamı hırpalamak isteyince Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu:

دَعُوهُ فَاِنَّ لِصَاحِبِ الْحَقِّ مَقَالاً.

Yakasını bırakınız! Çünkü hak sahibinin konuşmaya hakkı vardır.[59]

Borçlu ile alacaklı arasında konuşma cereyan ettiği zaman, aracılık yapanlar için borçlunun lehinde konuşmak ihsandandır. Zira borç veren kimse, büyük bir ihtimalle zengindir. Borç alan ise, ihtiyacından dolayı borçlanmıştır. Böylece satıcıdan fazla alıcıya yardım etmek uygundur. Zira satıcı satılan maldan rağbetini kesmiş, onun paha etmesini ister. Alıcı ise, o mala muhtaçtır. İşte böyle yapmak en güzel harekettir. Ancak borçlu sınırı aşacak derecede aşırı giderse, o zaman zulme kaçmaktan onu menetmek ve

---

58) İmam Ahmed, (Hz. Âişe'den)

59) Müslim ve Buharî, (Ebu Hüreyre'den)

hak sahibine yardım etmek gerekir. Zira Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اُنْصُرْ اَخَاكَ ظَالِمًا اَوْ مَظْلُومًا.

Kardeşine yardım et. İster zâlim olsun ister mazlum.[60]

Ashab-ı Kirâm 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz nasıl zâlim kardeşimize yardım edebiliriz?' diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu:

مَنْعُكَ اِيَّاهُ مِنَ الظُّلْمِ نُصْرَةٌ لَهُ.

Kardeşini zulümden menetmen, ona yardımdır.

5. Beşincisi, vereceğin bir kısmından vazgeçilmesini isteyen bir kimseyi affetmektir. Zira ancak alışverişten zarar görmüş ve pişman olmuş bir kimse affedilmesini ister. Bu bakımdan bir müslüman diğer müslüman kardeşinin onun yüzünden zarara uğramasını istemez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اَقَالَ نَادِمًا صَفْقَتَهُ اَقَالَهُ اللّٰهُ عَثْرَتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Kim alışverişinden pişman olan bir kimseyi affederse, yani pişmanlığında ona yardımcı olup istediği şekilde muamele ederse, Allah Teâlâ da kıyamet gününde onun sürçmelerini affedip kaldırır.[61]

Veya Hz. Peygamber'in hadîsi söylediği gibi...

6. Altıncı şey, muamelesinde bir müddete kadar borç vermek için bir grup fakiri aramalı, onlara imkân vermek suretiyle ecir elde etmeye çalışmalıdır. Bu muameleyi yaparken onların imkânları olmadıkça, onlardan hakkını istememeye azimli olduğu halde yapmalıdır. Çünkü selefin sâlihlerinden bazılarının iki defteri vardı. O hesap defterlerinden birinde bilinmeyen fakir ve zayıfların

60) Müslim ve Buharî, (Enes'ten)

61) Ebu Dâvud ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den)

isimleri yazılıydı. Böyle bir defter tutmanın hikmeti şuydu: Fakir yiyecek maddesini veya meyveyi görürdü. Canı onu çekerdi. Gelir dükkâncıya 'Benim şu maddeden beş batmana ihtiyacım var, fakat almak için param yok' derdi. Dükkân sahibi de 'Al! Zengin olduğun zaman getirip verirsin' derdi. Fakire karşı bu şekilde davranan kimse ümmetin hayırlı kimselerinden sayılmazdı. Belki fakirin ismini deftere yazmayıp onu fakirin boynuna borç yapmayan ümmetin hayırlılarından sayılırdı. Bu kimse ancak fakire şöyle derdi: 'İstediğini al! Eğer daha sonra imkânın olursa gelir verirsin. Eğer imkânın olmazsa sana helâl-i hoş olsun!'

İşte buraya kadar selef-i sâlihîn'in ticarî muamelelerinin yollarını belirttik. Bu yollar şimdilik tamamen ortadan kalkmıştır. Böyle hareket eden bir kimse, bu sünneti yeniden diriltmeye ve bid'atları öldürmeye çalışmış olur. Kısacası ticaret insanlar için mihenk taşıdır. Ticaret ile kişinin dindarlığı ve takvâsı ölçülür. Bunun için de şâir şöyle demiştir:

لاَيَغُرَّنَّكَ مِنَ الْمَرْءِ قَمِيصٌ رُقْعَه اَوْ اِزَارٌ فَوْقَ كَعْبِ السَّاقِ مِنْهُ رُفِعَه اَوْ جَبِينٌ لاَحَ فِيهِ اَثَرٌ

قَدْ قَلَعَه وَلَدَى الدِّرْهَمِ فَانْظُرْ غَيَّهُ اَوْ وَرَعَهُ.

Sakın kişinin yamaladığı elbisesi veya topuğunun üstüne kadırdığı izarı (peştamalı) veya secde eseri bulunan alnı seni aldatmasın. Parayı ona göster (veya paranın yanında ona bak!) Onun dalâletini takvâsından o zaman ayırabilirsin.

Bunun içindir ki, şöyle denildi: 'Hazerde kişinin komşuları, seferde arkadaşları, çarşıda kendisiyle alışveriş yapanlar, kendisini övdükleri zaman, onun sâlih bir kişi olduğunda şüpheniz kalmasın'.

Hz. Ömer'in yanında, birisi şahitlik yaptı. Hz. Ömer, şahide 'Seni tanıyan birini getir' dedi. Adam giderek birini getirdi. Gelen adam şahidin lehinde konuşmaya başlayınca Hz.Ömer şöyle sordu:

- Sen onun çıkış ve girişini bilen en yakın komşusu musun?

- Hayır!

- Onun iyi ahlâklı olduğuna delâlet eden bir yolculukta kendisiyle arkadaşlık ettin mi?

- Hayır!

- Onunla, kişinin takvâsını bildiren dirhem ve dinar (para) ile bir alışveriş yaptın mı?

- Hayır!

- Sanırım sen onu mescidde namaz kılarken, Kur'an'ı teganni ile okurken, kâh başını eğip, kâh kaldırırken görmüşsün.

- Evet! Bu şekilde gördüm!

- O halde çık git! Onu tanımıyorsun!

Sonra adama şöyle dedi: 'Seni tanıyan bir kimseyi getir!'

BEŞİNCİ BÖLÜM

Dünya ve Ahiret İşlerinde Tüccarın Dini İçin Titiz Davranması

Dünya kazancı, tüccarı ahiretinden uzaklaştırmamalıdır. Böyle olduğu takdirde tüccarın ömrü zâyi olur, ticareti de zarardan başka birşey olamaz. Ahiretin kârından kaçırdığını, elde ettiği dünyalıkla telafi etmesi mümkün değildir. Böyle hareket ettiği takdirde ahiretini verip, dünya hayatını satın alan kimselerden olur. Bilâkis akıllı bir kimse, herkesten evvel nefsine şefkat göstermelidir. Nefse şefkat göstermek de ancak sermayeyi korumak suretiyle olur. (Hakikî) sermayesi ise dinidir ve dinindeki ticaretidir. Seleften bazıları şöyle buyurur 'Akıllı bir kimse için en iyi şey, geçici dünyada en fazla muhtaç olduğu şeydir. Geçici dünyada en fazla muhtaç olduğu şey ise, gelecek âlemde neticesi en güzel olan şeydir'.

Muaz b. Cebel (r.a) vasiyetnamesinde şöyle yazdı: 'Senin dünyadaki nasibin elbette ki senin için lâzımdır. Fakat sen ahiret nasibine dünya nasibinden daha fazla muhtaçsın. Bu bakımdan önce ahiret nasibinden başla, onu edin; zira böyle yaptığın takdirde nasibinin yanından geçer, onu da tanzim edersin'. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Dünyada olan nasibini unutma.

(Kasas/77)

Yani ahiretin için dünyadan olan nasibini dünyada unutma. Çünkü dünya, ahiretin tarlasıdır. Sevaplar dünyada kazanılır. Tüccarın dinini korumak makamındaki şefkati ancak yedi şeyi gözetmekle tamamlanabilir:

1. Birincisi, ticaretin başlangıcında güzel niyet ve inançtır. Tüccar bir kimse ticaret yapmakla helâlinden kazanıp halkın elinden gözünü ayırmak ve dilenciliği bırakmak niyetini

taşımalıdır. Elde ettiği servet ile dinine yardım etmeyi, çoluk çocuğunun nafakasını temin edip bu hususta mücahid olanların zümresinden olmaya niyet etmelidir. Aynı zamanda müslümanlar için nasihat etmeyi ve kendi nefsi için sevdiğini başka insanlar için de sevmeyi niyet edip kasdetmelidir. Daha önce söylediğimiz gibi, alışverişinde adâlet ve ihsan yoluna tâbi olmaya niyet etmelidir. Pazarda gördüğü her işte *emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i an'il-münker*'e niyet etmelidir. Zira tüccar bir kimse bu niyetleri kalbinde taşıdığında ve bu inançlara sahip bulunduğunda ahiret yolunda çalışmış bir kimse olur. Eğer bu çalışma neticesinde mal da elde ederse bu da kâr üzerine kârdır. Eğer bu niyetlerle beraber dünyalık hususunda zarar etse dahi ahiretindeki kârı muhakkaktır.

2. İkincisi, sanatında veya ticaretinde farz-ı kifayelerinden birini yapmayı kasdetmektir. Zira sanatlar ve ticaretler terkedildiği takdirde hayat dumura uğrar, insanların çoğu helâk olur. Bu bakımdan insanların işlerinin intizama girmesi, ancak bütün insanların yardımlaşmasıyla ve her grubun çalışmasıyla cemiyetin hayatını tekeffül etmeye bağlıdır. Eğer insanların tamamı bir sanata yönelirse diğer sanatlar dumura uğrar ve bütün insanlar helâk olur. İşte insanların bir kısmı Hz. Peygamber'in (s.a) 'Ümmetimin ihtilâfı rahmettir'[62] hadîs-i şerîfini bu mânâ üzerine hamletmişlerdir. Yani ümmetin sanatlar ve işlerdeki değişik fikirleri onları helâk olmaktan korumak bakımından rahmettir.

Sanatların bir kısmı vardır ki, pek önemli değildir ve bir kısmı da vardır ki, dünyada süslü gezmek, lüks bir hayat yaşamak için talep edilir. Böyle bir sanattan da mü'min bir kimse müstağnidir. Mü'min bir kimse, cemiyetin hayatında önemli olan bir sanatla uğraşmalıdır ki, o sanat ile uğraştığında müslümanların ihtiyaç cephelerinden birini kapatmış olsun. Aynı zamanda da uğraştığı sanatın dince de önemli olması gerekir ki o sanatı yapmakla beraber, dinin önemli saydığı bir açığı kapatmış olsun. Nakışçılık, kuyumculuk ve harç ile duvarları kuvvetlice yapmak sanatından ve dünyanın süslenmesine elverişli olan bütün sanatlardan sakınmak gerekir. Zira bütün bu sanatları dindar kimseler kerih görmüşlerdir.

---

62) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

Çalgı ve benzeri aletleri yapmak, kullanılması haram olan aletleri imâl etmek gibi sanatlardan kaçınmak, zulmü terketmek kabilindendir. Terzinin, erkekler için (saf) ipekliden cübbe dikmesi, dökümcünün altından terkip edilmiş at eğeri veya erkekler için altın yüzükler yapması, bunların hepsi kullanılması haram olan aletleri yapmak grubuna dâhildir. Onların terkedilmesi zulmü terketmek gibidir. Bütün bunları yapmak günahlardandır. Bunların karşılığında alınan ücret haramdır. İşte bu sırra binaen biz bunlarda zekâtın farz olduğunu söyledik. Her ne kadar biz (Şâfiîler) süs eşyasında zekâtın farz olmadığına kani isek de... Zira süs eşyaları erkekler için olursa, haram olurlar. Eğer bu şekil süs eşyaları kadınlar için dahi yapılmış ise, kadınlar için mübah olan ziynet grubuna dahil olamazlar. Eğer onlarda kadınlar için ziynet kastedilmezse... Bu bakımdan kadınlar için yapılan bu şekildeki eğerler ve altın yüzükler, ancak kadının süs eşyası kastıyla yapıldığı takdirde, süs eşyası hükmüne geçer.

Biz daha önce yiyecek maddelerinin ve kefenlerin satılmasının mekruh olduğunu söylemiştik. Zira bunları satmak, insanları ölümünü beklemeyi ve piyasanın anormal bir şekil almasını istemeyi gerektirmektedir. Kişinin hayvan kesicisi olması da mekruhtur. Çünkü bu sanatla insanın kalbi katılaşır. Kişinin haccam (kan alıcı) veya süpürgeci olması da mekruhtur. Çünkü bu sanatlarda necasete karışmak ve uğraşmak vardır. Debbağ ve debbağlık mânâsında herhangi bir sanata sahip olmak da böyledir. İbn Sîrîn, kişinin tellâl olmasını da mekruh görmektedir. Ebu Katâde b. Deâme, tellâlın ücretinin mekruh olduğunu söylemiştir. Umulur ki tellâl ücretinin mekruh oluşu, tellâlların pek az yalandan kurtulmaları ve malın satılması ve fiyatının yükselmesi için ifrat derecede o malı övmeleri buna sebep olsa gerek. Bir de tellâllıkta çalışma miktarı hiçbir zaman belli olmaz. Bazen az olur bazen de çok. Tellâllık ücretinde, tellâlın çalışmasına bakılmaz. Belki satılan elbisenin kıymetine bakılır ve âdet de böyledir. Bu ise, zulmün ta kendisidir. Bilâkis bir insanın yorgunluk miktarına bakarak onun ücretini takdir etmek gerekir.

Ticaret için hayvan satın almayı da kerih görmüşlerdir. Zira hayvanı ticaret için alan bir insan, o hayvan hakkındaki ilâhî kaza ve kaderi hoş görmez. Yani hayvanın ölümünü iyi karşılamaz. Oysa 'Hayvanı sat! Arazi, ev ve arsa gibi ölmezleri al!' denilmiştir.

Selef-i sâlihîn sarraflık yapmayı da kerih görmüştür. Zira sarraflık, bizzat kendisi istenmeyen, ancak geçerliliği kastolunan bir nesnede onun ince özelliklerini aramak demektir. Çok zaman malın sahibi paranın inceliklerinden gafil olup onun gafletinden istifade etmeksizin kâr etmek sarraf için mümkün değildir. Sarraf ne kadar ihtiyatlı davranırsa davransın hilelerden çok az kurtulabilir. Sarraf bir kimse ve başka bir satıcı için tüm paranın ve dinarların kırılması mekruhtur. Ancak o paranın katışık olmasından şüpheye düşer veya zaruret olursa, o vakit kırabilir.

Ahmed b. Hanbel şöyle buyurmuştur: 'Hz. Peygamber ve onun ashâbından, kırılmamış paralardan eritip başka bir maddeyi dökmek ve yapmak (kuyumculuk) hakkında yasak vârid olmuştur. Ben de tedâvüldeki paraların kırılmasını ve parçalanmasını mekruh görmekteyim. Ancak kişi dinarlarla dirhemleri satın alır. Sonra dirhemlerle altını satın alır ve o altından istediği eşyayı yapar'.

Manifaturacılık yapmayı, müstehab görmüşlerdir. Said b. Müseyyeb şöyle buyurmuştur: 'Manifaturacılıkta fuzulî yerde yemin etmek sözkonusu değilse, bence bu ticaretten daha sevimli bir ticaret yoktur'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ تِجَارَتِكُمُ الْبَزُّ وَخَيْرُ صِنَاعَتِكُمُ الْخَزُّ (اوِ الْخَرْزُ).

Ticaretlerinizin en hayırlısı bezzazlık (kumaş ticareti)dir. Sanatlarınızın en hayırlısı ise, inci işlemeciliğidir.[63]

لَوِ اتَّجَرَ اَهْلُ الْجَنَّةِ لاَتَّجَرُوا فِى الْبَزِّ وَلَوْ اِتَّجَرَ اَهْلُ النَّارِ لاَتَّجَرُوا فِى الصَّرْفِ.

Eğer cennet ehli ticaretle uğraşsaydı, muhakkak ki bez ticareti (manifaturacılık) yaparlardı. Eğer cehennem ehli ticaretle uğraşsaydı, muhakkak ki, sarraflık yaparlardı.[64]

Selef büyüklerinin çoğu şu on sanatı tercih ederlerdi:

---

63) İmam Irâkî, bu hadisin isnadına vakıf olmadığını söylüyor. Deylemî ise, Hz. Ali'den rivayet etmektedir.

64) Deylemî, (Ebu Said el-Hudrî'den *zayıf* bir senedle)

1. İnci işlemeciliği
2. Ticaret
3. Nakliyecilik
4. Terzilik ve ayakkabıcılık
5. Bez ağartıcılık
6. Terlik imalâtı
7. Demircilik
8. Dokumacılık
9. Karada ve denizde avcılık
10. Hattatlık

Abdulvehhab el-Verrak[65] şöyle anlatır: Ahmed b. Hanbel benden 'Sanatın nedir?' diye sordu. Ben ise 'Hattatlık' dedim. Bunun üzerine 'Hattatlık helâl kazançtır. Eğer ben elimle bir sanat yapsaydım mutlaka senin sanatını yapardım. Sakın orta kısmına yazmaktan şaşma. Hâşiyelerde (sahife kenarlarında) yer bırak. Cüz'lerin arka kısımlarına da yazma' dedi.

Sanatkârlardan dört grup halkın nezdinde zayıf görüşe sahip olmakla bilinirler.

a) Örücüler

b) Pamukçular

c) Yün eğiricileri

d) Muallimler

Bu grupların halk nezdinde zayıf görüşlü olarak bilinmelerinin hikmeti şu olabilir: Çünkü bunların karıştıkları ve konuştukları, çoğunlukla kadınlar ve çocuklardır. Aklen gelişmemiş kimselerle oturup-kalkmak ise, aklın zâfiyetine yol açar. Nitekim akıllılarla oturup-kalkmak da aklın artmasına vesile olduğu gibi...

---

65) Künyesi Abdülvehhab b. Abdilhakem b. Nafî b. Hasan el-Bağdadî'dir. *Verrak* (hattat) mahlasıyla şöhret bulmuştur. H. 50 senesinde vefat etmiştir.

Mücahid'den şöyle rivayet edilir:[66] Hz. İsa'nın annesi Meryem (a.s), oğlu İsa'yı ararken dokumacıların yanından geçerek yolu sordu. Dokumacılar ise, Meryem'e yanlış yol gösterdiler. Bunun üzerine Hz. Meryem onlara şu bedduâda bulundu: 'Ey Allahım! onların kazancından bereketi kaldır! Onları fakir olarak öldür ve onları insanların gözünde hakir göster!' Allah Teâlâ tarafından Hz. Meryem'in bu duası kabul olundu. (Şâyân-ı itimad bir rivayet değildir).

Selef-i sâlihîn, farz-ı kifâyeler ve ibâdetler kabilinden olan herhangi bir şeyin karşılığında ücret almayı hoş görmezlerdi. Meselâ, ölü yıkamak, ölüyü gömmek, ezan okumak, teravih namazını kıldırmak gibi... Her ne kadar bu çalışmalar karşılığında alınan ücretin doğruluğuna hükmedilmiş ise de... Kur'an ve şer'î ilimleri öğretmek de böyledir. Zira bu çalışmalar karşılığında dünya ücreti değil de ahiret ücreti düşünülmelidir. Bunların karşılığında ücret almak ise, ahireti dünya ile değiştirmek mânâsına gelir. Böyle bir muamele ise, müstehab değildir.

3. Üçüncüsü, dünya pazarı, müslüman kişiyi ahiret pazarından menetmemelidir. Ahiretin pazar yerleri camilerdir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

> Nice adamlar vardır ki, ne bir ticaret ne de bir alışveriş, Allah'ı anmaktan, namazı gereği üzere kılmaktan ve zekât vermekten kendilerini alıkoymaz.
>
> (Nûr/37)

Aynı sûrenin 36. ayetinde de şöyle buyurulmaktadır:

> Bu lamba, o mescidlerde yakılır ki, onların yüce tanınmasını ve içlerinde isminin anılmasını Allah emretmiştir.

Bu bakımdan müslüman tüccar gündüzün başlangıcından pazar kuruluncaya kadar vaktini ahiret pazarına girmeye tahsis etmelidir. Camide zikir ve fikir ile meşgul olmalıdır. Virdlerine devam etmelidir. Hz. Ömer tüccarlara şu şekilde hitab ediyordu: 'Ey tüccarlar! Gündüzlerinizin başlangıcını ahiretinize tahsis ediniz. Ondan sonraki zamanınızı da dünyanıza...'

---

66) Tâbiîn-i kirâmdandır. Şâyân-ı itimad bir kimsedir.

Selef-i sâlihîn günün başlangıcını ve sonunu ahirete ayırarak günün ortasında ticaretle uğraşırlardı. *Herise* (dövmeden yapılmış bir yemektir) ve kelle-paçayı sabahleyin ancak bâliğ olmayan çocuklar ve İslâm diyarında yaşayan zimmîler satarlardı. Çünkü bâliğ müslümanlar ise, o zaman hâlâ mescidlerde ibadet etmekle meşguldüler.

إِنَّ الْمَلاَئِكَةَ إِذَا صَعَدَتْ بِصَحِيفَةِ الْعَبْدِ وَفِيهَا فِى اَوَّلِ النَّهَارِ وَفِى اٰخِرِهِ ذِكْرُ اللّٰهِ وَخَيْرٌ كَفَّرَ اللّٰهُ عَنْهُ مَا بَيْنَهُمَا مِنْ سَيِّءِ الْاَعْمَالِ.

Melekler, kulun amel defterini Allah'ın huzuruna götürdükleri zaman, o defterde günün başında ve sonunda Allah'ın zikri ve işlenilmiş bir hayır varsa Allah Teâlâ bu iki vaktin arasında işlenen kötü amellerine onu kefaret kılar.[67]

تَلْتَقِى مَلاَئِكَةُ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ وَعِنْدَ صَلاَةِ الْعَصْرِ فَيَقُولُ اللّٰهُ وَهُوَ اَعْلَمُ بِهِمْ كَيْفَ تَرَكْتُمْ عِبَادِى فَيَقُولُونَ: تَرَكْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ وَجِئْنَاهُمْ وَهُمْ يُصَلُّونَ فَيَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى اُشْهِدُكُمْ اَنِّى قَدْ غَفَرْتُ لَهُمْ.

Gece nöbetçisi bulunan meleklerle gündüz nöbetini devralan melekler fecrin doğuşunda ve ikindi namazında bir araya gelirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ -herşeyi onlardan daha iyi bildiği halde- kendilerine şöyle sorar:

- Kullarımı nasıl ve ne ile uğraşırken bıraktınız?

- Onları namaz kıldıkları halde terkettik ve (yine nöbeti devralmak için) geldiğimizde onları namaz kılarken gördük.

- O kullarımı affettiğime dair sizi şahid kılıyorum.

Sonra kişinin günün ortasında birinci (öğle) veya ikindi namazı için okunan ezanı işittiği zaman, başka bir işe yönelmemesi, yerinden kalkıp işini bırakması uygun bir harekettir. Zira imam ile beraber alınan tekbirin faziletini kaçırmaya karşılık olarak

67) Ebu Yâ'la, (Enes'ten benzerini *zayıf* bir senedle)

dünya içindekilerle beraber verilse yine de değmez. Eğer tüccar bir kimse cemaat namazına iştirak etmezse, bir kısım âlimlere göre günahkâr olur.

Selef-i sâlihîn ezanı işitir işitmez pazar ve çarşıları çocuklar ile zimmîlere bırakıp boşaltır, camilere akın ederlerdi. Namaz vakitlerinde dükkânlarını korumak için kıratlar (paranın küçük birimleri) vererek çocuklar veya zimmîleri bekçi tutarlardı ve bu ücretler de bu tür işlerde çalışanlar için maişet vesilesi olurdu. 'Onları Allah'ın zikrinden ne bir ticaret, ne de bir alışveriş meşgul etmez' (Nûr/37) ayetinin tefsirinde şöyle vârid olmuştur: Onlar demirci ve inci işlemecisi idiler. Bu bakımdan onlardan herhangi biri çekicini demire indirmek üzere yukarı kaldırır veya inciyi delmek üzere çarkı harekete geçirir ve tam bu durumda iken ezan sesini işitir, çarkı inciden çekmez, yukarıda kalan çekici demire vurmaz, derhal elindekileri atar, namaza kalkardı.

4. Sadece bununla yetinmemeli, çarşıda ve pazarda Allah'ın zikrini daimî bir şekilde yapmalı, tehlil ve tesbihlerle (alışveriş esnasında dahi) meşgul olmalıdır.

Çarşıda gafiller arasında Allah'ı zikretmek camide zikretmekten daha faziletlidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

ذَاكِرُ اللّٰهِ فِى الْغَافِلِينَ كَالْمُقَاتِلِ خَلْفَ الْفَارِّينَ وَكَالْحَىِّ بَيْنَ الْاَمْوَاتِ.

Gafiller arasında Allah'ı zikreden, düşmanın önünden kaçanların arkasında savaşan ve ölüler arasında diri bulunan bir kimse gibidir.

Bu hadîs 'Kurumuş bitkiler arasında yemyeşil bir ağaç gibidir' şeklinde de gelmiştir.

مَنْ دَخَلَ السُّوقَ فَقَالَ: لَااِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَحْدَهُ لَاشَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِى وَيُمِيتُ وَهُوَ حَىٌّ لَايَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ اَلْفَ اَلْفِ حَسَنَةٍ.

Kim çarşı ve pazara girip 'Allah'tan başka ilah yok! Allah kuvvet ve kudretinde tekdir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd O'nundur. Dirilten ve öldüren O... O, ölümsüz diridir. Hayr O'nun kudret elindedir. O, herşeyi

yapmaya kâdirdir' dese Allah Teâlâ onun için bir milyon hasene yazar.[68]

İbn Ömer, Salim b. Abdullah, Muhammed b. Vasık ve diğer sahabîler[69] çarşı ve pazara bu zikrin faziletine nail olmak için giderlerdi. Hasan Basrî şöyle buyurmuştur: 'Pazarda veya çarşıda Allah'ı zikreden bir kimse kıyamet gününde haşre gelir. Onun ayın ziyası ve güneşin burhanı gibi bir burhanı vardır. Pazarda Allah'tan af dileyen bir kimseye Allah Teâlâ o pazarda bulunanların adedince sevap verir'.

Hz. Ömer (r.a), çarşıya girdiği zaman şöyle derdi:

اَللّٰهُمَّ اِنّى اَعُوذُبِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَالْفُسُوقِ وَمِنْ شَرِّ مَا اَحَاطَتْ بِهِ السُّوقُ، اَللّٰهُمَّ اِنّى اَعُوذُ بِكَ مِنْ يَمِينٍ فَاجِرَةٍ وَصَفْقَةٍ خَاسِرَةٍ.

Ey Allahım! Küfürden ve fısktan ve bu çarşıdaki şeylerin şerrinden sana sığınıyorum. Ey Allahım! Yalan yemin etmekten, zarar edici bir alışverişten sana sığınıyorum.

Ebu Câfer el-Ferganî şöyle anlatır: Birgün biz Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanında bulunuyorduk. Onun meclisinde camilerde oturup kendilerini sûfîlere benzeten, camide oturmanın âdabında kusur yapan ve pazarlara gidenlerin ayıplarını araştıran birtakım kimselerden bahsedildi. Bunun üzerine Cüneyd şöyle buyurdu: 'Çarşıda nice kişiler vardır ki, camiye girip camide (güya) zikir ile meşgul olan bazı kimselerin kulağından tutup camiden dışarı atıp onun yerine oturmak selâhiyetine sahiptir. Ben çarşıda çalışan bir kişiyi biliyorum ki, hergün üçyüz rek'at ve otuz bin tesbih onun virdi ve vazifesidir'. Ferganî diyor ki: 'Benim aklıma Cüneyd'in bu söz ile kendi nefsini kastettiği geldi'.

---

68) *Zikir* bölümünde geçmişti.

69) İbn Ömer'in adı Abdullah'tır. Meşhur dört Abdullah'tan biridir. Salim b. Abdullah ise Hz. Ömer'in torunu ve İbn Ömer'in oğludur. Yedi fakîhten biridir. Abid ve fâzıl bir kimseydi. Muhammed b. Vâsık b. Câbir b. Ahnes, el-Ezdi kabilesine mensuptur. Basralı, itimad edilir bir âlim, âbid bir kimseydi. H. 123 senesinde vefat etmiştir.

İşte dünyanın lezzetlerine dalmak için değil sadece ekmeğini temin etmek için ticaret yapanların ticaretleri böyleydi. Zira ahirete yardımcı olsun diye dünyayı arayan, nasıl olur da ahiret kârını elden kaçırır? Çarşı, cami ve ev aynı hükümdedirler. Kurtuluş ancak takva iledir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuştur:

اِتَّقِ اللّٰهَ حَيْثُ كُنْتَ.

Nerede olursan ol, Allah'tan kork! (Günahın arkasından iyilik işle ki o günahı silsin. Halka güzel ahlâkla muamele et).[70]

Bu bakımdan takva dindar kimselerden -durumlar ve haller onları nerelere sürüklerse sürüklesin- ayrılmaz. Onların hayatı ve yaşayışı onunladır. Zira onlar ticaretlerini ve kârlarını ancak takvada görürler.

Denildi ki: 'Ahireti seven yaşar. Dünyayı seven ise, taşar; yani delidir'. Ahmak odur ki, sabah akşam hiç peşinde gezer. Akıllı odur ki, kendi nefsinin ayıplarını arar, bulur (ve ıslah eder).

5. Beşincisi, pazar ve ticarete fazlasıyla haris ve düşkün olmamaktır. Şöyle ki, herkesten evvel pazara gidip herkesten sonra pazardan ayrılanlardan olmamalıdır. Ticaret peşinde deniz yolculuğuna çıkmamalıdır. Zira herkesten evvel çarşıya gelip herkesten sonra ayrılmak ve ticaret için deniz yolculuğuna çıkmak mekruhtur.[71]

لاَيَرْكَبُ الْبَحْرَ اِلاَّ بِحَجٍّ اَوْ عُمْرَةٍ اَوْ غَزْوٍ.

Ancak hac veya umre veya muharebe için deniz seferi yapılır.[72]

---

70) Tirmizî, (Ebu Zer'den *sahih* bir senedle)

71) Deniz seferinde karadan daha fazla tehlike olduğundan bu hükme varılmıştır.

72) Ebu Dâvud, (Abdullah b. Amr'dan)

Abdullah b. Amr b. Âs şöyle buyurmaktadır: 'Sakın herkesten önce çarşıya giren ve herkesten sonra çarşıdan ayrılan olma! Zira orada şeytan yumurtlamış ve civcivler çıkarmıştır'.

Muaz b. Cebel ve Abdullah b. Ömer'den şöyle rivayet edilir: İblis, *Zelembur* adlı çocuğuna şöyle emir verir: 'Askerlerinle beraber geceleyin git. Pazarcıların yanına var. Onlar için yalan söylemeyi, yemin etmeyi, kandırmayı, hile yapmayı ve hıyânette bulunmayı süslü göster. Herkesten evvel pazara girenle ve herkesten sonra pazardan çıkanla beraber ol!'

شَرُّ الْبِقَاعِ الْاَسْوَاقُ وَشَرُّ اَهْلِهَا اَوَّلُهُمْ دُخُولاً وَاٰخِرُهُمْ خُرُوجًا.

Yerlerin en şerlisi çarşı ve pazarlardır. Çarşı ve pazar ehlinin en şerlisi de, çarşıya ilk giren ve son çıkandır.[73]

Bu ihtirazın (korunmanın) tamamı, kişinin günlük nafakasına yetecek kadar kazanmayı murakabe etmesidir. Ne zaman yetecek kadar nafakasını elde ederse gitmeli ve ahiret ticaretiyle meşgul olmalıdır. Selefin salihleri böyleydi. Selefin salihlerinden bazıları vardı ki, bir *danik* (dirhemin altıda biridir) kâr ettiği zaman onunla kanaat eder, derhal alışverişi bırakır, ahiret ticaretiyle meşgul olmak üzere ayrılırdı. Hammad b. Selme (veya Seleme)[74] içinde koku saklanan bir kabı (yani bir tablayı) önüne bırakıp onun üzerinde peçe satardı. Ne zaman iki *habbe* kâr ederse (*habbe*, o devrin para birimi) derhal koku kabını kaldırır, alışverişi bırakır giderdi.

İbrahim b. Beşşar[75] şöyle anlatır: İbrahim b. Edhem'e dedim ki;

- Bu günümü boş mu geçireyim, yoksa duvarcıların yanında çamurda mı çalışayım? (Veya bugünümü çamurda çalışmak suretiyle geçirmek istiyorum).

- Ey Beşşar'ın oğlu! Sen hem arıyor, hem de aranıyorsun. Elinden kurtulmaya imkân olmayan biri tarafından aranıyorsun. Senden istenmiyen birşeyi de sen arıyorsun. Sen hiç mahrum

73) Ebu Nuaym, (İbn Abbas'tan)

74) Künyesi Ebu Selem'dir. Basralıdır. Şâyân-ı itimad ve âbid bir kimseydi.

75) Sûfî ve zâhid bir zat idi. Tercüme-i hali daha önce geçmişti.

olmuş bir hârisi ve çeşitli nimetlerle donatılan bir zayıfı görmedin mi?

- Bakkalın yanında benim bir danik param vardır.

- Bir danik paran olduğu halde çalışmayı arıyorsun ha! Doğrusu bu bana çok ağır geldi. (Veya doğrusu bu kadar sabırlı olman seni gözümde daha da büyüttü).

Seleften bazıları öğle namazından sonra alışverişi terkedip giderdi. Bazıları da ikindi namazından sonra... Bazıları da haftada bir veya iki gün çalışır, bununla yetinirlerdi.

6. Altıncısı, sadece haramdan sakınmakla yetinmemelidir. Bilâkis şüpheli şeylerden kaçınmalıdır. Şekkin kokusu bulunan yerlerden uzaklaşmalıdır. Bu hususta fetvalara pek fazla kulak asmamalıdır. Sadece kalbinden fetva istemelidir. Eğer kalbinde yapacağı işe karşı bir ürkeklik görürse, derhal ondan sakınmalıdır. Kendisine bir mal geldiği zaman, o mal kendisini şüpheye sevkediyorsa, onun durumunu sormalı, nereden geldiğini anlamalıdır. Eğer sormaksızın yerse, şüpheli birşeyi yemiş olur. Hz. Peygamber'e (s.a) süt getirildi. Şüpheli gördüğü için getirenlere şöyle sordu:

مِنْ اَيْنَ لَكُمْ هَذَا؟ فَقَالُوا: مِنَ الشَّاةِ، فَقَالَ: وَمِنْ اَيْنَ لَكُمْ هٰذِهِ الشَّاةُ؟ فَقِيلَ: مِنْ مَوْضِعِ كَذَا فَشَرِبَ مِنْهُ ثُمَّ قَالَ، اِنَّا مَعَاشِرَ الْاَنْبِيَاءِ اُمِرْنَا اَنْ لاَنَاْكُلَ اِلاَّ طَيِّبًا وَلاَ نَعْمَلَ اِلاَّ صَالِحًا وَقَالَ: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِما اَمَرَ بِهِ الْمُرْسِلِينَ فَقَالَ: يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَارَزَقْنَاكُمْ.

- Bu süt nereden elinize geçti?

- Koyundan...

- Bu koyun nereden elinize geçti?

- Filân yerden...

İşte bu cevap üzerine Hz. Peygamber sütten içerek şöyle buyurdu:

Biz peygamberler zümresi, ancak helâli yemek ve salihi işlemekle emrolunduk.[76]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Muhakkak ki, Allah Teâlâ, peygamberlerine emrettiklerini mü'min kullarına da emrederek şöyle buyurmuştur: 'Ey mü'minler! Size verdiğim rızıkların temiz ve helâlinden yeyin ve Allah'a şükredin! Eğer hakîkaten ona ibadet ediyorsanız...' (Bakara/172).

İşte görüldüğü gibi, Hz. Peygamber, birşeyin aslını ve aslının aslını sormuştur. Fakat öteye gitmemiştir. Çünkü ötekileri bilmek güçtür. Biz *Helâller* ve *Haramlar* bölümünde bu kabil soruların nerede farz olduğunu belirteceğiz. Çünkü Hz. Peygamber (s.a), kendisine getirilen herşeyi sorup tahkik etmezdi. Tüccar bir kimse alışveriş yaptığı kimsenin haline ve tavrına bakmalıdır. Zulme, hıyânet, hırsızlık veya faize nisbet edilen bir kimse ile alışveriş yapmamalıdır. Cündîlerle (paralı asker), zâlimlerle hiçbir şekilde alışveriş yapmamalıdır. Çünkü bunlarla alışveriş yapmak onların zulmüne yardımcı olmak demektir. Anlatıldığına göre bir kişi, İslâm hududlarının herhangi birinde yapılmakta olan bir sur'un müteahhitliğini aldı. Adam diyor ki; 'Buradan aldıklarım kalbime şüphe getirdi. Her ne kadar böyle birşeyi yapmak hayırlı işlerden, belki İslâmî farzlardansa da...' Çünkü o kişinin mıntıkasındaki emîr, zâlimlerdendi.

Adam der ki; Süfyan es-Sevrî'ye gidip bu durum hakkında fetva sordum. Süfyan bana 'Sakın az veya çokta zâlimlere yardımcı olma!' buyurdu. Bunun üzerine şu karşılığı verdim: 'Bu yapılan müslümanlar için ve Allah yolunda yapılan bir sur mudur?' Bana şöyle cevap verdi: Evet öyledir. Bu vazifeyi aldığından ötürü sana gelecek en az felâket, senin ücretini vermek için bu sur'u yaptıran zâlimlerin hayatta kalmalarını sevmen olacaktır. Böylece Allah'a isyan eden bir kimsenin yaşamasını isteyip sevmiş olursun. Oysa Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ دَعَا لِظَالِمٍ بِالْبَقَاءِ فَقَدْ اَحَبَّ اَنْ يُعْصَ اللّٰهُ فِى اَرْضِهِ.

76) Taberânî, (Ümmü Abdullah'tan *zayıf* bir senedle)

Zâlim bir kimsenin yaşaması için dua eden bir kimse, Allah'ın mülkünde Allah'a isyan etmeyi sevmiş olur.[77]

إِنَّ اللّٰهَ لَيَغْضَبُ إِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ.

Fâsık bir kimse övüldüğü zaman muhakkak Allah gazaba gelir.[78]

مَنْ أَكْرَمَ فَاسِقًا فَقَدْ أَعَانَ عَلٰى هَدْمِ الْإِسْلَامِ.

Kim herhangi bir fâsığa ikramda bulunursa, o kimse İslâm'ın yıkımına yardım etmiş olur.[79]

Süfyan, el-Mehdî'nin huzuruna girdi.[80] el-Mehdî'nin elinde beyaz bir kâğıt vardı. el-Mehdî, Süfyan'ı görünce şöyle dedi. 'Ey Süfyan! Bana divit ver ki yazayım!' Süfyan da şöyle dedi: 'Bana söyle, ne yazacaksın? Eğer hak bir sözü yazacaksan sana diviti vereyim'.

Emîrlerden birinin yanında, mahpus bulunan âlimlerden birinden emîr mektubunu mühürlemek için çamur istedi[81] ki, onunla yazmış olduğu mektubu mühürlesin. Bunun üzerine âlim şöyle dedi: 'Ey emîr! Evvela mektubu bana ver. Onun içinde neler olduğunu göreyim. (Ondan sonra sana kurutman ve mühürlemen için çamur vermek suretiyle yardım edeyim)'.

İşte selef-i sâlihîn böylece zâlimlere yardım etmekten kaçınırlardı. Zâlimlerle iş yapmak ise, yardım çeşitlerinin en şiddetlisidir. Bu bakımdan dindar kimseler imkân buldukça onlarla iş yapmaktan sakınmalıdırlar.

---

77) Bu hadis, *merfû* olarak bulunamamıştır. Ancak İbn Ebî Dünya, Hasan'ın sözünden nakletmektedir.

78) İbn Ebî Dünya, İbn Adiy, Ebu Ya'lâ ve Beyhakî, *Şuab'il İman*, (*zayıf* bir senedle)

79) İbn Adiy, (Hz. Aişe'den); Taberânî, *Evsat*; Ebu Nuaym, *Hilye*, (zayıf senedlerle). İbn Cevzî'ye göre hepsi de *uydurma*'dır.

80) el-Mehdi Lidinillah, Abbâsî halifelerindendi.

81) O zaman mühürler çamurdan yapılırdı.

Kısaca, müslüman kişinin nazarında insanlar 'kendileri ile iş yapılır' ve 'kendileriyle iş yapılmaz' diye iki kısma ayrılır. Bu zamanda kendileriyle iş yapılanlar; iş yapılmayanlardan daha azdır.

Seleften biri şöyle buyurmuştur: "İnsanlar için bir zaman geldi ki, kişi çarşıya gider, çarşıdakilere 'Benim için şu insanlardan hangisiyle iş yapmayı münasip görürsünüz?' derdi. Bu sözünü işitenler de 'İstediğinle iş yap. Ancak filân ve falan adamla yapma!' derlerdi. Daha sonra üçüncü bir zaman geldi ki, kendisine şöyle denildi: 'Sakın filan ve falandan başka kimselerle iş yapmayasın'. Ben korkuyorum ki, dördüncü bir zaman gelsin ki, bu kadarı da o zamanda kalmamış olsun".

Sanırım ki, bu zâtın korktuğu zaman gelip çatmıştır. *İnnâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn!*

7. Yedincisi, iş yaptığı şahısların herbiriyle muamelesinin cereyan etme şekillerinin tamamını murakabe ve kontrol etmektir. Zira kişi murâkıb ve muhâsiptir. Bu bakımdan, hesap ve ikab gününde her yaptığından sorumlu tutulduğu anda verilecek cevapları şimdiden hazırlamalıdır. Her sözünden 'Neden bunu söyledin veya yaptın?' diye sorulacaktır. Çünkü denildi ki, tüccar bir kimse kıyamet gününde her alışveriş yaptığı kimse ile teker teker durup onların adedince muhasebeye çekilir.

Seleften biri şöyle anlatır: Ben bazı tüccarları rüyamda gördüm ve şöyle sordum:

- Allah sana nasıl muamele etti?

- Allah Teâlâ benim önüme elli bin sahife yığdı.

- Önüne yığılan bütün bu sahifeler günahlar mıdır?

- Bunlar insanlarla yapmış olduğum işlerdir. Dünyada iş yaptığım her insan için müstakil bir sahife yazılmıştır. Muamelenin başlangıcından sonuna kadar benimle onun arasında cereyan edenlerin tamamı burada mevcuttur.

İşte buraya kadar saydıklarımız çalışan bir kimsenin çalışmasındaki adâlet, ihsan ve dinindeki şefkattir. Eğer kişi sadece adalete riayet ederse salih kimselerden olur ve adâletle beraber bir de ihsana riayet ederse mukarriblerden olur.

Eğer kişi -beşinci bölümde zikredildiği gibi- bununla beraber dinî vazifelerini de ihmâl etmezse *sıddîkîn*'den olur. Allah en doğrusunu bilir!

Kitabu Âdâb'il-Kesb ve'l-Meâş (Kazanç ve Geçim Âdâbı) bölümü burada sona erdi. Hamd ve senâ Allah'a mahsustur!

Dördüncü Kitab

KİTAB'UL-HELÂL VE'L-HARAM

(Helâller ve Haramlar)

IV. Kitab'ul-Helâl ve'l-Haram

(Helâller ve Haramlar)

Giriş

İnsanları yumuşak ve kurumuş çamurdan yaratıp, sonra en güzel ve en mutedil bir surette meydana getiren Allah'a hamdolsun! O Allah ki, daha sonra insanoğlunu, ters ile kan arasından süzüp çıkarttığı tatlı ve soğuk su gibi bir süt ile gıdalandırmıştır. Daha sonra onu temiz ve helâl rızıkla zayıflık ve fersûdelikten korumuş; düşmanı olan şehvetini saldırganlık ve hücumdan alıkoymuştur. O şehveti insanoğluna farz kıldığı helâl rızık talebiyle zapt u rapt altına almış, onu kırmak suretiyle de insanoğlunu idlâl ve ifsâd etmek için fırsat kollayan şeytanın ordusunu hezimete uğratmıştır. Şeytan Âdemoğlu'nun damarlarında kanın cereyan etmesi gibi cereyan etmektedir. Helâl rızkın zorluk ve galebesiyle Allah Teâlâ cereyan yollarını ve fırsatını şeytan için daraltmış ve zorlaştırmıştır; zira şeytanı, damarların derinliklerine götüren rehber, galebe ve başıboşluğa meyyal bulunan şehvetten başka birşey değildir. Bu bakımdan şehvet, helâl rızık elde etme gemiyle gemlendiği zaman, şeytan mahrum olarak yerinde sayar. Artık onun yardımcısı kalmaz. Salât ve selâm, dalâletten hidayete götüren Hz. Peygamber'e ve âline olsun!

İbn Mes'ud'un rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

طَلَبُ الْحَلاَلِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ.

Helâli talep etmek ve aramak her müslüman için farzdır.[1]

Farzlar arasında anlaşılması en zor olan, yapılması âzalara en ağır gelen farz, işte bu farzdır. Bunun içindir ki bu farz, vazifeden, ilmen ve amelen tamamen ortadan kaldırılmış bulunuyor. Bu

---

1) *Zekât* bölümünde geçmişti.

farîzanın ilmi muğlâk olduğundan amelî kısmının da yok olmasına sebep olmuştur. Zira cahiller artık helâlin yok, helâle vardıran yollarınsa kapalı olduğunu ve helâl olarak yalnızca tatlı su ile sahipsiz sahralarda biten otların kaldığını zannetmişlerdir. Bunun dışında kalan ne varsa zâlim ellerle kirlenmiş ve fâsık muamelelerle ifsad olmuştur. Bu bakımdan bitkilerle kanaat etmek zorlaştığında haram olanlarda biraz daha geniş (müsamahakâr) davranmaktan başka çare kalmaz. Böylece bu cahiller dinin bu esasını temelinden söküp atmışlardır. Onlar mallar arasındaki ayırımı idrâk etmekten âcizdirler. Bunların bu zanları hakîkatten çok uzaktır. Zira helâl de, haram da apaçık bilinmektedir. Bunların arasında (birçok kimse tarafından bilinmeyen) şüpheli emirler vardır. Durum ne olursa olsun, bu üç şey daima ayrılmaz bir şekilde yürüyeceklerdir. Fakat yukarıda izah edilen zan, kötü bir bid'attır. Dindeki zararı umumî ve halk arasına saçılan kıvılcımları tahripkâr olduğundan, helâl, haram ve şüpheli arasındaki farkı irşad suretiyle bu bid'atın çirkin yüzünü göstermek ve maskesini yırtmak farz olmuştur. Hem de bu maske tahkik ve izâhı yapılmak suretiyle yırtılmalıdır. Zira bu hususların ayırt edilmesindeki darlık ve hassasiyet, onu imkân dairesinden çıkarmaz. (Yani bunu idrâk etmek zor da olsa mümkündür). Biz bunu yedi bölümde izaha çalışacağız:

Birinci Bölüm: Helâl rızkın aranmasının fazileti, haramın kötülenmesi ve helâl ile haramın dereceleri

İkinci Bölüm: Şüphelilerin mertebeleri, şüpheli şeylerin kaynakları ve bunları helâl ile haramdan ayırmak

Üçüncü Bölüm: Tetkik, sarma, hücum etme ve ihmalkârlığın helâl ve haramdaki yerleri

Dördüncü Bölüm: Tevbe eden kimsenin, malî zulümlerden nasıl kurtulabileceği

Beşinci Bölüm: Sultanların verdiği maaş ve hediyelerle bunların helâl ve haram olan kısımları

Altıncı Bölüm: Sultanların meclislerinde bulunmak ve onlarla oturup kalkmak

Yedinci bölüm: Çeşitli meseleler

BİRİNCİ BÖLÜM

Helâlin Fazileti Haramın Rezaleti, Helâlin Beyânı ve Dereceleri, Haramın Beyânı ve Bu Husustaki Takvânın Dereceleri

Helâlin Fazileti-Haramın Rezâleti

Ayetler

Ey Rasûller! Helâl şeylerden yeyiniz ve salih ameller işleyiniz!

(Mü'minûn/51)

Bu ayette salih amelden önce helâlinden yenmesi emredilmiştir. Salih amelden gayenin helâlinden yemek olduğunu söyleyenler de vardır.

Aranızda birbirinizin mallarını, (hırsızlık, kumar ve gasb gibi) haksız sebeplerle yemeyin!

(Bakara/188)

Yetimlerin mallarını zulmen (haksız olarak) yiyenler karınlarına ancak ateş doldururlar.

(Nisâ/10)

Ey mü'minler! Allah'tan korkun! Eğer gerçek mü'minler iseniz (cahiliyede işlediğiniz) faiz hesabından arta kalanı bırakın; (almayın)!

(Bakara/278)

Böyle yapmazsanız (bu faizi bırakmazsanız), Allah'a ve peygamberine karşı savaşa girdiğinizi bilin!

(Bakara/279)

Eğer faiz(den vazgeçer de) tevbe ederseniz (ana paranız) sizindir ve böylece ne zulmetmiş ve ne de zulme uğramış olursunuz.

(Bakara/279)

Kim (haram olan bu ribayı helâl diye yemeye ve faizciliğe geri) dönerse, işte onlar cehennemliktirler ve orada ebedî kalacaklardır.

(Bakara/275)

Görülüyor ki, Allah Teâlâ, önce faiz yiyen kimseyi kendisine ve Râsûlü'ne karşı harbetmekle vasıflandırıyor ve sonra da faiz yemekte ısrar edenleri ateşe mâruz bırakıyor. Helâl ve haram hakkındaki ayetler sayılamayacak kadar çoktur.

Hadîsler

İbn Mes'ud, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir:

Helâli talep etmek ve aramak her müslümana farzdır!

Hz. Peygamber başka bir hadîslerinde de şöyle buyurmuştur:

طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيضَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ.

İlmi talep etmek ve aramak her müslümana farzdır.

Hadîs âlimlerinin bir kısmı, bu hadîsî şöyle te'vil etmişlerdir: 'Arayıp elde edilmesi her müslümana farz olan ilimden gaye; helâl ve haramı bildiren ilimdir'. Böylece bu âlimler, bu iki hadîsin hedefini bir saymaktadırlar.

Hz. Peygamber yine bu hususta şöyle buyurmaktadır:

مَنْ سَعٰى عَلٰى عِيَالِهِ مِنْ حِلِّهِ فَهُوَ كَالْمُجَاهِدِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ وَمَنْ طَلَبَ الدُّنْيَا حَلاَلاً فِى عَفَافٍ كَانَ فِى دَرَجَةِ الشُّهَدَاءِ.

Çoluk çocuğunun nafakasını helâlinden temin etmek için çırpınan kimse, Allah yolunda cihad eden kimse gibidir. İffetini koruyarak dünyayı helâlinden elde etmeye çalışan kimse de şehidler derecesinde olur.[2]

2) Taberânî, *Evsat*

مَنْ اَكَلَ الْحَلاَلَ اَرْبَعِينَ يَوْمًا نَوَّرَ اللّٰهُ قَلْبَهُ وَاَجْرٰى يَنَابِيعَ الْحِكْمَةِ مِنْ قَلْبِهِ عَلٰى لِسَانِهِ.

Kim kırk gün helâl rızık yerse, Allah Teâlâ onun kalbini nûrlandırır ve kalbindeki hikmet pınarlarını fışkırtarak dilinden akıtır.[3]

Diğer bir rivayette de 'Allah Teâlâ böyle bir kimseyi dünyada zâhid kılar' buyurulmuştur.

Sa'd b. Ebî Vakkas 'Ya Rasûlallah! Dua et de Allah dualarımı kabul eylesin' diye dua talebinde bulunduğu zaman, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَطِبْ طُعْمَتَكَ تُسْتَجَبْ دَعْوَتُكَ.

Helâlinden ye! Böyle yaptığın takdirde duan kabul olunur.[4]

Hz. Peygamber, dünyaya pek düşkün olan kimseyi kötülerken şöyle buyurmuştur:

رُبَّ اَشْعَثَ اَغْبَرَ مُشَرَّدٍ فِى الْاَسْفَارِ مَطْعَمُهُ حَرَامٌ وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ وَغُذِّىَ بِالْحَرَامِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فَيَقُولُ يَارَبِّ يَارَبِّ فَاَنّٰى يُسْتَجَابُ لِذٰلِكَ.

Saçı sakalı birbirine karışmış, rengi solmuş, bir yerden diğer bir yere kovulup duran; yiyeceği ve giyeceği haram olan ve haram ile gıdalanan kimseler vardır ki ellerini kaldırarak 'Yâ rabbî! Yâ rabbî!' diye dua ederler. Böyle bir kimsenin duası nasıl kabul olunur?[5]

İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği bir hadîste şöyle buyurulmuştur:

اِنَّ لِلّٰهِ مَلَكًا عَلٰى بَيْتِ الْمَقْدِسِ يُنَادِى كُلَّ لَيْلَةٍ مَنْ اَكَلَ حَرَامًا لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ صَرْفٌ وَلاَ عَدْلٌ.

---

3) Ebu Nuaym, *Hilye*

4) Taberânî, *Evsat*

5) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

Allah'ın Kudüs-ü Şerif üzerinde duran bir meleği vardır. Bu melek her gece şöyle bağırır: 'Kim haram yemişse onun ne sarfı (farzı) ve ne de adli (nafilesi) kabul olunur'.[6]

Hadîsteki 'sarf' kelimesinin 'nafile ibadet', 'adl' kelimesinin ise 'farz' demek olduğu da söylenilmiştir.

مَنِ اشْتَرَى ثَوْبًا بِعَشْرَةِ دَرَاهِيمَ وَفِى ثَمَنِهِ دِرْهَمٌ حَرَامٌ لَمْ يَقْبَلِ اللّٰهُ صَلاَتَهُ مَادَامَ عَلَيْهِ مِنْهُ شَىْءٌ.

Kim içerisinde haramdan gelen bir dirhemin de bulunduğu on dirheme bir elbise satın alırsa, sırtında o elbiseden birşey kaldıkça Allah onun hiçbir namazını kabul etmez.[7]

كُلُّ لَحْمٍ نَبَتَ مِنْ حَرَامٍ فَالنَّارُ اَوْلَى بِهِ.

Haramdan oluşan et için ateş herşeyden daha evlâdır.[8]

مَنْ لَمْ يُبَالِ مِنْ اَيْنَ اكْتَسَبَ الْمَالَ لَمْ يُبَالِ اللّٰهُ مِنْ اَيْنَ اَدْخَلَهُ النَّارَ.

Kim malı nereden kazandığına önem vermezse, Allah Teâlâ da onu cehenneme nereden sokacağına önem vermez.[9]

اَلْعِبَادَةُ عَشْرَةُ اَجْزَاءٍ تِسْعَةٌ مِنْهَا فِى طَلَبِ الْحَلاَلِ.

İbâdet on parçadan müteşekkildir. Bu on parçanın dokuzu helâl rızkın aranmasındadır.[10]

مَنْ اَمْسَى وَانِيًا مِنْ طَلَبِ الْحَلاَلِ بَاتَ مَغْفُورًا لَهُ وَاَصْبَحَ وَاللّٰهُ عَنْهُ رَاضٍ.

---

6) Bu hadîsin aslına rastlanılmamıştır. Sadece şöyle bir hadîs vardır: 'Haramdan bir lokma yiyen kimsenin kırk gece namazı kabul olunmaz'; Deylemî, (İbn Mes'ud'dan). Bu hadîs münkerdir. (Irakî)

7) İmam Ahmed, (İbn Ömer'den *zayıf* bir senedle)

8) Tirmizî, (Ka'b'dan)

9) Deylemî, (İbn Ömer'den)

10) Deylemî, (Enes'ten)

Helâl rızık temin etme uğrunda yorgun ve bitkin olarak akşamlayan kimse, günahları affolunduğu halde akşamlamış ve Allah Teâlâ kendisinden razı olduğu halde sabahlamış olur.[11]

مَنْ اَصَابَ مَالاً مِنْ مَأْثَمٍ فَوَصَلَ بِهِ رَحِمًا اَوْ تَصَدَّقَ بِهِ اَوْ اَنْفَقَهُ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ جَمَعَ اللّٰهُ ذَالِكَ جَمِيعًا ثُمَّ قَذَفَهُ فِى النَّارِ.

Kim haramdan birşey kazanır ve sonra da bununla sıla-yı rahim yapar veya sadaka verir, yahut da onu Allah yolunda infakta bulunursa, Allah Teâlâ onun yapmış olduğu bütün bu amelleri toplayıp ateşe atar.[12]

خَيْرُ دِينِكُمُ الْوَرَعُ.

Dininizin en hayırlısı takvadır.[13]

مَنْ لَقِىَ اللّٰهَ وَرِعًا اَعْطَاهُ اللّٰهُ ثَوَابَ الْاِسْلَامِ كُلَّهُ.

Allah Teâlâ huzuruna takva ile gelen kimseye İslâm'ın bütün sevabını ihsan eder.[14]

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ, peygamberlerine gönderdiği kitaplarından birinde şöyle buyurmuştur: 'Takva sahiplerini hesaba çekmekten utanırım'.[15]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

دِرْهَمٌ مِنْ رِبًا اَشَدُّ عِنْدَاللّٰهِ مِنْ ثَلَاثِينَ زَنْيَةً فِى الْاِسْلَامِ.

---

11) Taberânî, (İbn Abbâs'tan)

12) Ebu Dâvud, (*mürsel* olarak)

13) *Kitab'ul-İlm*'de geçmişti.

14) Aslına rastlanılmamıştır.

15) Tirmizî, (İbn Abbas'tan)

Allah nezdinde faizin bir dirhemi (günah bakımından) İslâm dininde yapılan otuz zinadan daha şiddetlidir.[16]

Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurulur:

اَلْمِعِدَةُ حَوْضُ الْبَدَنِ وَالْعُرُوقُ اِلَيْهَا وَارِدَةٌ فَاِذَا صَحَّتِ الْمَعِدَةُ صَدَرَتِ الْعُرُوقُ بِالصِّحَةِ وَاِذَا سَقَمَتْ صَدَرَتْ بِالسَّقَمِ.

Mide, bedenin havuzudur. Damarlar, bu havuza akmaktadır. Bu bakımdan mide sıhhatli olursa damarlar da oradan sıhhat alıp aktarırlar. Mide hasta olduğu zaman damarlar da hastalığı aktarırlar. (Sıhhattan gaye, helâlden; hastalıktan gaye, haramdan yemektir).[17]

Yeme'nin dindeki mevkii binaların temeline benzer. Binaların temeli sağlam ve kuvvetli olursa, üzerindeki bina da müstakim olup yükselir. Temel, zayıf veya yamuk olursa bina yıkılır ve mahvolur! Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

O halde (dininin) binasını sağlam bir temel (olan Allah korkusu ve rızası) üzerine kurmuş olan mı hayırlıdır, yoksa çökecek bir yar kenarına kurup da onunla beraber cehennem ateşine yuvarlanan mı? Allah zâlimler topluluğunu hidayete erdirmez.

(Tevbe/109)

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنِ اكْتَسَبَ مَالاً مِنْ حَرَامٍ فَاِنْ تَصَدَّقَ بِهِ لَمْ يُقْبَلْ مِنْهُ وَاِنْ تَرَكَهُ وَرَائَهُ كَانَ زَادَهُ اِلَى النَّارِ.

Haramdan herhangi bir mal kazanan kimse bu malı sadaka olarak verse, sadakası kabul olunmaz; vermeyip de yanında alıkoysa kendisini cehenneme sürükleyen bir azık olur.[18]

---

16) İmam Ahmed, Dârekutnî, (Abdullah b. Hanzale'den). Hadîsin senedinde *zaaf* vardır.

17) Taberânî ve Ukaylî, *ed-Duafâ*. Ukaylî'ye göre hadîsin aslı yoktur.

18) İmam Ahmed, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

Biz, çalışıp-kazanma âdâbını anlattığımız bölümde bir grup hadîs zikretmiştik. O hadîsler helâl çalışmanın faziletini de ortaya koyarlar.

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hz. Ebubekir birgün kölesinin getirdiği sütü içti. Sonra da ona 'Bu sütü nereden aldın?' diye sordu. Köle 'Bir kavme kâhinlik yaptım. Onlar da bana bu sütü verdiler'[19] dedi. Bunu duyan Hz. Ebubekir, parmaklarını mübarek ağzına soktu ve kusmaya başladı; öyleki neredeyse ölecekti. Sonra da 'Damarlarımda kalan ve bağırsaklarıma karışan kısımdan dolayı senden af dilerim ya rabbi!' dedi.

Hz. Ebubekir'in bu hareketi nakledildiği zaman Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Siz onun, midesine helâlden başkasını sokmadığını bilmiyor musunuz?'

Hz. Ömer de birgün yanlışlıkla zekât devesinin sütünden içer ve ardından parmağını ağzına sokarak istifra eder.

Hz. Âişe şöyle buyurmuştur: 'Sizler, ibadetin en faziletlisi olan takvadan gafilsiniz'.

Abdullah b. Ömer şöyle buyurmuştur: 'Siz, yay gibi oluncaya kadar namaz kılsanız, tamburun telleri gibi incelinceye kadar oruç tutsanız Allah Teâlâ sizin bu ibadetinizi ancak sizinle haram arasına gerilen takva ile kabul eder'.

İbrahim b. Edhem şöyle buyurmuştur: 'İdrâk edilebileni, ancak midesine gönderdiği şeyleri bilen kimse idrâk eder'.

Fudayl b. İyaz şöyle buyurmuştur: 'Kim içine gideni (yediği şeyleri) bilirse, Allah onu sıddîk olarak tescil eder. Bu bakımdan ey miskin! Kimin yanında iftar ettiğine dikkat et!'

İbrahim b. Edhem'e 'Neden zemzem suyundan içmiyorsun?' denildiği zaman 'Su çekecek kabım olsaydı içecektim' cevabını verir.

---

19) Kâhinlik, gaybdan haber vermek demektir. İslâm dini kâhinliği yalancılık kabul ettiği için kehanet karşılığı alınan mal ve ücret haramdır. Buhârî, (Hz. Âişe'den)

Süfyan es-Sevrî şöyle buyurmuştur: 'Haramdan infakta bulunan kimse, tıpkı pis bir elbiseyi sidikle yıkayan kimseye benzer. Oysa böyle bir elbiseyi ancak su temizler. Aynı şekilde günahlar da ancak helâlinden infakla temizlenir'.

Yahya b. Muaz şöyle buyurmuştur: 'Tâat, Allah'ın hazinelerinden bir hazinedir. Onun anahtarı duadır. Bu anahtarın dişleri de helâl lokmalardır'.

İbn Abbas, şöyle buyurmuştur: 'Allah, karnında haram bulunan kimsenin namazını kabul etmez'.

Sehl et-Tüsterî şöyle buyurmuştur: 'Kendisinde şu dört haslet bulunmayan kimse, imanın hakikâtine varamaz:

1. Farzları, sünnet-i seniyye şeklinde edâ etmek,
2. Takvaya riayetle helâlinden yemek,
3. Yasakların gizli ve açıklarından kaçınmak,
4. Bu hasletler üzerinde, ölüme kadar ısrarla sabır göstermek.

Yine buyurmuşlardır ki: 'Kim sıddîkların alâmetleriyle bilinmek istiyorsa, ancak helâlinden yesin ve sünnet-i seniyye'den ayrılmasın'.

'Kırk gün şüpheli şeylerden yiyen kimsenin kalbi kararır' denilmiştir. Bu söz, aynı zamanda şu ayetin de te'vilidir:

> Hayır! Doğrusu onların kazandıkları (günahlar) kalplerinin üzerinde pas olmuştur.
>
> (Mutaffifîn/14)

İbn Mübarek 'Şüpheli bir dirhemi geri çevirmek, bence toplam altıyüzbine ulaşmak üzere yüzer bin dirhem sadaka vermekten daha üstündür' buyurmuştur.

Seleften biri şöyle der 'Bazen yediği bir lokma yüzünden kulun kalbi ters çevrilir; böylece tabaklanmamış deri gibi çekilir ve kolayca da eski haline dönemez'.

Sehl et-Tüsterî şöyle buyurmuştur: 'Haramdan yiyen kimsenin âzaları isyan eder. İster bilsin, ister bilmesin; haramdan yemeyi ister dilesin, isterse dilemesin, durum değişmez. Kimin yiyeceği

helâlinden olursa, âzaları ona itâat eder ve o kimse hayırlar yapmaya muvaffak olur'.

Seleften biri 'Kulun helâlinden yediği ilk lokma ile geçmiş günahları affolunur. Kim helâli talep etme hususunda zillete katlanırsa, günahları, tıpkı yapraklar gibi dökülür' buyurmuştur.

Bir kimse va'z etmek üzere kürsüye çıkınca, âlimler şöyle derlerdi: 'Onun üç şeyini araştırın:

1. Eğer bid'atlara inanıyorsa, onu dinlemeyiniz; çünkü bu durumda o şeytanın lisanıyla konuşmaktadır.

2. Eğer yedikleri kötü ve şüpheli ise, biliniz ki o hevâ-i nefisten konuşmaktadır.

3. Eğer aklı tam değilse biliniz ki, yaptığı konuşmanın tahribi, tamirinden çok fazladır. Bu nedenle onunla oturmayın.

Hz. Ali'den ve diğer sahabîlerden şöyle rivayet ediliyor: 'Dünyanın helâli hesap, haramı ise azaptır'. Başkaları bu söze şunu da eklemişlerdir: 'Dünyanın şüpheli kısımları ise, itabdır'.

Salihlerden biri, abdallardan birine bir yiyecek verir. Fakat abdal, onun verdiği yiyeceği yemez. Salih kimse yemeyişinin sebebini sorunca da şöyle der:

-Biz ancak helâl olanı yeriz ve bunun içindir ki, kalbimiz müstakim, halimiz devamlı olmuştur, yine bu sayede melekût âlemini keşfederek, ahiret âlemini de müşahede etmekteyiz. Eğer sizin yediklerinizden kırk gün yemiş olsaydık, artık ilm-i yakînin hiçbir şeyine dönüş yapamazdık; korku ve Allah'ın cemâlinin müşahedesi de kalbimizden silinip giderdi.

- Ben de bütün sene oruç tutar, her ay da Kur'an'ı otuz defa hatmederim.

- Geceleyin gözünün önünde içtiğim o bir yudum süt var ya, işte o (onun sevabı) benim nezdimde üçyüz rek'at namazda indirmiş olduğun otuz hatm-i şerîften daha üstündür.

Abdalın içtiği süt, vahşi geyik sütüydü.

Ahmed b. Hanbel ile Yahya b. Main[20] bir keresinde uzun bir sohbette bulundular. Bu sohbet esnasında, Yahya'nın 'Ben hiç

---

20) Künyesi Ebu Zekeriyya olup Bağdadlıdır. Cerh ve ta'dil ilminde meşhur bir imamdır.

kimseden birşey istemem; fakat sultan bana birşey verirse onu da yerim' dediğini işiten İmam Ahmed onun arkadaşlığını terketti. Hatta Yahya, İmam Ahmed'den özür dilemeye mecbur oldu ve 'Ben bunu şakayla söyledim' dedi. Bunun üzerine İmam Ahmed şunları söyledi: 'Sen dinle şaka mı ediyorsun? Bilmez misin ki Allah Teâlâ helâlinden yemeyi salih âmelden daha önce tavsiye ederek şöyle buyurmuştur:

> Helâl ve tayyiblerden yeyin ve salih ameller işleyin! (Mü'minûn/51)

Tevrat'ta şöyle yazılı olduğu rivayet olunmuştur: 'Kim yiyeceğinin nereden geldiğinin kaygısını çekmez ve buna önem vermezse, Allah Teâlâ da onu cehenneme, hangi kapısından sokacağına önem vermez'.

Rivayet edildiğine göre Hz. Ali, Hz. Osman'ın öldürülmesinden ve evinin yağma edilmesinden sonra ancak ağzını mühürlediği kaplardaki yiyecekleri yerdi. Bunu şüpheye bulaşmamak için yapardı.

Fudayl b. İyaz, Süfyan b. Uyeyne ve Abdullah b. Mübârek birgün Mekke'de, Vuheyb b Verd'in evinde toplandılar. Söz dönüp dolaşıp yaş hurmaya geldi. Bunun üzerine Vuheyb şöyle dedi:

- Yaş hurma bence yemeklerin en güzelidir, ancak Mekke'nin hurmaları, Zübeyde'nin hurmalarıyla ve başka bostanlarla karıştığı için çok sevdiğim halde yaş hurmayı yemez oldum.

- Eğer sen böyle şeylere bakarsan ekmek de bulamazsın.

- Neden?

- Çünkü üzerinde ziraat yapılan araziler hazine mallarıyla karışmıştır.

Bu sözü işiten Vuheyb, derhal düşüp bayıldı. Olup biteni gören Süfyan, İbn Mübârek'e şöyle hitap etti:

- Onu öldürdün!

- Allah'a yemin ederim ki, ben meseleyi kolaylaştırmak istedim.

Vuheyb gözünü açtığı zaman şöyle dedi:

- Artık ölünceye kadar ekmek yemeyeceğim.

Vuheyb o günden sonra süt içmeye başladı. Birgün annesi kendisine süt getirdi. Ona sütü nereden aldığını sordu; o da, bir kabilenin koyununun sütü olduğunu söyledi. Bunun üzerine Vuheyb, o koyunun neyle satın alındığını ve o kabileye nereden geldiğini sordu. Annesi bu soruların da cevabını verince sütü ağzına götürdü; fakat içmeden önce kabı ağzının yakınında durdurarak şöyle dedi:

- Bu koyunlar nerede otluyorlar?

Bunun üzerine annesi (omuzlarını silkerek) sustu ve o da sütü içmedi; çünkü koyunlar, bütün müslümanlara ait bir yerde otluyorlardı. Onun sütü içmediğini gören annesi şöyle dedi:

- İç oğlum! Allah seni affeder.

- İçtikten sonra Allah'ın beni affetmesini ve böylece Allah'ın affına günah ile nail olmayı istemiyorum.[21]

Bişr b. Haris el-Hafî, 'Sen nereden yiyorsun?' diye sorulunca şöyle demiştir: 'Bizde sizin yediğiniz yerden yiyoruz. Fakat ağlayarak yiyen kimse, gülerek yiyen kimse gibi değildir'. Sonra da şöyle dedi: 'Bir el vardır ki diğerinden daha kısadır. Bir lokma vardır ki diğerinden daha küçüktür'.

İşte selef-i salihîn şüpheli şeylerden bu şekilde kaçınırlardı.

Helâl ve Haramın Çeşitleri ve Yolları

Helâl ve haramın tafsilâtı, fıkıh kitaplarının vazifesidir. Ahireti isteyen kimsenin helâl olduğu fetva ile bilinen yiyeceklerden başkasını yemedikçe, bu hususları uzun uzadıya bilmesine gerek yoktur. Rızkını çeşitli yönlerden kazanan ve fazla yemeye çalışan kimse ise, helâl ve haram ilmini, fıkıh kitaplarında beyan edildiği gibi bilmekle mükelleftir. Biz ise bu kitapta taksim bâbında derleyici kaidelerine işaret edeceğiz. Şöyle ki; mal, kendisinde bulunan bir mânâdan veya kazanıldığı cihette olan bir eksiklikten ötürü haram olur.

---

21) Ebu Nuaym, *Hilye*

Birinci Kısım

Kendisinde bulunan bir sıfattan ötürü haram olan içki, domuz ve benzerleri gibi şeylerdir. Bunun tafsilâtı ve izahı şöyledir: Yeryüzünde yenilen âyinler üç kısımdan fazla değildirler: a) Madenlerden olanlar; tuz, çamur (kil) ve benzerleri gibi. b) Bitkilerden olanlar. c) Hayvanlardan olanlar.

a) Mâdenler

Bunlar yerin parçaları olup yerden çıkan diğer şeyler gibidirler; bu bakımdan bunlar ancak yiyene zarar verdikleri takdirde haram olurlar. Bunların bir kısmında zehir yerini tutan maddeler vardır. Zarar verici olduğunda ekmeğin de yenmesi haram olur. Yenilmesi âdet olunan çamur ise, ancak zarar vermesi bakımından haramdır. Yenilmeyen maddelerin haram olmadığını söylememizin faydası şudur: Eğer bu maddeden bir parça bir çorbanın veya sıvı bir yiyeceğin içine düşse o çorba ve yemek onunla haram olmaz.

b) Bitkiler

Bunların ancak aklı, hayatı veya sıhhati giderici olan kısımları haramdır. Aklı giderici kısım, benç (benk), içki ve diğer sarhoş edici maddelerdir. Hayatı söndürenler ise, zehirleyicilerdir; zehirin bütün nevileridir. Sıhhati bozan ise, vaktinde ve yerinde kullanılmayan ilaçlardır. Bunların tümü zarara dönüşür. Yani haram olmaları, zarar verici oluşlarından ileri gelir. Ancak içki ve sarhoş edici diğer maddeler bu hükmün dışındadır; zira onların sarhoş etmeyecek kadar az olan miktarı dahi haramdır; çünkü haramlık onun kendisinde ve fazla oynaklık veren vasfında vardır.

Zehire gelince; az olup da zarar vericilikten çıkarsa veya zehirlik vasfını gideren başka bir madde ile karıştırılırsa haram olmaz.

c) Hayvanlar

Bunlar da iki kısma ayrılırlar: Eti yenen ve yenmeyen hayvanlar... Bu hususun tafsilâtı *Et'ıme* bahsinde -Allah'ın izniyle- gelecektir. Garip ve tanınmayan kuşlar, kara ve deniz hayvanları hakkında tafsilât vermek sözün uzamasına sebep olur. Bunlardan, yenilmesi helâl olanların eti ancak şer'an kesildikleri, kesen'in,

kesen aletin ve mezbahanın şartları gözetildiği zaman helâl olur. Bu husus ileride avlanma ve kesmeler bahsinde gelecektir. Şeriata uygun olarak kesilmeyen veya kendiliğinden ölen bir hayvanın eti ise haramdır. Ölmüş hayvanlardan ancak şu iki kısmın eti yenebilir:

a) Balık

b) Çekirge

Elma, sirke ve peynir kurtları gibi, yiyeceklerde oluşan hayvancıklar da balık ve çekirge gibidirler; zira bunlardan korunmak mümkün değildir. Fakat bunlar bulundukları yiyeceklerin dışına çıktıklarında kara sinek, hamam böceği ve akrep hükmünde olurlar; (yani haramdır).

Öldürüldüğü takdirde kanı çıkmayan, yani kanı bulunmayan hayvanların haram olması için hiçbir sebep yoktur. Ancak bunlardaki pislik, insanın onu yemesine mânidir. Eğer mide kaldırabilse bu cins hayvanın yenmesinde kerahat dahi yoktur. Ancak bu tür hayvanları pis görmeyen bir kişinin tabiatına bakılıp da bunlar pis değildir denilemez. Çünkü bu tür hayvanlar artık pisliklerden sayılmış ve bunlara duyulan tiksinti umumîleşmiştir. Bu bakımdan bu tür hayvanları yemek mekruhtur; tıpkı sümüğü boğaza çekip biriktirdikten sonra yutmanın mekruh olduğu gibi. Bu kerahet onun necis oluşundan değil; aksine kalbin nefretinden neş'et eder. Zira bu tür hayvanlar öldüğü zaman -sahih fetvaya göre- necis olmaz; çünkü Hz. Peygamber yemeğe bir kanadı üzerine düşen sineğin tamamen batırıldıktan sonra atılmasını emretmiştir.[22]

Yemek ise, çok zaman sıcak olur ve bu da onun ölümüne sebep olur. Eğer karınca veya karasinek (ateş üzerinde kaynayan) yemek çömleğine düşer de parçalanırsa, o yemeği dökmek gerekmez. Zira necis sayılan ancak o hayvancağızın yaptığı şeydir; dolayısıyla haricî bir necasetle haram olmadıkça, böyle bir hayvan düştüğü yemeği haram etmez. Bu hüküm delâlet eder ki, bu tür hayvanların haram olması, necis oluşlarından değil, aksine tabiatların istemeyişinden ileri gelir. Bu sırra binaen deriz ki, eğer ölü bir insanın bir parçası (ateş üzerinde kaynayan) yemek kazanına düşse,

22) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

-düşen parça bir *danik* kadar olsa dahi- bütün yemek haram olur. Fakat bu haramlık, düşen parçanın necisliğinden değildir, zira doğru fetvaya göre insan, ölümle necis olmaz. Ancak insanın yenmesi hürmetinden ötürü haram olduğundan o kazan haram olur ve yine tabiatların istemeyişinden de haram olmuş değildir.

Eti yenilen hayvanlara gelince; bu hayvanlar şer'an şart koşulduğu şekilde kesilseler bile yine de bütün parçaları helâl olmaz. Kesilen hayvanın kanı, içindeki tersi ve necisliğine hükmedilen bütün parçaları haramdır.

Mutlak olarak necaseti yemek haramdır. Hayvanlar hariç, aynlar içerisinde hem haram ve hem de necis yoktur.

Bitkilere gelince, bunların sadece sarhoş edenleri haramdır. Yalnızca aklı giderip sarhoş etmeyen benç (benk) gibi bitkiler ise necis değildirler. Zira sarhoş edenin necis sayılması, ancak ondan kaçınmayı daha da şiddetlendirmek içindir; çünkü sarhoş ediciler insanı fısk ve fücura sevketmektedirler. Necasetten bir damla veya bir parça katı necaset çorba, yemek veya yağ içerisine düşerse, tümü haram olur. Fakat bunlardan yeme dışında başka şekillerde yararlanılabilir. Bu bakımdan necis bir yağ ile gemileri sıvamak, hayvanları yağlamak ve başka işlerde kullanmak veya böyle bir yağı kandilde yakmak caizdir. Buraya kadar saydıklarımız zatında bulunan bir sıfattan dolayı haram olanların mecmuudur.

İkinci Kısım

Üzerindeki elin isbatında (mülkiyetinde) şüphe olduğu için haram olanlardır. Bu husus açıklanmaya muhtaçtır. Bu bakımdan deriz ki, malın edinilmesi ya mal sahibinin ihtiyarıyladır veya ihtiyarının dışındadır. İhtiyarının dışında elde edilen mal, verasetle intikal eden maldır. İhtiyarla elde edilen mal ise, ya cebren ya da sahibinin rızasıyla alınmış maldır. Cebren alınan mal da, ya mal sahibinin sahipliğini kaldırmak için alınmıştır -ganimet malları gibi-; ya da mal sahibinden o malın alınması gerektiği için alınmıştır -zekât vermekten kaçınanların zekâtını, üzerine terettüp eden vâcib nafakaları cebren almak gibi-. Sahibinin rızasıyla alınan mal ise, ya bir bedel mukabilinde alınan maldır -alışverişte ve kadınlara mehir olarak verilen mal gibi-; ya da bedelsiz olarak alınan maldır -hibe ve vasiyetle elde edilen mal gibi- Bu siyaktan altı kısım meydana çıkmaktadır:

1. Sahipsiz mallar: Sahipsiz meralardan toplanan otlar, nehirlerden alınan su, ormanlardan kesilen odun, avlanan hayvan, değerlendirilen sahipsiz araziler ve elde edilen madenler gibi. Bu mallar, mülkiyet hakkına sahip bir insanın özel hakkı olmamak şartıyla helâldir. Bu bakımdan yukarıda saydığımız kaynaklardan edinilen mallar, başkasının özelliğinden kurtulduğu takdirde, onu alanın mülkü olmuş olur. Bunun tafsilâtı, sahipsiz yerlerin değerlendirilmesi bahsinde gelecektir.

2. Hürmete lâyık olmayan bir kimseden cebren alınan maldır. Haraç, ganimet ve kâfir muhariblerin diğer malları gibi... Böyle bir mal, beşte birini devlet hazinesine ödedikleri takdirde müslümanlara helâl olur. Ancak helâl olması için, şu şartların da bulunması gerekir: Hak sahibi olanlar arasında âdil ve eşit bir şekilde taksim edilmelidir. Hukukuna riayet edileceğine dair söz alan kâfirlerden de alınmış olmaması gerekir. Bütün bu şartların tafsilâtı, harç, ganimet, fey ve siyer bahislerinde gelecektir.

3. Üzerine düşen hakkı edâ etmekten imtinâ eden kimselerden cebren alınan maldır. Bu mal, sahibinden cebren alınır. Böyle bir mal, istihkak sebepleri yani cebren alınmasının sebepleri tamam olup onu cebren alan hak sahibi de alınması gereken miktardan fazlasını almamışsa ve verme yetkisine sahip kimseden -kadı, sultan ve mala müstahak olanın bizzat kendisinden- almışsa helâldır. Bunun tafsilatı sadakaların dağıtımı, vakıf ve nafakalar bahsinde gelecektir. Zira nafakalar bahsinde, zekâta, vakfa, nafakalara ve diğer haklara müstahak olanların sıfatları incelenmiştir. Bu şekilde alınan bir mal, saydığımız şartları haiz ise helâldir.

4. Bir bedel mukabilinde ve iki tarafın rızasıyla edinilen maldır. İki bedelin, alıcı ile satıcının ve iki tarafın lâfızlarının yani icab ve kabulün şartına riayet edildiği, şer'an sakınılması gereken ifsad edici şartlardan da uzak kalındığı zaman, bu mal helâl olur. Bunun tafsilâtı alışveriş, selem, icare, havale, zaman, karz, şirket, musakat, şufâ, sulh, muhalea, kitabet, sidak ve diğer bedeller bahsindedir.

5. Sahibinin rızasıyla ve bedelsiz olarak alınan maldır. Böyle bir mal, üzerinde akid yapılan şeyin akdi yapan vericiyle alıcının ve akdin şartları gözetilir ve aynı zamanda verenin varisine veya

başkasına herhangi bir zarar dokunmazsa helâldir. Bunun tafsilâtı hibeler, vasiyyetler ve sadakalar bahsinde zikredilecektir.

6. İnsanın ihtiyarı olmaksızın elde edilen maldır; miras malı gibi... Bu mal, ölüp de varislere bırakan kimse tarafından daha önce bahsi geçmiş olan beş cihetin bazılarından helâl olarak kazanılmış ise ve ölünün borçları çıktıktan, vasiyetleri yerine getirildikten ve varisler arasında adâletle taksim edildikten -eğer vacib olmuş zakâtı çıkarıldıktan, haccı yapıldıktan- sonra helâl olabilir. Bu durum, *vasiyetler ve ferâiz* bahsinde zikredilecektir.

Buraya kadar saydıklarımız, helâl ve haramın girişidir. Biz bunlara, ahireti isteyen kimsenin, eğer yiyeceği dağınık olup muayyen bir cihetten gelmiyorsa, bu saydığımız emirlerin ilimlerini muhakkak bilmesi gerektiği için kısaca değindik. Bu bakımdan ahireti isteyen, belirttiğimiz cihetlerden herhangi birisinden yediği zaman, hakkında mutlaka ilim ehlinden fetva istemeli ve onu bilmeksizin yapmamalıdır. Çünkü kişiye 'Neden cehaletinden ayrılmadın ve öğrenmedin?' denir! Bütün bunlar sana 'İlim talep etmek her müslümanın boynuna farzdır' denildikten sonra düşünülen durumlardır.

Helâl ve Haramın Dereceleri

Haramın tamamı habis olmakla birlikte bir kısmı diğerlerinden daha habistir. Helâl da bütünüyle tayyibdir; fakat bir kısmı diğer kısmından daha tayyib ve daha saftır. Nitekim doktor da her tatlının hararet verdiğine hükmeder; ancak bazısı -şeker gibi- birinci derecede, bazısı da -fanit (peynir şekeri) gibi- ikinci derecede hararet vericidir; bazısı da -pekmez gibi- üçüncü derecede... Bal gibi olanlar da dördüncü derecede hararet vericilerdir. Bunun gibi, haramın da bazısı birinci, bazısı ikinci, bazısı da üçüncü veya dördüncü derecede habis ve pistir. Aynı şekilde helâlin sıfatlarının dereceleri de değişiktir. Tayyiblik ve güzelliği çeşitli derecelere taksim edilir. Bu bakımdan biz ıstılah hususunda tıb ehline uyarak en azından dört dereceye taksim etmiş olalım. Her ne kadar ince tedkik ve tahkik bu şekildeki bir hasrı kabul etmese de. Evet, tedkik ve tahkik bu şekilde bir hasrı kabul etmez. Çünkü her derecenin de hadde hesaba sığmayacak kadar değişikliklere mâruz kalacağı tabiîdir. Zira şekerin bir kısmı diğer bir kısmından daha fazla hara-

ret vericidir. Başka maddeler de aynen şeker gibidir. İşte bunun için biz de deriz ki, haramdan sakınmak (takva) dört derecedir:

I. Adil kimselerin takvasıdır. Bu şayet dikkate alınmayıp, aksi işlenildiğinde, insanın fasıklığını gerektiren takvadır ki buna riayet edilmediğinde adalet sıfatı düşer. Bu durumda kişi, isyan etmiş ve ateşe müstahak olmuş olur. Bu takva, fukahanın fetvalarıyla haram edilen herşeyden kaçınmak demektir.

II. Salihlerin takvasıdır. Bu takva, haram ihtimali olan herşeyden kaçınmaktır. Fakat zâhire göre fetva verenler, böyle şeylere ruhsat verirler. Hülasa; bu, şüpheli şeylerden sayılır. Bu bakımdan biz böyle birşeyden kaçınmaya *salihlerin takvası* adını verdik. Bu takva, ikinci derecede gelir.

III. Kişinin, ne fetva ile haram kılınmış ve ne de helâlliğinde şüphe bulunan şeyleri, yaptığı takdirde kendisini harama sürükler korkusuyla terketmesidir. Bu, yapılmasında herhangi bir beis olmayanı, zararlı olanın korkusundan terketmek demektir. Buna *muttakîlerin vera'ı* denir. Hz. Peygamber bir hadîs-i şerîfinde bu dereceye işaret ederek şöyle buyurmuştur:

لاَيَبْلُغُ الْعَبْدُ دَرَجَةَ الْمُتَّقِينَ حَتَّى يَدَعَ مَا لاَبَأْسَ بِهِ مَخَافَةَ مَا بِهِ بَأْسٌ.

Kul, yapılmasında beis ve zarar olmayanı, beis ve zararlı birşeye yolaçması korkusuyla terketmedikçe, muttakîler derecesine ulaşamaz; yani harama girmek korkusuyla helâli terketmedikçe, ehl-i takvadan sayılmaz.[23]

IV. Yapılmasında hiçbir beis olmayan ve yapılması zararlı bir fiile yol açma korkusu da bulunmayanı terketmektir. Fakat buna rağmen kişi, bu işi Allah için değil, başka bir niyetle; Allah'ın ibadetine yardımcı olsun diye değil, başka bir maksadla icra eder veya bu işi yapmayı kolaylaştıran sebeplerden herhangi birine kerahiyet veya mâsiyet musallat olmuştur; işte böyle birşeyi yapmamak ve bundan kaçınmak sıddîkların takvasıdır. Buraya kadar saydıklarımız, helâlin -hülâsa olarak- dereceleridir. Bu dereceleri misaller ve delillerle tafsîl edinceye kadar bu özetle iktifa edelim.

---

23) İbn Mâce, Tirmizî ve Hâkim, (Atiyye b. Urve'den *hasen* ve *garib* olarak)

Birinci derecede zikrettiğimiz harama gelince; adâlette (adâlet sıfatının varlığında) ondan sakınmak şart koşulmuştur. Yine fasıklık alâmetini ve ismini atmakta, bu haramdan sakınmak şarttır. Bu haram, habislik ve pislik bakımından birkaç dereceye ayrılır. Meselâ, fasid bir akidle alınan mal (icab ve kabul gerektiren bir malın icab ve kabul kullanmaksızın satın alınması gibi) haramdır. Fakat bu, zorla gasbedilen derecesinde değildir. Gasbedilen malın haramlığı daha şiddetlidir; çünkü malın bu şekilde elde edilmesinde şer'î yol terkedildiği gibi, başkasına da eziyet edilmektedir. Ama bir malın, icap ve kabul olmaksızın sadece mutad şeklinde satın alınmasında ise, herhangi bir kimseye eziyet sözkonusu değildir. Ancak malın bu şekilde alınışında alışverişin bir hükmü olan icab ve kabul bulunmadığı için, taabbüdî yol terkedilmiştir. Sonra taabbüdî yolu mutad şekliyle terketmek, bu yolu faizden ötürü terketmekten daha kolaydır. Bu iki şeklin arasındaki ayrılık, ancak şeriatın bir kısım yasaklardaki teşdid, vaîd ve te'kidiyle anlaşılabilir. Nitekim *Tevbe* kitabında büyük ve küçük günahların ayırımını yaparken bu husus belirtilecektir. Bir fakirden, salih bir kimseden veya bir yetimden zulmen alınan mal, kuvvetli bir kişiden, zenginden veya fasık bir kimseden zulmen alınan maldan daha habis ve günah bakımından da daha kötüdür; çünkü eziyet görenlerin derecelerinin değişmesi, eziyet derecelerinin de değişmesine tesir eder.

İşte buraya kadar söylediklerimiz, habis nesnelerin açıklanması makamında yapılan inceliklerdir. Bu inceliklerden müslümanın gafil olmaması gerekir. Eğer günahkârların dereceleri değişik olmasaydı, ateşin dereceleri de farklı olmazdı. Azabın ve haramın nerelerde daha şiddetli olduğunu bildiğin zaman, artık bunları üç veya dört dereceye hasretmeye gerek kalmaz. Zira buna rağmen bunları üç veya dört dereceye hasretmek, tahakküm ve keyfî bir hareket olmuş olur. Bu, dondurulması mümkün olmayan birşeyi dondurmak demektir. Haramın çeşitli dereceleri olduğunu gösteren delillerden birisi mahzurların hepsinin bir olmaması ve birinin diğerine tercih edilmesini açıklayan ve ileride gelen mevzudur.

Mahzurların bir kısmı diğerine tercih edilir. Hatta murdar etten veya başkasının malından ya da *Harem-i Şerîf* hududları dahi-

linde yakalanan av etinden yeme durumunda kalındığında, bunların bir kısmı diğerinden önce yenir.[24] Biz bu kısımların bazısının diğerlerinden daha önce yenmesi gerektiğini kabul ediyoruz.

Takvâ Hakkındaki Dört Derecenin Misâl ve Delilleri

1. Bu derece, adil kimselerin takva derecesidir. Bu bakımdan takva şudur: Fetvanın haram kabul ettiği ve gerekli şartlardan herhangi birinin olmamasından dolayı haramın daha önce zikretmiş olduğumuz altı bahsinden herhangi birine giren herşey mutlak mânâda haramdır. Böyle bir haramı irtikâb eden kimse fasık ve günahkâr kabul edilir. İşte biz mutlak mânâda haram olandan bunu kastediyoruz. Bunun izah ve açıklamasının misâl ve delile ihtiyacı yoktur.

2. Buna misal olarak sakınılması farz olmayan bütün şüpheli şeyleri gösterebiliriz. Fakat bu tip şüphelilerden sakınmak müstehab görülmüştür. Bu durum *Şüpheliler* bahsinde de gelecektir. Şüphelilerin bir kısmından sakınmak ve kaçınmak farzdır. Bu bakımdan bu tip şüpheliler haram hükmündedir. Şüphelilerin ikinci bir kısmı daha vardır ki, onlardan kaçınmak mekruhtur. Bu tip şüphelilerden kaçınmak vesveseli kimselerin işidir. Meselâ avlanıp mülk edinildikten sonra kaçan bir hayvanı avlamak korkusuyla avlanmaktan kaçan kimse gibi... Yani bu kimse 'Avlayacağım hayvan belki başkası tarafından avlanılıp mülk edi-

---

24) Burada 'Zaruretler mahzurlu şeyleri mübah kılar' kaidesi sözkonusudur. İbn Hubeyre, *el-İfsad* adlı eserinde şöyle der: 'Fukahâ, herhangi bir hayvan ölüsü ile sahibinin yanında olmadığı yiyecek maddeleri bulunduğu takdirde zaruret halinde bu sahibinin yanında bulunmadığı maldan mı, yoksa murdar olmuş hayvanın etinden mi yenilmesi gerektiği hakkında ihtilâf etmişlerdir. İmam Mâlik ve Şâfiîlerin çoğu ve Hanefîlerin bir kısmı; murdar etten değil, başkasının hakkı bulunan yiyecek maddelerinden -ileride tazminat ödemek şartıyla- yiyebileceğini; İmam Ahmed ve diğer Hanefî uleması ise murdar etten yiyebileceğini söylemişlerdir. İhramda bulunan bir hacının murdar etten veya Harem hayvanlarından avlayıp yemeye muhtaç olduğu takdirde hangisinden yiyeceği hususunda da ihtilâf edilmiştir. İmam Ebu Hanife, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin bir kavline ve İmam Ahmed'e göre zaruretini bertaraf edecek kadar murdar etten yiyebilir; haremin avından ise yiyemez. Şâfiî'nin ikinci bir kavline göre ise kişi o avlanmış hayvanı kendi eliyle kesip, etinden yiyebilir. Onun karşılığını da bilâhare öder. İbn Abdilhakem aynı fetvayı İmam Mâlik'ten de rivayet etmiştir'. (Zebîdî)

nildikten sonra kaçmış bir hayvandır' korkusuna kapılarak avcılığı terkeder. İşte bu, vesvesenin ta kendisidir. Şüphelilerin bir kısmı da sakınılması müstehab olanlarıdır. Fakat bu kısımdan sakınmak farz değildir. Hz. Peygamber'in şu hadîs-i şerîfi bu kabil şüpheliler hakkında varid olmuştur:

دَعْ مَايَرِيبُكَ اِلٰى مَا لَايَرِيبُكَ.

Seni şüphelendireni bırakıp şüphelendirmeyene sarıl! Yani apaçık helâl olduğundan şüphe etmediğin şeylere sarıl; helâlliği bu derece açık olmayanı bırak![25]

Biz Hz. Peygamber'in buradaki nehyini 'nehy-i tenzîhî' üzerine hamlederiz. Hz. Peygamber'in şu hadîs-i şerîfindeki nehyi de böyledir:

كُلْ مَا اَصْمَيْتَ وَدَعْ مَا اَنْمَيْتَ.

Avlandığın hayvanlardan derhal öldürdüğünün etini ye! Yaralanıp da sonradan ölenin etini ise yeme![26]

Hadîs-i şerîfteki *inma*, avlanan hayvanın yaralandıktan sonra uzaklaşıp bilâhare ölmesi demektir. Yani avcı tarafından bilâhare ölü olarak bulunan böyle bir hayvanın etini yemek tenzîhen mekruhtur; zira bu hayvanın, yaralandıktan sonra yüksek bir yerden düşüp ölmüş veya aldığı yara ile değil de başka bir sebeple ölmüş olması ihtimali vardır. İleride gelecek bahislerden de anlaşılacağı gibi, biz bu gibi hayvanların haram olmadığı kanaatindeyiz. Fakat böyle bir hayvanın yenmemesi, salihlerin takvasındandır. Hz. Peygamber'in 'Seni şüphelendireni bırak!' emri, 'tenzihî emir'dir; zira bazı rivayetlerde şöyle varid olmuştur: 'Yaraladığın hayvanı bulduğunda onun gövdesinde okunun yarasından başka bir yara göremezsen, senden uzaklaşıp kaybolsa dahi onun etinden ye!'

---

25) Nesâî, Tirmizî ve Hâkim, (Hasan b. Ali'den)

26) Taberânî, *Evsat*, (İbn Abbas'tan) ve Beyhakî, (*mevkuf* olarak)

Bunun için Hz. Peygamber, Adiy b. Hâtem'e[27] eğitilmiş köpek hakkında şöyle demiştir:

وَاِنْ اَكَلَ فَلاَ تَأْكُلْ.

Eğer köpeğin avdan yemiş ise, o avlanan hayvanın etinden yeme! Zira korkarım ki, o (köpek, henüz) avlanan hayvanın etinden yememek hususunda nefsine hakim olamamıştır.[28]

Bu hadîs-i şerîfteki nehy, nehy-i tenzîhîdir ve bu yasak, hayvanın nefsine hakim olamaması korkusundan ileri gelir; zira Hz. Peygamber Ebu Sa'lebe el-Huşenî'ye[29] şöyle demiştir:

كُلْ مِنْهُ فَقَالَ: وَاِنْ اَكَلَ مِنْهُ؟ فَقَالَ: وَاِنْ اَكَلَ.

- Avladığın hayvanın etini ye!

- Köpek ondan yemiş ise de mi yiyeyim?

- Evet, köpek ondan yemişse bile yine ye![30]

Bunun hikmeti şudur: Fakir ve çalışmaya muhtaç olan Ebu Sa'lebe'nin hali bu şekildeki takvayı götüremezdi. Hz. Adiy'in durumu ise bunu kaldırırdı.

Anlatıldığına göre, İbn Sîrîn ortağına dört bin dirhem bırakır; bu parayı almayışının ve ortağına bırakmasının hikmeti de birşey hakkında şüphelenmiş olmasıdır. Oysa ulema ittifakla şüphenin zarara yol açmamasına taraftardır. Bu bakımdan bu derecenin misallerini şüphenin derecelerini teker teker saymaya

---

27) Adiy, meşhur Hâtem-i Tâî'nin oğludur. Dedesinin ismi Abdullah b. Sa'd b. Haşrec'dir. Kendisi de ashab-ı kirâmdan meşhur bir zattır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra irtidad edenler arasında imanını muhafaza etmiş, Irak'ın fethine ve Hz. Ali'nin savaşlarına katılmıştır. H. 68 senesinde 130 yaşında iken vefat etmiştir.

28) *Sünen* sahipleri, (Hemmam b. Hars'dan, o da Adiy b. Hâtem'den)

29) Bu zatın ismi hakkında ihtilâf vardır. Bazılarına göre *Cürsüm* veya *Cürsüme* veya *Cürhüm*'dür. Şam'da H. 52 senesinde, secde halindeyken vefat etmiştir.

30) Ebu Dâvud

başladığımızda zikredeceğiz. Kendisinden sakınılması farz olmayan her şüpheli şey bu derece için misaldir.

3. Bu derece, ehl-i takvanın derecesidir. Hz. Peygamber'in şu hadîs-i şerîfi buna delâlet etmektedir.

> Kul, yapılmasında beis ve zarar olmayanı, zararlı bir şeye yol açması korkusuyla terketmedikçe, muttakîler derecesine ulaşamaz.

Hz. Ömer şöyle der: 'Biz harama düşme korkusuyla helâlin onda dokuzunu terkederiz?' Bu söz, İbn Abbas'tan da rivayet edilmiştir.

Ebu Derdâ şöyle der: 'Haram olmasından korkarak helâlin bir kısmını terketmek ve şüpheli şeylerin zerre kadarından dahi sakınmak kulun takvasının tamam olmasındandır. Bu şekildeki bir takva kul ile ateş arasında perde olur'.

Selef-i sâlihînden birisinin bir kişide yüz dirhem alacağı vardı. Adamcağız borcunu getirip verdiğinde o zat, bu paranın doksandokuz dirhemini aldı; fazla olur korkusuyla tamamını almaktan çekindi.

Seleften bazıları çok sakınırdı. Bu bakımdan her aldığını bir tane az alır ve her verdiğini de mutlaka bir tane fazla verirdi ki, bu az aldığı ve fazla verdiği tane kendisiyle ateş arasına perde olsun.

Umumiyetle halk tarafından müsamaha gösterilen şeylerden kaçınmak da bu dereceye dahildir; zira umumiyetle halk tarafından alınmasına ve verilmesine müsamaha gösterilen şeyler, fetvaya göre helâldir. Fakat muttakî bir kimse, başka kapıların açılmasına yol açar ve böylece başıboşluğa alışarak takvayı terkeder korkusuyla bu kapıyı açmaya çekinir.

Bu cümleden olarak Ali b. Ma'bed şöyle buyurmuştur:

> Ben kiralık bir evde oturuyordum. Birgün bir mektup yazdım. Mektubu bitirdiğimde duvarın toprağından bir miktar alıp mektup üzerindeki mürekkebi kurutmak istedim. Sonra da kendi kendime 'Bu duvar benim değildir. Nasıl olur da toprağını alabilirim? dedim. Bu meyanda nefsim şu karşılıkta bulundu: 'Duvardan aldığın toprağın kıymeti nedir ki ondan sakınıyorsun?' Bu vesvese üzerine oradan ihtiyacım kadar toprak aldım. Daha sonra da uykuya daldım.

Bu sırada bir rüya gördüm; rüyamda yanıbaşımda duran bir şahıs şöyle diyordu: "Ey Ma'bed'in oğlu! Yarın (kıyamet gününde) 'Duvardan alınanın kıymeti nedir?' diyen onu bilecektir".

Bu sözün mânâsı; o kimse, bu kadarcık bir toprağın, kendisinin cennetteki derecesinin ne kadarını eksiltip düşüreceğini görecektir demek olabilir; zira takvanın bir derecesi vardır. Muttakînin sakınmasının fevt olmasıyla o da fevt olur. Yoksa o kimse yaptığından dolayı ceza çekecektir mânâsına gelmez. Hz. Ömer'den rivayet edilen şu hâdise de bu dereceye örnektir:

Hz. Ömer'e Bahreyn'den misk gelmişti. 'Keşke bir kadın bu miski tartsa da ben de müslümanlar arasında taksim etsem' dedi.

Bunun üzerine orada bulunan zevcesi Atike 'Ben güzelce tartabilirim' dedi. Hz. Ömer cevap vermeyerek sustu. Sonra Hz. Ömer sözünü, Atike de cevabını tekrarladı. Sonunda Hz. Ömer şöyle buyurdu: "Hayır, bu miski tartmanı istemiyorum çünkü bu işi yaparken 'terazide misk tozu var' diyerek alıp boynuna sürersin de bundan dolayı müslümanlardan fazla kullanmış oluruz".

Ömer b. Abdülâziz'in huzurunda müslümanların ortak malı olan misk tartılırken onun kokusunu duymamak için burnunu tıkamış ve sonra da 'Miskin koklanmasından başka bir yararı var mıdır?' buyurmuştur.

Bu sözleri, burnunu tıkamasını yerinde bulmayarak itiraz eden bir kimseye söylemiştir.

Hz. Peygamber, henüz çocuk olan Hz. Hasan'ın sadaka (zekât) hurmalarından bir tanesini ağzına aldığını gördüğünde ona 'O 'hurmayı at, at!' buyurmuştur.[31]

Bu derecenin örneklerinden biri de şu rivayettir: Seleften birisi can çekişen birisinin yanıbaşında oturuyordu. Adamcağız geceleyin öldü. Bunun üzerine, seleften olan o zat, 'Artık lambayı söndürünüz; çünkü şu andan itibaren bu yanan yağda varislerin hakkı vardır' dedi.

---

31) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

Süleyman et-Teymî'nin rivayet ettiğine göre Naime el-Attâre[32] şöyle anlatır: Hz. Ömer, hanımına, satması için beytülmalin kokularından verdi. Hanımı da kokuyu bana sattı. Satış sırasında ölçüsünü ayarlayabilmek için artırıp, eksiltiyor ve dişleriyle kırıyordu; bir ara da miskten parmağına bulaşanları başörtüsüne sürdü.

Hanımı eve döndüğünde. Hz. Ömer 'Bu koku nereden geliyor?' diye sordu. Kadın, hâdiseyi Hz. Ömer'e anlattı; bunun üzerine mü'minlerin emîri 'Sen müslümanların kokusundan alırsın ha!' dedi ve sonra da zevcesinin başörtüsünü çekip aldı. Eline bir testi alarak bir taraftan su döküyor bir taraftan da kokluyordu. Böylece başörtüsünü, koku kalmayıncaya kadar yıkadı.

Koku satan hatun şöyle anlatıyor: Hz. Ömer'in hanımından beytülmalin kokusunu satın almak için ikinci bir defa daha geldim. Kokuyu tartarken yine parmağına birşeyler bulaştı; bu sefer parmağını ağzına sokup ıslattı ve sonra da kokuyu giderinceye kadar toprakla ovaladı.

Hz. Ömer'in bu yaptığı, takvadır. Bunu, başkasına sirayet etmesin diye yapmıştır. Aksi takdirde başörtüsünün yıkanması, ona bulaşan kokuyu müslümanlara iade etmez. Fakat Hz. Ömer bu işi, hanımının bir daha böyle yapmaması ve bunun başkasına da sirayet etmemesi için yapmıştır. Bu derecenin misallerinden biri de şudur:

Sultanlar için ûd (kokulu madde) ile camii buhurlandıran kişinin durumu sorulduğunda Ahmed b. Hanbel böyle bir kimsenin camiden çıkarılması gerektiğini söylemiştir. Zira ûd'un, yalnızca kokusundan yararlanılır. Bu ise harama yaklaşır; çünkü kişinin elbisesine bulaşan koku bazen ikram edilir, bazen da ikram edilmez. Aynı zamanda sahibinin buna müsamaha gösterip göstermeyeceği de bilinmemektedir.

İmam Ahmed'e 'Herhangi bir kimsenin elinden (çantasından veya cebinden), içinde hadîs yazılı kağıt düşse, kağıdı sahibine teslim etmeden önce ondaki hadîsleri yazabilir mi?' diye so-

32) Zebîdî'de *Naime el-Attâre* yerine *Nuaym b. Abdullah el-Attar* ibaresi vardır. Ebu Talib el-Mekkî'nin *Kut'ul-Kulûb* adlı eserinde *Naime el-Attâre* ibaresi geçmekte ise de Zebîdî tarafından hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir. (Bkz. *İthâf'us-Saade*, VI/27)

rulduğunda şöyle buyurmuştur: 'Hayır! O kağıtta bulunan hadîsleri yazamaz. Sahibinden izin aldıktan sonra yazmalıdır'.

Burada, sahibi razı olur mu olmaz mı şeklinde bir şüphe vardır. Bu bakımdan şek ve şüphe mahallinde bulunan, fakat esasında haram olması gereken birşey haramdır. Onu terketmek fetvanın birinci derecesine girer. Süsten kaçınmak da bu derecedendir; çünkü süslenmek her ne kadar mübah ise de, diğer bir süslenmeye sebep olmasından korkulur.

Ahmed b. Hanbel'e tabaklanmak suretiyle kılları giderilmiş ayakkabının giyilmesi hakkında sorulduğunda şöyle buyurmuştur: 'Ben böyle bir ayakkabıyı giymem. Eğer çamurdan korunmak için giyiliyorsa, ümit ediyorum ki bir mahzuru yoktur. Süs için giyenlere gelince, onlara müsamaha gösterileceğini sanmam'.

Bu derecenin misallerinden biri de şudur: Hz. Ömer, halife seçildiği zaman, bâtıl bir davada şefaatçi olabilir, sevgisinden dolayı onun dileğini kabul edebilir korkusuyla, çok sevdiği bir hanımını boşamıştır. İşte bütün bu misaller, zararsız bir şeyi zararlı bir şeye yol açma ihtimali olduğundan dolayı terketmek kabilindendir.

Mübahların çoğu insanoğlunu mahzurluları yapmaya davet eder. Fazla yemek ve bekârların koku sürünmesi de böyledir. Çünkü koku şehveti tahrik etmekte, şehvet de insanı (cinsî ilişkiler hakkında) düşünmeye davet etmektedir. Düşünce kadınlara bakmaya; bakmak ise, başka şeye yol açmaktadır.

Zenginlerin süslerine ve evlerine bakmak da -esasında mübah olduğu halde- böyledir. Zenginlerin süsleri -her ne kadar mübah ise de- harisliği kamçılamakta ve insanları o süslere benzer diğer bir süse davet etmekte ve edinilmesi helâl olmayan şeylere teşvik etmektedir. İhtiyaç anında ve ancak ihtiyaç nisbetinde edinilmediği takdirde bütün mübahlar böyledir. İnsanoğlu, mübahların tehlikelerinden ancak ihtiyacının miktarını önceden bilmek ve ikinci derecede de sakınmakla kurtulabilir. Zira mübahların neticesi, çoğu zaman tehlikeden hali değildir. Ahmed b. Hanbel duvarların alçı ile badanalanmasını kerih görmüştür. 'Zeminin sıvanması, toprağın kalkmasına mânî olduğundan mübahtır; duvarların alçılanması ise faydasız bir süstür' demiştir. Hatta İmam Ahmed mescidlerin sıvanmasını ve süslenmesini de caiz gör-

memiştir. Bu görüşüne dayanak olarak da Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu vakâyı göstermiştir: Hz. Peygamber'e mescidin sürmelenmesi (boyanması ve badanalanması) hakkında sorulduğu zaman şöyle buyurmuştur:

لاَعَرِيشٌ كَعَرِيشِ مُوسَى.

> Süslemeyiniz; fakat Musa'nın (a.s) arîşi (çardağı) gibi bir arîş (kurunuz)!

Buradaki sürme, gözlere vurulan sürmeye benzer ve kendisiyle binaların boyanıp badanalandığı bir çeşit boyadır. Görülüyor ki Hz. Peygamber, böyle bir boya kullanmaya ruhsat vermemiştir.

Selef-i sâlihîn ince elbisenin giyilmesini kerih görmüş ve 'Elbisesi ince olanın dini de incedir' demişlerdir.

Bütün bunlar, mübahlardaki şehvetlerin insanları mübah olmayan vadilere sürüklemesinden korkulduğu içindir. Çünkü nefis mübah ile mahzurlu olanı aynı şehvetle istemektedir. Nefsi sürükleyen şehvet, müsamaha görmeyi âdet edindiği zaman, başıboşluğa alışır! Bu bakımdan takva korkusu, bütün bunlardan sakınmayı gerektirmektedir. O halde, bu gibi aykırılıkların benzerinden ayrılan her helâl, üçüncü derecede bulunan güzel ve tayyib helâl demektir. Böyle bir helâl, insanı günaha sürüklemesinden korkulmayan bir helâldir.

4. Bu derece, sıddîkların takvasıdır. Sıddîklara göre helâl, sebeplerinde herhangi bir günah bulunmayan ve herhangi bir günaha yardımcı olmayan şeylerdir. Sıddîklar nezdindeki helâlden, ne halihazırda ve ne de gelecekte herhangi bir ihtiyacın giderilmesi kastolunmaz; aksine sadece ve sadece Allah'ın rızası, O'nun ibadetine kuvvetle dalmak ve hayatın Allah rızası için idâme ettirilmesi kastolunur. Sıddîklar şu ayete uyarak, Allah için olmayan herşeyi haram ilan ederler:

> *Allah* de! Sonra onları bırak, bâtıl dedikodularında oynayadursunlar.
>
> (En'am/91)

Bu dördüncü derece, nefsin hazlarından tecerrüd etmiş, hedefleri sadece Allah olan muvahhidlerin (ehl-i tevhîd'in) rütbesidir.

Şek ve şüphe yoktur ki, harama veya günaha yol açan şeylerden sakınan kimse elde edilmesinde günah bulunan şeylerden elbette sakınır. Bu kabilden olarak şöyle rivayet ediliyor:

Yahya b. Ebî Kesir birgün ilaç içmişti. Hanımı kendisine 'Keşke ilacın tesir edebileceği zamana kadar evin içinde gezinseydin (iyi olurdu)' dedi. Bunun üzerine Yahya 'Böyle bir gezintinin (Hz. Peygamber'in sünnetinde yeri nedir) bilmiyorum. Oysa ben otuz seneden beri nefsimi hesaba çekmekteyim' karşılığını verdi.

Yahya böyle bir gezintiye, din ile ilgili herhangi bir niyeti bulunmadığı için cesaret edememiştir.

Sırrî es-Sakatî şöyle anlatır: Birgün bir dağda bulduğum bir bitkiden yedim ve aynı dağdan çıkan bir kaynaktan su içtim. Sonra içimden şunlar geçti: 'Eğer ben herhangi bir günde tam mânâsıyla helâl birşey yemişsem o gün, mutlaka bugündür'. Bunun üzerine gaipten bir ses 'Seni buraya kadar getiren enerji nereden temin edildi?' dedi. Bunu duyunca pişman olarak döndüm.

Zünnûn-i Mısrî tutuklu idi ve acıkmıştı. Saliha bir kadın, kendisine gardiyanla yemek gönderdi. Fakat o, bu yemekten yemedi. Bilâhare yemeği gönderen hanıma karşı şöyle özür beyan etti: 'O yemeği, zâlim bir kimsenin tabağı üzerinde geldiği için yemedim'. Zünnûn bununla 'Onu bana getiren kuvvet güzel bir kuvvet değildi' demek istiyor. Bu derece, takvanın aşılmaz olan derecesidir. Bu cümleden olarak Bişr el-Hafî, emîrlerin açmış olduğu kanallardan su içmezdi. Suyun kullanılması haddi zatında mübah ise de onu Bişr'e, zâlimler eliyle açılan kanallar getirmektedir. Bu bakımdan bu suyu kullanan kimse ücretini tam olarak alamayan amelelerin gücüyle açılan kanallardan faydalanmış olur. Kaldı ki, almış oldukları ücreti de haramdan almışlardır. Bunun içindir ki, selefin bir kısmı helâl bağdan edinilen helâl üzümleri bile yemekten imtina ederek sahibine şöyle demişlerdir: 'Eğer zâlimler eliyle kazılmış nehirlerden akan su ile sulamış isen, bu üzümleri ifsad etmişsin demektir'. Bu su ile sulanan üzümlerden yememek insanı onun zulmünden suyun kendisini içmemekten daha çok uzaklaştırır. Çünkü bu hareket, üzümün o sudan yardım istemesinden de sakınmak demektir.

Seleften bazıları hac yolculuğu sırasında, zâlim sultanlar tarafından yapılan sarnıçlardan su içmezlerdi! Buralardaki su mübah olduğu halde, haram mal ile yapılan sarnıçlarda korunduğundan içmezlerdi. Çünkü böyle bir suyu içmek, adeta o ha-

ram maldan yapılmış sarnıçtan yararlanmak demektir. Zünnûn-i Mısrî'nin gardiyanın elinden yemeği alıp yememesi, takva bakımından bütün bunlardan daha büyük bir hâdisedir. Zira gardiyanın eline, haram denilemez; fakat gasbedilen bir tabak, o elin üzerinde getirilirse, o zaman mesele değişir. Lakin yemeğin böyle bir tabakta gelmesi, sözkonusu değildir. Aksine yemek Zünnûn-i Mısrî'ye enerjisini haramdan sağlayan biri eliyle gelmiştir. Yine bu sırra binaendir ki, Hz. Ebubekir Sıddîk içtiği (kölesinin fal açarak kazandığı) sütü geri çıkarmıştır. Bunu da o sütün kendisinde herhangi bir enerji meydana getirmesinden korktuğu için yapmıştır. Oysa o sütü, bilmeden içmiş bulunuyordu ve dinen onu geri çıkarmak da kendisine farz değildi. Fakat karnını pislikten temizlemek sıddîkların takvasındandır.

Camide elbise dikmek suretiyle helâlinden kazanan bir terzinin malından kaçınmak da bu cümledendir. İmam Ahmed, terzinin camide çalışmasını kerih görmüştür. İmam Ahmed'e 'Yün eğiren bir kimsenin yağmurdan korktuğu zaman, mezarlıkta bulunan herhangi bir kubbeye sığınması caiz midir?' diye sorulduğunda, 'Mezarlar ahiret işi olduğu için orada oturulması mekruhtur' demiştir.

Seleften bazıları, hizmetçisi tarafından, mallarının helâlliğinden şüphe ettiği kimselerin çırasından yakılan çırasını söndürmüştür. Bazıları da içinde haram mı helâl mi olduğu şüpheli odun yanan tandırda ekmek pişirilmesini menetmiştir. Ahiret sâliklerince bu dereceler takvanın en ince dereceleridir.

Bu hususta ki tedkik ve tahkik şudur: Takvanın evveli vardır; bu da fetva ile haram olan şeylerden imtinâ etmektir. Bu tür takva, adil kimselerin takvasıdır. Bu da (daha önce söylenildiği gibi) şehvetle edinilen veya herhangi bir mekruhu edinmeye vesile olan veya bir mekruha yol açan ve Allah için olmayan herşeyden imtina etmektir. Başlangıç ve sonuç dereceleri arasında ihtiyattan ötürü herhangi bir mekruha yol açan ve Allah için olmayan şeyler gibi birçok dereceler vardır. Bu bakımdan kul, dünyada nefsine karşı ne kadar titiz davranırsa, ahirette yükü o nisbette hafifler ve köprüden o nisbette hızlı geçer ve yine terazinin günah kefesinin sevaplar kefesine ağır basmasından o nisbette uzak olur. Zâlimlerin cehennemdeki derecelerinin habasete dalmak bakımındaki haram derecelerine göre ayarlandığı gibi... Emrin hakîkatini bildiğin zaman, artık seçme sana aittir. İstersen daha fazla ihtiyatlı davran, istersen de ruhsatlara kaç! Fazla ihtiyatlı davranman da senin içindir, ruhsatları kullanman da...

Şüphelerin Mertebeleri, Kaynakları ve Şüpheli Şeyleri Helâl ve Haramdan Ayıran Hususlar

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلْحَلاَلُ بَيِّنٌ وَالْحَرَامُ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا اُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ لاَيَعْلَمُهَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ فَقَدِ اسْتَبْرَاَ بِعِرْضِهِ وَدِينِهِ وَمَنْ وَقَعَ فِى الشُّبُهَاتِ وَاقَعَ الْحَرَامَ كَالرَّاعِى حَوْلَ الْحِمٰى يُوشَكُ اَنْ يَقَعَ فِيهِ.

Helâl de, haram da açıktır (ve bilinir). Bu ikisi arasında ikisine de benzer birçok durumlar ve haller vardır ki bunları insanların çoğu bilmez. Bu bakımdan kim şüphelilerden sakınırsa, o hem namusunu hem de dinini (şer'î tenkidden) istibra ederek uzak tutmak istemiştir. Şüphelere giren kimse ise, haram ile boğuşmaktadır ve tıpkı sürüyü korunun etrafında otlatan çobanın koruya girme ihtimalinin pek yakın oluşu gibi (onun da harama düşme ihtimâli pek yakındır).[33]

Bu hadîs-i şerif üç kısmın isbatı hakkında kesin bir hükümdür. Bu üç kısımdan (helâl-haram ve şüpheli), birçok kimseler tarafından bilinmeyen ortanca kısım (şüpheli) müşkildir. Ortanca kısımdan gaye, şüpheli emirlerdir. Bu bakımdan şüphelileri izah etmek ve üzerlerindeki perdeyi kaldırmak gerekir. Zira halkın çoğu tarafından bilinmeyen bir şeyi az da olsa bilenler vardır. O halde deriz ki, mutlak mânâda helâl olan şey şudur: Zatı, aynısında haramlığı icab ettiren sıfatlardan uzak ve sebepleri de haram veya kerahiyetin arız olabileceği şeylerden uzak olanlardır.

---

33) Buhârî ve Müslim, (Nu'man b. Beşir'den)

Bunun misali, insanoğlunun yağmurdan edindiği sudur. İnsan bu suyu, herhangi bir kimsenin arazisine düşmeden önce, kendi mülkünde yahut da mübah olan (hiç kimsenin olmayan) bir arazide ayakta durup havadan edinir.

Katıksız haram, kendisinde, haramlığında şek ve şüphe olmayan bir sıfatın bulunduğu şeylerdir: İçkideki sarsıcı kuvvet ve bevldeki (sidikteki) necaset gibi; veya varlığında, kesinlikle yasaklanan bir sebebin rol oynadığı şeyler: Zulüm, faiz ve benzeriyle alınan mal gibi. Haramın bu iki kısmı, herkesçe bilinen ve apaçık kısımlarıdır. Haramlığı tahakkuk eden, fakat bilâhare bozulması ihtimal dahilinde bulunan şeyler de bu iki kısma iltihak etmiştir. Fakat bu ihtimalin varlığına delâlet eden sebep şimdilik bahis konusu değildir. Meselâ kara ve deniz avı helâldir. Avlanan bir geyikte başka bir avcı tarafından avlanmış ve sonra o avcının elinden kaçmış olma ihtimali vardır. Başkasının eline düşüp, onun ağına girdikten sonra yakalayanın elinden kayıp denize düşme ihtimali bulunan balık da böyledir. İşte böyle bir ihtimal, havadan edinilen yağmur suyunda sözkonusu değildir. Fakat bunlar da, yağmur suyu mânâsındadırlar. O halde avlanmış geyik ve balıktan sakınmak, vesveseden başka birşey değildir. Bu bakımdan biz böyle bir takvaya 'vesvesecilerin takvası' adını verdik. Buna benzer misaller de bu kabilden sayılır. Çünkü bu, delilsiz ve mücerred bir vehimdir. Ancak balığın kulağında bulunan bir halka veya avlanan geyikte bulunan eski bir yara gibi kesin bir delil varsa iş değişir. Bu yara, daha önce bir avcı tarafından ve avlandıktan sonra yapılan bir dağlama olabildiği gibi, başka bir yara da olabilir. İşte böyle bir durumda takva için sebep vardır. Her cepheden deliller yok olduğu zaman, delilleri yok olan ihtimal, bizzat yok olan ihtimal gibidir.

Herhangi bir kimseden bir evi ödünç olarak alan bir kişinin, ev sahibinin kaybolmasıyla, 'Belki de ölmüş, ev varislerin hakkı olmuştur' gibi bir zehâba kapılıp o evden çıkmak da bu kabilden bir vesvesedir! Zira ortada evi kendisine ödünç olarak veren adamın öldüğüne dair kesin bir sebep veya insanı şüpheye düşürecek bir illet yoktur. Oysa insanoğluna zarar veren şüphe, şekten kaynaklanan şüphedir. Şek ise, ayrı ayrı iki sebepten neş'et eden iki zıt inançtan ibarettir. Bu bakımdan sebebi olmayan birşey, insanın nefsinde karar kılmaz ki, yerleşik karşı bir inanca eşit olup şekke dönüşsün. Bunun için deriz ki, üç veya dört rek'at kıldığında

şüpheye düşen kimse üç rek'at kıldığını kabul edecektir. Çünkü asıl fazla olmamaktır. Eğer bir insana bundan on sene önce kılmış olduğu öğle namazını üç rek'at mı yoksa dört rek'at mı kıldığı sorulsa kesinlikle dört rek'at olduğunu kestiremez. Bunu kesin bir şekilde kestiremediği için, o namazın üç rek'at olması muhtemeldir. Oysa böyle bir ihtimal, şekke dönüşmez. Zira bu kimsede o namazın üç rek'at oluşunu icab ettiren bir sebep mevcut olmamıştır. Bu bakımdan şekkin hakikati ve ne demek olduğu bilinmelidir ki, sebepsiz ihtimal ve vehim ile karıştırılmasın. Bu ise mutlak mânâda helâl olanlar grubunda mütâlaa edilir. Mutlak mânâda haram olanlar grubuna -bilâhare helâl olmasını sağlayacak bir sebebin bulunması ihtimâli sözkonusu olsa bile- haramlığı muhakkak olan herşey dahil olur. Fakat böyle bir sebebin varlığına herhangi bir delil delâlet etmiş değildir. Mesela bir adamın elinde, kendisinden başka varisi bulunmayan herhangi bir kimseden emanet olarak aldığı bir yiyecek maddesi bulunur ve onun asıl sahibi kaybolur. Böyle bir durumda kaybolan kişinin ölüp de o maddenin emanetçiye miras yoluyla intikal etmesi ihtimali de sözkonusudur. Ancak emanetçinin bu maddeyi yemesi, kelimenin tam mânâsıyla haram olan birşeyi yemesi demektir. Çünkü mal sahibinin ölmesi ve dolayısıyla emanetinin miras yoluyla kendisine intikal etmesi, mücerred ve delilsiz bir ihtimaldir. Bu bakımdan bu tarzdaki şeyleri, şüpheler kısmından saymamız uygun bir hareket değildir. Şüpheden gayemiz; durumu bizim için müşkil olan ve kendisi hakkında iki zıt inanç doğuran iki sebebe sahip nesne demektir.

Şüphenin Kaynakları

Birinci Kaynak

Eşyayı helâl veya haram kılan sebep hakkında şek ve şüpheye düşmektir. Bu kısımda, iki zıt ihtimal, ya eşit veya birisi diğerinden daha kuvvetli olacaktır. Eğer iki ihtimal eşitse, hüküm daha önce bilinene göre verilir ve önceki durum olduğu gibi devam eder; şüphe ile terkedilemez. Eğer ihtimallerden biri galip gelirse -meselâ galip gelen hüküm, itibar edilen bir delilden doğarsa- bu takdirde hüküm gâlibe göre verilir. Bunun hakîkati ancak misaller ve deliller vermek suretiyle anlaşılır. Bu bakımdan biz bunu dört kısma ayırıyoruz:

a) Birinci kısım, daha önceden haram olduğu mâlum iken sonradan kendisini helâl edici sebeplerin varlığı hakkında şüphe vâki olan kısımdır. Böyle bir şüpheden sakınmak farz, bunu çiğnemekse haramdır. Mesela adam, avlamak istediği hayvana ok atar ve onu yaralar. Hayvan da suya düşer. Onu sudan çıkardığında ölmüş olduğunu görür. Bu hayvanın boğularak mı öldüğünü yoksa aldığı yaradan dolayı mı öldüğünü bilemez. İşte böyle bir hayvan haramdır; çünkü burada asıl olan haram olmasıdır. Ancak hayvan belli bir yolla öldüğü ve o yol hakkında da şüphe vâki olduğu zaman, yakîn, şüphe için terkedilmez. Hadesler, necasetler, namazın rek'atları ve benzeri gibi... Hz. Peygamber'in Adiy b. Hâtem'e söylediği şu söz de bu mânâya hamledilir:

لاَتَأْكُلْهُ فَلَعَلَّهُ قَتَلَهُ غَيْرُ كَلْبِكَ.

Sakın onu yeme; çünkü belki de onu, senin köpeğinden başkası öldürmüştür.[34]

Bunun içindir ki, Hz. Peygamber, kendisine birşey getirildiği zaman, onun sadaka mı, hediye mi olduğu hususunda şüphelendiğinde, hangisinden olduğunu öğrenmek için sorardı.[35]

Rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber bir gece sabaha kadar uyumaz. O gece hücresinde kaldığı hanımının 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu gece niçin uyumadın?' diye sorması üzerine de şöyle buyurur:

اَجَلْ وَجَدْتُ تَمْرَةً فَخَشِيتُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ.

Evde bir hurma bulmuştum. Onun sadaka hurmalarından olmasından korktuğum için uyuyamadım.[36]

Başka bir rivayette hadîs şöyle devam eder:

فَاَكَلْتُهَا فَخَشِيتُ اَنْ تَكُونَ مِنَ الصَّدَقَةِ.

---

34) Buhârî ve Müslim

35) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

36) İmam Ahmed

Bulduğum o hurmayı yedim; sonra da onun sadaka hurmalarından olmasından korktum.

Bu cümleden olarak seleften şöyle rivayet edilir: Hz. Peygamber'le beraber seferdeydik ve acıkmıştık. Debab (keler) denilen hayvanın çok bulunduğu bir yerde konakladık. Bizim o hayvanlardan doldurduğumuz çömlekler ateşin üzerinde kaynarken Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

أُمَّةٌ مُسِخَتْ مِنْ بَنِى إِسْرَائِيلَ أَخْشٰى أَنْ تَكُونَ هٰذِهِ، فَاَكْفَأْنَا الْقُدُورَ ثُمَّ أَعْلَمَهُ اللّٰهُ بَعْدَ ذٰلِكَ
أَنَّهُ لَمْ يَمْسَخِ اللّٰهُ خَلْقًا فَجَعَلَ لَهُ نَسْلاً.

Zamanında İsrâiloğulları'ndan bir topluluk mesholunmuştu. (başka bir sûrete sokulmuştu). Şu hayvancağızların onlar olmasından korkarım.[37]

Bu söz üzerine biz çömleklerimizin içindekileri yere döktük. Daha sonra Allah Teâlâ, peygamber-i zîşânına bir kavmi meshettikten (suretini başka surete soktuktan) sonra onlara zürriyet vermediğini bildirdi.

Hz. Peygamber'in bu hayvanların etini yememesi, başta bunların helâl olup olmadığı hususunda şüpheye düşmesindendir.

b) İkinci kısım, helâli bilip haram edici sebepler hakkında şüpheye düşmektir. Bu durumda esas olan helâl olmaktır ve burada hüküm 'helâlliğe' göre verilir. Meselâ iki arkadaş evlenirler. Bir gün uçan bir kuş görürler; biri 'Eğer bu kuş karga ise, hanımım boş olsun'; diğeri de 'Eğer karga değilse, benim hanımım boş olsun' der. O kuşun karga olup olmadığı bilinemediği takdirde, bunların ikisi için de haram ile hüküm verilmez ve dolayısıyla bunların, hanımlarından sakınmaları gerekmez. Fakat takva, iki adamın da sakınması ve hanımlarını boşamalarını gerektirir. Mekhul, bu meselede sakınmayı emretmiştir. Şa'bî, münakaşa edip biri diğerine 'Sen hasedçisin' diyen iki kişiden biri 'İkimizden hangisi daha fazla hasedçi ise, hanımı üç talak ile boş olsun'; öbürü de 'Evet, öyle olsun' dediği

---

37) İbn Hibban, Beyhakî, (Abdurrahman'dan); Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce, (Sâbit b. Zeyd'den bir benzerini). Buhârî'ye göre Sâbit hadîsi daha *sahih*tir.

takdirde hangisinin daha fazla hasedçi olduğu müşkil olacağından ikisinin de hanımlarından sakınmaları ve boşanmaları gerektiği hakkında fetva vermiştir. Eğer Şa'bî, bu fetvasında takva cihetinden korunmayı irade ediyorsa, fetvası doğrudur. Yok kesinlikle haram olduğunu kasdediyorsa, elinde hiçbir delil yoktur. Zira sular, necasetler, hadesler ve namazlar bahsinde sabit olduğu gibi yakîni şek yüzünden terketmek vacib değildir. Şa'bî'nin fetvası da bu kabildendir.

Eğer 'Bununla onun arasında nasıl bir ilgi vardır' dersen, bil ki, bu benzetmenin böyle bir ilgiye ihtiyacı yoktur; çünkü bazı durumlarda benzetme, münasebet ve ilgi olmaksızın da lazımdır. Zira suyun temizliği kesinlikle bilindiğinde, sonradan necis ve pis olup olmamasında şüphe edilse bile bu su ile abdest almak caizdir. Madem abdest almak caizdir, içilmesi neden caiz olmasın? İçilmesi caiz olduğu zaman da yakînin şek ile bertaraf edilmediği kabul edilmiş olur. Ancak burada ince bir nokta vardır. (Buna dikkat etmek gerekir). Şöyle ki: Daha önce bahsettiğimiz su misalinin benzeri, adamın hanımını boşayıp boşamaması hususunda şüphe etmesidir. Bu bakımdan böyle bir durumda boşamaması esastır ve boşamamış sayılır. Daha önce geçen kuş misalinin benzeri ise, birinin necis olduğu kesin olan iki su kabından hangisinin necis olduğu hususunda şüphe edilmesidir. Böyle bir durumda ictihad etmeksizin bu kaplardan herhangi birini kullanmak caiz değildir; çünkü burada temizlik ve taharetin kesinliğine, necasetin kesinliği karşı çıkmıştır. Bu bakımdan burada istishab (birşeyi eski durumunda bırakmak) iptal olunur. İşte bunun içindir ki burada da iki hanımdan biri kesin olarak boşanmıştır; fakat hangisinin boşanması gerektiği kesin olarak bilinememiştir. O halde deriz ki, İmam Şâfiî'nin arkadaşları, iki kap meselesinde üç görüştedirler: Bir grup 'Adam ictihad etmeksizin, kaplardan birinin eskiden temiz olmasına itibar ederek kullanır'; başka bir grup da 'Temizlik karşılığında necasetin varlığı da kesin olduğuna göre kapların hiç birisini kullanmamalı ve burada ictihad dahi fayda veremeyeceğinden kullanmayı terketmelidir' demiştir. Bu iki grubun ifrat ve tefriti arasında daha normal hareket edenler de 'Kişi bu iki kaptan birisinin temizliğini tesbit etmek için ictihad eder' demişlerdir. Doğru fetva da budur. Bunun misali de iki karısı olan bir kişinin 'Eğer uçan kuş karga ise Zeyneb adlı hanımım; değilse Umre adlı hanımım boştur' demesidir.

Şüphe yoktur ki, böyle bir durumda istishaba dayanarak onların ikisiyle de cinsî ilişki kurması caiz değildir. Belirtisi olmadığı için burada ictihad da caiz değildir. Biz bu durumda iki karısını da kendisine haram buluyoruz. Çünkü hangisi ile cinsî münasebette bulunursa bulunsun mutlaka harama girmiş olur. Eğer ikisinden biriyle cinsî münasebette bulunur da 'Ben sadece bununla cinsî münasebeti devam ettiririm' derse, birini delil olmaksızın, kendiliğinden boşanmamış kabul etmiş olur. Bu meselede bir veya iki şahsın hükmünde ayrılık vardır; çünkü burada, bir şahıs için haram olması muhakkaktır. Ama iki şahıs için mesele değişir; zira her biri ancak kendi nefsi için haram olup olmadığından şüphe etmiş olur.

Eğer o iki kap, iki şahsa ait olsa onların her biri ictihad etmeksizin kendi kabıyla abdest alabilir; çünkü kabının temiz olduğuna kesinlikle inanır. Ancak bu durumda onun hakkında şüpheye düşmüştür denilirse, cevap olarak deriz ki, bu mesele fıkıhta ihtimalli bir meseledir. Fakat benim zannıma göre en râcih ve kuvvetlisi bunun olmamasıdır; burada müteaddid şahıslar, bir şahıs gibidir; çünkü abdestin sahih olması için abdestte kullanılan suyun, abdest alanın mülkü olması şart değildir. Aksine insanın başkasına ait bir su ile abdest alması, tıpkı kendi nefsine ait olan su ile abdest alması gibi, abdetsizliğini ortadan kaldırır. Bu bakımdan mülk değişikliğinin veya birliğinin herhangi bir tesiri yoktur. Başkasının zevcesiyle cinsî münasebette bulunmaksa bunun hilâfınadır; zira helâl değildir. Bir de alâmetlerin ve belirtilerin necasetlerde müdahaleleri vardır. Bunun için de bunlar hakkında ictihad etmek mümkündür; fakat talak (boşanma) bunun hilâfınadır. Bu bakımdan temizliğin kesinliğine karşı çıkan, necasetin kesinliğini bertaraf etmek için istishabı takviye eden bir alâmet ve belirtinin bulunması gerekir. İstishab ve tercih bahisleri, fıkhın ince meselelerindendir. Biz bunları fıkıh kitaplarında inceden inceye sayıp dökmüş bulunduğumuzdan, şu anda kaidelerine dikkat çekmekle iktifâ ediyoruz.

c) Üçüncü kısım, haram olması asıl ve esas olan kısımdır. Fakat sonradan galib bir zan ile helâl olmasını icab ettiren bir sebep ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan böyle birşey hakkında şek ve şüphe edilir. Galib zan ise, bunun helâl olmasıdır; işte böyle birşey hakkında düşünülür. Eğer bunun helâl olmasını gerektiren galib zan, şer'an muteber sayılan bir sebebe dayanırsa bizim tercih

ettiğimiz fetvaya göre helâl olur. Fakat bundan sakınmak takvadandır. Buna şu misali verebiliriz: Adam bir ava ok atar ve av kaybolur. Sonra onu ölü olarak bulur ve gövdesinde kendi okunun yarasından başka da herhangi bir yara ve bere görmez. Fakat buna rağmen bu hayvanın yüksek bir yerden düşmek suretiyle veya başka bir sebeple ölmüş olması ihtimali vardır. Eğer bu hayvanın üzerinde başka bir yere çarpma izi veya başka bir yara bulunursa, birinci kısma girmiş olur. Bu kısım hakkında İmam Şâfiî'nin fetvası ihtilâflıdır. Tercih edilen fetvaya göre bu helâldir; çünkü yara görünür bir sebeptir ve tahakkuk etmiştir. Asıl da, bu yaradan başka ölümünde rol oynayan herhangi birşeyin bulunmamasıdır. Bu bakımdan bu yaradan başka ölümünde rol oynayan bir şeyin var olup olmaması şüphelidir. O halde yakîn, şüphe ile bertaraf edilemez.

İbn Abbas 'Vurup derhal öldürdüğün avın etini ye! Sonradan attığın darbe ile ölenin etini bırak!' buyurmuştur. Hz. Âişe[38] de şöyle rivayet eder:

انَّ رَجُلاً اَتَى النَّبِىَّ ﷺ بِاَرْنَبٍ فَقَالَ رَمْيَتِى عَرَفْتُ فِيهَا سَهْمِى فَقَالَ: اَصْمَيْتَ اَوْ اَنْمَيْتَ؟ فَقَالَ: بَلْ اَنْمَيْتُ قَالَ: اِنَّ اللَّيْلَ خَلْقٌ مِنْ خَلْقِ اللّٰهِ لاَيَقْدُرُ قَدْرَهُ اِلاَّ الَّذِى خَلَقَهُ فَلَعَلَّهُ اَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ شَىْءٌ.

Adamın biri Hz. Peygamber'e bir tavşan getirerek şöyle der:

- Bu benim ok ile vurduğum bir hayvandır. Onda okumu tanıdım. (Ne dersiniz, yiyeyim mi, yemeyeyim mi?)

- Onu derhal mi öldürdün, yoksa bilâhare attığın ok ile ölmüş olarak mı buldun?

- Bilâhare isabet aldığı darbe ile ölmüş olarak buldum.

- Geceler, Allah'ın mahlûkâtından bir mahlûktur. Onun takdirini ancak onu yaratan bilir. Bu bakımdan belki de o hayvanın ölmesine başka birşey yardım etmiştir.

Nitekim Hz. Peygamber, Adiy b. Hâtem'e de eğitilmiş köpeği hakkında şöyle demiştir:

---

38) Bu hadîs Hz. Âişe'den değil, Musa b. Ebî Âişe'den, o da Ebu Rezin'den rivayet etmiştir. Buhârî'ye göre hadis, *mürsel*dir.

وَاِنْ اَكَلَ فَلاَ تَاْكُلْ فَاِنِّى اَخَافُ اَنْ يَكُونَ اِنَّمَا اَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ.

Eğer o yemişse sen yeme; çünkü korkarım ki, köpek o avı kendisi için tutmuş olsun!

Oysa eğitilmiş köpeğin ahlâksızlık yapmayacağı ve avladığı hayvanı sahibi için avlayacağı galib bir ihtimaldir. Bununla birlikte Hz. Peygamber, Adiy'i avlanan hayvanı yemekten nehyetmiştir. Bunun tedkik ve tahkiki şöyledir: Helâllik, ancak sebebin tamamlanmasıyla tahakkuk eder. Sebebin tamamlanması da avlanan hayvanın, herhangi bir illetin ârız olmasıyla değil, sadece avcının darbesiyle ölmesidir. Oysa bu meselede şüphe edilmiştir. O halde bu şüphe, sebebin tamamlanması hususunda vâki olan bir şüphedir. Hatta bu avın ölümünün helâl üzerine mi, yoksa haram üzerine mi olduğu hususunda da şüphe edilmiştir. Bu bakımdan ölümü helâl üzere tahakkuk eden, sonradan ârızî sebebinde şüphe edilen av mânâsında olmaz. Bütün bunlara karşılık deriz ki: Gerek İbn Abbas'ın ve gerekse de Hz. Peygamber'in nehyi (yasaklaması), takva ve tenzihe hamledilir. (Tahrîmî nehy değildir). Buna delil olarak bir kısım haberlerde rivayet edilen Hz. Peygamber'in şu hadîsini gösterebiliriz:

كُلْ مِنْهُ وَاِنْ غَابَ عَنْكَ مَالَمْ تَجِدْ فِيهِ اَثَرًا غَيْرَ سَهْمِكَ.

Avladığın hayvanda okunun yarasından başka bir yara görmediğin takdirde kaybettikten sonra bulsan dahi etini ye![39]

Bu hüküm, dikkatleri daha önce zikrettiğimiz mânâya çekmek demektir. Şöyle ki: Eğer kişi, avladığı hayvanda okunun yarasından başka bir yara veya bere görürse, o zaman zannın muarazası (çarpışması) yüzünden ölümün iki sebebi de çarpışır. Eğer kendi okunun açtığı yaradan başka bir yaraya rastlamazsa, zann-ı galib hasıl olur ve böylece istishab ile hükmedilir; tıpkı , haber-i vâhid, maznûn kıyas, maznûn umumlar ve başkalarıyla istishab üzerine hükmedildiği gibi...

39) Buhârî ve Müslim, (Adiy b. Hâtem'den)

İtirazcının 'Onun helâl üzerine öldüğü tahakkuk etmediği için, ölüm sebebinde şüphe olmuş olur' itirazına gelince, bu yerinde bir itiraz değildir; çünkü sebep tahakkuk etmiştir; ölümün sebebi yaradır. Yaradan başka ölümde rol oynayan birşeyin bulunması ise şüphelidir. Bu fetvanın doğruluğuna ulemanın şu icmâ ve ittifakı delâlet etmektedir: 'Bir kimse yaralandıktan sonra kaybolur ve bilâhare ölü olarak bulunursa, onu yaralayana kısas vacib olur'. Halbuki böyle bir kimse kaybolmasaydı, ölümüne belki de fazla heyecanlanması sebep olacaktı; nitekim bazı insanlar, aniden düşüp ölmektedir. Bu bakımdan böyle bir durumda ancak boynunu kesmek veya ölüme sebep olacak derecede derin yaralar açmak gibi haller kısası icab ettirmeli idi. Zira insanın içinde bulunan öldürücü illetlerden hiçbir zaman emin olunamaz ve bu illetler yüzündendir ki sapasağlam görünen bazı insanlar aniden düşüp ölürler. Burada kısas şüphe üzerine bina edilmekle beraber, hiç kimse böyle dememiştir. Aynı şekilde kesilmiş bir hayvanın karnındaki yavrusu da helâldir. Oysa bu yavrunun, annesinin kesilişinden önce ölmüş olma ihtimâli vardır. Kesiliş sebebiyle ölmemiş olsa da veya henüz anne rahminde ruh üfürülmemiş olsa da durum değişmez. Bunun gibi cenînin diyeti de vacibdir. Belki de henüz kendisine ruh üfürülmemiştir veya cinayetten önce başka bir sebepten ölmüştür. Fakat bütün bunlara rağmen, hüküm zâhirî bir delile dayanmadığı takdirde vehim ve vesvese kısmına girmiş olur. Nitekim bu durumu daha önce de belirtmiştik. İşte burada da durum böyledir. Hz. Peygamber şöyle buyur-muştur:

اَخَافُ اَنْ يَكُونَ اِنَّمَا اَمْسَكَ عَلٰى نَفْسِهِ.

Korkarım ki, o avı kendisi için tutmuş olsun.

İmam Şâfiî'nin bu meselede iki fetvası vardır. Bizim tercih ettiğimiz fetvaya göre, burada haram olmasına hükmetmektir; çünkü sebepler çatışmaktadır. Eğitilmiş köpek, alet ve vekil gibidir. Sahibi için tutar ve bu durumda da tuttuğu helâl olur. Eğer talimli köpek kendiliğinden avlanırsa, tuttuğu helâl değildir; çünkü kendi nefsi için avlandığı düşünülebilir. Sahibinin işaretiyle gidip sonra da avlandığı hayvandan yiyen eğitilmiş köpeğin işaretle gitmesi, başlangıçta alet yerinde ve sahibinin vekili olduğuna; yemesi ise, avlandığı hayvancağızı sahibi için değil, kendisi için tuttuğuna de-

lâlet eder. Bu bakımdan delâlet eden sebep böylece muâraza etmiş olur. Dolayısıyla ihtimal de çarpışır. Asıl ise, haram olmaktır ve bu asıl devam etmektedir. Şüphe ile ortadan kalkmaz. Bu durum tıpkı şuna benzer: Adamın biri kendisine bir cariye satın alması için birini vekil eder; vekil edilen adam da gidip bir cariye alır. O cariyeyi kendisi için mi yoksa müvekkili için mi aldığını açıklamadan da düşüp ölür. Böyle bir durumda müvekkilin (vekil gönderen kimsenin) *cariyemdir* diyerek onunla cinsî münasebette bulunması helâl değildir. Zira vekil ettiği kimse o cariyeyi müvekkili için satın almış olabileceği gibi, kendi nefsi için de satın almış olabilir. Ortada, müvekkili için satın aldığını gösteren bir delil de yoktur. Asıl ise, böyle bir cariye ile cinsî münasebet kurmanın haram olmasıdır. Bu bakımdan bu mesele üçüncü kısma değil, birinci kısma dahil olmuş olur.

d) Dördüncü kısım ise, helâlliğin mâlum olmasıdır. Fakat sonradan şer'an zann-ı galible muteber sayılan bir sebepten ötürü kendisini haram edici bir durum ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan bu durumda istishab (yani eski durumda bırakmak) ortadan kalkmış olur ve haram olmasına hükmedilir; çünkü daha önce de gördüğümüz gibi istishab zayıftır; zann-ı galib karşısında hiçbir kıymeti kalmaz. Misali ise şudur: Adamın ictihadı, kapların birisinin necis olduğunda karar kılar. Bu ictihadı zann-ı galib gerektiren belli bir alâmete dayanmaktadır. Bu bakımdan bu kimsenin o kaptaki suyu içmesi ve onunla abdest alması haramdır. Böylece kişi 'Eğer Zeyd, tek başına Amr'ı veya herhangi bir avı öldürürse hanımım boş olsun' demiş olsa ve Zeyd de Amr'ı veya bir hayvanı yaralasa ve orda kaybolduktan sonra, ölü olarak bulunsa, bu kimsenin hanımı kendisine haram olmuş olur. Çünkü daha önce geçtiği gibi zâhirde onu Zeyd tek başına öldürmüştür. İmam Şâfiî kesinlikle buyurmuştur ki: Bir kimse, göllerdeki, orada uzun zaman durmasından veya içerisine necaset düşmesinden dolayı bozulmuş olma ihtimali bulunan suyu kullanabilir. Eğer o suya bir geyiğin işediğini ve suya vardığında onun bozulmuş olduğunu müşahede ederse ve bu bozukluğun aynen yukarıdaki gibi hayvanın sidiğinden veya uzun zaman durmasından ileri gelmiş olma ihtimali bulunsa bile bu suyu kullanması caiz değildir. Çünkü bu durum, necaset ihtimalini kuvvetlendiren bir delildir. Bu, bizim önceden zikrettiğimizin misalidir. Bu hüküm, birşeyin aynısıyla ilgili bir alâmete dayanan bir zann-ı galibin hükmüdür.

Birşeyin aynısıyla ilgili bir alâmet cihetinden gelmeyen zann-ı galibe gelince, burada İmam Şâfiî'nin fetvası ihtilâflıdır. Acaba aslı helâl olan şey, bu zann-ı galib ile ortadan kalkar mı, kalkmaz mı? İmam Şâfiî'nin; müşriklerin (putperestlerin) ve daima içki içenlerin kaplarından abdest alma, eşilmiş mezarlar arasında namaz kılma, korunulması mümkün olmayan miktardan fazla çarşı ve sokakların çamurlarıyla namaz kılma hakkındaki fetvası ihtilaflı olduğu zaman, elbetteki bunun hakkındaki fetvası da ihtilaflı olacaktır. Şâfiî'nin arkadaşları onun bu görüşünü şöyle ifade etmişlerdir: Asıl ile zann-ı galib çarpıştıkları zaman, hangisine itibar olunur? Bu durum daima içki içen ve puta tapanların kaplarından su içmek haram mıdır, değil midir meselesi hakkında câridir; zira necis birşeyin içilmesi helâl olmaz. Bu durumda necaset ve helâlin kaynağı bir olur. Herhangi birinde tereddüt etmek, diğerinde de tereddüt etmeyi gerektirir.

Benim tercih ettiğim fetva şudur: Burada itibar asl'adır. Alâmet, yenen veya kullananın aynısıyla ilgili olmadığı sürece aslın ortadan kalkmasını icab ettirmez. Bunun beyanı ve delili, şüphenin ikinci kaynağında gelecek olan karıştırma şüphesidir. Bu söylediklerimizle, bilâhare haram olduğu veya zann bulunduğu hususunda şüphe edilen helâlin ve aynı durumda olan haramın hükmü anlaşıldı. Birşeyin aynısındaki alâmete dayanan zann ile herhangi bir alâmete dayanmayan zannın arasındaki fark da böylece anlaşıldı.

Bu dört kısımda helâl olduğuna hükmettiğimiz herşey, birinci derecede olan helâldir. Ancak ihtiyat ve takva bunları terketmektedir. O halde bunları yapan kimse, muttakî ve salihler zümresinden olmaz. Böyleleri şer'î fetvada fasıklığına, asi olmasına ve cezaya müstahak görülmesine hükmedilmeyen adiller zümresine dahildir. Ancak vesvese derecesinde mütalaa ettiğimiz kısım, bu hükmün dışındadır; zira böyle bir kısımdan kaçınmak, hiç de takvadan değildir.

İkinci Kaynak

Menşei karışıklık olan şektir. Şöyle ki; haram helâle karışıp iş şüpheye düşer ve ayırdetme güçleşir. Karışma, her iki taraftan veya yalnızca bir taraftan ve sayısı belli olmayacak yahut da belli olacak şekilde olur. Eğer adedi belli olanla karışırsa, bu karışma

da iki kısma ayrılır. İşaret etmek suretiyle ayırt edilemeyecek derecede karışma -sıvı maddelerin karışması gibi- veya ayinlerin ayrılması mümkün olmakla beraber ayinlerin bilinemeyeceği bir şekilde karışmadır -kölelerin, evlerin ve atların karışması gibi-. Birbirlerine çok benzedikleri için karışanlar da, ya aynısı kastedilen şeylerden -ticaret malları gibi- ya da aynısı kastedilmeyenlerden olacaktır -paralar gibi-. Bu bakımdan bu taksimattan üç kısım meydana çıkar:

1. Birinci kısım, belli bir adet ile birbirine karışmasıdır. Meselâ murdar bir hayvanın leşi, kesilmiş bir veya on hayvanın gövdesiyle karışır ya da süt emzirmiş bir kadın on kadına karışır veya iki kızkardeşten hangisiyle evlendiği belli olmaz. İşte bu şüphe, ümmetin icmaıyla sakınılması gereken bir şüphedir; zira bu şüphede ictihadın yeri olmadığı gibi, haramı belirten alâmetler de yoktur. Muayyen bir adetle karıştığı zaman, hepsi bir şeymiş gibi olur. Bu durumda kesin haramlık ile kesin helâllık karşı karşıya gelmiş olur. Bu suretle helâlle haramın, helâlın tesbit edilmesinden sonra karışması -meselâ uçan kuş meselesinde hanımlardan birisinin boş olması gibi- ile tesbit edilmesinden önce karışması -emzirmiş bir kadın (veya emen bir kadın) yabancı bir kadınla karıştırıldığında kişinin birini kendisine helâl etmesi gibi- arasında hiçbir fark yoktur. Bu durum, haramın bilâhare ortaya çıkması hususunda bazen müşkil bir şekle girer: İki hanımdan birinin, geçmiş istishaba dayanarak boş olması gibi. Biz bu husustaki cevabın vechine daha önce dikkat çekmiştik. Şöyle ki; haramın kesin olması, helâlın kesin olmasına tekabül etmiş (yani karşı karşıya gelmiş); bu bakımdan istishab, zayıflamış ve şeriat nazarında tehlike tarafı daha galib gelmiştir ve bunun için de tehlikeli olan taraf tercih edilir. Bu durum, belli bir helâl, adedi belli olan bir haramla karıştığı zaman böyledir. O halde, adedi belli olan bir helâl, adedi belli olmayan bir harama karıştığında bundan sakınmanın daha evlâ olacağı açıktır.

2. İkinci kısım sayısı belli bir haramın, sayısı belli olmayan bir helâle karışmasıdır. Meselâ süt emziren (veya emen) bir kadın veya süt emen (veya emziren) on kadın büyük bir memleketin kadınlarıyla karışabilir. Bu durumda o memleketin hanımlarıyla evlenmemek gerekmez. Aksine kişi o memleketin hanımlarından istediğiyle evlenebilir. Bu hükmün illetini, 'Burada helâl daha fazladır' şeklinde göstermek caiz değildir. Çünkü böyle bir illet kabul

edildiği takdirde bir haram dokuz helâl ile karıştığında kişinin onlardan biriyle evlenmesinin caiz olması gerekir. Oysa ulemadan hiç kimse böyle birşey söylemiş değildir. Bilakis buradaki evlenmenin caiz olmasının illeti galiplik ile birlikte adamın evlenmeye muhtaç olmasıdır. Yani ikisi birden illet olurlar. Zira herhangi bir kimsenin bir sebepten dolayı bir mahremi kaybolsa, böyle bir kimse için evlenme kapısını kapamak mümkün değildir. Aynı şekilde kişi, dünya malına kesinlikle haram katılmış olduğunu bilse bile kendisine dünya malını satın almak ve ondan yemek yasak olmaz; çünkü böyle yapmak güçlüktür. Dinde ise, güçlük yoktur. Hz. Peygamber, asr-ı saâdetinde bir kalkan çalındığında ve adamın biri ganimet malından bir abâ aşırdığında hiç kimseyi kalkan ve abaları satın almaktan menetmemiştir. İşte her çalınan malda da hüküm budur.[40] Yine o devirde, insanlar arasında dirhem ve dinarlarla faizcilik yapanlar vardı. Oysa gerek Hz. Peygamber, gerekse ashâb-ı kirâm, dirhem ve dinarları ne tamamıyla ve ne de kısmî olarak terketmemişlerdir.[41] Dünya, ancak bütün halk günahlardan masum kılındığı zaman, haramdan ayrılabilir. Bütün halkın masum olması ise muhaldir. Madem böyle birşey dünya için şart koşulmamıştır; o halde herhangi bir memleket için de şart koşulamaz. Ancak adedi belli bir cemaat arasında mümkün olabilir. Dünyada böyle bir hâdise vardır diye sakınmak vesvesecilerin takvasına dahil olur; zira böyle bir takva, ne Hz. Peygamber'den ve ne de ashâb-ı kirâmın herhangi birinden nakledilmiş değildir ve böyle bir takvayı yerine getirmek, hiçbir asırda ve hiçbir ümmet için tasavvur edilemez.

Eğer 'Herşeyin adedi Allah'ın ilminde bellidir. O halde sayısı belli olan adedin târifi ve haddi nedir? Herhangi bir memleketin ahâlisini saymak isteyen kimse, kendisine bu şekilde hareket etme imkânı verildiği takdirde bunu yapabilir' dersen, bil ki bu gibi şeylerin benzerlerini tahdid etmek mümkün değildir. Bunlar ancak yaklaşık olarak zapt u rapt altına alınabilir. Bir yerde toplandığı zaman, bakan kimsenin sadece bakmakla sayması zor olanlara -bin veya ikibin gibi- sayısı belli olmayan aded denir. On

---

40) Buhârî ve Müslim. Ganimetten çalınan aba meselesi; Buhârî, (Abdullah b. Ömer'den)

41) Bu durum bellidir ve bundan sonra gelen Câbir hadîsi de buna delâlet etmektedir. (Irakî)

veya yirmi gibi sayılması kolay olanlara ise, adedi belli olan denir. Bu ikisi arasında iki tarafa da benzeyen durumlar vardır ki, zan ile iki taraftan birisine ilhak edilirler.

Şüpheye düştüğün adet hakkında kalbinden fetva iste; zira günah, kalbi ısırır. Böyle bir makamda Hz. Peygamber, Vâbise b. Ma'bed'e şöyle buyurmuştur: 'Onlar sana fetva verseler de, fetva verseler de, fetva verseler de, sen yine kalbinden fetva iste!'[42]

İşte böylece, şüphenin birinci kaynağında zikrettiğimiz dört kısmın dördünde de karşılıklı taraflar vâkî olur ki bunlar olmak ve olmamakta apaçıktırlar. Aralarında taraflardan birine benzeyen hâdiseler vardır. Müftü zannıyla fetva verir; fetvayı isteyen kimseye ise kalbinden fetva istemek vazifesi düşer. Eğer müftünün fetvasına rağmen kalbinde ısırıcı birşeyler varsa, bilsin ki Allah ile arasında günahkâr olan kendisidir. Müftünün fetvası kendisini ahirette kurtaramaz; çünkü müftü zahire göre fetva verir. Allah ise gizlilerin de hâkimi ve idarecisidir. (Açıkların hakimi ve idarecisi olduğu gibi).

3. Üçüncü kısım, adedi belli olmayan haramın, adedi belli olmayan helâlle karışmasıdır: Zamanımızdaki malların hükmü gibi... Bu bakımdan hükümleri suretlerden alan kimse, adedi belli olmayanın, kendisi gibi adedi belli olmayana nisbet edilmesinin, tıpkı adedi belli olanın adedi belli olana nisbet edilmesi gibi olduğunu zanneder. Oysa biz orada haram olduğuna hükmetmiştik; bu bakımdan burada da aynı şeyle hükmedelim.

Oysa bizim tercihimiz bunun tam tersidir. Bu şekildeki bir karışmadan ötürü herhangi birşeyi edinmek -ki o şeyin haram olması da, helâl olması da ihtimal dahilindedir- haram değildir. Ancak alınan şeyin aynısıyla birlikte haram olduğuna delâlet eden bir alâmet ve belirti de bulunursa, o zaman haram olur. Ancak aynın haram olduğuna delâlet eden bir belirti ve alâmet yoksa bile onu terketmek takvadır. Onu almak helâl olduğu gibi, yiyen kimse de yediğinden dolayı fasık olmaz.

Bir malı zâlim bir sultanın elinden (onun verdiği malı) almak, o malın haram olmasının alâmetlerindendir. İleride zikre-

42) Daha önce geçmişti.

deceğimiz daha nice alâmetler vardır. Bunun üzerine de eser ve kıyaslar delâlet etmektedir.

Esere gelince; bu, Hz. Peygamber'in ve ondan sonra gelen hulefâ-i râşidînin zamanlarında bilinen durumdur; zira içki paraları ve faiziyle alınan dirhemler zimmîler eliyle, tedavülde bulunan mallara karışmıştı. Aynı şekilde çalınan, hile ile elde edilen ve ganimetten haksız olarak aşırılan mallar da tedavüldeki mallara karışmaktaydı. Hz. Peygamber'in faizi yasakladığı ve 'İlk kaldırdığım faiz, amcam Abbas'ın faizidir'[43] dediği andan itibaren bütün halk, faizi terketmiş değildi; tıpkı içkiyi ve diğer günahları da tamamen terketmedikleri gibi... Hatta rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber'in ashabından biri şarap satmıştı. Bunu duyan Hz. Ömer 'Allah, filân adama (içkiyi satana) lânet etti; çünkü o, (yasak olduktan sonra) içki satmayı ilk âdet eden kimsedir' dedi. Bu kişi içkiyi, satışının da tıpkı içkinin kendisi gibi haram olduğunu anlayamadığından satmıştır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ فُلاَنًا يَجُرُّ فِى النَّارِ عَبَاءَةً قَدْ غَلَّهَا.

Kişi aşırdığı abayı ateşte çekmektedir.[44]

Bir savaşta müslümanlardan birisi öldürüldü. Onun eşyaları arasında, iki dirhem kıymetinde bile olmayan ve bir yahudiye ait birkaç tane boncuk bulundu ki, bunları aşırmıştı.[45] Hz. Peygamber'in mübarek ashabı, zâlim emîrlerin vaktine erişmişler ve hiçbiri de Medine-i Münevvere yağma edilmiş diye pazarlarda alışveriş yapmaktan çekinmemişlerdir. Oysa Medine, Yezid'in adamları tarafından üç gün üç gece yağma edilmişti.[46] O mallardan sakınan kimseler, takva hususunda parmak ile gösterilmekteydiler. Ama çoğunluk alışverişten kaçınmamıştır. Oysa ihtilât ve

---

43) Müslim, (Câbir'den)

44) Buhârî, (Abdullah b. Ömer'den)

45) Ebu Dâvud, Nesâî ve İbn Mâce, (Zeyd b. Hâlid'den)

46) Bu çetenin başı Müslim b. Ukbe idi. Önce Medine'yi şiddetli bir şekilde muhasara etti. Sonra da üç gün üç gece yağma edilmesini; fısk ve fücur ve öldürmeyi emretti. Sonunda Medinelilerle -Yezid'e tâbi olmaları şartıyla- barış yapıp, onlara aman verdi. Oradan Mekke'ye gidip Abdullah b. Zübeyr'i muhasara altına aldı. Yezid'in ölüm haberini aldığı zaman Mekke'den çekildi. (*İthaf'us-Saade*, VI/43)

zâlimler zamanında yağma edilmiş mallardan piyasada çok vardı. Selef-i sâlihînin gerekli görmediği birşeyi gerekli gören kimse, 'onların şeriattan anlamadığını ben anlıyorum' iddiasında bulunan bir zavallı, vesveseye kapılmış bir budaladan başka birşey değildir.

Eğer böyle meselelerde ashâb-ı kirâmdan daha ileride hareket etmek caiz olsaydı, onların icmâlarından başka dayanağı olmayan birçok meselede de kendilerine muhalefet etmek caiz olurdu. 'Annanenin (ninenin) nikâhlanmasının haramlığı tıpkı annenin nikâhlanmasının haramlığı gibidir. Oğlun oğlu (torun), öz oğul gibidir. Domuzun kılı ve yağı da Kur'an'da haram olarak ilân edilen eti gibidir. Hadîs-i şerîfte zikredilen altı şeyden başka şeyler de faize girer' dedikleri gibi... Oysa onlara böyle şeylerde muhalefet etmek, muhaldir; çünkü onlar, Allah'ın şeriatını herkesten daha iyi anlamışlardı.[47]

Kıyasa gelince... Kıyas şöyledir: Bu kapı açıldığı takdirde bütün tasarrufların kapısı kapanacak ve âlem harap olacaktır; zira fasıklık, insanlara galip gelmektedir. Fasıklıktan ötürü de insanlar şeriatın akidler için ileri sürdüğü şartlarda müsahele ve lâübalilik göstermektedirler. Bu ise, şeksiz şüphesiz karışıklığa meydan verir.

Eğer "Siz, daha önce Hz. Peygamber'in *düb* (keler) denilen hayvanın etini yemeyi menettiğini ve 'Onun Allah'ın meshettiği insanlardan olmasından korkuyorum' buyurduğunu naklettiniz. Oysa bu hüküm, adedi belli olmayan bir ihtilâttır" derseniz, biz de şöyle deriz: Bu, kerahet-i tenzîhiye ile takva üzerine hamledilir. Hem *düb*, garip bir şekle sahiptir. Onun şekli çoğu zaman insandan mesholunduğuna delâlet eder. Bu delâlet ise yenilmesi istenen hayvanın aynısında mevcuttur.

Eğer 'Bu durum her ne kadar Hz. Peygamber'in ve ashâb-ı kirâmın zamanında faiz, hırsızlık, yağmacılık, ganimet ve başka mallardan aşırmak sebebiyle mâlum ise de, helâle nisbetle pek cüz'î ve azdı. Peki bizim zamanımıza ne demeliyiz? Şöyle ki, halkın elindeki malların çoğu haramdır; zira zâlim sultanların malları

---

47) Faizli altı şey Müslim ve Buhârî'nin ittifakıyla şunlardır: Altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuz.

ve faiz çoğalmıştır. Muameleler, şartları ihmal edildiği için fasid olmuştur. Bu bakımdan herhangi bir kimse, aynısında haram olduğuna dair belirli bir alâmet bulunmayan bir malı alırsa, acaba bu mal haram mıdır, helâl mıdır? (Bu mal hakkında ne demeli?)' denilirse, buna karşılık şöyle deriz: Bu mal haram değildir. Ancak onu terketmek takvadandır. Buradaki takva, böyle bir malın az olduğu zamanlardaki takvadan daha mühimdir. Fakat bunun asıl cevabı şudur: İtirazcının 'Zamanımızda malların çoğu haramdır' demesi, kesin bir hatadır ve bu gafletin kaynağı da itirazcının çok ile en çok arasındaki farkı bilmemesidir. İnsanların çoğu hatta fukahânın da çoğu, nadir olmayan birşeyin en çok olduğunu, bunların karşılıklı iki kısım olup, aralarında üçüncü bir kısım bulunmadığını zannederler. Oysa bu zanlarında yanılıyorlar. Aksine kısımlar üçtür:

a) Az -ki buna nadir denir-.

b) Çok

c) En çok

Misal olarak, halk arasında, *hünsâ*[48] olan kimse, nadirdir. Hünsaya nisbetle hastalık çoktur. Sefer de böyledir. Hatta sefer ile hastalığın umumî özürlerden olduğu söylenir. İstihaze (hastalık) kanı, nadir özürlerdendir. Hastalığınsa nadir olmadığı herkesin mâlumudur. Fakat hastalık en çok değil; aksine çoktur. Fakih bir kimse, gevşeklik gösterip 'Hastalık ve yolculuk galiptir; bu ise umumî bir özürdür' dediği zaman şunu kastetmektedir: Bu özür nadir bir özür değildir. Eğer gayesi bu değil ise, en fazladır. Seferî ve hasta olan ise, fazladır. İstihazeli olan kadın ile hünsâ olan insan nadirdir. İşte bu fark anlaşıldığı zaman, deriz ki: 'Haram daha fazladır' sözü, asılsız bir sözdür. Çünkü böyle söyleyen kimsenin dayanağı, ya zâlimlerin ve makam sahibi saltanat yardımcılarının çok olmasıdır ya da faizli, fasid muamelelerin çoğalmasıdır. Yahut da İslâmiyet'in başlangıcından zamanımıza kadar bu malların esasları üzerinde değişen ellerin çok mükerrer olmasıdır.

---

48) Çift cinsiyetli kimse

Birinci dayanağı bâtıldır; zira zâlim çoktur fakat en çok değildir. Bunlar, sultanların avanesi ve mansıb sahipleridir; çünkü galebe ve şevket sahibi olmayan zulmedemez. Bu zâlimler bütün âleme nisbet edildikleri zaman, âlemin onda birinin onda biri bile olmazlar (veya onda biri olmazlar). Bu bakımdan mesela her sultanın yüzbin avanesi vardır. Halbuki o sultan bir milyon kişiyi ve hatta daha fazlasını barındıran bir ülkeye sahiptir. Belki de memleketinin şehirlerinden birisinin ahalisi dahi adet bakımından onun bütün askerinden daha fazladır. Eğer saltanat sahiplerinin adedi, halkın adedinden daha fazla olursa hepsi helâk olurlar. Zira bu durumda halkın her bir ferdinin (meselâ) onların on tanesine hizmet etmesi gerekirdi. Oysa saltanat sahipleri refah içerisinde yaşarlar. Fakir bir ferdin on kişiyi refah içerisinde yaşatması ise tasavvur dahi edilemeyecek kadar imkansızdır. Saltanat sahiplerinden birinin ihtiyacı halktan bin veya daha fazla kişiden ancak derlenebilir. Hırsızlar hakkında da böyle diyebiliriz; zira koskoca bir şehirde pek az hırsız bulunur.

İkinci dayanağı ise 'ribâ ve fasid muamelelerin çoğalması'dır. Bu da çoktur, fakat en çok değildir. Zira müslümanların en çoğu muamelelerinde şeriatın şartlarını gözetirler. Bu bakımdan bunların adedi en çoktur. Faiz veya başkasıyla muamele yapanın -eğer onun tek başına olan muameleleri birkaç tane ise- muamelelerinden doğru olanların adedi, fâsid olanlardan daha fazladır. Kişinin kendi vehmiyle şehirde delilik, pislik ve dinsizlikle ün almış birini arayıp da fâsid muameleleri daha çoktur diyebileceği kimselerin varlığı, pek nadirdir. Eğer çok ise bile, en çok değildir. İnsanın bütün muameleleri nasıl fasid olabilir? Oysa fasid muamelelerine denk gelecek veya daha fazla olacak sahih muameleleri de olacaktır. Biraz düşünen bir kimse için bu durum kesindir. Böyle bir korkunun nefislere galebe çalması, nefislerdeki fesadın çoğalmasından ve nefislerin doğru muameleyi uzak görüp, adeta az da olsa doğru muamelenin imkân dahilinde olmadığını sanmalarından ileri gelir. Hatta çoğu zaman kişi zinanın ve içkinin tıpkı haramlar gibi yaygınlaştığını zanneder ve böylece zinacılarla içkicilerin daha çok olduklarını hayal eder. Bu hayal ise, yanlıştır; çünkü zinacılar ve içkiciler en azdırlar. Her ne kadar onlarda çokluk varsa da...

Üçüncü dayanağına gelince -ki bu dayanakların en hayalî olanıdır- bu şöyledir: Mallar, maden, bitki ve hayvanlardan hasıl olurlar. Bitki ve hayvanlar da üremek suretiyle meydana gelirler. Bu bakımdan meselâ sahip olduğumuz bir koyunun -ki koyun her sene doğurur- asıllarının adedi, Hz. Peygamber zamanına varıncaya kadar yaklaşık olarak beşyüze ulaşır. Bu asıllarından herhangi birinin gasbedilmiş veya fâsid bir muamele ile elde edilmiş olması ihtimali uzak değildir. Bu bakımdan bu koyunların asıllarının bizim zamanımıza kadar bâtıl bir tasarruftan sağlam kalması hangi garanti ile mümkündür? Aynı şekilde hububatın sağlam kalması hangi garanti ile mümkündür? Çünkü hububatın ve meyvelerin tohumları da beşyüz veya şeriatın ilk başlangıcına gidinceye kadar bir asla ve köke muhtaçtırlar. Böylece aslı ve aslının aslı, ta nübüvvet zamanına kadar helâl olmadıkça bunlar da helâl olmaz.

Madenlere gelince, bunların ilk elde edinilmesi mümkün değildir. Bu, malların en azıdır. Bunlardan en çok dirhem ve dinar (para birimleri) yapılmaktadır. Bu dirhem ve dinarlar da ancak darphaneden çıkar. Darphane de tıpkı madenler gibi zâlimlerin elindedir. Onlar halkı buralardan menederler. Bu madenleri ağır şartlar altında fakirlere çıkarttırıyorlar ve sonra da gasb yoluyla ellerinden alıyorlar. Biz buna baktığımız zaman biliriz ki, bir tek dinar dahi yoktur ki, ona fâsid bir akit sirayet etmemiş olsun veya edinme sırasında bir zulüm karışmasın veya darphanede basıldığı vakitte veya daha sonra sarf ve faiz muamelelerinde haramdan uzak olsun. Bu bâtıl tasarruflardan uzak bir dinarın bulunması nadir veya muhaldir. Bu durumda helâl olarak ancak avlanan bir hayvan veya sahipsiz çöllerden elde edilen bitkiler ve sahipsiz odunlar kalmış olur. Sonra bunları da elde eden bir kimse yalnızca bunlarla yetinme imkânından mahrumdur. Böyle bir kimse bunları satıp karşılığında yiyecek maddeleri, hububat ve hayvanlar almak mecburiyetindedir. Bu hububat ve hayvanlar da ancak ekilmek veya üretilmek suretiyle elde edilirler. Bu bakımdan böyle bir kimse helâlini verip haramı satın almış olur. Bu yol, hayal bakımından yolların en aşılmaz ve en şiddetlisidir.

Cevap: Bu zann-ı galib, helâle karışan haramın çokluğundan neş'et etmiş değildir. Bu bakımdan bahsettiğimiz tarzın dışına çıkıp, daha önce asıl ile galib zannın çarpışması diye bahsettiğimiz

kısma dahil olmaktadır. Zira bu mallarda asıl olan, tasarruflardan ötürü kabul edilmesidir ve alışverişte mutlaka iki tarafın rızası vardır. Şimdi ise bu malı yiyecek ve tasarruf etmekten çıkaracak bir galip sebep çatışmaktadır. Bu tıpkı İmamı Şâfiî'nin necasetler hükmündeki iki kavlinin (fetvasının) mahalline benziyor. Bize göre sahih olanı, necaset bulunmadığı zaman çarşılarda namaz kılmanın caiz olmasıdır; çünkü çarşıların çamuru tâhirdir. Putperestlerin kaplarından abdest almak ve alt-üst edilmiş mezarlarda namaz kılmak caizdir. Bu bakımdan biz önce isbat ve sonra da içinde bulunduğumuz mevzuu bu isbat ettiğimize kıyas edelim. Hz. Peygamber'in müşrik bir kadının testisinden, Hz. Ömer'in de hristiyan bir kadının testisinden abdest alması buna delâlet eder. Oysa müşrik ve hristiyanların içtikleri şarap ve yedikleri domuz etidir. Onlar bizim şeriatımızda pis olanlardan sakınmazlar. Bu bakımdan onların ellerinde bulunan kaplar, nasıl olur da bu pisliklerden korunabilir? Şurası kesindir ki, onlar (selef-i sâlihîn) tabaklanmış hayvan derilerini, çeşitli boyalarla boyanmış ve necis sularla yıkanmış elbiseleri giyerlerdi. Tabakçıların, kassarcıların ve boyacıların durumlarını iyice düşünen kimse, bunlarda işleri icabı pisliğin galip olduğunu anlar. Bunların elbiselerinde temizlik muhal veya nadirdir. Hatta onların buğday ve arpa ekmeğini yediklerini, bu ekmeklerin sığır ve hayvanlarla harman edildiğini ve bu hayvanların harman üzerine pislediklerini ve dolayısıyla bu buğdayların ve arpaların bu pislikten çok nadir kurtulabildiğini biliyoruz. Yine onların terleyen hayvanlara binip onların sırtını -necasetler içerisinde yattıkları halde- yıkamadıklarını biliyoruz; hatta her hayvanın anasının karnından çıktığından beri üzerinde rahim necasetleri bulunur, bazen o necasetleri yağmur siler, bazende silmez. Buna rağmen bundan da sakınmazlardı. Onlar yollarda yalın ayak ve nalınlarla yürürler, nalınlarıyla namaz kılarlardı. Toprak üzerinde otururlardı. Mecbur olmadıkları halde çamur içerisinde yürürlerdi. Ancak sidik ve insan pisliği üstünde yürümez ve bunlar üzerinde oturmazlar; bunlardan sakınırlardı. Acaba köpeklerin ve diğer hayvanların çokça geçtiği, pislediği halde çarşıların çamurları necasetten nasıl salim kalabilir? Asırların veya bölgelerin bu durumlarda değişik hükümler arzettiğini zannetmek uygun değildir ki, çarşılar onların zamanında yıkanıyordu veya hayvanlardan korunuyordu zannına kapılalım! Zira bunun âdet bakımından muhal

olduğu mâlumdur. Bu bakımdan bu durumlar selef-i sâlihînin ancak gözle görünen necasetten korunduklarına veya necasetin aynısına delâlet eden bir delilin bulunması halinde kaçındıklarına delâlet eder.

Vehim ve hayalin reddinden hallerin mecrasına sıçrayan zann-ı galibe ise itibar etmemişlerdir. Bu, İmam Şâfiî'ye göre böyledir. İmam Şâfiî, suya düşen az nesne, suyu bozmazsa dahi o suyun necis olduğunu kabul etmektedir; çünkü sahabîler daima (Şam ve Acem diyarını fethettikten sonra) hamamlara gider ve oradaki havuzcuklar da abdest alırlardı. Halbuki bu su az idi ve içerisine birçok el girip çıkmaktaydı. Ashâb-ı kirâmın bu hareketleri bu hedefin kesin bir delilidir. Mademki hristiyan bir kadının testisinden abdest almanın caizliği sabit oldu, o halde bu suyun içilmesinin caizliği de sabit oldu demektir. Böylece helâlin hükmü necasetin hükmüne iltihak etmiş oldu.

Soru: Helâli necasetle kıyaslamak caiz değildir; çünkü selef-i sâlihîn taharet meselelerinde çok müsamaha gösterip geniş hareket ederlerdi. Fakat haramın şüphelerinden, gayet sakınırlardı. O halde haramın şüpheleri nasıl olur da taharet meselelerindeki necasete kıyas edilebilir?

Cevap: Eğer bu sözle 'Selef-i sâlihîn necasetle namaz kılarlardı. Necasetle namaz kılmak ise isyandır; çünkü namaz dinin direğidir' mânâsı kasdedilirse, bu zan çok kötü bir zandır. Aksine selef-i sâlihîn hakkında, kendisinden korunmak gereken her necasetten korunurlardı inancında olmalıyız. Onlar ancak korunulması vacib olmayan yerlerde müsamaha göstermişlerdir. İşte aslın galib ile çarpıştığı bu suret de, selefin müsamaha gösterdiği yerlerden biridir. Bu bakımdan hakkında düşünülen şey aynısıyla irtibatı olan bir alâmete dayanmayan zann-ı galibin terkedilip kendisiyle amel edilemeyeceği ortaya çıkmıştır. Selefin helâl hakkındaki takvalarına gelince; onların bu takvaları, adından da anlaşıldığı gibi takva yoluyla olmuştur. Bu da zararlı olmayanı, zararlı olanın korkusundan terketmek demektir; çünkü malların durumu korkutucudur. Nefis ise -eğer zapt u rapt altına alınmazsa- mal edinmeye meyyaldir. Taharet emri ise, böyle değildir; çünkü selef-i sâlihînden bir grup, kalplerini meşgul edecek korkusu kesinlikle helâl olanlardan dahi çekinmişlerdir. Acaba onların herhangi birinden deniz suyuyla abdest almaktan

sakınmadığı rivayet edilmiş midir? Oysa bu da kesinlikle temizdir. Bu bakımdan bu husustaki ayrılık, hakkında ittifak halinde bulunduğumuz gayeye bir zarar getirmemektedir. Kaldı ki, biz bu dayanak hakkında da daha önce geçen iki dayanak hakkında vermiş olduğumuz cevap üzerinde ısrar etmekteyiz.

'Malın en çoğu haramıdır' sözleri kabul edilemez bir iddiadır; çünkü malın esasları her ne kadar çoksa da bu esaslarda haram bulunması gerekmez. Aksine bugün mevcut mallar, bir kısmına zulüm sirayet etmiş, bir kısmına ise etmemiş olan mallardır. Nasıl ki bugün başkasının malını gasbeden kimselerin elindeki mal, gasbedilmeyen ve çalınmayan mala nisbetle en az ise, her asırda ve her malın durumu da budur ve her asılda da bu hakîkat geçerlidir. Bu bakımdan dünya malından gasbedilen ve her asırda fâsid yollarla edinilen mallar, gasbedilmeyen ve meşru yollarla elde edilen mallara nisbetle en azdırlar. Biz elde edilen bu malın aynısının bu iki kısmın hangisinden olduğunu bilememekteyiz. O halde 'galib bunun haram olmasıdır' iddiasını da kabul etmeyiz; çünkü gasbedilen mal üremek suretiyle çoğaldığı gibi, gasbedilmeyen mal da aynı yolla çoğalmaktadır. O halde, en çok bulunan malın mahsulü şüphesiz ki her asır ve her zamanda daha fazladır. Üstelik gasbedilen daneler ekilmek için değil yemek için gasbedilir. Gasbedilen hayvanlar da böyledir. Bunların çoğu yenir; yoksa üretip çoğaltmak için gasbedilmezler. O halde nasıl olur da haramın mahsulleri daha çoktur denir? Oysa helâlin esasları her zaman için, haramın esaslarından daha fazladır. Doğru yolu arayan kimse bundan, en fazlanın bilinmesinin yolunu anlamalıdır; çünkü bu, ayakların kayma yeridir. Bu konuda âlimlerin dahi çoğu yanılmıştır; kaldı ki halk nasıl yanılmasın! Bunlar, üreyen hayvanlar ve bitkiler hakkındadır.

Madenlere gelince... Madenler, sahipsiz olup bütün müslümanlar için mübahtır. Türkistan ve başka memleketlerde madeni isteyen çıkarabilir. (Bu durum müellifin zamanına aittir). Fakat sultanlar, bazen çıkarılan madenlerin bir kısmını çıkaranın elinden alırlar; ancak en çoğunu değil, en azını alırlar. Sultanlardan herhangi biri bir madeni elde ettiğinde, insanları o madenden menetmek suretiyle zulmeder ve hiç kimseyi oraya yaklaştırmaz. Sıhhatli fetvaya göre, mübah mallardan zi'l-yed'i (tasarrufu) isbat için vekil edinmek caizdir. Bu bakımdan sulama için ücret ile tutulan kimse suyu tasarrufu altına aldığı zaman, o su, ücreti veren ve

arazisini sulatmak isteyen şahsın mülküne girmiş ve çalışan da böylece ücret almaya hak kazanmış olur. İşte madeni elde etmek de böyledir. Biz bunun üzerine birşey bina etmek istediğimiz zaman o madenden çıkan altının aynısını haram sayamayız. Haramlık ancak çalışanın ücretinde yapılan zulüm, kısıntı ve eksiklik nisbetinde takdir edilir. Bu ise, nisbî olarak azdır. Bu da o altının aynısının haram olmasını da icab ettirmez. Yalnızca çalışanın ücretini kesen zâlim olmuş ve o ücret onun zimmetinde kalmış olur. Darbhane meselesine gelince... Oradan çıkan altın, sultanın gasbettiği veya halktan zulmen aldığı altının aynısından değildir. Aksine tüccarlar onlara külçe altın veya karışık paralar getirirler ve onu yeniden eritip sikke vurmak karşılığında ücret verirler. Onlara teslim ettikleri külçe altının karşılığını tartarak alırlar. Ancak çalışmalarının ücreti olarak az birşeyi onlara bırakırlar. Bu ise caizdir. Eğer sikkeli bazı dinarlar sultanın dinarlarından farzedilse bile, bunlar tüccarın malına nisbet edildiği takdirde şüphesiz ki pek az ve cüz'î kalır. Evet, sultan, darbhaneyi kiralayanlardan vergi almak suretiyle zulmetmektedir. Bu ücreti de, darphaneyi, halk arasından sadece onlara tahsis ettiği için alır. Hatta darbhaneyi onlara tahsis etmesinden dolayı sultanın nüfuzuyla her tarafta onlar kazanmaktadırlar. O halde sultanın aldığı, burada kullandığı nüfuzunun karşılığıdır. Bu ise zulme girer. Ancak bu alınan miktar darphaneden çıkana nisbetle azdır. Şöyle ki; darbhane idarecilerine ve sultana darbhaneden çıkan miktarın yüzde biri bile verilmez. Bu bakımdan onun aldığı onda birinin onda biri sayılır. O halde nasıl olur da onun aldığı en fazlası olabilir? İşte bunlar vehim ile kalplere üşüşen birtakım yanlışlıklardır. Dini zayıf olan bir grup bunları süslemek için âdeta kolları sıvamış çalışmaktadır. Hatta bu grup, takvayı bile kötülemekte ve takva kapısını kapatmakta, nereden gelirse gelsin mallar arasında fark gözetenleri hor göstermektedir. Bunların bu yaptıkları, bid'at ve dalâletin ta kendisidir!..

Soru: Farzedelim ki, haram helâle galib gelmiştir ve sayısı belli olmayan mallar yine sayısı belli olmayan mallarla karışmıştır. O halde alınan şeyin aynısının durumunu belirten özel bir alâmet yoksa, bu konuda ne diyorsunuz?

Cevap: Bizim görüşümüze göre, böyle birşeyi terketmek takvadır. Fakat alınması hiçbir zaman haram değildir; çünkü asloları helâl olmaktır. Helâllik ancak belli bir alâmetle ortadan kalkar.

Nitekim çarşıların çamurları ve benzerleri hakkındaki hüküm böyledir. Ancak ilave ederek deriz ki, eğer haram bütün dünyayı kaplasa, dünyada hiçbir helâl kalmadığı muhakkak bilinse, şartların yeniden tesisine başlarız ve bugünden başlamak üzere, geçmişin tamamını affedip üzerine sünger çekeriz. (Yani bugünden itibaren hayatımızı İslâmî usûllere göre tanzim ederiz ve daha önceki haramlar da bizi bundan alıkoymaz). Haddini aşan birşey, tam zıddına ve tersine döner. Bu bakımdan herşey haram olduğu zaman, herşey helâl olur. Bunun delili şudur: (Allah korusun) Bu hâdise vukua geldiği zaman beş ihtimal ortaya çıkar:

1. İnsanlar, en son fertleri de ölünceye kadar yemeyi terketmeleridir.

2. Ancak zarurî ve sedd-i ramak (kuvvetini muhafaza edebilecek) kadarını yeyip, ölünceye kadar birkaç gün bu şekilde tahammül etmeleridir.

3. Her ne şekilde olursa olsun -ister hırsızlık, ister gasp, ister sahibinin rızası ile olsun, isterse olmasın- hiçbir mal arasında fark ve hangi cihetten geldiğini gözetmeksizin, ihtiyaçları kadarını almalarıdır.

4. Şeriatın şartlarına tâbi olup, yalnız ihtiyaç miktarıyla yetinmeyip (helâlinden kazanmak için) yeniden şeriat kaideleriyle amel etmeye başlamalarıdır.

5. Şeriat şartlarına riayetle birlikte ihtiyaç miktarı ile iktifa etmeleridir.

Birincisinin bâtıl olduğunda hiç şüphe yoktur.

İkincisi de kesinlikle bâtıldır; çünkü eğer halk ölmeyecek kadarıyla iktifa edip vakitlerini tedrîcî bir zafiyete hasrederlerse, şiddetli bir ölüme mahkûm olurlar. Çalışmalar ve sanatlar dumûra uğrar. Aynı zamanda dünya da temelinden harap olur. Dünyanın harap olması durumunda dinin de harap olması sözkonusudur; çünkü dünya, ahiretin tarlasıdır. Hilâfet, kaza, siyaset, hatta fıkhın birçok ahkâmının gayesi; dünyanın maslahatını korumaktır. Dolayısıyla dünya maslahatları yüzünden dinin maslahatları da korunmuş olur.

Üçüncüye gelince, bu, ihtiyaç ile iktifa etmektir. İhtiyaç miktarından fazlasını almamakla birlikte hiçbir fark gözetilmeksizin -

ister gasp veya hırsızlık yoluyla isterse de sahibinin rızasıyla alınmış mal olsun- her türlü malın alınmasıdır. Bu da şeriatın, müfsitler ile fâsidlikler arasına çekmiş olduğu seddi ve perdeyi kaldırmaktır. Bu durumda gasp, hırsızlık ve çeşitli zulüm yollarıyla eller harama uzanır! Çünkü o zaman 'Malı elinde bulunduran bizden daha iyi değildir' denilir ve arkasından da 'Zira o mal hem ona hem de bize haramdır. Malı elinde bulunduran, bu maldan ancak ihtiyacı kadarını kullanabilir. Eğer mala muhtaç ise, biz de muhtacız. Eğer aldığım mal ihtiyacından fazlaysa ben onu günlük ihtiyacından çalmış olurum. O, günlük ve senelik ihtiyacını gözetmezse biz niçin gözetelim' diye ilave edebilir. Peki bu durum nasıl zapt u rapt altına alınabilir? Diğer taraftan bu durum şer'î siyasetin ortadan kalkmasına yol açtığı gibi, fâsid kimseleri de fâsidliğe kışkırtır. Bu bakımdan ancak dördüncü ihtimal kalmış olur.

Dördüncü ihtimal de şudur: Her mülkiyet sahibi elinde bulunan mülkün tasarrufuna herkesten daha evladır. Onun malını ne hırsızlık ve ne de gasb yoluyla elinden almak caiz değildir; ancak rızasıyla verirse başka. Rızasıyla almak, ilâhî nizamın yoludur. Madem kişinin malı ancak rızasıyla alınabilir; o halde, rızanın olması için de şer'an bir yol vardır ki umumî maslahatlar ve ahkâm o yola bağlıdır. Eğer o yola itibar edilmezse, rızanın esası tayin olunamadığı gibi tafsilatı da dumûra uğramış olur.

Beşinci ihtimal, servet sahiplerinden ihtiyacı kadarını ancak şer'î yollarla edinmektir. Biz ahiret yolunun yolcuları için, takvaya uygun olan bu şıkkı benimsemekteyiz. Fakat bu yolu bütün müslümanlara lüzumlu kılmaya gerek olmadığı gibi avam-ı nâs için verilen fetvaya dahil etmek için de herhangi bir sebep yoktur. Çünkü bu durumda zâlimlerin zulüm elleri, insanların elinde ihtiyaç miktarından fazla olana uzanır; hırsızlar da böyle yaparlar. Bu bakımdan kuvvet ile galip gelen herkes, kuvvetçe kendisinden zayıf olanı soyar. Fırsat bulan herkes çalar. Böyle bir kimse kendisini haklı çıkarmak için de şöyle der: 'Bu adamın ancak ihtiyacı kadar mal edinmeye hakkı vardır. Ben de muhtacım!' O halde sultana düşen görev, ihtiyaçtan fazlasını mülk sahiplerinin elinden alıp ihtiyaç sahiplerine dağıtmaktır. Sultan gün be gün veya sene be sene malları bütün halka dağıtmalıdır.

Bu şekilde hareket etmesi sultan için büyük bir zorluk olup aynı zamanda malların zâyi edilmesi demektir. Büyük ve korkunç bir tekellüf (zorluk) olduğuna gelince... Halkın çokluğuyla birlikte sultan bunu yapmaya muktedir değildir. Hatta sultanın bunu yapması tasavvur bile edilemez.[49]

Malın zâyi edilmesine gelince... İhtiyaçtan fazla olan meyvelerin, etlerin ve hububatın denize atılması veya çürüyünceye kadar anbarlarda saklanması gerekir; zira Allah Teâlâ'nın yaratmış olduğu meyveler ve hububat halkın bol bol sarfetmesine rağmen yine de fazladır. Bu bakımdan nasıl olur da bu gibi maddeler halka ancak zarurî ihtiyaç kadar verilsin denilebilir? Bir de bütün bu tehlikelerden sonra ihtiyaçtan fazlasını almak, hac ve zekât farîzalarının, malî kefaretlerin ve zenginliğe bağlı olan bütün ibadetlerin düşmesine sebep olur. İnsanların ancak ihtiyaçları kadar mal edinebildikleri bir zamanda malî ibadetlerden bahsetmek fuzulî olur! Bu ise çirkinliğin son derecesidir; sağlam düşünen bir tabiat bundan nefret eder. Bilakis deriz ki (farz-ı muhal) bu zamanda bir peygamber gönderilmiş olsaydı, kendisine emre yeniden başlaması farz olacağı gibi, rıza yoluyla edinilen mülklerin sebeplerinin izahını ve yollarını göstermek ve bu bütün malları helâl veya haram gördüğü takdirde yapacaklarını zerre kadar ayırım yapmaksızın yapmakla da vazifeli olurdu. 'Ona farz olurdu' sözümden şunu kasdediyorum: Peygamber, halkın din ve dünyasındaki maslahat ve menfaatini korumak için gönderilenlerden olduğu için böyle bir vazife kendisine Allah tarafından vacib olur. Zira herkesi zarurî ve muhtaç olduğu miktar ile mecbur tutmak, umumun maslahat ve menfaatını tamamlayıcı bir durum değildir. Eğer peygamber halkın din ve dünyasının maslahat ve menfaatini ıslah için gönderilmemişse (ki bu tasavvur edilemez), o zaman yukarıda belirttiğimiz vazife kendisine farz kılınmaz.

---

49) Müellifin söylediği zorluk sözkonusudur ve kabul edilir. Fakat 'Böyle birşey tasavvur dahi edilemez' sözü ise, yerinde bir söz değildir. Çünkü örfen ve emniyet bakımından sultan her kabileye, belki her şehrin her mahallesine bazı memurlar tayin eder ve bunlar da bütün halka -ayda bir kez veya gerekirse birkaç kez- muhtaç oldukları miktarı adaletle taksim edebilirler. Bu, saltanat sahipleri için imkansız değildir. Ancak İslâmî kaideler çerçevesinde olması da gereklidir. (*İthaf'us-Saade,* VI/50)

Biz, Allah Teâlâ tarafından bütün insanları yok edici bir sebebin yaratılmasını aklen mümkün görmekteyiz. Böyle olunca dünyaları ellerinden gider ve dinlerinde de dalâlete düşerler; çünkü Allah Teâlâ dilediğine hidayet verir, dilediğini de dalâlete götürür. O dilediğini öldürür, dilediğini diriltir. Fakat biz emrin, peygamberlerin din ve dünyanın ıslahı ve menfaati için gönderilmelerindeki ilâhî sünnet üzerine câri olmuş ve olacağını takdir etmekteyiz.

Bunu böyle takdir etmek kimin haddine! Oysa bu (yaratan tarafından) zaten takdir olunmuştur. Çünkü Allah Teâlâ, peygamber-i zîşânını, peygambersiz kalan bir zamandan sonra göndermiş ve bu arada Hz. İsa'nın getirdiği şeriat üzerinden yaklaşık olarak altıyüz sene geçmiştir. İnsanlar birçok gruba ayrılmıştı. Kimi yahudi olarak Hz. İsa'yı yalanlıyor; kimi de putlara tapıyordu. Kimileri ise Hz. İsa'yı doğrulamakta oldukları halde aralarında tıpkı şu anda bizim aramızda yayıldığı gibi fâsıklık yayılmıştı.

Bütün kâfirler şeriatın fer'î meseleleriyle mükellef ve muhatabdırlar.[50] O zamanda mallar Hz. İsa'nın şeriatını yalanlayanlarla doğrulayanların elindeydi. Yalanlayanlar, Hz. İsa'nın şeriatının gayrısıyla muamele yaparlar; doğrulayanlarsa Hz. İsa'nın şeriatının aslını tasdik etmekle birlikte şeriatı tatbik hususunda ihmalkârlık ederlerdi; tıpkı günümüzde müslümanların ettikleri gibi... Oysa günümüzde şeriatın başladığı tarih, o zamandan daha yakındır. Şeriatın başlangıcında malların tamamı veya en çoğu veyahut da çoğu haram idi. Hz. Peygamber, geçmişi affeyledi ve kurcalamadı. Kimin elinde ne bulunuyorsa, onu o kişinin malı olarak kabul etti. Şeriatın temellerini kurdu. Oysa şer'an haram olması sabit olan birşey, herhangi bir peygamberin gönderilmesi için helâl olamaz. Haramı elinde bulunduran kimse müslüman oldu diye onun elindeki haramı helâla dönüşmez. Çünkü biz müslümanlar, zımmîlerden haraç aldığımız zaman, herhangi bir paranın aynısı, şarap parası veya faiz ile elde edilen bir mal olduğunu bildiğimizde onu almayız. Bu bakımdan onların o za-

---

50) Bu ihtilâflı bir meseledir. İmam Ebu Hanife'nin ashabı ve Mu'tezile, kâfirlerin şer'î emirlerle mükellef olmadıklarını savunmaktadırlar. İmam Şâfiî ve ashabına göre ise kâfir, şeriatın şer'î meseleleriyle mükelleftir. Bir kavle göre de şeriatın yasaklarıyla mükellef, emirleriyle mükellef değildir. (*İthaf'us-Saade*, VI/51)

mandaki malları, bizim şu andaki mallarımız gibiydi. Arapların durumu ise daha da berbattı; çünkü Arap yarımadasında yağmacılık ve saldırganlık alabildiğine yaygındı. O halde fetva hususunda dördüncü ihtimalden başka bir çare olmadığı anlaşılmıştır. Beşinci ihtimal ise, takva yoludur. Hatta takvanın kemâli mübah mallarda dahi ihtiyaçtan fazlaya kaçmamaktır; dünyada geniş adımlar atmayı tamamen terketmektir. Bu ise ahiret yoludur. Biz şu anda halkın maslahatıyla ilgili fıkıh hakkında konuşuyoruz. Zahirî fetvaların, maslahatlara uygun yolu ve hükmü vardır. Dinin yolunda ise, ancak fertler yürüyebilir. Eğer bütün halk dünyayı terkedip onunla meşgul olursa, nizam bozulur; âlem harap olur. Çünkü dinin yolu ahirette büyük bir mülkü aramak demektir. Aynı şekilde bütün halk, dünya saltanatı peşinde koşup kıymet bakımından biraz düşük olan sanatları terketse yine nizam bozulur. Nizamın bozulmasıyla mülk de bozulmuş olur. Bu bakımdan, sanatçılar sanatlarına, saltanat sahiplerinin mülkü nizam ve intizama girsin diye bağlanmışlardır. Eğer bu olmasaydı, dindarların dinleri de sağlam kalamazdı. O halde dinin sağlam kalması, halkın çoğunun dindarların yolundan yürümesine ve dünya emirleriyle meşgul olmasına bağlıdır. Bu ise ezelî irade ile geçmiş bir taksimdir ve Allah Teâlâ bu taksime şu ayetle işaret buyurmaktadır:

> Onlar mı rabbinin rahmetini taksim ediyorlar? Onların bu dünya hayatındaki rızıklarını aralarında biz paylaştırdık. Bir kısmını da derecelerle diğerine üstün kıldık ki, biri diğerine iş gösterebilsin.
>
> (Zuhruf/32)

İtiraz: Haramın, helâl kalmayacak derecede umumîleştirilmesinin takdir edilmesine gerek yoktur. Çünkü bu olmuş bir hâdise değildir ve bunun olmayacağı da mâlumdur. Şüphe yoktur ki, malın bir kısmı haramdır. Bu haram olan kısmı en azı veya en çoğudur. Fakat malın en çoğunun haram olması hususunda biraz düşünmek gerekir. Siz, tamamına oranla malın en azı haramdır dediniz. Sizin bu hükmünüz açıktır. Fakat *mesâlih-i mürsele*'den olmayan ve bu malın edinilmesinin caiz olduğuna delâlet eden bir delil olması gerekir. Oysa sizin daha önce zikretmiş olduğunuz taksimlerin hepsi *mesâlih-i mürsele*'dendir. Getirilen

delil ulemanın ittifakıyla makbûl olmalıdır. Çünkü birtakım âlimler *mesâlih-i mürsele*'yi (delil olarak) kabul etmemektedirler.[51]

Cevap: Eğer malın en azının haram olduğu kabul edilirse, Hz. Peygamber'in ve ashâb-ı kirâmın asr-ı sâadetleri delil olarak bize kâfidir. Oysa bu mübarek asırda faizle, hırsızlıkla, ihânetle ve yağmacılıkla elde edilen mallar da vardı. Eğer malın en çoğunun haram olduğu bir zaman takdir edilse, yine de o zamanın malından edinmek helâldır. Bunun delili ise şu üç emirdir:

1. Birinci delil daha önce saydığımız taksimattır ki bu taksimatın dört kısmını iptal, beşinci kısmını isbat etmiştik. Zira bu durumun, yeryüzündeki bütün malların haram olduğu zamanda icra edilmesi, malın en fazlasının veya en azının haram olduğu zamanda icra edilmesinden daha uygundur. İtirazcının, *bu mesâlih-i mürseledir* şeklindeki sözü, hevesten başka bir kıymet taşımamaktadır; zira bunun böyle olmasını, ancak zannî emirler hakkında hayalî düşüncelere dalan bir kimse tahayyül etmiştir. Bizim söylediğimiz ise kesindir; çünkü biz din ve dünyanın ıslah edilmesinin, ilâhî nizamın hedefi olduğunda zerre kadar şüpheye düşmemekteyiz ve bu zarurî olarak bilinen bir husustur; zann ve hayal değildir. Şek ve şüphe yoktur ki, bütün insanları zaruret veya ihtiyaç kadarına icbar etmek veya sahradaki otların, dağdan avlanan hayvanların etlerini yemeye zorlamak önce dünyayı, dolayısıyla ikinci derecede de dini târumar eder. Bu bakımdan varlığında şüphe edilmeyen birşeyin, varlığına şehadet edecek bir asla ihtiyacı yoktur. Ancak şahıslarla ilgili zann ve hayaller için şahid ve delil getirmeye ihtiyaç vardır.

2. İkinci delil, cüz'î kıyaslara aşina olan fakihlerin ittifak ettikleri mazbut bir asla reddedilmiş ve tahrir olunmuş bir kıyas ile illetlendirmektir. Her ne kadar haramın bütün dünyayı kapladığı bir zamanda gönderilen peygamberin zarurî vazifesi olan -ve daha önce zikrettiğimiz- küllî emrin benzerine nisbet edildiğinde tahsil ehlinden kemâle eren kimselerce cüz'î kıyaslar hakir görülse

51) Şeriat, münasib'e bazen itibar eder; bazen de onu hükümsüz sayar. Bazı durumlarda ise münasibin şeriattaki durumu bilinmemektedir. İşte bu üçüncü kısma *mesâlih-i mürsele* denir. Buna aynı zamanda 'münâsib-i mürsele' de denir. *Mesâlih-i mürsele*'nin delil olup olmaması hususunda çeşitli görüşler vardır.

dahi... Hatta böyle bir zamanda gönderilen peygamber, belirttiğimizin dışında hükmetse, âlem alt-üst olur. Cüz'î ve muharrer (tahrir ve tesbit edilmiş) kıyas şudur: Sayılı olmayan emirlerden olup muayyen alâmetlerden yoksun birşey hakkında bir asıl ile bir galip çarpışmaktadır... Bu bakımdan burada, çarşı çamuruna, hristiyan kadının testisine ve putperestlerin kaplarına kıyaslanarak galip ile değil, asıl ile hükmedilir. Biz bunu daha önce sahabenin fiiliyle ispatlamıştık. 'Muayyen alâmetler kesilmiştir' sözümüz, hakkında ictihad edilebilecek kapları tarifin kapsamı dışına çıkarır. 'Sayısı belli olmayan' sözümüz ise, kesilmiş hayvan ile karışan murdar hayvanı ve ecnebi (nikâh düşen) kadınla karışan süt anneyi tarifin dışına çıkarır.

İtiraz: Suyun temiz olması, kesin ve asıldır. Oysa mallarda aslın helâl olduğunu kabul eden kimdir? Aksine mallarda asıl olan haram olmaktır.

Cevap: Domuz ve içki gibi, kendisinde bulunan bir sıfattan dolayı haram olmayan mallar, tıpkı suyun abdest almaya uygun yaratıldığı gibi, muamelelerin tarafların rızasıyla kabul edilmesi kabiliyetini taşıyan bir özellikte yaratılmıştır. Oysa ikisinden de, bu kabiliyet ve uygunluğun yok olması hususunda şüphe vâki olmuştur. O halde ikisi arasında herhangi bir ayırım yoktur; çünkü böyle bir mal, ancak zulüm sebebiyle, tarafların rızası olmasına rağmen muamele kabul edilmekten çıkmış olur. Tıpkı suyun, necasetin düşmesiyle abdest için kullanılmaktan çıktığı gibi... Öyleyse ikisi arasında hiçbir fark bulunmamaktadır.

İkinci cevap şudur: Malın elde bulunması, onun mülkiyetine açıkça delâlet eden bir delil olup istishab yerine geçer. Hatta istishabdan daha kuvvetlidir. Bunun delili, şeriatın eli istishaba ilhak etmesidir; zira bir kimsenin borçlu olduğu iddia edildiği takdirde, söz alacaklının değil, borçlu olduğu iddia edilenindir. Çünkü asıl, onun borçtan uzak olmasıdır. İşte bu istishabdır. Bir kimsenin elinde bulunan bir mülkün başkasına ait olduğu iddia edilirse, söz malı elinde bulunduran kişinindir. Çünkü el, burada *istishab* yerine geçer. Bu bakımdan, herhangi bir insanın elinde bulunan birşeyde asıl, onun el sahibinin (yani kimde bulunuyorsa onun) mülkü olmasıdır. Ancak muayyen bir alâmet, bunun hilâfına delâlet ederse, o zaman iş değişir.

3. Üçüncü delil şudur: Adedi belli olmayan bir cinse delâlet edip muayyen birşeye delâlet etmeyen herşey, kesin bile olsa nazar-ı itibara alınmaz. Bu bakımdan zann yoluyla delâlet ettiği zaman, itibara alınmaması daha uygundur. Şöyle ki; Zeyd'in mülkü olduğu bilinen birşeyin hakkı, onun izni olmaksızın başkasının tasarrufundan menedilmektir. Sahibinin var olduğu bilinen fakat onu veya varisini bulmaktan ümit kesilen bir mal müslümanların umumî menfaatine sarfedilmek üzere hazırlanan maldır. Böyle bir malda maslahat hükmüyle tasarruf etmek caiz olur. Sahibinin on veya yirmi kişi gibi, adedi belli olan bir kitlenin içinde bulunduğu anlaşılan bir malda ise maslahat hükmüyle dahi olsa tasarruf etmek yasaktır. Bu bakımdan elinde bulunduğu kişiden başka sahibi var mıdır, yok mudur diye şüpheli olan bir mal, sahibinin olduğu kesinlikle bilinip fakat aynısı bilinmeyen maldan hükmen daha fazla olamaz; yani en fazla o mal kadar bir hükmü olabilir. O halde umumî menfaat ve maslahat için böyle bir malda da tasarruf caiz olur.

Böylece maslahatı beş kısımda zikrettik. Bu bakımdan bu asıl onun delili olur; nasıl olmasın? Oysa sahibi kaybolmuş her malı sultan, müslümanların maslahat ve menfaatine sarfedebilir. Fakirler ve benzerleri bu maslahatların cümlesindendir. Bu bakımdan eğer o mal bir fakire verilirse, fakir onu mülk edinir. Fakirin o maldaki tasarrufu da geçerli sayılır. Eğer o mal fakirden çalınırsa, çalanın eli kesilir. O halde, fakirin, başkasının mülkündeki tasarrufu nasıl geçerli sayılır? Demek ki bu tasarrufun geçerli sayılması, ancak bizim 'Mashalat gereği kendisine intikal eden mal fakire helâldir' hükmümüze binaen olur. İşte görüldüğü gibi, biz maslahatın gereğiyle hükmetmiş oluyoruz.

Eğer 'Böyle bir malda ancak sultanın tasarruf hakkı vardır' denilirse buna şöyle cevap veririz: Sultan dahi sahibinin izni olmaksızın başkasının mülkünde tasarruf etme salâhiyetini haiz değildir. Ona böyle bir tasarrufu, maslahattan başka bir sebep caiz kılamaz. Maslahat da şudur: Sultan, sarfetmediği takdirde mal zâyi olacaktır. Bu bakımdan mal, sultanın tasarruf edip mühim bir yere sarfetmesiyle zâyi olup gitme arasında bulunmaktadır. Mühim bir noktaya sarfedilmesi ise, zâyi olmasından daha iyi ve daha uygundur. O halde hüküm; malın mühim noktaya sarfedilmesine ric'at etmiştir. Hakkında şüphe edilen ve haram olduğu bi-

linmeyen mal hakkında maslahat, elin delâletiyle hükmetmektedir. Böyle bir mal, kimlerin elinde bulunuyorsa, onlara terkedilir. Zira şüphe sebebiyle onu ellerinden almak ve kendilerine 'Siz ancak ihtiyacınız kadarını sarfedebilirsiniz' şeklinde zorluk çıkarmak bizim daha önce zikrettiğimiz zararlara yol açar.

Maslahat yönleri değişiktir. Zira sultan, bazen o mal ile bir köprü yapmayı maslahata uygun görür; bazen de İslâm ordusuna sarfetmeyi, ya da fakirlere dağıtmayı... Hülâsa sultan, maslahat neyi gerektiriyorsa onun etrafında dönüp dolaşmak mecburiyetindedir. Böylece bu gibi mallar hakkında fetva da maslahat noktası etrafında döner. Bundan şu hüküm çıkar: Halk, ayınların mülkiyetinde hususî bir delile istinad etmeyen zanlardan dolayı malların ayınlarında tasarruf etmekten sorumlu değildir; tıpkı malın sahibi olduğunu bilip de onun kimliğini ve kendisine işaret edilerek 'İşte budur' denilecek keyfiyetini bilmedikleri takdirde o malda tasarruf eden sultanın ve o maldan alan fakirlerin sorumlu olmadıkları gibi... Bu mânâda, mülklerin aynısıyla mülk sahibinin aynısı arasında hiçbir fark ve ayrılık yoktur.

Karışma şüphesinin beyan ve izahı budur. Burada yalnızca sıvı maddeler, paralar ve aynı adamın elinde bulunan ticarî eşyaların karışması hakkında düşünme keyfiyeti kalmıştır. Bunun açıklaması ise zulmen alınmış şeylerden kurtulma bahsinde gelecektir.

Üçüncü Kaynak

Malı helâl kılan sebebe herhangi bir günahın ârız olmasıdır. Bu günahın ârız olması, ya o sebebin karînelerinde veya levâhıklarında (gelecekte ona iltihak edenlerde) veya sevâbıklarında (önceden geçenlerde) veyahut ivazındadır. Bu günahlar, akdin fâsid olmasını ve malı helâl kılan sebebin iptal edilmesini icab ettirmeyen günahlardandır.

Malı helâl kılan sebebin karînelerinde bulunan günahın misali; cuma ezanı vaktinde alış-veriş yapmak, hayvanı gasbedilen bıçak ile kesmek, yine gasbedilen keser (ve balta) ile meşeden odun kesmek, başkalarının alış-verişine karşı çıkıp ikinci bir alış-veriş yapmak, başkasının pazarına karşı çıkmak (gibi haller)dir. Bu bakımdan akidlerde varid olan ve akdin fâsid olduğuna delâlet etmeyen her yasaktan (ki bunun misalidir) kaçınmak takvadır. Bu

yollarla elde edilen malın haram olduğuna hükmedilmezse bile, böyle bir mala *şüpheli* adını vermekte müsamaha vardır. Çünkü şüphe çoğu zaman cehalet ve iştibah için kullanılır. Oysa burada iştibah (karıştırma) yoktur. Aksine başkasının bıçağı ile kesmenin günah olduğu ve yine o bıçakla kesilen hayvanın etinin helâl olduğu herkesin mâlumudur. Fakat *şüphe* kelimesi, bazen *müşâbehet* kökünden gelir. (Bundan dolayı da bu tarzdaki hareketlere ıtlak olunmuştur).

Bu yollarla elde edilen malı almak mekruhtur. Kerahet ise harama benzer. (Bunun için de bu kısma *şüphe* ismi verilmiştir). Eğer şüpheden bu kastediliyorsa, bu kısma *şüphe* ismini vermek yerinde olur. Aksi takdirde buna *şüphe* değil, *kerahet* ismi vermek gerekir. Mânâ bilindiğinde isimler hakkındaki münakaşa yersiz olur. Fakihlerin âdeti, isimlerde müsamaha göstermektir.

Bu kerahetin üç derecesi vardır: Birinci derece, harama yakındır ki böyle birşeyden kaçınmak mühimdir. Sonuncu derece, bir nevi mübalağaya varır ve neredeyse vesvesecilerin takvasına iltihak eder. Bu iki derece arasında iki tarafa da kayan ortalar vardır.[52] Bu bakımdan gasbedilen bir köpekle avlanmaktaki kerahet, gasbedilen bıçakla kesmekteki kerahetten veya gasbedilen ok ile öldürülen avdaki kerahetten daha şiddetlidir; çünkü köpeğin ihtiyarı vardır. Bu köpeğin avlandığı hayvanın köpek sahibine mi yoksa avcıya mı ait olduğu hususunda ulema değişik fikirler ileri sürmüşlerdir. Bundan sonra, gasbedilen bir araziye ekilen tohum hakkındaki şüphe gelir; zira burada ziraat tohum sahibinindir. Ancak bunda şüphe vardır. Eğer biz, arazi sahibinin ziraatı hapsetme hakkı vardır dersek, o zaman bu tıpkı haram fiyat gibi olur. Ancak kıyas, böyle bir hapis hakkının bulunmamasını gerektirir. Nitekim gasbedilen el değirmeninde öğütülen unda ve gasbedilen ağla avlanan balıklarda da durum böyledir; zira ağ'la elde edilen şeylerde ağ sahibinin herhangi bir hakkı yoktur.

Bundan sonra, gasbedilen keser (veya balta) ile kesilen odunların keraheti gelir. Daha sonra da kendi malını gasbedilmiş

---

52) İmam Muhammed'e göre her mekruh haramdır; fakat hakkında nass olmadığı için *haram* ismini almamıştır. İmam Ebu Hanife ile Ebu Yusuf'a göre ise kendilerinde deliller çatıştıkları için mekruhlar, haram değil, harama yakındır. Kerâhet-i tenzîhiye, helâle daha yakındır. Mekruhun harama nisbeti, vâcibin farza nisbeti gibidir. (*İthaf'us-Saade*,VI/54)

bıçakla kesme keraheti gelir; zira hiç kimse böyle bir bıçakla kesilmiş hayvanın haram olduğunu iddia etmemiştir.

Bundan sonra cum'a ezanı vaktinde yapılan alışverişin keraheti gelir; zira bunun akid hedefiyle ilgisi pek zayıftır. Her ne kadar bir kavme göre böyle bir akid fâsid ise de... Zira bu durumda, alışverişle yalnızca kendisine vacib olan başka bir vazifeyi yapmamış olur. Eğer böyle bir hareketle alışveriş fasid olacak olursa bir dirhem zekât borcu olan veya vaktinde kılınması farz olan bir namaz kazası bulunan veya kendisinde bir *danik* zulüm malı bulunan kimselerin alışverişinin de fâsid olması gerekir. Çünkü alışverişle iştigal etmek, bu vacibleri yerine getirmeye mânidir. Bu bakımdan cum'aya gitmenin vacib olması, ancak ezandan sonradır. Böyle bir fetva zâlimlerin çocuklarının nikâhının sıhhatlı ve doğru olmadığına da delâlet eder. Yine zimmetinde bir dirhem bulunan kimsenin nikâhının da fâsid olması gerekir; çünkü adam, bu alışverişle meşgul olursa, yapılması vacib olan bir fiilden geri kalmış olur. Ancak cum'a günü için özel bir yasak vârid olmuştur. Bundan dolayı, zihinlere cum'anın ayrı bir özelliği olduğu gelebilir. Bu bakımdan, cum'a günü ezan vaktinde yapılan alışverişin, bütün bu saydıklarımızdan daha şiddetli mekruh olması sözkonusu olur. Böyle bir şeyden sakınmakta beis yoktur. Ancak böyle şeylerin nazar-ı itibara alınması bazen insanı vesveseye sürükler. Hatta zalimlerin kızlarıyla evlenmekten ve onlarla insanî ilişkilerde bulunmaktan çekinmeye sebep olur. (Bu ise, tehlikeli bir durum arzeder).

Anlatıldığına göre muttakî bir zat, adamın birinden birşey satın alır. Ancak daha sonra onun o şeyi cum'a günü satın aldığını işitince 'Belki bunu cum'a ezanı okunduğu zaman satın almıştır' korkusuyla aldığı şeyi geri verir.

Böyle yapmak, mübalağanın son haddidir; çünkü adam malı, bir şekten ötürü geri veriyor. Bu vehmin benzeri, yasakların ve ifsad edenlerin takdiri aynı şekilde cumartesi ve sair günlerde de mümkündür. Takva güzeldir; bu husustaki mübalağa ise, daha güzeldir. Fakat bütün bunlara rağmen bunun da bir sınırı olmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ.

Toslaşanlar (mübalağa edenler) helâk oldular.[53]

Bu bakımdan bu mübalağaların benzerlerinden sakınmalıdır; zira bu mübalağalar sahibine zarar vermese bile, başkalarına böyle yapmanın mühim birşey olduğu vehmini vermektedir. Sonra o başkaları da bundan daha kolay olanı bile yapmaya çekinir. Böylece takvanın esası terkedilmiş olur. Zamanımızda birçok kimsenin dayanağı budur. Zira önlerindeki yol karartılmıştır. Onlar da bunu hakkıyla yapmaktan ümitsizliğe düşerek hepsini atmışlardır. Bu bakımdan nasıl ki taharet hususunda vesveseli olan kimse, taharetten aciz kalıp sonunda onu terkediyorsa, helâl hususunda vesveseleri olan bazı kimselerin zihnine de dünya malının tamamının haram olduğu vehmi kaçar. Böylece oldukça geniş hareket ederek helâl ile haram arasındaki farkı kaldırırlar. Bu ise, sapıklığın ta kendisidir!

Levâhık'ın misaline gelince... Onun misali, seyrinde (cereyan şeklinde) herhangi bir günaha yol açan her muamele ve tasarruftur. Bunun en âlâsı içki imal edene üzüm, gulampârelikle şöhret bulana genç köleler ve yol kesenlere kılıç satmaktır. Ulema böyle bir satışın sıhhatli olup olmadığı ve bundan elde edilen paranın helâl olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir.

En uygunu böyle bir alışverişin sıhhatli ve alınan paranın da helâl olmasıdır. Ancak kişi, bu akdi yaptığından dolayı günahkâr olur; tıpkı hayvanı gasbettiği bıçakla kesen kimsenin günahkâr olduğu gibi... Oysa kesilen hayvan helâldir. Ancak kişi, günah işlenmesine yardım ettiği için günahkâr olur; zira bunların akdin kendisiyle ilgi ve irtibatı yoktur. O halde böyle bir alışverişten alınan mal, şiddetli bir mekruhtur; onu terketmek, mühim bir takvadır. Fakat haram değildir. Kerâhet bakımından bunun arkasında içki imal etmeyip de içene üzüm satmak, harp ve zulüm edene kılıç satmak gelir. Çünkü burada ihtimaller çarpışmaktadır. Selef-i sâlihîn, fitne zamanında kılıç satmayı -herhangi bir zâlim satın alabilir korkusuyla- kerih görmüşlerdir. İşte bu, birincisinden daha üstün bir takvadır. Buradaki kerahiyetse oradakinden daha hafiftir. Kerahet derecesinde bundan sonra mübalağa olanı gelir. Bu mübalağa olanı, neredeyse vesvese-

53) Müslim, (İbn Mes'ud'dan)

ler grubuna iltihak edip o gruptan sayılacaktır. Bu da bir cemaatin 'Çiftçilere çiftçilik aletleri satmak caiz değildir; çünkü onlar bu aletlerle ziraat yapıp elde edilen mahsulü zâlimlere satabilirler, Oysa zâlimlere sığır ve çiftçilik aletleri satılamaz' fetvası ve takvasıdır. Böyle bir takva, vesvesenin ta kendisidir. Çünkü böyle bir takva tatbik edildiği zaman, çiftçiye herhangi bir yiyecek maddesinin satılmasının da caiz olmaması gerekir; zira böyle bir yiyecek maddesi ona çiftçilik yapma kuvveti verir ve aynı zamanda yine bu illetten dolayı ziraatin umumî suyla sulanması da caiz olmaz. Böyle bir takva, dinde yasaklanan toslaşma haddine varır. Hayr niyetiyle birşeye yönelen herhangi bir kimse, bir ilim tarafından frenlenmediği takdirde israfa girer. Böyle bir kimse, çoğu zaman dinde bid'at olan birşeyi yapmaya yeltenir. Kendisinden sonra gelen insanlar da o bid'at ile zarar görürler. Oysa kendisi hayırla meşgul olduğunu sanmaktadır. İşte bunun içindir ki Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

فَضْلُ الْعَالِمِ عَلَى الْعَابِدِ كَفَضْلِى عَلَى اَدْنٰى رَجُلٍ مِنْ اَصْحَابِى.

Âlimin âbid'e olan üstünlüğü; benim, ashabımın derece bakımından en küçüğüne olan üstünlüğüm gibidir.[54]

Allah Teâlâ'nın şu ayetinin din ile toslaşanlar hakkında nâzil olmuş olmasından korkulur:

Onların, dünya hayatında yaptıkları çalışmaları boşa gitmiştir. Oysa kendileri güzel bir iş yaptıklarını sanıyorlardı.

(Kehf/104)

Sonuç olarak, insanın takvanın incelikleriyle uğraşması uygun bir hareket değildir. Yapılsa bile ancak müdekkik bir âlimin kontrolu altında yapılmalıdır. Çünkü insanoğlu ilâhî nizam tarafından kendisi için çizilen sınırları aşıp ilâhî emirleri dinlemeksizin kendi kafasına göre hareket ettiği zaman, ifsad edeceği, ıslâh edeceğinden daha fazla olur.

---

54) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

Rivayet olunduğuna göre, Sa'd b. Ebî Vakkas üzümünün, şarap yapan kimselere satılabileceği korkusuyla bağını yakmıştır Fakat ben bunun meşrû bir tarafını görmüyorum. Ancak Sa'd b. Ebî Vakkas'ın, bağının yakılmasını icab ettiren özel bir sebebi varsa o başka; zira rütbe ve derece bakımından Hz. Sa'd'dan daha üstün olan ashab-ı kirâm ne üzüm bağlarını, ne de hurmalıklarını yakmışlardır. Eğer böyle birşey caiz olsaydı, zina korkusundan tenasül uzvunun, yalan korkusuyla dilin ve bunun gibi daha nice organların kesilmesi de caiz olurdu. Oysa bunların hiçbiri caiz değildir.

Mukaddimelere gelince... Bunlar, mâsiyetin sirayet etmesi (oluşması) bakımından üç derecedir:

1. Birinci derece -ki kerahetin, şiddet bakımından en yüksek derecesidir- şudur: Edinilen malda tesiri bulunan şeylerdir; gasbedilmiş bir yem ile beslenen veya haram merada otlayan koyunun etinden yemek gibi... Bu masiyettir ve masiyetin devamlılığına da sebeptir, çünkü o koyunun kalan kanı, eti ve parçaları çoğu zaman o haram yemden olur. İşte bu kabil şeylerden kaçınmak, vacib değilse bile mühimdir. Bunun böyle olması gerektiği, selefin bir kısmından nakledilmiştir. Ebu Abdullah et-Tûsî et-Turugandî'nin bir koyunu vardı. Onu hergün omuzuna alıp sahraya götürür ve orada otlatır; kendisi de namaz kılardı. Onun sütünden içerdi. Birgün koyunu unuttu. Koyun bir bostanın kenarında bulunan bağların yapraklarından yedi. Bunun üzerine Ebu Abdullah koyunu orada bıraktı ve götürmeyi helâl görmedi. (Bu, ihtiyat ve takva bakımından böyledir. Şeriat açısından böyle birşey sözkonusu değildir).

İtiraz: Rivayet edildiğine göre Abdullah b. Ömer ile kardeşi Ubeydullah bir deve satın aldılar. Onu sadaka develerine mahsus koruya gönderdiler. Böylece develeri orada tavlanıncaya kadar otladı. Bunu haber alan Hz. Ömer onlara 'Siz bu deveyi koruda mı otlattınız?' dedi. Evet demeleri üzerine de devenin yarısını (hazine için) onlardan aldı. Bu hareketi delâlet eder ki, Hz. Ömer yemden meydana gelen etin yem sahibine ait olduğu görüşündeydi. Öyle ise bu kabil bir fiil tahrimi icab ettirir.

Cevap: Durum sizin söylediğiniz gibi değildir; çünkü yem, hayvanın yemesiyle değişiklik geçirip ifsad olur. Et ise, yeni bir yaratıktır; yemin aynısı değildir. Bu bakımdan şer'an yem sahibinin

o hayvanda ortak olması, sözkonusu değildir. Fakat Hz. Ömer iki oğlunu (bütün müslümanların malı olan) meranın otlarının kıymetinden mesul tutmuş ve bunun da devenin yarısı kadar olduğuna karar vermiştir. Bunun için de kendi ictihadıyla devenin yarısını onlardan almıştır; tıpkı valisi Sa'd b. Ebî Vakkas'ın -vazife yeri olan Kûfe'den döndüğünde- malının yarısını aldığı gibi...[55]

Hz. Ömer aynı şekilde valisi Ebu Hüreyre'nin de malının yarısını almıştır; çünkü o, vali ve memur olan kimsenin bu kadar mala hak kazandığı görüşünde değildi. Memurların hakkı olarak o malın yarısını kâfi görmekteydi. Bunun için de ictihad olarak böylelerine ancak o malın yarısını takdir buyurmuştur.

2. İkinci derece ise, Bişr b. Hâris'ten noklolunandır: O, zâlimler tarafından açılan kanallarda akan suyu içmezdi. Çünkü bu suyu zâlimler eliyle açılan kanallar getiriyordu ve zâlimler, kazıldıkları sırada o kanallara haram mal sarfetmekle Allah'a isyan etmişlerdir. Başka biri de zulmen kazıtılmış kanallardan akan su ile sulanmış bağların üzümünü yemekten kaçınmıştır. Bu ikincisi, birincisinden daha yüksek ve takvada da daha mübalağalıdır. Başka birisi ise yollarda sultanlar tarafından yaptırılmış olan sarnıçlardan su içmekten kaçınmıştır. Bundan daha üstünü, Zünnûn-u Mısrî'nin kendisine gardiyanın eliyle getirilen helâl yemekten yememesi ve 'Bu bana, bir zâlimin eli üzerinde gelmiştir' demesidir. Bu rütbelerin dereceleri, hadde hesaba gelmeyecek kadar çoktur.

3. Üçüncü derece ise, vesvese ve mübalağaya pek yakındır. Şöyle ki: Zina etmek veya başkasına iftira atmak suretiyle Allah'a isyan eden bir kişinin eliyle gelen bir helâli yemekten kaçınan kimsenin hareketidir. Oysa helâli böyle bir kimsenin getirmesi, haram yiyen bir kimsenin getirdiği helâli yemek kadar tehlikeli de değildir. Çünkü haram yemek suretiyle helâli taşıyan bir kimse, bunu haram gıdadan kazandığı kudretle taşımaktadır. Zina ve iftira ise, helâli taşımaya yardım eden bir kuvvet sağlamaz. Hatta bir kâfirin eliyle gelen helâli almaktan sakınmak dahi vesvesenin ta kendisidir. Ancak haramı yemek böyle değildir. (Yani haram yi-

---

55) Hz. Ömer bu zatı Kûfe valisi olarak tayin etmiş, H. 21 senesinde de azletmiştir. Ammâr b. Yâsir'den sonra tekrar tayin etmiş, tekrar azletmiş ve sonra da getirdiği malın yarısını elinden almıştır.

yenin eliyle gelen maldan yemek mahzurludur). Çünkü küfrün yiyecek maddesinin taşınmasıyla uzaktan veya yakından hiçbir ilgisi yoktur. Böyle bir düşünceye sahip olmak (tehlikeli olduğu gibi) insanı, gıybet veya yalan ile Allah'a isyan eden bir kimsenin elinden de helâl mal almamaya sürükler. Bu ise din ile toslaşmak demek olup israfın ta kendisidir. Bu bakımdan Zünnûn-u Mısrî ve Bişr b. Hâris'in helâli getiren sebepteki masiyetten ötürü takvalarında görülen bu titizlik zapt u rapt altına alınmalıdır; zâlimler eliyle açılan kanallardan ve haram gıdadan istifade eden elin kuvvetiyle ulaştırılan helâl mal gibi...

Yapan sanatkâr muhakkak birgün herhangi bir insanı dövmek veya sövmek suretiyle Allah'a isyan etmiştir diye testiden su içmekten kaçınan kimsenin bu hareketi de vesvese olur. Haram yiyen bir kimsenin sürdüğü veya güttüğü koyunun etini yemekten kaçınan kimsenin takvası, gardiyanın elinden kabul edilmeyen helâl yemek hususunda gösterilen takvadan daha düşük bir takvadır. Çünkü yiyecek maddesini gardiyanın kuvveti sevkeder. Koyun ise, kendi kuvvetiyle yürür; güden kimse yalnızca onun yoldan çıkıp sağa sola kaçmasını önler. Böyle bir takva vesveseye yakındır. Bizim bu emirlerin tabiî olarak yol açtığı ihtimalleri nasıl inceden inceye ve kademe kademe izah ettiğimizi dikkatle izleyin!

Bütün bunlar zâhir ulemasının fetvası dışındadır; zira fakîhin fetvası, bütün halk için teklifi mümkün olan birinci dereceye tahsis edilir. Eğer halk, bu fetva üzerinde ictima ederse dünya harap olmaz. Ama bunun dışında kalan muttakîler ve salihlerin takvası gereğince hareket etmek böyle değildir. Bu husustaki fetva Hz. Peygamber'in Vâbise'ye söylediğidir. Hz. Peygamber, Vâbise'ye şöyle demişti: 'Sana fetva verseler de, fetva verseler de, fetva verseler de sen yine kalbinden fetva iste'.[56] Bunun böyle olduğu, Hz. Peygamber'in 'Günah, kalplerin elem duymasıdır' sözleriyle de bilinir.

Müridin göğsünde şüphe uyandıran herşey, bu sebeplerdendir. Eğer mürid, kalbinin elem duyduğu şeyi yapmaya yeltenirse, ondan zarar görmüş olur ve kalbi de hissettiği elem kadar kararır. Fakat Allah'ın ilminde haram olan herhangi birşeyi helâl zannederek yaparsa, bunun, kalbinin katılaşmasında menfi bir tesiri

56) Bu hadîsteki müftülerden gaye, 'kalp ehli' olmayan Ehl-i Sünnet âlimleridir. (*İthaf'us-Saade*, VI/60)

olmaz. Ancak zâhire bakıp fetva veren âlimlerce helâl olup da kalbinde helâlliği hususunda şüphe bulunan birşeyi yapmaya yeltenirse, bu hareket kendisine zarar verir. Takva hususundaki mübalağanın yasak olması hakkında zikrettiğimiz hükme gelince; biz bundan, normal ve saf bir kalbin, böyle emirlerden herhangi bir elem hissetmeyen kalp olduğunu kasdetmiştik. Eğer vesveseli bir kimsenin kalbi normal hareketten kayar, yapacağı iş hakkında şüphe hisseder ve bu şüphe ile birlikte yine de o işi yaparsa, bu iş kendisine zarar verir. Çünkü kişi nefsi hakkında kalbinin fetvasıyla muâhaze edilir. İşte böylece taharet ve namaz niyeti hususunda da vesveseye düşenin durumu şiddetlenir; çünkü böyle bir kimsenin kalbinde, suyun -üç defa yıkamaya rağmen- abdestin bütün cüzlerine varmadığı zannı galip gelirse ve bu zannın menşei de vesvese ise, böyle bir kimseye suyu dördüncü defa kullanmak vacib olur. Böyle bir kimse haddizatında yanılmış ise de, bu dördüncü yıkayış onun için gerekli olur. İşte bunlar katı hareket eden ve teşdîde yönelen kimselerdir. Allah da onlar hakkında şiddetli hükümler vermiştir.[57] Bu sırra binaen Allah Teâlâ, Hz. Musa'nın kavmine, kesilmesi gereken inek hakkında fazla sual sordukları zaman, şiddet gösterdi. Eğer onlar *bakara* kelimesinin umumî mânâsıyla iktifa edip bu kelimenin kapsamına giren herhangi bir ineği kesmeyi kâfi görselerdi, bu kendileri için yeterliydi. Bu bakımdan, gerek menfî, gerekse de müsbet olarak tekrarlayageldiğimiz şu inceliklerden gafil olma! Çünkü kelâmın hakîkatine muttali olmayan ve kapsayıcı yönlerini ihâta etmeyen kimsenin, kelâmın maksatlarını idrâkte aldanması yakın bir ihtimaldir.

İvazdaki günahkârlık ve mâsiyete gelince... Bunun da dereceleri vardır. En yüksek derecesi -ki kerahiyet burada şiddetlenir- şudur: Kişi bir şeyi borç ile alıp onun pahasını, gasbettiği veya çaldığı bir şeyden veya herhangi bir haram maldan öder. Bu bakımdan burada şöyle düşünmeli: Eğer satıcı sattığı malı, karşılığını almazdan önce kendi rızasıyla müşteriye teslim etmişse, alıcı da borcunu ödemeden önce onu yeyip tüketmişse, o mal helâldır. Onu terketmesi -parasını vermeden önce- icmâ ile farz değildir; farz olmadığı gibi, çok kuvvetli bir takva da değildir.

---

57) 'Şiddetli gidene şiddet gösterilir' ve 'Bu dinle güreşen ve şiddetli giden sonunda mağlup olmuştur'. Bu hadisler *Sahih*'te varid olmuştur. (*İthaf'us-Saade*)

Bu bakımdan yedikten sonra o malın karşılığını haramdan verirse, hiç vermemiş gibi olur. O malın pahasını (ve karşılığını) hiç vermemiş sayıldığı takdirde de borca aldığı o malı zimmetine geçirmek suretiyle zulmen alınmış bir malı yüklenmiş olur. Böyle olması, daha önce borç alınan malın harama inkılâp etmesini gerektirmez. Eğer o malın pahasını haramdan verir ve satıcı da verilen paranın haramdan olduğunu bildiği halde onun borcunun ödenmiş olduğunu kabul ederse, müşterinin zimmeti mesuliyetten kurtulur. Ancak zimmetinde, satıcıya vermek suretiyle haram dirhemlerde tasarruf etmesinin mesuliyeti kalır. Eğer satıcı ödenen paranın helâl olduğu zannıyla onun borcunun ödenmiş olduğunu kabul etse, bu durumda beraet hasıl olmaz. Çünkü satıcı onu, hakkını aldığı kanaatıyla tebrie etmektedir. Borçlunun verdiği ise hakkın îfasına elverişli değildir. İşte satın alınanın, ondan yemenin ve alıcının zimmetinin hükmü budur.

Alıcının, satan kimsenin kendi rızasıyla teslim etmediği bir malı alıp yemesi haramdır. Onu ister pahasını haramdan ödemeden önce yesin, isterse de ödedikten sonra yesin, hüküm değişmez; çünkü fetvanın işaret ettiği hüküm; satılan malın hapsetme hakkının satıcıda olduğudur. Satıcı, mülkiyeti, karşılığını almak suretiyle belli oluncaya kadar satılan malı hapsedebilir. Satılan malın karşılığının alınmasıyla müşterinin mülkiyeti de belli olur... Satıcının hapsetme hakkı, ancak ibra etmekle veya karşılığını almakla düşer. Bu meselede, bunların hiçbiri câri olmadığı takdirde satıcı o malı yese kendi malını yemiş olur. Rehin olarak verdiği yiyecek maddesini rehin alanın izni olmaksızın yiyen kişi günahkâr olduğu gibi; sattığı halde henüz karşılığını almadığı için elinde bulunan malı yiyen satıcı da günahkâr olmuş olur. Ancak böyle bir malı yemekle başkasının malını yemek arasında fark vardır; fakat haramlığın esası hepsini kapsamaktadır. Bütün bu hükümler, malın, karşılığı verilmezden önce alınması -ister satıcının kendi rızasıyla olsun, isterse olmasın- halinde böyledir. Fakat önce haram karşılığı verip malı sonra alırsa (bu durumda düşünülür). Eğer satıcı karşılık olarak verilen malın haram olduğunu bildiği halde satılan malı müşteriye vermişse, kendisinin o malı hapsetme hakkı düşmüş olur. Ancak müşteri borcunu ödemiş sayılır; çünkü satıcının aldığı para satılan malın karşılığı değildir. Buna rağmen malın karşılığının kalması sebebiyle satılan malın yenmesi haram olmaz. Eğer satıcı o verilen

karşılığın haram olduğunu bilmez ve bildiği takdirde de razı olamayacak bir tipte ve satılan malı teslim etmeyecek bir karakterde ise, bu telbis yüzünden satılan malı hapsetme hakkını kaybetmez. Bu bakımdan satıcının böyle bir malı yemesi, ibra olununcaya kadar, rehin tutulan bir malın yenilmesinin haram olduğu gibi haramdır. Karşılığı helâlden verilinceye kadar yahut da satıcı harama razı olup alıcıyı borçtan ibra edinceye kadar o malın yenilmesi tıpkı rehin tutulan bir malın yenilmesi gibi haramdır. Böyle bir durumda alıcının ibrası sahih olur; fakat satıcının harama rıza göstermesi doğru olmaz. Bu fetva fıkhî kaidelerin gereği, helâl ve haramın birinci derecesindeki hükmün beyanıdır. Böyle birşeyden kaçınmak ise, çok mühim olan takva kısmındandır; çünkü daha önce de söylediğimiz gibi, masiyet, insanı birşeye ulaştıran sebepte yerleştikçe daha da şiddetlenir. İnsanı herhangi birşeye ulaştıran sebeplerin en kuvvetlisi ise paradır. Eğer bu haram para olmasaydı satıcı malını müşteriye teslim etmeye elbette razı olmazdı. Bu bakımdan satıcının malını teslim etmeye razı olması, onu şiddetli mekruhluktan çıkaramaz. Ancak bununla adâlet yıkılmaz; yani fert böyle birşeye rıza göstermekle âdillik sıfatını kaybetmez. Yalnız takva ve vera' derecesi böyle bir muamele ile ortadan kalkar. Meselâ bir sultan bir araziyi veya bir elbiseyi, fiyatını vermeden önce satıcının rızasıyla alıp sıla-i rahim veya ikram olarak herhangi bir fakihe veya başka birisine teslim etse ve alan kişi de sultanın bu malın pahasını sonradan helâlden mi yoksa haramdan mı ödeyeceği hususunda şüpheye düşse; bu durum, birinci misaldekinden daha hafiftir. Çünkü şüphe, pahaya günah karışıp karışmaması hususunda vâkî olmuştur. Hafifliğin derecesi, sultanın malındaki haramın çokluk ve azlığına ve o mal hakkındaki zann-ı galibe bağlıdır. Onun bir kısmı diğerinden daha şiddetlidir. Bu bakımdan burada müracaat yeri, kalpte müsbet bir tesir bırakan husustur.

İkinci derece; satın alınan malın karşılığı gasbedilen birşey veya haram değildir; fakat harama zemin hazırlayıcıdır. Meselâ satın aldığı malın bedeli olarak içki içen bir kimseye üzüm veya yol kesen bir kimseye kılıç vermek gibi... Böyle bir hareket borca satın alınmış malın haram olmasını gerektirmez. Ancak gasptaki kerahiyetten daha az bir kerahiyetin varlığını iktiza etmektedir. Bu rütbenin dereceleri de mütefavit ve çeşitlidir. Derecelerinin çeşitli ve mütefavit olması da malın bedelini alanın isyan derecesine

bağlıdır. Pahası haram ise, malı da haramdır. Haram olması ihtimal dahilinde olup da herhangi bir zandan ötürü mübah kılınmışsa böyle bir malı vermek mekruhtur. Bence hacamat yapmak suretiyle kazanılan malın yasak sayılıp kerih görülmesi, buna hamledilmelidir; çünkü Hz. Peygamber böyle bir kazancı bir kaç defa yasaklamış; sonunda da onunla su taşıyan develere yem almayı emir buyurmuştur. Bu bakımdan hacamatın yasaklanma sebebinin; necaseti ve kirli sayılan kanı ellemek olduğunu sanan kimsenin zannı fâsiddir. Zira eğer necaseti ellemek herhangi birşeyin yasaklanmasına vesile olsaydı, bu kaidenin, derileri tabaklamakta ve süpürgecilikte de uygulanması gerekirdi. (Çünkü tabaklama işi, necis şeylerle yapılır. Süpürgeci de kenefi temizler. Oysa bunların ücreti yasaklanmamıştır). Bu ücretin haram olduğunu söyleyen kimse yoktur. Eğer tabakçılık ve süpürgecilik ücreti de yasaktır denirse, bu kaidenin kasaplar hakkında icrası mümkün olmaz. Zira bu kaideye göre, nasıl olur da kasabın kazancı meşrû olur? Oysa onun kazandığı, etin bedelidir. Et ise, haddi zatında mekruh değildir. Hal böyle iken kasap, necasete hacamat yapandan daha fazla bulaşmaktadır Çünkü hacamat yapan, kanı hacamat aletiyle alır ve pamuk ile siler. Hacamat ve kan aldırmanın mekruh olmasının sebebi; hayvanın bünyesini tahrip etmek ve onun kanını çıkarmak olsa gerektir; çünkü hayvanın hayatı o kana bağlıdır. Bu kanı almak esasında haramdır. Kanın aldırılmasının helâl olması ancak kesin bir zarurete bağlıdır. İhtiyaç ve zaruret ise ancak tahmin ve ictihatla bilinir. Çoğu zaman hacamat, faydalı zannedilir; oysa zararlı olur. Bu durumda Allah nezdinde haramdır; fakat zan ve rey ile helâl olduğuna hükmedilir. Bu sırra binaendir ki, hacamat yapanın çocuklardan, köle ve eblehten kan alması, ancak bunların velilerinin izni ve hâzık bir doktorun sözüyle caiz olur.

Eğer hacamat ücreti zâhirde helâl olmasaydı, Hz. Peygamber, bunun ücretini vermezdi.[58] Yine hacamat ücretinin haram olma ihtimali sözkonusu olmasaydı, Hz. Peygamber böyle bir kazanç yolunu yasaklayıp kerih görmezdi. Bu bakımdan bizim izaha çalıştığımız mânâyı çıkarmadıkça Hz. Peygamber'in bir yandan hacamat ücretini vermesiyle öte yandan onu yasaklaması arasında bir telif yapmak mümkün olmaz. Bunun sebep ile beraber

58) Müslim ve Buhârî, (İbn Abbas'tan)

olan karîneler kısmında zikredilmesi daha uygun düşerdi; çünkü bu mesele, o kısma daha yakındır. En düşük mertebenin -ki bu derece vesvesecilerin derecesidir- hakîkati ise şudur: Bir insan, annesinin eğirdiği ipten dokunmuş elbise giymemeye yemin eder. Sonra da annesinin eğirdiğini satıp onunla kendisine bir elbise satın alır. Onun bu yaptığında kerahiyet yoktur. Bundan sakınmak vesvesedir. Muğîre b. Şu'be[59] böyle bir vak'ada 'Bu elbiseyi giymek caiz değildir' buyurmuş ve şahid olarak da Hz. Peygamber'in şu hadîsini göstermiştir:

لَعَنَ اللّٰهُ الْيَهُودَ حُرِّمَتْ عَلَيْهِمُ الْخُمُورُ فَبَاعُوهَا وَاَكَلُوا اَثْمَانَهَا.

Allah, yahudilere lânet etti (etsin); çünkü onlar haram kılındığı halde, içki sattılar ve pahasını yediler.[60]

Oysa böyle bir şahid gösterilmesi yanlıştır; çünkü içki satışı bâtıldır ve içkilerde şer'an herhangi bir menfaat kalmamıştır. Bâtıl alışverişin pahası ise haramdır; fakat bizim bahsettiğimiz misâl bu kabilden değildir. Bunun misali şudur: Kişi süt kardeşi olan bir cariyeyi mülk edinir. Sonra da o cariyeyi verip başka bir cariye alır. Bu bakımdan hiç kimsenin böyle bir cariye hususunda sakınması gerekmez. Onu içki satışına benzetmek ise, bu sahada ifratın zirvesine çıkmaktan başka birşey değildir. Biz bütün dereceleri ve bu derecelerdeki tedrîcî yükselmeyi anladık. Her ne kadar bu derecelerin değişikliği üç, dört veyahut herhangi bir adete münhasır değilse de... Ancak adet belirtmekten gaye, zihinlere yaklaştırmak ve anlaşılır kılmaktır.

İtiraz: Hz. Peygamber 'Kim, içerisinde haramdan gelen bir dirhemin de bulunduğu on dirheme bir elbise satın alırsa, sırtında o elbiseden birşey kaldıkça Allah Teâlâ onun hiçbir namazını ka-

---

59) Muğîre b. Şu'be b. Mes'ud, Sakafî kabilesine mensup meşhur bir sahabîdir. Önce Basra valiliğine, daha sonra da Kûfe valiliğine tayin edilmiştir. H. 50 senesinde vefat etmiştir.

60) İmam Irakî, bu hadîsi bu şekilde görmediğini söylemiş ve şöyle devam etmiştir: 'Meşhurdur ki, bu yasak iç yağları hususunda vârid olmuştur'. Müslim ve Buhârî, (Hz. Câbir'den); 'Allah yahudileri kahretsin! Çünkü Allah Teâlâ kendilerine iç yağlarını haram kıldığı halde, onlar onu erittikten sonra sattılar ve bedelini yediler'.

bul etmez'[61] buyurmuştur. Hadîsi nakleden İbn Ömer, iki parmağını iki kulağına tıkayarak 'Eğer ben, bunu Hz. Peygamber'den dinlememişsem bunlar sağır olsunlar' demiştir.

Cevap: Hz. Peygamber'in yukarıdaki hadîsi 'Adam, o elbiseyi borca değil, muayyen on dirhemle satın alırsa' mânâsına hamledilir. Şayet adam elbiseyi borca alırsa, o zaman biz borca alınan birşeyin birçok şeklinde haramlığına hükmettik. Bu da o şekillere hamledilmelidir. Sonra bazı mülkler vardır ki, bunlardan ötürü namazın kabul olunmayacağı tehdidi savrulmaktadır; çünkü o mülklerin edinme sebebinde -akdin fâsid olduğuna delâlet etmese dahi- herhangi bir günah ortaya çıkmıştır. Meselâ cum'a ezanı vaktinde satın alınan mal ve benzerleri gibi...

Dördüncü Kaynak

Dördüncü kaynak, delillerde ihtilâf etmektir. Delillerdeki ihtilâf, sebepteki ihtilâf gibidir; çünkü sebep, helâl ve haram hükmünün sebebidir. Delil ise, helâl ve haramın bilinmesinin sebebidir. Dolayısıyla delil de mârifetin sebebidir. Allah Teâlâ'nın ilminde cereyan etse bile, başkasının mârifetinde sabit olmayan bir şeyin, kendi nefsinde sabit olmasında herhangi bir fayda yoktur.

Delillerdeki ihtilâf, a) ya şer'î delillerin çarpışmasından, b) veya o delillere delâlet eden alâmetlerin muarazasından, c) ya da benzerliğin muarazasından ileri gelir. Bu bakımdan bunlar üç kısımdır:

a) Şer'î delillerin çarpışması: Meselâ Kur'an'dan veya hadîsten iki umumî mânâ ifade eden delilin veya iki kıyasın ya da bir kıyas ile bir umumun çarpışması gibi... Bütün bunlar şüpheyi uyandırır. Burada istishaba (o şeyin eski haline) veya daha önceden bilinen asl'a -eğer tercih bahis konusu değilse- müracaat edilir. Eğer tehlikeli ve haram olan tercih edilirse, ona yapışmak gerekir. Fakat takva, onu terketmektir. Gerek müftünün ve gerekse mukallidin ihtilâflı yerlerden sakınması, takva hususunda mühim bir adımdır; her ne kadar mukallidin, taklid ettiği kimsenin fetvasına yapışması caiz ise de... Mukallidin, ancak memleketinin en büyük âlimi gördüğü kimsenin fetvasıyla âmel etmesi caiz olur.

---

61) Bir önceki bölümde geçmişti.

Aynı zamanda taklid ettiği kimseyi, başkasından işitmek suretiyle de tanımalıdır. Tıpkı -kendi o kadar da iyi olmasa dahi- memleketin doktorlarının en iyisinin dinlemekle ve karînelerle bilindiği gibi...

Fetva isteyen kimsenin, mezhepleri karıştırıp en genişini ve tabiatına en uygun geleni seçme yetkisi yoktur. Bilakis zannına en faziletlisi galip gelinceye kadar tatbikatını yapıp kendisine en faziletli gelene tâbi olarak bir daha ona muhalefet etmemelidir. Evet; eğer imamı (taklid ettiği zat) kendisine birşey hususunda fetva verirse ve imamının da o şey hakkında muârızı varsa hilâftan icmaa kaçması, kuvvetli takvadandır. Müctehid de böyledir. Hükmünde deliller çarpıştığı zaman, rey, tahmin ve zan ile helâllik tarafı ağır bassa bile, takva olanı bundan sakınmasıdır.

Müftüler, bazen asla yapmadıkları şeylerin helâl olduğuna dair fetva vermişlerdir. O şeyi yapmamalarının sebebi ise şüpheden kaçmak ve takvaya dalmaktır. Bu bakımdan biz bunu da üç mertebeye taksim ediyoruz:

Birinci Mertebe

Bir kısım vardır ki, ondan sakınmak kuvvetli müstehab olur. O da, hakkında muhalifin delilinin daha kuvvetli olduğu şeydir. Ancak kişiye diğer mezhebin tercih ciheti, pek ince görülür. O halde müftü helâlliğine dair fetva vermişse de, tâlimli köpek avladığı hayvandan yediği takdirde o avdan sakınmak takvanın mühim noktalarındandır. Çünkü burada tercih girift ve zordur. Biz daha önce de bunun haram olduğunu tercih etmiştik ki bu, İmam Şâfiî'nin iki kavlinden en kuvvetlisidir. Ancak -müftü onun başka bir kavliyle fetva verse bile- İmam Şâfiî'nin; İmam Ebu Hanife'nin veya bir başka müctehidin mezhebine muvafık yeni bir kavli ve fetvası olursa ona uygun hareket etmek gerekir. Besmelesiz kesilmiş hayvanın etini yememek ve ondan çekinmek, bu cümledendir; her ne kadar İmam Şâfiî'nin bu hususta değişik fetvaları yoksa bile...[62]

---

62) İmam Şâfiî, besmele unutularak veya kasden terkedilse bile o hayvanın etinin yenebileceğini söylemiştir. İkinci bir fetvası yoktur. İmam Ebu Hanife'ye göre kasden terkedilirse yenmez; unutularak terkedilirse yenir. İmam Mâlik'e göre kesilen hayvanın hükmü avlanan hayvanın hükmü gibidir. İmam Ahmed'e göre ise kasden terkedildiğinde yenmez; unutularak

Çünkü ayet, burada besmelenin farz olduğunu açıkça göstermektedir ve bu hususta sayılamayacak kadar hadîs vardır. Çünkü Hz. Peygamber, avlanan hayvanın durumunu soran herkese şöyle buyurmuştur:

إِذَا أَرْسَلْتَ كَلْبَكَ الْمُعَلَّمَ وَذَكَرْتَ عَلَيْهِ اسْمَ اللّٰهِ فَكُلْ.

Eğitilmiş köpeğini avına kışkırttığın zaman, Allah'ın ismini de anmışsan onun yakaladığı avdan ye![63]

Bu, mükerreren naklolunmuştur ve kesim de *besmele* ile şöhret bulmuştur. Bütün bu durumlar, kesimde besmelenin şart olduğunu belirten delili takviye etmektedir. Fakat Hz. Peygamber şöyle de buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ يَذْبَحُ عَلَى اسْمِ اللّٰهِ تَعَالٰى سَمّٰى اَوْ لَمْ يُسَمِّ.

Besmeleyi ister çeksin ister çekmesin, mü'min kimse Allah'ın ismi üzerine kesmiş olur. (Müslümanın kestiği helâldır. Allah'ın ismini ister zikretsin, ister etmesin).

(Müslim)

Bu hadîs *sahih* olduğu için, umumî olup ayetlerin ve sair hadîslerin zâhirinden sarfetmesini gerektirme ihtimali olduğu gibi ayet ve hadîsleri, te'vil etmeksizin zâhiri üzerine bırakıp bu hadîsi, besmeleyi unutarak terkedene tahsis etme ihtimali de vardır. Evet bu hadîsi, besmeleyi unutarak terkedene hamletmek mümkün olduğu gibi, unutarak terkettiği besmele hususunda mâzur sayılması için zemin hazırlayıcı olmasına hamletmek de mümkündür. Bunun umumîleştirilmesi ve ayetin te'vil edilmesi daha yakındır. Biz bunu tercih ettik, fakat karşı ihtimalin bunu kaldırabileceğini de inkâr etmeyiz. Bu bakımdan böyle şeylerden sakınmak birinci derecede mühimdir (Müellif burada Ahmed b. Hanbel'in mezhebine meyyal olduğunu işaret etmektedir. Çünkü

---

terkedildiğinde de -iki rivayet vardır- birine göre yenmez, diğerine göre yenir. (*İthaf'us-Saade*)

63) Müslim ve Buhârî, (Adiy b. Hâtem'den)

besmeleyi kasten terkeden ile unutarak terkeden arasında sadece İmam Ahmed fark gözetmektedir).

İkinci Mertebe

Vesvese derecesiyle muzâhamet edip aksine olan bir derecedir. Misâli, insanın, kesilmiş hayvanın karnından çıkan ölü ceninin ve düb (keler) denilen hayvanın etini yemekten çekinmesidir. Oysa sahih kitaplarda sıhhatlı olarak vârid olmuştur ki, anneyi kesmek karnındaki cenini de kesmek demektir. Bu hususta vârid olan hadîslerin sıhhatına hiçbir şüphe karışmadığı gibi, metin ve senedlerinde de herhangi bir zâfiyet yoktur ve katılmamıştır.[64] Böylece *sahih* bir şekilde vârid olmuştur ki; Hz. Peygamber'in sofrasında *düb* denilen hayvanın eti yenmiştir. Hâlid b Velid 'Ya Rasûlallah! Dübbün etini yemek haram mıdır?' diye sormuş, Hz. Peygamber de 'Hayır! Fakat memleketimde görmediğim için onu yemekten tiksiniyorum' buyurmuşlardır. Bunun üzerine Hâlid b. Velid, Hz. Peygamber kendisine baktığı halde ondan yemiştir. (Müslim ve Buhârî)

Kanaatimce bu hadîsler Ebu Hanîfe'ye ulaşmamıştır. Eğer bu hadîsler kendisine ulaşsaydı, o da böyle derdi. Çünkü bu durumda insaflı hareket etmeyen insaflı bir kimsenin muhalefeti yanlıştır ve nazar-ı itibara alınmaz. Ayrıca sanki hiç muhalefet etmemiş gibi olur ve verdiği hüküm -haber-i vâhid ile bilinmiş gibi- şüpheye bile yol açmaz!

Üçüncü Mertebe

Mesele hakkında hiçbir muhalefet şöhret bulmuş değildir; fakat helâlliği *haber-i vâhid* ile bilinmektedir. Böylece itiraz eden şöyle der: 'Haber-i vâhid hakkında halk ihtilâf etmiştir. Hatta bazıları onu kabul etmemiştir. Bense ihtiyatlı hareket ediyorum; zira hadîsi nakledenler, âdil kimseler olmalarına rağmen yine de yanılmaları veya gizli bir gaye için yalan söylemeleri aklen mümkündür. Çünkü âdil bir kimse de bazen yalan söyler. Böyle kimse-

---

64) Müellif bu hükmü İmam Harameyn'den alır. (Ebû Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, İbn Hibban, Hâkim ve Taberânî). Abdülhak bu hadîsin bütün senedleriyle ihticac edilemeyeceğini söylemiştir.

ler için vehim caizdir; çünkü bazen kendilerine, söylenenin tam hilâfı ulaşır ve böylece yanlış anlamış olabilirler'.

Bu takvanın benzeri sahabe-i kirâmdan nakledilmiş değildir; zira onlar, âdil ve nefislerini tatmin edici kimselerden duyduklarını tereddütsüz kabul ederlerdi. Özel bir sebepten dolayı bir şüphe ârız olduğunda, -âdil dahi olsa- râvî hakkında muayyen bir delilden herhangi bir şüphe meydana geldiğinde çekinmenin açık bir yönü olabilir. Ahadî haberlerde muhalefet edenlerin muhalefeti pek nazar-ı itibara alınmaz. Bu tıpkı icmaın esasında muhalefet eden İbrahim Nazzam'ın[65] 'Aslı hüccet değildir' deyişi gibidir. Eğer böyle bir takva caiz olsaydı, o zaman insanın, babasının babası olan dedesinin mirasını almaktan çekinmesi gerekirdi ve Allah'ın Kitabı'nda ancak evlâtların bahsi vardır derdi. Torunun öz oğul gibi kabul edilmesi ashab-ı kiramın icmaıyla olan bir şeydir. Onlar da mâsum kimseler değildir ve yanılmaları aklen mümkündür. Çünkü İbrahim Nazzam da burada muhalefet etmiştir!

Bu muhalefet hevesten ve dini karıştırmaktan başka birşey değildir. Böyle bir muhalefet, Kur'an'ın umumî emirleriyle bilinen hükümlerin terkedilmesine sebep olur. Çünkü kelâmcılardan bazıları 'Umumî emirlerin sîgaları yoktur. Ashâb-ı kiram, bunlardan karîne ve delâletlerle neyi anlamışlarsa, onunla ihticac ederdi' demiştir. Oysa bütün bunlar vesveseden başka birşey değildir. Bu bakımdan hangi tarafında olursa olsun şüphede mutlaka ifrat ve haddi aşma bulunduğu anlaşılmıştır ve bu böyle bilinmelidir. İş karıştığı zaman, müslüman önce o iş hakkında kalbinden fetva istemeli, takvaya yapışmalı, kendisini şüpheye sürükleyeni bırakıp şüphe vermeyeni almalıdır; kalbini rahatsız eden hususları bırakmalıdır. Bu ise, şahıslara ve hâdiselere göre değişir. Fakat şüphelere düşmeksizin hak ile hükmedebilmek için kalbini vesveseye sebep olan şeylerden muhafaza etmesi gerekir. Kerâhetin bulunduğu yerde her kalp kendini şüphelerden koruyamaz. Böyle bir kalp, pek nadirdir. Bunun için de, Hz. Peygamber herkesi kalbinden fetva istemeye sevketmemiştir. Ancak halini bildiğinden, bunu yalnızca Vâbise'ye söylemiştir.

---

65) Nazzam için Mu'tezile'nin şeytanlarından olduğu söylenmiştir. Felsefe kitaplarını incelemiş ve onların görüşlerini Mu'tezile'nin görüşleriyle karıştırmıştır. (*İthaf'us-Saade,* VI/73)

b) Helâl ve harama delâlet eden alâmetlerin çarpışmasıdır. Şöyle ki; çok az bulunan bir mal çeşidi yağma edilir. Sonra sâlih bir kişinin elinde o maldan görülür. O kişinin sâlih olması, elindeki şeyin helâl olduğuna delâlet eder. O şeyin nev'i ve yağma edilenler dışında pek nadir oluşu da haram olduğuna delâlet eder. Bu bakımdan bu iki emir çarpışır. Bunun gibi, âdil bir kimse haram olduğunu, başka bir âdil kimse de helâl olduğunu söyler veya iki fâsığın ayrı ayrı şâhidliği veyahut bir çocuk ile bir bâliğin sözü çarpışırsa, eğer tercih sebebi görülürse, onunla hükmedilir; fakat takva sakınmaktır. Eğer tercih sebebi görülmezse, duraklamak (tevakkuf) farz olur. Bunun izahı tanıtma, araştırma ve sorma bahsinde gelecektir.

c) Hükümlerin bağlı bulunduğu sıfatlardaki şüphelerin çarpışmasıdır. Mesela fakihler için vasiyet edilen bir malda, fıkıh ilminde tam yetişenlerin hakkı vardır. Bir gün veya bir ay evvelinden fıkıh ilmini öğrenmeye başlayanların bu vasiyete dahil olmadıkları açıktır. Bu iki derece arasında sayılamayacak kadar dereceler vardır ki, bunlarda şüphe vâki olur. Bunlar hakkında müftü, zannına göre fetva verir. Takva, onlardan sakınmayı gerektirir. Bu, şüphe kaynaklarının en girifti ve en çözülmezidir. Çünkü bu hususta, fetva vereni içinden çıkılmaz bir şekilde şaşırtacak suretler ve ihtimaller vardır. Zira birbirine zıt iki derece arasında bulunan bir derecenin sıfatları ile muttasıf olan bir kimse bu karşılıklı derecelerin hangisine meyledeceğini kestiremez. Muhtaçlara sarfedilen sadakalar ve zekâtlar da böyledir; çünkü hiçbir malı olmayanın muhtaç, birçok mala sahip olanın da zengin olduğu mâlumdur. Bu iki zıt kutup arasında birçok girift meseleler başgöstermektedir.

Meselâ bir kimsenin evi, eşyası, elbise ve kitapları vardır. Eğer bunları ihtiyaç olarak kabul edersek, böyle bir kimsenin muhtaçlar için vasiyet edilen maldan alması yasaklanamaz. Bundan fazlası ise böyle bir malın alınmasına mâni olur. İhtiyacın sınırı yoktur; sadece yaklaşık olarak bilinmektedir. İhtiyaçlar yaklaşık olarak tesbit edildikten sonra sıra evin genişliğine, o evdeki odaların miktarına, kıymetine veya ondan başkasıyla iktifa etmek gibi hususlara bakmaya gelir. Böylece evin eşyasının bakırdan veya çamurdan olması, adedi ve kıymeti de tahdid edilemez. Hergün muhtaç olduğu eşyalarla senede bir defa muhtaç olduğu kış aletleri veya

ancak iki senede bir muhtaç olacağı şeylere bile herhangi bir hudut getirilemez. Bunların hiçbirinin muayyen bir sınırı yoktur. Burada en çıkar yol, Hz. Peygamber'in 'Seni şüpheye düşüreni bırak, şüpheye düşürmeyene sarıl!' sözünü düstur edinmektir. Bütün bunlar şüpheye sebep olan yerlerdir. Eğer müftü, birşeyde herhangi bir çıkar yolu seçmeyip durursa, burada durmaktan başka çıkar yol yoktur. Eğer müftü zan ve tahmin ile fetva verirse, takva yolu tevakkuf etmektir Bu, takva yerlerinin en mühimidir.

Akrabaların nafakası, zevcelerin giysileri, fukaha ve ulemanın, devlet hazinesinden kifayet edecek kadar verilmesi vacib olan nafakaları hakkında da durum böyledir. Çünkü burada iki taraf vardır. Bu taraflardan biri eksik; diğeri ise, fazla ve zaiddir. Bu iki taraf arasında şahsa ve duruma göre değişen birtakım şüpheli haller vardır. İhtiyaçlara hakkıyla muttalî olansa ancak Allah Teâlâ'dır. Beşer hiçbir zaman, ihtiyaçların hadlerini çizemez. Mekke batmanından az olan miktar, şişman bir adamın günlük ihtiyacından azdır; üç batmandan fazla olanı da ihtiyacından fazladır. Bu iki şey arasındaki durumların hudutları ise, hiçbir zaman tâyin edilemez. Bu bakımdan muttakî bir kimse, kendisini şüpheye sürükleyeni bırakıp şüphesiz olana sarılmalıdır. Bu durum, Arapça ile bilinen bir sebebe bağlı her hükümde câridir. Zira ne Araplar ve ne de diğer dil mensupları, dillerinin mânâlarını muayyen ve karşı ihtimallere son veren bir hududla tahdid etmiş değildirler: Altı kelimesi gibi; zira altı kelimesi hiçbir zaman beş ve daha aşağısına ıtlak olunmadığı gibi yedi ve daha yukarısına da ıtlak olunamaz. Hesap ve ölçülerin diğer kelime ve lafızları da böyledir. Fakat kelimeler böyle değildir. Gerek Allah'ın Kitabı'nda, gerekse de Hz. Peygamber'in hadîslerinde hiçbir lafız yoktur ki, karşılıklı tarafları arasındaki orta derecelerine şüphe ârız olmasın. O halde, bu fenne en fazla vasiyetler ve vakıflar bahsinde ihtiyaç hissedilir. Meselâ sûfîler[66] için vakfedilmesi sahih olan birşeyi ele alalım: Acaba *sûfî* teriminin mânâsına kimler dahil olur? İşte bu, girift ve çözülmesi zor bir problemdir.

Diğer terimler de böyledir. Biz hususî olarak *sûfî* teriminin neyi iktiza ettiğine işaret edip onunla lafızlardaki tasarruf yolunu

66) O dönemde, tekkehanelerde hayatını ibadet, zikir, tesbih ve benzerleriyle meşgul olmaya vakfeden kimseler.

belirtmeye çalışacağız. Aksi takdirde bütün lafızlardaki tasarruf yolunu teker teker saymak mümkün değildir. İşte bunlar, sürtüşen alâmetlerden fışkıran şüphelerdir ki ters düşen iki tarafa da çekmektedirler! Helâl tarafı *zann-ı galib* veya *istishab* ile tercihe değer bulunmadığı takdirde bunlardan sakınmak gerekir. Bu durumu Hz. Peygamber'in 'Seni şüpheye sürükleyeni bırak, şüpheye düşürmeyene sarıl!' hadîs-i şerîfi ve bahsi geçen diğer deliller gerektirmektedir. İşte bunlar şüphe mahalleridir ve bir kısmı diğerinden daha şiddetlidir. Eğer tek şeyin üzerinde birçok şüphe sırt sırta veriyorsa, o zaman iş daha da şiddetlenir. Meselâ kişi helâl olup olmadığı hususunda ihtilâf olan bir yiyecek maddesi alır. Bu madde, aynı zamanda cum'a ezanı okunduktan sonra içki yapan (zımmî) bir kimseye satılan üzümün bedelidir. Satan kimsenin malı da haram ile karışıktır; fakat haram kısmı, malının çoğu değildir. Ancak haramın karışmasıyla malı şüpheli olmuştur. İşte böylece şüphelerin sırt sırta vermesi, o şüphelileri yapmayı daha da şiddetlendirir.

Bu mertebeler, üzerinde nasıl durulacağı bizce bilinen birkaç mertebe ve derecedir. Fakat beşer kuvveti bunları teker teker saymaya yetmez. Bizim bu izahımızdan anlaşılanı tutmalı, durumu şüpheli olandan da sakınmalıdır. Çünkü günah, kalbi şüpheye düşürendir. Biz nerede kalpten fetva istenilmesi gerektiğini söylemişsek, mutlaka orada müftünün o şeyi mübah kılmasını irade etmişizdir; yani insan ancak müftünün, mübah olduğunu söylediği şeyleri işleyip işlememesi hususunda kalbinden fetva isteyebilir. Müftü, o işin haram olduğunu söylediği zaman ise ondan mutlaka çekinmek gerekir. Bu durumda artık kalpten fetva istenmez. Bu hakîkatten sonra bilinmelidir ki her kalbe güvenilemez; çünkü öyle vesveseli kimseler vardır ki, herşeyden kaçar; aynı zamanda geniş mezhepli ve herşeye yatkın nice oburlar da vardır. İşte bu iki tipin kalbine itimat edilmez. Ancak muvaffak olan ve durumların inceliklerini murakabe eden âlimin kalbine itibar edilebilir. Böyle bir kalp, gizli emirlerin imtihanında kullanılan mihenk taşıdır. Kalpler içinde böyle bir kalbin nadir bulunduğu besbellidir. Bu bakımdan kalbine güvenemeyen kimse, yukarıda zikrettiğimiz niteliklere sahip olan bir kalpten yardım istesin. Problemini o kalbe arzedip ondan ilham alsın.

Zebur'da şöyle vârid olmuştur: Allah Teâlâ, Dâvud'a şöyle vahyetti: "İsrâiloğulları'na de ki 'Ben sizin namazınıza ve orucunuza bakmam. Sadece kişinin birşey hakkında şüphelendiğinde onu benim için terkedip etmeyeceğine bakarım. Evet, ben yalnızca buna bakarım'. Onu yardımımla destekler ve kendisiyle meleklerime karşı iftihar ederim".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Araştırmak, Sormak, Hücum, İhmâl ve Mukabili Zannedilen Yerler

Sana bir yiyecek veya bir hediye takdim edenin veya kendisinden birşey satın almak istediğin veyahut da hibesini kabullendiğin herkesin halini tedkik ve teftiş etmeye ve onlara 'Bana verdiğin bu malın helâl olduğuna dair, kanaatim tam değildir; bu bakımdan almam' demeye yetkin yoktur. Diğer taraftan tedkik ve tahkîki tamamen bırakmaya, kesinlikle haram olduğunu bilmediğin şeyi almaya da yetkili değilsin. Sorup tedkik etmek bazen farzdır; bazen haram veya mendup ve bazen de mekruhtur. O halde bunun açıklanması gerekir: Bu konuda sadra şifa verici söz şudur: Sorunun zannedildiği yerler, şüphe yerleridir; şüphenin menşe' ve kaynağı ise ya mal ile ya da mal sahibiyle ilgilidir.

I. Mal Sahibinin Durumu

İnsanın bilgisine göre mal sahibinin üç durumu vardır:

a) Meçhul olması.

b) Meşkûk ve şüpheli olması.

c) Delile istinad eden bir nevi zan ile mâlûm olması.

Birinci durum, *meçhul* olmasıdır. *Meçhul*, üzerinde paralı askerlerin giysisi gibi, fâsıklık ve zulmüne delâlet eden herhangi bir karîne ve delil bulunmadığı gibi, salih olduğuna delâlet eden herhangi bir delil de bulunmayan kimsedir. Salih olduğuna delâlet eden delil; tasavvuf ehlinin, ticaret erbabının, ilim sahibinin ve benzerlerinin giyim-kuşamı gibi şeylerdir. Bu bakımdan yabancı bir köye girdiğinde orada ilk defa gördüğün ve durumu sence mâlûm olmayan ve aynı zamanda kendisinin salih veya fâsık olduğuna delâlet eden herhangi bir alâmet de bulunmayan kişi sence meçhuldür. Aynı şekilde garip bir memlekete veya bir pazara girdiğin zaman orada gördüğün, fırıncı, kasap veya başka bir sanatla iştigal eden ve fakat kendisinin şüpheli veya hain

olduğuna delâlet eden herhangi bir alâmet-i fârika bulunmadığı gibi, öyle olmadığına dair de bir alâmet bulunmayan kişi de meçhuldür; hâli senin tarafından bilinmemektedir. Biz böyle bir kişinin şüpheli olduğunu söyleyemeyiz; çünkü şüphe, iki zıt ve karşılıklı sebepleri olan inanç ve itikaddan ibarettir. Oysa fakihlerin çoğu, bilinmeyen ile hakkında şüphe edilen arasında fark bulunduğunu idrâk edememektedirler. Sen ise bu söylediklerimizden anladın ki, bilinmeyenin terki takvaya daha yakındır.

Yusuf b. Esbat şöyle der: 'Otuz seneden beri kalbimde azıcık bir şüphe uyandıran şeyleri hemen terkederim'.

Ulemadan bir cemaat, âmellerin en zorunun hangisi olduğunu müzakere etmişler ve sonunda bunun takva olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine Hasan b. Ebî Sinan onlara şöyle demiştir. 'Bence takvadan daha kolay birşey yoktur; çünkü ne zaman kalbimi kurcalayan birşey olsa onu terkederim'.

İşte bu, takvanın şartıdır. Biz ise, şimdilik yalnızca zâhirin hükmünden bahsederek şöyle deriz: Meçhul kimse sana herhangi bir yiyecek maddesi takdim eder veya bir hediye verirse veya onun dükkânından birşey satın almak istediğinde sorman ve tedkik etmen gerekmez. Aksine malın onun elinde bulunuşu ve onun da müslüman oluşu, o malı almanı mübah kılmaya yetecek iki delildir. Sen, 'İnsanlarda fısk, zulüm ve fâsıklık galiptir' demeye yetkili değilsin. Çünkü böyle demek, vesveseden ve o müslüman hakkında su-i zanndan ibarettir. Oysa zannların bir kısmı günahtır. Müslüman olduğu için onun hakkında su-i zannda bulunmaman gerekir. Eğer onun hakkında tayin ederek su-i zannda bulunur ve bunu da başkasından görmüş olduğun ahlâksızlığa dayandırırsan, o zaman ona karşı suç işlemiş olursun. Bir de onu herhangi bir şüphe bulunmaksızın tenkid ettiğin için günahkâr olursun. Eğer böyle yapmayıp da ondan o malı almış olsaydın, yalnızca o malın haram olup olmadığı şüpheli olurdu. (Böyle şüpheli bir malı almak, ortada hiçbir şey yokken muayyen bir şahıs hakkında su-i zannda bulunmaktan daha ehven olsa gerektir). Bunun böyle olduğuna -ashab-ı kirâmın gazâ ve sefer esnasında haramın mevcut olduğu muhakkak olmasına rağmen- köylere indiklerinde kendilerine yapılan ikramı reddetmemeleri, memleketlere girdiklerinde, oralardaki pazarlardan alış-veriş yapmaktan sakınmamaları delâlet eder. Yine bu duruma rağmen onların ancak şüpheli olan şeylerin durumunu sordukları

hakkında gelen nakiller de buna delâlet eder. Çünkü Hz. Peygamber, kendisine getirilen herşeyin durumunu sormazdı. Medine'ye ilk gelişinde kendisine getirilen şeylerin durumunu 'Bu zekât mıdır, yoksa hediye mi?' diye sorardı. Çünkü o zamanki durumun karînesi, getirilen şeyin *zekât* olma ihtimaline delâlet etmekteydi. Bu karîne de, muhacirlerin fakir oldukları halde Medine'ye akın etmeleridir. Bu bakımdan muhacirlere ikram edilen şeylerin zekât olma ihtimali büyüktü. Verenin müslüman olması ve malın onun elinde bulunması, o malın zekât olmayışına delâlet etmez. Hz. Peygamber çağrıldığı ziyafetlere icabet eder ve o ziyafetin sadaka olup olmadığını sormazdı; çünkü zekâtı ziyafet olarak vermek âdet değildir.

Ümmü Süleym[67] Hz. Peygamber'i davet etmiştir; nitekim bu durum Enes b. Mâlik'in rivayet ettiği hadîste vardır. Yine bir terzi, Hz. Peygamber'e içinde kabak bulunan bir yemek takdim etmiştir.[68] Bir keresinde de Fârisî asıllı bir kişi Hz. Peygamber'i dâvet etmişti. Hz. Peygamber ona şöyle demişti:

- Âişe ile beraber mi geleyim?

- Hayır!

- O halde ben de gelmem!

Sonra adam Hz. Peygamber'i tekrar dâvet etti. Hz. Peygamber ile Âişe validemiz, adamın evine giderken yolda yarış ettiler. Adam onlara eritilmiş iç yağı ikram etti Hz. Peygamber'in bu dâvetlerin hiç birinde 'Acaba bize takdim edilen yemek, zekât mıdır, hediye midir?' diye sual sorduğu nakledilmemektedir.

Hz. Ebubekir, kölesinin durumundan şüphelendiği zaman, kazancını sormuştur. Hz. Ömer de kendisine zekât develerinin sütünden içiren kişinin durumundan şüpheye düştüğü zaman, o sütün nereden getirildiğini sormuştur. Çünkü o sütün tadının daha önce içirilen sütlerin tadından değişik olduğunu farketmişti. İşte bunlar şüphenin sebepleridir. Meçhul bir kimsenin ziyafetine rast-

---

67) Enes b. Mâlik'in annesidir. Esas ismi Sehle veya Rümeyle'dir. Kadın sahabîlerdendi. Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde vefat etmiştir. Müslim ve Buhârî, (Enes'ten)

68) Müslim ve Buhârî, Tirmizî, *Şemâil*. İsmi zikredilmemekle beraber bu terzinin Hz. Peygamber'in âzadlılarından olduğu rivayet edilmiştir.

layıp da tedkik etmeksizin ona icabet eden kimse âsî olmaz. Eğer o adamın evinde fazla süs ve çok mal gördüğünde 'Helâl azdır, bu ise çoktur. Bütün bunlar helâldan nasıl böyle derlenebilir?' diyemez. İhtimal ki bu şahıs malı miras yoluyla veya çalışıp kazanmak suretiyle edinmiştir. Bu bakımdan böyle bir şahıs hakkında hüsn-ü zann etmek gerekir.

Ben bu hükme ilâve yaparak derim ki, kişinin, o malın nereden geldiğini sorma yetkisi yoktur. Eğer takva sebebiyle midesine, nereden geldiği belli olmayan birşeyi sokmak istemiyorsa bu güzel bir harekettir. Ancak bunu, şüphelendiğini sezdirmeden, güzel bir yolla yapmaya çalışmalıdır. Eğer mutlaka yemesi gerekiyorsa 'Sen bu malı nereden aldın?' demeksizin yemelidir; zira sormak, mal sahibine eziyet verip onun nefretine sebep olur. Herhangi bir müslümana karşı böyle hareket etmek ise, şeksiz şüphesiz haramdır.

Eğer 'Belki adamcağız böyle bir sualden alınmaz' dersen, cevap olarak deriz ki: ('Belki alınmaz' ihtimali olduğu gibi) 'Belki alınır' ihtimali de mevcuttur. Sen *belki*'den sakınarak soruyorsun. Eğer *belki* ile ikna olursan (deriz ki) belki de malı helâldir. Sonuç olarak herhangi bir müslümana eziyet vermek, günah bakımından, şüpheli veya haram birşeyi yemekten daha az birşey değildir! İnsanların çoğu, karşısındaki adamın, sahip olduğu malları tedkik ve teftiş ettiğini sezer sezmez ürker ve böyle bir hareket nefretini mucib olur. Mal sahibinin durumunu onun haberi olduğu halde başkasından sormak caiz değildir. Çünkü mal sahibi, böyle bir durumda daha fazla incinir ve ürker. Eğer mal sahibinin durumunu onun haberi olmadığı halde, başkasından sorarsa, o vakit de mal sahibi hakkında su-i zannda bulunup onun perdesini yırtmış olur. Aynı zamanda böyle bir harekette mal sahibinin durumunu araştırmak sözkonusu olduğu gibi -her ne kadar ortada açıkça bir gıybet yoksa da- gıybeti benimsemek de sözkonusudur. Bütün bu durumlar, Allah Teâlâ'nın şu ayetinde yasak olarak ilân edilmiştir:

> Zannın çoğundan sakınınız; çünkü zannın bazısı günahtır. Sakın tecessüs etmeyin; (insanların ayıplarını araştırmayın, gizliliklerini açığa çıkarmayın) ve sakın bir kısmınız diğer kısmınızı gıybet etmesin.
>
> (Hucurât/12)

Nice cahil zâhid vardır ki, başkasının gizli taraflarını -sözde dindarlığın icabı imiş gibi- araştırmak suretiyle kalpleri kendisinden nefret ettirir. Muhâtabına kırıcı, katı bir şekilde konuşur. Şeytan onun bu hareketini kendisine, 'Helâl yiyorum' şeklinde şöhretinin yayılmasına taraftar olduğu için güzel göstermektedir! Eğer onu hareket ettiren şey hakîkaten dinin katıksız duygusu olsaydı, herhangi bir müslümanın kalbini kırmak kendisine, nereden geldiğini bilmediği birşeyi yemekten daha korkunç gelecekti... Çünkü bilmediği birşeyi yemekten dolayı muâheze edilmez. Zira ortada sakınmasını gerektirecek herhangi bir belirti ve alâmet yoktur.

Takva yolu, yemeyi tecessüs etmeksizin terketmektir; yemenin gerekli olduğu zaman da, yemek ve sahibi hakkında hüsn-ü zannda bulunmaktır. İşte ashab-ı kirâmın bilinen durumu böyleydi. Takvada ashab-ı kirâmdan daha ileri gitmeye çalışanlar, sapıtan birer bid'atçıdırlar! Bunlar hiç de selefe tâbi olmuş kimseler değildirler. Yeryüzünde bulunan herşeyi Allah yolunda infak etse bile, hiç kimse ashab-ı kirâmın Allah için verdiği bir avuç veya yarım avuç sadakasının sevabını dahi elde edemez. Ashab-ı kirâmın durumu nasıl böyle olmasın? Çünkü Hz. Peygamber, Berîre'nin (veya Büreyre) yemeğinden yemiş; 'Bu yemek zekâttandır' denildiği zaman da şöyle buyurmuştur:

هُوَ لَهَا صَدَقَةٌ وَلَنَا هَدِيَّةٌ.

O Büreyre için zekât, bizim içinse (Büreyre'nin malı olması dolayısıyla) hediye sayılır.[69]

Görülüyor ki, Hz. Peygamber 'O zekâtı Büreyre'ye kim verdi?' diye sormamıştır. Zekâtı veren kendisinin meçhulü olduğu halde Hz. Peygamber o maldan yemekten çekinmemiştir.

İkinci durum: Şüphe uyandıran bir sebepten dolayı *meşkûk* olmasıdır. Biz önce şüphenin suretini, sonrada hükmünü zikredelim. Şüphenin sureti, herhangi bir delilin adamın elindeki malın haram olduğuna delâlet etmesidir. Bu delil, adamın ya yaratılışından, ya elbisesinden, ya giyinişinden, ya fiilinden ya da sö-

---

69) Müslim ve Buhârî, (Enes'ten)

zünden olabilir. Yaratılışından olan delil, zulmedenlerin ve göçebelerin tipinde olmasıdır; çünkü bunlar, zulüm ve yol kesmekle şöhret bulmuşlardır. Ayrıca bıyığının uzun veya saçlarının, ehl-i fesâdın yaptığı gibi sağa sola dağınık olmasıdır. Elbiselerle ilgili delile gelince; bu, aba ve kalansuve (fes) giymek, hükümdarların yardımcılarından olan zulüm ve fesad ehlinin kisvesine bürünmektir. Fiil ve kavl ile ilgili delile gelince; bu da kişinin helâl olmayan şeyleri mülk edinmesini müşahede etmektir. Adamın böyle hareket etmesi, onun malda müsahaleci olduğuna ve helâl olmayanı da edindiğine delâlet eder.

İşte bu saydıklarımız şüphe yerleridir. Bu bakımdan kişi böyle bir kimseden herhangi birşeyi satın almak istediği veya hediye aldığı veya o kimsenin ziyafetine gittiği zaman, adam tanıdık değil ve hali de kişinin nezdinde meçhulse ve saydığımız alâmetlerden herhangi biri de yoksa malın kendi elinde bulunması, onun mülkü olduğuna delâlet eder denilme ihtimali olabilir. Fakat bu delâletler zayıftır. Böyle bir malı satın almak, kabul etmek ve yemek caizdir; terketmek ise takvadandır. İhtimal ki, şöyle denilsin: 'Malın adamın elinde bulunmasının onun mülkü olmasına delâlet etmesi zayıftır. Diğer taraftan bu zayıf delile karşılık olarak bunun benzeri zayıf bir delil karşı çıkmış ve böylece şüphe uyandırmıştır. O halde, onu tedkik ve tahkik etmeksizin kabullenmek, caiz değildir'. Zaten biz de bunu tercih etmekteyiz ve bu şekilde fetva vermekteyiz; çünkü Hz. Peygamber 'Seni şüpheye düşüreni bırak; şüpheye düşürmeyene sarıl!' buyurmuştur. Bu hadîsin zâhiri, Hz. Peygamber'in şüpheli şeyleri bırakmayı emrettiğini ifade eder; her ne kadar bu emrin istihbabî bir emir olma ihtimali varsa da... Çünkü Hz. Peygamber -daha önce geçtiği gibi- başka bir hadîsinde 'Günah, kalpleri şüphelendiren şeydir' buyurmuştur. Böyle bir mal ise, kalpte, inkâr edilemeyecek derecede şüphe uyandırır. Üstelik de Hz. Peygamber malı getirene şöyle sormuştur: 'Getirdiğin zekât mıdır, yoksa hediye midir?' Hz. Ebubekir Sıddîk da hizmetçisine 'Bu sütü nereden getirdin?' diye sormuştur. Aynı soruyu Hz. Ömer de -daha önce geçtiği gibi- sormuştur. Bütün bu sualler, şüphe yerinde tevcih edilen suallerdir. Bunu takva üzerine hamletmek mümkün ise de, bu ancak hükmî bir kıyas ile olabilir. Kıyas ise, böyle bir malın helâl olduğuna şahidlik edemez; çünkü malın adamın elinde bulunması ve adamın da müslüman olması, yalnızca o malın kendisine ait olduğuna delâlet eder. Böyle bir de-

lile karşılık olarak, söylediğimiz deliller çıkıp şüphe uyandırdılar. Bu bakımdan deliller karşı karşıya gelip çarpıştığı zaman, malın ille de haram olmasına herhangi bir dayanak kalmaz.

Malın adamın elinde olmasının ve istishabın hükmü, herhangi bir alâmete dayanmayan bir şüphe ile terkedilemez. Şöyle ki, bozulmuş bir suyun bu bozukluğunun orada uzun zaman durmasından ileri gelme ihtimali vardır. Ancak o suyun içine bir geyiğin işediğini görürsek bu bozulmanın ondan ileri gelme ihtimali de ortaya çıkar. Böylece biz de istishabı (birşeyi eski durumunda bırakmayı) terkederiz. Bizim bu istishabı terkedişimizle elimizdeki misal birbirlerine çok yakındırlar. Ancak bu delâletler arasında tefavüt ve ayrılık vardır. Çünkü bıyıkların uzatılması, *kebâ* denilen elbisenin veya zâlimlerin yardımcılarının kıyafetinin giyilmesi de malı zulmen aldığına delâlet eder.

İlâhî nizama muhalif düşen fiil ve söze gelince; eğer bir mal ile zulmedilmekle ilgili iseler, bunlar da zâhir delil olurlar. Nitekim başkasının malını gasbetmeyi ve zulmetmeyi emrettiğini veya riba akdini yaptığını adamın kendisinden dinlediğimiz gibi. Adamın öfkeli olduğu bir anda başkasına küfrettiğinin veya yanından geçen bir kadına devamlı olarak baktığının görülmesinin onun elindeki malın haram olmasına delâlet etmesi pek zayıftır. Çünkü nice insan vardır ki, malı ararken kılı kırk yarar ve yalnızca helâl şeyleri kabul eder. Bununla beraber öfkelendiği zaman ve şehveti kabardığı an nefsine hâkim olamaz. Bu bakımdan bu farka dikkat etmek gerekir. Bu durum, kolayca zabt u rapt altına alınamaz. O halde kul, böyle durumlarda kalbinden fetva istemelidir. Ben derim ki, bu durum meçhul bir kimsede görüldüğünde hükmü ayrıdır. Eğer Kur'an okumasında, namaz ve abdestinde muttakî bilinen bir kimsede görüldüğünde de ayrı bir hükmü vardır. Mala nisbetle iki delil çarpıştığı zaman, ikisi de düşer. Kişi, durumu meçhul bir kimse gibi olur; zira iki delilden ikisi de malla özel olarak ilgili değildir. Mal hususunda takvaya kaçan nice kimseler vardır ki, başka hususlarda hiç de dikkatli davranmazlar ve yine namaz, abdest ve Kur'an okumak hususunda iyi hareket eden nice kimseler vardır ki ele geçirdiklerini sormadan yutarlar. Bu bakımdan bu yerlerde hüküm, ancak kalbin doğruluğuna meylettiği şekildedir. Çünkü bu, kul ile Allah arasında bulunan bir emirdir. Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği gizli bir sebebe

bağlı olması da uzak bir ihtimal değildir. Bu, kalbin elem duymasının hükmüdür. Sonra başka bir inceliğe dikkat etmelidir.

Bu delillerin delâleti, ancak malın çoğunun haram olduğuna delâlet etmesi halinde nazar-ı itibara alınır. Meselâ, kişinin zâlimlere yardım eden askerlerden veya sultanın memurlarından olması veya matemlerde matem havasını idare etmek veya şarkı söylemek suretiyle para kazanan kadınlardan olmasıdır. Eğer delil, adamın malında haramın az olduğuna delâlet ederse, o vakit adamla herhangi bir iş yapan müslümana sormak, 'Bu mallar helâlinden midir, haramdan mıdır?' şeklinde izahat istemek farz olmaz. Ancak böyle bir durumda sormak takvadan sayılır.

Üçüncü durum: Bir nevi tecrübe ve temas neticesinde durumun mâlûm olmasıdır. Şöyle ki, malın helâl veya haram olmasının bilinmesini gerektirecek derecede bir temas ve deneme vardır. Meselâ zâhirde adamın âdil, dindar ve salih bir kimse olduğunu bilmek gibi... Bu adamın, iç âleminde görünüşünden apayrı bir durumda olması mümkündür. İşte böyle bir kişinin malını sormak gerekmez ve caiz de değildir; tıpkı durumu meçhul olan kimse bahsinde olduğu gibi... En uygunu; böyle bir durumda bu adamla her sahada çekinmeden alıp vermek ve muamelede bulunmaktır. Hatta böyle biri ile çekinmeden muamelede bulunmak, durumu meçhul bir kimsenin yemeğini çekinmeden yemekten daha doğru ve şüpheden de daha uzaktır. Çünkü meçhul bir kimsenin yemeğini çekinmeden yemek, haram değil ise bile takvadan uzaktır. Salih kimsenin yemeğini yemek ise, peygamberlerin ve velîlerin âdetidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَاتَاْكُلْ اِلاَّ طَعَامَ تَقِىٍّ وَلاَ يَاْكُلْ طَعَامَكَ اِلاَّ تَقِىٌّ.

Sadece muttakîlerin yemeğini ye ve senin yemeğinden de sadece muttakî kimseler yesin.

Adamın zâlimlerin yardımcısı veya sesi, oyunu ve çalgısıyla kazanan biri veya faizci olduğu; heyetine, şekline, elbisesine bakmaya lüzum kalmaksızın, tecrübe ile bilindiği zaman şüphe yerinde olduğu gibi burada sormak da farz olup kaçınılmaz bir hale gelir. Hatta bu, şüphe yerinde sormaktan daha evlâdır.

II. Malın Durumu

Bu kaynakta şüphe, mal sahibinin durumuna değil, malın durumuna dayanır. Şöyle ki, helâl ile haram birbirine karışmıştır. Mesela herhangi bir çarşı esnafının, çarşıya gelen birkaç yük gasp malından satın almaları gibi... Bu durumda bu hâdisenin cereyan ettiği memlekette alıcıların, satın aldıkları malın durumunu sormaları farz değildir. Ancak satıcıların elindeki malın çoğunun haram olduğu anlaşılırsa sormak farz olur. Eğer malın en çoğu haram değilse, sormak farz olmaz; fakat takvadandır. Büyük çarşılar memleket hükmünde gibidir. Malın çoğu haram olmadığı takdirde sormanın ve tedkik etmenin farz olmadığının delili şudur: Ashab-ı kirâm, pazarlarda riba parası, ganimetten çalınmış ve benzerleri paralar ve mallar bulunduğu halde alışveriş yaparlar ve hiçbir akidde sormazlardı. Satın aldığı malın durumunu sormak, pek nadir olarak ve sadece sahabenin bazılarında görülmüştür. Bu da muayyen şahıslar hakkında ve şüphe yerlerinde olurdu. Ashab-ı kirâm daha önceden müslümanlarla muharebe edip onların mallarını alan kâfirlerle savaşır ve bu savaştıkları kâfirlerin mallarını da ganimet olarak alırlardı. Böylece ganimet olarak aldıkları malların daha önce müslümanlardan alınan mallar olması ihtimali vardır. Böyle bir malın meccanen alınması bütün ulemanın ittifakıyla helâl değildir. Hatta İmam Şâfiî'ye göre, sahibine geri verilir. Ebu Hanife'ye göre sahibinin, fiyatını vererek onu geri alması daha evlâdır. Fakat buna rağmen ashab-ı kirâmın böyle bir mal hususunda tedkikte bulundukları nakledilmiş değildir.

Hz. Ömer, Azerbaycan'a (oradaki orduya) şöyle yazmıştır: 'Siz murdar olmuş hayvanların da kesildiği bir memlekette bulunuyorsunuz. Bu bakımdan kesilen malı murdarından ayırdetmeye dikkat edin!'

Böylece Hz. Ömer, orada bulunan orduya bu hususta sormaya izin verip bunu emretmiştir. Fakat o malların karşılığı olan paraların nereden geldiğini sormayı emretmemiştir; çünkü o memlekette yaşayanların paralarının çoğu murdar hayvan derilerinin karşılığı değildir; her ne kadar orada murdar hayvan derileri satılmakta ve hatta satılan derilerin çoğu murdar hayvanların derileri ise de... İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'Siz, kasaplarının çoğu

ateşperest olan bir memlekette bulunuyorsunuz. Bu bakımdan kesilenle kesilmeyen hayvanı ayırdedin!'

İbn Mes'ud, bu emriyle, sormayı çokluğa bağlamış olmaktadır.

Bu bölümün iyice anlaşılması için, birçok misaller vermek ve âdetlerde vukû bulan birçok meseleleri ortaya koymak gerekir. Bu bakımdan bu meseleleri ortaya koymaya çalışacağız:

I. Mesele

Muayyen bir şahıs vardır ki malına haram karışmıştır. Herhangi bir dükkânda, gasbedilen yiyecek maddelerinin veya yağma edilen malların satılması; kadının, reisin, valinin veya fakîhin maaşının zâlim bir sultandan gelmesi gibi. Bu adamın babasından kendisine miras olarak kalan veya çiftçilikten, ticaretten elde ettiği veyahut sahih muamelelerle alış-veriş yaparak kazandığı bir miktar malı da vardır. Bu durumlarda, eğer kişinin malının çoğu haram ise, onun ziyafetinden yemek caiz olmadığı gibi hediyesini ve sadakasını da ancak tedkik ve teftişten sonra kabul edebilir. Eğer alınan malın, helâl bir yönden elde edilmiş olduğu anlaşılırsa alınır; aksi takdirde terkedilir. Eğer haram daha az ve malın haram olup olmadığında da şüphe varsa; böyle bir durumda biraz düşünmek gerekir; çünkü bu, iki rütbe arasında bir rütbedir. Biz daha önceden 'Eğer kesilmiş bir hayvan meselâ on tane murdar hayvana karışsa hepsinin etini yemekten sakınmak farzdır' demiştik. İşte bu mesele, bir taraftan tıpkı ona benzer. Şöyle ki; tek kişinin malı mahsur ve sayılıdır. Hele malı sultanlarınki gibi çok değilse, sayılı oluşu daha da bariz bir şekil alır. Bu mesele, aynı zamanda o meseleye bir yönden de ters düşmektedir. Zira ölü hayvanın şu andaki varlığı yakînen bilinmektedir. Helâl mala karışan haramınsa halihâzır da adamın elinden çıkmış olma ihtimali vardır. Eğer mal az ve haram kısmın el'an adamın elinde bulunduğu da kesinlikle bilinirse, bu mesele ile murdar olmuş hayvanlara karışan kesilmiş hayvanın meselesi bir olur. Eğer mal çok ve haram kısmın da el'an olmaması ihtimali varsa, bu durumda mesele murdar hayvanlara karışan kesilmiş hayvan meselesinden daha hafif olur. Fakat çarşılar ve memleketlerde benzeyiş vardır. Ancak murdar hayvanlar meselesi bu meseleden daha (ceza bakımından) şiddetlidir; çünkü orada muayyen bir şahsın malı olma meselesi vardır. Aslâ şüphe edil-

meyecek bir nokta vardır ki burada sakınmamak takvadan cidden pek uzaktır. Fâsıklık olduğunu düşünmekse adâlete ters düşer.

Bu durum, mânâ bakımından çözülmez ve girift bir durumdur; çünkü iki tarafta benzeyişler olması ve birinin diğerini çekip cezbetmesi ihtimali çok büyüktür. Nakil hususunda da çözülmezdir; çünkü sahabe-i güzînin ve tâbiîn-i kirâmın bu hususta rivayet edilen imtinâ ve çekinmeleri kesin olarak haram olduğuna hamledilemez. Takva üzerine hamledilmesi de imkân dâhilindedir ve burada haramı ifade eden bir nassa (kesin emre) da tesadüf edilmemektedir. Ashab-ı kirâmın, böyle bir maldan yediklerine dair -meselâ Ebu Hüreyre'nin, Muaviye'nin malını yemesi gibi- rivayetlere gelince, eğer yemek sahibinin elinde bulunan mal içerisinde haram olduğu bilindiği halde ashab-ı kirâmın o maldan yemesi, ihtimal ki, tam tedkik yaptıktan ve yediği malın helâl bir kaynaktan geldiğine dair kanaat hasıl ettikten sonra olmuştur.

Fiillerin bu hususa delâlet etmeleri pek zayıftır. Müteahhirîn-i ulemanın mezhepleri ise değişiktir. Hatta bazıları 'Eğer sultan bana birşey verirse onu çekinmeden alırım' demek suretiyle elindeki malın çoğu haram olan bir kimseden alınan malın, aynısı bilinmediği ve helâl olma ihtimali olduğu takdirde mübah olduğunu savunmuşlar ve delil olarak da selef-i sâlihînden bazılarının (*sultanların malları* bahsinde geleceği gibi) sultanlardan caizeler ve hediyeler almalarını göstermişlerdir.

Eğer haram kısım, malın en azıysa ve el'an mal sahibinin elinde bulunmama ihtimali de varsa, böyle bir maldan yemek haram değildir. Eğer yüzde yüz haram olan şeyin el'an mal içerisinde bulunduğu tahakkuk ederse -tıpkı murdar hayvanların leşlerine karışan kesilmiş hayvanın meselesinde olduğu gibi- bu mesele, hakkında ne diyeceğini bilemediğim ve müftüyü şaşırtacak şüpheli meselelerdendir. Çünkü bu mesele, sayısı belli olanla belli olmayanın benzeyişi ve müşabeheti arasında dönen bir meseledir.

Kendisine süt emziren kadının, on kadınlı bir köyün kadınlarıyla karışması halinde kişinin bunlardan hiçbirini nikâhlamaya yanaşmaması ve bundan kaçınması farzdır. Eğer onbinlerce kadının bulunduğu bir memleketin kadınlarıyla karışmışsa, çekinmeden evlenebilir. On ile onbin arasında bir sürü sayı vardır.

Eğer ben, bunlar hakkında sorguya çekilirsem; bu, hakkında ne söyleyeceğimi bilemediğim bir mevzû olacaktır. Ulema bundan çok daha açık meselelerde dahi durmuşlar, *olur* veya *olmaz* dememişlerdir. Ahmed b. Hanbel'e 'Bir adam bir av hayvanına ok atar ve isabet alan hayvan da gidip başkasının arazisinde düşerse, acaba bu yaralı hayvan ok sahibinin midir yoksa arazi sahibinin midir?' diye sorulduğunda 'Bilemem' demiştir. Aynı mesele hakkında birkaç defa müracaat edildiği halde İmam Ahmed 'Bilemem'den başka bir cevap vermemiştir. Biz bunların çoğunu ilim bahsinde seleften nakletmiştik. Bu bakımdan müftü, bütün bu suretlerde hükmü idrâk edeceğinden ümidini kesmelidir.

İbn Mübârek'e, Basralı bir arkadaşı şöyle sorar:

- Sultanlarla alışveriş edenlerle alışveriş edebilir miyim?

- Eğer sultanlardan başkasıyla alışveriş etmiyorlarsa, onlarla alışveriş yapma! Yok eğer hem sultanlarla ve hem de başkalarıyla alışveriş ediyorlarsa onlarla alışveriş yapabilirsin.

Bu fetva, elinde bulunan malın azı haram veya şüpheli olan kimselerle muamelede bulunmanın müsamahalı olduğuna delâlet eder. Yine malın çoğunun haram olması halinde de müsamaha etme ihtimali vardır. Kısacası, ashab-ı kirâm kasaplarla, fırıncı ve tüccarlarla -fâsid akid yaptıkları veya sultan ile bir defa muamelede bulundukları için- muamelelerini tamamıyla terketmemişlerdir. Bunu takdir etmek ise gayet zordur. Mesele esasında oldukça problemlidir.

Soru: Hz. Ali sultandan mal almaya ruhsat vererek 'Sultanın sana verdiğini al; o sana helâlinden verir; çünkü onun malında, helâlinden alınan, haramdan alınandan daha fazladır' buyurmuştur. İbn Mes'ud'a 'Benim bir komşum var. Kendisini kötü olarak tanırım. Bazen bizi dâvet ediyor. (Biz de komşuluk sebebiyle icabet ediyoruz). Bazen de muhtaç olup kendisinden borç para alıyoruz. Ne dersiniz?' diye sorulduğunda, şöyle buyurmuştur: 'Seni çağırdığı zaman dâvetine icabet et. Muhtaç olduğun zaman kendisinden borç para alabilirsin; çünkü bunda senin için kolaylık, onun içinse günah vardır'. Selman-ı Fârisî de buna benzer bir fetva vermiştir. Hz. Ali, sultanın malının çoğu helâl olduğu için alınmasına ruhsat vermiştir. İbn Mes'ud da işaret yoluyla 'O bildiği için mesul ve günahkâr olur; sen de bilmediğin için âfiyetle

yiyebilirsin' demek suretiyle illete temas etmiştir. Rivayet edildiğine göre adamın biri İbn Mes'ud'a gelerek 'Faiz yiyen bir komşumuz bizi yemeğe davet ediyor. Onun davetine icabet edelim mi?' diye sorar. İbn Mes'ud da 'Evet!' cevabını verir. İmam Şâfiî ve İmam Mâlik de mallarına haram karıştığını bilmekle beraber halifelerin ve sultanların hediyelerini kabul etmişlerdir.

Cevap: Hz. Ali'den nakledilen yukarıdaki rivayet, onun tam bu söylenenin aksiyle şöhret bulmuş olan takvasına zıt düşmektedir. Çünkü Hz. Ali, devlet hazinesinden mal almaktan imtina ettiği için kılıcını satmaya mecbur kalmış bir zattır. Onun gusül zamanında giyebileceği bir iç gömleğinden başka bir elbisesi yoktu. Ben bunu söylemekle, Hz. Ali'nin yukarıdaki ruhsatının, böyle bir malın alınmasının caiz oluşuna açık bir ruhsat olduğunu, fiilinse takvaya hamledilmesinin muhtemel olduğunu inkâr etmiyorum. Fakat eğer Hz. Ali'nin böyle dediği doğru ise, sultanın malının başka bir hükmü vardır; çünkü sultanın malı çokluk hükmüyle nerde ise hasr altına alınmaz bir mala (hüküm bakımından) yaklaşmaktadır. Bunun tafsilâtı ileride gelecektir. Aynı şekilde İmam Şâfiî ve İmam Mâlik'in yaptıkları da, sultan malıyla ilgilidir. Bunların hükmü de ileride gelecektir. Biz ise burada fertlerin haklarından bahsediyoruz. Fertlerin malları ise, hasra (adedinin belli olmasına) yakındır.

İbn Mes'ud'un sözüne gelince, onun bu sözünü sadece Cevvab et-Teymî nakletmiştir ki bu zatın hıfzı zayıftır. Kendisinden nakledilen meşhur rivayete göre, İbn Mes'ud şüphelilerden kaçınırdı. Şöyle ki; o "Sakın hiçbiriniz 'Ben Allah'tan korkuyorum, bunun yanısıra O'nun rahmetinden de ümidimi kesmiyorum' demekle iktifa etmesin; çünkü helâl de haram da apaçıktır. Bu ikisi arasında şüpheli birtakım işler vardır. Bu bakımdan seni şüpheye düşüreni bırak, düşürmeyeni yap!" derdi. Yine İbn Mes'ud şöyle buyurmuştur: 'Kalbinizi rahatsız eden şeylerden kaçının; çünkü onlarda günah vardır'.

Soru: Siz neden 'Malın çoğu haram olduğu zaman o maldan almak caiz değildir' dediniz? Oysa o maldan alınan şeyin haram olduğuna özel olarak delâlet eden bir alâmet de yoktur. Elde bulunmak ise sahibinin mülkiyetine delâlet eder. Bunun için de, bu maldan çalan kimsenin eli kesilir. Malın çoğunun haram olması, böyle bir zannı, ayn hakkında değil, aksine o zamandaki malların

umumu hakkında gerektirir. Bu bakımdan buradaki hüküm, çarşıların çamuru hakkındaki ve çoğu haram olduğu halde sayısı belli olmayan bir mal ile karışma hakkındaki zann-ı galib gibi olsun. Bu hükmün doğruluğuna 'Seni şüpheye düşüreni bırak, düşürmeyeni yap' hadîsinin umumî oluşunu delil göstermek doğru değildir; çünkü ulemânın ittifakıyla bu hadîs-i şerîf, umumî değil, bilakis bazı yerlere mahsustur. Şöyle ki, mülkün kendisinde şüphelenmeyi gerektiren bir alâmet vardır; yani az olan bir mal, sayısı belli olamayan bir mala karışmıştır. Böyle olması, şüpheyi icab ettirir. Buna rağmen siz haram olmadığını kesinlikle ifade ettiniz...

Cevap: Malın elde bulunması, *istishab* gibi zayıf bir delildir ve ancak kuvvetli bir delil ile muâraza etmediği takdirde tesirli olur. Bu bakımdan helâl ile haramın karıştığını ve karışan haramın el'an mevcut olduğunu kesinlikle bildiğimiz; malın o haramdan hali olmayıp çoğunun haram olduğunu kesinlikle anladığımız vakit -ki bu da muayyen ve malının sayısı belli olan bir şahıs hakkında sabittir- elin isteğinden yüz çevirmek, yani elde bulunması helâl olduğunu gösterir demeyip onunla muameleyi bırakmak vacib olur. Eğer Hz. Peygamber'in 'Seni şüpheye düşüreni bırak, şüphesiz olanı yap' hadîs-i şerîfi buna da hamledilmezse, artık hamledilecek hiçbir yer kalmaz. Çünkü bu hadîsin, sayısı belli olmayan bir helâle karışan az haram üzerine hamledilmesi mümkün değildir. Zira bu şekildeki mal Hz. Peygamber zamanında da mevcuttu. Oysa o alış-verişi ve ziyafetleri terketmemiştir. Hülâsa, hadîs hangi mevzua hamledilirse edilsin, her hâlukarda yukarıdaki sûret, hadîsin mânâsına dahildir. Hadîsteki yasağı tenzih üzerine hamletmek ise -muteber bir kıyas olmadığı halde- hadîsi zâhirinden uzaklaştırmak demektir; çünkü böyle bir malın haram olması, alâmetlerin ve istishabın kıyasından uzak değildir. Zannın oluşmasında çokluğun tesiri olduğu gibi, malın miktarının belli olmasının da tesiri vardır. Burada ise bu iki tesir ve etki eden diğer sebepler biraraya gelmişlerdir. Hatta Ebu Hanife 'Temiz olan fazla olmadıkça, kaplar meselesinde sakın ictihad etme!' buyurmuştur. İşte görüldüğü gibi, Ebu Hanife, *istishab* ile *ictihad*'ın birleştirilmesini alâmet ve çokluktan gelen kuvvet ile şartlandırmıştır. 'Kişi istediği kabı ictihadsız olarak ve yalnızca istishaba dayanarak alabilir' diyen kimse, bu kaplardan içmeyi de caiz görür. Bu sözü söyleyenin aynı zamanda malın sadece elde bu-

lunmak alâmetiyle caiz olmasını da kabul etmesi gerekir. Oysa bu kaide, su ile iltibas edilen bevl (sidik) meselesinde geçerli olmaz; çünkü orada istishab yoktur. Biz bu kaideyi, kesilmiş hayvanlarla karışıp onlara benzeyen murdar hayvan meselesinde de devamlı bir kıyas olarak ileri süremeyiz. Çünkü murdar olan hayvanda *istishâb* yoktur. El ise, onun murdar olmamasına delâlet etmez. Fakat mübah yemekte el, onun mülk olduğuna delâlet eder. Bu bakımdan burada dört mütaallâk vardır:

1. İstishab

2. Karışılmışın az veya çok olması

3. Karışılmışın mahsur (adedi belli) veya geniş olması

4. İctihad yapılabilmesi için şeyin aynısında (kendisinde) özel bir alâmetin bulunması

Bu bakımdan bu dört şeyin toplamından gafil olan kimse çoğu zaman yanlışlık yapar! Birçok meseleleri, aralarında benzerlik olmadığı halde başka meselelere benzetir. O halde bizim söylediklerimizden şu hakîkat meydana çıkar:

Bir şahsın karışık malının ya en çoğu ya da en azı haram olacaktır. Bu iki ihtimalin her biri ya yakînen bilinecek veya bir alâmetten yahut da herhangi bir vehimden doğan bir zann ile bilinecektir. Bu bakımdan şu iki yerde sormak farzdır: Haramın a) kesinlikle, b) zann ile çok olduğu bilinirse, mesela malının tamamının ganimetten gelme ihtimali bulunan ve durumu meçhul olan bir Türk'ü gördüğü zaman...[70] Eğer malının en azının haram olduğu yakînen bilinirse, burası tevakkuf yeri olur. Selef-i sâlihînin çoğunun sîreti ve hallerin zarureti ruhsata meyletmeyi işaret eder. Diğer üç kısma gelince; bunlarda sormak asla ve kat'a farz değildir.

II. Mesele

Eline zâlim bir sultandan aldığı haram bir maaşın veya başka bir haram kaynaktan gelen bir malın geçtiğini bildiği ve o haram malın şu anda elinde bulunup bulunmadığını bilmediği bir kim-

70) Bazı nüshalarda 'Malının tamamının ganimet malı olmama ihtimali vardır' şeklinde vârid olmuştur.

senin yemeğinden yiyebilir. Bu hususta tedkik ve teftişte bulunması gerekmez. Ancak böyle bir mal hususunda tedkik yapmak takvadandır. Eğer o haram maldan birşeyin kaldığını biliyor, fakat bunun, malın en azını mı yoksa en çoğunu mu teşkil ettiğini bilmiyorsa, haram kısmın, malın en azı olduğunu kabul ederek o yemekten yiyebilir. Daha önce de en azı haram olduğu takdirde durumun müşkil olduğunu beyan etmiştik. Bu ise ona yakın bir meseledir.

III. Mesele

Vasiyetlerin, evkaf veya hayırların mütevellisi olan bir kimsenin elinde iki mal varsa, o da gereken sıfatlara sahip olmadığı için onların birisinde hak sahibi fakat diğerinde değilse, acaba böyle bir kimsenin vakıf sahibi tarafından kendisine teslim edilen malı alabilme yetkisi var mıdır? İşte bu hususta düşünmek gerekir. Eğer o sıfat (o maldan yemeyi gerektiren nitelik), onun (mütevellinin) bildiği açık bir sıfatsa ve kendisi de zâhirde âdil bir kimse ise, mütevelli o malı tedkik etmeksizin alabilir. Çünkü mütevelliye ancak müstahak olduğu maldan verilir, mütevelli de ancak o maldan sarfeder. Eğer o malın mütevelliye verilmesini gerektiren sıfat ve nitelik gizliyse; mütevelli de helâl ile haramı karıştıran ve yaptıklarına dikkat etmeyen bir kimse olarak biliniyorsa, o zaman tedkik etmek ve sormak gerekir. Çünkü burada mülkiyet ve istishab yoktur ki, ona itimad edilsin. Bu tıpkı Hz. Peygamber'in sadaka ve hediyeyi sorup, bunlar hususunda tereddüt etmesine benzer. Çünkü el, hediyeyi sadakadan ayırmaz. *İstishab* da yoktur. Bu bakımdan burada ancak sormak ve tedkik etmek kurtarır. Madem ki biz, meçhul bir mal hakkında sormayı iskat edip, tedkik gerekmez dedik, o halde mal bir kişinin elinde bulunduğu ve o da müslüman olduğu zaman da sormayı iskat etmiş olduk. Hatta kişinin, müslüman olduğunu bilmediği ve ateşperest olma ihtimalinin de sözkonusu olduğu bir insanın kestiği hayvanın etinden, onun (kesenin) müslüman olduğunu bilmedikçe alması caiz değildir. Çünkü el (bir kişinin elinde bulunması), ölü hayvanın murdar olmadığına, kişinin sureti de, onun müslümanlığına delâlet etmez. Ancak o memleketin ahâlisinin çoğu müslüman ise, üzerinde küfür alâmeti bulunmayan bir kimsenin müslüman olduğunu zan-

netmek caizdir; her ne kadar yanılmak mümkün ise de... Bu bakımdan el ve durumun şahidliğinin geçerli olduğu yerlerle geçerli olmadığı yerleri karıştırmamak gerekir.

IV. Mesele

Kişi, içerisinde gasbedilen evlerin bulunduğunu bildiği bir şehirden ev satın alabilir. Çünkü gasbedilen evler, sayısı belli olmayan evlerle karışmıştır. Ancak burada sormak, ihtiyat ve takvaya daha uygundur. Eğer bir sokakta on ev varsa ve içlerinden birisi gasb veya vakfedilmişse onu ayırdetmeksizin o on evden birisini satın alması caiz değildir. Bu durumda tedkik etmek farz olur. Kişi, içerisinde muayyen mezheplerin sâliklerine vakfedilmiş hanlar ve imarethanelerin bulunduğu bir şehre girdiğinde eğer kendisi de o mezheplerden birisinin sâliki ise, istediği evde oturamaz. Ancak kendi mezhebinin sâliklerine vakfedilen bir evde oturabilir. Ama aynı memleketin vakfından sormaksızın yiyebilir; çünkü mezheplere göre vakfedilen evlerin karışması, adedi belli olan şeylerin karışmasıdır. Bu bakımdan mutlaka kendi mezhebine vakfedileni diğerlerinden ayırması gerekir. Mübhem olsa bile hemen rastgele yerde konaklayamaz; çünkü herhangi bir şehirde medrese, tekke ve imaretlerin adedi muhakkak bellidir ve olması da lâzımdır...

V. Mesele

Tedkik ve teftişin takvadan olduğunu söylediğimiz durumlarda, yemek veya mal sahibinin öfkelenmeyeceğinden emin olmadığı takdirde sormamalıdır. Ancak malının en çoğunun haram olduğu sabit olursa, tedkiki ve sormayı farz görürüz. Böyle bir durumda mal sahibinin öfkelenip öfkelenmemesine aldırmaksızın sormalıdır. Hatta zâlimi bundan daha fazlasıyla tâciz etmek gerekir. Zaten bu gibi kimseler çoğu zaman sormaktan da öfkelenmezler. Malı, adamın vekilinin, hizmetçisinin, talebesinin veya gözetimi altında bulunan aile efradının bir ferdinden alıyorsa, şüpheye düştüğü takdirde onun durumunu sorabilir. Çünkü bunlar, onun sualinden öfkelenmezler. Bir de, onlara helâlin yolunu göstermek için sorması gerekir. Bunun içindir ki Hz. Ebubekir Sıddîk hizmetçisine, Hz. Ömer de kendisine zekât develerinin sütünden içiren kimseye bunun kaynağını sormuştur. Yine Hz. Ömer, Bahreyn'e

vali olarak atadığı Ebu Hüreyre'ye 'Allah sana rahmet eylesin! Bu malın tamamı helâl midir?' buyurmuştur.

Hz. Ali de şöyle buyurmuştur: 'Allah nezdinde, devlet başkanının adâlet ve şefkatinden daha sevimli birşey olmadığı gibi, onun zulmünden ve katılığından da daha menfur birşey yoktur'.

VI. Mesele

Hâris b. Esed el-Muhasibî şöyle buyurmuştur:

> Eğer kişinin bir dostu veya kardeşi olur ve kendisine sorduğunda öfkelenmeyeceğinden emin bulunursa takva için ona malının durumunu sormamalıdır. Çünkü bazen bilmediği yeni şeyler meydana çıkıp o adamın perdesinin yırtılmasına; perdenin yırtılması da birbirlerine buğzetmeye sebep olabilir.

Hâris el-Muhasibî'nin bu sözleri çok güzeldir; çünkü sormak farzdan değil, takvadan geliyorsa böyle durumlarda takva, adamın perdesini yırtmaktan sakınmaktır. Adamın kin ve nefretini kabartmamak, takvaya riayet etmemekten daha ehvendir. Hâris el-Muhasibî bu sözlerine şunları da eklemiştir:

> Eğer dostunun veya kardeşinin malının bir kısmı hakkında şüpheye düşerse yine sormaması; bilakis 'O bana malın helâlinden yedirir ve beni korur' zannında bulunması gerekir. Eğer buna rağmen kalbi mutmain olmazsa, yemekten, ince ve zarif bir şekilde kaçınsın; yemekten imtina etsin, adamın perdesini, sormak suretiyle yırtmasın...

Muhasibî şöyle devam eder: 'Çünkü ben ulemadan bunun aksini yapan bir kimseyi görmedim'. Bu bakımdan şöhret bulmuş zühd ve takvasına rağmen Hâris el-Muhasibî'den böyle birşeyin sâdır olması delâlet eder ki, mala az haramın katılması halinde müsamaha göstermek caizdir; ancak bu hüküm *tevehhüm* ve *zann* anında böyledir. *Tahakkuk* anında (yani mal'a kesinlikle haram katıldığı bilindiğinde) ise mesele değişir. Çünkü şüphe mânâsına gelen *rebeh* kelimesi tevehhüme delâlet eder; yakîni icab ve ifade etmez. Bu bakımdan sorma anında bütün bu incelikler nazar-ı itibara alınsın.

VII. Mesele

İtiraz: Malının bir kısmı haram olan kimseden sormanın ne faydası vardır? Oysa haram malı helâl sayan kimse çoğu zaman

yalan söyler. Bu bakımdan onun emin olduğuna güvenilirse helâl hususundaki dindarlığına da güvenilsin?

Cevap: Malına haram katıldığı bilinen, ziyafetinde hazır bulunmanda veya hediyesini kabul etmende bir gayesi olan kimsenin sözüne itimad edilemez. Bu bakımdan ona sormakta da hiçbir fayda olmaz. O halde onun malının helâl olup olmaması hususu kendisinden değil, başkasından sorulmalıdır. Satıcı olduğu ve kâr için alış-verişinin teşvikini istediği zaman da durum böyledir. Onun 'Bu mal helâldır' demesine güvenilmez ve kendisine, 'Bu mal haram mıdır, değil midir?' diye sormanın da hiçbir faydası yoktur. Böyle bir malın durumu başkasından sorulur. Mal sahibi itham edilmiş bir kimse değilse, kendisinden malının durumu sorulabilir. Malın mütevellisine 'Bu malı hangi cihetten alıyorsun?' diye sorulduğu veya Hz. Peygamber'in kendisine mal getiren kişiye 'Bu mal hediye midir, yoksa sadaka mıdır?' diye sorduğu gibi.... Zira böyle bir sual, mal sahibini rahatsız etmediği gibi, soranı da itham etmez. Aynı şekilde adamı helâl kazancın yolunu bilmemekle itham ettiği ve doğru kazancın yolunu gösterdiği zaman da bu söylediklerinden ötürü itham edilemez.

Adamın kazanç yolunu bilmek için, onun kölesinden ve hizmetçisinden de sormalıdır; çünkü burada sormak fayda verir. Mal sahibi itham edilen bir kimse olduğu zaman onun durumunu başkasından sormalıdır. Sorularına âdil bir kimse cevap verirse, onun sözünü kabul etmelidir. Eğer fâsık bir kimse cevap verirse ve halinden de yalan söylemediği anlaşılırsa; yani yalan söylemek için hiçbir gaye ve garazı (sebebi) yoksa onun sözünü de kabul etmek caiz olur. Çünkü fâsıklık onunla Allah arasında bir durumdur. Ondan istenilen, nefsinin şâyân-ı itimad olmasıdır. Bazen fâsığın sözünden gelen güven, birtakım ahvalde âdilin sözünden temin edilemez. *Her fâsık yalan söyler* diye bir kaide olmadığı gibi, *zâhirde âdil görünen herkes de doğru söyler* diye bir kaide de yoktur. Şâhidliğin geçerli olmasının zâhirî adâlete bağlanması, ancak zaruretten ötürüdür; çünkü insanların iç âlemlerine muttalî olunamaz. Kaldı ki, Ebu Hanife fâsığın şâhidliğini kabul etmiştir. Nice şahıs vardır ki, kendisini tanır ve günah işlediğini bilirsin; fakat herhangi birşey hakkında sana haber verdiğinde ona güvenirsin. Aynı şekilde güvenilir olarak bildiğin ve erginliğe yaklaşmış bir çocuğun haber vermesi de güvenmeyi gerektirir ve sözüne itimad edilir. Hali hiç bilinmeyen bir meçhul haber verdiği

zaman, biz böyle bir kimsenin elinden yemenin caiz olduğunu daha önce zikretmiştik; çünkü malın elinde bulunması, zâhirde mülkün kendisine ait olduğuna delâlet eder.

Çoğu zaman, zâhirde müslüman olması kişinin doğruluğuna delâlet eder; fakat bu söz üzerinde biraz düşünmek gerekir. Ama böyle bir kimsenin sözü nefiste, az da olsa mutlaka bir tesir bırakır. Hatta bu tipten bir cemaatin bir araya gelmesi kuvvetli bir zannı ifade eder. Ancak cemaatten bir tek kişinin sözü gayet zayıf bir tesir bırakır. Bu bakımdan onun kalpteki tesirinin haddine bakılmalıdır; çünkü böyle durumlarda asıl fetvayı veren kalptir. Kalbin, ibarelere sığmayacak kadar gizli karînelere iltifatı vardır. O halde kalp hakkında engin düşünmelidir. Kalbe iltifat etmenin farz olmasına, Ukbe b. Hâris'ten gelen şu rivayet delâlet etmektedir: Bu zat Hz. Peygamber'e gelerek şöyle der: “Ben bir kadınla evlendim. Sonra siyah bir cariye gelip ‘İkinizi bir arada emzirdim’ dedi. Oysa o kadın (cariye) yalancının biridir”. Bunun üzerine Hz. Peygamber ‘O halde evlendiğin kadını bırak; ondan ayrıl!’ der Ukbe bu sözü söyleyen kadının kıymetini gözden düşürmek üzere ‘Ama o siyah bir kadın?’ der. O zaman Hz. Peygamber şöyle buyurur: ‘Nasıl olur? O ikinizi bir arada emzirdiğini iddia etmiyor mu? O halde artık eşinde senin için hayır yoktur. Onu bırak’. Başka bir ibare şöyledir: ‘Nasıl olur? Oysa bu söz söylenilmiştir!’

Meçhul kimsenin yalanı bilinmedikçe ve sözünde herhangi bir gaye güttüğüne dair bir emare görülmedikçe onun sözü şüphesiz ki kalbe tesir eder. İşte bunun içindir ki bu durumda sakınmak daha ihtiyatlı olur. Eğer kalp onun sözüne tam olarak güvenirse, o zaman sakınmak farz olur.

VIII. Mesele

Sormanın farz olduğu yerde iki âdilin ifadeleri çelişirse, ikisinin de şâhidlikleri itibardan düşer. İki fâsığın şâhidliği de böyledir. Kişinin kalbinde âdillerden veya fâsıklardan birinin kavlinin daha racih ve kuvvetli gelmesi; yani çoklukla veya mârifet ve denemeden gelen özellikle taraflardan birisinin tercihi caizdir. Bu mesele, tasviri çeşitli dallara ayrılan bir meseledir.

IX. Mesele

Başkasına mahsus bir mal yağma edildiği zaman herhangi bir insanın elinde o mal çeşidinden görülüp satın alınmak istenildiğinde, onun gasbedilen maldan olmaması muhtemel ise

(dikkat edilir) ve satan kişi de salih bir kimse olarak biliniyorsa, ondan satın almak caizdir. Ancak almamak takvadandır. Eğer satan kişinin durumu meçhul ve ahvali alıcı tarafından bilinmiyorsa o zaman dikkat edilir; eğer o mal, yağma edilmiş mal çeşidinden olmasına rağmen aynı maldan piyasada çok bulunuyorsa, müşteri onu tereddüt etmeksizin alabilir. Eğer o mal o bölgede az bulunuyor ve piyasada çok bulunması da yağma edilen mallardan ileri geliyorsa o zaman ortaya adamın elinde bulunmasına karşılık olarak malın şeklinden ve nev'inden özel bir alâmet çıkmış olur; yani bu özel alâmet, elinde bulunmasıyla tezat teşkil eder. Bu bakımdan onu almaktan kaçınmak, mühimsenecek derecede takvadandır. Fakat alınmamasının farz olduğu hususunda duraklamak gerekir; çünkü özel alâmet, başka bir delil ile çarpışmaktadır. Ben bu hususta herhangi bir hüküm vermeye muktedir değilim. Bu meseleyi fetva isteyenin kalbine ve vicdanına havale etmekle yetiniyorum ki fetva isteyen, nefsinde hangi tarafın daha kuvvetli olduğunu düşünsün. Eğer en kuvvetlisi, bu satılan malın yağma edilmiş maldan olduğu şeklinde ise, onu terketmek gerekir; diğer şekilde onu satın almak, kendisi için helâl olur. Bu hâdiselerin çoğu hakkında hüküm vermek müşkildir. Bu bakımdan bu mesele birçok insan tarafından bilinmeyen şüpheli meselelerdendir. Bu meselelerden sakınan bir kimse, hem namusunu, hem de dinini korumuş olur! Bu meselelere uluorta dalan kimse ise, korunun etrafında gezip nefsini tehlikelere atmış olur!

X. Mesele

Soru: Hz. Peygamber kendisine takdim edilen sütün durumunu sordu. Kendisine sütün bir koyundan alındığı söylendiğinde de koyunun nereden geldiğini sordu. Koyunun menşei de söylendikten sonra sormaktan vazgeçti. Bu duruma göre malın kaynağını sormak gerekmez mi? Eğer kaynağını sormak gerekirse, acaba bir göbek geçmişini mi yoksa iki veya üç göbek geçmişini mi sormak gerekir? Bu husustaki genel kaide nedir?

Cevap: Burada herhangi bir genel kaide, tahdid ve takdir yoktur. Suale sebep olan şüpheye bakılır; bu şüphe suali ya farz kılar veya takva yönünden gerektirir. Sualin sonucu ancak kendisini gerektiren şüphenin sona ermesine bağlıdır; yani şüphe nerede sona ererse, sual de orada kesilir. Bu da durumların değişmesiyle değişir. Eğer töhmet ve şüphe, mal sahibinin helâl kazanç yolunun

bilinmemesinden neş'et ediyorsa, o vakit dikkat edilir. Mal sahibi 'Ben bu malı satın aldım' dediğinde bir sualle iktifa edilir. Eğer 'O benim koyunumdandır' derse o zaman koyunu hakkında şüphe vârid olur. 'Ben o koyunu satın aldım' dediğinde sual yine kesilir.

Eğer şüphe zulümden kaynaklanıyorsa -ki bu da göçebe Arapların elinde bulunan mallarda vardır. Gaspedilen mal, onların ellerinde üremek suretiyle çoğalır-, bu durumda kişinin 'O benim koyunumdandır' veya 'O koyunu benim koyunum doğurdu' demesiyle şüphe sona ermez. Ancak babasından kalan mirasa dayanır ve babasının hali de bizce mâlûm değilse, o zaman sorma sona erer. Eğer babasının malının tamamının haram olduğu bilinirse, o zaman bunun da haram olduğu gün gibi âşikâr olur. Babasının malının çoğunun haram olduğu bilinirse, çok üremesi, zamanın değişmesi ve mirasın el değiştirmesi bu hükmü değiştirmez. Bu bakımdan bu mânâlara dikkat edilmelidir.

XI. Mesele

Bana, sûfîlere mahsus tekkede duran bir cemaatin durumu soruldu. Onlara yemek veren görevlilerin elinde bu tekkeye ve başka cihetlere vakfedilen çeşitli vakıf malları vardır. Bu kişiler bütün bu vakıf mallarını karıştırıp sözkonusu tekkede oturan sûfîlere ve öbür taraftaki insanlara yedirir. Bu sûfîlerin o hizmetçinin yemeğini yemeleri helâl mi, haram mı veya şüpheli mi? Cevap olarak dedik ki: Bu hüküm yedi asıl etrafında döner:

1. Asıl

Bu sûfîlere takdim edilen yemeği, çoğunlukla hizmetçi (görevli) alış-verişte kullanılması gereken tabirleri (sattım, satın aldım) kullanmaksızın sadece örf ve adet yoluyla satın alır. Biz daha önce tercih ettiğimiz fetvaya göre, bu şekildeki bir alışverişin sahih olduğunu söylemiştik; özellikle de yiyecek maddeleri ve ehven sayılan şeylerde... Bu bakımdan burada ancak ihtilâf şüphesi vardır.

2. Asıl

Hizmetçi (görevli) bu yemeği haram malın kendisiyle mi satın alıyor yoksa borca mı alıyor? Bu duruma dikkat etmek gerekir. Eğer hizmetçi bu yiyecek maddelerini haram malın kendisiyle

satın alıyorsa yemeği haramdır! Yani sûfîler, o yemekten yememelidirler. Eğer hizmetçinin satın aldığı şekil bilinmezse, genellikle hizmetçi bunu borca alıyor diye düşünülecektir. Bu galip zanna sarılmak caizdir. Bu durumda o yemeğin haram olması değil; aksine uzak bir ihtimal olarak şüpheli olması sözkonusu olur. Bu uzak ihtimal de, onu haram malın kendisiyle satın alma ihtimalidir.

3. Asıl

Hizmetçinin (görevlinin) o malı nereden satın aldığına dikkat etmek gerekir: Eğer hizmetçi onu, malının çoğu haram olan kimseden satın alıyorsa, yemek caiz değildir. Yok eğer satın aldığı kimsenin malının azı haramsa, daha önce geçtiği gibi bu durumda biraz duraklamak gerekir. Malı satanın durumu bilinmediği zaman 'Hizmetçi bu malı helâlinden satın almıştır' veya 'Durumu meçhul olan şahıs gibi, hali yakînen bilinmeyen bir kimseden satın almıştır' diyerek yemesi caiz olur. Daha önce de durumu meçhul olan bir kimseden herhangi bir malın alınmasının caiz olduğu hükmü geçmişti; çünkü meçhul kimsenin malının helâl olması galiptir. Bu bakımdan bundan da haramlık değil, bilakis şüpheli bir ihtimal doğar.

4. Asıl

Hizmetçinin (görevlinin) satın aldığı malı, kendisine mi yoksa tekkehanedeki sûfîlere mi satın aldığına dikkat etmek gerekir; çünkü vakfın mütevellisi ve hizmetçisi, vakfedenin vekili gibidir. Kendi nefsine de, vakıf sahibine de satın alabilir. Bu, ancak niyetle veya açık ibare ile mümkündür. Eğer alış-veriş mutad şeklinde (ibaresiz bir şekilde örf ve adete dayanarak) yapılıyorsa, elbetteki burada lâfız cereyan etmez ve büyük bir ihtimalle adam mutad şeklinde satın aldığı zaman niyet etmez. Kasap, fırıncı ve onunla muamelede bulunan diğer kimseler de ona güvenip alış-verişi onunla yaparlar; tekkede hazır olanlardan değil... Bu bakımdan onun cihetinden bu alış-verişi yapılmış olup, alanın mülküne dahil olur. Bu dördüncü asılda malın haram veya şüpheli olması diye birşey sözkonusu değildir. Ancak onların hizmetçinin mülkünden ve malından yedikleri sabit olmuş olur.

5. Asıl

Hizmetçi (görevli) onlara yemeği takdim eder; fakat bu yemeği, onun karşılıksız ziyafeti veya hediyesi telâkki etmek mümkün değildir; çünkü hizmetçi buna razı değildir. Hizmetçi, bu yemeği ancak vakıfta bulunan karşılığına güvenerek takdim eder. Bu bakımdan bu yemek karşılıklı olarak verilir. Fakat bu ne satış ve ne de karz (borç verme) olabilir; çünkü hizmetçi kalkıp bunlardan yemeğin parasını istese, tahsil etmesi çok uzak bir ihtimaldir. Zaten halin karînesi de buna delâlet etmez. Bu bakımdan bu durumda en uygun asıl, sevap (ivez) kazanmak amacıyla hibe etmektir. Bununla, konuşmadığı halde halinin karînesi sevap umduğuna delâlet eden bir şahıstan gelen hediyeyi kastediyorum. Bu sahihtir. Sevap da lâzımdır ve bu tür hediyeden ayrılmaz. Burada ise, hizmetçi onlara takdim ettiği yemekten sevap ummaz. O ancak vakıftan alınan haklarını ummaktadır ki bunlarla fırıncıya, kasaba ve bakkala olan borçlarını ödemiş olsun. Bunun böyle olduğunda hiç şüphe yoktur. Çünkü lâfız, yemeğin takdiminde şart olmadığı gibi, kendisinden sevap beklenen hediyede de şart değildir. Verilen hediyeden sevap ummayı doğru bulmayan kimsenin fetvasına kulak asılmaz.

6. Asıl

Burada gereken sevap (ivez) ve karşılık hakkında ihtilâf vardır; bazıları, *mal sayılan en az şey kadardır*; bazıları da *kıymetinin tam karşılığıdır* demişlerdir. Bazıları ise *hibe edenin razı olduğu kadardır* demiştir. Hatta hibe eden kıymetin birkaç misline dahi razı olmayabilir. Doğru fetvaya göre bu, hibe edenin rızasına tâbidir; razı olmazsa kendisine iade edilir. Bu meselede hizmetçi, tekkede duranların vakıftaki haklarını almakla razı olmuştur. Eğer onların hakları yediklerine denk gelirse, mesele tamamdır. Eksikse ve hizmetçi de eksikliğine rağmen ona razı olmuşsa, yine sıhhatli olur. Eğer hizmetçinin başka bir vakfın elinde bulunan bir malı bu tekkede bulunanlar yüzünden aldığı için razı olduğu ve bu olmadığı takdirde yalnızca onların haklarına razı olmayacağı anlaşıldığı zaman, hizmetçi âdeta sevap hususunda bir kısmı haram, diğer kısmı helâl bir miktara razı olmuş olur. Haram ise, tekkede duranların eline girmemiş farzedilecektir. Bu tıpkı mal bahsinde ortaya çıkan helâl gibidir. Biz bunun hükmünü daha

önce zikretmiştik. Malın ne zaman haram olduğunu ve ne zaman şüpheyi gerektirdiğini de beyan etmiştik. Bu durum, daha önce tafsilâtıyla söylediğimiz gibi, malın haram olmasını icab ettirmez. Bu bakımdan verildiği kimse kendisi vasıtasıyla haramı elde ettiği için hediye haram olmaz, harama dönüşmez.

7. Asıl

Hizmetçi (görevli) fırıncının, kasabın ve bakkalın borcunu iki vakfın hasılatından öder. Eğer tekkede oturan sûfîlerin hakkı onlara yedirdiklerinden azsa, kasapla fırıncı da -ister haram isterse helâl olsun- verilen herhangi bir paraya razı olurlarsa, bu bir eksikliktir ve yenilen şeyin borcuna ârız olmuştur. Bu bakımdan borca satın alma hususunda daha önce zikrettiğimiz hükme, sonra da bedelini haramdan verme bahsine bakılmalıdır. Bütün bunlar, onun, borcunu haramdan ödediği bilindiği zaman böyledir. Eğer bu da, bunun tersi de ihtimal dahilinde ise, o zaman şüphe daha da uzaklaşır. Sonuç olarak bu yemeğin yenilmesi haram değildir; fakat şüphelidir. Şüpheli yemek ise, takvadan uzaktır; çünkü bu esaslar çoğaldığı ve her birine bir ihtimal ârız olduğu zaman, nefiste haram ihtimali -çokluğu yüzünden- daha kuvvetlenir; tıpkı senedi uzadığı zaman, hadîsin yalan ve yanlış olma ihtimalinin daha da kuvvetlendiği gibi. Senedi pek uzun olmayan bir hadîs hiç de böyle değildir. İşte hâdisenin hükmü budur ve bunlar fetva ile alâkalı hükümlerdendir. Burada bunu zikretmekten gayemiz; dolaşık ve karışık vakaların çıkış keyfiyetini ve asıllarına nasıl irca edilebileceklerini göstermekti. Çünkü bu tür vakaları asıllarına irca etmek, birçok müftünün âciz kaldığı ve çözemediği hususlardandır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Tevbe Eden Kimseler, Zulmen Aldıkları Malların Sorumluluğundan Nasıl Kurtulurlar?

Elinde karışık mal olduğu halde tevbe eden kimsenin üzerinde iki vazife vardır:

a) Haramı ayırmak ve malının içinden çıkarmak.

b) Çıkardığı haramı sarfedeceği yeri tesbit etmek.

Bu bakımdan kişi bu iki vazife hakkında düşünmelidir.

Birinci Vazife

Birinci vazifesi, karışık malın haramını ayırmak ve çıkarmak keyfiyeti hakkındadır. Elinde -emanet, gasp veya benzerleri gibi- bir haram bulunan kimse tevbe ederse, yapacağı kolaydır. Şöyle ki, derhal belirli haramı malından ayıracaktır. Eğer haram, malıyla karışmış ve ayrılmaz bir şekilde ise, bu durum ya hububat, para ve yağlar gibi emsali bulunan maddelerden müteşekkil bir madde veya elbise, ev ve köleler gibi asılları ayrı ayrı olanlardan olacaktır. Eğer haram, benzeri bulunan mallara veya bütün malının içine karışmışsa -ticaretle malı kazanıp kâr hususunda bazen yalan bazen doğru söylediğini bilen veya bir yağı başkasından gaspedip, kendisine ait olan yağlarla karıştıran veya hububat, dirhemler ve dinarlar hakkında bunu yapan kimse gibi- bunu yaptığı takdirde haramın miktarı ya belli olacak veya meçhul olacaktır. Eğer malının yarısı kadar bütün malında haram bulunduğunu bilmek gibi haramın miktarı belli ise, malın yarısı kadarını ayırması gerekir. Eğer malına karışan haramın ayrılması müşkil ise, iki yolu vardır:

a) Yakîne sarılmak.

b) Zann-ı galibe sarılmak.

Bu iki fetvayı da, âlimler namazın rek'atları hakkında şüpheye düştüğü zaman vermişlerdir. Biz namaz hakkında ancak yakîn ile hükmedileceği ve zann-ı galib ile hükmedilmeyeceği görüşündeyiz. Çünkü namaz meselesinde aslolan kişinin zimmetinde o ibadet hâlâ devam eder kabul edilmelidir. İstishab ise, ancak kuvvetli bir alâmetle değişip kalkar. Namazın rek'at adetlerinde güvenilecek alâmetler yoktur. Burada ise, mümkün değildir ki şöyle denilebilsin: *Adamın elindeki malın haram olması asıldır.* Böyle denilmez, çünkü durum müşkildir. Bu bakımdan ictihad yönünde kuvvetli zanna dayanması caizdir. Fakat takva, yakîne sarılmaktır. Eğer takvayı irade ederse, tedkik ve ictihad yolu şudur. Yanında ancak kesinlikle helâl olduğunu bildiği miktarı bırakmaktır. Eğer kuvvetli zanna sarılmak isterse, onun yolu da şudur: Meselâ elinde ticaret malı vardır, bunun bir kısmının fesada uğramasına rağmen malın yarısının helâl olduğunu yakînen biliyorsa (meselâ malın üçte birinin haram olduğunu biliyorsa) malın altıda birinde de şüphesi varsa, bu sefer kuvvetli zan ile böyle bir mal hakkında hükmeder. İşte her malda tedkikin yolu budur. Biraz daha açığa kavuşturalım: Kişi helâl veya haramdan kesinlikle bildiğini ayırır. Hakkında tereddüt ettiği miktarda ise, eğer zannına haram olması galip geliyorsa, tutması caizdir. Fakat takva onu çıkarmaktır. Eğer malı hakkında şüphe ederse, tutması caiz, takva ise çıkarmasıdır. İşte bu son şekildeki takva bir öncekinden daha kuvvetlidir. Çünkü son şekilde mal, şüphelidir. Malın elinde bulunduğuna güvenerek, malı elinde tutabilir. O zaman malın helâl olması diğer ihtimallerden daha fazla olur. Kesinlikle haramın karışmasıyla bilâhare helâl olma hükmü zayıflar. 'Asıl, malın haram olmasıdır. Ancak helâl olduğunu zannettiği kısmı elinde tutabilir. İki taraftan birisi diğerinden daha evlâ değildir. Şu anda herhangi bir tarafı tercih etmek, benim için müşkildir' deme ihtimali de vardır. Bu mesele zor meselelerdendir.

Eğer denirse, farzet ki adam yakîne dayanarak malın bir kısmını elinde tuttu. Fakat elinden çıkardığı kısmın haram olup olmadığını bilmiyor? Fakat elinde kalan kısım haramdır. Bu bakımdan elinde bulundurduğu malda nasıl tasarruf edebilir? Eğer bu caiz olursa, muhakkak murdar olmuş bir hayvanın leşi, kesilmiş dokuz hayvanın leşleriyle karıştığı ve onunla on olduğu zaman bu leşlerden herhangi birini atmak, diğerlerini tutup helâl saymak da caizdir demek gerekir.

İtiraz: Aksine murdar olmuş leş, elinde kalan dokuz leşin arasındadır. Eğer o on leşten dokuz tanesini atar da bir tanesini bırakırsa yine helâl olmaz. Çünkü murdar olan leşin o olması ihtimali vardır.

Cevap: Bu karşılaştırma, eğer mal, bedelinin çıkarılmasıyla helâl olmasaydı sahih olurdu. (Oysa) mal, bedelinin çıkarılmasıyla helâl olur. Çünkü bedel kalana sirayet eder. Murdar olan hayvana ise, bedel sirayet etmez. (O halde, iki mesele arasında ayrılık vardır!) Bu müşkilât perdesini şöyle kaldıralım. Faraza birinin iki dirhem parası vardır. Bunlardan biri haramdır, fakat belli değildir. Onlardan herhangi biriyle belli bir dirhem karışmıştır.

Ahmed b. Hanbel'e böyle bir mesele soruldu. Cevap olarak 'Durum açığa kavuşuncaya kadar hepsini terketmesi gereklidir' dedi. Ahmed b. Hanbel, aynı zamanda rehine olarak bir kabını başkasının yanına bırakmıştı. Borcunu ödedikten sonra alacaklı kendisine iki kap getirdi ve dedi ki: 'Bunların ikisinden hangisinin sana ait olduğunu bilmiyorum'. Bunun üzerine İmam Hanbel iki kabı da bıraktı. Rehini elinde tutan adam 'Senin kabın şudur! Ben, böyle söylemekle seni denedim' (dediyse de fayda etmedi). İmam Hanbel, borcunu verip elinde rehin bulunan kabı bırakıp gitti. Böyle hareket dinde takvadır. Fakat biz, böyle hareketin vâcib olmadığı, aksine mendub olduğu kanaatindeyiz.

Bir de meselenin hazır ve belli bir kimsenin parası hakkında olduğunu düşünelim. Deriz ki: Bu kimseye, karışmış iki dirhemden birisi iade edildiği zaman, o da gerçeği bilmekle beraber buna razı olursa, diğer dirhem kendisine helâl olur. Çünkü geri verilen dirhem, Allah'ın ilminde ya alınan dirhemin ta kendisidir -ki o halde mesele kalmaz- veya alınan dirhem değil, bir başkasıdır. O zaman her hak sahibinin arkadaşının elinde bir dirhemi bulunuyor demektir. Bu bakımdan ihtiyat, ikisinin ellerinde bulunan dirhemleri (takas yapmak suretiyle) birbirine sözle satmalarıdır. Aksi takdirde sadece almak ve vermekle takas yapılmış sayılırlar. Eğer kendisinden mal gasbedilen kimsenin, gasbedenin elinde bir dirhemin karşılığını haketmiş olursa, o karşılığı almakla gasbedenin boynundan mesuliyet düşer. Mal sahibi tarafından bu açıktır. Çünkü tazminat sahibi konuşmaksızın sadece tazminatını almak suretiyle hakkına kavuşmuş olur. Ancak müşkilât diğer taraftadır. Şöyle ki: Gasıp, onu mülküne ithal etmiş değildir!

Cevap olarak deriz ki: Gasıp da dirhemini teslim ederse onun da bir dirhemi, malı gasbedilenin elinde yok olmuş demektir. Bu bakımdan bu dirhemi elde etme imkânından artık mahrumdur. Bu kaybolmuş bir mal gibidir. İşte bu verilen dirhem, -Allah'ın ilminde- daha önceden gasıbın elinde telef olan dirhemin bedelidir. Bu takas, Ali'nin ilminde de vaki olur. Nitekim iki kişiden her biri diğerinin bir dirhemini telef ettiğinde takas sayıldığı gibi.

Bizim üzerinde durduğumuz meselenin aynısında eğer adamların herbiri elindekini denize atar veya yakarsa onu telef etmiş olur ve borcun borç karşılığında olmasından ötürü diğerine karşı mesul de olmaz. İşte telef etmediği zaman da durum budur. Bu şekilde hüküm vermek, bir kimsenin haram bir dirhemi alıp bir milyon dirhemin içine attığında başkasının malı olan o bir milyonluk dirhemin hacr altına alınıp ve o adamın o malda tasarruf etmesi caiz değildir hükmüne gitmekten daha evlâ ve daha uygundur! İşte ikinci görüş böyle bir hükme zorlayıcıdır ve bu hükümdeki uzaklığa dikkat edin! Oysa bizim daha önce zikrettiğimizde ancak lâfzı (alışverişte kullanılan tâbirler) terketmek var, mutad olan (lafsız vermek ve almak) ise, alışveriştir. Mutadı alışveriş saymayan bir kimse için ancak mutada alışverişten başka bir ihtimalin sızması sözkonusu olduğu bir yerde böyle demektir. Çünkü fiilin delâleti zayıf olur. Bu da telâffuzun mümkün olduğu bir yerde mutad alışveriş sayılmaz. Burada ise, teslim etmek ve teslim almak kesinlikle takas içindir. Alışveriş ise, mümkün değildir. Çünkü satılan mala işaret etmek imkânı yoktur ve cinsi malûm değildir. Bazen de alışverişi kabul etmeyen cinsten olur. Nitekim, bir batman un başkasının bir batman unuyla karıştığı gibi... Pekmez, yaş hurma ve her madde ki bir kısmı diğer kısmıyla satılmaz, hükümleri böyledir. Eğer denirse: 'Siz, böyle bir surette adamın hakkının miktarını teslim etmeyi caiz gördünüz ve bunu da alışveriş saydınız?' Cevap olarak deriz ki: Biz bunu alışveriş saymayız. Aksine deriz ki, verdiği, adamın elinde telef olanın bedelidir. Bu bakımdan helâk olan malın sahibi verileni mülk edinir. Nitekim yaş hurmaları telef edilen bir kimseye benzeri verildiğinde mülk edindiği gibi... Eğer mal sahibi malını telef edene bu hususta yardım ederse hüküm böyledir. Eğer yardım etmeyip onu zarara sokarsa 'Ben ancak malımın aynısını isterim. Asla karşılığında dirhemi kabul etmem, malım karışmışsa verileni almam, malımı hibe etmem senin malını da senin için muattal

kılarım' derse, cevap olarak derim ki: Kadı, böyle inatçı bir kimsenin yerinde verileni kabul eder ki hak altında bulunan karşı taraftaki adamın geri kalan malı kendisine helâl olsun. Çünkü hak sahibinin 'illâ malımın aynısını isterim' şeklindeki ısrarı; inatçılık ve zorluk çıkarmaktan başka bir mânâ taşımaz.

Allah'ın nizamı ise, böyle birşeyi caiz görmez. Eğer kadıyı bulmaktan âciz kalırsa ve aramasına rağmen kadıyı bulamazsa, dindar bir kimseyi hakem olarak seçmeli ve o hakem inatçı tarafın hakkını kendisinden kabul etmelidir. Eğer bundan da aciz kalırsa, o vakit kendisi bizzat bu vazifeyi yapar. İnat eden hak sahibine vermek niyetiyle bir dirhemi malından ayırır, o dirhem hak sahibinin belirli malı olur. Geri kalan malı ise kendisine helâl olur. Bu fetva, sıvı maddelerin karışmasında verilen fetvadan daha açık ve daha lüzumludur.

Eğer denirse, adam böyle yapmazsa dahi malının kendisine helâl olması ve hakkın zimmetine intikal etmesi gerekir. Bu bakımdan o dirhemi önce çıkarmaya sonra geri kalan malında tasarruf etmeye ne ihtiyaç vardır? Cevap olarak deriz ki, birçok âlim, malından haram miktarı kalıncaya kadar tasarruf edebilir. Fakat bütün malını alıp sarfetmesi ise, caiz değildir, (Aksine haram miktarını bırakmalıdır) demişlerdir. Fakat diğer bir grup da tevbe etmekle beraber haramın miktarını çıkarıp değiştirme niyetinde bulunmadıkça, o maldan alamaz, demişlerdir!

Başka bir grup da şöyle der: Tasarrufa başlayan kimse için, o maldan almak caizdir. Fakat malı elinde bulunduran kimse ise, veremez. Eğer kendi verirse, günahkâr olur. Görülüyor ki, hiç kimse bütün malı almayı caiz görmemiştir. Hikmeti şu olmalıdır: Mal sahibi eğer ortaya çıkarsa, bu malın arasından hakkını alabilir. Çünkü mal sahibi, 'bana verilen hakkımın ta kendisidir' diyebilir ve umabilir. Tayinle başkasının hakkını çıkarmak ve ayırmakla bu ihtimal ortadan kalkar. İşte bu mal, bu ihtimalle başkasına ağır basar. *Hakka en yakın olan diğerlerinden önceliklidir.* Nitekim, malın benzeri, kıymetine, kendisi de benzerine takdim edildiği gibi, mislinin hak sahibine iadesi ihtimali, kıymetinin iadesi ihtimalinden önceliklidir. Kendisinin iade ihtimali olan kısmının, mislinin iadesi muhtemel olan kısmından mukaddem olduğu gibi... Eğer bu adama 'Bu benim hakkımın aynısıdır' demek caizse, diğer dirhemin sahibi için de iki dirhemi alıp onlarda

tasarruf etmek 'Senin hakkını başka yerden vermek benim boynumun borcudur' demek caiz olur. Çünkü suretle karıştırmak iki taraftan gelmiştir. Herhangi birisinin mülkünü yok olmuş takdir etmek, diğerinin mülkünü böyle takdir etmekten daha evlâ değildir. Meğer ki en azına bakılmış olsun... O zaman onun yok olduğu takdir edilir veya malı karıştırana bakılır... Bu, malı karıştırdığı için kendi fiiliyle başkasının hakkını telef etmiş olur. Bu son ihtimallerin ikisi de gayet uzaktır. Şuraya kadar yapmış olduğumuz tasvirler ancak benzeri bulunan mallar hakkında geçerlidir. Çünkü benzeri bulunan malların yerine -onlar telef edildiği takdirde akid olmaksızın- benzerleri bedel olarak geçer.

Bir ev, başka evlerle veya bir köle başka kölelerle karıştığı zaman, bu meselede anlaşma yapmaya veya razı olmaya yol yoktur. Eğer mal sahibi hakkının aynısını almakta ısrar ederse ve bunu almaya da gücü yoksa, diğer taraf da (evleri ve köleleri elinde bulunduran) onu, bütün mülkünden alıkoymak istiyorsa, (veya ona mülkünün aynısını vermek istiyorsa o zaman bakılır). Eğer kıymetleri eşit ise, çıkar yol şudur: Kadı, bütün o evleri (veya köleleri) satar, nisbet miktarınca parayı onlara öder. Eğer karışmış malların fiyatları değişik ise, kadı satış talebinde bulunandan en iyi evin (veya kölenin) kıymetini alır. Satıştan imtina edene en düşüğünün kıymetini o paradan verir. Diğer kısım ise, durum açıklık kazanıncaya kadar veya örf adet tesbit edilinceye kadar kadı'nın elinde kalır. Çünkü kadı'nın elinde kalan malın nereye sarfedileceği belli değildir. Eğer kadı yoksa, kul hakkından kurtulmak isteyen ve o halde bütün malları elinde bulunduran adam bizzat bu vazifeyi yapar. İşte böyle hareket etmek maslahat ve menfaatin ta kendisidir. Bundan başka çözüm yolları zayıftır. Biz onları seçip tercih edemeyiz.

Geçmiş takrirde; adı geçen ihtimali tercih etmenin illetine dikkat çekilmektedir. Bu tasvir hububat, buğday gibi maddeler hakkında açıktır. Paralar hakkında buğdaydan bir derece daha kapalıdır. Emtialar (eşyalar) hakkında daha da incedir! Çünkü eşyaların bir kısmı vardır ki, diğerine bedel olamaz. İşte bu sırra binaen eşyalarda ihtiyaten alışverişe gidilmiştir. Biz burada bu esasın izahını tamamlayıcı birkaç meseleyi açıklığa kavuşturalım:

I. Mesele

(Ali) bir cemaatle beraber varis olduğu zaman sultan kendilerine miras bırakan adamın gayri menkullerinden bir parçasını gasbederse, sultan, o gasbettiği gayrı menkulden bir parçayı (Ali'nin) kendisine verirse, bu (Ali'nin) kendisine verilen parça, bütün varislere intikal eder. Yani hepsinin hakkı olur. Eğer sultan gayri menkulün yarısını geri verirse, bu da onun mirastan alacağı hakkının tam karşılığı ise, yine de varisler onunla ortaktırlar. Çünkü onun payına düşen yarısı, ayırt edilemez ki *ona verilen kısım onundur, geri kalan mal ise gasbedilen maldır* denilsin. Sultanın niyetiyle o mal ayrılmış olmadığı gibi, sultanın gaspettiği malın sadece diğer varislerin hissesine hasredilmesi de müsbet olarak bir fayda temin etmez.

II. Mesele

Zâlim bir sultandan herhangi bir mal (Bekir'in) eline geçerse, sonra tevbe edip, eline düşen o maldan daha önceden servet edinmişse, bu durumda en uygunu bütün o müddet boyunca kazancını hesap etmelidir. (Bu kadarını alıp gerisini sahibine iade etmelidir). Gasbedilen herşeyden fayda sağlanır veya ondan bir fazlalık elde edilirse, onun durumu da böyledir. Bu bakımdan böyle bir kimsenin tevbesi, gasbedilenin ücretini çıkarmadıkça doğru olmaz. O gasbedilenden hasıl olan her fazlalık da böyledir. Kölelerin, elbise, kap ve kira vermeleri âdet olunmayan şeylerin ücretlerini takdir etmek zordur. Ancak ictihad ve tahminle idrak edilen bir durumdur. İşte her kıymetlendirme de böyledir ve ancak ictihadla bilinir! Takva yolu ise en uzak ihtimali hesaba katıp ona yapışmaktır.

Borca alıp gasb malından ödediği akidlerden elde ettiği kâr mülkündür. Fakat bu malda şüphe vardır. Çünkü bu kârın ana sermayesi daha önce geçtiği gibi haramdır. Eğer elde ettiği kâr gasb mallarından yapmış olduğu akidlerden elde edilmişse, o zaman akidler fâsiddir. Malı gasbedilenin faydası varsa, bu akidler, ancak böyle bir izinle geçerli sayılır, o halde bunlardan elde edilen kâr da malın sahibine herkesten daha uygundur. Kıyasa göre o akidler feshedilir, verilen sermaye ve karşısında alınan eşyalar geri verilir. Eğer uzun sürdüğünden ve çokluğundan dolayı böyle yapmaktan âciz kalırsa, o mallar haram mallardır. Kişinin elinde

birikmişlerdir. Bu bakımdan malı gasbedilen zat, gasbolunan malının miktarını ondan alır fazla kalanı da haramdır. O haramı elinde bulundurana, onu çıkarıp sadaka vermek gerekir. O fazla mal, ne gasbedene, ne de malı gasbedilene helâldir. Aksine onun hükmü kişinin eline herhangi bir sebepten ötürü geçen bir haramın hükmü gibidir.

III. Mesele

Herhangi bir kimse, miras olarak bir malı elde ederse, fakat kendisine bu mirası bırakanın bu malı nereden kazandığını -helâlden mi haramdan mı kazandığını, bilmiyorsa, ortada malın helâlden veya haramdan kazanıldığına dair bir emare de yoksa, bu mal, bütün ulemanın ittifakıyla helâldir. Eğer mirasçı, miras kalan malda haram olduğunu bilip fakat miktarında şüphe ederse, bu takdirde araştırmasının sonucunda kanaat ettiği miktarı çıkarır (gerisi helâldir). Eğer malda haram olup olmadığını bilmeyip, ancak şunu biliyorsa; kendisine miras bırakan zat, sultanların işlerinde çalışıyordu, çalışmasından herhangi birşey almaması muhtemel olduğu gibi almış fakat aradan uzun zaman geçtiği için o aldığından elinde hiçbir şeyin kalmaması da muhtemeldir. İşte bu bir şüphedir. Bu şüpheden kaçınmak güzeldir. Fakat vacip değildir.

Eğer miras bırakanın bir kısım malının zulümden geldiğini biliyorsa, o zaman ictihadıyla zulümden gelen miktarı mirastan çıkarmalıdır. Âlimlerden bir grup şöyle dedi: 'Bu takdirde, zulümden gelen miktarını mirastan çıkarmak kendisine gerekmez. Mesuliyet miras bırakana aittir'.

Böyle diyen âlimlerin delili şu rivayettir: Sultanın işinde çalışanlardan biri öldüğünde sahabe-i kirâmdan bir zat 'İşte şimdi onun malı (vârisine) helâl oldu' demiştir.

O âlimlerin bu delili gayet zayıftır. Çünkü böyle diyen sahabînin ismini vermemişlerdir. Bu söz, kolaylık gösteren bir sahabîden çıkmış bir sözdür. Çünkü sahabenin içinde kolaylık gösterenler vardı. Fakat biz Hz. Peygamber'in sohbetinin hürmetine bu zatın ismini vermiyoruz. Nasıl olur da kişinin ölümü, kesinlikle haram olduğu bilinen bir malı helâl kılar? Bu hüküm nereden alınır? Evet, eğer kesinlikle haram olduğunu bilmezse caizdir ki, 'varis bilmediğinden muahaze edilemez' denilsin. O zaman, mal varis

için helâl olur. Çünkü kesinlikle onun içinde haram olduğunu bilmemektedir.

İkinci Vazife

İkinci vazife malın içinden çıkarılan haramın nereye sarfedileceği hakkındadır.

Kişi malından haramı çıkardığı zaman üç şekilde davranabilir:

1. Ya o haramın belli bir sahibi olacaktır. Bu takdirde onu sahibine veya varisine vermek farzdır. Eğer sahibi hazır değilse, gelinceye kadar veya mal kendisine yetişinceye kadar bekletilir. Eğer malın artığı ve faydası varsa, sahibi gelinceye kadar bütün faydaları ve fazlalıkları bir araya getirilip muhafaza edilir.

2. Veya haram olarak çıkarılan malın sahibi belli değildir ve onun gelmesinden ümit kesilmiştir. Ölüp de varis bırakıp bırakmadığını bilmiyorsa, bu takdirde o malı sahibine vermek mümkün değildir. Bu hususta iş açığa kavuşuncaya kadar mal bekletilir. Çoğu zaman sahiplerin çokluğundan ötürü malın geri verilmesine imkân yoktur; ganimetten çalınan mal gibi. Faraza ganimetten alınan bu gibi bir mal gazilerin dağılmasından sonra nasıl onları bir araya getirip onlara verme imkânına sahip olunabilir? Farzedelim ki, onları bir araya getirme imkânına sahiptir, tek dinarı, meselâ bin veya iki bin gaziye nasıl taksim edecektir? Bu bakımdan böyle bir mal hakkında en uygun olanı, sadaka vermektir.

3. Yahut o haram, haraç veya bütün müslümanların maslahat ve faydasına sarfedilmek için bekletilen mallardan olur. Bu takdirde böyle bir mal köprülerin, camilerin, ehl-i ilim ve tüm müslümanların ortak yararları bulunduğu yerlere sarfedilmelidir ki, bütün müslümanlar ondan faydalanabilsin.

Birinci kısmın hükmünde şüphe yoktur. O haram malı sadaka vermek veya köprülerin ihyasına sarfetmek hususuna gelince, bunu yürütmek kadıya düşer. Eğer dindar bir kadı bulunursa bu mal ona teslim edilir. Eğer kadı rüşvetçi, haram yiyen biri ise, kendisine teslim edilen maldan teslim eden sorumludur. Şayet kadı o malı yerine sarfetmezse teslim eden kefil olur. Adamın boynunda olan bir mesuliyet, bu tip kadıya malı teslim etmekle nasıl

düşer? Böyle bir kadıyı değil, memleketin ahalisinden âlim ve mütedeyyin bir kimseyi hakem seçer, malı ona teslim eder. Çünkü hakemi seçip malı ona teslim etmek, ferdî hareket etmekten daha evlâdır. Eğer kişi böyle bir hakemi seçmekten acizse, o zaman bizzat kendi bu vazifeyi yürütür. Çünkü gaye; o malı yerine sarfetmektir.

Sarfedeni ise, biz, onu müşterek faydaların ince yerlerine sarfetmesi için ararız. Bu bakımdan o bulunmazsa dahi sarfetmenin esası o bulunmadı diye terkedilemez.

Soru: Haram olanın sadaka olarak verilmesinin caiz olduğuna dair delil nedir? Kişi, mülkü olmayan birşeyi nasıl sadaka olarak verir? Oysa bir kısım âlimler böyle bir malın sadaka verilmesinin caiz olmadığı kanaatini savunmuşlardır? Rivayet olunduğuna göre, Fudayl b. İyaz'ın eline iki dirhem geçti. Ne zaman o iki dirhemin haramdan geldiğini anladı, onları taşların arasına attı ve 'Ben ancak helâlden sadaka veririm. Kendi nefsim için beğenmediğim birşeyi başka bir müslümana uygun görmem' dedi.

Cevap: Evet, böyle yapmanın bir dayanağı vardır. Fakat biz bunun aksini, bu hususta gelen haber (hadîs), eser ve kıyastan ötürü seçtik.

Habere gelince, Hz. Peygamber'in kendisine takdim edilen ateşte kızarmış -(mu'cize olarak) haram olduğunu söyleyen- koyunun sadaka olarak verilmesini emretmesidir. Zira Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: 'Bu koyunu esirlere yediriniz!'

'Elif, Lâm, Mîm. Rumlar (Romalılar, İranlılara) mağlûb oldu. En yakın yerde... Oysa onlar bu yenilgilerinden sonra muhakkak galip gelecekler' (Rum/1-3) ayeti nâzil olduğu zaman, müşrikler Hz. Peygamber'i yalanlayıp sahabeye şöyle dediler: 'Peygamberinizin dediğini işitmiyor musunuz? Baksanıza, peygamberiniz Rumların galip geleceğini savunuyor?' Bunun üzerine Hz. Ebubekir, Hz. Peygamber'in izniyle onlarla iddiaya girişti. Allah Teâlâ'nın va'd-i ilâhîsi tahakkuk ettiği zaman, Hz. Ebubekir iddia ile onlardan aldığı malı getirdi. Hz. Peygamber (s.a), bu manzara karşısında şöyle buyurdu: 'Getirdiğin bu mal, şüphesiz haramdır. Onu müslümanlara sadaka ver!'[71]

---

71) Beyhakî, *Delâlil'un-Nübüvve*, (İbn Abbâs'tan). 'Rasûlullah'tan izin aldı' ibaresi yoktur.

Böylece müslümanlar Allah'ın ezelî yardımıyla sevindiler. Oysa o anda kumar oynamanın haram olduğu, Hz. Peygamber'in Hz. Ebubekir'e 'Kâfirlerle bu hususta bahse giriş' demesinden sonra nâzil olmuştu.

Esere gelince... İbn Mes'ud (r.a) bir cariye satın aldı. Fakat cariyenin parasını vermek üzere sahibini aradı bir türlü bulamadı. Epey araştırdıktan sonra bulamayınca o malı sadaka olarak verdi ve dedi ki: 'Ey Allahım! Ben bu malı, eğer o razı olursa, onun yerine veriyorum. Eğer razı olmazsa bu malın ecri benim için olsun'.

Hasan Basrî'ye 'Taksim olunmazdan önce ganimet malından çalan bir kimsenin tevbesi nasıl olacak ve askerler dağıldıktan sonra bu adam çaldığı malı ne yapacak?' diye sorulduğunda onu sadaka vereceğini söyledi.

Rivayet ediliyor ki, bir kişi nefsinin desisesine uyarak ganimet malından yüz dinar aşırdı. Sonra âmirine gelip o parayı geri vermek istedi. Âmir de o parayı kabul etmeyip, ordunun dağıldığını (onların bu malda hakları olduğunu) söyledi. Sonra adamcağız Muaviye'ye geldi. Muaviye de o malı almaktan kaçındı. Sonra adam âbidlerden birisine geldi. Hâdiseyi kendisine anlattı. Âbid, adama şu yolu gösterdi: 'O malın beşte birini Muaviye'ye teslim et, gerisini sadaka olarak dağıt'. Muaviye, âbidin bu fetvasını işittiği zaman, böyle bir fetvayı hatırlamadığından ötürü kendi kendine üzüldü.

Ahmed b. Hanbel, Hâris el-Muhâsibî ve muttakîlerden diğer bir cemaat bu şekilde fetva vermeye kail olmuşlardır.

Kıyâsa gelince... Bu mal, zâyi olmak veya herhangi bir hayır yolunda sarfedilmek durumundadır. Çünkü bazen sahibinin bulunamamasından insan ümidini keser, zarurî olarak bilinir ki, bu malı hayırlı bir yere sarfetmek denize atmaktan daha hayırlıdır. Çünkü biz o malı denize atarsak hem kendimizi, hem de sahibini ondan mahrum etmiş oluruz. Ondan hiçbir fayda da temin edilmez. Fakat bir fakirin eline verirsek, o fakir sahibine dua eder. Onun duasının bereketi sahibi için olur. Fakirin de böylece ihtiyacı karşılanmış olur. Mal sahibinin izni dışında malı sadaka verilirse bundan ecir kazandığını söylemek daha uygundur. Çünkü sahih bir hadîste şöyle denmiştir:

إِنَّ لِلزَّارِعِ وَالْغَارِسِ اَجْرًا فِى كُلِّ مَا يُصِيبُهُ النَّاسُ وَالطُّيُورُ مِنْ ثِمَارِهِ وَزَرْعِهِ.

Muhakkak ziraatçıya ve fidan dikene, o ziraatın ve o fidanın meyvesinden yiyen kuşlar ve insanların yediklerinden ötürü ecir vardır.[72]

Dikkat edilirse görülür ki burada da mal sahibinin izniyle meyvelerden ve ziraattan yenilmemiştir. (Buna rağmen yine de ecri vardır)

İtirazcının 'Biz ancak helâlinden sadaka veriyoruz' sözüne gelince, bu söz, ancak biz nefsimiz için ecri istediğimiz zaman doğrudur. Oysa biz şimdilik ecir değil de, nasıl haramdan yakamızı kurtaracağımızın yolunu arıyoruz. Biz malın zâyi edilmesiyle sadaka verilmesi arasında bocalamaktayız ve zâyi olmaktansa, sadaka olarak verilmesini tercih etmekteyiz...

İtirazcının 'Biz ancak kendi nefsimiz için neye razı olursak, başkaları için de ona razı olabiliriz' sözüne gelince, bu söz doğrudur. Fakat bu mal, ondan müstağni olduğumuz için bize haramdır. Fakire ise helâldir. Zira fakir için şer'î bir delil onu helâl kılmıştır. Herhangi bir maslahat ve fayda malın helâl olmasını gerektirdiği zaman helâl olması farz olur. Helâl olduğu zaman da biz karşıdaki için helâl rızka razı olmuş oluruz.

Deriz ki, haram malı elinde bulunduran kimse fakir olduğu zaman, o malı kendi nefsine de, aile efradına da sadaka olarak sarfedebilir. Aile efradına ve ehline sarfetmesine gelince, bu gizli olmayan bir hakîkattir. Çünkü onların, malı elinde bulunduran kişinin aile efradı olmaları, onlardan fakirlik sıfatını gidermez. Aksine onlar, kendilerine sadaka verilecek en uygun kimselerdir. Malı elinde bulundurana gelince, o da fakir olduğu takdirde zarurî ihtiyacını ondan giderebilir. Eğer buna rağmen başka bir fakire sadaka olarak verirse caizdir. Kendisi fakir olduğu zaman da hüküm böyledir. Biz bu esası açıklamak hususunda yine birkaç meseleyi nakledelim:

---

72) Buhârî, (Enes'ten)

I. Mesele

Adamın eline, bir sultandan gelen mal geçtiği zaman, fukahadan bir grup 'o malı sultana geri vermelidir' demişlerdir. Çünkü sultan, mesul bulunduğu malı herkesten daha iyi bilmektedir. Bu bakımdan sultanın mesuliyetini tekrar sultana bırakması gerekir. Sultana o malı iade etmek, o malı sadaka vermekten daha hayırlıdır. Hâris el-Muhâsibî de bu fetvayı benimseyerek demiştir ki: 'Nasıl bu malı sadaka verebilir? Oysa malın belli bir sahibi vardır. Eğer böyle bir malı sadaka vermek caiz olsa o zaman sultandan mal çalarak sadaka vermek de caiz olur!'

Fukahadan başka bir grup da şöyle der; Eğer sultana iade ettiğinde, sultanın onu eski sahibine vermeyeceğini biliyorsa, doğrudan sadaka olarak vermesi lâzımdır. Çünkü böyle bir durumda sultana malı geri vermek, zâlime yardım etmek demektir. Zâlimin zulüm sebeplerini çoğaltmak demektir. Bu bakımdan malı sultana geri vermek, mal sahibinin hakkını zâyi etmek demektir.

Tercih edilen fetva şudur: 'Eğer kişi sultanın malı sahibine geri vermemek alışkanlığında olduğunu biliyorsa, o malı -eğer belli bir sahibi varsa- sahibinin (vekili olarak) sadaka vermesi, sahibi için daha hayırlıdır. Yani sahibi yerine sadaka vermesi, sultana geri iade etmesinden daha hayırlıdır. Çünkü birçok zaman sahibi bulunmaz ve müslümanların hakkı olur. Bu takdirde müslümanların hakkını sultana geri iade etmek onu zâyi etmek demektir. Eğer belli bir sahibi varsa o malı sultana iade etmek malı zâyi etmek, zâlim sultana yardım etmek ve mal sahibini fakirin duasının bereketinden mahrum etmek demektir'.

Bu fetva apaçıktır. Bu bakımdan adamın eline miras geçtiği ve o miras bırakanın da sultandan mal almak âdetine sahip olmadığı zaman, böyle bir mal, sahibinin bulunmasından ümit kesilmiş ve yerde bulunmuş bir mala benzer. Zira kişi sahibinin vekâletinde yerde bulunan bir malda sadaka vermek suretiyle tasarruf etmeye yetkili değildir. Ancak yerde bulunan malı zengin olsa bile mülk edinebilir. Çünkü bu malı mübah bir taraftan elde etmiştir. Oysa burada mal mübah bir taraftan elde edilmiş değildir! Bu bakımdan

mülk edinmesine menfî tesir yapıp mâni olur. Fakat malda tasarruf etmekten menedemez.[73]

II. Mesele

Sahipsiz bir mal adamın eline geçtiği, biz de fakirliğinden ötürü muhtaç olduğu kadarını bu maldan almasını caiz kıldığımız zaman, zekâtın sırlarını anlattığımız bölümde dediğimiz gibi, ihtiyacının miktarında düşünmek gerekir. Bir grup 'Kendisine ve aile efradına bir sene yetecek kadarını alabilir' demiştir. Eğer gayr-i menkul bir şeyi satın almaya veya ticaret yapıp aile efradını geçindirecek kadar kazanmaya gücü varsa bunu yapmalıdır. Muhâsibî de, bu son fetvayı tercih etmiştir. Fakat buna rağmen Muhâsibî der ki; 'En iyisi o malın tamamını -eğer nefsindeki tevekkülün kuvvetine güveniyorsa- sadaka vermek, kendisi için de Allah'ın helâldeki lütfunu beklemektir. Eğer kudreti yoksa onunla bir gayr-i menkulû satın alabilir veya mâruf bir şekilde maişet edinecek bir sermaye yapar. Helâli bulduğu gün, o maldan değil, o helâlden yemelidir. Yanında bulunan öbür maldan yememelidir. Helâl mal biterse öbür mala dönebilir. Eğer muayyen bir helâli elde ederse daha önce kendisi için elinde bulunan maldan infak ettiği kadarını o maldan çıkarıp sadaka vermelidir ve öbür mal ise, onun yanında

---

73) Yerde bulunan malın bir sene boyunca gereken târif ve tanımı yapıldıktan sonra mülk edinilip edinilmeyeceği hususunda müctehidler ihtilâf etmişlerdir. İmam Mâlik ile İmam Şâfiî'ye göre, kişi ister zengin olsun, ister fakir; yerde bulunan mal ister para, ister eşya, isterse kaybolan bir hayvan olsun mülk edinilmesi caizdir. İmam Mâlik diyor ki: 'Kişi, onu elinde emanet olarak bulundurmak veya kefil olmak şartıyla onu sadaka vermek veyahut da mülk edinip borçlu olmak arasında muhayyerdir. Kaybolan hayvan hariç, korktuğu zaman, yerde bulduğu malı mülk edinebilir. Mülk edindikten sonra isterse dokunmadan yanında bırakır, isterse yer, (en açık rivayete göre) ödemeye mecbur da olmaz'. Ebu Hanife ise der ki: 'Yerde bulduğu malların hiçbirini mülk edinemez ve eğer zenginse ondan yararlanamaz. Eğer fakirse, ödemek şartıyla bulduğundan yararlanabilir. Zengine gelince, o ödemek şartıyla onu sadaka olarak verebilir'. Bu hususta İmam Ahmed'den iki rivayet vardır. O rivayetlerin en açığına göre yerde bulduğu şey para ise, ister istemez onu mülk edinmiş olur, ister zengin olsun ister fakir, ondan yararlanması caizdir. Eğer yerde bulduğu mal veya süs eşyası ise, ancak kendi isteğiyle onu mülk edinebilir. İster fakir olsun, ister zengin, mülk edindiği bu eşyalardan istifade edilemez. İmam Hanbel'in ikinci rivayetine göre, ancak sadaka vermek niyetiyle onu mülk edinebilir. Eğer bir sene sonra sahibi gelse isterse o malı alır, isterse yerde bulan zatı borçlu yapar. (*İthaf'us-Saade,* VI /105)

borç olarak kalmalıdır. Sonra yanındaki maldan ekmek yeyip -eğer gücü yetiyorsa- et yemeği bırakmalıdır. Eğer gücü yetmiyorsa, genişliğe ve refaha kaçmaksızın zaruret kadar et de yiyebilir. Muhâsibî'nin söylediğine artık eklenecek bir husus yoktur. Ancak Muhasibî'nin 'Adamın elinde bulundurduğu maldan infak ettiği boynunda borç olur' şeklindeki fetvası tedkike değer. Şüphe yoktur ki, takvâ böyle yapmaktır. Bu bakımdan helâl bir malı elde ettiği zaman, öbür maldan sarfettiğinin mislini sadaka vermelidir. Fakat o haram maldan sadaka veren fakir, bilâhare zengin olsa, onun benzerini başka bir fakire sadaka olarak vermekle mükellef değildir. Malı elinde bulundurana da fakirliğinden ötürü sarfettiği zaman ileride benzerini başka bir fakire sadaka olarak vermek şart değildir. Hele o mal onun eline mirastan geçmişse... O malı gasb ve kesb yoluyla edinmemiştir ki o hususta kendisine hesap sorulsun!

III. Mesele

Adamın elinde helâl, haram veya şüpheli mal olduğu, bütün bu mallar onun ihtiyacından fazla olmadığı zaman; eğer çoluk çocuğu varsa kendi nefsine malın helâl kısmından, çoluk çocuğuna diğer kısımlarından sarfetmelidir. Çünkü öz nefsi hakkındaki hüccet kölesi, ailesi ve küçük çocuklarından ötürü aleyhindeki hüccetten daha şiddetlidir. Büyük evlâtlar ise, eğer haramdan daha şiddetli bir şeye onları sürüklemesi sözkonusu değilse onları haramdan korumalıdır. Eğer malın haram kısmından onlara yedirmediği takdirde daha şiddetli bir felâkete sürüklenmeleri sözkonusu ise, o vakit ihtiyaç miktarı kadar onlara yedirmelidir. Kısacası; başkası hakkında mahzurlu gördüğü herşey, kendisi için fazlasıyla mahzurludur. Çünkü o bildiği halde bunu yapmaktadır. Aile efradı ise bilmedikleri için mâzur sayılırlar. Çünkü aile efradı bizzat evi idare etmezler. Bu nedenle önce kendi nefsi için helâlden başlamalı sonra çoluk çocuğuna geçmelidir. Nefsinin hakkında yiyeceği, giyeceği ve diğer ihtiyaçları -hacamat, boya, bez ağartma, hammal, badana, ziftleme, evin tâmiri, hayvana bakma, tandır yakma, odun ve çıra yağının ücreti gibi- arasında bocaladığı zaman helâl kısmını önce yiyeceğine ve giyeceğine sarfetmelidir. Çünkü bedeni ile ilgili ve aynı zamanda zarurî olan kısmının helâlden olması, diğer kısımların helâlden olmasından daha evlâdır. Eğer mesele yiyecek ve giyecek arasında

dönüyorsa helâl kısmı yiyeceğine sarfetmelidir. Çünkü yiyecek onun etine ve kanına karışır. 'Haramdan gelişen bedene ateş, her şeyden daha lâyıktır'.

Elbiseye gelince... Onun faydası avret yerini örtmektir. Sıcak soğuk ve başkasının bedene bakmasını önlemektir. İşte bu fetva bence en açık fetvadır.

Hâris el-Muhâsibî dedi ki: Böyle bir durumda elbisesi yiyeceğine takdim edilir. Çünkü elbise uzun bir müddet sırtında kalır. Yemek ise pek fazla kalmaz. Zira rivayet edildi ki: 'Cenâb-ı Hak, sırtında on dirhemle satın alınmış bir elbise bulunup, o on dirhemin içinde bir dirhem haram olursa o kimsenin namazını kabul etmez'.[74]

Muhâsibî'nin bu fetvasının doğruluk ihtimali de vardır. Fakat karnında haram bulunan ve bedeni haramdan gelişen kimse hakkında da bu tehditlerin benzerleri vârid olmuştur. Bu bakımdan etin ve kemiğin helâlden gelişmesini gözetmek daha evlâdır.[75] İşte bu sırra binaen Hz. Ebubekir (r.a) bilmediği halde içtiği haramı dışarı çıkarmak için istifrağ etmiştir ki, bedeni onunla gelişmesin.

Soru: Mâdem bütün bu ihtiyaçlar kişinin gayelerine sarfediliyor, o halde kişinin nefsi ile başkası arasında, şu ile bu cihet arasında ne fark vardır ve bu fark nereden neşet ediyor?

Cevap: Bu fark şu rivayetten anlaşılmıştır: Râfî b. Hadîc[76] öldü, mîras olarak bir deve ve hacamat yapan bir köle bıraktı. Allah'ın Rasûlü'ne bu durum soruldu. Allah'ın Rasûlü, hacamat yapıp kazanmayı kölesi için yasakladı. Rasûlullah'a bu hususta bir kaç defa müracaat edildiği hâlde her defasında böyle bir kazancı yasakladı. Bunun üzerine Rasûlullah'a denildi ki, 'Râfî'nin yetimleri vardır?' Cevap olarak şöyle buyurmuştur: 'Hacamat yoluyla kazanılanı deveye yediriniz'.

---

74) Ahmed, (İbn Ömer'den)

75) Daha önce geçmişti.

76) Ensar'ın Evs kabilesindendir. Harisî soyundandır. Önce Uhud savaşına, sonra Hendek muhasarasına katılmıştır.

İşte Rasûlullah'ın bu sözü, insanın yediği ile hayvanın yediği arasındaki farka işaret eder. Bu bakımdan ayrılık yolu açıldığı zaman, bizim daha önce beyan ettiğimiz tafsilâtı onun üzerine kıyas et!

IV. Mesele

Kişi, elinde bulunan haramı -eğer fakirlere sadaka olarak veriyorsa- bolca verebilir. Kendi nefsine infak ettiği takdirde, mümkün olduğu kadar kısmalıdır. Aile efradına infak ettiğinde normal hareket edip bolca infak ile sıkmak arasında bir yol tâkip etmelidir. Bu bakımdan burada üç mertebe vardır:

1. Misafir olarak gelen bir fakire yedirdiğinde bol bir şekilde yedirmelidir.

2. Gelen misafir zenginse, ona bu maldan yedirmemelidir. Bir çölde bulunuyorsa veya misafir geceleyin gelmiş ve hazır birşey yoksa o zaman başka. Zira kişi bu zamanda fakir sayılır.

3. Eğer gelen misafir muttakî bir fakir ise, kendisine yedirilen malın haram olduğunu bildiği takdirde ondan çekineceği muhakkaksa, yemeği getirip kendisine durumu söylemelidir. Böyle yapmakla hem misafirlik hakkını gözetmiş, hem de kandırmayı terketmiş olur. Bu bakımdan müslüman kardeşince kerih görüleni ona ikram etmek uygun değildir. Bir de 'O bilmiyor, o halde ona zararı yoktur' inancına da güvenmemelidir. Çünkü haram, mideye girdiği zaman mide sahibi onu bilmese dahi kalbin katılaşmasına yol açar! Bu sırra binaen Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer bilmeyerek içtikleri sütü, istifrağ etmek suretiyle geri çıkarmaya çalışmışlardır. Dâva budur. Eğer biz, böyle bir mal fakirlere helâldir diye fetva vermişsek, mutlaka ihtiyaç ve zaruretten ötürü onu helâl saymışızdır. Bu tıpkı domuz ve içki gibidir. Biz bunları zaruretten ötürü helâl saydığımız zaman, bunlar helâller grubuna dahil olmazlar.

V. Mesele

Haram veya şüpheli mal, ebeveyninin elinde bulunduğu zaman, onlarla yemekten kaçınmalıdır. Ebeveyni yemediğinden dolayı kendisine kızsalar bile, yine katıksız haramın yenmesinde onlara uymamalıdır. Aksine onları haram yemekten alıkoymaya

çalışmalıdır. Çünkü Allah'a isyan etmekte, herhangi bir mahlûka itâat etmek yoktur. Eğer ebeveyninin elindeki mal şüpheli olduğundan dolayı takvâ gösterip yemekten kaçınırsa, bu durum 'anne ve babanın rızasını talep etmek takvânın tâ kendisidir' kaidesiyle çarpışır. Çünkü anne ve babanın rızasını talep farzdır. Bu bakımdan böyle bir durumda doğrudan yemekten kaçınmamalıdır. Aksine -eğer gücü yetiyorsa- onların kalbini kırmayacak şekilde yememeye dikkat etmelidir. Eğer kurtuluş imkânına sahip değilse, onlarla yemeğe başlamalı fakaz az yemelidir. Lokmalarını küçültmek, geç çiğnemek ve fazla yememek yolunu takip etmelidir. Çünkü burada fazla yemek şüpheli bir mala saldırmak demektir...

Kardeş ile kızkardeşi, bu hususa yakındırlar. Çünkü onların da hakları kuvvetlidir. Annesi, şüpheli maldan kendisine bir elbise giydirdiği zaman şayet o elbiseyi kabul etmediğinde, annesinin mutlaka kızacağını biliyorsa, elbiseyi kabul etmeli ve annesinin huzurunda giymelidir. Fakat onun yanından çıkar çıkmaz sırtından çıkarmalıdır. Annesinin yanında bulunduğu sırada bu elbise ile namaz kılmamaya dikkat etmelidir. Takvâ sebepleri birbiriyle çarpıştığı zaman, bu incelikleri tedkik etmesi uygun ve gereklidir.

Bişr el-Hafî'den hikâye edilir ki annesi kendisine yaş hurma takdim etti ve dedi ki: 'Oğlum! Üzerindeki hakkım için bu hurmadan ye'. Bişr el-Hafî o hurmadan yemeyi kerih gördüğü halde istemiyerek yedi. Sonra dama çıktı. Arkasından dama çıkan annesi onun istifrağ ettiğini gördü. Bişr'in böyle yapması, annesini razı etmekle midesini şüpheli maldan korumayı bir arada toplamak demektir.

Ahmed b. Hanbel'e soruldu: "Bişr el-Hafî'ye 'Şüpheli malın yemesinde veya giymesinde anne ile babanın sözü dinlenilir mi?' diye sorulmuş, o da 'hayır' demiş. (Sen ne dersin?)". Bunun üzerine İmam Ahmed (r.a) şöyle demiştir: 'Bişr'in bu fetvası, çok şiddetli...'

Bu cevap karşısında İmam Ahmed'e şöyle denildi: "Aynı suâl Abadanlı Muhammed b. Mukatil'e[77] sorulmuş, o da cevap olarak demiş ki: 'Anne ve babana itâat et!' O halde onun bu fetvasına ne

---

77) Künyesi Ebu Cafer es-Saduk'tur. Âbid ve zâhid bir kimseydi. H. 236 senesinde vefat etmiştir.

dersin?" Bunun üzerine İmam Ahmed bu suâli sorana şöyle yalvardı: 'Beni cevap vermekten affetmeni diliyorum. Çünkü sen onların ikisinin cevabını da dinlemişsin'. Böyle söyledikten sonra şunu ilâve etti: 'Bunların ikisiyle de amel etmen ne güzeldir'.

VI. Mesele

O kimse ki, elinde katıksız haram mal vardır. Ona hac farz değildir. Ona malî bir kefaretin verilmesi gerekmez. Çünkü müflis sayılır. Ona zekât da farz değildir. Zira zekâtın mânâsı; onda birinin dörtte birini çıkarmaktır. Oysa böyle bir kimseye bütün malını çıkarıp sahibine vermek farzdır. Bütün malını ya çıkarıp -eğer tanıyorsa- sahibine vermelidir. Eğer tanımıyorsa fakirlere dağıtmalıdır. Adamın elinde bulunan mal, şüpheli olduğu halde helâl olma ihtimalini de taşıyorsa bu malı elinden çıkarmadığı takdirde kendisine hac farz olur. Çünkü o malın helâl olması mümkündür. Hac farîzası ise, ancak fakirlikle insanın boynundan düşer. Adamın fakirliği ise, sabit olmamıştır. Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Yoluna gücü yeten herkesin o Ev'e (gidip) hacetmesi insanlar üzerinde Allah'ın hakkıdır. Kim nankörlük ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.
>
> (Âlu İmran/97)

İhtiyacından fazla olan malını -haram olması zanına galip gelse bile- sadaka vermesi vacib olduğuna göre, zekâtın vâcib olması daha evlâdır. Eğer kendisine malî bir kefaret lâzım gelirse, hem oruç tutmalı, hem de o mal ile bir köleyi âzâd etmelidir ki kesinlikle kefaretten kurtulmuş olsun. Fukahadan bir grup 'Böyle kimselere mal vermek değil, ancak oruç tutmak gerekir' demişlerdir. Zira böyle bir kimsenin belli bir serveti yoktur. Hâris el-Muhâsibî ise 'Kefaret olarak bu kişinin sadece o maldan yedirmesi kâfidir' demiştir.

Bizim tercih ettiğimiz fetva şudur: Daha önce dediğimiz gibi haram olması ihtimali daha kuvvetli olduğundan her şüpheli maldan sakınmak ve elden çıkarmak farz olduğu için kefaret hususunda böyle bir kimseye oruç ile yedirmeyi bir arada yapmak gerekir. Oruç tutmalıdır. Çünkü mânen müflis sayılır. Aynı zamanda yedirmelidir. Çünkü elinde bulunan o şüpheli malın tamamını sadaka olarak vermesi farzdır. Oysa, o malın kendisinin

olma ihtimali vardır. Bu bakımdan kefaret cihetinden malın sarfedilmesi gerektiği ortaya çıkar.

VII. Mesele

O kimse ki, elinde ihtiyaç için tuttuğu bir haram mal vardır. Hal böyle iken nafile hacca gitmeyi istiyor. Eğer yürüyerek hacca giderse hiçbir sakınca yok!... Çünkü hacca gitmezse, bu malı ibadetin dışında yiyecektir. O halde ibadet için yemesi daha evlâdır. Eğer yürüyerek hacca gitmeye kudreti yoksa, bineği kiralamak için elinde bulunan maldan daha fazlasına ihtiyacı varsa böyle birşey için yoldaki ihtiyacını gidermek gayesiyle fazla mal alması caiz olmadığı gibi... Eğer memlekette kaldığı takdirde ileride herhangi bir helâl malı elde etmeye ümidi varsa, elde edeceği bu helâl mal ile haramın geri kalan kısmından zengin olacağı umulursa, o zaman o helâli beklemek için memleketinde kalması, yürüyerek o haram mal ile hacca gitmesinden daha efdaldir.

VIII. Mesele

Herhangi bir kimse, farz bir haccı edâ etmek için şüpheli bir mal ile yola çıkarsa, bu kimse yiyeceğinin helâlden olmasına var kuvvetiyle dikkat etmelidir. Eğer bütün yol boyunca helâlden yiyecek temin etmek imkânına sahip değilse, hiç olmazsa ihrama girdiği vakitten ihramdan çıkacağı vakte kadar yiyeceğinin helâlinden olmasına, sırtında haramın bulunmamasına son derece çaba sarfetmelidir. Zira biz her ne kadar ihtiyaçtan dolayı bunu caiz saymışsak da, o bir nevi zarurettir. Bununla beraber onu hiçbir zaman helâl mallar grubuna ilhak etmiş de değiliz. Böyle yaptığında umulur ki, Allah kendisine rahmet gözüyle bakar, üzüldüğü, korktuğu ve harama nefretle baktığı için itâb etmekten vazgeçer!

IX. Mesele

Ahmed b. Hanbel'e şöyle sorulur:

- Babam öldü. Mîras olarak bir miktar mal bıraktı. Babam öyle bir kimse ile alışveriş yapardı ki, onun muamelesi çürüktü.

- Babanın malından kâr miktarını terketmelisin.

- Babamın alacağı ve borcu vardı.

- Onun borçlarını verir, alacaklarını da alırsın.

- Sen böyle mi görüyorsun?

- Sen onu borcuyla başbaşa bırakır mısın?

İmam Ahmed'in söylediği doğrudur. Onun bu sözü, haramın miktarını çıkarmak suretiyle vârisin kendisine miras bırakanın malını tedkik etmeye taraftar olduğuna delâlet eder. Çünkü İmam, 'Kâr miktarını çıkaracaktır' demiştir. İmam Ahmed şu görüştedir: Kişinin tasarrufu çoğalıp malların geri verilmesi zorlaştığında takas yapmak yoluyla fâsid alış verişlerde verilen malının bedeli olmak hasebiyle mallarının esası mülküdür. Borçlarının edâsında yakîne dayanmıştır. Bu bakımdan bunlar şüphe sebebiyle terkedilmezler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sultanların Verdikleri Maaşlar ve Hediyeler ile Bunlardan Helâl ve Haram Olan Kısımlar

Sultandan mal alan bir kimse üç noktaya dikkat etmelidir.

a) Malın sultanın eline nereden geçtiğine...

b) Sultanın malı hangi sıfatla aldığına...

c) Aldığı miktara müstahak olup olmadığına; yani kendi hâline ve o işte çalışanların hâline aldığı miktar nisbet edilirse müstahak olduğundan fazla alıp almadığına...

Bir

Malın sultanın eline nereden geçtiğine dikkat etmelidir. Sahipsiz araziyi ihyâ etmek hariç, sultan için helâl olan ve bütün raiyenin sultan ile ortak bulunduğu mal iki kısma ayrılır:

Birinci kısım: Kâfirlerden alınan maldır. Bu da (düşmanı) mağlûp etmekle alınan ganimet ve savaşsız sultanın eline geçen faydalı mal ile şartlar ve akidlerle alınan musalâha ve haraç malıdır.

İkinci kısım: Müslümanlardan alınan maldır. Müslümanlardan alınan malın ancak iki kısmı helâldir:

a) Miras olarak alınan veya belli bir sahibi olmayıp zâyi olan sair mallar ve mütevellisi bulunmayan vakıf mallarıdır. Sadakalara gelince, onlar şu zamanda bulunmaz.

b) Bunların dışında kalan, müslümanlardan alınan haraç, müsadere edilen mallar ve alınan rüşvetin çeşitleri, bütün bunlar haramdır.

Sultan, bir fakihe veya başka birine maaş, hediye, sıla-i rahim veya bir hilatı herhangi bir cihetten verilmesini yazdığı zaman bu mal sekiz durumdan birine girer:

1. Bu malın haraçtan verilmesi
2. Miras yoluyla gelen mallardan ödenmesi
3. Vakıflardan ödenmesi
4. Sultanın ihya ettiği bir araziden ödenmesi
5. Satın aldığı bir mülkten verilmesi
6. Müslümanların haracını toplamaya memur bir kimseden tahsil edilmesi
7. Tüccarlardan bir satıcının ödemesi
8. Devlet hazinesinden ödenmesi

Birincisi: Haraçtır. Haracın beşte dördü müslümanların umumi menfaatlarına tahsis edilmiştir. Beşte biri ise, belirli cihetlere sarfedilir. Bu bakımdan o cihetlere sarfedilen haracın beşte birinden veya geri kalan beşte dörtten müslümanların maslahat ve menfaati olduğu için ödenmesini yazmış ve verilen maaş miktarında ihtiyatlı hareket etmişse, bu maaş helâldir. Ancak haracın meşru bir şeklide tayin edilmesi, alınan haraç da bir veya dört dinardan fazla olmadığı şartıyla helâl olur. Çünkü haraç da ictihad yeridir. (Yani haracın tayini hususunda fukaha çeşitli ictihadlara sahip olmuşlardır).

Sultan için, ictihad yoluyla bir şeyi yapmak selâhiyeti vardır. Bir de haraçtan ödenen maaşın helâl olması için şu şart ileri sürülmüştür: Kendisinden haraç alınan zımmî o malı haram bir kaynaktan kazanmamış olmalıdır. Bu bakımdan o zımmî, zâlim bir sultanın memuru, içki satan bir kimse, çocuk ve kadın olmamalıdır. Zira çocuk ve kadınlardan haraç alınmaz. İşte zımmîlere haraç konulduğu zaman, gözetilen hususlar bunlardır. Gözetilen miktar ve o haracın sarfedildiği kimsenin sıfatı ve ona ne kadar sarfedileceği böylece dikkate alınmalıdır. Bu bakımdan bütün bu hususları tedkik etmek farzdır.

İkincisi: Miraslar ve müslümanların umumî maslahat ve menfaatine tahsis edilen zâyi olmuş mallardan maaşın verilmesi-

dir. Bu takdirde o malı bırakan bir kimsenin durumu tedkik edilmelidir. Acaba bıraktığı mal tamamen mi haramdır, yoksa çoğu veya azı mı haramdır? Bu hususların hükmü daha önce geçti. Eğer bıraktığı mal haram değilse, maaşı alan kimsenin maaşı hakettiği sıfata bakılır. Yani kendisine maaş verilmesine sebep olan sıfat bütün müslümanların faydasına olan bir sıfat olmalıdır. Bunu tedkik ettikten sonra maaşın miktarı hakkında inceleme yapmak gerekir!

Üçüncüsü: Vakıflardır. Böylece miras malı hakkında cereyan eden incelemeler vakıflar hakkında da cereyan eder. Buna fazla olarak bir husus daha eklenir. Şöyle ki: O malı vakfedenin şartı da dikkate alınır ki, alınan mal bütün şartlarında vakfedenin isteğine uygun olsun.

Dördüncüsü: Sultanın ihya ettiği sahipsiz arazidir. Bu hususta hiçbir şarta itibar olunmaz. Zira sultan, mülkünden dilediği kadarını dilediğine verebilir. Ancak bu konuda şu husus incelenebilir. Sultanın ihya ettiği sahipsiz araziler, çoğu zaman işçileri zorla çalıştırmak veya çalıştırdığı işçilerin ücretini haramdan vermek suretiyle ihya edilir. Çünkü bir araziyi ihya etmek onun kanallarını açmak, su yollarını temizlemek suretiyle olur. Onun duvarlarını yapmak, topraklarını tesviye etmek şekliyle ihya edilir. Sultan ise, bu vazifeleri bizzat yapmaz. Eğer bu vazifelerde çalıştırdığı kimseler zoraki çalıştırılmışsa, sultan bu arazinin mülkiyetine sahip olamaz ve bu arazi haramdır. Eğer burada çalıştırdığı kimseleri ücretle çalıştırmışsa, sonra ücretleri haramdan ödemişse, bu da daha önce kerahiyeti bedellere bağlamak hususundaki şüpheyi getirir.

Beşincisi: Sultanın zimmetinde olan şey satın aldığı arazi veya hilat elbisesi veya at veya başkasıdır. Bunlar sultanın mülküdür. Sultan istediği şekilde bu mülkte tasarruf edebilir. Fakat eğer onun ücretini daha sonra haramdan ödüyorsa, hem haram olmasını, hem de şüpheli olmasını icabettirir. Bunun tafsilâtı daha önce de geçmişti.

Altıncısı: Müslümanların haracını toplayan memurun üzerine veya taksimat ve müsadere edilen malları toplayanın üzerine o maaşı yazıp ondan ödetmesidir! Böyle bir maaş, içinde zerre kadar şek ve şüphe bulunmayan katıksız haramdır. Bu zamanın birçok maaşları böyledir. Ancak Irak arazisinin gelirinden ödenen

maaşlar müstesnadır. Çünkü o araziler, İmam Şâfiî'ye göre, bütün müslümanların menfaati için vakfedilmiş arazilerdir.[78]

Yedincisi: Sultan ile alış veriş yapan bir satıcıya yazıp ödetmesidir. Eğer bu satıcı sultandan başka hiç kimse ile alış veriş yapmıyorsa, onun malı sultanın hazinesinde bulunan mal gibidir. Eğer sultanlardan başkasıyla daha fazla alışveriş yapıyorsa, onun, sultanın emriyle maaş olarak verdiği sultan üzerine borçtur. O borcunun bedelini bilâhere sultanın hazinesinden alır. Bu takdirde şüphe, verilen maaşın bedeline sıçramış olur. Daha önce haram sermayenin hükmü geçmişti.

Sekizincisi: Hazine üzerine veya yanında helâl veya haramdan mal biriken bir memur üzerine yazılan maaştır. Eğer sultanın haramdan başka bir gelir kaynağı olduğu bilinmezse, sultandan bu şekilde alınan maaş katıksız haramdır. Eğer kesinlikle sultan hazinesinde helâl ve haram malların bulunduğu bilinirse ve maaşları dağıtan kimseye teslim edilen maaşın helâlden olma ihtimali var ise, haramdan olma ihtimali de varsa -ki bu da galip ihtimaldir. Çünkü bu asırda sultan mallarının çoğu haramdandır. Onların ellerinde helâl, ya hiç yok veya pek azdır- bu takdirde ulema bu hususta ihtilâfa düşmüşlerdir. Bir grup *kesinlikle haram olduğunu bilmediğim herşeyi almak benim için caizdir* demişlerdir.

Diğer bir grup, 'Aldığı malın kesinlikle helâl olduğunu bilmeden alması helâl değildir. Bu bakımdan hiçbir şekilde şüpheli mal helâl olmaz' demişlerdir. Bu iki grup da aşırı hareket etmiştir. Normal hareket ise, daha önce zikrettiğimizdir. Şöyle ki malın çoğunun haram olduğuna hükmettiğimiz zaman alınan ha-

---

78) İmam Şâfii'ye göre Irak'ta arazileri işletenler o arazileri icar etmiş kimselerdir. Çünkü Hz. Ömer, ganimetçilerin kalbini hoş etmek için o araziyi icara vermiştir. Ebu Hanife'ye göre, Sevad arazisi ile cebren fethedilmiş ve ahalisi üzerinde bırakılmış her memleketin arazisi veya sulhen fethedilmiş memleketin arazisi haracı verilen arazidir. Çünkü Hz. Ömer Sevad'ı (Irak'ı) fethettiği zaman orada yaşayanlara -sahabîlerin huzurunda- haraç bağlamıştır. Amr b. As, Mısır'ı fethettiği zaman yine Hz. Ömer ve sahabe oraya haraç konmasında ittifak etmişlerdir. Irak arazisi, işletenlerin mülküdür. Ancak onun haracı devlete verilmelidir. (*İthaf'us-Saade*, VI /111)

ramdır. Çoğunun helâl olduğuna fakat içinde haramın kesinlikle bulunduğuna hükmettiğimizde de -daha önce zikrettiğimiz gibi- burada duraklamamız gerekir.

Sultanların mallarında helâl ve haram olduğu zaman, o mallardan almayı caiz görenler -eğer alınan haramın tâ kendisi olmazsa- sahabenin bir grubundan rivayet edilen şu hâdiseyi delil olarak göstermişlerdir:

Sahabe, zâlim imamların zamanlarına yetişmişler ve onlardan mal almışlardır. Bunlardan Ebu Hüreyre, Ebu Saîd el-Hudrî, Zeyd b. Sâbit, Ebu Eyyûb el-Ensârî, Cerir b. Abdillah, Câbir, Enes b. Mâlik ve Misver b. Mahreme zikredilebilir. Bu bakımdan Ebu Saîd el-Hudrî ile Ebu Hüreyre, Mervan ve Yezid'den ve Abdülmelik'ten de mal almışlardır. İbn Ömer ve İbn Abbas da Haccac-ı Zâlim'den mal almıştır.

Şâ'bî, İbrahim en-Nehaî, Hasan Basrî, İbn Ebî Leyla gibi tâbiînden birçok kimse zâlim sultanlardan mal almışlardır. İmam Şâfii defalarca Hârun er-Reşid'den bin dinar almıştır. İmam Mâlik, zâlim sultanlardan birçok mal almıştır.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Sultanın sana verdiğini al! Çünkü o ancak helâlinden sana verir. Onun helâlden aldığı daha fazladır'.

Bütün bunlara rağmen sultanların hediyelerini kabul etmeyenler sadece takvâ bakımından ve helâl olmayan birşeyi yüklenmek hususunda dinlerinden korkarak almamışlardır. Ebu Zer-i Gıfârî'nin Ahnef b. Kays'a söylediğini görmez misin? 'Helâl oldukça sultanların atiyyelerini alın. Eğer o atiyyeler dininize karşılık olursa, o zaman terkedin'.

Ebu Hüreyre der ki: 'Bize verildiği zaman kabul ederiz. Bize verilmediğinde de istemeyiz'.

Said b. Müseyyeb'den rivayet ediliyor ki, Ebu Hüreyre, Muaviye kendisine verdiği zaman susardı. Eğer Muaviye kendisinden mal esirgerse onun aleyhinde atıp tutar, 'Maaşımı geciktirdi' şeklinde konuşurdu.

Şa'bî'den, o da Mesruk'tan[79] şöyle rivayet ediliyor: 'Sultan-ların hediyeleri o hediyeleri kabul edenlerin yakasını tutup onları cehenneme sokuncaya kadar yakalarını bırakmaz'.

Nâfî (İbn Ömer'in âzâd edilmiş kölesidir) İbn Ömer'den şöyle rivayet ediyor: Muhtar b. Ebî Ubeyd es-Sakafî, İbn Ömer'e mal gönderirdi. İbn Ömer de gönderilen malı kabul ederdi. Sonra derdi ki: 'Ben kimseden birşey istemem. Fakat Cenâb-ı Hakk'ın rızık olarak bana gönderdiğini de geri çevirmem'.

Muhtar, bir ara İbn Ömer'e deve hediye etti. O da bu hediyeyi kabul etti ve o deveye 'Muhtar'ın Devesi' adı verildi. Fakat Nâfi'in bu rivayeti, İbn Ömer hakkında 'Hiç kimsenin hediyesini geri çevirmedi, ancak Muhtar'ınki hariç' şeklinde rivayet edilen hadîse ters düşmektedir. Muhtar'dan gelen hediyeyi reddettiği hakkındaki sened, daha kuvvetlidir.

Nâfi'den rivayet edildiğine göre, İbn Muammer (Ömer b. Ubeydullah) İbn Ömer'e altmışbin dirhem gönderdi. İbn Ömer o altmışbin dirhemi fakir fukaraya dağıttı. Para bittikten sonra bir dilenci gelip İbn Ömer'den birşey istedi. Bunun üzerine İbn Ömer para dağıttığı bir kimseden borç alarak o dilenciye verdi.

Hz. Hasan Muaviye'ye geldiği zaman, Muaviye kendisine şöyle dedi: 'Sana öyle bir hediye vereceğim ki, senden önce hiçbir Arab'a öyle hediye vermiş değilim ve senden sonra da hiçbirine onu vermeyeceğim'.

Râvî diyor ki: Muaviye, Hz. Hasan'a dörtyüz bin dirhem verdi ve Hz. Hasan da bunu kabul etti. (Ebu Talib el-Mekkî).

Habib b. Ebî Sâbit'den şöyle rivayet ediliyor: Ben Muhtar b. Ubeyd es-Sakafî'nin İbn Ömer'e (Muhtar'ın enşitesidir) ve İbn Abbas'a hediye gönderdiğini, onların da kabul ettiğini gördüm. Bunun üzerine Habib'ten 'O hediye neydi?' diye soruldu. Habib 'O hediye mal ile giyecek maddeleriydi' dedi.

Zübeyr b. Adiy'den rivayet edildiğine göre, Selman-ı Fârisî şöyle demiştir: 'Senin memur veya tacir bir dostun varsa, aynı zamanda o dostun muamelelerinde faizden sakınmıyorsa, bu dost seni

---

79) el-Ecda'nın oğludur. Hemedanlıdır. Tâbiin-i kirâmdandır. Şâyân-ı itimad, fakih, âbid bir kimsedir.

yemeğe veya benzerine dâvet ederse veya sana herhangi birşey verirse, onun teklifini kabul et. Zira kolaylıkta senin için lezzet vardır. Günah ise, onun boynundadır'. Eğer faiz ile muamele yapan bir kimse hakkında hüküm böyle olursa, zâlim bir kimse de bunun gibidir.

Câfer'den, o da babasından şöyle rivayet ediyor: Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin (r.a) Muaviye'den gelen hediyeleri kabul ederlerdi. Hâşim b. Câbir der ki: Said b. Cübeyr'in yanından geçtik. Kendisi Fırat'tan aşağı da bulunan memleket öşrünü toplamakla vazifelendirilmişti. Öşür toplayan memurlara şöyle bir haber gönderdi: 'Sizin yanınızda bulunan yemekten bize de gönderiniz'. Memurlar yemek gönderdiler. Kendisi yediği gibi biz de onunla beraber yedik.

Ulâ b. Züheyr el-Ezdî dedi ki: İbrahim en-Nehaî babam Züheyr'e geldi.Babam da o zaman (Irak)ın Hilvan kasabasının öşrünü toplamakla görevli memurdu. Babam kendisine hediye verdi ve İbrahim de babamın hediyesini kabul etti.

İbrahim en-Nehaî şöyle demiştir: Âmillerin (zekât toplayanların) hediyelerini kabul etmekte sakınca yoktur. Çünkü âmillik vazifesini yürütmek için bir nafaka ve maaş vardır. Aynı zamanda âmilin bütçesine haram ile helâl mal birden girer. Sana verdiği helâl maldandır. Bu bakımdan bütün bu büyükler zâlim sultanların hediye ve atiyyelerini almışlardır ve yine de Allah'a isyan etmek hususunda bu zâlimlere itâat edenlere de şiddetle hücum etmişlerdir. Bu grup der ki: Selefin bir cemaatinden zâlim sultanlar ve emirlerden hediye kabul etmeyişleri hakkında nakledilen rivayetler bu kabil hediyelerin haram olduğuna delâlet etmez. Aksine bu kabil hediyeleri kabul etmemenin takvâdan olduğuna delâlet eder. Hulefa-i Râşidin, Ebu Zer-i Gıfârî ve diğer zâhidlerin yaptıkları gibi.

Çünkü bu insanlar, zühd ve takvâ yönünden mutlak mânada helâl olan şeylerden bile kaçınmışlardır. Yine takvâ yönünden harama sürüklemesinden korkulan helâli de bırakmışlardır. Bu bakımdan bu son gelen grubun sultanlar ve emîrlerden çekinmeden hediye kabul ettiği gibi, öbürlerinin kabul etmeyişi de haram olduğuna delâlet etmez. Saîd b. Müseyyeb'in maaşını almayıp hazinede biriken maaşlarının otuz bin küsür dirheme ulaştığı, Hasan Basrî'nin 'Ben sarraf bir kimsenin testisindeki sudan vakit daralsa dahi abdest almam. Çünkü onun malının esasını bilme-

mekteyim' dediği şeklinde gelen nakillerin tamamı takvâdan ibarettir ve inkâr edilemez. Ancak selefe bu gibi takvâlarında tâbi olmak, geniş hareketlerinde tâbi olmaktan daha evlâdır. Fakat genişlikte de onlara tâbi olmak, haram değildir. İşte zâlim sultanın malını almayı caiz gören bir kimsenin şüphelendiği nokta budur.

Cevap şudur: Bunların bu hediyeleri kabul etmeleri hakkında naklolunan rivayetler, kabul etmediklerine ve kabul edenlere hücum ettiklerine nisbet edilirse, az ve belirli kalmış olur. Eğer kabul etmeyişlerinde takvâ ihtimâli sözkonusu ise, kabul edenlerin kabullenmelerinde de üç ihtimal vardır. Bu ihtimaller, onların takvâ hususundaki değişikliklerine göre değişir! Çünkü sultanlar hakkında takva için dört derece vardır:

1. Birinci derece, selefin muttakîlerinin yaptığı gibi sultanların malının zerresini bile almamaktır. Nitekim hulefa-i râşidîn de böyle yaptılar. Hatta Hz. Ebubekir (r.a) devlet hazinesinden bütün aldıklarını hesap etmiş, altı bin dirhem çıkmıştı. Kendisini hazineye altıbin dirhem borçlu saymıştır.

Hz. Ömer birgün hazineden mal dağıtıyordu. O sırada küçük kızı içeriye girerek bir dirhem aldı ve gitti. Ömer kızının arkasından koştu. Hatta omuzlarındaki abası düştü. Kızı ağlayarak eve koştu ve dirhemi ağzına soktu. Hz. Ömer parmağını kızının ağzına sokarak dirhemi çıkardıktan sonra şöyle dedi: 'Ey İnsanlar! Ne Ömer'in, ne de Ömer'in ailesinin, uzak yakın hiçbir müslümandan fazla bir hakkı yoktur'.

Ebu Musa (Beytülmalin içindeki serveti dağıttıktan sonra), hazineyi süpürdü ve süpürürken yerde bir dirhem buldu. O esnada Hz. Ömer'in küçük oğlu oradan geçti. Ebu Musa, o dirhemi Hz. Ömer'in oğluna verdi. Dirhemi oğlunun elinde gören Ömer, bunu nereden aldığını çocuktan sordu. Bunun üzerine çocuk 'Ebu Musa bana verdi' dedi. Hz. Ömer Ebu Mûsâ'nın yakasına yapışarak haykırdı: 'Yâ Ebu Musa! Acaba Medine'de senin yanında Ömer'in aile efradından daha ehven (rütbece daha düşük) bir ev halkı yok muydu? Ümmet-i Muhammed'den bir tek kişi kalmayıncaya kadar herkesin zulmettiğimizden dolayı bizim yakamıza yapışmasını mı istedin?'

Bu sözleri söyledikten sonra dirhemi Beytülmal'e geri verdi. İşte mal, helâl olduğu halde Hz. Ömer'in durumu bu oldu. Fakat Hz. Ömer bu kadar mala müstehak olmayacağından korktu. Dinini ve diyanetini şüpheden korumak için Allah Rasûlü'nün 'Seni şüpheye düşüreni bırak. Şüpheli olmayanı yap' ve 'Kim şüpheliyi bırakırsa, o namusunu ve dinini töhmetten kurtarmıştır'[80] hadîs-i şeriflerine uyarak en az ile yetiniyordu. Bir de saltanat mallarının hakkında Allah Rasûlü'nün ağzından işittiği tehditlerden kaçınarak böyle yapıyordu. Allah'ın Rasûlü (s.a) Ubâde b. Sâmit'i zekât malını toplamak üzere gönderdiği zaman şöyle buyurmuştu:

اِتَّقِ اللّٰهَ يَا اَبَا الْوَلِيدِ لاَتَجِئْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ تَحْمِلُهُ عَلَى رَقَبَتِكَ لَهُ رُغَاءٌ اَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ اَوْ شَاةٍ لَهَا ثُوَاجٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللّٰهِ! اَهٰكَذَا يَكُونُ؟ قَالَ: نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ اِلاَّ مَنْ رَحِمَ اللّٰهُ.

'Ey Ebu Velîd! Allah'tan kork! Kıyâmet gününde bağıran bir deveyi veya böğüren bir sığırı ya da meleyen bir koyunu ensene (veya omuzuna) aldığın halde Allah'ın huzuruna gelme!' Bunun üzerine Ubâde (r.a) Allah'ın Rasûlü'ne 'Durum böyle mi olacaktır yâ Rasûlullah?' diye sordu. Rasûlullah (s.a) cevap olarak şöyle buyurmuştur: 'Evet! Nefsimi kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim durum böyle olacaktır. Ancak Allah'ın rahmet ettiği bir kimsenin durumu hariç'.[81]

Bu söz karşısında kalan Ubâde şöyle demiştir: Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki, artık hiçbir zaman hiçbir hususta memur olmayı kabul etmeyeceğim.

اِنِّى لاَاَخَافُ عَلَيْكُم اَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِى اِنَّمَا اَخَافُ عَلَيْكُمْ اَنْ تَنَافَسُوا.

---

80) Müslim ve Buhârî, (Numan b. Beşir'den)

81) İmam Şâfiî, *Müsned*, (Tâvus'tan *mürsel* olarak)

Benden sonra sizin için Allah'a ortak koşacağınızdan endişelenip korkmuyorum. Ancak, sizin için korktuğum şey dünyaya dalmanızdır.[82]

İşte görüldüğü gibi, Hz. Peygamber dünyaya dalmaktan korkmuştur. Bunun içindir ki, Ömer (r.a) uzun bir hadîste hazine malından bahsederken şöyle demiştir: 'Ben nefsimi, o maldan ancak yetimin malına velâyet eden bir kimsenin nefsi gibi gördüm. Zengin olduğum takdirde o malı yemekten çekiniyorum. Eğer fakir olursam mâruf (normal) bir şekilde ondan yiyorum'.

Rivayet ediliyor ki: Tâvus'un oğlu (Abdullah b. Tâvus), babasının ağzından bir mektup uydurarak Halife Ömer b. Abdülaziz'e götürdü. Halife kendisine üçyüz dinar verdi. Bunun üzerine Tâvus (r.a) bir gayr-i menkulünü satarak onun parasından üç yüz dinarı Ömer b. Abdülâziz'e geri gönderdi. İşte Ömer b. Abdülâziz gibi bir kimseye karşı Tavûs böyle hareket etti. Bu derece, takvâda en yüce derecedir.

2. İkinci derece, sultanın malını almaktır. Fakat aldığı malın helâl bir kaynaktan geldiğini bildiği zaman alabilir. O halde sultanın elinde başka bir haramın bulunması zarar vermez. İşte daha önce nakledilen eserlerin tamamını veya bir çoğunu veyahut da sahabenin büyüklerine mahsus olan ve onların muttakîlerinden İbn Ömer gibi, -çünkü bu zat takvâda çok ileride hareket edenlerdendi- hareket edenlerin durumları bu şekilde değerlendirilmelidir. Muttakîlerin hepsinden daha şiddetli ve daha fazla sultanlara hücum eden ve mallarını zemmeden İbn Ömer (r.a) nasıl olur da sultanın malından geniş bir şekilde istifade edip tasarrufta bulunur?

İbn Ömer'in sultanlara ve mallarına herkesten daha fazla hücum ettiğine gelince, sahabe ölüm hastalığında bulunan İbn Amir'in evinde bir araya gelmişti. Bu esnada İbn Âmir vâlilik kabul ettiğinden ötürü nefsini kınadı. Allah nezdinde bu memuriyetten dolayı sorumlu olacağından korktuğunu belirtti. Kendisini teskin etmek bakımından orada bulunanlar şöyle dediler: 'Biz senin için hayır ummaktayız. Çünkü sen (Basra'dan Mekke'ye gelen yolda) kuyular açtın. Hacılara su içirdin. Şunu şunu yaptın'.

---

82) Müslim ve Buhârî, (Ukbe b. Âmir'den)

Orada hazır bulunan İbn Ömer (r.a) sükût edip dinliyordu. Bunun üzerine yatağında bulunan İbn Âmir, İbn Ömer'e hitâben 'Ey İbn Ömer, sen ne diyorsun?' diye sordu. İbn Ömer 'Eğer kazancın helâl ve nafakan temiz ise, bende arkadaşlarımın demin söylediklerine iştirâk ederim. Sen (kıyâmet gününde) Allah'ın huzuruna vardığında güzel neticeyi göreceksin' demiştir. Yine İbn Ömer şöyle demiştir: 'Haram (veya habis) mal, haram (veya habis) malın kefareti olamaz. Sen ise (yâ İbn Âmir) Basra valiliği yaptın. Sanmam ki sen şerre bulaşmadan o vazifeyi yürütmüş olasın'. Bunun üzerine İbn Âmir dedi ki: 'Acaba sen benim için duâ etmez misin?' Bu suâle karşılık İbn Ömer şu cevabı verdi: "Allah'ın Rasûlü'nden dinledim: 'Abdestsiz namaz ile hırsızlıktan verilen sadakayı Cenâb-ı Hak kabul etmez'[83] Oysa sen Basra valiliğinde bulunan bir kimsesin!"

İşte İbn Âmir'in hayır yollarında harcadığı mal hakkında İbn Ömer'in görüşü bu idi.

İbn Ömer Haccac-ı Zâlim'in devrinde şöyle demiştir: 'Medine-i Münevvere'de Hz. Osman'ın öldürülüp, evi yağma edildiği günden itibaren bugüne kadar doyasıya yemek yemedim'.

Hz. Ali kapalı bir kaptan kavut şerbeti içerdi. Bunun üzerine kendisine 'Siz nimeti bol olan Irak'ta bulunduğunuz halde yine de böyle mi yapıyorsunuz?' diye sorulunca cevap olarak şöyle demiştir: 'İyi bilin ki ben cimrilikten dolayı kabın ağzını mühürlemiyorum. Fakat ben onun içine birşey karışmasından korktuğum için böyle yapıyorum. Karnıma helâl olmayanın girmesini kerih görüyorum' İşte selef-i sâlihînde görülen durum buydu.

İbn Ömer (r.a) hoşuna giden bir şeyi elinden çıkarırdı. Kendisinden kölesi Nâfi otuz bin dirhem karşılığında istenilince şöyle dedi: 'İbn Amr'in dirhemlerinin beni fitneye sevkedeceğinden korkuyorum'. Kölesi Nafi'nin müşterisi İbn Amr idi. Kölesine 'Ey Nâfi! Seni âzâd ediyorum' dedi.

Ebu Saîd el-Hudrî (r.a) der ki: 'Bizden bir kimse yok ki, dünya onu kendine çekmesin. İbn Ömer müstesnâ'. İşte bu söz açıkça gösterir ki, İbn Ömer ve onun mertebesinde olan sahâbîlerin helâl

---

83) Müslim, (İbn Ömer'den)

olduğunu bilmedikleri bir malı aldıklarından ötürü onları kınamak uygun bir davranış değildir.

3. Üçüncü derece sultandan aldığını ancak şu niyetle almaktır: Fakirlere sadaka vermek veya hazinede bulunan malda hakkı olan kimselere dağıtmaktır. Zira sahibi belli olmayan bir malın hakkında şer'î hüküm budur. Eğer sultanın verdiği kişi, sultandan o malı kabul etmezse, sultan da o malı hak sahiplerine vermeyip onunla zulme yardım ederse, o zaman deriz ki: Bu adamın sultandan birşey alıp, fakirlere dağıtması, o malı sultanın elinde bırakmasından daha evlâdır.

İşte bazı âlimler böyle fikir yürütmüşlerdir. Bu fikrin gereği ileride gelecektir ve selefin sultandan aldıkları da böylece tefsir edilmelidir. Bunun içindir ki İbn Mübarek şöyle demiştir: 'Bizim zamanımızda sultanların hediyelerini kabul edip İbn ömer ve Hz. Âişe'nin aldığını delil gösterenler, hiç de İbn Ömer ile Hz. Âişe'ye uymamaktadırlar. Çünkü İbn Ömer, aldığını dağıtmıştır. Hatta altmış bin dirhemi dağıttığı mecliste otururken kendisinden sadaka isteyen bir fakir için biraz önce mal verdiği bir kimseden borç istemiştir. Âişe validemiz de aynı şeyi yapmıştır'.

Câbir b. Zeyd'e (r.a) bir mal geldi. Onu kabul ederek sadaka verdikten sonra şöyle demiştir: 'Şunu kabul edip sadaka olarak dağıtmayı onların elinde bırakmaktan daha uygun gördüm'. İmam Şâfiî de (r.a) Hârun er-Reşid'den kabul ettiği hediyeyi böyle yapmıştır. Zira rivayet edildiğine göre, onu hemen Kureyş fakirlerine dağıtmış hatta kendisi için bir habbe (para birimidir) dahi bırakmamıştır.

4. Dördüncü derece, sultandan aldığı malın helâl olduğunu kesinlikle bilmemek ve alınanı fakirlere dağıtmamaktır. Fakat malının çoğu helâl olan sultandan almaktadır. İşte sahâbe ve tâbiin zamanında hulefa-i râşidinden sonra halifelerin durumu bu idi. Onların malının çoğu haram değildi. Böyle olduğuna Hz. Ali'nin sözü de delâlet eder. Zira Hz. Ali şöyle demiştir: 'Onun aldığı helâl mal, haramdan daha fazladır'. Bu şekilde almayı âlimlerden bir cemaat caiz görmüştür. Bu cemaatin mesnedi ise, malın çoğunun helâl olmasına dayanmaktadır. Biz ise, fertler hakkında bu meselede tevakkuf ederek herhangi bir hükme varmadık. Sultanın malı ise, had ve hesabı olmayan bir mala daha fazla benzemektedir. Bu bakımdan herhangi bir müctehidin o

malın haram olduğunu bilmediği zaman helâlin fazla olmasına dayanarak o malın alınmasının caiz olduğuna dair ictihad etmesi, uzak bir ihtimal değildir. Biz malın çoğu haram olduğu zaman böyle bir hükme varmayı menettik.

Sen bu dört dereceyi anladığın zaman kesinlikle bileceksin ki, zamanımızdaki zâlimlerin verdiği maaşlar o zaman alınan malların yerine geçmez. O zamankiler zamanımızdaki maaşlar ve atiyyelerden iki kesin cepheden ayrılmaktadır:

1. Zamanımızdaki sultanların mallarının tamamı veya çoğu haramdır. Nasıl haram olmasın? Oysa helâl mal, sultanlar için fey ve ganimetten gelen mallardır. Böyle bir malın varlığı ise, bu zamanda sözkonusu değildir. Bu malların bir çoğu sultanın eline geçmez. Bu bakımdan sultanların elinde haraçtan başka birşey kalmamıştır. Bu zamandaki haraç ise, çeşitli zulüm yollarından alınır. Oysa böyle alınan haraç da helâl değildir. Zira haraç alanlar, alınan miktar ve haracı verenin hakkındaki dini çizgiyi aşmaktadırlar. Haraç karşılığında haracı verene va'dedilen yatırım yerine getirilmemektedir. Bütün mallardan sonra sen bu alınan haracı, müslümanlardan tahsil edilen vergi, müsadere edilen mallar, alınan rüşvet ve zulmün çeşitlerine nisbet ettiğin zaman, bu haraç onların binde biri olmaz.

2. Geçmiş asırdaki zâlimler, raşid halifeler zamanına yakın olduklarından ötürü zulmettiklerini idrâk edip ondan korkmaktaydılar. Zâhir ve bâtında sahâbe ve tâbiinin kalplerini kazanmaya gayret sarfederlerdi. Sahâbe ve tâbiînin kendilerinden atiyye ve hediyeler kabul etmelerine âzamî gayret gösterirlerdi. Sahabe ve tâbiîn istemeden ve boyun eğmeden, o zamanki yöneticiler kendiliğinden onlara hediyeler gönderirdi. Hatta sahâbîler ve tabiin hediyelerini kabul ettiğinden dolayı yöneticiler onlara minnettar olur, bu duruma sonsuz bir şekilde sevinirlerdi. Sahâbî ve tâbiîn de yöneticilerden aldıkları hediyeleri fakirlere dağıtır, yöneticilerin fâsid hedeflerinde yöneticilere yardımcı olmaz, onların meclislerine gitmez, etraflarındaki topluluğu, katılmak suretiyle çoğaltmazlardı ve onların saltanatlarının devam etmesini sevmez ve istemezlerdi. Aksine aleyhlerinde bedduâ ederlerdi. Aleyhlerinde alabildiğine tenkid savurarak konuşurlardı. Yöneticilerin yaptığı kötülükleri açık ve sert bir şekilde reddederlerdi. Bu bakımdan yöneticilerden aldıkları hediyeler karşılığında,

yöneticiler için dinlerinden tâviz vereceklerinden korkulmazdı. Onların iderecilerden hediye kabul etmelerinde hiçbir zaman sakınca yoktu. Şimdi ise, sultanlar ancak kullanabilecekleri ve kendilerine yağcılık yapabilecek karakterde olup çirkin amellerine yardımcı olanlara, meclislerinde kaypaklık gösterenlere daima yapmacık bir şekilde duâ, medh ve senâda bulunanlara huzurlarında ve gıyablarında kendilerini tezkiye edip ifrat derecesinde övenlere atiyye ve hediye verirler. Eğer sultanın hizmetine koşmazsa, onu övüp duâda bulunmazsa, idareye yardım etmezse, onun yaptığı kötülükleri, kabahatlerini ve zulmünü örtmezse, sultan ona bir tek dirhem dahi vermez. Hatta o adam İmam Şâfiî'nin âyârında bir kimse olsa dahi...

Bu bakımdan şu zamanda bu mahzurlara götürdüğü için -sultanların malının kesin olarak helâl olduğu bilinmediği takdirde- onlardan hediyeler kabul etmek câiz olamaz. Acaba haram olduğu bilinen veya haram olduğu hakkında şüphe edilen bir mal nasıl helâl olur? Bu bakımdan onların hediyelerini alıp kendisini sahâbe ve tâbiîne benzeten bir kimse, âdeta melekleri demircilere benzetmiş olur! O halde, onlardan mal almak, onlarla haşr ü neşr olmaya, onların isteklerini gözetmeye, hizmetlerine koşmaya, zilletlerini kabullenmeye, kendilerini övmeye, kapılarına sık sık gidip gelmeye yol açıp muhtaç etmektedir. Oysa bu bölümden sonra beyan edeceğimiz gibi, bütün bunlar günahkârlıktan başka birşey değildir. O halde, daha önce söylediklerimizden sultanların mallarının durumu, helâl olan ve olmayan kısımları anlaşıldı. Faraza bir insanın, müstehak olduğu ve evinde oturduğu halde o malın kendiliğinden ona geldiğini, o malı elde etmesi için herhangi bir memuru aramadığını ve onun hizmetinde bulunmadığını, onu övmediğini ve onun yardımına koşmadığını tasavvur edersek, o zaman böyle bir insanın bu kabil malı alması haram değildir. Fakat gelecek bölümde belirteceğimiz mânâ ve sebeplerden ötürü böyle bir malı kabullenmek dahi mekruhtur!

İki

Biz alınan malı müminlerin faydasına sarfedilen maldan farzedelim. Fey malının beşte dördü ve miras malları gibi... Zira bu malların dışında kalan mallardan hak sahipleri için tâyin edilmiş kısımlar eğer vakıftan veya sadakadan veya feyin beşte birinden veya ganimetin beşte birinden, sultanın ihya ettiği sahipsiz arazi-

den veya satın aldığı maldan edindiği özel mülkiyetinden olursa sultan bunların dilediği miktarını dilediği kimseye verebilir. Ancak zâyi olan ve toplumun yararına sarfedilen mallar hakkında düşünmek gerekir. Bu gibi malların ancak kendisinde umumî maslahat bulunan ve çalışmaktan âciz bulunduğundan ötürü muhtaç olan bir kimseye sarfedilmesi caizdir. Kendisinde maslahat olmayan zengine gelince, ona devlet hazinesinin malını sarfetmek caiz değildir. Her ne kadar âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerse de doğru olan fetva budur. Hz. Ömer'in sözünde, her müslümanın müslüman olduğundan ve müslümanların sayısını çoğalttığından beytülmal'de hakkı bulunduğuna işaret eden delil vardır. Fakat bununla beraber Hz. Ömer, bütün müslümanlara beytülmal'ı taksim etmiyordu. Aksine birtakım özel sıfat ve niteliklere sahip olanlara veriyordu.

Bu bakımdan bu sabit olduğu zaman hükmü şöyledir: Bir zât ki, herhangi bir işle görevlendirildiğinde o görevi yerine getirir, onun faydası bütün müslümanların olur, bu zat nafakası için çalıştığı takdirde yüklendiği görevi yerine getiremeyecektir. İşte böyle kimse için, yetecek kadar beytülmâl'de hak (maaş) vardır. Bütün ulema bu durumun içine dahildir. Ulemadan gayem dinin maslahatlarıyla ilgili bulunan fıkıh, hâdis, tefsir ve kırâat ilimlerini bilenlerdir. Hatta muallimler, müezzinler ve bu ilimlerin öğrencileri de bu târifin içine girerler. Çünkü bu kimselerin nafakaları beytülmâl'den karşılanmadığı takdirde ilmî gelişmeye imkân bulamazlar. Bir de bunun altına *ummallar* da girer. *Ummallar*, o kimselerdir ki, dünyanın maslahatları onların çalışmalarına bağlıdır. Onlar paralı askerlerdir. Memleketi kılıçlarıyla düşmanın, zâlimin ve İslâm düşmanlarının saldırganlıklarından koruyan askerlerdir.

Kâtibler, muhâsibler, vekiller ve haraç divanının tertibinde kendisine ihtiyaç olan herkes bu târife dahildir ve beytülmâl'den yetecek kadar nafakasını almalıdır. Haraç divanını (devletin gelir ve gider kaynaklarını) tertip ve tedvir etmekte kendisine ihtiyaç duyulanlardan gaye; helâl mallar üzerine çalışan ve geliştirenlerdir. Haram mallar üzerinde çalışanlar ise, bu kayda dahil değildirler. Zira beytülmâl'in serveti müslümanların menfaat ve maslahatı içindir. Bu ise ya din veya dünya ile ilgilidir. Bu bakımdan âlimlerle din korunur. Askerlerle dünya korunur.

Din ile idare ikizdirler. Birisi diğerinden müstağni değildir. Yâni biri diğeriyle korunur. Doktor da buna dahildir. Her ne kadar doktorun ilmine dinî bir iş bağlı değilse de, onun ilmine bedenin sıhhati bağlıdır. Din ise, bedene bağlıdır. Bu bakımdan doktor için ve bedenlerin maslahatı veya memleketin maslahatı için muhtaç olunan ilimlerde doktorun yerine geçecek bir kimse için, bu mallardan maaş ayırmak caizdir ki, bunlar müslümanların tedavisinde tam mânâsıyla imkân sahibi olsunlar. Benim gayem; müslümanları ücretsiz tedavi eden doktordur. (Yâni devlet kasasından maaş alan doktor). Bu kimselerin devlet hazinesinden istifade etmeleri için ihtiyaç sahibi olmaları şart koşulmaz. Aksine zengin olsalar bile kendilerine maaş vermek caizdir. Çünkü Hulefâ-i Râşidîn, muhacirlere ve ensara verirlerdi. Oysa muhacirler ve ensar ihtiyaç sahibi de değildiler.

Bu kimselerin muhtaç olmaları şart olmadığı gibi, kendilerine verilen miktarın sınırı da yoktur. O miktarın tahdid ve takdiri devlet başkanının ictihadına bağlıdır. Devlet başkanı fazla verip onları zengin edebildiği gibi, kısıtlama da yapabilir. Kısıtlama yapıp sadece günlük yaşantılarının gereğini verebilir ve bütün bu durumlarda hazinenin fakirlik ve zenginliğini de hesaba katmak mecburiyetindedir. Hz. Hasan, Muaviye'den bir defada dörtyüz bin dirhem para almıştır.

Hz. Ömer (r.a), bir cemaate senede eritilmiş hâlis gümüşten yapılan oniki bin dirhem verirdi. Hz. Âişe (r.a) bu oniki bin dirhem alanların defterinde kayıtlı idi. Başka bir gruba da onar bin dirhem veriyordu. Üçüncü bir gruba da altışar bin dirhem veriyordu. İşte böylece herkesin mertebe ve derecesine göre devlet hazinesinden maaşı dağıtılıyordu. İşte bu mal, bu kimselerin malıdır. Bir dirhemi kalıncaya kadar onlara verilir. Eğer devlet başkanı içlerinden birine bol bir mal verirse, ona bu şekilde vermesinde sakınca yoktur. Böylece sultan da beytülmal'dan özel sıfatlar ve niteliklere (âlimler, sâlihler ve şerîfler gibi) sahip bulunan kimseleri hediye ve atiyyelere garkedebilir. Selef devrinde de bu yapılırdı. Fakat en uygunu sultan bunu yaparken toplumun yararına bakmalıdır. Ne zaman ki, sultan bir âlimi veya herhangi bir kahramanı bir hediye ile taltif ederse, onun bu yaptığında insanları teşvik ve o hediyeye mazhar olan kimsenin yaptıklarına tergib ve kendilerini ona benzetmeye çalışmaya sevketme vardır. İşte hediye ve atiyyelerin fay-

dası budur. Bütün bunlar sultanın ictihadına bağlı durumlardır. Ancak zâlim sultanların iki hususu dikkate alınıp, incelenmeye değer: Birincisi, zâlim sultana gereken, saltanatından vazgeçmektir. O ya azledilmiş veya azli vâcibdir. Bu bakımdan hakîkatte sultan olmayan bir kimsenin elinden hediye, atiyye, maaş gibi paraların alınması nasıl caiz olur?

İkincisi, zâlim sultan verdiği mal ile hazinede hakkı olan herkesi bu maldan istifade ettirmez. Bu bakımdan nasıl olur da fertlerin böyle bir sultandan hediye almaları caiz olur? Acaba bu fertlerin hisselerine düştüğü kadarını bu sultandan almaları caiz midir veya hiç almamaları mı gerekir veyahut herkes bu sultan tarafından verilen miktarı almalı mıdır? Birincisine gelince... Bizim görüşümüz şudur: Kişi hakkını almaktan menedilemez. Çünkü zâlim ve câhil sultana taht ve taç yardım ettikçe onu saltanattan uzaklaştırması çok zordur. Böyle zor oldukça onu yerinde bırakmak ve ona itâat etmek tıpkı âdil emîrlere itâat etmek gibi, farz olur. Zira idarecilere itaatsızlık etmenin, onların yardımından el çekmenin yasak olduğunu belirten birçok emir ve yasaklar rivayet edilmiştir. Bu bakımdan bizim kanatimiz şudur:

Hilâfet, Abbâsoğulları'ndan hilafeti yürütmeyi va'd eden zât için geçerli ve oluşmuştur. Velâyet ise, memleketin çeşitli bölgelerinde bulunan ve halifeye biat eden sultanlar için geçerlidir. Biz, Kadı Ebu Tayyib'in Bâtınîlerden olan râfızî gruplarının tamamına cevap teşkil eden *Keşf'ul-Esrar ve Hetk'ul-Estar* kitabından özetlediğimiz (ve Abbâsî halifelerinden Müstezhirbillâh adına izâfeten) *el-Müstezhirî* adını verdiğimiz eserimizde; maslahatın âmil ve sebebine işaret eden delilleri zikretmiştik. En öz ve kısa söz şudur: Biz, sultanlar hakkında sıfatları ve şartları dinî ve dünyevî meziyetlere bakarak gözetiriz. Eğer zamanımızdaki velâyetlerin bâtıl olduğuna hükmedersek, o zaman maslahatların tamamı esasında bâtıl olmuş olur. Acaba kâr için sermaye nasıl elden çıkarılır? Zamanımızdaki velâyetler ancak şevket ve kuvvete tâbidirler. Bu bakımdan şevket (ve kuvvet) sâhibi kime bîat etmişse, halife odur ve her kim kuvvet ve şevketiyle müstakil olmuşsa aynı zamanda halifeye de itâat ediyorsa, hutbenin aslında ve sikkede bu kimse hükmü geçerli bir sultandır. İslâm diyarının çeşitli bölgelerinde bulunan kadılar ise, hükümleri geçerli birer vilâyet sahibidirler. Bu hususun tedkik ve tahkikini imamet hükümleri bölümünde *el-İktisad fi'l-İtikad* adlı eserimizde zikretmiştik. Bu bakımdan burada onu uzatmaya ihtiyaç yoktur.

Diğer müşkilata gelince... O müşkilat şudur: Sultan, verdikleriyle bütün hak sahiplerini faydalandırmadığı zaman sultanın lûtfuna mazhar olan bir ferdin kendisine verilen malı alması caiz midir, değil midir? İşte bu mesele ulemanın dört şekilde mütalâa edip ihtilâf ettikleri bir meseledir:

1- Bazı âlimler aşırıya kaçarak demişlerdir ki; ferdin sultandan aldığı herşeyde bütün müslümanlar ortaktır. Fert, kendi payına düşen bir danik midir veya bir habbe midir bilemez. (Bu iki terim de para birimleridir). Bu bakımdan fert, sultanın verdiğinin hepsini terketmelidir.

2- Başka bir grup, sadece günlük nafakası kadar sultanın verdiğinden alabilir. Çünkü kişi bu miktara müstehaktır. İhtiyacı olduğu için bütün müslümanlara bu miktarı vermek sultana düşer demiştir.

3- Başka bir grup dedi ki: Kişi bir senelik nafakasını sultandan alabilir. Çünkü hergün gidip o gün yetecek kadar nafakasını almak zor bir şeydir. Aynı zamanda kişinin bu malda hakkı vardır. O halde kişi nasıl olur da bu hakkı terkedebilir?

4- Diğer bir grup da dedi ki: Kişiye verilen miktarı alır. Zulme uğramış olanlar ise geri kalanlardır. Bu fetva kıyasın ta kendisidir. Çünkü sultanın elindeki mal, ganimet malının ganimetçiler arasında ve miras malının da vârisler arasında müşterek olduğu gibi, bütün müslümanlar arasında müşterek bir mal değildir. Çünkü ganimet malı ganimetçilerin, miras malı da vârislerin mülkü olmuştur. Oysa sultanın elindeki mal ise, müslüman fertlerin mülkü olmamıştır. Hatta müslümanlardan -Beytülmal'deki servet aralarında taksim olunmadan önce- biri ölürse, hayatta iken payına düşen Beytülmal'deki malı, onun vârislerine miras olarak kalmaz. Beytülmal'deki hak, tayin edilmiş bir hak değildir. Ancak kabzedildiği takdirde tayin olunur. Hazinedeki mal, sadakalar gibidir. Ne zaman ki fakirlere sadakalardan olan payları verilirse, o zaman onların mülkü olur. Mal sahibi, diğer sınıflara zulmeden bir kimse tarafından hakkı verildiği takdirde, onların hakkını vermiyor diye hakkını almaktan çekinmez. Hüküm böyledir. Adama bütün mal verilmeyip de maldan öyle bir miktar kendisine verilmiştir ki, şayet bütün sınıflara vermekle beraber kendi-

sine tercihen verilseydi onu alması caiz olurdu. Çünkü vermekte tercih fazlası caizdir. Hz. Ebubekir beytülmal'den dağıtırken eşit bir şekilde verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer kendisine müracaat ederek neden böyle yaptığını sorduğunda Hz. Ebubekir şu cevabı verdi: 'İnsanların fazileti ancak Allah nezdindedir. Dünya ise azıktır'.

Hz. Ömer halife olduğu zaman Âişe validemize oniki bin, Cüveyriye validemize altı bin dirhem vermek suretiyle atiyyede aralarında farklılık gözetti, Safiyye validemize de Cüveyriye validemiz gibi altı bin dirhem verdi. Hz. Ömer sadece Hz. Ali'ye mahsus olarak bir arazi verdi. Hz. Osman da (r.a) Sevad'dan (Irak arazisinin bir parçası) beş cennet (veya habbat) ayırarak Hz. Ali'ye onları tahsis etti. Hz. Ali de halifenin tahsisini kabul ettiği gibi ashab da buna itiraz etmediler. Bütün bunlar caizdir. Çünkü bu konu ictihada bağlıdır. Bu, öyle ictihadlardandır ki onların hakkında 'Her müctehid musibdir' denir. Bu ictihadlar, hakkında belli nass olmayan her meselede olur ve aynı zamanda, o meseleye yakın diğer bir mesele yoktur ki, bu mesele açık bir kıyas ile onun mânâsını taşımış olsun. Bizim üzerinde durduğumuz bu mesele ile içki cezası meselesi gibi... Ashab içki içene, kırk değnek vurdukları gibi seksen değnek de vurmuşlardır. Bütün bunlar sünnet ve haktır. Ebubekir ve Ömer'in ikisi de ashabın ittifakıyle isabet etmişlerdir. Zira Hz. Ömer'in zamanında az alan bir kimse Hz. Ebubekir'in zamanında almış olduğu maldan, Ömer'in zamanında Fâdıl'a hiçbir şey geri vermemiştir. Fâdıl da Ömer'in zamanında fazlın kabulünden imtina etmemiştir. Bütün sahâbîler buna iştirâk etmişlerdir ve bu iki görüşün ikisinin de hak olduğuna inanmışlardır. Bu bakımdan bu cins ictihadların isabetli olduğu ihtilâflara umumî bir düstur olmalıdır. Fakat hakkında belli bir nass olan meselede veya açık bir kıyas yapılması mümkün olan meselede müctehid gaflete gelerek veya kötü reyinden ötürü onun hakkındaki nasstan habersizce o nass da müctehidin hükmünü yıkacak kuvvet ve kudrette ise, biz böyle bir mesele için *burada müctehidlerin hepsi isabet etmiştir* diyemeyiz. Aksine burada hangi müctehid nassa veya nassın mânâsında bulunan delile isabet etmişse, ancak o isabetlidir. Bunun toplamından şu netice çıkar: Her kim, din veya dünya maslahatlarıyla ilgili sıfat ile mut-

tasıf ve özel bir gruptan ise, aynı zaman da sultandan hediye, zekât veya haraç mallarından maaşlar almışsa, o sadece bu maaşın yüzünden fâsık sayılmaz. Ancak zâlim sultanlara aynı zaman da hizmet edip yardımcı olursa, onların huzuruna girip çıkar, onları ifrat derecesinde över ve benzeri çirkin hareketlerde bulunursa fâsık olur! Bu çirkin hareketler ki, sultandan mal alanların çoğu - ileride beyan edeceğimiz gibi- onlardan kendisini kurtaramaz. (Onlar kişinin fâsık olmasına vesile olurlar.)

ALTINCI BÖLÜM

Zâlim Sultanlarla Oturup-Kalkmanın Helâl ve Haram Olan Kısımları, Meclislerine Katılmanın ve Kendilerine Hürmet Etmenin Hükmü

Bir insanın emîrler, âmiller ve zâlimler ile üç durumu vardır:

1- Bu üç durumun en şerlisi onların huzuruna girmektir.

2- Onların senin huzuruna gelmeleridir. Bu ikinci derece, birinci dereceden biraz daha hafiftir.

3- Onlardan uzak durup ne senin onları, ne de onların seni görmeleridir. Bu ise sağlam ve en tehlikesiz yoldur.

Birinci duruma gelince ki bunların huzuruna girmektir. Bu durum şer'an şiddetle zemmedilmiş bir durumdur. Bunun hakkında haberler ve eserlerde şiddetli yasaklar ve amansız hücumlar vârid olmuştur. Biz ilâhî nizamın bunu nasıl zemmettiğini görmeniz için, o eserleri ve haberleri nakledeceğiz. Sonra bu oturup-kalkmanın ne kadarı helâl ve hangi kısmı mübah ve hangi kısmının ilmin zâhirindeki fetvaya göre mekruh olduğunu belirtmeye çalışacağız.

Hadîsler

Allah'ın Rasûlü zâlim emîrleri vasıflandırırken şöyle buyurmuştur:

فَمَنْ نَابَذَهُمْ نَجَا وَمَنِ اعْتَزَلَهُمْ سَلِمَ اَوْ كَادَ اَنْ يَسْلَمَ وَمَنْ وَقَعَ مَعَهُمْ فِى دُنْيَاهُمْ فَهُوَ مِنْهُمْ.

Kim onlardan uzak olursa kurtulmuştur. Kim onların kötülüklerini benimsemediği için meclislerini terk ederse bütün

fitnelerden sâlim kalır veya selâmet kalmaya yaklaşır. Kim onlarla beraber dünyalarına dalarsa, o kimse onlardandır![84]

Hadîsin hikmeti şudur: Çünkü onların kötülüklerini benimsemeyerek meclislerini terkeden bir kimse, işledikleri günahlardan uzaklaşır. Fakat onlar için elîm bir azap gelirse, onlarla beraber zâhirde azaptan kurtulamayacaktır. Çünkü onlarla çekişme ve muârazayı terketmiştir.

سَيَكُونُ مِنْ بَعْدِى أُمَرَاءُ يَكْذِبُونَ وَيَظْلِمُونَ فَمَنْ صَدَّقَهُمْ بِكَذِبِهِمْ وَاَعَانَهُمْ عَلَى ظُلْمِهِمْ فَلَيْسَ مِنِّى وَلَسْتُ مِنْهُ وَلَمْ يَرِدْ عَلَى الْحَوْضِ.

Benden sonra yalan söyleyen ve zulmeden emîrler olacaktır. Bu bakımdan onların yalanlarını tasdik eden ve onların zulümlerinin yardımcısı olan herhangi bir kimse benden olmadığı gibi, ben de o kimseden değilim. (Aramızda herhangi bir rabıta yoktur) ve böyle bir kimse (kıyâmet gününde) havz-ı kevsere varamayacaktır.[85]

Ebu Hüreyre Allah Rasûlü'nün şöyle dediğini rivayet eder:

اَبْغَضُ الْقُرَّاءِ اِلَى اللّٰهِ تَعَالَى الَّذِينَ يَاْتُونَ الْاُمَرَاءَ.

Kurra'ların Allah tarafından en çok buğzedileni o kimselerdir ki, emîrleri ziyaret ederler.[86]

خَيْرُ الْاُمَرَاءِ الَّذِينَ يَاْتُونَ الْعُلَمَاءَ وَشَرُّ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ يَاْتُونَ الْاُمَرَاءَ.

Emîrlerin en hayırlısı, âlimlere gelen emîrlerdir. Âlimlerin en şerlisi emîrlerin ayağına giden âlimlerdir.[87]

اَلْعُلَمَاءُ اُمَنَاءُ الرُّسُلِ عَلٰى عِبَادِ اللّٰهِ مَالَمْ يُخَالِطُوا السُّلْطَانَ فَاِذَا فَعَلُوا ذٰلِكَ فَقَدْ خَانُوا الرُّسُلَ فَاحْذَرُوهُمْ وَاعْتَزِلُوهُمْ.

---

84) Taberânî, (İbn-i Abbas'tan *zayıf* bir senedle)

85) Nesâî, Tirmizî ve Hâkim, (Ka'b b. Ucre'den)

86) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

87) Deylemî, (Hz. Ömer'den değişik bir tâbirle)

Âlimler, sultanlarla oturup-kalkmadıkça, peygamberlerin Allah'ın kulları üzerindeki emînleri ve vekilleridirler. Ne zaman sultanlarla oturup-kalksalar, muhakkak ki peygamberlere ihânet etmişlerdir. Bu bakımdan onlardan sakınınız ve yaptıklarını inkâr etmek suretiyle onlardan uzaklaşınız.[88]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Huzeyfe bin Yeman (r.a) şöyle demiştir: 'Fitne yerlerinden sakınınız'. Bunun üzerine kendisine şöyle soruldu: 'O yerler nerelerdir?' Şöyle cevap verdi: 'Emirlerin kapılarıdır. Çünkü herhangi biriniz emirin huzuruna gittiğinde onun yalanını tasdik eder, onda olmayan vasıfları ona atfeder!'

Ebu Zer el-Gifârî (r.a) Seleme b. Kays'a hitaben şöyle demiştir: 'Ey Seleme! Sakın sultanların kapılarına gitme! Çünkü sen onların dünyalığından herhangi birşey aldığın zaman, onlar onun karşılığında ondan daha fazlasını senin dininden alırlar!'

Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: 'Cehennemde bir vâdi (dere) vardır. O vâdide ancak meliklerin (kralların ve emîrlerin) ziyaretine giden kurra'lar dururlar!'

Evzâî şöyle demiştir: 'Allah nezdinde herhangi bir âmilin (yöneticinin) ziyaretine giden bir âlimden daha çok buğzedilen bir kimse yoktur'.

Sennun-i Abid şöyle demiştir: 'Âlimin meclisine gelindiğinde orada olmadığı müşahede edilir ve nereye gittiği sorulup 'Emîrin yanındadır' denildiği takdirde bilinsin ki bu âlim çok kötüdür!"

Ben meşayihten dinledim. Deniliyor ki: 'Âlimin dünyaya bağlanıp sevdiğini gördüğünüz zaman onu dininiz hususunda itham ediniz'. Ben bizzat bunu tecrübe ettim. Zira ben sultanın huzuruna ne zaman girdiysem çıktıktan sonra nefsimi hesaba çektim. Onlara şiddetle hücum etmeme ve hevâlarına muhalefet göstermeme rağmen, yine de nefsimde bir aşağılık hissettim!

Ubâde bin Sâmit (r.a) şöyle demiştir: 'Âbid bir kurra'nın emîrleri sevmesi nifaktır. Zenginleri sevmesi ise riyadır'.

---

88) Ukayli, *Duâfa*

Ebu Zer el-Gıfârî şöyle demiştir: 'Herhangi bir kavmin sayısını çoğaltan (onlara karışan) zâlimlerdendir'.

İbn Mes'ud şöyle demiştir: 'Kişi, beraberinde dini olduğu halde sultanın huzuruna girer. Çıkarken dinsiz çıkar'. Bunun üzerine İbn Mes'ud'a 'Neden?' diye soruldu. Cevap olarak şöyle dedi: 'Çünkü kişi Allah'ı kızdırmak suretiyle sultanı râzı eder'.

Ömer b. Abdülâziz bir kişiyi herhangi bir vazifeye tâyin etti. Bunun üzerine kendisine 'Tâyin ettiğin bu adam Haccac-ı Zâlim zamanında tâyin edilmiş bir yöneticidir' denildi. Ömer derhal onu azletti. Adam, Ömer'e (r.a) 'Ben az birşey karşılığında Haccac-ı Zâlim'e çalıştım' diye özür beyan ettiyse de, Ömer şiddet ve hiddetle ona 'Bir gün veya bir günün yarısı o zâlim ile sohbet etmen şer ve meymenetsizlik bakımından sana yeter de artar!' diye haykırdı.

Fudayl b. İyaz (r.a) şöyle demiştir: 'Bir kişi saltanat sahibine yaklaştığı nisbette Allah'tan uzaklaşır'.

Said b. Müseyyeb, zeytinyağı ticareti yapar ve derdi ki: 'Bu ticarette şu zâlim sultanlardan müstağni olmam vardır!'

Vuheyb b. Verd şöyle demiştir: 'Şu kimseler ki, meliklerin huzuruna girerler. Onlar bu ümmet için kumarbazlardan daha zararlıdırlar!'

Muhammed b. Seleme (r.a.) şöyle demiştir: 'Pislik üzerine konan karasinek, şu adamların kapısında bekleşen kurra'lardan daha güzel ve daha hayırlıdır'.

İbn Şihab ez-Zührî sultana (Abdülmelik b. Mervan'a) arkadaşlık yapıp onunla oturup-kalkmaya başladığı zaman bu zâtın dinde kardeşi olan bir kimse kendisine şu mektubu yazdı:

> Yâ Ebu Bekir! Cenâb-ı Hak fitneden bize de, sana da âfiyet verip korusun. Sen öyle bir duruma geldin ki seni tanıyan herkese senin için Allah'tan duâ etmesi ve sana rahmet okuması gerekir. Sen Allah'ın nimetleri altında beli bükülen koskoca bir önder oldun. Çünkü Allah sana kitabının mânasını anlamayı, Habib-i Edîbi Muhammed Mustafa'nın sünnet-i seniyyesinin ilmini ihsan buyurmuştur. Acaba durum böyle değil midir? Oysa Allah Teâlâ âlimlerden söz almıştır.

Vaktiyle Allah kendilerine kitab verilenlerden (âlimlerden) şöyle teminat almıştı: Celâlim hakkı için kitabı muhakkak insanlara açıklayıp anlatacaksınız. Onu gizlemeyeceksiniz.

(Âlu İmran/187)

Senin irtikâb ettiğin suçun ve şu anda omuzladığın yükün en hafifi şudur: Sen zâlimin vahşetini gideriyorsun. Herhangi bir bâtılı işleyen, herhangi bir hakkı yerine getirmeyen bir kimseye yaklaşmak suretiyle veya seni kendisine yaklaştırdığı zaman sen ona zulmün yolunu kolaylaştırmış oluyorsun. Onlar seni zulümlerinin üzerinde döndüğü eksen edinmişlerdir. Belâlarına, savaşıp geçmek için seni köprü yapmışlardır. Dalâletlerine yükselip yetişmek için seni merdiven edinmişlerdir. Senin yüzünden diğer âlimler hakkında da şüphe etmektedirler. Seninle câhillerin kalplerini çalmaktadırlar. Bir düşün sen, senin için tâmir ettikleri, senden tahrip ettiklerine nazaran pek az ve cüz'î bir şeydir! Senin dininden alıp ifsâd etikleri ne de çoktur? Acaba senin şu ayette zemmedilenlerden olmadığına dair elinde ne gibi bir vesika vardır?

Sonra bu peygamberlerle salih kimselerin arkalarından (kötü) bir nesil geldi ki, namazı terkettiler. Şehvetlerine uydular. Bunlar da cenehhemdeki gayyâ vâdisini boylayacaklardır!

(Meryem/59)

Unutma ki, sen hiçbir şey hakkında cahil olmayan bir zât ile muamele ediyorsun. O, hiçbir zaman gaflete düşmeden seni koruyor. Bu bakımdan dinini tedâvi et. Çünkü dinine zâfiyet düşmüştür! Azığını hazırla. Zira uzun süren bir sefer baş göstermiştir!

Ne yerde ne gökte, hiçbir şey, Allah'a gizli kalmaz.

(İbrâhim/38)

Bu rivayetler, sultanlarla oturup-kalkmaktan meydana gelen fitne ve fesadlara işaret etmektedirler. Fakat biz bunu fıkhî yönden izaha çalışalım. Mahzurlu kısmını, *mekruh* ve *mübah* kısmından ayıralım. İşte bu maksatla deriz ki: Sultanın huzuruna giren bir kimse ya fiiliyle veya sükûtuyla veya sözüyle veyahut da inancıyla

Allah'a isyan etmeye mâruz ve mecbur kalır. Bu bakımdan hiçbir zaman kişi, bu durumların birinden yakasını kurtaramaz!

Fiiliyle Allah'a isyan etmeye gelince... Sultanların huzuruna girmek, çoğu zaman gasbedilmiş bina ve evlerde olur. Oysa gasbedilen yerlere adım atıp, sahiplerinin izni olmaksızın girmek dinen haramdır. İtirazcının 'Bu durum, bir hurmayı veya ekmek kırıntılarını almak gibi, halk tarafından müsamaha ile karşılanan bir durumdur' şeklindeki fetvası seni aldatmasın. Zira bu fetva ancak gasbedilmemiş mal hakkında muteberdir. Gasbedilmiş mal hakkında ise geçerli değildir. Çünkü denilmiştir ki; 'Biraz oturmak, mülkü azaltmaz, o müsamaha yeridir. Gayr-i menkulden geçiş de böyle...' Bu fetva her fert hakkında geçerli olduğu gibi, bütün toplum hakkında da geçerlidir. Gasb, ancak hepsini gasbetmekle tamam olmuştur. Ancak münferid olduğu zaman böyle bir geçiş veya oturuşta müsamaha edilir. Zira eğer mülkün sahibi, o âlimin girişini ve oturuşunu bilse, çoğu zaman bunu hoş karşılar. Fakat bu diğerleriyle ortaklaşa bütün zaman mülkü meşgul etmeye yol açtığı takdirde, haram olmanın hükmü hepsi için geçerli olur. Bu bakımdan 'Kişinin mülkünden her geçen kimse ancak bir adım atar, o adımla mülkte herhangi bir aşınma, azalma ve tahribat meydana gelmez' fetvasına güvenerek mülkünü yol edinmek caiz değildir. Çünkü hepsinin hareketi, mülkü hakîki sâhibinin elinden çıkarmış olur. Bu, tıpkı tâlim ve öğretmek için çocuğa hafifçe vurmanın mübah olmasına benzer. Fakat bu vuruş, ancak münferid olmak şartıyla mübahtır. Eğer bir cemaat, çocuğun ölümünü icab ettirecek derecede hafifçe vurmada birleşirlerse, hepsinden kısas almak farz olur. Oysa atılan darbelerin herbiri eğer tek başına atılmış olsaydı kısası gerektirmezdi. Farzedelim ki, zâlim sultan gasbedilmiş bir yerde değildir. Ancak sahipsiz bir arazidedir. O zaman da kurmuş olduğu çadırın veya gölgeliğin malından olup olmadığı hususu dikkate alınmalıdır.

Eğer öz malından olan bir çadır veya gölgeliğin altında ise, bu haramdır. (Çünkü sultanların malının çoğu haramdır). Böylece burada onun huzuruna girmek de caiz değildir. Çünkü onun huzuruna girmek, haramdan istifade etmek ve haram ile gölgelenmek demektir. Eğer bütün bunların helâl olduğunu farzedersek, o vakit kişinin huzura girmesiyle âsî olması sözkonusu değildir. Zira sadece huzura girmek, selâm vermek gibi isyanına sebep olmaz. Eğer huzuruna girdiğinde secde ederse rükû'a varırsa se-

lâmında ve hizmetinde ayakta put gibi durursa, bu takdirde zâlime zulmünün âleti ve müsebbibi olan saltanat ve velâyetinden ötürü ikram etmiş olur! Oysa zâlim için tevazu göstermek, günahın tâ kendisidir. Bırak zâlimi, zâlim olmayan ve sadece zenginliğinden ötürü herhangi bir zengine tevazu gösterenin tevazuu bile dinin üçte ikisini eksiltir. Madem zengin için tevazu göstermek bu kadar korkunç netice doğurur, acaba zâlime tevazu gösterildiği zaman durum ne olur? Bu bakımdan zâlıme sadece selâm vermek mübahtır. Onun elini öpmek, hizmetinde eğilmek -korku zamanı veya âdil bir padişah veya âlim bir kişi veya dinî bir işten ötürü bu kabil ikrama lâyık olan bir kimse hariç- günahtır.

Ebu Ubeyde b. Cerrah, Şam'da Hz. Ömer'le karşılaştığı zaman Hz. Ömer'in elini öptü ve Hz. Ömer de ona ‘Elimi öpme’ diye çıkışmadı. Seleften bazıları bu hususta mübalâğaya kaçarak zâlimlerin selâmlarının cevabını vermeyi dahi menetmişlerdir. Onları küçük düşürmek için onlarla karşılaştığı zaman, onlardan yüz çevirmenin gerekliliğini savunmuşlardır ve böyle yapmanın da Allah'a yaklaştırıcı hareketlerin güzellerinden olduğunu söylemişlerdir.

Selâmlarının cevabının verilmemesi hususuna gelince... Bu husus biraz tedkike değer bir husustur. Çünkü selâmın cevabını vermek farzdır. Bu bakımdan selâm verenin zulmünden ötürü bu farz muhâtabın boynundan düşmez. Eğer sultanın huzuruna giren bir insan bütün bunları terkeder, sadece selâm verirse, bu sefer onun sergisi üzerinde oturmaktan kendisini kurtaramaz. Oysa onların mallarının çoğu haram olduğu takdirde sergilerinin üzerine oturmak caiz değildir.

İşte bütün bunlar, zâlim sultanların huzuruna girmenin mahzurlarıdır. Sükût etmeye gelince... Zâlim sultanın huzuruna giren, onların meclislerinde ipekli sergiler, gümüş kaplar, kendilerinin ve hizmetçilerinin sırtında (erkeklere) haram olan ipekli elbiseler görecektir. Oysa herhangi bir müslüman, haram bir şeyi gördüğünde sükût edip itiraz etmezse, o haramda ortak olur. Aksine onların huzuruna giren, onlardan fâhiş yalan, küfür ve eziyet verici sözler işitecektir. Bütün bunları işitip susmak da haramdır. Aksine onların haram elbise giydiklerini, haram yediklerini ve ellerinde ne varsa hepsinin haramdan olduğunu görecektir. Bütün bunların karşısında susmak caiz değildir. Bu bakımdan

onların huzuruna giren bir kimsenin -eğer eliyle engel olamıyorsa- mârufu emretmesi ve münkeri nehyetmesi gerekir.

İtiraz: Onların huzuruna giren kişi nefsinden korktuğu için susmakta mâzur sayılır!

Cevap: Senin bu sözlerin haktır. Fakat o adamın da herhangi bir zaruret olmadığı halde nefsini mübah olmayan bir şeyi yapmak için zorlamaya hakkı yoktur. Zira o kişi, onların huzuruna girip, o münkerleri görmeseydi, o münkerlerden sorumlu olmazdı ve özür ile yakasını o mesuliyetten kurtarmaya da muhtaç olmazdı. Fırsat gelmişken derim ki, herhangi bir yerde gayr-i meşrû bir şeyin olduğunu bildiği, oraya vardığında onu kaldıracak kuvvet ve kudrette olmadığını anladığı halde oraya gitmesi câiz değildir. Çünkü oraya varırsa, o gayr-i meşrû şey gözü önünde cereyan eder. Kendisi de susmak durumunda kalır. (Bu ise felâkettir). Aksine onu görmekten sakınmalıdır.

Söze gelince, zâlimin huzuruna giren ona duâ eder. Onu över, açık bir sözle, başını sallamak veyahut sırıtmak suretiyle onun söylediği bâtıl sözü tasdik eder ve ona sevgisini, yardımını ve huzuruna gelmesine müştak olduğunu izhar eder. Onun uzun yaşamasını, saltanatta kalmasını arzuladığını belirtir. Çünkü saltanat sahibinin huzuruna giren bir kimse, çoğu zaman sadece selâm vermekle kalmaz, aksine konuşur. Konuştuğu takdirde de bu sayıp söylediklerimizden başka birşey konuşamaz. Zâlim sultana duâ etmeye gelince, bu gibi duâda bulunmak helâl değildir. Ancak 'Allah seni ıslah etsin' veya 'Allah seni hayırlı işlere muvaffak etsin', 'Tâatinde ömrünü uzatsın' veya buna benzer kelimelerle duâ edebilir. 'Allah seni korusun. Uzun ömürler versin ve nimetlerini senden esirgemesin' gibi duâlara gelince, bu duâları 'efendim' kelimesini veya bu kelimenin mânasını taşıyan herhangi bir hitabı kullanmakla beraber caiz değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ دَعَا لِظَالِمٍ بِالْبَقَاءِ فَقَدْ اَحَبَّ اَنْ يُعْصَى اللّٰهُ فِى اَرْضِهِ.

Herhangi bir kimse, herhangi bir zâlimin yaşaması için duâ ederse, bu kimse yeryüzünde Allah'a karşı gelmeyi sevmiş olur![89]

Eğer huzura giren adam duâyı bitirip zâlimi övmeye başlarsa, zâlimde olmayanları söylemiş olacaktır. Böylece yalancı, münâfık ve bir zâlime ikram eden bir kimse olur. Bu üç durum da günahtır.

اِنَّ اللّٰهَ لَيَغْضِبُ اِذَا مُدِحَ الْفَاسِقُ.

Fâsık bir kimsenin medh ü senası yapıldığı zaman Cenâb-ı Hak gazaba gelir [90]

مَنْ اَكْرَمَ فَاسِقًا فَقَدْ اَعَانَ عَلٰى هَدْمِ الْاِسْلَامِ.

Herhangi bir fâsığa ikramda bulunan bir kimse, İslâm'ın yıkılmasına yardım etmiş olur![91]

Eğer zâlimin huzuruna giren adam, zâlimi övmeyi geçip söylediklerinde onu tasdik etmeye başlarsa, yaptıklarını övmek sûretiyle doğru gösterirse, bu takdirde iki yönden âsi olur.

1- Zâlimi tasdik etmekten,

2- Ona yardımcı olmaktan... Zira zâlimin yaptığını doğru gösterip övmek, günaha yardım ve günahkârı teşvik ve tahrik etmektir. Nitekim kişiyi yalanlamak, onun fiilini zemmetmek, yaptıklarını kötü göstermek de onu kötülükten menetmek ve isteklerini dumûra uğratmak olduğu gibi... Günaha yarım kelime ile dahi yardım etmek günahtır.

Süfyân es-Sevrî 'Uçsuz bucaksız bir çölde ölümle pençeleşen bir zâlime bir yudum su içirmek caiz midir değil midir?' sorusuna karşılık olarak şu cevabı vermiştir: 'Hayır! Câiz değildir. Onu ölümle başbaşa bırakmak gerekir. Çünkü ona su içirmek kendisine yardım etmek demektir!'

89) Daha önce geçmişti.

90) Daha önce geçmişti.

91) Daha önce geçmişti.

Süfyân es-Sevrî dışındaki âlimler 'Nefes alıp verecek kadar içirilir, sonra tekrar bırakılır ve (böylece ölünceye kadar devam edilir)' demişlerdir. Eğer zâlimin huzuruna giren bir kimse, bütün bu söylediklerimizi geçip ona karşı sevgi ve onun huzuruna gelmek için iştiyakını gösterip, onun uzun yaşamasını arzuladığını izhar ederse, buna rağmen yalan söylemiş olursa dahi yalandan ve münafıklıktan ötürü günahkâr olur. Eğer doğru ise zâlimi seven bir kimse, zulmünden ötürü Allah'a isyan etmiş olur. Böyle bir kimsenin hakkı Allah için zâlime buğzetmektir. Ona karşı nefret duymaktır. Çünkü Allah için buğzetmek farzdır. Günahın dostu ve günaha rıza gösteren bir kimse ise, günahkârın tâ kendisidir. Herhangi bir zâlimi seven kimse, eğer zulmünden ötürü onu seviyorsa sevgisinden dolayı âsidir. Eğer başka bir sebepten ötürü onu seviyorsa bu sefer ona buğzetmediğinden dolayı âsî olur. Çünkü her durumda zâlime buğzetmesi gerekir. Eğer herhangi bir şahısta hayır ile şer bir araya gelirse; onu hayırdan dolayı sevmek, o şerden dolayı da buğzetmek farzdır. Bu konu kardeşlik ve Allah yolunda sevişenlerin buğzetmekle sevgiyi neye dayanarak bir araya topladıkları bahsinde gelecektir. Eğer zâlim sultanın huzuruna giren kimse, bütün bu felâketlerden sâlim ise -ki sâlim olması pek uzaktır -hiç olmazsa sultanın müreffeh yaşantısına, Allah'ın ona vermiş olduğu nimetlere karşı gösterdiği lâübaliliğe baktığında, kalbine herhangi bir fesad girebilir. O zaman Allah Rasûlü'nün yasakladığını yapmış olur. Çünkü Hz. Peygamber muhâcirîne şöyle hitap etmiştir:

يَا مَعْشَرَ الْمُهَاجِرِينَ لاَتَدْخُلُوا عَلٰى اَهْلِ الدُّنْيَا فَاِنَّهَا مَسْخَطَةٌ لِلرِّزْقِ.

Ey muhacirler! Sakın ehl-i dünyanın huzuruna girmeyin. Çünkü dünya sizi rızkınızı azımsamaya ve hakir görmeye teşvik eder.[92]

Bahsi geçen mahzurlarla beraber zâlim sultanın huzuruna giren bir kimseye başkası da bakıp girebilir. Zâlimlerin huzuruna girmek suretiyle onların meclisini çoğaltır. Hele şan ve şöhret sahibi ise, girişiyle onlar hakkında başkasının hüsn-ü zannına sebep olabilir. Bütün bunlar ya 'mekruh' veya 'mahzurlu' hareketlerdir.

---

92) Hâkim

Said b. Müseyyeb, Abdülmelik b. Mervan'ın oğulları Velid ile Süleyman'ın ikisine birden bîat etmeye davet edildiğinde, şöyle demiştir: 'Gece ve gündüz birbirini takip ettikçe (hayatta olduğum sürece) iki kişiye birden bîat edemem. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) iki bîatı birden yapmayı yasak kılmıştır'. Bunun üzerine Abdülmelik kendisine 'O halde şu kapıdan gir, arka kapıdan çık git' dedi. Said b. Müseyyeb 'Allah'a yemin ederim ki, bunu da yapmam. Halktan hiç kimse bana bu hususta aldanıp uymayacaktır. (Buna fırsat vermeyeceğim)'. Onun bu ısrarına karşılık Abdülmelik kendisine yüz sopa attırdı ve kendisine siyah bir cübbe giydirildi .[93]

Zâlim sultanların huzuruna ancak iki özürden ötürü girilir.

1- Onlar tarafından ikram edici değil, kişiyi ilzam edici bir emir verdiğinde ve kişi gitmezse kendisine eziyet vereceklerine veya halkın onlar hakkındaki itâati bozulacağına ve böylece siyaset işinin allak bullak olacağına kani ise, o zaman gitmek kendisine farz olur. Onlara itâat etmek için gitmemeli, sultan bozulmasın, halkın maslahatı karmakarışık olmasın diye gitmelidir.

2- Başka bir müslümandan zulmü kaldırıp gidermek, emr-i bi'l-mâruf yapmak veya şikâyet yoluyla nefsinden zulmü kaldırmak için girmektir. Böyle bir girişe ruhsat verilmiştir. Ancak yalan söylememek ve zâlimleri övmemek, kabul olacağını ümid ettiği va'z u nasihatı bırakmamak şartıyla girer. İşte zâlim sultanların huzuruna girişin hükmü budur.

İkinci derece ise, zâlim sultanın, senin ziyaretine gelmesidir. Onun selâmına cevap vermek gerekir. Önünde kalkmak ve kendisine ikramda bulunmak, ikramın karşılığı olduğu için haram değildir. Çünkü o zâlim, ilim ve dinin ikramında bulunduğu için övülmeye müstahak olur. Nitekim zulümden ötürü uzaklaştırılmaya müstahak olduğu gibi. Bu bakımdan ona karşı gösterilen ikram onun ikramının karşılığı, selâmına verilen cevap da selâmının karşılığı olur. Fakat ziyaret edilen âlim tenha bir yerdeyse sultana dinin izzetini, zulmün hakaretini göstermek için, önünde kalkmaması daha evlâdır. Böyle yapmakla sultana, hâl diliyle 'Sana dinden ötürü Allah'tan yüz çevirenden yüz çevirmek

93) Ebu Nuaym, *Hilye*, (Yahya b. Said'den *sahih* bir senedle)

için buğzediyorum Allah da senden kudret yüzünü çevirmiştir' demiş olur.

Eğer zâlim sultan, bir cemaat içerisinde âlimin huzuruna girerse saltanat erbâbının halk arasında haşmetlerini gözetmek önemli olduğundan böyle bir durumda bu niyetle kalkmakta herhangi bir sakınca yoktur. Buna rağmen kalkmamasından ötürü halk arasında herhangi bir fesâdın doğmayacağını ve kendisi de böyle yaptığından ötürü herhangi bir eziyete mâruz kalmayacağını biliyorsa, ayağa kalkmak suretiyle ikram etmeyi terk etmesi daha uygundur. Bütün bunlardan sonra zâlim sultanla bir araya gelen âlimin, sultana nasihatte bulunması vacibdir. Eğer saltanat sahibi, haram olduğunu bilmediği şeyleri yapıyorsa, âlim de onun yaptıklarının haram olduğunu bildiği takdirde bırakacağını biliyorsa, ona 'Senin şu yaptığın haramdır' deyip ikazda bulunmalıdır. Çünkü bu tür ikâz âlim için farzdır.

Sultanın haram olduğunu bildiği halde yaptıklarını -zulüm ve israf gibi- sultana hatırlatmak hiç de fayda getirmez. Bu durumda âlime düşen vazife sultanın işlediği günahlardan ötürü -eğer korkunun tesir edeceğini biliyorsa- korkutmasıdır. Zâlim sultanı maslahat yoluna -eğer ilâhî nizama uygun bir yolu biliyor ve o yolla günah olmaksızın sultanın hedefi tahakkuk edeceğini ve böylece sultanın da hedefine vardığında zulümden el çekeceğini biliyorsa- irşad etmek âlimin boynunda borç ve farzdır. Bile bile cüretkârlık yapıp işlediği günahlarda ise, onu korkutmak âlimin vazifesidir. Kendisini zulümden menedip alıkoymak ve gâfil bulunduğu yollara irşad etmek de âlimin vazifesidir.

Bu bakımdan âlimin, konuşmasının herhangi bir müsbet tesirini umduğu zaman bu üç yola başvurması gereklidir. İster özürle, ister özürsüz olsun kazâra sultanın huzuruna giren her âlime bu yola başvurmak lâzımdır.

Muhammed b. Sâlih şöyle anlatır:

> Hammâd b. Seleme'nin huzurunda idim. Baktım ki, evinde bir hasırdan başka birşey yok. Kendisi o hasır üzerine oturmaktadır. Bir de okuduğu Kur'an ve içinde hocalarından rivayet ettiği hadîs kâğıtları bulunan bir dağarcık vardı. Abdest aldığı bir kabı da bulunuyordu. Onun yanında bulunduğum bir sırada birisi kapısını çaldı. Kapıyı çalanın Muhammed b. Süleyman olduğunu gördük. Ona girmek için

izin verdi. Muhammed b. Süleyman gelip huzurunda oturduktan sonra ona şöyle hitap etti.

- Bana ne oluyor ki seni gördüğüm zaman korku ile doluyorum, heybet ve dehşet içerisinde kalıyorum?

Bu soru karşısında Hammad hükümdara şu cevabı verdi: Bunun sebebi Allah Rasûlü'nün (s.a) şu hadîsidir:

اِنَّ الْعَالِمَ اِذَا اَرَادَ بِعِلْمِهِ وَجْهَ اللّٰهِ هَابَهُ كُلُّ شَيْءٍ وَاِنْ اَرَادَ اَنْ يَكْنِزَ بِهِ الْكُنُوزَ هَابَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ.

Muhakkak âlim, ilmiyle Allah'ın cemâlini istediği zaman herşey ondan korkar. Eğer ilmiyle hazineleri toplamak istiyorsa o zaman kendisi herşeyden korkar.[94]

Bu konuşmadan sonra hükümdar, Hammad'a kırkbin dirhem para teklif etti:

- Bunları al, bunlarla geçin.

- Bu parayı kimden zulmen almışsan götür onları geri ver!'

- Allah'a yemîn ederim. Sana babamdan miras olarak kalan malımdan veriyorum.

- Benim paraya ihtiyacım yoktur.

- Sen alır, fakirlere dağıtırsın!

- Umulur ki, ben onu dağıtırken adâletle hareket ettiğim halde ondan nasibdar olmayan bir kimsenin 'Hammad onun taksiminde âdil davranmadı' deyip günahkâr olmasından korkuyorum. Bu bakımdan onu benden uzaklaştır.

Üçüncü derece... Zâlim sultanlardan uzaklaşmak, ne onları görmek ne de onlara görünmektir. Böylesi farzdır. Zira selâmet, ancak böyle yapmaktadır. Bu bakımdan kişinin zâlimlere, zulümlerinden ötürü buğzedileceğine inanması gerekir. Onların yaşantısını sevmemeli, onları övmemeli, onların durumlarını sormamalı, onlarla ilişkisi olanlara bile yaklaşmamalıdır. Onlara yaklaşmadığından dolayı elinden kaçırdığı fırsatlar için hayıflanmamalıdır. Bütün bunlar onların durumları kalbine fütur getirdiği zaman sözkonusudur. Eğer hiç onları hatırlamazsa, en

94) İbn Hibban, *Kitab'us-Sevab*, (Bir benzerini)

güzeli de budur. Eğer onların nimetler içerisinde yüzdüklerini hatırlarsa, Hatem el-Esamm'ın dediğini hatırlamalıdır: 'Benimle sultanlar arasında bir gün vardır: Dünün lezzetini bir daha duymayacaklardır. Ben de onlar da yarın büyük bir korku ile karşı karşıyayız. Bu bakımdan aramızdaki fark bugündür. Bakalım bugün de neyin olması umulur?'

Bir de Ebu Derdâ'nın söylediğini hatırlamalıdır: 'Servet sahipleri yerler, biz de yiyoruz. Onlar içer biz de içeriz. Onlar giyer biz de giyeriz. Onların fazla malı vardır. Ona bakarlar. Bizde onlara bakarız. Üstelik o fazla maldan onlar sorumludurlar. Bizim ise sorumluluğumuz yoktur!'

Bir kimse, zalîmin zulmünü, günahkârın günahını biliyorsa, onların dereceleri bilenin kalbine düşmelidir. Bu, müslümanın vecibesidir. Günah ise kişinin sevmediği şey olmalıdır. Çünkü kişi ya o zâlim ve günahkârın zulüm ve günahından gâfil olacak veya ona râzı olacak veya ondan tiksinti duyacaktır. Onu bildiği halde ondan gâfil olmak sözkonusu değildir. Ona razı olmak da müsbet bir mânâ taşımaz. Bu bakımdan ondan tiksinti duyması gerekir. O halde bu zâlimlerin herhangi birisinin Allah hakkında olan tecavüzünü, senin öz hakkına olan tecavüz gibi kabul etmelisin ve böyle de olmalıdır.

Soru: Tiksinti duymak insanın isteğine bağlı değildir. Bu bakımdan nasıl olur da burada tiksinmek farz olur?

Cevap: Hiç de sanıldığı gibi değildir. Zira aşık olan bir kimse, tabiatın bir zarureti ve icabı olarak sevgilisinin hoşuna gitmeyen ve tabiatına ters düşeni hor görür ve hoşuna gitmez. Çünkü Allah'ın masiyet ve günah diye bildirdiğinden tiksinti duymayan bir kimse Allah'ı sevmiyor demektir. Allah'ı sevmeyen kimse, ancak tanımadığından sevmez. Oysa tanımak farzdır. Bu bakımdan Allah için sevmek de farzdır. Kişi Allah için sevdiği zaman hor gördüğünü hor görecek, sevdiğini de sevecektir ve böyle yapmak mecburiyetindedir. Bunun tedkik ve tahkiki 'muhabbet ve rıza' bahsinde gelecektir.

İtiraz: Selef âlimleri sultanların huzuruna girerlerdi.

Cevap: Evet dediğin doğrudur. Fakat selef âlimlerinden girmeyi öğren de öyle gir. Nitekim hikâye edildi ki, Abdülmelik'in

oğlu Hişam, hacı olarak Mekke'ye geldi. Mekke'ye geldiği zaman şu emri verdi:

- Ashab-ı kirâmdan bana bir kişi getirin!

- Ashab tamamen ölüp gittiler...

- O halde tâbiînden getirin.

Gidip Yemenli Tâvus b. Keysan'ı getirdiler. Tavus, Hişam'ın huzuruna girdiği zaman, tam onun oturduğu minderin yanında ayakkabılarını çıkardı ve kendisine 'Emîr'ul-Mü'minîn' diye hitap ederek selâm vermedi. Aksine 'Yâ Hişam! Selâm sana!' dedi. Kendisine tâzim ifade eden künyeyi de kullanmadı. Tam karşısına oturdu ve 'Nasılsın ey Hişam?' dedi. Bu manzara karşısında Hişam, o kadar kızdı ki Tavus'u öldürtmek istedi. Fakat çevresi kendisine Allah ve Rasûlü'nün hareminde bulunduğunu hatırlattılar. 'Burada insan öldürmek mümkün değildir' dediler. Bunun üzerine Hişam şöyle dedi:

- Ya Tavus! Seni böyle yapmaya zorlayan nedir?

- Ne yaptım?

Bu istifham karşısında kalan Hişam daha da hiddetlenerek şöyle bağırdı:

- Daha ne yapacaksın? Ayakkabılarını tam oturduğum minderin yanında çıkardın. Elimi öpmedin. Bana 'Emîr'ul-Mü'minin' diye selâm vermedin. Bana 'Yâ Ebu Süleyman' diye künyemle bile hitap etmedin. İznim olmaksızın gelip karşıma oturdun. 'Ya Hişam, nasılsın?' dedin.

Bunun üzerine Tavus söz aldı: 'Minderin yanında ayakkabılarımı çıkarmaya gelince... Ben hergün beş defa izzet ve celâl sahibi olan Allah'ın huzurunda ayakkabılarımı çıkarıyorum. O beni ikab ve itab etmiyor, bana kızmıyor. Senin 'elimi öpmedin' sözüne gelince... Ben 'Mü'minlerin emiri' Ali b. Ebî Tâlib'den (r.a) şöyle dediğini işittim: 'Herhangi bir müslümana başkasının elini öpmek helâl değildir. Ancak şehvetinden ötürü hanımının elini ve şefkatinden ötürü çocuğunun elini öpebilir'. Senin 'Bana Emîr'ul-Mü'minîn diye hitap ederek selâm vermedin' sözüne gelince... Bilmiş ol ki, bütün müslümanlar senin emîr olmana razı değildirler. Bunun için ben yalan söylemekten hoşlanmam. Senin bana 'Ebu Süleyman künyesiyle hitap etmedin' deyişine gelince...

Bil ki, Allah Teâlâ peygamberlerinin ve velî kullarının özel isimlerini zikrederek 'Yâ Dâvud, Yâ Yahyâ, Yâ İsâ!' demiştir. Düşmanın da künyesini zikretmek suretiyle 'Ebu Leheb'in iki eli kurusun' demiştir. Senin 'Benim karşımda iznim olmaksızın oturdun' sözüne gelince (bil ki) ben Emîr'ul-Mü'minîn Ali'den (r.a) şöyle duydum: 'Eğer sen cehennem ehlinden bir kimseye bakmak istiyorsan, kendisi oturmuş olduğu halde, etrafında ayakta duranların bulunduğu bir kimseye bak!'

Bunun üzerine Hişam rikkate gelerek şöyle dedi:

- Ya Tavus! Bana nasihatta bulun!

- Emir'ul-Mü'minîn Ali'nin (r.a) şöyle söylediğini duydum: 'Muhakkak cehennemde dağlar gibi yılanlar, katır gibi akrepler vardır. Bunlar halkına adâletli davranmayan emîrleri ısırırlar'.

Bunu dinleyen Hişam, kalkıp koşarak Tavus'dan[95] ayrıldı.

Süfyan es-Sevrî der ki: Ben Mina'da Ebu Cafer'in[96] huzuruna götürüldüm. Bana dedi ki: 'İhtiyacını bize bildir'. Bunun üzerine kendisine şöyle dedim: 'Allah'tan kork! Sen yeryüzünü zulüm ve saldırganlıkla doldurdun'.

Süfyan der ki: Bu sözüm üzerine halife başını eğdi. Uzun süre düşündükten sonra başını kaldırarak yine 'İhtiyacını bize bildir' dedi. Bunun üzerine dedim ki: 'Sen Muhacir ve Ensar'ın kılıçları sayesinde bu mertebeye varmış bulunuyorsun. Oysa bugün bu zevatın çocukları açlıktan ölmektedir. Allah'tan kork! Onların haklarını kendilerine ulaştır'. Bunun üzerine halife bir hayli düşündükten sonra başını kaldırdı ve bana 'İhtiyacını söyle' dedi. Ben devamla dedim ki: 'Hz. Ömer (r.a) hacca giderken hazinedarına 'Biz bu seferimizde ne kadar infak ettik?' diye sordu. 'On küsûr dirhem' cevabını alınca, 'Oysa ben bugün şurada develerin yükleyip götürmekten âciz olduğu kadar bol mallar görmekteyim' dedi.

Sonra Süfyan Mansur'un huzurundan çıkıp gitti. İşte selef âlimleri zorlandıkları zaman sultanların huzuruna girerlerdi.

95) Tavus, H. 106 senesinde vefat etmiştir.

96) el-Mansurbillah Abbâsî halifelerinin ikincisidir, H. 135 senesinde halife nasbedilmiş, yirmiiki sene hüküm sürmüş, H. 158 yılında vefat etmiştir.

Allah'ın intikamını zâlimlerden almak için canlarını dişlerine takarlardı.

İbn Ebî Şemile Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna girdi. Halife kendisine 'Konuş!' dedi. O da halifeye şunları söyledi: 'İnsanlar kıyamette, kıyametin dehşet ve acısından kurtulamazlar. Oradaki helâk ve felâketi görmekten emîn olamazlar. Ancak nefsini küstürmek sûretiyle Allah'ı razı eden kimse müstesnadır'. Bunun üzerine Abdülmelik hüngür hüngür ağlamaya başlayarak dedi ki: 'Hayatta kaldıkça senin şu sözünü daima hatırımda bulunduracağım'.

Hz. Osman (r.a) Abdullah b. Amr'ı Basra valisi olarak tayin ettiği zaman Hz. Peygamber'in sahabîleri onu tebrik etmeye geldiler. Fakat Ebu Zer el-Gıfârî gecikti. Oysa Abdullah b. Amr, Ebu Zer'in samimi dostuydu. Bunun üzerine Abdullah, Ebu Zer'e sitem etti. Ebu Zer, cevap olarak şöyle dedi: Hz. Peygamber'den şöyle dinlemiştim:

اِنَّ الرَّجُلَ اِذَا وَلِىَ وِلاَيَةً تَبَاعَدَ اللّٰهُ عَنْهُ.

Kişi (zâlim sultanın emrinde) herhangi bir vazife aldığı (ve zulme yardımcı olduğu) zaman Allah Teâlâ ondan uzaklaşır .[97]

Mâlik b. Dinar, Basra emîrinin huzuruna girerek şöyle demiştir: 'Ey Emîr! Semâvî kitaplardan birinde okudum; Allah Teâlâ şöyle diyordu: Acaba sultandan daha ahmak ve bana isyan edenden daha câhil bir kimse var mıdır? Acaba benden izzet bekleyen ve bana itâat edenden daha aziz bir kimse bulunur mu? Ey kötü çoban! (Zâlim sultana hitabdır), ben sana sapasağlam, besili koyunlar teslim ettim. Sen ise eti yedin, yünü giydin, onları zayıflıktan ötürü ses çıkaran kemikler yığını hâlinde bıraktın'. Bunun üzerine Basra valisi, Mâlik b. Dinar'a dedi ki:

-Seni bize saldırtan ve şerrimizden koruyanın ne olduğunu biliyor musun?

- Hayır!

---

97) Irâkî'ye göre hadîsin aslı görülmemiştir.

- Bize ihtiyacının olmayışı ve elimizdeki servete önem vermeyişin.

Ömer b. Abdülâziz (r.a), Arafat'ta, Halife Süleyman b. Abdülmelik'le beraber bulunuyordu. O esnada Süleyman, gök gürültüsünü işitip korktu. Göğsünü, korkusundan ötürü, eğerin önüne yapıştırdı. Fırsattan istifade ederek Ömer, kendisine şöyle dedi: 'Bu Allah'ın rahmetinin sesidir. Acaba sen onun azabının sesini dinlediğin zaman nasıl olacaksın?' Sonra Süleyman, Ömer'e şöyle hitap etti: 'Allah Teâlâ seni de bunlarla mübtelâ etsin'

Abdülmelik'in oğlu Süleyman, Mekke'ye gitmek üzere Medine'ye geldi, Ebu Hâzım'ı (Seleme b. Dinar) huzuruna dâvet etti. Ebu Hâzım onun huzuruna geldi. Ebu Hâzım huzura girdiği zaman Süleyman kendisine şu suâli sordu:

- Yâ Ebu Hâzım! Neden biz ölümden hoşlanmıyoruz?

- Çünkü siz âhiretinizi tahrip, dünyanızı mamur etmişsiniz. Bu bakımdan siz mamur bir yerden harâbe bir yere gitmeyi elbette hoş görmezsiniz!

- Yâ Ebu Hâzım! Allah'ın huzuruna gitmek nasıldır?

-Yâ emîr'ul-mü'minin! Eğer giden sâlih bir kimse ise senelerce kaybolmuş, sonra ailesine kavuşmuş bir kimse gibidir. Kötü bir kimseye gelince, o da efendisinden kaçmış, sonra tutuklu olarak efendisinin huzuruna getirilmiş bir köle gibidir.

Bunun üzerine Süleyman hüngür hüngür ağlayıp dedi ki:

- Keşke Allah nezdinde durumumun ne olduğunu bilseydim!

- O halde nefsini Allah'ın Kitabı'nın mihengine vur! Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Muhakkak ki, ebrar (sâlih kimseler) elbette nimetler içinde yüzerler. Muhakkak ki, fâcirler (âsî ve yalancılar) Cahîm'in (ateşin) içindedirler.
>
> (İnfitar /13-14)

- O halde Allah'ın rahmeti neredediir?

- Allah'ın rahmeti 'muhsinlere' (sâlihlere) yakındır.

- Yâ Ebû Hâzım! Allah'ın kullarından hangisi daha azizdir?

- Birr ve takvâ ehli daha azizdir.

- Amellerden hangisi daha üstündür?

- Haramlardan korunmakla beraber Allah'ın farzlarını edâ etmek...

- Sözün hangisi işitilmeye daha lâyık ve değerlidir?

- Korktuğun ve ümit ettiğin bir kimsenin nezdinde hakkı söylemek...

- Mü'minlerin hangisi daha akıllıdır?

- Allah'a ibadet edip halkı da ibadete çağıran kimse...

- Mü'minlerin hangisi daha zararlıdır?

- Kardeşi zâlim olduğu halde o zâlimin havasına uyup da sürüklenen... Böyle bir kimse âhiretini başkasının dünyasına feda etmiştir.

- Bizim içinde bulunduğumuz duruma ne dersin?

- Beni affeder misin (ki bu durumu söylemeyeyim?)

- Hayır muhakkak söyleyeceksin. Bu senin bana söyleyeceğin bir nasihat olacaktır.

- Yâ Emîr'ul-Mü'minin! Senin ecdadın halkı kılıç ile kahredip saltanatı müslümanlarla istişare etmeksizin, onların rızasını almaksızın zorla aldılar. Hatta müslümanlardan bir çoğunu bu yüzden öldürdüler. Müslümanlarla aralarında büyük savaşlar oldu. Oysa onların hepsi bugün ahiret âlemine göç etmişlerdir. Keşke onların dediklerini ve onlara denilenleri bir bilseydim!

Bunun üzerine Süleyman'ın nedimlerinden birisi Ebu Hâzım'a sözle saldırarak dedi ki:

- Sen çok kötü birşey söyledin!

- Allah Teâlâ âlimlerden hakîkati insanlara söyleyip gizlememek üzere söz almıştır...

- Peki biz bu fesadı nasıl ıslah edelim?

- Helâlinden alıp onu hakkıyla ehline vermelisin.

- Kimin gücü yeter bunu yapmaya?

- Cenneti isteyip cehennemden korkanın.

- Bana dua et!

- Yârab! Eğer Süleyman senin dostun ise, onun için dünya ve âhiret hayırlarını kolaylaştır. Eğer düşmanınsa onun perçeminden tut, sevdiğin ve razı olduğun hedefe doğru yönelt!

- Bana tavsiyede bulun!

- Sana kısa yoldan tavsiye ediyorum: Rabbini tâzim et. O'nu seni yasak yerlerde görmekten tenzih et; (veya emrettiği yerde seni kaybetmekten tenzih et).[98]

Ömer b. Abdülâziz, Ebu Hâzım'a şöyle dedi:

- Bana nasihatta bulun!

- Yatağına uzan! Sonra ölümü baş ucunda bulundur! Sonra o anda hangi sıfatın sende olmasını istiyorsan onu düşün! İşte o sıfatı şu anda al! O saatte sende olmasını kerih gördüğün sıfatı şimdi terket! Umulur ki, o saat yakındır.

Bir bedevî Süleyman b. Abdülmelik'in huzuruna girdi. Halife o bedevîye 'konuş!' dedi. Bedevî 'Yâ Emir'ul-Mü'minîn! Ben seninle bir konuşma yapacağım. Hoşuna gitmese dahi tahammül etmeni isterim. Çünkü eğer kabul edersen o konuşmanın arkasından hoşuna giden neticeler gelecektir'. Süleyman 'Ey Arabî! Biz hilesinden emîn olmadığımız ve nasihatini ummadığımız kimseye dahi geniş müsamaha gösteriyoruz'.

Bunun üzerine bedevî konuşmaya başladı:

- Ya Emir'ul-Mü'minin! Etrafını, tercihlerini kötüye ve çıkarlarına kullanan kimseler sarmıştır. Bunlar dinlerini dünyalarına feda etmişlerdir. Senin rızânı Allah'ı kızdırmakla elde etmeye çalışmaktadırlar. Allah konusunda, Allah'tan değil, senden korkmuşlardır; (veya Allah konusunda sana ihânet etmişlerdir).

---

98) Süleyman kalkıp giderken yüz altın bıraktı ve 'Ya Ebû Hâzım! Bunu kendine infak et. Bunun gibi daha çok infak edilecek paralar var benim yanımda!' dedi. Ebû Hâzım hiddetle paraları alıp attı ve 'Ben bunları sana dahi uygun görmüyorum. Kendi nefsime nasıl uygun görebilirim?'diye cevap verdi. (Bkz. *Ithaf'us-Saade*)

Fakat seninle ilgili Allah'tan korkmuş değildirler; (veya senin hakkında Allah'a ihânet etmemişlerdir). Onlar âhiret ile savaş, dünya ile barış hâlindeler. Bu nedenle Allah Teâlâ'nın seni emin kıldığı vazifelerde sen onlara itimat etme. Çünkü onlar emniyeti kötüye kullanmak için ellerinden gelen çabayı sarfetmektedirler. Ümmet-i Muhammed'e her türlü zillet ve zulmü yapmaktadırlar. Oysa onların yaptıklarından sen sorumlusun. Onlar ise senin yaptığından mesul değildirler. Bu bakımdan sen onların dünyası için âhiretini zâyi etme! Çünkü zarar bakımından insanların en düşüğü, âhiretini başkasının dünyasına feda edendir.

- Sen lisanını kınından çekmiş bulunuyorsun. Oysa lisanın kılıcından daha fazla kesmektedir.

- Evet yâ Emîr'ul-Mü'minîn! Konuştuklarım senin aleyhine değil, lehinedir.

Hikâye ediliyor ki, Ebu Bekre[99] Muaviye'nin huzuruna gelerek şöyle dedi:

- Yâ Muaviye! Bil ki, senin ömründen geçen her günde ve senin üzerine gelen her gecede gittikçe dünyadan uzaklaşıp âhirete yaklaşırsın. Seni öyle bir tâkip ediyor ki, onun pençesinden kurtulman mümkün değildir. O, senin için bir nişan dikmiştir. O nişanı geçmen imkânsızdır. O nişana varman ne hızlı olur? Seni kovalayanın nerede ise yakana yapışması yakındır. Biz ve içinde bulunduğumuz nimetler muhakkak gidiciyiz. Yanına varılacak hedefimiz ise, bâkidir. Eğer yaptıklarımız hayır ise varacağımız yer de hayırdır. Eğer yaptıklarımız şer ise, şerrin karşılığı da şerdir.

Evet, işte ilim ehli bu tarzda sultanların huzuruna girerlerdi. İlim ehlinden, elbette âhiret âlimlerini kastediyorum.

Dünya âlimlerine gelince.. Onlar sultanların huzuruna gözlerine girmek, kalplerine yaklaşmak için girerler. Böylece sultanları ruhsatlara muttali ederler. İnce hilelerle sultanların fâsık garezlerine uygun düşen genişlik yollarını sultanlara gösterirler. Eğer

---

99) Bu zâtın ismi Nufey b. Hars'tır. Değerli bir sahabîdir. Ziyad'ın annebir kardeşidir. Sâlih ve muttakî bir kimseydi. Ziyad'ın valiliği zamanında H. 50 senesinde Basra'da vefat etmiştir. Annebir kardeşi olan Ziyad'dan hoşlanmazdı.

bizim daha önce bir kısım âlimlerden naklettiğimiz konuşmalar gibi nasihat maksadıyla konuşsalar dahi, onların gayeleri sultanları ıslah etmek değildir. Aksine bu gibi konuşmalarla sultanların gözüne girip onların yanında mevki ve itibar sahibi olmaktır. Dünya âlimlerinin bu tür konuşmalarında iki çeşit aldatma vardır. O iki çeşit aldatma ile de ancak ahmak kimseler aldanır:

1- Onların birincisi, 'sultanların huzuruna girmekteki gayem va'z ve nasihatla onları ıslâh etmektir' diyerek kendisine bir pâye vermektir. Çoğu zaman adam kendisi de bu hilesine kanıp aldanmaktadır. Oysa onlar hiç de yöneticilerin ıslâhı için huzurlarına girmezler. Aksine onları sultanların huzuruna sevkeden, gizli bir şöhretin şehveti ve yöneticiler nezdinde bilinmelerini temin etme hırsıdır. Yöneticilerin ıslahını istemenin doğru olduğunun alâmeti şudur: Eğer onun yerine onun gibi diğer bir âlim kimse yöneticinin huzuruna girerse, o giren âlimin va'zı yönetici nezdinde makbûle geçip yönetici de ıslah eseri görülürse, sevinmesi ve bu önemli vazifeyi başkası yerine getirerek *onun zorluğundan beni kurtardı* diye Allah'a şükretmesi gerekir. Adetâ ölmek üzere olan bir hastayı tedavi ettiğinde sevinmesi gerekli olduğu gibi... Eğer kalbinde konuşmasının, başkasının konuşmasına tercih edildiği fikri doğarsa, bilsin ki aldanmış bir mağrurdur!

2- İkincisi, yöneticileri ziyaret etmekten gayem, herhangi bir müslümandan zulmü def etmektir iddiasıdır. Bu iddiasında da aldanır veya aldatılabilir. Bu iddianın doğruluğunun bilinmesi için de birinci iddiada kullandığımız ölçü kullanılmalıdır.

Mâdem ki, zâlim sultanların huzuruna girme yolu böylece belli oldu, o halde biz sultanların ihtilâfından meydana gelen ârızî durumları, onların mallarını almaktan ötürü doğan müşkilleri birkaç mesele şeklinde gösterelim.

I. Mesele

Sultan, sana fakirlere dağıtmak üzere mal gönderdiği zaman, eğer o malın sahibi belli bir kimse ise, o malı kabul etmen helâl değildir. Eğer sahibi belli değilse, o malın ileride de söylediğimiz gibi fakirlere dağıtılması gerekiyorsa, onu alıp fakirlere dağıtabilirsin. Onu aldığın için günahkâr olmazsın. Ancak bir kısım âlimler, böyle olsa dahi, mâdem ki sultandan gelmiştir alması uygun değildir demişlerdir. Bu âlimlere göre, evlâyı ve en uy-

gunu düşünmek gerekir. Bu bakımdan biz deriz ki, evlâ ve en uygunu eğer üç tehlikeden eminsen o malı almandır.

Birinci tehlike: Sultan, senin o malı kabul ettiğinden ötürü malı helâl zannederek 'mal helâl olmasaydı sen onu kabul etmezdin. O malı zimmetine sokmazdın' zannına kapılır. Eğer böyle bir zan sözkonusu ise, sen malı alma! Çünkü mahzurludur. O malı alıp dağıtmaktan elde edeceğin hayır, haram kazanmaya çalışmış olduğun cesarete denk gelmez.

İkinci tehlike: Başka âlimlerin ve cahillerin sana bakarak sultan malının helâl olduğuna inanmalarıdır. Böylece onlar da sana uyarak sultanın malını kabul edecekler ve senin onu kabul etmeni onun caiz olduğuna hamledeceklerdir. Oysa kendileri o malı fakirlere dağıtmamaktalar. İşte bu ikinci tehlike birincisinden çok daha şiddetlidir. Çünkü bir cemaat, İmam Şâfiî'nin sultanların malını almasından dolayı sultanların malının alınmasının caiz olduğunu savunmuşlardır. Fakat İmam Şâfiî'nin o malı, fakirlere dağıtmak niyetiyle aldığını ve dağıttığını hiç de düşünmemişlerdir! Bu bakımdan önder olan ve örnek durumda bulunan bir kimse böyle bir şeyden şiddetle kaçınıp çekinmelidir. Çünkü önder mevkiinde bulunan bir kimsenin yapması, birçok kimsenin dalâlete düşmesine sebep olur.

Vehb b. Münebbih şöyle anlatır: Âlimin biri halkın gözü önünde bir hükümdarın huzuruna, kendisine zorla domuz eti yedirilmek üzere getirildi. Adam yemedi. Adama bu esnada koyun eti getirildi ve kılıçla tehdid edilerek bu etten yemesi emredildi. Fakat yine de yemedi. Kendisine 'Haydi domuz eti yemedin! Bu ise koyun etidir, neden yemiyorsun?' denildiği zaman, şu cevabı verdi: 'Halk benim domuz etini yemeye zorlanmak için getirildiğime inanıyor. Ben eti yeyip sapasağlam çıktığım zaman, onlar hangi eti yediğimi bilmediklerinden böylece dalâlete düşerler'.

Vehb. b. Münebbih ve Tavus, Haccac-ı Zâlim'in kardeşi Muhammed b. Yûsuf'un huzuruna girdiler. Bu adam o zaman Velid b. Abdûlmelik tarafından Yemen'e genel vali tâyin edilmişti. Huzura girdiklerinde soğuk bir kuşluk zamanıydı ve açık bir mecliste bulunuyorlardı. Vali hizmetçisine dedi ki: 'Git, o taylasanı getir! Ebu Abdurrahman'ın sırtına at!' Tavus da o sırada bir kürsü üzerinde oturmuştu. Hizmetçisi taylasanı getirdi ve Tavus'un sırtına attı. Tavus taylasanı sırtından düşürünceye kadar omuz-

larını silkmeye devam etti. Bu manzara karşısında Muhammed b. Yûsuf hiddetlendi. Onun huzurundan çıktıktan sonra Vehb b. Münebbih, Tavus'a hitaben 'Onu kızdırmayabilirdin. Taylasanı alıp fakirlere sadaka verseydin daha iyi olurdu' dedi. Tâvus "Evet daha iyi olurdu, eğer o zâlim benden sonra 'Tâvus onu aldı. Benim kullandığım gibi de onu kullanmaktadır' demeseydi alırdım!" diye cevap verdi.

Üçüncü tehlike, sana verdiklerinden ötürü, arkadaşlar arasında sana kıymet verdiği için kalbinin onu sevmeye doğru kaymasıdır! Eğer böyle bir durum sözkonusu ise, ondan geleni kabul etme. Çünkü bu takdirde ondan gelen, öldürücü zehir olur. Zâlimleri sana sevdiren şey ise gizli bir hastalıktır. Çünkü sevdiğin bir kimsenin saltanatına elbette taraftar olur ona müsamaha göstermek mecburiyetinde kalırsın. Nitekim Hz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: 'Nefisler kendilerine iyilik yapanlara sevgi göstermek temayülündedir ve bu temâyül nefislerde tabii bir haslettir'.

Nitekim Allah'ın Rasûlü de şöyle buyurmuştur:

اَللّٰهُمَّ لاَتَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عِنْدِى يَدًا فَيُحِبَّهُ قَلْبِى.

Ey Allahım! Herhangi bir yalancının benim üzerimde bir iyiliğini kılma. Kılma ki, kalbim onu sevmemiş olsun![100]

Böylece efendimiz, kalbin iyilik yapanın sevgisinden menedilmesinin güç olduğunu beyan etmiştir.

Rivayet ediliyor ki, emîrlerden biri Mâlik b. Dinar'a on bin dirhem gönderdi. Mâlik b. Dinar da on bin dirhemin tamamını çıkarıp fakirlere dağıttı. Dağıttıktan sonra Mâlik'e meşhur âbid Muhammed b. Vâsi[101] geldi ve ona emîri kastederek dedi ki:

- Şu mahlûkun sana verdiklerini ne yaptın?

- Arkadaşlarımdan sor!

- Hepsini dağıttı.

---

100) İbn Merduveyh, (Kesîr b. Atiyye'den); Deylemî, *Müsned'ul-Firdevs*, (Muaz'dan)

101) Ezd kabilesine mensuptur. Künyesi Ebubekir veya Ebu Abdullah'tır.

- Allah aşkına, senin kalbin şu anda mı daha fazla onu seviyor, yoksa o malı göndermezden önce mi?

- Hayır! Şu anda fazla seviyor.

- İşte ben ancak bu noktadan korkuyorum.

Muhammed doğru söylemiştir. Çünkü Mâlik onu sevdiği zaman, onun emîrliğinin devamını da sevecektir. Onun görevden azledilmesini, felâkete uğramasını ve ölümünü istemeyecektir. Onun saltanatının genişlemesini ve malının çoğalmasını isteyecektir. Bütün bunlar zulüm sebeplerini istemek demektir. Böyle bir istek çok çirkindir.

Selman ve İbn Mesud (r.a) şöyle dediler: 'Görmese dahi herhangi bir işe râzı olan bir kimse onu gören gibi olur. Nitekim Allah Teâlâ 'Zulmedenlere meyletmeyiniz' (Hud/133) buyurmuştur'

Bazı müfessirlere göre, onların amellerine rıza göstermeyiniz. Eğer senin, onlardan mal aldığın halde onlar hakkında sevgin artmayacak derecede kuvvetli ve güçlü bir durumun varsa, o zaman onlardan mal almanda hiçbir sakınca yoktur.

Basra âbidlerinin birinden hikâye olunmuştur: Bu zat emîrlerden mal alıp fakirlere dağıtıyordu. Kendisine 'Onlardan mal aldığından dolayı onları sevmekten korkmuyor musun?' denildi. Cevap olarak şöyle dedi: 'Eğer herhangi bir kimse elimden tutup beni cennete sokarsa, sonra kendisi rabbine isyan ederse, kalbim onu da sevmez. Çünkü elimden tutmaya kendisini teshir eden Allah için ben ona buğzediyorum. Ona böyle buğzetmem, o adamı elimi tutmaya musahhar kıldığının bir nevi şükrü ve karşılığıdır'. İşte bununla belli oldu ki, şu zamanımızda onlardan mal almak her ne kadar o malın kaynağı belli ve helâl olsa dahi mahzurlu ve kötüdür. Çünkü belirttiğimiz bu üç tehlikenin biri mutlaka vardır.

II. Mesele

Soru: Sultanın malını almak ve fakirlere dağıtmak caiz olduğu zaman, acaba onun malını çalmak veya emanetini gizlemek, inkâr etmek ve halka dağıtmak caiz midir, değil midir?

Cevap: Caiz değildir. Çünkü çok zaman sultanın elinde bulunan malın belli bir sahibi vardır. Sultan onu sahibine geri vermek niyetindedir. Onun malını bu şekilde götürmek, onun ken-

diliğinden mal göndermesi gibi değildir. Çünkü akıllı bir insan, sultanın sahibi belli olan bir malı sadaka verdiğini zannetmez. Bu bakımdan sultanın o malı vermesi, onun sahibini bilmediğine işaret eder. Eğer kişi sultanın bu gibi durumlar hakkında şüphede olduğunu biliyorsa, tam mânâsıyla onun böyle olmadığına vakıf olmadan ondan mal kabul etmesi caiz değildir. Sonra nasıl sultanın malını çalabilir? Belki sultan onu satın almıştır. Çünkü sultanın elinde bulunması onun mülkü olduğuna delâlet eder. Böyle bir fetvaya yol yoktur ve tevessül edilemez. Biz deriz ki, eğer kaybolmuş bir malı yerde bulursa, sonra o malın, meselâ sultanın emrindeki paralı askerlere ait olduğu ortaya çıkarsa ve o askerin o malı satın aldığı veya herhangi bir kimseden haksız olarak aldığı ihtimali sözkonusu ise, bu durum karşısında o malı geri vermek farzdır. Bu bakımdan sultanların mallarını ne kendilerinden çalabilir, ne de emanet olarak yanına bırakılandan alabilir. Onların emanetlerini inkâr etmek caiz değildir. Mallarını çalana hırsızlık cezasını tatbik etmek farzdır. Eğer hırsız, o malın onların mülkü olmadığını iddia ederse, bu takdirde iddia ile hırsızlık cezasının tatbiki düşmüş olur.

III. Mesele

Sultanlarla muamele etmek haramdır. Çünkü mallarının çoğu haramdır. Bu bakımdan eşya bedeli olarak onlardan alınan da haramdır. Eğer sultan helâl olduğu bilinen bir kaynaktan o satın aldığı eşyaların karşılığını öderse, o zaman da eşyayı teslim ettiği kimselerin durumunun araştırılması gerekir. Eğer eşyayı teslim alanların o eşya ile Allah'a isyan edeceklerini biliyorsa, meselâ onlara ipekli satmak gibi... Onların ipeklinin erkeklere haram olduğunu bildikleri halde giyeceklerini biliyorsa, bu durumda onlarla alışveriş yine haramdır. Tıpkı üzümü şarap yapana satmak gibi.. Bu hususun haram olduğunda ulemanın ihtilâfı yoktur. Ancak bu bey'in sahih olup olmadığında ihtilâf vardır. Eğer ipekliyi alanın, kendisinin de giymesi mümkün ve kadınlarına giydirmesi de mümkün ise, bu takdirde onunla alışveriş mekruh bir şüpheye dönüşür. Maddesiyle Allah'a isyan edilen bir mal hakkında hüküm böyledir. Mânâsıyla isyan edene gelince... Onlara at satmak gibi... Özellikle müslümanlarla savaştıkları zamanda veya müslümanların malını yağma ettikleri vakitte onlara at satmak... Ziraat ile onlara yardımcı olmak da tehlikelidir. Onlara dir-

hem ve dinarları, dirhem ile dinar yerine kullanılıp da bizzat maddesinde isyan olmayan, fakat isyana vesile olabilecek olan maddeleri satmak ise, mekruhtur. Çünkü böyle bir satışta zulümlerinde kendilerine yardımcı olmak mânâsı vardır. Çünkü onlar zulümlerini icra etmek hususunda mal, binek hayvanları ve diğer sebeplerle güçlenirler. Bu kerahet hükmü, onlara hediye vermek hususunda da geçerlidir. Onlara ücretsiz çalışmak, hatta onlara öğretmek, onların çocuklarına yazı ve hesap öğretmek de böyledir. Kur'an'ı öğretmeye gelince, mekruh değildir. Ancak karşılığında onlardan ücret alma meselesi değişir. Bu ücretin helâl bir kaynaktan ödendiği bilinmediği takdirde haramdır.

Eğer sultanlarla pazarlarda mal satın almak hususunda ücretsiz ve karşılıksız vekil tayin edilirse, onlara yardım olduğu için böyle bir vekaleti üstlenmek mekruhtur. Eğer onlara, masiyet yolunda kullanacaklarını kesin bildiği birşeyi satın alırsa, tüysüz çocuklar, sevgi veya giymek için ipekli, zulüm ve katle gitmek için at almak gibi... Böyle bir alışveriş haramdır. Bu bakımdan satın alınan malın, günah için satın alındığı biliniyorsa haram olur. Böyle bir niyetin varlığı açık değil, fakat hâlin hükmüyle olması muhtemel ise, bu ihtimalin mevcudiyetine delâlet ediyorsa, bu takdirde kerahet vardır.

IV. Mesele

Haram mal ile inşa ettikleri çarşılarda ticaret yapmak haramdır. Oralarda durmak caiz değildir. Eğer herhangi bir tüccar bu duruma rağmen orada durup dürüstçe kazanırsa, kazancı haram değildir. Fakat orada durması dolayısıyla günahkâr olur. Halk bu gibi pazar yerlerinde alışveriş yapanlardan mal satın alabilir. Fakat başka pazar yerleri biliyorsa en uygunu, oralara gidip alışveriş yapmaktır. Böylece helâl parayla yapılan çarşılarda oturanların çoğalması ve oradaki dükkânların kiralanması temin edilir. Sultanlara haraç ödemeyen bir çarşıdan yapılan alışveriş, onlara haraç ödeyen bir çarşıda yapılan alışverişten daha uygundur. Ulemadan bazıları, pek fazla ifrata kaçarak sultanlara haraç ödeyen arazileri süren çiftçilerle alışveriş yapmaktan dahi sakınmışlardır. Çünkü bu çiftçiler, çok zaman aldıklarını haraç olarak sultanlara verirler. Böylece bu mal ile onlara yardım edilmiş olur. Bu hüküm, din hususunda ifrat derecede hareketten başka birşey ifade etmez. Müslümanları sıkıştırmak ve yolları on-

lar için daraltmaktır. Zira haraç (vergi) hemen hemen bütün arazilerden alınır. Halkı bundan menetmenin hiçbir mânâsı yoktur. Eğer ulemânın vermiş olduğu bu fetva caiz ise, o vakit arazi sahibine arazisini kullanmak haram olması gerekir ki, onun haracını ödemesin. Bu fetvâ ise uzayıp giden ve maişet kapısını kapatmaya sürükleyen bir fetvâ olmuş olur!

V. Mesele

Sultanlarla yapılan muamele gibi, kadıları, memurları ve hizmetçileriyle de yapılan muamele haramdır. Hatta bunlarla muamele etmek, sultanla muamele etmekten daha şiddetlidir.

Kadılara gelince... Onlar kesinlikle haram olan maaşlar almakta, dolayısıyla zâlimlerin sayısını çoğaltmakta ve halkı kıyafetleriyle kandırmaktadırlar! Ulema kisvesine büründükleri halde zâlim sultanlarla oturup-kalkmaktadırlar. Bu bakımdan kadılar halkın bu zâlimlere itâat etmesine vesile olurlar.

Hizmetçilerine ve askerlerine gelince... Onların mallarının çoğu, açık bir gasptan gelmektedir. Onlara maslahat, miras, haraç gibi bir kaynaktan gelen mal düşmemektedir. Ancak helâl mallarıyla karışıp şüphe kat kat kabardıktan sonra düşer!

Tavus şöyle demiştir: 'Hâdiseyi bizzat görmüş olsam dahi onların huzuruna gidip şahitlik yapmam. Çünkü aleyhinde şahitlik yapacağım bir kimseye zulmetmeyeceklerinden emin değilim!'

Halk tabakası ancak sultanların fâsık olduklarından ötürü ahlâksızlaşmıştır. Sultanların fâsık olması da âlimlerin fâsık olmasına bağlıdır. Eğer kötü kadılar ve ahlâksız âlimler olmasaydı, sultanların ifsadı çok azalırdı. Çünkü ciddi kadı ve âlimlerden korkarlardı. Bunun için Allah'ın Rasûlü (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَتَزَالُ هٰذِهِ الْأُمَّةُ تَحْتَ يَدِ اللّٰهِ وَكَنَفِهِ مَالَمْ تُمَالِئْ قُرَّائُهَا أُمَرَائُهَا.

Bu ümmetin kurraları (âlimleri) emîrlerine dalkavukluk yapmadığı müdetçe bu ümmet Allah'ın kudreti ve himayesi altında bulunacaktır.[102]

---

102) Ebu Amr ed-Danî, *Kitab'ul-Fiten*

Allah'ın Rasûlü burada 'kurrâ'yı ancak şu hikmetten ötürü zikretmektedir: Çünkü *kurra* âlimlerin tâ kendisidir. Âlimlerin ilmi, Kur'ân ve Sünnet'ten anlaşılan mânâlardan ibarettir. Bunun dışında kalan ilimler ise seleften sonra ihdâs edilmiş ilimlerdir.

Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: 'Sakın ne sultan, ne de sultan ile muamele edenle muamele etme! Onlarla oturup-kalkmaktan çekin'.

Yine Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: 'Kalem, divit, kâğıt ve kâğıdın mühürlenmesinde kullanılan çamur sahipleri günahta ortaktırlar!' Süfyan Sevrî doğru söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber içki hususunda on kimseye lânet okumuştur. Hatta yapana ve yaptırana bile lânet etmiştir.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: 'Ribayı yiyen, yediren ve riba muamelesinde şahitlik yapan şahit ve kâtip Hz. Muhammed'in diliyle mel'undurlar'.[103]

İbn Sîrin şöyle demiştir: 'Sakın mektubun muhtevasını bilmedikçe sultanın herhangi bir mektubunu yüklenip getirme!'

Süfyan es-Sevrî halifeye önünde bulunan diviti uzatmaktan çekinerek şöyle demiştir: 'Onunla ne yazacağını bilmedikçe sana veremem!'

Bu bakımdan zâlim sultanların etrafında bulunan hizmetçiler, ona tâbi olanlar hepsi onlar gibi zâlimdirler. Allah rızası için hepsine buğzetmek farzdır.

Rivayete göre, sultanın askerlerinden biri Osman b. Zaide'ye 'yol neredWith?' diye sorunca, susup sağır olduğunu belirtti. Belki bir zulüm yapmaya gidiyor, ona yol gösterirsem ortağı olurum korkusundan yol göstermekten çekindi! Selef, fâsık tüccarlar, vurucular, haccamlar, hamamcılar, boyacılar, dökümcüler ve sanatkârlarda yalancılık ve fâsıklık açıkça görüldüğü halde yine de böyle mübalâğalı davranmamışlardır. Hatta zimmî kâfirlere de böyle yapmadılar. Ancak onların böyle yapmaları, özellikle yetimlerin ve fakirlerin mallarını yiyen, müslümanlara daima eziyet eden zâlim sultanlar hakkındadır. O sultanlar ki, şeriat-ı garrâ-i Muhammediyye'nin belirtilerini kazımaya ve işaretlerini yıkmaya

103) Müslim ve diğer *Sünen* sahipleri

çalışırlardı. Onların böyle yapması şu hikmete dayanır: Günah iki kısma ayrılır:

a) Kişinin kendi nefsinde kalan günah.

b) Başkasına sirayet eden günah.

Fâsıklık kişinin kendi nefsinde kalan günahtır. Kâfirlik de böyledir. Kâfirlik ve fâsıklık Allah'ın hakkına tecavüzdür ve onun hesabı ancak Allah'a aittir.

Yöneticilerin zulmettiklerinden ötürü yaptıkları günâha gelince, o başkasına sirayet eden bir günahtır. İşte bundan ötürü onların durumu oldukça ağırlaşır. Zulümlerinin genelliği, saldırganlıklarının genişliği oranında Allah'ın nezdinde gazab ve nefret bakımından gelişirler. Bu bakımdan onlardan o nisbette kaçınmak ve muamelelerinden sakınmak farzdır! Allah'ın Rasûlü şöyle buyurmuştur:

يُقَالُ لِلشُّرْطِيِّ دَعْ سَوْطَكَ وَادْخُلِ النَّارَ.

Kıyâmet gününde zaptiyeye denir ki: Kamçını bırak cehenneme gir.[104]

مِنْ اَشْرَاطِ السَّاعَةِ رِجَالٌ مَعَهُمْ سِيَاطٌ كَاَذْنَابِ الْبَقَرِ.

Ellerinde sığır kuyruğu gibi joplar bulunan kişilerin türemesi, kıyametin alâmetlerindendir.[105]

İşte bu hüküm, zâlimlerin yardımcılarının hükmüdür. Onlardan bu saydığımız vasıflar sayesinde bilinenler zâten bilinmiştir. Bilinmeyenlere gelince, onların alâmetleri, geniş abalar giymek, uzun bıyıklar bırakmak ve zâlimlere mahsus diğer meşhur hâlleri takınmaktır. Bu bakımdan bu kisvede görülen bir kimseden sakınmak gerekir. Sadece kisvesine bakılarak sakınmak, hiç de su-i zann olmaz. Çünkü eğer iyi bir insansa zâlimlerin kisvesine bürünmek suretiyle kendi kendine suç işlemesin! Kisvede eşitlik kalpte eşitliğe delâlet eder. Deli olan an-

---

104) Ebu Ya'lâ, (Enes'ten *zayıf* bir senedle)

105) Ahmed ve Hâkim, (Ebu Umame'den). Hâkim'e göre senedi sahihtir.

cak delilik gösterir. Fâsık olan ancak kendisini fâsıklara benzetir. Evet, fâsıklar bazen kendilerini, gizlemek için salah ve takva ehline benzetirler... Fakat sâlih bir kimse ise hiçbir zaman kendisini fâsık kimselere benzetmeye yetkili değildir. Çünkü kendini onlara benzetmek, onların sayısını çoğaltmak demektir.

Nefislerine zulmettikleri halde meleklerin canlarını aldığı kimselere melekler şöyle derler: 'Ne işte idiniz?'

(Nisa/97)

Bu ayet müşriklere katılmak suretiyle onların cemaatini çoğaltan bir kısım müslümanlar hakkında nâzil olmuştur: Rivayete göre, Allah Teâlâ Yuşâ b. Nun'a[106] şöyle vahyetmiştir:

- Ben senin kavminin iyilerinden kırk bin, kötülerinden de altmış bin kişiyi helâk edeceğim.

- İyilerin suçu nedir ki onları helâk ediyorsun?

- Onlar, benim gazabımdan ötürü gazablanmıyorlar da ondan. Onlar zâlimlerle yer ve içerler.

Bununla açığa çıktı ki, zâlimlere buğzetmek ve Allah rızası için onlara karşı nefret göstermek, her müslümanın boynuna farzdır.

İbn Mes'ud'un rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِنَّ اللّٰهَ لَعَنَ عُلَمَاءَ بَنِى اِسْرَائِيلَ اِذْ خَالَطُوا الظَّالِمِينَ فِى مَعَاشِهِمْ.

Benî İsrâil âlimleri, maişetlerinde zâlimlere karıştıkları için Allah Teâlâ onlara lânet etmiştir.[107]

VI. Mesele

Zâlimler tarafından inşâ edilen köprüler, tekkeler, câmiler ve çeşmeler gibi yerlerde ihtiyatlı davranmak ve dikkat etmek gerekir.

---

106) Hz. Musa ile sâlih kulu (Hızır'ı) aramaya giden gençtir. Hz. Musa'dan sonra peygamber olmuştur.

107) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce

Köprüye gelince, ihtiyaç için onun üzerinden geçmek caizdir. Fakat mümkün olduğu kadar zâlimin inşâ ettiği köprüden geçmekten kaçınmak gerekir. Eğer o köprüden başka bir geçit varsa, bu sefer ondan sakınmak daha da lüzumlu bir hâl alır. Başka bir geçit bulunduğu halde zâlimin inşa ettiği köprüden geçmeyi şu hikmete binaen caiz gördük: Köprüden geçmek isteyen bir kimse, o köprüye sarfedilen malların esas sahibini bilmediği zaman, o mallar hayırlara sarfedilmek üzere hazırlanan mallar hükmüne geçmiş olurlar. Bu köprü de hayırlardandır. Fakat köprüde kullanılan tuğla ve taşın belli bir evden veya bir kabristandan veya belli bir camiden naklolunduğunu bildiği zaman, asla o köprüden geçmek helâl olmaz. Ancak bir zaruret varsa, o zaruretten ötürü başka müslümanların malını kullanmak kendisine helâl olursa, bu durum müstesnadır. Bu durumda köprüden geçtikten sonra köprüye sarfedilen malların sahibine gidip hakkını helâl ettirmelidir.

Camiye gelince... Eğer gasbedilmiş bir arazi üzerinde kurulup başka bir camiden veya belli bir mülkten gasbedilmiş ağaçlarla örtülürse, böyle bir camiye girmek asla caiz değildir. Cuma namazını kılmak için bile bu camiye girilemez. Eğer imam caminin içerisinde namaza başlarsa, o da imamın arkasında caminin dışında durarak başlasın. Çünkü gasbedilmiş arazide namaza duran bir imama -her ne kadar böyle bir namazın sahibi, gasbedilmiş arazide kıldığından ötürü günahkâr olursa da- uymayı caiz gördük. Eğer cami, sahibi bilinmeyen bir maldan inşa edilmişse, takvâ başka bir camiye -eğer varsa- gitmektir. Başka bir cami yoksa, böyle bir camide cuma ve cemaat namazlarını terketmemelidir. Çünkü camiye sarfedilen malın belli bir sahibi yoksa o zaman müslümanların yararına sarfedilmiş bir mal olur. Ne zaman büyük camide zâlim bir sultanın bir binası bulunursa (ona mahsus bir mahfel bulunursa), caminin genişliğine rağmen bu camide namaz kılan takvâ babında mâzur sayılmaz.

Ahmed b. Hanbel'e 'Yâ Ebu Abdullah! Cemaate iştirâk etmemeyi sana caiz kılan delilin nedir?' diye sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'Hasan Basrî ile İbrahim et-Teymî, Haccac-ı Zâlim kendilerini ifsad edebilir korkusundan cemaate iştirâk etmeyi terkettiler. Ben de onlar gibi fitneye girmekten korkuyorum'.

Cami duvarlarına vurulan boyalara gelince, bunlar namazda fayda vermedikleri için bir süstürler. Hepsi o kadar... En uygunu, bunlara bakmamaktır. Camiye serilen hasırlara gelince, eğer o hasırların belli bir sahibi varsa onların üzerinde oturmak haramdır. Eğer yoksa bütün müslümanların umumî yararına tahsis edildikten sonra camiye serilmeleri caiz olur. Fakat takvâ onların üzerinde oturmamaktır. Çünkü şüphe yeridir.

Çeşmeye gelince, onun hükmü biraz önce zikrettiğimiz gibidir. Ondan abdest almak ve içmek ve ona girmek takvâdan değildir. Ancak, namazın geçmesinden korktuğu zaman ondan abdest alabilir. Mekke yolunda yapılan su sarnıçları da böyledir.

Tekke ve medreselere gelince, bunların inşa edildiği arazi gasbedilmiş bir arazi ise veya tuğla belli bir yerden nakledilmişse, onu sahibine vermek mümkünse, böyle yerlere girmek caiz değildir. Eğer sahibi belli değilse, bu takdirde hayır için bekletilmiş bir mal olur. (Ondan yararlanılabilir, fakat) takvâ ondan sakınmaktır. Yalnız oralara girmek, girenin fasıklığını gerektirmez! Eğer bu binalar sultanların hizmetçileri tarafından yapılmış, umumun faydasına arzedilmişse, bu sefer iş daha da şiddetlenir. Zira sultanın hizmetçileri sahipsiz malları umumî menfaatlere sarfetmezler. Bir de onların ellerinde bulunan malın çoğu haramdır. Çünkü onlar, umumun menfaatine tahsis edilen malı alamazlar. Böyle bir malı ancak sultan, sahipleri ve idare adamları alabilir. Sarfetmek ancak onlar için caiz olabilir.

VII. Mesele

Gasbedilen arazi, çarşı ve cadde olduğu zaman, asla orada yürümek caiz olmaz. Eğer o arazinin belli bir sahibi yoksa bu takdirde o çarşıdan geçmek caiz olur. Fakat mümkünse, başka yerden geçmek takvâya daha uygundur. Eğer çarşı mübah ise ve onun üstünde bir kemer varsa, o kemerin altından geçmek caizdir. Fakat onun altında oturmak, ancak herhangi bir tavanın altında oturuyor gibi değilse -herhangi bir meşguliyetinden ötürü çarşıda durması gibi- caizdir. Güneşin hararetinden korunmak, yağmur veya başka bir şeyden korunmak için herhangi bir tavanın altında (sahibinin izni olmaksızın) durmak haramdır. Çünkü tavanlar (kemerler) ancak böyle bir iş için yapılırlar. Bu bakımdan ancak sahibi izin verirse, bu durumda istifade edilir. Üstü veya etrafı

gasp malıyla çevrilmiş mescide veya mübah bir araziye giren bir kimsenin hükmü de böyledir. Buralara giren bir kimse sadece yürümek ve adım atmakla gasbedilen maldan yapılmış duvar ve tavandan istifade edemez. Ancak sıcaktan ve soğuktan veya herhangi bir gözden kaybolmak veya başka bir ihtiyaçtan dolayı duvar ve tavandan istifade etmek için, oraya girmesi ve durması haram olur. Çünkü haramdan faydalanmaktadır! Zira gasbedilmiş bir malın üzerinde oturmak, onunla temas etmekten ötürü haram değildir. Ondan faydalandığı için haramdır. Arazi, üzerinde durmak için, tavan ise, gölgesinden istifade etmek için istenilir. Bu bakımdan ikisinin arasında hiçbir fark yoktur.

YEDİNCİ BÖLÜM

Çeşitli Meseleler

Bu meselelere insan çoğu zaman muhatap olmaktadır ve nitekim fetvalarda da bu meseleler hakkında çeşitli suâller sorulmuştur.

I. Mesele

Soru: Sûfîlere hizmet eden bir kimse çarşıya çıkıyor, yiyecek maddelerini topluyor veya para toplayıp onunla yiyecek maddelerini satın alıyor. Böyle bir maldan yemek kim için helâldir? Bu mal, sadece sûfîlere mi mahsustur, yoksa başkaları da bundan istifade edebilir mi?

Cevap: Sûfîler böyle bir yemekten yedikleri takdirde bu yemeğin onların hakkı olduğunda şüphe yoktur. Başkasının yemesine gelince, ancak hizmetçinin rızası dahilinde yiyebilirler. Fakat buna rağmen şüpheden de uzak değildir. Hizmetçinin rızasıyla o yemeğin başkasına helâl olması cihetine gelince, sûfîlerin hizmetçisine verilen mal sûfîler için verilir. Fakat o malı başkası hizmetçiye vermiştir, sûfîlere değil. Bu bakımdan o hizmetçi çoluk çocuk sahibi olan ve çocuklarından ötürü başkasının sadakasını alan bir kimse gibidir. Çünkü çocuklara bakan odur. Onun aldığı onun mülkü olur çocukların değil... O, aldığından, çocukların gayrisine de yedirebilir. Zira 'O mal verenin mülkünden çıkmamıştır. Sûfîlerin hizmetçisi o malla satın almaya ve onda tasarruf etmeye yetkili değildir' demek uzak bir fetva olur. Çünkü böyle bir fetva şu neticeyi doğurur:

Muâtat yoluyla (aldım-verdim) ibareleri olmadığı halde sadece memleketin örf ve âdetine göre alışveriş yapıp malı vermek kâfi değildir! Böyle bir fetva ise, zayıf bir fetvadır. Böyle bir neticeye zekâtlar, sadaka ve hediyeler hususunda hiç de gidilmez.

'Sûfîlere hizmet edenin, o malı istediği anda tekkede hazır bulan sûfîlerin mülküne girmek suretiyle mülkiyeti ortadan kalkmıştır' demek de uzaktır. Zira o sûfîlerden sonra gelenlere de o maldan yedirmeye hizmetçinin yetkili olduğunda şüphe yoktur. Eğer o mal toplandığı zaman, tekkede bulunan sûfîlerin hepsi ölürlerse veya onlardan biri ölürse onun payını varislerine taksim etmek farz olmaz. Bu mal tasarruf cihetine verilmiştir. Onun belli bir sahibi de yoktur demek de mümkün değildir. Çünkü mülkü herhangi bir cihete vermek fertleri tasarruf etmeye zorlamaz. Zira o mülke dahil olanların haddi hesabı yoktur. Hatta kıyamete kadar doğanlar ona dahil olurlar. Böyle bir mülkte ancak sulta sahipleri tasarruf edebilirler. Tekke hizmetçisinin ancak vakıf cihetine vekâleten o mülkte tasarruf etmesi de caiz değildir. Bu bakımdan, 'O, hizmetçinin mülküdür' demekten başka hiçbir çıkar yol kalmaz. Hizmetçileri ancak tasavvuf ve mürüvvet şartını gözetmek kaydıyla onu sûfîlere yedirir. Eğer sûfîleri onu yedirmekten menederse, onlar da hizmetçiyi kendilerine vekil olarak tanımayacaklardır ki ölünün ailesinden kesildiği gibi, hizmetçinin de onlarla arkadaşlığı kesilir.

II. Mesele

Sûfîler için vasiyet edilen bir mal hususunda şöyle soruldu: Bu malın kime sarfedilmesi caizdir? Cevap olarak dedim ki: Tasavvuf bâtınî bir iştir, bilinmez. Onun hakîkatini herhangi bir zapt u rapt altına almak da mümkün değildir. Tasavvuf, sûfî kelimesini ıtlak etmek hususunda örf ehlinin güvendiği birtakım zâhîrî işlerle bilinir: Bu husustaki umumî kaide şudur: Sûfîlerin tekkesine indiğinde oraya inmesi ve sûfîlere karışması halinde sûfîlerce münker ve hor telâkki edilmeyen bir sıfata sahip olan her müslüman sûfîlerin cemaatinden sayılır. Böyle bir müslümanda beş sıfatın bulunması gerekir: a) Salâh, b) Fakirlik, c) Sûfîlerin kisvesine bürünmek, d) Herhangi bir sanatla uğraşmak, e) Fakirlik yolunda tekkede sûfîlerle haşr u neşr olmak. Sonra bu sıfatların bir kısmının yok olması, *sûfîlik* isminin de yok olmasına sebep olur. Aynı zamanda bir kısmı diğer bir kısmıyla cebredilir. Yani bu sıfatların bazıları olmadığı takdirde diğer birinin varlığı olmayanın yerine geçer. Meselâ, fasıklık herhangi bir kimseyi böyle bir vasiyyetten mahrum eder. Çünkü sûfî öz olarak, özel bir sıfatla salâh ve takvâ ehlinden olan bir kimse demektir. Bu nedenle fâsıklığı

görünen bir kimse sûfîlerin kisvesinde olsa dahi sûfîler için vasiyet edilen maldan istifade etmez. Yalnız küçük günahları burada dikkate almayız.

Sanat ve kazanç ile meşgul olmaya gelince, onlar da kişiyi böyle bir maldan istifade etmekten menederler. O halde çiftlik sahibi, vâli, tüccar, dükkânında veya evinde sanatıyla meşgul olan, ücret mukabilinde herhangi bir hizmette çalışan kimseler *sûfî* ismiyle bilinen kimselere vasiyyet edilen maldan istifade ettirilemezler. Kişinin böyle olması sûfîlere karışmakla veya onların kisvesine bürünmekle telâfi edilemez. Cildçilik, terzilik, bunlara benzer ve aynı zamanda sûfîler için yapılması uygun olan işleri dükkânında yapmak, kazanç ve sanat suretiyle değil de başka bir şekilde yapanlar sûfîler için vasiyyet edilen maldan mahrum edilemezler. Onların bu meşguliyetleri, daha önce zikrettiğimiz diğer sıfatların kendilerinde bulunması ve sûfîlerle bir arada oturmalarıyla telâfi edilir.

Sanatkâr olduğu halde bilfiil sanatla uğraşmamak hususuna gelince, bu durum, sûfîyi vasiyetten mahrum etmez. Va'z etmek ve ders okutmaya gelince, bu durum, eğer bu vazifeyi yürütende kisve, sûfîlerle beraber bir yerde kalmak ve fakirlik gibi sıfatlar mevcut ise *tasavvuf* ismine ters düşmez. Çünkü 'kurra bir sûfî, vâiz, âlim veya müderris bir sûfî' demek, sûfîliğe ters düşmez. Fakat çiftlik sahibi sûfî, tüccar sûfî, vali sûfî demek, sûfîliğe ters düşer.

Fakirliğe gelince, eğer fakirlik, müfrit bir zenginlikle -ki o zenginlikten dolayı kişi görünür bir servete nisbet edilir- ortadan kalkmış ise, bu takdirde sûfîler için vasiyet edilen maldan almak caiz olmaz. Eğer böyle bir kimsenin serveti bulunup geliri giderini karşılamazsa, onun hakkı iptal olunmaz. Ancak zekât düşmeyecek kadar malı olursa ve gideri yoksa o maldaki hakkı bâkidir. Bu işlerin ve fetvaların delilleri âdetten başka birşey değildir.

Sûfîlerle beraber bir yerde oturup-kalkmaya gelince, bunun tesiri vardır. Fakat onlarla bir yerde durmayıp ancak evinde veya herhangi bir mescidde onların kisvesine bürünerek duran, onların ahlâkıyla ahlâklanmış bir kimseye gelince, o kimse onların paylarına ortaktır. Onlarla haşır neşir olmanın terkedilmesi, kisvelerine bürünmekle telâfi edilir. Eğer kişide sûfîlerin kisvesine bürünmekten başka diğer sıfatlar varsa, kişi ancak onlarla tekkede kaldığı takdirde onlar için vasiyet edilen maldan istifade edebilir.

Böyle bir kişinin onlarla kalması, kendisini onların hükmüne sokmuş olur. Bu bakımdan onlarla bir arada durmak ve kisvelerine bürünmek, bu sıfatların herbirinin diğerinin yerine geçtiği gibi geçer. İşte sûfîlerin kisvesinde olmayan fakirin (ve fâkihin) hükmü budur. Eğer hariçse sûfîlerden sayılmaz. Eğer onlarla beraber diğer sıfatlar kendisinde mevcut ise, onlara tâbi olmak cihetiyle onların hükmüne girmesi uzak bir ihtimal değildir.

Sûfîlerin şeyhlerinden birinin elinden hırkayı giymek meselesine gelince, sûfîler için vasiyet edilen mala müstehak olmakta şart olmadığı gibi, diğer şartlar mevcut olduğu takdirde böyle bir durumun olmaması zarar da vermez. Evli olup, tekke ile evinin arasında gidip gelen bir kimse ise, bu durumdan ötürü sûfîler zümresinden çıkmaz.

III. Mesele

Sûfîlerin tekkesine ve orada kalanlara vakfedilen mal, sadece sûfîlere vakfedilen maldan daha geniş olur. Çünkü vakfın mânâsı onların yararına sarfetmek demektir. Bu bakımdan sûfî olmayan bir kimse de sûfîlerin sofrasında bir veya iki defa onlarla beraber rızalarıyla yiyebilir. Çünkü yemeklerin durumu müsamaha göstermeye bağlıdır. Hatta ortak ganimetlerde bile tek başına yemeklerde tasarruf etmek caizdir. Sûfîlere zikir halkalarında şiir okuyan bir kimse onlarla beraber o vakıf malından olan davetlerinden yiyebilir. Çünkü o şair sûfîlerin maişet maslahatından sayılır. Sadece sûfîler için vasiyet edilen bir maldan ise, sûfîlerin şairine o maldan yedirmek caiz değildir. Fakat vakıf malı tam bunun tersinedir. Şair gibi sûfîlerin meclisinde bulunan yöneticiler, tüccarlar, kadılar ve fakihler de vakıf malından sûfîlerin rızasıyla yiyebilirler. Çünkü bu kimselerin kalbini sûfîlere yöneltmekte sûfîlerin müsbet bir gayeleri vardır. Zira vakfeden bir kimse malını vakfederken sûfîlerin bu malda örf ve âdetleri cereyan edecektir inancıyla vakfediyor. Bu bakımdan bu malın tasarrufu örf ve âdete bağlanmış olur. Fakat bu daimî değildir. O halde sûfî olmayan bir kimsenin daimi olarak onlarla beraber oturması, sûfîler razı olsa dahi, onlarla beraber yemesi caiz değildir. Çünkü sûfîler hiçbir zaman sûfî olmayanları aralarına katmak suretiyle vakfedenin şartını bozmaya yetkili değildirler.

Fakîhe gelince, fakîh, sûfîlerin kılık kıyafetlerinde ve ahlâklarında olduğu zaman, ancak onların yanına inip onların payına dahil olabilir. Fakîh olması, sûfî olmasına ters düşmez! Çünkü tasavvufu bilen bir kimsenin nezdinde, sûfîler zümresine dahil olmak için cahil olmak şart değildir. Bâzı ahmakların 'İlim hakîkatin önüne gerilmiş bir perdedir!' şeklindeki hezeyanları dikkate alınmaz. Çünkü esasen hakîkatin önüne gerilen perde ilim değil cehalettir. Biz *Kitab'ul-İlim*'de bu kelimenin te'vilini zikretmiş ve şöyle demiştik: 'Hakîkatin önüne gerilen perde güzel ilim değildir. Aksine faydasız ilimdir'. Biz orada güzel ile çirkin ilimleri açıklamalarıyla beraber zikrettik.

Eğer fakîh, sûfîlerin kılık ve kıyafetlerinde ve ahlâkında değilse sûfîler onu aralarına girmekten menedebilirler. Eğer buna rağmen aralarına girmesine müsâade ederlerse, onlara tâbi olmak suretiyle beraberlerinde yemesi helâldir. Kılık ve kıyafeti onlar gibi olmadığı takdirde yoksulluk ve fakirlik sıfatları onun yerine geçer. Fakat ancak kılık kıyafet erbabının rızasıyla yoksulluk onun yerine geçer. Bütün bu fetvaların ve işlerin şahitleri âdetlerdir. Bunlarda karşılıklı emirler vardır. Onların olması veya olmaması arasındaki benzeyiş gizli değildir. Bu bakımdan şüpheli yerden çekinip uzak duran bir kimse, dinini her türlü şaibeden kurtarmış olur. Nitekim biz buna *Şüpheler* bahsinde işaret etmiştik.

IV. Mesele

Rüşvet ile hediye arasındaki farktan soruldu. Oysa her ikisi de verenin rızasıyla elinden çıkmış olur ve her ikisinde de verenin bir emeli ve gayesi vardır. Buna rağmen birisi haram kılınmıştır, diğeri ise helâl... Hikmeti nedir?

Cevap: Malını veren bir kimse hiçbir zaman gayesiz ve hedefsiz vermez. Fakat malın verilişinden elde edilmesi beklenen hedef bazen sevap gibi gelecekteki hedef olur. Bazen de acil hedef olur. Bu acil hedef de ya mal veya fiil veya belli bir maksada yardım etmektir veya kendisine hediye verilenin kalbine muhabbetini yerleştirmek suretiyle yaklaşmaktır. Bu da muhabbetin ya kendisi için veya o muhabbetle ondan öte bulunan bir hedefe varmak içindir. Bu bakımdan bu taksimattan elde edilen kısımlar beştir:

1. Birincisi, gayesi âhiretteki sevap olan kısımdır. Bu mal ya kendisine mal verilen şahsın muhtaç olduğundan veya âlim olduğundan veya dinî bir mezhebe müntesip bulunduğundan veya dindar ve sâlih bir kimse olduğu için verilir. Fakat malı alan kimse bu malın, muhtaç kabul edildiğinden dolayı kendisine verildiğini bildiği takdirde ve muhtaç ise bu mal kendisine helâl olur. Şerefli soyundan ötürü kendisine bu malın verildiğini biliyorsa, eğer o soya mensup olduğunda yalan söylüyorsa, yine mal kendisine helâl değildir. İlminden ötürü kendisine verilen mal ise, ancak verenin inandığı şekilde âlim ise kendisine helâl olur. Eğer veren zat onu ilimde mükemmel olarak düşündüğü için ona mal göndermek suretiyle ilmin hürmetine binaen yaklaşmak isterse ve o da mükemmel bir kimse değilse, bu mal ona helâl olmaz. Dindarlığından ötürü kendisine verilen mala gelince, eğer iç âleminde fâsık bir kimse ise, şayet mal sahibi de onun bu gizli tarafını bilseydi ona birşey vermeyecek ise, bu mal kendisine helâl olmaz. Çok az sâlih kimse vardır ki, iç âlemi keşfolunup halk tarafından müşâhede edildiğinde ona meyleden kalpler kalsın! Ancak kerim ve cemil olan Allah'ın örtüsüdür ki, halka sevdirir.

Ehli takvâ alışverişte meçhul kimseleri kendilerine vekil edinirlerdi ki, alışverişte kendilerine müsamaha gösterilmesin. Bütün bunu din ile dünyayı elde etmekten korkarak yapıyorlardı. Çünkü din ile dünyayı elde etmek tehlikelidir. Takvâ ise gizlidir. İlim, neseb ve fakirlik gibi değildir. Bu bakımdan din ile dünyayı almaktan -mümkün olduğu kadar- kaçınmak gerekir.

2. İkinci kısım, belli bir gayenin derhal tahakkuku için verilen bir maldır. Zenginin hediyesine tamah edip zengine hediye veren bir fakir gibi. İşte bu karşılık şartıyla yapılan bir hibedir. Böyle bir hibenin hükmü ise gizli değildir. Bu hibe, ancak istenilen karşılığın tahakkuku akid şartlarının varlığı anında olur.

3. Üçüncü kısım, belli bir fiil ile yardım etmek için verilen maldır. Sultana muhtaç olan bir kimsenin sultanın vekiline, yakınına veya sultan nezdinde sözü geçerli olan bir kimseye vermesi gibi.. İşte bu, hâl karînesiyle bilinen, bir karşılık şartıyla verilen bir hediyedir. Bu bakımdan karşılık için olan bu amele dikkat etmek gerekir: Eğer bu istenilen amel haram ise, -haram bir maaşın tahakkuku için şefaatçı olunması istenildiği gibi- bir insana veya başka bir şeye zulmetmek ise, böyle bir hediyeyi kabul

etmek haramdır. Eğer bu amel, her kudret sahibi tarafından kaldırılması farz olan bir zulmün kaldırılması gibi bir şeyse veya yapılması gereken bir şahitlik ise, yine bu niyetle verilen hediyeyi almak haramdır. İşte bu tür hediye, haramlığında şüphe olmayan rüşvettir. Eğer o fiil, yapılması ne vacib ne de haram, aksine mübah bir fiil ise ve tahakkukunda zorluk varsa, aldığı hediye işi yaptığı zaman helâl olur. Bu hediye âdetâ cu'le[108] yerine geçmiş olur. Bunun misali, 'Şu kıssayı sultanın veya filân adamın kulağına ulaştırırsan, sana benden bir dinar var' demesi gibidir. İşte bunu yapmak zorluk çekmeye ve kıymet taşıyan bir çalışmaya muhtaçtır veya 'Filan adama söyle, bana şöyle bir gayenin tahakkukunda yardım etsin' veyahut 'Bana şu nimetleri versin'; (buna karşılık getirmek de uzun bir konuşmaya muhtaçtır. İşte bunun karşılığında aldığı mal cu'le olur. Cu'le ise helâldir).

Nitekim kadı'nın huzurunda vekillik yapan bir kimsenin aldığı mal gibi helâldir. Böyle bir vekil haramın tahakkuku için çalışmadığı takdirde aldığı ücret haram değildir. Eğer mal veren adamın isteği zahmetsiz bir kelimeyle olacaksa, o kelime ancak kadri sayılır bir kimseden veya o fiil böyle bir kimseden sadır olursa, fayda verecek olsa bile yine de karşılık alınamaz. Kapıcıya 'Bu adamcağızın sultanın yanına sokulmasına müsaade et' demesi gibi veya sadece meseleyi sultana bildirmesi gibi.. İşte buna karşılık alınan mal haramdır. Çünkü bu mal, nüfuzdan ötürü alınan maldır. Şeriatta böyle bir malın caiz olması sabit olmamıştır. Aksine şer'an bunu yasaklayan deliller vardır. Nitekim sultanlara verilen hediyeler bahsinde bu husus gelecektir.

Şuf'ayı kaldırmak karşılığında, ayıplı olduğu halde satılan malı geri vermek karşılığında, bahçedeki dalların başkasının arazisinin sahasına girdiği ve birtakım gayeler karşılığında böyle bir bedel almak caiz olmadığı halde nasıl olur da nüfuz ve söz geçerliliği karşılığında caiz olabilir? Haramlıkta doktorun tek kelime karşılığında almış olduğu ücret de buna yakındır. Doktor o kelime ile sadece kendisi tarafından bilinen bir ilâca işaret ederek ücret alır. Meselâ herhangi bir kimse herhangi bir bitkinin bâsur has-

---

108) Cu'lenin misâli Zeyd'in Amr'a gidip 'Mektubumu Bekir'e verip cevabını bana getirirsen sana yüz lira vereceğim' demesi gibidir. Amr, ancak bu vazifeleri gördükten sonra bu parayı hakeder.

talığına veya başka bir hastalığa faydalı olduğunu bilir de onu para karşılığında söylerse, işte böyle bir kimsenin sözü bir susam tanesi kadar bile kıymet taşımaz. Bu bakımdan buna ve bilgisine karşılık ücret caiz değildir. Çünkü doktorun bilgisi başkasına intikal etmez ki, buna karşı ücret alsın. Aksine söylemek suretiyle onun bilgisi gibi bir bilgi karşısındaki muhataba verilir, bilgisi ise kendisinde kalır. Sanatta mâhir olan bir kimsenin durumu bundan biraz daha hafiftir. Meselâ hastalığı güzelce teşhis ettiği için kılıcın veya aynanın eğriliğini bir vuruşta doğrultan usta gibi. Bu zatın bir darbesiyle -sanatın erbabı olduğu için- kılıcın kıymeti ve aynanın değeri çok artar. İşte böyle bir kimsenin o biricik vuruş karşısında ücret almasında sakınca görmüyorum. Çünkü insan böyle sanatları, yorularak onunla nafakasını kazanmak için zamanında öğrenip kendisini çok çalışmaktan kurtarmak ister.

4. Hediye verilenin muhabbetini kazanmak için verilen maldır. Bunun dışında hiçbir hedefi yoktur. Bütün gayesi; o hediyeyi vermek suretiyle hediye alanla arasında bir yakınlık kurup, sohbeti geliştirmek, onun kalbine muhabbetini yerleştirmektir. Bu hedef akıllı kimselerin hedefidir. Şer'an da müslümanlar böyle bir hedefe teşvik edilmişlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

تَهَادَوْا تَحَابُّوا.

Hediyeleşiniz, sevişiniz. (Karşılıklı hediye veriniz, çünkü bu tür hediyeler muhabbetin artışına vesiledirler).

İnsanoğlu çok zaman başkasının muhabbetini de sadece muhabbet için istememektedir. Aksine onun muhabbetini de, bir fayda olur diye istemektedir. Fakat bir fayda için değil, hâli hazırda ve gelecekte kendisini hediye vermeye teşvik eden belli bir gaye kalbinde olmadığı takdirde verdiğine *hediye* denir ve verdiğinin alınması da helâldir.

5. Verdiği mal ile alanın kalbini kazanmak, sevgisini kazanmak isteğidir. Fakat sevgisini, sadece sevgi ve ünsiyet bakımından kazanmak istemiyor da o sevgi vasıtasıyla belli gayelerini hediye alanın nüfuzundan istifade ederek tahakkuk ettirmek için veri-

yorsa, gayelerinin cinsi belli olduktan sonra aynısı münhasır olmazsa dahi beis yoktur. Kısacası, eğer mal verdiği kimsenin sözü geçerli olmayıp nüfuzu kıt olsaydı, ona bu hediyeyi vermezdi. Bu bakımdan dikkat etmelidir. Eğer nüfuzu ilimden veya soylu olduğundan neş'et ediyorsa, böyle bir kimsenin verilen malı kabul etmesi biraz daha hafifleşir. Fakat buna rağmen alınması yine de mekruhtur. Çünkü burada rüşvete benzerlik vardır. Fakat tam rüşvettir de denilmez. Çünkü zahirde hediyedir. Eğer nüfuzu, işgal ettiği kadılık, memuriyet, tahsildarlık, haraç malını tahsil etmekle, devletin herhangi bir vazifesini yürütmekten yahut vakıf mütevelliği yapmaktan geliyorsa, şayet bu vazifeleri işgal etmeseydi adam da kendisine bu hediyeyi vermeyecek ise verilen hediye rüşvettir. Fakat hediye biçimine sokularak verilmiştir. Çünkü bu hediyeden gaye hediyeyi alana yaklaşmak, onun sevgisini kazanmaktır. Fakat bunu da belli bir iş için verir. Zira memuriyetlerle (veya alâmetlerle) halledilmesi mümkün olan pekçok şeyler vardır. Bu adamın verdiği hediye ile alanın sevgisini değil, kim olursa olsun makam sahibinin sevgisini kazanmak istediğine dair delil şudur: Eğer şu anda hediye verilenin yerine başkası o makamı işgal etseydi hediyeyi ona verecekti. İşte bu durumda ve bu şartlarla verilen bir malın şiddetle kerih olduğu ulemanın ittifakla savundukları bir hakîkattir. Fakat haram olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Çünkü burada mânâ çarpışmaktadır. Zira bu mal, sade hediye ile belli bir gaye karşılığında sadece nüfuzdan ötürü verilen rüşvet arasında gidip gelmektedir. Kıyasî benzerlik çarpıştığı zaman, eğer haber ve eserler çarpışan taraflardan birini takviye ederlerse, o tarafı tercih etmenin gerekliliği meydana çıkmış olur. Oysa haberler bu hususta tehdidin şiddetli oluşuna delalet etmektedirler. Nitekim Allah'ın Rasûlü (s.a) şöyle buyurmuştur:

يَاتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يُسْتَحَلُّ فِيهِ السُّحْتُ بِالْهَدِيَّةِ وَالْقَتْلُ بِالْمَوْعِظَهِ يُقْتَلُ الْبَرِئُ لِتُوعَظَ بِهِ الْعَامَةُ.

Halk üzerine bir zaman gelecektir ki, o zamanda haram *hediye* ismiyle helâl kılınacaktır. Katl de *ibret* bahanesiyle he-

lâl sayılacaktır. Halk tabakası ibret alsın diye hiçbir şeyden haberi olmayan suçsuz insanlar öldürülecektir![109]

İbn Mes'ud'dan 'haram' ile tefsir ettiğimiz *suht* kelimesinin mânâsı sorulduğunda şöyle demiştir: 'Kişi, herhangi bir kimsenin ihtiyacını yerine getirdiğinde kendisine hediye olarak verilen mal demektir'.

İbn Mes'ud 'Kişi zahmetsiz bir kelime ile karşısındaki insanın ihtiyacını yerine getirip karşılığında hediye alır veya esasında o kelimeyi karşısındaki adamın lehinde teberru yoluyla sarfeder, herhangi bir ücret kastını taşımazsa, sonra o kelimeye karşılık olarak birşey alması caiz değildir' mânâsını kastetmiş olabilir. İşte bu şekillerde alınan bir hediye 'suht'tur.

Mesruk[110], herhangi bir bir kimsenin lehinde şefaatte bulundu. İşi görülen adam, kendisine bir cariye hediye etmek istedi. Bunun üzerine Mesruk cariyeyi sahibine geri çevirmekle beraber kızarak şunları şöyledi: 'Eğer ben senin kalbindekini bilseydim, ihtiyacın için bir kelime dahi sarfetmezdim. Bundan böyle, geri kalan kısım için bir kelime dahi konuşup şefaatte bulunmayacağım'.

Tavus b. Keysan'a 'Sultana verilen hediyelerin hükmü nedir?' diye sorulduğunda, 'Katıksız haramdır' diye cevap vermiştir.

Hz. Ömer (r.a) iki çocuğunun beytülmal'den borç aldıkları malın kârının yarısını onların elinden alıp 'Benim çocuklarım olduğunuz için size o mal verilmiştir!' demiştir. Çünkü Hz. Ömer o malın kendilerine siyasî nüfuzu için verilmiş olduğu kanaatinde idi.

Ebu Ubeyde Âmir b. Cerrah'ın zevcesi, Roma İmparatoriçesine şişe içinde güzel bir koku hediye etti. İmparatoriçe de karşılık olarak kıymetli bir mücevheri kendisine gönderdi. Hz. Ömer o mücevheri Ebu Ubeyde'nin hanımından aldırıp beytulmal'ın lehine sattı. Ondan ancak hediye ettiği esansın parası kadarını kendisine iade etti. Diğerini beytulmal'e gönderdi.

---

109) İmam Irâki bu hadisin aslına rastlamadığını kaydeder.

110) Aslen Hemedanlı olup Kûfe'de ikamet ederdi. Künyesi Ebu Âişe'dir. Hz. Aişe validemiz (r.a) onu küçük iken evlât edinmişti. Bu zat İbn Mes'ud'un büyük talebelerinden biridir. Hz. Ebubekir'in arkasında namaz kılmış, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Zeyd b. Sâbit ile görüşmüştür.

Cabir ile Ebu Hüreyre şöyle demiştir: 'Sultanlara verilen hediyeler, ihanetle devletin ve milletin malından çalınan mallardır'.

Ömer b. Abdulaziz, kendisine gönderilen hediyeyi geri çevirdiği zaman hazır bulunanlar şöyle dediler:

- Allah'ın Rasûlü (s.a) hediyeyi kabul ediyordu. (Sen neden kabul etmiyorsun?)

- O verilen mal Allah Rasûlü için hediyeydi. Bizim için ise rüşvettir.

Yani o malı veren Allah Rasûlü'nün siyasî nüfuzundan istifade etmek için vermiyordu. Onun peygamberlik vasfından istifade etmek ve bu yolda kendisine yaklaşmak için veriyordu. Fakat bize ancak siyasî nüfuzumuzdan ötürü verilmektedir.

Bütün bunlardan daha büyük olanı Ebu Humeyd[111] es-Saidî'nin anlattığı şu hâdisedir: Allah'ın Rasûlü (s.a) bir valiyi Yemenli Ezd kabilesinin zekâtlarını toplamak üzere Yemen'e gönderdi. Giden zat, vazifesini yapıp dönünce, getirdiklerinin bir kısmını yanında bırakarak gerisini Rasûlullah'a teslim etti: 'İşte bu sizindir! Bu ise bana hediye verilmiştir!' dedi. Bunun üzerine Allah'ın Rasûlü (s.a) şöyle buyurdu:

اَلاَ جَلَسْتَ فِى مَبيْتِ اَبِيكَ وَبَيْتِ اُمِّكَ حَتَّى تَأْتِيَكَ هَدِيَّتُكَ اِنْ كُنْتَ صَادِقًا ثُمَّ قَالَ: مَالِى اَسْتَعْمِلُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ فَيَقُولُ هَذَا لَكُمْ وَهَذَا لِى هَدِيَّةٌ اَلاَ جَلَسَ فِى بَيْتِ اُمِّهِ لِيُهْدٰى لَهُ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لاَيَأْخُذُ مِنْكُمْ اَحَدٌ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ اِلاَّ اَتَى اللَّهَ يَحْمِلُهُ فَلاَ يَأْتِيَنَّ اَحَدُكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِبَعِيرٍ لَهُ رُغَاءٌ اَوْ بَقَرَةٍ لَهَا خُوَارٌ اَوْ شَاةٌ تَيْعِرُ.

Eğer doğruysan neden babanın ve annenin evinde oturup gelecek hediyelerin kendiliğinden sana ulaşmasını beklemedin? Ne oluyor ki herhangi birinizi memur tayin ettiğimde çıkıp da 'Bu sizindir, şu ise benim için hediye edilmiş bir

111) Ensar'dan Medineli bir zattır. Ashâb-ı Kiram'dandır. İsmi Abdurrahman veya Münzir b. Sa'd b. Malik'tir. Hazrec kabilesindendir. Vakidî'nin rivayetine göre Muaviye'nin hilâfetinin sonunda veya Yezid'in saltanatının başında vefat etmiştir.

maldır' diyor? Acaba o adam neden annesinin evinde oturduğunda, hediyesi kendisine gelmedi? Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim, içinizden biri, hakkı olmadığı halde bir şeyi alırsa, kıyamet gününde o aldığı şeyi sırtlayarak Allah'ın huzuruna gelecektir. İçinizden biri kıyamet gününde bağıran bir deveyi veya böğüren bir sığırı veya meleyen bir koyunu sırtlayıp Allah'ın huzuruna gelmesin![112]

Bunu söyledikten sonra ellerini, koltuklarının beyazlığı görünecek derecede kaldırarak şu dilekte bulundu:

اَللّٰهُمَّ هَلْ بَلَّغْتُ.

Ya rabbî! Vazifemi tebliğ ettim mi?

Bu şiddet ve tehditler sabit olduğu zaman, kadı ve valiye uygun olan hareket, nefsini annesinin ve babasının evinde farzetmektir. Eğer vazifesinden azlolunduktan sonra annesinin evinde olduğu halde kendisine verilecek birşey el'an veriliyorsa kabul etmelidir. Yani valilik zamanında da bu hediyeyi kabul etmesi caiz olur. Fakat ancak siyasî nüfuzundan ötürü kendisine verildiğini biliyorsa, kabul etmesi haramdır. Dostlarının hediyelerindeki durumlarını doğru dürüst çözemediği, vazifesinden azledildiği takdirde yine verecekler mi vermeyecekler mi diye kestiremediği takdirde şüpheli olur. Bu bakımdan şüphelilerden sakınması gerekir.

Helâllere ve haramlara ilişkin bu bölüm, Allah'ın inayeti, hamdı, minneti ve güzel tevfikiyle tamamlanmış bulunuyor. Allah herşeyi en iyi bilendir!

112) Buhârî

Beşinci Kitab

KİTABU ÂDÂB'İL-ÜLFET

(Dostluk, Kardeşlik ve Sohbet Âdâbı)

1. Ülfet ve Kardeşliğin Fazileti, Şartları, Dereceleri ve Fayda-ları

2. Kardeşlik ve Sohbet Hakları

3. Müslüman, Akraba, Komşu ve Mülkiyet Hakları ve Bu Bakım-dan Yakın Olan Kimselerle Muâşeretin Âdâbı

V. Kitabu Âdâb'il-Ülfet

(Dostluk, Kardeşlik ve Sohbet Âdâbı)

Giriş

Hamd, kullarının seçkinlerini fazilet ve ihsanıyla özel iltifatlarına mazhar kılan Allah'a mahsustur. O Allah ki, o kullarının kalpleri arasında ülfet meydana getirmiş, onlar da o sayede onun nimetiyle kardeş olmuşlardır. Onların kalplerinden kin ve nefreti söküp atmış, böylece onlar dünyada dost ve sırdaş olmuşlardır. Ahirette de refik ve dost olacaklardır. Hz. Muhammed Mustafa'ya, âline ve ashâbına salât ve selâm olsun! O ashâb ki, Hz. Muhammed'e tâbi olmuş, fiil, adalet ve ihsanda onun yolunu takip etmişlerdir.

Allah için sevmek ve Allah'ın dininde kardeş olmak ibadetlerin en faziletlilerindendir. Âdetleri yerine getirmek de, itaat ve ibadetlerden istifade edilenin en latif ve zarifidir. Bu sevişmenin birtakım şartları vardır. İnsanoğlu ancak o şartlara riayet ederek sevişir, Allah yolunda birbirlerini sevenlerin zümresine katılırlar. Yine bu birbirini sevmede birtakım haklar vardır. Kardeşlik, onları gözetmekle, bulanıklıkların şüphesinden ve şeytanın vesveselerinden kurtulur. Bu nedenle bu kardeşliğin haklarını yerine getirmekle insanoğlu Allah'a yakınlaşır. Şimdi o hakları göreceğiz.

Birinci Bölüm: Dostluğun ve kardeşliğin fazileti, şartları, dereceleri ve faydaları

İkinci Bölüm: Sohbetin hakları, âdâbı, hakîkati ve gerekleri

Üçüncü Bölüm: Müslümanın, mahremin, komşunun, mal ve mülkiyetin hakları ve bu kimselerle nasıl muâşeret edileceği

BİRİNCİ BÖLÜM

Ülfet ve Kardeşliğin Fazileti, Şartları, Dereceleri ve Faydaları

Ülfet ve Kardeşliğin Fazileti

Ülfet güzel ahlâkın meyvesidir. Ayrılık ise kötü ahlâkın (acı) meyvesidir. O halde, güzel ahlâk, sevişme, anlaşma ve birleşmeyi gerektirir. Kötü ahlâkın bozuşma, itişme ve kakışmayı gerektirdiği gibi... Ne zaman ki, kök güzel ise meyvesi de güzel ve tatlı olur. Güzel ahlâkın dindeki fazileti, gizli birşey değildir. Allah Teâlâ'nın, rasûlüne övgü olarak gösterdiği ahlâk, güzel ahlâktır.

Gerçekten sen pek büyük bir ahlâk üzerindesin.

(Kalem/4)

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

اَكْثَرُ مَا يُدْخِلُ النَّاسَ الْجَنَّةَ تَقْوَى اللّٰهِ وَحُسْنُ الْخُلُقِ.

İnsanların cennete girmelerine en fazla yardım eden şey, takvâ ve güzel ahlâktır![1]

Usame b. Şerik der ki: Hz. Peygamber'e 'İnsanoğluna verilen şeylerin en hayırlısı nedir?' diye sorduğumda, bana şöyle cevap verdi: 'Güzel ahlâk'.[2]

Yine Hz. Peygamber şöyle demiştir:

بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَحَاسِنَ الأَخْلاَقِ.

---

1) Tirmizî ve Hâkim

2) İbn Mâce, (*sahih* bir senedle)

Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.[3]

أَثْقَلُ مَا يُوضَعُ فِى الْمِيزَانِ خُلُقٌ حَسَنٌ.

İnsanoğlunun terazisine konan en ağır şey güzel ahlâktır.[4]

مَا حَسَّنَ اللّٰهُ خَلْقَ امْرِىءٍ وَخُلُقَهُ فَيُطْعِمَهُ النَّارَ.

Allah Teâlâ ateşe yedirmek için herhangi bir kişinin yaratılışını ve huylarını güzelleştirmiş değildir; yani böyle yarattığını ateşe yedirmez.[5]

Hz. Peygamber bir keresinde Ebu Hüreyre'ye 'Ey Ebu Hüreyre! Güzel ahlâka yapış ve ondan ayrılma!' buyurdu. Ebu Hüreyre 'Ey Allah'ın Rasûlü! Güzel ahlâk nedir?' diye sorduğunda da 'Sen sıla-i rahmini kesen bir kimsenin sıla-i rahmini kesme. Sana zulmedeni affet. Seni mahrum edip vermeyene ver' diye cevap verdi.[6]

İyi ahlâkın meyvesinin ülfet ve vahşeti ortadan kaldırdığı gizli birşey değildir. Kök güzel oldukça verdiği meyve de güzel olur. Nasıl böyle olmasın? Oysa ülfeti övmek hususunda hadîsler bile vârid olmuştur. Hele sevişenlerin arasındaki bağ, takva, din ve Allah sevgisi olursa. Bu husus hakkında yeterli ve kanaat verici derecede ayetler, hadîsler ve eserler vârid olmuştur.

Ayetler

Allah Teâlâ ülfet nimetiyle halka büyük minnetini izhar ederek şöyle demiştir:

Eğer yeryüzünde olanların hepsini verseydin yine de onların kalplerinin arasını birleştiremezdin. Fakat Allah Teâlâ onların kalplerini birleştirdi.

(Enfal/63)

---

3) İmam Ahmed, Beyhakî ve Hâkim

4) Ebu Dâvud ve Tirmizî

5) İbn Adiy, Taberânî ve Beyhakî

6) Beyhâkî, *Şuab'ul-İman*

Düşünün ki, cahiliyye devrinde birbirinize düşmanken o sizin kalpleriniz arasında ülfet ve sıcaklık meydana getirdi de onun nimeti sayesinde din kardeşleri oldunuz.

(Âlu İmran/103)

Allah Teâlâ, ülfeti methettikten sonra ayrılığı kötüleyerek insanları ondan sakındırmıştır:

Hep birden Allah'ın dinine sımsıkı sarılın. Birbirinizden ayrılıp dağılmayın. Allah'ın üzerinizdeki (İslâm) nimetini düşünün ki, cahiliye devrinde birbirinize düşmanlarken o sizin kalpleriniz arasında ülfet (yakınlık) meydana getirdi de onun nimeti sayesinde din kardeşleri oldunuz. Hem siz ateşten bir çukurun tam kenarında bulunuyordunuz da Allah İslâmınız sebebiyle o ateşe düşmekten sizi kurtardı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki, doğru yola eresiniz.

(Âlu İmran/103)

Hadîsler

اِنَّ اَقْرَبَكُمْ مِنِّى مَجْلِسًا اَحَاسِنُكُمْ اَخْلاَقًا اَلْمُوَطَّؤُونَ اَكْنَافًا اَلَّذِينَ يَأْلِفُونَ وَيُؤْلَفُونَ.

Sizin bana (kıyamette) meclis bakımından en yakınınız, ahlâk bakımından en güzellerinizdir. O kimseler ki, yumuşak ahlâklıdırlar. Kendileriyle arkadaşlık yapan, kendilerinden istifade ettiği gibi, onlardan eziyet de görmez. Onlar öyle kimselerdir ki, dost olurlar ve dost edinirler.[7]

اَلْمُؤْمِنُ اِلْفٌ مَاْلُوفٌ وَلاَ خَيْرَ فِيمَنْ لاَيَاْلَفُ وَلاَ يُؤْلَفُ.

Mü'min bir kimse sever ve sevilir. Sevmeyen ve sevilmeyen bir kimsede ise hayır yoktur.[8]

Diğer bir hadîste dinde tahakkuk eden kardeşliğin medh-u senası şöyle yapılmaktadır:

---

7) Taberânî, (Câbir'den *zayıf* bir senedle)

8) Ahmed, Taberânî ve Hâkim

مَنْ اَرَادَ اللّٰهُ بِهِ خَيْرًا رَزَقَهُ خَلِيلاً صَالِحًا اِنْ نَسِيَ ذَكَّرَهُ وَاِنْ ذَكَرَ اَعَانَهُ.

Allah bir kimseye hayır irade etmişse, ona salih bir dost nasip eder. O unuttuğu zaman salih dostu hatırlatır ve ikaz eder. Zikrettiği zaman yardımda bulunur.[9]

مَثَلُ الْاَخَوَيْنِ اِذَا الْتَقَيَا مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ اِحْدَاهُمَا الْاُخْرٰى وَمَا الْتَقٰى مُؤْمِنَانِ قَطُّ اِلاَّ اَفَادَ اللّٰهُ اَحَدَهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ خَيْرًا.

İki müslüman kardeş karşılaştıkları zaman onların misali tıpkı iki elin misaline benzer. O ellerin herbiri diğerini yıkamaktadır. İki mü'min bir araya geldiğinde muhakkak ki, Allah Teâlâ her birine arkadaşından hayır nasip eder.[10]

Hz. Peygamber (s.a) din yolundaki kardeşliği teşvik ederek şöyle demiştir:

مَنْ آخٰى اَخًا فِي اللّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ دَرَجَةً فِي الْجَنَّةِ لاَيَنَالُهَا بِشَيْءٍ مِنْ عَمَلِهِ.

Herhangi bir kimse Allah yolunda bir kardeş edinirse Allah Teâlâ o kardeşliği edineni cennette bir derece yükseltir. Oysa o dereceye o başka bir ameliyle hiçbir zaman nail olamaz.[11]

Ebu İdris Havlanî'nin[12] Muaz b. Cebel'e 'Ben Allah rızası için seni seviyorum' demesi üzerine Muaz ona şu cevabı vermiştir: 'Müjde sana! Ben Allah'ın Rasûlü'nden (s.a) şöyle dinlemiştim':

يُنْصَبُ لِطَائِفَةٍ مِنَ النَّاسِ كَرَاسِيُّ حَوْلَ الْعَرْشِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وُجُوهُهُمْ كَالْقَمَرِ لَيْلَةَ الْبَدْرِ يَفْزَعُ

9) Ebu Dâvud

10) Sülemi ve Ebu Mansur ed-Deylemî

11) İbn Ebi Dünya, (Enes'ten)

12) Adı Aizullah b. Abdullah b. Amr'dır. Abdülmelik'in hilâfeti zamanında Şam'da kadılık yaptı. İbn Main ve başka âlimler Ebu İdris'in H. 80 senesinde vefat ettiğini söylemişlerdir.

النَّاسُ وَهُمْ لاَيَفْزَعُونَ وَيَخَافُ النَّاسُ وَهُمْ لاَيَخَافُونَ وَهُمْ اَوْلِيَاءُ اللّٰهِ الَّذِينَ لاَخَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ. هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِى اللّٰهِ تَعَالَى.

Kıyamet gününde yüzleri ayın ondördü gibi pırıl pırıl parlayan birtakım insanlar için arşın etrafında kürsüler konur. O günde halk hesap dehşeti içindedir, onlar ise ürkmezler; halk korkar onlar ise korkmazlar. Onlar Allah Teâlâ'nın korkmayan ve üzülmeyen velî kullarıdır'. Allah'ın Rasûlü'ne 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlar kimlerdir?' diye sorulunca, şöyle cevap verdi: 'Bunlar Allah yolunda sevişenlerdir'.[13]

Ebu Hüreyre bu hadîsi şöyle rivayet eder:

اِنَّ حَوْلَ الْعَرْشِ مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ عَلَيْهَا قَوْمٌ لِبَاسُهُمْ نُورٌ وَوُجُوهُهُمْ نُورٌ لَيْسُوا بِاَنْبِيَاءَ وَلاَ شُهَدَاءَ يَغْبِطُهُمُ النَّبِيُّونَ وَالشُّهَدَاءُ. هُمُ الْمُتَحَابُّونَ فِى اللّٰهِ وَالْمُتَجَالِسُونَ فِى اللّٰهِ وَالْمُتَزَاوِرُونَ فِى اللّٰهِ.

Arşın etrafında nûrdan yapılmış minberler vardır. O minberlerin üzerinde elbiseleri nûr ve yüzleri nûr olan bir kavim oturmaktadır. Bu oturanlar ne peygamber ve ne de şehiddirler. Fakat peygamberler de şehidler de onların haline gıpta ederler'. Allah'ın Rasûlü'ne 'Ya Rasûlullah! Onların vasıflarını bize söyle!' denildi. Rasûlullah da şöyle dedi: 'Onlar Allah yolunda sevişenler, Allah için bir arada oturanlar ve Allah için biri diğerini ziyaret edenlerdir'. [14]

مَا تَحَابَّ اِثْنَانِ فِى اللّٰهِ اِلاَّ كَانَ اَحَبُّهُمَا اِلَى اللّٰهِ اَشَدُّهُمَا حُبًّا لِصَاحِبِهِ.

İki kimse Allah yolunda seviştikleri takdirde, arkadaşını en fazla seveni Allah daha fazla sever.[15]

Deniliyor ki: Allah yolunda kardeş olan iki kişiden birisinin makamı diğerinin makamından daha yüksek olduğu zaman öbürü de onunla beraber onun makamına yükselir. Nasıl ki zürriyetler ebeveynlerine, aile efradının birisi diğerine iltihak ediyorsa,

---

13) İmam Ahmed ve Hâkim

14) Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*

15) İbn Hibban ve Hâkim

öylece mertebece eksik olan kardeş, mertebece yüksek olan kardeşe iltihak eder. Çünkü Allah yolunda elde edilen kardeşlik, doğum yoluyla gelenden az değildir. İşte Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Dünyada iman edenleri ve zürriyetleri de iman edip kendilerine uyanları (ahirette) zürriyetlerine kavuştururuz. Onları da baba ve dedeleri gibi cennete koyarız ve derecelerini yükseltiriz. Bununla beraber (baba ve dedelerinin) amellerinden hiçbir şey eksiltmeyiz. Herkes kazancına bağlıdır.
>
> (Tûr/21)

Hz. Peygamber (s.a) de bir hadîsinde şöyle demiştir:

اِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ حَقَّتْ مَحَبَّتِى لِلَّذِينَ يَتَزَاوَرُونَ مِنْ اَجْلِى وَحَقَّتْ مَحَبَّتِى لِلَّذِينَ يَتَحَابُّونَ مِنْ اَجْلِى وَحَقَّتْ مَحَبَّتِى لِلَّذِينَ يَتَبَاذَلُونَ مِنْ اَجْلِى وَحَقَّتْ مَحَبَّتِى لِلَّذِينَ يَتَنَاصَرُونَ مِنْ اَجْلِى.

> Allah Teâlâ der ki: Benim muhabbetim benim için biri diğerini ziyaret edenlere hak oldu. Benim için sevişenlere muhabbetim hak oldu. Benim için birbirlerine hediye verenlere muhabbetim hak oldu ve yine muhabbetim, benim için yardımlaşanlara hak oldu.[16]

اِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ اَيْنَ الْمُتَحَابُّونَ بِجَلاَلِى اَلْيَوْمَ اُظِلُّهُمْ فِى ظِلِّى يَوْمَ لاَظِلَّ اِلاَّ ظِلِّى.

> Allah Teâlâ kıyamet gününde şöyle der: Benim celâlim için sevişenler neredecirler? Bugün onları gölgemde (arşımın gölgesinde) gölgelendiririm. O gün öyle bir gün ki, gölgemden başka bir gölge o günde yoktur.[17]

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللّٰهُ فِى ظِلِّهِ يَوْمَ لاَظِلَّ اِلاَّ ظِلُّهُ: اِمَامٌ عَادِلٌ وَشَابٌّ نَشَأَ فِى عِبَادَةِ اللّٰهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُتَعَلِّقٌ بِالْمَسْجِدِ اِذَا خَرَجَ مِنْهُ حَتَّى يَعُودَ اِلَيْهِ وَرَجُلاَنِ تَحَابَّا فِى اللّٰهِ اِجْتَمَعَا عَلَى ذَلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللّٰهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَاَةٌ ذَاتُ حَسَبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ اِنِّى اَخَافُ اللّٰهَ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَاَخْفَاهَا حَتَّى لاَتَعْلَمَ شِمَالُهُ مَا تُنْفِقُ يَمِينُهُ.

16) Ahmed ve Hâkim

17) Müslim

Yedi sınıf insan vardır ki Allah onları (arşının) gölgesinden başka gölge bulunmadığı günde (arşının gölgesinde) gölgelendirir: a) Adaletle hükmeden devlet başkanı, b) Allah'ın ibadetinde gelişen ve yetişen genç mü'min, c) Camiden çıktığı zaman camiye dönünceye kadar cami ile bağlı bulunan kimse, d) İki kişi ki Allah yolunda sevişirler. O sevgi üzerinde birleşir ve onun üzerinde ayrılırlar, e) O kişi ki, tenha bir yerde olduğu halde Allah'ı anar, gözlerinden yaşlar akar, f) O kişi ki, soylu soplu ve güzel bir kadın kendisini zinaya dâvet ettiği halde 'Ben Allah'tan korkuyorum' diye karşılık verir, g) O kişi ki, bir sadaka verir, fakat sol eli sağ elinin infak ettiğini bilmeyecek kadar onu gizler.[18]

مَازَارَ رَجُلٌ رَجُلاً فِى اللّٰهِ شَوْقًا اِلَيْهِ وَرَغْبَةً فِى لِقَائِهِ اِلاَّ نَادَاهُ مَلَكٌ مِنْ خَلْفِهِ طِبْتَ وَطَابَ مَمْشَاكَ وَطَابَتْ لَكَ الْجَنَّةُ.

Bir kişi Allah yolunda başka bir kişiyi sevdiği için ve onunla bir araya gelip sohbet etmeyi arzuladığı için ziyaret ederse, arkasında bir melek kendisine şöyle seslenir: Sen güzel oldun! Senin adımların da güzeldir ve cennet de senin için güzel oldu.[19]

اِنَّ رَجُلاً زَارَ اَخًا لَهُ فِى اللّٰهِ فَاَرْصَدَ اللّٰهُ لَهُ مَلَكًا فَقَالَ، اَيْنَ تُرِيدُ؟ قَالَ: اُرِيدُ اَنْ اَزُورَ اَخِى فُلاَنًا، فَقَالَ: لِحَاجَةٍ لَكَ عِنْدَهُ؟ قَالَ: لاَ قَالَ: فَبِنِعْمَةٍ لَهُ عِنْدَكَ؟ قَالَ: لاَ، قَالَ: فَبِمَ؟ قَالَ: اُحِبُّهُ فِى اللّٰهِ، قَالَ: فَاِنَّ اللّٰهَ اَرْسَلَنِى اِلَيْكَ يُخْبِرُكَ بِاَنَّهُ يُحِبُّكَ لِحُبِّكَ اِيَّاهُ وَقَدْ اَوْجَبَ لَكَ الْجَنَّةَ.

Bir zat, Allah rızası için bir kardeşini ziyarete gitti. Allah Teâlâ o zatın yolunda bir meleği bekletti. Melek ona şöyle sordu:

- Nereye gidiyorsun?

- Filân kardeşimi ziyaret etmek istiyorum.

---

18) Müslim ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

19) İbn Adiy, (Enes'ten); Tirmizî ve İbn Mâce, (Ebu Hüreyre'den)

- Onun yanında bir ihtiyacın mı vardır?

- Hayır!

- Seninle onun arasında bir akrabalık mı vardır?

- Hayır!

- O, zamanında sana iyilik yaptığı için mi gidiyorsun?

- Hayır!

- Ya niçin gidiyorsun?

- Ben onu Allah için seviyorum da ondan gidiyorum.

- (Bil ki) Muhakkak Allah Teâlâ beni sana gönderdi, ve sana haber veriyor ki; o adamı Allah için sevdiğin için Allah da seni seviyor ve senin için cenneti vacib kılmıştır.[20]

اَوْثَقُ عُرَى الْاِيمَانِ اَلْحُبُّ فِى اللّٰهِ وَالْبُغْضُ فِى اللّٰهِ.

İman kulpunun en kuvvetlisi. Allah yolunda sevgi ve Allah yolunda buğzdur.[21]

İşte bunun için kişinin Allah için buğzettiği ve edeceği düşmanlarının olması farzdır. Nitekim Allah için sevdiği dost ve kardeşlerinin olmasının farz olduğu gibi.

Rivayete göre Allah Teâlâ peygamberlerinden birine şöyle vahyetmiştir: 'Senin dünyadaki zahitliğin, rahat etmen için; herkesten yüzçevirip bana yönelmen ise, benimle izzet bulduğun içindir. Fakat, benim rızam için düşmanlarımı düşman, dostlarımı dost edindin mi?'

Hz. Peygamber şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ لاَتَجْعَلْ لِفَاجِرٍ عَلَىَّ مِنَّةً فَتَرْزُقَهُ مِنِّى مَحَبَّةً.

---

20) Müslîm

21) Ahmed, (Berra b. Azib'den)

Ey Allahım! Beni herhangi bir facirin minneti altında bırakma ki, benden ona muhabbeti rızık olarak vermemiş olasın.[22]

Rivayete göre, Allah Teâlâ kulu ve peygamberi Hz. İsa'ya şöyle vahyetmiştir: 'Eğer sen bana yer ve gök ehlinin ibadeti kadar ibadet etsen fakat o ibadetin içinde Allah yolunda sevmek ve Allah yolunda buğzetmek yoksa, o ibadetin seni hiçbir şeyden müstağni etmez'.

Hz. İsa şöyle demiştir: 'Allah'a günahkârlara buğzetmek suretiyle yaklaşınız. Allah'ın rızasını günahkârları kızdırmakta arayınız'.

Havariler Hz. İsa'ya 'Ey Allah'ın emriyle gelen ruh! O halde biz kimlerle oturalım?' diye sordular. Hz. İsa 'Görünüşü size Allah'ı hatırlatan, konuşması amelinizi artıran, ameli sizi âhirete daha fazla iten bir kimse ile oturunuz' buyurdu.

Rivayete göre, Allah Teâlâ kulu ve peygamberi Mûsa'ya şöyle vahyetmiştir: 'Ey İmran'ın oğlu! Uyanık ol! Nefsin için arkadaş ara, fakat arkadaşın benim sevgim üzere sana yardımcı olamazsa, bil ki o senin düşmanındır'.

Rivayete göre, Allah Teâlâ kulu ve peygamberi Davud'a şöyle vahyetmiştir:

- Ey Dâvud! Ne oluyor ki, seni tek başına ve insanlardan ayrı kalmış görüyorum?

- İlâhî! Senin için halka buğzettim!

- Ey kulum Davud! Uyanık ol! Nefsin için iyi arkadaş ara! Sevgi ve muhabbetimde sana uymayan bir arkadaşla arkadaşlık yapma! Çünkü o senin düşmanındır. Hem de kalbini katılaştıran ve benden uzaklaşmana vesile olan bir düşman...

Rivayete göre, Hz. Davud şöyle der:

- Yâ rabbî! Bütün insanların beni sevmesi ve seninle aramın sağlam kalması neyle mümkün olur?

---

22) Daha önce geçmişti.

- İnsanlara tabiatlarına uygun düşen hareketlerle muamele et! Benimle kendi aranda da iyilik yap! (İşte böylece isteğine nail olursun). (Bazı rivayetlerde:) 'Dünya ehline dünya ahlâkıyla muamele et. Âhiret ehline de ahiret ahlâkıyla muamele et!'

Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

إِنَّ اَحَبَّكُمْ اِلَى اللهِ الَّذِينَ يَأْلَفُونَ وَيُؤْلَفُونَ وَاِنَّ اَبْغَضَكُمْ الْمَشَّاؤُنَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْإِخْوَانِ.

Allah nezdinde sizin en sevimliniz o kimselerdir ki, severler ve sevilirler. Muhakkak en kötüleriniz de gıybeti gezdirenler, dostların arasını bozanlardır.[23]

إِنَّ لِلّٰهِ مَلَكًا نِصْفُهُ مِنَ النَّارِ وَنِصْفُهُ مِنَ الثَّلْجِ يَقُولُ: اَللّٰهُمَّ كَمَا اَلَّفْتَ بَيْنَ الثَّلْجِ وَالنَّارِ كَذٰلِكَ اَلِّفْ بَيْنَ قُلُوبِ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ.

Allah Teâlâ'nın, yarısı ateş ve yarısı da kardan olan bir meleği vardır. O melek şöyle dua eder: Ey Allahım! (Nasıl ki, benim bedenimde) kar ile ateşi bir araya getirip aralarında ülfet varetmişsen, öylece salih kullarının kalpleri arasında da ülfeti yarat.[24]

مَا اَحْدَثَ عَبْدٌ اَخًا فِى اللهِ اِلاَّ اَحْدَثَ اللهُ لَهُ دَرَجَةً فِى الْجَنَّةِ.

Herhangi bir kul Allah yolunda bir kardeş edindiği takdirde Allah Teâlâ ona cennette bir derece ihsan eder.[25]

اَلْمُتَحَابُّونَ فِى اللهِ عَلَى عَمُودٍ مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ فِى رَأْسِ الْعَمُودِ سَبْعُونَ اَلْفَ غُرْفَةٍ يُشْرِفُونَ عَلَى اَهْلِ الْجَنَّةِ يُضِيئُ حُسْنُهُمْ لِاَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيئُ الشَّمْسُ لِاَهْلِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ اَهْلُ الْجَنَّةِ: اِنْطَلِقُوا بِنَا نَنْظُرْ اِلَى الْمُتَحَابِّينَ فِى اللهِ فَيُضِيئُ حُسْنُهُمْ لِاَهْلِ الْجَنَّةِ كَمَا تُضِيئُ الشَّمْسُ عَلَيْهِمْ ثِيَابُ سُنْدُسٍ خُضْرٍ مَكْتُوبٌ عَلَى جِبَاهِهِمْ الْمُتَحَابُّونَ فِى اللهِ.

---

23) Taberânî, *Evsat*, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

24) İbn Hibban, *Kitab'ul-Azme*, (Muaz b. Cebel'den ve İrbad b. Sariye'den *zayıf* bir senedle)

25) İbn Ebî Dünya, (Enes'ten)

Allah yolunda sevişenler, kızıl yakuttan yapılmış bir direk üzerinde dururlar. O direğin tepesinde yetmiş bin köşk vardır. O köşklerde duranlar yukarıdan cennet ehline bakarlar. Onların güzelliği, cennet ehline -güneşin dünya ehline parladığı gibi- görünür. Cennet ehli derler ki: 'Gelin gidelim! Allah için dünyada sevişenleri seyredelim'. Bu bakımdan onların güzellikleri cennet ehline güneşin parlaması gibi parlar. Onların sırtında yemyeşil sündüsten biçilmiş elbiseler vardır. Onların alınlarında 'Allah yolunda sevişenler' yazılıdır.[26]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Hz. Ali şöyle demiştir: Kardeş edininiz. Zira kardeş edinmek, dünya ve âhirette, azıktır. Siz cehennem ehlinin şu sözlerini işitmediniz mi? 'Bizim için şefaat edenler ve yakın bir dost yoktur'. (Şuara/100-101)

Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: 'Allah'a yemin ederim! Eğer ben hiç bozmadan bütün gün oruçlu olsam, hiç uyumadan bütün geceyi ibadetle ihyâ edip, malımı herşeyden kısıp Allah yolunda infak etsem, öleceğim gün kalbimde Allah'a itaat edenlere karşı sevgi, Allah'a isyan edenlere karşı da buğz yoksa benim bütün yaptıklarımın zerre kadar faydası yoktur'.

İbn Semmak[27] ölümü esnasında şunları söylemiştir: 'Ey Allahım! Biliyorsun ki, ben sana isyan ettiğim zaman sana itaat edeni seviyordum. İşte benim bu sevgimi sana yaklaşmama vesile kıl!'

Hasan Basrî ise İbn Semmak'ın tam tersine şöyle demiştir: "Ey Ademoğlu! Sakın 'kişi sevdiğiyle beraberdir' sözü seni aldatmasın! Çünkü sen iyiler zümresine ancak onlar gibi amel edersen girebilirsin. Zira yahudi ve hristiyanlar da Allah'ın peygamberlerini severler. Oysa onlarla beraber değildirler'. Hasan Basrî'nin bu sözü

---

26) Hakîm-i Tirmizî, *Nevadir*, (İbn Mes'ud'dan *zayıf* bir senedle)

27) İsmi Muhammed b. Sebih, künyesi Ebu'l-Abbas'tır. Bağdad'da meşhur bir vâizdi.

işaret eder ki, salih kimselere hiç olmazsa birtakım amellerinde uymayan bir kimsenin mücerret sevgisi fayda verici değildir.

Fudayl b. İyaz bir konuşmasında şöyle demiştir: 'Sen *Firdevs-i Âlâ* da durup peygamberler, sıddîklar, şehidler ve salihlerle beraber Allah'ın komşusu olmak mı istiyorsun? Acaba yaptığın hangi amelle bunu istiyorsun? Acaba bunun için hangi şehvetini terkettin? Acaba yuttuğun hangi öfkenle bunu talep ediyorsun? Acaba kesilen hangi sıla-i rahimi yerine getirdin de bunu istiyorsun? Acaba kardeşinin hangi sürçmesini affettin de bunu istiyorsun? Acaba Allah için hangi yakınını kendinden uzaklaştırdın da veya Allah için hangi uzak insanı kendine yaklaştırdın da bunu istiyorsun?'

Rivayete göre, Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle vahyetmiştir:

- Ey Musa! Benim için hangi ameli yaptın?

- Ya rabbî! Senin için namaz kıldım, oruç tuttum, zekât verdim.

- Namaz senin için delildir. Oruç senin için koruyucu bir kalkandır. Sadaka senin için gölgedir. Zekât senin için nûrdur. O halde bütün bunlar senindir. Benim için hangi ameli yaptın?

- Ya rabbî! Sadece senin için olan bir ameli bana öğret.

- Yâ Musa! Acaba benim bir dostuma hiç dost oldun mu? Acaba benim yolumda hiçbir düşmana düşman oldun mu?

Bunun üzerine Hz. Musa bildi ki, amellerin en faziletlisi Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir.

İbn Mes'ud şöyle der: 'Eğer bir kişi, Kâbe'nin *rükün* ve *makam* denilen yerlerinin arasında durup yetmiş sene Allah'a ibadet etse, muhakkak Allah Teâlâ onu kıyamet gününde sevdikleriyle beraber haşreder'.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Fasık bir kimseyi reddetmek, ondan alakayı kesmek Allah'a yaklaşmak demektir'.

Bir kişi Muhammed b. Vası'a şöyle der:

- Ben Allah rızası için seni seviyorum.

- Madem O'nun için beni seviyorsan, O da seni sevsin!

Sonra yüzünü çevirerek şöyle dua etti: 'Ey Allahım! Senin için halk tarafından sevilip ve aynı zamanda senin de sevmediğin bir kulun olmaktan sana sığınıyorum'.

Bir kişi Dâvud Tâi'nin[28] huzuruna girdiğinde, Dâvud ona sorar:

- İhtiyacın nedir?

- Seni ziyaret etmek.

- Şüphesiz beni ziyaret ettiğinden ötürü bir hayır işledin. Fakat bana 'sen de kim idin ki ziyaret edildin' denildiği zaman bak başıma geleceklere... Bana 'sen zahidlerden misin?' denilse, değilim! 'Âbidlerden misin?' denilse, değilim! 'Salihlerden misin?' denilse, değilim!

Bunları söyledikten sonra başladı kendi kendini azarlamaya sonra şöyle dedi:

- Ben gençlik zamanımda fasıktım. İhtiyar olduğum zaman riyakar oldum. Allaha yemin ederim, riyakâr bir kimse, fasık bir kimseden daha kötüdür.

Hz. Ömer şöyle demiştir: 'Herhangi birinize kardeşinizin sevgisi isabet ettiği zaman ona yapışsın. Zira bu sevgi çok az isabet eder'.

Mücahid şöyle demiştir:[29] 'Allah için sevişenler bir araya geldikleri zaman biri diğerinin yüzüne tebessüm ederse, kış mevsiminde kuruyup dallardan düşen yapraklar gibi günahları dökülüverir.

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Kişinin sevgi ve şefkat yoluyla müslüman kardeşinin yüzüne bakması ibadettir'.

---

28) Kûfeli Nusayr'ın oğludur. Fakîh ve zâhid olan bu zat, H. 165 senesinde vefat etmiştir.

29) Tâbiîndendir. Özellikle *Tefsir* ilminde güvenilir bir imamdır. Seksen üç yaşındayken H. 100 senesinin başında vefat etmiştir.

Allah Yolunda Kardeşliğin Mânâsı ve Dünya Yolundaki Kardeşlikten Farkı

Allah yolunda sevmek ve Allah yolunda buğzetmek, çözülmesi gayet güç olan bir konudur. Ancak bizim zikrettiğimiz hakîkatlerle bunun üzerindeki perde kaldırılabilir. Bu hakîkatler de şunlardır: Sohbet ya ittifakla veya irade ile vaki olmak üzere iki kısımdır. İttifakla vâki olan sohbet komşuluk sebebiyle veya mektepte bir araya gelmek sebebiyle veya medresede, çarşıda, sultanın kapısında veya seferlerde bir araya gelmek sebebiyle olan sohbet gibi. Sohbetin bilerek ve tercih edilerek yapılan kısmı ise, açıklamasını yapmak istediğimiz kastında olduğumuz kısımdır. Çünkü dinde kardeşlik şüphesiz ki sohbetin bu kısmına dahildir. Zira insanoğlu ancak ihtiyarî fiillere teşvik edilir. Sohbet bir arada oturmak, karışmak ve komşuluk yapmaktan ibarettir. Bu işlerde insanoğlu ancak herhangi bir kimseyi sevdiği zaman onu ister. Zira sevilmeyen bir kimseden korunur ve uzaklaşır. Sevilen bir kimseye gelince... O ya zatından dolayı sevilir. Zatından başka herhangi bir hedefe varılmak için değil, sadece zâtı için sevilir veya onunla herhangi bir hedefe varılmak için sevilir. Varılmak istenen o hedef de ya dünya ve dünyanın lezzetlerinden biridir veya Allah ve âhiretle ilgilidir. İşte bunlar dört kısımdır:

I. İnsanı zâtından ötürü sevmek. Bu tür bir sevgi mümkündür. O insan haddi zatında senin nezdinde sevimli olabilir. Şu mânâ ile ki sen onu görmek, onu tanımak ve ahlâkını müşahede etmekle zevk alırsın. Çünkü onu güzel görürsün. Zira her güzel onun güzelliğini idrâk eden bir kimse için lezzetlidir ve her lezzetli sevilir. Lezzet de güzel görmeye tâbidir. Güzel görmek ise münasebet, uygunluk ve tabiatlar arasındaki yakınlığa tâbi olur. Sonra o güzel görünen, ya adamın zâhirî sureti olacaktır -bundan gayem yaradılışın güzelliğidir- veya batınî sureti olur. Zâhirî suretinden kastım yaratılışının güzelliğidir. Bâtınî suretinden ise, aklının mükemmelliği ve ahlâkının güzelliğidir. Güzel ahlâkın arkasından güzel fiillerin geldiğinde şüphe yoktur. Kâmil aklın arkasından da bol ilim gelmektedir. Bütün bunlar selim bir tabiat nezdinde güzeldir. Müstakim bir akıl nezdinde mergubdur. Her güzel görünenden ise lezzet alınır ve sevilir. Belki kalplerin yakınlaşmalarında bundan daha kapalı bir şeyler vardır. Zira bazen sevgi, surette güzellik olmaksızın iki şahsın arasında oldukça

derinleşir. Oysa ne yaratılışta ne de ahlâkta hiçbir güzel tarafı yoktur... Fakat bu derin sevgi, ülfet ve uygunluğu gerektiren gizli bir münasebetten kaynaklanır. Zira bir şeyin benzeri tabî olarak ona meyleder. Bâtınî benzerlik ise, gizlidir. Onların ince sebepleri vardır. O sebeplere muttali olmak beşerin kuvveti dahilinde değildir. Hz. Peygamber (s.a) bunu şöyle tabir etmektedir:

اَلْاَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَمَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ.

Ruhlar derlenmiş, toplanmış ve çeşitli kısımlardan meydana gelmiş askerlerdir. Onlardan tanışanlar anlaşırlar. Aralarında yakınlık kurarlar. Onlardan birbirine uygun düşmeyenler ise, ihtilâfa düşerler. Birbirinden nefret ederler.[30]

Bu bakımdan uygunsuzluk, ayrılığın neticesidir. Uygunluk ise tasarruf ile tabir edilen münasebetin neticesidir. Hadîs, bazı rivayetlerde şöyledir:

اَلْاَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ تَلْتَقِى فَتَتَشَامُ فِى الْهَوَاءِ.

Ruhlar çeşitli kısımlardan derlenmiş ordulardır. Bir araya gelirler. Havada koklaşırlar.[31]

Bir kısım âlimler bunu şöyle anlatmışlardır: Allah Teâlâ ruhları yarattı ve onları ayırdıkça ayırdı ve Arş'ın etrafında ziyaret ettirdi. Aynı şeyin iki parçasından yaratılmış iki ruh orada tanıştı ve birleştiler, dünyada da bunu devam ettirdiler. Nitekim. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ اَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ لَيَلْتَقِيَانِ عَلَى مَسِيرَةِ يَوْمٍ وَمَا رَاٰى اَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ قَطُّ.

Mü'minlerin ruhlarından ikisi, aralarında bir günlük mesafe olduğu halde birleşirler. Oysa biri diğerini hiç görmüş değildir.[32]

---

30) Müslim, (Ebu Hüreyre'den); Buhârî, (Hz. Âişe'den)

31) Taberânî, (Hz. Ali'den *zayıf* bir senedle)

32) Ahmed, (Abdullah b. Amr'dan)

Rivayet ediliyor ki, Mekke'de bir kadın vardı. Kadınları güldürüyordu. Medine-i Münevvere'de de aynı işi yapan diğer bir kadın vardı. Bir ara Mekkeli kadın Medine'ye geldiğinde, Hz. Âişe'nin hücresine gidip onu güldürdü. Âişe validemiz ondan nerede misafir olduğunu sorunca, Âişe validemize arkadaşı olan Medineli hanımın misafiri olduğunu söyledi. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle dedi: "Allah ve Rasûlü doğru söyledi. Hz. Peygamber 'Ruhlar çeşitli sınıflardan derlenmiş askerlerdir' buyurmuştu".

Bu husustaki hakîkat şudur: Müşahedeler ve tecrübeler şahitlik ederler ki, münasebet olduğu zaman ülfet vardır. Tabiatlar ve ahlâklarda, zâhir ve bâtında uygunluk ve münasebet anlaşılan birşeydir. O münasebeti gerektiren sebeplere gelince... Beşerin o sebeplere muttali olmaya gücü yetmez. Müneccimin hezeyanının en kabası şöyle demesidir: 'Kişinin talihi, başkasının talihinin altıgeni veya üçgeni üzerine olursa işte bu bakış muvafakat ve sevgi bakışıdır. Bu bakımdan münasebet ve sevişmeyi gerektirir. Eğer kişinin talihi diğerinin talihinin karşısında veya dörtgeninde ise o vakit buğzetmek ve düşmanlık gütmeyi gerektirir!'

Müneccimin bu sözündeki müşkilât, -bunun Allah Teâlâ'nın gökler ve yerdeki âdeti içerisinde cereyan ettiğine inanıyorsa- münasebetin aslındaki müşkilâttan daha fazla olur. Bu bakımdan sır ve hikmeti beşer için belli olmayan bir konuya dalmanın hiçbir mânâsı yoktur. Çünkü bize ilimden pek az birşey verilmiştir. Daha önceden söylediğimiz gibi, bu teşvik etmekte deneme ve müşahede bize kâfi gelir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

لَوْ اَنَّ مُؤْمِنًا دَخَلَ اِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ مِاةُ مُنَافِقٍ وَمُؤْمِنٌ وَاحِدٌ لَجَاءَ حَتّٰى يَجْلِسَ اِلَيْهِ وَلَوْ اَنَّ مُنَافِقًا دَخَلَ اِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ مِاةُ مُؤْمِنٍ وَمُنَافِقٌ وَاحِدٌ لَجَاءَ حَتّٰى يَجْلِسَ اِلَيْهِ.

Eğer bir mü'min, bir meclise girerse, o mecliste yüz tane münafık ve bir tek mü'min bulunursa, muhakkak ki, o giren mü'min gelir, ta öbür mü'minin yanına oturuncaya kadar ilerler. Eğer bir münafık, içinde yüz tane mü'min ve tek bir münafık bulunan bir meclise gelirse, o da münafığın yanına oturuncaya kadar meclisi tarar.[33]

33) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*

İşte bu delâlet eder ki, birşeyin benzeri tabî olarak ona meyletmektedir. Her ne kadar o meyleden, meylettiğinin farkında olmasa bile...

Malik b. Dinar der ki: 'On kişiden iki kişi, ittifak edemezler. İttifak eden iki kişiden birisinde bulunan bir vasıf diğerinde bulunursa, o zaman başka. İnsan cinsi kuş cinsi gibidir. Kuşların iki çeşidi uçmak hususunda birbirine benzemezler. Meğer ki, aralarında bir uygunluk ve münasebet bulunsun'.

Malik der ki: 'Birgün güvercinle beraber bulunan bir kargayı gördüm ve cinsleri ayrı olan bu iki kuşun arkadaşlık yapmalarına hayret ettim. Bunların şekli bir olmadığı halde nasıl ittifak ederler diye düşündüm. Sonra ikisi de uçtu. Bir de ne görelim, ikisi de topal imiş! İşte onları birleştiren cihet budur!'

Bu sırra binaen hükemadan birisi şöyle demiştir: 'Her insan kendi şekline ünsiyet eder. Nitekim her kuş cinsiyle beraber uçtuğu gibi..'.

İki insan bir zaman arkadaşlık yaparlarsa, hâlleri birbirlerine benzemezse, muhakkak sonunda ayrılırlar. Bu gizli bir mânâdır. Şairler bu mânayı sezmişlerdir. Hatta şairlerden birisi şöyle der: Biri 'Siz nasıl ayrıldınız?' dedi. Ona içinde insaf bulunan bir söz söyledim. O benim şeklimden değildi. Ondan ötürü ayrıldım.

İşte böylece anlaşıldı ki, insan bazen zâtından ötürü sevilir, ne hâl-i hâzırda ne de gelecekte kendisinden umulan herhangi bir fayda için sevilmez. Sadece mücerred münasebet için sevilir. Münasebet de gizli tabiat ve gizli ahlâklardandır. Güzellik için sevmek, bu kısma dahil olur. Ancak şu şartla ki eğer gaye, bu güzelliği sevmekten şehvetin giderilmesi değilse... Zira güzel suretler haddi zatında lezzet vericidirler. Her ne kadar şehvetin esasının olmadığı takdir edilse bile... Hatta güzel meyveler, ışıklar, çiçekler, kırmızı, beyaz elmalar, gürül gürül akan sular ve yemyeşil manzaralara bakmak da lezzet verir. Oysa onların kendilerinde hiçbir gaye ve hedef de yoktur.

Sevginin bu kısmına, Allah için olan sevgi dahil olmaz. Belki bu, tabiatla ve nefsin şehvetiyle olan bir sevgidir. Böyle bir sevgi, Allah'a inanmayan bir insandan tasavvur edilebilir. Ancak böyle bir sevgi kötü bir gayeye bağlı ise, bu sevgi çirkin olur. Meselâ şehvetin giderilmesi için güzel suretleri sevmek gibi... Bu da o sû-

retle şehvetin giderilmesi helâl olmayan yerlerde böyledir. Eğer bu güzel suretlere kötü bir gaye ile bakılmazsa böyle bir sevgi mübahtır. Ne övülür, ne de tenkid edilir. Zira sevgi ya güzeldir, ya çirkindir veya ne övülür ne de kötülenir mübah bir sevgidir.

II. Sevdiğini zatından dolayı değil, onunla birşey elde etmek için sevmek. Bu sevilen başka bir sevilene bir nevi vesile olur. Sevilene vesile olan şey sevilir. Başkası için sevilen sevgili olamaz. O başkası hakîkatte sevgilidir. Fakat sevgiliye götüren yol da güzel olur. İşte bu sırra binaen insanlar altın ve gümüşü severler. Oysa altın ve gümüşün cevherinde bir gayeleri yoktur. Zira ne yenir ne de giyilirler. Fakat ikisi de gayeye götüren vasıtalardır. Bu bakımdan birtakım insanlar vardır ki, altın ve gümüşün sevilmesi gibi sevilirler. Yâni maksuda vesile olduğu için sevilir. Zira seven onu sevmekle bir mertebeye, mala veya ilme sahip olur. Tıpkı kişinin sultanın malından ve mertebesinden faydalanmak veya sultanın nezdinde kendini güzel göstermek için sultanın yakınlarını sevmesi gibi...

Sultanın yakınını sever ki, kendisini sultanın kalbine yerleştirip durumunu sultana güzel göstersin. Bu bakımdan esas varılmak istenen hedef, eğer sadece dünyevî bir fayda ise, onun sevgisi Allah yolunda sevmenin kapsamına dahil değildir. Eğer sadece dünya faydası için değilse, fakat onunla ancak dünya kastediliyorsa, talebenin hocasını sevmesi gibi, bu da Allah için sevmenin kapsamından çıkar. Çünkü talebe hocasından ilim tahsil etmek için hocasını sevmeli, yoksa sadece onun şahsını değil... Bu bakımdan talebenin, burada gayesi ilim olmalıdır, hoca değil. Eğer talebe ilmi Allah'a yakınlaşmak için istemiyorsa onunla herhangi bir mertebeyi, malı veya halkın gözünde makbûl görünmeyi kastediyorsa, onun sevgilisi mertebe ve halkın nezdinde makbûl olması olur. İlim ise, bunun vesilesi olur. Hoca ise ilmin vesilesi olur. Öyleyse bunun hiçbir şeyinde Allah için sevmek sözkonusu değildir. Zira böyle bir sevgi, Allah'a iman etmeyen bir kimseden de tasavvur edilebilir. Bu tür sevgi de çirkin ve mübah diye iki kısma ayrılır: Eğer bu sevgiden akran ve emsalini mağlûp etmek, yetimlerin mallarını elde etmek, kadı veya başkasının nüfuzuyla halkı tahakküm altına almak gibi kötü maksatları kastediyorsa böyle bir sevgi çirkindir. Eğer bununla herhangi bir mübahı elde etmeyi kastediyorsa bu sevgi de mübahdır. Şu vardır ki; vesile,

hükmüne varılmak istenen maksattan alınır. Çünkü vesile, bu maksada tâbidir. Kendisi müstakil değildir.

III. Sevdiğini zatından dolayı değil, başka maksatla sevmek. Fakat o sevilen başkası da dünyevî lezzetleri için değil, belki uhrevî lezzetleri içindir. İşte bu da açıktır. İçinde kapalılık yoktur. Buna misal, hocasını ve şeyhini seven herhangi bir kimsedir. Bu kimse hocası veya şeyhi vasıtasıyla (eğer sünneti tâkip eden bir kimse ise) ilim tahsiline, amelin güzelliğine erer. İlim ve amelden gayesi, âhirette kurtulmaktır. İşte böyle bir kimse Allah rızası için sevenler cümlesindendir. Kendisinden ilim öğrendiği ve ona öğrettiği ilim vasıtasıyla da tedris ve tâlim derecesini elde ettiği, o derece vasıtasıyla da gökler âleminde tazim derecesine vardığı için talebesini seven hoca gibi... Zira Hz. İsa şöyle demiştir: 'Bir kimse ki bilir, bildiğiyle amel eder ve bildiğini öğretirse böyle kimse gökler âleminde büyük diye çağrılır'. Öğretmek ise, ancak öğrencinin bulunmasıyla mümkündür. Bu bakımdan öğrenci, bu dereceyi elde etmeye vasıta olur. Eğer bu dereceyi elde ettiren vasıta olduğundan dolayı hoca, talebesini severse -çünkü o talebenin göğsünü tarla yapıp o tarlaya gökler âleminde büyüklük mertebesine varmak için gereken tohumu ekmiş bulunuyor- böyle hoca Allah için seven bir kimse olur. Allah için mallarını sadaka veren, misafirleri toplayan, onlara garip ve lezzetli yemekler hazırlayan, bütün bunları Allah'a yakınlaşmak için yapan bir kimse de güzel yemekler pişiriyor diye aşçıyı severse, bunun sevgisi de Allah yolunda sevgi besleyenlerden olur. Böylece sadakasını müstahak kimselere ulaştıran bir kimseyi seven de onu Allah için sevmiş olur. Biz buna bir ilavede bulunarak deriz ki; elbisesini yıkamak, evini süpürmek, yemeğini pişirmek suretiyle kendisine hizmet eden bir kimseyi sevdiği ve böyle bir kimsenin sayesinde ilim tahsiline, Allah'a yönelme imkânına sahip olduğu zaman, gayesi de böyle bir kimseyi bu yerlerde çalıştırmakla ibadete imkân bulmak ise, bu da Allah için seven olur. Biz şunu da ilave edelim ki, kendisine malından infak eden, elbisesiyle, yemeğiyle, meskeniyle ve dünyada kastedilen bütün imkânlarıyla kendisine yardımda bulunan bir kimseyi sevdiği zaman, gayesi de bütün bunlarla ilim tahsiline, Allah'a yaklaştırıcı amelleri yapmaya imkân bulmak ise, bu kimse de Allah için sevendir. Çünkü selef-i salihînden bir cemaat, servet sahiplerinin kendilerine nafaka vermesine razı olup ilim ve amel tahsilinde bulunmuşlardır. Böylece veren de, alan da Allah için

sevişenler zümresinden olur. Biz şunu da ekleyerek deriz ki, saliha bir kadınla şeytanî vesveselerden korunmak için, o kadının vasıtasıyla dinini korumak gayesiyle evlenen ve hanımını bu dinî hedeflere vesile olduğundan ötürü seven bir kimse Allah için sevendir. İşte bunun için çoluk çocuğa yapılan infak, hatta hanımın ağzına uzatılan lokmadan ötürü büyük ecir ve sevaplar olduğu hakkında çeşitli haberler varid olmuştur.[34]

Deriz ki, Allah sevgisiyle ve onun rızasını kazanmak, âhiret evinde O'na kavuşmayı sevmekle şöhret bulan herhangi bir kimse başka birini sevdiği zaman, yine Allah için seven bir kimse olur. Çünkü böyle bir kimsenin herhangi bir şeyi sevmesi tasavvur olunamaz, meğer ki, sevdiği şeyin esas sevgilisi olan Allah'ın rızasına uygunluk ve münasebeti olsun. Kişinin kalbinde iki muhabbet (Allah ile dünya muhabbeti) birleştiği zaman, bir şahısta iki mânâ birden birleştiği zaman, hatta bu şahıs o sevgi ile Allah'a da, dünyaya da tevessül etmeye elverişli ise, iki işe de elverişli olduğundan onu sevdiği zaman, seven kimse Allah için sevenler zümresinden olur. Örneği, kendisine dini öğreten ve dünyevî işlerini gören hocasını seven bir talebedir. Talebe, hocasını şu bakımdan sever: Hocası dünyayı aramaktan kalbini kurtarmış ve âhiret saadetini de kendisine bahşetmiştir. Bu bakımdan hocası bu iki şeye de vesiledir. O halde hocasını seven bir kimse, Allah için seven bir kimse olur. Allah için sevginin şartı, dünyada hiçbir haz ve nasibi sevmemesine bağlı değildir. Çünkü peygamberler (a.s) duayı emrettiler. Oysa duada dünya ve ahiret bir araya gelmiştir. Onların şu sözleri bu cümledendir: 'Ey rabbimiz! Dünyada bize hasene ver ve ahirette de bize hasene ver'.

Hz. İsa duasında şöyle demiştir: 'Ey Allahım! Benim düşmanımı bana sevdirme! Dostumu benden ötürü mahzun etme. Musibetimi, dinim için kılma. Dünyayı benim en büyük arzum yapma'.

Bu bakımdan düşmanların sevinmesinin defedilmesi, dünya hazlarındandır. Dikkat edilirse Hz. İsa 'Dünyayı asla benim arzu ve maksudum kılma' dememiş, aksine şöyle demiştir: 'Onu benim

34) Çoluk çocuğa ve hanıma infak etmenin büyük sevaba vesile olduğu daha önce sözkonusu olmuştu.

en büyük emelim ve maksudum kılma'. Hz. Peygamber (s.a) bir duasında şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّى اَسْأَلُكَ رَحْمَةً اَنَالُ بِهَا شَرَفَ كَرَامَتِكَ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

Ey Allahım! Dünya ve ahirette kerametinin şerefine yetişmeme vesile olan bir rahmeti senden talep ediyorum.[35]

اَللّٰهُمَّ عَافِنِى مِنْ بَلَاءِ الدُّنْيَا وَبَلَاءِ الْاٰخِرَةِ.

Ey Allahım! Beni dünya ve âhiret belasından kurtarıp afiyete kavuştur.[36]

Kısaca ahiretteki saadet sevgisi, Allah sevgisine zıt düşmediği zaman, selâmet, sıhhat, kifayet ve dünyadaki kerametin sevgisi nasıl olur da Allah'ın sevgisine zıt düşer? Dünya ve ahiret iki halden ibarettir. Biri diğerine pek yakındır. İnsanın yarınki lezzetlerini sevmesi, bugünkü lezzetlerini sevmemesi nasıl tasavvur edilebilir?

Yarının lezzetlerini sevmesi de ancak o yarının sabit bir hâlihazır olacağından ileri gelir. Bu bakımdan sabit olan bir hâl elbette sabit olacak yarın gibi istenmelidir. Ancak peşin isteklerin bazıları ahiret lezzetlerine zıt düşer ve ahiret lezzetlerine zıt düşen isteklerden akıllı bir kimsenin nefret etmesi gerekir. Tabiatiyle değil, aklıyla onu sevmemesi gerekir. Nitekim kişi, padişahın sofrasının lezzetini bilir ve arzu eder, fakat o yemeği yediği zaman elinin kesileceğini veya boynunun vurulacağını bilirse, bu yemeğe yaklaşabilir mi? O yemeğe yaklaşmaması yemekten hoşlanmadığı için değildir, aksine aklı onu bundan meneder. Bu söylediklerimizden gaye şudur: Kişi hocasını kendisini okuttuğu ve nafakasını temin ettiği için severse veya talebesini kendisinden öğrendiği ve kendisine hizmet ettiği için severse, her ne kadar bunların biri âcil, diğeri gelecek lezzet ise de yine de böyle bir kimse Allah için sevenler zümresine dahil olur. Fakat bir şartla... Eğer adam onu ilimden men ederse veya o adamdan ilim tahsil etmesi zorlaşırsa,

35) Tirmizî, (İbn Abbas'tan)

36) Ahmed, (Bişr b. Ertad'dan)

bundan ötürü ona karşı sevgisi azalmalıdır. İşte bu durumdan ötürü azalan miktar Allah rızası için olan miktardır ve bu miktara karşılık Allah yolunda sevmenin sevabını almış olur.

Bir insan ki, senin birtakım gayelerin ona bağlıdır, onun hakkında sevgin artarsa, bu durum şer'an münker bir durum değildir. Eğer o gayelerinden bazıları gerçekleşmezse, senin o nisbette sevgin azalır. Eğer isteklerin gerçekleşirse sevgin artar. Bu bakımdan miktarları eşit olduğu zaman senin altını sevmen, gümüşü sevmen gibi değildir... Çünkü altın, insanoğlunu gümüşün götürdüğü meşru hedeflerden daha fazlasına götürür. Bu bakımdan gayeye götürdüğü nisbette sevgi artar. Dünyevî ve uhrevî gayelerin bir araya gelmesi de muhal değildir. Böyle bir sevgi Allah için olan sevginin kapsamına girer. Bunun tarifi ve hududu şudur: Bir sevgi ki -eğer Allah'a ve son güne iman olmasaydı, o sevginin varlığı tasavvur edilemezdi- işte o Allah yolunda olan sevgidir. Sevgide olan artış ki, eğer Allah'a iman olmasaydı o artış olmayacaktı, işte o artış da Allah yolunda sevmektendir. Bu her ne kadar cazip ise de az bulunur.

Cüreyrî[37] şöyle demiştir: 'İnsanlar birinci asırdan sonra dinle alışveriş yaptılar ve dini zayıflattılar. İkinci asırdan sonra mürüvvet ile uğraşıp onu da zayıflattılar. Ondan sonra korku ve dehşetten başka birşey kalmadı'.

IV. Allah için ve Allah yolunda sevmek. Sevdiği insandan ilim, amel veya onun vasıtasıyla onun ötesinde bulunan bir hedefe varmayı elde etmek için sevmemektir. Sevginin bu derecesi, derecelerin en yücesidir, en ince ve en kapalı derecesidir. Bu tür sevgi de mümkündür. Çünkü sevginin çok olmasının âlemeti şudur: Sevgi, sevgili ile ilgili bulunan herşeye sirayet eder. Uzaktan olsa dahi sevgili ile münasebeti bulunan herşeye geçer. Bu bakımdan şiddetli bir şekilde herhangi bir insanı seven bir kimse o insanın sevdiklerini de sever. Onun dostlarını dost edinir. Ona hizmet edeni sever. Dostunu öveni de sever. Dostunun rızasına koşanı da sever.

---

37) Cüneyd-i Bağdadi'nin büyük müridlerindendir. Cüneyd'den sonra onun yerine geçmiştir. H. 341'de vefat etmiştir.

Bakıyye b Velid[38] şöyle demiştir: 'Muhakkak mü'min kul, başka mü'min kulu sevdiği zaman, onun köpeğini de sever'. Bu zatın dediği doğrudur. Bu zatın sözünün doğruluğuna aşıkların durumundaki tecrübe şahitlik etmektedir. Şairlerin şiirleri de buna delâlet eder. Bu sırra binaendir ki aşık, sevgilisinin elbisesini yanında muhafaza eder ve onun tarafından bir hatıra olarak gizler. Onun evini, mahallesini ve komşusunu sever. Hatta Benî Amir kabilesinin mecnunu (ismi Kays'tır) şöyle der:

اَمُرُّ عَلَى الدِّيَارِ دِيَارِ لَيْلٰى   اُقَبِّلُ ذَا الْجِدَارِ ذَا الْجِدَارَا
وَمَا حُبُّ الدِّيَارِ شَغَفْنَ قَلْبِى   وَلٰكِنْ حُبُّ مَنْ سَكَنَ الدِّيَارَا

Ben bir memleketten geçiyorum ve Leyla'nın memleketi gibi o duvarı şu duvarı öpüyorum. Benim kalbimi sarhoş eden memleketin sevgisi değildir. Fakat o memlekette oturanın sevgisidir.

O halde, müşahede ve tecrübe delâlet eder ki, sevgi, sevgilinin zatından, o zatın çevresine de sirayet eder. Fakat bu ancak şiddetli muhabbetin özelliğidir. Bu bakımdan muhabbet ve sevginin mücerredi ve esası böyle yapmaya yeterli değildir. Sevginin sevgiliden çevresine dağılması, sebeplerine yapışması, muhabbetin çokluğu ve kuvveti sebebiyledir. Ancak bu kuvvet sevgide o genişliği meydana getirir. İşte Allah Teâlâ'nın sevgisi de böyledir. Onun sevgisi kuvvetlenip kalbe hâkim olduğu zaman kalbi etkisi ve tesiri altına aldığı an, hatta perdeleri keşfetme haddine varıncaya kadar kabardığında o zaman Allah'tan başka her mevcuda sirayet eder. Çünkü ondan başka her mevcut onun kudretinin eserlerinden bir eserdir. Bir kaideyi külliyedir ki, bir insanı seven o insanın sanatını, yazısını ve bütün fiillerini sever. İşte bu sırra binaendir ki, Hz. Peygamber (s.a) meyvelerin ilk yetişeni getirildiği zaman, onunla iki mübarek gözünü mesheder, ona ikram eder ve derdi ki: 'Bunun rabbinizle ilgisi pek yakındır'.

Allah Teâlâ'nın sevgisi, bazen onun va'dlerine bağlanan ümidin doğruluğundan ve ahirette beklenen nimetlerine inanmaktan kaynaklanır. Bazen de daha önce vermiş olduğu çeşitli nimetlerin-

---

38) Künyesi Ebu Muhammed'dir. Suriye'nin Humus şehrinde ikamet ederdi. Muhaddislerin büyüklerindendir. Muhaddisliğini Buhârî de tasdik eder.

den ileri gelmektedir. Bazen de hiç birşey için değil sadece onun zât-ı ulûhiyyeti için olmaktadır. İşte Allah Teâlâ'nın sevgi çeşitlerinin en ince ve en yücesi budur. Bunun tahkiki eğer Allah dilerse *Münciyât* bölümünün 'Sevgi' bahsinde gelecektir. Allah'ın sevgisi ne şekilde olursa olsun kuvvetlendiği zaman, Allah ile ilgisi bulunan herşeye sirayet eder. Fakat sevginin şiddeti elemin hissedilmesini azaltır ve zayıflatır. Çünkü aşırı derecedeki sevgi, acıyı duyurmayacak bir sevinç meydana getirir. Bu tıpkı sevgilinin vurmasıyla sevinmek gibidir veya içinde bir nevi ceza bulunan bir ısırma gibidir. Çünkü sevginin kuvveti buradaki elemi yok edecek bir ferahın oluşmasına vesile olur. Allah Teâlâ'nın sevgisi bir kavmi öyle bir raddeye çıkarmış ki, bu kavim 'bizim için belâ ile nimet arasında hiçbir fark yoktur' derler: 'Çünkü belâ da nimet de Allah'tan gelir. Biz ancak Allah'ın rızası nerede varsa onunla seviniriz'. Hatta onlardan bazısı şöyle dedi: 'Ben Allah'ın masiyetiyle mağfiretine nail olmayı istemiyorum'.

Semnun[39] şöyle demiştir:

وَلَيْسَ لِي فِي سِوَاكَ حَظٌّ فَكَيْفَمَا شِئْتَ فَاخْتَبِرْنِي.

Yâ rabbi! Senden başkasının vuslatında zevkim yoktur. Bu bakımdan nasıl istersen o şekilde beni dene!

Bu hususun tahkiki Allah'ın izniyle 'Sevgi' bahsinde gelecektir. Maksat şudur: Allah'ın sevgisi kuvvetlendiği zaman, ilim ve amel bakımından Allah'a gereği gibi kulluk eden herkese karşı sevgi meydana getirir. Allah nezdinde sevilen güzel ahlâk veya şeriatın ebedleriyle edeplenmek gibi sıfatlardan birini taşıyan bir kimsenin sevilmesine götürür. Ahireti ve Allah'ı seven mü'mine gereken şudur: Birisi âlim ve âbid, diğeri câhil ve fâsık olan iki kişiden muhakkak ki âlim ve âbid olana meyletmesi lazımdır. Sonra o meyli, zayıflar veya kuvvetlenir. Yani imanının zafiyet ve kuvvetine göre durumu değişir. Allah'a karşı olan sevgisinin derecesine göre zayıflar veya kuvvetlenir. Bu bahsedilen iki kişi kendisinden uzakta iseler ve ikisinden de dünya ve ahiret için herhangi bir hayır veya şerrin kendisine isabet etmeyeceğini bilse dahi yine de bu meyil meydana gelir. İşte bu meyil, Allah yolunda

39) Bazı nüshalarda 'Semnun' yerine 'Şakik-i Belhî' ibaresi vardır.

ve Allah için -herhangi bir dünyevî haz olmaksızın-sevgi ve muhabbettir. Çünkü bu adamcağız kendisine bahsedilen âlim ve âbid kişiyi Allah'ı sevdiği için sever. Durumu Allah'ın nezdinde Allah'ın rızasını gerektirdiği ve Allah'ı seven bir kul olduğu için sever. Allah'ın ibadetiyle meşgul olduğu için onu sever. Ancak kişi bu sevgide zayıf olduğu zaman, sevgisinin eseri görülmez. Onunla ne bir sevap, ne de bir ecir kazanmaz. Sevgi arttığı zaman, onu öbür adamın gayretkeşliğine, yardımına, nefsi, malı ve diliyle onu müdafaa etmeye zorlar. Halk bu hususta Allah sevgisindeki derecelerine göre derece sahibi olurlar.

Eğer sevgi, derhal veya gelecekte sevgiliden elde edilecek bir hazza matuf ve bağlı olsaydı, o zaman ölmüş âlimler, âbidler, sahabe, tabiîn ve peygamberler'in (a.s) sevilmesi tasavvur edilemezdi. Oysa dindar bir müslümanın kalbinde bütün bunların sevgisi saklıdır ve vardır. Bu sevgi, bu zevat-ı kiramın düşmanları, onlardan herhangi birisine sözle tecavüz ettiği zaman o düşmana buğzetmekle belirir ve bilinir. Onları överken iyiliklerini söylerken sevinmekle anlaşılır. Bütün bunlar Allah için sevgidir. Çünkü bu zevat-ı kiram, Allah'ın kullarının en üstünleridir. Bir sultanı veya güzel bir şahsı seven bir kimse, onun yâranlarını ve hizmetçilerini de sever. Onu seveni de sever. Ancak sevgi, nefsin istekleriyle karşılaştırmak suretiyle denenir. Bazen bu sevgi nefsin isteklerine galebe çalar. Öyle ki nefsin hiçbir isteği sevgilinin isteği dışında kalmaz olur. Bu durumu şair şöyle tabir eder: 'Ben onun visalini, o ise benim hicranımı ister. Ben isteğimi onun isteği için terkediyorum'. Bu mânâyı şu şiir de güzelce ifade etmiştir:

Eğer bize hased edenin dediği sizi razı ediyorsa

Sizi memnun eden elem, bizim için hastalık sayılmaz.

Sevgi, bazen öyle olur ki, ondan ötürü nefsin birtakım istekleri bırakılır, birtakımı da bırakılmaz. Bunun misali; sevgilisine malının yarısını veya üçte birini veya onda birini vermeye nefsi müsamaha gösteren kimse gibidir. Bu bakımdan malların miktarları sevgi ve muhabbetin terazileridir. Zira sevgilinin derecesi ancak ona karşılık terkedilen bir sevgiliyle bilinip ölçülür. O halde kalbinin tamamını muhabbete kaptıran bir kimse için ondan başkası mahbub olamaz. Böyle bir kimse nefsi için hiçbir şeyi tutamaz. Tıpkı Hz. Ebubekir gibi. Çünkü o, nefsi için ne ev, ne de mal bıraktı. Gözünün nûru olan kızını Hz. Peygamber'e (s.a) nikah yo-

luyla teslim ettiği gibi, bütün malını da peygamberin yolunda infak etmiştir.[40]

İbn Ömer şöyle demiştir: Hz. Peygamber, Ebubekir (r.a) ile beraber oturuyordu. Rasûlullah'ın yanında oturan Sıddîk-ı Ekber'in sırtında bir abâ vardı. O abâyı çeşitli iplerle göğsüne bağlamıştı. O esnada Cebrail geldi. Allah'tan Hz. Peygamber'e selâm getirdi ve dedi ki:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Bakıyorum ki Ebubekir'in sırtında bir aba var ve abayı iplerle göğsüne bağlamış...

- Fetihten önce bütün malını bana infak etti de ondan...

- O halde Ebubekir'e Allah'tan selâm söyle! Ona de ki, rabbin sana soruyor; 'sen bu fakirlik hâlinde benden razı mısın, değil misin?'

Allah'ın yüce Rasûlü (s.a) derhal yüzünü Hz. Ebubekir'e çevirerek şöyle buyurdu:

- Ya Ebubekir! İşte şu Cebrâil'dir. Sana Allah'tan selâm getirmiştir ve Allah Teâlâ soruyor senden; 'sen bu fakirlik hâlinde benden razı mısın, değil misin?'

Bunun üzerine Ebubekir (r.a) hüngür hüngür ağlayarak şöyle cevap verdi:

-Ben mi rabbimden razı olmayacağım? Ben rabbimden razıyım! Ben rabbimden razıyım...

Bu hadîsten şu netice çıkar ki, herhangi bir kimse bir âlimi veya âbidi veya herhangi bir şahsı ilminden, ibadet veya herhangi bir hayırlı işinden ötürü severse muhakkak onun bu sevgisi Allah yolunda ve Allah için sevgidir. Onun için bu sevgide, sevginin kuvvet derecesi kadar, ecir ve sevap vardır. İşte Allah için buğzetmenin izahı ve derecesi bunlardır. Bununla Allah için buğzetmenin de hakîkati açığa kavuşmuş olur. Fakat biz daha da açığa kavuşturmak için meseleyi müstakil olarak ele alıyoruz.

---

40) Hz. Ebubekir'in malını kendi malı gibi Rasûlullah da kullanırdı. Bu konudaki rivayetler için bkz. *İthaf'us-Saade*, VI /190

Allah İçin Buğzetmek

Allah için seven bir kimseye Allah için buğzetmek de lazımdır. Çünkü sen, Allah'a itâat ediyor ve Allah nezdinde değerlidir diye bir insanı seversen eğer o insan, Allah'a isyan ederse, Allah'a isyan ettiği ve O'nun nezdinde değersizleştiği zaman da ona buğzetmen gerekir. Herhangi bir kimseyi bir sebepten ötürü seviyorsa, o sebebin zıddından ötürü de buğzetmesi zaruridir. Bunların ikisi, biri diğerinden ayrılmayan lazım ve melzumlardır. Bu kaide âdetlerdeki buğz ve sevgide daimi bir kaidedir. Fakat sevgi ve buğzun herbiri kalpte saklı bir hastalıktır. Ancak galebe çaldığı zaman, sızar. Sevgililerin birbirine yaklaşması, düşmanların birbirinden uzaklaşması, birbirlerine uygun veya aykırı hareket etmeleriyle meydana çıkar. Bu bakımdan ne zaman fiilde bu belirirse, o fiile *dostluk* ve *düşmanlık* adı takılır. Allah Teâlâ daha önce naklettiğimiz hadîs-i kudsîde kulundan şunu sorar:

هَلْ وَالَيْتَ فِيَّ وَلِيًّا وَهَلْ عَادَيْتَ فِيَّ عَدُوًّا.

Sen benim yolumda herhangi bir dostu dost edindin mi? Herhangi bir düşmana düşmanlık güttün mü?

Bu hakîkat senin için taat ve ibadetinden başka bir tarafı gözükmeyen bir kimse hakkında apaçıktır. Çünkü sen böyle bir kimseyi sevmeye muktedirsin veya sana kötülüğünden başka birşeyi gözükmeyen kimseyi (düşünelim): Sen böyle bir kimseye buğzetmeye muktedirsin. Ancak girift ve çözülmez durum şudur: Adamın taat ve ibadetleri günahlarla karıştığı zaman dersin ki: 'Ben bu adam hakkında sevgi ile buğzu nasıl bir arada yürütebilirim. Oysa ikisi zıttırlar. İkisinin meyvesi uygunluk ve muhalefet, dostluk ve düşmanlık da zıttırlar'.

İşte cevap olarak derim ki: Bu durum, beşerî hazlarda mütenakız (zıt) olmadığı gibi, Allah Teâlâ'nın hakkında da zıt değildir. Çünkü bir kişide ne zaman ki birtakım hasletler bir araya gelirse, onların bir kısmı sevilir, bir kısmına da buğzedilir. Sen o kişiyi bir yönden seversin, diğer yönden ona buğzedersin. Bu bakımdan bir kimsenin güzel ve fâsık bir hanımı vardır veya güzel hizmet eden ve zeki bir evlâdı vardır. Fakat bununla beraber fâsıktır. İşte bu kimse bu tip yakınını bir yönden sever, öbür yönden de ona

buğzeder. Onunla iki hâl arasında bulunan bir halde olur. Zira adamın biri zeki ve itâatkâr, diğeri ahmak ve asi, üçüncüsü hem ahmak, hem de itâatkâr veya zeki ve asi üç evlâdı farzedilirse böyle bir kimse bu evlâtlarına karşı nefsinin üç değişik durumda bulunduğunu görür. Onların hasletlerinin değişikliği sebebiyle nefsinin değişikliğini müşahede eder. İşte böylece senin de durumun, fısk u fücurun veya taat ve ibadetin kendisine galebe çalmış olduğu veya bu iki yönden birinin kendisinde bulunduğu bir kimseye izafeten böyle olmalıdır. Üç değişik mertebe üzerinde olmalıdır. Şöyle ki; onların herbirine kendi durumlarına göre davranman gerekir. Her sıfata; sevgi veya düşmanlıktan hakkı ne ise onu vermeli, ondan tamamen yüz çevirmemelisin.

Soru: Her müslümanın İslâmiyeti ondan sadır olan bir taattir. İslâm'la beraber ben o müslümana nasıl buğzedebilirim?

Cevap: İslâmından ötürü onu sever, masiyetinden ötürü de buğzedersin. Onunla beraber öyle bir durumda olmalısın ki, eğer o durumu bir kâfir veya facirle beraber üzerinde bulunduğun durumla kıyas edersen iki durumun arasındaki farklılığı derhal idrâk etmelisin. İşte o farklılık İslâm için sevilmesidir ve hakkının yerine getirilmesidir. Allah hakkında tıpkı sana yapılan itaat ve itaatsizlik gibi olmalıdır. Bu bakımdan herhangi bir gaye üzerinde sana muvafakat eden, başka bir gayede sana muhalefet eden bir kimseye, bir konuda iyi, bir konuda kötü davranırsın. Bütün gayelerinde sana uygun hareket eden bir kimseye, yapacağın ikramda göstereceğin fazlalığı bu tip kimseye yapacağın ikramda göstermez ve yine bütün gayelerinde sana muhalefet eden bir kimseye de göstermezsin. Sonra bu orta hareket bazen ihanet ve düşürme tarafına meyleder. Bu da suçun galip geldiğindedir. Bazen de mücamele ve ikram tarafına meyleder. Bu da muvafakatın galebe çaldığındadır. İşte böylece hem Allah'a itaat ve hem de isyan eden bir kimseye karşı takınacağın tavır da böyle olmalıdır.

Soru: Buğzun açığa çıkması ne ile mümkündür?

Cevap: Söz ile yapılan buğzun göstergesi, buğzettiğin kimse ile konuşmaktan dili tutmaktır. Başka bir zamanda da konuşurken şiddet gösterip onu hafife almakla mümkündür. Fiilde ise, bir defasında ona yardım etmeye koşmayı kesmekle, başka bir zaman onun maksadlarını bozmak ve boşa çıkarmaya çalışmakla mümkün olur. Bu gösterdiğin tavrın bir kısmı diğerinden daha şiddetli

olur. Bunlar da buğzettiğin kişiden sadır olan isyan ve fasıklık derecelerine göre değişir. Küçük hatalarına ve yaptığından pişman olduğu bilinen ve üzerinde ısrar etmediği günahlarına gelince... O günahlarda adamın ayıbını örtmek ve hatalarına göz yummak daha evlâdır.

Üzerinde ısrar ettiği küçük veya büyük günaha gelince... Eğer bu günahı işleyen adamla aranda sevgi ve arkadaşlık güçlüyse, bunun başka bir hükmü vardır. Bu hüküm ileride beyan edilecektir. Bu hususta âlimlerin çeşitli görüşleri vardır. Fakat aranızda dostluk ve sohbet kuvvetli değilse, buğzettiğini göstermen gerekir. Bu buğzun eseri bazen adamdan uzaklaşmak, adama az iltifat göstermek suretiyle olur veya adamı azarlamak, kendisiyle konuşurken sert şekilde konuşmak suretiyle olur. Bu ikinci suret adamdan uzak durmaktan daha şiddetlidir. Bu da adamdan sadır olan günahın ağır ve hafif olmasına göre değişir. İşte böylece fiilde de iki derece vardır. Biri yardımı ve dostluğu kesmektir. Bu ise, derecelerin en hafifidir, düşmanlıklarda yapıldığı gibi. Böyle yapmak da lazımdır. Fakat meşrû gayelerini ifsad etmek değil de, günah yolunu bozacak şekilde olmalıdır. O günah yolunu kesmekle tesir etmeyen fiillerine gelince, onlara tevessül edilmemelidir. Buna misal şudur: Adamın biri içki içmek suretiyle Allah'a isyan etmiştir. Aynı zamanda bir kadına talip olmuştur. Eğer o kadınla evlenirse, o kadının malından, güzellik ve mevkiinden istifade edecektir. Ancak bu kadınla evlenmesi kendisini içkiden alıkoymakta herhangi bir tesir göstermez veya kendisini içki içmeye teşvik de etmez. Bu durumda sen onun yardımına muktedir bulunuyorsan, yardımınla hedefine varıp maksuduna nail olabiliyorsan veya o durumu bozup da hedefine varmasına mani olmaya muktedir bulunuyorsan, böyle bir kimsenin durumunu bozmak için çalışmaya yetkili değilsin. Ama fasıklığından ötürü buğzettiğini göstermek için kendisine yardım etmeyi terk edersen, bunda da bir sakınca yoktur. Fakat bu yardımı terketmek de sana farz değildir. Çünkü çoğu zaman ona yardım etmek suretiyle onu yola getirmek niyetini ve ona karşı şefkatli olduğunu gösterirsen, böylece o da senin kendisini sevdiğine inanır ve dolayısıyla nasihatini dinler. Bu ise güzel bir şeydir.

Eğer kendisine yardım etmeni istemezse dahi sen kendiliğinden müslüman oluşunun bir hakkı olarak hedefine varmakta kendisine yardım etmeyi uygun görürsen, böyle bir yardım

yasak değildir. Hatta daha güzeldir. Eğer onun masiyeti senin veya seninle ilgili bir kimsenin hakkına tecavüz etmek suretiyle olursa... İşte bu hususta şu ayet nazil olmuştur:

> Bir de içinizde fazilet ve servet sahibi olanlar akrabalara, yoksullara, Allah yolunda hicret edenlere vermemek üzere yemin etmesinler, (kusurlarını) bağışlasınlar, aldırmasınlar. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz? Allah gafûrdur (çok bağışlayıcıdır), rahimdir (çok merhametlidir).
>
> (Nûr/22)

Mıstah b. Esase, *ifk* (Hz. Aişe'ye yapılan iftira) olayında konuştuğu için, Hz. Ebubekir Sıddîk (r.a) ondan yardımını keseceğine dair yemin etti. Oysa daha önce ona malen yardım ediyordu. Mıstah'ın günahının büyüklüğüne rağmen bu ayet-i celile nazil oldu. Acaba Rasûlullah'ın harem-i pakına dil uzatmaktan hangi günah daha büyük olabilir? Hz. Âişe gibi Rasûlullah'ın pak zevcesine dil uzatmak gibi büyük günah olur mu? Hz. Ebubekir Sıddîk (r.a) bu hâdisede öz nefsine saldırılmış gibiydi. Zulmedeni affetmek, kötülük yapana iyilik yapmak, sıddîkların ahlâkındandır. Şunu bil ki; sana zulmedene ihsan etmek güzeldir. Başkasına zulmeden ve ona zulmetmekle Allah'a isyan eden bir kimseye gelince... Böyle bir kimseye ihsan etmek iyi birşey değildir. Çünkü zâlime ihsan etmek, mazluma kötülük yapmak demektir. Oysa mazlumun hakkını gözetmek daha evlâdır. Zâlimden yüz çevirmek suretiyle mazlumun kalbini takviye etmek, zâlimin kalbini takviye etmekten daha fazla Allah'ın hoşuna gider. Ama mazlum isen, senin için en güzeli affetmek ve zâlimden yüzçevirmektir.

Selef-i sâlihînin günahkârlara karşı buğzlarını göstermekte yolları değişikti. Fakat hepsinin ittifak ettiği bir nokta vardı. O da zâlimlere ve bid'atçılara buğzetmeyi ilan etmekti. Başkasının hakkına tecavüz etmek suretiyle Allah'a isyan eden herkesten nefret etmekti. Ama öz nefsinde Allah'a isyan eden bir kimseye gelince... Seleften bazıları bu gibi asilerin hepsine rahmet gözüyle bakmıştır. Bazıları da şiddetle hücum edip onları terketmeyi tercih etmiştir. Ahmed b. Hanbel (r.a) ümmetin büyüklerini dahi ilahî nizama uygun düşmeyen bir kelimeyle terkediyordu. Hatta Yahya b. Main gibi bir imamı 'Ben hiç kimseden birşey istemiyorum, eğer sultan bana birşey getirirse onu da kabul ederim' dediğinden do-

layı terketmiştir. Haris Muhâsibi *mutezile* aleyhinde kitap yazdığı için İmam-ı Ahmed onu terkederek şöyle demiştir: 'Sen önce onların şüpheye düşdüğü noktaları açıklamalıydın. Halkın o noktalarda düşünmesini sağlamalıydın. Sonra o noktaların hatalı olduğunu belirtip onların görüşlerini reddetmeliydin'.

Ebu Sağîr (İmam Şafiî'nin talebesidir) 'Allah, Adem'i kendi sûretinde yarattı'[41] hadîsini te'vil ettiği için İmam Ahmed onu da terketti. Bu durum, niyete göre değişen bir durumdur. Niyet de hâle göre değişir. Kişi, insanların acziyetini ve takdir önündeki durumlarını düşünerek buğz ve düşmanlıkta temkinli davranarak müsamaha gösterir. Bunun da caiz olan tarafı vardır. Fakat bu durum, bazen nemelâzımcılık ve yağcılıkla karıştırılır.

Günahlara göz yummaya sevkeden sebeplerin çoğu nemelâzımcılık ve kalplerin kırılmamasını gözetmektir. Kalplerin kırılmasından ve ürkmesinden korkmaktır. Bazen de şeytan, ahmak kişiyi yağcı olduğu halde 'rahmet gözüyle bakıyorsun' diye aldatır. Bunun mihenk taşı şudur: Eğer cani kendisinin özel hakkına tecavüz ediyorsa ona rahmet gözüyle bakıp 'Bunun böyle yapılması kader-i ilâhînin teshir ve cilvesidir, kaderin önünde hazer ve tedbirin hiçbir faydası yoktur. Bu adam nasıl bunu yapmayacaktır? Oysa bunun yapılması bu adamın defterine yazılmıştır' diyebilir.

İşte bunun gibisine bazen Allah Teâlâ'nın hakkına yapılan saldırganlıkta da göz yumulabilir. Eğer kendi hakkına yapılan tecavüz anında öfkelenir, Allah'ın hakkına yapılan tecavüzde merhamet gösterirse, böyle bir kimse yağcıdır. Şeytanın hilelerine kurban gitmiştir. Bu şeytanî desiseye dikkat etmelidir.

Soru: Buğzun gösterilmesinde en az derece adamı terk ve ondan yüz çevirmek, arkadaşlığını kesmek ve yardımına koşmamaktır. Acaba böyle yapmak farz mıdır ki, böyle yapmayan bir kul yapmadığından ötürü günahkâr sayılsın?

Cevap: İlmin zahirinde böyle yapmak teklif ve farziyet altına girmez. Çünkü biz biliyoruz ki, Rasûlullah'ın (s.a) asr-ı saadetinde ve ashâb-ı kiramın devrinde içki içenler ve fahiş şeyleri işlemeyi âdet edenler tamamen terkedilmezlerdi. Kimisine sözle ve şiddetle

---

41) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

hücum edilir, kendisine buğzettiklerini gösterirlerdi. Kimisinden sadece yüz çevriliyor, başka birşey söylenmiyor, kimisine de merhamet gözüyle bakılıyor, o terkedilmiyor ve ondan uzak durulmuyordu. İşte bunlar dinî inceliklerdir. Ahiret yolunun yolcularının bu husustaki yolları değişiktir. Her birinin ameli, hâlinin ve vaktinin gerektirdiği gibi ayarlanır. Bu işlerde hâllerin gereği, ya mekruh olmak veya mendup olmaktır. Bu bakımdan faziletlerin derecesi sözkonusudur. Haram veya farziyet derecesine varmaz. Çünkü teklifin altına giren, Allah marifetinin ve sevgisinin esasıdır. Bu ise, bazen sevgiliden başkasına sirayet etmez. Ancak şu var: Sirayet eden, sevginin ifrat derecede olan ve bütün varlığı istilâ eden kısmıdır. Bu ise, fetva kısmına ve halkın avamı hakkında teklifin zâhirine asla sığmaz bir hakîkattir.

Allah İçin Buğzedilenlerin Mertebeleri ve Onlara Nasıl Davranılması Gerektiği

Soru: Fiil ile düşmanlığın ve buğzun gösterilmesi farz değilse, mendub olduğunda şüphe yoktur. Âsiler ve fâsıklar ise çeşitli mertebelerdedir. O halde onlara nasıl davranılırsa fazilet elde edilir? Acaba hepsi için aynı yol mu veya değişik yollar mı takip edilir?

Cevap: Allah'ın emrine muhalefet eden bir kimse ya inancında veya fiilinde muhalefet eder. Bunların ikisinin dışında muhalefet tasavvur edilmez. İnancında muhalefet eden bir kimse ya bid'atçıdır veya kâfir... Bid'atçı ise, ya ihdas ettiği bid'ate insanları çağırmaktadır veya susmaktadır. Sükût eden kimse ya kendi isteğiyle veya aciz olduğundan sükût etmiştir. Bu bakımdan itikaddaki fesadın kısımları üçtür: Birincisi küfürdür. Kâfir bir kimse eğer harbî bir kâfir ise öldürülmeye ve köle edinilmeye müstehak olur. Öldürmek ve köle etmekten öte bir rezalet yoktur. Zımmî bir kâfir ise, ona eziyet etmek caiz değildir. Meğer ki uzaklaşmak ve tahkir etmek suretiyle olsun. Bu da ancak onu en dar yola mecbur etmek, ona daha önce selâm vermemek, ancak o 'esselâmü aleyke' dediği zaman 've aleyke' demek suretiyle eziyet edebilirsin. En evlâsı onunla oturup-kalkmayı, alışveriş yapmayı ve onunla yiyip içmeyi bırakmaktır. Müslüman dostlarıyla sohbet ettiği gibi onunla sohbete dalmak, ona güler yüz göstermek şiddetle mekruhtur. Hatta bu tür filler nerede ise haram hududuna varır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kavmin babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve elçisine düşman olanlarla dostluk ettiğini görmezsin. Allah onların kalplerine iman yazmış ve onları kendinden bir ruh ile desteklemiştir.

(Mücadele/22)

Hz. Peygamber (s.a) de şöyle demiştir:

اَلْمُسْلِمُ وَالْمُشْرِكُ لاَتَتَرَاءَى نَارَهُمَا.

Müslüman ile müşriğin ateşleri bir arada görünmez. Yani müslüman, mümkün olursa müşriklerle komşuluk yapmaz. Arkadaşlık yapmaz ve onların aralarında bulunmaz.[42]

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Ey iman edenler! Düşmanlarımı ve düşmanlarınızı dost edinmeyin. Siz onlara sevgi yolluyorsunuz. Oysa onlar size geleni inkâr ettiler.

(Mümtehine/1)

İkincisi, bir bid'atçıdır ki halkı bid'atına davet etmektedir. Eğer bu kimsenin ihdas ettiği bid'at, küfrünü gerektiren bir bid'atsa, onun durumu zımmî bir kimsenin durumundan daha şiddetlidir. Çünkü bu ne haraç vermek suretiyle durdurulur, ne de zimmet akdiyle kendisine müsamaha gösterilir. Eğer ihdas ettiği bid'at ile kâfir olmuyorsa, onun işi kendisiyle Allah arasında olduğundan, şüphesiz ki kâfirin durumundan daha hafiftir. Fakat bu bid'atçının yaptığını münker görmek ve buna karşı çıkış yapmak, kâfire karşı yapılan çıkıştan daha şiddetli olmalıdır. Çünkü kâfirin şerri başkalarına sirayet eden bir şer değildir. Zira müslümanlar onun kâfir olduğuna inanmışlardır. Bu bakımdan onun sözüne itimat etmezler. Zira o, müslümanlığı seçtiğini ve inandığını iddia edemez.

Bid'atına halkı davet eden bid'atçıya gelince o, halkı davet ettiği bid'atının hak olduğunu iddia etmektedir. Bu duruma göre halkın dalâlete gitmesine vesile olur. Bu bakımdan bu bid'atçının şerri,

42) Ebu Dâvud ve Tirmizî

başkasına sirayet eden şerdir. Ona buğzettiğini ve ona karşı düşmanlık güttüğünü göstermek, ondan uzak durmak, yeri geldikçe bid'atından ötürü tahkir ve tezyif etmek müstehab bir harekettir. Halkı ondan nefret ettirmek daha da müstehaptır. Eğer böyle bir bid'atçı tenha bir yerde selâm verirse selâmının karşılığını vermekte hiçbir sakınca yoktur. Eğer ondan yüz çevirmen ve selâmının karşılığını vermekten imtina etmen, onun ihdas ettiği bid'atının kötülüğünü ona öğretecek ve o bid'attan uzak durmasına tesir edeceğini biliyorsan, ona cevap vermeyi terketmek daha evla olur. Çünkü selâmın karşılığını vermek her ne kadar farz ise de bu farz müslümanların maslahatı ve yararı gibi bir gaye ile ortadan kalkar. Hatta insanın hamamda veya ayak yolunda olması da bu farzı ortadan kaldırır. Bir bid'atçıyı bid'atından uzaklaştırmak gayesi ise, bütün bunlardan daha önemlidir. Eğer bid'atçı, bir cemaate selâm verirse, onun selâmını cevaplandırmamak, halkı ondan kaçırmak, onun bid'atını halkın gözünde kötü göstermek daha evladır. İşte böylece ona iyilik yapmayı kesmek, onun yardımına koşmamak daha evlâdır. Hele halkın gözü önünde... Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

مَنْ اِنْتَهَرَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ مَلأَ اللّٰهُ قَلْبَهُ اَمْنًا وَاِيمَانًا وَمَنْ اَهَانَ صَاحِبَ بِدْعَةٍ اَمَنَّهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْفَزَعِ الاَكْبَرِ وَمَنْ اَلاَنَ لَهُ وَاَكْرَمَهُ اَوْ لَقِيَهُ بِبِشْرٍ فَقَدِ اسْتَخَفَّ بِمَا اَنْزَلَ اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

Bir müslüman bir bid'at sahibini tahkir edip kovarsa Allah Teâlâ onun kalbini emniyet ve iman ile doldurur. Bir kimse bid'at sahibini tahkir ederse en büyük korku gününde Allah Teâlâ onu emin kılar. Bid'at sahibine yumuşak davranan, ona ikramda bulunan veya onu güler yüz ile karşılayan bir kimse ise, o Hz. Muhammed'e inen ilâhî vahyi hafife almış olur.[43]

Üçüncüsü, halk tabakasından olan bid'atçıdır. Öyle bir bid'atçı ki, halkı bid'atına davet etmeye gücü yetmez. Halkın ona uymasından korkulmaz. Böyle bir bid'atçının durumu daha hafiftir. En evlâ olan böyle bir kimseye şiddetle ve haysiyet kırıcı bir şekilde

43) Ebu Nuaym, *Hilye*; Herevî, (İbn Ömer'den)

davranmamaktır. Kırıcı olmamak şartıyla nasihatta bulunulmalıdır. Çünkü halk tabakasının kalpleri çabuk dönüş yapan kalplerdir. Eğer bu kimseye nasihat fayda vermezse, ondan yüz çevirmekte, onun gözünde irtikâb ettiği bid'atı tahkir etmek mânâsı varsa, bu takdirde bundan yüz çevirmek daha da uygun olur. Eğer tabiatının katılığından, yanlış akidesinin kalbinde yerleşmesinden dolayı kendisinden yüz çevirmenin herhangi bir tesir ve etki yapmayacağını biliyorsa, o vakit kendisinden yüz çevirmek daha evla olur. Zira bid'at şiddetle takbih edilip kötülenmedikçe, halk arasında yayıldıkça yayılır ve fesadı umumileşir.

İnancıyla değil, fiil ve ameliyle isyan eden bir kimseye gelince... Bu da, ya başkasını rahatsız edecek derecede olur, zulüm, gasp, yalancı şahitlik, gıybet, halk arasında fitne ve kovuculuk yapmak ve benzerleri gibi... veya isyanı sadece kendi nefsine münhasır ve başkasına eziyyet verici isyanlardan olmaz. Bu da şu kısımlara bölünmektedir.

a) Başkasını fesada davet eder... Erkeklerle kadınları bir araya getiren fısk ve fücur meclisinin sahibi gibi... Fasıklara içki içmenin ve fıskın sebeplerini hazırlar.

b) Başkasını isyanına davet etmez. İçki içen ve zina yapan kimse gibi...

Bu kimsenin isyanı, ya büyük günah veya küçük günah ile olur. Bu günahların herbirinde ya ısrar edecek veya etmeyecektir. İşte bu bölümlerden üç kısım meydana gelir. Bu kısımların her birinde de bir derece vardır. Bir kısım diğerinden daha şidetlidir. Biz hepsini aynı yoldan götürüp aynı derecede görmeyiz.

Birinci kısım -ki kısımların en şiddetlisidir- halkın zarar görmesine vesile olacak günahkârlıktır. Zulm gasb, yalancı şahidlik, gıybet ve kovuculuk gibi... Böyle yapan kimselerden yüz çevirmek, onlarla oturup-kalkmayı terketmek, muamelelerinden geri kalmak daha evladır. Zira halka eziyet veren isyan daha ağırdır. Sonra bu kimseler, canlara, mallara ve namuslara zulmeden gruplara ayrılırlar. Bir kısım diğerinden daha şiddetlidir. Müstehab olan, bunları tahkir etmek, ciddi bir şekilde bunlardan yüz çevirmek, bunları hor görmek ve göstermektir. Eğer bunları hor göstermekten ötürü bunların fiillerinden cayabileceğini veya

başkasının bunlardan çekinebileceğini umuyorsa, böyle hareket etmek daha da faydalı ve gereklidir.

İkincisi, fısk ve fesad sebeplerini hazırlayan fesad yuvasının sahibidir. Böyle bir kimse halka eziyet etmezse de fiiliyle onların dinlerini fesada uğratmaktadır. Eğer onların rızasıyla böyle hareket ederse, birincisine yakın olur. Fakat yine de birincisinden hafiftir. Çünkü günah, kul ile Allah arasında olduğu müdetçe Allah'ın affına daha yakındır. Fakat bu kimse, az da olsa, başkasının hak ve hukukuna tecavüz etmesi bakımından yaptığı çok kötü bir iştir. İşte bunun da yaptığı, kendisini tahkir etmeyi, kendisinden yüz çevirmeyi, kendisiyle selamı sabahı kesmeyi gerektirir. Bunun selâmının karşılığı -eğer vermediği takdirde, kendisinde veya başkasında müsbet bir tesir yapacaksa- terk olunur.

Üçüncüsü, sadece kendi nefsine zarar veren kimsedir. İçki kullanmak, farzı terketmek veya zararı sadece kendisine olan bir işi yapmak gibi... Bunun hakkındaki iş daha hafiftir. Fakat bu kimseye bu yasakları işlediği zaman tesadüf edilirse, onu bunları yapmaktan menetmek için gerekenin yapılması farz olur. Hatta dövmek veya rezil etmek suretiyle olsa dahi... Zira münkeri yasaklamak farzdır. Fakat adam bunu alışkanlık haline getirmişse, nasihatın da ona fayda vereceğini biliyorsa, nasihat etmek farzdır. Eğer böyle bir kanaate sahip değilse, fakat nasihatten ibret alacağını umuyorsa, bu sefer yumuşak veya -menfaati varsa- şiddetle kendisine nasihat etmek ve o fiilinden alıkoymak en faziletli bir hareket olur. O günaha ısrar ettiğini ve nasihatın kendisine fayda vermeyeceğini bildiğinde onun selâmını almamak, onunla selâmı sabahı kesmek hususuna gelince; bu hususta düşünmek gerekir. Ulemanın bu husustaki gidişatı çeşitlidir. Doğrusu bu, kişinin niyetine göre değişir. İşte böyle bir harekette 'Ameller niyetlere bağlıdır' denir; zira arkadaşlık yapmak, halka merhamet gözüyle bakmakta bir nevi tevazu vardır. Şiddet göstermek ve yüzçevirmekte ise, bir nevi ürkütme vardır. Burada fetva mercii kalptir. Yani kalpten fetva istenmelidir. Bu bakımdan kişinin kalbin hevasına ve tabiatın isteğine daha meyilli gördüğü tarafı bırakıp onun tam tersine yapışması daha evlâdır. Zira kişinin âsi bir kimseyi hafife alması, ona karşı cebir kullanıp bazen gurur ve büyüklük göstermesi, salih bir kimse olduğunu belirtmekten ve nazlanmaktan gelen birşeydir. Bazen de arkadaşlık yapması, müdaheneden, kalbi tesir altına almaktan ve bu vasıta ile

gayesine vasıl olmaktan ileri gelir veya adam kendisinden ürktüğü takdirde mertebesine veya malına herhangi bir eksiklik geleceği korkusundan neşet eder. Bütün bunlar, yakın veya uzak bir zan ile meydana gelen mahsullerdir. Bütün bunlar şeytanın işaretleri üzerinde dönmektedir. Ahiret ehlinin emellerinden uzaktırlar. Bu bakımdan dinî amellere rağbet gösteren herkes nefsiyle beraber bu incelikleri tedkik etmeye, bu hal ve durumları kontrol altına almaya var kuvvetiyle çalışmalıdır. Fakat bu sahada fetva veren kalptir. Kalp de bazen ictihadında hakka tesadüf eder, bazen de yanılır. Bazen bildiği halde hevasına tâbi olur, bazen gururun hükmüne uyarak Allah rızası için çalıştığını zannederek ilerler. Ahiret yolunun yolcusu olduğunu sanarak ileri atılır. Bu inceliklerin beyanı *Mühlikât* kısmının 'Gurur' bahsinde gelecektir. Kul ile Allah arasında bulunan fısk hakkındaki işin tahkikine şu hadîs-i şerif işaret etmektedir:

İçki içen bir kimse birkaç defa Hz. Peygamber'in huzurunda içki cezasına çarptırıldığı halde durmadan aynı suçu tekrar etmekteydi. Bunun üzerine sahâbe-i kiramdan bir zat 'Allah ona lanet etsin. Ne fazla içiyor' dedi. Bu bedduayı duyan Hz. Peygamber şöyle demiştir:

لَاتَكُنْ عَوْنًا لِلشَّيْطَانِ عَلٰى اَخِيكَ.

Kardeşinin hakkında şeytana yardımcı olma.[44]

Veya bu mânâyı ifade eden bir lâfız kullandı. Rasûlullah'ın bu tabiri, şefkatin, şiddet göstermekten daha güzel olduğuna işaret eder.

Arkadaş Olacak Kimsede Aranan Özellikler

Sohbet ve arkadaşlık için her insan elverişli değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle demiştir:

اَلْمَرْأُ عَلٰى دِينِ خَلِيلِهِ فَلْيَنْظُرْ اَحَدُكُمْ مَنْ يُخَالِلُ.

---

44) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

Kişi dostunun dini üzerindedir. Bu bakımdan sizden herhangi biriniz kimle dostluk yaptığını iyice düşünüp tedkik etsin.[45]

Edinilecek dost, mutlaka birtakım haslet ve sıfatlarla donanmış bir kimse olmalıdır ki, o sıfat ve hasletler sebebiyle onun arkadaşlığına özenilsin. O hasletler, arkadaşlıktan umulan faydalara göre şart koşulurlar. Zira şartın mânâsı amaca varmak için gereken şey demektir. Bu bakımdan amaca nisbet edilmekle şartları meydana gelir. Sohbetten dînî ve dünyevî birçok faydalar beklenir.

Dünyevî faydalara gelince... Arkadaşının malından veya makamından istifade etmek veyahut da sadece onun yüzünü görme ve arkadaşı olmakla yakınlık kurmak gibi faydalardır. Bu ise, bizim gayelerimizden değildir. Dinî faydalara gelince, o faydalarda da çeşitli gayeler bir araya gelir. Zira ilminden ve amelinden istifade etmek o faydalardandır. Kalbi teşviş eden ve şüpheye sürükleyen bir kimsenin eziyyetinden korunmak için onun mertebesinden istifade etmek o faydalardandır. Vakitlerini zaruri rızık yolunda harcamaktan kurtulmak için malından istifade etmek o faydalardandır. Önemli meselelerde yardım görmek de o faydalardandır. Bu bakımdan böyle bir arkadaş musibetlerde arkadaşı için bir destek ve çeşitli durumlarda da bir kuvvettir. O faydalardan biri de sadece onun duasıyla bereketlenmektir. Onların birisi de ahirette onun şefaatini talep etmektir. Çünkü seleften biri şöyle demiştir: 'Fazla ahiret kardeşi edininiz. Zira her mü'min için bir şefaat vardır. Umulur ki sen de kardeşinin şefaatine nail olursun'. *Garib'ut-Tefsîr*'de 'Allah, iman edip de sâlih amel işleyenleri bağışlar. Fazlından onlara fazlasını verir. Kâfirlere gelince.... Onlara şiddetli bir azab vardır' (Şûra/36) ayetinin yorumunda, 'Fazlından onlara fazlasını verir' cümlesi, 'Onlar ahiret kardeşleri için şefaat ederler. Dolayısıyla Allah da o kardeşlerini onlarla beraber cennete gönderir' denilmiştir.

Deniliyor ki: 'Allah Teâlâ kulunu affettiği zaman, onu din kardeşleri hakkında şefaatçı kılar'. İşte bu sırra binaen seleften bir grup sohbet, ülfet, arkadaşlık ve kardeşliği teşvik etmişler, uzlete

45) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Hâkim, (Ebu Hüreyre'den)

ve köşeye çekilmeyi kerih görmüşlerdir. İşte bunlar kardeşliğin faydalarıdır. Bu faydalardan herbiri birtakım şartları gerektirirler ki, o fayda ancak o şartlarla elde edilir. Biz o şartların izahını yapalım. Kısaca o şartlar şunlardır. Sohbet ve arkadaşlığını tercih ettiğin bir kimsede beş haslet bulunmalıdır.

1. Akıllı olmak.

2. Güzel ahlâklı olmak.

3. Fasık olmamak.

4. Bid'atçı olmamak.

5. Dünyaya fazla düşkün olmamak.

1. Akıllı Olmak

Akıllı olmaya gelince, o sermayedir, asıldır. Ahmak bir kimsenin arkadaşlığında hayır yoktur. Ahmak bir kimsenin arkadaşlığı, ne kadar uzun olursa olsun, neticesi küskünlük ve vahşete gider. Hz. Ali (r.a) ne güzel söylemiş: 'Câhille arkadaşlık yapma! Sen ondan uzak ol ve onu da kendinden uzak tut. Zira nice cahiller vardır ki, halim bir kimsenin arkadaşı olduğu zaman onu felâkete sürüklemiştir! Kişi arkadaşıyla kıyas edilir. Zira birşey için diğer birşeyde kıyas ve ölçü vardır. Rastladığı zaman kalbin kalp üzerinde delili vardır'.

Ahmak bir insanın arkadaşlığı nasıl böyle olmasın? Oysa ahmak senin faydanı istediği halde bazen sana zarar verir ve bilmediğinden ötürü yardım edeceği yerde kötülük yapmış olur. Bunun için şair şöyle demiştir: 'Ben akıllı bir düşmandan eminim, Fakat ahmak bir dosttan korkuyorum. Akıl tek çeşittir. Onun yolunu biliyorum. Delilik ise çeşit çeşittir'.

Bu sırra binaen denilir ki: 'Ahmak bir kimseden uzak olmak, Allah'a yakınlaşmak demektir'.

Süfyân es-Sevrî der ki: 'Ahmak bir kimsenin yüzüne bakmak yazılmış bir hatadır'.

Akıllıdan gayemiz, işleri olduğu gibi anlayan bir kimsedir. Bu işleri ya kendiliğinden anlar veya kendisine anlatıldığı ve öğretildiği zaman anlar.

2. Güzel Ahlâk

Güzel ahlâk ise, elbette dost edinilen bir kimsede aranan bir vasıftır. Zira nice akıllı kimseler vardır ki, şeyleri olduğu gibi idrâk etmektedir. Fakat gazab ve şehvet kendisine galebe çaldığı, cimrilik ve korkaklık kendisine galip geldiği zaman hevâsına tabi olur, ona itaat eder. Bildiği bir şeye bile bile aykırı hareket eder. Çünkü sıfatlarını yenmekten ve ahlâkını düzeltmekten acizdir. Bu bakımdan böyle bir kimsenin sohbetinde hiçbir hayır yoktur.

3. Fasık Olmamak

Fıskına ısrar ile devam eden fâsık ise, onun sohbet ve arkadaşlığında hiçbir fayda yoktur. Zira Alah'tan korkan bir kimse, büyük bir günaha ısrarla devam etmez. Allah'tan korkmayan bir kimsenin tehlikesinden hiçbir zaman emin olunmaz. Dostluğuna güvenilmez. Bil ki, o gayelerine göre değişir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Bizi anmak hususunda kalbine gaflet verdiğimiz bir kimseye itaat etme ki, o keyfinin ardına düşmüş ve işi haddini aşmak olmuştur.
>
> (Kehf/28)
>
> Onun için sen bizim Kur'an'ımızdan yüz çevirip de yalnız dünya hayatını isteyen kimselere bakma!
>
> (Tâhâ/16)
>
> Anan ve baban bilmediğin birşeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu takdirde kendilerine itaat etme. Onlara dünyada iyi bir şekilde sahiplik et!
>
> (Necm/29)
>
> Ve bana yönelenin yolunu tut!
>
> (Lokman/15)

Bu âyetin mefhumunda fâsık bir kimseden kaçmanın gerekli olduğu hususu vardır.

4. Bid'at Sahibi Olmamak

Bid'atçıya gelince, onun sohbetinde ihdas ettiği bid'atının başkalarına sirayet etmesi, o bid'atın kötülüğünün başkasına geçmesi tehlikesi verdır. Bu bakımdan bid'atçı bir kimse terkedilmeyi hak etmiştir. Nerede kaldı ki onunla arkadaş olmayı tercih edip seçmek... Hz. Ömer (r.a) arkadaşta dindarlığın aranmasına teşvik ederek -Said b. Müseyyeb'in rivayet ettiği bir eserde- şöyle demiştir:

> Doğruluk arkadaşlarını arkadaş edin! Böyle yaptığın takdirde onların himayesinde yaşarsın. Çünkü onlar genişlik zamanında süstürler. Belâlar zamanında hazırlık ve zahiredirler. Kardeşinin işini, en iyi mânâ üzerine hamlet. Seni ondan soğutucu bir iş görünceye kadar buna devam et. Düşmanından (uzak dur). Emin kimse ancak Allah'tan korkan kimsedir. Sakın fâcir ve fâsık bir kimse ile arkadaş olma ki, ondan sadece fısk ve fücur öğrenirsin. Onu sırrına muttali kılma. İşlerinde ancak Allah'tan korkanlarla istişare et!

Güzel ahlâka gelince... Alkame[46] vefat edeceği zaman oğluna hitaben yazmış olduğu vasiyetnâmesinde ne güzel dile getirmiştir.

> Ey oğlum! Erkeklerin sohbetine muhtaç olduğunda öyle bir kimse ile musahhih ve arkadaş ol ki, sen ona hizmet ettiğin zaman o seni korumuş olsun!... Onunla arkadaşlık ettiğin takdirde seni süslendirsin! Eğer nafakanın derdi seni oturttuğu zaman sana yardımda bulunsun! Öyle bir kimse ile arkadaşlık yap ki, sen elini hayır ile uzattığın zaman o elinin uzanmasına yardımcı olsun. Eğer senden bir iyilik görürse onu takdir etsin. Eğer bir kötülük görürse onu kapatsın. Öyle bir kimse ile arkadaşlık yap ki, ondan istediğin zaman sana versin. Sustuğun zaman seninle konuşsun. Başından bir belâ geçtiği zaman derdini kaldırmaya çalışsın. Öyle bir kimse ile arkadaşlık yap ki, söylediğin zaman senin sözünü tasdik etsin. Eğer ikiniz aynı şeyi isterse-

---

46) Alkame b. Amr b. Huseyn. Künyesi Ebu'l-Fadl'dır. Kûfelidir. Güvenilir bir insan olmakla beraber garib hadisler rivayet etmiştir. H. 56 senesinde vefat etmiştir.

niz, sana öncelik tanısın. Eğer ikiniz bir hususta karşılıklı hak iddiasında bulunursanız, seni nefsine tercih etsin.

Sanki bu vasiyetiyle sohbetin bütün haklarını bir araya getirmiş ve arkadaşın bütün bu haklara riayet etmesini şart koşmuştur.

İbn Eksem şöyle anlatır:[47] Halife Me'mun 'Bu sıfatlarla muttasıf bulunan bir arkadaş nerede bulunur?' dedi. Bunun üzerine kendisine şöyle dendi: 'Ya emir'el-mü'minîn! Onun, oğluna neden bu şekilde vasiyyette bulunduğunu biliyor musun?' Me'mun 'Hayır!' deyince, kendisine 'Oğlunun hiç kimse ile arkadaş olmamasını istedi de ondan böyle söyledi' dendi.

Ediblerden birisi şöyle demiştir: 'Halktan sırrını saklayacak ve ayıbını örtecek bir kimse ile arkadaş ol! Böyle bir kimse felaketlerde yanında olur. Genişlikte de seni kendi nefsine tercih eder. İyiliğini yayar, kötülüğünü kapatır. Eğer sen böyle bir arkadaş bulamazsan kendi nefsinden başka bir kimse ile arkadaşlık etme!'

Hz. Ali şöyle demiştir: 'Senin hakikî kardeşin odur ki seninle beraber olur. Senin faydan için nefsine zarar vermeye razı olur. O öyle kimsedir ki, zamanın felaketleri kapını çaldığında o derli toplu olan durumunu dağıtır ki, senin dağınık durumunu toplamış olsun'.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: 'Sadece şu iki kişiden biriyle arkadaşlık yap: a) Kendisinden dinin hakkında birşey öğrenip faydalandığın kişi, b) Kendisine dini öğrettiğin ve senden öğrendiğinden faydalanan kişi... Bunların dışında üçüncü bir kişi görürsen uzaklaş!'

Demişlerdir ki; insanlar dört sınıftır:

1. Tamamen tatlıdır. Kendisine hiç doyum olmaz.

2. Acıdır. Hiç birşey yenilmez.

3. Kendisinde eksiklik vardır. Böyle bir kimse senden almadan önce sen ondan al!

---

47) Eksem veya Ektem... Künyesi Ebu Muhammed Yahya b. Ektem b. Muhammed b. Kutam'dır. Meşhur bir kadı ve fakihtir. H. 43 senesinde 83 yaşında vefat etmiştir.

4. Kendisinde burukluk vardır. Sen bundan ancak ihtiyaç zamanında faydalan!

Câfer-i Sâdık (r.a) demiştir ki: Şu beş grupla arkadaşlık yapma:

1. Yalancı ile arkadaşlık yapma! Çünkü sen daima aldanabilirsin. O serap gibidir. Uzağı sana yaklaştırır. Yakını da senden uzaklaştırır.

2. Ahmakla arkadaşlık yapma! Çünkü ahmakla hiçbir yere varamazsın. O sana fayda vermeyi istediği halde zarar verir.

3. Cimri ile arkadaşlık yapma! Çünkü o, senin en fazla muhtaç olduğun şeyi senden esirger.

4. Korkak ile arkadaşlık yapma! Çünkü o, seni ele verir ve şiddet anında kaçar.

5. Fâsıkla arkadaşlık yapma! Zira o seni bir çiğnem yemek veya daha azına fedâ edebilir!

Bunun üzerine Câfer-i Sâdık'a şöyle soruldu: 'Bir lokma ekmekten daha azından neyi kasdediyorsun?' Şöyle cevap verdi: 'Yemeğe tamah edip arkadaşını feda eder. Sonra onu da elde etmez!'

Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: 'Güzel ahlâklı bir fâsıkın bana arkadaşlık yapması, kötü ahlâklı bir âlimin arkadaşlık yapmasından daha sevimli gelir bana...'

Ahmed b. Ebi'l-Havârî der ki: Hocam, Ebu Süleyman ed-Dârânî bana şöyle dedi: 'Ya Ahmed! Sakın şu iki kişinin birinden başka kimse ile arkadaşlık yapma.

a) Öyle bir kişi ile arkadaşlık yap ki dünyalığında ondan istifade edebilesin.

b) Veya öyle bir kişi ile arkadaşlık yap ki onun sohbeti sayesinde gittikçe gelişir ve ahiretin için ondan fayda görürsün. Bu iki sınıftan başkasıyla arkadaşlık yapmak büyük bir ahmaklıktır'.

Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Tüsteri şöyle demiştir: Üç sınıf insanın arkadaşlığından sakın:

1. Gaflette olan zâlimler.

2. Yağcı olan âlimler.

3. Cahil olan mutasavvıflar.

Bu kelimelerin çoğu, arkadaşlığın bütün gayelerini kapsamaktadır. Arkadaşlığın bütün gaye ve hedeflerini kapsayan şeyler, daha önce zikrettiğimiz maksadların mülâhazası ve o maksadlara göre şartların gözetilmesinden meydana gelendir. O halde dünya maksadlarında arkadaşlık için şart koşulan, ahiret arkadaşlığı için şart koşulmaz. Nitekim Bişr el-Hafî der ki: Arkadaşlar üç gruptur:

1. Ahiretin için arkadaş

2. Dünyan için arkadaş

3. Kendisiyle yakınlık kurman için arkadaş

Bu maksadların hepsinin bir kişide bulunması pek az olur. Bu maksadlar bir cemiyet arasında dağılır. Şüphesiz ki, o cemaat hakkında şartlar da dağılır.

Me'mûn b. Harun er-Reşid şöyle demiştir: Arkadaşlar üç gruptur. Onların birincisinin misali, gıdanın misaline benzer. İnsan onsuz yapamaz. Diğeri ilaca benzer. İnsan bazen ona muhtaç olur, bazen olmaz. Üçüncü grup ise, hastalığa benzer! İnsan hiçbir zaman ona muhtaç değildir. Fakat bazen insan ona mübtela olur. Bu üçüncü arkadaş öyle bir arkadaştır ki, kendisinde hiçbir fayda yoktur.

Denildi ki, insanların misali, ağaç ve bitkilerin misali gibidir. Onların bir kısmının gölgesi vardır, fakat meyvesi yoktur. İşte bu dünyada fayda veren, fakat ahirette faydası olmayan bir kimsenin misalidir. Çünkü dünyanın faydası gölge gibidir. Çabuk kaybolup gider. Bir kısmı da vardır ki, meyvesi var, fakat gölgesi yoktur. Bu da ahiret için elverişli olan, fakat dünya için elverişli olmayan bir kimsenin misali gibidir. Bir kısmı da vardır ki, hem meyvesi, hem de gölgesi vardır. Bir kısmı da vardır ki, ne meyvesi, ne de gölgesi vardır. 'Ummu Gilan' ağacı gibi... Elbiseleri yırtar, kendisinde ne yiyecek ne de içecek vardır. Bunun hayvanlardan misali fare ve akreptir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur.

> (Hak dinden çıkan) insan, zararı faydasından daha yakın olana tapar. Taptığı şey ne fena dosttur, ne kötü arkadaştır!
>
> (Hac/13)

Denilmiştir ki; insanlar çeşitlidir. Tıpkı ağaçların bir olmadığı gibi. Onların da bir olmadığını müşahede edersin. Birinin tatlı meyvesi vardır. Diğerinin ise ne tadı, ne de meyvesi. Kişi ahiret kardeşi edinip kendisinden istifade edecek birini bulmadığında tek başına kalması daha evlâdır. Nitekim ashâb-ı kirâmın güzîdelerinden olan Ebuzer Gıfâri (r.a) şöyle demiştir: 'Tek başına kalmak, kötü arkadaştan daha hayırlıdır. Salih arkadaş ise, tek başına kalmaktan hayırlıdır'. Ebuzer'in bu sözü, *merfû* olarak da rivayet edilmiştir.[48]

Dindarlığın olmasına ve fâsıklığın olmamasına gelince... Allah Teâlâ 'Bana dönüş yapanın yoluna tâbi ol' (Lokman/15) buyurmuştur. Bir de fâsıklığı ve fâsıkları görmek günahı kalbe kolaylaştırır. Kalbin günahtan duyduğu nefreti dumura uğratır. Nitekim Said b. Müseyyeb şöyle demiştir: 'Bu tür kimselerin arkadaşlığında selâmet yoktur'. Selâmet ancak bunlardan uzak yaşamaktadır.

> Ve boş söz konuşanlara rastgeldikleri zaman bulaşmadan, iyi bir şekilde yüz çevirip geçerler.
>
> (Furkan/63)

Ayet-i celiledeki 'selâm' kelimesi 'selâmet' mânâsına gelir. Kelimedeki 'elif' selâmet kelimesinde 'he' harfinin karşılığıdır. Ayetin mânâsı 'Onlar derler ki; biz sizin günahınızdan selâmette kaldık. Siz de bizim şerrimizden selâmette kaldınız'.

İşte buraya kadar zikrettiğimiz hasletler, kardeşliğin mânâ, şart ve faydalarından belirtmek istediklerimizdi.

Biz şimdilik kardeşliğin hakları, gerekleri ve o hakları yerine getirme yollarını açıklamaya dönelim.

Dünyaya haris olan bir kimsenin arkadaşlığı, öldürücü zehirdir. Zira tabiatlar, kendisini başkasına benzetmek ve başkasına uymak üzere yaratılmışlardır. Belki bir tabiat diğer tabiattan sahibinin haberi olmaksızın çalar. Bu bakımdan dünyaya haris olan bir kimse ile oturmak insanı hırsa sevkeder. Zâhid bir kimse ile oturmanın insanı dünyada zâhid yapmaya sevkettiği gibi... İşte

---

48) Hâkim, *Menakıb*; Beyhakî, Ebu Şeyh ve Ebu Hilâl el-Askerî, *Emsâl*, (Sadaka b. Ebî İmran'dan)

bundan dolayıdır ki, dünya peşinde koşanların sohbeti mekruhtur. Ahirete teşvik edenlerin sohbeti de müstehabtır.

Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'İbâdet ve tâatları, Allah'tan utanan bir kimse ile oturmak suretiyle ihya ediniz'.

Ahmed b. Hanbel (r.a) şöyle der: 'Beni belâya kendisinden utanmadığım bir kimsenin arkadaşlığı sürükler'.

Lokman Hekim, oğluna şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: 'Ey oğul! Âlimlerle beraber otur. Dizlerini onların dizlerine daya; zira kalpler hikmetle -ölü arazinin yağmur damlalarıyla dirilmesi gibi- dirilirler'.

İKİNCİ BÖLÜM

Kardeşlik ve Sohbet Hakları

Kardeşlik akdi iki şahsın arasındaki bağlantıdır. Tıpkı eşlerin arasındaki nikah akdi gibi.. *Nikah Âdâbı* bölümünde geçtiği gibi nikah, yerine getirilmesi farz olan birtakım hakları gerektirir ki, bu hakları nikahın hakkı olarak yerine getirmek mutlaka lazımdır. İşte kardeşlik akdi de böyledir. Bu bakımdan kardeşinin senin üzerinde malda, nefiste, dilde ve kalpte hakkı vardır. Onu affetmek, ona duada bulunmak, ona karşı samimi ve dürüst olmak, vafekâr bulunmak, kolaylık göstermek, tekellüf ve teklifi terketmek vazifendir. Bunların tamamı sekiz haktır.

Birinci Hak

Birinci hak maldadır. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْاَخَوَيْنِ مَثَلُ الْيَدَيْنِ تَغْسِلُ اِحْدَاهُمَا الْاُخْرٰى.

> İki kardeşin misali, iki elin misali gibidir: Biri diğerini yıkadığı gibi kendisini de yıkar.[49]

Hz. Peygamber, iki kardeşi el ile ayağa değil, iki ele benzetmiştir. Çünkü iki el, aynı hedef için yardımlaştıkları gibi kardeşler de yardımlaşırlar. Kardeşlikleri ancak aynı hedef için kardeşlik yaptıkları zaman tahakkuk eder. Onlar bir yönden bir kişi gibidirler. Böyle olmaları onların sıkıntıda da, genişlikte de ortak olmalarını gerektirir. Malda ve hâlde müşterek olmalılar. Özellik ve nefsin tercihi ortadan kalkmalıdır.

Arkadaşlarla beraber malda tâkip edilen yol üç mertebeye ayrılır.

---

49) Bundan önceki bölümde geçmişti.

1. O mertebelerin en düşüğü arkadaşını kölen ve hizmetçin gibi görüp, malın fazla kısmından onun ihtiyacını gidermektir. Onun ihtiyacı olduğu zaman, senin de ihtiyacından fazla malın varsa, o istemeden vermelisin. Onu istemeye mecbur etmemelisin. Eğer onu istemeye mecbur edersen kardeşlik hakkında son derece kusurlu davranmış olursun.

2. İkinci derece, onu kendi nefsinin yerine koymaktır. Malında onun ortaklığına razı olmaktır. Onu kendi nefsinin yerine koymalısın ki, malının yarısını ona vermeye nefsin razı olsun. Hasan Basri (r.a) şöyle demiştir: 'Bizden önceki müslümanların herhangi biri peştemalını ortadan ikiye böler, bir kısmını kardeşine verirdi'.

3. Üçüncü derece -ki derecelerin en yücesidir- kardeşini kendi nefsine tercih etmen ve onun ihtiyacını kendi ihtiyacından önce görmendir. Bu derece, sıddîklerin derecesidir. Sevişenlerin derecelerinin en son mertebesidir. Kardeşinin nefsini kendi nefsine tercih etmen de bu derecenin meyvelerindendir. Nitekim rivayet edildi ki, sûfilerden bir cemaat halifeye ihbar edildi. Halife boyunlarının vurulmasını emretti. O grubun içinde Ebu'l-Hasan Nusî[50] de vardı. Bu zat, bütün arkadaşlarından önce cellâdın önüne çıktı ki, ilk öldürülen kendisi olsun. Kendisine neden böyle yaptığı sorulduğunda dedi ki: 'Ben şu anda kardeşlerimi nefsime tercih etmek istiyorum'. Onun böyle yapması, diğer arkadaşlarının kurtuluşuna vesile oldu. Nitekim bu durum uzun bir hikâyede anlatılmıştır.

Eğer sen kardeşin hakkında böyle davranamıyorsan, bil ki kardeşlik akdi sizin içinizde daha yapılmamıştır. Böyle olmayan arkadaşlık, samimi olmayan bir arkadaşlıktır. Böyle arkadaşlığın akıl ve din açısından hiçbir değeri yoktur. Meymun b. Merhan şöyle demiştir: 'Kim kardeşlerinin iyilik yapmayı terketmelerine razı olursa, o gitsin de kabristandakilerle arkadaşlık yapsın'.

Dünya derecesine gelince... Bu derece de din sahiplerinin nezdinde makbul bir derece değildir. Rivayete göre, zamanın şeyhlerinden biri olan Utbe el-Gulam, kardeş olduğu bir kimsenin evine gelerek, ona dedi ki:

- Benim senin malından dört bin dirheme ihtiyacım var.

---

50) İsmi Ahmed b. Muhammed'dir. Sırrî es-Sakatî ile uzun zaman arkadaşlık yapmıştır. Cüneyd'in emsallerindendir. H. 295 senesinde vefat etmiştir.

- İki bin al!

- Sen dünyayı Allah'a tercih ettin. O halde, Allah için kardeşlik iddiasından utanmaz mısın ki böyle dersin?

Dünya derecesinde olan kardeşlikler ile en uygun olan dünya işlerinde de muamele etmemektir. Ebu Hâzım şöyle demiştir: 'Allah yolunda senin bir kardeşin olduğu zaman dünya işlerinde onunla muamele etme'. Ebu Hâzım bu sözüyle dünyevî derecede olan kardeşliği kasdetmiştir. En büyük mertebeye gelince... O mertebe öyle bir mertebedir ki Allah Teâlâ mü'min kullarını onunla tavsif demiştir:

> O kimselerdir ki, rablerine itaate icabet etmişler ve namazı gereği üzere kılmışlardır. İşleri de aralarında danışma iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcarlar.
>
> (Şura/38)

Yâni onlar, mallarını ayrılmayacak derecede birbirine katmışlardır. Onların bir kısmı yükünü kardeşinin yükünden ayırmazdı. Selef-i salihînden bazıları 'Benim pabucum' diyen bir kimse ile kardeşlik yapmazlardı. Çünkü böyle bir kimse, pabucu kendi nefsine izafe etmektedir. Feth el-Mevsılî bir kardeşinin evine geldi. Kardeşi evde yoktu. Onun aile efradına emretti. Kadın, sandığını çıkardı ve açtı. Feth, ihtiyacı kadar parayı aldı, gitti. Adam evine gelince cariyesi, Feth'in yaptıklarını aynen haber verdi. Adam sevinerek cariyesine şöyle dedi: 'Eğer senin bu dediklerin doğruysa sen Allah rızası için âzâd edildin'. Bütün bunları kardeşinin yaptığına sevindiği için yapmıştır.

Bir zat, Ebu Hüreyre'nin huzuruna gelerek dedi ki:

- Ben Allah rızası için seninle kardeş olmak istiyorum.

- Sen kardeşliğin hakkı nedir biliyor musun?

- Bana bildirsene!

- Kardeşliğin hakkı şudur: Sen dinar ve dirhemini benden daha önce kullanmamalısın.

- Ben şimdilik bu mertebeye varmış değilim.

- O halde benden uzaklaş!

Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelabidin (r.a) bir kişiye şöyle dedi: 'Sizin herhangi biriniz elini kardeşinin cebine veya kesesine sokup onun izni olmadan istediği kadar parayı alabilir mi?' Adam 'hayır' deyince, Zeynelâbidin 'O halde siz kardeş değilsiniz!' dedi.

Bir grup Hasan Basrî'nin (r.a) huzuruna girip dediler ki:

- Ey Ebu Said! Sen namaz kıldın mı?

- Evet kıldım!

- Çarşıdakiler daha namaz kılmadılar!

- Kim dinini çarşıdakilerden alır? İşittiğime göre, onlar parayı kardeşlerinden esirgiyorlarmış!

Bu sözünü onların yaptıklarına hayret ettiği için söylemiştir. Bir kişi İbrahim b. Edhem'in yanına vardı. İbrahim b. Edhem Kudüs-ü Şerif'e gitmekteydi. Yanına varan kişi dedi ki:

- Seninle bu seferde arkadaş olmak istiyorum!

- Senin malına senden daha fazla tasarruf edip sahip olayım diye mi benimle arkadaşlık yapıyorsun?'

- Hayır, bunun için değil.

- Senin doğru söylemen hoşuma gitti.

Râvi der ki, İbrahim b. Edhem, kendisine bir kişi arkadaş olduğu zaman, ona muhalefet etmezdi ve ancak kendisine uygun olan kimse ile arkadaşlık yapardı.

Ayakkabı bağı yapan bir kimsenin bir ara İbrahim b. Edhem ile arkadaşlık yaptığı rivayet edilir. Adamın birisi seferde bir konakta İbrahim b. Edhem'e bir çanak yahni verdi. İbrahim arkadaşının dağarcığını açtı, ondan bir top ayakkabı bağı aldı. Onu tirit kabına koyup hediyeyi sahibine verdi. Arkadaşı geldiği zaman 'Bağlar nerede?' diye sordu. İbrahim 'Senin yediğin tirit ne oldu?' (Yâni onun yerine verdim). Adam 'Sen ona iki veya üç tane verseydin yeterdi' dedi. İbrahim 'Sen müsamaha et ki, sana müsamaha edilsin'. Yine bir defasında arkadaşının merkebini verdi. Arkadaşı geldiğinde hiçbir şey söylemedi, arkadaşı İbrahim'in böyle yapmasını 'kerih' bile görmedi.

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Rasûlullah'ın sahâbîlerinden bir zata bir koyun kellesi hediye edildi. O zat dedi ki: 'Benim filân kardeşim benden daha muhtaçtır'. Kelleyi getireni ona gönderdi. O

da başkasına göndermek suretiyle kelle dönüp dolaştı, yedi el değiştirdikten sonra yine eski zatın eline geçti'.

Rivayet ediliyor ki, Mesruk b. Ecda ağır bir borcun altına girdi ve aynı zamanda kardeşi Hayseme'nin de borcu vardı. Ravi der ki: 'Mesruk gidip Hayseme'nin haberi olmadığı halde onun borcunu ödedi. Hayseme de Mesruk'un haberi olmadığı halde onun borcunu ödedi'.

Rasûlullah (s.a) Abdurrahman b. Avf ile Said b. Rebi'i kardeş yaptığı zaman, Said b. Rebi, kardeşi Abdurrahman b. Avf'ı malında kendi nefsine tercih etti. Bunun üzerine Abdurrahman 'Bunların ikisine de Allah Teâlâ senin için bereket versin' şeklinde dua ettikten sonra malı ikiye böldü. Abdurrahman'ın yaptığı eşitliktir. Kardeşini kendi nefsine tercih etmek ise, müsavattan daha üstündür.

Ebu Süleyman Dârânî şöyle demiştir: 'Eğer bütün dünya benim olsaydı, ben o dünyanın tamamını kardeşlerimden birinin ağzına koysaydım, yine de onu kardeşime az görürdüm'.

Yine o şöyle demiştir: 'Ben kardeşlerimden herhangi birisinin ağzına lokmayı verdiğimde, o lokmanın tadını kendi boğazımda hissederim'.

Kardeşlere infak fakirlere sadakadan üstün olduğu için Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Muhakkak ki, Allah yolundaki kardeşime verdiğim yirmi dirhem bence miskinlere sadaka olarak verdiğim yüz dirhemden daha sevimlidir'.

Yine Hz. Ali şöyle demiştir: 'Bir avuç yemek yapıp Allah yolundaki kardeşlerimi çağırsam bence bir köleyi âzâd etmekten daha sevimlidir'.

Bütün bu zevât-ı kirâmın, kardeşini kendi nefsine tercih etmekteki çabaları şüphesiz ki, Hz. Peygamber'e uymalarından ileri gelmektedir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) bir ashabıyla beraber bir ağaçlığa girdiler. Hz. Peygamber o ağaçlıktan iki misvak kesti. Onların biri eğri, diğeri ise düzgün idi. Düzgün olanını ashabına uzattı. Ashabı 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sen düzgün misvakı almaya daha lâyıksın. Bunun üzerine Rasûlullah şöyle buyurdu:

مَامِنْ صَاحِبٍ يَصْحَبُ صَاحِبًا وَلَوْ سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ اِلاَّ سُئِلَ عَنْ صُحْبَتِهِ هَلْ اَقَامَ فِيهَا حَقَّ اللّٰهِ اَمْ اَضَاعَهُ.

> Hiçbir arkadaş yoktur ki, günün bir saatinde bile birisiyle arkadaşlık yapsın da onun arkadaşlığından sorulmasın. Acaba o arkadaşlıkta Allah'ın hakkını yerine getirmiş midir, yoksa zayi mi etmiştir?[51]

Rasûlullah bu hadîs-i şerîfleriyle işaret buyurmuştur ki, arkadaşı kendi nefsine tercih etmek, arkadaşlık açısından Allah'ın hakkını yerine getirmek demektir.

Hz. Peygamber bir ara yıkanmak üzere bir kuyunun yanına vardı. Bu arada Huzeyfe b. Yeman, Rasûlullah'a sütre (perde) olmak üzere bir elbise tuttu ve Rasûlullah'ı böylece setretti. Yıkanıncaya kadar bu durum devam eti. Sonra Huzeyfe (r.a) oturup yıkanmak isteyince Rasûlullah (s.a) bu sefer elbiseyi tuttu ve Huzeyfe'yi halkın gözünden örtmek istedi. Fakat Huzeyfe Rasûlullah'ın kendisine bu şekilde hizmet etmesine bir türlü razı olmayıp şöyle dedi: 'Annem ve babam sana fedâ olsun ey Allah'ın Rasûlü! Böyle yapma!' Fakat Huzeyfe'nin didinmesi boşunaydı. Çünkü Hz. Peygamber onun iyiliğine karşılık vermek istiyordu ve böylece Huzeyfe yıkanıncaya kadar elbiseyi de tuttu. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَا اصْطَحَبَ اثْنَانِ قَطُّ اِلاَّ كَانَ اَحَبُّهُمَا اِلَى اللّٰهِ تَعَالٰى اَرْفَقَهُمَا بِصَاحِبِهِ.

> Arkadaşlık yapan iki kişinin Allah nezdinde en sevimlisi arkadaşına en şefkatli davranandır.[52]

Rivayet ediliyor ki, Mâlik b. Dinar ve Muhammed b. Vası, Hasan Basrî'nin evine gittiler. O sırada Hasan evde değildi. Muhammed b. Vâsı, Hasan Basrî'nin yattığı karyolanın altından, içinde yiyecek bulunan bir sepet çıkardı ve o sepetten yemeğe başladı. Malik kendisine 'Ev sahibi gelinceye kadar elini tut, yeme!' dediyse de Muhammed b. Vâsı kulak asmadan yemeye devam etti. Çünkü Muhammed b. Vâsı, Mâlik'ten daha cömertti. Ahlâk bakımından da Mâlik'ten daha üstündü. Bu arada Hasan Basrî içeri geldi ve dedi ki: 'Ey Mâlik! biz de Muhammed'in yaptığı gibi yapıyorduk'.

---

51) Irakî bu hadisin aslına rastlamadığını kaydetmiştir. Ancak Zebidî *İthaf'us-Saade* adlı şerhinde böyle bir hadisin mevcudiyetine taraftar görünür ifadeler kullanmaktadır.

52) Daha önceki bölümde geçmişti.

Hasan Basrî (r.a) bu sözüyle arkadaşlarının evlerinde serbest davranmanın arkadaşlıktaki samimiyetten ileri geldiğine işaret etmektedir. Nasıl böyle olmasın? Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Yâhut anahtarları ellerinizde bulunan evlerden, yâhut dostlarınızın evlerinden yemenizde bir güçlük yoktur.

(Nûr/61)

Bu ayette dostu, insanın ailesi gibi sayılmıştır. Çünkü eskiden kardeş, evinin anahtarlarını Allah yolundaki kardeşine teslim eder ve istediği gibi kullanmasına müsaade ederdi. Buna rağmen din kardeşi, takvânın hükmüne sarılarak yemekten sakınırdı. Tâ ki Allah Teâlâ Nûr sûresinin 61. ayetini inzâl buyurup arkadaş ve dostların yemeklerinde rahat hareket edebileceklerine izin verinceye kadar.

İkinci Hak

Kardeşi istemeden önce, kardeşinin ihtiyaçlarını yerine getirmek ve bizzat onlara koşmak suretiyle yardım etmektir. Onun ihtiyaçlarını özel ihtiyaçlarından önce görmektir. Nitekim mal ile yardım etmenin dereceleri olduğu gibi, hakkın da dereceleri vardır... O derecelerin en düşüğü kudreti olduğu ve kardeşi istediği anda onun ihtiyacına koşmaktır. Fakat yardım ederken güler yüzle, seve seve ve kendisine bu vazifeyi yükleyen arkadaşına minnettar olarak yardım etmelidir.

Âlimlerden biri şöyle demiştir: Sen kardeşinden herhangi bir ihtiyacının yerine getirilmesini istediğin zaman, senin o ihtiyacını yerine getirmezse, ikinci bir defa ona hatırlat. Belki de unutmuş olur. Eğer ikinci defa hatırlatmana rağmen yapmazsa, onun üzerine tekbir getir ve şu ayeti oku:

Ölüler! Allah Teâlâ onları diriltip haşredecektir.

(En'am/36)

(Yani onun ölü olduğunu düşün ve cenaze namazını kıl). İbn Şübrime[53] kardeşlerinden birisinin büyük bir ihtiyacını yerine ge-

53) Künyesi Ebu Abdullah'tır. Kadı ve fakihti. Kûfe'de tabiînden sayılıyordu. Şâyân-ı itimad bir kimseydi. H. 44 senesinde vefat etmiştir.

tirdi. İhtiyacı yerine getirilen zat, kendisine bir hediye getirdi. Bunun üzerine İbn Şübrime sordu:

- Bu getirdiğin ne?

- Bana yaptığın iyiliğin karşılığı...

- Allah sana afiyet ihsan etsin! Malını al götür. Sen kardeşinden herhangi bir ihtiyacının yerine getirilmesini istediğin zaman o da, o ihtiyacını yerine getirmek için kendini yormazsa hemen abdest al ve o kardeşinin üzerinde dört tekbir getir ve onu ölmüş say!

Câfer b. Muhammed şöyle demiştir: 'Ben düşmanlarımın ihtiyaçlarını karşılamaya acele ediyorum. Çünkü onların ihtiyaçlarını yerine getirmeyip isteklerini vermediğim takdirde bir daha benden birşey istemeyeceklerinden korkuyorum'.

Düşmanlar hakkında hüküm bu ise dostlar hakkında nasıl olmalıdır? Seleften bazı kimseler arkadaşının aile efradının hâlini, arkadaşının ölümünden kırk sene sonraya kadar sorar, onların ihtiyaçlarını yerine getirir, her gün onlara gider, onların ihtiyacını verirdi. Zaten onlar sadece babalarının vücudunu kaybetmiş sayılırlardı. Babalarının hayatında ondan görmediklerini dostundan görürlerdi. Onlardan herhangi biri kardeşinin kapısına gider ve derdi ki: 'Yağınız var mı? Tuzunuz var mı? Bir ihtiyacınız var mı?'

Kardeşinin haberi olmadan böyle yapardı. Şefkat ve kardeşlik de zaten böyle yapmakla belli olur. Kişi kendi nefsine şefkat ettiği gibi, kardeşine şefkat etmezse, onun şefkatında hayır yoktur. Meymun b. Mihran şöyle demiştir: 'Dostluğu sana fayda vermeyenin düşmanlığı da sana zarar vermez'.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلاَ وَاِنَّ لِلّٰهِ اَوَانِى فِى اَرْضِهِ وَهِىَ الْقُلُوبُ فَاَحَبُّ الْاَوَانِى اِلَى اللّٰهِ تَعَالٰى اَصْفَاهَا وَاَصْلَبُهَا وَاَرَقُّهَا.

İyi bilin ki Allah Teâlâ'nın yeryüzünde kapları vardır. O kaplar da kalplerdir. Bu bakımdan kalplerin Allah nezdinde en sevimlisi en saf en sağlam ve en ince olanıdır.[54]

---

54) Taberânî, (Ebu Utbe'den)

Yani günahtan en saf olan, dinde en kuvvetli olan ve kardeşleri hakkında en ince olandır. Kısacası kardeşinin ihtiyacı, senin ihtiyacın gibi olmalı veya ihtiyacından daha önemli olmalıdır. Sen kendi ihtiyaçlarını nasıl karşılıyorsan, kardeşinin de hallerinden gafil olmayarak onun ihtiyaçlarını da araştırmalısın. Onu istemeye mecbur etmemelisin. Aksine onun ihtiyacını kendi ihtiyacın gibi görüp yerine getirmelisin. Bunu yaparken nefsine herhangi bir pay vermemelisin. Aksine senin yardımını kabul ettiğinden dolayı onun ihtiyacını yerine getirmeye fırsat verdiği için ona minnettar olmalısın. Sadece ihtiyacını yerine getirmekle kalmamalısın. Aksine başlangıçta ihtiyacından fazla vermek suretiyle ikramda bulunmalı, onu kendi nefsine tercih etmeli, akrabalarına ve evlâdına takdim etmelisin.

Hasan Basrî şöyle derdi: 'Allah yolunda ki kardeşini teşyi eden bir kimseyi, Allah Teâlâ kıyamet gününde arşının altında meleklerin refakatinde teşyi ettirir'.

Eserde vârid olmuştur. Allah yolundaki bir kardeşiyle bir araya gelmeyi arzu ederek ziyaret eden bir kimseyi bir melek arkasından şöyle çağırır: 'Güzel oldun! Yani attığın adımlar hayırlıdır ve cennet de sana güzelleştirildi'.[55]

Ata b. Ebî Rebah şöyle demiştir: 'Üç günden sonra kardeşlerinizi arayınız. Eğer hasta iseler ziyaret ediniz. Eğer meşgul iseler yardımda bulununuz. Eğer unutmuşlarsa onlara hatırlatınız'.

Rivayet ediliyor ki, İbn Ömer (r.a) Hz. Peygamber'in huzurunda iken durmadan sağına soluna bakıyordu. Rasûlullah, dikkatini çeken bu durumu İbn Ömer'e sordu. İbn Ömer 'Yâ Rasûlallah! Ben bir kişiyi seviyorum. Onu arıyor, fakat bulamıyorum' diye cevap verdi. Hz. Peygamber (s.a) buna karşılık olarak şöyle buyurdu:

إِذَا اَحْبَبْتَ اَحَدًا فَسَلْهُ عَنْ إِسْمِهِ وَاِسْمِ اَبِيهِ وَعَنْ مَنْزِلِهِ فَاِنْ كَانَ مَرِيضًا عُدْتَهُ وَاِنْ كَانَ مَشْغُولاً اَعَنْتَهُ.

Sen bir kimseyi sevdiğin zaman, ismini, babasının adını ve evini sor! Bunları bildiğin takdirde, eğer hastaysa ziyaret, meşgulse kendisine yardım edersin.[56]

---

55) Daha önceki bölümde geçmişti.

56) Harâitî, *Mekârim-i Ahlâk*; Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (*zayıf* bir senedle); Tirmizî

Diğer bir rivayette 'Onun dedesinin ismini, mensup olduğu soy ve sopunu sor!' ibaresi vardır. Şa'bî, birisinin yanına oturup sonra 'Ben onun yüzünü tanıyor, fakat ismini tanımıyorum' diyen bir kimse hakkında 'O ahmakların tanımasıdır' dedi.

İbn Abbas'a 'Sence insanların en sevimlisi kimdir?' diye sorulduğunda, şöyle demiştir: 'Arkadaşım'. Yine İbn Abbas şöyle demiştir: 'Hiçbir ihtiyacı olmadığı halde, üç defa benim meclisime gelen bir kimsenin mükâfatının ne kadar çok olacağını tahmin bile edemem'.

Said b. As şöyle demiştir: 'Üç defa benimle beraber oturan bir kimse için artık, bana yaklaştığı zaman onunla sevinirim. Konuştuğu zaman yüzümü ona çeviririm. Oturduğum zaman kendisine yer açarım'.

Nitekim Allah Teâlâ Feth sûresinde şöyle buyurmuştur: 'Onlar aralarında merhametlidirler' Hakikî müslümanların şefkat ve ihtiramına işarettir bu ayet... Lezzetli bir yemeği veya sevinçli bir meclisi kardeşi olmaksızın geçirmemesi de şefkattendir. Hatta kardeşi olmadığı takdirde onun olmayışından dolayı hayatı kederli olmalıdır. Kardeşinden ayrıldığından dolayı üzülmelidir.

Üçüncü Hak

Bazen susan, bazen de konuşan dildir. Sükuta gelince... Kardeşinin bulunmadığı bir yerde onun ayıplarını söylemeyip susmaktır. Hatta kardeşinin konuştuklarını reddetmek hususunda da susmalı, duymamış gibi davranmalı, onunla mücadele ve münakaşa etmemeli, onun hâllerini araştırmaktan kaçınmalıdır. Onu bir yolda veya herhangi bir ihtiyacın peşinde koşarken gördüğü zaman o konuşmadan önce onun gayesini, geldiği yeri ve gideceği yeri sormamalıdır. Çünkü çok zaman bunları belirtmek ona ağır gelir veya yalan söylemek mecburiyetinde kalabilir. Arkadaşının kendisine söylediği sırlarını saklamalı, hiçbir zaman onları başkasına aktarmamalıdır. Hatta en yakın arkadaşlarına bile... Arkadaşından ayrıldıktan sonra bile, onun arkadaşlık zamanına ait sırlarından bir şeyi açıklamamalıdır. Çünkü böyle yapmak tabiatın ve vicdanın kötülüğünden ileri gelir. Arkadaşının arkadaşlarını, aile efradını ve çocuklarını tenkid etmekten de çekinmelidir. Başkasının arkadaşını tenkid etmesini de hikâye etmemelidir. Çünkü başkasının küfrünü sana nakleden, sana küfretmiş olur. Nitekim Enes (r.a) 'Hz.

Peygamber hiçbir kimseye, hoşuna gitmeyecek bir sözü yüzüne vurmazdı' der.[57]

Çünkü eziyet, haberi ilk getirenden, sonra da onu söyleyenden olur. Evet, başkasından arkadaşının lehinde dinlediklerini gizlemesi uygun bir hareket değildir. Çünkü arkadaşı önce hakkındaki medh ve senayı nakleden zattan sonra da o senayı yapandan razı olup onunla sevineceği muhakkaktır. Böyle bir durumu gizlemek, özellikle çekememezlikten gelmektedir. Kısacası arkadaşını üzen her konuşmayı ister mücmel, isterse mufassal olsun, nakletmekten çekinmelidir. Ancak emr-i bi'l-mâruf veya nehy-i an'il-münker hususunda konuşmak kendisine gerekirse, o zaman durum değişir. Zira bu durumda arkadaşının kalbi kırılacaktır diye susmak doğru değildir. Çünkü böyle bir hususta konuşmak esasında arkadaşına iyilik yapmaktır. Her ne kadar arkadaşı böyle bir konuşmayı zahirde aleyhinde telâkki ederse de. Arkadaşının kötülüğünü, ayıplarını ve aile efradının kötülüklerini zikretmeye gelince... Bu, gıybet kısmına dahildir. Hangi müslümanın hakkında olursa olsun bu şekilde gıybet yapmak haramdır. Seni bu tür gıybetten iki şey alıkoymaktadır:

Birincisi, sen kendi nefsinin durumunu düşünmelisin. Eğer kendi durumunda tenkid edilecek birşey görürsen, o zaman müslüman kardeşinde gördüğün kusuru kendi kusuruna kıyasla normal kabul etmelisin. Takdir etmelisin ki, o kardeşin bu husus hakkında nefsini mağlup etmekten acizdir. Nitekim sen de bu gibi şeyleri yapmakla nefsini mağlup etmekten aciz kalmışsın. Kardeşini kötü bir hasletinden ötürü işe yaramaz kabul etmemelisin. Çünkü (peygamberler hariç) hiç kimse tam mânâsıyla tertemiz değildir. Senin Allah'a karşı kusurların varken, onun sana karşı olan kusurlarına aldırış etme! Çünkü senin, onun üzerindeki hakkın, Allah'ın senin üzerindeki hakkından daha fazla değildir.

İkincisi, muhakkak bilirsin ki, her ayıptan münezzeh ve uzak olan bir arkadaş aradığın zaman, bütün halktan uzaklaşman gerekir. Bu takdirde dünyada arkadaşlık yapacak hiçbir kimse bulamazsın. Bu bakımdan insanlardan hiçbir kimse yoktur ki, onun iyi ve kötü tarafları olmasın. O halde, iyilikler kötülüklere ağır bastığı zaman hedefe varılır. Çünkü mü'min daima nefsinde kardeşinin iyilik-

57) Ebu Dâvud, Tirmizî, *Şemâil*; Nesâî, *Amel'ul-Leyl ve'n-Nehar*, (*zayıf* bir senedle)

lerini hazırlar ki, kalbinden kardeşine karşı hürmet ve muhabbet eksik olmasın. Leim (kötü) münafık ise, daima kötülük ve ayıpları düşünür. Nitekim İbn Mübarek şöyle demiştir: 'Mü'min bir kimse mazeretleri, münafık ise günah ve hataları arar!'

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Erkeklik, arkadaşların kusurlarını affetmektir'. Bu nedenledir ki Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِسْتَعِيذُوا بِاللّٰهِ مِنْ جَارِ السُّوءِ الَّذِى اِنْ رَاٰى خَيْرًا سَتَرَهُ وَاِنْ شَرًّا اَظْهَرَهُ.

İyiliği gördüğü zaman örtbas eden, kötülüğü gördüğü zaman ilân eden kötü komşunun şerrinden Allah'a sığının.[58]

Hiçbir şahıs yoktur ki, hâlini özünde mevcut olan birtakım hasletlerle güzelleştirmekten mahrum olsun! Yine her şahıs kendisinde mevcut olan birtakım hasletlerle hâlini çirkinleştirebilir de...

Rivayet ediliyor ki, bir adam Hz. Peygamber'in yanından başka bir adamı övdü. Ertesi gün, aynı adam, övdüğü adamın aleyhinde konuşmaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu:

اَنْتَ بِالْاَمْسِ تُثْنِى عَلَيْهِ وَالْيَوْمَ تَذُمُّهُ.

Sen dün onun lehinde konuşuyordun, bugün ise aleyhindesin! Adam 'Ey Allah'ın Râsûlü! Allah'a yemin ederim, ben dünkü konuştuklarımda doğruydum ve bugün de onun aleyhinde yalan söylemiş değilim. O, dün beni razı etmişti. Ben de onun hakkında bildiğim en güzel şeyleri söyledim. Bugün ise beni kızdırdı. Ben de hakkında bildiğim en kötü şöyleri söyledim'. Bu sözüne karşı Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْرًا.

Muhakkak sözün bir kısmı sihirdir.[59]

---

58) Buhârî, *Tarih*, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle); Nesâî, (Ebu Hüreyre ve Ebu Said'den *sahih* bir senedle)

59) Taberânî, *Evsat*; Hâkim, *Müstedrek*

Sanki Hz. Peygamber bu sözüyle onun bu şekildeki hareketini kerih görerek onu sihre benzetmiş olmaktadır.

اَلْبَذَاءُ وَالْبَيَانُ شُعْبَتَانِ مِنَ النِّفَاقِ.

Kötü söz ve belağatlı konuşmak için zorlamak, münâfıklığın iki şubesidir.[60]

اِنَّ اللّٰهَ يَكْرَهُ لَكُمُ الْبَيَانَ كُلَّ الْبَيَانِ.

Muhakkak Allah Teâlâ, sizin fesahatınızı ve faziletinizi göstermek maksadıyla edebî konuşmalarınızı çirkin görür.[61]

İmam Şafiî şöyle demiştir: 'Müslümanlardan hiç kimse yoktur ki, Allah'a itaat edip de ona isyan etmesin ve yine hiç kimse yoktur ki, Allah'a isyan edip de ona hiç itaat etmesin. Bu bakımdan kimin itaati günahlarına galip gelirse onun hareketi adalettir'.

İmam Şafiî böyle bir hareketi -Allah hakkında olsa dahi- adalet saydığına göre, senin böyle bir hareketi kendi nefsin için ve arkadaşın isteği hakkında adil görmen daha uygun olur. Nasıl ki arkadaşının kötü tarafları hakkında susmak sana farz ise, kalbinle de bu tarafları hakkında sükût etmek sana farzdır. Kalbin sükûtu demek onun hakkında kötü zanda bulunmayı terketmek demektir. Bu bakımdan kötü zan kalben gıybettir. Bu da dil ile gıybet gibi yasaklanmıştır. Bunun tarifi şöyledir: Arkadaşının fiilini, iyi bir şekilde yorumlanması mümkün oldukça kötü bir şekilde yorumlamamalısın. Yakîn ve müşâhede ile bilinen kısma gelince, bunu bilmemezlikten gelmek senin imkanlarının dahilinde olan birşey değildir. Bu hareketlerini unutkanlık ve yanlışlık üzerine -eğer mümkünse- hamletmen gereklidir. Bu zann iki kısma ayrılır:

1. *Teferrüs* diye adlandırılan kısımdır. Bu kısım herhangi bir delile dayanmaktadır. Bu delil zarurî olarak zannı tahrik eder ki insan bir türlü zannını bu tahrike kapılmaktan kurtaramaz.

---

60) Tirmizî ve Hâkim, (Ebu Umâme'den *zayıf* bir senedle)

61) Çünkü böyle konuşmak, kişiye konuşma hususunda başkalarından üstün olduğu fikrini telkin eder.

2. İkinci kısmın kaynağı, onun hakkındaki kötü düşüncendir. Hatta adamdan iki yönlü bir fiil sadır olur, onun hakkındaki su-i zannın, seni o fiili en kötü şekilde yorumlamaya zorlar. Oysa o fiili bu şekilde yorumlamaya hiçbir delil ve alâmet de yoktur. Bu bâtınî bir cinayettir. Her mü'min hakkında haramdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle der:

اِنَّ اللّٰهَ قَدْ حَرَّمَ عَلَى الْمُؤْمِنِ مِنَ الْمُؤْمِنِ دَمَهُ وَمَالَهُ وَعِرْضَهُ وَاَنْ يَظُنَّ بِهِ ظَنَّ السُّوءِ.

Muhakkak ki Allah Teâlâ mü'min için mü'minin kanını, malını, namusunu ve onun hakkında kötü zanlarda bulunmayı haram kılmıştır.[62]

اِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَاِنَّ الظَّنَّ اَكْذَبُ الْحَدِيثِ.

Kötü zanndan sakınınız. Çünkü kötü zann, konuşmanın en yalanıdır![63]

Kötü zann, insanı merak ve araştırmaya sevkeder. Oysa Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لَاتَحَسَّسُوا وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا تَقَاطَعُوا وَلَا تَدَابَرُوا وَكُونُوا عِبَادَ اللّٰهِ اِخْوَانًا.

Tehassüs ve *tecessüs* etmeyin. Aranızdaki bağları koparmayın. Birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz.[64]

Tecessüs, başkasının hakkındaki haberleri merak etmek ve araştırmak demektir. *Tehassüs* ise, onu göz hapsinde tutmak demektir. Madem Hz. Peygamber (s.a) bu hareketleri yasaklamıştır, o halde mü'minlerin ayıplarını örtmek, onların ayıplarını görmemezlikten ve bilmemezlikten gelmek, dindar kimselerin ahlâkındandır.

---

62) Hâkim, *Târih*, (İbn Abbas'tan)

63) Müslîm ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

64) Müslîm ve Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

Mü'minin güzel taraflarını söylemek, kötü taraflarını örtbas etmek hususunda Hz. Peygamber'in duasında Allah'ı bu vasıf ile vasıflandırması senin için en büyük delildir.

Nitekim o duada şöyle denildi: 'Ey iyiliği izhar eden ve kötülüğü örten Allah!'

Allah nezdinde en makbûl kul Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanan kuldur. Çünkü Allah Teâlâ ayıpları örten, günahları affeden, kulun kusurlarından vazgeçendir. Bu bakımdan sen kim oluyorsun ki, senin gibi veya senden daha üstün bir insanın kusurlarından vazgeçmiyorsun? O insan ne senin kulundur, ne de mahlûkun! Nasıl olur da yaradan affederken sen etmiyorsun?

Hz. İsa havârilere şöyle demiştir:

- Siz uykuda olan kardeşinizin mahrem yerini rüzgârın açtığını görürseniz ne yaparsınız?

- Biz onu setreder, örteriz.

- Hayır! Siz onun avretini açarsınız.

- Hayret! Neden böyle yapalım?

- Sizden biri kardeşinin hakkında konuşulan bir lafı dinler, ona bazı ekler yaparak daha büyük bir yaygara ile etrafa yayar.

Kişi kendi için neyi seviyorsa, müslüman kardeşi için de onu sevmedikçe imanı tamam olmaz. Arkadaşlık derecelerinin en azı, kişinin kendisi için istediğini kardeşi için de istemesidir. Şüphe yoktur ki, kardeş kardeşinden ayıbını örtmesini, kötü taraflarından söz etmemesini, ayıplarını açığa vurmamasını bekler. Eğer kardeşi bunun tersini yaparsa, onun hakkında öfkesi gittikçe kabarır. Kardeşinden beklediğinin aksini ona yapmak elbette insafsızlıktır. Böyle bir kimseye, Kur'an'da azap va'dedilmiştir.

> Azap olsun ölçüde, tartıda noksanlık edenlere ki onlar insanlardan ölçüp (haklarını aldıkları zaman) tam olarak alırlar, fakat insana (verilmek üzere) ölçtükleri yahut onlara tarttıkları zaman eksiltirler.
>
> (Mutaffifin/1-3)

Bu bakımdan nefsinin başkasına karşı gösterdiği müsamahadan daha fazlasını başkasından beklemek hasleti kimde varsa, o kimse ayet-i celilenin mefhumuna dahildir.

Başkasının kabahatlarını örtmeyip daha fazla ortaya çıkarmak için çalışmanın kaynağı insanoğlunun içinde saklı bulunan müzmin bir hastalıktır. Ona kıskançlık ve hased denilmektedir. Zira kıskanç ve hasedçi bir kimsenin içi kötülüklerle doludur. Fakat o kötülükleri içinde hapseder, gizler, fırsat bulmadıkça onları açığa vurmaz. Ne zaman bir fırsat bulursa, hayâ ortadan kalkar. İçindeki pislikler dışarıya çıkmaya başlar. İçi hased ve kıskançlıkla doluysa, böyle bir kimseden uzaklaşmak en uygun bir hareket olur. Nitekim hukemâdan biri şöyle demiştir: 'Açık azarlama, içte gizlenen hasedden daha iyidir. Hasûd bir kimseye karşı gösterilen nazikane hareketler, gittikçe onun vahşetini kabartmaktadır'.

Kalbinde herhangi bir müslümana karşı kin bulunan bir kimsenin imanı zayıf olduğu gibi, sonu da tehlikelidir. Böyle bir kalp habis olduğu için Allah Teâlâ'nın huzur-u ilahîsine elverişli değildir.

Abdurrahman b. Câbir b. Nefir[65] babasından şunları rivayet etmektedir:

> Ben Yemen'de bulunuyordum. Yahudi bir komşum vardı. Bu komşum bana sık sık Tevrat'tan bahsediyordu. Bir ara yahudi komşum yolculuktan dönmüştü. Yanına giderek şöyle dedim: 'Allah Teâlâ bizden (Araplardan) bir peygamber göndermiş... O peygamber bizi İslâm dinine dâvet etti ve bizde müslüman olduk ve aynı zamanda Tevrat'ı tasdik eden bir kitabı da Allah Teâlâ bize göndermiştir'. Bu sözlerimi dinleyen yahudi şöyle dedi: 'Doğru söyledin. Fakat sizin o peygamberin getirdiklerini yerine getirmeye gücünüz yetmeyecektir. Çünkü biz peygamberin ve onun ümmetinin vasıflarını Tevrat'ta görmekteyiz. O peygamberin ve ümmetinin vasıflarından birisi şudur: *Hiçbir müslümana helâl değildir ki, kapısının eşiğini kalbinde başka bir müslümana karşı nefret olduğu halde geçmiş olsun.*

---

65) Bu zâtın künyesi Ebu Humeyd'dir. Nesâî'ye göre şâyân-ı itimad bir kimsedir. H. 118 senesinde Hişam'ın hilafetinde vefat etmiştir. Rasûlullah'ın zamanı saadetine ermiş, fakat cemal-i risalet ile şerefyab olmadığından tabiin-i kirâmın büyüklerinden sayılmıştır.

Bu cümleden olarak müslüman kardeşinin kendisine emanet ettiği sırrını ifşa etmemelidir. Yalan olsa dahi o sırrını inkâr edebilir. Çünkü her yerde doğruyu konuşmak farz değildir. Nitekim yalan söylemeye mecbur olduğunda nefsinin sır ve ayıplarını örtmek kişi için caiz olduğu gibi... Öyle ise müslüman kardeşinin hakkında da aynı şeyi yapabilir. Çünkü kardeşi ile kendisi arasında fark yoktur. İkisi ancak bedenle ayrılırlar, hakîkatte ise bir şahıstırlar. İşte kardeşliğin hakîkati budur. Hatta gizli yapılması gereken şeyleri onun yanında açıktan yapmakla riyakâr da olmaz. Çünkü kardeşinin onun amelini bilmesi onun kendi amelini bilmesinden farklı değildir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ سَتَرَ عَوْرَةَ اَخِيهِ سَتَرَهُ اللّٰهُ تَعَالَى فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ.

Kim kardeşinin ayıbını örterse Allah Teâlâ dünya ve ahirette onun ayıbını örter.[66]

فَكَاَنَّمَا اَحْيَا مَوْؤُدَةً.

Müslüman kardeşinin ayıbını örten bir kimse sanki diri diri gömülen bir kız çocuğunu diriltmiştir.[67]

اِذَا حَدَّثَ الرَّجُلُ بِحَدِيثٍ ثُمَّ الْتَفَتَ فَهُوَ اَمَانَةٌ.

Kişi etrafına bakınarak konuşursa, o konuşma oradakiler için bir emanettir.[68]

اَلْمَجَالِسُ بِالْاَمَانَةِ اِلاَّ ثَلاَثَةَ مَجَالِسَ: مَجْلِسٍ يُسْفَكُ فِيهِ دَمٌ حَرَامٌ، وَمَجْلِسٍ يُسْتَحَلُّ فِيهِ فَرْجٌ حَرَامٌ، وَمَجْلِسٍ يُسْتَحَلُّ فِيهِ مَالٌ مِنْ غَيْرِ حِلِّهِ.

Meclisler, emanetle kurulur; (orada konuşulan ifşa edilmez). Ancak üç meclis bu hükmün dışındadır: Birincisi haram bir kan akıtılan meclistir. (İkincisi haram bir namusun payimal

---

66) İbn Mâce, (İbn Abbâs'tan); Müslim ve Buhârî, (İbn Ömer'den)
67) Ebu Dâvud, Nesâî ve Hâkim
68) Ebu Dâvud ve Tirmizî

edildiği meclistir. Üçüncüsü de helalinden kazanılmayan bir malın helâl sayıldığı meclistir).[69]

إِنَّمَا يَتَجَالَسُ الْمُتَجَالِسَانِ بِالْأَمَانَةِ وَلاَ يَحِلُّ لأَحَدِهِمَا اَنْ يُفْشِيَ عَلَى صَاحِبِهِ مَا يَكْرَهُ.

Aynı mecliste oturan iki kişi emanetle otururlar; (manevi teminat almış olurlar). Bu bakımdan hiç kimse için helâl değildir ki arkadaşının ifşa edilmesi hoşuna gitmeyen herhangi bir sırrını ifşa etsin. [70]

Ediblerden birisine denildi ki: 'Senin sır saklaman nasıldır? O edib de şöyle cevap verdi: 'Ben sırrın mezarıyım'. Denilmiştir ki: 'Hür insanların göğüsleri sırların mezarlarıdır'.

Yine şöyle denildi: 'Ahmak bir insanın kalbi ağzındadır, akıllı bir kimsenin dili ise kalbindedir'. Yani ahmak kimse nefsindekini gizlemeye gücü yetmez ve bilmediği halde açığa vurur. İşte bundan dolayıdır ki ahmak bir kimsenin dostluğunu kesmek ve onun sohbetinden uzak durmak gerekir. Hatta ahmakları görmekten bile kaçınmalıdır.

Birisine şöyle soruldu: 'Sen sırrı nasıl muhafaza edersin?' Cevap olarak dedi ki: 'Haber vereni inkâr ederim. Haber almak isteyene de yemin ederim'.

Başka biri diyor ki: 'Sırrı gizlerim ve gizlediğimi de gizlerim'.

İbn Mutez[71] bunu şöyle belirtmiştir: 'Bana emanet edilen sırrı göğsüme yerleştiririm de göğsüm o sırra mezar olur'.

Başka biri, İbn Mutez'in bu şiirine şunları ilave ederek şöyle dedi: 'Göğsümdeki sır, kabrinin içinde yatan bir kimse gibi değildir. Çünkü kabirde yatanı görürüm ki, bir daha dirilip haşrolmayı bekliyor. Fakat ben göğsümdeki sırrı öyle unuturum ki, sanki hiçbir zaman o sırra muttali olmamışımdır. Eğer benimle onun arasında sırrı sırdan gizlemek mümkün olsaydı, sır da bilmezdi'.

---

69) Ebu Dâvud

70) Ebu Bekr b. Lâl, (İbn Mes'ud'dan)

71) Lâkabı Muntasırbillâh, adı Abdullah b. Mutezubillâh'tır. Babası Abbasî halifelerinin onüçüncüsüdür. Kendisi şiirde parmakla gösterilecek derecede şöhret bulmuştur.

Seleften biri bir arkadaşına sırrını ifşa etti. Sonra ona 'Benim sırrımı korudun mu?' dedi. O da cevap olarak '(Korumak değil) onu unuttum bile...' dedi.

Ebu Said es-Sevrî[72] şöyle demiştir: 'Herhangi bir kimseyle arkadaşlık yapmak istediğin zaman, onu öfkelendir. Sonra senin durumunu ondan sormak için birini gönder. Eğer buna rağmen o, hakkında iyi şeyler söyler, sırrını saklarsa onunla arkadaşlık yap'.

Ebu Yezid-i Bistamî'ye şöyle soruldu: 'Sen halktan kiminle arkadaşlık yaparsın?' Cevap olarak dedi ki: 'O kimse ile ki, Allah'ın bildiğini senin hakkında bilir. Sonra Allah Azimüşşan'ın bildiğini örttüğü gibi örter'.

Zünnun-i Mısrî şöyle demiştir: 'Seni masum olarak görmek isteyen bir kimsenin arkadaşlığında hayır yoktur. Öfkelendiği zaman arkadaşının sırrını ifşa eden bir kimse alçaktır. Çünkü normal zamanda sır saklamak tabiatın gereğidir'.

Hukemadan biri şöyle demiştir: Dört durumda sana karşı değişen bir kimse ile akadaşlık yapma!

a) Öfkeli iken

b) Razı iken

c) İstekli iken

d) Hevasına uyduğu anda...

Arkadaşlığın gereği, bu durumların değişikliğine rağmen sadık kalmaktır. Bu sırra binaen şöyle denilmiştir: 'Kerim bir kimseyi, arkadaşlığını kestiğin zaman senin kötülüklerini gizler, iyiliklerini söyler görürsün. Alçak bir kimsenin ise, onunla arkadaşlık kesildiğinde dostunun iyi taraflarını örtbas edip, iftiralar savurduğunu görürsün'.

Hz. Abbas,[73] oğlu Abdullah'a şöyle demiştir: Ben şu kişiyi -Hz. Ömer'i kastediyor- görüyorum ki, seni ashab-ı kiramın ihtiyar-

---

72) İsmi Süfyan b. Said'dir. Meşhur künyesi Ebu Abdullah'tır.

73) Abdülmuttalib'in oğludur. Rasûlullah'ın en küçük amcasıdır. H. 32 senesinde iki gözünü kaybetmiş olarak 83 yaşında vefat etmiştir. Künyesi Ebu'l-Fadl'dı.

larından daha öne alıp kendisine yaklaştırıyor. O halde benden beş nasihat dinle:

1. Sakın onun hiçbir sırrını ifşa etme.
2. Sakın onun yanında hiç kimsenin aleyhinde bulunma.
3. Sakın ona yalan söyleme.
4. Sakın onun hiçbir emrine isyan etme.
5. Sakın o, senin herhangi bir hiyanetine muttali olmasın.

Şa'bî şöyle demiştir: 'Hz. Abbas'ın bu beş nasihatının herbiri bin altından daha hayırlı ve faydalıdır'.

Arkadaşlığın icabından biri de arkadaşının her konuştuğunda onunla muhaseme ve mücadele etmeyi bırakmaktır. Nitekim İbn Abbas (r.a) 'Sakın sefih bir kimse ile mücadele etme ki, sana eziyet etmesin! Hâlim bir kimseyle de mücadele etme ki, sana buğzetmesin' demiştir. Hz. Peygamber (s.a) de şöyle demiştir:

مَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُبْطِلٌ بُنِىَ لَهُ بَيْتٌ فِى رَبَضِ الْجَنَّةِ وَمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَهُوَ مُحِقٌّ بُنِىَ لَهُ بَيْتٌ فِى اَعْلَى الْجَنَّةِ.

> Haksız olduğu halde, haksızlığını anlayıp mücadeleyi bırakan bir kimse için cennetin etrafında bir köşk inşa edilir. Haklı olduğu halde tatsızlık olmasın diye, herhangi bir meselede mücadeleyi terkeden bir kimse için ise cennetin en yüce ve yüksek yerinde bir köşk yapılır.

Kişinin haksız olduğu halde mücadeleyi terketmesi, farz olmasına rağmen böyle bir terkin karşılığı olarak Allah Teâlâ hadîste geçen mükâfatı ihsan eder. Haklının haklılığına rağmen mücadele ve münakaşayı terketmesinin sevabını Allah Teâlâ daha da büyük kılmıştır. Zira nefse, haklı olduğu halde susup mücadeleyi terketmek, haksızlığından dolayı mücadeleyi terketmekten daha şiddetli ve ağır gelir. Allah nezdindeki ecir ise, zahmet nisbetinde verilir. Arkadaşlar arasında hased ateşini alevlendiren sebeplerin en şiddetlisi, muhasamat ve biri diğerini küçük düşürmek niyetiyle mücadele etmeleridir. Böyle yapmak, uzaklaşma ve aradaki bağları koparmanın ta kendisidir. Çünkü aradaki bağların kopması, önce fikir ayrılığından başlar, sonra sözlerin çatışmasıyla daha sonra da

bedenlerin ayrılmasıyla kendini gösterir. Oysa Hz. Peygamber (s.a) mü'minlere şöyle hitap etmektedir:

لاَتَدَابَرُوا وَلاَ تَبَاغَضُوا وَلاَ تَحَاسَدُوا وَلاَ تَقَاطَعُوا وَكُونُوا عِبَادَاللّٰهِ اَلْمُسْلِمُ اَخُو الْمُسْلِمِ لاَيَظْلِمُهُ وَلاَ يَحْرِمُهُ وَلاَ يَخْذُلُهُ بِحَسْبِ الْمَرْاِ مِنَ الشَّرِّ اَنْ يَحْقِرَ اَخَاهُ الْمُسْلِمَ.

Birbirinize sırt çevirmeyin. Birbirinize buğzetmeyin. Birbirinizi kıskanmayın. Aranızdaki sevgi ve muhabbeti kesmeyin. Ey Allah'ın kulları! Kardeş olunuz. Çünkü müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. Onu yardımlarından mahrum etmez. Onu mahcub etmez. Müslüman kardeşini tahkir etmek, şer olarak kişiye yeter de artar. Müslümanın kanı, malı, namusu diğer müslümana haramdır.[74]

Hakaretlerin en şiddetlisi müslüman kardeşinle mücadele etmektir. Çünkü başkasının konuşmasını tenkid eden bir kimse, konuşmacıyı cehalet ve hamakata nisbet etmiş olur veya bu konuştuğu konunun hakîkatini anlamaktan gafil olmakla suçlamak demektir. Bütün bunlar müslüman kardeşine hakarettir. Karşısındaki insanı vahşet ve nefrete sürükler. Ebu Umame Bahilî'nin rivayet ettiği hadîs-i şerifte şöyle denmektedir: Hz. Peygamber, biz mücadele ederken çıkageldi. Bu durumumuzu müşahede eden Rasûlullah (s.a) kızarak şöyle dedi:

ذَرُوا الْمِرَاءَ لِقِلَّةِ خَيْرِهِ وَذَرُوا الْمِرَاءَ فَاِنَّ نَفْعَهُ قَلِيلٌ لاَنَّهُ يُهَيِّجُ الْعَدَاوَةَ بَيْنَ الاِخْوَانِ.

Ey ashabım! Tartışmayı bırakın. Çünkü onun faydası azdır. Çünkü o, arkadaşlar arasında düşmanlığı körükler.[75]

Seleften birisi şöyle demiştir: 'Kim arkadaşıyla münakaşa ederse, onun mürüvveti azalır, şerefi gider'.

Abdullah b. Hasan (r.a) şöyle demiştir: 'Erkeklerin mücadelesinden sakın! Çünkü sen mücadele ettiğin takdirde hâlim bir kimsenin hilesinden veya alçak bir kimsenin âni çıkışlarından emin olamazsın!...'

---

74) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

75) Taberânî, *Kebir*, (Ebu Umame ve Ebu Derdâ'dan)

Seleften biri şöyle demiştir: 'İnsanların en âcizi arkadaş edinmek hususunda kusur gösterendir. Bundan daha aciz olan o kimselerdir ki, elde ettiği arkadaşlarını elinden kaçırır. Fazla mücadele etmek arkadaşları kaybedip aradaki bağın kopmasına vesile olur. Düşmanlığın yerleşmesine zemin hazırlar!'

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Bin kişinin sevgisiyle bir kişinin düşmanlığını satın alma!'

İnsanın dostuyla mücadele etmesine, ancak akıl ve fazilet bakımından ondan daha üstün olduğunu belirtmek, onun cehaletini açığa vurmak suretiyle ona hakaret etmek gibi korkunç bir hastalık vesile olabilir. Bu hastalık aynı zamanda kibir, başkasını hakir görmek, başkasına eziyet vermek, ahmaklık ve cehaletle ona küfretmeyi de içine alır. Zaten düşmanlık da bu demektir. Böyle bir durumla kardeşlik ve dostluk nasıl bağdaşabilir? İbn Abbas Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

لاَتُمَارِ اَخَاكَ وَلاَ تُمَازِحْهُ وَلاَ تَعِدْهُ مَوْعِدًا فَتُخْلِفَهُ.

Sakın kardeşinle mücadele etme! Onunla alay etme! Ona yerine getiremeyeceğin bir sözü verme.[76]

اِنَّكُمْ لاَتَسَعُونَ النَّاسَ بِاَمْوَالِكُمْ وَلٰكِنْ لِيَسَعْهُمْ مِنْكُمْ بَسْطُ وَجْهٍ وَحَسَنُ خُلُقٍ.

Muhakkak ki, malınızı vermek suretiyle herkesi memnun edemezsiniz. Fakat güler yüzle ve güzel ahlâk ile memnun edin.[77]

Arkadaşla mücadele etmek ise, güzel ahlâka ters düşer. Selef-i sâlihîn arkadaşlarla mücadele etmekten o kadar kaçınmış ve sakındırmışlar ki, ondan daha iyisini yapmak mümkün değildir. Arkadaşlara yardım etmek hususunda o kadar teşvikte bulunmuşlardır ki, artık bu teşviki dinleyip tatbik eden arkadaşlarının isteğine meydan bırakmaz. Demişler ki: Sen arkadaşına 'kalk!' dediğin zaman, o da 'nereye' derse, böyle bir kimseyle arkadaşlık

76) Tirmizî

77) Ebu Ya'lâ, Taberânî ve İbn Adiy

yapma! Aksine arkadaşlık 'Nereye?' diye sormak değil, derhal kalkıp sormaksızın arkadaşına tâbi olmaktır.

Ebu Süleyman ed-Daranî şöyle demiştir: Irak'ta bir arkadaşım vardı. Musibetler ânında ona gidiyordum. Ona, malından bana birşey ver diyordum. O da kesesini bana atar istediğimi kesesinden alırdım. Birgün kendisine geldim ve 'Birşeye muhtacım' dedim. O bana dedi ki: 'Ne kadar istiyorsun?' Bunun üzerine onun arkadaşlığı benim gözümden düşmüş oldu.

Başka biri şöyle demiştir: "Arkadaşından bir mal istediğin zaman, o da sana 'Ne yapacaksın?' diye sorarsa o, arkadaşlık hakkını terketmiş olur". Arkadaşlığının devamı ve payidar olması, ancak sözde, fiilde ve şefkatte uygun hareket etmeye bağlıdır. Nitekim Ebu Osman Hıyfî[78] şöyle demiştir: 'Arkadaşlara uymak onlara şefkat göstermekten daha hayırlıdır'. Ebu Osman'ın bu sözü doğrudur.

Dördüncü Hak

Dilin hakkıdır. Çünkü arkadaşlık kötü şeyleri söylememeyi gerektirdiği gibi, güzel şeylerin söylenmesini de gerektirir. Güzel şeyler söylemek arkadaşlığın daha da güzel olmasını sağlar. Çünkü susmak kabir ehline arkadaş olmaktır. Arkadaşlar kendilerinden istifade edilsin diye edinilir. Yoksa onların eziyetlerinden kurtulmak için değil. Bu bakımdan kişiye düşen vazife diliyle arkadaşına kendisini sevdirmek, sorması gerektiği ve ar-kadaşının -kendisince sevilen- ahvalini araştırıp sormaktır. Meselâ; arkadaşında olan bir sıkıntı ile ve sağlığıyla ilgilenmek gibi. Arkadaşının hoşlanmadığı bütün durumlarını lisan ve fiilleriyle arkadaşına belirtmesi gerekir. Arkadaşının hoşuna giden bütün hâllerini diliyle belirtip onlardan hoşnut olduğunu bildirmesi lâzımdır. Bu bakımdan arkadaşlığın mânâsı kolaylıkta ve zorlukta, sıkıntıda ve genişlikte bütün durumları paylaşmak demektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِذَا اَحَبَّ اَحَدُكُمْ اَخَاهُ فَلْيُخْبِرْهُ.

78) Künyesi Said b. İsmail'dir. Nişabur'da ikamet ederek Şah Kirmanî ve Yahya b. Muaz er-Razi ile arkadaşlık yapmıştır.

Sizden herhangi biriniz arkadaşını sevdiği zaman ona 'Seni Allah rızası için seviyorum diye' haber versin.[79]

Sevginin açıklanması, sevgiyi artırdığı için Hz. Peygamber böyle bir sevgiyi haber vermeyi emretmiştir. Çünkü arkadaşın senin kendisini sevdiğini bilirse, şüphesiz onunda sana karşı sevgisi artar. Böylece sevgi iki taraftan da gelişir, kökleşir ve artar. Müslümanlar arasındaki sevgi ise şer'an istenen güzel birşeydir ve dinen makbuldür. Bunun için Hz. Peygamber sevgi hususunda yol göstererek şöyle demiştir:

تَهَادَوْا تَحَابُّوا.

Birbirinize hediye veriniz ve (dolayısıyla) birbirinizi seviniz.[80]

Arkadaşını gerek hazır olduğu ve gerekse olmadığı zamanlarda en güzel isimleriyle çağırmak da, arkadaşlığın gereklerindendir. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir: Üç haslet vardır. Bu üç haslet arkadaşının sevgisini sana karşı kesinlikle ortaya çıkarır:

1. Karşılaştığında önce ona selâm vermek.
2. Oturduğun yere geldiğinde ona yer açmak.
3. Sevdiği isimlerle onu çağırmak.

Arkadaşlığın gereği, övülmeyi seven ve yanında övülmek istediği kimselerin yanında, bildiğin en güzel durumlarıyla onu övmendir. Çünkü böyle yapmak, sevginin kazanılmasında en büyük sebeptir. Onun çocuklarını aile efradını, sanatını, fiilini, hatta aklını, ahlâkını, şeklini, yazısını, şiirini, telifini ve sevineceği her şeyini övmek de böyledir. Fakat bütün bunlar, ifrata kaçmaksızın ve yalan olmaksızın yapılmalıdır. Ancak süslendirmeyi kabul edeni süslendirmek de gerekir. Bundan başka onu övenlerin yapmış olduğu medh ü senayı ona ulaştırıp, bundan memnun olduğunu göstermen gerekir. Çünkü böyle bir durumu gizlemek hasedden başka bir mânâ taşımaz.

Senin için yaptığı iyiliğe karşı ona teşekkür etmek de arkadaşlığın gereklerindendir. Hatta bilfiil sana iyilik yapmamışsa bile

79) Ebu Dâvud, Tirmizî ve Hâkim
80) Beyhakî, (Ebu Hüreyre'den)

iyilik yapmak niyetinden dolayı da ona teşekkür etmen gerekir. Hz. Ali (r.a) şöyle demiştir: 'Arkadaşına iyi niyetinden ötürü teşekkür etmeyen bir kimse, onun iyiliğine karşı da teşekkür etmez'. Sevginin kazanılmasında bütün bunlardan daha tesirli olan şey, arkadaşını, gıyabında kendisine bir kötülük yapılmak istendiği, açık, yahut da dolaylı yollardan şerefine dil uzatılmak istenildiği zaman müdafaa etmektir. Kardeşliğin hakkı onu himaye etmek veya yardımına koşmak hususunda kollarını sıvamak, ona saldıranı susturmak, saldırgana karşı şiddetli ve göz açtırmayacak derecede hücuma geçmektir. Bu durumda susmak, arkadaşın kalbini öfkeyle doldurur ve nefretini açığa çıkarır. Bir de arkadaşlık hakkında kusurlu davranılmış olur. Hz. Peygamber (s.a) 'Arkadaşların biri diğerine yardım eder ve birbirinin vekâletini yapar' diyerek iki arkadaşı iki ele benzetmiştir.

اَلْمُسْلِمُ اَخُو الْمُسْلِمِ لاَيَظْلِمُهُ وَلاَ يَخْذُلَهُ وَلاَ يَثْلِمُهُ.

> Müslüman müslümanın kardeşidir. Kardeşine zulmetmez, ondan yardımını esirgemez ve onu mahrum edip ihmal etmez.[81]

Kişinin müslüman kardeşine yardımcı olmaması, onu düşmana teslim ve mahrum etmesi demektir. Zaten arkadaşının haysiyeti ayaklar altına alınsın diye ihmal etmek, vücudunun delik deşik olmasını ihmal etmek gibidir. Köpeklerin sana saldırdığını, etlerini parçaladığını gördüğü halde sükût edip İslâmî şefkatin ve kardeşlik hamiyetinin seni müdafaa etmek için hareket etmediğini müşahede ettiğin bir arkadaş ne kötü arkadaştır! Oysa namus ve şerefe yöneltilen saldırganlık, şerefli nefislere etin parçalanmasından daha fazla tesir eder. Bu sır ve hikmete binaendir ki, Allah Teâlâ gıybeti 'ölü eti yemeye' benzeterek şöyle demiştir:

> Acaba sizden herhangi biriniz, ölü kardeşinin etini yemeyi sever mi?
>
> (Hucurat/12)

Ruhun *levh-i mahfuz*'dan mütalaa ettiğini müşahhas misallerle uyku âleminde temsil edip gösteren melek, gıybeti 'ölü etlerinin yenilmesiyle' temsil eder. Hatta rüyasında ölü etini yediğini gören bir

81) Daha önce geçmişti.

kimse, halkın gıybetinde bulunuyor demektir. Çünkü o melek gösterdiği misalde 'şey' ile 'misâli' nin arasındaki münasebet ve benzerliği gözetir. Tabiidir ki, suretin zahirine değil, aksine ruhun yerine o misalde gösterilen mânâyı temsil eder. Bu bakımdan durum bu iken arkadaşından düşmanların saldırısını defetmek, saldırganların saldırılarını önlemek, arkadaşlık akdinde farzdır.

Mücahid şöyle der: Sen nasıl hatırlanmak istiyorsan, kardeşini de öylece hatırla. O halde, bu hususta senin elinde iki ölçü vardır:

Birincisi, -şayet senin hakkında birşey söylenir ve arkadaşın da orada hazır bulunursa- o arkadaşının senin için neyi söylemesini istiyorsan, arkadaşının şerefine saldıran bir kimseye senin kendin için arkadaşından beklediğin davranışı göstermen gerektir. İkincisi, arkadaşının duvar arkasında olduğunu, senin onun hakkında söylediklerini dinlediğini, fakat senin, onun duvarın arkasında olduğunu bilmediğini düşünmelisin. İşte böyle bir durumda nasıl davranırsan, o olmadığı zamanda da böyle yapman gerekir. Nitekim seleften biri şöyle demiştir: 'Ben arkadaşımın bulunmadığı bir sırada sanki yanımdaymış gibi düşünürüm. Eğer orada olup da neyi dinlemeyi seviyorsa, onun için onu söylerim'.

Başkası da şöyle dedi: 'Benim herhangi bir arkadaşım konuşulduğu zaman, kendi nefsimi onun yerine koyarım. Kendim için söylenilmesini sevdiğimin benzerini onun için söylerim'. Bütün bunlar İslâm'ın doğruluğundan kaynaklanır. Kişi kendi nefsi için istediğini arkadaşı için de istemelidir.

Ebu Derdâ (r.a) aynı boyunduruğa bağlı çift süren iki öküze baktı. Onların biri bedenini yalamak ve kaşımak için durduğunda öbürünün de durduğunu görünce ağlayıp şunları söyledi: İşte Allah için arkadaş olan bir kişinin durumu da aynen böyledir. Onlar Allah için çalışırlar. Onlardan biri Allah için durduğu zaman, ötekisi de ona uyar. Ona uymakla ihlâsı tamamlanır. Kim arkadaşlığında ihlâslı değilse, o münafıktır. İhlâs ise, kardeşinin hazır bulunduğu ve bulunmadığı zaman da eşit olacağı gibi, onun hakkında dili ile kalbi, gizlisiyle açığı, cemaat içerisindeki durumu ile tenhadaki durumu bir olmalıdır. Bu saydıklarınızın herhangi birinde ayrılık varsa, bu sevgi ve muhabbetin yok olması demektir. Sevginin yok olması ise, dine nifakın karışması, mü'minlerin yoluna aykırılığın girmesi demektir.

Kim böyle yapamayacağından emin değilse, onun için herkesten ayrılmak, arkadaşlık yapmaktansa uzlete çekilmek daha evladır. Çünkü arkadaşlık hakkı ağırdır. Ancak onu muvaffak olan bir kimse taşır. Bu bakımdan arkadaşlığın ecrinin de çok büyük olduğunda ve onu ancak bu şartları yerine getiren bir kimsenin elde edebileceğinde de şüphe yoktur. Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

أَبَاهِرٍّ أَحْسِنْ مُجَاوَرَةَ مَنْ جَاوَرَكَ تَكُنْ مُسْلِمًا وَأَحْسِنْ مُصَاحَبَةَ مَنْ صَاحَبَكَ تَكُنْ مُؤْمِنًا.

Ey Eba Hirre! Sana komşu olanla iyi komşuluk yap. Bu takdirde hakikî müslüman olursun. Sana arkadaşlık yapanın arkadaşlığını güzel yap. Bu takdirde hakikî mü'min olursun.[82]

Dikkat edilsin! Hz. Peygamber bu hadîs-i şerifinde arkadaşlığın mükâfatını *iman* olarak zikretmiştir. *İslâm*'ı da komşuluğun mükafatı olarak göstermiştir. Bu bakımdan *iman fazileti* ile *İslâm fazileti* arasındaki fark, tıpkı komşusunun hakkını yerine getirmekteki zorluk ile arkadaşlığın hakkını yerine getirmekteki zorluk arasındaki fark gibidir. Çünkü arkadaşlık daimi bir şekilde birçok hakları gerektirir. Komşuluk ise, bazı zamanlarda bazı haklar gerektirir. Arkadaşlığın hukukundan biri de, öğretmek ve nasihat etmektir. Unutmamalısın ki arkadaşının ilme muhtaç olması, hiçbir zaman mala muhtaç olmasından daha az değildir. Eğer sen ilmen zenginsen faziletinden onun ihtiyacını gidermelisin. Din ve dünyada onun için en faydalı olana onu irşad etmelisin. Eğer sen ona öğrettiğin ve irşad ettiğin halde, o ilmin gereğiyle hareket etmezse, bu sefer arkadaşa düşen ona nasihat etmektir. Onun yaptıklarının âfet ve felaketlerini kendisine hatırlatmalısın. Yaptığı çirkin hareketleri terkettiği takdirde bunun faydalarını anlatmalısın. Onu dünyada ve ahirette korktuğu şeylerle korkutmalısın. Bütün bunları o çirkin fiilinden vazgeçsin diye yapmalısın. Onun ayıplarına dikkatini çekmelisin. Kötüyü onun gözünde kötü göstermeli, iyiyi de kendisine iyi göstermelisin. Fakat bunları yaparken hiç kimsenin bunlara muttali olmamasına dikkat etmelisin. Zira cemaat huzurunda yapılan tenkidler, azarlamak ve rezil etmekten başka birşey değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

82) Tirmizî ve İbn Mâce, (birinci şıkkını sadece Ebu Hüreyre'den)

الْمُؤْمِنُ مِرْآةُ الْمُؤْمِنِ.

Mü'min, mü'minin aynasıdır.[83]

Yani mü'min, karşıdaki mü'minden kendi nefsinden görmediğini görür. Böylece kişi arkadaşından nefsinin ayıplarını öğrenir. Eğer tek başına olsaydı bu ayıplarını göremezdi. Nitekim insanoğlu ayna sayesinde bedenî kusurlarına vakıf olmak suretiyle faydalanır.

İmam Şâfiî şöyle der: 'Kim gizlice arkadaşına nasihat ederse, o kimse gerçekten ona nasihat etmiş ve onu süslemiş demektir. Kim arkadaşına açıkça nasihat yapar, halkın huzurunda kusurlarını sayarsa, o kimse de onu rezil edip çirkinleştirmiştir'.

Musir'e[84] şöyle denildi: 'Sana ayıplarını haber veren bir kimseyi sever misin?' Musir 'Eğer yalnızken nasihat ederse başım üzerinde yeri vardır. Ama topluluk içerisinde başıma kakarsa sevmem' dedi.

Musir doğru söylemiştir. Çünkü toplum içinde nasihat rezil etmekten başka birşey değildir. Zira Allah Teâlâ kıyamet gününde, mü'min kulunu örtüsünün gölgesine, himayesinin altına alarak onu hitap eder ve gizlice ona günahlarını bildirir. Bazen onu cennete uğurlayan meleklerin eline onun amel defteri mühürlü olarak verilir. Melekler cennet kapısına yaklaştıkları zaman okuması için mühürlü bulunan kitabını kendisine verirler. Allah'ın gazabına müstehak olanlara gelince, şahidler huzurunda suçları ilan edilir. Onların azapları, dünyada yaptıkları rezaletleri teker teker saymaktır. Böylece daha fazla rezil olup mahçup olurlar. En büyük hesap gününde bizi rezaletten koruması için Allah'a sığınıyoruz. Bu bakımdan tenkid ile nasihat arasındaki fark, gizli ve açık söylemekten meydana gelir. Gizli nasihatla, toplum içindeki nasihat arasındaki fark, insanı göz yummaya sevkeden *müdârâ* ile *müdahene* arasındaki fark gibidir. Eğer sen dininin selâmeti için göz yumarsan, göz yummakta kardeşinin faydasını görürsen, senin bu göz yummana *müdâraat* denir. Eğer nefsine uyarak şehvetlerini elde

---

83) Ebu Dâvud, (Ebu Hüreyre'den)

84) Künyesi Ebu Seleme'dir. İbn Main, şâyân-ı itimad bir kimse olduğunu, H 155 senesinde vefat ettiğini söyler.

etmek için dünyevî çıkarlarına zarar gelmesin diye göz yumarsan, bu takdirde sen müdaheneci ve yağcı olursun!

Zünnun-i Mısrî şöyle demiştir: 'Allah ile ancak O'nun rızasına uygun hareket ettiğin takdirde sohbet et. Halk ile ancak nasihat etmek ve nasihatı dinlemek kaydıyla arkadaşlık yap. Nefis ile ancak ona muhalif hareket etmek suretiyle arkadaşlık et. Şeytanla ancak ona düşmanlık gütmekle arkadaşlık yap'.

Eğer dersen ki, nasihatta muhatabın ayıplarını belirtmek olduğu zaman karşıdaki insanın kalbini ürkütmek var demektir. Bu bakımdan nasihat nasıl kardeşliğin gereklerinden olabilir? Bil ki, kalbin nefreti ancak arkadaşının öz nefsinden bildiği ayıbını zikretmekle meydana gelir. Onun bilmediğine dikkatini çekmek ise, şefkat ve merhametin ta kendisidir. Bu kalbin nefretine değil, aksine yakınlaşmasına ve sevinmesine vesile olur. Bu kalplerden akıllı kimselerin kalplerini kastediyorum. Ahmaklara gelince, onlara iltifat bile edilmez. Senin yapmış olduğun kötü bir fiile veya sıfatlandığın çirkin bir sıfata nefsin ondan uzaklaşsın ve temizlensin diye dikkatini çeken bir kimse tıpkı eteğinin altında bulunan ve seni öldürmek isteyen bir akrep veya yılana dikkatini çeken bir kimse gibidir. Eğer sen bunu kerih görürsen çok ahmaksın demektir. Çirkin sıfatlar, akrepler ve yılanlardır. Onlar ahirette insanı öldürürler. Çünkü bu sıfatlar kalpleri ve ruhları ısırırlar. Onların vereceği elem, ısıranların eleminden daha şiddetlidir. Bunlar Allah'ın alev alev yanan ateşinden yaratılmış varlıklardır.

Bu sırra binaen, Hz. Ömer (r.a) arkadaşlarından ayıplarını yüzüne vurmayı talep ederek şöyle diyordu: 'Arkadaşına ayıplarını hediye edip bildiren bir kimseden Allah razı olsun'.

Yine bu sırra binaen Selman-ı Farisî Hz. Ömer'in yanına vardığı zaman, Hz. Ömer kendisine şöyle sordu: 'Ya Selmân! Benim hakkımda hoşuna gitmeyen ne gibi sıfatlar kulağına geldi?' Selman, Hz. Ömer'den bu hususta kendisini affetmesini istedi. Buna rağmen Ömer, bu hususu kendisine ısrarla sordu. Bunun üzerine Selman şöyle dedi: 'Duyduğuma göre, senin iki tane cübben varmış. Birini gündüz, ötekini de geceleyin giyiyormuşsun ve yine kulağıma geldi ki, sen aynı sofrada iki katığı bir araya getiriyormuşsun'. Hz. Ömer cevap olarak şunu söyledi: 'Bu söylediklerinin ikisinden de kurtuldum. Bunların dışında başka birşey işittin mi?' Selman 'hayır' dedi.

Meraşli Huzeyfe, Yusuf b. Esbat'a şöyle bir mektup yazdı:

> Kulağıma geldi ki, sen dinini iki habbeye satmışsın. Şöyle ki: Sen bir sütçünün yanına varmışsın. 'Sütü kaç kuruşa satarsın' diye sormuşsun. Sütçü 'kuruşun altıda birini' demesine rağmen sen 'Hayır altıda biriyle olmaz, sekizde biriyle olsun' demişsin. Sütçü de seni tanıdığı için 'Senin için öyle olsun' demiş. Bu bakımdan sen artık bundan sonra başından gâfiller perdesini kaldır. Ölüm uykusundan uyan.

Kur'an'ı okuyup onunla herşeyden müstağni olmayan ve dünyayı ona tercih eden bir kimse hakkında 'Allah'ın ayetleriyle alay etmiyor' dense de, ben bundan emin değilim. Allah Teâlâ yalancıları, nasihat edenleri sevmemekle vasıflandırarak şöyle demiştir:

> Fakat siz nasihat edenleri sevmiyorsunuz.
>
> (A'raf/79)

Bu husus, muhatabının gâfil olduğu bir ayıbını ona söylemek ve dikkatini çekmek hakkındadır. Onun bizzat bildiğini fakat bir türlü nefsinin pençesinden yakasını kurtaramadığını bildiğin bir ayıbı ise, eğer onu senden gizliyorsa, o ayıbını, ona söylemen uygun değildir. Eğer gizlemiyorsa, incitmeden güzel bir şekilde nasihat etmen gerekir. Bu nasihati bazen tariz yoluyla bazen tasrih yoluyla yapmalısın. Fakat nasihat ederken onun nefretini çekecek dereceye vardırmaman da gerekir. Eğer nasihatın müsbet bir tesir yapmayacağını biliyorsan ve o adamın da yaratılış bakımından o ayıbı işlemeye bir nevi mecbur olduğunu hissediyorsan, bu takdirde onu söylememek söylemekten daha evlâdır.

Bütün bunlar, kardeşinin din ve dünyasındaki maslahatlarıyla ilgili meselelerdir. Senin hakkındaki kusuruyla ilgili meselelere gelince... Bu hususta göğüs germek, onu affetmek, onun suçunu görmemezlikten gelmek, kusurlarından yüzçevirmek senin için farzdır. Bunu belirtmek nasihat nevine girmez. Evet, eğer hakkındaki kusurlu davranışının devamı aranızdaki arkadaşlığın kesilmesine vesile olursa, bu takdirde gizlice onu bu fiilinden ötürü tenkid etmek, arkadaşlığı kesip bozmaktan daha hayırlıdır. Bu hususu açıkça değil de târiz şeklinde söylemek daha hayırlıdır. Bu hususu mektupla bildirmek, şifahi söylemekten daha faydalı olur. Fakat göğüs germek ve tahammül etmek, bütün bunlardan daha güzel ve faydalıdır. Zira senin arkadaşlıktan kastın, onu gözetmek suretiyle kendi nefsini ıslah

etmek olmalıdır. Ona arkadaş olmaktan gayen, onun yardımından istifade etmek, onun arkadaşlığını istismar etmek olmamalıdır.

Ebu Bekir Kettanî[85] şöyle anlatır: Adamın birisi benimle arkadaş oldu. Aslında bu kimse, kalbime çökmüş ağır bir yüktü. Birgün kalbimdeki nefret gitsin diye ona birşey hibe ettim. Fakat ne yazık ki, kalbimdeki his bir türlü gitmedi. Bir ara onun elinden tutup eve götürdüm. Ona dedim ki: 'Ayağını yanağımın üzerine koy'. O ise 'Bunu yapmayacağım' dedi. Ben onun böyle yapması için ısrar edince mecbur kalarak öyle yaptı. Bunun üzerine kalbimde ona karşı duyduğum nefret hissi kayboldu.

Ebu Ali er-Ribatî diyor ki: Abdullah Razî'nin sohbetinde bulundum. Bu zat çoğu zaman herşeyden uzaklaşmak için çöllere dalıyordu.Bir ara bana şöyle dedi:

- Sen mi emîr olacaksın, yoksa ben mi?

- Hayır ben emîr olmam, sen ol.

- O halde sen de bana itaat edeceksin.

- Evet, ben de sana itaat edeceğim.

Bunun üzerine bir fileyi alıp azığımızı filenin içerisine koyup sırtladı. Ona ne zaman 'Yoruldun! Bana ver' dediysem, 'Sen bana 'sen emîrsin' demedin mi? O halde itaat etmen lâzımdır' dedi. Bir gece yağmura tutulduk. Sırtında bir aba olduğu halde yağmur bana isabet etmesin diye başımda ayakta bekliyordu. Ben, kendi kendime şöyle diyordum: 'Keşke ölseydim de ona sen emîrsin demeseydim!'

Beşinci Hak

Beşinci hak, arkadaşının sürçmelerini ve kusurlarını affetmektir. Dostun yoldan sapması ya bir günah işlemek suretiyle dinî hususlarda olacaktır veya kardeşlik hususunda kusur yapmak suretiyle arkadaşı hakkında olacaktır. Günah işlemek ve günahta ısrar etmek suretiyle dinde yapmış olduğu sapıklığa gelince, onun kusurunu düzeltecek şekilde münasib bir dille nasihat etmen gerektir. Onun dağınık ve perişan hâlini ıslâh etmeye çalışman

---

85) İsmi Muhammed b. Ali'dir. Aslen Bağdadlıdır. Cüneyd, Bâris ve Nevrî gibi zatların sohbetinde bulunmuştur. H. 322 senesinde vefat edinceye kadar Mekke'de kalmıştır.

lâzımdır. Eğer sen buna güç yetiremezsen, o da yaptığında ısrar ederse, bilmiş ol ki, ashab-ı kirâm ve tâbiinin böyle bir kimsenin arkadaşlığının devam ettirilip ettirilmemesi hususunda değişik görüşleri vardır. Ebu Zer Gıfârî böyle bir kimsenin arkadaşlığının kesilmesine taraftardır. Nitekim 'Kardeşin eski durumunu muhafaza etmediği zaman, onu sevdiğin noktadan hareket ederek bu takdirde ona buğzet' demiştir. Gıfârî'nin görüşü, Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek nev'ine girer. Ebu Derdâ ve diğer bir grup sahabîye göre bunun tam aksi makbûldür. Hatta Ebu Derdâ diyor ki: 'Arkadaşın bozulduğu ve eski durumunu terkettiği zaman sakın bunun için onu terketme. Çünkü arkadaşın bir defa yanılırsa başka bir defa da isabet etmesi mümkündür'.

İbrahim en-Nehâî 'Arkadaşın günah işledi diye sakın onu terkedip arkadâşlığını kesme. Çünkü o bugün günah işler, yarın terkeder' demiştir. Başka bir sözü de şöyledir: 'Sakın halka, âlim kişinin yoldan sapmasını açıklama, çünkü âlim bir hata yapar, sonra terkeder'.

اِتَّقُوا زَلَّةَ الْعَالِمِ وَلاَ تَقْطَعُوهُ وَانْتَظِرُوا فَيْئَتَهُ.

Âlim kişinin hatasını ifşâ etmeyin ve (ondan ötürü) onunla aranızdaki bağı koparmayın ve onun dönüşünü bekleyin.[86]

Hz. Ömer (r.a) daha önce kardeş olduğu bir kimsenin hâlini sordu. Bu zat Şam'a gidecekti. 'Şam'a gideceğin zaman bana haber ver' dedi ve gittiği zaman Hz. Ömer kardeşine hitaben şu mektubu yazdı:

Bismillâhirrahmanirrahîm. Hâ Mim. Bu kitâbın indirilişi aziz, âlim olan Allah'tandır. O günahları bağışlayan, tevbeleri kabûl eden, azâbı şiddetli olan, ihsan sâhibi Allah'tandır ki, ondan başka ilâh yoktur. Dönüş ancak O'nadır,

(Mü'min/1-3)

Bu ibareyi yazdıktan sonra Hz. Ömer, arkadaşına hitap edip yaptıklarından dolayı onu kınadı. Adam mektubu açıp okuduğu zaman hüngür hüngür ağlayarak 'Allah Teâlâ doğru söylemiş ve Ömer de bana nasihat vermiştir' deyip tevbe etti.

---

86) Begavî, *Mu'cem*; İbn Adiy, *el-Kâmil*, (Amr b.. Avf'tan)

Rivayete göre, iki arkadaştan biri bir aşka mübtelâ oldu. Arkadaşını bu sırrına muttali ederek 'Ben bu şekilde bir hastalığa tutuldum, eğer istersen Allah rızası için aramızdaki arkadaşlığı bozabilirsin' dedi. Bunun üzerine karşısındaki zat şu cevabı verdi: 'Senin günahından ötürü, hiçbir zaman arkadaşlık akdini bozamam'. Sonra, arkadaşı bu beladan kurtuluncaya kadar, yiyip içmeyeceğine dair niyyet etti. Böylece kırk gün yemedi içmedi. Bütün bu müddet zarfında kardeşinden hastalığını sordu. Kardeşi de 'Kalbimde hâlâ o durum devam etmektedir' cevabını veriyordu. O da gittikçe, açlıktan ötürü erimekteydi. Arkadaşının kalbinden, kırk günden sonra, o illet kaybolup kendisine haber verinceye kadar bu perhize devam etti. Haberi aldıktan sonra zayıflık ve hastalıktan tèlef olmaya yaklaşmışken yemeye ve içmeye başladı.

Yine selef-i sâlihînden arkadaş olan iki kişiden şöyle hikâye edilir: Onların birine, istikametten şaşmış arkadaşı hakkında denildi ki: 'İstikametten sapan bu kimsenin arkadaşlığını artık kesip onu terketmeyecek misin?' O şu cevabı verdi: 'O, şu anda her zamankinden daha fazla, bana muhtaçtır. Çünkü şu anda günahın içine düşmüş bulunuyor. Onun elinden tutup ince ve hikemâne bir şekilde kendisine nasihatta bulunmak ve eski durumuna gelmesi için dua etmek hususunda her zamankinden daha fazla bana ihtiyacı vardır'.

İsrâiliyat'ta[87] rivayet edilmiştir ki bir dağda ibadet eden iki arkadaş vardı. Onlardan biri biraz et satın almak için şehre indi. Kasap dükkanında zâniye bir kadına tesadüf etti. Kadına göz kırptı, aşık oldu. Onu tenha bir yere çekip kendisiyle zinada bulundu. Üç gün sonra kadınla beraber otururken arkadaşı içeri daldı, boynuna sarıldı. Onu öpüp bağrına bastı. O ise utandığı için 'Sen kimsin? Seni tanımıyorum?' diye arkadaşını azarladı ve tanımamazlıktan geldi. Arkadaşı kendisine 'Kardeşim, ben senin durumunu ve hikayeni biliyorum. Kalk gidelim. Sen şu anda benim yanımda o kadar sevimli ve azizsin ki, hiçbir zaman bu kadar seni sevmiş ve bağrıma basmış değilim'. Suçlu arkadaş kardeşinin gözünden düşmediğini görünce ayağa kalkıp onunla beraber gitti.

---

87) Beni İsrail peygamberlerine Allah tarafından gönderilen kitaplar demektir. Bu kitapların çoğu tahrif edildiğinden dolayı artık şâyân-ı itimad olarak kabul edilmemektedirler. Bunun için de onlardan yapılan rivayetlere pek güvenilmez. Nitekim İmam Gazâlî de 'İsrâiliyat'ta rivayet edilmiştir' demek suretiyle, İsrailliyat'ın zayıf olup, şâyân-ı itimad olmadığını vurgulamıştır.

İşte bu şekilde hareket etmek selef-i sâlihînden bir kavmin yoludur. Bu yol Ebu Zer Gifârî'nin yolundan daha ince ve siyasete daha uygundur. Ebu Zer Gifârî'nin yolu ise, daha güzel ve daha selâmetlidir.

İtiraz: 'Neden bu yol Ebu Zer Gifârî'nin yolundan daha ince ve siyasete daha uygundur?' dedin. Oysa bu günahı işlemek, başlangıçta arkadaşlığın caizliğini ortadan kaldırır! Bu bakımdan sonunda da bu günah işlenildiği takdirde arkadaşlığın kesilmesi farzdır. Çünkü hüküm, herhangi bir illetle sabit olduğu zaman, kıyasa göre o illetin kalkmasıyla o hüküm de ortadan kalkar. Arkadaşlık akdinin illeti ise, din hususunda yardımlaşmaktır. Din hususunda yardımlaşma ise, bir tarafın günah işlemesiyle beraber devam etmez.

Cevap: O yolun, Ebu Zer Gifârî'nin yolundan daha ince olması hususuna gelince, o yolda şefkat, kalbi kazanmak, karşıdaki kişiyi günahtan çevirme ve tevbeye zorlayıcı bir sevgi vardır. Çünkü arkadaşlığın devamı hâlinde hayâ da devam eder. Ne zaman arkadaşlık kesilip, adamın artık arkadaşlıktan ümidi kırılırsa günaha ısrar ve devam eder. O yolun Ebu Zer Gifârî'nin yolundan daha fakihçe olması hususuna gelince, bu husus şu noktadan ileri gelir: Arkadaşlık, kan bağının yerine geçen bir akiddir. Bu akid yapıldığı zaman, karşılıklı olarak, hakların müdafâsı daha da kuvvet kazanır. Akdin gereğince onları yerine getirmek farz olur. Arkadaşını fakir olduğu ve muhtaç bulunduğu günlerde ihmal etmemek o hakkı yerine getirmektendir. Din hususundaki fakirlik, mal hususundaki fakirlikten daha fazla yardıma ihtiyaç gösterir. Oysa burada arkadaşına bir felâket isabet etmiştir. Onun başına bir âfet inmiştir ki, o âfet sebebiyle din hususunda fakir düşmüştür. Bu bakımdan onu gözetmek, kalbine riayet etmek ve durumunu ihmal etmemek gerekir. Onu ihmal bir yana hakimâne bir şekilde başına gelen çirkeften onu kurtarmaya daimi bir şekilde çalışmak gerekir. Çünkü arkadaşlık, musîbetlere karşı zamanın şartlarına göre bir silâhtır. Adamın başına gelen bu durum ise musibetlerin en şiddetlisidir.

Fâsık bir kimse, muttakî bir kimse ile arkadaşlık yaptığı zaman, o muttakînin Allah'tan korkmasına, ibadete devamlılığına baka baka yakın bir zamanda dönüş yapabilir. Günahta ısrar etmekten utanır. Tembel bir kimse, çalışkan bir kimseyle arkadaşlık yaptığı zaman

utanarak çalışkan olur. Nitekim Câfer b. Süleyman[88] şöyle demiştir. Ne zaman ibadette gevşeklik göstersem, Muhammed b. Vâsıa, onun ibadet ve taatine bakarak ibadetteki hevesim bana geri geliyor, tembellik benden uzaklaşıyor. Bu neşe ile bir hafta var kuvvetimle ibadet ve taatime devam ediyorum.

Bu tahkik ve tedkik şudur: Dostluk ve doğruluk, soydan gelen yakınlık gibidir. Oysa soydan gelen yakınlığını, masiyetten ötürü terketmek caiz değildir. Bu sırra binaendir ki Allah Teâlâ (c.c) peygamber-i zişanına, aşiret ve soyundan gelenler hakkında şöyle hitab etmiştir:

Şayet sana (uymaz ve) karşı gelirlerse 'Ben sizin yaptıklarınızdan uzağım' de.

(Şuara/216)

Dikkat edilirse, peygamber-i zişan Allah'ın emriyle burada 'Sizin yaptıklarınızdan uzağım' diyor. 'Sizden beri ve uzağım' demiyor. Akrabalık hakkına riayet olsun diye böyle demesi emredilmiştir. Bu keyfiyete, Ebu Derdâ'ya 'Arkadaşın şöyle yapmasına rağmen hâlâ ona buğzetmeyecek misin?' denildiği zaman 'Ben ancak onun ameline buğzederim. Eğer onun o kötü ameli olmazsa o yine de benim arkadaşımdır' demek suretiyle işaret edilmiştir.

Hâl böyleyken, din kardeşliği soydan gelen kardeşlikten daha kuvvetlidir ve bu sırra binaen bir hakîme şöyle denildi: 'Kardeşin mi, yoksa dostun mu sence daha sevimlidir?' Hakîm 'Ben kardeşimi ancak bana dost olduğu zaman severim' diye cevap verdi.

Hasan Basrî şöyle derdi: 'Nice kardeşlerim vardır ki, onları annem doğurmamıştır'.

Bunun için denilmiş ki: 'Yakınlık sevgiye muhtaçtır. Sevgi ise, yakınlığa muhtaç değildir'.

Cafer-i Sâdık (r.a) şöyle demiştir: 'Bir günlük sevgi, sılayı rahimdir. Bir aylık sevgi yakınlıktır. Bir senelik sevgi, sıkı fıkı bir

88) Bu zat Basralıdır. Benî Debia kabilesine mensuptur. Ahmed b. Hanbel bu zata güvenilebileceğini söylemiştir. İbn Sa'd, *Tabâkat* adlı eserinde bu zâtın şâyân-ı itimad olmasına rağmen şiiliğe meyyal olduğunu söylemiştir. H. 178 senesinde vefat etmiştir.

yakınlıktır. Kim onu keserse, Allah Teâlâ da onu rahmetinden uzaklaştırır'.

Bu bakımdan daha önceden yapılan kardeşlik bağına vefa göstermek vaciptir. İşte fâsık olan bir kimseyle, arkadaşlıktan sonra günaha dalan arkadaş arasındaki fark ve bununla ilgili sözlerimiz bundan ibarettir. Çünkü öteden beri sapık yolda olan bir kimseyle arkadaşlık bağı kurulmamıştır. Eğer kan bağı varsa, şüphe yoktur ki, bu durumda onu terketmek uygun değildir. Aksine onunla iyi geçinmek, onun bazı şeylerini göğüslemek gerektir. Buna delil olarak şu hakîkat gösterilir: Başlangıçta herhangi bir kimseyle arkadaşlığı terketmek, onunla arkadaş olmaya rıza göstermemek yasak ve çirkin değildir. Aksine birçok kimse 'Tek başına yaşamak, arkadaş edinmekten daha evlâdır' demişlerdir. Devam eden bir arkadaşlığı 'arkadaşı günah işledi' diye kesmek ise, yasaklanmış bir husustur. Aslında kötü ve çirkindir. Başlangıçta arkadaşlığı bozmak, evliliği bozmak gibidir. Oysa Allah katında talâk (boşanma), nikahı terketmekten daha çirkindir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

شِرَارُ عِبَادِاللّٰهِ الْمَشَّاؤُونَ بِالنَّمِيمَةِ الْمُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْاَحِبَّةِ.

Allah'ın kullarının en şerlileri kovuculuk yapanlar ve dostların arasını bozanlardır.[89]

Seleften biri, arkadaşın kusurlarını örtmek hususunda şöyle demiştir: 'Şeytan dostlarınızın kusurlarını yüzüne vurmanızı, onlarla aranızın açılmasını arzu eder. Acaba siz düşmanınızın sevinmesinden ne kazanacaksınız?' Bu söz şu bakımdan doğrudur; dostların arasını bozmak şeytanı sevindiren hususlardandır. Nitekim günah işlemek de onu sevindiren bir hareket olduğu gibi... Bu bakımdan şeytan, iki hedefinden birini elde ettiği zaman, ona ikinci hedefini de elde ettirmemeye dikkat etmek gerekir. Günah işleyen kişiye küfreden birini susturan Hz. Peygamber (s.a)

«مَهْ» وَزَبَرَهُ، وَقَالَ: لَاتَكُونُوا عَوْنًا لِلشَّيْطَانِ عَلَى اَخِيكُمْ.

89) Ahmed b. Hanbel, (Yezid'in karısı Esma'dan *zayıf* bir senedle)

'Sus! Böyle söyleme!' deyip onu azarladıktan sonra şöyle buyurmuştur: Sakın kardeşinizin aleyhinde şeytana yardımcı olmayınız.[90]

Bütün bu söylediklerimizle arkadaşlığın devamı ile başlangıçta arkadaş olunması arasındaki fark açığa çıktı. Çünkü fâsık ve fâcir kimselerle oturup-kalkmak mahzurludur. Ahbab ve dostlardan ayrılmak da mahzurludur. Başkasının mücadelesinden uzak kalan bir kimse başkasının mücadele ve münakaşasından uzak kalmayan bir kimse gibi değildir. Baştan arkadaş edinmemekle kişi hiçbir kınamaya mâruz kalmaz. Bu bakımdan biz şöyle diyoruz: Fâsıklardan uzaklaşmak, onlara yaklaşmaktan daha evlâdır. Fakat dostluğu devam ettirmek hususunda âlimlerin çeşitli görüşleri vardır. Bu bakımdan dostluğun hakkını yerine getirmek daha uygundur. Bütün bunlar, kişinin din hususundaki sapmasına bağlıdır.

Arkadaşının nefretini çekecek şekildeki kaymasına gelince, böyle kusurları affetmek ve sineye çekmek ittifakla muahaze etmekten daha evlâdır. Hatta ister uzak, ister yakın bir mazaret gösterme imkânı tasavvur edilen ve iyi bir mânâya hamledilmesi muhtemel olan her hatayı affetmek, kardeşliğin gereken bir hakkıdır, vâcibdir. Nitekim denildi ki: "Arkadaşının kusur ve hataları için yetmiş çeşit mazeret kabul etmen uygundur. Eğer buna rağmen kalbin onu kabul etmezse, sen suçlu olarak nefsini gör ve kalbine 'Amma da katı imişsin, arkadaşın senden yetmiş çeşit özür dilediği halde sen hâlâ kabul etmiyorsun. Bu bakımdan kusurlu olan arkadaşın değil sensin' de!" İyi bir mânâya hamledilmeyecek şekilde hataları başgösterirse, bu defa mümkün olduğu kadar dikkat etmen daha uygundur, fakat bu da pek mümkün değildir. Nitekim İmam Şâfiî şöyle demiştir. 'Kızdırıldığı halde kızmayan bir kimse eşşektir. Razı edilmesine çalışıldığı halde razı olmayan kimse şeytandır'.

Bu bakımdan sen ne merkep ne de şeytan olmamaya bak. Arkadaşının vekili olarak kalbini razı et. Onun razı edilmeye çalışıldığı halde razı olmamak suretiyle şeytan olmamasına dikat et. Ahmed b. Kays şöyle demiştir: Dostluğun hakkı üç şeyi sineye çekmektir:

---

90) Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

1- Öfke anındaki zulmünü

2- Nazlanmayı

3- Sürç-i lisanın zulmünü

Bir başkası da 'Hayatımda hiç kimseye küfretmedim. Çünkü bana küfreden şerefli bir insansa, ben ona küfretmektense onu bağışlamayı tercih ederim. Eğer bana küfreden alçak bir kimse ise, ben hiçbir zaman namusumu ona hedef yapmam'.

Bu sözünü söyledikten sonra şu şiirlerle temsil getirerek devam etti:

> Kerim bir kimsenin kötü konuşmalarını cömertliğine bağışlarım!
>
> Alçak bir kimseye küfretmekten de lûtfen ve keremen imtina ederim!

Denilmiştir ki; 'Dostundan temiz olanı al! Bulanık olanı terket! Zira ömür, bulanıklıktan dolayı dosttan alınmayı gerektirmeyecek kadar kısadır'.

Arkadaşın, ister yalancı, ister doğru olsun, senden özür dilediği zaman, onun özrünü derhal kabul et. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَنْ اِعْتَذَرَ اِلَيْهِ اَخوهُ فَلَمْ يَقْبَلْ عُذْرَهُ فَعَلَيْهِ مِثْلُ اِثْمِ صَاحِبِ الْمُكْسِ.

> Kim arkadaşı kendisinden özür dilediği halde onun özrünü kabul etmezse, sultanın yardımcılarının alışveriş yapanlardan zulmen aldıkları vergiden yüklendikleri günah gibi, günah yüklenmiş olur.[91]

اَلْمُؤْمِنُ سَرِيعُ الْغَضَبِ سَرِيعُ الرِّضَا.

> Mü'min çabuk kızar; çabuk razı olup barışır.[92]

---

91) İbn Mâce, Ebû Dâvud

92) Irâki, bu hadîsi bu şekliyle görmediğini söyler.

Dikkat edilirse Hz. Peygamber 'Mü'min kızmaz' dememiştir. Allah Teâlâ 'Öfkelerini yutarlar' (Âlu İmran/134) buyurmuştur. Allah Teâlâ 'Mü'minler öfkesizdir' dememiştir. Çünkü tabii olarak insanın yaralanıp elem duymaması mümkün değildir. Aksine insanoğlu elem duymasına rağmen ona karşı sabır gösterip, bir dereceye kadar tahammül edebilir. Nasıl yaradan elem duymak, bedenin tabiati ise, öfkenin sebeplerinden elem duymak da kalbin tabiatındandır. Bunu kalpten söküp atmak mümkün değildir. Ancak iman sayesinde onu kontrol altına almak, yutmak ve onun tersine hareket etmek mümkündür. Çünkü insan öfkelendiği zaman intikam almak ve karşılık vermek suretiyle yüreğini rahatlatmak ister. Fakat bunları yapmamak mümkündür. Nitekim şair şöyle demiştir: 'Eğer kusuru ve dağınıklığıyla beraber kabul etmezsen hiçbir arkadaş edinemezsin! Oysa dört başı mamur ve tam temiz olan kaç kimse vardır?'

Ebu Süleyman Daranî, Ahmed b. Ebu'l-Havârî'ye 'Bu devirde, herhangi bir kimse ile kardeş olduğunda sevmediklerini onda görürsen kızma, onu kınama. Çünkü o gördüğünden daha şerlisinin görülmeyeceğinden emin değilsin' demiştir. Ahmed diyor ki: 'Onun dediğini denedim ve söylediği gibi olduğunu müşahede ettim'.

Seleften bazıları demişlerdir ki: 'Arkadaşın nahoş hareketlerine karşı göğüs gerip sabır göstermek, ona kızmaktan daha hayırlıdır. Ona kızmak ise, onu terketmekten daha hayırlıdır. Onu terketmek ise, onun aleyhinde uygun olmayan şeyleri söyleyip nakletmekten daha hayırlıdır'. Onun aleyhinde nakli uygun olmayan şeyleri naklederken, öfkeden pek fazla mübalağalı hareket etmemeli ve ifrat göstermemelidir. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) Mümtâhine sûresinde aynen şöyle buyurmaktadır:

> Belki de Allah sizinle, onlardan düşman olduklarınız arasına bir sevgi koyar.

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

اَحْبِبْ حَبِيبَكَ هَوْنًا مَا عَسٰى اَنْ يَكُونَ بَغِيضَكَ يَوْمًا وَاَبْغِضْ بَغِيضَكَ هَوْنًا مَا عَسٰى اَنْ يَكُونَ حَبِيبَكَ يَوْمًا مَا.

> Dostunu ifrata kaçmaksızın normal bir sevgi ile sev. Çünkü o herhangi bir günde senin buğzettiğin bir kimse olabilir.

Sevmediğin bir kimseye de ifrat derecede buğzetme. Umulur ki bir gün sana dost olabilir![93]

Âdil Halife Hz. Ömer de şöyle demiştir: 'Senin sevgin sana yük, buğzun da telef olmasın'.

Altıncı Hak

Gerek hayatında ve gerekse ölümünden sonra arkadaşa, aile efradına ve kendisiyle yakın ve uzak ilgisi olan kimselere dua etmektir. Bu bakımdan sen, kendi nefsine dua ettiğin gibi arkadaşına da dua etmelisin. Arkadaşın ile kendin arasında bir ayrılık gözetmemelisin. Çünkü ona yapmış olduğun dua hakîkatte senin nefsinedir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِذَا دَعَا الرَّجُلُ لأَخِيهِ فِى ظَهْرِ الْغَيْبِ قَالَ الْمَلَكُ وَلَكَ مِثْلُ ذَلِكَ.

Kişi yanında olmayan arkadaşına dua etiği zaman melek kendisine 'Sana da onun benzeri olsun' der.[94]

Başka bir lafızla hadîs şöyle rivayet edilmiştir:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى بِكَ اَبْدَأُ يَا عَبْدِى.

Allah Teâlâ 'Ey kulum! Seninle bu işe başlıyorum' der.[95]

يُسْتَجَابُ لِلرَّجُلِ فِى اَخِيهِ مَالاَ يُسْتَجَابُ لَهُ فِى نَفْسِهِ.

Kişinin arkadaşı ıçin yapmış oldugu dua, Allah tarafından kabul edilir. Oysa aynı duayı kendi nefsi için yapmış olsaydı kabul edilmezdi.[96]

دَعْوَةُ الرَّجُلِ لأَخِيهِ فِى ظَهْرِ الْغَيْبِ لاَتُرَدُّ.

---

93) Tirmizî, (Ebu Hüreyre'den)

94) Müslim, (Ebu Derdâ'dan)

95) Irâkî hadisi bu ibare ile görmediğini kaydeder.

96) Irâkî, hadisi bu ibare ile görmediğini kaydeder. Ancak Ebu Dâvud ve Tirmizî 'Kabûl olunmak yönünden duanın en süratlisi gaibin gaibe duasıdır' hadîsini Abdullah b. Ömer'den *zayıf* bir senedle rivayet etmiştir.

Kişinin arkadaşına gıyabında yaptığı dua geri çevrilip reddedilmez.[97]

Ebu Derdâ şöyle dedi: 'Secdeye vardığımda isimlerini teker teker zikretmek suretiyle yetmiş arkadaşıma dua ederim'.

Muhammed b. Yusuf el-İsfehanî derdi ki: Salih arkadaşın benzeri nerede var? Öldükten sonra aile efradın mirasını taksim edip geride bıraktıklarınla zevk u safâya dalarlar. Sadece senin için üzülen, senin akibetini merakla izleyen ve son vardığın merhaleyi titizlikle takip eden gecenin karanlığında sen toprağın altında olduğun halde sana dua eden, salih arkadaşındır. Sanki salih arkadaş bu hususta Allah'ın meleklerine uymaktadır.

إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ قَالَ النَّاسُ: مَا خَلَّفَ؟ وَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ مَا قَدَّمَ.

Kul öldüğü zaman insanlar 'Geride ne bıraktı?' diye sorarlar. Allah'ın melekleri ise 'Acaba ölmeden önce azık olarak neyi gönderdi?' diye sorarlar.[98]

Melekler onun, daha önce gönderdiği azıkla sevinirler. Onun o azığını sorarlar. Kendisi için şefkat gösterirler. (Salih arkadaş da meleklerin yaptığını yapar).

Bir kimsenin kulağına Allah yolunda arkadaşı olan birisinin ölüm haberi geldiğinde ona rahmet dileyip günahının affını Alah'tan isterse onun defterine sanki ölenin cenazesinde bulunmuş ve namazını kılmış gibi sevap yazılır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الْمَيِّتِ فِي قَبْرِهِ مَثَلُ الْغَرِيقِ يَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ يَنْتَظِرُ دَعْوَةً مِنْ وَلَدٍ أَوْ وَالِدٍ أَوْ أَخٍ أَوْ قَرِيبٍ وَإِنَّهُ لَيَدْخُلُ عَلَى قُبُورِ الْأَمْوَاتِ مِنْ دُعَاءِ الْأَحْيَاءِ مِنَ الْأَنْوَارِ مِثْلُ الْجِبَالِ.

Ölünün kabrindeki misâli, boğulmakta olan bir kimsenin misâline benzer. O herşeye sarılır. Oğlundan veya babasından veya kardeşinden veyahut herhangi bir yakınından gelecek bir

97) Dârekutnî, *el-İlel*, (Ebu Derdâ'dan). Bu hadis aynı zamanda Müslim tarafından da rivayet edilmektedir. Ancak 'reddolunmaz' yerine 'kabul olunur' ibaresi vardır.

98) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle)

duayı bekler. Muhakkak ki, ölülerin kabirlerine dirilerin dualarından dağlar gibi nûr huzmeleri gider.[99]

Seleften biri şöyle demiştir: Ölüler için yapılan dua dirilere verilen hediyeler mesabesindedir. O duayı ölüye ulaştıran melek, ölünün huzuruna elinde nûrdan bir tabak olduğu halde girer, tabağın üzeri nûrdan bir mendil ile örtülüdür. Melek ölüye der ki: 'Bu filân kardeşinden gelen hediyedir. Filân yakınından sana gönderilen armağandır'.

Bu haberi rivayet eden zat diyor ki: 'Meleğin bu sözünü dinleyen ölü, diri bir kimsenin hediye ile sevinmesi gibi sevinir'.

Yedinci Hak

Yedinci hak, vefâkarlık ve ihlâstır. *Vefa*'nın mânâsı ölüme kadar sevgiye devam edip üzerinde sebat etmektir. Ölümden sonra da dostunun evlât ve dostlarına sevgiyi devam ettirmektir. Zira sevgi ancak ahiret için istenir. Eğer ölümden önce sevgi kesilirse, o sevgiden elde edilen amel boşa gider. O yapılan gayret boşa gider. Bunun için Allah'ın Rasûlü (s.a) Allah tarafından kıyamet gününde arşın gölgesine alınan yedi sınıfın arasında birbirini sevenlerin hâlini şu şekilde ifade etmiştir:

.... وَرَجُلاَنِ تَحَابَّا فِى اللّٰهِ اِجْتَمَعَا عَلَى ذٰلِكَ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ.

İki kişi ki Allah yolunda sevişirler, o sevgi üzerinde toplanır ve o sevgi üzerinde ayrılırlar.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Ölümden sonra gösterilen az vefakârlık hayatta iken gösterilen çok vefakârlıktan daha hayırlıdır'. Bunun için rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a) huzuruna gelen ihtiyar bir kadına ikramda bulundu. Rasûlullah'a 'Neden bu kadına bu kadar ikram ediyorsun?' diye sorulduğunda şöyle buyurdu:

اِنَّهَا كَانَتْ تَاْتِينَا اَيَّامَ خَدِيجَةَ، وَاِنَّ كَرَمَ الْعَهْدِ مِنَ الدِّينِ.

Bu kadın Hatice zamanında bize gelip giderdi. Ahde vefa dindendir.[100]

---

99) Deylemî

100) Hâkim, (Hz. Âişe'den)

Arkadaşın dost, akraba ve taallûkatını gözetmek, ona gösterilen vefakârlıktandır. Onları gözetmek, arkadaşın bizzat kendisini gözetmekten daha fazla ve müsbet bir tesir uyandırır arkadaşta... Çünkü onun yakını olan kimselerin hâlini sormak onu daha fazla sevindirir. Zira şefkat ve muhabbetin kuvveti ancak arkadaşın ötesinde arkadaşınla ilgili bulunan kimselere teşmil edilmesiyle bilinir. Hatta arkadaşın kapısında nöbet bekleyen köpeği, kalbinde diğer köpeklerden farklı tutmalıdır. Ne zaman muhabbetin devamının kesilmesiyle vefakârlık sona ererse, şeytan sevinir. Zira şeytan, Allah için kardeş olan ve Allah için sevişen iki kişiye hased ettiği kadar, hayırlı bir işte yardımlaşan iki kişiye hased etmez. Çünkü şeytan var kuvvetiyle Allah için arkadaş olan ve Allah için sevişenlerin arasını bozmaya çalışır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Kullarıma söyle; en güzel sözü söylesinler.
>
> (İsra/53)

Allah Teâlâ Hz. Yusuf'tan haber vererek şöyle demiştir:

> Zira şeytan, benimle kardeşlerim arasına fitne soktuktan sonra...
>
> (Yusuf/100)

Deniliyor ki: 'Allah için iki kişi arkadaş olduğunda ancak onlardan birisinin işlediği bir günah aralarını bozabilir'.

Bişr el-Hafî derdi ki: 'Kul Allah'ın taat ve ibadetinde kusur gösterdiği zaman ona ceza olarak Allah Teâlâ dostlarını kendisinden soğutur'.

Bunun hikmeti şudur: Arkadaşlar insanın kalplerine ve üzüntülerine teselli olur ve dinine yardım ederler. Bu sırra binaen İbn Mübârek şöyle demiştir: 'En güzel şey arkadaşlarla oturmak ve idare edecek kadar nafaka ile yetinmektir. Sevginin devamlı olanı ise Allah yolunda olan sevgidir. Herhangi bir gaye için gösterilen sevgi, o gayenin ortadan kalkmasıyla ortadan kalkıp yok olur. Allah yolundaki sevginin semerelerinden biri de bu sevginin gerek din ve gerekse dünya hususundaki hasedle beraber olmamasıdır. Kişi arkadaşına nasıl hased edebilir? Zira arkadaşında bulunan her meziyetin faydası

aynı zamanda kendisine de olur. Allah Teâlâ kendi yolunda sevişenleri bununla vasıflandırmıştır.

Onlar, verilen şeylerden dolayı nefislerinde bir kaygı duymazlar. Kendilerinin ihtiyaçları olsa bile, onları nefislerine tercih ederler.

(Haşr/9)

Arkadaşına gösterdiği tevazu hâlinin değişmemesi vefakârlıktandır. Dünyevî mertebesi şanı ve şöhreti ne kadar yücelirse yücelsin, nûfuzu ve gücü ne kadar genişlerse genişlesin, arkadaşlara karşı büyüklük taslamak, alçaklıktan başka birşey değildir. Nitekim şair şöyle demiştir: 'Muhakkak ki şerefli kimseler zengin oldukça fakirlik zamanında kendisiyle oturup kalkan kimseleri daha iyi hatırlarlar.'

Seleften biri oğluna şöyle tavsiyede bulundu: 'Oğlum! İnsanlardan ancak fakir düştüğün zaman sana yaklaşan, zengin olduğun takdirde senden fazla birşey beklemeyen, mertebesi yükseldiği takdirde seni hor görmeyen kimse ile arkadaşlık yap!'

Hakîmlerden biri şöyle demiştir: 'Arkadaşın herhangi bir makama sahip olduğu zaman sana karşı olan eski sevgisinin yarısını muhafaza ederse bu çok demektir'.

Rebî[101] hikâye ediyor ki, İmam Şâfiî Bağdad'da bir kişi ile kardeş oldu. Sonra onun kardeş olduğu zat, Irak'ın aşağı ve yukarı 'Sıb' diye bilinen bölgesinin valisi oldu. Vali olduktan sonra İmam Şâfiî'ye karşı olan tavrı değişti. Bunun üzerine İmam Şâfiî eski arkadaşına şu şiiri yazıp gönderdi:

Git! Senin sevgin kalbimden çıkmıştır, hem de ebedî olarak.. Fakat üç talakla olan bir boşamayla değil. Eğer sen uyanır, dönüş yaparsan bir talakla boşanmıştır. O zaman sevgi ve muhabbetin, benim için iki talakla devam eder. Eğer imtina eder, dönüş yapmazsan o tàlakı ikilerim. Yani ikinci bir defa muhabbetini kalbimden boşarım. Böylece iki ayrı hayız zamanında vaki olan iki talak olmuş olur. Sana kesin olarak benden

---

101) Künyesi Ebu Muhammed'dir. Mısırlıdır. Müezzin idi. Şâyân-ı itimad bir zattır. H. 270 senesinde vefat etmiştir. İmam Şâfii'nin mümtaz talebelerindendi.

üçüncü talak geldiği zaman, Sıbeyn (İki Sıb'ın) valiliği seni bu durumun vehamet ve felâketinden kurtaramaz.

Din ile ilgili bir işte kardeşin hakka muhalefet ederse, bu hususta ona uymanın vefakârlıkla uzaktan yakından zerre kadar alakası yoktur. Aksine vefakârlık bu hususta ona muhalefet etmeyi gerektirir. Zira İmam Şâfiî, Muhammed b. Abdülhakem'le kardeş oldu.[102] Ona yaklaşır, ona özel bir ilgi gösterirdi ve derdi ki: 'Beni Mısır'da durduran Muhammed b. Abdülhakem'den başka birşey değildir'.

Bir aralık Muhammed hastalandı. İmam Şâfiî onu ziyarete giderek şu şiiri okudu:

Dost hastalandı. Ben onu ziyaret ettim.

Onun için korktuğumdan hasta düştüm.

Muhammed b. Abdülhakem de cevap olarak şu şiiri okudu:

Dost beni ziyaret etmeye geldi.

Ona baktım ve şifa buldum.

Halk bu iki zatın arasındaki büyük sevgiden ötürü zannederdi ki, İmam Şâfiî öldükten sonra tedrisat halkasını bu zata teslim edecektir. Bunun üzerine İmam Şâfiî'nin ölüm hastalığında kendisine şöyle soruldu: 'Ya Ebu Abdullah! Senden sonra kimin meclisinde oturalım?' O anda İmam Şâfiî'nin baş ucunda oturan Muhammed b. Abdülhakem, İmam'a baktı ki İmam ona işaret etsin! Bunun üzerine İmam Şâfiî hayret ederek şöyle dedi: 'Sübhânallah! Bu hususta şüphe mi var? Ebu Yâkub Buveytî'den[103] başka kimin meclisinde oturacak-sınız?'

Muhammed bu söze kırıldı. İmam Şâfiî'nin en iyi takipçilerinden olduğu halde, İmam Şâfiî'nin talebeleri Ebu Yâkub'a akın ettiler.

---

102) Mısırlıdır. İmam Mâlik'in büyük talebelerindendir. *Kitab'ul-İlim*'de hakkında bilgi verilmişti.

103) Yusuf b. Yahya Kureyş kabilesine mensuptur. Mısırlı meşhur bir fakîhtir... Buveyt Mısır'ın bir köyüdür. Kendisi İmam Şâfiî'nin en büyük talebesidir. *el-Muhtasar* adlı bir eseri vardır. Bu eserini İmam Şâfiî'ye okumuştur. İmam Şâfiî fetva hususunda Buveytî'ye itimat eder, kendisine bir mesele geldiği zaman ona havale ederdi. Buveytî Kur'an'ın mahlûk olup olmaması meselesinde zincire vurularak Mısır'dan Bağdad'a sürülmüş, H. 231 senesinde vefat edinceye kadar bu şehirde hapiste kalmıştır. (Bkz. *İthaf'us-Saade*, VI/238)

Çünkü ondan daha üstün, zühd ve takvaya daha yakındı. Dikkat edilirse İmam Şâfiî burada Allah için ve müslümanlar için nasihatta bulunup yağcılık ve müdaheneciliği terketmiştir. Halkın rızasını Allah'ın rızasından üstün tutmamıştır. İmam Şâfiî vefat ettiği zaman Muhammed b. Abdülhakem onun mezhebinden ayrılıp babasının mezhebini kabul etti. İmam Mâlik'in kitaplarını okuttu. Çünkü o, Mâlik'in en büyük talebelerindendi. Ebu Yakub Buveytî ise zühd ve takvayı ve sessizliği tercih etti. Toplantılar ve ders halkalarında oturmak onun hoşuna gitmedi. Sadece ibadetle meşgul oldu. Rebi b. Süleyman'a nisbet edilen 'Ümm' adlı kitabı yazdı. Kitap, Buveytî'nin telifi olduğu halde Rebi b. Süleyman'a maledilmektedir. Fakat 'Buveytî orada kitabı kendisine nisbet etmiştir. Rebi, kitaba bazı ekler yaparak bir kısım tasarruflar yapmış, anlaşılmayan birtakım noktaları açığa kavuşturmuştur. Bu macerayı nakletmekten gaye sevgiyi gözetip dosta vefa göstermenin Allah için yapılan nasihat olduğunu belirt-mektir.

Ahnef b. Kays şöyle demiştir: 'Dostluk ince bir cevherdir. Onu korumazsan felâketlere uğrar. Bu bakımdan dostluğu korumak için sana zulmedenin özrünü kabul edip, öfkeni yutmalısın. Kendi faziletini ve dostunun kusurunu çok görmemek için rıza ile kardeşliği muhafaza et'.

Tam vefakârlığın, ihlâs ve sadakatın eserlerinden biri de arkadaşından ayrıldığında üzülmek ve ayrılmanın sebeplerinden nefret etmektir. Nitekim şöyle denilmiştir: 'Arkadaştan ayrılmak hariç, zamanın bütün musibetlerini kolay atlatılabilir gördüm!'

İbn Uyeyne bu şiiri okuduğu zaman şöyle dedi: 'Hatırlıyorum! Otuz seneden beri ayrıldığım bir kısım ahbablarım vardır. Hâlâ da onların ayrılığından gelen üzüntünün kalbimden çıkmadığını hissediyorum'.

Vefakârlığın alâmetlerinden başka biri de halkın dostu hakkında söylediklerine kulak vermemektir. Hele önce kendisini dostunun dostu olarak gösteren, dostunun aleyhinde konuşmasından dolayı itham edilmesin diye tariz yoluyla dostuna hücum edene hiç kulak vermemelidir. Bu adamın dostu için naklettiği nefret çekici şeyleri asla dinlememeli. Çünkü bu şekilde hareket etmek, aleyhinde bulunulan kimseyi vurmak için başvurulan hilenin ince taraflarıdır. Böyle bir şeyden sakınmayan bir kimsenin sevgisi hiçbir zaman devamlı olmaz.

Bir adam hakîm bir zata dedi ki:

- Senin sevgi ve muhabbetini istemek için geldim.

- Eğer üç şey verirsen onu sana veririm.

-Onlar nelerdir?

- Benim aleyhimde söyleneni dinlemeyeceksin, hiçbir işte bana muhalefet etmeyeceksin, körü körüne beni çiğnemeyeceksin veya beni herhangi bir rüşvet karşılığında satmayacaksın.

Dostunun düşmanına dost olmamak da fedakârlıktandır. Nitekim İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Ne zaman ki dostun düşmanına itaat ederse bil ki, ikisi ortaklaşa senin düşmanlığını gütmektedirler'.

Sekizinci Hak

Kardeşine yük olmamalı, gereksiz tekliflerde bulunmamalıdır. Kardeşine ağır geleni teklif etmemeli, aksine ihtiyaçlarını ona belli etmemeli, mümkün olduğu kadar gizlemelidir. Ondan mal ve mevkî hususunda yardım istememelidir. Gereksiz tevazû, hürmet, hizmet gibi şeylerle ona sıkıntı vermemeli, sevgisi sadece Allah için olmalıdır. Onun duasından faydalanmak, onunla yakınlaşmak, din hususunda yardım istemek için dost olmalıdır. Onun hak ve hukukuna riayet etmek suretiyle onun birtakım ihtiyaçlarını giderirken Allah'a yakınlaşmayı kasdetmelidir. Seleften biri şöyle demiştir: 'Kim arkadaşlarından onların almadığını veya istemediğini alır veya isterse onlara zulmetmiş olur ve kim arkadaşlarının kendisinden aldıklarının benzerini alırsa bu kimse de onları yormuş demektir. Onlar kendisinden aldıkları halde onlardan birşey almazsa bu takdirde onlara ihsanda bulunmuş olur'.

Hükemadan biri şöyle demiştir: 'Kim nefsini, arkadaşlarının yanında kıymetinin üstünde tutarsa, hem kendisi, hem de arkadaşları günahkâr olur. Kim nefsini tam kıymetinde tutarsa hem kendisini, hem de arkadaşlarını yormuş olur. Eğer nefsini kıymetinin altında tutarsa hem kendisi, hem de arkadaşları felâketten emin kalırlar'.

Arkadaşlıktaki yük olmamanın tamamı ancak teklif sergisini tamamen ortadan dürüp kaldırmakla olur ki kendi nefsinden utanmadığı konularda arkadaşından da utanmasın.

Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: 'İki kişi Allah için arkadaş oldukları zaman biri diğerinden çekinirse muhakkak bu birisinde olan bir illetten ileri gelir'.

Hz. Ali şöyle demiştir: 'Dostların en şerlisi, senin için külfetlere katlanan ve seni özür dilemeye mecbur bırakandır!'

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'İnsanlar ancak arkadaşlık hususunda gösterdikleri yapmacık hareketler ve zorluklardan ötürü ayrılırlar. Biri Allah yolundaki kardeşinin ziyaretine gider. Ziyaret edilen zatta onun için birtakım külfetlere girer. Böyle hareket etmek, kişinin ikinci bir defa ziyarete gelmesine mani olur'.

Hz. Aişe şöyle demiştir: 'Mü'min mü'minin kardeşidir. Mü'min, ne mü'mini ganimet gibi görür, ne de onu haşmetli görür'. (Bazı nüshalarda 'ganimet gibi görür' yerine 'ona hile yapmaz' sözü vardır).

Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: 'Sûfilerin dört grubuyla arkadaşlık yaptım. Her grup otuz kişiden ibaretti. Birincisi Hâris el-Muhâsibi ve grubudur. İkincisi Hasan Mesuhî ve grubu, üçüncüsü Sırrî es-Sakatî ve grubu, dördüncüsü İbn Kureyş ve grubu idi. Bunlardan hiçbir zaman görmedim ki, Allah için arkadaş olan iki kişiden biri kendisini arkadaşından daha büyük görsün veya ondan çekinsin. Ancak birisinde herhangi bir bozukluk olursa o başka...'

Seleften birine şöyle soruldu: 'Biz kimlerle arkadaşlık yapalım?' Cevap olarak şöyle dendi: 'Senden teklif ağırlığını kaldıran, seninle arasındaki resmiyet zorluğunu düşüren bir kimse ile arkadaşlık yap'.

Câfer b. Muhammed Sadık (r.a) şöyle derdi: 'Benim için arkadaşlarımın en ağırı ve çekilmez olanı o kimsedir ki, benim için birtakım zahmetlere girer ve ben de ondan çekinir ve resmiyete bürünürüm. Arkadaşlarımın en hafifi o kimsedir ki, onunla beraber sanki tek başımaymışım gibi olurum'.

Seleften biri de 'Dünya ehli ile olduğun zaman zahirî edepten ayrılma! Ahiret ehliyle beraber olduğunda ilimden ayrılma. Ariflerle beraber olduğunda ise istediğin şekilde davran' demiştir.

Başka biri 'Sakın günah işlediğin zaman senin yerine tevbe eden, kötülük yaptığın zaman senin yerine özür dileyen, öz nefsinin yüklerini senin yerine sırtlayan ve aynı zamanda sana kendi yüklerinden

herhangi birisini yüklemeyen bir kimseden başkasıyla arkadaşlık etme' demiştir.

Böyle diyen zat 'dostluk ve arkadaşlığın' yolunu oldukça daraltmıştır. Bu bakımdan durum onun dediği gibi değildir. Aksine her dindar ve akıllı kimse ile arkadaşlık yapmak gerekir. Öyle bir kimse ile arkadaşlık yapmalısın ki, bütün bu zikrettiğimiz şartları yerine getirmeye, bu şartları başkasına yükletmemeye azimli ve niyetli olsun. Böylece arkadaşlar çoğalır. Zira bununla ancak Allah için arkadaş edinmiş olursunuz. Aksi takdirde arkadaş olmak sadece nefsinin isteklerine dayanmış olur.

Bu sırra binaendir ki, sıradan bir adam Cüneyd-i Bağdadî'ye şöyle sordu: 'Arkadaşlar bu zamanda görünmez oldu. Acaba Allah için kardeş edineceğim bir kimse var mıdır?' Cüneyd yüzünü çevirip cevap vermedi. Adam bu suali üç defa tekrar edince, Cüneyd kendisine şöyle dedi: 'Eğer sen, senin yükünü sırtlayabilecek, eziyetlerine tahammül edecek bir arkadaş arıyorsan, yemin ederim ki böyle arkadaş pek azdır. Eğer sen Allah için bir arkadaş arıyorsan ki, sen onun yükünü alasın, onun eziyetine katlanasın, bu vasıfta benim yanımda birçok kimseler vardır, onları sana göstereyim ve tanıtayım!' Bunun üzerine adam sustu.

İnsanlar üç sınıftır:

a) Sohbetinden faydalandığın insan.

b) Kendisine faydan dokunup, ondan zarar görmediğin insan.

c) Kendisine faydan dokunmadığı gibi, ondan zarar gördüğün insan. Bu ahmak veya ahlâksız bir kimsedir. İşte esas sakınman gereken bu üçüncü şahıstır. İkinci şahıstan ise, sakınmaya gerek yok. Çünkü ahirette ondan faydalanırsın.

Allah Teâlâ Hz. Musa'ya 'Eğer bana itaat edersen arkadaşların çok olacaktır. Yani onların zahmetlerine katlandığın, eziyetlerine göğüs gerdiğin ve onları kıskanmadığın takdirde çoğalacaktır' diye vahyetmiştir.

Seleften biri 'Elli sene halkla arkadaşlık yaptım. Benimle onlar arasında herhangi bir ihtilaf olmadı. Çünkü ben onlarla beraber daima nefsimin aleyhindeydim' demiştir. Ahlâkı böyle olan bir kimsenin elbette arkadaşları çoğalacaktır.

Arkadaşlığın alâmetlerinden biri de, nâfile ibadetlerde ona zorluk çıkarmamaktır. Dört şeyde eşitliğe riayet etmek şartıyla arkadaşlık yapmalıdır.

1. Eğer onlardan biri gündüzleri devamlı yeyip içse bile arkadaşı ona 'oruç tut' dememelidir.

2. Eğer bütün sene oruç tutarsa, arkadaşı kendisine 'orucunu ye' dememelidir.

3. Eğer bütün gece uyursa, arkadaşı kendisine 'kalk' dememelidir.

4. Eğer bütün gece, sabahlara kadar namaz kılarsa, arkadaşı kendisine 'uyu' dememelidir.

Bunlardan ötürü onun durumu arkadaşının yanında ne artmalı ne de eksilmelidir. Çünkü durumların tefavut göstermesi, tabiatı riyakarlığa ve çekingenliğe sürükler.

Denilmiş ki, külfeti terkeden bir kimsenin muhabbeti devam eder. Külfeti az olan bir kimsenin sevgisi devam eder. Ashab-ı kirâmdan biri şöyle demiştir: 'Muhakkak ki, Allah Teâlâ zorluk gösterenlere lânet etmiştir!' Nitekim Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur

أَنَا وَالْاَتْقِيَاءُ مِنْ أُمَّتِى بُرَاءُ مِنَ التَّكَلُّفِ.

Ben ve ümmetimin muttakîleri zorluk çıkarmaktan uzağız.[104]

Biri de şöyle demiştir: Kişi arkadaşının evinde dört şeyi yaparsa aralarında ünsiyet tamam olmuş demektir:

a. Arkadaşının evinde yemek yerse

b. Onun helasına girerse

c. Arkadaşının evinde namaz kılarsa

d. Arkadaşının evinde uyursa...'

Bu söz, meşayihten birine söylendiği zaman dedi ki: 'Beşinci bir şart daha vardır. O da şudur: (Eğer) helâliyle beraber kardeşinin evine gidecekse orada guslü gerektiren harekette dahi çekinmeden

104) Dârekutnî

bulunabilmelidir. Çünkü ev, esasında bu sayılan beş şey hususunda kolaylık olsun diye edinilir. Kişi bunları yaptığı takdirde arkadaşının evini kendi evi olarak görüyor demektir. Çünkü ev, bunları yapabilmek için inşâ edilir. Eğer böyle olmazsa, ibadet için mescidler daha müsaittir. Bu bakımdan kişi, arkadaşının evinde bu saydığımız beş şeyi yaptığı takdirde arkadaşlık tam mânâsıyla güçlenir. Çekingenlik ortadan kalkar. Karşılıklı sevgi tamamlanır.

Arapların selâmında bu mânâya işaret vardır. Zira araplardan biri arkadaşına 'Merhaba, ehlen ve sehlen' der. *Merhaba*; yani 'senin için bizim nezdimizde genişlik vardır. O da, hem kalbimizdeki hem de evimizdeki genişliktir. *Ehlen*; yani senin için bizim ailemiz senin ailendir. Bizden hiç çekinme. *Sehlen;* yani senin için bütün bu hususlarda kolaylık mevcuttur. Yani senin istediğin her meşrû şey bize ağır gelmeyecek ve temin edilecektir' demektir.

Kişi, nefsini arkadaşlarından daha aşağı görmedikçe arkadaşlığın gereği olan kolaylık ve teklifsizlik tamamlanmaz. Kişi arkadaşları hakkında iyi zan beslemedikçe ve nefsinin hakkında su-i zann etmedikçe arkadaşlığın gereği olarak istenilen kolaylık olmaz. Ne zaman kişi onları nefsinden hayırlı görürse, o vakit onların hepsinden daha hayırlı olmuş olur. Nitekim Ebu Muaviye Esved şöyle demiştir: 'Bütün arkadaşlarım benden hayırlıdır'.

Bu söz üzerine kendisine soruldu:

- Bu nasıl olur?

- Onların herbiri beni kendisinden daha faziletli görür. Oysa beni kendi nefsinden daha faziletli gören kimse, benden daha hayırlıdır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلْمَرْءُ عَلَى دِينِ خَلِيلِهِ وَلاَ خَيْرَ فِى صُحْبَةِ مَنْ لاَيَرٰى لَكَ مِثْلَ مَا تَرٰى لَهُ.

Kişi dostunun dini üzerindedir. Kendisi için istediğini senin için de istemeyen bir kimsenin arkadaşlığında hayır yoktur.[105]

İşte bu derece derecelerin en düşüğüdür. Kemâl, fazileti arkadaşından bilmektir. Bu sırra binaen Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir:

---

105) İbn Adiy, *el-Kâmil*, (*zayıf* bir senedle)

"Sana 'insanların en şerlisi' denildiğinde sen de kızarsan hakîkaten insanların en şerlisi olursun". Bunun izahı *Kibir ve Ucub* bölümünde gelecektir.

Tevâzuun mânâsının, arkadaşlarını kendinden faziletli görmek olduğu hakkında şu beyitler söylenmiştir:

Öyle bir kimseye karşı gönül alçaklığı göster ki, senin bu hareketini gördüğünde hamakata değil de fazilete hamletsin.

Dostlara karşı kendisini faziletli olarak gören bir kimsenin dostluğundan kaç!

Başka bir şair de şöyle diyor:

Nice dostu diğer bir dost vasıtasıyla tanıdım.

Fakat o benim nezdimde eski dosttan daha değerli oldu.

Nice arkadaş vardır ki, onu yolda gördüm,

O benim nezdimde hakikî dost oldu.

Kişi, nefsini daha faziletli gördüğü zaman, arkadaşlarını hakir görmüş olur. Böyle bir telâkki ise bütün müslümanlar için kötü bir telâkkidir. Nitekim, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

بِحَسْبِ الْمُؤْمِنِ مِنَ الشَّرِّ اَنْ يَحْقِرَ اَخَاهُ الْمُسْلِمَ.

Müslüman kardeşini hakir görmek bir mü'mine şer bakımından yeter de artar bile.[106]

'Her yapacağı iş hususunda arkadaşlarıyla istişare edip onların söylediklerini dikkate almak, arkadaşlığın gereği olan teklifsizlik ve kolaylığın tamamlanmasındandır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

(Yapacağın) işler hakkında onlara danış.

(Âlu İmran/159)

Arkadaşlarından hiçbir sırrını gizlememelidir. Nitekim bu husus Mâruf-u Kerhî'nin yeğeni Yâkub'dan rivayet edilmiştir: Esved b.

106) Müslim

Sâlim ahiret kardeşi olan, amcam Mâruf-u Kerhî'ye gelerek şöyle dedi:

Bişr el-Hafî seninle arkadaşlık yapmayı istiyor. Fakat gelip bunu sana şifahen söylemekten utanıyor. Beni, onunla aranda arkadaşlık akdini yapman için sana gönderdi. Öyle bir arkadaşlık akdi yapmalısın ki, Bişr el-Hafî onu kendisi için bir kâr saymalıdır. Ancak Bişr'in bu kardeşlik hususunda birtakım şartları vardır:

1. Bu arkadaşlığın yayılmasını ve bilinmesini istemiyor.

2. Seninle kendisi arasında ziyaret istemiyor.

3. Mülâkat istemiyor. Çünkü kendisi fazla mülakattan hoşlanmaz.

Buna karşılık olarak Mâruf-u Kerhî şöyle demiştir:

Fakat ben aynı fikirde değilim. Eğer birisiyle arkadaş olursam gece gündüz ondan ayrılmak istemem. Onu her an ziyaret eder, her durumda kendi nefsimden daha mümtaz görürüm.

Mâruf bunu söyledikten sonra arkadaşlığın ve Allah için sevişmenin fazileti hakkında vârid olan birçok hadîs zikretti. Sonra bu hususta dedi ki:

Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ali ile kardeş oldu. Bu kardeşlikten ötürü onu ilimde ve kurbanda kendisine ortak yaptı. Kızlarının en faziletlisini ve nezdinde en sevimli olanını ona nikahladı. Bütün bunları aralarındaki kardeşlikten dolayı Hz. Ali'ye tahsis etti. Ben seni Allah için şahid tutuyorum ki, kendimle Bişr arasında kardeşlik akdettim. Allah için onun kardeşliğini istediği ve seni gönderdiği için kabul ettim. Şu şartla ki, eğer hoş görmüyorsa beni ziyaret etmesin. Fakat ben istediğim an onu ziyaret ederim. Ona söyle ki bizim bir araya geldiğimiz yerlerde benimle beraber olsun. Ona söyle ki, durumundan hiçbir şeyi benden gizlemesin. Bütün durumlarına beni muttali kılsın.

Bunun üzerine İbn Sâlim, Bişr'e giderek Mâruf-u Kerhî'nin kendisine söylediklerini ona iletti. O da razı olup buna sevindi.

Buraya kadar zikrettiğimiz vasıflar, sohbet ve arkadaşlığın haklarını toplayan vasıflardır. Biz bir defasında bu hususları mufassal

olarak beyân etmiştik. Bu vasıflar ancak arkadaşlar için nefsine zarar vermek, nefsin için arkadaşlar'a zarar vermemekle tamam olabilir. Nefsini onlara hizmetçi yaparak kemâle erdirebilirsin. Bu bakımdan bunun tamamlanması için bütün azalarınla onların hak ve hukuklarına riayet etmen gerekir.

Göz

Göze gelince, onlara muhabbetle bakmalı, böyle baktığını onlara sezdirmelisin, onların güzelliklerini görüp, kusurlarına gözlerini kapamalısın. Onlar seninle konuştukları zaman gözünü onlardan kaydırmaman ve onları itibâra alman gerekir.

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a) huzurunda oturan herkese teveccüh eder, yüzüne bakma fırsatı verirdi.[107] Rasûlullah'ı dinleyen herkes zannederdi ki, Rasûlullah'ın nezdinde ondan daha faziletli bir kimse yoktur. Rasûlullah'ın meclisi; tevazû, hayâ ve emniyet meclisiydi. Rasûlullah arkadaşlarının yüzüne gülüp tebessüm etmek bakımından, arkadaşlarının konuştuklarını dinlemek ve onları benimsemek yönünden insanların en üstünü idi.

Ashab-ı Kirâmın Rasûlullah'ın nezdindeki gülüşmeleri tebessümden ibarettir. Bu hususta Rasûlullah'a uymakta ve ona tâzim etmekteydiler.

Kulak

Kulağa gelince, arkadaşının konuşmasına kulak verip onun sözlerinden tat alıp tasdik ederek konuşmasından hoşlandığını göstermelisin. Arkadaşının konuşmasını mücadele, münâzaa, müdâhale ve itiraz etmek sûretiyle kesmemelisin. Eğer konuştukları esnada senin âcil bir işin çıkarsa onlardan özür dileyerek konuşmalarını kesebilirsin. Onların hoş görmediklerini dinlemekten kulağını tıkamalısın!

Dil

Dile gelince... Biz dilin haklarını daha önce zikretmiştik. Çünkü dil hususunda konuşmak oldukça uzar. Fakat dilin vazifelerinden biri arkadaşlarına yüksek sesle konuşmamak, arkadaşlarının anlayamayacağı şekilde onlara hitap etmemektir.

---

107) Tirmizî

Eller

Ellerin vazifesine gelince, arkadaşlarına elle yapılacak yardımlardan geri durmamaktır.

Ayaklar

Ayaklara gelince, arkadaşlarının arkasında tâbi olan bir kimsenin yürüyüşü ile yürümeli, hiçbir zaman efendinin yürüyüşü gibi yürümemelidir. Arkadaşlar kendisini ne kadar öne geçirirlerse, o kadar öne geçmeli, kendisini ne kadar yaklaştırırlarsa, o kadar yaklaşmalı, arkadaşları geldiğinde ayağa kalkmalı, ancak onlar oturduğu zaman oturmalıdır. Oturduğu yerde mütevazi bir şekilde oturmalıdır.

Arkadaşlık ilerlediği zaman bu hakların bir kısmı hafifler. Arkadaşın önünde ayağa kalkmak, arkadaştan özür dilemek ve arkadaşını övmek gibi... Çünkü bütün bunlar sohbetin haklarındandır. Bunlar da bir nevi yabancılık ve külfet vardır. Arkadaşlık tam yerleştiği zaman külfet tamamen ortadan kalkar. Sanki yalnızmış gibi olur. Çünkü bu zahirî edepler, bâtın edeplerin ve kalbin saf ve temiz olmasının başlangıcıdır. Ne zaman ki, kalpler saflığa kavuşursa, artık bunlara ihtiyaç kalmaz. Gözü insanlarda olan bir kimse bazen eğri, bazen de doğru hareket eder. Fakat gözü Allah'a bakan bir kimse, zahir ve bâtında istikametten ayrılmaz. İç âlemini Allah'ın sevgisi ve ondan ötürü kullarının sevgisiyle bezer. Zahirini de Allah için ibadet, halk için hizmetle süslendirir. Böyle yapmak, Allah için yapılan hizmet nevilerinin en güzelidir. Zira bunlara ancak güzel ahlâk ile yetişilebilir. Kişi güzel ahlâkıyla gece ibadet, gündüz oruç tutan ve daha fazlasını yapan bir kimsenin derecesine yükselir.

Sonuç

Biz burada âdâb-ı muâşeretin ve halk sınıflarıyla beraber oturmanın bir kısmını belirtmek istiyoruz. Belitmek istediğimiz hususları bazı hükemanın sözlerinden derlemiş bulunuyoruz.

Eğer insanlarla güzel geçinmek istiyorsan, gerek dostuna gerekse düşmanına karşı güler yüzlü ol! İnsanlara karşı zillete düşmeyen bir tevazû ve kibir olmayan bir vekâr içinde ol. Bütün işlerinde orta yolda olmaya dikkat et. Zira işlerin ifratı da, tefriti de

kötüdür. Yürürken sağına soluna bakma! Fazla iltifatta bulunma. Oturan insanların başına dikilip ayakta durma! Oturduğun zaman istikrarsız bir şekilde oturma. Parmaklarını birbirine kenetlemekten kaçın! Sakalını karıştırmaktan, yüzüğünle oynamaktan, dişlerini karıştırmaktan, parmağını burnuna sokmaktan, fazla tükürmekten, fazla sümkürmekten, sinekleri yüzünden kovmaktan, namazda olsun, başka zamanlarda olsun fazla esnemek ve gerinmekten sakın!

Senin meclisin, irşad meclisi olsun! Konuşman intizamlı ve tertipli olsun. İfrat derecesinde hayret etmeksizin ve şaşkınlığını göstermeksizin seninle konuşanın güzel konuşmasına kulak ver. Konuşandan, konuşmasını ikinci bir defa tekrarlamasını isteme! Gülünç durumlarda ve hikayelerde sükût et! Seninle ilgisi olan hiçbir şeyinle, ne telif ettiğin kitabınla, ne şiirinle, ne câriyenle, ne çocuğunla övünme. Kadınlar gibi süslenmekten kaçın. Köleler gibi pejmürde de olma. Gözlerine fazla sürme çekmekten, saç ve sakalına fazlaca yağ sürmekten ve ihtiyaçlarda israf etmekten sakın!

Hiç kimseyi zulme teşvik etme. Değil başkasına aile efradına bile malının miktarını söyleme! Çünkü onlar senin malının az olduğunu görürlerse, gözlerinden düşersin! Fazla görürlerse hiçbir zaman onları râzı edemezsin!

Şiddet göstermeksizin onları korkut! Zayıflık göstermeksizin onlara karşı yumuşak davran! Hiçbir zaman cariyenle, kölenle şakalaşma ki onların gözünde vekârın düşmesin. Münazara ettiğin zaman vekârlı ol! Getirdiğin delilleri düşün. Sakın acele etme. Aceleciliğinden sakın, ihtiyacını düşün. Ellerinle işaret etmeyi çok fazla yapma. Sağına, soluna ve arkana pek fazla bakma! Diz çöküp oturma! Öfken gittiği zaman konuş!

Eğer sultan seni huzuruna yaklaştırırsa, kılıcın keskinliğinden sakındığın gibi dikkatli ol! Eğer sana yumuşaklık gösterirse, hiçbir zaman aleyhine dönmeyeceğinden emin olma! Çocuğun suyuna gittiğin gibi, sultanın da suyuna git. Günah olmadıkça isteğini ona söyle. Sakın onun sana gösterdiği iyilik seni aldatıp da saltanat işlerine ve aile işlerine karıştırmasın. Her ne kadar bu araya girmeye lâyık bir kimse isen de yine girme. Zira hükümdar ile ailesi arasına girenin düşüşü bir daha kalkmamak üzere olan bir düşüştür. Öyle bir hatadır ki, insan kendisini bir daha toparlayamaz.

Genişlik zamanının dostundan kaçın! Çünkü o senin en büyük düşmanındır. Hiçbir zaman malını namusundan daha aziz görme. Bir meclise girdiğin zaman selâmla işe başlamak edebin gereğidir. Senden önce o meclise gelenlerin omuzlarından atlayarak öne geçmeyi isteme! Nerede yer varsa orada oturmayı tercih et. Neresi tevâzua daha yakınsa orayı seçmek edebin gereğidir. Otururken sana en yakın olan kim ise ona selâm ile tahiyye etmelisin.

Yol kenarında oturma! Şayet yolun kenarında oturursan, gözlerine sahip ol, gelip geçenleri süzme. Zulme uğrayanlara yardım et, imdat isteyenin imdadına koş, zayıflara yardım et, şaşıranlara yol göster, verilen selâmı al, dilenciye ver, iyiliği emret, kötülüğü nehyet.

Kıble tarafına ve sağına tükürme. Ancak soluna ve sol ayağının altına tükür. Hükümdarlarla oturma. Eğer onlarla oturursan gıybet etmekten kaçın. Yalan söyleme, sırları açığa vurma, fazla ihtiyaç gösterme, düzgün konuş, şaka yapma. Her ne kadar sana sevgi gösterseler de sen yine onlardan sakın... Sultanların huzurunda geğirme! Yemekten sonra onların huzurunda dişlerini karıştırma! Hükümdara düşen vazife ise herşeye tahammül etmektir. Ancak sırrın ifşasını, mülke uzatılan eli ve harama saldırmayı affetmezler.

Avam tabakasıyla oturma. Eğer onlarla oturursan onların konuşma tarzlarına dalma, onların saçma sapan konuşmalarına az kulak ver, onların kötü ve müstehcen sözlerini duymaz görün, zaruret hâli dışında onlarla oturma. Sakın ne akıllı ne de akılsız bir kimseyle alay etme. Çünkü akıllı bir kimse ile alay ettiğin zaman sana buğzeder. Ahmak bir kimse ile alay ettiğin zaman sana cesaretle hücum edip daha berbatını söyler. Çünkü alay aradaki heybet perdesini yırtar. Yüzün suyunu döker. Arkasında kin ve nefret bırakır. Sevginin tadını kaçırır. Fakihin hükmünü çirkin gösterir. Ahmak bir kimseyi saldırgan yapar. Büyükler nezdinde alay edenin mertebesi düşer. Böyle bir kimseye ehl-i takva buğzeder. İstihzâ kalbi öldürür. İnsanı Hak Teâlâ'dan uzaklaştırır. Gafleti doğurur. Zilleti getirir. Hatıraları öldürür. Onunla ayıplar çoğalır. Günahlar başgösterir.

Denildi ki: 'İstihzâ ancak akılsızlıktan veya saldırganlıktan sadır olur'. Bir müslüman bir mecliste istihza yapmaya veya fuzulî konuşmaya mübtelâ olursa, o meclisten kalkarken Allah'ı zikretmelidir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur.

مَنْ جَلَسَ فِى مَجْلِسٍ فَكَثُرَ فِيهِ لَغَطُهُ فَقَالَ: قَبْلَ اَنْ يَقُومَ مِنْ مَجْلِسِهِ ذٰلِكَ سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ اِلاَّ غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِى مَجْلِسِهِ ذٰلِكَ.

Kim bir mecliste otururken saçma sapan konuşmalar çoğalırsa, o meclisten kalkmazdan önce 'Ey Allahım! Sen müşriklerin dediğinden münezzehsin. Senin hamdine bürünerek senden başka ilah olmadığına şahitlik ederim. Senden af diler ve sana yönelirim' desin. Böyle dediği takdirde o mecliste kendisinden sadır olan kusurları bağışlanır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Müslüman, Akraba, Komşu ve Mülkiyet Hakları ve Bu Bakımdan Yakın Olan Kimselerle Muâşeretin Âdâbı

İnsanoğlu ya tek başınadır veya başkalarıyla beraberdir. İnsanoğlunun yaşaması ancak hemcinsleriyle birlikte ve onlarla haşır neşir olmak suretiyle mümkün olduğundan âdâb-ı muâşereti mutlaka öğrenmesi gerekir. Başkalarıyla ilişki içerisinde bulunan kimselerin bu ilişkilerinde gözetmeleri gereken bazı edepler vardır. Bu da müstehak olduğu miktardadır. Müstehak olduğu miktar da kurulmak istenen rabıtanın derecesine bağlıdır. Rabıta ise ilişkinin en özel şekli olan akrabalık veya İslâm kardeşliğidir. İslâm kardeşliği umumî bir bağdır. İslâm kardeşliğinin mânâsına dostluk ve sohbet de dahildir. Yine rabıta; komşuluk veya yolculuk ve mektep-medrese arkadaşlığı veya dostluk ve kardeşlik bağıdır. Bu rabıtaların her birinin birçok dereceleri vardır. Akrabalığın hakkı vardır, fakat mahrem olan akrabanın hakkı diğer akrabalarınkinden daha kuvvetlidir. Mahrem olanların özel bir hakkı vardır; fakat anne ile babanın hakkı daha kuvvetlidir. Komşuluk hakkı da böyledir; evin yakınlık ve uzaklığına göre değişir. Nisbete göre farklılık başgösterir. Hatta gurbet diyarında, aynı şehirden olan kimse, vatanda yakın olan kimse yerine geçer. Çünkü şehir de komşuluk hakkını haizdir.

Aynı şekilde müslümanın hakkı marifet ile daha da kuvvetlenir. Marifetin çeşitli dereceleri vardır. O halde müşahede ile bilinen kimsenin hakkı, işitmekle bilinen bir kimsenin hakkı gibi değildir. Bilakis ondan daha kuvvetlidir. Bu hak, marifet vaki olduktan ve ihtilât edildikten sonra daha da kuvvet kazanır. Sohbet de böyledir ve dereceleri değişiktir. Bu bakımdan okuldaki arkadaşlığın hakkı, seferdeki arkadaşlığın hakkından daha kuvvetlidir. Bunlar gibi dostluk da çeşitli derecelere sahiptir; çünkü dostluk kuvvet kazandıkça uhuvvete; *uhuvvet* de geliştikçe muhabbete dönüşür. *Muhabbet* de geliştiği takdirde hullete dönüşür. Halil,

habibden daha yakındır. Bu bakımdan *muhabbet*, kalbin habbesinde (içinde) bulunan mânâ; *hullet* ise kalbin sırrına nüfuz eden mânâ demektir. O halde, her halil habibdir; fakat her habib halil değildir. Müşahede ve tecrübe ile sabit olmuştur ki, sadakatin dereceleri de farklıdır.

Hulletin uhuvvetten daha üstün bir derece olduğuna gelince, bunun mânâsı şudur: Hullet, uhuvvetten daha tam ve daha gelişmiş bir halden ibarettir. Bu hâli Hz. Peygamber'in şu sözünden anlayabilirsiniz:

لَوْ كُنْتُ مُتَّخِذًا خَلِيلاً لاَتَّخَذْتُ اَبَا بَكْرٍ خَلِيلاً وَلٰكِنْ صَاحِبَكُمْ خَلِيلُ اللّهِ.

Eğer bir *halil* edinecek olsaydım muhakkak Ebubekir Sıddîk'ı edinirdim. Fakat arkadaşınız (kendi nefsini kastediyor) Allah'ın halilidir.[108]

Çünkü *halil* sevginin, kalbinin bütün cüzlerini zahir ve batın yönünde kapladığı kimsedir. Oysa Hz. Peygamber'in kalbini Allah'ın sevgisinden başka birşey tam mânâsıyla kaplamış değildi. Buna rağmen Rasûlullah, Hz. Ali'yi kardeş edinerek şöyle buyurmuştur:

عَلِىٌّ مِنِّى بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسٰى اِلاَّ النُّبُوَّةَ.

Ali'nin bana olan yakınlığı Hârun'un Mûsâ'ya olan yakınlığı mesabesindedir. Ancak o (Ali) peygamber değildir.[109]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir Sıddîk'ı hulletten uzaklaştırdığı gibi, Hz. Ali'yi de peygamberlik mertebesinden uzaklaştır-mıştır. Bu bakımdan Hz. Ebubekir uhuvvette Hz. Ali ile ortak olmuş; hullet derecesine yaklaşmak bakımından da geçmiştir. Eğer hullette ortaklığa imkan olsaydı, Hz. Ebubekir'in bu dereceye ehil olma bakımından da Hz. Ali'yi geçeceği açıktı; çünkü Hz. Peygamber 'Eğer *halil* edinseydim Ebubekir'i edinir-

108) Müslim ve Buhârî, (Ebu Said'den)

109) Müslim ve Buhârî, (Sa'd b. Ebî Vakkas'dan)

dim' sözüyle bu duruma dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber, Allah'ın hem habibi, hem de halili idi.

Hz. Peygamber birgün yüzü sevinçten pırıl pırıl parladığı halde minbere çıkarak şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ قَدِ اتَّخَذَنِى خَلِيلاً كَمَا اِتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً فَاَنَا حَبِيبُ اللّٰهِ وَاَنَا خَلِيلُ اللّٰهِ تَعَالٰى.

> Allah Teâlâ, İbrahim'i halil edindiği gibi beni de halil edindi; bu bakımdan ben, Allah'ın hem halili, hem de habibiyim.[110]

Anlaşılıyor ki, marifetin önünde gelen ve ondan büyük olan bir rabıta yoktur; tıpkı hulletten daha üstün bir derece olmadığı gibi... *Marifet* ile *hullet* arasında çeşitli dereceler vardır. Biz *sohbet* ve *uhuvvet* hakkını daha önce zikretmiştik. Bu iki mefhumun kapsamına bunların dışında kalan *muhabbet* ve *hullet* mefhumları da girer. Daha önce bu haklarda *muhabbet* ve *uhuvvet* hasebiyle farklılıklar bulunduğu anlaşıldığı gibi, bu rütbelerdeki değişiklik ve farklılıklar da ancak *muhabbet* ve *uhuvvet* hasebiyle meydana gelir. Hatta bu derecelerin en yükseği öyle bir raddeye varır ki, insanın mal ve nefis bakımından, dostunu kendi nefsine tercih etmesini gerektirir; tıpkı Hz. Ebubekir Sıddîk'ın peygamberimizi kendi nefsine tercih etmesi gibi. Ebu Talha Zeyd b. Sehl Ensarî'nin de Uhud gününde bedeniyle Rasûlullah'ı kendi nefsine tercih etmesi gibi... Zira bu zat kendi nefsini Rasûlullah'ın aziz şahsına siper yapmıştı.[111] Bu bakımdan biz şimdi İslâm kardeşliğinin, sıla-i rahmin, anne ve babanın, komşunun, kölelik ve efendiliğin haklarını zikretmek istiyoruz. Nikâh ile meydana gelen bağın hukukunu ise *Kitab'un-Nikâh* bölümünde zikretmiştik.

Müslümanın Hakları

Bu haklar şunlardır: Ona rastladığın zaman selâm vermelisin. Seni çağırdığı zaman cevap vermeli; aksırdığı zaman da teşmit (dua) etmelisin. Hastalandığında ziyaret etmeli, öldüğünde de cenaze merasiminde hazır bulunmalısın. Gıyabında hakkını gözet-

---

110) Taberânî (Ebu Ümâme'den). 'Ben Allah'ın habibi ve haliliyim' sözü bu rivayette yoktur.

111) Ayrıntılı bilgi için bkz. *İthaf'us-Saade*, VI/251-252

melisin. Kendi nefsin için sevdiklerini onun için de sevmeli ve kendi nefsin için istemediğini onun için de istememelisin. Bütün bu durumlar hakkında birçok rivayet varid olmuştur.

Enes, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

أَرْبَعٌ مِنْ حَقِّ الْمُسْلِمِينَ عَلَيْكَ اَنْ تُعِينَ مُحْسِنَهُمْ وَاَنْ تَسْتَغْفِرَ لِمُذْنِبِهِمْ وَاَنْ تَدْعُوَ لِمُدْبِرِهِمْ وَاَنْ تُحِبَّ تَائِبَهُمْ.

Şu dört şey müslümanların senin üzerindeki haklarındandır:

1. İyilerine yardım etmen,
2. Günahkârları için af dilemen,
3. Yoldan çıkanlarına dua etmen,
4. Tevbe edenlerini sevmen.[112]

İbn Abbas 'Kendi aralarında merhametlidirler' (Fetih/29) ayetinin yorumunda şöyle demiştir: "Onların salihleri, tâlihlerine (sapıklarına); tâlihleri (sapıkları) de salihlerine dua eder. Sapık bir kimse ümmet-i Muhammed'in salihlerinden birine baktığı zaman şöyle der: 'Ey Allahım! Bu kulun için ayırdığın hayırları kendisi için bereketli kıl! Onu bu hayırlar üzerinde sabit kılıp bizim de ondan yararlanmamızı nasip eyle'. Sâlih kul da sapık kula baktığı zaman şöyle dua eder: 'Ey Allahım! Bu kulunu hidayet eyle. Onun tevbesini kabul edip hatalarını affeyle!"

Müslümanın müslüman üzerindeki hakları şunlardır:

1. Kendi nefsi için sevdiğini mü'minler için de sevmeli, kendisi için hor gördüğünü onlar için de hor görmelidir. Nitekim Numan b. Beşir, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder:

مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِى تَوَادُدِهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ كَمَثَلِ الْجَسَدِ اِذَا اشْتَكَى عُضْوٌ مِنْهُ تَدَاعَى سَائِرُهُ بِالْحُمَّى وَالسَّهَرِ.

112) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*

Mü'minlerin birbirini sevip yekdiğerine merhamet etmeleri; tıpkı herhangi bir azası acıdığında diğer azalarının birbirini o elem ve uykusuzluğa ortak olmaya davet ettikleri; yani elemin bütün azalarına sirayet ettiği bir vücuda benzerler.[113]

Ebu Musa el-Eş'ârî, Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet eder:

اَلْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا.

Mü'minler bir binanın tuğlaları gibi olup birbirlerini takviye ederler.[114]

2. Ne fiili ve ne de sözüyle hiçbir müslümana eziyet vermemelidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

Müslüman, dilinden ve elinden müslümanların selâmette kaldığı kimsedir.[115]

فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَدَعِ النَّاسَ مِنَ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ تَصَدَّقْتَ بِهَا عَلَى نَفْسِكَ.

Eğer buna (iyilik yapmaya) gücün yetmiyorsa hiç olmazsa insanları şerden uzaklaştır; çünkü insanları şerden uzaklaştırman da kendi nefsin için vermiş olduğun bir sadakadır.[116]

اَفْضَلُ الْمُسْلِمِينَ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

Müslümanların en faziletlisi, onların (müslümanların) elinden ve dilinden selâmette kaldığı kimsedir.[117]

---

113) Müslim ve Buhârî

114) Müslim ve Buhârî

115) Müslim ve Buhârî

116) Müslim ve Buhârî

117) Müslim ve Buhârî

اَتَدْرُونَ مَنِ الْمُسْلِمُ؟ فَقَالُوا: اَللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَعْلَمُ قَالَ: اَلْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ قَالُوا: فَمِنَ الْمُؤْمِنُ؟ قَالَ: مَنْ اَمِنَهُ الْمُؤْمِنُونَ عَلَى اَنْفُسِهِمْ وَاَمْوَالِهِمْ قَالُوا: فَمِنَ الْمُهَاجِرُ؟ قَالَ: مَنْ هَجَرَ السُّوءَ وَاجْتَنَبَهُ.

Hz. Peygamber bir gün sahabîlerine şöyle sorar:

- Müslümanın kim olduğunu biliyor musunuz?

- Allah ve Rasûlü daha iyi bilir.

- Müslüman, elinden ve dilinden müslümanların selamette kaldığı kimsedir.

Bu kez sahabiler şöyle sordular:

- Peki mü'min kimdir?

- Mü'min; mü'minlerin, nefisleri ve malları hakkında kendisinden emin oldukları kimsedir.

- O halde muhacir kimdir?

- Muhacir, kötülüğü bırakıp ondan sakınan kimsedir.

Bu sırada bir kişi şöyle sorar:

- Ya Rasûlallah! İslâm nedir?

Hz. Peygamber de cevap olarak şöyle buyurur:

اَنْ يَسْلَمَ قَلْبُكَ لِلّٰهِ وَيَسْلَمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِكَ وَيَدِكَ.

Kalbinin Allah'a teslim olması, müslümanların elinden ve dilinden selâmet bulmasıdır.[118]

Mücâhid şöyle diyor: 'Cehennemliklere uyuz hastalığı musallat edilir. Böylece vücutlarını, kemikleri derilerinden görünecek kadar kaşırlar. O zaman şöyle çağrılır:

- Bu durum size eziyet veriyor mu?

- Evet veriyor.

---

118) Taberânî ve Hâkim

- Bu ceza, dünyada mü'minlere yapmış olduğunuz eziyetin karşılığıdır.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلاً يَتَقَلَّبُ فِى الْجَنَّةِ فِى شَجَرَةٍ قَطَعَهَا عَنْ ظَهْرِ الطَّرِيقِ كَانَتْ تُؤْذِى الْمُسْلِمِينَ.

Yol ortasında biterek müslümanlara eziyet veren bir ağacı kesip kenara attığından dolayı cennette istediği şekilde dolaşan bir kişiyi gördüm.[119]

'Ya Rasûlallah! Bana, faydalanabileceğim birşey öğret!' diyen bir kimseye Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِعْزِلِ الْاَذٰى عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ.

Yollardan, müslümanlara eziyet verecek şeyleri uzaklaştır![120]

مَنْ زَحْزَحَ عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ شَيْئًا يُؤْذِيهِمْ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ بِهِ حَسَنَةً وَمَنْ كَتَبَ اللّٰهُ لَهُ حَسَنَةً اَوْجَبَ بِهَا الْجَنَّةَ.

Kim yollardan, müslümanlara eziyet veren birşeyi uzaklaştırırsa Allah Teâlâ ona bir hasene yazar. Allah Teâlâ yazdığı hasene ile o kişiye cenneti vacib kılar.[121]

لاَيَحِلُّ لِمُسْلِمٍ اَنْ يُشِيرَ اِلَى اَخِيهِ بِنَظْرَةٍ تُؤْذِيهِ.

Bir müslümanın müslüman kardeşine, eziyet veren bir bakışla bakıp işaret etmesi helâl değildir.[122]

119) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)
120) Müslim, (Ebu Berze'den)
121) Ahmed, (Ebu'd-Derdâ'dan)
122) İbn Mübârek, (Hamza b. Ubeyd'den *zayıf* bir senedle)

لاَيَحِلُّ لِمُسْلِمٍ اَنْ يُرَوِّعَ مُسْلِمًا.

Hiçbir müslümanın diğer bir müslümanı korkutması helâl değildir.

اِنَّ اللّٰهَ يَكْرَهُ اَذَى الْمُؤْمِنِينَ.

Allah Teâlâ, mü'minlere yapılan eziyeti kerih görür.[123]

Rebî b. Haysem şöyle buyurmuştur: 'İnsanlar iki kısımdır: a) Bir kısmı mü'mindir, ona eziyet etme! b) Bir kısmı da cahildir; bunlarla da cahillik yapma'.

3. Her müslümana karşı tevazu göstermek ve hiçbir müslümana karşı kibir ve gurura kapılmamalıdır. Çünkü Allah Teâlâ böbürlenip kibirlenen kimseleri sevmez. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى اَوْحَى اِلَىَّ اَنْ تَوَاضَعُوا حَتَّى لاَيَفْخَرَ اَحَدٌ عَلَى اَحَدٍ.

Allah Teâlâ bana 'Mütevâzi olmanızı ve tevâzuunuzun, sizi birbirinize karşı gururlanmayacak dereceye getirmesini' vahyetti.[124]

Eğer başkası kendisine karşı kibirlilik taslarsa, ona da tahammül göstermelidir. Çünkü Allah Teâlâ elçisine hitaben şöyle buyurmaktadır:

Sen bağışlama yolunu tut! İyiliği emret ve cahillerden yüz çevir!

(A'raf/199)

İbn Ebî Evfa'dan[125] şöyle rivayet olunmuştur: Hz. Peygamber her müslümana karşı tevazu gösterir; dul kadınlarla ve fakir insanlarla yürüyüp onların ihtiyaçlarını gidermekten kaçınmazdı.[126]

---

123) İbn Mübârek

124) Ebu Dâvud ve İbn Mâce

125) Adı Alkame b. Hâlid olup, ashâb-ı kirâmdandır. Hudeybiye muharebesine iştirak etmiştir. Rasûlullah'tan sonra uzun süre yaşamış, H. 87 senesinde Kûfe'de en son sahabî olarak vefat etmiştir.

126) Nesâî ve Hâkim

4. Halkın birbirleri aleyhindeki propagandalarına kulak vermemeli ve söz getirip götürmemelidir Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَتَّاتٌ.

Kovuculuk yapan kimse cennete giremez.[127]

Halil b. Ahmed[128] şöyle buyurmuştur: 'Başkasının sözünü sana getiren kimse, muhakkak senin sözünü de başkasına götürür. Başkasının haberini sana söyleyen bir kimse, senin haberini de başkasına ulaştırır'.

5. Tanıdık bir kimseyle üç günden fazla küs kalmamalıdır. Çünkü Ebu Eyyûb el-Ensârî Rasûlullah'tan şu hadîsi rivayet eder:

لاَيَحِلُّ لِمُسْلِمٍ اَنْ يَهْجُرَ اَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ يَلْتَقِيَانِ فَيُعْرِضُ هٰذَا وَيُعْرِضُ هٰذَا وَخَيْرُهُمَا الَّذِى يَبْدَأُ بِالسَّلاَمِ.

Hiçbir müslümana, müslüman kardeşini üç günden fazla terketmesi, bir araya geldikleri zaman da yüzünü başka tarafa çevirmesi helâl değildir. Bunların hayırlısı selâmı önce verendir.[129]

مَنْ اَقَالَ مُسْلِمًا عَثْرَتَهُ اَقَالَهُ اللّٰهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

Kim bir müslümanın hatasını affederse Allah Teâlâ da kıyamet gününde onu affeder.[130]

İkrime şöyle demiştir: "Allah Teâlâ Hz. Yakub'un oğlu Yusuf'a şöyle buyurmuştur: Kardeşlerini affettiğin için senin zikrini dünya ve ahirette yücelttim".

127) Müslim ve Buhârî
128) Bu zat nahiv ilminde meşhur bir imamdır.
129) Müslim ve Buhârî
130) Ebu Dâvud ve Hâkim

Hz. Âişe validemiz şöyle buyurmuştur: 'Hz. Peygamber, hiçbir zaman kendi nefsi için intikam almamıştır. O ancak Allah'ın yasak ve haram ilân ettiği şeyler yapıldığında Allah için intikam alırdı'.

İbn Abbas (r.a) 'Allah Teâlâ, kendisine karşı yapılan bir zulmü affeden kimsenin izzetini artırır' buyurmuştur.

Hz. Peygamber bir hadîsinde şöyle buyurmuştur:

مَا نَقَصَ مَالٌ مِنْ صَدَقَةٍ وَمَا زَادَ اللّٰهُ رَجُلاً بِعَفْوٍ اِلاَّ عِزًّا وَمَا مِنْ اَحَدٍ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ اِلاَّ رَفَعَهُ اللّٰهُ.

Hiçbir mal sadakadan dolayı eksilmez. Hiç kimse yoktur ki, Allah Teâlâ onu başkasını affettiğinden dolayı izzet ve şeref yönünden yüceltmesin. Allah Teâlâ kendisi için tevâzu gösteren kimseleri yüceltir.[131]

6. Ayırım yapmaksızın müslümanlardan kime yapabiliyorsa elden geldiğince yardım etmeli; yakınlarıyla yakını olmayanlar arasında fark gözetmemelidir. Nitekim Ali Zeynelâbidîn, babası Hz. Hüseyin'den, o da babası Hz. Ali'den, Hz. Ali de Hz. Hüseyin'in dedesi Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmiştir:

اِصْنَعِ الْمَعْرُوفَ فِى اَهْلِهِ وَفِى غَيْرِ اَهْلِهِ فَاِنْ اَصَبْتَ اَهْلَهُ فَهُوَ اَهْلُهُ وَاِنْ لَمْ تُصِبْ اَهْلَهُ فَاَنْتَ مِنْ اَهْلِهِ.

Ehil olan ya da olmayan herkese iyilik et! Eğer iyiliğin ehline isabet ederse zaten o iyiliğine ehildir. Eğer ehline isabet etmezse, o zaman sen iyiliğin ehli olursun.[132]

Hz. Hüseyin, Hz. Peygamber'den şöyle rivayet etmektedir:

رَأْسُ الْعَقْلِ بَعْدَ الدِّينِ التَّوَدُّدُ اِلَى النَّاسِ وَاصْطِنَاعُ الْمَعْرُوفِ اِلَى كُلِّ بِرٍّ وَفَاجِرٍ.

Dinden sonra aklın başı, halka sevilmek ve iyi-kötü herkese iyilik yapmaktır.[133]

---

131) Müslim, (Ebu Hüreyre'den)

132) Dârekutnî, *el-İlel;* Kuddâî, *Müsned-i Şihab,* (*zayıf* bir senedle)

133) Taberânî, *Evsat* ve Ebu Nuaym, *Hilye*

Ebu Hüreyre şöyle anlatır: 'Hz. Peygamber bir kimsenin elini tutup sıktığı zaman, karşısındaki kişi elini çekmedikçe, onun elini bırakmazdı. Hz. Peygamber'in dizini, yanında oturanın dizinden daha ileride göremezdiniz. Hz. Peygamber -kim olursa olsun- kendisiyle konuşan bir kimseye yönelir ve o kimse konuşmasını bitirmedikçe de yüzünü başka bir tarafa çevirmezdi'.

7. İznini almaksızın hiçbir müslümanın evine ve ikametgâhına girmemelidir. Üç defa izin istenmeli; eğer müsaade edilmezse ısrar etmeksizin dönüp gidilmelidir. Nitekim Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini rivayet ediyor:

اَلاِسْتِئْذَانُ ثَلاَثٌ فَالْاُولٰى يَسْتَنْصِتُونَ وَالثَّانِيَةُ يَسْتَصْلِحُونَ وَالثَّالِثَةُ يَاْذَنُونَ اَوْ يَرُدُّونَ.

İzin talebi üçtür: Birinci defasında susarlar. İkincisinde içeriyi düzenlerler. Üçüncüsünde de ya içeri girmeye izin verirler ya da geri çevirirler.[134]

8. Bütün müslümanlara karşı güzel ahlâklı olmalı ve onlara derecelerine göre muamele etmelidir: Çünkü cahil bir kimseyi ilimle, ümmî bir kimseyi fıkıhla ve âciz bir kimseyi de fesâhat ve belâğatla karşılamak hem karşılayana hem de karşılanana eziyet verir.

9. İhtiyarlara hürmet, çocuklara da şefkat ve merhamet göstermelidir. Câbir Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini rivayet etmektedir:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا وَلَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا.

Büyüklerimize hürmet etmeyen ve küçüklerimize merhamet ve şefkât göstermeyen bizden değildir.[135]

مِنْ اِجْلاَلِ اللّٰهِ اِكْرَامُ ذِى الشَّيْبَةِ الْمُسْلِمِ.

---

134) Dârekutnî, (*zayıf* bir senedle)

135) Taberânî, *Evsat*, (*zayıf* bir senedle)

Saçı-sakalı ağarmış müslümanlara ikramda bulunmak Allah Teâlâ'nın iclâl ve tâzîmindendir.[136]

İhtiyarların huzurunda, izinleri olmaksızın fuzulî konuşmamak da onlara karşı gösterilecek hürmete dâhildir. Câbir şöyle anlatıyor: Cüheyne kabilesinden bir heyet Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğinde içlerinden bir genç konuşmak üzere ayağa kalktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber o gence şöyle hitab etti:

مَهْ فَأَيْنَ الْكَبِيرُ؟!

Sen sus! Yaşlınız nerede? (O konuşsun!)[137]

Hz. Peygamber bir hadîslerinde şöyle buyurur:

مَا وَقَّرَ شَابٌّ شَيْخًا إِلاَّ قَيَّضَ اللّٰهُ لَهُ فِي سِنِّهِ مَنْ يُوَقِّرُهُ.

Bir ihtiyara hürmet gösteren hiçbir genç yoktur ki, o ihtiyarın yaşına geldiğinde Allah Teâlâ da ona, kendisine hürmet eden bir kimseyi müsahhar kılmasın.[138]

Hz. Peygamber'in bu mübarek sözü, ihtiyarlara hürmet gösteren kimselerin uzun ömürlü olacaklarına dair bir müjdedir. Bu bakımdan bu ince ve hassas noktaya dikkat edilmelidir. O halde ihtiyarlara, ancak Allah Teâlâ'nın kendilerine uzun ömür verdiği kimseler hürmet gösterir! Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَتَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكُونَ الْوَلَدُ غَيْظًا وَالْمَطَرُ قَيْظًا وَتَفِيضُ اللِّئَامُ فَيْضًا وَتَغِيضُ الْكِرَامُ غَيْظًا وَيَجْتَرِئُ الصَّغِيرُ عَلَى الْكَبِيرِ وَاللَّئِيمُ عَلَى الْكَرِيمِ.

Çocuk anne ve babasına öfkelenip onlardan nefret etmedikçe, yağmur azalmadıkça, leîmlik (kötülükler) çoğalmadıkça, (şeref yeryüzünden silinmedikçe), küçükler büyüklere hücum edip hürmetsizlik etmedikçe ve kötüler iyilere saldırmadıkça kıyamet kopmaz.[139]

---

136) Taberânî, *Evsat*, (*zayıf* bir senedle)

137) Hâkim

138) Tirmizî

139) Harâitî ve Taberânî

Çocuklara iltifatta bulunmak, Hz. Peygamber'in âdetlerinden idi. Hz. Peygamber bir yolculuktan döndüğünde bineğini kendisini karşılamaya gelen çocukların yanında durdurur ve sonra da çocukların kaldırılıp bineğinin üzerine konulmasını emrederdi. Böylece kimisini önüne, kimisini de terkisine bindirirdi. Ashabına da çocukları bindirmelerini emrederdi. Çocuklar bilâhare bu hareketten dolayı birbirlerine karşı övünürlerdi. Bir diğerine 'Hz. Peygamber beni önüne, seni ise terkisine aldı'; bir başkası da arkadaşına 'Hz. Peygamber ashabına seni terkilerine almalarını emretti (beni ise kendi bineğine aldı)' derdi.

Hz. Peygamber'e, dua etmesi ve isim vermesi için zaman zaman mini mini yavrular getirirlerdi. Hz. Peygamber bu çocukları kucağına alırdı; bazen de çocuk üzerine çiş ederdi. Orada bulunanlardan bazıları bu durumu gördüklerinde onu azarlamak babından 'yapma!' diye bağırırdı. Böyle bir durumda Hz. Peygamber şöyle derdi:

لَا تُزْرِمُوا الصَّبِىَّ بَوْلَهُ.

Çocuğun çişini yarıda bıraktırmayın![140]

Böylece Hz. Peygamber, çişini tam mânâsıyla yapıp rahatlayıncaya kadar çocuğa dokunmadı. Sonra dua ederek ona güzel bir isim verdi ve çocuğun çişinden rahatsız olduğunu hissetmesinler diye aile efradının onunla mesrur olacaklarını söyledi... Onlar gittikten sonra elbisesini yıkadı.

10. Bütün insanlara karşı güleryüzlü ve yumuşak olmalıdır. Hz. Peygamber bir gün şöyle sordu:

اَتَدْرُونَ عَلَى مَنْ حُرِّمَتِ النَّارُ؟ قَالُوا: اَللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَعْلَمُ قَالَ: عَلَى اللَّيِّنِ السَّهْلِ الْقَرِيبِ.

- Bilir misiniz, ateş kimlere haram kılınmıştır?

- Allah ve Resûlü daha iyi bilir.

---

140) Müslim, (Hz. Âişe'den)

- Ateş, yumuşak, kolaylık gösteren ve cana yakın kimselere haram kılınmıştır.[141]

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

إنَّ اللّهَ يُحِبُّ السَّهْلَ الطَّلْقَ الْوَجْهَ.

Muhakkak ki, Allah Teâlâ, yumuşak ve güler yüzlü kimseleri sever.[142]

Hz. Peygamber 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bana, beni cennete dahil edecek bir âmel öğret!' diyen birine şöyle buyurmuştur:

إنَّ مِنْ مُوجِبَاتِ الْمَغْفِرَةِ بَذْلَ السَّلاَمِ وَحُسْنَ الْكَلاَمِ.

Selâmı yaymak ve güzel konuşmak Allah'ın mağfiretine vesile olan hareketlerdendir.[143]

İbn Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'İyilik kolay bir şeydir; güleryüzlülük ve yumuşak konuşmadır'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَبِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ.

Bir hurma yarısıyla da olsa ateşten korununuz. Bunu bulamayanlar da güzel bir kelimeyle korunsun.[144]

إنَّ فِي الْجَنَّةِ لَغُرَفًا يُرَى ظُهُورُهَا مِنْ بُطُونِهَا وَبُطُونُهَا مِنْ ظُهُورِهَا.

Cennette, içi dışından, dışı da içinden görülebilen saraylar vardır.

---

141) Tirmizî, (İbn Mes'ud'dan)

142) Beyhakî, *Şuab'ul-İman*, (*zayıf* bir senedle)

143) İbn Ebî Şeybe, Taberânî ve Harâitî

144) Müslim ve Buhârî

Hz. Peygamber'in bu sözlerini duyan bir bedevî ‘Ya Râsûlallah! O saraylar kimler içindir?’ diye sordu. Hz. Peygamber de şöyle cevap verdi.

لِمَنْ اَطَابَ الْكَلاَمَ وَاَطْعَمَ الطَّعَامَ وَصَلَّى بِالَّيْلِ وَالنَّاسُ نِيَامٌ.

Bu saraylar; güzel konuşan, yemek yediren, halkın uykuda olduğu bir sırada, geceleyin kalkıp namaz kılan kimse içindir.[145]

Muaz b. Cebel şöyle diyor: Hz. Peygamber bana şunları söyledi:

اُوصِيكَ بِتَقْوَى اللّٰهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَوَفَاءِ الْعَهْدِ وَاَدَاءِ الْاَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلاَمِ وَبَذْلِ السَّلاَمِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ.

Sana Allah'ın takvâsını, doğru konuşmayı, ahde vefayı, emaneti edâ edip hıyâneti terketmeyi, komşu haklarını gözetmeyi, yetime rahmet ve şefkat göstermeyi, yumuşak konuşmayı, selâmı yaymayı ve alçak gönüllü olmayı tavsiye ediyorum.[146]

Enes şöyle anlatıyor: Birgün bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek ‘Ya Rasûlullah! Senden bir isteğim var’ dedi. O sırada Hz. Peygamber'in yanında ashabdan birçok kimse bulunuyordu. Buna rağmen Hz. Peygamber kadına şöyle dedi:

اِجْلِسِي فِي اَيِّ نَوَاحِي السِّكَكِ شِئْتِ اَجْلِسْ اِلَيْكِ.

Çarşının hangi tarafında oturursan otur; yanına oturarak seni dinlerim!

Kadın bir yere oturdu. Hz. Peygamber de onun yanına oturarak isteğini yerine getirinceye kadar onu dinledi.[147]

Vehb b. Münebbih şöyle der: İsrâiloğulları'ndan bir kişi yetmiş sene oruç tuttu. Haftada bir defa iftar ediyordu. Bu arada da de-

---

145) Tirmizî

146) Harâitî, Beyhakî ve Ebu Nuaym

147) Müslim

vamlı olarak Allah Teâlâ'dan şeytanın insanları nasıl dalâlete götürdüğünü göstermesini talep ediyordu. Uzun zaman ısrarına rağmen duası kabul olunmayınca şöyle dedi: 'Eğer ben bütün bu müddet zarfında, rabbime karşı işlemiş olduğum günah ve hatalarımı bilip bunların affedilmesini dileseydim çok daha hayırlı olurdu'.

Bunun üzerine Allah Teâlâ, kendisine bir melek gönderdi. Bu melek ona şöyle hitab etti: "Beni sana Allah Teâlâ gönderdi. O sana şöyle buyuruyor: 'Söylemiş olduğun şu söz benim nezdimde senin yetmiş senelik ibadetinden daha hayırlıdır'. Böylece Allah Teâlâ senin basiretini açmıştır. Artık istediğini görebilirsin". Bunun üzerine adam etrafına baktı ve İblisin askerlerinin yeryüzünü işgal etmiş olduklarını gördü. Öyle ki şeytanlar her insanın etrafını aç kurtlar gibi sarmışlardı. Bunun üzerine hayretler içerisinde şöyle haykırdı:

- Ey rabbim! Bunlardan kim kurtulabilir?

- Muttakî ve yumuşak huylu kimse kurtulabilir!

11. Söz verildiğinde mutlaka yerine getirmelidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلْعِدَةُ عَطِيَّةٌ.

Va'd bağışlamaktır.[148]

İnsanoğlunun, bağışladığı ve hibe ettiği birşeyi geri alması uygun olmadığı gibi va'dinden cayması da uygun değildir.

اَلْعِدَةُ دَيْنٌ.

Va'd borçtur.[149]

Yani borç gibidir; mutlaka yerine getirmek gerekir.

Münafıkta şu üç haslet bulunur: Konuştuğu zaman yalan söyler; verdiği sözde durmaz; kendisine güvenildiği zaman hainlik yapar.[150]

---

148) Taberânî

149) Taberânî ve Ebu Dâvud

150) Müslim ve Buhârî

Üç haslet vardır ki kimde bulunursa, oruç tutup namaz kılsa dahi o kimse münâfıktır.....

Hz. Peygamber devamla bir önceki hadîsteki üç hasleti söylemiştir.

12. Halka karşı insaflı davranmalı ve onlara, kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa öyle davranmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Şu üç haslet bulunmadıkça kişi imanın kemâline eremez: Fakirlikte (fakirliğe rağmen) Allah yolunda infakta bulunmak, insaflı olmak ve selâmı yaymak.[151]

Kim ateşten uzaklaşıp cennete girmek istiyorsa, ölüm kendisini, Allah'tan başka mâbud olmadığına, Muhammed'in de O'nun Rasûlü olduğuna şahidlik ettiği halde bulsun ve halka, ancak kendisine yapıldığında hoşlanacağı şekilde muamele etsin.[152]

Ey Ebu Derdâ! Komşularına karşı iyi komşuluk yap ki (tam mânâsıyla) mü'min olasın. Kendi nefsin için sevdiğini halk için de sev ki (tam mânâsıyla) müslüman olasın.[153]

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ Hz. Âdem'e dört haslet vahyederek şöyle buyurmuştur:

Ey Âdem! Senin ve evladın için emrin özü bu dört haslettedir. Bunlardan biri sadece benim; biri de sadece senin içindir. Kalan ikisinden biri benimle senin aranda, diğeri de seninle halk arasındadır. Benim için olan haslet; hiçbirşeyi ortak koşmaksızın bana ibadet etmendir. Sadece senin için olan haslet; amelindir ki kendisine muhtaç olduğun bir zamanda seni onunla mükâfatlandırırım. Benimle arandaki haslet; senin bana dua etmen ve benim de o duayı kabul etmemdir. Seninle insanlar arasındaki haslete gelince; bu, onlarla sana yapılmasını istediğin şekilde arkadaşlık yapmandır.

---

151) Harâitî

152) Müslim ve Harâitî

153) Harâitî

Hz. Musa (a.s) Allah Teâlâ'ya şöyle sorar:

- Ya rabbî! Kullarının hangisi daha âdildir?

-İnsaflı olanı...

13. Giyim-kuşamı derecesinin yüksekliğine delâlet eden kimselere daha fazla hürmet göstermeli, bu bakımdan herkese derecesine göre muamele etmelidir.

Rivayet ediliyor ki Âişe validemiz bir yolculuk esnasında bir yerde konaklayarak yemek hazırlatır. O sırada bir dilenci gelir ve Allah rızası için birşeyler ister. Âişe validemiz 'Şu fakire bir ekmek veriniz!' diye emreder. Daha sonra oradan bineğinin sırtında bir kişi geçer. Âişe validemiz bu kez 'Şu kişiyi yemeğe dâvet ediniz!' buyurur. Bunun üzerine (itiraz kabilinden) 'Bu nasıl olur? Fakire bir ekmek veriyor, şu zengin kişiyi ise sofraya dâvet ediyorsun!' denilir. Hz. Âişe buna şöyle cevap verir: 'Allah Teâlâ, insanları çeşitli mertebelerde yaratmıştır. Bizim de onlara mertebelerine göre muamele etmemiz gerekir. Şu fakir bir ekmeğe razı olur, fakat giyim-kuşamına rağmen zengin kişiye bir ekmek vermemiz çirkin kaçar'.

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber evlerinden birine girmişti. Arkasından ashab-ı kirâm da girip evi tıklım tıklım doldurdular. Son olarak Cüreyr b. Abdullah el-Becelî geldi ve oturacak bir yer bulamadığı için de eşiğin üzerine oturdu. Bunu gören Hz. Peygamber, abasını katlayıp Cüreyr'e attı ve 'Şu abanın üzerine otur!' buyurdu. Bunun üzerine Cüreyr Hz. Peygamber'in abasını yerden alıp yüzüne gözüne sürerek öptü, hem de ağladı. Sonra abayı tekrar katladı ve Hz. Peygamber'in yanına bırakarak 'Ben senin elbisen üzerine oturamam. Bana ikram ettiğin gibi Allah Teâlâ da sana ikram etsin' dedi. O zaman Hz. Peygamber sahabîlerine dönerek şöyle buyurdu: 'Ey ashabım! Size herhangi bir kavmin kerîmi ve başı geldiği zaman ona ikramda bulununuz!'[154]

Eski dostlara da ikramda bulunulmalıdır. Hz. Peygamber yanına gelen süt annesini 'Merhaba anneciğim!' diye karşıladı ve onu yere serdiği abasının üzerine oturtarak 'Buyur dileğini söyle! Kabul olunacak ve istediğin sana verilecektir' dedi. Süt annesi 'Ben

154) Hâkim, (Câbir'den)

(esir düşen) kavmimi istiyorum' dediğinde de 'Benim hakkım ve Hâşimoğullarının hakkı senindir' buyurdu. Bunun üzerine halk ayağa kalkarak 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bizim haklarımız da onundur' dediler. Hz. Peygamber ona ayrıca bir hizmetçi ile Huneyn muharebesinde payına düşen şeyleri verdi. Bilâhare bu paylar Hz. Osman'a yüzbin dirhem karşılığında satıldı.[155]

Hz. Peygamber, meclisine gelip de oturacak yer bulamayan kimseye, üzerinde oturmakta olduğu minderi verir ve gelen kişi onun üzerine oturmak istemediğinde de oturuncaya kadar ısrar ederdi.

14. Elden geldiğince müslümanların arasını bulmaya çalışmak: Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

- Size, derece bakımından namaz, oruç ve sadakadan daha faziletlisini haber vereyim mi?

- Evet!

- (Bu faziletli amel), müslümanların arasını bulup ıslah etmektir. Müslümanların arasının bozukluğu ise sıyrılıp atılması gereken bir durumdur.[156]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Sadakaların en faziletlisi müslümanların arasını bulmaktır.[157]

Hz. Enes şöyle anlatır:

Hz. Peygamber birgün sahabîleriyle birlikte otururken bir ara ön dişleri görünecek derecede gülümsedi. Bunun üzerine Hz. Ömer 'Anam-babam sana fedâ olsun ey Allah'ın Rasûlü! Niçin güldünüz?' diye sordu. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Ümmetimden iki kişi, izzet ve azamet sahibi olan Allah Teâlâ'nın huzuruna çıkıp diz çökerek otururlar. Birisi 'Ya rabbî! Şu adamdan intikamımı al!' der. Bunun üzerine Allah Teâlâ, karşıdaki kişiye 'Kardeşinden zulmen aldığın şeyleri kendisine geri ver!' buyurur. O kişi şöyle der:

---

155) Ebu Dâvud ve Hâkim

156) Ebu Dâvud ve Tirmizî

157) Harâitî

- Ya rabbî! Sen de biliyorsun ki hasene ve hayırlarımdan, verecek hiçbir şeyim kalmadı.

Allah Teâlâ bu kez şikayetçiye şöyle buyurur:

- Kardeşin hakkında ne düşünüyorsun? Gördüğün gibi hasenelerinden hiçbir şey kalmamış.

- O halde günahlarının bir kısmını yüklensin.

Bunları söyledikten sonra Hz. Peygamber'in gözleri doldu ve ağlayarak şöyle devam etti: 'O gün, muhakkak ki büyük bir gündür. İnsanlar o günde günahlarını başkalarının yüklenmesine muhtaç olurlar'. Devamla şunları söyledi: "Allah Teâlâ şikayetçiye 'Başını kaldır da cennete bak!' buyurur. Şikayetçi bu ilâhî emir üzerine başını kaldırıp bakar ve şöyle der:

- Ya rabbî! Orada gümüşten şehirler, incilerle tezyin edilmiş altından saraylar görmekteyim. Acaba bunlar hangi peygamberin veya sıddîkın ya da şehidin olacaktır?

- Bunlar, bedelini kim verirse onun olacaktır.

- Ya rabb'el-âlemîn! Bunların bedelini vermeye kimin gücü yetebilir?

- Senin gücün yeter.

- Ya rabb'el-âlemîn! Bunlara ne ile sahip olabilirim?

- Kardeşini affetmenle.

- Ya rabbî! O halde onu affettim.

- Kardeşinin elinden tutarak cennete birlikte girin!"[158]

Hz. Peygamber sözlerini şöyle sürdürdü: 'Allah'tan korkunuz ve aranızı düzeltip ıslah ediniz! Çünkü (görüldüğü gibi) Allah Teâlâ kıyamet gününde aracı olarak mü'minleri barıştıracaktır'.[159]

---

158) Harâitî, *Mekârim-i Ahlâk*

159) Hâkim, (*sahih* bir isnadla) ve Ebu Ya'lâ el-Mavsılî. Buhârî ve İbn Hibban'a göre *zayıf*tır.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

İki müslümanın arasını bulmaya çalışan kimse hayırlı şeyler söylediği takdirde yalancı değildir.[160]

Bu hadîs-i şerîf insanların arasını bulmanın farz olduğuna delâlet eder; çünkü yalanı terketmek farzdır. Farz ancak kendisinden daha kuvvetli bir farz ile düşebilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Yalanın tamamı yalancının defterine yazılır; ancak savaş halinde söylenenler müstesnadır; çünkü harp hiledir. Aynı şekilde iki müslümanın arasını bulmak ve hanımını razı etmek için (meşrû bir işte) söylenenler de müstesnadır.[161]

15. Bütün müslümanların ayıplarını örtmelidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Kim bir müslümanın ayıbını örterse Allah Teâlâ da dünya ve ahirette onun ayıbını örter.[162]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Bir kimsenin ayıbını örten hiçbir kul yoktur ki, Allah Teâlâ da kıyamet gününde onun ayıplarını örtmesin.[163]

Ebu Said el-Hudrî (r.a), Hz. Peygamber'in şöyle söylediğini nakleder:

Bir kardeşinin kusurunu görüp de örten bir mü'min Allah'ın cennetine girer.[164]

Hz. Peygamber kendisine, işlediği günahı haber veren Maiz b. Mâlik'e şöyle demiştir:

Bunu örtmüş olsaydın senin için daha hayırlı olurdu.[165]

---

160) Müslim, Buhârî

161) Harâitî, *Mekârim-i Ahlâk*

162) Müslim

163) Müslim

164) Taberânî

165) Ebu Dâvud, Nesâî

Buna göre müslümanın kendi ayıbını da örtmesi gerekir; çünkü üzerinde diğer müslümanların hakkı olduğu gibi kendi nefsinin de hakkı vardır. Hz. Ebubekir Sıddîk şöyle buyurmaktadır: 'Eğer şarap içen ya da hırsızlık yapan birisine rastlasam Allah Teâlâ'nın onun ayıbını örtmesini isterim'.

Hz. Ömer bir gece Medine-i Münevvere sokaklarında emniyet ve âsâyiş maksadıyla geziyordu. Bu sırada zina eden bir erkekle bir kadına rastladı. Sabahleyin ashab-ı kirâma 'Acaba bir imam (devlet başkanı) zinâ eden bir erkek ile bir kadın görse ve buna dayanarak da onlara had (ceza) tatbik etse bu konuda ne dersiniz?' dedi. Bunun üzerine ashab-ı kirâm 'İmam sensin (istediğini yap)' dediler. Hz. Ali ise buna karşı çıkarak 'Sen böyle bir yetkiye sahip değilsin. Böyle bir cezayı tatbik ettiğin takdirde cezalandırılman gerekir; çünkü Allah Teâlâ bu hâdisede dört şahid getirilmesini emretmiştir' dedi. Hz. Ömer bilâhare bu durumu ashaba bir kere daha sordu. Ashab-ı kirâm daha önce vermiş oldukları cevabı tekrarladılar; Hz. Ali de önceki görüşünde ısrar etti.

Bu durum gösteriyor ki Hz. Ömer, devlet başkanının böyle bir durumda Allah'ın belirttiği cezaları tatbik etmeye yetkili olup-olmadığı hususunda müteredddid idi. Bunun için de meseleyi onlara haber vermek amacıyla değil, aksine görüşlerini öğrenmek amacıyla arzetmiştir; çünkü o böyle bir yetkiye sahip olmayıp zina iftirası atmış (kâzif) olmaktan korkuyordu. Hz. Ali'nin görüşü de devlet başkanının böyle bir yetkiye sahip olmadığı yönündeydi. Bu hâdise fuhşiyatın örtülmesinin şeriatın isteği olduğuna en büyük delildir. Çünkü fuhşiyatın en çirkini zinadır. Zinanın ifşası da erkeğin uzvunu kadının uzvunda; kılıcı kınında, sürme aletini sürmedanlıkta gördükleri gibi gören dört adil şahide bağlanmıştır. Bu ise âdeta imkansız bir hâdisedir. Kadı bunu kesinlikle bilse dahi keşfetmeye yetkili değildir. Fuhşiyat kapısının kapatılmasındaki hikmeti dikkatlice düşün! Şöyle ki, Allah Teâlâ bu hususta, cezaların en büyüğü olan recmi (taşla öldürmeyi) farz kılmıştır. Sonra Allah Teâlâ'nın âsi kullarının üzerine gerdiği örtünün delinmezliğine bak! Onu, keşfetme yolunu daraltmak suretiyle nasıl örtmüştür? Buna dikkat et! Bu bakımdan gizlilerin açığa vurulduğu ve kalplerin delindiği günde Allah Teâlâ'nın bu lütuf ve kereminden mahrum olmamayı ümit ederiz.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Allah Teâlâ bu dünyada herhangi bir kulunun ayıbını örtmüşse o ayıbı ahirette teşhir etmemesi keremine daha lâyıktır. Eğer dünyada bu ayıbı göstermişse, ahirette ikinci bir defa teşhir etmesi şânına daha çok yakışır.[166]

Abdurrahman b. Avf şöyle anlatıyor: Bir gece Hz. Ömer'le birlikte Medine sokaklarında dolaşıyorduk. Bir ara gözümüze bir ışık ilişti. Oraya doğru yürüdüğümüzde bunun bir evin penceresinden geldiğini gördük. İçeriden bağrışmalar ve birtakım gürültüler geliyordu. Bunun üzerine Hz. Ömer elimden tutarak şöyle dedi:

- Bu ev kimindir biliyor musun?

- Hayır bilmiyorum.

- Bu ev Rabia b. Ümeyye b. Halef'in evidir. Onlar şu anda içki içiyorlar. Bu konuda ne dersin? (Ne yapalım)?

- Ya emîr'el-mü'minîn! Bence biz, Allah Teâlâ'nın yasaklamış olduğu bir fiili yapmak üzereyiz. Çünkü Allah Teâlâ 'Sakın tecessüs etmeyiniz (gizli hâlleri araştırmayınız!)' (Hucurat/12) buyurmaktadır.

Bunun üzerine Hz. Ömer gerisin geriye döndü ve onları olduğu gibi bıraktı. Onun bu hareketi, kulların ayıbının örtülmesinin farz olduğuna ve başkasının kusurunu aramanın yasak olup terkedilmesi gerektiğine delâlet eder. Nitekim Hz. Peygamber, Muaviye b. Ebî Süfyan'a şöyle buyurmuştur:

Eğer halkın kusurlarını araştırırsan onları ifsad edersin veya ifsadlarına sebep olursun'.[167]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Ey lisanlarıyla iman edip de kalplerine iman girmeyenler! Sakın müslümanların gıybetini yapıp kusurlarını araştırmayın; çünkü kim müslüman kardeşinin kusurunu araştırırsa Allah Teâlâ da onun kusurunu araştırır. Allah Teâlâ da kimin kusurunu araştırırsa, onu evinin içinde dahi olsa rezil eder.[168]

166) Hâkim

167) Ebu Dâvud

168) Ebu Dâvud

Hz. Ebubekir Sıddîk şöyle buyurmuştur: 'Eğer herhangi bir kimseyi Allah'ın yasaklarından birini işlerken görürsem, onu tutmadığım gibi bu konuda bana yardımcı olması için de hiç kimseyi çağırmam'.

Seleften biri şöyle anlatır: Abdullah b. Mes'ûd'un yanında oturuyordum. O sırada bir kişi adamın birini çekerek getirdi ve Abdullah b. Mes'ud'a onun sarhos olduğunu söyledi. İbn Mes'ud getirilen adamın ağzının koklanmasını istedi. Kalkıp ağzını kokladılar. Gerçekten sarhoştu. İbn Mes'ud kendisine gelinceye kadar onu hapsetti. Sonra bir sopa istedi. Onun budaklarını yonttuktan sonra da haddi tatbik edecek olan kişiye 'Vur ve elini kaldır. Her âzasının hakkını ver' dedi. Böylece üzerinde bir aba ve yünden yapılmış bir elbise olduğu halde ona ceza tatbik edildi. Bundan sonra İbn Mes'ud onu getiren zata 'Sen bu adamın nesi oluyorsun?' diye sordu. O da 'Amcasıyım' dedi. Bunun üzerine İbn Mes'ud şunları söyledi: "Sen yeğenini güzel bir şekilde yetiştirmediğin gibi onun ayıbını da örtmedin. İmamın (kadı, devlet başkanı) ise kendisine aksettirilen suçların cezasını tatbik etmesi gerekir. Eğer böyle olmasaydı tatbik etmezdim; çünkü Allah Teâlâ affedicidir ve affedenleri de sever. 'Bağışlasınlar! Hoş görsünler! Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?" (Nur/22) Sonra şöyle dedi:

> Ben uygulanan ilk el kesme cezasını hatırlıyorum. Hz. Peygamber'e bir hırsız getirilmiş; o da onun elini kestirmişti. Bunu yaptıktan sonra mübarek yüzünün değişmiş olduğu görüldü. Bunun üzerine ashab-ı kirâm 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bu olaya çok üzülmüş görünüyorsunuz?' dediler. Hz. Peygamber 'Nasıl üzülmeyeyim! Sakın kardeşleriniz aleyhinde şeytana yardımcı olmayınız' buyurdu. Ashab-ı kirâm bu kez 'O halde neden onu affetmedin?' diye sordular. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Sultanın, kendisine aksettirilen suçların cezasını tatbik etmesi gerekir. (Fakat) Allah Teâlâ affedicidir ve affı sever'. Sonra da Nûr sûresinin 22. ayetini sonuna kadar okudu.[169]

---

169) Hâkim

Diğer bir rivayette de 'Hz. Peygamber'in mübarek yüzü o kadar solmuştu ki sanki kül serpilmişti' denilmektedir.

Hz. Ömer, bir gece Medine-i Münevvere sokaklarında geziyordu. Bir evin içinde bir erkeğin şarkı söylediğini işitti. Duvarı aşıp içeri girdiğinde, yanında bir kadın ile şarap bulunan bir erkek gördü. Bunun üzerine şöyle haykırdı:

- Ey Allah'ın düşmanı! Kendisine isyan ettiğin halde Allah'ın seni örteceğini mi sandın?

- Ya emîr'el-mü'minîn! Acele etme! Sen de âsisin. Hem Allah'a karşı ben bir kere isyan ettimse, sen üç kere isyan ettin. Şöyle ki Allah Teâlâ 'Sakın tecessüs etmeyiniz' (Hucurat/12) dediği halde sen tecessüs ettin. O, '(Câhiliyye devrinde yapıldığı gibi) evlere arkalarından girmeniz iyilik değildir. Lâkin iyilik ve hayır, haramlardan sakınanın iyiliğidir' (Bakara/189) demiştir. Oysa sen içeriye duvardan tırmanarak girdin. Yine Allah 'Ey iman edenler! Kendi ev ve odalarınızdan başka evlere, izin alıp sahiplerine selâm vermeden girmeyin. Bu sizin için daha hayırlıdır. Umulur ki, düşünür, hikmetini anlarsınız' (Nûr/27) buyurduğu halde sen izin almaksızın ve selâm vermeksizin içeri daldın.

- Eğer seni affedersem nasıl bir hayır yaparsın?

- Ya emîr'el-mü'minîn! Allah'a yemin ederim ki eğer beni affedersen bundan böyle bu işi yapmamaya söz veriyorum.

Bunun üzerine Hz. Ömer adamı öylece bırakıp çıktı.

Adamın birisi Abdullah b. Ömer'e 'Ya Ebu Abdurrahmân! Hz. Peygamber kıyamet günündeki *necvâ* (gizli soruşturma) hakkında ne söyledi?' diye sordu. İbn Ömer de Hz. Peygamber'in bu konuda şöyle buyurduğunu söyledi:

> Allah Teâlâ mü'min kuluna yaklaşır. Onu himayesine alıp halkın gözünden gizleyerek kendisine 'Şu günahı biliyor musun?' diye sorar. O da 'Evet, biliyorum ve onu işledim' der. Böylece Allah Teâlâ ona bütün günahlarını ikrar ve itiraf ettirir. Bu şekilde kişi kesinlikle helâk olduğunu görür. Allah Teâlâ ona 'Ey kulum! Ben dünyada senin bu günahlarını ancak bugün affetmeyi irade ettiğim için örttüm' der Bunun üzerine kişiye hasenat defteri verilir. Kâfirler ile münâfıklara gelince, bunlar hakkında hafaza melekleri şöyle

haykırırlar: 'Bunlar rablerini yalanlayan kimselerdir. Allah'ın lâneti zâlimler üzerinedir'.[170]

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

Ümmetimin tamamı affolunmuştur (veya olunur). Ancak mücâhirler bu hükmün dışındadırlar. Kişinin kötülüğü gizlice işleyip sonra onu sağda solda söylemesi mücâhirliğe girer.[171]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Dinlenilmelerini istemeyen kimselerin konuşmalarını dinlemek isteyen kişinin kulağına kıyamet gününde eritilmiş kurşun akıtılır.[172]

16. Töhmet yerlerinden sakınmalıdır. Müslüman, halkın kalbini kendisi hakkında su-i zannda bulunmaktan ve dillerini de gıybetini yapmaktan korumak için böyle yerlere gitmemelidir. Çünkü halkın, dedikodusunu yapmak suretiyle Allah'a isyan etmelerine sebep olmuş olur. Dolayısıyla onların ortağı olur. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Müşriklerin Allah'tan başka taptıkları putlara sövmeyin ki, onlar da haddi aşarak bilgisizce Allah'a sövmesinler.

(En'am/108)

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

- Anne ve babasına küfreden kimse hakkında ne dersiniz?

- Ey Allah'ın Rasûlü! Kişi anne ve babasına küfreder mi?

- Evet. Kişi başkasının ebeveynine küfreder. Onlar da dönüp onun ebeveynine (anne ve babasına) küfrederler.[173]

Enes b. Mâlik şöyle rivayet eder: Hz. Peygamber birgün hanımlarından birisiyle konuşurken yanlarından biri geçti. Hz. Peygamber onu çağırarak şöyle dedi:

---

170) Müslim, Buhârî

171) Müslim, Buhârî

172) Buhârî

173) Müslim, Buhârî

- Bu, hanımım Safiye'dir.

- Ey Allah'ın Rasûlü! Senin hakkında da kötü zanda bulunacak değiliz ya!

- Şeytan, insanoğlunun bedeninde tıpkı kanın dolaştığı gibi dolaşır.[174]

Başka bir rivayette şu fazlalık vardır: 'Sizi (ikinizi), kalbinize herhangi bir şüphe gelir korkusuyla çağırdım'.[175]

Bu rivayete göre Rasûlullah'ın yanından geçen, bir kişi değil iki kişidir. Rasûlullah onlara şöyle buyurmuştur: 'Bir dakika durur musunuz? Bu yanımdaki kadın, hanımım Safiye'dir'.

Bu olayda Safiye validemiz, Ramazan'ın son on gününde (itikafta bulunan) Hz. Peygamber'i ziyarete gelmişti. (Rasûlullah da onu uğurluyordu).

Hz. Ömer şöyle buyurmaktadır: 'Kendisini töhmet altında bırakacak yerlere devam eden kimse, hakkında su-i zannda bulunan kimseleri kınamasın'.

Hz. Ömer birgün yol kenarında bir kadınla konuşan birini kamçıladı. Adam 'Bu benim hanımımdır' dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer 'O halde niçin hiç kimsenin sizi göremeyeceği bir yere çekilmiyorsunuz?' buyurdu.

17. Müslüman meşrû işlerinde tanıdığı ve sözünün geçtiği kimseler nezdinde şefaatçı olmalı; gücü yettiğince müslümanların ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Benim yanıma gelinir. Benden sorulur ve ihtiyaçların giderilmesi istenilir. Böyle bir durumda gelenler için şefaatçı olunuz ki, sevap kazanmış olasınız ve Allah Teâlâ da sevdiği şeyleri peygamberinin eliyle yerine getirmiş olsun'[176]

Muaviye Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakleder:

---

174) Müslim

175) Müslim Buhârî

176) Müslim, Buhârî

Nezdimde başkaları için şefaatte bulunun. Ben yapmak istediğim bazı şeyleri, nezdimde şefaatçı olup sevap kazanasınız diye geciktiriyorum.[177]

Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

- Dil sadakasından daha üstün bir sadaka yoktur.[178]

- Ey Allah'ın Rasûlü! Dil sadakası niçin diğer sadakalardan daha üstündür?

- Şefaat sayesinde kan dökülmesi önlenir. Onun vasıtasıyla bir müslümana fayda sağlanır ve yine onun vasıtasıyla başka bir müslümandan da bir zarar defedilir.

İkrime, İbn Abbas'tan şöyle rivayet eder: "Büreyre'nin kocası Mugis bir köle idi. Onun, hürriyetine kavuştuktan sonra kendisinden ayrılan karısı Büreyre'nin arkasına düşerek ağlayışı ve gözyaşlarının sakalı üzerine yuvarlanışı hâlâ gözlerimin önündedir. Rasûlullah birgün bana 'Sen Mugis'in Büreyre'yi çılgınca sevişine; Büreyre'nin de ona, onun kendisini sevdiği derecede buğzedişine şaşmıyor musun?' dedi. Sonra da Büreyre'yi çağırtarak şöyle buyurdu: 'Ey Büreyre! Keşke kocana dönüp onu kabul etseydin. Çünkü o, çocuğunun babasıdır'. Büreyre 'Ya Rasûlallah! Bu sözünüzle ona dönmemi emrediyorsanız bunu yaparım' dedi. Hz. Peygamber de 'Hayır, ben sadece şefaat ve dilekte bulunuyorum' dedi".[179]

18. Konuşmadan önce selâm vermeli ve selâm verirken de karşıdaki müslümanla musâfaha yapmalıdır: Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

177) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Asâkir

178) Harâitî

179) Hz. Âişe Büreyre'yi azad eder. Büreyre'nin Ebu Ahmed'in kölesi olan bir kocası vardı. Hz. Peygamber, hürriyetine kavuşan Büreyre'ye 'İster köle olan kocanla dur, istersen ayrıl' dedi. Bunun üzerine Büreyre kocasından ayrıldı. Eğer kocası hür olsaydı ondan ayrılmaya hakkı yoktu. Kocası Büreyre'yi bu fikrinden caydırmak için günlerce arkasına düşüp ağladı. Metinde görüldüğü gibi Rasûlullah aracı olduğu halde Büreyre ikinci bir defa kocasını istememiştir.

Kim selâmdan önce söze başlarsa, selâm verinceye kadar ona cevap vermeyiniz.[180]

Seleften biri şöyle anlatıyor: Rasûlullah'ın huzuruna girdim. Selâm vermedim ve girmek için izin de istemedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber 'Geri dön ve *esselâmu aleyküm* diyerek gir' buyurdu.[181]

Câbir'in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Evlerinize girdiğiniz zaman orada bulunanlara selâm veriniz. Çünkü selâm vererek girdiğiniz eve şeytan girmez.[182]

Enes şöyle anlatır: Rasûlullah'a (s.a) sekiz sene hizmet ettim. Bana bir defasında şöyle demişti:

Ey Enes! Abdesti güzelce al ki ömrün artsın. Ümmetimden kime rastlarsan selâm ver ki hasenelerin çoğalsın. Evine girdiğin zaman aile efradına selâm ver ki, evinin hayrı çoğalsın.[183]

Enes'in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

İki mü'min karşılaştıkları zaman musâfaha ederlerse aralarında yetmiş mağfiret taksim olunur; bu yetmiş mağfiretin altmışdokuzu onlardan, daha güleryüzlü olup arkadaşını daha iyi karşılayana verilir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

(Bir mü'min tarafından) selâmlandığınız zaman ya daha güzeliyle karşılık verin ya da aynısıyla mukabele edin!

(Nisa/86)

Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur:

- Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki, siz iman etmedikçe cennete giremezsiniz; birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız. Size, yaptığınız takdirde birbirinizi seveceğiniz bir ameli haber vereyim mi?

---

180) Taberânî ve Ebu Nuaym

181) Ebu Dâvud ve Tirmizî

182) Harâitî

183) Beyhakî

- Evet ey Allah'ın Rasûlü.

- Aranızda selâmı yayın![184]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Bir müslüman, müslüman bir kardeşine selâm verir ve o da mukabelede bulunursa melekler kendisi için yetmiş salât getirirler ve dua ederler.[185]

Bir müslüman diğer bir müslümanın yanından geçer de selâm vermezse, melekler onun bu davranışına hayret ederler.[186]

Binici yayaya selâm verir. Topluluktan biri selâm verdi mi, kâfidir.[187]

Katâde şöyle diyor: 'Sizden önceki kavimlerin selâmı secde etmekti. Allah Teâlâ bu ümmete selâmı (*esselâmu aleyküm* demeyi) verdi ki bu ehl-i cennetin selâmıdır'.

Ebu Müslim Havlânî bazı cemaatlerin yanından geçerken selâm vermez; 'Selâm vermememin sebebi, selâmımı almamalarından ve dolayısıyla da meleklerin onları lânetlemelerinden korkmamdır' derdi

Musâfahanın (el sıkma) selâmla birlikte yapılması sünnettir. Birgün Rasûlullah'ın huzur-u saâdetine giren bir kişi 'Esselâmü aleyküm' dedi. Hz. Peygamber 'Bu on hasenedir' buyurdu. Sonra başka biri geldi ve 'Esselâmü aleyküm ve rahmetullah' dedi. Hz. Peygamber bu kez 'Bu yirmi hasenedir' buyurdu. Daha sonra üçüncü bir şahıs geldi ve o da 'Esselâmü aleyküm ve rahmetullâhi ve berekâtühû' dedi. Hz. Peygamber ona 'Bu otuz hasenedir' buyurdu.[188]

Enes çocukların yanından geçerken onlara selâm verir ve Rasûlul-lah'ın da böyle yaptığını söylerdi.[189]

---

184) Müslim

185) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*

186) Irakî aslına rastlamadığını söylemektedir.

187) İmam Mâlik, *Muvatta*

188) Tirmizî, Beyhakî, Ebu Dâvud

189) Müslim, Buhârî

Abdülhamid b. Behram şöyle rivayet eder: 'Hz. Peygamber birgün mescidden geçerken orada oturmakta olan bir cemaate eliyle işaret etmek suretiyle selâm verdi'. Abdülhamid bunu söylerken bir yandan da Hz. Peygamber'in yapmış olduğu işareti eliyle göstermiştir.[190]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Sakın yahudi ve hristiyanlara önce siz selâm vermeyin. Yolda onlardan birine rastladığınız zaman onu yolun en dar yerinden geçmeye mecbur edin.[191]

Ebu Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Zımmîlerin elini sıkmayın. Karşılaştığınızda selâmı ilk veren olmayın. Yolda rastladığınız zaman onları yolun en dar yerinden geçmeye mecbur edin.[192]

Âişe validemiz şöyle anlatıyor: Yahudilerden bir cemaat, Rasûlullah'ın huzuruna girerek 'Essâmu aleyke!' (Ölüm senin üzerine olsun) dediler. Rasûlullah da 'Aleyküm' (Sizin üzerinize de olsun!) karşılığını verdi. Ancak ben atılarak 'Üzerinize hem *sam* (ölüm), hem de *lânet* olsun' dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

- Ey Âişe! Allah herşeyde yumuşak davranmayı sever.

- Ya Rasûlallah! Onların ne dediklerini işitmediniz mi?

- Evet işittim; bunun için de 'Sizin üzerinize de olsun!' dedim ya![193]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

190) Tirmizî, (Abdülhamid b. Behram, Hezarî kabilesine mensuptur. Hadîste güvenilir bir kimsedir)

191) Müslim, (Onlara yolu daraltmak ancak yolda genişlik yoksa caiz olabilir. Eğer genişse boşu boşuna onlara eziyet vermek yasaktır.)

192) Beyhakî

193) Müslim ve Buhârî, (Hadîste geçen *sam* kelimesi ölüm, zulüm zillet ve meskenet mânâsına gelir).

Binici yayaya, yaya oturana, az çoğa ve küçük de büyüğe selâm vermelidir.[194]

Sakın kendinizi yahudi ve hristiyanlara benzetmeyin. Çünkü yahudilerin selâmı parmaklarla işaret etmek suretiyledir, hristiyanların selâmı ise el işaretiyledir.[195]

Ebû İsâ bu hadîsin isnadının *zayıf* olduğunu söylemiştir.

Bir meclise girdiğiniz zaman selâm verin. Oturmanız gerektiğinde kalkıp giderken yine selâm verin; çünkü girerken verdiğiniz selâm, kalkıp giderken vereceğiniz selâmdan daha yerinde selâm değildir.[196]

Enes Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakleder:

İki mü'min karşılaştıkları zaman musâfaha ederlerse aralarında yetmiş mağfiret taksim edilir. Bu yetmiş mağfiretin altmış dokuzu onlardan, daha güleryüzlü olana ve arkadaşını daha iyi karşılayana verilir.[197]

Hz. Ömer'in rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Bir araya gelen iki müslüman karşılıklı selâmlaşıp musâfaha ettikleri zaman onlar için yüz rahmet nâzil olur. Bunun doksan tanesi ilk yapana, kalan on tanesi de musâfaha edene verilir.[198]

Hasan Basrî 'Musâfaha sevgiyi artırır' buyurmuştur. Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor:

Selâmlaşmanızın tamamlanması ancak musâfaha etmenize bağlıdır.[199]

Müslümanın kardeşini öpmesi, onunla musâfaha etmesidir.[200]

---

194) Müslim ve Buhârî

195) Tirmizî

196) Ebu Dâvud, Tirmizî

197) Harâitî, Beyhâkî

198) Bezzar, Harâitî, Beyhakî

199) Harâitî, Tirmizî

200) Harâitî, İbn Adiyy

Buna rağmen dinde mertebesi büyük olan kimselerin elini teberrüken ve hürmeten öpmekte de bir beis yoktur. İbn Ömer'in 'Biz Rasûlullah'ın elini öptük' dediği rivayet edilir.[201]

Ka'b b. Mâlik şöyle diyor: 'Tevbemin kabulü hakkında ayet nâzil olduğu zaman Rasûlullah'ın huzuruna çıkarak mübarek elini öptüm'.[202]

Rivayet edildiğine göre bir bedevî Hz. Peygamber'e 'İzin ver, başını ve elini öpeyim' demiş; Rasûlullah'ın izin vermesi üzerine de mübarek başını ve elini öpmüştür.[203]

Ebu Ubeyde Âmir b. Cerrah Şam'da, karşılamaya çıktığı Hz. Ömer'in elini sıkıp öptü. Sonra ikisi birlikte yolun kenarına çekilip ağlaştılar.

Berrâ b. Âzib abdest almakta olan Hz. Peygamber'e selâm vermişti. Rasûlullah abdesti bitirinceye kadar cevap vermedi. Abdestten sonra selâmına mukabelede bulunarak onun elini sıktı. Bunun üzerine Berrâ şöyle dedi:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Ben bunu (musâfaha etmeyi) acemlerin âdetlerinden sanıyordum.

- İki müslüman biraraya geldiklerinde musâfaha ederlerse ikisinin de günahı düşer.[204]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Bir cemaatin yanından geçip de onlara selâm veren kişinin fazileti, selâmını alan cemaatinkinden bir derece daha fazla olur; çünkü o onlara selâmı hatırlatmıştır. Eğer onlar selâmına karşılık vermezlerse onlardan daha hayırlı ve daha güzel bir cemaat karşılık verir.[205]

Başka bir rivayette Rasûlullah 'Selâmına, onlardan daha faziletli bir cemaat cevap verir' buyurmuştur.

---

201) Ebu Dâvud

202) Ebu Bekir b. Mukrî

203) Hâkim

204) Harâitî

205) Harâitî ve Beyhakî

Selâm verirken eğilmek yasaklanmıştır. Enes şöyle diyor: Hz. Peygam-ber'e şöyle sorduk:

- Ya Rasûlallah! Selâm verirken başımızı eğebilir miyiz?

- Hayır!

- Birbirimizi öpebilir miyiz?

- Hayır!

- Peki musâfaha edebilir miyiz?

- Evet![206]

Yolculuktan dönen kişinin arkadaşlarıyla kucaklaşıp öpüşmesi hakkında rivâyetler gelmiştir.[207]

Ebu Zer (r.a) şöyle diyor: 'Rasûlullah ile ne zaman biraraya gelsek elimi sıkardı. Birgün evde bulunmadığım bir sırada beni aradığı bana haber verildiğinde hemen Rasûlullah'a koştum. Karyolasının üzerinde oturuyordu. Beni gördüğünde kalkıp kucakladı. Bu kucaklayış çok cömert bir şekilde yapılmıştı'.

Hürmet göstermek amacıyla âlimlerin üzengisini tutmak hakkında da rivayetler vardır: İbn Abbas, Zeyd b. Sabit'in üzengisini tutmuştur.[208]

Hz. Ömer de Zeyd b. Sâbit'in binek devesinin hevdecini, onu bindirinceye kadar tutmuş ve 'Zeyd'e ve arkadaşlarına böyle davranınız!' demiştir.

Tâzim kastıyla ayağa kalkmak mekruhtur. Ancak ikram amacıyla olursa kerâhet ortadan kalkar. Enes şöyle der: 'Nezdimizde Hz. Peygamber'den daha makbûl ve mahbub bir kimse olmadığı halde biz ashab-ı kirâm onu gördüğümüz zaman ayağa kalkmazdık; çünkü Rasûlullah'ın böyle bir hareketten hoşlanmadığını biliyorduk'.

Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

---

206) Tirmizî, İbn Mâce, Ahmed, Beyhakî

207) Tirmizî

208) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

Beni gördüğünüz zaman, acemlerin yaptığı gibi ayağa kalkmayın![209]

Kim kendisi için ayağa kalkıp âdeta put kesilen kimseler görmekten hoşlanıyorsa ateşteki yerine hazırlansın.[210]

Sakın bir kimseyi kaldırıp onun yerine oturmayın! Ancak, sıkışmak suretiyle birbirinize yer açın.[211]

Ashab-ı kirâm böyle yapmaktan sakınırlardı; çünkü bu hususta bir yasak sözkonusuydu. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

İnsanlar, mecliste yerlerini aldığı zaman sonradan gelen bir müslüman, yer açarak kendisini çağıran kardeşinin davetini kabul etsin, çünkü bu, çağrılan için bir ikramdır. Kardeşi onu bu ikram ve iltifata lâyık görmüştür. Eğer kendisine yer açan olmazsa bulduğu uygun bir yere otursun.[212]

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber küçük taharetini yaptığı bir sırada kendisine selâm veren bir kişinin selâmını almamıştır. Bu bakımdan def-i hacet yapan kimseye selâm vermek kerâhet-i tahrîmiyye ile mekruhtur.[213]

'Aleykesselâm' şeklinde selâm verilmesi mekruhtur; çünkü Rasûlullah, kendisine bu şekilde selâm veren birisine şöyle demiştir: '*Aleykesselâm* ölülerin selâmıdır'.[214] Bu sözü üç defa tekrar ettikten sonra şunları söylemiştir:

Bir kardeşinize rastladığınız zaman *Esselâmü aleyküm ve rahmetullâhi ve berakâtühû* deyin!

İçeri girip de selâm veren kimsenin, oturacak yer bulamadığı takdirde hemen savuşup gitmemesi müstehabdır. Böyle bir kişi safın arkasına oturmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber birgün mescidde oturuyordu. Bu sırada üç kişi geldi. Bunlardan birisi safın

---

209) Ebu Dâvud, İbn Mâce

210) Ebu Dâvud, Tirmizî

211) Müslim, Buhârî

212) Beğavî

213) Müslim

214) Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî

içinde bir açıklık bulup oraya yerleşti. İkincisi safın arkasına oturdu. Üçüncüsü ise sırtını çevirip gitti. Hz. Peygamber yaptığı işi bitirdiğinde şöyle buyurdu:

> Size bu üç kişinin hâlini haber vereyim mi? Birincisi Allah'a sığındı; O da onu kabul eyledi. İkincisi utandı; Allah da ondan hayâ etti. Üçüncüsü ise yüzçevirdi; Allah Teâlâ da ondan yüzçevirdi.[215]

> İki müslüman biraraya geldikleri zaman musâfaha ederlerse birbirlerinden ayrılmazdan önce Allah Teâlâ ikisini de affeder.[216]

Bir keresinde Ümmü Hâni Rasûlullah'a selâm verdi. Hz. Peygamber 'Bana selâm veren şu kadın kimdir?' diye sordu. Onun Ümmü Hani olduğu söylendiğinde 'Ümmü Hâni'ye merhabalar' buyurdu.[217]

19. Müslüman kardeşinin namusunu, canını ve malını mümkün olduğunca korumalı; ona gelen felâketleri göğüslemeli, onun için mücadele etmeli ve kendisine yardımcı olmalıdır. Bütün bunlar, *Uhuvvet-i İslâmiye* (İslâm kardeşliği) gereğince farzdır.

Ebu Derda şöyle rivayet eder: Adamın biri Rasûlullah'ın huzurunda bir kişiye hakaret etti. Üçüncü bir şahıs da hakaret eden kişiye karşı o kardeşini savundu. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

> Kim müslüman kardeşinin namusunu korursa bu hareketi kendisi için ateşin önüne perde olur.[218]

> Müslüman kardeşinin namusunu koruyan bir müslümanı kıyâmet gününde dehşetli cehennem ateşinden korumak Allah Teâlâ üzerine hak olur.[219]

Enes'in rivayetine göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

215) Müslim ve Buhârî

216) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce

217) Müslim

218) Tirmizî

219) Ahmed

Kim yanında müslüman kardeşinin aleyhinde konuşulur da gücü yetmesine rağmen yardım etmez ve onu savunmazsa, Allah Teâlâ onu bu hareketinden ötürü hem bu dünyada hem de âhirette muahaze eğer. Kim de böyle bir durumda müslüman kardeşine yardım ederse, Allah Teâlâ da dünya ve ahirette ona yardım eder.[220]

Kim bu dünyada müslüman kardeşinin nâmusunu korursa Allah Teâlâ da kıyâmet gününde ona, kendisini ateşten koruyacak bir melek gönderir.[221]

Câbir ve Ebû Talha'nın rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

Kim bir müslümanın namusunun payimal edilip hürmetinin helâl sayıldığı bir yerde, o kardeşine yardım ederse Allah Teâlâ da yardıma en çok muhtaç olduğu bir yerde ona yardım eder. Kim de bir müslümanın namusunun payimal edildiği bir yerde o müslümanı zulümle başbaşa bırakıp yardımına koşmazsa, Allah Teâlâ da yardıma en çok muhtaç olduğu bir günde onu her türlü yardımdan mahrum bırakır.[222]

20. Aksırana dua etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber aksıran kimse hakkında şöyle buyurmuştur: 'Aksıran *elhamdülillâhi alâ külli hâl* (Her hâlukarda Allah'a hamdolsun); onu teşmit eden de *yerhamükümullah* (Allah sizlere rahmet etsin) demelidir. Aksıran bu kez *yehdîkümullah ve yuslihu kalbeküm* (Allah sizi hidayet edip, kalbinizi ıslah eylesin) demelidir.[223]

İbn Mes'ud Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: 'Sizden herhangi bir kimse aksırdığı zaman *elhamdülillâhi rabb'il-âlemin* (Âlemlerin rabbi olan Allah'a hamdolsun) desin. O böyle dediği zaman yanındaki şahıs *yerhamükellah* (Allah sana rahmet etsin) desin. Aksıran da ona *yağfirullâhu lî ve leküm* (Allah beni ve sizi affeylesin) karşılığını versin.[224]

---

220) İbn Ebî Dünya, (*zayıf* bir senedle)

221) Ebu Dâvud, (*zayıf* bir senedle)

222) Ebu Dâvud

223) Buhârî, Ebu Dâvud

224) Nesâî, Ebu Dâvud, Tirmizî

Hz. Peygamber bir keresinde aksıran iki kişiden birine dua etti, diğerine ise etmedi. Kendisine dua etmediği kişi 'Bana neden dua etmedin?' diye sorunca da şöyle buyurdu: 'Dua ettiğim şahıs Allah'a hamdetti; sen ise sustun'[225]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Aksıran bir müslüman üç defaya kadar teşmit edilir. Eğer üç defadan fazla aksırırsa o nezledir.[226]

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber aksıran bir kimseyi üç defa teşmit etmiş; dördüncü bir defa daha aksırınca da şöyle buyurmuştur:

> Sen nezle olmuşsun.[227]

Ebu Hüreyre şöyle der: 'Hz. Peygamber aksırdığı zaman sesini alçaltır ve ağzını da elbisesiyle veya eliyle kapatırdı'.

Rivayet ediliyor ki Hz. Peygamber aksırırken mübarek yüzünü kapatırmış.[228]

Ebu Musa el-Eş'arî şöyle anlatıyor: Yahudiler kendilerine 'Allah size rahmet etsin' demesi için Hz. Peygamber'in yanına gelip kasten aksırırlardı. Ancak bütün gayretlerine rağmen Rasûlullah 'Allah sizi hidayet etsin' diye dua ederdi.[229]

Abdullah b. Âmir b. Rabîa babasından şöyle rivayet eder: Adamın birisi Rasûlullah'ın arkasında namaz kılarken aksırdı ve şöyle dedi: *Elhamdülillâhi hamden kesîren tayyiben mübâreken fîhi kemâ yerdâ rabbünâ ve ba'de mâ yerdâ velhamdü lillâhi alâ külli hâl* (Hamd Allah'a mahsusdur. Çok, güzel ve bereketli hamd, kendisinin razı olduğu gibi ve razı olduktan sonra her halükârda Allah'a mahsustur). Rasûlullah selâm verdikten sonra şöyle sordu:

- Bu sözleri söyleyen kimdi?

---

225) Müslim, Buhârî

226) Ebu Dâvud

227) Müslim

228) Ebu Dâvud, Tirmizî

229) Ebu Dâvud, Tirmizî

- Ben söyledim ve bunu yaparken de hayırdan başka birşey murad etmedim.

- Bunları söylediğinde oniki meleğin daha önce yazabilmek için birbirleriyle yarış ettiklerini gördüm.[230]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

> Kim yanında aksıran kimseden önce hamdederse böğür sancısı çekmez.[231]
>
> Aksırmak Allah'tan, esnemek ise şeytandandır. Bu bakımdan herhangi biriniz esnediği zaman eliyle ağzını kapatsın; çünkü esnerken 'Hâ-haaa' dediği zaman şeytan onun karnında gülmektedir.[232]

İbrahim en-Nehâî şöyle der: 'Def-i hâcet yaparken aksıran kimsenin Allah'ı anmasında herhangi bir beis yoktur'.

Hasan Basrî ise şöyle demiştir: 'Bu durumda kişi Allah'a içinden hamdedecektir'.

Ka'b'ul-Ahbar şöyle diyor: Hz. Musa Allah Teâlâ'ya şöyle dedi:

- Yârab! Sen yakın mısın, ki sana münâcât edeyim? Yoksa uzak mısın, ki seni çağırayım?

- Ben, beni ananın yanındayım.

- Yârab! Seni, cünüblük ve def-i hâcet gibi hallerde anmaktan hayâ ederim.

- Beni her hâlukarda an!

21. Şerli kimselerin eziyetine tahammül etmeli ve ondan korunmalıdır. Seleften bazıları şöyle buyurmuştur: 'Mü'minlerle katıksız hulûs yolunu takip et (en güzel şekilde geçinmeye çalış)! Fâcirlerle de güzel ahlâk ile mücadele et; çünkü facirler zahirde güzel ahlâka razı olur'.

Ebu Derdâ şöyle buyurmuştur: 'Kalbimiz kendilerinden lânet ettiği halde bazı kimselerin yüzlerine karşı gülüyoruz'. İşte mudâ-

---

230) Ebu Dâvud

231) Taberânî

232) Müslim, Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

râtın ve geçinmenin mânâsı budur. Bu, ancak şerrinden korkulan kimseler için yapılır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: 'Kötülükleri en güzel şekilde sav!' (Mü'minûn/96)

İbn Abbas 'Kötülüğü iyilikle savarlar' (Ra'd/22) ayetini; 'Fahiş konuşmayı ve eziyeti, selâm vermek ve mudârât göstermek suretiyle savarlar'; 'Eğer Allah insanların bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmeseydi yeryüzü fesad ve küfür karanlığına bürünürdü' (Bakara/25) ayetini de 'Bir kısım insanları rağbet, korku, hayâ ve mudârât ile defetmeseydi' şeklinde tefsir etmiştir.

Âişe validemiz şöyle anlatır: Adamın biri Rasûlullah'tan içeri girmek için izin istedi. Rasûlullah 'İçeri girmesine izin verin. O aşiretinin en kötüsüdür' buyurdu. Adam içeri girdiği zaman ise onunla yumuşak bir şekilde konuşmaya başladı. Hatta adamın Rasûlullah nezdinde özel bir yeri olduğunu zannettim. Adam çıkıp gittikten sonra Rasûlullah'a 'Bu adam içeri girerken onun, kavminin en kötüsü olduğunu söyledin; içeri girdiğinde ise ona çok yumuşak davrandın. (Bu nasıl olur?)' dedim. Rasûlullah şöyle buyurdu: 'Ey Âişe! Kıyâmet gününde Allah nezdinde insanların en şerlisi halkın, şerrinden dolayı kendisinden çekindikleri ve bu yüzden kendi haliyle başbaşa bıraktıkları kişidir'.[233]

Haberde şöyle vârid olmuştur: 'Kişinin, kendisiyle nâmusunu koruduğu şey onun için sadaka olur'.[234]

Eserde şöyle vârid olmuştur: 'Amellerinizle halka karışınız. Kalplerinizle onlara muhalefet ediniz'.

Muhammed b. Hanefiyye şöyle buyurmuştur: 'Birlikte yaşamak mecburiyetinde olduğu kimselerle iyi geçinemeyen kişi hakîm olamaz. Hakîm, Allah Teâlâ kendisine bir yol açıncaya kadar çevresindekilerle iyi geçinmek mecburiyetindedir'.

22. Zenginlerin ihtilâtından kaçınarak fakirlerle oturup kalkmalı ve yetimlere iyilik yapmalıdır. Hz. Peygamber şöyle dua ederdi:

> Ey Allahım! Beni fakir olarak yaşat ve fakir olarak öldür! Âhiret-te'de fakirlerle birlikte haşret! [235]

---

233) Müslim, Buhârî

234) Ebu Ya'lâ, İbn Adiy

235) İbn Mâce, Hâkim, Tirmizî

Ka'b'ul-Ahbar şöyle der: Hz. Süleyman (a.s) o kadar zenginliğine rağmen mescitte bir fakir gördüğünde onun yanına otu-rur; 'Bir fakir başka bir fakirin yanına oturdu' derdi.

Hz. İsa'nın nezdinde kendisine 'Ey miskin ve fakir' denilmesinden daha sevimli bir kelime yoktu.

Ka'b'ul-Ahbar şöyle demiştir: Kur'an'daki *'Yâ eyyühellezîne âmenû'* (Ey iman edenler!) hitabları Tevrat'ta *'Yâ eyyühe'l-mesâkîn!'* (Ey miskinler ve fakirler!) şeklinde varid olmuştur.

Ubâde b. Sâmit şöyle buyurmuştur: Ateşin yedi kapısı vardır: Üçü zenginler, üçü kadınlar, biri de fakir ve miskinler içindir.

Fudayl b. İyaz şöyle diyor: Peygamberlerden birisi şöyle demiştir:

- Yâ rabbî! Benden razı olduğunu nasıl bilebilirim?

- Fakirlerin senden razı olup olmadıklarına bak(arak benim rızamı takdir et)!

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

- Ölülerle oturmaktan sakınınız!

- Ölüler dediğiniz kimlerdir ya Rasûlullah?

- Zenginler.[236]

Musa (a.s) Allah Teâlâ'ya şöyle demiştir:

- Yâ rabb! Seni nerede arayayım?

- Beni, kalpleri kırılmışların nezdinde ara!

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Sakın herhangi bir nimetten ötürü bir fasığa veya facire gıbta ile bakma; çünkü sen, ölümden sonra onun başına gelecekleri bilemezsin. Onun arkasında yorulmaz bir takipçi vardır.[237]

Yetime gelince; Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

---

236) Tirmizî, Hâkim

237) Buhârî, *Tarih*; Taberânî, Beyhakî

Müslüman anne ve babadan yetim kalan bir çocuğu, kendisini sevk ve idare edebilecek hâle gelinceye kadar kanatları altına alan kimseye cennet vâcib olur.[238]

Ben ve yetimi besleyen kimse cennette bunların ikisi gibi yanyanayız.[239]

Rasûlullah bunları söylerken iki parmağını işaret etmiştir.

Kim bir yetimin başını şefkat ve merhametle sıvazlarsa, ona, elinin değdiği kıllar sayısınca hasene yazılır.[240]

En hayırlı müslüman evi, içerisinde kendisine iyi davranılan bir yetimin yaşadığı evdir. En kötü müslüman evi de içerisinde kendisine kötü muamele yapılan bir yetimin bulunduğu evdir.[241]

23. Bütün müslümanlara nasihat etmeli ve elden geldiğince onları sevindirmeye çalışmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Mü'min, kendi nefsi için sevdiği şeyleri mü'min kardeşi için de sevmelidir.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Herhangi biriniz kendi nefsi için sevdiği şeyleri mü'min kardeşi için de sevmedikçe iman etmiş sayılmaz.

Mü'min, mü'min kardeşi için aynadır; onda gördüğü (kötü) şeyleri silmelidir.[242]

Kim kardeşinin bir ihtiyacını karşılarsa hayatı boyunca Allah'a hizmet etmiş gibi olur.[243]

---

238) Ahmed, Taberânî

239) Buhârî

240) Ahmed, Taberânî

241) İbn Mâce

242) Ebu Dâvud, Tirmizî

243) Buhârî, *Tarih*; Taberânî, Harâitî

Kim bir mü'mini sevindirirse Allah Teâlâ da kıyamet gününde onu sevindirir.

Kim -yerine getirsin veya getirmesin- gündüz ya da gece, kardeşinin ihtiyacı için bir saat koşarsa bu hareketi kendisi için iki ay itikafa girmesinden daha hayırlıdır.[244]

Kim bir mü'minin üzüntüsünü giderirse veya bir mazluma yardımcı olursa Allah Teâlâ da onun yetmiş üç günahını affeder.[245]

Hz. Peygamber bir keresinde şöyle buyurdu:

- Zâlim de olsa mazlum da olsa kardeşinize yardım ediniz!

Bunun üzerine şöyle soruldu:

- Zâlime nasıl yardım edebiliriz?

- Zâlime, kendisini zulümden menetmek suretiyle yardım edilir.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Allah Teâlâ nezdinde amellerin en sevimlisi, bir mü'minin kalbini sevindirmek veya bir gam ve üzüntüsünü uzaklaştırmak veya borcunu ödemek veyahut açlığını gidermektir.[246]

Kim bir mü'mini bir münâfığın şerrinden koruyup himaye ederse Allah Teâlâ da ona, kıyamet gününde kendisini cehennem ateşinden koruyacak bir melek gönderir.

İki haslet vardır ki şer bakımından onlardan daha kötü birşey yoktur: Birincisi Allah'a ortak koşmak, ikincisi Allah'ın kullarına, durup dururken zarar vermektir. Yine iki haslet vardır ki hayır bakımından onlardan daha üstün birşey yoktur: Birincisi Allah'a iman etmek, ikincisi Allah'ın kullarına yararlı olmaktır.[247]

---

244) Hâkim, Taberânî

245) Harâitî, İbn Hıbban

246) Taberânî

247) Deylemî, *Müsned'ül-Firdevs*, (Hz. Ali'den)

> Müslümanlara ehemmiyet verip ihtimam göstermeyen kimse (kâmil) mü'minlerden değildir.[248]

Mâruf-u Kerhî şöyle buyurmuştur: "Her gün 'Yârab! Hz. Muhammed'in ümmetine rahmet et' diyen kimse Allah'ın 'abdal' kullarından yazılır". Başka bir rivayette de "Her gün üç defa 'Ey Allahım! Hz. Peygamber'in ümmetini ıslâh edip, hidayet eyle! Ey Allahım! Hz. Peygamber'in ümmetinin üzüntülerini gider' diye dua eden kimseyi Allah Teâlâ 'abdallar'dan yazar" buyurmuştur.

Ali b. Fudayl'ın ağladığını görenler ona 'Niçin ağlıyorsun?' diye sordular. Şöyle cevap verdi: 'Bana zulmedenin haline ağlıyorum. Yarın Allah'ın huzurunda, yapmış olduğu zulümler için ne gibi bir mazeret beyan edecektir? Bu konudaki sualleri nasıl cevaplandıracaktır? Kendisini ne ile kurtaracak?'

22. Müslümanların hastalarını ziyaret etmelidir. Tanışıklık ve müslüman olmak, bu hakkın sabit olup tekerrür etmesine ve faziletine nail olmaya kâfidir.

Ziyaret âdâbı, az oturmak, az sormak, hastaya şefkat ve merhamet göstermek, afiyeti için dua etmek ve hastanın bulunduğu yerin kusurlarını görmezlikten gelmektir.

İçeriye girmek için izin istenilirken, açıldığı takdirde evin içerisini görecek şekilde kapının tam karşısında durmamalıdır. Kapıyı yavaşça vurmalıdır. 'Kimsiniz?' diye sorulduğu zaman da 'Benim' dememeli, ismini söylemelidir. İçerideki insanı 'Ey hizmetçi!' diye çağırmamalıdır. İçeridekine kapıda durduğunu işittirmek istediği zaman bunu *'elhamdülillâh'* veya *'sübhânallah'* demek suretiyle yapmalıdır. Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

> Hasta ziyareti ancak ziyaretçinin, elini şefkatle hastanın alnına koyup veya onun elini tutup halini sormasıyla tamamlanır. Tahiyye ve selâmın tamamlanması ise musâfaha edip el sıkışmaya bağlıdır. (Tabiidir ki burada, hastaya yaklaşmanın tıbben mahzurlu olmaması şartı vardır.)
>
> Bir hastayı ziyaret eden, onun yanında oturduğu sürece cennet bahçelerinde oturmuş (gibi)dir. Oradan ayrıldıktan

---

248) Hâkim

sonra da ona, kendisini korumak ve geceye kadar (kendisine) dua etmek üzere yetmiş bin melek tahsis edilir.[249]

Hasta ziyaretine giden kimse rahmete dalar. Hastanın yanında oturduğu sürece de gözü aydın olur.[250]

Müslüman, hasta kardeşinin halini sormak veya sıhhatli bir kardeşini ziyaret etmek üzere gittiğinde Allah Teâlâ kendisine şöyle hitap eder: 'Sen ve adımların iyi oldunuz; bu suretle cennet-i âlâda kendin için bir konak yapmış oldun'.[251]

Kul hastalandığında Allah Teâlâ ona iki melek gönderir. Bunlara 'Kulumun, ziyaretçilerine söylediği sözlere dikkat ediniz' buyurur. Eğer o kul ziyaretçiler geldiği zaman Allah'a hamd ü senada bulunursa bu melekler -Allah Teâlâ kendilerinden daha iyi bildiği halde- kulun sözlerini Allah'a iletirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurur: 'Bu kulumun canını alacak olursam kendisini cennete dâhil ederim; eğer şifa verecek olursam ona önceki etinden ve kanından daha hayırlısını verir ve günahlarını affederim'.[252]

Allah Teâlâ kime hayır irade ederse o, hayırdan nasibini alır (veya Allah ona hayırdan nasip verir).[253]

Hz. Osman şöyle anlatıyor: Hastalandığımda Hz. Peygamber ziyaretime geldi ve şöyle dedi:

Bismillâhirrahmânirrahîm! Seni, bu hastalığın şerrinden, bir olan, her yaratığın kendisine muhtaç olduğu, doğurmayan ve doğurulmayan ve eşi ve dengi bulunmayan Allah Teâlâ'nın himayesine havale ederim!

---

249) *Sünen* sahipleri, Hâkim

250) Hâkim, Beyhakî

251) Tirmizî, İbn Mâce

252) İmâm Mâlik

253) Buhârî

Hz. Peygamber bu duayı birkaç defa tekrar etti.[254]

Hz. Peygamber hastalanan Ali b. Ebî Tâlib'in ziyaretine gitmiş ve ona şöyle demiştir: "Ya Ali! 'Ey Allahım! Senden afiyetimin acele gönderilmesini (acil şifalar vermeni) veya vermiş olduğun belâya karşı sabır ihsan etmeni veya dünyadan senin rahmetine çıkmayı istiyorum' de! Bu isteklerinden biri pek yakında sana verilecektir".[255]

Hasta olan kimsenin şöyle demesi müstehabdır: 'Hissettiğim ve korktuğum şeylerin şerrinden Allah'ın izzet ve kudretine sığınıyorum'.

Hz. Ali şöyle buyurmuştur:

> Herhangi biriniz karın ağrısından şikayet ettiği zaman hanımına vermiş olduğu mehirden birşey istesin. Hanımının verdiğiyle bal alsın. O bala yağmur suyu katsın ve içsin. Böylece kendisinde afiyet, kolaylık, şifa ve bereket biraraya gelmiş olur.[256]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

- Ey Ebu Hüreyre! Sana, hastalanan kimsenin yatağa ilk girdiği anda söylediği takdirde Allah Teâlâ'nın kendisini ateşten kurtaracağı birşeyi haber vereyim mi?

- Evet yâ Rasûlallah!

- Şöyle diyecektir: Allah'tan başka ma'bud yoktur. O diriltir ve öldürür. O diridir ve asla ölmez. Kulların ve memleketlerin yaratıcısı ve sahibi olan Allah müşriklerin dediklerinden münezzehtir. Bol, temiz ve her hâlükârda bereketli olan hamd Allah'a mahsustur. Allah herşeyden yücedir. Rabbimizin azameti, celâli ve kudreti her mekânda hâzır ve nâzırdır. Ey Allahım! Eğer şu hastalık ölümüme sebep olacaksa ruhumu, ilm-i ezelinde kendileri için en güzel dereceler hazırlanan ruhlarla birlikte haşret. Ezelî ilminde kendi-

254) İbn Sinnî, Taberânî, Beyhakî

255) İbn Ebî Dünya

256) Hanımından aldığı mehir nassla kolay ve rahat bir maldır. Bal ise yine nassla şifadır. Yağmur suyuna gelince; o da nassla tertemiz sudur. Hz. Ali bu hususlara işaret etmektedir.

leri için en güzel nimetler bulunan velî kullarını ateşten koruduğun gibi beni de ateşten koru![257]

Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Hasta ziyareti üç günden sonra yapılmalı ve bir devenin sağılması kadar sürmelidir. Ziyaretçi pek fazla oturmamalı, biraz oturduktan sonra kalkmalıdır).[258]

Tavus şöyle buyurmuştur: 'Hasta ziyaretinin en faziletlisi en hafif olanıdır'.

İbn Abbas şöyle buyurmuştur: 'Hastayı bir defa ziyaret etmek sünnettir. Bir defadan fazla olanlar nafiledir'.

Âlimlerden biri şöyle buyurmuştur: 'Hastayı üç günden sonra ziyaret etmelidir'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Hasta ziyaretini bir gün sonra yapınız! İkinci ziyareti ise iki gün ara verip dördüncü günde yapınız.[259]

Sabretmek, az şikayette bulunmak ve az inlemek, duaya sarılmak, tedaviden sonra, şifayı verecek olan (Allah'a) tevekkül etmek, hastanın riayet etmesi gereken hususlardandır.

23. Müslümanların cenazelerini teşyi etmelidir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Bir cenazeyi teşyi eden müslüman için bir kıratlık ecir vardır. Eğer cenaze defnedilinceye kadar beklerse ecri iki kırata çıkar.[260]

Haberde vârid olduğuna göre; 'Kırat Uhud dağı kadardır'.[261]

Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bu hadîs hakkında İbn Ömer şöyle buyurmuştur: 'Biz şimdiye kadar birçok kırat kaçırmışız'.

---

257) İbn Ebî Dünya

258) İbn Ebî Dünya

259) İbn Ebî Dünya

260) Müslim, Buhârî

261) Müslim

Cenazeyi teşyi etmekten gaye müslümanların hakkını yerine getirmek ve ondan ibret almaktır. Dimeşkli Mekhûl, bir cenazeyi gördüğü zaman şöyle derdi: 'Onlar sabahleyin gittiler; biz de akşama gideceğiz (veya 'Onu götürünüz; biz de akşama geleceğiz). Bu cenaze beliğ bir nasihat ve süratli bir gaflettir. Giden gidiyor, kalanlar ise ibret almıyor'.

Mâlik b. Dinar kardeşinin cenazesini ağlayarak takip ediyor ve şöyle diyordu: 'Allah'a yemin ederim ki senin nereye vardığını (âkıbetini) bilmedikçe gözlerimin yaşı dinmeyecektir ve yine Allah'a yemin ederim ki, hayatta kaldıkça bunu bilmem mümkün değildir'.

A'meş şöyle diyor: 'Biz cenazelere giderdik. Gelenlerin hepsi mahzun olduğu için cenaze sahiplerinin kim olduğunu anlayarak başsağlığı dilemek güçleşirdi'.

İbrahim ez-Ziyad bir ölü için rahmet talebinde bulunup hayıflanan bir cemaate bakarak şöyle demiştir: 'Siz kendi nefsiniz için rahmet isteyip hayıflansanız daha iyi edersiniz; çünkü bu ölen zat şu üç şiddetten kurtuldu: Ölüm meleğinin yüzünü gördü. Ölümün acılığını tattı. Âkıbet korkusundan da emin oldu'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Üç şey ölüyü mezarına kadar takip eder; bunların ikisi geri gelir, biri ise onun yanında kalır. Bunlar; aile efradı, malı ve amelidir. Aile efradı ile malı geri döner, ameli kalır'.

24. Müslümanların kabirlerini ziyaret etmelidir. Kabir ziyaretinden gaye içindekilere dua etmek, ibret almak ve kalbi yumuşatmaktır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Ben hiçbir manzara görmedim ki, kabir ondan daha korkunç olmasın'.[262]

Hz. Ömer şöyle anlatıyor: Birgün Rasûlullah ile beraber kabristana gittik ve bir kabrin yanıbaşına oturduk. Hz. Peygamber ağlamaya başladı. Bunun üzerine biz de ağladık. Sonunda bize niçin ağladığımızı sordu. 'Sen ağladığın için ağlıyoruz' dediğimizde de şöyle buyurdu: 'Bu kabir (annem) Vehb'in kızı Âmine'nin kabridir. Onu ziyaret etmek için rabbimden izin istedim. Bana bu ko-

---

262) Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim

nuda izin verdi. Onun için af dilemek hususunda izin istedim; fakat buna izin vermedi. Şu anda benim yakama çocuğun annesine karşı duyacağı şefkat yapışmış bulunuyor'.[263]

Hz. Osman bir kabrin yanında durduğu zaman sakalı ıslanacak kadar ağlar, Rasûlullah'tan şöyle işittiğini söylerdi:

> Kabir, ahiretin ilk durağıdır. Kişi kabirden kurtulursa ondan sonrası kolaydır. Eğer ondan kurtulamazsa, sonrası daha da zordur.[264]

Mücâhid şöyle buyurmuştur: 'Kabri, insanoğluna ilk olarak şöyle der: Ben kurtlar ve yalnızlıklar eviyim. Gurbet eviyim. Karanlıklar eviyim. İşte ben sana bunları hazırladım. Bakalım sen benim için ne hazırladın?'

Ebu Zer şöyle der: 'Size fakirlik gününü haber vereyim mi? O gün, kabrime konulduğum gündür'.

Ebu Derdâ mezarlıklarda çok otururdu. Kendisine 'Niçin böyle yapıyorsun?' diye sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: 'Bana ahiretimi hatırlatan bir kavmin yanında oturuyorum. Üstelik yanlarından ayrıldığımda aleyhimde bulunup gıybetimi yapmazlar'.

Hatem-i Esamm şöyle buyurmuştur: 'Kabirlerin yanından geçip de nefsi için düşünmeyen ve kabirde bulunanlara dua etmeyen kimse hem kendisine, hem de onlara ihanet etmiştir'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Hiçbir gece yoktur ki, bir tellâl şöyle bağırmasın: 'Ey kabirler ehli! Siz kime gıbta ediyorsunuz?' Kabirlerde bulunanlar şöyle cevap verirler: 'Biz camilerin ehline gıbta ediyoruz. Çünkü onlar oruç tutarlar, namaz kılarlar ve Allah'ı zikredip anarlar; biz ise bunların hiçbirini yapamayız'. 265

Süfyan es-Sevrî şöyle buyurmuştur: 'Kim hayatta iken kabri çok düşünür ve hatırlarsa onu cennet bahçelerinden bir bahçe olarak, kim de hayatta iken kabri hatırlamaktan gafil olursa onu cehennem çukurlarından bir çukur olarak bulur'.

---

263) Müslim, (Ebu Hüreyre'den); İmam Ahmed, (Büreyde'den)

264) Tirmizî, İbn Mâce

265) Irakî bu hadisin aslına rastlamadığını kaydetmektedir.

Rebî b. Hayseme, evinin içine bir mezar kazdırmıştı. Kalbinde katılık hissettiğinde hemen oraya girip uzanır ve bir saat kadar durduktan sonra çıkarak şu ayeti okurdu:

> Nihayet o müşriklerden birine ölüm geldiği vakit 'Rabbim! Beni dünyaya geri çevir ki terkettiğim imanı yerine getirip sâlih amelde bulunayım' der. Hayır! Bu onun söylediği (boş) bir sözdür. Önlerinde, diriltilecekleri güne kadar bir berzah vardır.
>
> (Mü'minûn/99-100)

Sonra kendi kendine şöyle derdi: 'Ey Rebî! İşte dünyaya geri çevrildin. Dünyaya bir daha geri çevrilmeyeceğin gün gelmezden önce sâlih ameller işle!'

Meymun b. Mihran şöyle anlatıyor: Birgün Ömer b. Abdülaziz'le birlikte kabristana gittik. Hz. Ömer kabirlere baktığı zaman hüngür hüngür ağlayarak şöyle dedi:

> Ey Meymun! Bunlar Benî Ümeyye soyundan gelen ecdadımın kabirleridir. Sanki bunlar hiçbir zaman dünya ehliyle beraber olmamışlar ve dünyanın lezzetlerini tatmamışlardır. Şu anda hepsi upuzun yatmakta olup başlarına gelen felâketlerle başbaşa kalmışlardır. Bedenlerini haşereler darmadağın etmektedir.

Bunları söyledikten sonra tekrar ağlamaya başladı ve şöyle devam etti:

> Allah'a yemin ederim ki bu kabirlere Allah'ın azabından emin olarak gelen kimseden daha talihli ve nimetlere ondan daha fazla mazhar olan bir kimseyi tanımıyorum.

Kanadını indirmek, üzüntüsünü belirtmek, az konuşmak, (değil gülmeyi) tebessümü (dahi) terketmek başsağlığı dileyenin riâyet etmesi gereken hususlardandır.

Huşûdan ayrılmamak, konuşmamak, ölüyü düşünmek ve ölüm hakkında derin derin düşünceye dalmak ve ölüme hazırlanmanın yollarını araştırmak, cenaze yakınında yürümek de cenazeyi teşyi edenlerin riâyet etmesi gereken hususlardandır.

Cenazeyi mezara acele götürmek sünnet-i seniyyedir.[266]

---

266) Müslim, Buhârî, (Ebu Hüreyre'den)

İşte buraya kadar söylediklerimiz bütün müslümanların dikkat ve riâyet etmesi gereken birtakım muâşeret âdâbıdır. Bütün bunları şu şekilde özetleyebiliriz: İster ölü olsun, ister diri, hiçbir müslümanı küçümsememelisin ki helâk olmayasın; çünkü belki de o küçümsediğin kimse senden daha hayırlıdır. Küçümsediğin zaman fâsık olsa bile belki de senin hayatın onun şu anda üzerinde bulunduğu fâsıklık gibi bir hal üzerinde, onun hayatı ise salâh ve takvâ ile sona erer. Sahip olduğu dünyalıklardan dolayı hiç kimseyi gözünde büyütme ve yine bu konuda hiç kimseye gıbta etme; çünkü dünya ve içindekiler Allah nezdinde küçüktür. Dünya ehlini kalbinde büyüttüğünde dünyayı da büyütmüş olursun. Böyle yaptığın takdirde de Allah'ın kudret gözünden düşersin. Onların dünyalıklarından elde etmek için dininden taviz verme. Şâyet böyle yaparsan onların gözlerinde küçük düştüğün gibi dünyalıklarından da mahrum kalırsın.

Dünyalıklarından mahrum kalmasan dahi geçici ve en alçak birşeyi en hayırlı ve ebedî bir hayata tercih etmiş olursun. Onlara karşı düşmanlığını açığa vurma. Böyle yaptığın takdirde düşmanlıklarını üzerine çekmiş olursun. O vakit senin dinin ve dünyan onların yüzünden; onların dinleri de senin yüzünden elden gider. Ancak dinin yasaklamış olduğu amellerde iş değişir. Onların çirkin fiillerine buğzet fakat kendilerine merhamet gözüyle bak; çünkü onlar, Allah'ın gazabına ve isyanlarından ötürü ikabına mâruz kalmışlardır. Müstehak oldukları bu cezalar kendilerine kâfidir; o halde sen onlara niçin buğzedeceksin? Sana gösterdikleri sevgiden ötürü onlara ısınma. İsyan edip durdukları halde seni övmelerinden dolayı onlara güvenme. Yine isyan ettikleri halde sana güzel müjdeler verip yüz göstermelerinden dolayı onlarla dost olma! Çünkü onların bu yapmacık hareketlerinin hakîkatini araştırırsan ancak yüzde birinin hakîki olduğunu görebilirsin. Hatta bunu da göremezsin.

Hiçbir zaman hâlini onlara şikayet kabilinden arzetme. Böyle yaptığın takdirde Allah'ı onlara şikayet etmiş olacağından, Allah da seni onlara havale eder. Onların zâhirde ve yüzüne karşı olduğu gibi gizlide ve gıyâbında da arkadaşların olacaklarını zannetme; çünkü bu boş bir ümidden başka birşey değildir. Böyle bir ümide nasıl kapılabilirsin? Onların elindeki servete tamah etme.

Böyle yaptığın takdirde zelil olursun ve hedefine de varamazsın. Kendilerine muhtaç olmadığında kibir ve gurura kapılıp onlara karşı büyüklük taslama. Bunu yaptığın takdirde Allah Teâlâ seni -kibrinin cezası ve zenginliğini belirtmenin karşılığı olarak- onlara muhtaç eder.

Onlardan biri bir ihtiyacını giderirse, o kendisinden istifade edilen bir kardeştir. İhtiyacını yerine getirdiği takdirde ona itab edip serzenişte bulunma. Zira böyle yaptığında sana düşman kesilir. Kabul edecek gibi görünmeyen kimselere va'z u nasihat etmekle meşgul olma! Zira böyle bir kimse, va'zını dinlemediği gibi sana düşmanlık da eder. Va'z u nasihatın, hakîkati arzetmek ve ortaya koymak için olsa dahi herhangi bir şahsı hedef alıp isim belirterek konuşma! Kendilerinden bir ikram ve hayır görürsen, onları sana müsahhar eden ve sözünü dinleten Allah'a şükret ve seni onlara havale etmekten koruması için Allah'a sığın. Onlardan herhangi bir kötülük veya hoşuna gitmeyen bir hareket gördüğünde (sakın intikam almaya kalkışma), işlerini Allah'a havale et ve şerlerinden Allah'a sığın.

Nefsini, karşılık vermekle meşgul etme. Böyle yaptığın takdirde zararın daha da artar. Bununla meşgul oldun mu ömrün zayi olur. Sakın onlara 'Benim değerimi, kadir ve kıymetimi bilemediniz' şeklinde çıkış yapma ve şuna inan ki, eğer müstehak olsaydın Allah Teâlâ senin kadr ü kıymetini, mertebe ve rütbeni onların kalbine yerleştirirdi. Bu bakımdan sevdiren ve buğzettiren Allah Teâlâ'dır; çünkü kalpler Allah Teâlâ'nın kudret elindedir. Onları istediği gibi evirip çevirir. Onların, hak ve hukuklarına riâyet et! Kim neye müstehak ise o hakkı yerli yerine sarfet. Onların bâtıl sözlerini ve fuzulî konuşmalarını dinlemek hususunda sağır ol! Haklarını çatır çatır müdafaa et. Batıl sözlerini sanki kulaklarına üst üste birkaç kilit vurulmuş gibi duymazlıktan gel.

İnsanların çoğunun sohbetinden kaçın! Çünkü insanların birçoğu karşısındakinin zelle ve hatalarını affedip ayıbını örtmezler. Onlar en ufak birşeyden dolayı karşısındaki insanı didik didik hesaba çeker; kılı kırk yararcasına muhasebe ederler. Az ve çok herşeyde insanları çekemezler. Kendi haklarını mutlaka alır veya almaya çalışır; fakat başkasının hakkını vermeye yanaşmazlar. Onların defterinde yanlışlıkla ve unutkanlıkla yapılan şeyler için af yoktur; mutlaka cezalandırırlar. Kovuculuk ve iftira etmek sure-

tiyle kardeşi kardeşe kışkırtırlar. Bu bakımdan onların çoğunun arkadaşlık ve sohbeti zararlıdır. Onlardan uzaklaşmak ve kendileriyle arkadaşlık yapmamak en iyisidir. Onlardan uzaklaşmakta selâmet vardır. Eğer razı olurlarsa zahirleri yağcılıktır. Eğer öfkelenirlerse içleri kin, hased ve nefretle doludur. İnsanlar onların kinlerinden hiçbir zaman emin olmaz. Yağcılıklarından hiçbir hayır umulmaz. Görünür tarafları elbisedir; fakat içleri ise kurttur. Onlar zannlarla hüküm verirler. İtham ederler; arkandan göz kırparlar. Seninle arkadaşlık kurduklarında kusurlarını araştırırlar. Bundan gayeleri öfkelendikleri veya bozuştukları zaman karşına bunlarla çıkmaktır. Bir evde veya bir yerde hakkıyla denemediğin kimsenin sevgisine güvenme. Sevgisine güvenip güvenemeyeceğini öğrenmek istediğin kimseyi vazife başında ve vazifeden uzaklaştırıldığın-da; zengin ve fakir olduğu zamanlarda dene veya kendisiyle yolculuk yap veya dünyevî işlerde ve para hususunda muamelede bulun. Bundan sonra sağlam görürsen sevgisine güven, arkadaşlığına itimat et. Bir felâket anında kendisine muhtaç olduğun zaman da imtihanı tam mânâsıyla verirse -bütün bu durumlarda kendisinden razı olursan- onu, büyükse baba, küçükse evlât edin. Eğer yaşıtın ve emsalin ise kardeş edin. İşte halk arasındaki âdâb-ı muâşeretin özü bunlardır.

Komşuluk Hakları

Komşuluk, İslâm kardeşliği haklarından başka birtakım haklar içermektedir. Bu bakımdan müslüman bir komşu her müslümanın sahip olduğu umumî hakların dışında birtakım haklara daha sahiptir; çünkü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Komşular a) Bir hakkı olanlar, b) İki hakkı olanlar, c) Üç hakkı olanlar olmak üzere üç sınıftır.
>
> Üç hakkı olan komşular; müslüman ve soyca akraba olan komşulardır. Böylelerinin komşuluk, İslâmiyet ve akrabalık hakları olmak üzere üç hakkı vardır. İki hakkı olan komşu, müslüman komşudur. Bu komşunun hakları, komşuluk ve müslümanlık haklarıdır. Bir tek hakkı olan komşuya gelince, bu putperest komşudur.[267]

---

267) Bezzar

Dikkat edilmelidir ki, Hz. Peygamber yalnızca komşuluktan dolayı putpereste bile bir hak vermiştir.

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Komşularınla iyi geçin ve güzel komşuluk yap ki müslüman olasın.[268]
>
> Cebrâil bana komşu hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki (Allah'ın emriyle) komşuyu komşuya vâris kılacak zannettim.[269]
>
> Kim Allah'a ve son güne iman ediyorsa komşusuna ikramda bulunsun.[270]
>
> Komşusu şerrinden emin olmayan kimse iman etmiş sayılmaz.[271]
>
> Kıyamet gününde Allah'ın huzuruna gelen ilk hasımlar, komşulardır.[272]
>
> Komşunun köpeğine taş attığın takdirde ona eziyet vermiş olursun.[273]

Adamın biri İbn Mes'ud'a gelerek şöyle dedi:

- Benim bir komşum var; bana eziyet verip küfrediyor ve yolumu daraltıyor.

- Git; o senin hakkında Allah'a isyan etmişse sen onun hakkında Allah'a itaat et.

Hz. Peygamber'e 'Filan kadın bütün gün oruç tutuyor, geceleri de ibâdetle geçiriyor; fakat komşularına eziyet ediyor' denildiğinde 'O ateştedir'[274] buyurdu.

---

268) Daha önce geçmişti.

269) Müslim, Buhârî

270) Müslim, Buhârî

271) Buhârî

272) Ahmed, Taberânî

273) Irâkî aslına rastlamadığını söylemektedir.

274) Ahmed ve Hâkim

Hz. Peygamber, komşusu hakkında şikayette bulunan bir kişiye sabretmesini tavsiye etti. Bilahare, üçüncü veya dördüncü defasında 'Pılını-pırtını sokağın ortasına at!' buyurdu. Adam evine döndüğünde Hz. Peygamber'in bu tavsiyesine uyarak eşyalarını sokağın ortasına attı. Bunun üzerine yoldan geçenler 'Ne oldu? Niçin böyle yapıyorsun?' diye sormaya başladılar. Sebebini öğrendiklerinde de 'Allah komşuna lânet etsin. Niçin böyle yapıyor?' diyorlardı. Bunun üzerine komşusu adama 'Eşyalarını evine taşı. Allah'a yemin ederim ki, bir daha böyle birşey yapmayacağım' dedi.[275]

Zührî şöyle rivayet ediyor: "Adamın biri Rasûlullah'a gelerek komşusunu şikayet etti. Bunun üzerine Rasûlullah ona camiin kapısına çıkıp 'Kırk haneye kadar komşudur!' diye bağırmasını emretti",[276]

Zührî, dört cihete işaret ederek 'Bu cephelerin her birinden kırkar hane komşu sayılır' demiştir.

Rasûlullah şöyle buyurmuştur: 'Uğurluluk ve uğursuzluk kadında, meskende ve attadır. Kadının uğurluluğu; mehirinin az, nikâhının kolay ve ahlâkının güzel olmasıdır. Uğursuzluğu ise mehirinin çokluğu, nikahının zorluğu ve ahlâkının kötülüğüdür. Meskenin uğurluluğu; geniş ve komşularının güzel ahlâklı olmasıdır. Uğursuzluğu ise dar ve komşularının kötü olmasıdır. Atın uğurluluğu, serkeş olmaması ve güzel huylu olmasıdır. Uğursuzluğu ise serkeş ve çirkin huylu olmasıdır'.[277]

Komşu hakkı sadece onlara eziyet etmemekten ibaret değildir; aynı zamanda onların eziyetlerine de tahammül etmelidir. Çünkü sadece eziyet etmemekten ibaret olsa, diğer tarafın da eziyet etmemesiyle bunun karşılığı verilmiş demektir. Burada herhangi bir hakkın eda edilmesi sözkonusu değildir. Hatta komşunun eziyetlerine tahammül etmek de kâfi gelmez. Bunun yanısıra kişi onlara karşı şefkatli olacak ve kendisine eziyet eden komşusuna iyilik yapacaktır; zira şöyle denilmiştir: 'Fakir komşu kıyamet gününde zengin komşusunun yakasına yapışarak onu Allah Teâlâ'nın hu-

---

275) Ebu Dâvud, İbn Hibban, Hâkim

276) Taberânî, Ebu Dâvud

277) Tirmizî, İbn Mâce, Taberânî

zuruna çeker ve şöyle der: 'Yâ rabbî! Şu kuluna sor! Beni niçin mahrum etti? Niçin kapısını yüzüme kapattı?'

İbn Mukaffa bir komşusunun, borcundan dolayı evini satmak istediğini haber aldı. Kendisi arasıra onun evinin gölgesinde otururdu. 'Eğer komşum yokluktan dolayı burasını satıyorsa, onun gölgesine gereken hürmeti göstermemişim demektir' diyerek evin pahasını komşusuna verdi ve ona evini satmamasını söyledi.

Bir kişi evindeki farelerin çokluğundan şikayet etti. Kendisine bir kedi tutması tavsiye edildiğinde de şöyle dedi: 'Hayır, kediyi gören farelerin komşumun evine kaçmalarından korkuyorum. Böylece kendi nefsim için istemediğim birşeyi komşularım için istemiş olurum'.

Komşu haklarını şöyle özetleyebiliriz! Selâm vermek, hâlini sormak, hasta ise ziyaret etmek, musibet anında taziyede bulunmak ve üzüntüsünü paylaşmak, sevinçli günlerinde tebrik etmek, sevincine katıldığını belirtmek, kusurlarını affetmek, evinin içine bakmamak, duvarlarına (izni olmaksızın) odun filan koymak suretiyle avlusunu daraltmamak, külleri evinin önüne atmamak, evine giden yolu daraltmamak, evine götürülen yiyecek maddelerine bakmamak, ayıp ve kusurlarını örtmek, başına herhangi bir musibet geldiğinde yardımına koşmak, bir yere gittiği zaman evine göz kulak olmak, aleyhinde konuşanı kendisine iletmemek, gizli hâllerini araştırmamak, hizmetçisine fazla bakmamak, çocuğuyla konuşurken sevgi ve şefkat göstermek, din ve dünyası hususunda bilmediği şeylerde kendisini irşad etmek.

İşte bütün bu hakları tüm müslümanlar için riayet edilmesi gereken haklara ekleyerek komşuna tatbik etmen gerekir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Komşu hakkının ne olduğunu biliyor musunuz? Senden yardım istediğinde kendisine yardım etmeli; yardımına muhtaç olduğunda esirgememelisin. Senden borç istediğinde vermeli; fakir düştüğünde onu geri almamalısın. Hastalandığında ziyaret etmeli; öldüğünde cenazesine katılmalısın. Kendisine bir hayır isabet ettiğinde tebrik etmeli; başına bir musibet geldiğinde onu teselli etmelisin. Eğer izni yoksa evini, hava almasına mâni olacak şekilde, onun evinden yüksek yapmamalısın. Ona eziyet vermemeli-

sin. Bir meyve aldığın zaman ona da hediye etmelisin; eğer bunu yapmayacaksan aldığın şeyleri evine gizlice götürmelisin. Sakın çocuğun onu eline alıp dışarıya çıkmasın; çünkü komşunun çocuğu görüp rahatsız olur. Çömleğinin buharıyla (yemeğinin kokusuyla) onu rahatsız etme. Yemeğinin kokusunu komşuna ancak ondan kendisine ikram etmek şartıyla hissettirebilirsin.

Bunu söyledikten sonra şöyle devam etti:

Siz komşunun hakkı nedir biliyor musunuz? Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki komşusunun hakkını tam mânâsıyla ancak Allah'ın lütfuna mazhar olan kimseler yerine getirebilir.[278]

Bu hadîs-i şerîfi Amr b. Şuayb babasından, o dedesinden, dedesi de Hz. Peygamber'den bu şekilde rivayet etmiştir.

Mücâhid şöyle anlatıyor: Birgün Abdullah b. Ömer'in yanında bulunuyordum. O sırada hizmetçisi bir koyun yüzüyordu. İbn Ömer ona 'Bu koyunu yüzdükten sonra yahudi komşumuzdan başlamak üzere komşulara birer parça ver' dedi ve bunu birkaç kere tekrarladı. Hizmetçi 'Ne de çok tekrar ettiniz efendim' dedi. Bunun üzerine İbn Ömer 'Çünkü Hz. Peygamber komşularımız hakkında o kadar çok tavsiyede bulundu ki onları bize varis kılacak zannettik' buyurdu.

Hişam şöyle diyor: 'Hasan Basrî kurban etinden yahudi ve hristiyan komşuya verilmesinde herhangi bir beis görmezdi'.

Ebu Zer (r.a) şöyle diyor: Dostum (Hz. Peygamber) bana komşum hakkında tavsiyede bulunarak şunları söyledi: 'Yemek pişirdiğin zaman bol sulu yap. Sonra komşularından bazılarına bak ve o yemekten onlara da birşeyler gönder'.[279]

Âişe validemiz şöyle anlatıyor: Rasûlullah'a 'Ey Allah'ın Rasûlü! Benim iki komşum var. Birisinin kapısı bana bakıyor; diğerinin ki ise uzaktadır. Çoğu zaman yemeğim ikisine birden göndermeye yetmiyor. Bunlardan hangisinin hakkı daha büyük-

---

278) Harâitî, İbn Adiy

279) Müslim

tür?' dedim. 'Kapısı sana bakanın hakkı daha büyüktür' buyurdu.[280]

Hz. Ebubekir, komşusu ile münakaşa eden oğlu Abdurrahman'a 'Oğlum! Sakın komşunla münakaşa etme. Çünkü herkes gider, yanında sadece komşun kalır' dedi.

Hasan b. İsa en-Nisaburî şöyle diyor: Abdullah b. Mübârek'e sordum:

- Komşum gelip hizmetçimden şikayet ederek 'Şunu şunu yaptı' diyor; hizmetçim de yapmadığını söylüyor. 'Belki haklıdır' korkusuyla hizmetçimi dövmek istemiyorum. Ancak tamamıyla serbest bırakılmasını da doğru bulmuyorum. Bu bakımdan komşum bana kızıyor. Ne yapmalıyım?

İbn Mübarek şöyle buyurdu.

- Hizmetçin, edeblendirilmesini gerektiren birşey yaptığında onu gözet! Eğer komşun şikayet ederse onu bu yaptığından dolayı edeblendirirsin. Böylece hem komşunu razı etmiş ve hem de hizmetçini edeblendirmiş olursun. Böyle yapmakla iki hakkı bir arada ve hikmetli bir şekilde yerine getirmiş olursun.

Âişe validemiz şöyle buyurmuştur: Güzel ahlâkın hasletleri on tanedir. Bunlar bazen kişide bulunur, babasında bulunmaz; kölede bulunur, efendisinde bulunmaz. Allah Teâlâ bunları sevdiği kullarına ihsan eder.

1. Doğru konuşmak,

2. Erkeklik göstermek,

3. İsteyene vermek,

4. İyiliğe karşılık vermek,

5. Sıla-yı rahim yapmak,

6. Emanete hıyânet etmemek,

7. Komşuyu korumak (hâlini ve durumunu kontrol etmek),

---

280) Buhârî

8. Arkadaşı korumak,

9. Misafire ikramda bulunmak,

10. Bütün bu hasletlerin başı hayâ'dır.

Ebu Hüreyre Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir:

Ey müslüman kadınlar! Bir koyun tırnağı dahi olsa hiçbir komşunuzun ikramını hakir görmeyin.[281]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Geniş mesken, sâlih komşu ve rahat merkep müslüman kişinin saadetindendir'.[282]

Abdullah b. Mes'ud şöyle rivayet ediyor: Bir kişi Rasûlullah'a şöyle dedi:

- Yâ Rasûlallah! İyilik mi yoksa kötülük mü yaptığımı nasıl anlayabilirim?

- Komşuların sana iyilik yaptığını söyledikleri zaman iyilik, kötülük yaptığını söyledikleri zaman da kötülük yapmışsın demektir.[283]

Câbir'in rivayet ettiğine göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur: 'Kimin bir duvarda (ya da herhangi birşeyde) komşusu veya ortağı varsa, onu o komşusuna veya ortağına teklif etmeden satmasın'.[284]

Ebu Hüreyre şöyle demiştir: 'Hz. Peygamber komşunun, tavanında kullandığı kirişin başını, -ister razı olsun, ister olmasın- komşusunun duvarının üzerine koyabileceğini söylemiştir'.[285]

İbn Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

281) Buhârî

282) Ahmed, Hâkim

283) Ahmed, Taberânî

284) İbn Mâce, Hâkim

285) Harâitî

Sakın komşunuzu, kirişini duvarınıza koymaktan menetmeyin.[286]

Ebu Hüreyre 'Sizin bu hükme razı olup riayet etmediğinizi görüyorum. Allah'a yemin ederim ki ben o kirişi sizin evlerinizin ortasına atacağım' demiştir. Âlimlerin bir kısmı buna razı olmanın farz olduğuna kail olmuşlardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

Allah Teâlâ kime hayır irade ederse onu ballandırır.

'Onu ballandırır' ifadesinin ne anlama geldiği sorulduğunda 'Onu komşularına sevdirir demektir' buyurmuştur.[287]

Akrabalık Hakları

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالَى: اَنَا الرَّحْمٰنُ وَهٰذِهِ الرَّحِمُ شَقَقْتُ لَهَا اِسْمًا مِنْ اِسْمِي فَمَنْ وَصَلَهَا وَصَلْتُهُ وَمَنْ قَطَعَهَا بَتَتُّهُ.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: Ben Rahmânım; şu da sıla-yı rahimdir. Ona kendi ismimden bir isim verdim. Bu nedenle bu rahmin hukukuna riayet eden kimseyi hedefine vardırır; onu kesen kimseyi mahrum bırakırım.[288]

Kim ölümünden sonra eserinin devam etmesini ve rızkının geniş olmasını istiyorsa, sıla-yı rahim yapsın.[289]

Rasûlullah'a, 'İnsanların en faziletlisi kimdir?' sorusuna şu cevabı vermiştir: 'Allah'tan en fazla korkan, sıla-yı rahmi en güzel şekilde yapan, marufu (iyiyi) emir ve münker (kötü)den nehyetme görevini en iyi şekilde yerine getiren kimsedir'.[290]

---

286) Harâitî

287) Harâitî, Beyhakî

288) Müslim, Buhârî

289) Müslim, Buhârî

290) Ahmed, Taberânî

Ebu Zer şöyle demiştir: 'Dostum (Hz. Peygamber) bana, kendisi (benden uzaklaşıp) arkasını çevirse bile sıla-yı rahmi kesmememi tavsiye etti. Ayrıca acı da olsa hakkı söylememi emretti'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Rahm (akrabalık haklarına riayet), arşa asılmıştır. Ona erişmek, akrabaların ziyaretine karşılık vermekle değil; ancak kendisiyle ilgisini kesen akrabalara sıla-yı rahim yapmakla, yani onlarla ilgiyi kesmemekle mümkündür.[291]

إِنَّ أَعْجَلَ الطَّاعَةِ ثَوَابًا صِلَةُ الرَّحِمِ حَتَّى أَنَّ أَهْلَ الْبَيْتِ لَيَكُونُونَ فُجَّارًا فَتَنْمُوا أَمْوَالُهُمْ وَيَكْثُرُ عَدَدُهُمْ إِذَا وَصَلُوا أَرْحَامَهُمْ.

Sevabı (karşılığı) en çabuk verilen ibadet sıla-yı rahimdir. Hatta aile efradı fâsık ve facir olmasına rağmen bazı hanelerin malları artar ve adetleri çoğalır; çünkü onlar sıla-yı rahim yaparlar...[292]

Zeyd b. Eslem şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber Mekke'ye gittiğinde bir kişi önüne çıkarak şöyle dedi:

- Yâ Rasûlullah! Eğer beyaz kadınlar ve esmer develer istiyorsan Müdlicoğulları kabilesinin üzerine yürü!

- Allah beni Müdlicoğulları üzerine yürümekten menetmiştir; çünkü onlar sıla-yı rahim yapıyorlar.[293]

Hz. Ebubekir'in kızı Esmâ şöyle diyor: Annem (Mekke'den) bana geldiğinde Hz. Peygamber'e giderek şöyle dedim:

- Yâ Rasûlallah! Annem müşrik olduğu halde bana gelmiştir. Ona sıla-yı rahim yapabilir miyim?

-Evet.

Başka bir rivayette Esmâ şöyle sormuştur:

---

291) Taberânî ve Beyhakî

292) İbn Hibban, Harâitî, Beyhakî

293) Harâitî

- Ona birşey verebilir miyim?

- Evet, ona sıla-yı rahim yap![294]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Fakirlere verilen sadakalar bir, fakir akrabaya verilen sadakalar ise iki sadaka sayılır.[295]

Ebu Talha 'Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe birr'e (iyiliğe) erişemezsiniz' (Âlu İmran/92) ayetinin hakîkatine uymak için, çok hoşuna giden bahçesini sadaka olarak vermek istediğinde Hz. Peygamber'e gidip şöyle dedi:

- Yâ Rasûlullah! Bahçemi, Allah yolunda fakir ve miskinlere bağışlıyorum.

- Sana ecir vermek Allah'a vacib oldu. Bu bakımdan onu fakir akrabaların arasında taksim et.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Sadakanın en faziletlisi, kişinin, kendisine buğzeden yakın akrabasına verdiği sadakadır.[296]

Bu hadîs Hz. Peygamber'in şu hadîsinin mânasındadır:

اَفْضَلُ الْفَضَائِلِ اَنْ تَصِلَ مَنْ قَطَعَكَ وَتُعْطِى مَنْ حَرَمَكَ وَتَصْفَحَ عَمَّنْ ظَلَمَكَ.

Faziletlerin en üstünü, seninle ilgisini kesene sıla-yı rahim yapman, seni mahrum edene vermen ve sana zulmedeni affetmendir.

Hz. Ömer valilerine bir emirnâme göndererek 'Akrabalara birbirlerini ziyaret etmeyi, fakat komşu olmamayı emrediniz!' buyurmuştur. Hz. Ömer, bu sözü, şu hikmete binaen söylemiştir: Komşuluk çoğu zaman haklar için nefret ve münakaşaya yol açar ve dolayısıyla da akrabalar arasında sıla-yı rahmin kesilmesine sebep olur.

---

294) Müslim, Buhârî

295) Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce

296) Ahmed, Taberânî

Anne, Baba ve Çocuk Hakları

Akrabalığın en özeli ve en değerlisi doğurmaktır. Bu bakımdan akrabalık ve sıla-yı rahim hakkı burada oldukça kuvvet bulur. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Çocuk, babasının hakkını hiçbir şekilde ödeyemez; ancak onu köle olarak bulup da satın alarak âzad ederse ödeyebilir.[297]

بِرُّ الْوَالِدَيْنِ اَفْضَلُ مِنَ الصَّلاَةِ وَالصَّدَقَةِ وَالصَّوْمِ وَالْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ وَالْجِهَادِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ.

> Anne-babaya yapılan iyilik, namazdan, sadaka, hac, umre ve Allah yolundaki cihaddan daha üstündür.[298]

> Anne-babasını razı ederek sabahlayan, kimse için cennette iki kapı açılır. Aynı şekilde onları razı ederek akşamlayan kimse için de böylesi vardır. Eğer birini razı ederse, bir kapı açılır. Kendisine zulmetseler de, zulmetseler de, zulmetseler de (onları razı etmeye çalışmalıdır). Kim de ebeveynini kızdırdığı halde sabahlarsa ona da cehennemde iki kapı açılır. Onları kızdırarak akşamladığı zaman da yine kendisi için cehennemde iki kapı açılır. Eğer birini kızdırırsa bir kapı açılır. Kendisine zulmetseler de, zulmetseler de, zulmetseler de (durum değişmez).[299]

اِنَّ الْجَنَّةَ يُوجَدُ رِيحُهَا مِنْ مَسِيرَةِ خَمْسِمِائَةِ عَامٍ وَلاَ يَجِدُ رِيحَهَا عَاقٌّ وَلاَ قَاطِعُ رَحِمٍ.

> Cennetin kokusu beşyüz senelik mesafeden hissedilir. (Fakat buna rağmen) anne-babaya karşı gelen evlât ile sıla-yı rahmi kesen kimse, onun kokusunu alamaz.[300]

> Annene, babana, kızkardeşine, kardeşine, sonra da sana en yakın olandan başlamak üzere diğer yakınlarına iyilikte bulun.[301]

---

297) Müslim

298) Ebu Ya'lâ, Taberânî

299) Beyhakî

300) Taberânî

301) Nesâî, Ahmed, Hâkim, Ebu Dâvud

Rivayet edildiğine göre Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle buyurmuştur: 'Yâ Musa! Anne-babasına karşı iyi davranıp (onlara itaat edip) bana isyan eden kimseyi itaatkâr kullarımdan, bana itaat edip de anne-babasına isyan eden kimseyi de âsi kullarımdan yazarım'.

Denildiğine göre Hz. Yusuf, huzuruna giren babası Hz. Yakub için ayağa kalkmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisine şu vahyi gönderdi: 'Sen baban için ayağa kalkmayı bir küçüklük mü sanıyorsun? İzzet ve celâlim hakkı için yemin ederim ki bu hareketinden dolayı senin sulbünden bir tek peygamber bile göndermeyeceğim'.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Bir müslümanın, vermek istediği sadakayı annesi-babası -müslüman iseler- için vermesinde hiçbir beis yoktur. Bu bakımdan o verilen sadakanın ecri, anne-babasına yazılır ve bir o kadarı da, onların ecirlerinden hiçbir şey eksilmeksizin, sadakayı veren kimsenin defterine yazılır.[302]

Mâlik b. Rabîa şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber'in yanında oturduğumuz bir sırada Benî Seleme kabilesinden bir kişi gelerek 'Ey Allah'ın Rasûlü! Ebeveynimin benim üzerimde vefatlarından sonra takdim edebileceğim bir hakları var mıdır?' dedi.

Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Evet. Onlara salavat getirmek (dua etmek), onlar için bağışlanma dilemek, sözlerini yerine getirmek, dostlarına ikram da bulunmak ve onların dost ve yakınlarıyla ilgiyi (ve ancak onların yolundan gelen sıla-yı rahmi) kesmemektir'. [303]

اِنَّ مِنْ اَبَرِّ الْبِرِّ اَنْ يَصِلَ الرَّجُلُ اَهْلَ وُدِّ اَبِيهِ بَعْدَ اَنْ يُوَلِّى الْاَبُ.

> Kişinin babasının sevdiklerine (vefatından sonra onun dostlarına) sıla-yı rahim yapması, iyiliğin en âlâsıdır.[304]

---

302) Taberânî

303) Ebu Dâvud, İbn Mâce, İbn Hibban, Hâkim

304) Müslim

Validenin evlâdı üzerindeki ihsanı iki kattır.[305]

Validenin duası herkesin duasından daha evvel kabul olunur.[306]

Bunun üzerine Hz. Peygamber'e şöyle soruldu:

- Bu neden böyle oluyor?

- Valide, babadan daha şefkatlidir de ondan. Şefkatlinin duası sakıt olmaz.

Bir kişi Hz. Peygamber'e şöyle sordu:

- Ey Allah'ın Rasûlü! Kime iyilik yapayım?

- Anne-babana.

- Onlar hayatta değildirler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

بِرَّ وَلَدَكَ كَمَا اَنَّ لِوَالِدَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا كَذٰلِكَ لِوَلَدِكَ عَلَيْكَ حَقٌّ.

- (O halde) evlâdına iyilik yap; çünkü ebeveyninin senin üzerinde hakkı olduğu gibi evlâdının da hakkı vardır.[307]

رَحِمَ اللّٰهُ وَالِدًا اَعَانَ وَلَدَهُ عَلٰى بِرِّهِ.

İyilik yapması hususunda evlâdına yardım eden babadan Allah razı olsun.

Yani kötü amelleriyle çocuğunu isyana teşvik etmeyen babadan Allah razı olsun.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Birşey verirken çocuklarınız arasında eşitlik yapınız!’

‘Çocuğun senin reyhanındır; ilk yedi senede onu koklarsın. İkinci yedi senede senin hizmetçindir. Bundan sonra da ya düşmanın veya ortağındır’ denilmiştir.

---

305) *Garib* bir hadîstir. Mânâsı daha önce geçmişti.

306) Irâkî aslına rastlamadığını söylemektedir.

307) Taberânî, Dârekutnî

Enes Hz. Peygamber'in şöyle dediğini naklediyor:

Erkek çocuğun doğumunun yedinci gününde akîka olarak bir koyun kesilir. Kendisine isim verilir. Kirlerden temizlenir. Altı yaşına bastığında güzelce terbiye edilir. Dokuz yaşına ulaştığında yatağı ayrılır. Onüç yaşına girdiği zaman namaz kılmadığı takdirde dövülür. Onaltı yaşına geldiği zaman, babası onu evlendirir ve sonra elinden tutarak 'Ben seni güzelce terbiye ettim. Öğrettim ve evlendirdim. Dünyada fitnenden ve ahirette de azabından Allah'a sığınıyorum' der.[308]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مِنْ حَقِّ الْوَلَدِ عَلَى الْوَالِدِ اَنْ يُحْسِنَ اَدَبَهُ وَيُحْسِنَ اِسْمَهُ.

Çocuğun babası üzerindeki hakkı; onu güzelce terbiye etmek ve ona güzel bir isim vermektir.[309]

كُلُّ غُلَامٍ رَهِينٌ اَوْ رَهِينَةٌ بِعَقِيقَتِهِ تُذْبَحُ عَنْهُ يَوْمَ السَّابِعِ وَيُحْلَقُ رَاْسُهُ.

Her çocuk akîkasının rehinidir. Doğumunun yedinci gününde akîka olarak bir hayvan kesilir ve başı traş edilir.[310]

Katâde şöyle diyor: 'Akîkayı kestiğin zaman ondan bir kıl alarak bunu kesilen şah damarları hizasında tut. Sonra bu kılı çocuğun başının (bıngıldağının) üzerine bırak; tâ ki ondan ip (izi) gibi kan aksın. Bundan sonra da çocuğun başı yıkansın ve traş edilsin...'

Adamın biri Abdullah b. Mübarek'e gelerek çocuklarından bazılarını şikayet etti. Abdullah ona şöyle dedi:

- Onlara hiç beddua ettin mi?

- Evet!

- O halde onları ifsad eden sensin!

---

308) İbn Hibban

309) İbn Hibban

310) Tirmizî

Evlâda şefkat göstermek müstehabdır. Habis oğlu Akrâ Rasûlullah'ın, torunu Hasan'ı öptüğünü görünce şöyle dedi:

- Benim on tane çocuğum var. Şimdiye kadar bir tanesini dahi öpmüş değilim!

- Merhamet etmeyene, merhamet edilmez.

Âişe vâlidemiz şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber bir keresinde bana '(Zeyd'in oğlu) Usâme'nin yüzünü yıka!' buyurdu. Usâme'nin yüzünü yıkamaya başladım; ancak bunu bir angarya olarak gördüğümden gönülsüz yapıyordum. Bunu farkeden Hz. Peygamber elime vurarak onu benden aldı ve yüzünü güzelce yıkadı. Sonra da yanaklarından öperek şöyle buyurdu:

قَدْ اَحْسَنَ بِنَا اِذْ لَمْ يَكُنْ جَارِيَةً.

Kız olmadığı için bize iyilik yapmıştır.[311]

Hz. Peygamber birgün minberde iken Hz. Hasan'ın düştüğünü gördü. Bunun üzerine minberden inip onu kucaklayarak şu ayeti okudu: 'Mallarınız ve çocuklarınız (sizin için) ancak bir belâ ve imtihandır'. (Teğâbün/15)

Abdullah b. Şeddad şöyle anlatıyor: Hz. Peygamber birgün namaz kıldırırken Hz. Hüseyin çıkageldi, secdeye gittiğinde Hz. Peygamber'in omuzuna çıktı. Hz. Peygamber cemaatin önünde secdeyi oldukça uzattı. Hatta cemaat birşey olduğunu zannettiler. Namaz bittikten sonra cemaat 'Yâ Rasûlullah! Secdeyi çok uzattınız. Öyle ki birşey olduğunu zannettik' dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: 'Oğlum (torunum) sırtıma binmişti. Ben de onu hevesini almadan hemen indirmeyi doğru bulmadım'.[312]

Hz. Peygamber'in secdeyi bu şekilde uzatmasında birçok faydalar vardır: Birincisi Allah'a yaklaşmaktır. Çünkü kulun, Allah'a en yakın olduğu an secde halinde bulunduğu andır. (İkinci fayda)

---

311) Irâkî bu şekilde görmediğini kaydeder. İmam Ahmed ise başka bir ibare ile nakletmiştir.

312) Hâkim

çocuğa gösterilen şefkat ve iyiliktir. Ayrıca burada ümmetin eğitilmesi de sözkonusudur.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

رِيحُ الْوَلَدِ مِنْ رِيحِ الْجَنَّةِ.

Çocuğun kokusu cennet kokusundandır.[313]

Yezid b. Muaviye şöyle anlatıyor: Babam (Muaviye) Ahnef b. Kays'a haber gönderdi. Huzuruna geldiğinde de ona şöyle sordu:

- Ey Ebu'l-Bahr! Çocuk hakkında ne dersin?

- Çocuklar, kalplerimizin meyvesi, sırtlarımızın direğidir. Biz ise onlar için yumuşak bir arazi ve gölge yapan bulutlarız. Onlar için herşeyi göze alırız. Eğer birşey isterlerse, onlara istediklerini ver! Eğer öfkelenirlerse, onları razı et! Böyle yaptığın takdirde seni severler ve sana sevgilerini verirler. Onlara yük olma ki, senden usanıp vefatını temenni etmesinler ve sana yaklaşmayı çirkin bulmasınlar.

- Ey Ahnef! Sen Allah'ın sevgili bir kulusun. Huzuruma girdiğinde oğlum Yezid hakkında öfke ile dopdolu idim (öfkemi yatıştırdın).

Ahnef, yanından çıkıp giderken Muaviye, oğlu Yezid'i bağışladı ve ona ikiyüzbin dirhem ve ikiyüz elbise gönderdi. Yezid de bu hediyenin yarısını (yüzbin dirhem ile yüz elbiseyi) Ahnef'e gönderdi.

Bütün bu anlattıklarımız anne ve babanın haklarının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Onların haklarının yerine getirilmesi keyfiyeti ise *uhuvvet* (kardeşlik) hakkında zikrettiğimiz hadîslerden anlaşılmaktadır; zira buradaki bağ, kardeşlik bağından daha kuvvetlidir. Burada iki husus daha vardır: Birincisi; âlimlerin çoğu 'Anne ve babaya itaat, şüpheli şeylerde de farzdır' demişlerdir; fakat haramlığı kesin olan konularda onların dediklerini yapmak farz değildir. Hatta annen ve baban kendilerinden ayrı yemek yemenden rahatsız oluyorlarsa, yemeği onlarla

313) Taberânî

beraber yemen farzdır. Çünkü şüpheliyi terketmek takvadandır. Ebeveyni razı etmek ise farzdır. İkincisi; mübah ve nafile olan yolculuklara, izinleri olmaksızın çıkamazsın. Müslümanların üzerinde farz olan haccı hemen yapmak sünnettir; çünkü hac geniş zamanlı bir farzdır. İlim talep etmek için başka memleketlere gitmek nafile ibadettir. Ancak talep ettiğin ilim namaz, oruç gibi farzların ilimleri ise ve memleketinde bu ilimleri öğretecek kimse de yoksa, bu ilimleri öğrenmek için gitmen farz olur; tıpkı yeni müslüman olan birinin, memleketinde İslâm nizamını öğretebilecek kimse olmadığında, İslâm dinini öğrenmek için hicret etmesinin farz olduğu gibi... Bu gibi meselelerde anne ve babanın iznine gerek yoktur.

Ebu Said el-Hudrî şöyle anlatıyor: Adamın biri Yemen'den Hz. Peygamber'e gelip cihada katılmak istediğini söyledi. Hz. Peygamber ona şöyle sordu:

- Yemen'de annen ve baban var mı?

- Evet var.

- Onlar sana (gelmen için) izin verdiler mi?

- Hayır!

Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

فَارْجِعْ اِلَى اَبَوَيْكَ فَاسْتَاْذِنْهُمَا فَاِنْ فَعَلاَ فَجَاهِدْ وَاِلاَّ فَبِرَّهُمَا مَا اسْتَطَعْتَ فَاِنَّ ذٰلِكَ خَيْرُ مَا تَلْقَى اللّٰهَ بِهِ بَعْدَ التَّوْحِيدِ.

- O halde dön! Anne ve babanın yanına git! Onlardan izin iste. Eğer izin verirlerse (Allah yolunda) cihad et. Aksi takdirde gücün yettiği kadar onlara hizmet et. Çünkü tevhidden sonra Allah'ın huzuruna götüreceğin en iyi ibadet, anne-babana yaptığın hizmettir.[314]

Hz. Peygamber, savaşa katılma hususunda kendisiyle istişare etmek üzere gelen birisine şöyle sordu:

- Annen var mı?

314) Ahmed, İbn Hibban

- Evet!

- O halde onun hizmetinden ayrılma; çünkü cennet annenin ayakları dibindedir.[315]

Adamın biri hicret üzerine biatlaşmaya geldiği Hz. Peygamber'e şöyle dedi:

- Babamı ve annemi ağlatmadan sana gelemedim!

- O halde dön ve onları ağlattığın gibi güldür.[316]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

حَقُّ كَبِيرِ الْاِخْوَةِ عَلٰى صَغِيرِهِمْ كَحَقِّ الْوَالِدِ عَلٰى وَلَدِهِ.

Büyük kardeşin küçük kardeşler üzerindeki hakkı, babanın evladı üzerindeki hakkı gibidir.[317]

Herhangi birinizin bineği huysuzluk yaptığı ya da hanımının veya aile efradından birinin ahlâkı kötüleştiği zaman, onun kulağına ezan okusun.[318]

Köle Hakları

Nikâh'tan doğan haklar, *Nikâh* bölümünde geçmişti. Köle ve cariyelerin de muaşerette gözetilmesi gereken birtakım hakları vardır. Hz. Peygamber son vasiyetinde şöyle buyurmuştur:

اِتَّقُوا اللّٰهَ فِيمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ اَطْعِمُوهُمْ مِمَّا تَاْكُلُونَ وَاكْسُوهُمْ مِمَّا تَلْبَسُونَ وَلاَ تُكَلِّفُوهُمْ مِنَ الْعَمَلِ مَالاَ يُطِيقُونَ فَمَا اَحْبَبْتُمْ فَاَمْسِكُوا وَمَا كَرِهْتُمْ فَبِيعُوا وَلاَ تُعَذِّبُوا خَلْقَ اللّٰهِ فَاِنَّ اللّٰهَ مَلَّكَكُمْ اِيَّاهُمْ وَلَوْ شَاءَ لَمَلَّكَهُمْ اِيَّاكُمْ.

Sağ ellerinizle mülk edindiğiniz (sahip olduğunuz) köleler hakkında Allah'tan korkunuz. Onlara yediğinizden yedirip giydiğinizden giydiriniz. Onları güçlerinin yetmeyeceği işlerde çalıştırmayınız. Sevdiğiniz köle ve cariyeleri

---

315) Nesâî, İbn Mâce, Hâkim

316) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce, Hâkim

317) İbn Hibban

318) Deylemî

yanınızda alıkoyup sevmediklerinizi satınız. Allah'ın mahlûkatına azap etmeyiniz; çünkü onları size mülk eden Allah'tır. Eğer O dileseydi sizi onlara mülk edebilirdi.[319]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Efendi, kölesinin yiyecek ve giyeceğini normal olarak vermek mecburiyetindedir. Kölelere güç yetiremeyeceği iş teklif edilemez.[320]

لَايَدْخُلُ الْجَنَّةَ خِبٌّ وَلَا مُتَكَبِّرٌ وَلَا خَائِنٌ وَلَا سَيِّءُ الْمَلَكَةِ.

Hilekar, kibirli, hain ve kölesine kötü muamele eden kimseler cennete giremez.[321]

Hz. Ömer'in oğlu Abdullah şöyle anlatıyor: Adamın biri Hz. Peygam-ber'e gelerek 'Hizmetçilerimizin işlediği kusurların ne kadarını affedelim?' diye sordu. Hz. Peygamber önce susup cevap vermedi; sonra da 'Günde yetmiş kusurlarını affediniz' buyurdu.[322]

Hz. Ömer her cumartesi (Medine'nin yakınında bulunan ve bağlık ve bostanlık bir yer olan) Avaliye'ye giderdi. Orada güç yetiremeyeceği işlerde çalıştırılan bir köle gördüğünde onun işini hafifletirdi; (bilfiil ona yardım ederdi).

Ebu Hüreyre, hizmetçisi yaya olarak arkasında yürüdüğü halde devesinin üstünde giden birisine şöyle dedi:

- Ey Allah'ın kulu! Bu hizmetçi senin kardeşindir, onu terkine alsana. Onun ruhu da seninki gibidir.

Bunun üzerine adam kölesini bineğinin üzerine aldı. Ebu Hüreyre daha sonra şöyle buyurdu: 'Kişi, arkasında birisi olduğu halde yürürse Allah'tan gittikçe uzaklaşır!'

Ebu Derdâ'nın cariyesi şu itirafta bulunur:

---

319) Ebu Dâvud, Müslim, Buhârî

320) Müslim

321) Ahmed, Tirmizî

322) Ebu Dâvud, Tirmizî

- Sana bir seneden beri zehir içiriyorum; fakat sana hiç tesir etmedi?

- Bana niçin zehir içirdin?

- Senden kurtulmak için...

- O halde git; Allah rızası için hürsün.

Zührî şöyle der: "Kişi kölesine 'Allah seni mahrum etsin' dediği zaman o köle hürdür". (Bu çirkin sözün keffareti o köleyi âzâd etmektir).

Kays'ın oğlu Ahnef'e şöyle denildi:

- Hilmi kimden öğrendin?

- Âsım'ın oğlu Kays'tan öğrendim.

- Onun hilmi nasıldı; bize anlatır mısın?

- O bir gün evinde oturuyordu. O sırada cariyesinin getirmekte olduğu bir tencere dolusu kavrulmuş et oğlunun üzerine döküldü. Çocuk yanarak öldü. Bu durum karşısında cariye dehşete kapıldı. Bunun üzerine Kays, kendi kendine 'Bu cariyenin korkusunu ancak âzâd edilmesi giderebilir' diye düşünerek ona 'Seni Allah için âzâd ediyorum' dedi.

Avn b. Abdillah kendisine isyan eden hizmetçisine şöyle demiştir: 'Efendine ne kadar da benziyorsun. Senin efendin (kendisini kastediyor), efendisine (Allah'a) isyan ediyor. Sen de efendine isyan ediyorsun'.

O birgün kendisine kızan kölesine şöyle dedi: 'Sen, böyle davranmakla seni dövmemi istiyorsun ama ben bunu yapmayacağım. Git, sen Allah için hürsün!'

Meymun b. Mihran'ın misafiri vardı. Cariyesi akşam yemeğini acele ile getirirken elindeki dolu çanak kayarak efendisi Meymun'un başına dökülüverdi. Bunun üzerine Meymun şöyle dedi:

- Ey cariye! Beni yaktın!

-Ey insanlara hayrı öğreten ve edeb dersi veren kişi! Allah Teâlâ'nın sözlerine müracaat etsene!

- Nedir bu sözler?

- 'Onlar öfkelerini yutarlar'. (Âlu İmran/134)

- Ben öfkemi yuttum!

- 'İnsanları (cezalandırmaz) affederler'. (Âlu İmran/134)

- Seni affettim!

- Dahasını yap! Çünkü 'Allah iyilik yapanları sever'. (Âlu İmran/134)

- Seni Allah rızası için âzâd ettim!

İbn Münkedir şöyle der: Hz. Peygamber'in sahabîlerinden biri kölesini dövdü. Kölenin 'Senden, Allah için beni dövmemeni istiyorum ve sana Allah'ın vechiyle yemin verdiriyorum' diye yalvarmasına rağmen adam onu affetmedi. Kölenin yalvarışını işiten Hz. Peygamber onlara doğru ilerledi. Adam Hz. Peygamber'in gelişini farkettiğinde kölesini dövmekten vazgeçti. Hz. Peygamber ona 'Kölen sana Allah'ın vechiyle yemin verdirdiği halde onu affetmedin; fakat beni gördüğün zaman onu dövmekten vazgeçtin. (Bu nasıl olur?)' dedi. Bunun üzerine adam 'Bu köle Allah rızası için hürdür, (onu azâd ettim)' dedi. Hz. Peygamber de 'Eğer böyle yapmasaydın yüzünü ateş kaplardı' buyurdu.[323]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

> Efendisine nasihatta bulunup itaat eden ve Allah'ın ibadetlerini güzelce eda eden kul (köle) için iki ecir vardır.[324]

Ebu Râfi âzâd edildiği zaman ağlayarak 'Şimdiye kadar iki ecrim vardı, şimdi ise bunlardan birisi gitti' demiştir.

Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

عُرِضَ عَلَيَّ اَوَّلُ ثَلاَثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَاَوَّلُ ثَلاَثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ فَاَمَّا اَوَّلُ ثَلاَثَةٍ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ فَالشَّهِيدُ وَعَبْدٌ مَمْلُوكٌ اَحْسَنَ عِبَادَةَ رَبِّهِ وَنَصَحَ لِسَيِّدِهِ وَعَفِيفٌ مُتَعَفِّفٌ ذُو عِيَالٍ وَاَوَّلُ ثَلاَثَةٍ يَدْخُلُونَ النَّارَ اَمِيرٌ مُسَلَّطٌ وَذُو ثَرْوَةٍ لاَيُعْطِى حَقَّ اللّٰهِ وَفَقِيرٌ فَخُورٌ.

---

323) İbn Mübarek

324) Müslim, Buhârî

Bana cennete girecek ilk üç zümre ile cehenneme girecek ilk üç zümre gösterildi. Cennete giren ilk üç zümrenin birincisi şehidler, ikincisi rabbinin ibadetini güzelce eda eden ve efendisine nasihatta bulunan köleler, üçüncüsü ise çoluk-çocuk sahibi olduğu halde dilenmeyen ve haram yemekten sakınan iffetli kimselerdir. Cehenneme giren ilk üç zümre ise şunlardır: a) Raiyyesine musallat kılınan (zâlim) hükümdarlar, b) Allah'ın hakkını vermeyen servet sahipleri, c) Mütekebbir fakirler.[325]

Ebu Mes'ud el-Ensârî şöyle anlatıyor: Birgün hizmetçimi dövüyordum. Bu sırada arkamdan birinin iki defa 'Ey Ebu Mes'ud!' diye seslendiğini duydum. Dönüp baktığımda Hz. Peygamber'in arkamda durduğunu gördüm. Kırbacı elimden attım. Hz. Peygamber bana şöyle dedi: 'Yemin ederim ki, Allah'ın gücü sana, senin gücünün bu hizmetçine yetmesinden daha fazla yeter'.[326]

Muaz'ın rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Herhangi biriniz bir köle satın aldığı zaman, ona ilk önce helva (tatlı) yedirsin; zira bu kölenin nefsine daha güzel gelir.

Ebu Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

اِذَا اَتٰى اَحَدَكُمْ خَادِمُهُ بِطَعَامِهِ فَلْيُجْلِسْهُ وَلْيَاْكُلْ مَعَهُ فَاِنْ لَمْ يَفْعَلْ فَلْيُنَاوِلْهُ لُقْمَةً.

Herhangi biriniz, hizmetçisi yemeğini getirdiğinde onu yanına oturtsun ve yemeği onunla birlikte yesin. Eğer böyle yapmazsa hiç değilse ona yemekten bir lokma uzatsın.[327]

Herhangi birinizin kölesi yemek yapmasını bilip de kendisini hararet ve meşakkatinden kurtararak hazırladığı

---

325) Tirmizî, İbn Hibban

326) Müslim

327) Müslim, Buhârî

yemeği önüne getirirse onu yanına oturtsun ve yemeği onunla beraber yesin. Eğer böyle yapmazsa, o yemekten bir lokma alarak ona versin ve 'Al bu lokmayı ye!' desin.

Adamın biri Selman-ı Farisî'nin huzuruna girdiğinde onun hamur yoğurduğunu gördü. Bunun üzerine şöyle dedi:

- Ey Ebu Abdullah! Bu nedir?

- Hizmetçiyi bir iş için gönderdik. Ona iki iş yaptırmayı münasib görmediğimden hamuru ben yoğuruyorum.

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur :

مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ جَارِيَةٌ فَصَانَهَا وَاَحْسَنَ اِلَيْهَا ثُمَّ اَعْتَقَهَا وَتَزَوَّجَهَا فَذٰلِكَ لَهُ اَجْرَانِ.

Cariyesinin namusunu muhafaza edip -bir rivayette ona din ve diyanetini öğretip- ve ona iyilik yaptıktan sonra âzâd edip onunla evlenen kimse için iki ecir vardır.[328]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

Hepiniz çobansınız ve güttüklerinizden mesulsünüz.[329]

Köle hakları; yiyecek ve giyeceğinde onu kendisine ortak yapmak, ona gücünün üstünde yük yüklememek, ona kibir ve hakaret gözüyle bakmamak, kusurunu affetmek, bir kusurunu görüp de öfkelendiğinde Allah'a karşı işlediği kendi kusurlarını ve isyanlarını ve Allah Teâlâ'nın kudretinin kendisininkinden çok daha büyük olduğunu düşünerek onu cezalandırmakta acele etmemektir.

Faddale b. Ubeyd Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

ثَلاَثَةٌ لاَيُسْأَلُ عَنْهُمْ رَجُلٌ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ وَرَجُلٌ عَصٰى اِمَامَهُ فَمَاتَ عَاصِيًا فَلاَ يُسْأَلُ عَنْهُمَا وَامْرَأَةٌ غَابَ عَنْهَا زَوْجُهَا وَقَدْ كَفَاهَا مُؤْنَةَ الدُّنْيَا فَتَبَرَّجَتْ بَعْدَهُ فَلاَ يُسْأَلُ عَنْهَا.

328) Müslim, Buhârî

329) Müslim, Buhârî

Üç zümre vardır ki, bunların hali sorulmaz a) Cemaatten ayrılan kişi, b) İmamına (devlet başkanına) isyan ettiği halde ölen kişi, c) Kocası yanında olmadığında ve nafakasını bırakmasına rağmen kocasından sonra süslenip bezenen kadın...

Üç zümre daha vardır ki, bunların da hali sorulmaz: a) (Allah'ın) ridasını almak için, Allah ile mücadeleye kalkışan kişi (Allah'ın ridası yüceliği, izarı ise izzet ve azametidir), b) Allah hakkında şüpheye düşen kişi, c) Allah'ın rahmetinden ümidini kesen kişi.

İnsanlarla muaşeret ve sohbet âdâbına ilişkin bu bölüm burada sona ermiş bulunuyor.

Altıncı Kitab

KİTABU ÂDÂB'İL-UZLET

(Uzlete Çekilmenin Âdâbı)

1. Uzlet Hakkındaki Görüşlerin Delilleri ve İzahı
2. Uzletin Fazileti, Fayda ve Zararları

VI. Kitabu Âdâb'il-Uzlet

(Uzlete Çekilmenin Adâbı)

Giriş

Hamd o Allah'a mahsustur ki, kullarının hayırlı ve seçkinlerini birbirine ısındırıp kaynaştırmakla en büyük nimetini vermiştir. Nimetlerinin ve azametinin müşahedesiyle onların lezzet paylarını daha da arttırıp ihsan etmiştir. Kullarını münacat ve lütuflarıyla sevindirmiştir. Dünyaya ve dünyanın güzelliklerine bakmayı, onların kalplerinde hor ve küçük göstererek ona yönelmelerini önlemiştir. Öyle ki, Allah Teâlâ'nın vech-i keriminin nûrlarını mütâlaa etmek için tenhalara çekilip en yakınlarıyla bile oturup kalkmayı terkederek, tefekkür etmeyi tercih etmiştir. Salât peygamberlerin efendisi ve seçkini olan Muhammed'in, âlinin ve hakkın önderleri ve imamları olan ashabının üzerine olsun.

Halk, uzlete çekilmek ile insanlarla oturup-kalkmak hakkında çeşitli görüşlere ayrılarak ihtilaf etmiştir. Birini diğerine tercih etmek hususunda çeşitli fikirlere başvurmuşlardır. Oysa her ikisinin de ürkütücü tehlikeleri ve faydaları vardır. Zâhid ve âbidlerin birçoğu uzleti tercih etmeye meyletmişlerdir. Uzleti insanlarla oturup-kalkmaya üstün tutmuşlardır. Bizim daha önce *Sohbet* bölümünde insanlarla oturup-kalkmanın, kardeşlik ve yakınlık kurmanın fazileti hakkında yazmış olduklarımız, zâhid ve abidlerin çoğunun insanlardan ürkmeye ve tenhaya kaçmaya meyledip bu yolu seçmelerine neredeyse zıt düşmektedir. Bu bakımdan hakîkatin yüzünden perdeyi kaldırmak, mühim bir vazifedir. Bunu iki bölümde açıklamak mümkündür.

Birinci Bölüm: Uzlet hususundaki görüşlerin delilleri ve izahı

İkinci Bölüm: Uzletin fazileti, fayda ve zararları

BİRİNCİ BÖLÜM

Uzlet Hususundaki Görüşlerin Delilleri ve İzahı

Uzlet Hususundaki Görüşler

Halk, *uzlet* hakkında ihtilâf etmiştir. Bu ihtilâf, tâbiîn arasında başgöstermiştir. Uzletin tercih edilmesinin halk ile kaynaşmaktan daha üstün olduğunu savunanlar Süfyan es-Sevrî, İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyaz, Süleyman el-Havvas, Yusuf b. Esbat, Huzeyfe el-Meraşî ve Bişr el-Hafî'dir.

Tâbiînin çoğu ise, halk ile oturup-kalkmanın müstehab olduğunu, çok dost ve kardeş edinmenin iyiliğini, yakınlık ve dostluk kurmanın ve müslümanlarca sevilmenin faziletini, dinde 'birr' ve 'takva' yolunda müslümanlardan yardım istemeyi savunmuşlardır. Said b. Müseyyeb, Şa'bî, İbn Ebî Leylâ, Hişam b. Urve, İbn Şübrime, Şureyh, Abdullah'ın oğlu Şerik, İbn Uyeyne, İbn Mübârek, İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve bir cemaat bu ikinci mezhebe meyletmiştir.

Âlimlerden bu hususta nakledilen sözler, muhakkak iki görüşten birisine meylettiklerine işaret eden karinesiz kelimeler ile meylin illetine işaret eden karineli kelimelere ayrılabilir: Bu bakımdan biz, şimdilik o kelimelerin mutlak olanlarını nakledelim ki bu husustaki mezhebi beyan etmiş olalım. İlletle beraber nakledilenleri ise bu husutaki tehlike ve faydalara temas ettiğimiz zaman zikredeceğiz.

Hz. Ömer 'Uzletten nasibinizi alınız!' demiştir. İbn Sîrin 'Uzlet ibadettir' der. Fudayl b. İyaz 'Muhib olarak Allah kâfidir. Mûnis olarak Kur'an kâfidir. Vâiz olarak ölüm kâfidir' demiştir. Yine denilmiştir ki; 'Allah'ı arkadaş edin! İnsanları bir tarafa at!'

Ebu Rebî ez-Zâhid, Dâvud-i Tai'ye 'Ya Dâvud! Bana nasihat et' dediğinde, Dâvud 'Dünyadan oruç tut! İftarını ahiret kıl!

Arslandan ürküp kaçtığın gibi insanlardan ürküp kaç!' diye cevap vermiştir.

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Tevrattan ezberlediğim birkaç kelime şudur: 'İnsanoğlu kanaat etti, zengin oldu. Halktan uzaklaştı, selâmet buldu. Şehvetlerini terketti, hür oldu. Hased ve kıskanmayı terketti, mürüvveti göründü, az sabretti, uzun zaman lezzet ve zevkini tattı'.

Vüheyb b. Verd şöyle der: 'Hikmet on parçadır. Dokuzu sükût etmekte, onuncusu ise insanlardan uzaklaşmaktadır'.

Yusuf b. Müslim, Ali b. Bekkar'a -bu zat, evinden hiç çıkmazdı- 'Sen uzlete nasıl sabrediyorsun?' dediğinde, cevap olarak şunları söyledi: 'Gençken bundan daha çok şeye sabrediyordum; halk ile oturup onlarla bir kelime dahi konuşmuyordum'.

Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: 'Bu zaman, susmak zamanıdır. Evlerden çıkmamak vaktidir'.

Âlimlerden biri şöyle anlatır: Ben bir gemide bulunuyordum. Beraberimizde *aleviyy'ul-meşreb* (Hz. Ali'yi çok seven) bir genç bulunuyordu. Kendisine dedim ki:

- Bir haftadan beri seninle bir arada bulunuyoruz. Ne bize karışır ve ne de konuşur görüyoruz seni...

Bu sual karşısında adam şu şiiri okudu:

Üzüntüsü az, ölecek evlâdı yok,

Elden kaçacak bir şey de yok ki, ondan korksun.

Çocukluk devresini geçirmiş, ilim elde etmiş...

Gayesi artık uzlete çekilip susmaktır.

İbrahim Nehâî birine şöyle der: 'Fıkhı öğren, sonra uzlete çekil!'

Haysem'in oğlu Rebî de şöyle anlatır: İmam Mâlik cenaze merasimlerinde bulunur, hastaları ziyaret eder, arkadaşlara haklarını verirdi. Daha sonra bunları teker teker terketti. Hatta sonunda hepsini terkedip, uzlete çekildi. O şöyle derdi: 'Kişi için her özrünü beyan etmek mümkün değildir'.

Ömer b. Abdülaziz'e 'Keşke bize bir vakit ayırsaydın?' denildiğinde, 'Boş vakit geçti. Ancak Allah'ın nezdinde boş vaktimiz olabilir' diye cevap vermiştir.

Fudayl b. İyaz şöyle demiştir: 'Kişi bana rastladığı zaman selâm vermezse ve hasta olduğum zaman ziyaretime gelmezse, onun yanımda bir iyiliğinin olduğunu hissederim'.

Ebu Süleyman Dârânî şöyle anlatır: Haysem'in oğlu Rebî, kapısında otururken ansızın bir taş fırlatıldı, alnına değip başını yardı. Bir taraftan elleriyle kanını siliyor, bir taraftan da şöyle diyordu: 'Andolsun nasihat edildin. (Acaba bundan ibret aldın mı?)' Sonra kalkıp evine girdi. Bundan sonra cenazesi evden çıkıncaya kadar, bir daha da kapıda oturmadı.

Sa'd b. Ebî Vakkas ile Said b. Zeyd Medine'nin *Akik* denilen semtinde bulunan evlerine kapanıp dışarı çıkmadılar. Ne cuma, ne de başka birşey için Medine'ye inmezlerdi. Akik'te vefat edinceye kadar bu hâlleri devam etti.[1]

Süfyan es-Sevrî şöyle derdi: 'Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim, tenhaya çekilmenin ve uzlete kapanmanın vakti gelmiştir'.

Abdullah'ın oğlu Bişr der ki: 'Halkı az tanı! Çünkü sen kıyamet gününde ne olacağını bilmiyorsun. Eğer rezalet olursa hiç olmazsa seni tanıyanlar az olur'.

Emîrlerden biri Hatem-i Esamm'in huzuruna girdi ve şöyle sordu:

---

1) Sa'd b. Ebî Vakkas Hz. Osman'ın hilafeti zamanında kopan fitnede evine kapanmış, aile efradına -halk bir imam seçip onun etrafında toplanıncaya kadar- olayların hiçbirini kendisine nakletmemelerini tenbih etmiştir. Hz. Osman'ın şehadetinden sonra Ömer b. Sa'd kendisine, halifeliğe talip olmasını söylemiş ise de, Sa'd bunu kabul etmemiştir. Yeğeni Hâşim de aynı teklifi yapmış fakat Sa'd bu teklifi de reddetmiştir. *Akik*'de bulunan köşkünde vefat etmiştir. Cenazesi *Medine*'ye nakledilmiş ve *Cennet'ül-Bâkî*'ye defnedilmiştir. Mervan b. Hakem H. 55 senesinde namazını kıldırmıştır.

Vakidî'nin rivayetine göre, Said b. Zeyd de *Akik*'de vefat etmiş ve *Cennet'ül-Bâkî*'ye defnedilmiştir. Diğer bir rivayete göre, Muaviye'nin halifeliği zamanında *Kûfe*'de vefat etmiş ve cenaze namazını Kûfe valisi Muğire b. Şu'be kıldırmıştır. (*İthaf'us-Saade*, VI/333)

- Ya Hatem! Birşeye ihtiyacın var mı?

- Evet, var.

- Nedir?

- Senin beni görmemene, benim de seni görüp tanımamaya ihtiyacım var!

Bir kişi Sehl Tusterî'ye şöyle dedi:

- Seninle arkadaşlık etmek istiyorum.

- Acaba ikimizden birisi öldüğü zaman hayatta kalanla kim arkadaşlık yapacak?

- Allah!

- O halde şimdi de Allah ile arkadaşlık yapsın.

Fudayl'a "Oğlun Ali 'Keşke ben öyle bir yerde olsaydım, halkı görseydim, fakat halk beni görmeseydi' diyor" denildiğinde, Fudayl ağlayarak şöyle demiştir: "Eyvah Ali'nin hâline... Neden 'Keşke ne ben onları görsem, ne de onlar beni' demedi!"

Yine Fudayl şöyle der: 'Kişinin çok tanıdığının olması, akılsızlığına işaret eder'.

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: 'Meclislerin en faziletlisi, evinin derinliğinde bulunan meclistir. O meclis ki ne orada görünürsün, ne de görürsün'.

İşte buraya kadar söylenenler, uzlete çekilip tenhayı tercih edenlerin sözleridir.

Halk Arasına Katılmayı Tercih Edenlerin Delilleri ve Bu Delillerin Zayıf Tarafları

Bu grup şu ayetlerle istidlal etmiştir.

> Ey mü'minler! Kendilerine açık deliller ve ayetler geldikten sonra parçalanıp ayrılığa düşenler gibi olmayın! İşte onlar için çok büyük bir azab vardır.
>
> (Âlu İmran/105)
>
> Allah kalplerinizi uzlaştırdı.
>
> (Âlu İmran/103)

Allah Teâlâ burada kalpleri uzlaştırmakla kullarına minnet etmektedir. Bu grubun, bu ayetlerle istidlal etmeleri zayıftır. Çünkü ayetten gaye; fikirlerin ayrılması Kur'an'ın mânâlarında ve şeriatın esaslarında çeşitli mezheplerin ihtilâfa düşmesi demektir. (Bedenle insanlardan ayrılmak değildir). İkinci ayetteki *Ülfet* kelimesinden gaye, göğüslerden kötü düşünce ve vesveseleri kaldırmaktır. Çünkü kötü düşünceler fitneleri kabartır, fitneler de husumetleri tahrik eder. Uzlet ve tenhaya çekilmek ise, buna zıt düşmez. Bu grup aynı zamanda Hz. Peygamber'in şu hadîsiyle de istidlal etmiştir:

اَلْمُؤْمِنُ اِلْفٌ مَاْلُوفٌ وَلاَ خَيْرَ فِيمَنْ لاَيَأْلَفُ وَلاَ يُؤْلَفُ.

Mü'min sever, sevilir. Sevmeyen ve sevilmeyende hayır yoktur.[2]

Onların bu delilleri de zayıftır. Çünkü Hz. Peygamber'in bu hadîsi dostluğa engel teşkil eden kötü ahlâkı kötülemektedir. Eğer insanlarla oturup-kalktığı takdirde sever, sevilir ve güzel ahlâklı olursa, bu hadîsin tehdidi altına girmez. Bu güzel ahlâkın sahibi halkla oturup-kalkmayı ancak nefsiyle meşgul olduğu için terketmiştir. Kendi nefsini başkasının şerrinden kurtarmak için insanlarla oturup-kalkmayı terketmiştir. Bu grup, Hz. Peygamber'in şu hadîsleriyle de istidlâl etmişlerdir:

مَنْ فَارَقَ الْجَمَاعَةَ شِبْرًا خَلَعَ رِبْقَةَ الْاِسْلاَمِ مِنْ عُنُقِهِ.

Cemaatten bir karış ayrılan, İslâm'ın ipini boynundan çıkarmıştır.

Diğer bir hadîs de şöyledir:

Cemaattan ayrı olarak ölmek cahiliyet ölümüdür.[3]

مَنْ شَقَّ عَصَا الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمُونَ فِى اِسْلاَمٍ دَامِجٍ فَقَدْ خَلَعَ رِبْقَةَ الْاِسْلاَمِ مِنْ عُنُقِهِ.

---

2) *Sohbet* bölümünde geçmişti.

3) Müslim

Müslümanlar İslâmiyyet'te toplandıklarında müslümanların birliğini bozan bir kimse boynundan İslâm'ın ipini söküp atmıştır.[4]

Onların bu istidlâlleri de zayıftır. Çünkü hadîsteki cemaatten gaye, biat akdiyle bir imamın üzerinde ittifak eden cemaat demektir. Böyle bir cemaate karşı çıkmak zulümdür. Rey ile onlara muhalefet etmek ve onlara karşı çıkmak mahzurludur. Çünkü halk, fikirleri bir araya getiren, emirlerine itaat olunan bir imamın bulunmasına muhtaçtırlar. Böyle bir imamın bulunması, ancak halkın çoğunun biatiyle mümkün olur. Bu bakımdan böyle bir meselede muhalefet etmek, müslümanların durumunu sarsıp fitnenin kabarmasını tahrik etmek olur. Burada uzlete ve tenhaya çekilmek hususunda, menfi birşey yoktur. Bu grup Hz. Peygamber'in üç günden fazla küs kalmayı yasaklamasını da uzlete çekilmeye ters düşmekle yorumlamışlardır.

مَنْ هَجَرَ اَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثٍ فَمَاتَ دَخَلَ النَّارَ.

Herhangi bir kimse üç günden fazla müslüman kardeşinden uzaklaşıp küs kalarak ölürse ateşe girer.[5]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

Müslüman bir kimseye (din) kardeşinden üç günden fazla uzak durmak (küs kalmak) helâl değildir. Küsenlerden hangisi daha önce gelip konuşursa o cennete girer.[6]

Kardeşine bir yıl küs kalan, onun kanını akıtan bir kimse gibi olur.[7]

Bu grup '*Uzlet* demek, müslümanları tamamen terketmek demektir' demişlerdir. Onların bu sözleri zayıftır. Çünkü hadîslerde belirtilen *uzaklaşma* ve *küs kalma* tabirleri, insanlara kızgın olmak, selâm, kelâm ve normal ilişkiyi kesmekte ısrar etmek demektir. Bu bakımdan öfkesiz olarak insanlarla oturup-kalkmayı

---

4) Taberânî, Hattâbî

5) Ebu Dâvud

6) Müslim ve Buhârî

7) Ebu Dâvud

terkeden bir kimse bu tehditlerin kapsamına girmez. Buna rağmen üç günden fazla uzak kalmak iki yerde caizdir: Birisi, terkedilenin ıslah olacağını terketmekte görmektir. İkincisi, terketmekte selâmet görmesidir.

Hadîs-i şeriflerdeki yasak hükmü her ne kadar umumi şekilde ifade edilmişse de, bu iki yerden başkasına hamledilir. Çünkü bu iki yer özel yerlerdir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) Âişe validemizi, Zilhicce, Muharrem ve Safer ayının bir kısmında terketmiş; (kendisiyle konuşmamıştır).[8]

Hz. Ömer'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) kadınlarından uzaklaşmış ve bir ay onlardan ayrı kalmıştır. Evin yukarısında bulunan bir odaya çekilmiş -ki orası kiler vazifesi görüyordu- orada yirmi dokuz gün kaldıktan sonra inmişti. Kendisine 'Sen orada bir ay değil yirmidokuz gün kaldın' denildiğinde şöyle demiştir: 'Ay bazen yirmidokuz gün çeker'.[9]

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَيَحُلُّ لِمُسْلِمٍ اَنْ يَهْجُرَ اَخَاهُ فَوْقَ ثَلاَثَةِ اَيَّامٍ اِلاَّ اَنْ يَكُونَ مِمَّنْ لاَتُؤْمَنُ بَوَائِقُهُ.

> Hiçbir müslüman için kardeşinden üç günden fazla uzak kalmak helâl değildir. Meğer ki uzak kaldığı kimse şerrinden emin olunmayan bir kimse olsun.[10]

İşte Hz. Peygamber'in bu hadîsi, açıkça yukarıdaki yasakların bu iki yerin dışında kalan kimseler için olduğunu belirtmektedir.

Hasan Basrî'nin 'Ahmak bir kimseden uzak kalmak Allah Teâlâ'ya yakınlaşmaktır' sözü de bu hadîs-i şerife göre tefsir edilmelidir. Zira ahmak bir kimsenin hamâkatı ölüme kadar devam eder. Çünkü ahmaklık, tedavisi olmayan bir hastalıktır. Vakıdî'nin yanında; ölünceye kadar bir kişiyi terkeden başka bir kişinin halinden konuşuldu. Bu büyük imam şöyle dedi: 'Bu kişiden önce ashab-ı kiramdan bir grup da bunu yapmıştı. Sa'd b. Ebî Vakkas Ammar b. Yasir ile, Hz. Osman Abdurrahman b. Avf

---

8) Ebu Dâvud'un rivayetine göre bu hâdise Zeyneb validemizin başından geçmiştir.

9) Müslim, Buhârî

10) İbn Adiy

ile, Hz. Âişe Hz. Hafsa ile ve Tâbiînden Tavus Vehb b. Münebbih ile ölünceye kadar konuşmamışlardır. Bütün bunlar, dinleri için selâmetin, onları terketmekte olduğunu görmelerine hamledilir. Uzlet ve tenhaya çekilmeyi iyi görmeyen grup şu olay ile de istidlâl etmişlerdir: Dağa ibadet için çıkmak isteyen bir adam, Hz. Peygamber'e getirilir ve Hz. Peygamber ona şöyle der:

لاَتَفْعَلْ اَنْتَ وَلاَ اَحَدٌ مِنْكُمْ لَصَبْرُ اَحَدِكُمْ فِى بَعْضِ مَوَاطِنِ الْاِسْلاَمِ خَيْرٌ لَهُ مِنْ عِبَادَةِ اَحَدِكُمْ وَحْدَهُ اَرْبَعِينَ عَامًا.

Ne sen böyle yap, ne de sizden herhangi bir kimse yapsın! Yemin ederim, herhangi birinizin İslâm yolunda sabretmesi, tek başına kırk sene yaptığı ibadetten daha hayırlıdır.[11]

Zahire bakılırsa bunun illeti şudur: İslâm'ın başlangıcında *cihad* farz olduğu halde böyle bir ibadete çekilmekte cihadı terketmek vardı. Nitekim Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği şu hadîs de buna delildir.

Ebu Hureyre (r.a) der ki: Biz Hz. Peygamber'le beraber sefere gittik. Bir vâdiye vardık. O vâdide suyu tatlı bir pınar gördük. Askerlerden biri 'Keşke halktan ayrılıp, bu vâdide ibadet etseydim (ne güzel olurdu), fakat ben bunu Hz. Peygamber'e söylemedikçe yapamam' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

لاَتَفْعَلْ فَاِنَّ مُقَامَ اَحَدِكُمْ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ خَيْرٌ مِنْ صَلاَتِهِ فِى اَهْلِهِ سِتِّينَ عَامًا اَلاَ تُحِبُّونَ اَنْ يَغْفِرَ اللّٰهُ لَكُمْ وَتَدْخُلُوا الْجَنَّةَ؟ اُغْزُوا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَاِنَّهُ مَنْ قَاتَلَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَوَاقَ نَاقَةٍ اَدْخَلَهُ اللّٰهُ الْجَنَّةَ.

(Sakın) böyle yapma! Zira herhangi birinizin Allah yolunda cihad ederek sebat göstermesi aile efradının içinde altmış sene ibadet yapmasından daha hayırlıdır. Acaba siz Allah'ın sizi affedip cennete sokmasını istemez misiniz? (O halde) Allah'ın yolunda savaşın. Zira herhangi bir kimse

11) Beyhakî, İbn Abdilberr

Allah yolunda bir devenin sağımı kadar savaşırsa, Allah Teâlâ onu cennete koyar.[12]

Uzlete taraftar olmayan grup, Muaz b. Cebel'den rivayet edilen şu hadîsle istidlâl etmişlerdir:

اِنَّ الشَّيْطَانَ ذِئْبُ الْاِنْسَانِ كَذِئْبِ الْغَنَمِ يَأْخُذُ الْقَاصِيَةَ وَالنَّاحِيَةَ وَالشَّارِدَةَ وَاِيَّاكُمْ وَالشِّعَابَ وَعَلَيْكُمْ بِالْعَامَّةِ وَالْجَمَاعَةِ وَالْمَسَاجِدِ.

Koyunun kurdu gibi, şeytan da insanın kurdudur. İnsanlardan, cemaatten uzaklaşan, kenarda kalan ve serkeşlik yapanları kapar. Dağların kovuklarına sığınmaktan sakınınız. Halkın çoğunluğu nerede ise orada olunuz. Cemaatten ve mescidlerden ayrılmayınız.[13]

Hz. Peygamber bu hadîs-i şerifiyle ilim tahsili yapmayan ve buna rağmen uzlete çekilen bir kimseyi kasdetmektedir. Zaruret hariç, böyle bir hareketin yasaklanması ileride açıklanacaktır.

Uzleti Tercih Edenlerin Delilleri

Uzleti savunanlar, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'den hikâye ettiği şu ayetle istidlâl etmişlerdir:

İşte onlardan ve onların Allah'tan başka taptıklarından ayrılınca biz ona İshak'ı ve Yakub'u ihsan ettik ve hepsini de peygamber yaptık.

(Meryem/49)

Hz. İbrahim'e bu ihsan-ı ilahînin bahşedilmesinin uzletin bereketiyle olduğuna bu ayetin işaret olduğu söylenilmiştir. Oysa onların bu delili zayıftır. Çünkü kafirlerle beraber olmaktan gaye; onları dine davet etmektir. Başka bir faydası yoktur. Onların dine dönüşlerinden ümit kesildiği zaman, artık onları terketmemenin hiçbir mânâsı yoktur. Oysa biz burada müslümanlar ile beraber olmaktan ve bu beraberlikteki faydadan bahsediyoruz. Nitekim Hz. Peygamber'e 'Sence kapalı bir testiden mi abdest almak, yoksa şu insanların abdest aldığı havuzlardan mı abdest almak daha mak-

12) Tirmizî, Hâkim

13) İmam Ahmed, Tebarânî

bul ve sevimlidir?' denildiğinde, Hz. Peygamber şu cevabı vermiştir:

> Muhakkak ki, şu havuzlardan abdest almak daha makbuldür. Böylece müslümanların ellerinin bereketinden istifade edilir.[14]

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber Kâbe'yi tavaf ederken su içmek için zemzem kuyusuna gitti. Baktı ki, deriden yapılmış havuzlar içerisinde hurma hoşafı var ve hacılar ellerini oraya daldırıp hoşaftan avuçlayıp içiyorlar. Hz. Peygamber 'bana da içiriniz' dedi. Hz. Abbas (r.a) 'Bu hurma şerbetidir ve ona ellerini soktular. Müsaade ederseniz evden ağzı kapalı temiz bir testiden getireyim' dedi. Hz. Peygamber de şöyle dedi:

اِسْقُونِى مِنْ هَذَا الَّذِى يَشْرِبُ مِنْهُ النَّاسُ اَلْتَمِسُ بَرَكَةَ اَيْدِى الْمُسْلِمِينَ.

> (Hayır!) İnsanların içtiği şu şerbetten bana içiriniz. Çünkü müslümanların ellerinin bereketini istiyorum.[15]

Sonra da ondan içti. Hâl böyle iken, acaba kafirlerden ve putlardan uzaklaşmanın delili olan bir delil ile müslümanlardan uzaklaşmanın iyiliğine nasıl istidlâl edilebilir? Oysa müslümanlarla beraber olmakta birçok faydalar vardır. Uzleti savunanlar Hz. Musa'nın şu sözüyle de istidlal etmişlerdir:

> Eğer bana inanmadınızsa bâri ben(im yolum)dan çekilin.
>
> (Duhan/21)

Görülüyor ki, Hz. Musa (a.s) halktan ümitsiz olduğu zaman uzlete çekilmiştir. Allah Teâlâ, *Ashab-ı Kehf* hakkında da şöyle buyurmuştur:

> Madem ki siz, kavminizden ve onların Allah'tan başka taptıkları putlardan ayrıldınız, o halde mağaraya çekilin ki, rabbiniz rahmetinden size genişlik versin ve işinizde bir kolaylık hazırlasın.
>
> (Kehf/16)

---

14) Taberânî

15) Ezrakî

Görüldüğü gibi, onlara *uzlet* emrediliyor. Hz. Peygamber de (s.a) Kureyşliler kendisine eziyet ettikleri zaman onlardan uzaklaştı. Ebu Tâlib'in vadisine girdi ve ashabına da Habeşistan'a hicret etmelerini emretti. Habeşistan'a hicret edenler, İslâm yayıldıktan sonra, gelip Medine-i Münevvere'de Hz. Peygamber'e katıldılar.

Onların bu delilleri de zayıftır! Zira bu misallerdeki uzlet yine ümitsiz olduktan sonra kafirlerden uzaklaşmaktır. Zira Hz. Peygamber müslümanlardan uzaklaşmadığı gibi, kafirlerden müslüman olacağını ümit ettiği kimselerden de uzaklaşmamıştır. Mü'min olan *Ashab-ı Kehf* biri diğerinden uzak olmamışlar, ancak kafirlerden uzaklaşmışlardır. Oysa biz burada müslümanlardan uzaklaşma konusunu tedkik ediyoruz.

Bu grup Abdullah b. Âmir'in 'Ya Rasûlüllah! Kurtuluş nedir?' sorusuna Hz. Peygamber'in (s.a) cevap olarak söylediği şu hadîsle de istidlâl etmişlerdir:

Evine kapan. Diline hakim ol! Günahından ötürü ağla![16]

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber'e 'İnsanların hangisi daha faziletlidir?' denildiği zaman şöyle buyurmuştur: 'Canıyla ve malıyla Allah yolunda cihad eden mü'min kul'. 'Ondan sonra kim daha faziletlidir?' denildiğinde, şöyle buyurmuştur: 'Vâdilerden birisine çekilmiş, rabbine ibadet eden ve halka şerri dokunmayan'.[17]

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ الْعَبْدَ التَّقِيَّ الْغَنِيَّ الْخَفِيَّ.

Muhakkak ki Allah Teâlâ, muttakî, zengin ve gizlenen kulunu sever.[18]

Bu hadîsleri uzletin faziletine delil getirirken düşünmek gerekir. Çünkü Hz. Peygamber'in Abdullah b. Amir'e söylediği sözünü Abdullah'ın durumunu anlayıp onun durumuna göre söylediğini

16) Tirmizî
17) Müslim, Buhârî
18) Müslim

düşünmek mümkündür. Çünkü Hz. Peygamber bütün ashabına evine kapanmayı emretmemiştir. Bazı insan vardır ki, onun selâmeti halk arasında değil, uzlete çekilmektedir. Nitekim bazı kişilerin selâmetinin evinde oturmakta ve cihada çıkmamakta olduğu gibi... Fakat bir kişinin durumu böyle olursa, bu *cihadı terketmek daha faziletlidir* anlamına gelmez. Kaldı ki halkla beraber olmakta nefisle mücahede ve nefse zahmetler çektirmek vardır. Bunun için Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اَلَّذِى يُخَالِطُ النَّاسَ وَيَصْبِرُ عَلَى اَذَاهُمْ خَيْرٌ مِنَ الَّذِى لاَيُخَالِطُ النَّاسَ وَلاَ يَصْبِرُ عَلَى اَذَاهُمْ.

Halk ile beraber olup onların eziyet ve cefalarına karşı sabır ve metanet gösteren bir kimse, halktan kaçıp eziyet ve cefalarına göğüs germeyen bir kimseden daha üstündür.[19]

Hz. Peygamber'in 'Halktan uzaklaşıp rabbine ibadet eden ve halka şerri dokunmayan kişi' şeklindeki hadîs-i şerifi bu mânâya hamledilmelidir. Zira bu hadîs, tabiatında şirret ve fesad olan bir kişiye işaret eder. İnsanlarla oturup-kalktığı zaman onlara eziyet verir. (Bu bakımdan böyle bir kişinin tenhaya çekilip, rabbine ibadet etmesi, insanlara karışmasından daha evlâdır). Hz. Peygamber'in 'Muhakkak Allah Teâlâ muttakî, zengin ve gizlenen kulunu sever' hadîsi ise sükûtun ve şöhretsizliğin çok konuşmaktan, şöhrete hevesli olmaktan daha üstün olduğuna ve şöhretten kaçınmanın daha faydalı olduğuna işarettir. Böyle yapmak ise, uzlet ve tenhaya çekilmeye bağlı değildir. Nice rahipler vardır ki uzlete çekilmiş fakat bütün dünya kendisini tanır ve nice müslüman vardır ki, halkın her çeşidiyle oturup-kalkar, fakat ne ismi anılır ve ne de şöhretinden bahsedilir. Bu bakımdan Hz. Peygamber o hadîs-i şerifinde uzletle ilgili olmayan bir hususa değinmektedir. Uzleti tercih edenler, Hz. Peygamber'in ashabına söylediği şu sözüyle de istidlal etmişlerdir:

اَلاَ اُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ؟ قَالُوا: بَلَى يَارَسُولَ اللّٰهِ فَاَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْمَغْرِبِ وَقَالَ رَجُلٌ اٰخِذٌ بِعِنَانِ فَرَسِهِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ يَنْتَظِرُ اَنْ يُغِيرَ اَوْ يُغَارَ عَلَيْهِ. اَلاَ اُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرِ النَّاسِ بَعْدَهُ؟ وَاَشَارَ بِيَدِهِ نَحْوَ الْحِجَازِ وَقَالَ: رَجُلٌ فِى غَنَمِهِ يُقِيمُ الصَّلاَةَ وَيُؤْتِى الزَّكٰوةَ وَيَعْلَمُ حَقَّ اللّٰهِ فِى مَالِهِ وَاعْتَزَلَ شُرُورَ النَّاسِ.

19) Tirmîzi, İbn Mâce

- Ey ashabım! Size insanların en hayırlısından haber vereyim mi?

- Evet ya rasûlullah!

Bunun üzerine Hz. Peygamber eliyle batıya işaret ederek şöyle buyurdu:

- Allah yolunda atının dizginine yapışmış, düşmana saldırmayı veya düşmanın saldırısına uğramayı bekleyen kişi. Ey ashabım! Bu kişiden sonra size insanların en hayırlısı haber vereyim mi?

Bunu söyledikten sonra eliyle Hicaz bölgesine işaret ederek şöyle buyurmuştur:

- Koyunları otlatıp, beş vakit namazını kılan, zekâtını veren, malındaki Allah hakkını bilen ve halkın şerrinden uzaklaşan kimse.[20]

Uzleti tercih edenlerin de, etmeyenlerin de delillerinde sadra şifa verici bir taraf olmadığı görüldüğünden muhakkak uzlet ve tenhaya çekilmenin fayda ve tehlikelerini açıkça ve perdeyi kaldırmak suretiyle belirtmek gerekmektedir. Bir kısmını diğerleriyle mukayese etmek lâzımdır ki, bu husustaki hakîkat gün gibi meydana çıksın!

---

20) Taberânî, Tirmizî, Nesaî

İKİNCİ BÖLÜM

Uzletin Fazileti, Fayda ve Zararları

Halkın bu husustaki ihtilâfı, evlenmek veya evlenmemek hususundaki ihtilafına benzer. Biz *Nikâh* bölümünde 'Bu durum, haller ve şahıslara göre değişir' demiştik. Bu da, evlenmenin âfet ve faydalarını açıkça izah ettiğimize göredir. İşte bu konuda da hüküm böyledir. Bu bakımdan önce uzlet ve tenhaya çekilmenin faydalarını zikredelim. Bu faydalar dinî ve dünyevî olmak üzere iki kısma ayrılır: Dinî faydaları da, yapılması tenhada mümkün olan taatler, ibadetlerin devamlılığı, düşünce ve ilmin gelişmesi gibi kısımlar ile insanlara karışmakla meydana gelen riya, gıybet, emr-i bi'l-mârufu terketmek, nehy-i an'il-münker yapmamak, tabiatın diğer huylarından çaldığı rezil ahlâk ve kötü amel gibi yasakların irtikabından kurtulmaya ayrılır.

Dünyevî faydalarına gelince, şu kısımlara ayrılır: Sanatkârın halvette iken, insanlar arasında olduğu takdirde elde edemediğini elde etmesi gibi tenhada oluşması mümkün olan bir dünyanın şatafatına bakmak, halkın dünyaya hücum etmesine dikkat etmek, halkın elindeki şeylere tamah etmek veya halkın ona tamah etmesi, mürüvvetinin perdesinin insanlarla oturup-kalkmakla yırtılması, arkadaşının mürailik, kötü zann, nemime veya hased gibi kötü ahlâklarından rahatsız olması veya arkadaşın yükünden, fiziğinin bozukluğundan rahatsız olması gibi insanlarla oturup-kalkmaktan gelen mahzurlardan kurtulmaktır. Uzletin faydalarının tümü işte bu söylediklerimize bağlıdır. Bu bakımdan biz onları altı maddede izah edeceğiz:

I. Fayda

İbadet için vakit bulmak, düşünceye fırsat bulmak, halkın münâcaatından kurtulup Allah'ın münacaatıyla ünsiyet kurmak, Allah'ın dünya ve ahiret emirlerindeki esrarını keşfetmekle meşgul olmak, yerin ve göğün melekûti sırlarını keşfe çalışmaktır.

Bütün bunlar, vakit isterler. Halk ile oturup-kalkanın boş vakit bulamayacağı bir gerçektir. Bu bakımdan uzlete çekilmek söylediklerimize bir vesiledir.

Bunun içindir ki hükemadan biri şöyle demiştir: Ancak Allah'ın Kitabı'na sarılan bir kimse halveti elde edebilir. Allah'ın Kitabı'na sarılanlar ise Allah'ın zikriyle dünya için rahat olan kimselerdir. O kimseler ki, Allah ile Allah'ı anarlar. Onlar Allah'ın zikriyle yaşarlar. Allah'ın zikriyle ölürler. O'nun huzuruna, onun zikriyle varırlar. Hiç kuşkusuz insanlarla oturup-kalkmak böyle kimseleri düşünmekten ve zikretmekten alıkoyar. Bu bakımdan uzlete çekilmek bu kimseler için daha evlâdır. Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) önceleri Hira dağına çekiliyordu. Nübüvvet nûru kendisinde kuvvet buluncaya kadar orada tek başına hayatını düzenledi. Artık nübüvvet nûru kuvvet bulduğu zaman halk onunla Allah arasında perde olmuyordu. O bedeniyle halkla beraber olduğu halde kalbiyle Allah'a yönelmekteydi. Hatta halk onun en çok sevdiği kimsenin Ebubekir olduğunu sanmışlardı. Hz. Peygamber himmetini tamamen Allah Teâlâ'nın cemâl-i ilâhîsine bağladığını bildirmek için şöyle buyurmuştur:

> Eğer ben bir *halil* edinseydim muhakkak Hz. Ebubekir'i *halil* edinirdim. Fakat, sizin arkadaşınız (kendisini kastediyor) Allah'ın halilidir.[21]

Zahirde halk ile oturup-kalkmasına rağmen, sırran Allah'a yönelmek hasletlerini bir araya getirmek, ancak peygamberlik kuvvetiyle mümkün olur. Bu bakımdan her insanın, nefsine mağrur olup böyle yapabileceğini sanması uygun bir hareket değildir. Bir kısım velîlerin derecelerinin bu raddeye varması, hakîkatten uzak birşey değildir. Çünkü Cüneyd-i Bağdâdî'den şöyle nakledilir: 'Ben otuz seneden beri Allah ile konuşuyorum. Halk ise sanıyor ki kendileriyle konuşmaktayım'.

Böyle yapmak ancak şöyle bir kimse için müyesser olur ki, Allah'ın sevgisi onun bütün varlığını başka bir varlığın muhabbetine yer bırakmaksızın kaplamıştır. Böyle bir durum muhal değildir. Zira halkın sevgisiyle şöhret bulmuşların arasında bazı kimseler vardır ki, bedenleriyle halkın içindedir, fakat ne dediğini

21) Müslim

ve kendisine ne denildiğini bilmemektedir. Çünkü aşık olduğu mahlukun sevgisi, ifrat derecede onun herşeyine hâkim olmuştur. Belki dahası vardır: O kimse ki, herhangi bir hâdise başına gelip dünyevî işlerden birisini teşvik etmiştir, o kimse bu hâdiseyle o derece meşgul oluyor ki, halka karıştığı halde onları hissetmez, seslerini duymaz ve hareketlerini tefrik edemez. Çünkü hâdisenin dehşeti içerisinde bulunmaktadır. Ahiretin işi ise akıllıların nezdinde daha büyüktür. Bu bakımdan ahiret işinde böyle bir durum muhal değildir! Muhakkak ki bir çokları için, uzletten yardım beklemek daha iyidir. Nitekim hükemadan birine 'Onlar halvetten ve uzleti tercih etmekten neyi kasdettiler?' diye sorulduğunda, cevap olarak şöyle demiştir: 'Onunla devamlı düşünmeyi, ilimleri kalplerine yerleştirmeyi, böylece güzel bir hayatla yaşamayı, marifetin tadını çıkarmayı kasdettiler'.

Ruhbanlardan (âbidlerden) birine 'Sen tenhada olmayı ne kadar çok seviyorsun' denildiğinde, cevap olarak şöyle demiştir: 'Ben tek başıma değilim. Ben Allah Teâlâ ile beraberim. Allah'ın benimle münâcaat etmesini istediğim zaman, O'nun kitabını (açıp) okuyorum. Ben ona münâcaat etmeyi arzuladığım zaman, kalkıp namaz kılıyorum'.

Hükemadan birine şöyle denildi:

- Zâhidlik ve halvete çekilmek, sizi hangi hedefe götürdü?

- Allah ile ünsiyet kurmaya...

Süfyan b. Uyeyne der ki : İbrahim b. Edhem'le Şam'da karşılaştık. Kendisine 'Ya İbrahim! Sen (koskoca) Horasan tahtını terkettin' deyince, cevap olarak şöyle dedi: "Ben sadece burada yaşamanın zevkini tattım. Fitneden ötürü devamlı bir dağın tepesinden, öbür dağın tepesine kaçıyorum. Beni gören 'bu adam vesveseli veya hammal veya gemicidir' der".

Hasan Basrî'nin talebesi Gazvan Rekkâşi'ye denildi ki:

- Haydi senin gülmediğini kabul edelim. Fakat sen neden ihvanlarının yanında oturmaktan çekiniyorsun?

-Ben, nezdinde ihtiyacım bulunan zatla beraber oturmakta kalbimin rahatını görüyorum da ondan...

Hasan Basrî'ye şöyle denildi:

- Yâ Ebu Said! Şurada bir kişi var. Biz onu her gördüğümüzde tek başına ve bir direğin arkasında görüyoruz.

- Onu bir daha gördüğünüzde bana haber verin!

Birgün onu gördükleri zaman Hasan Basrî'ye 'İşte sana bahsettiğimiz kişi buradadır' dediler ve onu gösterdiler. Hasan Basrî onun yanına giderek dedi ki:

- Ey Allah'ın kulu! Görüyorum ki, tenhalık senin ruhuna işlemiştir. Neden halkla birlikte oturmuyorsun?

- Beni halk ile oturmaktan meşgul eden bir iş vardır.

- O halde Hasan dedikleri (şu vâiz) kişinin meclisine neden gidip onun yanında oturmuyorsun?

- Bir iş vardır, o beni hem halktan, hem de Hasan'ın yanında oturmaktan alıkoymaktadır.

- Allah sana rahmet eylesin! Nedir o seni meşgul eden iş?

- Ben nimet ile günah arasında sabah ve akşamlarım. Gördüm ki, nimete karşılık nefsimi Allah'ın şükrüyle meşgul ettirmem ve o günahtan tevbe istiğfar etmem gerekiyor.

- Ey Allah'ın kulu! Benim kanaatime göre sen Hasan'dan daha bilgin ve fakîhsin. Şimdi devam ettiğin yoldan ayrılma!

Rivayete göre Uveys-i Karânî oturuyordu. O esnada Hayyan'ın oğlu Herem onun yanına geldi. Uveys-i Karânî Herem'e 'Seni buraya getiren nedir?' diye sordu. Herem 'Seninle dost olmak için' dedi. Uveys 'Rabbini tanıyıp da başkasıyla dost olacak bir kimseyi ben göremiyorum'.

Fudayl b. İyaz şöyle der: "Gecenin geldiğini gördüğümde sevinir, 'rabbimle başbaşa kalırım' diye mırıldanırım. Sabahın yetiştiğini gürdüğümde halk ile karşılaşmaktan aciz olduğum için 'İnna lillahi ve innâ ileyhi râciûn' derim. Çünkü beni rabbimin ibadetinden meşgul edeceklerdir".

Zeyd oğlu Abdullah 'Cennet o kimseye olsun ki, bir anda hem dünya hem ahirette yaşıyor' dediğinde, kendisine 'Bu nasıl olur?' denir. O da şu cevabı verir: 'Dünyada Allah'a münâcaat eder, ahirette onun komşusu olur'.

Zünnûn-i Mısrî şöyle demiştir: 'Mü'min bir kimsenin sevinmesi ve lezzetlenmesi ancak halvette rabbinin münâcaatından gelir'.

Mâlik b. Dinar şöyle demiştir: 'Allah ile konuşmaktan zevk alıp, mahlukların konuşmasından müstağni olmayan kimsenin ilmi az, kalbi kör ve ömrü zayi olmuştur'.

İbn Mübarek şöyle demiştir: 'Allah'a yönelenlerin hâli ne güzeldir'.

Salihlerden birinden şöyle rivayet edilir: Ben Şam'ın bazı bölgelerinde gezdiğimde o dağlardan inen bir âbidle karşılaştım. Bana baktığı zaman, bir ağacın kovuğuna sığındı ve kendi kendisini gizlemeye çalıştı. Kendisine 'Sübhânallah! Sana bakmayı bana (çok mu görüyorsun?) Cimrilik mi yapıyorsun?' dedim. Bana şu cevabı verdi:

> Ben uzun zamandan beri bu dağda bulunuyorum. Kalbimi dünyadan ve dünya ehlinin aşkından soğutup tedavi etmeye çalışıyorum. Bu hususta uzun zahmet çektim. Ömrüm bitti. Allah Teâlâ'dan şunu istedim: Kalbimle mücahede ettiğim günlerden dolayı benim mükafat ve nasibimi vermesin. Böylece Allah Teâlâ kalbimi ıztıraptan sükûnete kavuşturdu. Bana yalnızlığı ve tenhayı hoş gösterdi. Sana baktığım zaman, ilk vaziyetime dönmekten korkuyorum. Bu bakımdan benden uzaklaş. Çünkü senin şerrinden, ariflerin rabbine sığınıyorum. Senin şerrinden âbidlerin dostu olan Allah'a iltica ediyorum.

Sonra, dünyada fazla kaldığımdan ötürü hasretler olsun bana diye bağırdı ve yüzünü benden çevirdi. Ellerini silkti ve dedi ki: 'Ey dünya! Benden uzaklaş! Benden başkasına süslen. Ehlini kandırmaya çalış'. Sonra şöyle dedi: 'Ariflerin kalbine hizmetin lezzetini, yalnızlığın aşkını atan Allah her türlü eksiklikten münezzehtir. Ne acaip bir şeydir ki, onların kalplerini, cennetlerin yâdedilmesinden, ela gözlü cennet kadınlarının hatırlanmasından gafil etmiştir. Himmetlerini zikrinde toplamıştır. Onların yanında, onun münacaatından daha lezzetli birşey yoktur'. Sonra 'kuddûs kuddûs' diye bağırarak uzaklaştı.

O halde anlaşıldı ki, halvete çekilmekte Allah'ın zikriyle ünsiyet vardır. Marifetini çokça elde etmek vardır.

Uyumak isterim.

Oysa uykum yok.

Belki ki, o esnada gelen hayâlin hayâlime rastlar.

Belki, senden gizlice nefsimle konuşurum.

Bu sırra binaen hukemadan biri şöyle demiştir: 'İnsanoğlu faziletten uzak olduğu için nefsinden nefret eder ve böylece halk ile karışması çoğalır. Onlarla bir araya gelmekle nefsinden vahşet ve nefreti uzaklaştırır'.

Bu bakımdan eğer faziletli ise, mutlaka tenhayı ister ki tenhada düşünce imkanını bulsun, ilim ve hikmeti elde etsin. 'Halk ile karışmak, iflas etmenin alâmetlerindendir' denilmiştir. O halde uzlete çekilme büyük bir faydadır. Fakat herkes için değil... Ancak birtakım has kullar içindir. Kimi zikrin devamıyla Allah'ın ünsiyetini kazanır veya fikrin devamıyla Allah Teâlâ'nın marifetinde tahkik sahibi olur, böyle bir kimse için halkla ilgili herşeyden uzaklaşmak daha faziletlidir. Çünkü ibadetlerin gayesi, muamelelerin meyvesi insanın Allah'ın dostu olarak ve Allah'ı bilerek ölmesi demektir. Allah'ın sevgisi ise, ancak zikrin devamından ötürü meydana gelen ünsiyetten gelmektedir. Allah'ın marifeti ise, ancak düşüncenin devamından neş'et eder. Bu iki hususta kalbin boşalmış ve temizlenmiş olması şarttır. Oysa insanlarla oturup-kalkınca kalp hiç de boş olamaz.

II. Fayda

Çoğu zaman halkla karışmaktan ötürü insanın başından geçen günahlardan, insanoğlu uzlete çekilmek sayesinde kurtulur. Bu günahlar da dört çeşittir:

a. Gıybet

b. Nemime (Koğuculuk, laf götürüp getirmek)

c. Riyâ

d. Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i an'il-münker yapmamak.

Gıybet

Mühlikât bölümünün dil âfetlerinden sözeden kısmında gıybetin yönlerini bildiğin zaman anlayacaksın ki, insanlarla otu-

rup-kalkınca gıybetten sakınmak gayet güçtür. Ancak sıddîklar bu durumda gıybetten kurtulurlar. Çünkü umumi olarak insanların âdeti halkın namusunu çiğnemek, onu âdeta meclislerinin meyvesi yapmak, onun tadından zevk almaktır. Onların yemeği ve lezzetleri gıybettir. Halvette vahşetlerinden ancak gıybet etmek suretiyle rahat bulurlar. Eğer onlarla oturup-kalkar, onlara uyarsan günahkar olup Allah'ın gazabına maruz kalırsın. Eğer sükût edersen, günahta ortakları olursun. Çünkü gıybetçileri dinleyen onlardan olur. Eğer gıybet yaptıklarını hoş görmezsen sana buğzederler. Gıybetini yaptıkları insanları bırakarak bu sefer sana yönelirler. Dolayısıyla gıybet üzerine gıybet yapmış olurlar. Çoğu zaman gıybet üzerine gıybeti yapa yapa artık gıybeti ve başkasına küfretmeyi hafif görmeye başlarlar!

Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i an'il-münker

Bu, dinin esaslarındandır. Bu bölümün sonunda geleceği gibi *emr-i bi'l mâruf ve nehy-i anil-münker* yapmak farzdır. İnsanlarla oturup-kalkan bir kimse ise, münkerâtı görmekten kurtulamaz. Münkerâtı gördüğünde susarsa Allah'a isyan etmiş olur. Onları önlemeye kalkışırsa, birtakım zararlara maruz kalır. Zira münkerâttan kurtulma isteği, çoğu zaman onu daha başlangıçta yakalayıp o münkerlerden daha büyük olan günahlara sürükler. Uzlete çekilmekte bu felâketten kurtulmak vardır. Zira bu hususta ihmalkârlık göstermek pahalıya mal olur. Onu yapmaya kalkışmak da gayet güçtür. Hz. Ebubekir ayağa kalkıp ashab-ı kirama şöyle hitap etti: 'Siz kendinize bakın, siz doğru yolda olduğunuz takdirde sapan kimse size zarar veremez' (Mâide/105) ayetini okuyup yeri olmayan mânâlara hamlediyorsunuz. Oysa ben Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim:

اِذَا رَأَى النَّاسُ الْمُنْكَرَ فَلَمْ يُغَيِّرُوهُ اَوْشَكَ اَنْ يَعُمَّهُمُ اللّٰهُ بِعِقَابٍ.

Halk yasak olan bir hareketi gördüğü zaman onu değiştirmezlerse Allah Teâlâ'nın tümünü kapsayıcı bir azap göndermesi pek yakın olur.[22]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

---

22) Tirmizî ve *Sünen* sahipleri

Allah Teâlâ kuluna şöyle sorar: 'Sen dünyada münkeri gördüğün zaman ona karşı çıkmaktan seni alıkoyan nedir?' Allah Teâlâ o kuluna eğer delili telkin ve ihsan ederse o kul şöyle der: 'Yâ rabbî! Senin affını ümit ettim. Halktan korktum. (Bu nedenle zahirde münkere karşı çıkmadım)'.[23]

Kişi, dövüleceğinden ve gücü yetmeyecek bir duruma düşeceğinden korktuğu zaman, durum böyledir. Bunun hudutlarını bilmek ve bunun için bir tarif yapmak gayet müşkildir. Bunda tehlike vardır. Uzlete çekilmekte ise, insanın kurtuluşu vardır. *Emr-i bi'l-mâruf ve nehy-i an'il-münker*'de birtakım husumetlerin alevlenmesi ve göğüslerin vesveselerinin tahrik edilmesi sözkonusudur.

Sizin arkanızdan nice nasihat sevkettim.

Oysa bazen nasihat kabul eden bir kimse öfkeden istifade eder.

Emr-i bi'l-mâruf'u tecrübe eden, çoğu zaman pişman olur. Çünkü emr-i bil-mâruf, eğri bir duvar gibidir. İnsanoğlu onu düzeltmek isterken neredeyse üzerine yıkılıverir. Üzerine yıkılıverdiği zaman der ki: 'Keşke ben onu eski halinde bıraksaydım!' Evet, eğer kişi kendisine yardım edip duvarı tutan ve duvarı (bir direğe dayatmak suretiyle) doğrultmaya yardım eden bir grubu bulursa düzeltir. Oysa sen bugün yardımcı bulamazsın. Bu bakımdan onları kendi halinde bırak, nefsini kurtarmaya çalış.

Riya

Riya, müzmin bir hastalıktır. Abdal ve Evtadlar bile çok zor kendilerini riyadan kurtarabilirler. Halkla oturup-kalkan herkes onlarla mudârâ eder. Halkla mudârâ edenin de, onlara riyakârlık yapması muhakkaktır. Onlara riyakârlık yapan bir kimse onların girdikleri girdaba girer. Onların helâk oldukları gibi, o da helâk olur! Riyanın en azı münafıklıktır. Çünkü sen düşman olan iki kişiyle oturup-kalktığın zaman herbiriyle gönlüne göre konuşmadığın takdirde ikisinin yanında da kötü ve düşman bir kimse olursun. Eğer onlara dalkavukluk yaparsan, o vakit insanların en

---

23) İbn Mâce

şerlilerinden olursun. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

تَجِدُونَ مِنْ شِرَارِ النَّاسِ ذَا الْوَجْهَيْنِ يَأْتِى هٰؤُلاَءِ بِوَجْهٍ وَهٰؤُلاَءِ بِوَجْهٍ.

İnsanların en kötüsü iki yüzlülerdir. Bu gruba bir yüzle, diğer bir gruba ise başka bir yüzle sokulur.[24]

Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

İki yüzlü bir kimse insanların şerlilerindendir. Şunlara bir, öbürlerine diğer bir yüzle sokulur.[25]

İnsanların arasına karışmakta, en azından onlara hevesli olduğunu göstermek ve bu hususta mübalağa etmektir. Bu kimse yalandan kurtulamaz. Yalan ya bunun temelinde veya mübalağalı kısmında vardır. Rastladığı kişinin hâlinden sormak suretiyle şefkatini izhar etmek ise katıksız münafıklıktır. Meselâ ‘sen nasılsın!’, ‘Aile efradın nasıl? dersin. Oysa kalbin adamın durumuyla zerre kadar ilgilenmemektedir.

Sırrî es-Sakatî der ki: ‘Eğer benim bir arkadaşım huzuruma gelirse, bende onu görünce sakalımı elimle düzeltmeye kalkışırsam, münafıkların defterine yazılmamdan korkarım’.

Fudayl b. İyaz tek başına *Mescid-i Haram*'da oturuyordu. Bir dostu yanına geldi. Dostuna ‘niye geldin?’ diye sordu. Dostu ‘Ey Ebu Ali! Seninle ünsiyet etmeğe geldim’ deyince, Fudayl şöyle dedi: ‘Allah'a yemin ederim, senin bu ünsiyetin herşeyden daha çok vahşete benziyor. Benim sana, senin de bana riyakârlık yapmamızı mı, senin bana, benim sana yalan söylememizi mi istiyorsun? Ya sen benim yanımdan kalkıp gideceksin veya ben!’

Âlimlerden biri şöyle demiştir: ‘Allah Teâlâ herhangi bir kulunu sevdiği zaman, onun başkaları tarafından bilinmemesini de sevmiş ve istemiştir’.

Tavus, Halife Hişam'ın huzuruna girdi ve şöyle dedi:

- Ya Hişam! Nasılsın?

---

24) Müslim, Buhârî

25) Müslim

- Bana niye *emir'ul-mü'minîn* diye hitap etmedin?

- Çünkü bütün müslümanlar senin halifeliğinde ittifak etmemişlerdir, böyle söylemekle yalancı olmaktan korktum.

Bu bakımdan herhangi bir kimse, bu şekilde sakınabiliyorsa, halkla oturup-kalksın. Aksi takdirde isminin münafıklar defterine yazılmasına razı olsun. Zira selef-i salihîn bir araya gelirlerdi. Nasıl sabahladın? 'Nasıl akşamladın?', 'Nasılsın', 'Hâlin nasıldır?' gibi sözlerinde riyadan kaçınırlardı. Bu suallerin cevabında da sakınırlardı. Onların sualleri dünyanın hâllerinden değil, dinî hâllerinden olurdu.

Hatem-i Esamm, Hamid Leffâf'e dedi ki:

- Nefsinde nasılsın?

- Afiyetteyim.

- Yâ Hâmid! Selâmet sırat köprüsünün ötesindedir, afiyet ise cennette.

İsa (a.s) 'Nasıl sabahladın?' denildiği zaman şöyle cevap veriyordu: 'Umduğumu ileride almaktan aciz, korktuğumu defetmeye gücü yetmez bir vaziyette sabahladım. Amellerimin rehini olarak sabahladım ki, hayrın tamamı benden başka zatın elindedir ve benden daha fakir bir kimse de yoktur'.

Hayseme'nin oğlu Rabia'ya 'Nasıl sabahladın?' denildiği zaman şöyle demiştir: 'Günahkarların zayıflarından olarak sabahladım. Rızkımızı tüketiyoruz, ecelimizi bekliyoruz...'

Ebu Derda'ya 'Nasıl sabahladın?' denildiği zaman 'Eğer ateşten kurtulursam hayır ile sabahladım' demiştir.

Süfyân es-Sevrî'ye 'Nasıl sabahladın?' denildiği zaman: 'Şunu şuna şikayet ettiğim, şunu şuna kötülediğim, şundan şuna kaçtığım halde sabahladım' diye cevap verdi.

Uveys-i Karanî'ye 'Nasıl sabahladın?' denildi. Cevap olarak şöyle dedi: 'Akşamladığı zaman sabaha varacağını bilmeyen, sabahladığı zaman da akşama varacağını bilmeyen bir kişi nasıl sabahlarsa ben de öyle sabahladım'.

Mâlik b. Dinar'a 'Nasıl sabahladın?' denildiğinde, cevap olarak dedi ki: 'Eksilen bir ömür ile artan günahlar arasında sabahladım'.

Hükemadan birine 'Nasıl sabahladın?' denildi. Şöyle cevap verdi: 'Ölümüm için hayatıma ve rabbim için nefsime razı olmadığım halde sabahladım'.

Başka bir hakîme 'Nasıl sabahladın?' denildi. Şöyle cevap verdi: 'Rabbimin rızkını yediğim ve düşmanı İblis'e itaat ettiğim halde sabahladım!'

Muhammed b. Vası'a 'Nasıl sabahladın?' dendiği zaman: 'Hergün ahirete bir konak yaklaşan bir kimse hakkında ne zannediyorsun?' cevabını verdi.

Hamid Leffaf'e 'Nasıl sabahladın?' denildiğinde şöyle dedi: 'Bir günün geceye kadar, afiyetini arzulamakta sabahladım'. Kendisine 'Hergün afiyette değil misin?' diye soruldu. Şöyle dedi: 'Afiyet bir gündür ki, o günde Allah'a isyan etmemiş olurum'.

Ölüm döşeğinde bulunan bir kişiye 'Nasılsın?' diye soruldu. Cevap olarak şöyle dedi: 'Uzak bir sefere azıksız çıkan, ünsiyetsiz ve vahşetli bir kabre girmek isteyen, delilsiz olarak adil bir padişahın huzuruna varmak durumunda olan bir kişinin hâli ne olabilir?'

Ebu Sinâ'nın oğlu Hasan'a 'nasılsın' denildiğinde cevap olarak şöyle demiştir: 'Ölüp, sonra dirilip, sonra hesaba çekilen bir kimsenin hâli ne olabilir?'

İbn Sîrin bir kişiye 'Nasılsın?' dedi. Kişi 'Boynunda beşyüz dirhem borç olduğu halde bir sürü çoluk çocuğun babası olan bir kimsenin hâli nasıl olsun?' diye cevap verdi. Bu söz üzerine İbn Sîrin evine döndü, adama bin dirhem para çıkarıp verdi ve dedi ki: 'Beşyüzüyle borcunu öde, beşyüzünü de kendine ve aile efradına sarfet'. İbn Sîrin 'Allah'a yemin olsun, bundan sonra hiç kimsenin hâlini sormayacağım' diye yemin etti.

İbn Sîrin işte bu nedenle yemin etti ve başkasının hâline ihtimam etmediği halde durumunu sormuş olmaktan ve böylece riyakar ve münafık olmaktan korktu. Çünkü selef-i sâlihînin suali dinî işlerdendi. Kalbin Allah'ın karşısındaki durumundan sorarlardı. Eğer dünya işlerinden sorarlarsa, bu ihtimam ettiklerinden neşet

ederdi. Adama ihtiyacını gidermek suretiyle yardım etmeye azimli olduklarından ileri geliyordu.

Biri şöyle demiştir:

> Ben birtakım insanlar biliyorum. Bir araya gelmezler. Fakat onlardan biri diğerine 'Bütün servetini ver' dese, tereddüt etmez verir. Şu anda ise bir kısım insanlar tanıyorum ki, hergün bir araya gelirler, birbirlerinin hâlini sorarlar, hatta bazısı evdeki tavuğu bile sorar, fakat hâlini sorduğu insan malından bir taneye muhtaç olursa onu dahi ondan esirger. Bu riya ve nifaktan başka birşey değildir.

Böyle bir sualin riya ve nifak olduğunun delili şudur. Sen adamı görürsün ki, karşısındaki adama 'Nasılsın?' der. Soran, sualinin cevabını beklemez sorulan da cevap vermekle değil, soru sormakla meşgul olur. Bunun hikmeti şudur: Onlar bilirler ki, bu sual ve cevaplar riya ve tekellüften başka birşey değildir. Onlar kalpleri kin ve nefretten uzak olmadığı halde dilleriyle sual sormaktadırlar!

Hasan Basrî şöyle demiştir: 'Selef-i sâlihîn ancak kalplerin selâmet bulduğu zaman karşısındaki insanlara *esselâmü aleyküm* derlerdi'. Hasan bunu söylerken sözünü yemin etmek suretiyle de tekîd etti ve devamla şöyle dedi: "Şimdi ise 'Nasıl sabahladın?', 'Allah sana afiyet versin', 'Nasılsın?', 'Allah seni ıslah eylesin' deniyor".

Eğer biz onların sözlerine yapışırsak keramet olmaz, bid'at olur. İster onlar bize kızsınlar, ister kızmasınlar.... Selef sadece *esselâmü aleyküm* demişlerdir. Çünkü 'Nasıl sabahladın?' cümlesiyle konuşmaya başlamak bid'attır.

Bir kimse Ebubekir b. Ayyaş'a[26]: 'Nasıl sabahladın?' dediği zaman, ona cevap vermediği gibi 'Bizi bu bid'atın şerrinden selâmet bırak' diye çıkışmış ve şöyle demiştir: "Bu bid'at Şam'da *Amevas* (Kudüs'e yakın bir yer) vebası diye bilinen hastalık zamanında ölüm çoğaldığı bir anda ihdas edilmiştir. O zamanda kişi arkadaşıyla sabahleyin karşılaşınca 'Nasıl sabahladın?', akşam rastlayınca 'Nasıl akşamladın?' diye sorardı".

---

26) Kûfeli meşhur kurralardandır. İsminde ihtilaf vardır. En güvenilir rivayete göre ismi Şu'be'dir. H. 94 senesinde 100 yaşında iken vefat etmiştir.

Bütün bu nakillerden gayem, âdetlerin çoğunda iki kişinin bir araya geldi mi tasannu, riya ve nifakın çeşitlerinden uzak olamadığını göstermekti. Oysa bütün bunlar kötülenmiştir. Bazısı mahzurlu, bazısı mekruhtur. Uzlete çekilmekte ise, bütün bunlardan kurtuluş vardır. Çünkü halk ile bir araya gelen kimse onların âdetiyle onlara muamele yapmazsa, ona buğzederler, sakil telakki ederler, gıybetini yaparlar, âdeta ona eziyet vermek için seferber olurlar. Bu bakımdan onun için söylediklerinden ötürü onların dinleri gider. Onun da onlardan intikam almak için hem dini, hem de dünyası gider!

Tabiatın, insanların ahlâk ve amellerinden çalması meselesine gelince, bu gizli bir hastalıktır. Gafiller değil, akıllılar bile onu çok az hisseder ve uyanırlar. İnsan fâsık bir kimse ile bir müddet beraber oturdu mu, o insan, kalbinden fasığı tenkid etmesine rağmen, eğer fasıkla oturmadan önceki hâliyle şimdiki hâlini kıyas ederse, fesattan nefret etmek ve fesadı sakil saymak hususunda, iki hâlin arasında bariz bir ayrılık görecektir. Zira fesad çok görüldü mü artık tabiata kolay gelir. Onun tehlikesi ve ona karşı olan kalpteki ürkeklik yok olur. Oysa insanoğlunu fesad işlemekten alıkoyan ancak kalbinin fesada karşı olan nefretidir. Fazla müşahede etmekten ötürü fesad, kalbe hafif görünmeye başladığı zaman, artık onu alıkoyan kuvvetin nerde ise, silinip gitmesi muhtemeldir.

Tabiat ona veya onun altındaki bir duruma meyleder. Ne zaman tabiat -başkasından gördüğü büyük günahları- görmeye başlarsa artık kendi işlediği küçük günahlar gözünde hafif görünmeye başlar! Bunun içindir ki, zenginlere bakan bir kimse, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerle alay etmeye başlar. Onlarla oturması, kendisine verilen nimetleri küçük görmesine sebebiyet verir. Böyle bir kimseye verilen nimetlerin büyük görülmesi fakirlerle oturmayı tercih etmesiyle ancak mümkün olur. Böylece Allah'a itaat edenlere veya isyan edenlere bakmak da tabiatta bu tür bir tesir bırakır. Bu bakımdan herhangi bir müslüman nazarını sadece ashabın ve tabiinin ibadet yönlerine ve dünyadan kaçmalarına teksif ederse, böyle yaptığı müddetçe kendi nefsine küçük ve ibadetine de hiç gözüyle bakar. Nefsini kusurlu gördükçe daha fazla gayret gösterir, ibadetini kemâle erdirmeye yönelir. Ashab-ı kirâm ve tabiine uymasının tam olmasına gayret eder.

Kim bu zamandakilerin hâllerine, onların Allah'tan yüzçevirip dünyaya daldıklarına bakıp âdet edindikleri günahlara dikkat ederse, kalbinde rastladığı ve hayra iteleyici az bir rağbeti, büyük birşey olarak görür, böbürlenir ve böylece helâk girdabının tam ortasına girmiş olur. Tabiatın değişmesinde sadece *hayır* ve *şerr* kelimelerini işitmek bile yeterlidir. Görülmesi nerede kalır? İşte bu incelikle Hz. Peygamber'in aşağıdaki sözünün sırrı anlaşılır.

عِنْدَ ذِكْرِ الصَّالِحِينَ تَنْزِلُ الرَّحْمَةُ.

Sâlihler anıldığı zaman rahmet nazil olur.[27]

Rahmet, ancak cennete girmek, Allah'a kavuşmak demektir. Salihler anıldığı zaman bu durum meydana gelmez. Fakat onun sebebi meydana gelir. O sebep de kalpten gelen bir istek, salihlere uymayı gerektiren bir harekettir. Bu hareketi körleten, kusur ve günahtan uzaklaşmaktır. Rahmetin başlangıcı hayrı yapmak, hayrı yapmanın başlangıcı rağbet ve iştiyaktır. Rağbet ve iştiyakın başlangıcı da salihlerin durumlarını anmaktır. İşte rahmetin inişinin mânâsı budur.

Zeki bir kimsenin nezdinde bu sözden çıkan mânâ tıpkı onun aksinden anlaşılan mânâ gibidir. Şöyle ki, fasıklar anıldığı zaman lanet iner. Çünkü fasıkları çokça anmak tabiata günah işlemeyi kolaylaştırır. *Lânet* ise, uzaklık demektir. Allah'tan uzaklaşmanın başlangıcı günahlardır ve Allah'tan yüz çevirmektir. Geçici zevk ve safalara ve şehvetlere, meşrû olmayan bir şekilde dalmaktır. Günahların başlangıcı günahın ağırlığının ve çirkinliğinin kalpten düşüşüdür. Bu ağırlıkların kalpten düşüşünün başlangıcı ise, günahları çokça işitmek suretiyle onlarla bir nevi ünsiyet kurmakla meydana gelir.

Madem ki salih ve fasıkları anmanın durumu budur, acaba onları bilfiil görmeyi nasıl telakki edersin? Hz. Peygamber (s.a) bunu açıkça belirterek şöyle buyurmuştur:

---

27) Irâkî bu hadîsin *merfû* hadîslerden bir aslı olmadığını, ancak İbn'ul-Cevzî tarafından Süfyan b. Uyeyne'nin sözü olduğunun iddia edildiğini kaydeder.

مَثَلُ الْجَلِيسِ السُّوءِ كَمَثَلِ الْكِيرِ اِنْ لَمْ يُحْرِقْكَ بِشَرَرِهِ عَلِقَ بِكَ مِنْ رِيحِهِ.

Kötü arkadaşın misali demirci körüğünün misaline benzer. Eğer kıvılcımlarıyla seni yakmazsa, kokusundan birşeyler mutlaka sana bulaşır.[28]

Nasıl körüğün kokusu insanın haberi olmaksızın elbisesine bulaşıyorsa, öylece, insanın haberi olmaksızın fesadlık da insanın kalbine kolay gelir. Hz. Peygamber devamla şöyle buyurmuştur:

İyi arkadaşın misali, misk satanın misaline benzer. Eğer miskinden sana birşey hibe etmese bile onun kokusunu alırsın.

İşte bu sırra binaen derim ki, herhangi bir kimse bir âlimin kusurunu biliyorsa, onu söylemek iki illet ve sebepten dolayı haramdır. O illetlerden biri; âlimin kusurunu söylemenin gıybet oluşudur. İkincisi -ki en felâketlisi budur- âlimin işlediği kusuru söylemek, dinleyenlere o kusuru işlemeyi kolaylaştırır. Onu işlemek hususundaki korku onların kalplerinden gider. Dolayısıyla o kusuru söylemek, o günahı rahatça işlemeye sebep olur! Zira kişi o günahı işlediği zaman, birisi ayıplarsa derhal ayıplayanın sözünü reddederek der ki: 'Benim gibi bir insandan böyle bir günahın çıkması neden tuhaf görünüyor? Hatta hepimiz böyle günahlar işlemeye mecburuz. Hatta âlim ve abidler de bunu işlerler!' Eğer kişi bir âlimin böyle bir günahı işlemeyeceğine ve âdet edinmeyeceğine inanıyorsa ve Allah'ın tevfikine mazhar olan bir kimse böyle yapmaz kanaatinde bulunuyorsa, bu günahı işlemek, ona gayet zor gelecektir. Nice şahıslar vardır ki, dünyaya dalar, mal toplamak için hırsla çalışır. Riyaset sevgisinde, süsünde battıkça batar. Riyasetin ve dünyanın kötülükleri onun nefsine gayet kolay gelir ve iddia eder ki, sahabe-i kiram da nefislerini riyaset sevgisinden alıkoymamışlardır. Çoğu zaman da riyaset sevgisi hususunda Hz. Ali ile Muaviye'nin durumuyla istidlâl ve iştişhad eder. Bu mücadelenin hakkı aramak için olmadığını tahmin eder. 'Bu mücadele riyaset içindir' der. İşte bu inanç yanlıştır. Kişiye riyasetten gelen günahları kolaylaştırır. Kötü tabiat, düşüşlerin arkasında gitmeye meyleder! Hasenattan yüz çevi-

28) Müslim ve Buhârî

rir. Belki düşüş olmayan şeylerde bile düşüşü takdir etmeye kalkar. Onu şehvetinin isteği üzerine hamledip onunla kendisini makbul göstermeye çalışır. Bu, şeytanın hilelerinin inceliklerindendir. Bunun için Allah Teâlâ bu hilelerde şeytanın burnunu yere sürten kullarını şu ayetle vasıflandırmıştır.

Onlar sözün en güzeline uyarlar.

(Zümer/18)

Hz. Peygamber ise şöyle buyurmuştur:

مَثَلُ الَّذِى يَجْلِسُ يَسْتَمِعُ الْحِكْمَةَ ثُمَّ لاَيَعْمَلُ اِلاَّ بِشَرِّ مَا يَسْتَمِعُ كَمَثَلِ رَجُلٍ اَتَى رَاعِيًا فَقَالَ لَهُ: يَارَاعِى اُجْزُرْ لِى شَاةً مِنْ غَنَمِكَ فَقَالَ اذْهَبْ فَخُذْ خَيْرَ شَاةٍ فِيهَا فَذَهَبَ فَاَخَذَ بِاُذُنِ كَلْبِ الْغَنَمِ.

O kimse ki, oturup hikmeti dinler. Sonra dinlediğinin şerli kısmıyla amel eder. Onun misali, şu kimsenin misaline benzer ki çobana gelip 'Ey çoban! Bana koyunlarından bir koyun ver!' der. Çoban kendisine 'Git, koyunlar içerisinden en iyisini kendin al!' der, o da gider koyunları koruyan köpeğin kulağından tutar.[29]

İşte imamların hatalarını nakleden kimse için de bu misal geçerlidir. Bir şeyin tekrarından ve görünmesinden ötürü onun kalpten düşeceğine işaret eden hâdiselerden biri de şudur: İnsanların çoğu, herhangi bir müslümanı Ramazan ayında orucunu yerken gördükleri zaman, bu hâdiseyi oldukça çirkin görürler. Oysa bu kimseler beş vakit namazlarını vaktinde kılmayan birçok kimseleri görürler de tabiatları bu namaz kılmayanlardan, orucunu tutmayanlardan olduğu gibi nefret etmez. Oysa bir tek namazın -bir kavle göre- terkedilmesi küfrü gerektirir. Diğer bir kavle göre terkedenin boynunun vurulmasını gerektirir. Bütün Ramazan orucunun terki ise, hiç kimseye göre böyle birşeyi gerektirmez. Peki bunun sebebi namazın hergün tekerrür etmesi ve namaz hakkında gösterilen hassasiyetin çok olmasından başka ne olabilir? Elbette sebebi budur. Bu bakımdan görünmesinden ötürü kalp-

29) İbn Mâce

teki tesiri azalır! Şöyle ki: Eğer fakîh bir kimsenin (erkekler için haram olan) ipekli bir elbiseyi veya altın bir yüzüğü kullandığı veya gümüş bir kaptan içtiği görülürse, nefisler bunu acaip karşılarlar. Şiddetle hücum ederler. Oysa uzun süren bir mecliste görülür ki, insanların gıybetinden başka birşey konuşulmaz ama yine de kimsenin kalbi tınmaz. Oysa gıybet zinadan daha kötüdür! Zinadan daha kötü olan gıybet, ipekliyi giymekten nasıl daha kötü olmaz? Fakat gıybetçileri çokça görmek, gıybetin kalpteki tesirini düşürüp nefis için yapılmasını kolaylaştırmıştır.

Bu bakımdan bu incelikleri kavramak için uyan! Arslandan kaçtığın gibi, insanlardan kaç. Zira onlardan ancak dünyadaki hırsını artıran, seni ahiretten gafil kılan, günahları işlemeyi sana kolaylaştıran, başlangıçtaki rağbetini zayıflatan manzaraları görürsün. Eğer görülmesi ve ahlâkı sana Allah'ı hatırlatan bir arkadaş bulursan onun eteğine sarıl ve ondan ayrılma. Onu kendin için bir ganimet say. Onu hiçbir zaman hakir görme. Zira böyle bir arkadaş, akıllı kimsenin ganimeti, mü'min kimsenin de kaybolan servetidir. Anlaşılmıştır ki, salih arkadaş, tek başına oturmaktan daha hayırlıdır. Tek başına oturmak da kötü arkadaştan daha hayırlıdır. Sen bu mânâları anladıktan sonra durumunu inceler, kendisiyle oturup-kalktığın herhangi bir kimsenin haline baktığında ondan uzak durup uzlete çekilmek mi veya onunla haşır-neşir olmak mı senin için daha hayırlıdır, derhal kestirebilirsin! Sakın mutlak mânâda uzlete çekilmek daha hayırlıdır veya mutlak mânâda halk arasına karışmak daha hayırlıdır şeklinde iddiada bulunma. Birisinin diğerinden daha üstün olduğunu mutlak mânâda savunma. Zira tafsil edilmiş veya tafsile muhtaç olan şey hakkında mutlak olarak 'hayır' veya 'evet' demek katıksız bir yalandır. Mufassal birşeyin hakkı, ancak tafsilat ve açıklama yapmaktır.

III. Fayda

Fitne ve husumetten kurtulmak, din ve nefsi, fitneye dalmaktan korumak ve fitnenin tehlikelerine maruz kalmaktan kaçınmaktır. Memleket çok az zaman taassuplar, fitneler ve husumetlerden uzak kalır. Bu bakımdan insanlardan uzak olan bir kimse bütün bunlardan selâmet kalır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) Abdullah b. Amr b. el-As'a fitneden bahsederek fitneyi vasıflandırdığında şöyle hitap etti:

اِذَا رَأَيْتَ النَّاسَ مَرِجَتْ عُهُودُهُمْ وَخَفَتْ اَمَانَاتُهُمْ وَكَانُوا هٰكَذَا (وَشَبَّكَ بَيْنَ اَصَابِعِهِ) قُلْتُ اِذَا كَانَ هٰكَذَا فَمَاذَا تَأْمُرُونِى؟ فَقَالَ: اِلْزَمْ بَيْتَكَ وَاَمْلِكْ عَلَيْكَ لِسَانَكَ وَخُذْ مَاتَعْرِفُ وَدَعْ مَا تُنْكِرُ وَعَلَيْكَ بِاَمْرِ الْخَاصَّةِ وَدَعْ عَنْكَ اَمْرَ الْعَامَّةِ.

- İnsanların sözlerinin sallantıda olduğunu, emanetlerinin azaldığını ve (parmaklarını birbirine geçirerek) şöyle olduklarını gördüğün zaman...

- Ya Rasûlüllah! Böyle olduğunu gördüğüm zaman ben ne yapmalıyım?

- Evinden çıkma, diline hakim ol, bildiğini al, bilmediklerini bırak. Havassın işiyle meşgul ol. Avamın işini ise bırak.[30]

Ebu Said el-Hudrî Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

Kişinin en hayırlı malının dağların başında ve yağmurun isabet ettiği yerlerde otlattığı koyun sürüsü olma zamanı yaklaşıyor. Bu kişi dağların bir tepesinden öbür tepesine dinini fitneden kaçırmaktadır![31]

Abdullah b. Mes'ud Hz. Peygamber'in şu hadîsini rivayet eder:

سَيَأْتِى عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لاَيَسْلَمُ لِذِى دِينٍ دِينُهُ اِلاَّ مَنْ فَرَّ بِدِينِهِ مِنْ قَرْيَةٍ اِلٰى قَرْيَةٍ وَمِنْ شَاهِقٍ اِلٰى شَاهِقٍ وَمِنْ حَجَرٍ اِلٰى حَجَرٍ كَالثَّعْلَبِ الَّذِى يَرُوغُ.

- İnsanların üzerine bir zaman gelecektir ki, dindarın dini sağlam kalmaz. Ancak dinini bir köyden diğer bir köye, bir dağın tepesinden diğer bir dağın tepesine, bir taştan diğer bir taşa (veya bir delikten diğer bir deliğe) kurnaz tilki gibi (kaçıran bir kimse bu hükmün dışında kalacaktır!'

- Ey Allah'ın Rasûlü! Bu hâdise ne zaman olacaktır?

---

30) Ebu Dâvud, Nesâî

31) Buhârî

- O zaman, kazanç Allah'a karşı günahları işlemek suretiyle elde edilir! İşte o zaman geldiğinde bekar kalmak zamanı gelmiş demektir.

- Bu nasıl olur? Oysa sen bize evlenmeyi emrettin?

- O zaman gelip çattığında kişi annesinin ve babasının eliyle helâk olur. Eğer anne ve babası yoksa hanımının ve çocuğunun eliyle helâk olur. Eğer o da yoksa akrabasının eliyle helâk olur!

- Bu nasıl olur?

- Kişiyi elinin darlığından ve fakirliğinden dolayı ayıplarlar! O da gücünün yetmediği işlere kalkışır. Öyle ki bu işler kendisini felaketin ortasına sürükler!.[32]

Bu hadîs-i şerif, her ne kadar bekarlık hakkında varid olmuş ise de, uzlete çekilmek de bu hadîsten anlaşılır. Zira evli bir kimse geçimini temin etmek ve halk ile karışmaktan kurtulamaz. Sonra kazanç da ancak Allah'a isyan etmek suretiyle elde edilir. Ben şu zaman o zamandır demiyorum. Belki (Hz. Peygamber'in söylediği) o zaman bizim bu asrımızdan birkaç asır önce tahakkuk etmiştir. Onun içindir ki Süfyan şöyle demiştir: 'Yemin ederim, bekar kalmak gerekli olmuştur'.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a) fitne ve herc günlerinden bahsetti. Şöyle sordum:

- *Herc* ne demektir?

- Kişi yanına oturduğu arkadaşından emin olmadığı zaman demektir.

- Eğer o zamana yetişirsem bana ne yapmamı emredersin?

- Nefsini ve elini tut (onlara hâkim ol) ve evine gir!

- Eğer kişi gelip evimde beni taciz ederse ne yapmalıyım?

- Odana gir!

- Eğer odama girerse ne yapayım?

---

32) Ebu Nuaym, *Hilye*; Beyhakî, *Zühd*; Halilî, *Tarih*

- Mescidine gir ve şöyle yap, (O esnada Hz. Peygamber mübarek bileğini tuttu) ve ölünceye kadar 'Rabbim Allah'tır' de.[33]

Sa'd b. Ebî Vakkas, Muaviye döneminde Muaviye'ye karşı çıkmaya davet edildiğinde cevap olarak şöyle demiştir:

> Hayır çıkmam! Ancak bana iki gözü ve dili olan bir kılıç verirseniz o zaman savaşırım. O kılıç gözü ile görmeli, diliyle de 'İşte bu kâfirdir' demeli ki ben de onu öldüreyim; 'Şu da mü'mindir' demeli ki ben de ondan elimi çekeyim sakınayım.

Sonra şöyle devam etti:

> Bizimle sizin misaliniz, bembeyaz bir yolun üzerinde bulunan bir kavmin misaline benzer ki o kavim bu apaçık yoluna devam ederken, ansızın bir kasırga koptu ve bunlar yollarını şaşırdılar. Böylece yolun çıkarılması bunlara zor geldi. Bazıları 'yol sağda kaldı' deyip sağa doğru gittiler. Böylece şaşırdılar ve sapıttılar. Bazıları 'solda kaldı' deyip sola doğru devam ettiler. Onlar da şaşırıp sapıttılar. Başkaları oldukları yerde kalakaldılar ki, rüzgar dinip yol görününceye kadar... O zaman sefere çıktılar.

İşte böylece Sa'd b. Ebî Vakkas ve beraberinde bir cemaat uzlete çekildiler ve fitneden uzak durdular.

İbn Ömer'den şöyle rivayet ediliyor: İbn Ömer'e Hz. Hüseyin'in (r.a) Irak'a gitiği haberi geldiği zaman İbn Ömer Hz. Hüseyin'in arkasına düşüp üç günlük bir mesafeden sonra Hz. Hüseyin'e yetişti ve şöyle dedi:

- Nereye gidiyorsun?

Hz. Hüseyin'in yanında tomar tomar kağıtlar vardı. Dedi ki:

- İşte bunlar Iraklıların mektuplarıdır.

- Sen onların mektuplarına aldanma. Onlara gitme!

Fakat bütün bu ısrara rağmen Hz. Hüseyin gitmekte direndi. Bunun üzerine İbn Ömer, Hz. Hüseyin'e şöyle hitap etti: O halde ben size Hz. Peygamber'in bir hadîs-i şerifini hatırlatayım:

---

33) Ebu Dâvud

Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber'i dünya ile ahiret arasında muhayyer bıraktı. Hz. Peygamber ahireti dünyaya tercih etti. Sen ise Hz. Peygamber'in bir parçasısın. Allah'a yemin ederim, siz *ehl-i beyt*'ten kıyamete kadar hiç kimse dünyaya hâkim olamayacaktır. Sizi dünyaya hâkim olmaktan alıkoyan şey, sizin için dünyadan daha hayırlı olan bir iştir.

İbn Ömer'in rivayet ettiği bu hâdise rağmen yine Hz. Hüseyin dönmeye razı olmadı. Bunun üzerine İbn Ömer Hz. Hüseyin'in boynuna sarılarak hüngür hüngür ağladı ve dedi ki: 'Ben seni bir ölü veya bir esir olarak Allah'a emanet ediyorum'.[34]

Ashâb-ı kirâmdan onbin kişi vardı. Oysa fitne zamanında kırk kişiden fazlası gizlenmedi. Tavus evinde oturuyordu. Ona 'Neden evinden çıkmıyorsun?' denildiği zaman şöyle dedi: 'Beni çıkarmayan zamanın fesadı, hükemanın zâlimliğidir'.

Urve b. Zübeyr *Akik* adlı yerde köşkünü yaptıktan sonra oraya çekildi ve dışarı çıkmadı. Kendisine 'Sen saraya kapanıp Hz. Peygamber'in mescidini niçin terkettin?' diye sordukları zaman şu cevabı verdi: 'Sizin mescidleriniz levhiyatla, çarşılarınız fesad ile doludur. Fahişelik yollarınızda yükselmektedir. Şu köşkün içinde sizin içinde bulunduğunuz felaketten emin kalmış olurum'.

Durum bu iken, husumetler ve fitne merkezlerinden sakınmak, uzlete çekilmenin faydalarından birisi olur.

IV. Fayda

Halkın şerrinden kurtulmaktır. Zira halk bazen aleyhinde konuşmak suretiyle sana eziyet verir. Bazen de sû-i zan ve itham etmek suretiyle... Diğer bir zaman yerine getirilmesi zor olan şeyle eziyet verirler. Bazen senden akıllarının ermediği amel ve sözleri görürler. Onu, fırsat kendilerine düştüğünde şer için kullanmak üzere ellerinde tutarlar. Sen onlardan uzak durdukça bütün bu durumlardan korunma külfetine girmezsin. Bu sebebe binaen hükemadan biri başkasına dedi ki: 'Sana onbin dirhemden daha hayırlı iki beyit öğreteceğim'. O da 'Onlar nedir?' diye sorunca şöyle dedi: 'Gece konuştuğun zaman yavaş ol! Gündüz konuştuğun

---

34) Taberânî, Bezzar

zaman, önce etrafını süz! Çünkü söz ağzından çıktıktan sonra bir daha geri dönmez. İster iyi, ister kötü olsun'.

Şüphe yoktur ki, insanlara karışan, çalışmalarında onlara ortak olan bir kimse, hakkında hased eden ve su-i zan yapan düşmandan kurtulamaz ve insanlara karışan bir kimse vehmeder ki, karşısındaki düşman daima düşmanlık için hazırlanmakta, kendisi için tuzak kurmakta, tehlike ve desise ile arkasında gezmektedir. Çünkü insanlar birşey hakkında muhteris oldukları zaman, her bağırmayı korkularından kendi aleyhlerinde sanırlar!

İnsanların hırsı dünya için kabardıkça kabarmış olduğundan onlar başkasının da dünyaya haris olduğunu sanırlar. Nitekim Mütenebbî şöyle demiştir: 'Kişinin yaptığı kötü olduğu zaman zanları da kötü olur. Âdet edinmiş olduğu vehmi derhal şüphenin kapkaranlık bir gecesine dalar ve devam eder'.

Denildi ki: 'Kötü insanlarla oturup-kalkmak, iyi insanlar hakkında su-i zan yapmayı doğurur'. İnsanın tanıdıklarından gördüğü kötülükler ve oturup kalktığı kimselerden çektiği ızdırap pek çoktur. Biz bunun izahını uzun uzadıya yapmayacağız. Zira bizim şimdiye kadar zikrettiklerimizde bunun tümüne birden işaret vardır. Uzlete çekilmekte ise, bütün bunlardan kurtuluş vardır. Uzleti tercih eden kimselerin çoğu buna işaret etmişlerdir. Ebu Derdâ (r.a) şöyle demiştir: 'Tecrübe ettiğin zaman buğzedersin'. Ebu Derdâ'nın sözü *merfû hadîs* olarak da rivayet edilmiştir.

Şair şöyle der: 'Kim insanları övüp onları denememişse, o kimse daha sonra onları denediği zaman övdüklerini kötüler. Rahatı yalnızlıkta görür. En yakın ve en uzak kimselerden nefret eder'.

Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Uzlete çekilmekte, kötü arkadaştan kurtuluş vardır!'

Abdullah b. Zübeyr'e[35] neden Medine'ye gelmediği sorulduğunda, 'Niye geleyim ki, orada ancak başkasının nimetine

---

35) Abdullah, Hz. Ebubekir'in kızı Esma'dan doğmuştur. Hicretten sonra ilk doğan çocuk Abdullah'tır. Annesinin karnındayken annesi hicret etmiş ve kendisi hicretten sonra dünyaya gelmiştir. Hz. Peygamber vefat ettiğinde, dokuz yaşında idi. Fasih konuşan bir kimseydi. Muaviye'nin oğlu Yezid öldükten sonra, H. 64 senesinde Mekke'de müslümanlar Abdullah'a biat ederek onu halife seçtiler ve o da Hicaz, Irak'ın iki parçası, Yemen, Mısır ve

haset eden veya başkasının felaketiyle sevinen kimseler kalmıştır' diye cevap vermiştir.

İbn Semmak diyor ki: Bir arkadaşımızdan şöyle mektup aldık: "Hamd ve salavattan sonra; halk daha önce tedavide kullanılan ilaç idi. Şimdi ise, devası bulunmayan bir dert olmuşlardır. Bu bakımdan arslandan kaçtığın gibi onlardan kaç! Bedevîlerden biri ağacın altında oturuyor, onu besliyor, suluyor, etrafını süpürüyor ve diyordu ki: 'Bu ağaç benim dostumdur. Onda üç haslet vardır: a) Benden dinledi mi, gidip beni başkasına jurnal etmez, b) Eğer onun yüzüne tükürürsem benim bu eziyetime katlanır, c) Eğer ona kızıp döver, hakaret edersem o bana hiç hırslanmaz ve kızmaz. Bedevînin bu sözleri, beni arkadaşlar hakkında zahid kıldı. (Artık arkadaşlık yapılacak kimse bulamıyorum)".

Seleften biri, kitapları mütalaa etmeye ve mezarlar arasında oturmaya başlamıştı. Kendisine 'neden böyle yapıyorsun?' denildiği zaman, şöyle dedi: 'Tek başıma oturmaktan daha selâmetli, kabirlerden daha ibretli ve kitaplardan daha faydalı bir dost bulamadım da ondan...'

Hasan Basrî şöyle anlatmaktadır: Hacca gitmek istedim. Sabit el-Bennanî benim hacca gideceğimi işitmiş, gelip bana dedi ki:

- İşittiğime göre, sen hacca gitmek istiyorsun? Ben de sana arkadaş olmak istiyorum.

- Allah senden razı olsun! Bırak da biz Allah Teâlâ'nın üzerimize gerdiği örtü altında birbirimizle muaşeret edip geçinelim. Çünkü, eğer arkadaşlık yaparsak, birbirimizden nefret etmeyi gerektirecek hareketler görmekten korkuyorum!

Hasan Basrî'nin bu sözü uzlete çekilmenin diğer bir faydasına işarettir. O da örtünün, din, mürüvvet, ahlâk, fakirlik ve diğer kusurlar üzerine gerili kalmasıdır.

Allah Teâlâ, örtülü kalanları överek şöyle buyurmuştur:

Şam topraklarının çoğunu ele geçirdi. Halifeliği dokuz sene sürdü. Daha sonra Abdülmelik b. Mervan zamanında (H. 122 yılı, bir salı günü) Mekke'de Haccac-ı Zâlim tarafından öldürüldü.

(Sadakalar) şu fakirlere mahsustur ki, Allah yolunda kapanıp kalmışlardır. Bilmeyen, utangaçlıklarından dolayı onları zengin sanır.

(Bakara/273)

Şair şöyle der: 'Eğer hür bir insanın elinden nimet çıkarsa Bu onun için ayıp ve ar değildir. Ancak ar ve ayıp odur ki, kişiden iyilik soyulsun'.

İnsan, din ve dünyasında, ahlâk ve işlerinde kusurlardan uzak değildir. En iyisi din ve dünyasında örtünmektir. Onlar açıkta olursa selâmette kalamaz. Ebu Derda şöyle demiştir: 'Halk, dikensiz yapraklar idi. Fakat bugün insanlar yapraksız diken oluverdiler'.

Ebu Derda'nın yaşadığı zamanın hükmü buysa -ki o birinci asrın sonunda yaşıyordu- artık o asırdan sonra gelen asrın şer olduğunda şüphe etmek uygun bir hareket olur mu?

Süfyan b. Uyeyne diyor ki: Süfyân es-Sevrî hayatta iken ve uyanıkken, öldükten sonra da rüyamda bana şöyle dedi: 'Halkı az tanı! (veya halkı tanımayı azalt). Çünkü halktan kurtulmak zordur. Ben, hoşuma gitmeyen şeyleri tanıdıklarımdan gördüm'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Dinar oğlu Malik'e geldim. Tek başına oturuyordu. Baktım ki, bir köpek çenesini ayaklarının üzerine koymuştu. Ben köpeği kovmak istedim. Bana şöyle dedi: 'Onu kovma! Bu hayvancağız ne zarar verir ne de eziyet. O kötü arkadaştan hayırlıdır'.

Birisine denildi ki:

- Halktan uzak kalmaya seni zorlayan nedir?

- Ben haberim olmaksızın, dinimden olmaktan korktum.

Bu zatın sözü işaret eder ki, insanın tabiatı kötü arkadaşın huylarından etkilenir.

Ebu Derdâ şöyle demiştir: 'Allah'tan korkunuz, halktan da uzak durunuz. Zira halk herhangi bir devenin sırtına binmişse, mutlaka onu yara ve bereler içerisinde bırakmışlardır. Herhangi bir atın sırtına binmişlerse, sırtını şerha şerha yapmışlardır.

Herhangi bir mü'minin kalbine oturmuşlarsa, muhakkak onu tahrip etmişlerdir'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Tanıdıkları azalt! Çünkü tanıdıkları azaltmak, hem senin dinin, hem de kalbin için daha selâmetlidir. Hakların boynundan düşmesi için daha hafiftir. Zira tanıdıklar çoğaldıkça hakları da o nisbette çoğalır ve o hakları yerine getirmek zorlaşır'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Tanıdıklarını tanımamazlıktan gel! Tanı-madıklarınla tanışma!'

V. Fayda

Uzlet sayesinde halkın senden ümitleri ve senin de halktan beklediklerinin kesilmesidir. Halkın senden ümitlerinin kesilmesine gelince, burada birçok faydalar vardır. Çünkü halkın rızası öyle bir uzaklıktır ki, bir türlü kavuşulmaz. Bu bakımdan kişinin kendi nefsinin ıslahıyla meşgul olması daha iyidir. Oturup-kalktığı insanlara karşı yerine getirilmesi gereken hakların en rahat ve en kolayı, cenazesinde hazır bulunmak, hasta iken ziyaret etmek, düğünler de ve evliliklerinde hazır bulunmaktır. Bütün bunlarda vaktin zayi edilmesi sözkonusudur ve felaketlere maruz kalma vardır. Sonra bir kısmına gitmeye birtakım engeller çıkar. Onlar hakkında bir kısım özürler ileri sürmen gerekir. Oysa her özrü izhar etmek de mümkün değildir. Kişiye 'Filanın hakkını yerine getirdin bizim hakkımızda ise, kusurlu davrandın' derler. Böyle yapmak düşmanlık sebebi olur. Buna binaen şöyle denilmiştir: 'Ziyaret zamanında hastayı ziyaret etmeyen, o hasta iyileşirse mahcup olmamak için onun ölümünü temenni eder!'

O kimse hiç kimseyi ziyaret etmezse, kendisine birşey demezler. Eğer bazılarını ziyaret ederse geri kalanlar kendisinden nefret ederler. Bütün insanlar için bütün hakları yerine getirmek için, gece gündüz sadece kendisini bu vazifeye adayan bir kimse bile buna güç yetiremez. Acaba din ve dünya hususunda kendisini meşgul eden mühim vazifesi olan bir kimse nasıl bunları yerine getirebilir?

Amr b. el-As der ki: 'Dostların çokluğu, alacaklıların çokluğu demektir'.

İbn Rumî der ki: 'Senin düşmanın, dostundan istifade eder. Bu bakımdan çok arkadaş edinme. Çünkü hastalığın çoğunu görürsün ki, yiyecek ve içecekten gelir'.

İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Her düşmanlığın kökü, mutlaka kötü bir kimseye yapılan iyiliğe dayanır!'

Senin insanlardan ümidinin kesilmesine gelince, bu da büyük bir faydadır. Zira dünyanın malına ve süsüne bakan bir kimsenin hırsı kabarır, hırsının kuvvetiyle tamahı artar. Durumların çoğunda mahrumiyetten başka birşey görmez. Bu bakımdan ümidi yok olur, büyük sıkıntı ve üzüntülere düşer. Fakat halktan uzaklaştığı takdirde bunları görmez. Görmediği takdirde nefsi çekmez ve tamahı kabarmaz. İşte bu sırra binaen Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Onlardan bazı zümrelere kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözlerini dikme.
>
> (Tâhâ/131)

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اُنْظُرُوا اِلٰى مَنْ هُوَ دُونَكُمْ وَلاَ تَنْظُرُوا اِلٰى مَنْ هُوَ فَوْقَكُمْ فَاِنَّهُ اَجْدَرُ اَنْ لاَتَزْدَرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ.

> Malca altınızda bulunana bakınız. Üstünüzde bulunana bakmayınız. Çünkü böyle yapmak Allah'ın size bahşettiği nimetleri takdir etmenize daha uygundur.[36]

Avn b. Abdullah[37] der ki: 'Ben zenginlerle oturuyordum. Daima üzüntülüydüm. Elbisemden daha güzel elbiseler, bineğimden daha kuvvetli binekler görüyordum. Ne zaman ki, fakirlerle oturmaya başladım, rahata kavuştum!'

Rivayete göre, (İmam Şafiî'nin talebesi) Müzenî birgün Fustat camiinin kapısından çıktı. O anda Abdülhakem'in oğlu Muhammed cemaatiyle beraber geliyordu. Onun süslü hâli ve güzel durumu Müzenî'yi şaşırttı. Müzenî derhal 'Bir de hanginiz

---

36) Müslim

37) Mekkeli, güvenilir ve âbid bir zattı. H. 120 senesinden önce ölmüştür.

sabırlıdır bilelim diye bir kısmınızı diğer bir kısmınız üzerine bir imtihan vesilesi kıldık' (Furkan/20) ayetini okudu; sonra şöyle bağırdı: 'Evet, ben sabreder ve razı olurum'.

Müzenî fakir ve yoksuldu. Bu bakımdan evinde oturup halka karışmayan bir kimse, böyle fitnelerle karşılaşmaz. Çünkü dünya ziynetini gören bir kimsenin ya dini ve yakîni kuvvetli olup sabreder. Bu takdirde sabrın acılığını tatmaya mecbur olur. Oysa *sabır* 'sebir' denilen acı bitkiden daha acıdır veya böyle bir kimsenin isteği kabarır. Dünyayı elde etmek için hileli hareket etmeye mecbur olur. Bunu yaptığı takdirde de ebediyyen helâk olur. Dünyada helâk olması ise, çok zaman mahrumiyetle sonuçlanan tamahkârlıktır. Zira her isteyenin eline dünya geçmez. Ahiretteki helâk olması ise dünya malını Allah'ın zikrine ve Allah'a yaklaşmaya tercih etmesinden kaynaklanır. Nitekim İbn Arabî şöyle der: 'Zilletin kapısı zenginlik tarafından olduğu zaman, ben fakirlik yönünden yücelere çıkarım' İbn Arabî bu sözüyle tamahkarlığın halihazırda bile insanı zelil kıldığına işaret etmektedir.

VI. Fayda

Ahmakları görmekten kurtulmaktır. Onların ahmaklıklarının ve ahlâklarının ağırlığını çekmekten kurtulmaktır. Zira bunun gibi insana ağırlık veren şeyleri görmek küçük bir körlüktür.

A'meş[38] 'Gözlerin hangi illetten zayıfladı?' denildiğinde, şöyle demiştir: 'Ağırlık veren kimseleri görmekten...'

Hikaye ediliyor ki, Ebu Hanife A'meş'in ziyaretine gelir ve 'Allah Teâlâ herhangi bir kimseden iki gözünü alırsa onların yerine onlardan daha hayırlısını ona ihsan eder'[39] hadîsini okuyarak, 'Acaba Allah sana gözlerinin yerine ne gibi bir ihsanda bulundu?' diye sorar. A'meş şaka yollu şöyle der: 'Allah onların yerine beni ağırlık veren kimseleri görmekten kurtardı ve sen de onlardan birisin'.

İbn Sîrin der ki: Bir kişinin şöyle dediğini duymuştum: 'Ben hoşlan-madığım bir kimseye bir defa baktım ve bayıldım'.

---

38) Adı Süleyman b. Mehran'dır. Kûfeli bir âlimdir. Ashab-ı kiramdan Enes ve Bekre'yi görmüştür.

39) Taberanî

Yunan filozof-hekîm Calinus (Galen) şöyle der: 'Herşeyin bir sıtması vardır. Ruhun sıtması da sıkıntı veren kimselere bakmaktır'.

İmam Şafiî şöyle demiştir: 'Ben sıkıntı veren biriyle oturduğum zaman, onun tarafına düşen yanımın ağırlaştığını hissediyordum. Sanki o taraf diğer tarafımdan daha ağır geliyordu bana'.

Birinci ve ikinci faydadan başka, uzletin bu faydaları dünyanın hazır maksadlarıyla ilgilidir. Fakat aynı zamanda dinle de ilgilidir. Zira insanoğlu sıkıntı veren bir kimsenin görülmesiyle üzülüp sıkıldığı müddetçe onun aleyhinde bulunmaktan, Allah'ın sanatını görmekten emin olamaz! Bu bakımdan kişi başkasından gıybet veya su-i zan, hased, nemime veya başka bir kötülük görüp üzüldüğü zaman, onun karşılığını vermemekten sabrı taşar. Bütün bunlar dinin, fesadına sebep olur! Uzlet ve tenhaya çekilmekte ise, bütün bunlardan selâmette kalır.

Uzlete Çekilmenin Âfetleri

Din ve dünyanın birtakım maksatları vardır ki, ancak başkasının yardımıyla insan onlardan istifade edebilir. Ancak insanlarla oturup-kalkmak suretiyle onlar elde edilir. Bu bakımdan insanlara karışmakla istifade edilen herşey, uzlete çekilmekle elden kaçar. Onun elden kaçması uzlete çekilmenin âfetlerindendir. Öyle ise insanlara karışmanın faydaları ve insanı ona çağıran sebeplere bak, onların ne olduğunu anla. Onları öğretmek, öğrenmek, faydalanmak, faydalandırmak, edep vermek, edeplenmek, ünsiyet elde etmek, başkasına ünsiyet vermek, sevap elde etmek, hakları yerine getirmek suretiyle sevaba nail olmak, tevazuû öğrenmek, hâllerin müşahedesinden tecrübeler elde etmek ve bunlardan ibret almaktır. Bu bakımdan biz bunları uzun uzun açıklayalım. Çünkü bunlar insanlara karışmanın faydalarıdır ve yedi tanedir:

I. Öğrenmek ve Öğretmek

Biz öğrenmenin ve öğretmenin faziletini *Kitab'ul-İlim*'de zikretmiştik. Öğretmek ve öğrenmek dünyada ibadetlerin en büyükleridir. Öğretmek ve öğrenmek, ancak insanlarla oturup-kalkmakla mümkün olabilir. Fakat ilimler çoktur. Bir kısmına insanoğlu hiç

de muhtaç değildir. Bir kısmı da dünyada zaruridir. Bu bakımdan, boynuna farz olan ilimleri öğrenmeye muhtaç olan kişi, bunları öğrenmeden uzlete çekilirse asi olur. Eğer farz kısmını öğrenir, ilimlere dalmak içinden gelmez ise, ibadetle meşgul olmayı daha verimli görürse, o zaman uzlete çekilebilir. Eğer şer'î ve aklî ilimlerde ilerleme imkânı var ise, öğrenmezden önce uzlete çekilmek, böyle bir kişi için çok büyük bir kayıp olur. Bu sırra binaen Nehâî ve başka âlimler 'Önce fıkıh öğren sonra uzlete çekil' demişlerdir.

Öğrenmeden önce uzlete çekilen bir kimse, birçok durumunda vaktini uyku veya bir hevesi düşünmekle ziyan etmiş olur! Gayesi vakitlerini virdlerle değerlendirmektir. Beden ve kalp ile yapmış olduğu amellerinde çalışmasını boşa çıkaran ve farkında olmaksızın amelini iptal eden gururun çeşitlerinden bir türlü kurtulamaz. Allah ve Allah'ın sıfatları hakkındaki inancı vehmettiği zanlardan kurtulamaz. Bu vehmin içerisinde kalbine gelen bozuk düşünce ve inançlardan birtürlü yakayı kurtaramaz. Bu bakımdan birçok durumlarda şeytana maskara olur. Oysa kendisini ibadet edenlerden görür. Bu bakımdan, ilim dinin esasıdır. Avam ve cahillerin uzlete çekilmelerinde hayır yoktur.

Avam ve cahillerden gayem halvette ibadet etmeyi bilmeyen ve halvette kendisine lazım olan herşeyi anlamayan kimselerdir. Bu bakımdan nefsin misali, hastanın misali gibidir. Hasta bir doktora muhtaçtır. Cahil hasta doktor olmadığı zaman doktorluğu öğrenmeden önce şüphesiz hastalığı artıkça artar. Bundan dolayı uzlete çekilmek, ancak âlim kişiye lâyıktır. Öğretmekte ise büyük sevap vardır. Yeter ki, öğreten ile öğrencinin niyetleri doğru olsun. Ne zaman ki, gayeleri post kapmak, arkadaş ve talebeleri çoğaltmak olursa bu hareket dinin helâkidir. Biz bunun yolunu *Kitab'ul-İlim*'de zikretmiştik.

Bu zamanda âlimin yapması gereken şey, eğer dininin selâmetini istiyorsa, uzlete çekilmektir. Zira âlim kişi, sadece dini için fayda arayan öğrenci bulamaz. Ancak süslü konuşmayı, avamın kalbini çelmeyi veya akran ve emsalini susturmak ve zor meseleleri çözmek isteyen talebeleri görür. Bunlar böylece sultana yaklaşmak isterler. Öğrendiklerini münakaşa, böbürlenme ve mücadalede kullanmak ister! Bu zamanda tercih edilen mezhep ilmidir. Bu da çoğu kez ancak emsal ve akranını geçmek için istenir.

Mevkî elde edip devlet mallarını çarçur etmek için, çoğu zaman bu istenilir. İşte din ister ki insan bütün bunlardan uzak olsun.

Eğer sadece Allah rızasını isteyen bir talip görülürse, ilimle Allah'a yaklaşmak isteyen birine tesadüf edilirse, ondan uzak durup ona ilim öğretmemek, ilmi ondan gizlemek en büyük günahtır. Böyle bir talebe ise, koskoca bir memlekette ya bir veya iki tanedir. İnsanların, Süfyan es-Sevrî'nin 'Biz ilmi Allah'ın gayrisi için öğrendik. Fakat ilim Allah'tan başkası için olmayı kabul etmedi' sözüne aldanması uygun değildir! Zira fakîhlerden çoklarının hayatlarının sonuna bak! Dünyayı istemeye dalıp dünyaya sarıldıkları bir durumda veya dünyadan el çekip zahid oldukları halde ölüp ölmediklerini dikkate al. Çünkü 'Hiçbir zaman söz, müşahede gibi olmaz'.[40]

Süfyan es-Sevrî'nin işaret ettiği ilim; hadîs, tefsir ve sîret ilmidir. Çünkü bu ilimlerde korkutma ve sakındırma vardır. Bu ilimler, Allah'tan korkmanın vesilesidir. Eğer bu ilimler, o esnada tesir etmezse dahi muhakkak gelecekte tesir eder. Kelâm, muamelat ve husumet fetvalarıyla ilgili bulunan, mezhebini ve hilafını açıklayan mücerred fıkıh ilmi ise, dünya için bu ilimlere rağbet eden bir kimse hiç de Allah'a dönüş yapmaz. Böyle bir kimse ömrünün sonuna kadar hırsında devam edip gider. Umulur ki, bu eserimize (İhyâ-i Ulûm'id-Din) koyduğumuz hakîkatlerin öğrenilmesi, dünya için dahi öğrenilse caiz olsun. Çünkü umulur ki ilim isteyen bu hakîkatler vasıtasıyla ömrünün sonunda kendini düzeltir. Çünkü bu kitap Allah'tan korkutucu, ahirete teşvik edici ve dünyadan sakındırıcı hakîkatlerle doludur. Bu ise, hadîs ve Kur'an tefsirlerinde tesadüf edilen hakîkatlerdir. Kelâm, hilaf ve hiçbir mezhepte bunlara tesadüf edilmez. Bu bakımdan, insanın kendini aldatması uygun değildir. Çünkü kusurunu bilen bir kul, mağrur bir cahilden veya aldanmış bir cahilden daha saadetlidir.

Öğretmeye rağbet gösteren her âlimin gayesinin dünya ehli yanında kabul olunmak ve post kapmak olmasından korkulur! Onun nasibi hali hazırda cahilleri zelil etmek ve onlara karşı çalım satmakla lezzetlenmektir. İlmin afeti kibir ve gururdur. Nitekim Hz. Peygamber de bu hakîkati ifade buyurmuştur[41] ve bu

40) Ahmed b. Hanbel

41) Ali b. Ebî Tâlib'den *zayıf* bir senedle

sırra binaen Bişr, hadîs kitaplarından on yedi yük kitabı toprağa gömdükten sonra hadîs rivayet etmemiş ve şöyle demiştir: 'Benim canım hadîs rivayet etmeyi istiyor. Bunun için hadîs rivayet etmiyorum'.

Yine bu sırra binaen şöyle demiştir: '*Haddesena* (Bize filan zat hadîs nakletti) demek dünya kapılarından bir kapıdır. Ne zaman kişi 'Filancadan hadîs bize geldi' derse, o ancak şunu demek ister: 'Bana yer açınız! Beni başa geçiriniz'.

Rabia Adeviyye Süfyân es-Sevrî'ye şöyle der:

- Eğer sen dünyaya talip olmasaydın ne mutlu bir kişiydin!

- Ben dünyanın nesine talip olmuşum?

- Hadîs rivayet ediyorsun ya?

Yine bu sırra binaen Ebu Süleyman Dârânî şöyle demiştir: 'Kim evlenirse veya hadîs talep ederse veya sefere çıkmakla meşgul olursa, muhakkak ki bu kimse dünyaya meyletmiş sayılır'.

Buraya kadar zikrettiğimiz afetlere *Kitab'ul-İlim*'de işaret etmiştik. En uygunu, uzlete çekilmek suretiyle bu âfetlerden korunmaktır. Mümkün olduğu kadar arkadaşları azaltmaktır. Öğrenip öğretmek suretiyle dünyalık peşinde olanlar için en doğru yol, eğer akıllı ise, şu zamanda o tedris ve tâlimi terketmektir.

Ebu Süleyman Hattabî şu sözünde ne kadar doğru söylemiştir:

> Sen, sohbetini talep edip senden ilim öğrenmek isteyenleri bırak! Senin için onlardan ne mal, ne de güzellik gelir. Onlar zahirde arkadaş, bâtında ve gizlide düşmandırlar. Sana rastladıkları zaman, yağcılık yaparlar. Onlardan biri sana gelirse, seni kontrol eder. Senin yanından çıktığı zaman aleyhinde konuşur. Onlar münafıklık ve koğuculuk yaparlar. Hile ehlidirler. Onların yanına gelip toplanmalarına aldanma. Onların gayeleri, ilim değildir. Post kapmak ve mal toplamaktır. Seni, kötü ihtiyaçlarına ve çirkin çıkarlarına merdiven yaparlar, ihtiyaçlarına seni binek edinirler! Eğer onların gayelerinden biri hakkında az bir kusur gösterirsen, senin en kuvetli düşmanın kesilirler. Sonra sık sık sana gelip gider ve senin zayıf tarafını öğrenmek isterler ve bunu da senin üzerine bir minnet sayarlar. Namusunu, mertebeni ve dinini onlar için feda etmeyi senin boynunun

borcu olarak görürler. Düşmanlarına düşman, yakınlarına yardımcı, hizmetçilerine hizmetçi ve dostlarına dost olmanı beklerler. Bir ahmak gibi ellerinde maşa olursun. Oysa sen de fakihsin. Reis olduktan sonra mevkiinden ayrılıp gelip onların arkalarına, zelil bir şekilde takılmanı isterler. Bunun için şöyle denildi: *İnsanlardan uzaklaşmak tam bir mürüvvettir.*

İşte Hattabî'nin sözü bundan ibarettir. Her ne kadar bu ibare onun birtakım lafızlarına muhalif düşüyorsa da, bu söz, hakîkat ve doğruluktur. Zira sen birçok müderrisleri görürsün ki, daimi bir kölelik ve kendilerini atılmaz ağır bir yük altında hissedip yanına gelip gidenlere karşı ezilmektedirler! Gelen talebe öğretmeni âdeta borçlu gibi görmektedir.

Eğer müderrisler, onlar için devletten bir maaş temin etmeyi tekeffül etmezlerse, çoğu zaman müderrisin yanına gelip gitmezler. Sonra zavallı müderris, kendi malından karşılayamadığından böylece onu temin etmek için durmadan saltanat erbabının kapılarına gidip gelir. Zillet ve zorlukları -zelil ve kıymetsiz bir kimse gibi- çeker! Hatta ders okuyana haram kaynakların bir kısmından haram mal yazdırıp temin eder. Bundan sonra idareci bu iyiliğine karşılık müderrisi daima köle gibi görür, nezdinden bir nimet olarak saydığı malı tekrar ona teslim edinceye kadar görevlendirmek ister, zelil ve rezil eder.

Sonra müderris, bir de onu arkadaşlarına taksim etmenin zorluğu içerisinde kıvranır. Eğer aralarında eşit bir şekilde taksim ederse, fazla almaları gereken yetişkinler ondan nefret ederler. Onu hamakat ve idraksizliğe nisbet ederler. Onu kimin daha fazla masrafa muhtaç olduğunu idrak edememekle suçlarlar. Adalet ve hakların ölçüsünü bilmemekle itham ederler. Eğer eşit bir şekilde değil, farklı bir şekilde taksim ederse, bu sefer onların ahmakları, demirden yapılmış dilleriyle hücum ederler. Kükremiş arslanlar ve yırtıcı yılanlar gibi, ona hücum edip sokmak isterler. Kısacası müderris dünyada onların zahmetlerini çeker durur. Ahirette de onlara taksim ettiğinin ve aldığının hesabını vermekte ter döker!

Hayret! Müderris bütün bu felaketlere rağmen kendini birtakım bâtıl hülyalarla aldatır, gururun ipine sarılmak suretiyle aldanır ve nefsine der ki: 'Sakın bu işinde gevşeklik gösterme. Zira sen bu yaptıklarınla Allah Teâlâ'nın rızasını istiyorsun. Hz.

Peygamber'in şeriatini yayıyor, din ilmini neşrediyor. İlim talebelerinin rızkını temin ediyorsun. Padişahların malları ise sahipsiz mallardır. Halkın yararına sarfedilmek üzere hazinede bekletilir. Acaba ilim ehlini çoğaltmaktan daha büyük bir fayda var mıdır? Ehl-i ilim vasıtasıyla din açığa çıkar, din ehli kuvvet kazanır'.

Bu zavallı müderris, eğer şeytanın gülünç bir oyuncağı olmasaydı az bir düşünce ile fesadın ancak bu tür fakihler ve benzerlerinin çoğalmasından kaynaklandığını anlardı. O fakihler ki ne bulurlarsa yutarlar. Haram ve helâlin arasını ayırmazlar. Cahiller tarafından ilgiyle izlenirler. Cüretkârlıklarından cahiller de cüret alıp onlara uyarlar. Onların fiillerini taklid ederek onlara bakarlar. Bu sırra binaen denildi ki: 'Millet ancak idarecilerin fesadıyla fesada uğrar. İdareciler de ancak âlimlerin fesadıyla fesada uğrarlar!' Bu bakımdan biz gurur ve körlükten Allah'a sığınıyoruz. Çünkü gurur, tedavisi mümkün olmayan bir hastalıktır.

II. Faydalanmak ve Faydalandırmak

Halktan faydalanmak ise, çalışmak ve muamele yapmak suretiyle olur. Bu da ancak halk ile oturup-kalkmak suretiyle mümkündür. Faydalanmaya muhtaç olan bir kimse, uzletten vazgeçmeye mecburdur. Bu bakımdan böyle bir kimse bizim *Kesb ve Meâş* bölümünde söylediğimiz gibi, eğer faydalanmasında şeriata uygun hareket etmeyi istiyorsa, halk ile oturup-kalkmakla daimi bir cihad içindedir. Eğer beraberinde bir mal varsa, kendisi de kanaatkâr ise ve o mal ile yetinirse, aynı zamanda bu mal kendisini tatmin edici ise, böyle bir durumda uzlete çekilmek daha faziletlidir. Kazanç yollarının çoğu günahlardan geçtiği bir zamanda uzlete çekilmek faziletli olur. Ancak kazanmaktan gayesi Allah yolunda sadaka vermek ise o zaman başka... Bu bakımdan kişi bu durumda helâlinden kazanıp Allah yolunda fakir fukaraya yedirirse, böyle bir çalışma ve kazanma içinde halk ile oturup-kalkmak uzlete çekilmekten daha üstündür. Yani uzlete çekilip nafile ibadetle meşgul olmaktan üstündür.

Eğer Allah Teâlâ'nın marifetinden daha fazla nasip almak, şer'î ilimleri daha güzel öğrenmek için uzlete çekiliyorsa, bu takdirde uzlete çekilmek daha üstündür. Bir de bütün varlığıyla Allah Teâlâ'ya yönelmek ve Allah'ın zikrine âmade olmak için uzlete çe-

kiliyorsa, bu şekil uzlete çekilme de halk ile oturup-kalkmaktan daha hayırlıdır. Yani kim Allah'ın münacaatından keşif ve basiret elde ederse, onun uzlete çekilmesi daha hayırlıdır. Ancak vehim ve fasid hayalleri elde edip keşif ve hakîkat zannetmekten sakınmak gerekir.

Faydalı olmaya gelince, halka, malıyla veya bedeniyle yararlı olmaktır. *Hasbetenlillâh* (sadece Allah için) halkın ihtiyaçlarını yerine getirmeye yönelmektir. Müslümanların ihtiyaçlarını yerine getirmeye koşmakta sevap vardır. Bu ise, ancak halk ile oturup-kalkmak suretiyle mümkün olur. Herhangi bir kimse şeriatın hudutlarına riayet etmek suretiyle böyle yapabiliyorsa -eğer uzlete çekilmekle sadece nafile namazlar ve bedeni amellerle meşgul oluyorsa- onun halka karışması uzlete çekilmesinden üstündür.

Eğer kalbiyle amel etmenin yolu kendisine açılmış, daimi zikir ve fikir sayesinde bu raddeye varmış kimselerden ise, artık onun bu sebepten uzlete çekilmesine şeksiz ve şüphesiz hiçbir şey denk olmaz.

III. Edepli Olmak ve Edeplendirmek

Bundan gayemiz, insanlardan gelen zorluklara göğüs germek suretiyle nefse idman yaptırmaktır. Nefsi kırmak için insanların eziyetlerine göğüs germekte mücahede etmek ve şehvetlerin mağlubiyeti için çalışmak vardır. Bu da halka karışmanın faydalarındandır. Ahlâkı temizlenmemiş bir kimse için, böyle bir yolda nefsini terbiye etmek uzlete çekilmekten daha üstündür. Şehvetleri şeriatın hududlarına itaat etmemiş bir kimse için bu yoldan terbiye daha üstündür. Bunun için sûfîlerin hizmetçileri tekkelerde hizmeti tercih etmişler, halka karışıp onların hizmetlerini yapmamışlardır. Çarşı ehline gidip onlardan tekke ehline yedirmek üzere birşeyler isterler. Bütün bunların gayesi nefsin hamakatını ve serkeşliğini kırmak, sûfîlerin bereketinden bereketlenmek, himmetiyle Allah'a yönelen sûfîlerin dualarından istifade etmektir. İşte geçmiş zamanlarda maksat buydu. Şimdi ise, fasid gayeler buna karıştı ve bu durumun dışına çıkıldı. Nitekim dinin diğer şiarları da böyle oldu.

Kişi hizmet etmekle çevresini çoğaltmak ister. Fazlasıyla mal elde etmek ve çevresinin çoğalmasıyla kuvvet kazanmak amacındadır. Eğer niyeti buysa, mezara kadar bile olsa uzlete çe-

kilmek daha hayırlıdır. Eğer niyeti nefsinin terbiyesi ise, o niyet uzletten daha hayırlıdır. Bu da riyazât ve nefsinin terbiye olmasına muhtaç olan kimse hakkındadır. Böyle yapmak iradenin başlangıcı için zaruri ve kaçınılmaz bir fiildir. Nefsin idman ve terbiyesi tamam olduktan sonra serkeş bir hayvanın idmanından bekleneni değil, nefsini binek edinmek hakîkatini anlaması gerekir. O serkeş hayvanın terbiyesinden onu binek edinip onunla merhaleler kat etmek, onun sırtında yolculuk yapılacağının kastedildiğini anlamak lazımdır. Beden, kalbin bineğidir. Kalp ahiret yolunu katetmek için bedene biner. Orada şehvetler vardır. Eğer o şehvetler kırılmazsa, yolun ortasında serkeşlik yapar. Bu bakımdan ömrü boyunca nefsin idmanıyla meşgul olan bir kimse, tıpkı ömrü boyunca serkeş hayvanın terbiyesiyle meşgul olup bir gün dahi onun sırtına binmeyen bir kimse gibidir. Bu bakımdan böyle bir kimse ancak hâlihazırda o hayvanın ısırması, refes atması ve tepmesi gibi huysuzluklarından kurtulur, ondan başka bir fayda temin edemez.

Bu fayda da -hayatımla yemin ederim- istenilen bir faydadır. Fakat böyle bir fayda, ölü bir hayvandan da temin edilebilir. Ancak şu var ki, serkeş bir hayvanın alıştırılması, ondan temin edilen bir fayda için istenir. İşte halihazırda şehvetlerin eleminden kurtulmak uyku ve ölümden de temin edilir. Sadece onunla yetinmek uygun bir hareket değildir. Tıpkı bir rahibin kendisine 'Ya râhip!' denildiğinde 'Ben rahip değilim. Ben ancak saldırıcı bir köpeğim. Nefsimi, halkı ısırmasın diye hapsetmiştim. Hepsi o kadar' demesi gibi.

Bu durum, halkı ısıran bir kimseye nisbetle güzeldir. Fakat sadece bununla yetinmek uygun değildir. Zira intihar eden bir kimse de halkı ısırmaz. Müslüman için nefsin terbiyesinden kastedilen büyük hedefe doğru gitmek gerekir. Kim bunu anlamış o yola yönelmiş ve o yolda gitmeye muktedir olmuş ise, uzlete çekilmenin, halk ile oturup-kalkmaktan daha fazla kendisine yardım ettiğini görür. Bu bakımdan böyle bir kimse için önce halk ile oturup-kalkmak, sonra uzlete çekilmek daha efdaldir.

Başkasına edep vermeye gelince, biz bundan ancak şunu kastediyoruz: Başkasını idman ettirmek ve olgunlaştırmaktır. Bu ise, mürşidin ve şeyhin müridlere karşı hareketidir. Zira böyle bir kimse onların kusurlarını, ancak onlarla oturup-kalkmak sure-

tiyle temizler. Böyle bir kimsenin hali, muallimin haline benzer. Hükmü de onun gibidir. İlmin neşrine arız olan afet ve riya incelikleri burada da başgösterir. Ancak olgunlaşmaya gayret eden müridlerin durumu, ilim isteyenlerde görünen dünya hayallerinden uzaktır. Bu sırra binaen onlarda azlık, fakat ilim talebesinde çokluk görünür. Bu bakımdan kişi halkla oturup-kalkmak suretiyle halkın temizlenmesini, uzlete çekilmekle kazanılan faydalara kıyas etmelidir. Birini diğeriyle karşılaştırmalı ve hangisinin daha üstün olduğunu görürse onu seçmelidir. Bu ise, ancak ince ictihadla idrak edilir. Durum ve şahıslara göre değişir. Mutlak şekilde şöyle veya böyle hükmetmek mümkün değildir.

IV. Ünsiyet Sağlamak

Velime yemeklerine, davetlere, muaşeret ve ünsiyet yerlerine giden bir kimsenin gayesi dostluk kurmaktır. Bu ise, hal-i hazırda nefsin hazzına dönüşür. Dostluğu caiz olmayan bir kimsenin yakınlığı gibi... Bazen haram bir yönde gelişir veya mübah bir yönde gelişir. Bazen dinî bir iş için müstehab olur. *Din* hakkındaki hâl ve sözlerini müşahede edip kendisiyle arkadaşlık edilen kimsenin yakınlığında bu durum düşünülebilir. *Takvâ* şiarına sarılan meşayihle yakınlık kurmak gibi... Bazen de sadece nefsin hazzına bağlı bulunur. Eğer gaye burada kalbin ibadetteki gayretini tahrik etmek için rahata kavuşturmak ise, böyle bir yakınlık müstehab olur. Çünkü kalpler soğudukları zaman körleşirler. Ne zaman tek başına bulunmakta vahşet, başkasıyla oturmakta kalbe rahatlık veren yakınlık varsa, bu takdirde halka karışmak daha evladır. Zira ibadette ahenkli gitmek ibadetin kuvvetinden ve yerli yerinde yapılmasından ileri gelir. Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Muhakkak Allah Teâlâ usanmaz ve fakat siz bezip usanırsınız![42]

Hiç kimse bu durumdan kurtulamaz. Çünkü nefis arada sırada istirahata kavuşturulmadıkça daimi bir şekilde hak ile yakınlık kuramaz. Onu daimi bir şekilde böyle bir yakınlığa zorlamak, onu gevşemeye davet etmek demektir. Nitekim 'Muhakkak bu din sapasağlamdır. O halde bu dine rikkat ve şefkatle dal!' hadîs-i

---

42) Buhârî

şerifi ile bu mânâ kastedilmiştir. Rikkat ve şefkatle dine dalmak basiret sahiplerinin âdetidir. Nitekim İbn Abbas şöyle demiştir: 'Eğer vesvese korkusu olmasaydı, ben hiçbir zaman halkla oturmazdım'.

Başka bir zaman şöyle demiştir: 'Ben (vesvese korkusu olmasaydı) tanıdıklarımın bulunmadığı bir memlekete giderdim. İnsanları insanlardan başka acaba ne ifsad eder?'

O halde uzlete çekilen bir kimse muhakkak bir arkadaşa muhtaçtır. Onu görsün ve yirmi dört saatte bir saat onun konuşmasıyla ünsiyet kazansın. Bu bakımdan uzlete çekilen bir kimse uzlet sırasında bütün zamanını ziyan etmeyecek bir arkadaş arasın. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Kişi dostunun dini üzerindedir. Bu bakımdan sizden herhangi biriniz kimle dostluk yaptığına dikkat etsin.

Uzlete çekilen kişi dostuyla karşılaştığı zaman dinî işler hakkında konuşmaya dikkat etsin. Kalbin hâllerinden, kalpten şikayet edip hak üzerine sebat etmekte kusurlu olduğundan ve dosdoğru yola gitmediğinden yakınsın. Böyle yapmakta nefse nefes aldırmak ve istirahat vermek vardır. Nefsinin ıslahıyla meşgul olan herkes için burada geniş bir fırsat vardır. Zira kişi, birkaç uzun ömür yaşasa dahi yine nefisten yapacağı şikayetin sonu gelmez. Nefsinden razı olan bir kimse ise kesinlikle mağrur ve aldatılmıştır. İşte günün bazı saatlerinde, sadık bir dost ile sohbet etmek, çoğu zaman uzlete çekilmekten bir kısım insanlar için daha iyidir. Bu bakımdan burada önce kalbin ve arkadaşın halleri tedkik edilmeli, sonra bir arada oturulmalıdır.

V. Sevaba Nail Olmak

Sevaba nail olmak ise, cenaze merasimlerinde bulunmak, hastaları ziyaret etmek, bayram namazlarına gitmektir. Cuma namazına gitmek ise farzdır. Diğer namazlarda da cemaate katılmak gerekir. Ancak zahirî bir korkudan terkediliyorsa ve o korku cemaatin faziletini kaçırmaya denk veya daha fazlaysa o zaman başka. Bu ise ancak pek nadir vakitlerde olur. Böylece evlenme merasiminde ve davetlerde hazır bulunmakta da sevap vardır. Zira bu yerlerde hazır bulunmak müslümanın kalbini sevindirmeye vesile olur.

Başkasına sevap kazandırmaya gelince, halkın, hastalığından veya başına gelen musibetten ötürü ziyaretine gelebilmesi için kapısını açık bırakmaktır. Böylece eğer kişi âlimlerden ise ve halka kendisini ziyaret etme imkânını veriyorsa, halk onu ziyaret etmekten dolayı sevaba nail olur. O da bu izni verdiğinden dolayı sevap kazanır. Bu bakımdan halk ile oturup-kalkmayı ve bundan ötürü kazanılan sevapları ile daha önce zikrettiğimiz âfetlerle karşı karşıya getirip tartmak gerekir. O zaman bazen uzlete çekilme temayülü ağır basar, bazen de halk ile haşır-neşir olmak ciheti ağır basar.

İmam Mâlik ve benzerleri gibi selefin bir cemaatinden hikaye edilir ki, bu zevat-ı kiram, davetlere icabet edip hastaları ziyaret etmeyi ve cenaze merasimlerine katılmayı terkettiler. Sanki bunlar evlerinin hasırları gibi, evlerinden ayrılmaz durumdaydılar. Ancak cuma namazına veya kabirleri ziyaret etmeye çıkarlardı. Bunlardan bir kısmı da şehirleri bırakmış dağların başına çekilmişti. Bütün bunları ibadete vakit bulmak ve meşguliyetlerden kaçınmak için yapıyorlardı.

VI. Tevazu Sahibi Olmak

Halk ile oturup-kalkmaktan tevazu elde edilir. Tevazu ise makamların en üstünüdür. Tek başına oturmaktan tevazu elde edilemez. Bazen kibir ve gurur uzlete çekilmeyi seçmeye sebep olur.

İsrailiyat'ta rivayet ediliyor ki, hukemadan birisi hikmet ilminde üçyüz altmış eser yazdı ve bu eserleriyle Allah nezdinde büyük bir mertebeye vardığını sandı. Allah Teâlâ, o zamanın peygamberine 'Git falana söyle! Sen yeryüzünü nifak ile doldurdun. Ben senin o nifakından tek birşey dahi kabul etmem' diye vahyetti. Ravi diyor ki: Kişi bu sefer uzlete çekildi. Yer altındaki bir mağaraya sığındı ve içinden dedi ki: 'İşte ben şimdi rabbimin rızasına nail oldum!' Bunun üzerine Allah Teâlâ yine peygamberine vahyetti: 'Ona söyle! Sen halk ile karışıp halktan gelen eziyetlere göğüs germedikçe benim rızama nail olamazsın'. Bunun üzerine adam çarşıya çıktı, halka karıştı, onlarla oturup yedi, onlardan aldı, onlara verdi. Onlarla beraber çarşı ve pazarlarda gezdi. Bu durumdan sonra Allah Teâlâ peygamberine şu şekilde vahy gönderdi: 'İşte şimdi o kulum, benim rızama nail oldu'.

Nice kimseler vardır ki, evlerinde uzlete çekilmişlerdir. Onu uzlete sevkeden şey gururdur. Onu halkın içine girmekten alıkoyan 'Ben gidersem bana gereken hürmeti göstermezler, beni öne almazlar' zihniyeti veya onlarla karışmaya tenezzül etmeyişidir veya kendisini daha yüce görüp ve halk arasına karışmazsa daha yüksek kalacağını düşünür.

Bazen kişi, eğer halka karışırsa, kötü tarafları bilinir korkusuyla uzlete çekilir ki, zahid ve vaktini ibadetle değerlendiren bir kimse olmadığı bilinmesin diye, evini ayıplarının üzerine gerilmiş bir perde edinir. Dolayısıyla halkın kendisinin hakkında 'zahid ve abiddir' demesini sağlamış olur. Oysa halvette geçen vaktini zikir ve düşünceye sarfetmiş de değildir. Böyle kimselerin bilinmelerinin alâmeti şudur: Bunlar halk tarafından ziyaret edilmelerini severler, fakat halkın ziyaretine gitmeyi sevmezler. Avam tabakasının ve idarecilerin kendilerine yaklaşmalarıyla sevinirler. Kapılarında ve yollarında halkın toplanmasını ve halka ellerini öptürmeyi hoş görürler. Eğer hakîkaten böyle bir kimse nefsini terbiye etmekle uğraşsaydı, halka karışmayı ve insanları ziyaret etmeyi çirkin görmezdi. Ayrıca halkın kendisini ziyaret etmeleri de hoşuna gitmezdi. Nitekim biz daha önce bu durumu Fudayl b. İyaz'dan hikaye etmiştik. O yanına gelen zata şöyle der: 'Sen bana, birbirimize yağ çekelim diye gelmişsin'.

Hâtem-i Esemm kendisini ziyarete gelen emîre 'Benim senden istediğim şu ki ne ben seni göreyim ne de sen beni' demiştir. Bu bakımdan herhangi bir kimse, nefsiyle beraber Allah'ın zikriyle meşgul değilse, o kimsenin halktan uzak durmasının sebebi; halk ile şiddetle meşgul olmasıdır. Çünkü böyle bir kimsenin kalbi halktan uzak durmakla halkın kendisine ihtiram gözüyle bakmalarını seyredip lezzet almak ister. Bu sebepten ötürü uzlete çekilmek, birkaç açıdan cehalettir.

1. İlmen ve dinen büyük olan bir kimsenin rütbesini, halkla oturup-kalkmak ve tevazu göstermek zerre kadar alçaltmaz. Zira Hz. Ali (r.a) elbisesinin eteğinde ve elinde hurma ve tuz alıp evine götürür ve şöyle derdi: 'Kâmil bir kimsenin kemâlini, çoluk çocuğuna alıp götürdüğü şeyler zedelemez'.

Ebu Hüreyre, Huzeyfe b. Yeman, Ubey b. Ka'b ve İbn Mes'ud (r.a) odun yüklerini sırtlar, un çuvalını omuzlar, evlerine götürürlerdi. Ebu Hüreyre Medine valisi iken, tepesinin üzerindeki evine

odun taşır ve yoldakilere 'Emîrinize ve valinize yol veriniz' diye bağırırdı. Peygamberlerin efendisi (s.a) çarşıdan eşya satın alır, bizzat evine götürürdü. Arkadaşı 'Bana ver, ben götüreyim' deyince şöyle derdi:

صَاحِبُ الْمَتَاعِ (اَوِ الشَّيْءِ) اَحَقُّ بِحَمْلِهِ.

Eşyanın sahibi onu taşımaya herkesten daha fazla müstehaktır.[43]

Hz. Hasan dilencilerin yanından geçer, bu sırada onlar sofraya oturmuşlardır ve Hasan'a 'Ey Hz. Peygamber'in oğlu! Öğle yemeğine buyur!' diye teklifte bulunurlar, o da atından inip yol üzerinde oturur, onlarla beraber yer ve sonra atına binerek der ki: 'Muhakkak Allah mütekebbir kimseleri sevmez'.

2. Halkın kendisinden razı olmasını sağlamak için gayret eden, halkın hakkındaki inancını güzelleştirmeye çalışan bir kimse aldanmıştır. Çünkü böyle bir kimse eğer Allah'ı hakkıyla tanımış olsaydı bilirdi ki halk onu Allah'tan zerre kadar müstağni edemez! Kendisine gelen zarar ve fayda Allah'ın kudret elindedir. Allah'tan başka gerçekte zarar ve fayda verici hiç kimse yoktur ve yine bilirdi ki, halkın rıza ve sevgisini Allah'ı küstürmek suretiyle talep eden bir kimseye Allah kızar ve halkı da ona kızdırır. Halkın razı edilmesi elde edilmez bir hedeftir. Bu bakımdan Allah'ın rızası başkasının rızasını talep etmekten daha evladır.

İmam Şâfiî Yunus b. Abdulâlâ'ya şöyle demiştir: 'Vallahi ben sana ancak nasihat ederim. Muhakkak ki, halktan selâmet kalmanın yolu yoktur. Bu bakımdan bak, seni ıslah eden şeyi yap!'

Yine bu sırra binaen denildi ki: 'Halkın durumunu düşünen bir kimse üzüntüsünden ölür. Cesur bir kimse ancak lezzeti elde eder'.

Sehl et-Tüsterî arkadaşlarından birisine baktı ve kendisine dedi ki: 'Filan filan şeyleri yap!' Bunu da kişiye vermiş olduğu bir emirden dolayı söyledi. O kişi de şöyle dedi: 'Ey hocam! Ben insanlar için bunu yapmaya güç yetiremiyorum'. Bu esnada Sehl, arkadaşlarına dönüp şöyle demiştir: 'Bir kul bu işin hakîkatine an-

43) Ebu Ya'la

cak iki vasıftan birisine sahip olursa nail olabilir: a) Bir kul ki, insanların gözünden düşer, dünyada yaratıcısından başkasını görmez. O iman eder ki Allah'tan başka hiç kimse kendisine zarar veya fayda vermeye muktedir değildir, b) Bir kul ki nefsini küçük görür ve gördüğü herhangi bir hale beş para kıymet vermez'.

İmam Şâfiî şöyle demiştir: 'Hiç kimse yoktur ki, hem seveni hem de buğzedeni olmasın. Madem durum budur, sen ibadet ehliyle beraber ol!'

Hasan Basrî'ye şöyle denildi: 'Ya Ebu Said! Bir kavim senin meclisine geliyor. Onların gayeleri senin konuşmalarında hata bulup sana sual sormak suretiyle seni susturmak ve taciz etmektir'. Bu söze karşılık Hasan tebessüm ederek şöyle demiştir: 'Sen hiç üzülme! Çünkü ben nefsime cennetin meskenlerini, Rahmân'ın komşuluğunu va'dettim. Nefsim de buraları istiyor. Ben nefsime halktan selâmet kalacağını söylemedim. Çünkü ben kesinlikle bildim ki, halkı yaratan, onlara rızık veren, dirilten ve öldüren dahi onların dilinden kurtulamaz'.

Hz. Musa (a.s) şöyle der:

- Yarab! Halkın dilini benden uzak tut!

- Ya Musa! Senin bu isteğin öyle bir istektir ki, ben kendim için bile bunu tercih etmiş değilim. Nerede kaldı ki, senin için tercih edeyim.

Allah Teâlâ Üzeyir'e şöyle vahyetmiştir: 'Eğer sen, seni insanların ağzında çiğnenen bir sakız yapmama razı olup hoşgörü göstermezsen, seni nezdimde mütevazi kullarımın arasına kaydetmem!'

Bu bakımdan evine kapanıp dolayısıyla halkın hakkındaki inançlarını güzelleştirmek ve sözlerini tatlılaştırmak için çaba sarfeden bir kimse, dünyada hazır bir meşakkat ve azabın içinde kıvranır. *Ahiret azabı ise, elbette daha büyüktür. Eğer bilselerdi...* (Zümer/26)

Bu bakımdan uzlete çekilmek, ancak bütün vakitlerini rabbini düşünmek ve anmak suretiyle değerlendiren bir kimse için müstehabdır. Bütün vaktini ibadet ve ilme harcayan -eğer insanlarla oturup-kalksaydı vakitleri zayi olacaktı ve afetleri çoğalacaktı, ibadetleri darmadağın olacaktı- bir kimse için, uzlete çekilmek müs-

tehabdır. İşte bunlar, uzlete çekilmenin gizli tehlikeleridir. Bunlardan sakınmak gerekir. Çünkü bunlar 'kurtarıcılar' şekline gelen 'helâk ediciler'dir.

VII. Tecrübe Edinmek

Tecrübeler, halk ile karışmaktan ve halkın hâllerini görmekten elde edilir. Elbette akıl, din ve dünya maslahatlarını anlamakta tek başına yeterli olmaz. Ancak tecrübe ve temas bu şekildeki maslahatları anlamakta fayda verir. Tecrübelerin eliyle yoğrulmamış bir kimsenin uzlete çekilmesinde hiçbir fayda yoktur. Çünkü çocuk uzlete çekilirse, katıksız cahil olarak kalır. Halbuki önce öğrenmekle meşgul olmak, öğrencilik müddetinde muhtaç olduğu tecrübeleri elde etmek gerekir. Bu da daha sonra kendisine yeter. Geri kalan tecrübeler halkın durumlarını dinlemekten elde edilir. Artık bundan sonra halka karışmaya muhtaç olmaz.

Tecrübenin en mühimlerinden biri kişinin kendi nefsini, ahlâkını ve iç âleminin sıfatlarını bilmesidir. Kişi ancak uzlete çekilmek suretiyle böyle bir bilgiye güç yetirebilir. Çünkü her tecrübe tenhada kolaydır. Öfkeli veya kinli veya hasetçi bir kimse, nefsiyle başbaşa kaldığı zaman onun pisliği dışarıya taşmaz.

İşte bu sıfatlar haddi zatında öldürücü sıfatlardır. Onları silmek ve yok etmek farzdır. Onları tahrik eden şeylerden uzaklaşmak suretiyle nefsi sükûnete kavuşturmak kâfi değildir. Bu bakımdan bu sıfatlarla dolu bir kalbin misali tıpkı cerahatle ve zamanla alttan dolmuş bir yaranın misaline benziyor. Bazen yaranın sahibi, yaraya dokunulmadıkça veya kıpırdanmadıkça elemini hissetmez. Eğer yarayı elleyecek bir ele veya yaranın durumunu görecek bir göze sahip değilse veya yarayı kıpırdatacak bir kişi beraberinde yoksa, çoğu zaman yarasının iyi olduğunu zanneder. Nefsindeki cerahati hissetmez. Onun yok olduğuna inanır. Fakat biri yarayı eşelerse veya hacamat yapanın aleti yaraya isabet ederse yaradan cerahat akar. Akmaktan menedilen ve zorluk suretiyle bağlatılan birşeyin, bırakıldığı zaman körü körüne yuvarlanıp gitmesi gibi, feyezan eder. İşte kin, cimrilik, haset, öfke ve diğer kötü sıfatlar ile dolu bulunan kalp de aynen böyledir. Bu kalbin pislikleri, ancak ellendiği zaman başgösterir. İşte bundan dolayı ahiret yolunun yolcuları, nefislerini tezkiye etmeye çalışırlar, nefislerini denerler. Onlardan herhangi bir kimse nefsinde gurur

ve kibri hissederse o gurur ve kibri silmeye çalışır. Hatta onlardan bazıları su dolu bir dağarcığı halk arasında sırtlar veya bir kucak odunu tepesine alır ve çarşılarda gezdirir ki bununla nefsini denemiş olsun. Çünkü nefsin hileleri ve şeytanın desiseleri gizlidir. Az kimse bunları hissedebilir.

Bu sırra binaen bir zatın şöyle dediği hikaye edilir:

> Ben otuz senelik namazımı yeniden kıldım. Oysa ben o namazlarımı cemaatin birinci safında kılmıştım. Fakat bir ara özürden dolayı geri kaldım. Birinci safta yer bulamayınca ikinci safta durdum. Bir de ne göreyim, halkın bana bakmasından dolayı nefsim bir hacalet ve utangaçlık içinde kaldı. 'Nasıl oluyor da birinci saf benim elimden alınabiliyor' diye kendi kendime mırıldanıyordum. Böylece bildim ki, şimdiye kadar kılmış olduğum namazlarım riya ile katışıp halkın bana bakmalarının lezzetiyle meczedilmiştir. Onların beni hayırlı işlere koşanlar zümresinden görmeleriyle karışmıştır!

Bu bakımdan halk ile karışmanın kalbin gizli pisliklerini çıkarmak ve açıklamak hususunda büyük faydası vardır ve bu sırra binaen denilmiştir ki: 'Yolculuk insanın ahlâkını ortaya çıkarır'. Çünkü yolculuk halkla karışmanın daimi bir çeşididir.

Bu mânâların tehlikeleri ve incelikleri helâk eden şeyler bölümünde gelecektir. Zira bu mânâları bilmemekten birçok amel yanar. Bu mânâları bilmekten dolayı da az bir amel arttıkça artar. Eğer o olmasaydı ilim amelden üstün olmazdı. Zira namazı bildiren ilimin -ki sadece namaz için kastedilir- namazdan üstün olması muhal olur. Çünkü biz biliyoruz ki, başkası için istenen bir şeyden, bizzat kendisinden ötürü istenen şey daha üstündür. Oysa şeriat, âlimin âbidden üstün olduğuna hükmetmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurur:

> Âlimin âbide üstünlüğü, benim, ashabımın derece bakımından en düşüğüne olan üstünlüğüm gibidir.[44]

Bu bakımdan ilmin üstünlüğü üç yöndendir:

---

44) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

1. Bizim söylediğimizdir.

2. Faydası başkasına sirayet edici olduğu için faydasının umumi olmasıdır. Amelin ise faydası başkasına geçici değildir.

3. İlimden Allah'ın sıfat ve fiillerini bildiren ilim kastedilmelidir. Böyle bir ilim, her amelden daha üstündür.

Amellerin gayesi kalbi halktan yaratıcıya çevirmektir ki kalp, halktan yaratıcıya döndükten sonra, yaratıcının bilinmesine ve sevilmesine daha fazlasıyla yanaşmalıdır. O halde amel ve amelin ilmi, bunun için istenir. Bu ilim de müridlerin en son hedefidir. Amel bunun şartı gibidir ve bu hakîkate şu ayetle işaret buyurulmuştur:

> Hoş kelimeler O'na yükselir. Salih ameli de hoş kelimeler yükseltir.
>
> (Fatır/9)

İşte buradaki 'hoş kelimeler' bu ilmin ta kendisidir. *Amel* ise bu ilmi maksadına kaldırıp götüren bir hammal gibidir. Bu bakımdan kaldırılan kaldırandan daha üstündür. Bu söz, bu konuyla ilgili değildir. Bu bakımdan biz maksudumuza dönüyor ve diyoruz ki: Sen uzletin fayda ve tehlikelerini bildiğin zaman, kesinlikle göreceksin ki, mutlak bir şekilde 'uzlet daha efdaldir' veya 'halka karışmak daha üstündür' demek yanlıştır. Şahsa ve şahsın haline, arkadaşına ve arkadaşının haline bakmak gerekir. İnsanı halka karışmaya zorlayan sebep, halka karışma sebebiyle elden kaçan faydalardan herhangi birine dikkatle bakıp izlemek lazımdır. Elden kaçan, elde edilenle mukayese edilmelidir. İşte o zaman hakîkat görünür ve en faziletlisi açığa çıkar.

İmam Şafiî'nin sözü burada tam bir ölçüdür. Zira kendileri Yunus b. Abdulâlâ'ya şöyle demiştir: 'Ey Yunus! Halka yüzünü ekşitmek düşmanlık kazanmanın aletidir! Halka tamamen açılıp güler yüzlülük göstermek ise, kötü arkadaşların celbine alettir. Bu bakımdan sen surat asmakla, güler yüzlülük arasında bulun!'

Bu sırra binaen ihtilat ve uzlette mutedil olmak farzdır. Bu ise, hallere göre fayda ve âfetlerin düşüncesiyle değişen bir durumdur. Böylece en faziletlisi açığa çıkar.

İşte sarih ve açık hakîkat budur. Bunun dışında söylenilen her hüküm kusurludur. Ancak şu var ki herkes içinde bulunduğu özel hâlinden haber vermiştir. Onun özel hâliyle, hâlde kendisine muhalif olan bir kimsenin üzerine hükmetmek caiz değildir. İlmin zahirinde âlim ile sûfî arasındaki fark buna dönüşür. Şöyle ki, sûfî ancak kendi özel hâlinden dem vurur. Bu bakımdan çeşitli meselelerde sûfîlerin vermiş oldukları cevaplar elbette çeşitli olacaktır. Âlim ise, hakkı olduğu gibi idrak eden bir kimse demektir. Hiçbir zaman nefsinin hâline bakmaz. Hak ona keşfolunur. Bu hükümde hiç ihtilaf edilmemiştir. Zira hak daima birdir. Fakat hakkı bilmekte kusurlu olanlar ise, sayısı hadde hesaba sığmayacak kadar çoktur. Bunun için sûfîlerden fakirlik hakkında sorulduğunda, herbiri başkasının cevabına ters düşecek bir cevap vermiştir. Bütün bu cevaplar, cevap verenin özel haline göre haktır. Ama esasında hak değildir. Zira hak ancak birdir. İşte bu sırra binaen Ebu Abdullah'a 'fakirlik nedir?' diye sorulduğu zaman, cevap olarak dedi ki: "İki yeninle duvara vur ve 'Rabbim Allahtır' de! İşte fakirlik budur".

Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: 'Fakir o kimsedir ki, ne kimseden birşey ister, ne de hiçbir şeyde muarazada bulunur. Eğer kendisiyle muaraza yapılırsa, sükût eder'.

Sehl Tusterî dedi ki: 'Fakir odur ki, dilenmez ve toplamaz'.

Bir zat da şöyle demiştir: 'Fakirliğin senin olmamasıdır... Eğer senin olursa, senin olmaması hasebiyle senin için olmamasıdır'.

İbrahim Havas dedi ki: 'Fakirlik şikayeti terketmek, belânın eserini açığa vurmaktır'.

Eğer yüz sûfîye fakirliğin tarifi sorulsa yüz tane cevap verildiği görülür. İki kişinin aynı cevabı verdiğine binde bir rastlanır. Bütün bu cevaplar bir yönde haktır. Çünkü herkes kendi halinden ve kalbine galip gelen durumdan dem vurur. Bunun içindir ki, onlardan iki kişi görmezsin, arkadaşının tasavvufta sabit kademli olduğunu söylesin veya arkadaşını övsün. Herbiri kendisinin hakka vasıl olduğunu ve hakka vakıf olduğunu iddia eder. Çünkü bu zevatın tereddütleri kendilerinde oluşan hâllerin durumuna göredir. Bunlar, ancak nefisleriyle meşgul olurlar. Nefislerinden başkasına bakmazlar. Fakat ilmin nûru parladığı zaman, herşeyi kapsar, perdeyi kaldırır, ihtilâtı ortadan söker ve atar.

Bunların görüşleri, gölgeye nazaran zeval (öğle) vaktinin delilleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürenlerin görüşüne benzer. Onların bazıları 'Bu gölge yaz mevsiminde iki ayak olur' demiştir. Diğer bir grup ise 'Yaz mevsiminde yarım ayaktır' demişlerdir. Başkası bunlara hücum etmiş ve demiş ki: 'Kış mevsiminde yedi ayaktır'. Başkasından hikaye edildiğine göre 'beş ayaktır'. Başka bir grup da bunlara hücum etmiştir.

İşte fakîhlerin bu keşmekeşlikleri sûfîlerin cevap ve ihtilaflarına benzer. Zira bu fakîhlerin herbiri bulunduğu memleketin gölgesine göre hüküm vermiştir ve sözünde doğrudur. Fakat yanıldığı nokta; başkasını yanlışlıkla itham etmesidir! Çünkü bu kimsenin hatası, bütün dünyanın onun bulunduğu memleketten ibaret olduğunu veya bütün dünyanın onun memleketi olduğunu sanmasıdır. Nitekim sûfînin de herşeye kendisinin özel hâliyle hükmettiği gibi!... Oysa zeval vaktini bilen zat o kimsedir ki; gölgenin uzama ve kısalmasının illetini memleketten memlekete değişmesinin sebebini bilir. Böyle bir kimse, çeşitli memleketlere göre çeşitli hükümlerden haber verir ve der ki 'Bazı memleketlerde zeval zamanında gölge diye birşey kalmaz. Bazılarında gölge uzar. Bazılarında da kısalır'.

İşte uzlet ve ihtilatın faziletinden zikretmek istediğimiz kadarını beyan etmiş bulunuyoruz.

Soru: Uzleti seçip, uzleti kendisi için daha üstün ve selâmetli bilen bir kimse için, uzlete çekilmenin âdâbı nedir?

Cevap: İhtilatın âdâbını tedkik etmek uzun sürer. Oysa biz bunları *Sohbet Âdâbı* bölümünde zikretmiştik.

Uzletin âdâbına gelince, bu uzun değildir. O halde uzlete çekilen bir kimse için, bu uzletiyle nefsini halka zarar vermekten sakındırmak niyyetini herşeyden önce taşıması gerekir, sonra ikinci derecede şerirlerin şerrinden selâmet kalmayı talep etmeli, üçüncü derecede müslümanların haklarını yerine getirmekte kusur etmenin âfetinden kurtulmayı, dördüncü derecede himmetinin bütün varlığıyla Allah'a ibadet etmeyi niyet etmelidir. İşte uzlete çekilenin niyetinin âdâbı böyle olmalı ki, uzletin meyvesini koparıp yemiş olsun. Halkın fazlaca yanına girmesini, ziyaretine gelmesini menetmeli ki vakitlerinin çoğunu boşa geçirmeye vesile olmasınlar! Halkın haberlerini sormaktan, memlekette cereyan

eden olaylara kulak vermekten sakınmalıdır. Halkın meşgul olduğu şeyleri sormamalıdır. Zira bütün bunlar kalbe dikilen fidanlar olur. Hatta haberi olmaksızın namaz ve düşünce esnasında kalbin içinde fideleşir. Bu bakımdan haberlerin kulağa girmesi, tohumun yere düşmesi gibidir. Muhakkak bitmesi, köklerini yere, dallarını havaya bırakması lazımdır. Biri diğerini gerektirir. Uzlete çekilen kişinin mühim vazifelerinden biri, Allah'ın zikrine mani olan vesveselerin kökünü kazımaktır. Halkın haberi ise, vesveselerin kaynak ve kökleridir.

Uzlete çekilen kişi, az bir geçime kanaat getirmelidir. Aksi takdirde geniş adımlar atmak onu halka muhtaç ve mecbur eder. Dolayısıyla ihtilata muhtaç olur. Komşularının eziyetine sabırlı olmalıdır. Uzlete çekilmesinden dolayı hakkında söylenen methiyelere kulağını tıkamalıdır veya 'Neden ihtilatı terketmiş?' diye aleyhine atıp tutanları duymamazlıktan gelmelidir. Çünkü bütün bunlar, kalbe menfi tesir eder, velev ki kısa bir müddet için de olsa. Kalp böyle şeylerle meşgul olduğu zaman, muhakkak ahiret yolunda atılan adımlardan geri kalır. Çünkü yürümek kalp huzuruyla beraber zikir ve virde devam etmekle mümkün olur veya Allah'ın celâl sıfatı, fiilleri, gökler ve yerin melekutunu düşünmekle veya amellerin inceliklerini, kalpleri ifsad eden şeyleri ve bunlardan sakınmanın yollarını aramakla mümkün olur. Bütün bunlar, boş vakit isterler.

Bunlara kulak vermek, hal-i hazırda kalbi teşviş eder. Bazen de beklenmedik bir anda zikrin devamı esnasında bunlar yeni yeni hatıra gelirler. Uzlete çekilenin salih bir hanımı veya salih bir arkadaşı olmalı ki, günde bir saat ibadete devamın yorgunluğunu gidermek için nefsi onunla istirahata kavuşsun. Böyle bir istirahat ibadet etmeye yardımcı olur. Kişi dünyadan tamahını kesmelidir. Tamah, ancak emelini kısaltmakla kesilir. Nefsine uzun bir ömür takdir etmemesiyle, akşamlamayacak üzere sabahladığı, sabahlamayacak üzere akşamladığı zihniyetiyle sona erer. Böylece bir günün sabrı kendisine kolay olur. Fakat eğer eceli gecikirse kişiye yirmi sene sabretmeye azmetmek kolay gelmez. Bu bakımdan kişi ölümü ve kabirdeki tenhalığı hatırlamalıdır. Hele kalbi yalnızlıktan daraldığı anda...

Kişi kesinlikle bilmeli ki, ünsiyet edecek kadar Allah'ın zikir ve marifeti bir kimsenin kalbinde yerleşmedikçe, böyle bir kimse

ölümden sonraki yalnızlığın vahşetini kaldıramaz ve buna güç yetiremez ve yine muhakkak bilmelidir ki, Allah'ın zikri ve marifetiyle yakınlık kuran bir kimsenin yakınlığını ölüm silip kaldıramaz. Böyle bir kişi marifet ve yakınlığı sayesinde diri kalır. Hem de Allah'ın üzerindeki fazilet ve rahmetiyle sevindiği halde kalır. Nitekim Allah Teâlâ şehidler hakkında şöyle buyurmuştur:

> Sakın Allah yolunda öldürülenleri, ölüler sanma! Doğrusu, onlar rableri katında diridirler. Cennet meyvelerinden rızıklanırlar. Onlar Allah'ın kendilerine verdiği ihsandan dolayı neşeli haldedirler.
>
> (Âlu İmran/169-170)

Kim nefsinin cihadında Allah için tecerrüd edip çalışıyorsa, o şehiddir. Ölüm, ister önce, ister sonra her ne zaman gelir ona yetişirse yetişsin, durumu değiştirmez. Bu bakımdan mücahid o kimsedir ki, nefsi ve hevasıyla mücahede eder. Nitekim Hz. Peygamber bu durumu açık bir şekilde dile getirmiştir. *En büyük cihad nefis cihadıdır*. Nitekim sahabîlerden bazıları şöyle demişlerdir: 'Biz küçük cihaddan büyük cihada döndük'. Sahabe-i kiram bundan nefis cihadını kastetmektedir.

Kitabu Âdâb'il-Uzlet (Uzlet Âdâbı) bölümü burada sona ermiş bulunuyor. Bundan sonra *Kitabu Âdâb'is-Sefer* (Yolculuk Âdâbı) gelecektir. Hamd bir ve tek olan Allah'a mahsustur!

Yedinci Kitab

KİTABU ÂDÂB'İS-SEFER

(Yolculuk Âdâbı)

1. Yolculuğun Başlangıcından Sonuna Kadar Gereken Âdâb, Yolculuğa Niyet ve Niyetin Faydaları

2. Yolculukta Bilinmesi Gereken Ruhsatlar, Kıblenin ve Vakitlerin Tayini İçin Gerekli Hususlar

VII. Kitabu Âdâb'is-Sefer

(Yolculuk Âdâbı)

Giriş

Hamd, velî kullarının basîretlerini hikmet ve ibretlerle açan, hazerde ve seferde bu kullarının himmetlerini, sanatının inceliklerini müşahede etmeleri için ihlasa kavuşturan Allah'a mahsustur.

Bu sayede sözkonusu kullar, kaderin mecralarına razı olmak suretiyle, gözalıcı şeylerden uzaklaşmışlar ve bunlara dönüp bakmamışlardır. Bu kullar, gözün gördüğü ve fikrin dolaştığı sahalarda bulunan gözalıcı şeylere ancak ibret gözüyle bakarlar. Bu kullar nezdinde deniz, kara, dağ, ova, geçitli-geçitsiz heryer müsavidir. Salât; beşerin efendisi Hz. Muhammed'in, ahlâk ve sîretinde onun izini takip eden ve sünnetine tâbi olan âlinin ve ashâbının üzerine olsun!

Yolculuk, kendisinden kaçılan şeylerden kurtuluş veya istenilen ve aranılan şeylere varış vesilesidir.

Yolculuk iki kısımdır:

a. Zâhirî bedenle memleketinden sahra ve ovalara çıkıp gitmektir.

b. Kalbin seyriyle esfel-i sâfilînden göklerin melekûtuna çıkıp gitmektir.

Bu iki yolculuğun en şereflisi, ikinci kısımda bulunan, bâtının yolculuğudur. Zira doğumdan sonraki hal üzere kalan, âbâ ve ecdadından almış olduğu âdetleri (kötü ise) taklid ederek duraklayan bir kimse, kusur derecesine yapışmış, noksanlık mertebesiyle kanaat etmiş ve genişliği gökler ve yerler kadar olan cennetin geniş sahasını hapishanenin zulmet ve darlığı ile değiştirmiş demektir. Şair ne güzel söylemiş: *Ben insanların ayıpları arasında, tamamlamaya (kemâle ermeye) kâdir olanların eksik kalması kadar çirkin bir ayıp görmedim.*

Ancak tehlikelerle dolu olduğundan, insan bu tür bir yolculuğa delilsiz ve rehbersiz çıkamaz. Bu bakımdan yolun tehlikeli oluşu, delil ve rehberin bulunmayışı, yolcuların düşük ve az payı, çok kazanca tercih edip kanaat edişi, yolların tamamen yok olup gitmesini gerektirir. Bu bakımdan bu yollardan insanlar kesildiler. Yollar ziyaretçilerden boş kaldı. Nefislerin, melekût ve âfakın nüzhetgâhları uğramaz hale geldiler! Allah Teâlâ insanları bu nüzhetgahlara davet ederek şöyle buyurmaktadır:

Biz onlara ufuklardan ve kendi canlarından ayetlerimizi (kudretimizin alâmetlerini) göstereceğiz ki, o (Kur'an)'ın gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun.

(Fussilet/53)

Kesin inanacak insanlar için arzda nice işaretler vardır. Kendi canlarınızda da öyle. Görmüyor musunuz?

(Zariyat/20-21)

Yine Allah Teâlâ bu tür seferden alıkoymayı kınayarak şöyle buyurmaktadır:

Elbette siz, sabah ve akşam onlara uğrarsınız. Artık düşünüp ibret almaz mısınız?

(Saffat/137-138)

Göklerde ve yerde (Allah'ın birliğine, kuvvet ve azâmetine delalet eden) ne kadar alâmet var ki, insanlar, üzerlerinden geçerler de bunlardan ibret almayıp yüz çevirirler.

(Yusuf/105)

O halde bu tür sefere muvaffak olan bir kimse genişliği gökler ve yer kadar olan cennetin bahçelerinde -beden vatanında olduğu halde- gezmektedir. O yolculuk, iniş ve varış yerlerinin daralmadığı kalabalık ve çok gelişin bir zarar vermediği bir yolculuktur. Aksine bu seferde yolcuların çokluğuyla ganimetler çoğalır. Meyve ve faydalar kat kat fazlalaşır. Bu seferin ganimetlerinin arkası kesilmez ve devamlıdır. Meyveleri ise, sonsuz ve gittikçe artmaktadır. Meğer ki yolcu için, seferinde bir gevşeklik olmasın. Hareketinde bir duraklama olursa, (o zaman suç kendisindedir). Çünkü Allah Teâlâ herhangi bir kavme vermiş olduğunu, onlar onu değiştirip

bozmadıkça, bozup almaz. Onlar ne zaman hak ve hakîkatten saparlarsa Allah da onların kalplerini kaydırır. Allah hiçbir zaman kullarına zulmedici değildir. Ancak kullar kendi nefislerine zulmederler. Kim bu meydanda cevelan etmeye ve bu bahçenin zevk yerlerinde gezmeye layık değilse, o kimse çoğu zaman bedenin zahiriyle uzun bir müddet sefere çıkıyor demektir. Birçok mesafeleri katediyor. Dünya ticaretini veya ahiret azığını ganimet olarak bu seferden elde ediyor. Eğer böyle bir kimsenin hedefi *ilim* ve *din* ise veya dine yardım etmek ise, bu kimse ahiret yolunun yolcularından olur. Böyle bir kimsenin seferinde birtakım şart ve âdâb vardır. Eğer o şart ve âdâbı ihmal ederse, dünya amellerinden ve şeytanın izleyicilerinden olur. Eğer onlara devam ederse, seferi, ahiret amellerinin faydalarından uzak olmaz. Biz bu yolculuğun âdâbını ve şartlarını -Allah'ın izniyle- iki bölümde zikredeceğiz.

Birinci Bölüm: Yolculuğun başlangıcından sonuna kadar gereken âdâb, yolculuğa niyet ve niyetin faydaları

İkinci Bölüm: Yolculukta bilinmesi gereken ruhsatlar, kıblenin ve vakitlerin tayini için gerekli hususlar

BİRİNCİ BÖLÜM

Yolculuğun Başlangıcından Sonuna Kadar Gereken Âdâb, Yolculuğa Niyet ve Niyetin Faydaları

I. Yolculuğun Faydaları, Fazileti ve Niyeti

Yolculuk bir nevi hareket ve halka karışmaktır. Seferde faydalar vardır. Aynı zamanda seferin -*Sohbet* ve *Uzlet* bölümlerinde zikrettiğimiz gibi- birtakım âfetleri de vardır. İnsanı sefere çıkmaya zorlayan şeyler, ya birşeyden kaçmak veya birşeyi aramaktan kaynaklanır. Çünkü yolcu bir kimse, ya kendisini ürkütücü bir durumla karşı karşıyadır. Eğer o durum olmasaydı sefere çıkmazdı veya bir maksat ve matlubu vardır. Kendisinden kaçtığı şey ise, ya felâketli bir şeydir; vebâ hastalığı, fitne veyahut husumet veya kıtlık olması gibi... Bu felâket de ya zikrettiğimiz gibi dünyevî bir felaketle karşı karşıya kalıp o memleketten kaçması veya seferi gerektiren şeyin dine zarar verici bir iş olmasıdır. Memleketinde mertebe, mal, kendisini Allah'a vermekten alıkoyan sebeplerin çokluğuyla başa çıkamayan bir kimse gibi... Böyle bir kimse gurbete çıkmayı, nâmını, nişânını kaybetmeyi tercih eder, genişlikten ve mertebeden kaçar ve zorla bir bid'ata çağrılan veyahut da yapması helâl olmayan bir işte idareci olmaya zorlanan bir kimse gibi, çağrıldığı vazifeden kaçmak ister.

Seferden beklenen şeye gelince, bu da ya dünyevî olur -mal ve mertebe gibi- veya dinî olur. Dinî matlub da ilim veya ameldir. İlim de dinî ilimlerden olur veya tecrübe yoluyla sıfatlarının ve nefsinin ahlâkıyla ilgili ilim olur veya yerin (Allah'ın kuvvet ve kudretine delâlet eden) acaibliklerinin ilmi olur. Yeryüzünde sefere çıkan Zülkarneyn'in seferi gibi... Amel ise, ya ibadet veya ziyarettir. İbadet ise, hac, umre, cihaddır. Ziyaret de, bu saydığımız ibadetler gibi Allah'a yaklaştırıcı bir harekettir. Bazen ziyaret ile, Mekke, Medine, Kudüs'ün sınırları gibi bir mekân kastedilir. Çünkü sınırları beklemek de Allah'a yaklaştırıcı bir harekettir. Bazen de

evliya ve ulema ziyaret etmek kastedilir. Bu velî ve âlimler ya ölü olurlar -ki onların mezarları ziyaret edilir- veya diridirler -ki onların görülmesiyle insan bereketlenir- onların hallerine bakmaktan insan istifade eder. Onlara uymak hususunda teşvik ve tergibin kuvvetine sahip olur. İşte bu saydıklarımız seferlerin çeşitleridir. Bu taksimden birkaç kısım meydana çıkar.

1. İlim İçin Yolculuk Yapmak

Bu tür yolculuk, ya farzdır veya sünnettir. Bu durum, ilmin farz veya sünnet olmasına bağlı bir durumdur. Bu ilim ise ya dinî işlerin ilmi veya kişinin nefsine ait ahlâkının ilmidir veyahut Allah Teâlâ'nın arzındaki kuvvet ve kudretine delâlet eden ayetlerin ilmidir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

مَنْ خَرَجَ مِنْ بَيْتِهِ فِى طَلَبِ الْعِلْمِ فَهُوَ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ حَتَّى يَرْجِعَ.

Evinden, ilim talep etmek için çıkan kimse geri dönünceye kadar Allah yolundadır.[1]

مَنْ سَلَكَ طَرِيقًا يَلْتَمِسُ فِيهِ عِلْمًا سَهَّلَ اللّٰهُ لَهُ طَرِيقًا اِلَى الْجَنَّةِ.

Kim bir yola sülûk edip o yolda ilim arıyorsa Allah Teâlâ cennete götürücü bir yolu ona müyesser eder.[2]

Said b. Müseyyeb, bir hadîsi öğrenmek için birkaç günlük sefere çıkıyordu. Şa'bî der ki: 'Eğer bir kişi, Şam'dan Yemen'in en uzak yerine kadar, kendisini hidâyete erdiren veya herhangi bir felâketten alıkoyan bir kelimeyi öğrenmek için yol yürürse, bu kimsenin seferi boşa gitmiş sayılmaz'.[3]

Cabir b. Abdullah Medine'den on sahabîyle beraber bir aylık yolculuktan sonra kendilerine Abdullah b. Enes el-Ensarî'den rivayet edilen bir hadîs için kalkıp Mısır'a gitmiştir. Abdullah, bu hadîsi Hz. Peygamber'den rivayet ediyordu. Bu zevat, işitmedikleri

---

1) Tirmizî

2) Müslim

3) Hatib

bu hadîsi Abdullah'tan işitmek için kalkıp tâ Mısır'a gittiler. *Kitab'ul-İlim*'de anılan ve sahabe zamanından günümüze kadar ilim öğrenip âlimlik payesine erişen herkes, ancak yolculuk etmek sûretiyle ilim öğrenmişler ve ilim için seferler düzenlemişlerdir.

Kişinin nefsine ve ahlâkına ait ilme gelince, bu da önemlidir. Zira ahiret yolu ancak ahlâkın güzelleştirilmesiyle gidilen bir yoldur. İç âlemin sırlarına ve sıfatlarının kötülüklerine muttali olmayan bir kimse, kalbini bu kötülüklerden temizlemeye muktedir olamaz. Kişilerin ahlâkını ortaya çıkaran ancak yolculuktur. Allah Teâlâ göklerde ve yerde gizli kalan şeyleri yolculuk sayesinde açığa çıkarır. Ahlâkı açık bir şekilde gösterdiğinden dolayı, yolculuğa *açıklık* mânâsına gelen 'sefer' ismi verilmiştir. Bu sırra binaendir ki, Hz. Ömer (r.a), nezdinde şahitlik yapan bir zâta şu suali sorar:

- Şahitlik ettiğin kimsenin, iyi ahlâklı olduğuna delâlet eden bir seferde onunla arkadaşlık ettin mi?

- Hayır!

- O halde senin onu tanıdığını sanmıyorum.

Bişr şöyle derdi: 'Ey kurralar (âlimler) kitlesi! Yeryüzünde seyahat ediniz ki hâliniz hoş olsun! Çünkü su, aktıkça berraklaşır. Bir yerde kaldıkça bozulur'. Kısacası nefis, vatanda sebeplerin zayıflığıyla beraber oldukça sıfatlarının kötülükleri açığa çıkmaz. Çünkü tabiatına uygun olan belli şeylere yakınlık duymaktadır. Ne zaman seferin meşakkatini yüklenirse, mûtad alışkanlıklarından uzaklaştırılırsa, gurbetin zorluklarıyla imtihan edilirse, o zaman tehlikeler başgösterir. Ayıplarına muttali olur. Dolayısıyla o ayıplarını tedavi etmekle meşgul olma imkânı hâsıl olur. Biz *Uzlet* kitabında, halk ile oturup-kalkmanın faydalarını zikrettik. Sefere çıkmak da bir nevî halkın arasına karışmaktır. Hem de meşguliyet ve zorlukları yüklenmekle beraber ihtilâttır.

Allah'ın yoktan varettiği arzında bulunan ayetlerine gelince, onları görmekte basiret sahibi için birçok faydalar vardır. Orada komşu kıtalar vardır. Dağlar, sahralar, denizler, hayvan çeşitleri, bitkiler mevcuttur. Hiçbir şey yoktur ki, Allah Teâlâ'nın birliğine şahitlik etmesin. Keskin bir dil ile Allah'ı tesbih etmesin. Öyle bir dil ki, ancak kalben hazır olduğu zaman kulağını kabartan bir kimse onu duyabilir. Münkirler, gafiller, dünya ziynetinde olan se-

rabın kıvrak dalgalarına aldanan kimseler ise, onlar ne görürler, ne de duyarlar. Çünkü onlar dinlemekten uzak, yaratıcılarının ayetlerinden de mahcub ve gafildirler. 'Onlar, sadece şu yakın hayatın dış yüzünü bilirler. Ahiretten ise hep habersizdirler'. (Rum/7)

Kulaktan, *zâhir kulağı* kasdetmiyorum. Çünkü benim bu sözümle kastettiklerim, *zâhir* kulaktan mahrum değildirler. Kulaktan, *bâtın kulağı* kastediyorum. Zira *zâhir* kulakla ancak sesler işitilir. Hayvanlar da bu özellikte insanlara ortaktırlar.

Bâtın kulağına gelince, onunla dilin konuşmasının ötesinde bulunan hal konuşması idrâk edilir. Bu tıpkı kazık ile duvarın konuşmasını hikâye eden kimsenin sözüne benzer. Duvar kazığa 'Neden beni yardın?' diye sorar. Kazık 'Bunu benden sorma! Beni döven, arkamı bırakmayan ve arkamda bulunan taştan sor!'

Göklerde ve yerde hiçbir zerre yoktur ki, Allah'ın vahdaniyetine dair onun birkaç çeşit şahitliği olmasın. O şahitlikler kendisi için tevhiddir ve şanını takdis etmekte de birkaç çeşit şahitlikleri vardır, onlar da onun için tesbihtir. Fakat bu zerrelerin tesbihlerini (gafiller) bir türlü anlayamazlar. Çünkü onlar zâhirî kulağın daracık sahasından, bâtınî kulağın geniş sahasına bir türlü geçemezler. Kâl dilinin kekemeliğinden, hâl dilinin fesâhatına geçemezler. Eğer herkes böyle bir seyre muktedir olsaydı o zaman Hz. Süleyman'ın kuş dilini anlaması, kendisi için bir özellik olmazdı. Hz. Musa, harfler ve seslerin benzerliğinden takdis edilmesi farz olan Allah kelâmını dinleme özelliğine sahip olamazdı.

Bir kimse bu şahitlikleri ilâhî satırlardan ve sayfalara nakşedilen yazılı satırlardan tedkik etmek için yolculuğa çıkarsa, onun beden ile olan seferi pek uzamaz yerinde durur. Onun kalbi zerrelerin tesbih nağmelerini dinlemekle mütehassıs olmak için boşalır. Onun artık çölde ve sahralarda gezmeye ne ihtiyacı vardır? O, göklerin melekûtunda gezmekten de müstağnidir. Güneş, ay, yıldızlar onun emrindedirler. Bu söylediklerimizin basiret sahiplerine görünmesi için ayda veya senede birkaç defa yolculuk düzenlerler. Belki bunlar vakitlerin akmasıyla daimî bir hareketteddirler. Bu bakımdan Kâbe'yi ziyaret etmesi gereken bir kimsenin teker teker mescidleri ziyaret etmek için gezmesi acaiptir. Göklerin ziyaretiyle görevlendirilen bir kimsenin yeryüzünü gezmesi ne acaiptir!

Bu hakîkatlerden sonra (bil ki) yolcu, mülk ve şehadet âlemini zâhiri gözle görmeye muhtaç olduğu müddetçe, o yolcu Allah'a doğru giden yolcuların konaklarından daha birinci konakta bulunuyor demektir. Allah'ın manevî huzuruna varmak isteyen yolcuların ilk noktasındadır. Sanki böyle bir kimse, vatan kapısında kalakalmıştır. Yolculuk bir türlü onu geniş sahraya çıkaramaz. Oysa bu konakta uzun müddet durmak için korku ve kusurdan başka hiçbir sebep yoktur. Bu sırra binaen kalp erbabından biri şöyle demiştir: 'Halk diyor ki, gözlerinizi açınız ki görmüş olasınız!' Ben de derim ki: 'Siz gözlerinizi kapatınız ki görmüş olasınız'. Bu iki söz de haktır. Ancak birinci söz, vatana yakın bulunan ilk konaktan haber vermektir. İkinci söz vatandan uzak bulunan ve ilk konaktan sonra gelen ve ancak nefsini tehlikelere atıp orayı geçen, bazen de senelerce hayret sahasında şaşıp kalan kimsenin halinden haber vermektir.

Böyle bir kimsenin bazı zaman tevfîk-i ilâhî elinden tutar, kendisini dosdoğru yola irşad eder. Fakat hayretinin içinde helâk olup gidenler, bu yolun yolcularının ekseriyetini teşkil etmektedirler! Lâkin tevfîk-i ilâhînin nûruyla seyahat edenler, hem nimete ve hem de daimî mülke sahip olmuşlardır. Allah Teâlâ'nın kader-i ezelîsinde onlar için güzellik yazılmıştır. Bu mülkü dünya mülküyle mukayese et. Çünkü halkın çokluğuna rağmen onun talep edicileri pek azdır. Matlub büyüdükçe, yardım edeni ve isteyeni azalır. Sonra bu yolda helâk olan, elde edenden pek fazladır. Aciz ve korkak bir kimse büyük tehlike ve uzun yorgunluk olduğu için mülkün talebine bir türlü cesaret edemez. *Nefisler büyük olduğu zaman, onların murad ve hedefinde bedenler yorulur.*

Allah Teâlâ, din ve dünyada, izzet ve mülkü ancak tehlike sahasında bırakmıştır. Bazen de korkak kimse, korkaklıkla, kusurluluğa *tedbir* ve *hazer* (sakınma) ismini verir. Nitekim şöyle denilmiştir: 'Korkaklar, korkaklığın tedbir olduğunu söylüyorlar. Oysa bu, kötü tabiatın bir aldatışıdır!'

İşte zâhirî yolculuğun hükmü budur. Eğer o yolculuktan Allah'ın yeryüzündeki ayetlerini incelemek suretiyle bâtınî yolculuk irâde edilirse... Bu bakımdan biz burada kastettiğimiz hedefe dönelim ve ikinci kısmı izaha çalışalım.

2. İbadet İçin Yolculuk Yapmak

Bu yolculuk, ya hac için veya cihad içindir... Biz bunun faziletini âdâbını, zâhirî ve bâtınî amellerini *Haccın Sırları* bölümünde zikretmiştik. Peygamberlerin (a.s), sahâbenin, tâbiînin, sâir ulemâ ve velîlerin kabirlerinin ziyareti de bu cümledendir. Eğer herhangi bir kimseyi hayatta iken ziyaret etmekle insanoğlu faydalanır veya ölümünden sonra da onun ziyaretiyle insan bereketlenir ve bu gaye için kervanlar düzenlerse bu caiz olur. Hz. Peygamber'in 'Kervanlar ancak üç mescid için düzenlenir. Biri benim şu mescidim, biri Mescid-i Haram, diğeri de Kudüs-i Şerîf'te bulunan Mescid-i Aksâ' hadîs-i şerîfi bu tür ziyaretlere mâni teşkil etmez. Çünkü bu hadîs, mescidleri ziyaret etmemek hususunda vârid olmuş bir hadîs-i şerîftir. Çünkü mescidler, bu üç mescidden sonra, eşit ve biri diğerine benzerdirler. Aksi takdirde enbiyanın, evliyanın ve ulemanın kabirlerini ziyaret etmekte -her ne kadar derece bakımından büyük farklar mevcut ise de- faziletin aslında bir fark yoktur. Çünkü her birinin Allah nezdindeki derecelerinin farklılığına göre farklar mevcuttur...

Dirileri ziyaret etmek, ölüleri ziyaret etmekten daha evlâdır. Dirilerin ziyaretinden gaye, dualarının bereketini istemek ve kendilerine bakmanın bereketini elde etmektir. Zira âlim ve salihlerin yüzlerine bakmak ibadettir. Bunun gibi o bakışta onlara uymak, onların ahlâk ve âdâbıyla ahlâklanmak ve edeplenmek bâbında teşvîk ve tergîb vardır. Bütün bunlar onların nefislerinden ve fiillerinden istifade edilmesi umulan ilmî faydaların dışındaki faydalardır. Nasıl durum böyle olmasın? Oysa biz, *Sohbet* bölümünde zikrettiğimiz gibi sadece Allah yolundaki arkadaşları ziyaret etmekte fazilet vardır. Tevrat'ta (şu hükümler yazılıdır): 'Dört millik bir mesafe git! Allah yolundaki bir arkadaşını ziyaret et!'

Mekânlara gelince, hadîs-i şerîfte zikredilen üç mescidden başka mekânların ziyaretinde hiçbir mânâ yoktur. Ancak hududlar -oraya nöbet beklemek için gidilir- bu hükmün dışındadır. Hadîs-i şerîf açıkça belirtiyor ki, üç mescid hariç, herhangi bir mekânın bereketini talep etmek için kervan tertiplenmemeli ve yolculuk ihdas etmemelidir.

Biz *Hac* kitabında, *Mekke* ve *Medine*'nin faziletlerini (uzun uzadıya) anlatmıştık. *Kudüs-i Şerîf*'in de büyük bir fazileti vardır.

İbn Ömer, *Medine*'den çıkıp *Kudüs-i Şerîf*e gitmiş, oraya varıp beş vakit namazı kıldıktan sonra ertesi gün tekrar *Medine*'ye dönmüştür.

Hz. Süleyman (a.s), rabbinden şu istekte bulundu: 'Kim bu mescide (*Mescid-i Aksâ*'ya) sadece namaz kılmak için gelirse, o mescidde oldukça, ondan iltifatını -ta çıkıp gidinceye kadar- kesme yarab! Onu annesinden doğduğu gibi günahından temizle!' Allah Teâlâ da, kulu Süleyman'ın bu dileğini kabul etti.

3. Dine Zarar Verici Şeylerden Kaçmak İçin Yolculuk Yapmak

Bu da güzeldir. Zira güç yetmeyecek şeylerden kaçmak, nebîlerin ve rasûllerin (a.s) sünnetlerindendir. Kendisinden kaçmanın farz olduğu şeylerden biri (zâlimlerin emrinde) idarecilik yapmaktır. Dünya makamlarına tâlip olmaktır. İlgilerin ve sebeplerin çokluğudur. Zira bütün bunlar kalbin boş olmasını engeller. Oysa din ancak kalbi Allah'ın dışında kalan herşeyden boşaltmak sûretiyle tamamlanır. Eğer kalp, tam mânâsıyla boşalmazsa, ancak boşaldığı nisbette din ile uğraşabilir. Kalbin dünyada iken dünyanın mühim ve zarurî ihtiyaçlarından boşalması düşünülemez. Ancak bunun hafifleştirilmesi veya ağırlaştırılması düşünülebilir. Hafifleştirenler kurtulmuşlardır. Ağırlaştıranlar da helâk olmuşlardır. Kurtuluşu bütün günahlar ve ağır yüklerin tamamından kalbin boş olmasına bağlamayan Allah'a hamd ve senâlar olsun! Belki Allah Teâlâ, fazlıyla bu hususta yükünü hafifleteni kabul eder. Hafifleten o kimsedir ki, dünya onun en büyük hedefi değildir. Fakat bu mertebeye varmak, nüfuzu genişlemiş, ilgileri çoğalmış bir kimse için vatanında hiç de kolay değildir! Böyle bir kimsenin maksadı ancak gurbet diyarına çıkmak, nam ve nişanını kaybetmek ve kesilmesi gereken ilgi ve alâkalarını kesmek sûretiyle mümkün olabilir ki uzun bir müddet kişi, nefsini terbiye etsin. Sonra çoğu zaman Allah Teâlâ kendisine yardım eder, yakînini gerektiren ve kalbini itminana kavuşturan himmetlerini ihsan eder. Böyle bir kimse için hazer ve yolculuk eşit olur. Böyle bir kimsenin nezdinde sebep ve alâkaların varlığıyla yokluğu birbirine yaklaşır. Bu sebep ve alâkaların hiçbiri onu devam ettiği Allah'ın zikrinden alıkoymaz. Fakat böyle olmak cidden pek nadir olan durumlardandır. Çoğunlukla kalplerin üzerine hâkim olan durum, halk ile *hâlik*ı bir araya getirmek suretiyle kusurlu bulun-

maktır. Ancak bu kuvveti enbiya ve evliyalar elde ederler. Bu makama çalışmakla varmak pek zordur. Her ne kadar bu makamda çalışma ve çabanın dahli var ise de...

Buradaki bâtınî kuvvetin çeşitliliğinin misâli âzadaki zâhirî kuvvetin farklılığı gibidir. Çok kişi vardır kavidir, kuvvet sahibidir, sinirleri güçlü ve sakindir, bünyesi sağlamdır. Meselâ bin kişinin alacağını tek başına alır. Bu bakımdan eğer hasta ve zayıf bir kimse yük taşımak sûretiyle idman ede ede bu dereceye yavaş yavaş varmak isterse, hiçbir zaman buna güç yetiremez. Fakat idman ve daimî çalışmak, elbette az da olsa gücüne güç katar. Her ne kadar bu sonradan gelen güç onu öbür adamın derecesine vardırmasa da.. Bu bakımdan büyük rütbeden ümitsiz olunduğu zaman, çalışma ve gayreti terketmek uygun bir hareket değildir. Zira bu cehaletin en son noktasıdır.

Selefin fitneden korunmak için vatandan ayrılmak âdetleriydi. Nitekim Süfyan es-Sevrî şöyle demiştir: 'Bu kötü zamandır. Bu zamanda nam ve nişanı olmayan bir kimse dahi emin değildir. Nerde kaldı ki şöhret bulmuş kimseler emin olsunlar. Bu zaman, bir memleketten öbür memlekete durmadan yolculuk yapmak zamanıdır. Bu kişi ne zaman bir memlekette tanınırsa, derhal başka bir memlekete göç etmelidir'.

Ebu Nuaym şöyle anlatır: Süfyan es-Sevrî'yi gördüm. Su kabını eline almış, yemek dağarcığını sırtlamış gidiyordu. Kendisine dedim ki:

- Ya Ebu Abdullah! Nereye gidiyorsun?

- İşittiğime göre çok ucuz bir köy varmış. Ben orada oturmak istiyorum.

- Sen de mi böyle yapıyorsun?

- Ne zaman sana ucuzluk olan bir köyden haber gelirse, orada otur. Çünkü o senin dinin için daha selâmetli, üzüntün içinde daha iyidir.

Süfyân es-Sevrî'nin bu hareketi, pahalılıktan kaçmaktır.

Sırrî es-Sakatî, kış mevsimi bittiği zaman, sûfîlere şöyle derdi: 'Artık Adar ayı gelmiş, ağaçlar çiçek açmış, yayılma başlamıştır. Bu bakımdan siz de yeryüzüne dağılınız'.

İbrahim Havas, bir memlekette kırk günden fazla durmazdı. O tevekkül sahibiydi. Bir yerde sebeplere güvenerek ikamet etmeyi tevekküle aykırı bulur ve savunurdu. Eğer Allah Teâlâ dilerse, *Tevekkül* kitabında sebeplere güvenmenin sırları izah edilecektir.

4. Bedene Zarar Verecek Hastalıklardan Kaçınmak İçin Yolculuk Yapmak

Vebâ gibi bedene, *fahiş fiyat* gibi mala zarar veren şeylerden kaçmak için veya bunlara benzeyen herhangi bir illetten dolayı yolculuğa çıkmakta hiçbir sakınca yoktur. Hatta çoğu zaman bazı yerlerden kaçmak farz olur. Bazen de bazı yerlerden kaçmak müstehab olur. Kısacası, yolculuğun sonucu olarak ortaya çıkan faydaların durumuna bakmak sûretiyle hüküm verilir. Eğer yolculuktan gelen fayda vacibse yolculuk vacib, müstehab ise müstehab olur. Fakat veba hastalığı bu hükmün dışında tutulmalıdır, zira veba hastalığından kaçmak uygun değildir. Çünkü bu hususta Hz. Peygamber'in yasak emri vardır. Usame b. Zeyd'in rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ هٰذَا الْوَجَعَ اَوِ السَّقَمَ رِجْسٌ عُذِّبَ بِهِ بَعْضُ الْأُمَمِ قَبْلَكُمْ ثُمَّ بَقِىَ بَعْدُ فِى الْاَرْضِ فَيَذْهَبُ الْمَرَّةَ وَيَأْتِى الْأُخْرٰى فَمَنْ سَمِعَ بِهِ فِى اَرْضٍ فَلاَ يَقْدُمَنَّ عَلَيْهِ وَمَنْ وَقَعَ بِاَرْضٍ وَهُوَ بِهَا فَلاَ يُخْرِجَنَّهُ الْفِرَارُ مِنْهُ.

Muhakkak bu acı (vebâ) veya sakam bir azapdır. Onunla sizden önceki ümmetlerin bazısı cezalandırılmıştır. Sonra bu azap, yeryüzünde kalmıştır. Bazen gidiyor, bazen de geri geliyor. Kim bu hastalığın bir memlekette olduğunu işitirse, sakın o memlekete girmesin ve kim bir yerde bulunur, bu hastalık da aynı yerde olursa, sakın bu hastalıktan kaçmak için o memleketten çıkmasın.[4]

---

4) Bu hastalık bulaşıcıdır. Bu bakımdan kişi başka bir memlekete gittiği takdirde binlerce müslümanın hastalanmasına ve ızdırap çekmesine sebebiyet verebilir. Oysa bir müslüman kendisi için istediğini diğer müslümanlar için de istemelidir.

Hz. Âişe Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder:

> Benim ümmetimin helâk olması, Ta'n (mızraklarla ve silahlarla vuruşmak) ve tâûnladır.[5]

Bu söz üzerine dedim ki:

- Biz, (mızrakla dövüşmek mânâsına gelen) *ta'n*'ın ne olduğunu biliyoruz. Acaba *tâûn* ne demektir?

- Devenin hastalığı gibi bir hastalıktır. Bu hastalık müslümanların karnının altındaki küçük karın tâbir edilen yere yapışır. Bu hastalıktan ölen müslüman şehiddir. Bu hastalıktan (bulunduğu memleketten) kaçan bir kimse ise, savaş esnasında düşmanla gırtlak gırtlağa gelindiği zaman kaçan kimse gibidir.

Mekhul'ün Ümmü Eymen'den rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber ashabından birine şöyle vasiyet etmiştir:

> Sakın Allah'a ortak koşma! İşkenceye uğrasan veya diri diri yakılsan bile! Annene ve babana itâat et! Senden bütün servetinden feragat etmeni isteseler bile. Kasten namazı terketme. Çünkü kasten namazı terkeden bir kimseden Allah Teâlâ'nın zimmet-i ilahîsi kesilmiş olur. İçkiden kaç! Çünkü günah Allah'ı kızdırır. Düşman ile çarpışıldığı yerden kaçma! Eğer halkın arasındayken halka fazlasıyla ölüme sebebiyet veren bir hastalık isabet ederse, onların aralarında dur. (Çıkıp başka yere kaçma! Çünkü bulaşıcı hastalığı başka yere götürmek haramdır). Servetinden aile efradına infak et! Onları edeplendirmek için değneğini onların üzerinden eksiltme. Onları Allah ile korkut.

Bu hadîsler, tâundan kaçmanın haram olduğuna veya tâunun bulunduğu bir memlekete girmenin yasaklandığına işaret ederler. Bunun izahı *Tevekkül* bölümünde gelecektir. İşte buraya kadar saydıklarımız yolculuğun kısımlarıdır. Bu taksimattan anlaşıldı ki, yolculuk, 'mezmum, mahmud ve mübah' diye üç kısma ayrılır. *Mezmum* (kötü) olan kısım da kölenin efendisinden kaçması, anne ve babaya isyan eden bir kimsenin yolculuğu, haram ve tâunlu bir memleketten çıkmak gibi *mekruh* kısımlara ayrılır. *Mahmud* (iyi)

---

5) İmam Ahmed, İbn Abdilberr

kısım ise, hac ve her müslümana farz olan ilim öğrenmek gibi farz ve âlimlerin meşhedlerinin ziyareti gibi *memduh* kısımlara taksim olunur.

Bu sebeplerden yolculuktaki niyet açığa çıkar. Çünkü niyetin mânâsı harekete getirici sebebe sarılmak, dâvet ediciye icâbet etmek için harekete geçmek demektir. Bu bakımdan, müslümanın bütün yolculuklarında niyeti ahiret âleminin saadeti olmalıdır. Müslümanın *farz* ve *mendub* yolculuklarda niyetinin böyle olması açıktır. Fakat *mekruh* ve *mahzurlu* yolculuklarda böyle bir niyetin bulunması muhaldir. *Mübah* olan yolculuk ise, onun durumu niyete göre değişir. Ne zaman kişi malı istemekle, meselâ dilencilikten kurtulmayı, aile efradının mürüvvetini korumayı ve onları gözetmeyi, ihtiyacından fazla olan kısımları sadaka vermeyi kastediyorsa, kişinin mübah olan seferi, bu tür niyet sayesinde ahiretin amellerinden olur. Eğer kişi hacca giderse ve kendisini hacca götüren sebep riyakârlık ve halka duyurmak ise, onun bu seferi ahiret amellerinin sınıfından çıkar. Zira Hz. Peygamber (s.a) 'Ameller ancak niyetlere bağlıdır' buyurmuştur.

Bu bakımdan Hz. Peygamber'in 'Ameller ancak niyetlere bağlıdır' hükmü farz, memduh ve mübahlarda geçerli olan umumî bir hükümdür. Mahzurlularda ise değildir. Zira niyet mahzurları mahzurlu olmaktan çıkarmaya zerre kadar müsbet bir tesir yapmaz. Oysa seleften biri şöyle demiştir: 'Allah Teâlâ (c.c) yolcuların durumunu tedkik etmek üzere birtakım melekleri tayin etmiştir. O melekler, yolcuların maksadına bakarlar. Bu bakımdan Allah Teâlâ herkese, niyetine göre verir. Kimin niyeti dünya ise, ona dünyadan verilir ve verilenin birkaç katı ahiretinden eksiltilir! Üzüntüsünü dağınık bir hale getirir. Harislik ve oburluktan ötürü meşgalesi çoğalır. Niyeti ahiret olan bir kimse ise, ona basiret, hikmet ve zekâ ihsan edilir. Hatırlama ve ibret hasletleri, niyeti oranında kendisine açılır. Himmeti toplanır, melekler kendisine dua edip af talebinde bulunurlar'.

Yolculuk mu daha faziletlidir, yoksa hazer mi meselesine gelince, bu husus, uzlet mi veya halk ile ihtilât etmek mi daha faziletlidir konusundaki düşünceye benzer. Biz *Uzlet* kitabında bunun izahını yapmıştık. Bu bakımdan buradaki hüküm oradakinden anlaşılabilir. Çünkü sefere çıkmak da bir nevî ihtilâttır. Üstelik seferde yorgunluk, meşakkat, himmetin ve kalbin dağılması, birçok

kimse hakkında sözkonusudur. Bu husustaki fazilet, din için en hayırlı ve yardımcı olandır. Din meyvesinin en yücesi, Allah'ın marifetinin dünyada kazanılması ile Allah'ın zikriyle yakınlık kazanılmasıdır. Yakınlığın kazanılması, zikrin devamlılığına bağlıdır. Mârifet de düşüncenin devamlılığıyla elde edilir. Düşünce ve zikir yolunu öğrenmeyen bir kimse, bu iki himmetten de mahrum kalır. İşte başlangıçta sefere çıkmak, öğrenmeye yardımcıdır. Memlekette ikamet etmek ise, sonunda ilimle amel etmeye yardımcıdır.

Daimî bir şekilde yeryüzünde dolaşmaya gelince, kuvvetliler hariç, böyle yapmak kalbi karıştıran sebeplerdendir. Çünkü yolcu kimse, malıyla beraber daima ızdırap içindedir. Ancak Allah Teâlâ'nın koruduğu hariçtir. Yolcunun kalbi daima meşguldür. Bazen nefis ve malından korkar. Bazen de dostlarıyla ahbablarından... Memleketindeki ikameti esnasında âdet edindiği şeylerden ayrıldığı için kalbi meşguldür. Eğer beraberinde kendisinden korkulacak bir mal yoksa, o zaman tamahkârca halkın durumunu izlemekten kendini alamaz. Bu bakımdan bazen kalbi fakirlik sebebiyle zayıflar. Bazen de tamah sebeplerinin sağlamlaşıp kökleşmesiyle kuvvet bulur. Sonra geçici payıyla meşgul olur. Konaklamak ve sefere başlamak, bütün herşeyi karmakarışık yapar. Bu bakımdan mürid olan bir kimsenin ilim öğrenmekte, yaşantı ve ahlâkında uyacağı bir şeyhin (ve mürşidin) gözetiminde yolculuk yapması uygundur ki bu mürşidin, sadece görmesi bile hayra vesile olur. Bu bakımdan eğer kişi, kendi nefsiyle meşgul olur, basireti çalışır, kendisine fikir veya amel yolu kendiliğinden açılırsa, böyle bir kimse için memleketinde kalmak daha evlâdır. Ancak bu zamanlardaki sûfîlerin çoğunun iç âlemleri fikirlerin inceliklerinden ve amellerin hassasiyetinden boş olduğundan, Allah ile ünsiyet ve halvette Allah'ın zikriyle yakınlaşma kendileri için hâsıl olmadığından, sanatkâr olmadıklarından veya herhangi bir işle meşgul olmayıp tembel tembel gezdiklerinden tembelliğe alışmışlardır! Çalışmak kendilerine ağır gelir. Çalışma yolunu tehlikelerle dolu bir yol olarak görürler. Dilenciliğe ve başkasının kesesinden geçinmeye alışmışlardır. Sûfîler için memleketlerde inşa edilen tekkehaneler hoşlarına gitmiş, sûfîlerin hizmetinde bulunan hizmetçileri teşhir edip tesir altına almışlar, onların akıllarını başlarından alıp dinlerini yağma etmeye sebebiyet vermişlerdir. Zira onların, hizmetten gayeleri riya ve gösterişten

başka birşey değildir. Hizmetçilikten gayeleri nam ve nişanlarının yayılması, arkadaşlarının çokluğunu bahane ederek dilencilik yoluyla malları toplayıp çarçur etmektir! Onların tekkelerde geçerli bir hükümleri olmadığı gibi, müridler için yararlı bir edep verdikleri de yoktur. Müridleri zapt u rapt altına alacak kahredici bir durumları da mevcut değildir. Bu bakımdan onlar yamalı elbise giydiler, tekkehanelerde tenezzüh yerleri edindiler. Çoğu zaman şatahat ehlinden süslü birtakım kelimeler öğrendiler! Nefislerine bakıp, hırkalarında kendilerini sûfîlere benzemiş gördüler! Seyahatlarında, nefis ve ibarelerinde de bir benzerlik gördüler! Yaşantılarının zâhirî hâllerinde de durum böyledir. Böylece nefisleri hakkında iyi şeyler düşünürler. Çok iyi birşey yaptıklarını sanırlar. İnanırlar ki her siyah, siyah hurmadır. Zannederler ki zâhirde bir kavme ortak olmak hakîkatlerde de onlarla ortak olmayı gerektirir. Heyhat! Onların zannettikleri durumlar ne gezer! Yağ ile şişkinliği ayıramayan kimsenin hamâkatı çok fazladır. Bunlar Allah Teâlâ'nın buğzettiği kimselerdir. Zira Allah Teâlâ işsiz bir gence buğzeder.

Bunları seyahate sevkeden, gençlik ve işsizlikten başka ne olabilir? Ancak riyâ ve gösteriş olmaksızın hac ve umre için veya ilminde, ahlâkında önder olabilecek bir şeyh ve mürşidi görmek gayesiyle yolculuğa çıkmak, bu hükmün dışındadır. Oysa memleket şu anda böyle bir şeyh ve mürşidden yoksundur. Dinî emirlerin tamamı fesada uğramış ve zayıflamıştır! Ancak tasavvuf bu hükmün dışındadır. Çünkü tasavvuf tamamen ortadan kalkıp iptal olmuştur. Zira hâl-i hâzırda ilimler daha tamamen kalkmamıştır. Âlim kişi her ne kadar kötü bir âlimse de, onun kötülüğü ilminde değil, ahlâkındadır. Bu bakımdan ilmi ile amel etmeyen bir âlim olabilir. Amel ise, ilimden ayrı birşeydir.

Tasavvuf'a gelince, *Tasavvuf*, kalbi Allah için herşeyden temizlemekten ve mâsivallahı (Allah'tan gayrısını) hakir görmekten ibarettir. *Tasavvuf*'un sonucu, kalp ve azaların çalıştırılmasına dönüşmesidir. Ne zaman amel bozuk olursa, asıl da bozulur. Böyle kimselerin yolculuğa çıkmaları hakkında fakihlerin birtakım görüşleri vardır. Zira bu tür seferler faydasız yere nefsi yormaktır. Deniliyor ki, böyle yapmak yasaktır. Fakat bizim nezdimizde doğrusu, böyle seferlerin mübah olmasıdır. Çünkü bu gibi kimselerin bu seferlerden nasipleri boşluk sıkıntısından çeşitli memleketleri görmek sûretiyle kurtulmaktır. Bu nasipler her ne kadar

kıymetsiz ise de, bu nasipleri elde etmek için hareket eden kimselerin nefisleri de hasistir. Bu bakımdan pis bir hayvanın, kendisine uygun ve menfaati kendisine ait olan pis bir nasip için yorulmasında hiçbir sakınca yoktur! Zira eziyet gören o, lezzetlenen de odur.

Fetva, içinde zarar ve fayda olmayan mübahlardan insanların faydalanmalarını ister. Bu bakımdan din ve dünya hakkında mühim olmayan bir iş için seyahat edenler, sadece memleketlerde yolculuk etmek maksadıyla seyahat ediyorlarsa çöl ve sahralarda başıboş gezen hayvanlar gibidirler. Sair insanlara şerlerini dokundurmadıkça, seyahatlarında hiçbir sakınca yoktur. Yeter ki, halka durumlarını başka bir şekilde göstermesinler. Onların isyanları, sûfîlerin elbisesini giymeleri, sûfîlik namına dilenmeleri ve sûfîler için vakfedilen mallardan yemeleridir. Çünkü sûfî, dininde salih ve âdil olmakla beraber, salihlikten öte, birtakım sıfatları taşıyan salih bir kimseden ibarettir.

Sefere çıkan bu kimselerin hallerinden sadece biri şudur ki, bunlar, sultanların mallarını yerler. Oysa haram bir malı yemek büyük günahlardandır. Bu bakımdan haram yemekle beraber, adâlet ve salihlik kalmaz. Eğer fâsık bir sûfî tasavvur edilip kabul edilirse, kâfir bir sûfînin de tasavvur edilmesi, yahudî bir fakîhin da tasavvur edilmesi gerekir.

Nasıl ki fakih, özel bir müslümandan ibaretse, sûfî de özel bir âdilden ibarettir. Öyle âdil ki, dininde sadece adaleti gerektiren miktarla yetinmez. Böylece sûfîlerin zâhirine bakan bir kimse, onların bâtınlarını bilmezse, malından Allah'a yaklaşmak için onlara verirse, onlar için bu malı almak haram olur. Onların bu maldan yedikleri katıksız haramdır. Ben bundan şunu kastediyorum; malını veren bir kimse, faraza onların hallerinin gizli taraflarını bilseydi vermeyecekti. İşte bu durumda tasavvufun hakîkatinden mahrum olduğu halde sûfîlik taslayıp mal almak, yalan yere Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini söyleyip başkasından mal almak gibidir. Kim Hz. Ali'nin zürriyetinden geldiğini yalandan söylerse, bir müslüman da *Ehl-i Beyt*'i sevdiğinden dolayı ona bir mal verirse -şayet bu müslüman onun yalancı olduğunu bilseydi ona hiçbir şey vermezdi- bu kimsenin o malı alması haramdır. Sûfî de böyledir. Bu sırra binaen ehl-i takva din ile dünya malını yemekten kaçınmışlardır. Zira dini için takvada mübâlâğa

yapan bir kimse, iç âleminde kusurlardan hiçbir zaman kendisini kurtulmuş göremez. Eğer o kusurları, kendisine dindarlığından dolayı yardım edene görünseydi, mutlaka yardım edenin yardımdaki rağbeti gevşerdi. Bu bakımdan selefin muttakîleri şüphe yok ki, dindarlıklarından dolayı müsâmaha görmekten korktukları için, çarşı ve pazardan kendileri gidip birşeyler satın almıyorlardı. Çünkü bu takdirde din ile dünya malı kazanmış olurlardı. Kendilerine alış-veriş yapan birisini vekil ediyorlardı ve vekiline de 'Ben filân adam için satın alıyorum' dememeyi şart koşuyorlardı.

Evet, din için verilen bir malın alınması, ancak alanın, verenin iç âleminde olanı Allah Teâlâ'nın bildiğini bilmesi ve yine de kendisine vermesi ve üstelik bunun görüşünde herhangi bir gevşeklik meydana getirmemesi halinde helâl olur. İnsaflı ve akıllı bir kimse bilir ki, böyle bir durum ya mümkün değildir veya binde birdir. Kendi nefsine aldanan cahilin ise, dininin emrini bilmemek hususunda da cahil olması haline en uygun bir durumdur. Zira onun kalbine en yakın şey kalbidir. Bu bakımdan kalbinin durumunu anlayamayan bir kimse, başkasının durumuna nasıl vâkıf olabilir? Bu hakîkatı bilen bir kimse, şeksiz ve şüphesiz, herşeyi yemekten kaçınıp ancak kendi kazancından yer ki bu felâketten emin olsun veya eğer iç âlemine muttali olursa, kendisinden yardımı esirgemeyeceğini bildiği bir kimsenin malından yer. Eğer helâli talep eden ve ahiret yolunun yolcusu olan bir kimse başkasının malını almaya mecbur kalırsa, ona açıkça söylemeli ve demeli ki: 'Eğer sen bende zannedip inandığın dindarlıktan ötürü bu malı bana veriyorsan, bil ki ben buna müstehak değilim. Eğer Allah Teâlâ sana ilham edip kalbinin üzerindeki perdeyi kaldırsaydı, beni tâzim gözüyle görmeyecektin. Belki benim mahlûkatın şerlisi veya şerlilerinden olduğuma inanacaktın'. Bu bakımdan eğer kişi böyle söylemesine rağmen yine kendisine verirse, o vakit alabilir. Zira çoğu zaman, kişi onun bu hasletine razı olur. Bu haslet de nefsinin din husundaki dürüstlüğü ve aldığı mala müstehak olmadığını itiraf etmesidir. Fakat bu arada nefsin açık bir hilesi ve dalaveresi vardır. Ona dikkat etmelidir. Şöyle ki, kişi bazen kendisine vermek isteyene, yukarıdaki gibi itirafta bulunur. Fakat bununla kendini, nefsini kötülemek, hakir görmek, nefsine buğz ve hakaret gözüyle bakmak hususunda ümmetin salihlerine benzettiğini düşünür. İşte bu sözün görünüşü tenkid ve tahfif sûre-

tinde olur. İçi ve özü ise, medih ve senânın ta kendisidir. Zira nice kişi vardır ki, nefsini kötüler. Oysa o kötülemesiyle nefsinin medhini yapmaktadır. Bu bakımdan, nefsi yalnızken kötülemek iyidir. Cemaat içerisinde nefsi kötülemek ise, riyanın ta kendisidir. Ancak dinleyenlere yakînen günahlarını ikrar ve îtiraf etmediğini bildirmek hususunda nefsini kötülemek, bu hükmün dışındadır. Bu da hallerin karineleriyle anlaşılması mümkün olan şeylerdendir ve yine hallerin karineleriyle örtbas edilmesi de mümkündür. Kendisiyle Allah arasında doğru olan bir kimse bilir ki, Allah'ı kandırması veya nefsini kandırması mümkün değildir. Bu bakımdan bu gibi bir kimseye bu şekil hareketlerden sakınmak zor değildir. İşte yolculuğun kısımları, niyeti ve fazileti hakkında hüküm budur.

II. Başından Sonuna Kadar Yolcunun Âdâbı

Bu edebler onbir tanedir.

1. Zulmen aldıklarını sahiplerine geri vermesi, borçlarını ödemesi, nafakası kendisine farz olanların nafakasını hazırlaması, eğer yanında varsa emanetleri yerine vermesi gerekir. Azığı için ancak katıksız helâlden alabilir. Yoldaki arkadaşlarına genişçe sarfedebilecek kadar yanına para almalıdır.

İbn Ömer der ki: 'Yolculuktaki azığının güzel ve helâl olması, kişinin keremindendir'.

Yolculukta güzel konuşmak, yemek yedirmek güzel ahlâkları açığa çıkarır. Yolculukta arkadaşlığa elverişli olan bir kimse hazerde de sohbete elverişlidir. Bazen hazerde elverişli olan bir kimse, yolculukta elverişli olmaz. Bu sırra binaen denildi ki; hazerde kendisiyle alışveriş, yolculukta da arkadaşlık yapanlar bir kişiyi övdükleri takdirde o kişinin salih olduğundan şüphe etmeyin. Yolculuk, aciz olmanın sebeplerindendir. Kimin, acizlik anında ahlâkı güzel olursa, o güzel ahlâklıdır. Çünkü emirler hedef doğrultusunda yardım ettikleri takdirde kötü ahlâk az meydana çıkar.

Denilmiştir ki: Üç kişi usanmaktan ötürü kınanmazlar: Oruçlu, hasta ve yolcu... Yolcunun güzel ahlâkının tam olması, hayvanını kiraladığı kimselere iyilik yapmasıdır. Mümkün olan her vesile ile arkadaşlarının yardımına koşmasıdır. Yolda kalan kimseleri geçmeyip onlara gereken şefkati göstermesidir. Yolda

kalana bir binekle, yiyecek veya onun hâtırı için durmakla yardım etmesi gerekir. Bütün bu iyiliklerin tamamlanması, arkadaşlarla şakalaşmasına bağlıdır. Bazı vakitlerde günah işlememek ve fahiş konuşmamak şartıyla, espiriler yapmasına bağlıdır ki bu şekildeki mizah, seferin usanç ve meşakkatlerine şifa olur.

2. Kendisine arkadaş seçmelidir. Bu bakımdan tek başına yola çıkmamalıdır. Önce arkadaş, sonra yol... Arkadaşı din hususunda kendisine yardımcı olan bir kimse olmalıdır. Unuttuğu zaman kendisine hatırlatan, hatırladığı zaman da kendisine yardımcı olan bir kişi olmalıdır. Zira kişi dostunun dini üzerindedir. Kişi ancak arkadaşıyla bilinir. Hz. Peygamber (s.a) kişinin tek başına yolculuğa çıkmasını yasaklayarak şöyle buyurmuştur:

نَهَى الرَّسُولُ ﷺ عَنْ اَنْ يُسَافِرَ الرَّجُلُ وَحْدَهُ وَقَالَ: اَلثَّلاَثَةُ نَفَرٌ.

Üç kişi cemaat sayılır.[6]

اِذَا كُنْتُمْ ثَلاَثَةً فِي السَّفَرِ فَاَمِّرُوا اَحَدَكُمْ.

Yolculukta üç kişi olduğunuz zaman içinizden birini başınıza emîr seçiniz.[7]

Ashab-ı kirâm da böyle yaparlar[8] ve derlerdi ki: 'Bu bizim emîrimizdir! Hz. Peygamber (s.a) onu emîr yapmıştır'.

Bu bakımdan ahlâken en güzellerini kendilerine emir seçmelidirler. Arkadaşlarına en fazla şefkat göstereni, arkadaşlarını herkesten daha çok düşüneni emir seçmelidirler. Yolcuların, konakların ve yolun tayininde ve seferin maslâhatları hakkında çeşitli fikirler olduğu için, bir emîr tayin etmeye ihtiyaç vardır. Çünkü nizam ancak birliktedir. Fesad ise, çokluktadır. Âlemin emri, hepsinin tedbir edicisi bir olduğundan intizamlı bir şekilde yürür.

Eğer yer ile gökte Allah'tan başka ilâhlar olsaydı bunların ikisi de muhakkak fesada uğrar, yok olurdu.

(Enbiya/22)

---

6) Ebu Dâvud, Tirmizî, Nesâî, (Hz. Ali'nin meşhur vasiyyetinden)

7) Taberânî

8) Bezzar, Hâkim

Ne zaman düzenleyici bir ise, düzen muntazam yürür. Düzenleyiciler çoğaldığı zaman, hazerde ve seferde, işler fesada uğrar! Ancak ikamet yerleri, şehrin emîri gibi umumî bir emîrden, evin sahibi gibi özel bir idareciden mahrum değildir.

Sefere gelince, onun için emîr, ancak tâyin sûretiyle olur. İşte bunun içindir ki, çeşitli fikirlerin bir noktada toplanması bakımından arkadaşlardan birisinin emîr seçilmesi emredilmiştir. Kişi emîr seçildikten sonra, kendisine gereken vazife ancak arkadaşlarının maslahatını gözetmek, nefsini onlara koruyucu yapmaktır.

Abdullah el-Merûzî, Ebu Ali el-Ribatî'yle arkadaşlık yapardı. Ebu Ali'ye şöyle der:

- Ya sen emîr olacaksın veya ben!

- Sen emîrsin

Bu sözden sonra Abdullah, hem kendisinin, hem de Ali'nin azığını sırtında taşımaya başladı. Bir gece yağmur yağdı. Abdullah bütün gece kendisini arkadaşına siper yaparak onu korudu. Elinde bir abası vardı; onu da arkadaşının üzerine tutmuş, arkadaşını yağmurdan korumuştu. Arkadaşı kendisine 'Ya Abdullah! Böyle yapma' dediğinde, o, arkadaşına şunu hatırlatır: 'Sen emîrliğini bana teslim ettiğini söylemedin mi? Bu bakımdan sen bana hükmedemezsin ve sözünden de dönemezsin'. Bu durum böylece devam etti. Ebu Ali sonunda şöyle dedi: 'Ölseydim de ona *sen emîrsin* demeseydim'. İşte emîr böyle olmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ الْأَصْحَابِ أَرْبَعَةٌ.

Arkadaşların hayırlısı dörttür.[9]

Hz. Peygamber'in böyle demesi mutlaka bir faydadan ileri gelir. İnsanın aklına bu hususta gelen fikir şudur: Yolcu bir kimse korumaya muhtaç olan bir yük ve çaba sarfetmeyi gerektiren bir ihtiyaç içindedir. Eğer üç kişi olsaydılar, ihtiyacın arasında gezen

9) Ebu Dâvud, Tirmizî, Hâkim

biri olacaktı. Çünkü öbürü üçüncüsünün yanında kalacaktı. Bu bakımdan o vakit ihtiyaca koşan arkadaşsız olarak gezmiş olurdu. Böylece tehlikeden ve can sıkıntısından kurtulamazdı. Çünkü arkadaştan gelen yakınlığı kaybetmiş olurdu. Eğer iki kişi ihtiyaca koşsaydı, eşyaları koruyan tek kişi kalırdı. Bu da tehlikeden ve usanmaktan kurtulamazdı. Bu bakımdan dörtten aşağı olanlar, gerekeni yerine getiremezler. Dörtten fazlası da çok olur. Çünkü beşincisi ihtiyaçtan fazladır. Kendisine ihtiyaç duyulmayan kimseye himmet yönelmez. Bu bakımdan onunla beraber arkadaşlık tamamlanmaz! Korkulardan emin olmak için arkadaşların çokluğunda bir fayda vardır. Fakat dört olmaları, umumî arkadaşlık için değil, hususî arkadaşlık için daha hayırlıdır. Zira yolda nice arkadaşlar vardır ki, arkadaşların çokluğu anında konuşmaz. Yolun sonuna kadar kendisine ihtiyaç olmadığından diğerlerine karışmaz.

3. Dostlara, aile efradına ve hazerdeki arkadaşlarına veda etmelidir. Veda ederken Hz. Peygamber'in duasıyla dua etmelidir.

Seleften biri şöyle anlatır: Abdullah b. Ömer ile Mekke'den Medine'ye kadar arkadaşlık ettim. Ondan ayrılmak istediğim zaman benimle beraber kalkıp beni yolcu etti ve Hz. Peygamber'in şu hadîsini okudu:

قَالَ لُقْمَان: اِنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى اِذَا اسْتُودِعَ شَيْئًا حَفِظَهُ وَاِنّى اَسْتَوْدِعُ اللّٰهَ دِينَكَ وَاَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ.

Lokman dedi ki: Allah Teâlâ'ya birşey emanet bırakıldığında onu korur. Bu bakımdan ben dinini ve seni Allah'a tevdî ediyorum ve amelinin sonuçlarını Allah'a emanet bırakıyorum.[10]

Zeyd b. Erkam da Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle dediğini rivayet eder:

---

10) Nesâî, Ebu Dâvud

İçinizden biri sefere çıkmak istediği zaman arkadaşlarına vedâ etsin. Çünkü Allah Teâlâ onun için arkadaşlarının duasında bereket kılar.[11]

Amir b. Şuayb'ın babasından, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a) bir kişiye vedâ ettiği zaman ona şöyle derdi:

زَوَّدَكَ اللّٰهُ التَّقْوٰى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ اِلَى الْخَيْرِ حَيْثُ تَوَجَّهْتَ.

Allah sana takvayı azık olarak versin. Günahını affetsin. Sen hangi tarafa yönelirsen seni hayra yöneltsin.[12]

İşte bu kendisinde vedâ edene yapılacak duadır. Musa b. Verdâ[13] der ki: Ebu Hüreyre'ye geldim. Çıkmak istediğim seferden ötürü kendisine vedâ etmek istiyordum. Bunun üzerine Ebu Hüreyre bana 'Ey kardeşimin oğlu! Hz. Peygamber'in vedâ anında bana öğrettiği birşeyi sana öğreteyim mi?' dedi. Ben de 'evet, öğret!' dedim. Bunun üzerine şöyle dedi:

اَسْتَوْدِعُكَ اللّٰهَ الَّذِى لاَتَضِيعُ وَدَائِعُهُ.

Seni öyle bir Allah'a emanet ediyorum ki, onun nezdindeki emanetler ziyan olmaz.[14]

Enes b. Mâlik şöyle anlatır: Bir kişi Hz. Peygamber'e gelerek 'Ey Allah'ın Râsûlü! Ben sefere çıkmak istiyorum. Bana tavsiyede bulun' dedi. Hz. Peygamber (s.a) ona şöyle dedi:

Allah'ın hıfzında ve himayesinde çık! Allah sana takvayı azık olarak versin. Günahını affetsin. Nerede olursan ol, Allah Teâlâ seni hayra yöneltsin![15]

---

11) Harâitî

12) Harâitî, Mehamilî

13) Bu zat aslen Medinelidir. Güvenilir bir kimsedir. H. 117 senesinde yetmişdört yaşında iken vefat etmiştir.

14) İbn Mâce, Nesâî

15) *Hac* bölümünde geçmişti.

Geride bıraktığı şeyleri Allah'a emanet ettiği zaman, tahsis yapmaksızın hepsini birden Allah'a emanet bırakması uygundur.

Şöyle rivayet edilir: Hz. Ömer (r.a) halka maaşlarını veriyordu. O anda bir kişi, beraberinde oğlu olduğu halde çıkageldi. Hz. Ömer ona şöyle dedi:

- Bunun sana benzeyişinden daha fazla bir kimsenin başka bir kimseye benzediğini görmedim.

- Bu çocuk hakkında sana birşey söyleyeyim. Ben yolculuğa çıkmak istedim. Bunun annesi de çocuğa gebeydi. Annesi bana dedi ki: 'Sen beni bu halde nasıl bırakıp yolculuğa çıkıyorsun?' Ben de annesine 'Senin karnındakini Allah'a emanet ediyorum' dedim ve yolculuğa çıktım. Sonra yolculuktan döndüğümde annesinin öldüğünü gördüm. Biz arkadaşlarla oturup konuşurken onun kabrinin üzerinde bir ateşin yükseldiğini gördüm. Yanımdakilere dedim ki: 'Bu ateş nedir?' Dediler ki: 'Bu ateş filânın (karımı kastediyorlardı) kabrinden çıkıyor ve onu her gece görürüz'. Ben dedim ki 'Allah'a yemin ederim, benim hanım gündüzleri oruç tutan, gece ibadet eden bir müslüman idi'. (Böyle olmaması gerekir). Daha sonra küreği alıp kabrine vardık. Kabri açtık. Bir de ne görelim. Bir çıra yanıyor. Bu çocuk da kabrin içerisinde o ışıkla geziniyor. Bana şöyle seslenildi: 'İşte senin emanetin. Eğer sen onun annesini de giderken Allah'a emanet etseydin, onu da böyle görürdün'.

Hz. Ömer bunu dinledikten sonra şöyle demiştir: 'Muhakkak ki, onun sana benzeyişi, karganın kargaya benzeyişinden daha fazladır'.[16]

4. Yolculuğa çıkmadan önce *Namaz* bölümünde beyan ettiğimiz gibi, istihare namazını kılmalıdır. Çıkış zamanında da yolculuk için namaz kılmalıdır. Enes b. Mâlik rivayet eder ki: Bir kişi Hz. Peygamber'e gelip şöyle dedi:

- Ya Râsûlullah! Ben sefere çıkmayı adadım. Vasiyetimi de yazdım. Ben şu üç kişiden hangisine vasiyetimi vereyim? Oğluma mı, kardeşime mi, yoksa babama mı?

16) Harâitî

- Hiçbir kul Allah nezdinde, sırtına yolculuk elbiselerini giydiği zaman evinde kılmış olduğu dört rek'at namazdan daha sevimli bir halifeyi ve vekili aile efradının içinde bırakmış değildir. Bu namazda *Fâtiha* ile beraber *İhlâs* sûresini okumalıdır. Sonra şöyle demelidir:

> Ey Allahım! Ben bu rek'atlarla sana yakınlaşmak istiyorum. Benim halifem ve vekilim olarak bu namazı aile efradımın ve servetimin içinde kaim kıl.

İşte bu namaz o kişinin aile efradı ve serveti içinde halifesidir. Onun evinin etrafında koruyucudur. Ta ki o, aile efradına dönüp gelinceye kadar.[17]

5. Kapısına geldiğinde şöyle demelidir:

> Allah'ın ismiyle başlarım! Allah'a tevekkül ettim. Günahtan dönüşüm ve ibadete yönelişim ve dalâlete götürmemden, kayışım ve kayırışımdan, zulmedişim ve zulme uğrayışımdan, cehaletimden veya bana karşı yapılan cahillikten sana sığınıyorum.

Yürüdüğü zaman şöyle demelidir:

> Ey Allahım! Senin kuvvet ve kudretinle yeryüzünde yürüyorum. Sana tevekkül edip yaslanıyorum. Seninle kendimi koruyorum. Sana yöneliyorum.
>
> Ey Allahım! Sen benim güvenimsin, sen ümidimsin. Beni ilgilendiren şeylerde sen bana kâfi gel. Beni ilgilendirmeyen şeylerden sen beni koru. Benden daha iyi bildiğin şey için de bana kâfi gel! Senin komşuluğun aziz oldu. Senin senân büyük oldu. Senden başka ilah yok.
>
> Ey Allahım! Bana takvayı azık olarak ver. Günahımı benim için bağışla. Nerde olursam olayım beni hayra yönelt.

Hareket ettiği her konakta bu duayı okumalıdır. Bineğine bindiği zaman da şöyle demelidir:

> Allah'ın ismiyle biniyorum. Allah ile gidiyorum. Allah herşeyden daha yücedir. Allah'a tevekkül ettim. Günahtan

---

17) Harâitî

dönüş, ibadete yöneliş ancak azîm ve yüce olan Allah'ın kuvvet ve kudretiyledir. Allah'ın istediği olur, istemediği olmaz.

Bunları bizim hizmetimize veren Allah'ın şanı ne yücedir. O, bütün noksanlıklardan münezzehtir. Yoksa biz bunlara güç yetiremezdik ve muhakkak biz dönüp rabbimize varacağız. (Zuhruf/13-14)

Hayvanın sırtına çıkıp hayvan tam istikrar bulduğunda şöyle demelidir:

Allah'a hamdolsun ki, bizi hidâyet ile buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidâyet vermeseydi kendiliğimizden onu bulamazdık. (A'raf/43)

Ey Allahım! Bu hayvanın sırtına bindiren sensin. Her işte yardım eden sensin.

6. Konağından sabahın erken saatinde göç etmelidir. Câbir rivayet eder ki, Hz. Peygamber (s.a) Tebuk savaşına giderken perşembe günü ve sabahın erken saatinde yola çıkarak şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِى فِى بُكُورِهَا.

Ey Allahım! Ümmetim için sabahın erken saatlerinde bereket ihsan buyur.[18]

Perşembe günü sefere çıkmak müstehabdır. Çünkü Ka'b b. Mâlik'in oğlu Abdullah, babasından, şöyle dediğini rivayet etti: Hz. Peygamber çok nâdir olarak perşembenin dışında sefere çıkıyordu. Enes'in rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

Ey Allahım! Ümmetim için cumartesi gününün erken saatlerinde bereket ihsan et!

Bir rivayette de 'Ümmetime perşembe ve cumartesi günlerinin erken saatlerinde bereket ihsan et' diye gelmiştir.[19] Hz. Peygamber

18) Harâitî

19) Bezzar, Harâitî; (senedi zayıftır).

(s.a) bir manga asker gönderdiği zaman, günün erken saatlerini seçerdi.[20]

Ebu Hüreyre'nin rivayetine göre, Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

> Ey Allahım! Ümmetim için perşembe gününün erken saatinde bereket ihsan et![21]

Abdullah b. Abbas (r.a) der ki: Senin herhangi bir kimsenin yanında bir ihtiyacın varsa o ihtiyacını ondan gündüz iste. Çünkü ben Hz. Peygamber'den (s.a) dinledim, şöyle diyordu:

> Ey Allahım! Ümmetime, erken saatlerde bereket ihsan et![22]

Cuma günü fecir doğduktan sonra yolculuğa çıkmak uygun değildir. Zira cumayı terkeden âsî olur. O gün, cumaya mensubtur. Bu bakımdan günün öncesi cumanın farziyyetinin sebeplerindendir. Yolcuları uğurlamak sünnettir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لَأَنْ أُشَيِّعَ مُجَاهِدًا فِى سَبِيلِ اللّٰهِ فَاَكْتَنِفَهُ عَلٰى رَحْلِهِ غَدْوَةً اَوْ رَوْحَةً اَحَبُّ اِلَىَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

> Yemin olsun eğer sabah veya akşamda Allah yolunda cihada giden bir yolcuyu uğurlar, onun bineğinin yanında yürürsem, böyle yapmam dünya ve dünyalıklardan bana daha sevimli gelir.[23]

7. Gündüz, hararet basmadıkça, konaklamamalıdır. Çünkü böyle yapmak *sünnet-i seniyye*'dir. Yolculuğun çoğu geceleyin yapılmalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجَةِ.

---

20) Tirmizî

21) *Sünen* sahipleri

22) Bezzar, Taberânî, Harâitî

23) İbn Mâce (*zayıf* bir senedle)

Gece yolculuk yapınız.[24]

Çünkü kürre-i arz geceleyin durulduğu kadar, gündüzleyin durulmaz. Kişi herhangi bir konağa vardığında şöyle demelidir:

Ey Allahım! Yedi kat göğün ve göklerin gölgelediği şeylerin rabbi! Yedi kat kürre-i arzın ve onların sırtladığı şeylerin rabbi! Şeytanların ve şeytanların dalâlete götürdüğü mahlûkatın rabbi! Rüzgârların ve rüzgârların bıraktığı (veya savurduğu) şeylerin rabbi! Denizlerin ve denizler vasıtasıyla akıp giden şeylerin rabbi! Şu konağın hayrını ve buradaki insanların hayrını senden istiyorum. Şu konağı ve şu konakta bulunanların şerrinden sana sığınıyorum. Bunların şerirlerinin şerlerinden beni uzaklaştır.

Konak yerine indiği zaman iki rek'at namaz kılmalı ve sonra şöyle demelidir:

Ey Allahım! Ben, zat-ı ulûhiyyetinin, hiçbir iyinin ve kötünün geçmediği tam kelimelerinin yüzü suyu hürmetine yarattıklarının şerrinden sana sığınıyorum.

Gece olduğu zaman şöyle demelidir:

Ey kürre-i arz! Benim de, senin de rabbimiz Allah'tır. Senin şerrinden Allah'a sığınıyorum. Sendeki şeylerden ve senin üzerinde yürüyen şeylerden de Allah'a sığınıyorum. Her arslanın, siyahın (veya arslanların veya karaltının), yılanın, akrebin ve bu memlekette duranların, babanın ve evladın şerrinden Allah'a sığınıyorum.

Oysa gecede ve gündüzde yerleşen ve hareket eden ne varsa O'nundur. O, herkesin sözlerini işitendir. Bütün hallerini bilendir. (En'am/13)

Yürüyüş anında bir tepeye çıktığı zaman şöyle demesi uygundur:

Yarab! Her yüksekliğin üstündeki yükseklik sana mahsustur. Her hâlin üzerinde hamd sana mahsustur.

---

24) *Hac* bölümünde geçmişti.

Yüksekten indiği zaman, tesbih etmelidir. Yolculukta vahşetten korktuğu zaman şöyle demelidir:

> Melik ve kuddûs olan Allah, melekler ve ruhun yoktan var edicisi olan Allah, her türlü eksikliklerden münezzehtir. Gökler onun izzet ve ceberutu ile onu iclal ve tazim etmektedirler.

8. Gündüzleri ihtiyatlı davranmalıdır. Kafilenin dışına tek başına, çıkmamalıdır. Çünkü çoğu zaman bir hileye uğrar veya yolunu şaşırabilir. Geceleyin uyku anında müteyakkız davranmalıdır. Hz. Peygamber (s.a) yolculukta, gecenin başlangıcında uyuduğu zaman kolunu kendisine yastık yapardı. Gecenin sonunda uyuduğu zaman dirseğini dikerdi ve başını elinin ayasına dayardı. Bundan gayesi, uykuda iken güneşin üzerine doğmaması idi. Böyle olduğu takdirde elden kaçırdığı namaz, yolculuktan elde etmek istediği şeyden daha faziletli olduğundan dolayı zarar eder.

Gece, arkadaşların sırayla nöbet beklemeleri müstehabtır. Biri uyuduğu zaman diğeri nöbet tutmalıdır. Ne zaman bir düşman veya yırtıcı hayvan gece veya gündüz saldıracak olursa *Ayet el-Kürsî*'yi, *Şehidallahu*'yu, *İhlâs* sûresini ve *Muavvizeteyn*'i okuyarak şöyle demelidir:

> Allah'ın ismiyle! Allah neyi dilerse o olur. Kuvvet ancak Allah'ındır. Allah bana kâfidir. Allah'a tevekkül ettim. Allah neyi dilerse o olur. Hayırları ancak Allah getirir. Allah'ın dilediği olur. Kötüyü ancak Allah uzaklaştırır. Allah bana yeter. Allah kendisini çağıranın çağrısını kabul eder. Allah'ın ötesinde bir hedef yoktur. Allah'tan başka herhangi bir sığınak da mevcut değildir.
>
> Allah şöyle hüküm vermiştir: Celâlim hakkı için muhakkak ki hem ben galip geleceğim, hem peygamberlerim. Şüphe yok ki, Allah çok kuvvetlidir. Herşeye galiptir. (Mücâdele/21)
>
> Aziz ve yüce olan Alah'a sığındım. Ölümsüz kayyum ve diri olan Allah'tan yardım dilerim. Yârab! Uyku tutmaz kudret gözünle bizi koru. Düşman tarafından zarar verilmesi mümkün olmayan rüknünün gölgesinde bizi himaye et. Yarab! Bizim üzerimizdeki kudretinle bize rahmet et ki helâk olmayalım, bizim güvenimiz ve ümidimiz ancak sensin.

Yarab! Kullarının ve cariyelerinin kalplerini bizim üzerimize şefkat ve rahmet ile yönelt. Çünkü rahmet edenlerin en fazla rahmet edeni muhakkak ki sensin.

9. Eğer binici ise, bineğine şefkat göstermelidir. Bineğin taşıyamayacağı yükü yüklememelidir. Yüzüne vurmamalıdır. Zira bineğin yüzüne vurmak yasaktır. Bineğin sırtında uyumamalıdır. Çünkü uyku ile insan ağırlaşır. Binek de eziyet görür. Takva ehli ancak uyuklama hariç bineklerinin sırtında uyumazlardı. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لَاتَتَّخِذُوا ظُهُورَ دَوَابِكُمْ كَرَاسِيَّ.

Bineklerinizin sırtlarını kürsü edinmeyin.[25]

Sabah-akşam hayvandan inmek müstehabdır. Çünkü böyle yapmakla hayvana istirahat verilmiş olur. Hayvana istirahat vermek de sünnettir. Bu hususta seleften rivayetler gelmiştir. Seleften bazısı hayvanın sırtından hiçbir zaman inmemek şartıyla, fazla kira vererek hayvanı kiralıyordu. Sonra sık sık hayvanın sırtından iniyordu ki böyle yapmakla hayvancağıza iyilik yapılmış olsun ve böyle yapılan iyilik, hayvanın sahibinin defterine değil, kendisinin defterine geçsin. Çünkü bir hayvana vurmak veya fazlasıyla ağır bir yük yüklemek sûretiyle zahmet verirse, kıyamet gününde bu zahmetten sorulacaktır. *Zira her canlı yürekte ecir vardır.*

Ebu Derda (r.a) ölüm anında, devesine şöyle hitab etti: 'Ey deve! Beni, yaradanına şikayet etme! Çünkü ben senin gücünün üstünde bir yükü sana yüklemedim'.

Bineğin sırtından bir saat inmekte, iki sadaka vardır: Birincisi hayvana istirahat vermektir. İkincisi, hayvan sahibinin kalbine sürûru sokmaktır. Burada ise, başka bir fayda daha vardır. O da şudur: Bedene idman yaptırmak, ayakları hareketlendirmek, uzun zaman binmekten kaynaklanan damar uyuşmalarını önlemektir. Hayvan sahibiyle hayvana yükleteceği şeyleri teker teker söylemek sûretiyle pazarlık yapmalıdır ve yükleyeceklerini hayvan sahibine göstermelidir. Hayvan, doğru ve dürüst bir anlaşmayla kiralan-

---

25) *Hac* bölümünde geçmişti.

malıdır ki, ileride aralarında kalp kırıcı bir tartışma çıkmasın ve gereksiz konuşmaya mecbur olmasın. Çünkü kulun ağzından çıkan her sözü yanında hazır bulunan bir melek kaydetmektedir. Çok konuşarak hayvan sahibiyle tartışmaktan sakınmalıdır. Hafif ve az olsa da şart koştuğundan fazla birşeyi hayvancağıza yüklememelidir. Çünkü az çoğa götürür. *Korunun etrafında dolaşanın, koruya girmesi pek yakın olur!*

Bir kişi İbn Mübarek'e kiraladığı hayvanın sırtındayken 'Şu mektubu filan adama götürür müsünüz?' diye sorduğunda, 'Ben şu mektubu filan adama götürmeyi bana bunu kiralayan kimseye şart koşmadığım için ondan izin istemeden kabul edemem' deyip mektup götürmeyi reddetti. Dikkat edilmelidir ki İbn Mübarek, fakîhlerin bu husustaki 'Bu kadarı müsamaha edilir işlerdendir' diye fetva vermelerine iltifat etmemiş, takva yolunu tercih etmiştir.

10. Altı şeyini beraberinde götürmesi uygundur. Hz. Aişe (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a) yolculuğa çıktığı zaman beraberinde beş şey götürürdü:

1. Ayna

2. Makas

3. Misvak

4. Sürmedanlık

5. Tarak

Başka bir rivayette 'altı şeyi beraberinde götürdü' deyip yukarıda sayılanlara *gülebdanlık* da ilave edilmiştir.

Ümmü Sa'd şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a) yolculuk halinde ayna ile sürmedanlığı kendisinden ayırmazdı.[26] Suheyb şöyle demiştir: Hz. Peygamber (s.a) şöyle derdi:

عَلَيْكُمْ بِالْاَثْمَدِ عِنْدَ مَضْجَعِكُمْ فَاِنَّهُ مِمَّا يَزِيدُ فِى الْبَصَرِ وَيُنْبِتُ الشَّعْرَ.

---

26) Harâitî

Yatacağınız anda gözlerinize sürme çekiniz. Çünkü sürme gözün görmesini artırır ve kirpikleri geliştirir.[27]

Rivayet ediliyor ki Hz. Peygamber, gözlerine üçer defa sürme çekiyordu. Diğer bir rivayette, sağ gözüne üç, sol gözüne de iki defa sürme çektiği söylenmiştir. Sûfîler yolculuk esnasında, yolcunun beraberinde taşıdıklarına kova ile ipi de eklemişlerdir. Sûfîlerden biri şöyle demiştir: 'Fakir (derviş) bir kimsenin beraberinde kova ile ip yoksa, bu onun dininin eksikliğine işaret eder!'

Sûfîler bu iki şeyi beden temizliğinde ve elbiselerin yıkanmasındaki ihtiyattan ötürü ilave etmişlerdir. Bu bakımdan kova, temiz suyu korumak, ip de yıkanmış elbiseleri kurutmak ve kuyulardan su çekmek içindir. Selef-i salihîn ise, teyemmümle yetinip kendilerini su taşımanın külfetinden kurtarırlardı. Gölcüklerden ve kesinlikle pis olduğunu bilmedikleri tüm sulardan abdest almaktan kaçınmazlardı. Hatta Hz. Ömer (r.a) hristiyan bir kadının testisinde bulunan sudan abdest almıştır. Yer ve dağ ile yetinip ipe gerek duymazlardı. Çünkü yıkanmış elbiselerini yerin üzerine sererlerdi. O halde kova ile ipi taşımak bid'attır. Fakat bid'atın 'hasene' kısmındandır.

Kötülenmiş bid'ata gelince, bu belli olan sünnetlerle çatışan kısımdır. Dindeki ihtiyatlı harekete yardımcı olan bid'atlar ise, güzeldir. (*Bid'at-ı Hasene*'dir) *Taharet Kitabı*'nın *temizlik* bölümünde temizlikteki mübalağaların usûllerini anlatmış ve demiştik ki kendini dine adamış kimseye ruhsat yolunu seçmek uygun değildir. Aksine temizlikten daha önemli bir amel kendisini meşgul etmedikçe temizlik hususunda ihtiyatlı hareket etmelidir.

Denildi ki, tevekkül sahibi olan İbrahim el-Havass yolculuk ve hazer halinde dört şeyi kendisinden ayırmazdı:

1. Kova
2. İp
3. İpliğiyle beraber iğne
4. Makas

O şöyle derdi: 'Bunlar dünyadan değildirler'.

---

27) Harâitî

11. Bu şık, *yolculuktan dönüşün âdâbı* hakkındadır. Hz. Peygamber (s.a) savaştan, hac veya umre veya başka bir yolculuktan döndüğü zaman, her tepenin üzerinde üç defa tekbir getirerek şöyle derdi:

> Allah'tan başka ilah yoktur. Allah tektir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur. Hamd ancak O'na mahsustur. O herşeye kâdirdir. Biz Allah'a döneceğiz. Günahlarımızdan tevbe eder, rabbimize ibadet, secde ve hamd ederiz. Allah Teâlâ va'dini doğru yaptı. Kuluna yardım etti. Orduları tek başına kovdu.

Şehrine veya köyüne yaklaştığı zaman, yolcu şöyle demelidir:

> Ey Allahım! Burada bize karargâh ihsan eyle. Güzel rızık ver.

Sonra aile efradına, gelişini müjdelemek için birisini göndermelidir ki, onların yanına ansızın gelerek hoşuna gitmeyen hallerini görmesin. Geceleyin onların kapısını çalmak uygun değildir. Çünkü bu hususta Hz. Peygamber'in yasak emri rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, Medine'ye döndüğünde önce mescide girer, iki rek'at namaz kılar, sonra evine girerdi. Evine girdiği zaman şöyle derdi:

تَوْبًا تَوْبًا لِرَبِّنَا اَوْبًا اَوْبًا لاَيُغَادِرُوا عَلَيْنَا حَوْبًا.

> Biz sadece rabbimize yöneliriz; rabbimiz üzerimizde herhangi bir günah bırakmaz.[28]

Aile efradına ve akrabalarına yiyecek veya başka şeylerden imkanı nisbetinde hediyeler getirmesi uygun bir harekettir. Böyle yapması *sünnet-i seniyye*'dir.

'Eğer kişi, getirecek birşey bulamazsa bari heybesine bir taş koysun!' Tahmin ediyorum ki, bu söz, bu şerefli haslete teşvik bakımından söylenilmiş bir mübalağadır. Çünkü gözler yolculuktan gelen bir kimseye çevrilir ve kalpler onunla sevinir. Bu bakımdan onların sevgisine sevgi katmak müstehabdır. Yoldan

---

28) İbn Sinnî, Hâkim

satın alıp onlara getirdiği hediyede kalbinin onları anmaktan boş olmadığını göstermek mânâsı vardır. İşte buraya kadar saydıklarımız yolculuğun zahirî edeplerindendir.

Bâtınî edeplere gelince, birinci kısımda bunların bir kısmı beyan edilmişti. Kişi, ancak yolculuk dinine yararlı olursa, sefere çıkmalıdır. Ne zaman kalbinin bozulduğunu görürse, yolculuğunu durdurmalıdır. Himmetinin, kalbinin konağından geçmemesi uygundur. Kalbinin inmek istediği yerde inmelidir. Her şehre girdiğinde oranın şeyh ve mürşidlerini görmeye niyet etmelidir. Onların herbirinden edep veya ahiretine yararlı bir bilgi öğrenmeye gayret sarfetmelidir. O öğrendiklerini başka yerlerde anlatmak için öğrenmemelidir. Meşayihle bir araya geldiğini göstermek için de öğrenmemelidir. Onlardan işittiklerini söylememelidir.

Bir memlekette bir hafta veya on günden fazla durmamalıdır. Ancak o yolculukta ziyaret etmek istenen şeyhin bir emri varsa, mesele değişir. O memlekette kaldığı müddet içinde doğru olan fakirlerden başka kimseyle oturmamalıdır. Eğer oraya gelişindeki gaye; Allah yolunda bir arkadaşı ziyaret etmekse, ziyaretin tarifine göre, üç günden fazla durmamalıdır. Bir şeyhi ziyaret etmek istediği zaman bir gün ve bir geceden fazla onun yanında kalmamalıdır. Şeyhi kendisiyle ilgilenmek sûretiyle meşgul etmemelidir. Çünkü böyle yapması seferinin bereketini ortadan kaldırır! Bir memlekete girdiğinde şeyhin evini ziyaret etmek sûretiyle şeyhin ziyaretinden başka bir şeyle meşgul olmamalıdır.

Eğer şeyh evinde ise, kapısını çalmamalı ve şeyh dışarı çıkıncaya kadar beklemeli, içeri girmek için izin istememelidir. Ne zaman şeyh dışarı çıkarsa, edeple ona yaklaşmalıdır. Ona selâm vermeli fakat huzurunda gereksiz konuşmamalıdır. Ancak birşey sorarsa başka. Eğer sual sorarsa sualine göre cevap vermelidir. İzin istemeden önce şeyhten herhangi bir meseleyi sormamalıdır. Yolculuk halinde olduğu zaman, memleketlerin yiyeceklerinin ve cömertlerinin bahsini çokça yapmamalıdır. Memleketteki dostlarından çokça bahsetmemelidir. Aksine memleketin meşayihini, fakirlerini çokça zikretmelidir. Salih kimselerin kabirlerini ziyaret etmeyi ihmal etmemelidir. Her köy ve kentte salih kimselerin kabirlerini araştırmalıdır. İhtiyacını zaruret miktarından fazla açıklamamalıdır. Sadece ihtiyacını açıklamalıdır. Yolda zikir ve

başkasına dinletecek derecede sesli bir şekilde Kur'an okumaktan kaçınmalıdır. Kendisiyle bir insan konuştuğu zaman zikri terkedip onunla konuşmalıdır. Sonra terkettiği yerden zikre devam etmelidir. Eğer nefsi sefere veya ikamet etmeye azmederse, mutlaka onun aksine hareket etmelidir. Çünkü bereket nefse muhalefet etmektedir. Kendisine salih bir topluluğun hizmetini görmek fırsatı başgösterdiği zaman, nefse hizmet hoş geliyor diye terkedip yolculuk etmesi uygun değildir. Çünkü bu nimetin inkârı ve küfranı demektir. Hazer halinde yaptıklarından daha eksiğini nefsinde gördüğü zaman, bilmelidir ki, seferi doğru bir yolculuk değildir! Derhal dönmelidir. Zira eğer seferi hak için olsaydı, mutlaka müsbet tesir ve etkileri görülürdü.

Bir kişi Ebu Osman Mağribî'ye 'Filan adam yolcu olarak memleketinden çıktı' dediğinde şu cevabı verdi: 'Yolculuk gurbettir. Gurbet ise zillettir. Bu bakımdan mü'min bir kimsenin nefsini zelil etme yetkisi yoktur!'

O bu sözüyle şu hakîkate işaret etmektedir: 'Seferinde din bakımından bir kazancı olmayan bir kimse, nefsini zelil etmiş olur'. Eğer onun bu sözünü bu şekilde te'vil etmezsek, o zaman 'Dinin izzetine ancak gurbetin zilletiyle yetişilir' hakîkati ortada apaçık durmaktadır. Bu bakımdan müridin yolculuğu, hevasının aksine olmalıdır ki gurbette zelil olmayıp aziz olsun. Zira yolculuğunda hevasına tâbi olan bir kimse hiç kuşkusuz ya derhal veya gelecekte zelil olur.

İKİNCİ BÖLÜM

Yolculukta Bilinmesi Gereken Ruhsatlar, Kıblenin ve Vakitlerin Tayini İçin Gerekli Hususlar

Yolcu seferin başlangıcında dünyası ve ahireti için azık toplamaya muhtaçtır. Dünyanın azığı ise yemek, içmek ve muhtaç olduğu nafakadan ibarettir. Eğer kişi, azıksız, Allah'a tevekkül ederek yolculuğa çıkarsa -eğer bir kervanla beraberse- bunda bir sakınca yoktur veya bitişik köyler arasında yolculuk ediyorsa, yine zararı yoktur. Eğer tek başına veya beraberinde yiyecek ve içecek olmayan bir grupla çöllere dalarsa, durumuna bakılır! Eğer bir hafta, on gün gibi bir müddet açlığa tahammül edenlerdense veya bitkilerle idare edecek kudrete sahipse böyle bir yolculuğa çıkabilir. Eğer açlığa tahammülü yoksa bitkilerle yetinemiyorsa, azıksız yolculuğa çıkması günahtır. Çünkü kendi eli ile nefsini tehlikeye atmıştır. Bu hususu belirtmek için *Tevekkül* bölümünde bir incelik gelecektir. Tevekkülün mânâsı cümleten bütün sebeplerden uzaklaşmak demek değildir. Eğer, tevekkülün mânâsı bu olsaydı kovayı ve ipi aramak ve suyu kuyudan çekmekle tevekkül bozulurdu ve aynı zamanda Allah Teâlâ'nın kendisine bir meleği musahhar edip veya başka bir şahıs gelip ağzına su dökeceği zamana kadar sabretmesi de farz olurdu. Eğer kova ve ipi beraberinde taşımak ve korumak, tevekküle zarar vermiyorsa, bu da su elde etmek için bir alettir. Bu bakımdan ulaşılması uzak bir ihtimal olan bir yer için yiyecek ve içecek maddelerini taşımak tevekkülün mânâsına zarar vermemek bakımından daha evla olur. Tevekkülün hakîkati kendisine mahsus bölümde gelecektir. Çünkü *tevekkül* -âlimlerinin müdekkikleri hariç- insanlar tarafından yanlış anlaşılmaktadır.

Ahiret azığı ise, kişinin temizliğinde, orucunda, namazında ve ibadetinde muhtaç olduğu *ilim* demektir. Bu bakımdan kişi bu azıkla azıklanmalıdır. Zira yolculuk, bazen kişinin yüklerini hafifletir. Böylece kişi yolculuk ile yükünü hafifleten miktarı bilmeye

muhtaç olur. *Kasr* (dört rek'at namazı iki rek'at kılmak) *Cem* (öğle namazını ikindi ile veya ikindi namazını öğle üzerine götürüp ikisini bir arada kılmak. Akşam ve yatsı namazları da aynı minval üzere kılınabilir. Bu hüküm Şafiî'ye göredir) ve orucunu yemek gibi. Bazen de yolculukta birtakım hususlar ağır gelir. Halbuki kişi hazerde iken onlardan müstağni idi. Kıble'yi ve namaz vakitlerini bilmek gibi... Çünkü kişi memleketinde iken camilerin mihrablarıyla, müezzinlerin ezanlarıyla yetinir. Yolculuk halinde ise bazen kendi kıbleyi seçmek, vakitleri öğrenmek durumunda kalır. Bu bakımdan yolcu bir kimsenin öğrenmesi gereken şeyler iki kısma ayrılır:

Birinci Kısım

Yolculuğun Ruhsatlarını Bilmek

Yolculuğun, taharet hususunda iki ruhsatı vardır: a) Mestler üzerine meshetmek, b) Teyemmüm etmek

Farz olan namazda da iki ruhsatı vardır: a) *Kasr* (dört rek'atlı namazı iki rek'at olarak kılmak), b) *Cem.*[29]

Nafile namazlarda da iki ruhsat vardır: a) Namazı bineğin üzerinde kılmak, b) Namazı yürürken kılmak.

Oruçta ise sadece bir ruhsat vardır ki o da orucu yemektir.

İşte seferin ruhsatları toplam yedi tanedir.

I. Mestler Üzerine Meshetmek

Saffan b. Assal der ki: Hz. Peygamber bize yolcu olduğumuz zaman mestlerimizi üç gün üç gece çıkarmamamızı emretmişti.[30] Bu bakımdan kim namaz kılmayı helâl kılan bir abdestten sonra mestlerini giyer, sonra da abdesti bozulursa, bu kimse abdestinin

---

29) *Cem* (namazları birleştirmek) sadece Şâfiî mezhebine göre caizdir. Hanefîlerde ise *cem* sadece hac mevsiminde, Arafat dağında, öğle ile ikindiyi öğle vaktinde birlikte, akşam ile yatsıyı da yatsı vaktinde birlikte kılmak suretiyle caizdir. Günümüzde müslümanlar için sefer şartları göz önünde tutulmalıdır ve bu hususta Şafiî mezhebini taklid etmek daha uygundur. Kaldı ki, Hanefî ulemasından da bazıları Şafiîler gibi *cem*'in bütün seferlerde caiz olduğu görüşündedirler.

30) Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî, İbn Huzeyme, İbn Hibban

bozulduğu andan itibaren, eğer yolcu ise üç gün üç geceye kadar, eğer mukîm ise bir gün bir geceye kadar mestlerine meshedebilir. Fakat meshetmenin beş şartı vardır:

1. Mestlerin giyilmesi abdestten sonra olmalıdır. Bu bakımdan eğer sağ ayağını yıkayıp meste sokar, sonra sol ayağını yıkayıp meste sokarsa, İmam Şafiî'ye göre ikinci bir defa sağ ayağının mestini çıkarıp yeniden giymedikçe mestlerin üzerine meshetmesi caiz değildir.

2. Mesti yürümeye elverişli olacak derecede sağlam olmalıdır. Bu bakımdan altı, ayakkabı vazifesi gören deriden olmasa bile mestin üzerine mesh caizdir. Çünkü böyle bir mest ile evlerde gezmek yaygın bir âdettir. Çünkü böyle bir mest az da olsa bir sağlamlık taşımaktadır. Fakat yünden yapılmış çorap bunun dışındadır. Çünkü onun üzerine meshetmek caiz değildir. Zayıf olan *cürmûk* (mest üzerine giyilen ikinci bir mest) üzerine meshetmek de böyledir.

3. Yıkanması farz olan kısımlarda mest yırtık ve delik olmamalıdır. Eğer yıkanması farz olan yerinde görülebilecek şekilde mest yırtılmış ve delinmişse, onun üzerine meshetmek caiz değildir. İmam Şâfiî'nin Bağdad'da verilmiş bir fetvası vardır. Ona göre mest, ayaktan düşecek kadar yırtılıp delinmedikçe onun üzerine meshetmek caizdir. Bu fetva aynı zamanda İmam Mâlik'in mezhebidir. Fakat şiddetli ihtiyaç olduğundan dolayı böyle bir fetvada hiçbir sakınca yoktur. Çünkü yolculuk halinde her zaman mesti dikmek zordur.

Örülen pabuca gelince, arasından ayağın derisi görünmezse ve yıkanması farz olan yeri örterse, onun üzerine meshetmek caizdir. Yırtmaçlı olup bağlarla tutuşturulan mestin hükmü de böyledir. Çünkü bütün bunlara ihtiyaç vardır. Bu bakımdan nasıl olursa olsun, ancak mestler topukları örttüğü takdirde itibar edilir. Ayağın üst kısmının bir kısmını örttüğü ve diğer kısmı da bağlarla kapatıldığı zaman, meshetmek caiz olmaz.

4. Mestin üzerine meshedildikten sonra ayaktan çıkarmamalıdır. Eğer ayaktan çıkarsa, en güzeli yeniden abdest almaktır. Şayet yeniden abdest almayıp sadece iki ayağını yıkamakla yetinirse caizdir.

5. Bacak üzerine değil, yıkanması farz olan yerin hizasında bulunan mestin üzerine meshetmelidir. Bunun en azı mestin üst kısmından mesh denecek kadarını meshetmelidir. Kişi üç parmağıyla mesh yaptığı zaman, bu yeterlidir. Fakat en güzeli ihtilaf ve şüpheye meydan vermemektir. Meshin en mükemmeli; tekrar etmeksizin bir defada mestin üstünü ve altını meshetmektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) böyle yapmıştır.[31]

Meshin en mükemmel şekli şudur: İki elini ıslatmalı sağ elin parmaklarını sağ ayağının parmaklarının ucuna koymalı ve onu meshetmelidir. Şöyle ki, parmaklarını kendisine doğru çekmelidir. Sol elinin parmaklarını mestinin topuğuna koyup onu da ayağının parmaklarına doğru çekmelidir.

Mukim bir kimse, meshedip sonra sefere çıkar, veya seferde iken meshedip sonra memleketine dönerse, ikamet hükmü galip gelir. Bu bakımdan böyle bir kişi, sadece bir gün bir gece meshetmelidir. Üç günün sayısı, mest üzerindeki meshten sonra meydana gelen abdestsizlik vaktinden başlar. Bu bakımdan eğer mestini memleketinde giyip meshederse, sonra yolculuğa çıkar ve yolculukta -mesela zeval vaktinde- abdesti bozulursa, zeval vaktinden itibaren dördüncü günün zeval vaktine kadar üç gün üç gece meshedebilir. Güneş dördüncü günün zevalinden batıya doğru kaydığı zaman, artık ayaklarını yeniden yıkamadıkça namaz kılamaz. Bu bakımdan ayaklarını yıkar, mestlerini yeniden giyer. Abdestinin bozulduğu zamanı gözetir. Abdesti bozulduğu andan itibaren yeni bir hesaba başlar. Eğer memleketindeyken mestini giydikten sonra abdesti bozulursa, sonra akabinde yolculuğa çıkarsa, bu takdirde üç gün meshedebilir. Çünkü âdet bazen çıkıştan önce giymeyi gerektirir. Sonra abdestsizlikten korunmak da mümkün olmaz. Memleketindeyken meshedip sonra sefere çıktığı zamana gelince, bu takdirde bir gün bir gece meshetmelidir. Hazer veya seferde mest giymeyi isteyen bir kimse için, mestini temizlemek, içindekini silkmek müstehabdır. Yılan veya akrep veya herhangi bir dikenden korunmak için böyle yapması gerekir. Çünkü Ebû Umame'den rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber mestlerini istedi. Birini giydi. O esnada bir karga Hz. Peygamber'in diğer mestini

---

31) Ebu Dâvud, Tirmizî, İbn Mâce, (Buhârî ile Ebu Zer'a *zayıf* olduğunu söylemiştir)

havaya kaldırdı, sonra yere bıraktı. Sonra o mestten bir yılan düşüverdi. Bu manzara karşısında Hz. Peygamber (s.a) şöyle dedi:

مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ فَلاَ يَلْبِسْ خُفَّيْهِ حَتّٰى يَنْفُضَ هُمَا.

Kim Allah'a ve son güne iman ediyorsa, mestlerini silkmeden giymesin![32]

II. Teyemmüm

Suyun kullanılması, ancak indiği konaktan şayet yürüyerek suya giderse, herhangi bir hâdise anında bağırırsa veya yardım istediği takdirde kervanın yardımı kendisine yetişmeyecek kadar uzak bulunduğu takdirde zorlaşır. Bu uzaklık o konakta inenlerin ihtiyaçlarını gidermek için yürüdüklerinde gidemeyecekleri bir mesafedir.

Yine suyun kullanılması eğer su üzerinde düşman veya yırtıcı hayvan bulunursa zorlaşır. Su yakın olsa bile böylece teyemmüm etmesi caiz olur. Yine eğer, gününde veya o günden sonraki günde yanında su bulunmadığından dolayı içmek için suya muhtaç ise, teyemmüm edebilir. Yine arkadaşlarından birinin içmek için suya muhtaç olduğunda da abdest alması caiz değildir. O suyu da parasıyla veya parasız ona vermesi farz olur. Eğer suya çorba veya et veya *fetit* denilen yemeği ıslatmak için muhtaç ise, o takdirde *teyemmüm* etmesi caiz olmaz. Kuru fetit ile yetinmeli ve çorba içmeyi bırakmalıdır. Kendisine su hibe edildiği zaman kabul edip abdest alması farzdır. Eğer suyun parası hibe edilirse, kabul edilmesi farz değildir. Çünkü suyun parasını almakta hibe edene minnet etmesi sözkonusudur.

Eğer su normal pahasıyla satılırsa satın alıp abdest alması gerekir. Eğer fahiş bir kâr ile satılırsa satın alması gerekmez. Eğer beraberinde su yoksa ve teyemmüm etmesi gerekirse kendisine ilk lazım gelen şey -suyu aramakla elde etme ihtimali varsa- suyu aramaktır. Bu da ancak konağının etraflarında gezmekle, yükünü kontrol etmekle, geri kalan kapları ve temizlik yerlerini aramakla olur. Eğer yükünde suyu unutursa veya yakınındaki bir kuyuyu

32) Taberânî

unutursa, teyemmümle kılmış olduğu namazı iade etmesi gerekir. Çünkü araştırmada kusurlu davranmıştır. Eğer ancak namaz vaktinin sonunda suyu bulacağını biliyorsa, o zaman namazın ilk vaktinde teyemmüm edip namazını kılmalıdır. Çünkü hayata güvenilmez. Vaktin evveli ise Allah'ın rızasıdır.

İbn Ömer (r.a) teyemmüm etti. Kendisine 'Medine'nin duvarları sana göründüğü halde sen teyemmüm mü ediyorsun?' diye sorulunca şöyle dedi: 'Acaba Medine'ye gireceğim vakte kadar yaşayacak mıyım?'

Namaza başladıktan sonra suyu gördüğü zaman, namazı bozulmaz ve abdest alması gerekmez. (Bu hüküm Şâfiî'ye göredir). Namaza başlamadan önce suyu görürse abdest alması gerekir. Ne zaman su arayıp bulamazsa, temiz bir toprağa yönelmeli ve onun üzerine parmaklarını bitiştirdikten sonra iki elini vurmalıdır. O iki elle yüzünü meshetmelidir. Yüzünü meshettikten sonra başka bir defa daha ellerini toprağa vurmalıdır. Bu sefer parmaklarının arasını açmalı, bu vuruş ile de iki kolunu dirseklere kadar meshetmelidir. Eğer bu vuruşla iki kolunun tamamını meshedemezse, üçüncü bir defa vurmalıdır. Buradaki telettufun (yavaşça teyemmüm yapmanın) keyfiyeti bizim 'Taharet' kitabında zikrettiğimizden ibarettir. İkinci bir defa onu tekrar etmeye gerek görmüyoruz. Sonra kişi teyemmümle bir tek farz namaz kıldığı zaman aynı teyemmümle farzın dışında istediği kadar nafile namaz kılabilir. (Hanefîlere göre bir teyemmümle istediği kadar farz namazda kılabilir). Eğer iki farz namazı cemedip bir vakitte kılmak istiyorsa, ikinci namazı kılmak için yeniden teyemmüm etmesi farzdır. Bu bakımdan Şâfiî'ye göre iki farzı ancak iki teyemmümle kılabilir. Vakti gelmeden önce herhangi bir namaz için teyemmüm almak uygun değildir. Eğer vakti gelmeden önce teyemmüm ederse vakit geldikten sonra yeniden teyemmüm etmesi farz olur. Teyemmümde yüzünü meshettiği zaman namazının helâl olmasına niyet etmelidir.

III. Kasr (Namazı Kısaltmak)

Kişi öğle, ikindi ve yatsı namazlarında sadece iki rek'at kılmakla yetinebilir. (Hanefîlere göre iki rek'at kılmak azimettir). Fakat üç şartla...

1. Namazı vaktinde kılmalıdır. Eğer namaz kazaya kalırsa en açık fetvaya göre, onu dörde tamamlamalıdır.

2. Kasr'a (namazı kısaltmaya) niyet etmelidir. Eğer tamamlamayı niyet ederse, (Şafiî'ye göre) tamamlaması kendisine şart olur. Acaba kasra mı yoksa tamamlamaya mı niyet ettiği şeklinde şüpheye düştüğü zaman da, yine (Şafiî'ye göre) tamamlaması gerekir.

3. Mukim olan bir kimseye veya namazını tamam kılan bir yolcuya uymamalıdır. İmamının mukim veya yolcu olması hususunda şüpheye düşerse yine tamamlaması gerekir. (Şafiîye göre). Her ne kadar şüpheden sonra imamının yolcu olduğuna kanaat getirirse de yine tamamlaması gerekir. Çünkü yolcunun alâmeti gizli değildir. Bu bakımdan niyet anında kesinlikle bunu bilmesi gerekir. Eğer imamının kasr niyetini taşıyıp taşımadığı hususunda yolcu olduğunu bildikten sonra şüpheye düşerse, böyle bir şüphe kendisine zarar vermez. Çünkü niyetlere (Allah'tan başkası) muttali olamaz. Bütün bu hükümler, uzun ve mübah bir yolculuk sözkonusu olduğu zamandır.

Yolculuğun başlangıcını ve sonunu kestirebilmek zordur. Bu bakımdan onu bilmek gerekir. Yolculuk, kastını belli bir hedef ve maksuda bağlayarak ikamet mahallinden çıkmak demektir. Bu bakımdan belli belirsiz yönlere giden bir kimse için, yolculuktaki ruhsat sözkonusu değildir. Böyle bir kimse belli bir merkezi kastetmeyen bir kimsedir.

Kişi, şehrinin evlerini geçmeyince yolcu sayılmaz. Memleketin harabe yerlerini ve halkın gezmek için çıktığı bostanları geçmek şart değildir. Köy ise, köyden sefere çıkan bir kimse köyün etrafını çevreleyen bostanları geçmelidir. Fakat köyün etrafını çevrelemeyen bostanları geçmesi şart değildir. Eğer misafir kimse unuttuğu birşeyi almak için geriye dönerse, harabe yerleri geçmedikçe memleketinde yolculuk ruhsatlarından istifade edemez. Eğer o yer onun memleketi değilse, ruhsatlardan istifade edebilir. Çünkü göç edip oradan çıkmakla yolcu olmuştur.

Yolculuğun sonuna gelince, o da üç şeyden biriyle bilinir:

1. Oturmak istediği memleketin mamur yerlerine varmak.

2. Üç gün veya daha fazla kalmaya azimli olmak. İster şehirde, isterse sahrada olsun (bu hüküm Şâfiî'ye göredir. Hanefîlerde ise, en az on beş gün oturmak şartı vardır).

3. Azmetmese dahi kalmanın şeklidir. Nitekim giriş gününün haricinde herhangi bir yerde üç gün kaldığı zaman ondan sonra yolculuk ruhsatlarından istifade edemediği gibi.. Hatta kalmaya azimli değilse bile... Bir işi olur o işin olmasını beklediği için gecikir ve yolculuktan geri kalırsa böyle bir durumda yolculuk ruhsatlarından istifade edebilir. Her ne kadar müddet uzasa bile. Bu fetva Şafiî'nin iki kavlinden birine göre verilmiştir. Çünkü kişi bu durumda kalbiyle seferdedir. Bedeniyle de memleketinden çıkmış bir yolcudur. Kalbin seferde olmasıyla beraber bir yerde bedenen pek önemsenecek bir durum değildir. Beklediği meşguliyet ister savaş, ister başka bir iş olsun farkı yoktur. Müddet ister uzun, ister kısa olsun fark etmez. Yağmurdan ötürü yola devam etmemek -ki o yağmurun üç gün devam edeceğini bilmez- ile başka bir sebebin arasında da fark yoktur. Zira Hz. Peygamber (s.a) ruhsata sarılarak bazı gazalarda aynı yerde onsekiz gün namazını kısaltmıştır. İşin zahirine bakılırsa, savaş devam ettikçe ruhsat da devam eder. Zira onsekiz günle takdir etmenin hiçbir mânâsı yoktur. Zahire bakılırsa Hz. Peygamber'in bu müddet zarfında namazını kısaltması gazi ve muharib olmasından değil, belki yolcu olmasından dolayıdır. İşte namazı kısaltmasının mânâsı budur.

Mesafe uzunluğunun mânâsına gelince, iki konak olmaktır. Her konak sekiz fersah üç mildir. Her mil dört bin adımdır. Her adım üç ayaktır.[33] Yolculuğun mübah olmasının mânâsı ise, kişinin annesine ve babasına asi olup onlardan kaçmış olmamasıdır. Köle ise efendisinden, kadın ise kocasından kaçmış olmamalıdır. Borçlu ödeme imkanı varken alacaklıdan kaçmış olmamalıdır. Yol kesmek, insan öldürmek, zâlim sultandan haram atiyye almak veya müslümanlar arasında koğuculuk yapmak için sefere çıkmış olmamalıdır.

Netice olarak insan ancak bir gaye için yolculuğa çıkar. İnsanı yolculuğa sürükleyen o gayedir. Eğer o gayenin elde edilmesi haram ise, o gaye olmazsa kişi sefere çıkmayacaksa, bu kişinin yol-

---

33) Bu mesafe 80.5 km. ve 140 m. yapar. Eğer bu mesafe bir dakikada gidilirse yine de giden seferîdir. Bkz. *el- Fıkhu Mezahib'il-Erbaa*, Sefer Namazı

culuğu, masiyet ve günah yolculuğudur. Burada ruhsatlardan istifade etmek caiz değildir ve edemez.

Yolculuk halinde içki içmek veya başka yasakları işlemek sûretiyle yapılan fasıklığa gelince, bu çirkin hareket yolculuğun ruhsatlarından insanı mahrum etmez. Ancak ilahî nizamın yasakladığı her türlü yolculuğa ruhsat ile yardım edilmemeli ve edilemez. Eğer yolculuğun iki sebebi varsa, onlardan birisi mübah, diğeri mahzurlu ise buna rağmen eğer mahzurlu sebep olmasa dahi sadece mübah sebep kişiyi tahrik edip tek başına yolculuğa çıkaracak durumda ise, şüphesiz kişi o mübah sebep için yolculuk yapmak mecburiyetinde ise bu takdirde ruhsattan istifade edebilir.

Sadece çeşitli kıtaları görüp gezmekten başka doğru dürüst bir hedefi olmayan, memleket memleket gezen sûfîlere gelince, onların yolculuk ruhsatlarından istifade edip edemeyeceği hususunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. En seçkin fetvaya göre, onlar için ruhsat vardır.

IV. Cem (İki Namazı Birleştirmek)

Cem'de, mübah ve uzun olan her yolculukta caizdir. Kısa yolculukta *cem*'in caiz olması hususunda İmam Şâfiî'nin iki kavli vardır. Eğer ikindiyi öğle üzerine takdim ederse, öğle ile ikindinin vakitlerinde öğle namazını daha bitirmeden önce aralarını cemetmeye niyet etmelidir. Öğle namazı için ezan okuyup kamet etmelidir. Öğleyi kıldıktan sonra öğle üzerine kılmak istediği ikindi namazı için de sadece kamet etmeden önce teyemmümünü yenilemelidir. Öğle vaktinde takdim edilerek kılınan ikindi namazı ile öğle namazının arasına teyemmüm yapmak ve kamet etmekten fazla bir ara koymamalıdr. Eğer öğle vaktinde önce ikindi namazını kılarsa caiz değildir. Eğer ikindi namazının tekbir-i tahrimini alırken ikindi ile öğleyi cem ü takdim ettiğine dair niyet ederse, İmam Müzenî'ye göre böyle bir niyet caizdir ve kıyasta bunun bir yönü vardır. Zira niyetin takdim edilmesinin farziyetinin dayanağı yoktur. Şeriat, cemi caiz kılmıştır. Bu da (ikindiyi öğle üzerine getirip öğle vaktinde kılmak da) cem etmektir. Ruhsat bu takdirde ancak ikindi namazı hakkındadır. Bu bakımdan sadece ikindi namazında niyet etmek kafidir. Öğle namazı ise, o kanun üzere devam etmiştir.

Sonra öğle ve ikindi namazlarını öğle vaktinde kıldığı zaman, iki namazın sünnetlerini de peşipeşine kılması uygundur. İkindi namazının ise, son sünneti yoktur. Fakat öğle namazının son sünnetini ikindi namazını da öğle vaktinde kılıp bitirdikten sonra kılmalıdır. İster bineğinin sırtında isterse yerde kılabilir. Çünkü öğle vaktinde kılmayı istediği ikindi namazından önce öğlenin sünnetini kıldığı takdirde, öğle ile ikindi namazlarının arasındaki irtibat kesilmiş olur. Oysa bu irtibat, bir görüşe göre farzdır. Eğer öğleden önce dört rek'at nafile ile ikindiden önce dört rek'at nafileyi kılmak istiyorsa, öğle ve ikindi farzlarından önce, onları bir araya getirmelidir. Önce öğlenin sünnetini, sonra ikindinin sünnetini kılmalıdır. (Bu görüş Şâfiî'lere aittir). Sonra öğlenin farzını, sonra ikindinin farzını, sonra öğle farzının akabinde kılınan iki rek'at öğlenin sünnetini kılmalıdır.

Yolculuk halinde nafile ve sünnetleri ihmal etmek uygun değildir. Sünnetlerin sevabından (terkettiği takdirde) kaçırdığı kâr, seferden elde ettiği kârdan daha fazladır. Hele şeriat kendisine seferdeki farzı hafitlettiğine ve bu sünnetleri bineğin sırtında kılmasını caiz gördüğüne göre, bunlara daha fazla yapışmalıdır. Şeriat kendisine bu ruhsatları -ibadetlerden ötürü arkadaşlarından geri kalmasın diye- tanımıştır.

Eğer öğle namazını ikindiye tehir ederse, yine bu tertib üzerine hareket etmelidir. Öğlenin sünneti ikindi namazından sonra mekruh vaktine girer diye çekinmemelidir. Çünkü sebebi olan bir ibadetin kerahet vaktinde kılınmasında herhangi bir kerahet yoktur.

Akşam, yatsı ve vitir namazlarında da böyle yapmalıdır. Ne zaman yatsıyı akşam üzerine getirir veya akşamı yatsı üzerine tehir ederse, farzı kıldıktan sonra akşam ve yatsının ratib sünnetlerinin tümünü kılmalı ve bütün bunları vitir namazıyla sonuçlandırmalıdır.

Eğer öğlenin vakti çıkmadan önce öğle namazını hatırlarsa, onu ikindi ile beraber cem ederek kılmaya niyet etmelidir. İşte bu cemin niyetidir. Çünkü kişinin namazı terketmek niyeti veyahut ikindi vaktini de tehir etmek niyeti de haramdır. Eğer uykudan veya herhangi bir meşguliyetten dolayı öğle vakti geçinceye kadar öğleyi hatırlamazsa, yine bu durumda öğleyi ikindi ile beraber kılabilir ve asi de olmaz. Çünkü yolculuk insanı namaz kılmaktan

meşgul ettiği gibi namazı hatırlamaktan da meşgul eder. Şöyle de denebilir: Öğle namazının vakti geçmeden önce kılmaya niyet edildiği takdirde ikindi vaktinde kılınırsa caizdir. Fakat en açık fetvaya göre, yolculukta öğle ve ikindi namazının arasında müşterek bir vakit vardır.

Bu sırra binaen hayızlı bir kadına güneş batmadan önce temizlendiği zaman o günün öğlesini kaza etmek farz olur ve bu sırra binaen arka arkaya kılmak öğle ile ikindi arasında -öğle ikindi üzerine tehir edildiği zaman- tertibi gözetmek şart kılınmazsa hiçbir zararı yoktur. Fakat ikindi öğle üzerine takdim edildiğinde caiz olmaz. Çünkü öğle namazının farzından sonraki zaman ikindi namazına aittir. Zira öğleyi terk veya tehir niyetinde olan bir kimsenin ikindi ile meşgul olması uzak bir ihtimaldir.

Yolculuk gibi, yağmur da öğle ile ikindiyi, akşam ile yatsıyı cem etmek için makbul bir mazeret sayılır. Cuma namazını terketmek de yolculuğun ruhsatlarındandır. Bu da namazın farzlarıyla ilgilidir. Eğer ikindi namazını kıldıktan sonra kalmaya niyet edip hazerde ikindi vaktine yetişirse, bu takdirde ikindiyi kılmak kendisine yeniden vacibdir. Kıldığı ise, ancak özrün ikindi vaktinin çıkışına kadar devam etmesi şartıyla yeterli olur.

V. Binek Üzerinde Sünnetleri Kılmak

Hz. Peygamber (s.a) devesi hangi tarafa giderse gitsin onun sırtında nafile namazı kılardı. Hz. Peygamber (s.a) bir ara devenin sırtında vitir namazını kıldı. Binek üzerinde sünnet kılan bir kimseye rükû ve secdede işaret etmekten başka birşey gerekmez. Secdesi için rükûdan daha fazla eğilmesi uygundur. Hayvanın sırtındayken tehlikeye düşecek bir derecede eğilmek gerekmez. Eğer hayvanın sırtındaki bir sandığın içinde ise, rükû ve secdesini tam yapmalıdır. Çünkü böyle yapmaya kudreti vardır.

İstikbâl-i kıbleye gelince, ne hayvanın sırtında kılınan namazın başlangıcında, ne de devamında istikbal-i kıble farz değildir. Yolun yönü kıblenin karşılığıdır. Kişi bütün namazında ya kıbleye yönelmiş olmalı veya gittiği yola yönelmiş olmalıdır ki sabit bir yönü olsun. Eğer hayvanı kasten yoldan döndürürse namazı bozulur. Ancak hayvanı kıbleye yöneltirse namazı bozulmaz. Eğer unutarak hayvanı çevirirse ve bu çevirme zamanı kısa ise (derhal eski yönüne dönerse) namazı bozulmaz. Eğer bu çevrilme ameliyesi

uzarsa, fukahanın ihtilafı vardır. Eğer hayvan serkeşlik yapıp yolunu değiştirirse, namaz bozulmaz. Çünkü bu çok zaman olan bir hâdisedir. Böyle bir kimsenin *sehv-i secde* yapması da gerekmez. Zira serkeşlik onun hareketi değildir. Fakat unutarak hayvanı yönünden çevirirse, bunun tam aksine hükmedilir. Yani kişi burada işaret yoluyla *sehv-i secde* yapmalıdır.

VI. Sünnetleri Yürüyerek Kılmak

Böyle yapmak yolculukta caizdir. Yürüyerek sünnet namazını kılan bir kimse, rükû ve secdesinde işaret etmelidir. Teşehhüd için oturmamalıdır. Çünkü teşehhüd için oturmak ruhsatın faydasını bozar. Böyle bir kimsenin hükmü binicinin hükmü gibidir. Ancak bu kimseye namaz için tahrim tekbiri getirdiğinde kıbleyi karşısına alması uygundur. Çünkü bir lahzacık kıbleye dönmekte yürüyen için hiçbir zorluk yoktur. Ama binici böyle değildir. Zira hayvanı kıbleye çevirmek, dizgin her ne kadar binicinin elindeyse de bir nevi zorluktur. Çoğu zaman fazla namaz kılar, dolayısıyla her namaz kılışında hayvanı kıbleye çevirmek kişiye zor gelir.

Yürüyerek nafile namaz kılan bir yolcu, kasten yaş pisliklerin üzerine basarak yürümemelidir. Eğer böyle yaparsa namazı bozulur. Fakat binicinin bineği pisliğe basarsa, onun namazına menfi olarak hiçbir tesir ve etki yapmaz. Çoğu zaman yolda bulunması mümkün olan pisliklerden sakınmak hususunda nefsine vesvese getirmek de yolcuya uygun bir hareket değildir. Nafile namaz kılan veya yırtıcı hayvandan kaçan veya vakti daralmış olan bir kimse ister binici, ister yaya olsun, farz namazını yürüyerek kılabilir.

VII. İftar Etmek

Bu ruhsat oruç hususundadır. Yolcu bir kimse orucunu yiyebilir. Ancak mukim olarak sabahlar, sonra sefere çıkarsa, bu takdirde o günün orucunu tamamlamak kendisine farz olur. Eğer yolcu olduğu halde oruçlu olarak sabahlarsa, sonra ikamet ederse, o orucunu da tamamlamak kendisine farzdır. Eğer oruçsuz olarak ikamet ederse, o günün geri kalan kısımlarında yemek ve içmekten sakınmak kendisine gerekmez. (Gerekir diyen âlimler de vardır).

Eğer oruç tutmak azmiyle yolcu olarak sabahlarsa, oruç tutmak, kendisine farz olmaz. İstediği anda yiyebilir. Yolculuk halinde oruç tutmak, yemekten daha üstündür. Namazı kısaltmak ise, tam kılmaktan daha efdaldir. Şafiî mezhebinde bir kimse için namazını ihtilaf şüphesinden kurtarmak için kısaltmak en uygundur. Çünkü daha sonra kısa kıldığı namazın kazasını yapacak değildir. Ama orucunu yiyen bunun tam tersinedir. Çünkü onun orucu kaza etmesi gerekir. Çoğu zaman birtakım mânilerden ötürü orucu kaza etmek kendisine zor gelir. Böylece oruç tutmak zimmetinde kalmış olur. (Bu bakımdan sefer halinde oruç tutmak daha efdaldir). Ancak oruç kendisine zarar verdiği zaman da iftar etmek daha efdal olur. Buraya kadar saydıklarımız yolculuğun yedi ruhsatıdır. Bu yedi ruhsatın üçü uzun yolculuk ile ilgilidir ve onlar şunlardır: Namazı kısaltmak, orucu yemek ve üç gün üç gece mestin üzerine meshetmektir. İki tanesi de yolculuk ister uzun, ister kısa olsun, mutlak yolculuk ile ilgilidir. Onlarda cumanın üzerinden düşmesi, teyemmümle namaz kılınıyorsa kazanın üzerinden düşmesidir.

İster binici, ister yaya olsun nafile namaz kılmak hususunda ulemanın ihtilafı vardır. En sıhhatli fetvaya göre, bu şekilde namaz kılmak caizdir. İki namazı (öğle ile ikindiyi) bir araya getirip akşam ile beraber kılmakta ihtilaf vardır. En açık fetvaya göre bu ancak uzun seferin özelliğidir. Farz namazı korkudan ötürü binici veya yaya olduğu halde kılmak meselesine gelince, bunun yolculukla ilgisi yoktur. Murdar eti yemek, namazı su bulunmadığı anda derhal teyemmümle kılmak da böyledir. Bunlar seferin özellikleri değildir. Bu hususta sebepler meydanda olduktan sonra yolculuk ile hazer halleri ortaktırlar.

Soru: Bu ruhsatları yolculuktan önce bilmek, yolcunun öğrenmesi gereken bir farz mı, yoksa müstehab mıdır?

Cevap: Kişi eğer yolculuktan önce mestlerin üzerine meshetmeyi, namazı kısaltmayı, namazları cem ve takdim veya cem ve tehir etmeyi, orucunu yemeyi, yürüyerek veya binekli olarak nafile namaz kılmayı terketmeye niyetliyse, bu husustaki ruhsatların şartlarını bilmek kendisine gerekmez. Çünkü bu ruhsatları tatbik etmek kendisine farz değildir.

Teyemmüm ruhsatının bilgisine gelince, bunun her zaman herkes için bilinmesi lâzımdır. Zira suyun bulunmayışı, kişinin elinde değildir. Meğer ki kişi suyunun daimi olduğuna güvendiği bir nehrin kıyısında yolculuğa çıkmışsa veya kişi ile yolda ihtiyaç olduğu anda fetva verecek bir âlim bulunursa... Bu takdirde kişi teyemmüm ilmini bu şartlar altında bizzat gerekinceye kadar tehir edebilir. Eğer kişi suyun olmayacağını zannederse, beraberinde de kendisine teyemmümü bildirecek bir âlim yoksa, hiç kuşkusuz daha önce bunu öğrenmesi kendisine gerekir.

Soru: İnsan daha vakti gelmemiş bir namaz için teyemmümün bilgisine muhtaçtır. Bu bakımdan farz olmamış ve çoğu zaman da farz olmayacağı muhtemel olan bir namaz için gereken temizliğin ilmi nasıl farz olabilir?

Cevap: O kimse ile Kâbe arasında ancak bir senede varılacak bir mesafe bulunmaktadır. Bu kimseye hac ayları gelmeden önce sefere çıkmak farzdır ve bu kimseye, şüphesiz hac yapmanın şartlarını öğrenmek de farz olur. Yolda kendisine öğretecek birisinin bulunmayacağını zannettiği takdirde durum budur. Çünkü asıl, hayat ve hayatın devamıdır. İnsanın ancak onun vasıtasıyla farza yetiştiği şey de farz olur. Zann-ı galible ve zahirî bir ümitle farziyeti umulan herşeyin öncesinde bulunan bir şart vardır. İnsan ancak o şart vasıtasıyla o şeye varır. O şartın tahakkuku da o şeyin tahakkukundan öncedir. İşte şüphesiz o şartı daha önce öğrenmek farz olur. Hac vaktinden ve bilfiil hacca başlamadan önce haccın nasıl yapılacağını bilmek gibi...

Bu bakımdan kişinin teyemmüm ilminden bu kadarını bilmeden önce yolculuk yapması helâl olmaz. Eğer seferin ruhsatlarından istifade etmek niyetinde ise, teyemmüm gibi diğer ruhsatların bilgilerinden de bu zikrettiğimiz miktarı öğrenmelidir. Zira kişi yolculuk ruhsatının miktarını öğrenmedikçe, sadece onunla yetinmesi mümkün olmaz.

Soru: Şayet kişi, yürüyerek veya binekli olarak nasıl nafile namaz kılacağını bilmezse, ne zararı olur? Olsa olsa namaz kılmış olmaz. Oysa böyle bir namaz kendisine farz değildir. Bu bakımdan bu namazın ilmi nasıl olur da kendisine farz olur?

Cevap: Nafile namazı fasid bir şekilde kılmaması farzdır. Bu bakımdan abdestsiz ve üzerinde pislik olduğu zaman vaya kıbleden

başka yere yönelerek namazın şart ve rükûnlarını tamam etmeksizin nafile namaz kılmak haramdır. Bu bakımdan kişinin nafile namazı fâsid edecek şeyleri bilecek kadar hükümleri öğrenmesi boynuna borçtur ki, mahzurlu bir harekete düşmesin. İşte buraya kadar saydıklarımız yolculuk halinde yolcudan hafifletilmiş şeylerin bilgisinin beyanıydı.

İkinci Kısım

Yolculuk Sebebiyle Yenilenen Vazifeler

Bu vazifeler kıbleyi ve namaz vakitlerini bilmektir. Yolculukta bunu bilmek farz olduğu gibi hazerde de farzdır. Fakat hazer de müslümanların ittifakıyla kurulan herhangi bir mihrabı bulan bir kimse, kıbleyi aramaktan müstağni olur. Vakti gözeten bir müezzin bulunursa, o da kişiyi vakti bilmekten müstağni yapar. Yolcu kişi bazen kıble hakkında şüpheye düşer. Bazen namaz vakitleri hakkında şüpheye düşer. Bazen namaz vakitleri hakkında iltibas vaki olur. Bu bakımdan yolcunun kıblenin ve vakitlerin bilgisine sahip olması gerekir.

Kıble tayini üç şekilde olur: Dağlar, köyler ve nehirlerle istidlal etmek gibi, yerle ilgili deliler, rüzgarların şimal (kuzey) cenup (güney) saba ve debur kısımlarıyla istidlal etmek gibi delilller, bir de yıldızlarla istidlal etmek gibi semavî deliller vardır.

Arazi ve hava şartlarıyla ilgili deliller memleketlerin değişmesiyle değişirler. Çok yol vardır ki, o yolda yüksek bir dağ bulunur. Bilinir ki, o dağ kıbleye yönelenin sağına veya soluna, arkasına veya önüne düşer. İşte bu keyfiyetleri yolcu bilmelidir. Rüzgarlar da bazı memleketlerde kıbleye işaret ederler. Yolcu bunu da bilmelidir. Biz bunları teker teker saymaya muktedir değiliz. Zira her memleketin ve iklimin ayrı ayrı hükümleri vardır.

Semavî deliller eb'at ve aleti, neharî (gündüzlü) ve leylî (geceli) olmak üzere ikiye ayrılır. Gündüzün işareti güneştir. Memleketten çıkmazdan önce güneşin zeval anında nereye düştüğünü gözetmelidir. Güneş tam iki kaşın arasına mı gelir veya sağ gözün üzerine mi veya sol gözün üzerine mi veyahut da bundan daha fazla iki kaşlara mı meyleder? Bu hususlara dikkat etmelidir. Çünkü güneş, şimal memleketlerinde bu saydığımız yerlerden başka

(zeval vaktinde kıbleye yöneldiği takdirde) yerlere gelmektedir. Bu durumları ve zevali bildiği takdirde kıbleyi de onunla bilmiş olur. Böylece ikindi vaktinde güneşin düşüş yerlerini gözetmelidir. Çünkü kişi bu iki vakitte zaruri olarak kıbleye muhtaç olur. Bu durum da memleketlere göre değiştiğinden bunu da sayması mümkün değildir.

Akşam namazının vaktindeki kıbleye gelince, bu güneşin batış yeri ile bilinir. Güneşin kıbleye yönelen kişinin sağından mı battığını veya yüzüne doğru meyilli iken mi veya ensesine doğru meyilli olduğu halde mi battığını bilmelidir. Akşam namazının vaktinde yatsının kıblesi kırmızı şafak ile de bilinir. Güneşin doğuş yeriyle de sabah namazının kıblesi bilinir. Sanki güneş beş vakit namazda kıbleye işaret etmektedir. Fakat kış ve yaz mevsimlerindeki işareti değişir. Çünkü doğuş ve batış yerleri çoktur. Her ne kadar doğuş ve batışların iki ciheti mahsur ve belli ise de bunları da bilmek gerekir.

Fakat kişi bazen şafağın kaybolmasından sonra akşam ile yatsı namazını kılar. Böylece şafağın batışı ile kıbleyi tayin etmek hususunda istidlal etmek imkanından mahrum olur. Bu durumda kalan kişiye kutbun yerini bilmek lazımdır. Kutub, *cedyi* (oğlak) denilen bir yıldızdır. Bu yıldız sabit gibidir. Yerinden hareket ettiği görünmez. Bu kıbleye yönelenin ya ensesine veya sağ omuzunun arka kısmına veya Mekke'nin cenubunda bulunan memleketlerde kıbleye istikbal edenin tam karşısına düşmektedir. İşte böylece kişi kıbleyi öğrenmiş olur.

Memleketinde bildiğine bütün yol boyunca güvenmelidir. Ancak yolculuk uzarsa, o vakit mesele değişir. Zira mesafe uzadıkça güneşin, kutbun, doğuş ve batışların yerleri değişir. Ancak kişi yolculuğu esnasında bir memlekete varırsa, bu takdirde o memleketin bilginlerinden kıbleyi sorması gerekir veya memleketin mihrabına yöneldiği halde bu söylediğimiz yıldızları gözetmelidir ki kendisi için durum iyice açığa kavuşsun... Bu delilleri öğrendiği zaman, bunlara güvenebilir. Eğer kıblenin cihetinden, diğer dört yönden herhangi birisine yönelip yanıldığını görürse namazını kaza etmesi uygundur. Eğer kıblenin tam hizasından inhiraf ederse, fakat onun cihetinden çıkmamışsa, namazını kaza etmesi gerekmez.

Fakîhler namazda gerekenin Kâbe'nin ciheti mi veya bizzat kendisi mi olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bunun mânâsı bir gruba müşkil gelmiştir. Zira dediler ki: 'Eğer yönelmesi gereken Kâbe'nin kendisidir desek, memleketin uzak olması hâlinde böyle bir durum nasıl tasavvur edilebilir. Eğer yönelmesi kastedilen Kâbe'nin cihetidir desek, camide duran bir kimse Kâbe'nin tam hizasından bedeniyle çıkarsa böyle bir kimsenin namazının sıhhatlı olmadığında ihtilaf yoktur'.

Fukaha, Kâbe'nin ciheti veya kendisi hakkındaki ihtilafın mânâsını te'vil hususunda uzun uzadıya meseleyi tartışmıştır. Herşeyden önce Kâbe'ye karşı durmanın veya cihetine karşı durmanın mânâsını anlamak gerekir. Bu bakımdan Kâbe'ye karşı durmanın mânâsı; öyle bir yerde durmalıdır ki, durduğu yerden dosdoğru bir çizgi Kâbe duvarına doğru çekilse gidip ta duvara yetişmelidir. Çizginin iki tarafında eşit iki zaviye meydana gelmelidir. İşte onun şekli budur. Namaz kılanın durduğu yerden çekilen çizginin, onun iki gözünün arasından çıktığı düşünülmelidir. İşte bu Kâbe'nin kendisine yönelmek demektir.

Kâbe'nin cihetine yönelmeye gelince, burada musallinin iki gözünün arasından çekilen çizginin zaviyeleri eşit olmadığı halde gidip Kâbe'ye yetişmesi caiz ve kafidir. Çekilen çizgi belli ve bir noktaya vardığı zaman, ancak zaviyeler eşit olabilir. Eğer bu hat istikamet üzere sağında veya solunda bulunan diğer noktalara uzanırsa, bu takdirde zaviyelerin biri diğerinden daha dar olur. Böylece Kâbe'nin karşısından ayrılmış olur. Fakat cihetten ayrılmaz. Cihet yönüne çizmiş olduğumuz hat (çizgi) gibi... Zira eğer Kâbe, o hattın bir tarafında takdir edilirse Kâbe'ye doğru duran kimse Kâbe'nin kendisine değil cihetine yönelmiş olur. O cihetin hududu dik açının üzerinde başın dahilinde gözlerin arasında, tarafları birleşen Kâbe'nin cihetine istikbal edenin iki gözünden çıktıkları tahayyül edilen iki hattın arasında olan herşey o cihete dahildir. Hatlar uzadıkça iki hattın arasındaki mesafe genişler.

Kâbe'nin ve cihetin mânâsı anlaşıldığı zaman derim ki: Fetva hususunda bizim nezdimizde sıhhatlı olanı şudur: Eğer Kâbe'nin görülmesi mümkün ise, namazda dönülmesi gereken Kâbe'nin kendisidir. Eğer görülmesi zorlaştığından dolayı ancak delil ile bulunmasına ihtiyaç varsa, o vakit sadece cihetine dönmek yeterlidir. Kâbe göründüğü zaman, bizzat Kâbe'ye dönmek âlimler arasında

ittifak edilmiş bir meseledir. Görülmesi zorlaştığı zaman, Kâbe cihetine yönelmekle yetinmek ise, buna hem kitap, hem sünnet, hem ashâb-ı kiramın fiili ve hem de kıyas işaret eder.

Ve her nerede olursanız yüzünüzü o tarafa çevirin ki...

(Bakara/150)

Kâbe cihetine yüzünü çeviren kimseye 'Bu adam yüzünü Kâbe'ye çevirmiş' denilir.

Hz. Peygamber Medinelilere şöyle demiştir:

مَا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ قِبْلَةٌ.

Batı ile doğu arası kıbledir.[34]

Batı, Medine'nin sağ tarafına düşer. *Doğu* ise sol tarafına düşen taraftır. Bu bakımdan Hz. Peygamber bu iki cihetin arasında bulunan bütün mesafeyi kıble saydı. Oysa Kâbe'nin kutbu Medinelilerin doğusu ile batısı arasını dolduracak büyüklükte değildir. Ancak Kâbe'nin ciheti bu iki cihetin arasını doldurur. Bu lafz, aynı zamanda Hz. Ömer ve oğlundan da rivayet edilmiştir.

Sahabe-i kiramın fiiline gelince, Kuba mescidinin ehli Medine-i Münevvere'de sabah namazını Kudüs'e yönelerek ve Kâbe'ye sırt çevirerek kılıyorlardı. Çünkü Medine, Mekke ile Kudüs arasında bulunmaktadır. Onlara 'Kıble Kâbe'ye çevrildi' denildiğinde, onlar hiçbir araştırma yapmaksızın namazın ortasında yüzlerini Kâbe'ye çevirdiler ve hiç kimse onların böyle yapmasını yadırgamadı ve bundan dolayı da onların mescidine 'iki kıbleli mescid' adı verildi. Kâbe'nin kendisine yönelmek, Medine'de bilinmez. Ancak uzun inceleme ve hesaplamalardan sonra, geometrik delillerle bilinir. Bu bakımdan Kuba mescidinin sakinleri namazın ortasında gecenin karanlığında nereden o geometrik delilleri elde ettiler ki, onunla bizzat Kâbe'ye döndüler? Ashâb-ı Kiram'ın Mekke'nin etrafında ve diğer İslâm memleketlerinde mescidler yapmaları da sadece Kâbe'nin cihetine yönelmenin yeterli olduğuna delildir. Onlar bu mescidleri yaparken hiçbir za-

34) Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce

man mihrabları kurdukları anda bir mühendis getirmediler. Oysa Kâbe'nin kendisine yönelmek ancak hendesî ve ince bir hesap ile mümkün olabilir.

Kıyas ise şudur, müslümanların şiddetle Kâbe'ye yönelme ihtiyaçları vardır. Camilerini, yeryüzünün her kıtasında yapmaya ihtiyaçları vardır. Kâbe'nin kendisine yönelmek ancak geometri ilmiyle mümkün olabilir ki, şer'an o ilimlere bakma hususunda bir emir gelmemiştir. Hatta çoğu zaman bu ilmin derinliklerine dalmayı dahi -vesveseye yol açtığından- müslümanlar için şeriat muhzurlu görür. Bu bakımdan şer'î bir iş nasıl geometri ilmi üzerine bina edilebilir? O halde zaruretten ötürü cihet ile yetinmek farz oldu. Bizim tasavvur ettiğimiz şeklin sıhhatına dair delile gelince, o da şudur: Âlemin cihetlerini dört yöne hasretmektir. Bu bakımdan Hz. Peygamber def-i hacet edepleri hususunda şöyle buyurmuştur:

لاَتَسْتَقْبِلُوا بِهَا الْقِبْلَةَ وَلاَ تَسْتَدْبِرُوهَا وَلٰكِنْ شَرِّقُوا اَوْ غَرِّبُوا.

Def-i hacet yaparken kıbleye yüzünüzü ve arkanızı çevirmeyin. Şarka ve garba yüzünüzü çevirin.

Hz. Peygamber bu hadîsi Medine'de söylemiştir. Şark, Medine'den Mekke'ye yönelen bir kimsenin soluna, garb ise sağına düşer. Bu bakımdan Hz. Peygamber iki ciheti menetti ve diğer iki cihet hakkında da ruhsat verdi. Bunların toplamı dört eder. Hiç kimsenin kalbine âlemin cihetlerinin altı, yedi veya on olabileceği gelmez. İster altı, ister yedi ve isterse on cihet kabul edilsin, şayet dört cihetten fazla olursa diğer cihetler hakkında hükmün ne olduğu şeklinde kimseye birşey sormadı. Belki cihetler inançlarda insanın yaratılışı üzerine tesbit edilir. İnsanoğlunun dört cihetinden fazla ciheti yoktur. Ön, arka, sağ ve sol... Bu bakımdan insanoğluna nisbeten cihetler zahiri bakışla dörttür. Şer'î hükümler ise, ancak bu inançlar üzerine bina edilir. Böylece görüldü ki, namazda dönülecek yer hususunda Kâbe'nin ciheti matlubdur. Bu ise, ictihat hususundaki işi kolaylaştırır ve bununla kıblenin delilleri bilinir.

Kâbe'nin kendisine yönelmek Kâbe'nin hatt-ı istivadan arz (enlem) ve tûlün (boylam) derecelerinin miktarıyla bilinir. Bu da,

onun doğudaki ilk yerleşim bölgesinden uzaklığı demektir. (Bu yere müellifin zamanında 'Saidler adaları' veya 'Halidat adaları' denilmekte idi). Sonra bu namaz kılanın durduğu yerden de anlaşılır. Sonra biri diğeriyle karşılaştırılır ve burada uzun alet ve sebeplere ihtiyaç olur. Oysa makam-ı şer'î hiç de bunların üzerine bina edilmiş değildir. Bu bakımdan güneşin ikindi vaktindeki yerini zeval vaktinde batı ve doğunun kıble delilleri sayılan ve öğrenilmesi gereken miktarı öğrenmek kâfidir ve böylece bu husustaki farziyyet namaz kılanın boynundan düşmüş olur.

Eğer şöyle dersen; yolcu, bunları öğrenmeden yolculuğa çıkarsa günahkar olur mu olmaz mı? Cevap olarak derim ki: Eğer yolcunun yolu birbiriyle irtibatlı ve içlerinde kıbleyi belirten mihrablar bulunan köylerden geçiyorsa veya adaletine ve bilgisine güvenilen ve kıble delillerini bilen biri yolda refakat ediyorsa, yolcunun da onları taklid etmeye gücü yetiyorsa, bu şartlar altında yolculuğa çıkmasında günah yoktur. Eğer saydıklarımızdan birşey yoksa, yolculuğa çıkmasından dolayı günahkâr olur. Çünkü istikbal-i kıblenin bilgisinin farziyyeti ile karşı karşıya gelecektir. Daha önce de bunun bilgisini edinmemiştir. Bu bakımdan istikbal-i kıblenin bilgisi, teyemmüm ve başka ibadetlerin bilgisi gibidir. Eğer kıblenin tayininde rol oynayan delilleri öğrenirse, sonra kapkaranlık bir bulut tabakasıyla pusulayı şaşırırsa veya öğrenmeyi terkederse, yolda taklid edeceği bir kimse de yoksa, namazı vaktinde durumuna göre kılması gerekir. Sonra -ister kıbleye isabet etsin ister etmesin- o namazını kaza etmelidir. Kör bir kimseye kıbleyi tayin etmek hususunda taklidden başka çıkar yol yoktur. Bu bakımdan kör bir kimse, dinine ve basiretine güvendiği bir kimseyi taklid etmelidir. Bu durum eğer taklid ettiği kimse kıblenin tayini hususunda ittihad etmişse sözkonusudur. Eğer kıble görünüyorsa, kör kendisine hazerde veya yolculukta kıble yönünü haber veren her adil kimsenin sözüne itimat edebilir.

Kıbleyi tayin etmek hususunda istidlale muhtaç olunduğu zaman içinde kıblenin tayinine dair delilleri bilen bir kimse bulunmayan bir kafile ile cahil ve kör olan bir kimse yola çıkamaz. Nitekim din hükümlerinin tafsilatını bilen bir âlim ve fakihin bulunmadığı bir memlekette halk tabakasından olan bir kimsenin kalmasının haram olduğu gibi... Bilgisiz bir kimse kendisine dinini öğretecek bir kimsenin bulunduğu bir memlekete hicret etmek mecburiyetindedir. Eğer memleketinde fasık bir fakih bu-

lunsa dahi yine hicret etmek mecburiyetindedir! Zira fasık bir kimsenin fetvasına güvenmek caiz değildir. Hadîs rivayetinde olduğu gibi, fetvanın kabul olunmasının cevazında da *müftinin* adil olması şarttır.

Eğer kişi fıkıh bilgisiyle meşhur, âdli veya fâsıklığı gizliyse, o zaman her müslüman onun sözüne güvenebilir. Çünkü yolcu bir kimsenin memleketteki *müftilerin* adaletini araştırmaya gücü yetmez. Eğer müftinin ipekli giydiğini veya çoğu ipekli olan bir elbise giydiğini veya altından yapılmış bir eğeri atın sırtına vurup bindiğini görürse, müftinin fasık olduğu kendisinde belirir ve bu müftinin sözünü kabul etmek, kendisi için yasak olur. Bu durumda başkasını aramalıdır. Böylece, müftinin malının çoğu haram olan bir sultanın sofrasında yemek yediğini veya böyle bir sultandan maaş aldığını görürse, yine fetvasına itimat etmemelidir veya müftinin hediye olarak böyle bir sultandan birşey aldığını görürse, yine fetvasına itimad etmemelidir veya müftinin hediye olarak böyle bir sultandan aldığını görürse, fakat aldığının helal bir kaynaktan geldiğini de bilmiyorsa, yine fetvasına güvenmemelidir. Bütün bunlar fısk ve fücurdur. Müftinin adaletine menfî tesir eder. Fetvasını, hadîs rivayetini ve şahitliğinin kabul edilmesini men eder.

Beş vakit namazın vakitleri muhakkak bilinmelidir. Bu bakımdan öğlenin vakti zevalin oluşuyla gelmiş bulunur. Zira her şahısın günün başlangıcında batıya doğru uzanan bir gölgesinin olduğu muhakkaktır. Sonra o gölge, yavaş yavaş zeval vaktine kadar azalmaya devam eder. Zevalden sonra doğuya doğru uzanır. Güneş bâtıncaya kadar da uzaması devam eder. Bu bakımdan yolcu bir yerde dursun veya doğru bir değnek diksin. Gölgenin başını belli etmelidir. Bir saat sonra eğer gölgenin eksildiğini görürse, bilsin ki, öğle vakti daha gelmemiştir.

Bunu bilmenin yolu şöyledir: İtimat edilen müezzin ezan okuduğu vakitte, kendi boyunun gölgesine bakmalıdır. Eğer gölgesi ayağıyla üç ayak ise, bundan böyle yolculuk halinde gölgesi üç ayak olup ve üç ayaktan fazla olmaya başlarsa, öğle namazını kılmalıdır. Eğer gölgesi bu üç ayaktan altı buçuk ayak daha fazlalaşırsa (dokuz buçuk ayak olursa), ikindi vakti gelmiştir. Zira her kişinin gölgesi kendi ayağıyla takriben (yaklaşık olarak) altı buçuk ayaktır. Sonra zeval gölgesi -eğer sefere yaz mevsiminin

başlangıcında çıkmış ise- hergün gittikçe artar. Eğer kış mevsiminin başlangıcında çıkmışsa, hergün eksilir. Zeval gölgesinin bilinmesi için kullanılan en güzel şey *mizan* (gölgeyi ölçer bir alet) dır. Bu bakımdan kişi yolculukta mizanı beraberinde bulundurmalı, her vakit de gölgenin değişmesini onunla ölçmelidir. Eğer zeval vaktinde güneşin kıbleye yönelenin neresine düşeceğini biliyorsa, yolculuk halinde de başka bir delille kıblenin yönü bilinen bir yerde bulunuyorsa böyle bir yerde güneş ile vakti bilme imkanına sahiptir. Şöyle ki, mesela eğer o memlekette zeval vaktinde kıble iki gözünün ortasına geliyorsa, güneşle vakti öğrenebilir.

Akşam vakti güneşin batışıyla başlar. Fakat bazen dağlar güneşin batışını kişinin gözünden örterler. Bu bakımdan bu takdirde doğu tarafına bakmalıdır. Doğu tarafında, ufukta, yerden bir mızrak kadar yükselen bir siyahlık göründü mü akşam vakti gelmiş demektir.

Yatsının vakti şafağın kaybolmasıyla bilinir. Şafak, güneşin batışından sonraki kırmızılıktır. Eğer o kırmızılık dağların araya girmesiyle görünmez haldeyse, küçük yıldızların çokça belirmesiyle yatsının vakti bilinir. Zira küçük yıldızların çokça belirmesi, ancak kırmızılığın kaybolmasından sonra olur.

Sabah, önce kurt kuyruğu gibi uzunca görünür. Bu arada bir zaman geçmeden sabah olduğu söylenemez. Sonra ufuklara yayılan bir beyazlık belirir ki belirgin olduğu için, gözle idrak edilmesi zor değildir. İşte bu durum, vaktin evvelidir. Hz. Peygamber (s.a) iki elini bir araya getirip işaret ederek 'Sabah böyle değildir' buyurmuştur. Sonra iki şehadet parmağının birini diğeri üzerine koymuş ve (sonra) açmıştır. 'İşte sabah ancak böyledir' demiştir. Bununla, sabah vaktinin ufuklara dağılan beyazlıktan ibaret olduğuna işaret etmiştir...

Bazen de ay menzilleriyle (ayın 28 derecesiyle) sabah vaktinin bilinmesine istidlal edilir. Fakat (ay) menzilleri ile sabah vaktinin tayini yaklaşıktır. Kesin ve tahkikî değildir. Beyazlığın enine yayılmasının görünmesine itimat etmek gerekir. Çünkü bir grubun zannına göre sabah, güneş doğmadan dört menzil önce olur. Bu ise yanlış bir zandır. Zira onların zannettiği bu doğuş, yalancı fecrin doğuşudur. Muhakkik ve müdekkiklerin zikrettiğine göre, sabahın olması güneşin doğuşundan iki menzil öncedir. Bu ise takribîdir. Fakat buna güvenilmez. Zira ayın menzillerinin bir

kısmı inhiraf ederek meyilli bir şekilde doğar. Böylece onun doğuşu ve çıkış zamanı kısalır. Bir kısımları da dikey bir şekilde doğar. Onun da doğuş zamanı uzanır. Bu durum, memleketlere göre değişir. Buradaki ihtilafın izahı oldukça uzundur. Evet ayın menzilleriyle sabahın yakınlık ve uzaklığı bilinir. Fakat sabahın başlangıcının hakîkatini ise, asla iki menzil ile bilmek mümkün değildir.

Sonuç olarak bir menzil miktarı güneş ucunun doğuşuna dört menzil kaldığı zaman kesinlikle *yalancı şafak* olduğu bilinir. İki menzile yakın bir müddet kaldığı zaman kesinlikle doğru şafağın doğduğu anlaşılır. Bu bakımdan yalancı ve doğru şafağın arasında yaklaşık olarak bir menzilin üçte ikisi kadar bir müddet kalır ki insan bunun doğru veya yalancı şafak olduğunu iyice kestiremez. Bu da beyazlığın belirmesinin başlangıcı, enine genişlemeden önce yayılmasıdır. Bu bakımdan şüphe vaktinden itibaren oruçlu bir kimsenin sahur yemeğini terketmesi, namaz kılan bir kimsenin de artık o zaman vitir namazını, bütün namazların önüne alıp kılması uygun bir hareket olur. Şek müddeti bitmeyince, kişi sabah namazını kılmamalıdır. Ancak sabah muhakkak bilindiğinde namazı kılabilir! Eğer bir mürid tedkik ve tahkik üzere belirli bir vakit takdir edip sahur olduğunu düşünerek o vakitte su içerse, onun akabinde kalkıp hemen sabah namazını kılmaya başlarsa, böyle bir kimse buna muktedir olamaz. Çünkü bunun bilgisi asla beşerin kuvveti dahilinde değildir. Tevakkuf ve şüphe için sahur ile sabah namazının arasında bir mühlet konmalıdır. Ancak görünene güvenilir. Görünene güvenmek de ancak ışığın enine ufka yayılmasıyla mümkün olur. Öyle ki sarılığın başlangıçları görünür bir vaziyete gelir.

Halktan büyük bir çoğunluk bu hususta yanılmıştır. Bunlar vakit gelmeden önce namazı kılarlar. Ebu İsa Tirmizî'nin Talk b. Ali'den rivayet ettiği şu hadîs bizim bu söylediğimize işaret eder:

كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ يَهِيبَنَّكُمُ السَّاطِعُ الْمُصَعِّدُ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَعْتَرِضَ لَكُمُ الأَحْمَرُ.

Sahurda yeyiniz ve içiniz. Yukarıya doğru çıkan ışık sizi yemek ve içmekten alıkoyup korkutmasın. Size kırmızılık görününceye kadar yeyiniz.[35]

---

35) Tirmizî, Ebu Dâvud

İşte bu hadîs-i şerif açıkça kırmızılığın gözlenmesini belirtmektedir. Ebu İsa Tirmizî şöyle demiştir: Bu hususta Adiy b. Hatim, Ebu Zer ve Semure b. Cündüb'den rivayet vardır. Bu hadîs *Hasen* ve *Garib*'dir. Ehl-i İlim nezdinde buna göre amel edilir.[36]

İbn Abbas şöyle demiştir: 'Işık dik bir şekilde bulunduğu müddet (sahur için) yeyiniz ve içiniz'. *Garibeyn* müellifi İbn Abbas'ın bu sözünü 'Işık dikey bir şekilde göründüğü müddet sahura devam edilir' şeklinde tefsir etmiştir. Bu bakımdan durum bu iken sadece sarılığın görünmesine güvenmek uygundur. Sanki bu da kırmızılığın başlangıcıdır. Yolcunun vakitleri bilmeye muhtaç olması ancak şu sebepten ileri gelir: Yolcu, ikinci bir defa konaklama zorluğuna girmemek için bazen yola çıkmadan önce hemen namaz kılar veya istirahat etsin diye uykudan evvel namaz kılar. Eğer yolcu, kesin vaktin gelmesini beklemek için kendini zorlarsa, nefsi de vaktin evvelindeki faziletin elden gitmesine razı olursa, -yolcu ikinci bir defa namaz kılmak için- inişin külfetine ve kesin vakti bilininceye kadar uykusunu tehir etme zahmetine katlanırsa, bu takdirde vakitlerin bilgisini öğrenmekten müstağni olur. Çünkü yolcu için zor olan vakitlerin ortası değil başlangıçlardır.

Yolculuğun âdâbını anlatan bu bölüm (*Kitabu Âdâb'is-Sefer*) burada sona ermiş bulunuyor. Bu bölümü -Allah'ın izniyle- Semâ ve vecd'in âdâbını anlatan bölüm (*Kitabu Âdâb'is-Semâ ve'l-Vecd*) takip edecektir.

---

36) Burada fıkıh kitaplarına müracaat edilmesi gerekir. Zira sahur zamanı meselesi fakihler arasında tartışmalı bir konudur. Bilgisiz hareket etmek ise bir mü'mine yakışmaz.

Sekizinci Kitab

KİTABU ÂDÂB'İS-SEMÂ VE'L-VECD

(Semâ ve Vecd Âdâbı)

1. Semâ'nın Mübahlığı Hakkında Ulemanın İhtilafı
2. Semâ'nın Âdâbı ve Tesiri

VIII. Kitabu Âdâb'is-Semâ ve'l-Vecd

(Semâ ve Vecd[1] Âdâbı)

Giriş

Velilerinin kalplerini sevgisinin ateşiyle yakan, cemâlinin müşahedesi ve huzuruna varmak şevkiyle ruhlarını ve himmetlerini köle edinen Allah'a hamdolsun! O Allah ki, veli kullarının göz ve basiretlerini huzurunun cemâlini mülahaza etmek üzere vakfetmiştir. Öyle ki, o kullar visal ruhunun heva-i nesiminden ötürü sarhoş olmuşlardır. Onların kalpleri celilin azameti, nûr ve revakını mülahaza etmekten ötürü kendinden geçip şaşkına dönmüştür. Onlar dünya ve ahirette O'ndan başka birşey görmemektedirler. Dünya ve ahirette O'ndan başkasını hatırlayıp anmamaktadırlar. Eğer gözlerine bir sûret ilişirse, basiretleri derhal o sûreti yaratana ve o şekilde onu tasvir edene geçip onu seyrederler. Eğer kulaklarına herhangi bir nağme gelirse, kalpleri derhal sevgiliyi hatırlar. Eğer heyecan verici şevke getirici, sevindirici, üzücü, vecde getirici, ıztırap verici veya korkutucu bir ses kulaklarına gelirse, şüphesiz ki O'ndan başka sığınacakları merci olmaz. Ancak O'nunla sevinirler. Onlar ancak O'ndan ötürü ızdırap çekerler, O'nun için mahzun olurlar. Onların iştiyakı ancak O'nun nezdindeki ebedî nimettir. Hareketleri ancak O'nun içindir. Gezintileri ancak O'nun faziletleri etrafında olur. Bu bakımdan dinlemeleri, kulak vermeleri de O'nadır. Zira O onların basiretlerini ve kulaklarını kendisinden başka herşeye kapatmıştır, dostluğuna seçtiği kullar onlardır. Esfiya ve seçkin kullarının arasından onları seçmiştir. Salat ve selâm O'nun risaletiyle vazifeli olarak gönderilen Hz. Peygamber'e, hakkın önder ve rehberleri olan âline ve ashabına olsun!

Kalpler ve sırlar esrarın hazineleri ve cevherlerin merkezleridirler. Ateşin demir ile taşta gizlendigi gibi, cevherler de oralarda

---

1) *Semâ*: Dönmek, işitmek, çalgıyla cemiyyet etmek ve ayarlamak; *Vecd*: Aklın gitmesi, üzüntülü olmak, muhabbet ve iştiyakın selbedilmesi. (Ahterî)

gizlenmiştir. Suyun toprak ile taşlar arasında gizlendiği gibi cevherler de o kalp ve sırlarda gizlenmiştir. O gizli cevherleri açığa çıkarmanın yolu ancak semânın çıkışlarıdır. Kalplere, ancak semâların dehlizinden varılır. Bu bakımdan vezinli, kafiyeli ve lezzet verici nağmeler oradan çıkar, oranın iyilik veya kötülüklerini açığa çıkarır. Bu bakımdan ancak hareket anında kalbin içerisinde saklı bulunanlar kalpten çıkıverir. Tıpkı kabın sadece içindekini dışarıya sızdırdığı gibi... Bu bakımdan semâ kalp için şaşmaz bir mihenk taşıdır. Konuşan bir miyardır. Semâ'nın nefesi kalbe varır varmaz kalpte hâkim bulunan durum derhal harekete geçer. Kalplerin tabii olarak duyduklarına muti oldukları ve duyulan nağmelerin gelişiyle kalplerdeki gizli durumların meydana çıktığı zaman da o nağmelerle kalplerin kötülükleri keşfolunup iyilikleri belirir. (Bunun için) *semâ* ve *vecd* hakkındaki hükmü açıklamak, *semâ* ve *vecd*'de bulunan fayda ve âfetleri beyan etmek, burada müstehab olan âdâb ve durumları, *semâ* ve *vecd*'in mahzurlarından mı veya mübahlarından mı olduğu hususundaki ulemanın ihtilafını belirtmek farzoldu. İşte biz bunu iki bölümde izah edeceğiz.

Birinci bölüm: Semâ'nın mübahlığı hakkında ulemanın ihtilafı

İkinci Bölüm: Semâ'nın âdâbı ve tesiri

BİRİNCİ BÖLÜM

Semâ'nın Mübahlığı Hakkında Ulemanın İhtilafı

Semâ'nın Helâl Olup-Olmadığı Hakkında Âlimlerin ve Mutasavvıfların Görüşleri

Semâ bir başlangıçtır. *Semâ*'nın meyvesi olarak kalpte bir hâl meydana gelir. Buna *vecd* adı verilir, *vecd* de azaların harekete geçmesini sağlar. O hareketler intizamlı bir şekilde olmazsa böyle bir harekete *ızdırab* adı verilir veya intizamlı bir şekilde olursa ona da *tasfik* (el çırpma) ve *raks* adı verilir. Bu bakımdan biz önce *semâ*'nın hükmüyle işe başlayalım.

I. Derece

Biz bu husustaki mezheplerin ve meşreplerin hakîkatini izah edici sözleri nakledecek, sonra bunun mübah olduğuna dair delilleri zikredecek, sonra da haram olduğunu iddia edenlerin delillerine cevap vereceğiz.

Mezheplerin Görüşleri

Kadı Ebu Tayyib Taberî, İmam Şafiî, İmam Mâlik, Ebu Hanife, Süfyan es-Sevrî ve bir topluluktan birtakım tabirler hikâye ederek bu tabirlerle bu zatların *semâ*'nın haram olduğu görüşünde olduklarını istidlal etmiştir.

İmam Şafiî *Âdâb'ul-Kaza* adlı eserinde şöyle der: 'Teganni bâtıla benzer ve mekruh bir lehviyattır. Fazlasıyla teganni yapan bir kimse sefih (akılsız) sayılır. Şahitliği reddedilir'.

Kadı Ebu Tayyib şöyle demiştir: 'Kişinin mahremi olmayan bir kadından nağme dinlemesi, hiçbir durumda -ister kadın açıkta, ister perdenin arkasında bulunsun, ister hür olsun, isterse cariye- Şâfiî ulemasına göre caiz değildir'.

Kadı Ebu Tayyib, İmam Şâfiî'nin 'Cariyenin sahibi onu dinlemek için halkı bir araya topladığı zaman sefih sayılır ve şahitliği reddedilir!' dediğini nakletmiştir.

Yine rivayet olunduğuna göre İmam Şafiî, Kaval'a üflemeyi mekruh görerek demiştir ki: 'Bunu zındıklar, halkı Kur'an okumaktan alıkoymak için icat etmişlerdir'.

İmam Şâfiî (r.a) dedi ki: 'Haberden anlaşılıyor ki, *dama* (nerd)[2] oynamanın keraheti, lehv aletlerinin herhangi birisiyle oynamanın kerahetinden daha fazladır. Ben *satranç* ile de oynamayı sevmem. (Satranç ile şartsız oynamak Şâfiî mezhebine göre mübahtır). Halkın oynadığı her oyunu kerih görürüm. Çünkü oyun, dindarların ve mürüvvet sahiplerinin sanatı değildir'.

İmam Malik ise teganniyi yasaklayarak şöyle demiştir: 'Kişi bir cariyeyi satın aldığı zaman o cariyenin *muganniye* (şarkıcı) olduğunu görürse, eski sahibine iade edebilir!' Bu görüş aynı zamanda -İbrahim b. Sa'd hariç- bütün Medinelilerin görüşüdür.

Ebu Hanife de teganniyi kerih görür, teganni dinlemeyi günah sayardı. Süfyân es-Sevri, Hammad, İbrahim Nehâî, Şa'bî ve diğer Kûfe âlimleri de İmam-ı Âzam'ın görüşündedirler. İşte buraya kadar söylediklerimizin hepsini Kadı Ebu Talib Taberî nakletmektedir.

Ebu Talib el-Mekki ise, bir cemaat âlimden teganni dinlemenin mübah olduğunu naklederek şöyle demiştir: 'Ashab-ı kiramdan Abdullah b. Cafer, Abdullah b. Zübeyr, Muğire b. Şu'be, Muaviye ve başkaları da şarkı dinlemişlerdir'. Ebu Talib el-Mekki devamla 'Sahâbe ve tabiînden selef-i salihînin çoğu bunu yapmıştır' dedikten sonra şunları da ilave etti: 'Hâlâ da bizim Mekke'de Hicaz ahalisi senenin en faziletli günlerinde şarkı dinlemektedirler. Mesela Allah Teâlâ'nın kullarını zikrini yapmaya davet ettiği *teşrik günleri* gibi belli günlerde semâ'yı dinlerler. Mekkeliler gibi Medine halkı da zamanımıza kadar şarkı dinlemeye devam etmektedirler. Biz Kadı Ebu Mervan'a yetiştik. Onun birkaç cariyesi vardı. Halka

---

2) *Nerdeşir, nerd* dedikleri bir oyundur. Bu oyunu Sâsâni padişahlarından Şapur b. Erdeşir icad etmiştir. (Ahterî)

şarkı okurlardı. Onları sûfîlere şarkı söylemek için tahsis etmiştir'.[3]

Ebu Tâlib der ki: 'Ata b. Ebî Rebah'ın iki cariyesi vardı. Onlar söylerler, Ata'nın arkadaşları da onları dinlerdi'.

Sâlim'in oğlu Ebu'l-Hasan'a şöyle denildi: 'Sen nasıl semâ'yı münker görürsün? Oysa Cüneyd-i Bağdadî, Sırrî es-Sakatî ve Zunnûn-i Mısrî dinlerlerdi'. O zat cevap olarak dedi ki: 'Ben nasıl semâ'yı inkâr ederim? Zira benden daha hayırlı kimseler onu hem dinlemiş ve hem de caiz görmüşlerdir. Cafer-i Tayyar'ın oğlu Abdullah dinlerdi. Ben ancak semâ içinde yapılan oyun ve lehvi inkâr ediyorum!'

Yahya b. Muaz şöyle demiştir: 'Biz üç şeyi kaybettik. Artık onları görmüyoruz ve onların hergün eksildiğini görüyoruz: Haramdan korunmakla beraber güzel yüzlülük, diyanetle beraber güzel söz, vefakarlıkla beraber güzel arkadaşlık'.

Ben bazı kitaplarda bu sözün Haris el-Muhasibî'den hikaye edildiğini gördüm. Bu sözde Haris el-Muhasibî'nin zühd ve takvasına ve dindeki çalışma ve gayretine rağmen semâı caiz gördüğüne delil vardır.

Ebu Talib el-Mekki der ki: 'İbn Mücahid, semâ'sız hiçbir davete icabet etmezdi'.[4]

Birçok kimseden hikâye ediliyor ki, bu zat şöyle demiştir: -Biz bir davette bir araya geldik. Bizimle beraber Meni'nin torunu Ebu Kasım, Ebubekir b. Ebî Dâvud ve İbn Mücahid, emsalleriyle beraber bulunuyorlardı. Semâ hazırlandı. Bunun üzerine İbn Mücahid, Meni'nin torununu, Ebubekir b. Ebî Dâvud'u dinlesin diye kışkırttı. Ebubekir b. Ebî Dâvud dedi ki:

- Babam, Ahmed b. Hanbel'den onun semâ'ı kerih gördüğünü rivayet etti. Babam da bundan dolayı şarkı dinlemeyi kerih görürdü. Bu bakımdan ben de babamın mezhep ve meşrebi üzerindeyim ve kerih görürüm!

---

3) İsmi Muhammed b. Osman'dır. Aslen Medineli olan bu zat Mekke'de otururdu. H. 241 senesinde vefat etmiştir.

4) İbn Mücahid veya kelâmcıların şeyhi Ebu Abdullah b. Mücahid olabilir. Bu zat H. 324 senesinde vefat etmiştir.

Bunun üzerine Meni'nin torunu Ebu Kasım dedi ki:

- Benim dedem Meni ise, İmam Ahmed'in oğlu Salih'den rivayet etti ki, Salih'in babası (İmam Ahmed) İbn Habbaze'nin[5] şarkısını dinlerdi.

Bunun üzerine İbn Mücahid şöyle dedi: 'Sen babanı bir tarafa bırak'. Meni'nin torununa da 'Sen de dedeni bir tarafa bırak' dedi. Şimdi sorarım: 'Ey Meni'nin torunu Ebubekir? Şiir okuyan hakkındaki fikrin nedir? Haram mı?'

- Hayır!

- Güzel sesli ise, şiir okuması kendisi için haram mı?

- Hayır!

- Acaba okuyup uzatırsa, uzaması gerekeni kısaltır, kısalması gerekeni uzatırsa haram olur mu?

- Ben bir şeytanla başa çıkamıyorum. Nerede ikisiyle başa çıkayım?

Ebu Talib el-Mekki der ki: Ebu'l-Hasan Askalanî, Allah'ın veli kullarındandı. Şarkı dinler ve dinlediği anda da cezbeye kapılırdı. Bu zat hakkında bir kitap yazdı. Teganniye hücum edenlere bu kitabında hücum etmektedir. Böylece evliyadan bazıları teganniyi inkâr edenler aleyhinde kitaplar telif etmişlerdir.

Bir şeyh şöyle dedi: Ben (Ebu Abbas), Hızır'ı gördüm. Kendisine 'Arkadaşlarımızın hakkında ihtilaf ettikleri şarkı dinlemek hakkındaki fikriniz nedir?' diye sordum. O da cevap olarak dedi ki: 'Teganni, kaygan ve dalgasız bir taştır ki, onun üzerinde ancak âlimlerin ayakları yer tutar!'

---

5) Adı Muhammed b. Abdullah b. Yahya b. Zekeriyya'dır. Künyesi Ebubekir el-Bağdadî'dir. Kendisi şairdi. Ahmed b. Hanbel'in oğlu Salih der ki: 'Ben semâyı severdim, babam ise kerih görürdü. İbn Habbaze bir gece benim yanımda babam uykuya dalıncaya kadar durdu. Ondan sonra şarkıya başladı. Babamın evin üst katındaki hareketini hissettim. Üst kata çıkınca İbn Habbaze'nin şarkısını dinlediğini, sanki orada raksedercesine gezdiğini müşahede ettim'. (Bkz. *İthaf'us-Saadet'il-Muttakîn*)

Mümşâd Dineverî şöyle der:[6] 'Ben Hz. Peygamber'i (s.a) rüyamda gördüm ve 'Ey Allah'ın Rasulü! Şu semâ'da senin hoş görmediğin birşey var mı?' dedim. O da şöyle buyurdu: 'Hiçbir şeyini inkâr etmiyorum. Fakat onlara söyle; onu Kur'an ile açsınlar ve Kur'an ile kapatsınlar'.

Tahir b. Bilâl el-Hemedanî el-Verrak şöyle anlatır:

> Ben, deniz kenarındaki Cidde camiinde itikafta bulunuyordum. Birgün mescidin bir kenarında şiir söyleyip dinleyen bir topluluk gördüm. Kalben onların yaptıklarından hoşlanmadım ve kendi kendime dedim ki: 'Allah'ın mabedlerinden birinde nasıl bunlar şiir okurlar?' O gece Hz. Peygamber'i rüyamda gördüm. Onların toplandığı cami köşesinde oturuyordu. Yanında Hz. Ebubekir Sıddîk vardı. Baktım ki, Ebubekir birşeyler söylüyor. Hz. Peygamber da onu dinliyor. Adeta Ebubekir'in sözüyle vecde gelen bir kimse gibi elini göğsüne koyuyor. Bu manzaradan sonra kendi kendime dedim ki: 'Şiir dinleyen bu kimseleri bir daha hor görmek benim için uygun değildir. İşte Hz. Peygamber dinliyor. Ebubekir de söylüyor'. Bu esnada Hz. Peygamber (s.a) bana dönerek şöyle dedi: 'Bu haktan bir parçadır'.

Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: 'Şu topluluğun üzerine üç yerde Allah'ın rahmeti iner: a) Yemek zamanında. Çünkü onlar ancak muhtaç oldukları zaman yerler, b) İlim müzakeresi halinde. Çünkü onlar ancak sıddîkların makamları hakkında müzakere edip konuşurlar, c) Semâ anında. Çünkü onlar ancak vecd ile dinlerler ve ancak hakîkate varırlar'.

İbn Cüreyc semâ'ı ruhsatlı görüyordu. Kendisine 'Acaba ruhsatlı gördüğün bu semâ kıyamet gününde senin sevaplarının içinde mi, yoksa günahlarının içinde mi olacaktır?' denilince, şöyle dedi: "Ne sevaplarımın ne de günahlarımın içindedir. Çünkü lağva benzer. Lağv hakkında ise Allah Teâlâ şöyle demektedir: 'Allah sizi yeminlerinizdeki lağvdan ve yanılmadan dolayı sorumlu tutmaz'.(Bakara/225)"

---

6) İsmi Muhammed b. Hüseyin, künyesi Ebu Ali olan bu zat Cüneyd-i Bağdadî'nin talebesidir. Kuşeyrî'ye göre H. 399 senesinde vefat etmiştir.

İşte buraya kadar teganni dinlemek hususunda nakledilen görüşleri zikrettik. Taklidde hakîkati arayan kimse, ne kadar delil bulmaya çalışırsa, mutlaka onun gözüne bu sözlerin çarptığı görülecektir. Böylece o hayretler içerisinde kalacak veya kendi isteğiyle birtakım sözlere meyledecektir. Bütün bunlar kusur ve acizliktir. Belki kişinin hakkı özel yolundan araması uygundur. Bu da ancak haram ve helâlin kaynaklarında araştırma yapmak sûretiyle mümkün olur. Nitekim ilerideki bahislerde bunu zikredeceğiz.

Semâ'nın Mübah Olduğuna Dair Deliller

Kişinin 'teganniyi dinlemek haramdır' sözünün mânâsı 'Allah bundan dolayı ceza verecektir' demek ise, mücerret akılla bilinmeyen, aksine ayet ve hadîsten bilinebilecek bir hükümdür. Şer'î meselelerin bilinmesi ancak nassa hasredilmiştir veya nass ile sabit olan bir şeyin üzerine kıyas edilir. Nasstan gayem; Hz. Peygamber'in sözü veya fiiliyle açığa vurduğu hakîkat demektir. Kıyastan gayem, Hz. Peygamber'in söz ve fiillerinden anlaşılan mânâ demektir. Eğer birşey hakkında nass yoksa ve nass ile sabit olan birşeyin üzerine kıyas etmesi de doğru değilse, o şeyin haram olduğunu söylemek bâtıl ve fasittir ve o diğer mübahlar gibi işlenmesinde hiçbir sakınca olmayan bir fiil olarak kalır. Semâ'nın haram olduğuna ne herhangi bir nass, ne de kıyas delalet eder. Bunun hakîkati haramlığına meyledenlerin delillerini cevaplandırdığımız zaman açığa kavuşacaktır. Ne zamanki onların delillerine verilen cevap tamamlanırsa, o şekildeki hareket bu gayeyi isbat etmeye yeterli olacaktır. Fakat bu sözü açarak deriz ki: Nass ve kıyas birlikte semâ'nın mübah olduğuna işaret etmiştir.

Kıyas'a gelince, tegannide birtakım mânâlar bir araya gelmiştir. O mânâları önce teker teker tedkik etmek, sonra tümünü tedkik etmek uygun olur. Çünkü tegannide güzel, *mevzun*, mânâsı anlaşılan ve kalbi harekete geçiren bir ses vardır. En belirgin ve toplayıcı vasfı güzel ses olmasıdır. Sonra güzellik, *mevzun* veya *gayri mevzun* diye iki kısma ayrılır. *Mevzun* da şiirler gibi anlaşılır. Cansızların ve insan dışında kalan diğer canlıların sesleri gibi anlaşılmaz bölümlere ayrılır. Güzel olmak hasebiyle güzel ses dinlemeye gelince, bunun haram sayılması hiç de uygun değildir. Belki hem nassla, hem de kıyasla dinlenmesi helâldir.

Kıyas'a gelince, bu güzel ses, dinlemek hassasının lezzetlenmesine dönüşür. Bu da kendisine mahsus mânâsının idrak edilip kavranmasıyla hasıl olur. İnsanoğlunun aklı ve beş tane de duyusu vardır. Her hassanın idraki vardır. O hassanın müdrekâtında lezzet vereni vardır. Bu bakımdan bakışın lezzeti, güzel yüz, akar su ve yeşillik gibi güzel görünen şeylerdedir.

Kısacası diğer güzel renkler ki bulanık, çirkin ve istenilmeyen renklerin tersi olurlar ve onlar bakışın lezzetidirler. Koklamak için de güzel kokular vardır. Bunlar da çirkin ve pis kokuların karşılığıdır. Tatmak için lezzetli şeyler, yağlı, tatlı, mayhoş gibi lezzetler vardır... Bunlar tabiatın nefret edip kaçtığı acılığın tersi ve karşılığıdır. Temas içinde yumuşaklık ve uygunluğun lezzeti vardır. Bu da sertlik ve katılığın karşılığıdır. Akıl için ilim ve marifetin lezzeti vardır. Bu da cehalet ve hamakatın tersi ve karşılığıdır.

İşte böylece kulak ile idrak edilen sesler de bülbül ve çalgı aletlerinin sesleri gibi lezzetli, merkep ve benzeri hayvanların anırması gibi çirkin kısımlara ayrılır. Şu kulak duyusunun kıyas ve lezzetinin sair duyular ve lezzetlerden daha açık ve zahir kılınması sanatın acaipliklerinden değil midir?

Nassa gelince, güzel sesin dinlenmesinin mübah olmasına, Allah Teâlâ'nın güzel sesle kullarına minnet etmesi işaret eder. Zira Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

Allah yarattığı şeylerde dilediği kadar (vasıflar) artırır.

(Fatır/1)

İşte bu ayetin tefsirinden Allah'ın dileğiyle artırılanın güzel ses olduğu söylenmiştir.

مَابَعَثَ اللّٰهُ نَبِيًّا اِلاَّ حَسَنَ الصَّوْتِ.

Allah Teâlâ, gönderdiği peygamberlerin hepsine güzel ses vermiştir.[7]

اَللّٰهُ اَشَدُّ اُذُنًا لِلرَّجُلِ الْحَسَنِ الصَّوْتِ بِالْقُرْآنِ مِنْ صَاحِبِ الْقَيْنَةِ لِقَيْنَتِهِ.

7) Tirmizî

Yemin ederim, Allah Teâlâ, Kur'an okuyan güzel sesli bir kişiyi, cariyesinin tegannisine meftun olan bir kimsenin cariyesini dinlemesinden daha istekli bir şekilde dinler.[8]

Hadis-i şerifte, Hz. Dâvud'un medh-u senasını yapmak sadedinde Dâvud'un nefsi için ağladığında ve Zebur okuduğunda güzel sesli olduğu için insanların hatta cinlerin, vahşi hayvanların ve kuşların bile onun sesini dinlemek için bir araya geldikleri bildirilmiştir.[9] Öyle ki bazı zamanlar Hz. Dâvud'un meclisinde dörtyüz kişinin can verdiği bile olurmuş....

Hz. Peygamber (s.a) ashabından Ebu Musa el-Eş'arî'yi överek şöyle buyurmuştur:

لَقَدْ اُعْطِىَ مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ اٰلِ دَاوُدَ.

Gerçekten ona Âl-i Dâvud'un mezamirinden bir mizmar verilmiştir.[10]

'Seslerin en çirkini elbette ki eşek sesidir' (Lokman/19) ayeti, mefhumuyla güzel sesin memduh olduğuna işaret eder. Eğer güzel ses ancak Kur'an okumakta kullanılması şartıyla mübah olur demek caiz olsaydı, böyle diyen bir kimsenin bülbülün sesini dinlemeyi de haram sayması gerekirdi. Çünkü o da Kur'an okumaktan değildir. Mademki, gafil ve mânâsız bir sesin dinlenilmesi caizdir, acaba neden kendisinden hikmet ve doğru mânâlar anlaşılan bir sesi dinlemek caiz olmasın? Oysa 'şiirin bir kısmı muhakkak ki, hikmettir' denilmiştir. İşte buraya kadar söylediğimiz güzel ve tatlı olmak hasebiyle ses hakkındaki düşüncelerdir.

II. Derece

Vezinli ve güzel ses hakkındaki görüşe aittir. Zira vezin, güzelliğin ötesinde bulunan bir mânâdır. Nice güzel ses vardır ki, veznin dışındadır ve nice vezinli ses vardır ki güzel değildir. Vezinli sesler mahreçleri itibariyle üç kısma ayrılır. Vezinli ses-

8) *Tilâvet-i Kur'an* bölümünde geçmişti.

9) Iraki aslına rastlamadığını söylemektedir.

10) *Tilavet-i Kur'an* bölümünde geçmişti.

ler, mezamir, tanbur, kaval, davul ve benzeri gibi ya cansızlardan çıkar veya bir canlının gırtlağından çıkar. O canlı da ya insandır veya bülbül, kumru ve güzel öten kuşlar gibi başka hayvanlardır. Bu ses güzelliğiyle beraber vezinlidir. Başlangıçları, kesişleri ahenkli ve biri diğeriyle uygunluk arzeder. Bundan dolayı dinleyen zevklenir. Seslerde esas, canlıların gırtlaklarıdır. Diğer levh aletleri ise, gırtlakların sesi üzerine vaz'edilmişlerdir. Bu ise sanatı yaratılışa benzetmektir. Hiçbir şey yoktur ki, sanat ehli sanatlarıyla onun resmine, Allah Teâlâ'nın yarattıklarından misali olmaksızın varmış olsunlar. Bu bakımdan yaratıklardan sanatlar bilinir ve çıkarılır ve sanatkarlar yaratıkları taklid etmişlerdir.

Bunun izahı oldukça uzundur. Bu bakımdan bu seslerin hoş oldukları için haram olmaları muhaldir. Zira bülbülün ve diğer kuşların seslerinin haram olduğuna hiç kimse kail değildir. Oysa hançere ve boğazlar arasında hiçbir fark yoktur. Cansız ve canlılar arasında fark yoktur. (Ha bülbülün hançeresinden çıkmış, ha insanın). Bu bakımdan insanın isteğiyle diğer cisimlerden çıkan sesleri bülbül sesine kıyas etmek uygundur.

İnsanın hançeresinden çıkan veya kavaldan çıkan davul, tef ve benzerlerinden çıkan sesler gibi... Bu saydıklarımızdan ancak melahi aletleri, evtar (yaylı sazlar) ve şeriatça menedilen mezamirler bu hükmün dışındadır. Zira onlar insanoğlu keyf aldığı için yasaklanmış değildirler. Bunlar sadece insanoğlunun kendilerinden zevklendiği için yasaklanmış olsaydı, o zaman insanoğlunun zevk aldığı herşey bunlara kıyas edilerek yasaklanmalıydı. Fakat içkiler haram edildi. Halkın içkilerdeki alışkanlığı içki hususundaki yasakta mübalağaya kaçmayı gerektirdi. Hatta içkiler ilk yasaklandığında içkilerin küplerinin de kırılması emredildi. Bununla beraber içmenin şiar ve alâmetinden olan herşey haram edildi ki onlar da yaylı sazları ve mezamir'i tek başına çalmaktır. Bu bakımdan yaylı sazlar ve mezamirin çalınmasının haram olması, içkiye ittibaen olmuştur. Nitekim yabancı bir kadın ile tek başına bir yerde kalmak zinanın başlangıcı olduğu için haram kılındığı gibi... ön ve arka organların bitişiği olduğu için insanın baldırına bakmanın haram olduğu gibi... İçkinin azı her ne kadar sarhoş etmese de haram edilmiştir. Çünkü sarhoş edici miktara insanı davet eder. Hiçbir haram yoktur ki, onun etraflarında gezilen bir alanı (korusu) olmasın. O haramdan ötürü haramlık hükmü o alana girmeye de şamil olmuştur ki orası haram için koruyucu bir

yer olsun ve haramın etrafında yasak bir bölge teşkil etsin. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

اِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى وَاِنَّ حِمَى اللّٰهِ مَحَارِمُهُ.

Her padişahın bir korusu vardır. Allah Teâlâ'nın da girilmez korusu haramlardır.[11]

Bu bakımdan yaylı saz ve mezamir denilen aletlerin çalınması üç illetten ötürü içkinin haram ilan edilmesine tâbi olarak haram kılınmıştır:

1. Bu aletleri çalmak, insanı içkiye davet eder. Zira bu aletlerden alınan zevk, ancak içki içmek sûretiyle tamamlanır. İşte bu illetten ötürü içkinin azı da haram kılınmıştır.

2. Bu aletlerin çalınmasının haram olması pek yakında içki içmeyi terkeden kimseler hakkındadır. Çünkü bunları çalmak içki meclislerini hatırlatır. Dolayısıyla içki içmenin sebebi olur. Hatırlamak ise, şevkin iteleyiciliğine sebep teşkil eder. Şevkin iteleyiciliği kuvvetlendiği zaman, o fiili yapmanın sebebi olur. İşte bu illetten ötürü ziftlenmiş kap, *hanteme* (testi veya yeşil testi) ve *nakir* (ağaç kökünden olup içinde hurma şarabı yapılan kap) denilen kaplarda şerbet yapmak yasaklanmıştır. Bunlar şarap yapmaya mahsus ve onun için hazırlanmış kaplardır. Bunun mânâsı şu demektir: Bunları görmek insana içkiyi hatırlatır.

Bu ikinci illet, birinci illetten ayrılır. Zira bu ikinci illette hatırlamakta herhangi bir zevk yoktur; zira içki kadehlerini ve kaplarını görmekte bir lezzet yoktur. Bunların haram oluşu, insanoğluna içkiyi hatırlatıyor olmaları nedeniyledir. Bu bakımdan eğer şarkı dinlemek, insanı âdeti olduğundan dolayı içki içmeye teşvik edecek derecede içmeyi hatırlatıyorsa ve öyle bir şarkı ile beraber içki içmek de daha önceden dinleyenin âdetiyse böyle bir kimse dinlemekten menedilmiştir ve menedilmesinin sebebi de sadece bu illettir.

3. Şarkı dinlemek için bir arada toplanmaktır. Çünkü şarkı dinlemek için bir araya gelmek fısk ve fücur ehlinin âdetidir! Bu bakımdan onlara benzemekten menedilir. Çünkü kendisini bir

---

11) *Helâl- Haram* bölümünde geçmişti.

kavme benzeten bir kimse o kavimden olur.[12] Bu illetten ötürü biz, eğer sünnet bid'atçıların şiarı (alâmet-i farikası) olmuş ise, *Sünnet*'in terkedilmesine taraftarız. Böyle yapmamız ehl-i bid'ata benzemekten korkmamızdan kaynaklanır. Bu illetin aynısıyla, kube denilen ortası ince, iki tarafı geniş uzunca davulu çalmak haram olmuştur. Çünkü kendilerini kadınlara benzeten muhannes erkekler bunu çalmayı âdet edinmişlerdir.

Eğer buradaki benzetme ameliyesi olmasaydı, bu gibi davulları çalmak, hacca gidenlerin ve savaşa gidenlerin uğurlanmasında çalınan davullar gibi olurdu. Bu illetten dolayı deriz ki, eğer bir cemaat bir araya gelir, bir meclisi süsler içki aletlerini ve kadehlerini hazırlar, o kadehlere *sekencebin* denilen (sirke ile baldan veya süt ile şekerden yapılmış olan) maddeyi koyarlarsa, kadehleri dağıtan birini saki tayin ederlerse o saki de onlara bu şerbeti içirirse, onlar da sakinin elinden alıp bu şerbeti içerse, biri diğerine içkiciler arasında âdet olan kelimelerle (*şerefine* gibi) söylerse (sadece benzetmeden ötürü) bu şerbet onlara haram olur!

Her ne kadar içilen madde haddi zatında mübah ise de, yine de bu şekildeki hareketten dolayı haram olur. Çünkü böyle yapmakta fesad ehline benzeme arzusu vardır. Sadece bu illetten ötürü önünden açık bulunan ve *keba* denilen elbiseyi giymek, başın bir kısmını traş edip bir kısım saçı tepesinde bırakmak, böyle yapmanın fısk ve fücur ehlinin âdeti olan bir memlekette yasaklanmıştır. Fakat *Maveraünnehir*'de kebayı giymek ve başını bu şekilde traş etmek yasak değildir. Çünkü o memlekette salih ve ehl-i takva kimseler böyle yaparlar.

İşte bu mânâlardan ötürü *mizmar-ı ırakî*, *ud*, *senç* (zenc, zel) *ruhbab* (saz) *berbut* (bir çalgı aleti) ve başkaları gibi yaylı saz çeşitlerinin hepsi haram kılınmıştır. Bunlardan başka aletler bunlar gibi değildir. Çobanların, hacıların ve davulcuların şahini, davul, kamıştan yapılmış kaval ve içkicilerin âdeti olmayan ve güzel vezinli sesler çıkaran her alet gibi... Çünkü bütün bunların içki ile ilgisi yoktur. Onları çalmakla içki hatırlanmaz ve onların çalınması insanı içkiye teşvik etmez ve içkicilere benzemek de burada sözkonusu değildir. Bu bakımdan bunlar içki aletlerinin hükmünde değildirler. O halde bunlarda mübahlık esası -kuş ve

12) Ebu Dâvud, Taberânî

benzerlerinin seslerine kıyas edilerek- mahfuz kalır. Derim ki, haram kılınan yaylı sazları vezinsiz, ahenksiz ve zevk vermeyecek bir şekilde çalan bir kimseden dinlenirse yine de haramdır. İşte bu izahatla anlaşıldı ki, bunların haram olmasında sadece güzel lezzet ve zevk rol oynamış değildir. Belki kıyas, bütün güzel seslerin helâl olmasını gerektirir. Ancak helâl edildiğinde herhangi bir fesad meydana gelenler müstesna. Nitekim Allah Teâlâ 'De ki: Allah'ın kulları için çıkardığı ziyneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş' (A'raf/32) buyurmaktadır. İşte bu sesler de, vezinli ses oldukları için haram edilemezler. Ancak başka bir arızî ve dış illetten ötürü haram olurlar. Nitekim haram edici arızî illetler bahsinde bu husus gelecektir.

III. Derece

Vezinli ve anlamlıdır. Bu da şiirdir. Şiir, ancak insanın gırtlak ve hançeresinden çıkar. Bu bakımdan kesinlikle mübah olduğuna hükmedilir. Zira burada şiirin güzel sesten ancak anlamlı kaydı fazladır. Anlamlı söz ise, haram değildir. Güzel ve vezinli ses haram değildir. Kısımlar haram olmazsa, tümün haram olması nereden çıkar? Evet, o şiirden anlaşılan mânâya bakılır. Eğer orada mahzurlu bir durum varsa onu nesre veya vezne dökmek ve onunla konuşmak haram olur. İster lahinli, isterse lahinsiz bir şekilde söylensin. Şiir hakkında İmam Şâfiî'nin söylediği gerçeğin ta kendisidir. Zira kendileri şöyle demiştir: 'Şiir bir kelamdır. Onun güzeli güzel, çirkini de çirkindir'. (Madem ki) sessiz ve lahinsiz şiir söylemek caizdir, öyleyse sesli ve lahinli söylenmesi de caizdir. Çünkü mübahların kısımları, bir araya geldiği zaman, onun tümü de mübahtır. Mübah ne zaman başka bir mübaha katılırsa, haram olmaz. Ancak bir araya gelen toplamı, kısımların içine sığmayan bir mahzuru taşırsa, o vakit hüküm değişir. Oysa burada bir mahzur da yoktur. Şiir okumak nasıl reddedilebilir? Oysa Hz. Peygamber'in huzurunda şiir okunmuş[13] ve nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

إِنَّ مِنَ الشِّعْرِ لَحِكْمَةً.

---

13) Müslîm, Buhârî

Muhakkak şiirin bir kısmı hikmettir.[14]

Hz. Âişe Lebid b. Rabia'ya ait şu şiri okumuştur:

ذَهَبَ الَّذِينَ يُعَاشُ فِى اَكْنَافِهِمْ ۞ وَبَقِيتُ فِى خَلَفٍ كَجِلْدِ الْاَجْرَبِ.

Himayelerinde yaşanılan kimseler gittiler.

Uyuzlu deriye benzer bir halefin arasında kalmış oldum.

Sahihayn'da rivayet edildiğine göre Hz. Aişe şöyle anlatır: Hz. Peygamber Mekke'den hicret edip Medine'ye geldiğinde Ebubekir Sıddîk ve Bilal Habeşî (r.a) sıtmaya tutuldular. Medine'de o zaman sıtma hastalığı vardı. Hasta yatağında bulunan babama ve Bilal'e nasıl olduklarını sordum. Babam sıtma nöbetleri geldiği zaman şu şiiri okudu:

كُلُّ امْرِىءٍ مُصَبَّحٌ فِى اَهْلِهِ ۞ وَالْمَوْتُ اَدْنٰى مِنْ شِرَاكِ نَعْلِهِ

Her kişi aile efradının içinde sabahlıyor.

Ölüm ise, pabuç bağından ona daha yakındır.

Bilal'in sıtması azaldığı zaman, sesini yükselterek şöyle diyordu:

اَلاَ لَيْتَ شِعْرِى هَلْ اَبِيتَنَّ لَيْلَةً ۞ بِوَادٍ وَحَوْلِى اِذْخِرٌ وَجَلِيلُ

وَهَلْ اَرِدَنْ يَوْمًا مِيَاهَ مَجَنَّةٍ ۞ وَهَلْ يَبْدُونْ لِى شَامَةٌ وَطَفِيلُ

Keşke bilseydim, o gece gelecek mi ki bir vadide bulunayım ve etrafımda ızhır ve celil otları olsun.

Keşke bilseydim; acaba birgün ben Mecenne sularına varacak mıyım? Şame ve Tafil dağları bir daha görünecek mi bana?

Âişe (r.a) der ki: Onların bu durumunu Hz. Peygamber'e haber verdim. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dua etti:

---

14) Buhârî

Yarab! Mekke'yi sevdiğimiz gibi veya daha şiddetli bir şekilde Medine'yi de bize sevdir.[15]

Hz. Peygamber (s.a) mescidi inşa ederken ashab-ı kiramla beraber mescidin kerpiçlerini taşıyor ve şu şiiri okuyordu:

هٰذَا الْحِمَالُ لَاحِمَالَ خَيْبَر هٰـذَا اَبَـرُّ رَبَّنَـا وَاَطْهَـر

Bu meyve Hayber'in meyvesi değil!

Ey rabbimiz! Bu daha sevap ve daha temiz.

Yine Hz. Peygamber, başka bir defasında şöyle demiştir:

اَللّٰهُمَّ اِنَّ الْعَيْشَ عَيْشُ الْاٰخِرَة فَارْحَمِ الْاَنْصَارَ وَالْمُهَاجِرَة

Ey Allahım! Hayat, ahiret hayatıdır.

Ensar'a ve Muhacirîn'e rahmet et![16]

Bütün bunlar *Sahihayn*'da rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a) mescidinde, özel şairi olan Hassan b. Sabit için bir minber kurdururdu. Hassan o minbere çıkıp Hz. Peygamber'in iyiliklerini veya düşmanlarının kötülüklerini haykırırdı. Hz. Peygamber de o zaman şöyle demiştir:

اِنَّ اللّٰهَ يُؤَيِّدُ حَسَّانَ بِرُوحِ الْقُدُسِ مَانَافَحَ اَوْ فَاخَرَ عَنْ رَسُولِ اللّٰهِ.

Allah Teâlâ, Hassan'ı Râsûlü'nün meziyetlerini saydığı (veya müdafaasını yaptığı) sürece *Rûh'ul-Kudüs* ile teyid eder.[17]

Nabiğa şiirini okuduğu zaman Hz. Peygamber (s.a) kendisine şöyle duada bulundu:

لَايَفْضُضِ اللّٰهُ فَاكَ.

15) Müslim ve Buhârî

16) Müslim ve Buhârî

17) Buhârî, Ebu Dâvud, Tirmizî, Hâkim

Allah Teâlâ senin ağzını bozmasın ve dişlerini kırdırmasın.[18]

Âişe (r.a) Hz. Peygamber'in ashabının, onun yanında şiir okuduklarını, onun da tebessüm ettiğini rivayet eder.[19]

Şerid'in oğlu Amr babasından şöyle dediğini rivayet ediyor: Ben Hz. Peygamber'e Ebu Salt'ın oğlu Ümeyye'nin şiirlerinden yüz beyit okudum. Hz. Peygamber (s.a) onları dinlediği zaman 'artır' diye sesleniyordu. Sonra şöyle dedi: 'Nerde ise bu adam, şiirinde müslüman olmaya yaklaşmıştır'.[20]

Enes'ten rivayet edilir ki, Hz. Peygamber'e yolculukta develeri gayrete getiren şiirler okunurdu. Enceşe (r.a) kadınlar için şiir okurdu. Malik'in oğlu Berra da (Enceşe'nin kardeşidir) erkekleri heyecana getiren şiirler okuyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) şöyle dedi:

يَا اَنْجَشَةُ رُوَيْدَكَ سَوْقَكَ بِالْقَوَارِيرِ.

Ya Enceşe! Zayıf kadınları yürütmede yavaş ol! Onlara şefkat göster.[21]

Deve kervanının arkasında şarkı söylemek, ashab-ı kiram zamanında da, Hz. Peygamber'in zamanında olduğu gibi Arapların süregelen âdetlerindendi. Bunlar da güzel ses ve vezinli lahinlerle söylenen şiirlerden başka birşey değildi. Buna rağmen hiçbir sahabîden 'Şu şiirler okunmasın, haramdır' diye menfi bir durum görülmemişti. Aksine bazen yorgun develeri harekete geçirmek, bazen de keyiflenmek için, bu tür şiirleri okuyanları arıyorlardı. Bu bakımdan teganninin anlaşılır, lezzet verir, güzel sesler ve ahenkli lahinlerle söylenilir bir söz olarak haram edilmesi caiz değildir.

18) Beğavî, Şair Nabiğa'nın ismi Kays b. Abdullah'tır.

19) Tirmizî

20) Müslim, *Şerid* ismi *Şureyd* olarak da okunabilir.

21) Ebû Dâvud, Müslim, Buhârî

IV. Derece

Teganniye kalbi harekete geçirdiği, kalpte hâkim olan sıfatı tahrik ettiği için bakmaktır. Ben derim ki: Allah Teâlâ'nın, vezinli nağmelere uygun düşen, ruhlar için bir sırr-ı ilahîsi vardır. Hatta vezinli nağmeler ruhta çok acaip ve şaşırtıcı bir tesir bırakırlar. Bu bakımdan bir kısım sesler vardır ki, insanı sevindirir. Bir kısmı vardır ki üzer, bir kısmı uyutur, bir kısmı güldürüp keyiflendirir. Diğer bir kısmı vardır ki, azalarda vezinlerinden ötürü elle, ayakla, başla birtakım hareketler meydana getirir. Bu hareketlerin şiirin mânâlarının anlaşılmasından doğduğunu zannetmek uygun değildir. Bu hareketler çalgı aletlerinin sesleriyle meydana çıkar. Hatta denildi ki: 'Bahar ve bahar çiçeklerinin, ud ve udun tellerinin harekete geçirmediği kimsenin mizacı bozuk ve hastadır. Onun ilacı yoktur!'

Bu bakımdan azalarda meydana gelen bu hareketler nasıl mânânın anlaşılmasından dolayı olabilir? Oysa onun tesiri beşikte bulunan çocukta bile görülmektedir. Zira o çocuğu güzel bir ses ve ninni ağlamaktan alıkoyar. Nefsi kendisini ağlatan durumdan güzel sesi dinlemeye geçer. Deve ahmak olmakla beraber türkü söyleyenin sesiyle koskoca yüklerle beraber süratli yürümeye koyulur ve tesir altında kalır. Dinlediği seslerden kuvvetli bir şekilde harekete geldiği için, uzun mesafeleri kısaltır. Kendisini sarhoş eden bir kuvvet ve kudrete sebebiyet verir. Deveyi görürsün ki, çöl uzadıkça, ağır yüklerin altında yorgun ve bitkin olduğu hâlde türkücünün sesini duyduğu zaman, boynunu uzatır, kulağını şarkı söyleyene karşı kabartıp dimdik tutar. Üzerindeki yük ve binicileri sarsacak kadar hızlı yürümeye devam eder. Çoğu zaman şiddetli yürüyüşünden dolayı nefsini helak eder. İşitilen güzel ses ile o kadar keyiflenmiştir ki, sırtındaki koskoca yükü unutmuştur.

Ebu Bekir Muhammed b. Dâvud Dineverî şöyle anlatır: Çölde bulunuyordum. Arab kabilelerinin birisine vardım, o kabileden birisi beni misafir edip (kara) çadırına götürdü. (Kara) çadırda eli ayağı bağlı bulunan bir siyah köle gördüm. Bir de biraz ötede, çadırın önünde birkaç deve ölüsü bulunuyordu ve onlardan bir tek deve kalmıştı. O da zayıf ve nahif bir haldeydi. Sanki can çekişiyordu. Siyah köle bana dedi ki: 'Sen misafirsin, senin hakkın vardır. Bu bakımdan efendimin yanında benim hakkımda şefaatçi

ol. Çünkü efendim misafirine ihtiram eder ve misafirin şefaatini bu kadar birşey için geri çevirmez. Umulur ki, benim bağımı çözer, beni bırakır!'

Sofrayı hazırladıkları zaman yemekten kaçındım ve dedim ki:

- Şu köle hakkında şefaatim kabul edilmedikçe yiyemem.

- Şu köle beni fakir etti ve bütün malımı öldürttü.

- Bu nasıl olur?

- Onun güzel sesi vardır. Ben ise şu develerin sırtlarından geçiniyordum. Köle onlara ağır yükler yüklemiş... Arkalarında gazeller okumaya başlamış öyle ki üç günlük bir mesafeyi bir gecede yürümüşler. Çünkü sesi güzel, nağmeleri tatlıdır. Develerin yüklerini sırtlarından bırakırken şu tek deve hariç bütün develer öldüler. Fakat sen misafirimsin. Senin hatırın için onu sana hibe ettim.

Ben de (siyah) kölenin sesini dinlemek istedim. Sabahladığımız zaman karşıdaki kuyudan su çıkaran bir deve için söylemesini emrettim. Köle sesini yükselttiği zaman deve sarhoş olup iplerini kopardı. Ben de yüzüstü düştüm. Zannetmem ki, onun sesinden daha güzel bir sesi dinlemiş olayım.

Bu bakımdan teganniyi dinlemenin tesiri kalpte hissedilmektedir. Dinlemekle harekete gelmeyen bir kimse eksik, mutedil olmaktan, ruhaniyetten uzak, fazlasıyla kaba bir kimsedir. Develerden, kuşlardan ve bütün hayvanlardan daha kaba olduğu meydandadır. Çünkü bütün bunlar vezinli nağmelerle çoşup taşarlar! Bunun içindir ki kuşlar, Hz. Dâvud'un sesini dinlemek için başına toplanırlardı. Madem ki, kalbe tesir ettiği durum tedkik edilir, o halde mutlaka mübah veya mutlaka haram olduğuna hükmetmek caiz değildir. Bu durum, hâl ve şahıslara göre değişir. Tegannilerin değişik durumlarına göre çeşitleri vardır. Bu bakımdan teganninin kalpte bıraktığı tesirin durumuna bakılır ve hükmü ona göre verilir.

Ebu Süleyman şöyle demiştir: 'Teganniyi dinlemek kalpte olmayanı kalbe sokmaz. Belki kalpte olanı harekete geçirir'. Bu bakımdan özel hedefler için, bazı yerlerde kafiyeli ve vezinli kelimeleri terennüm etmek âdettir. Kalpte bulunan eserler bunlara bağlıdır. Bu yerler de yedi yerdir:

1. Hacıları uğurlamak için yapılan tegannidir. Zira hacılar, önce memlekette davul çalınarak, güzel nağmeler söylenerek gezdirilir. Böyle yapmak ise mübahtır. Çünkü söylenenler *Kâbe*'nin, *Makam-ı İbrahim*'in, *Hatim*'in, *Zemzem*'in; diğer hürmetli yerlerin, çölün ve ilgili makamların vasıfları hakkında söylenilmiş şiirlerdir. Bu Allah'ın beytine olan şevki canlandırır, alevlendirir. Eğer dinleyenin kalbinde bu şevk varsa.... Eğer şevk yoksa yeniden şevk meydana getirip harekete geçirir. Hac, Allah'a yaklaştırıcı ve hacca teşvik eden nağmelerle güzel olur. Nasıl ki vaiz için vaazda konuşmasını intizamlı yapmak, secî ile süslemek, halkı, beytin vasfını, mukaddes makamların vasıflarını ve hacdan dolayı olan sevabı söylemek sûretiyle, hacca teşvik etmek caiz ise, şiir okuyarak böyle yapmak, başka yerde de caizdir. Zira vezin, secî ile bir araya geldiği zaman konuşma kalbe daha fazla tesir eder. Buna güzel ses, vezinli nağmeler eklendiği takdirde tesiri daha da artar. Eğer bunun beraberinde def çalmak, şahin oynatmak ve düşüş hareketleri yapmak da eklenirse tesiri daha da artar. Bütün bunlar ancak içinde *mezamir* ve kötü insanların alametinden olan *la'b u lehv* aletleri olmadıkça caizdirler. Evet, böyle yapmakla hacca gitmesi caiz olmayan bir kimseyi hacca teşvik etmek kastı varsa, hac kendisine farz olmayan kimseye -anne ve babasının hacca gitmek için izin vermediği kimse gibi- hacca gitmek haram olduğu gibi, hacca teşvik eden şiirlerle harekete getirilmesi de haramdır. Kendisini hacca gitmeye teşvik eden her konuşma böyle bir kimse için haram olur! Zira harama teşvik etmek haramdır. Böylece hacca giden yol emin değilse, helak nisbeti yüzde ellinin üstündeyse kalpleri hacca tahrik etmek caiz değildir. Teşvik ile kalpleri harekete geçirmek haramdır.

2. Gazilerin halkı harbe teşvik etmek için âdet edindikleri şiir ve gazelleri okumaktır. Bu da mübahdır. Nasıl ki hacca giden bir kimse için o hususta şiir okumak mübah ise... Fakat gazilerin şiir ve lahinleri hacıların şiir ve lahinleri gibi olmamalıdır. Çünkü savaş, savaş isteğini kabartmak, kâfirlere karşı kışkırtmak ve öfkesini tahrik etmekle olur. Şecaatı güzelleştirmek, şecaat ruhunu veren şiirlerle, mal ve nefsi tahkir etmekle mümkündür. Şair Ahmed Mutenebbî'nin şu şiiri gibi:

فَإِنْ لَاتَمُتْ تَحْتَ السُّيُوفِ مُكَرَّمًا تَمُتْ وَتُقَاسِ الذُّلَّ غَيْرَ مُكَرَّمِ

Şerefinle kılıçların altında ölmezsen,

Şereften yoksun, zilleti tada tada ölürsün!

Başka bir şiiri:

يَرَى الْجُبَنَاءُ اَنَّ الْجُبْنَ حَزْمٌ   وَتِلْكَ خَدِيعَةُ الطَّبْعِ اللَّئِيمِ

Korkaklar korkaklığı bir tedbir sanırlar.

Oysa onların bu zanları kötü tabiatın bir aldatmacasından başka birşey değildir!

İnsanı şecaata sevkeden vezinler, insanı şevke getiren vezinlerden farklıdır. Fakat bu da ancak savaşın mübah olduğu bir vakitte mübahtır. Savaşın müstehab olduğu bir vakitte ise, bu tür şiirleri ancak savaşa gidecek bir kimse için okumak mendub olur.

3. Düşman ile karşı karşıya gelindiği vakitte kahramanların kullandığı hamasî şiirlerdir. Bu şiirlerden gaye; hem nefsini hem de yardımcılarını şecaat ve kahramanlıkla övmektir. Bu hafif bir lafız güzel bir ses ile olduğu zaman nefse daha fazla tesir eder. Bu tür şiirler mübah olan bir muharebede mübah, mendub olan bir muharebede de mendubturlar. Fakat müslümanlar arasındaki savaşlarda, müslümanların zımmîlere karşı açtıkları savaşlarda, ve her mahzurlu savaşta bu şiirleri okumak mahzurludur. Zira mahzurlu bir işe teşvik edenlerin mahzurlu olması muhakkak ve kesindir. Savaş esnasında bu tür şiirlerin okunduğu Hz. Ali, Hz. Halid ve ashab-ı kiramın kahramanlarından nakledilmiştir. Bunun için deriz ki, gazilerin ordusunda *şahin* (bir nevi alet) çalmayı menetmek uygundur. Çünkü şahinin sesi rikkate getirici, hüzün verici, kahramanlık duygusunu gevşetici, nefsin kabarmış şecaatini zayıflatıcı, insanı aile efradına, vatana dönmeye teşvik edici ve muharebede çekingenlik meydana getiricidir. Kalbi rikkate getiren diğer lahin ve sesler de böyledir.

Bu bakımdan rikkate getirici hüzün verici nağmeler teşcî ve tahrik edici nağmelerin zıddıdır. O halde askerleri savaştan soğutmak, farz olan savaşı işlemez hale getirmek kastıyla böyle bir şiir okuyan kimse âsidir. Böyle bir şiiri mahzurlu bir savaşta insanları soğutmak için okuyan bir kimse ise, Allah'a isyan değil itaat eden bir kimsedir.

4. Ağıtın sesleri ve nağmeleridir. Bunların hüzün ve ağlamanın kabarmasında, üzüntünün giderilmemesindeki tesiridir. Mahzun olmak iki kısımdır:

a. Mahmud (Güzel)

b. Mezmum (Çirkin, kötü)

Mezmum kısım daha önce kaçırılan fırsatlardan ötürü mahzun olmak gibidir. Allah Teâlâ 'Ki, elde edemediğinize üzülmeyesiniz' (Hadid/23) buyurmaktadır. Ölüleri için üzülmek de bu kısımdandır. Çünkü bu, Allah Teâlâ'nın kaza ve kader-i ilahîsine kızıp küsmekten başka birşey değildir. Geri gelmeyen birşey için esef etmektir. Bu tür bir üzüntü kötü olduğu için ağıt ile insanı bu kabil hüzne tahrik etmek de kötüdür. Bunun içindir ki, ağıt hakkında açık bir yasaklama gelmiştir.[22]

Mahmud (Güzel) olan üzüntüye gelince, bu üzüntü insanoğlunun zihninde işindeki kusurundan ötürü üzülmesi, işlemiş olduğu hatalardan dolayı ağlaması demektir. Kusurdan dolayı ağlamak, üzülmek güzeldir. Hz. Adem (a.s) bunun için ağlamıştır. Bu gibi bir hüznü tahrik ve takviye etmek de güzeldir. Çünkü böyle bir hüzün insanoğlunu geçmişte yaptığı hataları telafi etmeye sevkeder. Bu sırra binaendir ki Hz. Davud'un niyahat ve ağıtı güzel sayılır. Zira Hz. Dâvud'un ağıtı daimi hüzün, günah ve hatalardan ötürü çok ağlamak idi. Hz. Davud (a.s) hem ağlar, hem ağlatır, hem üzülür, hem de rikkate getirirdi. Hatta onun ağlama meclislerinden cenazeler kaldırılırdı. Bunları söz ve nağmeleriyle yapardı. Böyle yapmak ise güzeldir. 'Çünkü güzel ve iyiye götüren şey hem güzel ve hem de iyidir'. Bu kaideye binaen güzel sesli vaize minber üzerinden nağmeleriyle hüzün verici ve kalbi rikkate getirici şiirler okumak haram değildir. Ağlayıp ve ağlatması, böylece başkasını ağlatmaya ve kusurundan dolayı hüzne sevketmesi yasak değildir.

5. Sevinme zamanlarında sevinmeyi takviye ve daha da geliştirmek için dinlemektir. Böyle bir dinleme, eğer sevgi mübah ise, mübahtır. Bayram günlerinde, düğün cemiyetlerinde, yolculuktan dönenin dönüşü anında, velime yemeğinde, akike ve doğum zamanında, sünnet esnasında, Kur'an'ı Kerîm'i hıfzettiği anda te-

---

22) Müslim, Buhârî

ganni dinlemek gibi... Bütün bunlar mübahdır. Bu vakitlerde teganni dinlemek, onlara karşı sevgisini açığa vurduğundan dolayı mübahdır. Bunun caiz olmasının hikmeti şudur: Nağmelerin bir kısmı vardır ki, insanın kalbinde ferah, sürur ve sevgiyi geliştirir. Bu bakımdan kendisiyle sevinmenin caiz olduğu herşeye tahrik eden vasıtaları kullanmak da caizdir. Naklî delil, Hz. Peygamber (s.a) *Medine-i Münevvere*'ye hicret ettiği zaman kadınların damlarda def çalıp şarkılar söylemeleridir. Şöyle derlerdi:

طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا مِنْ ثَنِيَّاتِ الْوَدَاعِ . وَجَبَ الشُّكْرُ عَلَيْنَا مَادَعَا لِلّٰهِ دَاعٍ

Ondörtlük ay üzerimize doğdu *Seniyet'ul-Veda*'dan...

Allah'a çağıran insanları Allah'a çağırdığı sürece bize şükretmek farz oldu.[23]

İşte bu, Hz. Peygamber'in gelişinden ötürü sevgi ve sevincini açığa vurmaktır. Böyle bir sevgi güzeldir. Onun şiir, nağme raks ve hareketlerle açığa vurulması da güzeldir. Zira ashab-ı kiramın bir cemaatinden nakledilir ki, bu zevat-ı kiram, sevinecek bir durum olduğunda -raks bahsinde geleceği gibi- evlerini süsletip ayaklarına halhal taktılar ve böyle yapmak, gelişinden ötürü sevinmenin caiz olduğu herşeyin gelişi anında caizdir. Sevinme sebeplerinden olan her mübah sebep de caizdir.

Buna *Sahihayn*'de Hz. Aişe'den rivayet edilen hadîs-i şerif işaret eder. Âişe şöyle anlatır: 'Hz. Peygamber beni abasıyla örttü. Mescidde gösteri yapan Habeşlilere baktım. Bu hâl ben usanıncaya kadar devam etti'.

Bu bakımdan siz, oynamaya istekli bulunan genç kadının ne kadar seyredeceğini takdir ediniz.[24] Âişe validemizin bu sözü orada uzun bir müddet durduğuna işarettir. Buhârî ve Müslim Âişe validemizden şu hadîsi rivayet etmişlerdir: Hz. Ebubekir (r.a), kızı Âişe validemizin çadırına girdi. Vakit de hacıların Mina'da bulundukları vakitti. Âişe validemizin yanında iki cariye vardı. Def çalıp, el çırpıyorlardı. Hz. Peygamber de elbisesine bürünmüş yatıyordu. Manzarayı gören Hz. Ebubekir (r.a) cariyeleri azarladı.

23) Beyhakî

24) Müslîm, Buhârî

Bu esnada Hz. Peygamber, yüzünden perdeyi kaldırarak şöyle buyurdu:

دَعْهُمَا يَا اَبَا بَكْرٍ فَاِنَّهَا اَيَّامُ عِيدٍ.

Ya Ebubekir! Bırak onlar istediğini yapsınlar; zira bu günler bayramı günleridir.

Âişe şöyle diyor: Hz. Peygamber abasıyla beni örtmüştü. Habeşlilere bakıyordum. Onlar mescidin içinde gösteri yapıyorlardı. Bu esnada Ömer (r.a) onları azarladı. Bu manzara karşısında Hz. Peygamber (s.a) şöyle haykırdı:

اَمِنًا يَابَنِي اَرفِدَة.

Ey Ömer! Bizi rahat bırak. Ey Benî Erfide (oyununuza devam ediniz).[25]

Amr b. Haris'in İbn Şihab'dan naklettiği hadîste de bunun benzeri vardır. Fakat o hadîste 'o iki cariye şarkı söyleyip def çalıyorlardı' ibaresi vardır.[26]

Ebu Tahir'in İbn Vehb'den rivayet ettiği hadîs şöyledir: 'Allah'a yemin ederim ki, Hz. Peygamber odamın kapısında durdu. Habeşliler de Hz. Peygamber'in mescidinde kılıç ve mızraklarıyla oynuyorlardı. Hz. Peygamber beni elbisesiyle bana onların oyunlarını seyrettirdi. Sonra benim için bir müddet bekledi. Bu durum ben bırakıp gidinceye kadar devam etti'.[27]

Yine Hz. Aişe şöyle demiştir: 'Ben Hz. Peygamber'in yanında oyuncak bebekle oynuyordum'. Yine devamla şöyle dedi: 'Arkadaşlarım olan kızlar bana geliyorlar ve kendilerini Hz. Peygamber'den gizliyorlardı. Hz. Peygamber (s.a) ise onlar bana geldikleri için sevinirdi. Bu bakımdan onlar gelir, benimle beraber oynarlardı'.

---

25) Müslim

26) Müslim

27) Müslim

Hadîsin bir rivayetinde Hz. Peygamber bir ara Âişe validemize şöyle demiştir:

- Bunlar nedir ya Âişe?

- Bunlar benim kızlarımdır.

- Onların ortasında duran şu nedir?

- Bu da attır.

- Atın üzerindekiler nedir?

- Onun iki kanadıdır.

- Hayret! İki kanatlı at da mı var?

- Sen işitmedin mi ki Hz. Süleyman'ın (a.s) birkaç kanatlı atı varmış.

Hz. Âişe der ki: 'Bu sözüm üzerine Hz. Peygamber ön dişleri görünecek derecede güldü'. Bu hadîs-i şerif, bizim nezdimizde, çocukların âdetine hamledilir. Çünkü çocuklar çamurdan ve kağıttan sûretler edinirler. Hadîsi bu mânâya hamletmenin delili, bazı rivayetlerde 'atın kağıttan iki kanadı vardı' şeklindeki ibareleridir.

Hz. Aişe der ki: Hz. Peygamber odama girdi. Yanımda Buas savaşının şiirlerini okuyan iki cariye vardı. Hz. Peygamber (s.a) yatağın üzerine uzandı. Yüzünü çevirdi. O esnada Ebubekir içeri girdi. Beni böyle yaptığımdan dolayı azarlayıp 'Şeytanın mizmarı Hz. Peygamber'in yanında çalınır mı?' dedi. Hz. Peygamber derhal yüzünü çevirdi ve şöyle dedi: 'Cariyeleri kendi haline bırak'.

Hz. Peygamber (s.a) daldıktan sonra cariyelere işaret ettim ve cariyeler çıkıp gittiler. O gün bayram günüydü. Habeşliler mızrak, kılıç ve kalkanlarla oynuyorlardı. Hz. Peygamber'den onları seyretmek izin istedim; (veya Hz. Peygamber bana 'Onları seyretmek ister misin?' diye sordu). Ben 'Evet onları seyretmek istiyorum' dedim. Bu isteğime karşı beni arkasında durdurdu. Benim yanağım onun yanağının üstüne düşmüştü ve şöyle diyordu: 'Ey Benî Erfide! Oyununuza devam ediniz'. Bu durum ben usanıncaya kadar devam etti. Hz. Peygamber 'Yeter mi?' dedi, ben de 'evet' dedim. Hz. Peygamber 'O halde git' dedi. *Sahih-i Müslim*'deki ifade 'Ben başımı Hz. Peygamber'in mübarek omuzuna koyarak onların

oyunlarına baktım. Bu durum ben kendiliğimden bırakıp gidinceye kadar devam etti' şeklindedir. Bu hadîslerin tamamı *Buhârî* ve *Müslim*'de vardır. Bunlar açık bir şekilde teganninin ve oyunun haram olmadığını bildiren nasslardır. Bu nasslarda çeşitli ruhsatlara işaret vardır:

a) Oyun ruhsatı. Habeşlilerin raks ve oyun hususundaki âdetleri gizli değildir.

b) Bunu mescidde yapmak ruhsatı.

c) Hz. Peygamber'in 'Ey Benî Erfide! Devam ediniz' şeklindeki sözü. Bu söz oynamalarını emretmek ve istemektir. Haram olduğu takdirde nasıl oynanabilir?

d) Hz. Ebubekir'le Hz. Ömer'in bu oyunları menetmelerine karşı çıkması ve gerekçe olarak günün bayram günü olduğunu ileri sürmesi; yani sevinme vakti olduğunu belirtmesidir. Bu da sevginin sebeplerindendir.

e) Bu hâdisede kadınların ve çocukların kalplerini, oyunu göstermek sûretiyle hoş etmekteki güzel ahlâkın, zahidlikteki katılıktan, oyun ve dinlemekten çocukları ve hanımları menetmedeki katı hareketten daha güzel olduğuna dair delil vardır.

f) Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye 'Sen Habeşlilere bakmayı ister misin?' diye sormasıdır. Hz. Peygamber'in bu suali aile efradının öfkesinden veya nefretinden korkarak mecburi olarak onların gönlünü hoş etmek kabilinden değildir. Zira kadın ve çocukların oyun seyretme isteği kabardığı zaman, red cevabı vermek çoğu zaman vahşetin sebebi olabilir. Böyle birşeye sebebiyet vermek ise mahzurludur. Bu bakımdan 'Bir mahzur diğer bir mahzura takdim edilir' denilmez ve böyle birşey de yoktur. İstek ve arzu olmadan başlangıçta böyle bir suale (eğer mahzur olsaydı) ihtiyaç olmazdı.

g) Teganni ve def çalmanın iki cariye için ruhsatlı kılınmasıdır. Oysa onların bu hareketleri şeytan mizmarına benzetilmiştir ve aynı zamanda burada haram olan mizmarın dışında olduğu beyanı da vardır.

h) Hz. Peygamber (s.a) yatağın üzerine uzandığı halde cariyelerin sesleri kulağına geliyordu. Oysa eğer bir yerde yaylı saz çalınsaydı orada oturmak caiz olmazdı. Çünkü yaylı sazın sesi kulağına gelmiş olurdu.

Bu bakımdan bu olay işaret eder ki, kadınların sesi mizmarın sesinin haram olduğu şekilde haram değildir. Belki fitne korkusu sözkonusu olduğu zaman haram olur. İşte bu kıyaslar ve nasslar sevinç günlerinde teganninin, raksın, def almanın, kalkan ve kılıç ile oynamanın bayram gününe kıyasen caiz olduğuna delalet eder ve sevinç vaktinde Habeşîlerin raksına bakmanın mübah olduğuna da işaret eder. Düğün, velime, akike günleri, sünnet düğünü, seferden dönüş günü ve diğer sevinç sebepleri de bayram mânâsındadır. Kısacası şer'an kendisiyle sevinmenin caiz olduğu herşey bayram mânâsındadır. Arkadaşların ziyaretiyle, arkadaşlarla karşılaşmakla, onlarla bir yemekte veya konuşmada bir araya gelmekle sevinmek caizdir. Bu bakımdan böyle bir toplantıda teganni dinlemek sakıncalı değildir.

6. Şevki tahrik, aşkıyla tehyiç ve üzgün nefsi teselli etmek için aşıkları dinlemektir. Eğer bu dinleyiş maşukun müşahedesiyle beraber ise, bundan gaye; şevki galeyana getirmektir. Şevk, her ne kadar esasında elem ise de, onda bir nevi lezzet de vardır. Fakat bir şartla... Kendisine kavuşma ricası ve ümidi eklendiği zaman. Çünkü rica ve ümit lezzetlidir. Ümitsizlik ise elem vericidir.

Rica lezzetinin kuvveti, şevkin kuvvetine göredir. Birşeyi sevmek, sevginin kuvvetine göredir. Bu bakımdan bu tür teganniyi dinlemekle aşk kabarır, şevk tahrik edilir, sevgilinin güzelliğinin vasfı hakkında mübalağa yapılır ve kavuşmadaki ümidin zevki kazanılır. Bu ise helâldir. Eğer iştiyak duyulan şey var olması mübah olan şeylerden ise... Hanımına veya cariyesine aşık olan bir kimse gibi... Bu kimse, onların tegannisine -mülakatlarındaki lezzeti artsın diye- kulak verir. Bu bakımdan sevgilisini görmekle gözü, dinlemekle kulağı, kavuşma ve ayrılmanın mânâlarının inceliklerini anlamakla da kalbi lezzetlenir. Dolayısıyla lezzetin sebepleri arka arkaya sıralanır. İşte bunlar, dünya mübahlarının ve mallarının içinde olan bir nevi lezzettir. Dünya hayatı ancak oyun ve eğlencedir. Bu da ondandır. Böylece cariyesi kendisinden gasbedilirse veya aralarına herhangi bir sebepten ayrılık girerse teganniyi dinlemek sûretiyle şevkini tahrik edebilir. Teganni ile kavuşma ümidinin lezzetini kabartabilir.

Eğer cariyeyi satmış veya boşamış ise, bundan sonra teganni ile yeniden kavuşmayı ümit etme hevesine kapılması haramdır! Zira kavuşma ve mülakat ile gerçekleşmesi caiz olmayan bir şevki

tahrik etmek de caiz olamaz. Nefsinde bir çocuğun sûretini veya bir kadının şeklini temsil ve tahayyül edene gelince... Eğer bu kimsenin kulağına gelen nağmeler nefsinde tahayyül ettiği sûrete kendisini teşvik eder türden ise -oysa hakîkatte tüysüz çocuğa ve kadına bakması da helal değildir- bu tür nağmeleri dinlemesi haram olur. Çünkü bu nağmeler, fikrini mahzurlu fiillere tahrik etmektedir. Varılması mübah olmayan şeylere kendisini davet eden şehvetini kabartır. Şehvetin heyecanlı zamanında bulunan halk tabakasından sefihler ve tembel aşıkların çoğu bu gibi tahayyülden kurtulamaz!

Oysa böyle bir tahayyül onların hakkında yasaktır. Çünkü burada gizli bir hastalık vardır! Oysa bu yasak teganninin kendisinde yoktur. Ancak doğurduğu mahzurdan gelmektedir. Bu sırra binaen bir hekimden aşk sorulduğu zaman şöyle cevap vermiştir: 'Aşk, insanın dimağına yükselen karanlık bir dumandır. O dumanı cima izale eder. Teganniyi dinlemek ise kabartır'.

7. Allah'ı ve Allah'ın aşkını seven, Allah'a kavuşmaya iştiyak gösterenin dinlemesidir. Böyle bir kimse, her neye bakarsa, mutlaka orada Allah'ın kudretini görür. Kulaklarına gelen her sesi ya Allah'tan dinler veya onun içinde Allah'ın kuvvet ve kudreti vardır. Böyle bir kimse için dinlemek, şevkini hareketlendirir, aşkını ve sevgisini kuvvetlendirir. Kalbinin ateşini yakar. Kalbinde anlatılamayacak kadar incelikler ve keşiflerden birçok haller çıkarır. Bu halleri ancak tadan anlar! Bu halleri, zevksiz, hissi yorgunlaşmış bir kimse inkâr eder.

Bu hallere tasavvuf lisanında *vecd* denir. Bu *vecd* ise 'vücud ve müsadefe' kökünden gelir. Yani bu kimse dinlemeden önce kendinde bulunmayan birtakım hallere nefsinde rastlar. Sonra o haller, ateşin eritip cevherleri tortusundan temizlediği gibi, kalbi yakıp bulanıklıklardan temizleyen birtakım tabî şeyleri ve tâli durumları gerektiren sebeplere dönüşürler. Sonra bunun arkasında müşahede ve mükaşefelerin varlığına sebebiyet veren saflık gelir. Bu saflıktan kaynaklanan müşahede ve mükaşefeler ise, Allah dostlarının semeresi ve Allah'a yaklaştırıcı durumların en son varılan meyvesidir. Bu bakımdan bu durumlara götüren şeyler de yaklaştırıcılar kısmındandır. Günah ve mübahlar kısmından değildir. Bu hallerin *semâ* vasıtasıyla kalpte oluşmasının sebebi, vezinli nağmeleri ruhlara uygun kılmadaki ilahî sırdır. Ruhlar

iştiyak, sevgi, inbisat ve inkıbaz yönünden bu vezinli nağmelere müsahhardır ve bu nağmeler ruhlarda tesir etmektedir. Ruhların seslerle etkilenmesinin sebebinin marifeti ise *mükaşefe* ilminin inceliklerindendir. Ahmak, katı, kalbi işlemez, teganninin lezzetinden mahrum olan bir kimse ise, dinleyenin lezzetlenmesinden, vecdinden ve halinin ızdırabından, renginin solmasından hayretlere düşer. Tıpkı hayvanın 'Lüzyinç' denilen helvanın lezzetinden, erkeklik vasfını kaybetmiş kimsenin cima lezzetinden, çocuğun reis olmanın ve genişleyen nüfuzunun sebeplerinden hayrete düştüğü gibi... Cahil kimsenin Allah'ın marifet, celâl ve azametinin lezzetinden hayretlere düşüp onun sanatının gariplerine şaştığı gibi...

Bütün bunların tek bir sebebi vardır. Şöyle ki: Lezzet bir nevi idraktir. İdrak de idrak olunanı ve idrak eden kuvveti ister. Bu bakımdan idrakinin kuvveti kemâle varmayan bir kimsenin zevk duyması beklenemez. Acaba zevk alma hassasını kaybeden nasıl yemeklerin lezzetini idrak edebilir? Kulağı sağır olan bir kimse nağmelerin lezzetini nasıl idrak edebilir? Aklı olmayan 'makul' şeylerin lezzetini nasıl idrak edebilir? İşte böylece kalpte nağmeleri dinlemenin zevki ancak ses kulağa vardıktan sonra kalpte bulunan bâtınî bir özellikle idrak olunduktan sonra meydana gelir! Bu bakımdan şüphe yoktur ki, bu özelliğini kaybeden bir kimse lezzeti de kaybeder.

Soru: *Allah hakkında aşk* nasıl tasavvur edilir ki, nağmeleri dinlemek o aşkı harekete geçirsin?

Cevap: Allah'ı tanıyan bir kimse, şüphesiz sever. Tanıması arttıkça, sevgisi de o nisbette artar. İşte sevgi arttığı zaman ona 'aşk' adı verilir. Zira aşkın mânâsı ifrat derecede kuvvetli bir sevgi demektir. İşte bu sırra binaen Araplar, Hz. Peygamber'in peygamberlikten önce Hira dağına çekilip ibâdete koyulduğunu gördükleri zaman 'Muhammed rabbine aşık olmuş' dediler.

Her güzellik, ancak o güzelliği idrak edenin nezdinde sevimlidir. Allah Teâlâ da zatıyla, sıfatıyla ve fiiliyle mutlak mânâda güzeldir, güzeli sever. Fakat güzellik, eğer yaratılışa, rengin berraklığına mütenasip ise göz hassasıyla (görme duyusuyla) idrak olunur. Eğer güzellik, celâl, azamet ve rütbe büyüklüğü, sıfat ve ahlâkın güzelliği, bütün yaratıklara hayrı irade etmek, devamlı onların üzerine hayrı aktarmak ve buna benzer bâtınî sıfatlarla biliniyorsa, o zaman kalp hassasıyla idrak olunur.

Cemâl lafzı, bazen bu tür bir güzellik için kullanılır. Bu bakımdan deniliyor ki: 'Filan adam güzel ve cemildir'. Oysa onun zahirî sıfatı kastolunmaz. Ancak böyle demek, ahlâkı güzel, sıfatları güzel, sîreti güzel demek olur. Hatta bu bâtınî sıfatlarından ötürü -bu sıfatları sevmek yönünden- kişi zahirî sûretinden dolayı sevildiği gibi sevilir. Bazen de bu sevgi kuvvetlenir ve o zaman *aşk* ismini alır. Nice aşırılar vardır ki Şâfiî, Mâlik ve Ebu Hanife (r.a) gibi mezhep sahiplerinin sevgisinde oldukça ifrata kaçmışlardır! Hatta bu sahada fazlasıyla ifrata kaçanlar, bu mezhep sahiplerinin yardımında ve mezhepleri yaymakta mallarını ve canlarını bile veriyorlardı. Mübalağa ve ifratta her aşıktan daha fazla ileri gidiyorlardı. Şu anda ölü bulunan ve sûreti güzel midir, çirkin midir, hiçbir zaman görülmeyen bir şahsın aşkını idrak etmek şaşırtıcı değil midir? Fakat bu *aşk* sadece onun bâtınî sûretinin, güzel sîretinin, dindarlar için yapılan amelinden hasıl olan hayırların ve başka güzel ahlâklarının güzelliğinden ileri gelir.

Kendisinden hayırlar gördüğün bir kimsenin aşkı nasıldır? Bunu anlamaman daha da şaşırtıcıdır. Kesinlikle âlemde mahbub, güzel ve hayrdan ne varsa hepsi onun iyiliklerinden bir iyilik, kereminin eserlerinden bir eser, cömertliğinin denizinden bir avuç, âlemdeki bütün hüsn ve güzellik ister akılla, ister gözle, ister kulakla, ister diğer duyularla idrak olunsun, âlemin başlangıcından sonuna kadar, yıldızlardan ta toprakların altına kadar hepsi O'nun kudret hazinelerinden bir zerre, onun huzur nûrlarından bir lema olan bir zâtın aşkı taakkül edilemez, denilsin! Doğrusu bu şaşırtıcı ve hayret verici birşeydir.

Keşke bilseydim, bu saydığımız vasıflara sahip bulunan bir zatın sevgisi nasıl makul olamaz? O'nun vasıflarını bilen kimselerin nezdinde onun sevgisi nasıl artmaz? Bu sevgiye, sevgi hududunu aşıp *aşk* isminin verilmesi dahi O'nun hakkında zulüm olur! Çünkü O'nun aşkı tam mânâsıyla ifade edilemez. Çok zahir olduğundan, zahir olunmaktan perdelenen nûrunun ışıldamasıyla gözlerden kaybolan zat, ortaktan münezzehtir. Eğer O nûrundan yetmiş perde ile perdelenmemiş olsaydı, O'nun yüzünün (cemâlinin) parıltıları, huzurunun cemalini düşünenlerin gözlerini yakıp kamaştıracaktı. Eğer O'nun zuhuru, gizlenmesine sebep olmasaydı akıllar dumura uğrar, kalpler dehşete düşer, kuvvetler cılızlaşır, azalar paniğe kapılırdı.

Eğer kalpler, taşlar ve demirlerden yapılmış olsaydı O'nun tecellisinin nûrlarının altında paramparça olurdu! Acaba yarasa kuşlarının gözleri nasıl güneşin hakîkatini keşfetmeye muktedir olabilir? Bu işaretin tahkik ve tedkiki *Muhabbet* bölümünde gelecektir ve bilinecektir ki, Allah'tan başkasının muhabbeti kusur ve cehalettir. Marifet denizine dalan bir kimse, Allah'tan başkasını bilmez.

Mesela İmam Şâfiî'yi, ilmini ve telif ettiği kitapları, beyazlığı, cildi, mürekkebi, kağıdı manzum kelâm ve arap dili olmak bakımından değil, Şâfiî'nin yazmasından kaynaklandığını bilen bir kimse, muhakkak Şâfiî'yi bilmeyi aşıp başkasına gitmez ve ancak Şâfiî'yi bilir. Onun muhabbeti de Şâfiî'den başkasına geçmez. Bu bakımdan Allah'tan başka herşey Allah'ın tasnifi, fiili ve fiillerinin garip ve acaip bir tecellisidir. Bu bakımdan bunu bilen bir kimse, Allah'ın sanatı olmak hasebiyle bildiği takdirde sanattan yaratıcının sıfatlarını gördüğü takdirde -nitekim kitabın güzelliğinden yazarının faziletini idrak ve kudretinin üstünlüğünü müşahede ettiği gibi- böyle bir kimsenin marifeti ve muhabbeti sadece Allah üzerine teksif olunur. O'nu geçip başkasına varmaz. Bu aşkın ortaklık kabul etmemesi de onun hududuna dahildir.

Bu aşkın vasıtası bulunan herşeyde ortaklık kabiliyeti vardır. Zira Allah'tan başka her mahbubun bir benzeri tasavvur edilebilir. Ya varlık âlemindedir veya imkan âleminde... Fakat bu cemâle gelince... (Allah cemâline)... Onun benzeri tasavvur olunamaz. Ne imkanda, ne de varlıkta... Bu bakımdan Allah'tan başkasının sevgisine *aşk* ismini vermek hakîkat değil, mücerret bir mecazdır. Evet! Eksik ve eksikliğinde de hayvana yakın bulunan bir kimse, bazen *aşk* kelimesinden cisimlerin zâhirlerinin temas etmesini, cima vasıtasıyla şehvetin giderilmesinden ibaret olan kavuşmadan başka birşey anlamaz. Bu bakımdan bu eşşeğe benzer kimse için *aşk*, *şevk*, *visal* ve *ünsiyet* terimleri kullanılmamalı... Hatta bu lafız ve mânâlardan bu kimse kaçar. Nitekim hayvanın *nergiz* ve *reyhan*'dan kaçtığı gibi... Hayvan ancak çayır, kurumuş ot ve ağaç yapraklarına aşıktır. Zira bu terimler, ancak Allah Teâlâ'yı takdis etmemizi farz kılan bir mânâyı andırmadığı zaman Allah için kullanılması caiz olur. Vehimler ise, anlayışlara göre değişir. Bu bakımdan bu gibi terimlerde bu inceliğe dikkat etmek gerekir. Belki sadece Allah Teâlâ'nın sıfatlarını dinlemekten ötürü öyle bir

vecd meydana gelir ki, nerede ise o vecdden dolayı kalbin damarları kopar. Zira Ebu Hüreyre (r.a) Hz. Peygamber'den şöyle rivayet eder: Hz. Peygamber (s.a), İsrailoğulları'ndan dağın başında bulunan bir çocuktan bahsetti. Bu çocuk annesine şöyle sorar:

- Şu gökleri kim yarattı?

- Allah Teâlâ yarattı.

- Şu yerleri kim yarattı?

- Allah Teâlâ...

- Bulutları kim yarattı?

- Allah Teâlâ...

- Gerçekten ben Allah'ın büyük bir şan sahibi olduğunu işitiyorum.

Bunu söyledikten sonra kendisini dağdan attı ve paramparça oldu. Bu durum şundan kaynaklanır: O çocuk Allah'ın celâline, tam kudretine işaret eden şeyler dinlediğinden heyecana kapılıp vecde geldi ve vecdden dolayı kendini dağdan atıverdi. Zaten semavî kitaplar, Allah Teâlâ'nın zikriyle insanları cûş u hurûşa getirmek için inmiştir.

Seleften biri diyor ki: *İncil*'de şu hükmü okudum: 'Sizin için teganide bulunduk, siz vecde gelmediniz. Sizin için mizmar çaldık, raks yapmadınız. (Sizi Allah'ın zikriyle şevke getirdik, fakat siz şevke gelmediniz)'.

İşte buraya kadar söylediklerimiz, zikretmek istediğimiz semâ'nın kısımları, gerekleri ve gerektirenleridir. Kesinlikle anlaşıldı ki semâ bazı yerlerde mübah, bazı yerlerde de memduhdur.

Soru: Semâ'nın haram olduğu durum ve yer var mıdır?

Cevap: Şu gelecek beş ârızdan dolayı haram olur:

1. Dinletende olan ârız.

2. Dinletme aletinde olan ârız.

3. Sesin nazmındaki ârız.

4. Dinliyenin nefsinde veya devamındaki ârız.

5. Şahsın avam halk tabakasından olmasındaki ârız. Çünkü semâ'nın rükünleri üçtür. Bunlar tahakkuk etmedikçe *semâ vardır* denilmez.

a. Dinleten

b. Dinleyen

c. Dinletme aleti

1. Dinleten (teganni eden) öyle bir kadın olmalıdır ki, kendisine bakmak helâl olmasın, sesini dinlemekten ötürü fitneden korkulsun. Fitneye vesile olabilecek tüysüz çocuk da kadın mânâsındadır. Bunun da kadın gibi dinlenmesi haramdır. Çünkü fitne korkusu vardır. Bu haramlık teganni için değildir. Aksine eğer kadının konuşmasında dahi sesinin fitneye vesile olacağından korkulursa kadınla karşılıklı normal konuşma ve sohbet de haram olur. Kadının Kur'an okuyuşundaki sesi de -eğer fitneye vesile olursa- haram olur. Fitnesinden korkulan tüysüz genç de böyledir!

Soru: Fitne kapısını kapatmak için kadının sesi mutlaka haram mıdır veya ancak zinadan korkan bir kimsenin, hakkında fitneden korkusu bulunduğu yerde mi haramdır?

Cevap: Bu fıkıh bakımından iki yönlü ve muhtemel bir meseledir. Bu meseleyi iki esasa ve ters yönlere çekmektedir.

Birinci esas, yabancı kadınla tenha bir yerde bulunmak ve onun yüzüne bakmak haramdır. İster fitneden korkulsun, ister korkulmasın... Çünkü az da olsa fitnenin zannedildiği yerdir. Bu bakımdan ilahî nizam meselenin çeşitli sûretlerine bakmaksızın kapıyı kapatmayı gerektirmiştir.

İkinci esas, fitne korkusundan emin olunduğu zaman, tüysüz çocuklara bakmak mübahtır. Bu bakımdan tüysüz çocuklar bütün bu kapıyı kapatmakta kadınlarla aynı hükümde olmazlar. Tüysüz çocuklar meselesinde hâl ve duruma tâbi olunur. İşte kadının sesi bu iki esas arasında gidip-gelmektedir. Eğer biz sesini, kadına bakmaya kıyas edersek, o vakit kapıyı tamamen kapatmak farz olur. Bu kıyas, yakın bir kıyastır. Fakat kadının sesi ile kadına bakmak arasında fark vardır. Zira şehvet, kabarmasının başlangıcında kadına bakmaya davet eder. Sesinin dinlenilmesine değil... Bakmanın temas şehvetini tahrik etmesi, dinlemenin tahriki gibi değildir. Bakmanın tahriki daha şiddetlidir. Kadının şarkı

söylemesindeki sesinden başka sesi avret değildir. Çünkü kadınlar sahabe zamanında erkeklere selâm verirlerdi, fetva sorarlardı. Sual, müşavere ve benzeri yerlerde erkeklerle konuşurlardı. Fakat teganninin şehvet tahrikinden daha fazla etki ve tesiri vardır. Bu bakımdan kadının sesini dinlemek, tüysüz çocuklara bakmak üzerine kıyas edilirse, daha güzel olur. Çünkü tüysüz çocuklar örtünme ile emrolunmamışlardır. Nitekim kadınların da seslerini kısmakla emrolunmadıkları gibi... Bu bakımdan kadın sesini dinlemek hususunda, nerede fitnenin kopmasından korkulursa orada haramdır demek daha uygundur. İşte bu fetva benim nezdimde kıyasa en uygun olanıdır ve bu fetva Âişe validimizin hane-i saâdetinde şarkı söyleyen iki cariyenin hadîsiyle takviye edilmektedir. Zira bilinir ki Hz. Peygamber bu cariyelerin seslerini dinlemiş ve bundan sakınmamıştır. Fakat fitne Hz. Peygamber için korkutucu değildir. Bunun için Hz. Peygamber sakınmamıştır. Bu bakımdan bu durum karşısında bu fetva kadının ve erkeğin hallerine göre değişir. Gençlik ve ihtiyarlıkları dikkate alınır.

Bu gibi fetvalarda hallerle emrin değişmesi, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü biz deriz ki, ihtiyar bir kimse oruçlu olduğu halde eşini öper fakat genç bir kimse için böyle yapmak caiz değildir. Zira öpmek oruçlu olduğu halde cinsî ilişkiye davet eder. Bu ise, mahzurludur. Kadının sesini dinlemek ise, kadına bakmaya ve yaklaşmaya davet eder. Bu ise haramdır. Bu bakımdan bu hüküm de şahıslara göre değişir.

2. İkinci ârız alettedir. Şöyle ki alet, içkicilerin veya kadın kılığına bürünmüş erkeklerin alâmetlerindendir!... Böyle bir alet, *mizmarlar* (bir nevi çalgı aletidir), *evtar* (kirişli ve telli sazlar) ve *kube* denilen davuldur! Bu üç çalgı aleti de yasaktır. Bunların dışında kalan aletler ise *tef* gibi mübah olmak esası üzerinde kalır. Her ne kadar tefin içinde halkaları bulunsa da... Davul,[28] şahin

---

28) Gazâlî'ye göre *Kûbe* denilen küçük tef hariç, davulların bütün çeşitleri mübahdır. İmam Rafî de Gazâlî'ye tâbi olmuştur. Bir grup âlime göre savaş davulu hariç bütün davulları çalmak haramdır. Maverdî'ye göre aletler *haram*, *mekruh* ve *mübah* olmak üzere üçe ayrılır. Bu zata göre savaş için çalınan davul da haramdır. (Bkz. *İthaf'us-Saade*)

Bir grup da istisnasız her tür davulu haram saymıştır. *Beyan*'ın müellifi Sühreverdî bu gruptandır. *Tabir* diye anılan *Kadib* hakkında da ulemanın ihtilafı vardır: Şafiîlerden Begavî ile Ebu Bekir b. Muzaffer, Hanbelîlerden Samirî ve İbn Hamdan, Hanefîlerden es-Sadr'uş-Şehid haram olduğunu

(*Sernay* diye anılan bir çalgı aletidir) *Tabir* diye anılan kadip ve diğer aletler de mübah aletlerin misalidir.

3. Üçüncü ârız sesin nazmındadır. Bu da şiirdir. Eğer şiirde hıyanetten, fahişelikten, hicivden veya Allah'a ve Hz. Peygamber'e veyahut sahabe-i kirama yapılan iftiradan birşeyler -nitekim rafızîler ashâb-ı kiram ve başka insanları kötülemek için böyle tertibatlara girişmişlerdir- varsa böyle bir şiiri dinlemek haramdır. İster okuyan nağme ile, isterse nağmesiz okusun. Dinleyen, okuyanın ve söyleyenin ortağı olur. Böylece belirli bir kadının vasfını belirten bir şiir de haramdır. Zira erkekler huzurunda kadının vasfını tasvir etmek caiz değildir.

Kâfirler ve bid'atçıları hicvetmeye gelince, böyle bir küfür caizdir. Zira Hz. Peygamber'in şairi Sabit'in oğlu Hasan 'Hz. Peygamber'i müdafaa ve kâfirleri hicvederdi ve aynı zamanda Hz. Peygamber kendisine böyle yapmasını emir buyurmuştur.[29]

Nesib'e gelince, *Nesib* yanakların, şakakların vasıflarını, boyunun-posunun güzelliğini ve kadınların diğer vasıflarını karıştırmak sûretiyle okunan şiirdir. Böyle bir şiirin okunmasında düşünmek gerekir. Sıhhatli fetvaya göre bu şiiri okumak, ister teganniyle, isterse tegannisiz olsun haram değildir. Dinleyen bir kimse, bu vasıflarını belirli bir kadına hamletmemelidir. Eğer bu vasıfları ille de bir kadına hamletmesi gerekiyorsa, kendisine helâl olan eşine veya cariyesine hamletmelidir. Eğer bu vasıfları yabancı bir kadına hamlederse, bunun için kendisi günahkar olur. Bu kadın hakkında fikrini yorduğundan dolayı meşgul olur! Sıfatı bu

---

söylemişlerdir. Mâlikîlerin 'çalgı aletleri mutlaka haramdır' demelerinden de haram olduğu görüşünde oldukları anlaşılır.

İmam Şâfiî 'Irak'ta *Tabir* denilen birşey gördüm. Onu zındıklar icat etmişlerdir. Onunla halkı Kur'an ve zikirden alıkoyuyorlar' demişse de, bu söz haramı delâlet etmez. Aksine İmam Şafiî'nin onu başka bir illetten dolayı kerih gördüğüne delâlet eder.

Çobanların çaldığı *kaval* hususunda da ihtilaf vardır. Üç imamın kitaplarında olduğu gibi bir grup haram olduğuna taraftardır. Bir kısım Şâfiîlere göre mübahdır. İbn Tahir Makdisî, Ebu Bekr el-Amirî, Gazâlî ve Rafî bu gruptandır. İbn Ferkah, İzz b. Abdisselâm, İbn Dakik el-İd, Kadı Hüseyin, İmam Haremeyn bu hususta mezhebin iki görüşünü de nakletmişlerdir. Maverdî 'Şehirlerde mekruh, sefer ve meralarda çalınması mübahdır' demiştir (Bkz. *İthaf'us-Saade*, VII/505)

29) Müslim, Buhârî

olan bir kimse için en uygun olanı, teganni dinlemekten tamamen sakınmaktır. Eğer kendisine bir aşk hâkim olursa, her dinlediğini ona yormalıdır. İster ona uygun lafızlarla olsun, ister olmasın. Zira hiçbir lafız yoktur ki, onu çeşitli mânâlara hamletmek mümkün olmasın! Bu bakımdan o kimse ki Allah sevgisi onun kalbine galip gelir, o şiirde geçen zülüflerden -mesela- küfür zulmetini hatırlar. Yanağın parlaklığıyla iman nûrunu, visalin zikriyle Allah'ın likasını, ayrılık zikriyle Allah'tan mahçup olup merdudlar kitlesinde olmayı, visal ruhunu teşvik eden koğucunun zikriyle, Allah ile daimi ünsiyeti teşvik eden dünyanın mânilerini ve âfetlerini hatırlamalıdır.

Bu kelimeleri bu mânâlara hamletmekte, bir istihraca, tefekküre ve mühlete ihtiyaç yoktur. Kalpte galip bulunan mânâlar lafızla beraber kişinin fehmine derhal intikal eder ve gelirler. Nitekim bir şeyhten şöyle rivayet edilmiştir: Bu zat çarşıdan geçerken 'On salatalık bir habbeye (bir kuruşa)' diyen birini işitince bu zat derhal vecde kapıldı. Kendisine 'Neden vecde kapıldın?' diye sorulduğu zaman, şöyle dedi: Madem salatalıkların onu bir habbeye satılmaktadır, acaba şerlilerin kıymeti nedir?' Başka biri çarşıdan geçerken 'Ey çöl saterisi (tereotu-kekik)!' dedi. Bu sözü dinleyen kişi vecde geldi. Kendisine şöyle soruldu: 'Seni vecde getiren nedir?' Dedi ki: Ben onu dinledim, sanki şöyle diyordu: 'Çalış, gayret et! Benim sevabımı ve mükafatımı görürsün'.

Hatta acem asıllı bir kimse bazen arap diliyle manzum şiirler okunduğu zaman, vecde kapılır. Zira o şiirlerin bazı harfleri acem harflerine benzer ve acem asıllı zat, o harflerden başka mânâlar anlar. Nitekim bazıları şu şiiri okumuştur:

وَمَا زَارَنِى فِى اللَّيْلِ اِلاَّ خَيَالُهُ.

Geceleyin sadece beni onun hayali ziyaret etti.

Ben de onun hayaline *hoş geldin*, *safa geldin* dedim.

Bu şiiri dinleyen acem asıllı kişi vecde geldi. Kendisine bunun sebebi sorulduğu zaman dedi ki: 'Şair diyor ki, biz helak olmaya yaklaştık'. Hakîkaten acemin dediği doğrudur. Çünkü 'zar' kelimesi acemcede 'helâke yaklaşan kimse' demektir. Böylece acem

asıllı kişi zannetti ki, *hepimiz helake yaklaştık* demek istiyor. Dolayısıyla ahiret helâkini hatırladı.

Allah sevgisiyle yanıp tutuşan bir kimsenin vecde kapılması ise, anlayışına göredir. Anlayışı ise, hayaline göredir. Onun tahayyül ettiği mânânın şairin muradına ve diline uygun düşmesi şart değildir. Bu bakımdan bu vecd haktır ve doğrudur. Zira ahiret helâkini hisseden bir kimse için en uygunu, aklının müşevveş olması, azalarının tir tir titremesidir. Bu bakımdan durum bu olduktan sonra lafızların kendilerini değiştirmekte pek büyük bir fayda yoktur. Bir mahlukun aşkına düşen bir kimse için, en uygunu hangi lafızla olursa olsun, nağmeleri dinlemekten sakınmaktır. Bir kimse ki, Allah sevgisi ona galip gelmiştir, ona lafızlar zarar vermez. Lafızlar ince ve şerefli himmetinin mecraları ile ilgili mânâların anlaşılmasına mâni de değildir.

4. Dördüncü ârız, dinleyendedir. Şehvetin dinleyene galip olması ve dinleyenin de daha gençliğin başlangıcında bulunmasıdır. Bu sıfat başka sıfatlardan daha galiptir. Bu bakımdan böyle bir kimsenin nağmeleri dinlemesi -ister belirli bir şahsın sevgisi kalbine galip gelsin, ister gelmesin- haramdır. Zira böyle bir kimse, nasıl olursa olsun yanağın, şakağın, ayrılışın, visalin vasıflarını dinlememeli, aksi takdirde bu vasıflar onun şehvetini tahrik edip kamçılar ve bu vasıfları belirli bir sûret üzerine hamleder. Şeytan bu sûreti onun kalbine ilka eder. Böylece şehvet ateşi kalbinde tutuşur. Şerrin iteleyici faktörleri kabardıkça kabarır. Bu ise şeytanın hizbine yardım etmenin ta kendisidir. Allah'ın hizbi olan ve bu gibi rezaletlerin önleyicisi olan aklı mahrum etmekten başka birşey değildir. Bu takdirde şeytanın askerleri olan şehvetler ile Allah'ın hizbi olan akıl nûru arasında kalpte daimi bir çatışma olur. Ancak bu çatışma, iki ordudan biri tarafından fethedilerek tamamen istila edilmiş bir kalpte sözkonusu değildir. Bizim bu zamanımızda kalplerin çoğu şeytan ordusu tarafından fethedilmiş ve o ordu kalpleri istila etmiştir. Bu bakımdan o orduyu püskürtmek için insan yeniden savaş sebeplerinin varlığına muhtaç olur. Bu bakımdan müstevlî ordusunun silahlarını çoğaltmak, kılıçlarını keskinleştirmek nasıl caiz olur? Oysa teganni dinlemek böyle bir kimse hakkında şeytan ordusunun silahını keskinleştirmek demektir. O halde böyle bir kimse teganni meclisinden çıkarılmalıdır. Zira böyle bir kimse teganniden zarar görür.

5. Beşinci ârız, şahsın avamdan olmasıdır.[30] Aynı zamanda avamın kalbinde Allah'ın sevgisi de galip gelmiş değildir. Bu bakımdan böyle bir kimse için dinlemek güzeldir. Çünkü şehvet kalbine galip gelmiş değildir ki, kendisi için dinlemek mahzurlu olsun. Fakat diğer mübah lezzetler gibi, onun hakkında dinlemek mübah kılınmıştır. Meğer ki bu kimse dinlemeyi kendisine âdet etmiş, yol edinmiş, vakitlerinin çoğunu onu dinlemekle geçiriyor olmasın. İşte bu takdirde şahitliği reddedilen sefih bir kişi sayılır. Zira semâ'ya devam etmek suçtur. Nitekim ısrarla devam edilen küçük günah büyük günaha dönüşür. İşte bunun gibi bir kısım mübahlar da devam etmekten ötürü küçük günaha dönüşürler. Habeşîlerin arkasını takip edip devamlı bir şekilde onların oyunlarını seyretmek gibi... Çünkü böyle yapmak yasaktır. Her ne kadar bunları seyretmek esasında yasak değilse de... Çünkü Hz. Peygamber bunu yapmıştır.

Satranç oynamak da bu kabildendir. Zira bu oyun mübahdır. (Bu fetva Şâfiî'ye göredir). Fakat buna devam etmek şiddetle mekruhtur. Oyundan gaye, lezzet almak ve eğlenmek ise, bu oyunda kalbin istirahat etmesi sözkonusu olduğundan mübah olur. Zira kalbi istirahate kavuşturmak, bazı vakitlerde kalbin tedavisi yerine geçer ki kalbin istekleri yeniden canlansın ve diğer vakitlerde kazanç ve ticaret gibi dünya için, namaz ve okumak gibi din için ciddi bir şekilde çalışsın.

Çalışmanın zorlukları arasında oyunun güzel görünmesi tıpkı yanak üzerindeki benin güzel görünmesine benzer. Eğer benler bütün yüzü kaplarsa mutlaka çirkinleştirir ve çok çirkin bir yüz meydana çıkar! O halde çokluktan ötürü güzellik çirkinliğe dönüşür. Bu bakımdan her güzelin çoğu, güzel olmaz. Her mü-

---

30) Avamdan maksat, marifetullah ehlinin dışında kalan herkes demektir. Sadece dünyevî ilimleri tahsil eden âlimler bu sınıfa dahildir. Kadı Hüseyin der ki, semâ konusunda halk üç kısma ayrılır:

1. Avam

2. Zahidler

3. Arifler

Avama gelince, nefislerine hakimiyetleri olmadığı için onlara haramdır. Mücahedelerinin olmasından dolayı zahidlere mübahdır. Arkadaşlarımıza gelince, onlar için teganni kalplerinin diriltilmesi için müstehabdır. (*İthaf'us-Saade*, VII/510)

bahın çoğu da, mübah olmaz. Zira ekmek mübahdır. Fakat onu ihtiyaçtan fazla yemek haramdır. İşte bu teganniyi dinlemenin mübahlığı da diğer mübahlar gibidir.

Soru: Senin ileri sürdüğün bu görüş, teganni dinlemenin bazı hallerde mübah ve bazı hallerde mübah olmadığı neticesine varıyor. Bu bakımdan sen neden daha önce 'teganni dinlemek mutlak mübahtır' dedin? Zira tafsilata muhtaç bulunan bir konuda *evet* veya *hayır* ile cevap vermek yanlıştır!

Cevap: Esasında senin sözlerimden bu şekilde hüküm çıkarman yanlıştır. Çünkü tafsilat, hakkında düşünülen şeyin kendisinden kaynaklanırsa, o zaman onun hakkında mutlak şekilde hüküm vermek -dediğin gibi- yanlış olur. Fakat onun bizzat kendisinden değil de hariçten gelip onunla ilgili bulunan arızî hallerden kaynaklanıyorsa bu takdirde o hükmün hakkında mutlak şekilde konuşmak yasak değildir. Acaba görmez misin ki, bize balın helâl olup olmadığı sorulduğu zaman, biz şöyle diyoruz: 'Bal mutlak helâldir'. Oysa bal, baldan zarar gören şeker hastasına haramdır ve yine bize içki hakkında sorulduğu zaman biz 'içki haramdır' deriz. Oysa boğazında lokma kalmış ve içkiden başka o lokmayı yutmaya yardım edecek bir meşrubat bulamayan bir kimseye içkiden lokmayı yutmak için yudumlamak helâl olur. Fakat içki, içki olmak hasebiyle haramdır. Ancak burada ihtiyaç sebebiyle mübah olmuştur.

Bal da bal olma hasebiyle helâldir. Ancak zarar vereceği zaman haram olur. Ârızdan dolayı olan hükme iltifat edilmez. Zira alışveriş helâldir. Cuma namazı için okunan ezanın vakti geldiği zaman ârızdan dolayı haram olur ve buna benzer daha nice ârızlar vardır. Teganni dinlemek de mübahlar cümlesindendir. Güzel, vezinli, mânâsı anlaşılır bir sesi dinlemek bakımından hüküm budur. Haram olması ise, zatının hakîkatinden hariç bulunan bir ârızdan ötürüdür. Bu bakımdan mübahlık delilinin yüzünden perde kalktığı zaman biz, delilin zuhurundan sonra da muhalefet edenin muhalefetinden perva etmeyiz.

İmam Şâfiî'ye gelince, teganninin haram olması asla onun mezhebinden değildir. Şâfiî teganniyi âdet ve sanat edinmiş kişi hakkında kesinlikle şöyle demiştir: 'Bu kişinin şahitliği caiz değildir'. Çünkü teganni bâtıla benzer mekruh olan oyunun cinsindendir. O halde kim onu sanat edinirse, o kimse sefahat ve mü-

rüvvetsizliğe nisbet edilir. Her ne kadar teganninin haram olması açık değilse de!...

Bu bakımdan eğri kişinin nefsi teganniye nisbet edilmiyorsa ve onun için de meclise getirilmemiş ve gelmemişse, aksine aşka gelip onu terennüm ediyor diye biliniyorsa, bu takdirde kişinin mürüvveti sakıt olmaz. Şahitliği de iptal olunmaz. (İmam Şâfiî bunları söyledikten sonra) Hz. Aişe validemizin hane-i saâdetinde şarkı söyleyen iki cariyenin hadîsiyle delil getirmiştir.

Abdülâlâ'nın oğlu Yunus der ki: İmam Şâfiî'ye Medinelilerin teganni dinlemeyi mübah saymalarını sordum; şöyle cevap verdi: 'Hicaz bölgesinin âlimlerinden hiç kimse yoktur ki, teganniyi kerih görsün. Ancak tegannide bulunan vasıflardan ötürü kerih görmüşlerdir'.

Hida (bir nevi teganni) dostların eski eserlerini ve kalıntılarını hatırlatma ve şiir nağmelerinde sesi güzelleştirmeye gelince, bunlar mübahtır. İmam Şâfiî 'Bu lehvdir, mekruhtur, bâtıla benzer' demişse, onun bu cümlesi şöyle tahlil ve tefsir edilmelidir: 'Lehvdir'. Bu sözü doğrudur, fakat Hz. Peygamber (s.a) ona bakmış ve onu kerih görmemiştir. Belki 'faydasız fiil mânâsına' gelen 'lehv' ve 'lağv'den ötürü, Allah Teâlâ muahaze etmez. Çünkü insanoğlu günde yüz defa başına elini koymayı kendisine vazife edinirse, böyle yapması mânâsızdır, fakat haram değildir. Allah Teâlâ, 'Allah sizi yeminlerinizdeki lağv'dan dolayı sorumlu tutmaz' (Bakara/225) buyurmuştur.

Madem ki, azim ve samimiyet olmadığı takdirde Allah Teâlâ'nın ism-i celilinin, birşey üzerine yemin yoluyla zikredilmesi kişinin muahaze edilmesine sebep olmuyor ve yeminin tam aksine hareket vardır, bununla beraber fayda da mevcut değildir; bütün bunlara rağmen yine de muahazeye sebebiyet vermiyor, o halde şiir ve raksla nasıl insanoğlu muaheze edilir?

İmam Şâfiî'nin 'bâtıla benzer' sözüne gelince, bu söz Şâfiî'nin bu işin 'haram' olduğuna inandığını belirtmez. Belki İmam açıkça 'o bâtıldır' deseydi bile yine de o işin haram olduğuna delalet etmezdi. Ancak onun açıkça 'bu bâtıldır' demesi 'faydadan yoksundur' mânâsını ifade ederdi. Zira bâtıl demek faydasız demektir. Bu bakımdan kişinin eşine, meselâ 'Nefsini sana sattım' demesi, hanımın da 'Ben satın aldım' demesinden maksat, latife yapmak ve oynaşmaksa bu akit bâtıldır ve haram değildir. Ancak şeriatın

men ettiği 'mülk edinme' konusu kastedilirse, o zaman haramdır. İmam Şâfiî'nin 'mekruhtur' sözüne gelince, bu söz, daha önce teganninin mahzurlu olarak belirttiğimiz bazı yerlerine hamledilmelidir veya bu kerahet, *kerahet-i tenzihiyye* üzerine hamledilmelidir. Çünkü İmam Şâfiî satranç oynamanın mübah olduğunu bizzat ifade etmiş ve arkasından 'her oyunu mekruh görüyorum' demiştir. Kendisinin illet olarak gösterdiği buna delalèt eder. Çünkü der ki: 'Satranç oynamak din ve mürüvvet sahiplerinin âdeti değildir'.

İşte onun bu sözü, bu kerahetten *kerahet-i tenzihiyye*'nin kastedildiğine delalet eder. Yine Şâfiî'nin 'teganniye devam edildiği takdirde devam edenin şahitliği reddedilir' demesi teganninin haram olduğuna delalet etmez. Aksine kişinin bazen çarşıda ekmek yemesiyle ve mürüvveti ihlal edici bazı hareketiyle de şahitliği reddedilebilir. Nitekim dokumacılık 'mübah' bir sanat olduğu halde mürüvvet sahiplerinin sanatından sayılmaz. Bazen 'hasis' bir sanatla uğraşan bir kimsenin şahitliği reddedilir. (Oysa sanatı mübahdır).

Bu bakımdan İmam Şâfii'nin ta'lili (din ve mürüvvet sahibinin âdetinden değildir diye illet getirmesi) delâlet eder ki, o kerahetten *kerahet-i tenzihiyye*'yi kasdetmiştir. Bu zan Şâfiî'den başka diğer büyük imamlar hakkında da bu şekilde yürütülmelidir. Eğer onlar mutlaka haram olduğuna hüküm verirlerse, bizim söylediklerimiz onların aleyhine delil ve hüccettir.[31]

Semâ'nın Haram Olduğunu Savunanların Delilleri ve Verilen Cevaplar

Semâ'nın haram olduğunu savunanlar, şu ayet ile istidlâl etmişlerdir:

> İnsanlardan kimileri de Allah yolundan bilmeyerek saptırmak ve o yolu eğlence yerine tutmak için bâtıl ve boş lafa müşteri çıkar, (kıymet verir)ler...
>
> (Lokman/6)

---

31) Semâ Ebu Hanife'ye göre -fahiş bir şeyle veya içki âlemine mahsus aletlerle beraber olması hariç- mübahdır. İmam Malik'e göre de mübahdır. İmam Ahmed b. Hanbel'e göre de mübahdır. Oğlu Salih'in yanında dinlediği sabittir. (Bkz. *İthaf'us-Saade*, VII/515)

İbn Mes'ud, Hasan Basrî ve Nehâî ayetteki 'lehv'el-hadîs' ifadesi ile teganninin kastedildiğini söylemişlerdir.

Hz. Âişe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى حَرَّمَ الْقَيْنَةَ وَبَيْعَهَا وَثَمَنَهَا وَتَعْلِيمَهَا.

Allah Teâlâ şarkıcı cariyeyi, onun alış verişini, onun bedelini ve ona teganni öğretmeyi haram kılmıştır.[32]

Biz onların bu delillerine şöyle cevap veririz: Hadîste şarkı söyleyen 'cariye'den murad, içki meclislerinde erkeklere şarkı söyleyen kadındır. Zaten biz daha önce yabancı ve nikah düşen bir kadının, fasıklar için ve fitneye düşmesinden korkulan kimseler için, şarkı söylemesinin haram olduğunu söylemiştik. Onlar zaten satılmaz cariyeden ancak mahzurlu olanını kastederler.

Cariyenin efendisine şarkı söylemesine gelince, hadîsten bunun haram olduğu anlaşılmaz. Belki fitneden korkulmadığı takdirde sahibi olmayan bir kimse de cariyenin sesini dinleyebilir. Delil olarak, *Müslim* ve *Buhârî*'den iki cariyenin Hz. Aişe'nin evinde şarkı söyledikleri ve Hz. Peygamber'in onları dinlediği gösterilebilir.

Allah yolundan saptırmak için 'lehv'el-hadîs'i[33] din ile değiştirmeye gelince, bu haram ve kötüdür. Bunun haramlığı münakaşa götürmez. Oysa her teganni, din karşılığında satın alınmış olmadığı gibi, her teganni de Allah yolundan saptırıcı değildir! Ayette yasaklanan teganni ancak din karşılığında alınan ve satılan tegannidir. Eğer Kur'an dahi Allah yolundan saptırmak için okunursa, okunması haram olur.

Bir münafık imam oluyordu ve 'Abese' suresinin dışında bir zamm-ı sure okumuyordu. Çünkü bu surede Hz. Peygamber'e yapılan ilahî bir azarlama vardır. Bunun üzerine Hz. Ömer kendi-

---

32) Beyhakî

33) Taberî'ye göre *lehv'el-hadîs* davul demektir. Ata'ya göre *lehv'el-hadîs*, oyun ve eğlence demektir. Bazılarına göre, dinde cidal yapmaktır. Bazılarına göre de Allah'ın zikrinden alıkoyan herşey demektir. (*İthaf'us-Saade*, VII/517)

sini öldürmek istedi. Halkı idlâl edip saptırdığından dolayı Hz. Ömer onun bu fiilini haram gördü (Oysa Kur'an okuyordu). Bu bakımdan şiir ve teganni ile insanları saptırma sözkonusu ise, onun haram sayılması daha evladır. Teganninin haramlığını savunanlar şu ayetlerle de istidlal etmişlerdir:

Şimdi siz bu Kur'an'a mı hayret ediyorsunuz? Bir de gülüyorsunuz da ağlamıyorsunuz. Siz baş kaldırıyorsunuz.

(Necm/59-61)

İbn Abbas diyor ki: 'Sâmidûn' Himyer lisanında 'teganni ediyorsunuz' mânâsına olursa en uygunu gülmeyi de ağlamayı da haram kabul etmektir. Çünkü ayet bunu kapsamaktadır.

İtiraz: Haram olan gülmek, onların müslümanlara müslüman oluşlarından dolayı gülmeleridir.

Cevap: Bu onların müslümanlarla alay etmek için okumuş oldukları şiir ve tegannilere mahsustur. Nitekim Allah Teâlâ 'Şairlere ise, sapık kimseler uyarlar' (Şuara/224) buyurmuştur ve bu şairlerden 'kâfirlerin şairlerini' kastetmiştir. Bu ayet esasında şiirin haram olduğuna delâlet etmez.

Teganniyi haram sayanlar Hz. Cabir'in (r.a) Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadîsle de istidlal etmişlerdir. Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

كَانَ إِبْلِيسُ أَوَّلَ مَنْ نَاحَ وَأَوَّلَ مَنْ تَغَنَّى.

İlk ağıt söyleyen ve ilk teganni eden İblis aleyhillânedir.[34]

İşte görüldüğü gibi İblis, ağıt ile teganniyi bir araya getirmiştir.

Cevap olarak deriz ki: İblis'in ilk ağıt ve teganniyi yapması şüphesiz ki, her ağıt ve teganniyi haram kılmaz. Ondan Hz. Davud'un ağıtı, günahkârların günahlarından dolayı ağlamaları istisna edilmiştir. İşte böylece sevgi, üzüntü ve iştiyakı tahrik edip kabartan teganninin mübah olduğu yerlerde istisna edilmelidir.

---

34) Irakî bu hadisin aslına rastlamadığını söylemiştir. (Deylemî, Hz. Ali'den)

Nitekim bayram günü, Hz. Peygamber'in evinde iki cariyenin teganisi ve Hz. Peygamber'in Medine'ye teşrif buyurdukları zamanda Medineli kızların 'Ondörtlük ay *Seniyet'ül-Veda*'dan bizim üzerimize doğdu' meâlindeki şiirleri istisna edildiği gibi...

Teganninin haram olduğunu savunanlar Ebu Umame'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadîsi de hüccet göstermişlerdir:

مَا رَفَعَ اَحَدٌ صَوْتَهُ بِغِنَاءٍ اِلاَّ بَعَثَ اللّٰهُ لَهُ شَيْطَانَيْنِ عَلٰى مَنْكِبَيْهِ يَضْرِبَانِ بِاَعْقَابِهِمَا عَلٰى صَدْرِهِ حَتّٰى يُمْسِكَ.

Kim teganni etmek sûretiyle sesini yükseltirse. Allah Teâlâ, onun için iki şeytan gönderir. Onlar onun omuzlarında karar kılar. Topuklarıyla o susuncaya kadar vurup üzengilerler![35]

Cevap olarak deriz ki: Bu hadîs-i şerif daha önce belirttiğimiz teganninin bazı türlerine hamledilir. Bu hadisten kalpte şeytanın hedefi olan şehvet yaratıkların aşkını tarif eden teganni kastedilmiştir. Allah'a doğru götüren şevki, bayramdan ötürü sevinmeyi veya herhangi bir çocuğun doğumu anındaki sevinci veya aziz ve hatırı sayılır bir kimsenin gurbetten gelmesi anındaki teganniye gelince, bütün bu yerlerde ve zamanlarda teganni şeytanın hedefine ters düşer. Delil olarak Âişe validemizin evindeki iki cariyenin ve Habeşlilerin hikâyesi ve daha önce sahih kaynaklardan naklettiğimiz hadîsler bunu göstermektedir. Bu bakımdan, bir tek yerde birşeyin caiz olduğu tesbit edildi mi, bu tesbit onun mübah olduğuna bir nasstır. Bir yerdeki yasak ise tevil edilmeye ve başka bir mânâya hamledilme ihtimali olan bir yasaktır. Fiil ise, onun tevili olmaz. Zira yapılması haram olan birşey ancak mecburiyet ve zorlama ile olursa helâl olur. Bu bakımdan yapılması mübah olan birşey birçok ârızdan dolayı haram olabilir. Hatta niyet ve kasıtlardan dolayı da haram olur. (İçkicilere benzemek niyetiyle içilen şerbetin haram olduğu gibi).

Teganniyi haram görenler Ukbe b. Âmir'in Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadîsle de istidlal etmişlerdir.

---

35) İbn Ebî Dünya, Taberânî

كُلُّ شَيْءٍ يَلْهُو بِهِ الرَّجُلُ فَهُوَ بَاطِلٌ اِلاَّ تَأْدِيبُهُ فَرَسَهُ وَرَمْيُهُ بِقَوْسِهِ وَمُلاَعَبَتُهُ لاِمْرَاَتِهِ.

Kişinin oynadığı ve oyuncak yaptığı herşey bâtıldır. Ancak atını alıştırmak, ok (ve silah) ile atıcılık yapmak ve hanımıyla oynaşmak bu hükmün dışındadır.[36]

Cevap olarak deriz ki: Hadîs'teki 'O bâtıldır' sözüne gelince: Bu sözcük, haram olduğuna delalet etmez. Habeşlilerin oyunlarına bakmakla lezzetlenme ve teferrüc, hadîste istisna edilen üç hükmün dışında kalan bir şeydir. Oysa aynı zamanda haram da değildir. Belki burada mahsur ve sayılı olmayan, kıyas yönünden mahzurlu ve sayılı bulunan hükme dâhil edilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

لاَيَحِلُّ دَمُ امْرِىءٍ مُسْلِمٍ اِلاَّ بِاِحْدٰى ثَلاَثٍ.

Müslüman bir kişinin kanını akıtmak ancak üç sebepten biriyle helâl olur.[37]

Hz. Peygamber'in bu hadîs-i şerifte saydığı bu üç şeye dördüncüsü ve beşincisi de ilhak olunur. İşte böylece kişinin hanımıyla oynaşmasının da lezzetten başka bir faydası yoktur. Madem ki zevkten başka faydası olmayan oynaşma helâldir, o halde bostan ve bahçelerde gezmenin, kuşların seslerini dinlemenin ve oyunların diğer çeşitlerinin -ki kişi onlarla oynar durur- haram olmadıklarına delildir. Her ne kadar bu tür oyunlara 'bâtıl' vasfını yakıştırmak caiz ise de...

Teganni dinlemenin haram olduğunu savunanlar, Hz. Osman'ın şu sözünü de delil getirmişlerdir:

Ben hiçbir zaman tegannide bulunmadım. Hiçbir zaman kendi elimle şehvetimi dindirmedim. (veya herhangi bir temennide bulunmadım), Hz. Peygamber ile biat ettikten bu yana sağ elimle tenasül uzvuma dokunmadım.

(İbn Mâce)

---

36) *Sünen* sahipleri

37) Müslim, Buhârî

Cevap olarak deriz ki: Diyelim ki kendi eliyle şehvetini dindirip menisini akıtmak ve sağ eliyle aletine dokunmak haram olsun. Eğer bu teganninin haram olduğuna delil ise, acaba Hz. Osman'ın bunları haram olduğu için terkettiği nasıl tesbit edilir?

Bu grup aynı zamanda İbn Mes'ud'un (r.a) şu sözüyle de istidlal etmişlerdir:

اَلْغِنَاءُ يُنْبِتُ فِى الْقَلْبِ النِّفَاقَ.

Teganni kalpte nifakı bitirip, geliştirir.[38]

Bazıları da İbn Mes'ud'un bu sözüne 'nitekim su, sebzeleri bitirdiği gibi' ibaresini ilave etmiştir. Bazıları da bunu Hz. Peygamber'e kadar vardıran merfû bir hadîs olarak kabul etmiştir. Oysa bu hadîs *sahih* değildir.[39]

İbn Ömer'in (r.a) yanından ihrama giren bir grup hacı geçti. O grubun arasında teganni eden biri vardı. İbn Ömer onlara şöyle hitap etti: 'Ne yapıyorsunuz! Allah Teâlâ sizin iyiliğinizi dinletmesin. Dikkat ediniz, Allah Teâlâ sizin iyiliğinizi dinletmesin!

Nâfî şöyle anlatır: İbn Ömer'le beraberdim. İbn Ömer, bir çobanın kaval sesini dinledi. Bunu üzerine iki parmağını iki kulağına tıkadı. Sonra yoldan çıktı ve bana sormaya başladı: 'Ya Nâfî! Kavalın sesini duyuyor musun?' Ben 'hayır' deyinceye kadar, uzaklaşmaya devam etti ve sonra parmaklarını çıkardı ve dedi ki: 'Hz. Peygamber'in böyle yaptığını gördüm'.[40]

Fudayl b. İyaz 'Teganni, zinanın merdivenidir!' demiştir. Başka biri de şöyle diyor: 'Teganni fısk ve fücurun elçilerinden bir elçidir!'

Yezid b. Velid şöyle demiştir: 'Teganniden sakınınız! Çünkü teganni hayayı eksiltir, şehveti artırır ve mürüvveti yıkar ve muhakkak teganni şarabın yerine geçer. Sarhoşluğun yaptığını yapar. Eğer muhakkak teganide bulunmak mecburiyetinde iseniz, bari

---

38) Ebu Dâvud, Beyhâkî

39) İsnadında ismi zikredilmiyen bir ravi vardır. (*İthaf'us-Saade*, VII/525)

40) Ebu Dâvud

onu kadınlar yanında yapmayınız. Zira teganni zinaya davet edicidir'.

Biz bütün delillerin cevabı olarak deriz ki: İbn Mes'ud'un 'teganni nifakı bitirip, geliştirir' sözüne gelince, İbn Mes'ud burada şarkı söyleyen hakkında bu sözü sarfetmiştir. Zira teganni, bilfiil yapanın kalbinde nifakı geliştirir. Çünkü söyleyenin gayesi; sesini başkasına arzetmek, sesini tervic edip satmak ve daimi bir şekilde nifak göstermek hevesidir. Halk sesine rağbet etsin diye kendini halka sevdirmek peşindedir. Fakat böyle olması da teganninin haram olmasını gerektirmez. Çünkü güzel elbise giymek, süslü püslü atlara binmek, ziynetin diğer çeşitlerini takmak, ziraat ve mal ile böbürlenmek ve bunlara benzer hareketler de insanın kalbinde riyakarlık ve münafıklığı geliştirir. Fakat bunların tümü hakkında *mutlak haramdır* denilmez. Zira nifakın kalpte yer etmesinin sebebi sadece günah değildir. Belki halkın gözüne ilişen mübahlar, bu hususta daha fazla tesir ederler. Bunun için Hz. Ömer (r.a) altında bulunan attan indi ve atın kuyruğunu kesti. Çünkü atın güzel yürüyüşünden ötürü Hz. Ömer nefsinde böbürlenme hissetti ve ondan dolayı da bu harekete başvurdu. İşte bu nifak, mübahlardandır.

İbn Ömer'in (r.a) 'Dikkat ediniz, Allah sizin iyiliğinizi dinletmesin' sözüne gelince, bu söz, teganninin, teganni olmak hasebiyle haram olduğuna delalet etmez. İbn Ömer'in yanından geçen cemaat ihrama girmiş kimselerdi. İhrama girenlere basit sözler söylemek uygun değildir ve onların durumlarından teganniyi bir vecd ve Allah'ın beytinin ziyaretine karşı olan bir aşktan dolayı dinlemedikleri anlaşılıyordu. Belki bunlar sadece oyun ve eğlence için söyleyip duruyorlardı. Bu bakımdan İbn Ömer onların ve içinde bulundukları ihramın haline nisbeten münker düşen bu durumlarını çirkin görmüştür. Hâllerin durumlarına gelince, onların hakkında ihtimaller oldukça çoktur.

İbn Ömer'in iki parmağını iki kulağına tıkamasına gelince, İbn Ömer'in kölesi ve beraberinde bulunan Nâfi'ye 'sen de parmaklarını kulağına tıka' şeklinde emir vermemesi ve onun dinlemesini yasaklamaması, bu grubun, İbn Ömer'in yaptığından delil getirmelerine ters düşer. İbn Ömer parmaklarını kulaklarına sesin haram olduğundan dolayı değil, ancak hal-i hazırda kulağını ve kalbini eğlenceye tahrik eden sesten dolayı tıkamayı uygun

bulmuştur. O anda içinde bulunduğu bir fikrin veya zikrin kesilmesine sebebiyet verebilecek bu sesten o fikir veya zikrin daha evla olduğunu düşünmüştür. Hz. Peygamber de (s.a) böyle yapmış ve beraberinde o anda bulunan İbn Ömer'i dinlemekten menetmemiştir. İbn Ömer'in fiili de haram olduğuna delâlet etmez. Terkedilmesinin daha evla olduğuna delâlet eder.

Biz de zaten birçok halde teganniyi terketmenin daha evla olduğunu görmekteyiz. Dünyanın bazı mübahlarını terketmek -eğer o mübahların işlenmesi kalpte menfi bir tesir yapacağı bilinirse- daha evladır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) namazı kıldırdıktan sonra Ebu Cehm'in elbisesini sırtından çıkarıvermiştir. Zira o elbisenin üzerinde Hz. Peygamber'in kalbini meşgul eden çizgi ve işaretler vardı. Acaba Hz. Peygamber'in bu fiili elbise üzerindeki çizgi ve işaretlerin haramlığına delalet eder mi? Umulur ki, Hz. Peygamber (s.a) öyle bir halde idi ki; çobanın kaval sesi, o hâl üzerinde iken onu meşgul edebilirdi. Tıpkı elbisedeki işaretin kendisini namazda meşgul ettiği gibi... Belki daima hakkı gören bir kimse için teganni dinlemek sûretiyle kalpte saklı bulunan şerefli halleri galeyana getirmek ihtiyacı kusur sayılır. Her ne kadar böyle bir ihtiyaç hakkın şuhudunda daimi olmayan bir kimseye nisbetle kemâl görünürse de... Bu sırra binaen Ebu Hasan Ali b. İbrahim Husarî[41] şöyle demiştir: 'Söyleyeni öldüğü zaman, sonu gelen bir teganniyi dinlemeyi neyleyim?' O bu sözüyle işaret eder ki, ancak Allah Teâlâ'dan dinlemek daimidir. Bu bakımdan dinlemenin ve şuhudun lezzeti içerisinde bulunurlar. Onlar hile ile kalbi böyle bir lezzete yöneltmeye muhtaç değildirler.

Fudayl b. İyaz'ın 'Teganni zinanın merdivenidir!' şeklindeki sözüne ve buna yakın başka fikirlere gelince, bu söz, fâsık ve nefsanî şehvetlere sahip olan ve yeni yetişen gençler üzerine hamledilmelidir. Eğer bu hükümler umumi kabul edilirse, o vakit Hz. Peygamber evinde şarkı söyleyen iki cariyenin sesini dinlemezdi.

Kıyasa gelince, teganni dinlemek hakkında en son söylenen söz şudur: Çalınması yasak olan *evtar* denilen sazlar üzerine kıyas edilmesidir. Oysa daha önce de teganni ile sazlar arasındaki fark geçmişti veya teganni *lehv-u la'b*'dır denilecektir. Evet, haddi

41) *Risale* meşayihindendir. Bağdad'da oturuyordu. H. 371 senesinde vefat etmiştir.

zatında teganni *lehv-u la'b*'dır. Fakat bütün dünya *lehv-u la'b*'dır. Nitekim Hz. Ömer (kendisiyle münakaşa eden) hanımına şöyle demiştir: 'Sen evin köşesinde bulunan bir oyuncaksın'.

Kadınlarla cereyan eden oynaşmaların tamamı lehvdir. Ancak çocuğun varlığına sebep olan cinsî ilişki bunun dışındadır. Böylece içinde fuhşiyat bulunmayan şakalar da helâldir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) ve onun ashabından bu tür şakalaşmalar nakledilmiştir. Nitekim bunun tafsilatı *Dilin Afetleri* bölümünde - Allah'ın izniyle- gelecektir.

Acaba Habeşlilerin oyunlarından daha aşırı bir oyun gösterebilir mi? Buna rağmen nass ile onların oyunlarının mübah olduğu sabit oldu. Buna ilaveten derim ki, oyun kalbe rahatlık verir. Kalpten düşüncenin ağır yükünü hafifletir. Kalpler zorlandıkları zaman körleşir. Onları rahata kavuşturmak, çalışmak hususunda onlara yardım etmektir. Mesela daima fıkıh ilmine devam edene cuma gününde tatil yapmak uygundur. Zira birgün tatil yapmak diğer günlerde ciddiyetle çalışmaya vesile olur. Sair vakitlerde nafile namaza devam eden bir kimsenin bazı vakitlerde tatil yapması uygundur. İşte bunun içindir ki bazı vakitlerde namaz kılmak mekruh kılındı! Bu bakımdan tatil yapmak çalışmaya yardımcıdır. Oyun da ciddi gayret göstermeye yardımcıdır. Katıksız ciddiyete daimi bir şekilde sarılmaya kişi sabredemez. Acı hakîkate ve halis ciddiyete ancak daimi bir şekilde peygamberlerin nefisleri dayanabilir. Bu bakımdan eğlence ve oyun, yorgunluk ve bitkinliğe karşı kalbin ilacıdır. O halde mübah olması uygundur. Fakat fazla ilaç almak uygun olmadığı gibi, oyun ve eğlenceye de fazla dalmak uygun değildir.

Hâl böyle iken bu niyetle yapılan eğlence ve oyun insanı Allah'a yaklaştırıcı amellerden olur. Bu hüküm, teganni dinlemek, kalbindeki güzel bir sıfatın hareket etmesine vesile olmayan bir kimse hakkındadır. Belki bu kimse sadece teganni dinlemekle lezzet ve istirahat temin eder. Bu bakımdan bizim zikrettiğimiz hedefe (*mahmud* bir sıfatın kalpte harekete geçmesine) ulaşmak, için teganni dinlemenin *müstehab* sayılması uygundur. Evet, böyle olmak, kişinin kemâlinin eksik olduğuna delalet eder. Çünkü kâmil kimse odur ki, nefsini Allah Teâlâ'nın gayrisiyle rahat ettirmeye

muhtaç olmaz. Fakat iyilerin hasene ve sevapları Allah'ın dergahı izzetine yakın bulunanlar için günah sayılır. (Bu söz Sehl Tüsterî'ye aittir). O halde kalp ilaçlarının ilmini ihata eden, kalpteki çeşitli incelikleri -ki onlar vasıtasıyla kalp hakka sevkedilir- bilen bir kimse anlar ki kalbi bu gibi işlerle rahata kavuşturmak kesinlikle fayda verici bir deva ve ilaçtır. Hiçbir zaman insanoğlu bu ilacı kullanmaktan müstağni değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

Semâ'nın Âdâbı ve Tesiri

Semâ'nın ilk derecesi dinleyeni anlamak, anladıktan sonra kalbine vaki olan mânâya hamletmektir. Sonra o anlayış, meyve olarak vecdi verir, vecd de azalarla hareketi doğurur. Bu bakımdan şu gelecek üç makama bakılmalıdır.

I. Makam/Fehm

Dinlenilenin anlaşılması, dinleyenin hallerine göre değişir. Dinleye-nin dört hâli vardır:

Birinci hâl: Dinlemek, mücerret tabiatla olmalıdır. Yani kişinin dinlemekte nağmelerden ve lahinlerden lezzet almaktan başka haz ve nasibi yoktur. Böyle bir dinleme mübahtır ve dinlemenin en aşağı derecesidir. Zira deve de bu derecede insanoğluna ortaktır ve diğer hayvanlar da ortaktır. Hatta bu zevki sadece hayat ister. Bu bakımdan her hayvan için güzel seslerde bir tür lezzet vardır.

İkinci hâl: Anlayışla dinlemelidir. Fakat onu ya belirli veya belirsiz bir mahlukun şekline hamleder. Bu dinleyiş gencin ve şehvet sahiplerinin dinleyişidir. Bu kimseler, dinlenileni şehvetleri istikametinde yorumlarlar. Hâllerinin durumuna göre tefsir ederler. Bu hâl, konuşmaya değmez. Ancak bu halin aşağılığını ve yasak oluşunu beyan etmek sûretiyle bu halden konuşulabilir.

Üçüncü hâl: Dinlediklerini kendi nefsinin Allah ile olan hâllerine yormaktır. Hallerinin bazen istikrarlı ve bazen de istikrarsız oluşuna hamletmektir. İşte bu tür dinleme, müridlerin (ahireti arayanların) dinlemesidir. Hele mübtedilerden olursa... Zira müridin şeksiz ve şüphesiz bir muradı vardır. O murad, onun hedefidir. Onun hedefi Allah'ın marifetidir. Allah ile kavuşmak ve müşahede yoluyla ona sırren ve perdenin kalkmasıyla varmaktır. Müridin maksat ve hedefinde bir yolu vardır. Mürid o yolun yolcu-

sudur. Bir kısım muameleleri vardır. Muamelelerinde o hallerle karşılaşır. Bu bakımdan mürid azarlama veya hitabın zikrini dinlediği zaman, kabulün, reddin, visalin, hicranın, yaklaşmanın, uzaklaşmanın veya geçmişe dair hasret çekmenin veya beklenilene karşı susamanın, varılacak bir hedefe karşı duyulan iştiyakın, ümidin, ümitsizliğin, vahşetin veya ünsiyetin, vefanın, vefasızlığın, ayrılık korkusunun, kavuşma sevincinin zikri veya dost mülahazasının, rakibin müdâfasının, akan gözyaşlarının, arka arkaya gelen hasret ve pişmanlıkların, uzun ayrılığın, kavuşma vaadini veya benzerlerini işittiği zaman -ki bunların vasıflarını şiirler kapsamaktadır- elbette bunların bir kısmı müridin araştırmasında haline uygun gelir ve böylece kalbi çakmak taşından kıvılcımlar çıkartan demirin yerine geçer ve bu sayede kalbin ateşleri alevlenir. Şevkin ve heyecanın galeyana gelmesi kuvvet kazanır. Bu nedenle müridin üzerine âdetine muhalif birtakım haller hücum eder. Müridin böylece lafızları haller üzerine yormakta geniş bir mecal ve sahası olur. Hiçbir zaman dinleyen, şairin konuşmasından kasdettiği mânâyı gözetmek mecburiyetinde değildir. Her konuşmanın çeşitli yönleri vardır. Her anlayış sahibi için o konuşmadan mânâ iktibas etmek için çeşitli yollar vardır. O halde biz, bu yorumlar ve anlayışlar için birkaç misal zikredelim ki, cahil içinde yanak, şakak ve ağız bahsi geçen şiirleri dinleyenin bu terimlerin zahiri mânâsını anladığını zannetmesin. Biz şiirlerden mânâların nasıl anlaşılacağı bahsini zikretmeye muhtaç değiliz. Zira dinleyenlerde (bunu güneşten daha) açık bir şekilde belirten durumlar vardır. Hikâye ediliyor ki, bazıları bir şairin şöyle dediğini dinledi:

قَالَ الرَّسُولُ غَدًا تَزُرُو * رُفَقُلْتَ تَعْقِلُ مَا تَقُولُ.

Elçi dedi ki: Yarın ziyaret edeceksin!

Dedim ki: Dediğini anlıyor musun?

Bu şiiri dinleyen kişiyi şiirdeki nağme ve söz çileden çıkarıp vecde ve cezbeye getirir ve şiiri tekrar etmeye başlayıp 'ziyaret edeceksin' anlamına gelen 'tezuru' kelimesinin başındaki 't' harfini 'ziyaret edeceğiz' anlamına gelen 'Nezuru' diye 'n' okuyup dedi ki: 'Dedi: Yarın ziyaret edeceğiz!' Sevinmesinden ve ferahından bayılıncaya kadar bu sözü tekrar etti. Ayıldığı zaman kendisine

'Seni cezbeye getiren nedir?' diye sorulunca şu cevabı verdi: "Ben bu şiirle Hz. Peygamber'in 'Muhakkak cennet ehli her cuma günü bir defa rablerini ziyaret ederler'[42] hadîsini hatırladım!"

Rikka[43], İbn Dirac'tan hikâye ediyor ki, İbn Dirac şöyle anlatmıştır: Ben ve İbn Futi, Dicle üzerinden Basra ile Übülle (Irak'ta bir şehir) arasından geçiyorduk. Önümüze manzarası güzel bir köşk çıktı. O köşkün balkonunda bir kişi oturuyordu. Onun huzurunda şarkı söyleyen ve şöyle diyen bir cariye vardı:

كُلَّ يَوْمٍ تَتَلَوَّنْ * غَيْرُ هٰذَا بِكَ اَحْسَنْ.

Allah yolunda bir sevgi vardır.

O sevgi benden sana verilir.

Hergün başka bir renge giriyorsun.

Böyle olmamak sana daha yakışır. (Birgün göreceksin ki, ömür geçmiş. Ölümün elçisi gelip kapıyı çalmış).

Bu manzarayı seyrederken baktık ki tatlı bir genç elinde bir kova, sırtında yamalı bir elbise cariyenin şiirini dinlemektedir. O genç dedi ki: 'Ey cariye! Allah rızası için ve efendinin hayatıyla sana yemin verdiriyorum. Okuduğun şiiri bana tekrarla!' Cariye şiiri tekrarladı. Genç şöyle dedi: 'Vallahi, cariyenin dediği tam benim Allah Teâlâ ile olan hâlimin hikâyesidir'. (Arkasından) gençten dehşetli bir uğultu çıkıp ölü olarak yere serildi!

İbn Dirac diyor ki: 'Biz kendi aramızda 'İşte bir farz-ı kifaye ile karşılaştık'. (Cenazeyi kaldırmak bize farz-ı kifayedir) dedik. Bunun için durduk. Köşk sahibi, cariyeye dedi ki: 'Sen Allah rızası için hürsün'. Sonra Basralılar gelip onun cenazesini techiz-tekfin edip cenaze namazını kıldılar. Defnedildikten sonra köşk sahibi, cemaate şöyle dedi: 'Ben sizi şahid tutuyorum ki, benim neyim varsa hepsi Allah yolunda sadaka olsun. Benim bütün cariyelerim hür olsun. Bu köşkümü de yolcular için vakfettim'. Köşk sahibi sonra sırtındaki elbiseleri çıkarıp attı. Göbeğinden aşağı bir izar,

42) Tirmizî, İbn Mâce

43) Ebu Bekir Muhammed b. Davud Dineverî Şam'ın büyük şeyhlerindendir. H. 350 senesine kadar yaşamıştır.

göbeğinden yukarı için de bir aba giydi. Çöle dalıp gitti. Halk da arkasından ağlayarak bakıyordu ve ondan sonra da kendisinden bir ses ve seda çıkmadı.

Bu hikâyeden maksat, bu şahıs vaktinin tamamını Allah Teâlâ ile olan hâlleriyle geçiriyordu. Muamelede güzel edepte sebat etmekten aciz olduğunu biliyordu. Kalbinin bir durumda durmayıp daima değişmesinden ötürü üzüntü çekiyordu. Kalbinin hak yoldan kayışı onu üzüyordu. Onun kulağına haline uygun bir şiir geldiği zaman, o şiiri Allah'tan dinliyor, sanki Allah Teâlâ ona hitap ederek şöyle buyuruyordu: 'Hergün bir renge bürünüyorsun. Oysa bunun gayrisi senin için daha iyidir'.

Kimin dinlemesi Allah'tan ise, Allah üzerine ve Allah için ise, onun için en uygunu, Allah marifetinde ilim kanununu güçlendirmektir. Allah sıfatının marifetinde bu kanunla kuvvetlice bağlı bulunmaktır. Aksi takdirde teganni dinlediği zaman kalbine Allah Teâlâ hakkında muhal olan şeyler gelecek ve onlarla kâfir olacaktır. Bu bakımdan yola yeni başlamış bir müridin teganni dinlemesinde tehlike vardır. Ancak dinlediğini Allah'ın vasfıyla ilgisi olmamak hasebiyle kendi haline yorumlarsa, o zaman tehlikeden kurtulur. Şiirde yanılmasının misali bu beytin ta kendisidir. Eğer nefsinde bu şiiri işitseydi ve bununla rabbine (c.c) hitab etseydi, hallerini sık sık değiştirmeyi -Allah korusun- Allah'a izafe etseydi o zaman kâfir olurdu. Böyle bir yanlışlık bazen tahkik ve tedkikle karıştırılmamış, mutlak ve mücerret bir cehaletten doğar. Bazen de öyle bir cehaletle oluyor ki, onu oraya bir nevi tedkik sevketmiştir! Şöyle ki: Kişi kalbinin hallerinin değişmesini, sair âlemin hallerinin değişmesini Allah Teâlâ'dan bilirse, bu hakîkattir. Çünkü Allah Teâlâ bazen kalbine *bast*, bazen *kabz* verir. Bazen nûrlandırır, bazen karartır. Bazen katılaştırır, bazen yumuşatır. Bazen taatinde sabit kılar kuvetlendirir, bazen de hak yollarından çevirsin diye şeytanı üzerine musallat eder! Bütün bunlar Allah'tandır. Oysa o insandan sık sık değişik haller sadır olur, muhakkak o zat hakkında örf ve âdette 'bu zat çeşitli görüşler sahibidir ve renkten renge giriyor' denir. Umulur ki şair şiirinden ancak sevgilisini, bazen kendisini kabul edişinde bazen reddedişinde bazen yaklaşışında bazen uzaklaşışında renk değiştirmeye nisbet etmesini kastetmiştir. İşte mânâ budur. Bunu Allah Teâlâ için düşünmek katıksız küfürdür. En uygunu Allah Teâlâ'nın yarattığını renkten renge sokup kendisinin renk

değiştirmeyi kabul etmediğini, yaratıklarını değişik hallere uğratıp kendisinin değişmediğini bilmektir. Ama kulları böyle değildir. İşte bu ilim, mürid için taklidî bir inançtan hasıl olur! Basiret sahibi bir arif için, hakikî ve keşfî bir yakînden hasıl olur. Bu ise rubûbiyyet vasıflarının acaipliklerindendir. Allah Teâlâ bozulmadan bozdurur, zaten bozulmak da Allah hakkında düşünülemez. Allah'tan başka, başkasını bulandıran ve bozan herşey bozulmadan bu vazifeyi yapamaz.

Vecd erbabından bazıları vardır ki, dehşetli sarhoşluk gibi bir hâl kendilerine galebe çalar. Dillerini itabla Allah'a uzatır, Allah Teâlâ'nın kalplere yaptığı kahr-ı ilahîsini iyi karşılamadığını açığa vurur. Çeşitli derecelerde şerefli halleri paylaştırmasını kötülerler. Zira sıddîkların kalplerini kavuşturan, inkârcıların ve mağrurların kalplerini uzaklaştıran ancak Allah'tır. Bu bakımdan Allah'ın verdiğine mâni yoktur. Menettiğini de vermeye kimsenin gücü yetmez. Geçmiş bir suçtan ötürü kâfirlerden tevfikini kesmiş değildir. Peygamberlere yardımını, tevfikini ve hidayet nûrunu geçmiş bir vesileden ötürü vermiş değildir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Gerçekten peygamberlikle gönderilen kullarımız hakkında sözümüz geçmiştir.
>
> (Saffat/171)
>
> Fakat benden şu söz gerçekleşti: 'Muhakkak cehennemi bütün (kâfir olan) cinlerle, insanlardan dolduracağım'.
>
> (Secde/13)
>
> Ama bizden kendilerine güzellik geçmiş olanlar, işte onlar cehennemden uzaklaştırılmışlardır.
>
> (Enbiya/101)

Eğer kalbine 'Neden insanlar hakkındaki Allah Teâlâ'nın geçmiş hükmü muhtelif olur? Oysa kulluk vasfında müşterektirler' şeklinde bir istifham gelirse, derhal celâl ve azâmet çadırlarından şu ihtar ile karşılaşırsın: 'Edep, hududunu geçme! Çünkü Allah Teâlâ, yaptığından sorumlu değildir. İnsanlar ise sorumludur!' Hayatımla yemin ederim ki dilinin ve zahirin edebine insanların çoğu muktedir olur. Ama sırrı bu uzaklaştırmanın istifhamından (yaklaştırma, uzaklaştırma, şaki

veya said yapma ve saâdete erdirme hususundaki zahirî ihtilaftan) uzak tutmaya -ki bu durumlar da saâdet ve şekavetin ebedi olmasıyla beraberdirler- muktedir değildir. Bu duruma ancak ilimde derinleşen âlimler güç yetirebilirler.

Bunun içindir ki Hızır rüya âleminde görüldüğünde kendisine teganni dinlemek hakkında sual soruldu. Cevap olarak dedi ki: 'Bu berrak ve saf bir durumdur. Bu durumda ancak âlimlerin ayakları kaymaz'. Çünkü teganni dinlemek kalbin esrarını tahrik eder. Gizlilerini açığa çıkarır. Kalbi, yeri gökten ayıramayacak derecede sarhoş olmuş, nerdeyse sırra karşı edep düğümünü açacak hidayetinin nûruyla ve ismetinin letafet ve inceliğiyle Allah Teâlâ tarafından korunmuş bir kul müstesnadır.

Bunun içindir ki, seleften biri şöyle demiştir.: 'Keşke biz teganni dinlemekten başabaş kurtulmuş olsaydık (yani ne lehimizde ne de aleyhimizde olsaydı)'.

Bu bakımdan bu tür bir dinlemekte, şehveti tahrik edici teganniyi dinlemekten daha tehlikeli bir durum vardır. Çünkü şehveti tahrik eden teganniyi dinlemenin en son varacağı nokta günah işlemektir. Fakat buradaki teganni dinlemenin son varacağı yanlışlık küfrün ta kendisidir!

Anlayış bazen dinleyenin hallerine göre değişir. Aynı şiiri dinleyen iki kişiye vecd hâkim olur. Oysa onlardan biri (mesela) anlayışta isabet etmiş, diğeri ise yanılmıştır veya her ikisi de isabet etmiştir. Fakat zıt ve değişik iki mânâyı anlamışlardır. Ama zıt mânâlar anlayanların değişik hallerine nisbet edildi mi, tenakuz ortadan kalkar. Nitekim Utbet'ul-Gulam şöyle diyen bir kişiyi dinler:

سُبْحَانَ جَبَّارِ السَّمَا * اِنَّ الْمُحِبَّ لَفِى عَنَا.

Göklerin cebbarı müşriklerin dediğinden münezzehtir.

Muhakkak ki aşık ve muhib, meşakkat içerisindedir.

Utbe bu kişiye 'Doğru söyledin' der. Başka biri daha bu kişiyi dinler ve 'Yalan söyledin' der. Bu manzara karşısında basiret erbabından bazıları derler ki: 'Bunların ikisi de doğru söylediler ve hak da bu basiret sahibinin dediğidir'. Zira *tasdik* daha hedefine varmamış, muradına tam ermemiş bir aşıkın sözüdür. Bu aşık,

muradına ermekten menedilmiş, menetmek ve uzaklaştırmaktan dolayı meşakkat çekmektedir. *Tekzib* ise, sevgiye arkadaş olmuş, onun yolunda çektiği zahmetlerden lezzetlenen sevgisinin ifrat derecesinde bulunduğundan ötürü o zahmetlerden menfi bir tesir kapmayan bir kimsenin sözüdür veya halihazırda muradından menedilmeyen ve gelecekteki menedilmenin tehlikesini idrak etmeyen bir aşıkın sözüdür. Onun bu sözü, ümidin onun bütün zerrelerini kaplamasından, hüsn-i zannın kalbine hâkim olmasından kaynaklanır. Bu bakımdan bu hallerin değişikliğiyle şiirin anlamı da değişik şekilde anlaşılır.

Ebu'l-Kasım b. Mervan, Ebu Said el-Harraz ile arkadaşlık yaptı. Seneler senesi teganni dinlemeyi terketti. Bir ara bir davette hazır bulundu. O davette biri vardı ve şöyle diyordu:

وَاقِفٌ فِي الْمَاءِ عَطْشَانُ وَلٰكِنْ لَيْسَ يَسْقِي.

Su içerisinde susuz olarak durmuştur.

Fakat su içirmiyor.

Bu şiiri dinledikten sonra orada hazır bulunanlar ayağa kalkıp vecd ve cezbeye kapıldılar. Ayrıldıkları zaman Ebu'l-Kasım kendilerine 'bu şiirin mânâsından ne anladıklarını' sordu. Onlar 'şerefli hallere karşı susadıklarına ve sebepler hazır olduğu halde ondan mahrum kaldıklarına' işaret ettiler. Yani 'bunu anladık' dediler. Fakat onların bu cevabı Ebu'l-Kasım'ı tatmin etmedi. Cemaat 'O halde bu şiir hakkındaki anlayışını sen söyle!' dediler. Bunun üzerine Ebu'l-Kasım dedi ki: 'Kişi şerefli haller içerisinde bulunduğunda -kerametlerle donatılmış olmasına rağmen- onlardan bir zerre dahi vermez'. Bu söz, haller ve kerametlerin ötesinde bir hakîkatin varlığına işarettir. Haller o hakîkatin öncesinde meydana gelen, kerametler onun başlangıçlarında görünen şeylerdir. Hakîkat ise, hâlâ ona varmak gerçekleşmemiştir, demektir. Ebu'l-Kasım ile o cemaatin şiirden anladıkları mânâlar arasında esasında bir fark yoktur. Ancak susamışın rütbesindeki ayrılık farkı vardır aralarında... Çünkü şerefli hallerden mahrum olan veya onlara karşı susuzluk hissetmeyen, eğer onları elde ederse, bu defa onların ötesindeki şeylere karşı susayacaktır. Bu bakımdan iki mânâ arasında anlayışta bir ayrılık yok... Aksine değişiklik, iki rütbenin arasındadır. Ebubekir Şiblî de çoğu zaman şu şiiri dinlediğinde vecde kapılırdı:

وِدَادُكُمْ هَجْرٌ وَحُبُّكُمْ قِلًى * وَوَصْلُكُمْ صَرْمٌ وَسِلْمُكُمْ حَرْبٌ.

Sizin sevginiz hicrandır. Muhabbetiniz buğzdur.

Visaliniz ayrılıktır. Anlaşmanız cenk ve harptir.

Bu şiiri, birçok yönlerden anlamak mümkündür. Onların bir kısmı hak, bir kısmı bâtıldır. O yönlerin en açığı bu mânâyı halk hakkında anlamaktır. Halbuki bunu dünyada dünyanın sırları hakkında, hatta Allah'tan başka herşey hakkında anlamaktır. Zira dünya aldatıcı ve hilecidir. Erbabını öldürücü, bâtında onlara düşman, zahirde onlara karşı sevgi gösterip sırıtan bir canavardır. Dünyadan sevgi ve sürur bakımından dolmuş bir ev varsa, o ev mutlaka ağlama ve gözyaşlarıyla dolacaktır. Nitekim bu durum haberde de varid olmuştur[44] ve nitekim Ebu Mansur Sa'lebî dünyayı vasfederek şunları söylemiştir:

Dünyadan uzaklaş! Sakın ona müşteri çıkma!

Kendisiyle evleneni öldürene müşteri olma!

Vasfediciler dünya hakkında söylemişler.

Hem de çok söylemişler.

Benim yanımda dünyanın bir vasfı vardır.

Hayatımla yemin ederim, tam dünyaya yakışır.

Dünya şaraptır. Sonu ve gayesi acıdır.

İştah çekici bir merkeptir.

Sen onu yumuşak bulduğun zaman o serkeşlik yapar.

Dünya güzel bir şahıstır. Onun zahirî güzelliği halkı tesir altına alır.

Fakat onun kötü sırları ve gizli tarafları vardır.

Eğer onlar halka görünürse çirkinlerin çirkinidir!

İkinci mânâ, şiiri Allah Teâlâ hakkında nefsinin kusurluluğuna hamletmektir. Zira kişi Allah Teâlâ'nın zatı hakkında düşündüğü zaman onun bu husustaki bilgisi cehalettir. Çünkü in-

44) İbn Mübarek, (İkrime b. Ömer'den)

sanlar hiçbir zaman Allah'ı gereği gibi takdir edememişlerdir ve edemezler. Böyle bir kimsenin taat ve ibâdeti riyadır. Zira gereği gibi Allah için itikadda bulunmamıştır. Bu kişinin sevgisi sakattır. Zira bu kişi Allah'ın sevgisi uğrunda şehvetlerinden bir tek şehveti bile bırakmamıştır. Allah Teâlâ bir kuluna hayrı irade ederse, o kuluna nefsinin ayıplarını gösterir. O kul yukarıda geçen beytin mânâsını kendi nefsinde görür. Her ne kadar gafillere nisbeten yüce mertebede ise de.... Bu sırra binaen Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

لاَأُحْصِى ثَنَاءً عَلَيْكَ اَنْتَ كَمَا اَثْنَيْتَ عَلَى نَفْسِكَ.

Yarab! Senin kendi nefsine sena ettiğin gibi, senin sena ve hamdini sayıp yerine getiremem.[45]

اِنِّى لاَسْتَغْفِرُ اللّٰهَ فِى الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ سَبْعِينَ مَرَّةً.

Muhakkak ben yirmi dört saatte yetmiş defa Allah Teâlâ'dan af talep ediyorum.[46]

Hz. Peygamber'in af talebinde bulunması, kendilerinden sonra gelecek derecelere nisbetle uzaklık dereceleri bulunan hallerden idi. Her ne kadar o haller kendilerinden önce geçmiş hallere nisbeten yakınlık sayılsalar da... Bu bakımdan hiçbir yakınlık yoktur ki, onun arkasında sonsuza kadar ikinci bir yakınlık olmasın. Zira Allah'a giden seyr-ü sülûkün yolu sonsuzdur. Yakınlığın en yakın derecelerine varmak muhaldir.

Üçüncü mânâ, hallerin başlangıçlarına bakıp onlardan razı olması, sonra onların neticelerine bakıp onları küçük görmesidir. Böyle görmesi de, o hallerde gizli bulunan birtakım gurura muttali olmasındandır. Bu bakımdan bunu da Allah Teâlâ bilir. O halde şiiri Allah Teâlâ'nın kaza ve kaderinden şikayet yönünden Allah hakkında düşünür! Böyle bir dinleyiş ise küfürdür. Nitekim bunun beyanı daha önce geçmişti. Hiçbir şiir yoktur ki, onu birkaç mân-

45) Müslim

46) *Zikir* bölümünde geçmişti.

âya hamletmek mümkün olmasın. Onu mânâlandırmak dinleyenin ilminin çokluğuna ve kalbinin saflığına göre olur.

Dördüncü hâl: Halleri ve makamları geçip Allah'tan başkasını anlamayan bir kimsenin dinlemesidir. Hatta bu kimse nefsinin hallerinden ve işlerinden bile habersizdir. Kendisi tıpkı şuhud-i aynînin denizinde kaybolup aklını şuurunu kaybeden bir kimse gibidir. Öyle kimse ki, onun hali Hz. Yusuf'un güzelliğini görüp akılları başlarından gidip, hislerini kaybedip ellerini bıçaklarla kesen kadınların haline benzer. İşte sûfîler böyle bir hali 'Fena fi'n-nefs' diye tabir ederler.

Kişi nefsinden habersiz olduğu zaman, başkasından fâni olacağı şüphesizdir. Sanki kişi herşeyden habersiz ve herşeyi kaybetmiş, sadece görünen 'Bir' kalmamıştır. Aynı zamanda kişi şuhuddan da fâni olmuştur. Zira kalp ve şuhuda baktığı ve nefsine de görünür olarak iltifat ettiği zaman, o vakit meşhud (görünen)den gafil olmuş olur. Bu bakımdan görünende garkolan bir kimsenin istiğrak halinde görünenin rüyetine iltifatı yoktur. Görmesini temin eden gözüne de iltifatı yoktur. Lezzet alan kalbine de iltifatı yoktur. Zira sarhoş bir kimsenin sarhoşluğundan, lezzetlenen bir kimsenin lezzetlenmesinden haberi olmaz!... Onun haberi sadece lezzet aldığı şeyden olur. Buna misal olarak şu temsil gösterilebilir: Birşeyi bilmek, o şeyi bilmenin bilgisine mugayir ve muhaliftir. Bu bakımdan şeyi bilen zat, şeyi bilmenin bilgisine sahip olduğu zaman şeyden yüz çevirmiş sayılır. Bu hal bazen mahlukun hakkında olur ve aynı zamanda Halikın hakkında da olabilir. Fakat çoğu zaman bu hal gelip geçer, durup devam etmez, çakan şimşek gibidir. Eğer devam ederse beşerî kudret ona güç yetiremez. Çoğu zaman beşerî kudret onun meşakkatı altında tirtir titrer ve onunla nefsi helâk olur. Nitekim Ebu Hasan Ahmed b. Muhammed Nurî bir mecliste hazır bulunduğunda, orada şu beyti dinler:

مَازَلْتُ اَنْزِلُ مِنْ وِدَادِكَ مَنْزِلاً   تَتَحَيَّرُ اْلاَلْبَابُ عِنْدَ نُزُولِهِ

Ben daimi bir şekilde senin sevginin değişik değişik konaklarına inerim ki,

O konağa iniş anında akıllar hayret ve şaşkınlık içerisinde kalır.

Bunu dinledikten sonra kalkıp vecde tutuldu. Şuursuzca çöllere dalıp bir kamış ormanına giriverdi ki, kamışlar kesilmiş, kökleri kılıçlar gibi kalmış... Orada durmadan sağa sola sallanıp koşuyordu. Sabaha kadar bahsi geçen şiiri tekrarlayıp durdu. İki ayağından ise kanlar akıyordu. İki ayağı ve bacakları şişti. Bu hâdiseden sonra birkaç gün yaşayıp öldü.

İşte bu derece, sıddîkların anlayış ve vecd derecesidir ve derecelerin en yücesidir. Zira haller üzerindeki dinleme kemâl derecelerinden kaynaklanır. Bu dereceler ise beşerî sıfatlarla katışıktır. O ise, bir nevi kusurdur. Ancak kemâl odur ki, kişi tamamen nefsinden ve hallerinden habersiz olsun. Nitekim Hz.Yusuf hâdisesinde bahsi geçen kadınların ne ellerine ve ne de bıçaklara iltifatları kalmadığı gibi... Bu bakımdan böyle bir kimse Allah için dinler, Allah ile dinler ve Allah hakkında dinler ve Allah'tan dinler.

Bu rütbe hakîkatlerin engin dalgalarına dalan kimsenin rütbesidir. Hallerin ve amellerin sahiline geçen, tevhid safasıyla birleşen, katıksız ihlasla tahakkuk eden, kendisinde asla birşey kalmayan, beşeriyeti tamamen sönüp kül olan, beşerî sıfatlara müstakil olarak bakması tamamen yok olan bir kimsenin derecesidir. Ben kişinin fenasından cesedinin yok olmasını değil, kalbinin fenasını kastediyorum.

Kalpten gayem, et ile kandan ibaret olan nesne değildir. Aksine ince bir sırdır ki, zahirî kalbe doğru onun gizli bir nisbeti vardır. O nisbetin ardında Allah'ın emrinden olan ruhun sırrı bulunmaktadır. Onu tanıyanlar tanımış, tanımayanlar ise, cahil kalmıştır. Bu sırrın bir varlığı vardır. İşte o varlığın sûreti orada hazır bulunan nesnedir. Bu bakımdan orada başkası bulunursa sanki varlık orada hazır bulunan için sözkonusudur.

Bunun misali berrak aynadır. Zira aynanın esasında bir rengi yoktur. Aksine onun rengi onda hazır bulunanın rengidir. Şişe de böyledir. Zira şişe, içinde bulunanın rengini gösterir. Şişenin rengi, içinde hazır bulunan maddenin rengidir. Esasen şişenin bir sûreti yoktur. Onun sûreti sûretleri kabul etmesidir. Onun rengi ise, renkleri kabul kabiliyetidir. Kalpte bulunan bu hakîkati, orada hazır bulunana izafeten, şairin şu şiiri açıklar:

> Cam inceldi, şarap inceldi. Biri diğerine benzedi, ayırdedilmeleri güçleşti.

Sanki şarap var, kadeh yok, sanki kadeh var, şarap yok!

Bu makam *mükaşefe* ilimlerinin makamlarındandır. Hulul ve ittihad iddiasında bulunanın hayali buradan kaynaklanarak dedi ki: *Ene'l-Hak!* Bu hayalin etrafında hristiyanların konuşması, lahut (Allah) ile nasutun (beşerin) birleşme davasındaki konuşmaları fısıldamaktadır veya nasut, lahutu bir kaftan gibi giymiştir veya nasut (beşer) lahuta (Allah'a) hulul etmiştir. Bütün bu değişiklikler, onların değişik ibarelerine binaendir. Bu ise sırf hatadır. Aynanın kırmızılığına hükmedenin yanlışlığına benzer. Ayna için böyle hükmeden karşıya bakmış orada kırmızı renk görmüş de ondan böyle hükmediyor. Bu *muamele* ilmine sığmadığından ve uygun bir bahis olmadığından dolayı, biz esas hedefe dönelim. İşte biz dinlenilenlerin anlamındaki değişik dereceleri belirttik.

II. Makam/Vecd

Vecdin hakîkati ve mahiyeti hakkında halkın uzun konuşması vardır. Halktan sûfîleri ve dinleme ile ruhlar arasındaki münasebet yönüne bakan hakîmleri kastediyorum. Bu bakımdan biz, onların sözlerinden, lafızlar ve deyimler nakledelim. Sonra oradaki hakîkati keşfetmeye çalışalım.

Sûfîlerin Sözleri

Zünnûn-i Mısrî şöyle demiştir: 'Semâ hakkın bir elçisidir. Kalpleri Hakk'a doğru sevketmek için gelmiştir. Bu bakımdan ona hakkıyla kulak kabartan ve dinleyen bir kimse hedefe varır. Nefis ve tabiatla onu dinleyen bir kimse zındıklaşır!'

Sanki Zünnun-i Mısrî vecdi, kalpleri Hakk'a doğru tahrik etmekten ibaret olarak görmektedir. Zira Hakk'ın elçisi geldiği zaman, Zünnun bunu görmüştür. Zira semâ'ya 'Hakkın elçisi' demesi de böyle gördüğünü ifade eder.

Ebu Hüseyin Dirac semâ'da gördüğü hakîkatten haber vererek şöyle demiştir: 'Vecd dinlemek anında mevcut olandan ibarettir'. Sonra devamla şunları söyledi: 'Dinlemek beni hâl ve heybet meydanlarında gezdirip bahşiş olarak bana Hakk'ın varlığını gösterdi. O da safa kadehiyle bana içirdi. Onunla rıza konaklarına vardım; vecd beni tenezzüh ve genişlik bahçesine çıkardı'.

Şiblî (bazı nüshalarda Sa'lebî) şöyle demiştir: 'Teganninin zahiri, fitnedir. İçi ise ibrettir. Bu bakımdan işareti bilen bir kimse için ibareyi dinlemek helâl olur. Aksi takdirde ibareyi dinlemek fitneyi çağırır ve insanı belaya maruz bırakır'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Teganni dinlemek marifet ehli için ruhların gıdasıdır. Çünkü teganni diğer amellerden incelip gizlenen bir vasıftır. İnceliğinden ötürü tabiatın inceliğiyle, saflığıyla idrak olunur'.

Amr b. Osman el-Mekkî şöyle demiştir: 'Vecdin keyfiyeti hiçbir ibare ile anlatılamaz. Çünkü vecd, yakın ve mü'min kulların nezdinde Allah'ın bir sırrıdır'.

Seleften biri şöyle demiştir: 'Vecd Hak'tan keşiflerdir'.

Ebu Said b. Arabî şöyle demiştir: '*Vecd*, perdenin kaldırılması, murakıbın müşahedesi, anlayışı, huzur-u gaybın mülahaza ve gözetmesi, sırrın muhadesesi, gaybın ünsiyetidir. Sen sen olduğun için vecd senin faniliğindir'.

Yine şöyle demiştir: '*Vecd* Allah marifetinde ihtisas sahibi kılınanların derecelerinin ilkidir. Gaybı tasdik etme mirasıdır. Onlar vecdi zevk edip vecdin nûru kalplerinde parladığı zaman her şek ve şüphe kalplerinden sökülür'.

Yine şöyle demiştir: 'Vecd perdeleyen nefsin ilgi ve sebeplerle alâkadar olmasının eserlerinin görünmesidir. Zira nefis, sebepleriyle perdelidir. Sebepler kesildiği zaman zikir hulûsa erdiği, kalbin ayıldığı, incelip saflaştığı ve kalpteki va'z u nasihat karar kıldığı, kalp münâcaatın yakın bir yerine indiği, muhatap edindiği, dinleyen kulak, hazır olan kalp, zahir olan sır ile hitabı dinlediği zaman, işte o zaman boş bulunduğu şeyi müşahede eder. Müşahede edilen o şey vecddir. Çünkü kalbin yanında yok olan birşey var olmuştur. (*Vecd* de bu demektir)'.

Vecd odur ki, korkutucu bir hatırlamanın, heyecan verici bir korkunun, herhangi bir kayıştan ötürü bir serzenişin veya latife ile bir konuşmanın veya bir faydaya işaret etmenin, kaybolan bir şevkin üzüntüsünün, geçmiş zamandan dolayı pişmanlığın meydana gelmesi, vacibe çağırıcının veya sır ile münâcaatın bulunduğu bir zamanda mevcut olan şeye *vecd* denir. *Vecd* demek zahiri zahirle, bâtını bâtınla, gaybı gaybla, sırrı sır ile

karşılaştırmak, lehinde olanı aleyhinde olanla ortaya çıkarmak demektir. *Vecd*, senin elde etmek için gayret sarfetmeni gerektiren ve daha önce yazılan şeydendir. Bu bakımdan bu senden olduktan sonra senin için yazılır. Kıdemsiz kıdemin sabit olur. Zikirsiz zikrin karar bulur. Zira nimeti ilk başta veren, seni sevk ve idare eden O'dur. Bütün işler O'na döner. İşte bu *vecd* ilminin görünür tarafıdır.

Sûfîlerin *vecd* hakkında bu tür konuşmaları oldukça çoktur.

Hükemanın Sözleri

Onlardan biri şöyle demiştir: 'Kalpte şerefli bir fazilet vardır. *Nutk* (konuşmak) kuvveti onu lafızlarla çıkarmaya güç yetiremez. Bu bakımdan nefis onu tegannilerle çıkartır. O belirince nefis sevinir ve ona karşı atılır. Bu bakımdan nefisten dinleyiniz. Onunla münâcaat ediniz. Zahirîlerin münâcaatını terk ediniz'.

Bazıları da şöyle demişlerdir: '*Semâ*'nın neticeleri, görüş ve düşünceden aciz olanı harekete geçirmek, fikirlerden uzaklaşanı düşünce sahasına çekmek, yorulmuş zihin ve görüşleri keskinleştirmektir ki kaybettikleri geri gelsin, acizliği kuvvet bulsun, bunalmışlığı durulsun. Her görüş ve niyet de alabildiğine yürüsün. Bazen isabet, bazen de yanlışlık yapılsın. Gelsin, tehir olmasın'.

Başka biri de şöyle demiştir: 'Fikir belli olan ilme götürdüğü gibi, dinlemek de kalbi ruhanî âleme götürüp kapısını çaldırır'.

Başka birine nağme ve vuruşların vezninin ahenginde azalarının tâbii olarak hareket etmesinin sebebi sorulduğunda şöyle demiştir: 'Bu aklî bir aşktır. Aklî aşık ise iskeletin bir parçası olan dil ile maşukunu çağırmaya muhtaç değildir. Aksine onu, gülümsemekle sevindirir ve münâcaatta bulunur. Göz kırpmakla kirpiklerin ince hareketleriyle, kaşlarla ve işaretlerle münâcaat eder. Bütün bunlar konuşurlar ve birer ruhanîdirler. Hayvaniyete mensup olan aşık ise iskelete ait olan mantığı kullanır ki, o mantıkla zayıf şevkinin zahirini ve semeresini tabir edebilsin. Zayıf aşkını ifade etsin'.

Başka biri de şöyle der: 'Üzülen bir kimse nağmeleri dinlesin. Zira üzüntü nefse girdiği zaman nûrunu söndürür. Nefis sevindiği zaman nûru parlar. Sevinmesi görünür. Bu bakımdan ka-

bul edende kabuliyet miktarınca iştiyak görünür. Bu ise kalbin saflığı, hile ve dünya kirlerinden temiz olması miktarınca takdir edilir'.

Semâ ve *vecd* hakkında söylenilen sözler pek çoktur. Hepsini zikretmek sûretiyle çoğaltmanın hiçbir mânâsı yoktur. Bu bakımdan biz vecdin neden ibaret olduğunu anlatmaya çalışalım. Vecd semâ'nın neticesi olan bir halden ibarettir. Vecd semâ'nın akabinde hakkın yeni gelen bir elçisidir. Dinleyen nefsinde onu görür. O hâl ise iki kısımdan uzak ve boş değildir: Zira o hâl ya mükaşefe ve müşahedelere dönüşecektir -böyle bir hâl ilim ve ikazlar türünden ve nevindendir- veya o hâl ilimlerde olmayan şevk, korku, üzüntü, ızdırap, sevgi, esef, pişmanlık, açıklamak ve durgunluk gibi olan ve ilimlerden olmayan hâl ve değişimlere dönüşür. Bütün bu halleri, teganninin dinlenmesi kabartır ve takviye eder. Eğer dinlemek, zahiri tahrik etmekte tesir etmeyecek veya teshir etmeyecek veya hali değiştirmeyecek kadar zayıf ise, veya âdetinin hilafına hareket eder veya gelir veya nazardan, nutuktan ve hareketten, âdetinin hilafı üzerine sükûnet bulursa, o zaman onun ismine *vecd* denilmez.

Eğer zahirin üzerine tebellür ve terettüb ederse, buna *vecd* denir. Zahiri değiştirmesi ve tahrik etmesi gelişinin kuvveti hasebiyle ya zayıf veya kuvvetli olacaktır. Zahirin bozulması ve değişmeden korunması, vecde tutulan kişinin kuvveti ve azalarını zapt u rapt altında bulunduracak kudreti nisbetindedir. Bazen *vecd*, bâtında güçlenir. Sahibi güçlü olduğu için zahirde bir değişme meydana gelmez. Bazen de gelenin zayıflığı ve tahrik etmesinin az olmasından ötürü açığa çıkmaz ve görünmez. Çünkü birleşme düğümünü çözmeye kudreti yoktur! Birincinin mânâsına Ebu Said b. Arabî işaret etmiştir. Zira *vecd* hakkında şöyle demiştir: 'Vecd kontrol edenin müşahedesi, anlayışın huzuru ve gaybın mülahazasıdır'. Bu bakımdan *semâ*'dan önce keşfolunmayan bir eserin keşfine *semâ* sebep olabilir. Zira keşif birkaç sebeple meydana gelir. O sebeplerden birisi ikaz etmektir. Teganni dinlemek ise kişinin teganniden önce haklarında gafil bulunduğu birçok işe dikkatini çekip ikaz edicidir.

O sebeplerden biri de hallerin değişmesi, nefsinde müşahede ve idrak etmesidir. Zira halleri idrak etmek de vecdin gelmesinden önce malum olmayan birçok işin izahını ifade eden bir tür ilimdir.

O sebeplerden biri de kalbin saflığıdır. *Semâ* kalbin tasfiyesinde müsbet tesir ve etki yapar. Kalbin tasfiyesi ise keşfe sebep olur.

O sebeplerden biri de *semâ*'nın kuvvetiyle kalbin coşmasıdır. Bu bakımdan kalp, bu coşuştan ötürü, o kuvvetten önce aciz olduğu şeylerin müşahedesine kuvvet kazanır. Nitekim devenin, sürücüsünün nağmelerini dinlemeden önce taşıyamadığı yükü, nağmeler sayesinde taşımaya muktedir olduğu gibi... Kalbin ameli daima keşfetmek ve melekut âleminin sırlarını mülahaza edip düşünmektir. Nitekim devenin de ameli ağır yükleri taşımak olduğu gibi.. Bu bakımdan bu sebepler vasıtasıyla *semâ* keşf'e sebep olur. Hatta kalp saflığa kavuştuğu zaman, çoğu kere müşahede sûretinde hak kendisine görünür veya manzum bir lafzın içinde kulağına gelir ki -eğer insan uyanıkken duyulursa- bu *hatıf* (gaibden gelen ses) diye tabir edilir... Eğer uyku halinde duyulursa, *rüya* diye tabir edilir. Bu ses nübüvvetin (peygamberliğin) kırkaltı parçasından bir parçadır. Bunun tedkik ve tahkiki muamele ilminin dışındadır. Nitekim Muhammed b. Mesruk el-Bağdadî şöyle demiştir: 'Cahiliye günlerimde bir gece sarhoş olduğum halde çıktım. Ben o anda şu şiiri terennüm ediyordum

بِطُورِ سَيْنَاءَ كَرْمٌ مَامَرَرْتُ بِهِ   اَلاَ تَعَجَّبْتُ مِمَّنْ يَشْرِبُ الْمَاءَ

Tur-i Sina'da bir üzüm bağı var ki oraya uğradığında

O üzüm sularını bırakıp, su içen kimseye şaşarım!

O anda birinin şöyle dediğini duydum: 'Cehennemde bir su var ki o suyu içenlerin içinde barsak denen birşey bırakmaz!'

Muhammed b. Mesruk diyor ki: 'Bu söz benim tevbemin, ilim ve ibadete yönelmemin sebebi oldu'.

İşte teganni bir kalbin tasfiyesine nasıl tesir etti ki, cehennemin sıfatı hakkında hakîkat kendisine belirip anlaşılır, vezinli bir lafzın içinde tahakkuk etti ve bu lafız onun zahiri kulağına gelip girdi.

Müslîm Abadanî şöyle demiştir: Bir ara Salih el-Merî, Utbet'ul-Gulam, Abdülvahid b. Zeyd ve Müslîm el-Esvarî yanımıza geldiler. Deniz sahilinde konakladılar. Ben bir gece onlar için yemek

hazırladım. Onları yemeğe davet ettim, onlar da geldi. Yemeği önlerine getirdiğim zaman, bir şair sesini yükselterek şu beyti okudu:

وَتُلْهِيكَ عَنْ دَارِ الْخُلُودِ مَطَاعِمُ وَلَذَّةُ نَفْسٍ غَيُّهَا غَيْرُ نَافِعٍ.

Ebediyyet evinden, yemekler seni meşgul mü ediyor?

Kılavuzluğu fayda vermeyen nefsin lezzeti seni meşgul mü ediyor?

Ravi der ki: 'Utbet'ul-Gulam bağırarak düşüp bayıldı. Diğerleri ise, ağlamaya başladılar. Ben yemeği önlerinden kaldırdım. Allah'a yemin ederim onlar o yemekten bir lokma dahi tatmadılar'.

Nitekim kalbin saflığı halinde gaibden ses duyulur ve göz ile Hızır'ın sûreti görülür. Zira Hızır, kalp sahiplerine çeşitli sûretlerde görünür. Böyle bir durumda da melekler peygamberlere temessül edip görünürler. Ya sûretlerinin hakîkati veya sûretlerini bazı yönlerden hikaye eden bir misal üzerine... Nitekim Hz. Peygamber (s.a) iki defa Cibril'i esas sûretinde gördü ve Cebrail'in bütün gökleri doldurduğunu haber verdi. Allah Teâlâ'nın va'd-i ilahîsi budur:

Ona kuvvetleri pek çok olan (Cebrail) öğretti. Öyle ki, görünüşü güzel olup hemen hakikî şekli üzere doğruldu. O (Cebrail) yüksek ufukta idi.

(Necm/5-7)

Saflıktan olan bu hallerin benzerinde, kalplerde gizli olanlara ulaşılır. Bazen bu ıttıla *teferrüs* diye tabir edilir. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِتَّقُوا فِرَاسَةَ الْمُؤْمِنِ فَإِنَّهُ يَنْظُرُ بِنُورِ اللّٰهِ تَعَالٰى.

Mü'min bir kimsenin ferasetinden sakınınız. Çünkü o, Allah'ın nûruyla bakar.[47]

---

47) Tirmizî

Hikâye ediliyor ki, ateşperestlerden birisi müslümanlar arasında gezerek, Hz. Peygamber'in (s.a), 'Mü'minin ferasetinden çekininiz' hadîsinin mânâsını soruyordu. Müslümanlar ona kendi bilgilerine göre tefsirini söyledikleri halde o bir türlü ikna olmuyordu. Bu hâl, sûfîlerden bir şeyhe varıncaya kadar devam etti. O şeyhe varıp bu hadîsin mânâsını sordu. Şeyh kendisine şöyle cevap verdi:

- Elbisenin altında bağlamış bulunduğun zünnarı çekip atmandır.

- Evet doğru söyledin! İşte mânâsı budur!

Böylece müslüman oldu ve 'İşte şimdi anladım ki, sen mü'minsin ve senin imanın haktır' dedi.

İbrahim Havas şöyle anlatır: Bağdad'da camide fakirlerden bir cemaatin arasında bulunuyordum. O esnada güzel kokulu, güzel yüzlü bir genç geldi. Arkadaşlarıma dedim ki: 'Bu gencin yahudi olduğu kalbime geliyor'. Aralarında bulunduğum cemaat o genç hakkındaki söylediğim sözden hoşlanmadılar. Sonra ben çıktım. O genç de çıktı. Sonra o genç onlara geri döndü ve 'Şeyh benim hakkımda ne söyledi?' diye sordu. Onlar kalbi kırılmasın diye birşey söylemediler. Fakat genç ısrar etti. Sonunda gence 'Senin yahudi olduğunu söyledi' dediler. Bu konuşmadan sonra genç bana geldi. Elimi başımı öpüp müslüman oldu ve şöyle dedi: "Biz (yahudiler) kitaplarımızda *Sıddîk*'ın ferasetinin yanlış çıkmayacağını okuyoruz. Ben müslümanları imtihan etmeyi düşündüm ve dedim ki; 'eğer müslümanlar içerisinde sıddîk bir kimse varsa, muhakkak şu taifenin içindedir'. Çünkü bu grup Allah'ın kelâmını okuyorlar. İşte bu niyetle ben sizi denemek maksadıyla geldim. Şeyh benim durumuma muttali olup hakkımda ferasetini kullandığı zaman anladım ki, o sıddîktır". Ravi der ki, bu genç daha sonra iman edip sûfîlerin büyüklerinden oldu.

لَوْلاَ اَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِى اٰدَمَ لَنَظَرُوا اِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاءِ.

Eğer şeytanlar Ademoğulları'nın kalpleri etrafında gezmeseydiler, muhakkak ki, onlar göklerin melekut âlemini seyredebileceklerdi.[48]

48) *Oruç* bölümünde geçmişti.

Şeytan kalpler kötü sıfatlarla dolu ise, onların etrafında dolaşır! Çünkü böyle kalpler, şeytanın ve ordusunun merası ve otlağıdır. Kalbini bu sıfatlardan arındıran bir kimsenin ise kalbinin etrafında şeytan gezmez. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Ancak içlerinden ihlasa sahip mü'minler müstesna.

(Hicr/40)

Benim hâlis kullarıma karşı senin bir gücün yoktur. Sen ancak sana uyan azgınlar(ı saptırabilirsin).

(Hicr/42)

Semâ kalbin saflaşmasına sebeptir. Kalp o saflık vasıtasıyla hakkın avlanması için kullanılan bir ağdır. Gelecek rivayet buna işaret eder: Zünnun-i Mısrî Bağdad'a vardı. Sûfîlerden bir grup beraberlerinde şarkıcı biri olduğu halde ziyaretine geldiler. Şarkıcının kendilerine bir şeyler okuması için izin vermesini istediler. Zünnûn izin verdi:

صَغِيرُ هَوَاكَ عَذَّبَنِي   فَكَيْفَ بِهِ اِذَا احْتَنَكَا

وَاَنْتَ جَمَعْتَ فِي قَلْبِي   هَوًى قَدْ كَانَ مُشْتَرَكًا

اَمَا تَرْثِي لِمُكْتَئِبٍ   اِذَا اَضْحَكَ الْخَلِيُّ بَكَى

Senin küçük aşkın bana azap verdi!

Acaba o aşk geliştiği, kalbimi istila ettiği zaman ne yapacak?

Sen daha önce ortak olan bir aşkı benim kalbimde topladın.

Acaba üzüntüsüz bir kimsenin güldüğü zaman, ağlayan mahzun bir kimse için hiç şefkatin yok mu?

Bu sözleri söyledikten sonra Zünnûn-i Mısrî yerinden fırladı, ardından yüzü üstü yere yığıldı. Sonra bir kişi yerinden zıpladı. Zünnûn o kişiye şöyle hitap etti: 'Kalktığında O seni görür'. Bu söz üzerine kişi oturdu. Zünnûn Allah'ın inayetiyle o kişinin kalbine muttali oldu. Onun zoraki şekilde vecde kendisini kaptırmak istediğini bildi ve böyle yapmamasını ihtar ederek, ona 'Allah için değil de başka birşey için kalktığın zaman seni gören Allah senin

hasmın olacaktır' hakîkatini bildirdi. Eğer kişi bu kalkışında doğru olsaydı, muhakkak gerisin geri oturmazdı. Bu bakımdan böylece vecdin semeresi keşiflere ve hallere dönüşüverdi.

Keşif ve hallerin herbiri, insanoğlu onlardan uzaklaştığı zaman tabir etmesi mümkün olmayan ve tabir etmesi mümkün olan diye kısımlara ayrılır. Umulur ki, sen hakîkatini bilmediğin bir hâli veya ilmi uzak göresin ki bu ilmin hakîkatini izah etmek mümkün değildir. Bu bakımdan sen onu uzak görme! Çünkü sen en yakın durumlarında bile varlığına ve hak olduğuna dair birçok delilller görüyorsun.

İlme gelince, nice fakîhler vardır ki, sûrette birbirine benzer iki mesele kendisine arzolunur. Fakîh zevkiyle bu iki meselenin arasında hükümde fark olduğunu idrak eder. Fakat fakîhe bu farkın yönünü birleştirmekte yardımcı olmaz, velev ki fakih insanların en beliği olan bir kimse olsun. Bu bakımdan o fakih ancak zevkiyle farkı idrak eder, fakat o farkın tabir ile belirtilmesi kendisi için mümkün değildir. Fakihin 'farkı idrak etmesi' bir ilimdir. Zevk ile o ilimi kalbinde bulur ve o ilmin kalbine doğmasının bir sebebi olduğundan ve onun Allah nezdinde de bir hakîkati olduğundan şüphe etmez. O hakîkati haber vermek, kendisi için mümkün değildir. Fakat bu imkansızlık lisanındaki kusurdan ileri gelmez. Aksine mânânın esasında ibarenin yetişebileceğinden daha ince olduğundandır! Daima zor meseleleri mütalaa edenler bu kadarını idrak etmişlerdir.

Hale gelince, nice insan vardır ki sabahladığı vakitte, kalbinde 'kabz' veya 'bast' idrak eder. Fakat bir türlü onun sebebini bilemez. Bazen de bir insan birşey hakkında düşünür. O düşünce onun nefsinde bir eser meydana getirir. Dolayısıyla o sebebi unutuverir. O eser ise, nefsinde baki kalır ve onu hisseder. Bazen de hissettiği hâl, sevgiyi gerektiren bir sebep hakkında düşündüğünden ötürü nefsinde görünen bir sevinç olur veya bir üzüntü olur ki esas hakkında düşünüleni unutur ve fakat onun eserini hisseder.

Bazen de hâl garip bir hâl olur ki, sürur ve üzüntü lafızları onu ifade etmekten aciz kalırlar. Maksudu tam mânâsıyla belirten bir ibare bulunmaz ki onunla ifade edilsin. Vezinli şiir ile vezinli şiirin zevki o şiir ile vezinli olmayan kelâmın arasındaki farkı ancak bir kısım insanlar bilir, diğer bir kısmı bilmez. Bu öyle bir haldir ki, ancak zevk sahibi bunu idrak eder. Hem de şüphesi kalma-

yacak derecede idrak eder. Bu halden, vezinli konuşmak ile rastgele konuşmanın arasındaki ayrılığı kastediyorum. Bu bakımdan zevki olmayan bir kimse, o kelâmla kastettiğini açığa kavuşturacak tabir imkânından mahrumdur. İşte nefiste böyle garip haller vardır. Bunlar o hallerin vasıflarıdır. Hatta, korku, üzüntü ve sürurdan ibaret olan meşhur mânâlar, ancak mânâsı anlaşılan bir teganninin dinlenilmesinden hasıl olur.

Evtar (telli sazlar) ve mânâsı anlaşılmayan diğer nağmelere gelince, onlar ancak nefiste acaip bir tesir bırakırlar. O tesirlerin acaipliklerini anlatmak mümkün değildir. Bazen onlara şevk tabiri yakıştırılır. Fakat o 'şevk' ki sahibi 'müştak'ı tanımıyorsa acaibin ta kendisidir. Kalbi telli sazı, şahin ve benzerini dinlemekle harekete gelen bir kişi ise, neye müstehak olduğunu idrak edemez. Ancak nefsinde bir 'hâl' hisseder! Sanki o hâl kendisinin bilmediği bir 'işi' ister. Hatta böyle bir durum halk tabakasında bile vaki olur. Kalbine ne bir insanın ne de Allah Teâlâ'nın sevgisi hâkim olmayan kimseler dahi bu hale tesadüf ederler. İşte bunun bir sırrı vardır. Her 'şevk'in iki 'rükn'ü vardır: Birinci rükn müştakın sıfatıdır. Bu da aşık ile maşukun bir tür münasebetidir. İkincisi, maşukun marifeti ve ona varmanın sûretinin marifetidir. Eğer şevkin varlığına sebep olan sıfatlar, maşukun sıfatını bilmek de mevcut ise bu takdirde durum apaçıktır. Eğer maşuk bilinmez fakat teşvik edici sıfat bulunursa ve o sıfat kalbini harekete geçirip ateşini alevlendirirse böyle bir durum şüphesiz ki dehşet ve hayreti doğurur. Eğer bir insan, kadın görmeksizin, cima nedir bilmeksizin tek başına bir yerde yetişirse, sonra ergenlik çağına varıp şehvet kendisine galebe çalarsa, mutlaka bu kimse, nefsinin şehvet ateşini hisseder. Fakat cinsî münasebete iştiyak duyduğunu bilmez. Çünkü cinsî ilişkinin sıfatını ve kadının vasıflarını bilmez. İşte böylece insanoğlunun nefsinde en yüce âlem ile bir münasebet vardır. *Sidret'ül-Münteha*'da ve *Firdevs-i Âlâ*'da va'dedilen lezzetlerle bir ilgisi vardır. Fakat insanoğlu bunlardan sıfat ve isimleri hayal edebilir. Tıpkı cinsî ilişkinin lafzını ve kadının ismini duyup hayatında hiçbir kadının şêklini ve hiçbir erkeğin sûretini, hatta aynada kendi nefsinin sûretini görüp de onunla mukayese yapabilmekten mahrum olan bir kimse gibi...

Bu bakımdan teganni dinlemek şevki tahrik eder. İfrat derecede cehalet, dünya ile meşgul olmak kişiye nefsini dolayısıyla rabbini unutturmuştur. O halde kalbi, kendisinin bilmediği birşeyi

kendisinden istiyor demektir. Dolayısıyla dehşete kapılıp hayrete giriftar olur. Çalkalanıp sallanır. Tıpkı kurtuluş yolunu bulamayan ve boğulmak üzere olan bir kimse gibi.. Bu ve buna benzer hallerin hakîkatlerinin tamamı idrak edilmeyen hallerdendir. Bu hallerle sıfatlanmış bir kimsenin bunları izah etme imkanı yoktur. Bu bakımdan vecdin açıklaması mümkün olan ile açıklaması mümkün olmayan kısımlara ayrılması böylece ortaya çıkmış olmaktadır.

Vecd'in Kısımları

Vecd de *hacim* (tekellüfsüz gelen) ve *mütekellef* (zorla gelen) diye iki kısma ayrılır. Bu son kısma *tevâcud* ismi de verilir. Bu zoraki *tevacud*'un bir kısmı kötüdür. *Kötü* olan kısmı, kendisiyle riya ve iflasla beraber şerefli hallerin açıklaması kastolunan kısımdır. Bir kısmı da mahduddur. O da şerefli halleri çağırmak, hile yoluyla çalışıp celbetmek için vecde tevessül etmektir! Zira çalışmanın şerefli hallerin kazanılmasında tesiri vardır. Bunun içindir ki Hz. Peygamber (s.a) Kur'an okuyup ağlaması gelmeyen bir kimseye 'kendisini ağlar ve üzüntülü göstermesini' emretmiştir. Çünkü bu hallerin, bazen başlangıçlarında zorakilik vardır. Fakat sonradan, bilfiil tahakkuk ederler. Tekellüf zorla getirilen halin sonunda kişide tabiileşmesine nasıl sebep olmasın' Oysa Kur'an'ı öğrenen bir kimse önce onu 'zorla' hıfzeder. Tam düşünmekle, zihnini hazır etmekle beraber onu 'zorla' okuyabilir Sonra Kur'an okumak onun dilinin daimi bir âdeti haline gelir Hatta kalbi gafil olduğu halde, ister namazda ister başka yerlerde dili kendi kendine Kur'an okur. Bazen surenin tamamını okuyup sonuna vardığı zaman adam kendine gelir ve bilir ki, bu sureyi gaflet halinde okumuştur.

Yazar da böyledir. Başlangıçta zorlukla yazar, sonra eli yazıya alışır. Yazmak onun için tabiileşir. Kalbi başka birşey düşünürken ve tamamen kendisini o şeyi düşünmeye kaptırdığı halde eli birçok sayfa yazar. Bu bakımdan nefsin ve azaların yüklendiği bütün sıfatları elde etmenin yolu ancak tekellüf ve zorluktan geçer. Başta tasannu yapar, sonra âdet ile kendisi tabiileşi İşte seleften birinin 'Âdet beşinci bir tabiattır' demekten maksat budur. Böylece şerefli hallerde olmadıkları zaman, ümitsiz olma uygun değildir. Aksine teganni dinlemek ve başka yollar başvurmak sûretiyle onlara sahip olmak için çeşitli zorlukları d

nemesi gerekir. Zira âdetler cümlesinden olarak görülmüştür ki, biri bir şahsa aşık olmak ister. Fakat bir türlü kalbinde onun sevgisi yoktur. Buna rağmen nefsinde onu anlar, ona daimi bir şekilde bakar ve güzel vasıflarını görür. Ona aşık oluncaya kadar, onun güzel ahlâklarını nefsinde hazır bulundurur. Böylece kendi iradesinin sınırını aşacak kadar kalbinde bunu yerleştirir, fakat bundan sonra ondan kurtulmak istese de artık kurtulamaz.

İşte Allah Teâlâ'nın sevgisi ve onun mülâkatına karşı duyulan şevk de böyledir. O'nun kahrından korkmayı ve diğer şerefli halleri insan kaybettiği zaman bu hallerle sıfatlanmış kimselerin meclislerinde oturmak sûretiyle onların hallerini müşahede etmek, sıfatlarıyla nefsini güzelleştirmek, teganni dinlerken onlarla beraber oturmak, Allah'a yalvarış ve duada onların beraberinde bulunmak sûretiyle kendisini zorlayıp yitirdiği o sıfatları kazanmaya çalışmalı ve Allah Teâlâ'dan bunların sebeplerini kendisine kolaylaştırmak sûretiyle o hali kendisine nasip etmesini dilemelidir.

Salihler, korkanlar, iyilik yapanlar, Allah'a iştiyak duyanlar ve kalbi huşu ve huzur içinde bulunanlarla oturmak bu halin olmasının sebeplerindendir. Bu bakımdan bir şahısla oturan bir kimseye, farkında olmadan o şahsın sıfatları sirayet eder. Sevgi ve diğer hallerin sebeplerle kazanılmasının imkânlarına Hz. Peygamber'in (s.a) şu duası delâlet eder:

اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنِى حُبَّكَ وَحُبَّ مَنْ اَحَبَّكَ وَحُبَّ مَنْ يُقَرِّبُنِى اِلٰى حُبِّكَ.

Ey Allahım! Bana kendi sevgini ve seni sevenin sevgisini ve beni senin sevgine yaklaştıranın sevgisini rızık olarak ihsan et.[49]

İşte görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a) sevginin istenmesi hususunda duaya başvurmuştur. Buraya kadar vecdin keşiflere ve hallere ayrılmasının izahı ile ifade edilmesi mümkün olan ve olmayana ayrılmasının ve zorla elde edilen ile tabî olarak elde edilen kısma ayrılmasının açıklaması yapılmıştır.

İtiraz: Bu vecde tutulanlar neden Kur'an'ı dinledikleri zaman vecde kapılmıyorlar? Oysa Kur'an Allah'ın kelâmıdır. Fakat teganni anında vecde kapılıyorlar. Oysa teganni şairlerin kelâmıdır.

---

49) *Dualar* bölümünde geçmişti.

Eğer hakîkaten vecd iddia edildiği gibi, Allah'ın lütfundan gelen bir hakîkat olsaydı, şeytandan gelen bir bâtıl olmasaydı muhakkak ki ancak yaratıkların sevgisinden, mahlukun aşkından gelen bir vecd olurdu.

Cevap: Hakîkî vecd Allah Teâlâ'nın sevgisinin çokluğundan ve salikin doğru iradesinden ve Allah ile kavuşmanın şevkinden kaynaklanır. Böyle bir vecd Kur'an'ın dinlenilmesiyle harekete geçmeyen vecd ise, ancak yaratıkların sevgisinden, mahlukun aşkından gelen vecddir. Nitekim 'İyi bilin ki Allah'ın zikriyle kalpler itminana kavuşur' ve 'Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer, ikişerli bir kitap halinde indirdi. Rablerinden korkanların derileri ondan ürperir. Sonra derileri de, kalpleri de Allah'ın zikrine yumuşar' (Zümer/23) ayetleri de buna delâlet eder.

Dinlemenin sonunda, dinlemekten ötürü nefiste oluşan herşey vecd'dir. Bu bakımdan nefisteki itminan, ürperme, korku, kalbin yumuşaması, bütün bunlar vecddir.

> Mü'minler o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman kalpleri korkar.
>
> (Enfal/2)
>
> Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağın üzerine indirseydik kesinlikle o dağın Allah korkusundan paramparça olduğunu görürdün!
>
> (Haşr/21)

Bu bakımdan korku ve huşû, hallerin türünden olan bir vecddir. Her ne kadar keşifler kabilinden olmasa da... Fakat bazen keşiflerin sebebi olur. Bu sırra binaen Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Kur'an'ı seslerinizle süsleyin'.[50]

Hz. Peygamber Ebu Musa el-Eş'arî hakkında şöyle demiştir 'Ona Âl-i Dâvud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir'.[51]

Kalp sahiplerinin Kur'an'ı dinledikleri zaman vecde kapıldıklarına delâlet eden hikayelere gelince, bunlar çoktur Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

50) *Kur'an Tilaveti* bölümünde geçmişti.

51) *Kur'an Tilaveti* bölümünde geçmişti.

شَيَّبَتْنِى هُودٌ وَاَخَوَاتُهَا.

Hûd suresi ve kardeşleri bulunan diğer (sureler) beni ihtiyarlattı.[52]

Zira ihtiyarlık korku ve üzüntüden olur. Bu ise vecdin ta kendisidir. Rivayet ediliyor ki, İbn Mes'ud (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a) huzurunda Nisa sûresini okudu. 'Her ümmetten birer şahid getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahid yaptığımız zaman bakalım kâfirlerin hali ne olacak?' ayetine vardığı zaman Hz. Peygamber İbn Mes'ud'a 'yeter!' dedi. Hz. Peygamber'in iki gözünden yaşlar akıyordu.

Başka bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber (s.a) şu ayeti okuyunca (veya Hz. Peygamber'e okununca) bağırarak yere düşmüştür:

> Zira bizim yanımızda bukağılar ve (içine girecekleri) bir ateş, boğaza takılıp kalan bir yiyecek ve ayrıca bir azap da vardır.
>
> (Müzemmil/12-13)

Yine bir başka rivayette Hz. Peygamber'in şu ayeti okuyup ağladığı bildirilmektedir:

> Eğer onlara azap verirsen, muhakkak ki onlar senin kullarındır.
>
> (Mâide/118)

Hz. Peygamber (s.a) bir rahmet ayetini okuduğu zaman, dua eder ve sevinirdi. Sevinmek ise vecdin ta kendisidir. Allah Teâlâ vecd ehlini Kur'an ile överek şöyle buyurmuştur:

> Peygambere indirileni dinledikleri zaman hakkı anladıklarından ötürü gözlerinin yaşla dolup boşaldığını görürsün. Onlar şöyle derler: 'Ey rabbimiz! İman ettik! Şimdi bizi şehâdet getirenlerle beraber yaz'.
>
> (Maide/83)

---

52) Tirmizî

Rivayet ediliyor ki, Hz. Peygamber (s.a) göğsü kaynayan kazan gibi ses çıkardığı halde namaz kılardı.[53] Kur'an ile sahabe ve tabiinin vecde kapılması hakkında nakledilen hâdiseler çoktur. Onların bir kısmı Kur'an'ı dinlediği zaman gayr-i ihtiyari olarak bağırırdı. Bir kısmı ağlar, bir kısmı bayılırdı. Hatta bir kısmı da vefat etmiştir.

Rivayet ediliyor ki, Zürare b. Ebî Evfa[54] Rakkâ şehrinde halka imamlık yapıyordu. Bir ara 'Sur'a üfürüldüğü zaman' (Müddessir/8) ayetini okudu. Gayr-ı ihtiyari olarak bağırdı ve mihrabda düşüp öldü.

Hz. Ömer (r.a) birinin 'Muhakkak ki, senin rabbinin azabı vaki olacaktır. Ona mâni olacak hiçbir kuvvet yoktur' ayetini okuduğunu işitti. Dehşetli bir ses çıkararak yere yuvarlanıp bayıldı. Evine götürüldü. Bir ay kadar hasta yattı.

Tabiinden Ebu Cerir'in yanında Salih b. Beşir el-Merî Kur'an okudu, bu zat bağırdı ve düşüp öldü.

İmam Şâfiî (r.a) bir hafızın 'Bugün o gündür ki, konuşamazlar ve kendilerine özür dilemek için de izin verilmez' ayetini okuduğunu işitti. Derhal düşüp bayıldı.

Ali b. Fudayl 'İnsanların rabb'ul-âlemîn'in huzuruna kalktıkları gün..' (En'am/83) ayetini okuyan birini dinledi, derhal düşüp bayıldı. Babası Fudayl b. İyaz ona şöyle hitap etti: 'Allah Teâlâ senden bildiğini senin için kabul eylesin'.

Selefin bir cemaatinden de bu tür menkıbeler nakledilmiştir. Sûfîler de böyle idi. Zira Şiblî Ramazan'ın bir gecesinde mescidde, imamın arkasında namaz kılıyordu. İmam 'Yemin olsun ki, eğer dilesek sana vahyettiğimiz Kur'an'ı kalplerden ve yazılı satırlardan gideririz' (İsra/83) ayetini okuduğu zaman Şiblî'den öyle bir ses çıktı ki, cemaat onun ruhunu teslim ettiğini sandı. Yüzü kıpkırmızı kesildi. Azaları titremeye başladı ve dedi ki: 'Bu hitaplarla Allah Teâlâ dostlarına hitap ediyor!' Bu sözünü birkaç defa tekrar etti.

---

53) Ebû Dâvud, Nesâî, Tirmizî

54) Amirî Basralıdır. Künyesi Ebu Hacib'dir. Basra'nın kadısı idi. Şâyân-ı itimad bir abiddi.

Cüneyd-i Bağdadî şöyle demiştir: Sırrî es-Sakatî'nin huzuruna girdim. Huzurunda baygın bir kişi gördüm. Bana dedi ki: 'Bu kişi Kur'an'dan bir ayet dinledi, bayıldı'. Dedim ki: 'Aynı ayeti (o baygın iken de) okuyunuz!' Aynı ayeti okudular. Bu sefer adam ayıldı. Sırrî 'Bunu nerden biliyorsun?' diye sordu. Cevap olarak dedim ki: 'Gördüm ki, Hz. Yakub'un iki gözünü kaybetmesi, bir mahluk (Hz.Yusuf) için olduğundan bir mahluk ile (Hz. Yusuf'un iç gömleği ile) gözüne kavuştu. Eğer onun körlüğü Allah Teâlâ'dan ötürü olsaydı, bir mahluk ile gözünü yeniden kazanamazdı'. Sırrî benim bu nüktemi güzel gördü.

Cüneyd'in bu nüktesine şairin şu sözü de işaret eder:

وَكَأْسٍ شَرِبْتُ عَلَى لَذَّةٍ وَأُخْرَى تَدَاوَيْتُ مِنْهَا بِهَا

Bir kadehi lezzet üzere içtim,

İkinci bir kadehle daha önceki kadehten neş'et eden hastalığımı tedavi ettim.

Sûfîlerden biri şöyle demiştir: "Ben bir gece şu ayeti okuyup tekrar ediyordum: 'Her nefis ölümü tadıcıdır'. Ansızın gaibden beni çağıran bir ses 'Bu ayeti ne kadar tekrar edeceksin? Sen böyle yapmakla, yaratıldıkları günden beri (Allah'tan haya ettiklerinden) başlarını kaldırıp göğe bakmayan cinlerden dört kişiyi öldürmüş oldun' dedi".

Ebu Ali Mağazilî, Şiblî'ye şöyle der: 'Çoğu zaman Allah'ın Kitabı'ndan kulağıma bir ayet gelip çarpıyor. Bu ayet beni dünyadan uzaklaştırıyor. Sonra ben hallerime ve insanlara dönüyorum. Onun üzerinde kalmıyorum'. Şiblî kendisine şöyle cevap verir: 'Kur'an'dan senin kulağına gelip seni huzuruna celbeden miktar Allah Teâlâ'ya teveccüh etmek hususunda, kuvvet ve kudretinden tamamen soyunup (kuvvet ve kudreti O'ndan bilmendir)'.

Tasavvuf ehlinden bir zat, birinin 'Ey itaatkar nefis! Dön rabbine! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak...' (Fecr/27-28) ayetini okuduğunu duydu. Ondan ikinci bir defa okumasını istedi ve dedi ki: 'Ben ne kadar ona 'Rabbine dön!' diyorsam da o dönmüyor'. Sonra vecde kapılıp ruhunun bedenini terketmesine sebep olacak derecede bir ses çıkardı ve düşüp öldü.

Bekir b. Muaz bir okuyucunun 'Kıyamet günü ile uyar. O vakit kalpler hüzünle dolu olarak gırtlaklara çıkmış, yutkunur dururlar. Kâfirlerin ne bir yakını var, ne de şefaati makbul bir şefaatçısı' (Mü'min/18) ayetini okuduğunu işitti, tirtir titremeye başladı. Sonra bağırıp şöyle dedi: 'Yarab! Korkuttuğun, korktuktan sonra da taatinle sana yönelmemiş kimseye rahmet et!' Sonra düşüp bayıldı.

İbrahim b. Edhem bir kimsenin 'Gök yarıldığı zaman' (İnşikak/1) ayetini okuduğunu işittiği zaman mafsalları tirtir titremeye başladı. Titremek bütün bedenine sirayet edinceye kadar devam etti.

Muhammed b. Sebih'den şöyle rivayet edilir: Bir adam Fırat nehrinde yıkanıyordu. Sahilden geçen biri 'Ey günahkarlar! Bugün mü'minlerden ayrılınız' (Yasin/59) ayetini okudu. Yıkanan kişi, boğuluncaya kadar sallandı. Zikrediliyor ki, bu Selman tarafından müşahede edildi. Bundan dolayı, Selman genci can-ı gönülden sevdi. Bir ara genci kaybeden Selman, gencin durumunu sordu. Kendisine hasta olduğu haber verildi. Genci ziyaret etmek maksadıyla evine geldi. Ölüm döşeğinde olduğunu gördü ve genç Selman'a şöyle hitap etti: 'Ey Allah'ın kulu! Hani o okuduğum zaman tüylerimi ürperten ayetler var ya? İşte o şimdi (dünyanın) en güzel şeklinde bana geldi. Allah Teâlâ'nın ondan ötürü benim bütün günahımı affettiğini haber verdi'.

Kalp erbabından olan bir kimse Kur'an'ı dinlediği zaman vecdden uzak değildir. Eğer Kur'an kendisinde müsbet bir tesir bırakmıyorsa, onun misali, kulağı ağzından çıkanı duymayan hayvanın misaline benzer. Böyle bir kimsenin sözü, bağırma ve çağırmadan başka birşey değildir. Bu kimse sağır, dilsiz ve kördür ve konuşulan sözün mânâsını anlayamayanlardandır! Bunların tam zıddı olarak, kalp erbabından olan bir kimse, dinlediği bir hikmetli kelimeden dahi müsbet mânâda etkilenir.

Cafer el-Huldî[55] şöyle demiştir: Horasan halkından bir kişi, Cüneyd-i Bağdadî'nin bir cemaatte bulunduğu bir zamanda huzuruna varıp şu suali sordu: 'Kişinin nezdinde kendisini övenle kötü-

---

55) Künyesi Ebu Muhammed'dir. Bağdadlıdır. Cüneyd'in talebelerindendir. H. 348 senesinde Bağdad'da vefat etmiştir.

leyen ne zaman bir olur?' (Huzurda bulunan) meşayihten biri 'Eğer kişi tımarhaneye girer, iki zincirle bağlanırsa, (o zaman onu medhedenle kötüleyen onun yanında eşit olur)' dedi. Bunun üzerine Cüneyd şöyle dedi: 'Bu sualin cevabını vermek senin işin değil'. Sonra sual soran kişiye dönüp dedi ki: 'Evet kesinlikle mahluk olduğunu bildiği zaman kendisini övenle, kötüleyen onun yanında eşit olurlar'. Cüneyd'in bu cevabı, kişinin bağırarak düşüp ölmesine sebep oldu.[56]

İtiraz: Kur'an'ın dinlenilmesi vecd için fayda verici ise neden ehl-i vecd gazelhanların etrafında toplanıp onları dinliyorlar da, kurraların etrafında toplanmıyorlar? Oysa böyle olduğu takdirde kurraların halkalarında oturmaları ve dolayısıyla vecde kapılmaları, tegannicilerin halkalarında oturmamaları uygundur ve yine uygun olanı, her davette ve her toplantıda bir tegannici değil, bir kurra (hafız) aramak olurdu. Çünkü Allah Teâlâ'nın kelâmı, şeksiz ve şüphesiz teganniden daha üstündür?

Cevap: Teganni yedi vecihten ötürü, Kur'an'dan daha fazla vecdi tahrik eder:

1. Kur'an'ın bütün ayetleri dinleyenin haline uygun düşmediği gibi, onun anlayışına ve hâlet-i ruhiyesine, tatbik etmesine de elverişli değildir. Bu bakımdan üzüntüye veya şevke veya pişmanlığa tamamen kapılmış bir kimsenin haline şu ayetler uygun düşerler mi?

> Allah, evlâdınızın mirastaki durumu hakkında size şöyle emrediyor: Çocuklardan erkeğe, iki dişi payı kadar vardır.
>
> (Nisa/11)
>
> İffetli müslüman kadınlara zina iftirası edenler, sonra bunu ispat için dört şahit getiremeyenler (var ya), işte bunlara seksen değnek vurun.
>
> (Nûr/4)

---

56) Mahluk olduğunu tam mânâsıyla idrak eden bir kimse ubudiyetin/kulluğun zirvesine vardığından dolayı övülmek veya yerilmek onun için birdir. Çünkü kendisi mükafat ve mücazatı Allah'tan başkasından istemeyecek bir makama varmıştır.

Miras, talâk (boşanma), hudud (cezalar) ve benzeri ayetlerin tamamı böyledir. Ancak kalbin harekete geçmesine ona uygun düşen mânâlar vesile olur. Şairlerin kalp hallerini açık bir dille belirtmek için vazettikleri şiirleri uygun düşer ki insan hali bu şiirlerden anlamakta bir zoraki duruma muhtaç olmaz. Evet! Kendisi kahredici, mağlûp edici bir hâl ile istilâ edilen bir kimse ki o anda o halden başka bir hale artık yer kalmamıştır ve hâlâ onunla beraber uyanıklık, delici zekâ vardır. O zekâ ile lâfızlardan, uzak mânâları sezebilir. Böyle bir kimse, her dinlediğinden vecde kapılabilir. Tıpkı 'Allah size erkek evlatlarınız hakkında vasiyet ediyor' (Nisa/11) ayetini dinlediği anda insanoğlunu vasiyet etmeye muhtaç ettiren, ölüm halini hatırlatan bir kimse gibi... Her insanın mutlaka arkasında dünyadan sevgilisi olan mal ve evlât bırakacağını ve sevgililerinden birisini diğerine terkedeceğini ve her ikisini de bırakıp gideceğini anlayıp korku ve üzüntü kendisine hâkim olan bir kimsenin durumudur ve 'Allah evlâtlarınız hakkında size vasiyet ediyor' cümlesindeki *Allah* kelimesini dinleyip ayetin öncesinden ve sonrasından nazarlarını çevirerek sadece *lâfza-i celâl* ile vecde kapılıp sallanan veya Allah'ın kulları üzerindeki rahmet ve şefkatini hatırlayıp kullarının miraslarını bizzat paylaştırmayı yürüttüğünü, onların hayatlarında ve ölümlerinde durumlarını düzenlediğini anlayan bir kimse gibi... Böyle bir kimse kendi kendine der ki: 'Madem ki bizim ölümümüzden sonra Allah Teâlâ evlâtlarımızın durumunu dikkate almıştır, bu bakımdan bizim durumumuzu da gözden kaçırmadığından şüphe etmiyoruz'.

Böylece ümit verici bir hâl kendisinde belirir ve vecdini harekete geçirir. Bu vecd sadece Allah Teâlâ'nın rahmetinden sevindiği ve müjdelendiği cihetten gelir veya 'erkek için, iki kadının payı kadar vardır' ayetini dinlediği zaman kalbine erkek olduğu için, erkeğin kadından üstün olduğu, ahiretteki faziletin ancak kendilerini dünyada ticaret ve alışverişin, Allah'ın zikrinden alıkoymadığı erkekler için sabit olduğu, Allah'tan başkası kendisini Allah'ın zikrinden meşgul eden bir kimse ise, hakîkatin nazarında erkeklerde değil de kadınlarda olduğunu düşünüp ahiret nimetlerinden, kadınların dünya malından geri kalmaları gibi geri kalmasından veya tamamen mahrum olmasından korkan bir kimsenin durumu gibi... İşte bu gibi durumlar, bazen insanın vecde kapılmasına vesile olurlar. Fakat bu da ancak iki sıfata sahip olan kimseler için sözkonusudur:

Birinci sıfat: Kahredici, tamamen istilâsı altına alıcı bir durumdur.

İkinci sıfat: Yakın emirlerle uzak mânâlara dikkati çekmek için mükemmel ve beliğ bir uyanıklık ve delici bir zekâdır. Bu sıfat pek az bulunan bir sıfattır. İşte bunun içindir ki, insanlar vecdi elde etmek için çoğu zaman mânevi hallere uygun düşen lâfızları teganni etmeye başvurmak mecburiyetinde kalır ki heyecanı çabuk kabarsın.

Rivayet ediliyor ki, Ebu Hüseyin bir cemaatle beraber bir davette bulunuyordu. Aralarında ilmî bir mesele cereyan etti. Bu esnada susarak oturan Ebu Hüseyin, başını kaldırıp onlara şu şiiri okudu:

رُبَّ وَرْقَاءَ هَتُوفٍ فِي الضُّحَى   ذَاتِ شَجْوٍ صَدَحَتْ فِي فَنَنِ

ذَكَرَتْ إِلْفًا وَدَهْرًا صَالِحًا   وَبَكَتْ حُزْنًا فَهَاجَتْ حَزَنِي

فَبُكَائِي رُبَّمَا أَرَّقَهَا   وَبُكَاهَا رُبَّمَا أَرَّقَنِي

وَلَقَدْ أَشْكُو فَمَا أُفْهِمُهَا   وَلَقَدْ تَشْكُو فَمَا يُفْهِمُنِي

غَيْرَ أَنِّي بِالْجَوَى أَعْرِفُهَا   وَهِيَ أَيْضًا بِالْجَوَى تَعْرِفُنِي

Çok güvercin var ki, kuşluk zamanında çokça öter!

Mahzun mahzun incecik dalların tepesinde durmadan öter!

Dostu ve elverişli zamanı hatırlattı! (hatırladı).

Üzüntüden dolayı ağladı.

Benim de üzüntümü kabarttı!

Benim ağlamam çoğu zaman onun uykusunu, onun ağlaması da çoğu zaman benim uykumu kaçırdı.

Ben şikâyet ediyorum, ona anlatamıyorum!

O dosttan ayrı düştüğü için şikâyet ediyor, bana anlatamıyor.

Ancak ben, içimin vecd ve yangınından ötürü onu tanıyorum.

O da içindeki vecd ve yangından ötürü beni tanıyıp anlıyor.

Ebu Hüseyin'in bu şiirinden sonra, o cemaatte bulunan herkes, istisnasız, ayağa kalkıp vecde kapıldılar! Oysa daha önce dalmış oldukları ilmî tartışmadan onlarda bu vecd hali hâsıl olmamıştı. Her ne kadar ilim, daha ciddî ve daha hak ise de...

2. Kur'an, birçok kimseler tarafından hıfzedilmiştir. Daimî bir şekilde kulak ve kalplerde tekrarlanıp durmaktadır. İlk defa işitilen bir şeyin kalplerdeki tesiri pek büyük olur. İkincisinde tesiri biraz zayıflar. Üçüncü defasında, neredeyse tesiri kaybolacak kadar azalır. Eğer büyük bir vecde sahip olan bir kimse daimî bir şekilde bu şiirden her zaman vecde kapılmaya zorlanırsa, kesinlikle vecde kapılmak imkânını sağlayamaz. Eğer o beytin yerine başka bir beyt okunursa, onun eseri de onun kalbinde yerleşir ve ister ki ikinci defa okunan beyt, ilk defa okunan beytin mânâsından başka birşeyi ifade etmesin. Fakat nazmın ve lâfzın birinci şiire nisbetle yabancı oluşu nefsi harekete getirir. Her ne kadar mânâlar bir ise de... Oysa okuyucu her zaman yepyeni bir Kur'an okumaya ve her dâvette taptaze, eskisinin aynısı olmayan bir Kur'an okumaya muktedir değildir. Çünkü Kur'an bellidir. Onun üzerine ilâve yapmak mümkün değildir. Hepsi hıfzedilmiş ve durmadan tekrar edilmektedir. Bizim bu söylediklerimize Hz. Ebubekir'in bedevîlerin gelip Kur'an'ı dinleyip ağladıklarını gördüğü zaman söylediği şu söz işaret etmektedir: 'Biz de sizin gibiydik, fakat kalbimiz katılaştı'.

Sakın Hz. Ebubekir'in kalbinin Arapların cahil kimselerinin kalbinden daha katı olduğunu zannetme. Onun kalbinin Allah sevgisinden, Allah kelâmının sevgisinden bedevîlerin kalbinden daha boş olduğu zehabına kapılma. Fakat Kur'an'ın durmadan onun kalbi üzerine tekrar edilmesi, kalbi ile alışkanlık kurmasını ve kalbin artık ondan az teessür duymasını gerektirir. Çünkü çok dinlemek sûretiyle kalbiyle Kur'an arasında bir yakınlık oluşmuştu. Zira daha önce dinlemediği bir ayeti dinleyip de ağlasın ve sonra aynı ayeti dinlemesi sebebiyle yirmi sene o ağlamasına devam etsin! Bu âdet olarak mümkün değildir. Sonra tekrar etsin, tekrar ağlasın ve ilk ağlama son ağlamadan ayrılmasın. Ancak bu durum garip ve yeni olursa devam edebilir. Her yeninin bir lezzeti vardır. Her yeni gelenin bir çarpması vardır. Her eskinin beraberinde bir yakınlık vardır ki, çarpmaya zıt düşer. Bunun içindir ki, Hz. Ömer (r.a), halkı *Kâbe*'yi fazla tavaf

etmekten menetmeyi düşünerek şöyle demiştir. Halkın, fazla tavaf etmek sûretiyle bu *Beyt* hakkında gevşeklik göstermelerinden korktum. Hacı olarak *Kâbe*'ye gelen bir kimse, *Beyt*'i ilk gördüğü zaman ağlar, sızlar. Çoğu zaman ilk gördüğünde düşüp bayılır. Bazen Mekke'de bir ay kadar kalır, nefsinde *Beyt*'e karşı bir tesir hissedemez hale gelir! Bu bakımdan madem ki durum budur, tegannici her zaman yeni şiirler okumaya muktedirdir. Fakat her zaman garip ve dinlenmemiş bir ayet okumaya muktedir değildir.

3. Şiirin zevkinden ötürü kelâmın vezinli oluşu nefiste bir tesir bırakır. Bu bakımdan güzel ve vezinli bir ses, güzel ve vezinsiz bir ses gibi değildir; vezin ise, ancak şiirlerde bulunur, ayetlerde bulunmaz. Eğer muganni, okuduğu şiiri yanlış okursa veya o şiirde lâhn yaparsa veya lâhindeki yolun normalinden kayarsa, derhal dinleyenin kalbi muzdarip olur vecd ve dinlemesi iptal olunup dumûra uğrar. Uygunsuzluk olduğu için tabiatı nefret eder. Tabiat nefret ettiği zaman kalp muzdarip olur, teşvişe kapılır. Bu bakımdan madem ki durum budur, o halde veznin tesiri vardır ve bunun için de şiir güzel telâkki edilmiştir.

4. Vezinli şiir, yollar ve destanlar diye adlandırılan lâhinlerden ötürü nefiste tesirler bırakır. O yolların çeşitliliği ancak kısa okunması gereken kelimeyi uzatmak ve uzatılması gereken kelimeyi kısaltmak, kelimeler arasında duraklamak, kesişmek ve bazılarında yerinde olmadığı halde bitiştirmek gibi sebeplerden ötürüdür. Bu tasarruf, şiirde caizdir, fakat Kur'an'da indirildiği gibi okumaktan başka birşey caiz olmaz. Tilâvetin istemediği bir şekilde Kur'an'da kısaltma uzatma, kesişme, bitiştirme ve duraklama yapmak haram (veya en azından) mekruhtur. Kur'an, indirildiği gibi okunduğu zaman, varlığının sebebi lâhinlerin vezinli okunması olan tesir kendiliğinden düşer. Oysa bu vezin, tesir hakkında seslerde olduğu gibi anlaşılmazsa dahi tesiri vardır.

5. Vezinli nağmeler, düşüşler ve hançerenin haricinde kavala üfürülmek, tef çalmak ve benzerleri gibi olan vezinli seslerle takviye edilir. Zira zayıf olan vecd, ancak kuvvetli bir sebeple galeyana gelir. Güçlenmesi de ancak bütün bu sebeplerin toplamından meydana gelir. Bu sebeplerin her birinin tesirde payı ve nasibi vardır. Oysa Kur'an'ı bu gibi karinelerden korumak vâcibdir. Çünkü bu karinelerin görünen tarafları, avam tabakası nezdinde oyuncak sûretindedir. Kur'an ise, bütün halk nezdinde ciddiyetten meydana

gelmiş ilâhî bir kelâmdır. Bu bakımdan yüzde yüz hak olana, halkın nezdinde oyuncak sayılan ve havassın nezdinde de sûreten oyuncak olan birşeyi katmak caiz değildir. Her ne kadar havass, bu şeye oyuncak olmak yönünden bakmasalar da Kur'an'a karışmaması gerekir. Uygun olan Kur'an'ı tezkîr ve ta'zim etmektir. Bu bakımdan Kur'an, yolların kenarında okunmaz. Sâkin bir mecliste okunur. Cünüpken okunmaz. Tahâretsiz bir haldeyken tilâvet edilmez. Her halde Kur'an'ın hürmet etme hakkını ifa etmeye, ancak hallerini murâkabe altına alan kimseler muktedir olabilirler. Bu bakımdan Kur'an gibi bu tür murâkebe ve gözetmeye müstehak olmayan teganniye bundan gidilmiştir ve bunun için de zifaf gecesinde bile Kur'an okumakla birlikte tef çalmak caiz değildir. Oysa Hz. Peygamber (s.a) zifaf gecesinde tef çalmayı emir buyurarak şöyle demiştir:

Kalburu dövmek sûretiyle olsa dahi nikâhı ilân ediniz.[57]

Bu tef çalmak meselesi, Kur'an'la beraber değil, ancak şiirle birlikte caiz olur ve bunun içindir ki, Hz. Peygamber (s.a), zevcelerinden Mi'vez'in kızı Rübeyya vâlidemizin[58] evine girdiğinde onun yanında şarkı söyleyen cariyeler gördü. İçlerinden birinin şöyle dediğini işitti: 'Bizim içimizde yârın ne olacağını bilen bir peygamber vardır'. Bu mânâyı teganni sûretiyle ifade eden cariyeye Hz. Peygamber şöyle demiştir:

Böyle söylemeyi bırak! Daha önceki sözlerini söyle.[59]

İşte cariyenin bu şiiri, peygamberlik hakkında bir şahitliktir, fakat Hz. Peygamber onu bu şahitlikten menedip oyuncak olan teganniye dönüştürdü. Çünkü bu konu ciddiyet gerektirir. Bu bakımdan oyuncak bir şeyle ifade edilmesi uygun değildir. Eğer oyuncak bir şeyle ifade edilmiş olsaydı, teganni dinlemeyi kalbin galeyanına vesile kılan sebeplerin takviyesi, bu yüzden zorlaşırdı. Bu bakımdan hürmet hususunda Kur'an'ı bırakıp böyle yerlerde teganniye başvurmak vâcibdir. Nitekim o cariyenin boynuna

---

57) *Nikâh* bölümünde geçmişti.

58) Bu validemiz *Ensar*'dandır. *Biat'ur-Rıdvan*'da Hz. Peygamber'e biat edenlerdendir. Hz. Peygamber'den sonra vefat etmiştir.

59) Buhârî

'peygamberliğe dair şahitlikten' dönüp teganniye dalması vâcib olduğu gibi...

6. Muganni, bazen, dinleyenin haline uygun düşmeyen bir şiiri okur. Dinleyen, okunan şiiri hoş karşılamaz. Muganniyi onu okumaktan meneder, başkasını okumasını ister. O halde her kelâm, her hale uygun değildir. Bu bakımdan bazı davetlerde, bir Kur'an okuyucusunun etrafında toplanıldığında, çoğu zaman okunan ayetler onların haline uygun düşmez. Zira Kur'an bütün insanlar için, onların değişik hallerine göre şifadır. Bu bakımdan 'rahmet' ayetleri korkan bir kimse için, 'azap' ayetleri ise, nefsinden emin ve aldanmış bir kimse için şifadır.

Bu husustaki tafsilât uzadıkça uzayabilir. O halde okunan Kur'an'ın, dinleyenlerin haline uygun düşmemesinden emin olunmaz. Dolayısıyla dinleyenlerin nefisleri Kur'an'ı kerih görmeye başlar. Böylece Allah'ın kelâmının kerih görülmesi tehlikesiyle karşı karşıya gelirler! Öyle bir tehlike ki onu bertaraf etmek için hiç bir yol da yoktur. Öyleyse, böyle bir tehlikeden sakınmak son derece gerekli bir tedbir ve farz bir şeydir. Zira bu tehlikeden ancak dinleyenin haline uygun bir şekle gitmekle kurtulunabilir. Allah kelâmını, Allah'ın murâdından başka birşeye hamletmek ise caiz değildir. Şairin sözünü ise, şairin kastının aksine hamletmek caizdir. Bu bakımdan böyle yerlerde Kur'an okumakta ya dinleyenlerin kerih görme tehlikeleri vardır veya Kur'an'ı dinleyenin haline uygun düşsün diye yanlış te'vil etmek tehlikesi vardır! O halde, Allah'ın kelâmının tâzim edilmesi ve bu gibi tehlikelerden korunması farzdır.

İşte buraya kadar anlattıklarımız, kanaatime göre, meşâyihin Kur'an dinlemek yerine teganni dinlemeye geçmelerinin sebep ve illetleridir.

7. Bu vechi, Ebu Nasr es-Sirac et-Tûsî 'neden meşayih Kur'an dinlemeyi bırakmış da vecd hususunda teganniyi tercih etmişlerdir?' şeklindeki istifhama bir mâzeret teşkil etmek üzere zikrederek şöyle demiştir:

> Kur'an Allah'ın kelâmı ve sıfatıdır. Haktır, mahlûk olmadığı için hiçbir beşerî kuvvet onu hakkıyla taşıyamaz ve aynı zaman da mahlûk olan sıfatlar da onu taşıyamazlar. Eğer kalpler için Kur'an'ın mânâ ve heybetinden bir zerre

keşfolunursa kalpler çatır çatır yarılır, dehşet ve hayrete kapılırlar. Güzel nağmeler ise, tabiatlara uygundur. Onların tabiatlara nisbetleri ise, 'hukuk' nisbeti değil de 'huzuz' (pay alma) nisbetidir. Şiirin nisbeti ise 'huzuz' nisbetidir. Bu bakımdan nağme ve sesler, şiirlerdeki işaret ve inceliklere eklendikleri zaman, bir kısmı diğerine uygun düşer. Kalplere daha hafif ve haz duymaya daha yakın olurlar. Çünkü mahlûka daha uygundur.

Beşeriyetin bekası devam ettikçe, biz sıfatlarımızla, hazlarımızla, hoş nağme ve tatlı seslerden zevk duyarız. Bu bakımdan bu lezzetlerin devamını görmek için sevincimizin kasideler, şiir ve beyitlerden gelmesini temin etmek Allah'ın kelâmı ve sıfatı bulunan Kur'an'dan temin etmekten- daha evlâ ve uygundur. Çünkü Kur'an, Allah'tan başlamış ve O'na dönecektir.

Bu naklettiklerimiz et-Tûsî'nin konuşmasından ve mâzeret beyan etmesinden kastedilenin özüdür.

Ebu Hasan ed-Dirac'dan şöyle dediği hikâye olunmaktadır: Bağdad'dan kalkıp Hüseyin Râzî'yi ziyaret için yola çıktım. Rey şehrine vardığımda onun yerini sordum. Kime sorduysam bana şöyle dedi: 'O zındığı ne yapacaksın?' Böylece benim göğsümü daralttılar. Hatta geri dönmeye bile azmettim. Sonra kendi kendime dedim ki: 'Bütün bu yolu yürüdün. Hiç olmazsa şu adamı bir gör!' Yerini sormaya devam ettim. Sonunda bir camide, mihrabda otururken huzuruna girdim. Onun yanında bir kişi vardı. Kişinin elinde ise okumakta olduğu bir Mushaf-ı Şerif bulunuyordu.[60] Onu güzel yüzlü, güzel sakallı, parlak ve nuranî bir ihtiyar olarak gördüm. Kendisine selâm verdim. Bana yüzünü çevirip şöyle sordu:

- Nereden geliyorsun?

- Bağdad'dan geliyorum.

- İhtiyacın nedir? Niçin geldin?

- Seni görmek, sana selâm vermek için geldim.

---

60) Bütün nüshalarda ibare bu şekilde ise de, doğrusu 'onun önünde bir rahle vardı, üzerinde mushaf okuyordu' şeklindedir. (Bkz. *İthaf'us-Saade*)

- Eğer bu geçtiğin memleketlerin birinde bir insan önüne çıkıp 'Rey şehrine gitme, bizim yanımızda kal. Sana bir ev ve bir cariye alalım' deseydi, acaba onun bu teklifi, seni gelmekten alıkoyar mıydı?

- Allah Teâlâ beni böyle birşeyle imtihan etmedi! Eğer beni imtihan etseydi nasıl olurdu bilemem?

- Sen birşey okuyabilir misin?

- Evet!

- Haydi oku bakalım.

Ben de şu şiiri okudum:

رَأَيْتُكَ تَبْنِى فِى قَطِيعَتِى ... وَلَوْ كُنْتَ ذَا حَزْمٍ لَهَدَمْتَ مَاتَبْنِى

كَاَنِّى وَاللَّيْثُ اَفْضَلُ قَوْلِكُمْ ... اَلاَ لَيْتَنَا كُنَّا اِذَا اللَّيْثُ لاَيُغْنِى

Seni görüyorum. Beni uzaklaştırmak için durmadan bahane arıyorsun.

Eğer aklın olsaydı o yaptıklarını taş üstünde taş bırakmaksızın yıkardın.

Sanki ben sizi görüyorum.

'Keşke' sizin en faziletli sözünüzdür!

Keşke 'keşke'nin fayda vermediği bir zamanda olsaydık!

Bu şiirden sonra önündeki mushafı kapattı. Sakalı ve elbiseleri sırıl sıklam ıslanıncaya kadar ağladı. Hatta çok ağladığından dolayı ben kendisi için şefkat ve rikkate geldim. Sonra dedi ki:

- Ey oğul! Rey halkını 'Yusuf zındıktır!' dediklerinden dolayı kınıyorsun. Oysa ben sabah namazından beri Kur'an okuyorum. Gözümden bir damla yaş akmamıştır. İşte bu şiirden dolayı, görüyorsun ki başımda kıyamet koptu.

O halde kalpler her ne kadar Allah sevgisinde yanık iseler de, muhakkak ki garip ve yeni işitilen bir şiir, Kur'an okumanın meydana getirmediği heyecanı, o kalplerde meydana getirebilir. Bunun hikmeti; sadece şiirin vezni ve tabiatların hâline uygun olmasıdır. Tabiatlara uygun bulunduğu içindir ki, insan şiir söylemeye muk-

tedir olmuştur. Kur'an'ın ise nazmı, konuşmanın uslûplarından ve yollarından hariçtir. İşte bunun için Kur'an beşeri acz içerisinde bırakmıştı. Beşer tabiatının hâline uygun olmadığı için beşerin kuvvetinin kapsamına dahil değildir.

Zünnûn-i Mısrî'nin hocası olan İsrafil'in huzuruna birisi gelip İsrafil'in parmağıyla toprağı eşelediğini ve bir şiir okuduğunu gördü. İsrafil, giren kişiye şöyle sordu:

- Sen herhangi bir şiiri okumayı becerebilir misin?

- Hayır, beceremem.

- O halde sen kalpsiz bir kimsesin...

İsrafil bu sözüyle işaret eder ki, kalp sahibi olan ve kalbin tabiatını bilen bir kimse bilir ki, hiçbir şeyden olmayan beytler, nağmeler kalbi harekete getirirler. Böyle bir kimse de ya kendi nefsinin veya başkasının sesiyle kalbini harekete geçirmenin yolunu araştırır. Biz, dinlenilenin anlaşılması ve yorumlanması hakkındaki birinci makamın hükmünü, kalpte bulunan vecdle ilgili ikinci makamın hükmünü naklettik. Bu bakımdan şimdi vecdin tesirlerini zikredelim. Vecdin tesirlerinden gaye, iç âlemden dış dünyaya sızan bağırma, ağlama, hareket, elbiseleri yırtma ve benzerleridir.

III. Makam/Âdâb

Bu makamda *semâ*'nın zâhirî ve bâtınî edeplerini, vecdin tesirlerinden övülenleri ve kötülenenleri zikredeceğiz. *Semâ*'nın âdâbı beştir.

1. Edep

Zamanı, mekanı ve arkadaşları gözetmek ve riayet etmektir. Cüneyd-i Bağdâdî şöyle der: 'Semâ üç şeye muhtaçtır. Eğer bu üç şey mevcut değilse dinleme! O şeyler de zaman, yer ve arkadaşlardır'.

Bunun mânâsı şudur: Yemeğin geldiği veya mücadelenin cereyan ettiği veya namazın hazır olduğu veyahut kalbin ızdırabıyla beraber herhangi bir mâninin bulunduğu bir zamanda *semâ*'da hiçbir fayda yoktur. İşte zamanı gözetmenin mânâsı bu demektir. Bu bakımdan kalbin *semâ* için boş olduğu hâl ve durum gözetilmelidir.

Mekâna gelince, yer bazen halkın güzergâhı olan yoldur veya manzarası kötü olan bir yer olur veya kalbi meşgul edebilecek bir sebep o yerde bulunur. Bu bakımdan böyle bir yerde *semâ* dinlemekten sakınılmalıdır!

Arkadaşlara gelince, bunun sebebi şudur: Mecliste, kendilerinden başkası, yani semâ'yı inkâr eden ve zâhirde 'zâhid' görünüp kalbin inceliklerinden mahrum bulunan bir kimse hazır bulunursa orası için hazmedilmeyecek bir ağırlık olur ve kalp onunla meşgul olur. Böylece dünya ehlinden durumu murâkabe ve gözetmeye muhtaç olan bir mütekebbir veya tasavvuf ehlinden kendini zoraki vecde kaptıran bir riyâkâr, vecd, raks ve elbisesini yırtmakla gösteriş yapan bir kimse hazır bulunduğu zaman da *semâ*'dan sakınmak gerekir. Çünkü bütün bunlar, kalbi bulandıran âmillerdir. Bu bakımdan bu şartların olmadığı bir anda semâ'ı terketmek daha evlâdır. İşte dinleyenin dikkat edeceği şartlar bunlardır.

2. Edep

Hazır bulunanların durumunu dikkate almaktır. Bu bakımdan şeyhin etrafında semâ'dan zarar gören müridler varsa, onların huzurunda dinlemesi uygun değildir. Eğer dinliyorsa, hiç değilse onları başka bir işle vazifelendirmelidir. Semâ'dan zarar gören mürid, bu üç sınıftan biridir. Bu üç sınıfın derece bakımından en azı, ahiret yolundan ancak zahirî amellerden başka birşey idrâk etmeyen ve semâ'dan zevki olmayan bir zattır. Bu bakımdan bu zat için semâ ile meşgul olmak, kendisini ilgilendirmeyen birşeyle meşgul olmak demektir. Zira bu kimse, eğlence ve oyun ehlinden değildir ki oynasın. Zevk ehlinden de değildir ki, semâ'nın zevkiyle nimetlensin. Bu bakımdan bu kimse zikirle veya herhangi bir hizmetle meşgul olmalıdır. Aksi takdirde zamanını ziyan etmekten başka birşey böyle bir kimsenin eline geçmez.

Bu üç sınıftan ikincisi o kimsedir ki, kendisinde semâ zevki vardır. Fakat daha kendisinde şehvetlere ve beşerî sıfatlara iltifat etmek ve onlardan hazz duymak eseri ve kalıntısı mevcuttur. Hal-i hazırda tehlikesinden emin olunacak şekilde nefsini kırmış değildir. Böyle bir kimse için çoğu zaman *semâ* oyunu geliştirir ve şehveti kabartır. Böylece yürüdüğü ahiret yoluna set çeker ve kendisini kemâle ermekten alıkoyar.

Bu sınıfların üçüncüsü ise, şehveti tamamen kırılmış, şehvetinin tehlikesinden emin, basireti açılmış ve kalbi Allah sevgisiyle dolmuş bir kimsedir. Fakat buna rağmen, ilmin zâhirini kuvvetlice elde etmemiş, Allah'ın sıfat ve isimlerini öğrenmemiş, Allah için nelerin caiz, nelerin muhal olduğunu tam mânâsıyla kavrayamamıştır. Bu bakımdan böyle bir kimse için semâ kapısı açıldığı zaman Allah hakkında dinlediklerini, Allah için düşünülmesi caiz olan mânâya da, olmayana da yorumlayabilir. Bu takdirde küfrün kendisi olan o tehlikelerden gelen zarar *semâ*'nın vermiş olduğu faydadan daha fazla olur!

Sehl et-Tüsterî şöyle demiştir: 'Her vecd hali -ki onun meşruiyyetine *Kitab* ve *Sünnet* şahidlik etmez- bâtıldır'. Bu bakımdan böyle bir vecd için semâ elverişli olamaz. Kalbi halen dünya sevgisi, methedilme muhabbetiyle kirli bulunan bir kimse için de *semâ*'nın elverişli olmadığı gibi, sadece zevk almak için dinleyip bunu kendisine âdet edinen ve dolayısıyla bu âdeti kendisini ibâdetlerinden alıkoyan kimse için de semâ elverişli değildir! Kalbin gözetmesini gölgelendiren, yolunun kesilmesine vesile olan bir kimse için de dinlemek uygun değildir. Bu bakımdan *semâ* ayak kaydırıcıdır. Zayıf kimseleri *semâ*'dan korumak farzdır.

Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: Rüyamda İblis'i gördüm. Kendisine 'Acaba bizim arkadaşlarımızdan birşey elde eder misin?' diye sordum. Dedi ki: 'Evet, iki vakitte; semâ vaktinde ve harama baktıkları zamanda onların içine girerim'. (Orada bulunan) şeyhlerden biri dedi ki: 'Eğer ben İblis'i görmüş olsaydım ona şöyle derdim: 'Sen ne kadar da ahmak imişsin! O kimse ki, dinlediği zaman O'ndan (Allah'tan) dinler, baktığı zaman O'na bakar, onu nasıl elde edebilirsin?' Bu söz üzerine Cüneyd bu zata 'Doğru söyledin!' dedi.

3. Edep

Söyleyenin söylediklerine kalbi hazır, iltifatı sağa sola az olduğu halde, dinleyenlerin yüzlerine ve onlardan meydana gelen vecd hallerine bakmaktan çekindiği, nefsiyle meşgul olduğu, kalbini gözettiği, Allah Teâlâ'nın sırrından açılan rahmetini murakabe ettiği, arkadaşlarının kalbini teşvik edici haraketlerden korunduğu halde kulak vermesidir.

Aksine zâhiri sâkin, azaları yerinde, öksürmekten ve geğirmekten korunmuş olduğu halde dinler. Tıpkı kalbini tamamen kaplayan bir fikirde oturduğu gibi başını eğerek oturur. Oturup el çırpmaktan, raksetmekten, tekellüf ve riya gibi hareketlerden çekinerek söz esnasında fuzulî şeyler konuşmadan dinler. Eğer kendisine vecd galebe çalarsa, ihtiyarı olmaksızın sallanırsa, bu takdirde bu hareketinde kınanmaz ve mâzur sayılır. Ne zaman yeniden iradesine kavuşursa yine sükûnet ve durgunluğuna dönmelidir. 'Vecd durumu pek kısa sürdü' demekten utanarak iradesi dahilinde olduğu halde o durumu sürdürmesi uygun değildir. 'Kalbi katıdır. Kalbinde saflık ve rikkat yoktur' denilmesinden korkarak zoraki bir şekilde vecde kapılması da uygun değildir.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye arkadaşlık yapan bir genç vardı. Zikirden herhangi birşey dinlediği zaman kendisinden korkunç bir çığlık duyulurdu. Bir gün Cüneyd kendisine dedi ki: 'Eğer ikinci bir defa böyle yaparsan bundan sonra benimle arkadaşlık yapamazsın!' Bu sözden sonra nefsini, bedenindeki her tüyünden ter akıtıncaya kadar zorlar, zapteder, bağırmazdı. Bu genç, nefsini tamamen kontrol altına aldığı için birgün boğulacak bir duruma geldi. Dolayısıyla nefsinin yok olmasına ve kalbinin parçalanmasına vesile olabilecek bir figan çıkardı, düşüp öldü.

Rivayet ediliyor ki, Hz. Musa (a.s) İsrailoğulları arasında va'z ederken, onlardan birisi elbisesini yırttı. Bunun üzerine, Allah Teâlâ Hz. Musa'ya şöyle vahyetti: 'Ona de ki: Benim için elbisesini değil, kalbini yırtsın!'

Ebu'l-Kasım İbrahim b. Muhammed en-Nesrabâzî[61], Ebu Amr b. Ubeyd'e dedi ki:

- Bir grup bir araya geldiği zaman, eğer onların beraberinde bir muganni olup da tegannide bulunursa, gıybet etmelerinden daha hayırlı olur.

- Semâ'daki riya, -ki sende bulunmayan bir hali kendi nefsinde bulmandır- otuz sene gıybet yapmandan daha şerlidir.

61) Hadîs âlimi idi. H.67 senesinde Mekke'de vefat etmiştir.

Soru: Acaba semâ'nın kendisini harekete geçirmediği ve zâhirine tesir etmediği bir kimse mi daha üstündür veya semâ'dan tesire kapılan mı?

Cevap: Tesirin görünmemesi bazen gelen vecdin cılızlığından dolayıdır. Bu durum ise eksikliktir. Bazen de iç âleminde bulunan vecdin kuvvetiyle beraber olur. Fakat âzaların zaptındaki kuvvetin kemâlinden ötürü görünmez ve bu erginlik işaretidir. Bazen de bütün hallerde vecdin ayrılmaz bir arkadaş olmasından ötürü olur. Bu bakımdan bu durumda dinlemenin fazla bir tesiri göze çarpmaz. Bu ise kemâlin zirvesine varmak demektir. Çünkü vecd sahibinin vecdi, birçok hallerde devam etmemektedir. Bu bakımdan daimî bir vecdin içinde bulunan bir kimse ise, hakkı gözeten ve şuhudun kendisinden ve özünden ayrılmayan bir kimse demektir. Böyle bir kimseyi hallerin tehâcümü değiştiremez. Sıddík-ı Ekber'in (r.a) 'Biz de sizin gibiydik' Sonra kalbimiz katılaştı' demesinin buna işaret olması uzak bir ihtimal değildir. Bu takdirde sözün mânâsı şu olur: 'Kalbimiz kuvvetleşti, gelişti. Herhalde vecdden ayrılmamayı taşıyabilecek bir raddeye vardı. Bu bakımdan biz Kur'an'ın mânâlarını devamlı bir şekilde dinliyoruz. O halde, Kur'an bizim için yeni ve bize ansızın gelen birşey değildir ki, biz onunla müteessir olalım'. O halde vecdin kuvveti harekete geçirir. Aklın ve manevî hâkimiyetin kuvveti ise, zâhiri kontrol altına alır. Bazen bu iki durumun biri kuvvetinin şiddetinden dolayı öbürünü mağlup eder. Bu mağlûbiyet, ya karşıdakinin durumunun zâfiyetinden doğar ve buna göre eksiklik ve kemâl derecesi tesbit edilir. Bu bakımdan yere yığılarak sağa sola sallanan bir kimsenin, sallanmasına hâkim olan bir kimseden, vecd yönünden daha mükemmel olduğunu sanma! Aksine nice sakin kimseler vardır ki, vecdi durmadan sallanan bir kimseden daha mükemmeldir. Çünkü Cüneyd-i Bağdadî yolun başlangıcında semâ durumunda sallanırdı. Sonra sallanmaz hale geldi, kendisine bu durum sorulduğunda şu ayeti okudu:

> Bir de dağları görür, onları hareketsiz sanırsın! Oysa onlar bulut geçer gibi geçer (hareket ederler). Bu, herşeyi muhkem yapan Allah'ın işidir. Şüphesiz ki o, bütün yaptıklarınızdan tamamiyle haberdardır.
>
> (Neml/88)

Sonra da 'Bu ayet, kalbin hareket halinde olduğuna, melekût âleminde seyrettiğine, âzaların zâhirde sükûnet bulup edepli olduğuna işarettir' dedi.

Ebu'l-Hasan der ki: 'Sehl et-Tüsterî ile altmış sene arkadaşlık yaptım. Hiçbir zaman işittiği zikir ve Kur'an'dan vecde geldiğini görmedim. Ömrümün sonunda bir kişi huzurunda 'Artık bugün ne sizden, ne de o kâfir olanlardan bir karşılık, bedel kabul edilmez' (Hadîd/15) ayetini okudu. Tirtir titremeye başladığını gördüm. Neredeyse yere düşecekti. Normal haline döndüğü zaman 'böyle yapmasının' sebebini sordum. Bana 'Evet, ey dostum! Artık biz zayıfladık!' dedi. Bir ara da 'O gün bütün mülk Allah'ındır. Kâfirlere ise, bugün çok çetin bir gün olur' (Furkan/26) ayetini okudu ve sallanmaya başladı. Arkadaşlarından İbn Sâlim adlı zat bunun sebebini sordu. Cevap olarak 'Ben artık zayıflamışım' dedi. Bunun üzerine kendisine şöyle sordu: 'Eğer bu durum, zayıflıktan geliyorsa halin kuvveti nasıldır?' Şöyle dedi: 'Hâlin kuvvetliliği şu demektir: Kişinin üzerine gelen mânevi hallerinin tümünü, halinin kuvvetliliğinden ötürü kabullenmek ve o gelen hallerden vecde gelmemek demektir, velev ki gelen haller kuvvetli olsa bile...'

Vecdin varlığıyla beraber, zâhiri âzaları kontrol altına alan kudretin sebebi, şuhudun ayrılmamazlığından olan hallerin eşitliğidir. Nitekim Sehl et-Tüsterî'den şöyle dediği hikâye olunur: 'Benim namazdan önce ve sonraki durumum birdir'. Evet bu zat, her halde Allah'la (mânen) beraber olduğundan, zikri hazır ve kalbini gözetici olduğundan dolayı böyle idi. İşte bu zat, semâ'dan önce ve sonra da böyle olurdu. Çünkü onun vecdi daimîdir. *Cemâlullah*'a karşı olan susuzluğu aralıksızdı. Kana kana içişi de *semâ*'nın artışında tesir etmeyecek derecede devamlıydı.

Rivayete göre, Mümşad ed-Dineverî içlerinde bir muganninin bulunduğu bir cemaate geldiğinde sustular. Onlara dedi ki: 'Ben gelmeden önce yaptığınıza dönünüz! Eğer dünyanın bütün melâhileri benim kulağımda toplansa, ne benim himmetimi meşgul eder, ne de bendeki hastalığın zerresine şifa getirir!'

Cüneyd-i Bağdâdî şöyle demiştir: 'İlmin fazlasıyla beraber vecdin eksikliği zarar vermez. İlmin fazlası vecdin fazlasından daha üstündür. Böyle bir kimse, (daimî bir şekilde şuhud içerisinde bulunan bir insan) muganni dinlemek için dünyaya gelmiş değildir ve dinlemekten de müstağnidir'.

Bunlardan bir kısım vardır, semâ'yı ancak yaşlandığı zaman bırakmıştır. Ancak arkadaşlarından birine yardım etmek ve onu

sevindirmek için, arada sırada semâ meclislerinde hazır bulunur. Çoğu zaman da cemaat tarafından kuvvetinin kemâli bilinsin diye semâ meclisine gelir. Böylece cemaat anlamış olur ki, kemal zâhirî vecde bağlıdır ve bu kimseler ondan, zâhirini zoraki bir vecdden sakındırma dersini alırlar. Her ne kadar o cemaat böyle yapmak hususunda onlara uymak kudretinden yoksun iseler de... Eğer şuhud makamına varan kimseler, kendisi gibi olmayan kimselerle beraber semâ meclisinde bulunurlarsa, bedenleriyle onlarla beraber olurlar. Kalpleriyle, iç âlemleriyle onlardan uzak bulunurlar. Nitekim semâ'nın bulunmadığı bir yerde de kendileri gibi olmayan kimselerle oturmalarını gerektiren ârızî sebeplerden dolayı oturdukları gibi...

Şuhud makamına varan zevâtın bazılarından semâ'yı terkettiği nakllediliyor ve zannediliyor ki, bizim açıklamasını yaptığımız sebeplerden dolayı semâ'dan müstağni olmuş da semâ'yı terketmiştir. Bazıları da zâhidlerden idi. Semâ'da onun ruhî hazzı yoktu. Aynı zamanda eğlence ehlinden değildi. Bu bakımdan kendisini ilgilendirmeyen bir konu ile meşgul olmamak için semâ'yı terketti. Bazıları da arkadaş bulunmadığı için terketti. Nitekim bazısına şöyle soruldu: 'Neden dinlemiyorsun?' Dedi ki: 'Kimden ve kiminle dinleyeyim?'

4. Edep

Nefsine hâkim olduğu halde ayağa kalkmamak ve sesli ağlamamaktır. Fakat hâzır bulunanlara gösteriş yapmak maksadını taşımadığı zaman, raksetmesi veya ağlamaklı görünmesi mübahtır. Çünkü ağlamaklı görünmek, üzüntüyü getirir. Raks ise, sürur ve neşenin tahrikine sebeptir. Bu bakımdan her sürur mübahtır ve onu tahrik etmek de caizdir. Eğer sürur haram olsaydı, muhakkak, Âişe Hz. Peygamber ile beraber Habeşlilerin oyununu seyretmezdi. Oysa Habeşliler raksederlerdi. Bazı rivayetlerde; Aişe validemizin Habeşlilerin raksettiğini söylediği kaydedilmektedir.[62]

Sahabenin (r.a) bir cemâatinden rivayet ediliyor ki, kendilerini raksa mecbur eden bir sürur olduğunda raksederlerdi. Bu hadîse

62) Daha önceki bölümde geçmişti.

Hz. Hamza'nın kızı Umâme hakkında rivayet edilmiştir. Umâme'yi terbiyesi altına alıp büyütmek için amcası oğlu Hz. Ali ile kardeşi Câfer b. Ebî Tâlib ve Zeyd b. Hârise münakaşa ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a), Hz. Ali'ye şöyle dedi:

أَنْتَ مِنِّى وَأَنَا مِنْكَ.

Sen bendensin, ben de sendenim.

Bu sözden ötürü Hz. Ali heyecana kapılıp raksetti. Câfer'e de şöyle dedi:

اَشْبَهْتَ خَلْقِى وَخُلُقِى.

Senin yaradılışın ve ahlâkın benim yaradılışıma ve ahlâkıma benziyor.

Bunun üzerine Câfer de Hz. Ali'nin arkasından raksa başladı. Zeyd'e de şöyle dedi:

اَنْتَ اَخُونَا وَمَوْلاَنَا.

Sen bizim kardeşimiz ve âzâd edilmiş kölemizsin.

Bu söz üzerine Câfer'den sonra Zeyd de heyecana kapılıp raksetti. Sonra Hz. Peygamber (s.a) 'Umâme'nin büyütülmesi Câfer'e aittir. Çünkü Umâme'nin teyzesi Câfer'in hanımıdır. Teyze ise anne demektir' dedi.

Başka bir rivayette, Hz. Peygamber Aişe validemize (r.a) şöyle demiştir:

اَتُحِبِّينَ اَنْ تَنْظُرِى اِلَى زَفْنِ الْحَبَشَةِ.

Habeşlilerin raksına bakmayı seviyor musun?

Hadîsin ibaresinde geçen *zefn* ve *hacel* raks etmek demektir. Bu *raks* da bir sevinme ve şevkten doğar. Raksın hükmü ise, onu tahrik edenin hükmüne bağlıdır. Eğer rakseden adamın sevinmesi meşrû ve güzel ise, onun raksı o sevgiyi artırdığı için güzel olur. Eğer mübah ise, raksı mübah olur. Eğer kötü ise, raksı kötü olur.

Evet! Raksı âdet edinmek, büyüklerin ve önderlerin şânına yakışmaz. Çünkü raks, ekseriyetle, oyun ve eğlenceden ileri gelir. Halkın gözünde, oyun ve eğlence sayılan bir şeyden ise, önderlik mevkiini işgal eden bir kimsenin sakınması uygundur ki halkın gözünde küçülmesin ve kendisine uyulmaktan vazgeçilsin.

Elbiselerini yırtmak ise, iş çığırından çıkıp irade kaybolmadıkça caiz olmaz! Fakat vecdin elbiseyi yırtacak kadar galebe çalması da uzak bir ihtimal değildir. Zira kişi vecdin sarhoşluğuna şiddetli bir şekilde mağlûp olduğundan dolayı ne yaptığından habersiz olur veya yaptığını idrâk eder, fakat kendi nefsini zaptetmeye güç yetiremeyecek derecede mecbur kalabilir. Zâhirde böyle bir kimse, mecbur olan bir kimsedir. Bu bakımdan hasta bir kimsenin inlemeye mecbur olup inlemekten dolayı nefes aldığı gibi, böyle bir kimse de hareket etmekte ve elbiselerini yırtmakta tıpkı inlemeye mecbur olan hasta gibidir. Eğer kendisine 'böyle yapmaktan sakın' diye teklifte bulunulursa, buna güç yetiremez. Oysa böyle yapması ihtiyarî bir fiildir. Eğer insanoğluna 'bir saat nefesini tut, dışarı bırakma' teklifi yapılırsa, içinde nefes alıp verme mecburiyetinde olduğunu hissedecektir. Bağırmak ve elbiseyi yırtmak da bazen böyle olur. Bu bakımdan bu tür hareketlerden ve galebe çalan vecdden konuşuldu ve bunun hududu Sırrî'ye soruldu. Şöyle cevap verdi: 'Evet, böyle bir vecd vardır. Bu vecde kapılan bir kişinin yüzüne keskin kılıçla vurulduğu halde bilmez'.

Bu hususta birkaç defa Sırrî es-Sakatî'ye soruldu ve bir insanın bu dereceye gelmesi uzak göründü. Fakat Sırrî es-Sakatî dediğinde ısrar edip sözünden dönmedi. Bunun mânâsı 'Bazı hallerde bazı insanlarda vecd, bu raddeye kadar varır' demektir.

Soru: Semâ'dan ve vecd'den sonra sûfîlerin yepyeni elbiseyi yırtmaları hakkında ne diyorsun? Zira sûfîler yepyeni elbiseleri küçük küçük parçalar halinde yırtıp cemaate dağıtıyorlar ve buna *hırka* adı veriyorlar.

Cevap: Eğer elbise ve seccadelerin yamanmasına elverişli ve dörtgen bir şekilde parçalanırsa mübahtır. Zira bezler, kendilerinden iç gömlek yapılsın diye yırtılır ve bu yırtma, malı ziyan etmek ve israf değildir. Çünkü bunu bir gaye için yapar. Elbiselerin yamanması da böyledir. Elbiseleri yamamak ancak küçük kumaş

parçalarıyla mümkün olabilir. Böyle yamaları elde etmek de gerekli bir iştir. Bütün cemaate dağıtmak ise, hayrın yayılması bakımından mübah ve maksuddur. Bu bakımdan her bez sahibinin bezini yüz parçaya ayırma yetkisi vardır ve yüz müslümana verme selâhiyetine sahiptir. Fakat yamaların istifade edilecek şekilde olması gerekir. Biz semâ'da elbiseyi bozmayı, bir kısmını faydasız hale getirmeyi yasakladık. Oysa elbisesini öyle bir şekilde yırtar ki, artık ondan herhangi bir hususta faydalanılmaz. İşte bu katıksız bir ziyandır. İnsanın bilerek böyle yapması caiz olmaz.

5. Edep

Cemaatin içinden biri, riyasız ve tekellüfsüz, dosdoğru bir vecde kapılıp ayağa kalktığı zamanda cemaat ayağa kalkarsa, ayağa kalkıp onlara uymak gerekir veya kişi hiçbir vecd göstermeksizin kendi isteğiyle kalkar, cemaat de onun kalkışıyla ayağa kalkarsa, yine cemaate uymalıdır. Çünkü böyle yapması arkadaşlığın âdâbındandır. Böylece eğer bir grup vecde kapılan kişinin sarığı düştüğü zaman, ona uymak için başlarından sarıklarını çıkarmayı âdet edinmişlerse veya vecde kapılan elbisesini yırtıp çıkardı diye diğerleri de elbiselerini çıkarmayı âdet edinmişlerse, onlara uygun hareket etmesi gerekir. Bu bakımdan bu işlerde cemaate uymak, güzel arkadaşlık ve güzel muaşeret sayılır. Zira muhalefet, nefreti doğurur. Her kavmin bir âdeti vardır. Âdetlere muhalefet ise, nefrete sebep olur. Zira insanların ahlâkıyla ahlâklanmak lâzımdır. Nitekim bu husus hadîs-i şerîfte de vârid olmuştur.[63] Hele insanların ahlâklarında güzel muaşeret, mücamele ve yardımdan ötürü kalplerin hoşlanması gibi iyi şeyler varsa, onlara uymak daha da gerekli olur.

İtiraz: Böyle yapmak bid'attır. Sahabe-i Kirâm'da böyle birşey yoktu.

Cevap: Mübah olduğuna hükmedilen herşeyin ille de sahabeden nakledilmesi şart değildir. Mahzur, ancak Hz. Peygamber'den gelen bir sünnet ile çatışan bir bid'atı işlemektedir.

---

63) Hâkim, (Ebu Zer'den); 'Halkın ahlâkıyla ahlâklanıp arkadaşlık ediniz', başka bir rivayette 'Sabırlı olup ahlâkta halka uyunuz. Fakat amellerinde onlara muhalefet ediniz' şeklinde gelmiştir.

Oysa bu söylediklerimizin yasaklanması hususunda herhangi birşey nakledilmiş değildir. Bir misafirin gelişi anında ayağa kalkmak Arabın âdetinden değildi. Aksine ashab bazı hallerde -Enes'in rivayet ettiği gibi- Hz. Peygamber'in bile önünde ayağa kalkmıyordu. Buna rağmen madem ki bu hususta umumî bir yasak sabit olmamıştır, o halde gelen misafire ikram olsun diye ayağa kalkmak âdeti yaygın olan memleketlerde böyle yapmakta herhangi bir sakınca ve mânevî zarar ihtimali görmemekteyiz. Zira gelenin önünde ayağa kalkmaktan gaye; ona hürmet etmek, ikramda bulunmak ve onun kalbini böylece hoş etmektir. Yardım çeşitlerinin diğerleriyle de kalbin hoş edilmesi kastedildiği ve bir cemaatin âdeti olduğu zaman, onlara o âdetlerde yardım etmekte sakınca yoktur. Aksine en güzeli onlara âdetlerinde yardım etmektir. Meğer ki o âdet hususunda te'vil kabul edilmeyecek bir yasak gelmiş olsun... O zaman hüküm değişir.

Eğer raksetmeyi kalbinde ağır görüyorsa, cemaatle beraber kalkmaması, dolayısıyla onların hallerini teşvik etmemesi edepdendir. Zira vecde kapıldığını göstermeksizin raksetmek mübahtır. Yapmacık vecde kapılan bir kimsenin zoraki hareketleri orada hazır bulunanların gözünden kaçmaz. Halis bir niyetle raksa kalkan bir kimseyi tabiatlar çirkin görmezler. Bu bakımdan o mecliste hâzır bulunanların kalpleri -kalp sahiplerinden oldukları takdirde- doğruluk ve yapmacığın mihenk taşıdır. Bazılarından doğru vecd sorulduğu zaman şöyle demiştir: 'Vecdin doğruluğu, orada hazır bulunanların -vecde kapılanla ters düşmemeleridir- kalplerinin kabul etmesi demektir'.

Soru: Acaba tabiatlar raksetmekten neden nefret ediyorlar? İnsanların zihnine raksın bâtıl olduğu, oyun ve eğlence olduğu ve dine aykırı düştüğü niçin geliyor? Dinde ciddiyet sahibi hiçbir kimse görülmez ki raksı reddetmesin!

Cevap: Ciddiyet, Hz. Peygamber'in ciddiyetinden fazla olamaz. Oysa Hz. Peygamber, Habeşlilerin mescidde raksettiklerini gördü ve onu yasaklamadı. Çünkü bu raks uygun bir zamanda ve uygun kimselerden vâki olmuştur. O uygun vakit bayram günüydü ve o uygun kimseler de Habeşlilerdi. Tabiatlar rakstan şu illetten dolayı kaçarlar: *Raks*, çoğu zaman oyun ve eğlenceyle beraber görünür. Oyun ve eğlence ise mübahtır. Ancak Habeşliler ve onlara benzer kimseler; yani avam tabakası için mübahtır. Makam ve mevki sa-

hiplerine ise mekruhtur. Çünkü onlara uygun değildir. Makam ve mevki sahibinin durumuna uygun düşmediğinden dolayı *mekruh* görülen birşeyi, *haram* diye vasıflandırmak caiz değildir. Bu bakımdan, bir fakirden birşey isteyene, fakir, bir ekmek verse, fakirin bu ekmeği vermesi güzel bir tâat sayılır. Eğer aynı kişi bir padişahtan istese, padişah ona bir veya iki ekmek verse, bütün insanların gözünde padişahın böyle yapması münker görünür ve bu hareket tarih kitaplarında padişahın kötülükleri listesine kaydedilir. Ondan sonra gelen nesilleri ve yakınları onu bu hareketinden ötürü kınayıp ayıplarlar! Bununla beraber 'padişahın yaptığı haramdır' demek caiz değildir. Zira fakire bir ekmek vermek bakımından güzel birşey yapmıştır. Fakat makam ve mevkisine bu hareketi kıyas edildi mi, fakirin dilenciye vermemesi çirkin olduğu gibi padişahın bu verdiği de çirkin bir hareket olarak sırıtır. *Raks* ve onun yerine geçen diğer mübahlar da böyledir. Halk tabakası için mübah olanlar havaslar için günah ve çirkin sayılır ve ebrarın iyilikleri mukarrebinler için çirkin ve günah sayılır. Ancak bu hüküm, makam ve mevkilerine bakmak cihetiyle sıhhatli olabilir. Eğer işin hakîkatine bakılırsa, bu işin esasında haramın bulunmadığına hükmetmek farzdır. Allah en doğrusunu bilir!

Anlattıklarımızdan şu hüküm çıkar: 'Semâ bazen katıksız *haram* olur, bazen *mübah*, bazen *mekruh* ve bazen de *müstehab* olur'.

Haram olmasına gelince, genç olan insanların çoğu ve dünyevî şehvetin kendisine hâkim olduğu kimseler için haramdır. Zira *semâ* böyle kimselerin kalplerine hâkim olan kötü sıfatları kabartır, harekete geçirir!

Mekruh olmasına gelince, *semâ*'yı mahlûkların sıfatı üzerine yorumlamayan, fakat onu vakitlerinin çoğunda oyun yoluyla âdet edinen bir kimse içindir.

Mübah olmasına gelince, *semâ*'dan hiçbir nasip almayan, ancak güzel sesten lezzetlenen bir kimse içindir.

Müstehab olmasına gelince, Allah sevgisi kendisinde galebe çalan, *semâ*'dan ötürü güzel sıfatlarından başka bir sıfatı harekete geçmeyen bir kimse içindir.

Hamd bir ve tek olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm Hz. Peygamber'e, âline ve ashabına olsun!

KİTAB'UL-EMR-İ Bİ'L-MA'RUF VE'N-NEHY-İ AN'İL-MÜNKER

(İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak)

IX. Kitab'ul-Emr-i bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy-i an'il-Münker

(İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak)

Giriş

Kitaplara ancak Allah'a hamd ile başlanır. İkrâmı ve cömertliği vasıtasıyla nimetler veren Allah Teâlâ'ya hamdolsun. Salât ve selâm, peygamberlerin efendisi, Allah'ın râsûlü ve kulu Muhammed'e, onun tertemiz âline ve ashâbına olsun.

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker (İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak) dinin en büyük temeli ve dayanağıdır. Allah Teâlâ'nın bütün peygamberlerini, devam ettirmesi için gönderdiği biricik önemli meselesidir. Eğer bu vazife yapılmazsa, ilmi ve ameli dumura uğrarsa, kesinlikle peygamberlik vazifesi muattal olur, diyânet temelinden yıkıma uğrar. Başıboşluk hâkim olur ve dalâlet yayılır. Cehâlet alabildiğine dağılır. Fesad, insanların iliklerine kadar işler. Yırtık oldukça genişler, memleketler harap ve kullar helâk olurlar. Fakat helâk olduklarını ancak kıyâmet gününde anlarlar. Olmasından korktuğumuz şey -maalesef- olmuştur! *İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn* (Biz Allah'tan geldik ve Allah'a dönücüleriz). Zira bu büyük temelin çalışması ve ilmi yıkıma uğramış, hakîkat ve âdeti tamamen ortadan kalkmıştır! Dolayısıyla halka yağcılık kalpleri kaplamış, Yaratıcının murâkebesi ve mülâhazası kalplerden tamamen silinmiş. İnsanlar nefislerinin hevalarına ve şehvetlerine, akılsız hayvanlar gibi, daldıkça dalmıştır. Yeryüzünde Allah için hiçbir kınayıcının kınamasından perva etmeyecek doğru bir mü'min pek nadir kalmıştır. Bu bakımdan bu boşluğun kapatılması için gayret sarfeden, bu gediği kapatmaya çalışan, bu uğurda ya çalışma yönünü üzerine alan veya bu çalışmayı infaz ve tatbik etmeyi taahhüd ve tekeffül eden, bu yıkıma uğramış sünneti yenileyen, onun ağır yükünü omuzuna alan ve onu ihyâ etmek hususunda çalışma ve gayretten geri kalmayan bir kimse, bütün insanların arasından zamanın öldürdüğü bir sünneti ihyâ etmek için seçilmiş bir kul,

yüceliğinin yanında yakınlık dereceleri pek küçülen, yaklaştırıcı bir dereceyi seçmiş bulunuyor. Biz bu bahsi dört bölümde izaha çalışacağız.

Birinci Bölüm: *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in farziyeti ve fazileti

İkinci Bölüm: Rükünleri ve şartları

Üçüncü Bölüm: *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in yolları ve âdeten yapılan münkerler

Dördüncü Bölüm: Sultanlara *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'de bulunmak

BİRİNCİ BÖLÜM

Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i an'il-Münker'in Farziyeti ve Fazileti

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker'in farz olduğunu ve faziletini akl-ı selim sahipleri onaylamış ve ümmet üzerinde icma etmiş olmakla birlikte, bu esasa ayet ve hadîsler de işaret etmektedirler.

Ayetler

> İçinizden insanları hayra çağıracak, *iyiliği emredecek, kötülükten alıkoyacak* bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.
>
> (Âlu İmran/104)

Bu ayette *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in farziyeti bildirilmektedir. Çünkü Allah Teâlâ'nın 'veltekün' sözü bir *emir*'dir. Emrin zâhiri ise farziyet ifade eder. Aynı zamanda ayette, müslümanların kurtuluşlarının *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmalarına bağlı bulunduğu ciheti de beyan edilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ *hasr* yaparak şöyle buyurmuştur: 'Ve ülâike hümül müflihûn' (İşte ancak onlar kurtuluşa erenlerdir). Ayette *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in *farz-ı ayn* değil *farz-ı kifâye* olduğu ciheti de beyan edilmiş ve bir cemaatin bu vazifeyi yapması halinde o cemaatin diğer fertlerinin boynundan mesuliyetin kalktığı da açıklanmıştır. Çünkü Allah Teâlâ, ayette 'hepiniz iyiliği emrediciler olunuz' dememiştir. 'İçinizden bir topluluk insanları hayra çağırsın' demiştir. O halde bir fert veya bir cemaat bu vazifeyi yerine getirirse, cemiyetin diğer fertlerinden sorumluluk düşer. Allah Teâlâ, 'kurtuluş'u, bu vazifeyi bilfiil yapanlara tahsis etmiştir. O halde eğer bütün halk, bu vazifeyi yapmayıp ihmal ederse, gelen tehlike bütün cemiyeti kasıp kavuracaktır. Hele imkânı olup da bu vazifeyi ihmâl edenler, şeksiz ve şüphesiz gelecek olan felâkete mâruz kalacaklardır.

Ama hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde, gece saatlerinde ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, *iyiliği emreder, kötülükten menederler*; hayır işlerine koşuşurlar. İşte onlar iyilerdendir.

(Âlu İmran/113-114)

Dikkat edilirse, Allah Teâlâ, bu ayet-i celîlede mücerret olarak Allah'a ve son güne iman etmekten ötürü onların salih olduklarına şahitlik yapmamış, aksine bu imana iyiliği emretmek ve kötülüklerden vazgeçirmek hususunu da eklemiştir.

Erkek ve dişi bütün mü'minler birbirlerinin yardımcılarıdır. *İyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar.* Namazı gereği üzere kılarlar. Zekâtı verirler.

(Tevbe/71)

Bu ayette Allah Teâlâ, mü'minleri 'iyiliği emrederler, kötülükten alıkoyarlar' diye vasıflandırmaktadır. Bu bakımdan bu vasfa sahip bulunmayan kimse, bu ayette vasıflandırılan 'müslüman' cemaatinin dışında kalır.

İsrailoğulları'ndan kâfir olanlara hem Dâvud'un, hem de Meryem oğlu İsa'nın diliyle lânet olundu. Bunun sebebi; isyan etmeleri ve hakkın sınırını aşmış olmalarıydı. *Onlar birbirlerini yaptıkları kötülükten alıkoymazlardı.* Gerçekten ne kötü iş yapıyorlardı!

(Mâide/78-79)

Bu hüküm, şiddetin en sonudur. Zira Allah Teâlâ, kötülükleri önlemeyi terkettiklerinden dolayı lâneti hakettiklerini beyan buyurmaktadır.

Siz insanlar için meydana çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. *İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız.*

(Âlu İmran/110)

Bu ayet-i celîle 'iyiliği emretmek' ile 'kötülüğü önleme'nin faziletine işaret eder; zira Allah Teâlâ, müslümanların böyle yaptıkları için, en hayırlı topluluk olduklarını beyan buyurmaktadır.

Artık onlar, edilen nasihatları unutunca, biz de *kötülükten alıkoyanları* kurtardık. Zulmedenleri ise, çıkardıkları fesadlar yüzünden, şiddetli bir azap ile yakaladık.

(A'raf/165)

Allah Teâlâ, 'onların kötülüğü önledikleri'nden ötürü 'kurtuluş'tan istifade ettiklerini beyan buyurmaktadır ve bu ilâhî beyan kötülüğü önlemenin farz olduğuna işaret eder.

Onlar o mü'minlerdir ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek, namazı kılarlar, zekâtı verirler, *iyiliği emrederler ve kötülükten alıkoyarlar.*

(Hac/41)

Allah Teâlâ, bu ayet-i celîlede, namaz kılmayı ve zekât vermeyi, 'iyiliği emretmek' ve 'kötülüğü yasaklamak'la eşit tutmuştur.

İyilik etmek ve fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardım-laşın. Günah işlemek ve haddi aşmak üzerinde yardımlaşmayın.

(Mâide/2)

Bu ayetteki emir kesin bir emirdir. Yardımlaşmanın mânâsı 'yardımlaşmayı teşvik ediniz, hayır ve hasenat yollarını kolaylaştırınız, şerrin yollarını kapatınız' demektir. Düşmanlık yolları ise, imkân nisbetinde kapatılmaya çalışılır.

Rabbanîlerin ve hahamların, onları günah söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür!

(Mâide/63)

Sizden önceki nesillerden akıllı kimselerin (insanları) *yeryüzünde bozgunculuk yapmaktan menetmeleri* gerekmez miydi? Fakat onlar arasından, ancak kendilerini kurtardığımız pek az kişi böyle yaptı. Zulüm yapanlar ise kendilerine verilen refahın ardına düştüler ve hep 'mücrim' günahkâr oldular.

(Hud/116)

Allah Teâlâ, bu ayetinde bozgunculuğu yasaklayan az bir grup hariç, onların hepsini helâk ettiğini bildirmektedir.

Ey mü'minler! Adâleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun, kendinizin yahut ana ve babanızla, yakın akrabanızın aleyhinde bile olsa...

(Nisa/135)

Bu, anne, baba ve yakınlar için 'iyiyi emretmek' demektir.

Onların fısıldaşmalarının çoğunda hayır yoktur. Ancak sadaka vermeyi veya bir iyilik etmeyi yahut da insanların arasını düzeltmeyi emreden müstesnadır. Kim de bu işleri Allah'ın rızasını arıyarak yaparsa, biz ona ahirette büyük bir mükâfat vereceğiz.

(Nisa/114)

Eğer mü'minlerden iki grup çarpışırlarsa, hemen aralarını düzeltin. Eğer onlardan biri (Allah'ın hükmüne razı olmayarak) ötekine saldırırsa, o vakit tecavüz edenle, Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın.

(Hucurât/9)

Çarpışanların arasını düzeltmek; zulmü yasaklamak ve tâata çevirmek demektir. Eğer karşı taraf bunu kabûl etmezse, Allah Teâlâ onunla çarpışmayı emrederek şöyle buyurmuştur: 'O vakit saldıranla Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşınız'. (Hucurât/9) Bunun mânâsı, kötülüğü önlemek ve yasaklamaktır.

Hadîsler

Hz. Ebubekir okuduğu bir hutbede şöyle der:

Ey insanlar! Siz şu ayeti okuyor ve tam aksine yorumluyorsunuz:

Ey iman edenler! Nefislerinizi düzeltmek, üzerinize borçtur. Siz düzelip doğru yolda bulunduktan sonra yolunu şaşıranlar size zarar veremez.

(Maide/105)

Oysa ben Hz. Peygamber'den şunları dinledim: 'Günah işleyen bir kavmin içinde o günahları yasaklayacak güç ve kuvvette bir kimse varsa buna rağmen yasaklamazsa, Allah

Teâlâ'nın nezd-i ilahîsinden bütün onları kapsayan bir azabın gelmesi onlar için pek yakındır'.[1]

Yukarıdaki ayetin (Maide/105) tefsiri sorulduğunda, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

يَا اَبَا ثَعْلَبَةَ مُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَاِذَا رَأَيْتَ شُحًّا مُطَاعًا وَهَوًى مُتَّبَعًا وَدُنْيَا مُؤْثَرَةً وَاِعْجَابَ كُلِّ ذِى رَأْيٍ بِرَأْيِهِ فَعَلَيْكَ بِنَفْسِكَ وَدَعْ عَنْكَ الْعَوَامَ اِنَّ مِنْ وَرَائِكُمْ فِتَنًا كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ لِلْمُتَمَسِّكِ فِيهَا بِمِثْلِ الَّذِى اَنْتُمْ عَلَيْهِ اَجْرُ خَمْسِينَ مِنْكُمْ.

Ya Ebu Sa'lebe! İyiliği emret! Kötülükten alıkoy! İtaat edilen bir cimriliği, arkasından gidilen bir hevayı, seçilen bir dünyayı ve her fikir sahibinin görüşüne güvendiğini gördüğün zaman, sadece kendini kurtarmaya bak!. Halk tabakasının durumunu oluruna bırak! Muhakkak sizin arkanızda kapkaranlık gecenin parçaları gibi fitneler vardır. O fitneler içerisinde sizin üzerinde bulunduğunuz inancın benzerine sımsıkı yapışan bir kimse için sizden elli kişinin ecri kadar ecir vardır.

'Ey Allah'ın Rasûlü! Onlardan elli kişinin sevabı kadar sevabı vardır değil mi? ('Sizden' ibaresi yanlışlıkla mı kullanıldı?)' diye sorulduğunda, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: 'Hayır! Sizden elli kişinin sevabı kadar sevabı vardır. Çünkü onlar hayrı işlemek hususunda bir yardımcı bulamazlar'.[2]

İbn Mes'ud'a bu ayetin tefsiri sorulduğu zaman, şöyle demiştir: 'Bu zaman, ayetin bahsettiği zaman değildir. Çünkü o va'z ve nasihat bugün makbuldür. Fakat yakında öyle bir zaman gelecek ki o zaman siz iyiliği emredeceksiniz, sizin başınıza şöyle şeyler getirilecektir. Siz söyleyeceksiniz, ama sözünüz kabul edilmeyecektir. İşte o zaman nefsinizi kurtarmaya çalışınız. Siz hidayette olduğunuz takdirde başkasının sapıtması size zarar vermez'.

Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

---

1) *Uzlet* bölümünde geçmişti.

2) Ebu Dâvud, Tirmizî ve İbn Mâce

لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ اَوْ لَيُسَلِّطَنَّ اللّٰهُ عَلَيْكُمْ شِرَارَكُمْ ثُمَّ يَدْعُو خِيَارُكُمْ فَلاَ يُسْتَجَابُ لَهُمْ.

Yemin ederim! Ya siz iyiliği emreder kötülükten sakındırırsınız veya Allah Teâlâ, sizin kötülerinizi size musallat eder. Böyle olduktan sonra sizin hayırlılarınız dua ederler, fakat duaları kabul edilmez.[3]

Bu hadîsin mânâsı ‘sizin korkunuz ve büyüklüğünüz kötülerin gönlünden ve gözünden düşecek, artık onlar sizden korkmayacaklardır’ demektir.

يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّ اللّٰهَ يَقُولُ لَتَأْمُرُنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلَتَنْهَوُنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ قَبْلَ اَنْ تَدْعُوا فَلاَ يُسْتَجَابُ لَكُمْ.

Ey insanlar! Allah Teâlâ buyurur ki; ‘Çağırıp cevap almadan önce iyiliği emredip kötülüğü önlemeye çalışınız’.[4]

مَا اَعْمَالُ الْبِرِّ عِنْدَ الْجِهَادِ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ اِلاَّ كَنَفْثَةٍ فِى بَحْرٍ لُجِّىٍّ وَمَا جَمِيعُ اَعْمَالِ الْبِرِّ وَجِهَادٌ فِى سَبِيلِ اللّٰهِ عِنْدَ الْاَمْرِ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىِ عَنِ الْمُنْكَرِ اَلاَّ كَنَفْثَةٍ فِى بَحْرٍ لُجِّىٍّ.

Salih ameller, Allah yolundaki cihada nisbetle ancak engin bir denize üfürmek kadar kıymet taşır. İyi ve salih amellerin tamamı ve Allah yolundaki cihad, *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'e nisbeten engin bir denize üfürmek kadar kıymet taşır.[5]

اِنَّ اللّٰهَ لَيَسْأَلُ الْعَبْدَ مَا مَنَعَكَ اِذْ رَأَيْتَ الْمُنْكَرَ اَنْ تُنْكِرَهُ فَاِذَا لَقَّنَ اللّٰهُ الْعَبْدَ حُجَّتَهُ قَالَ رَبِّ وَثِقْتُ بِكَ وَفَرِقْتُ مِنَ النَّاسِ.

Muhakkak ki, Allah Teâlâ, kulunu ‘sen münkeri gördüğün halde onun yasak olduğunu söylemekten seni meneden nedir?’ diye kınar! O haldeyken Allah Teâlâ, eğer kuluna ken-

3) Bezzar, Taberânî

4) Ahmed, Beyhakî

5) Deylemî

disini kurtaracak delili telkin ederse kul şöyle der: 'Ya rabbî! Sana güvendim ve halktan ayrıldım. (Onun için bu vazifeyi ihmal ettim)'.[6]

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

يَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ عَلَى الطُّرُقَاتِ قَالُوا: مَالَنَا بُدٌّ اِنَّمَا هِيَ مَجَالِسُنَا نَتَحَدَّثُ فِيهَا قَالَ: فَاِذَا اَبَيْتُمْ
لاَّ ذٰلِكَ فَاَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهَا قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ؟ قَالَ: غَضُّ الْبَصَرِ وَكَفُّ الْاَذٰى وَرَدُّ
لسَّلاَمِ وَالْاَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْىُ عَنِ الْمُنْكَرِ.

- Sakın yolların kenarlarında oturmayınız.

- Biz oralarda oturmak mecburiyetindeyiz. Çünkü yol kenarları bizim toplantı yerlerimizdir. Orada dertlerimizi konuşur, müzakere ederiz.

- Siz oralarda oturmaya devam edecekseniz, hiç değilse yolun hakkını veriniz.

- Yolun hakkı nedir?

- Haram bakıştan gözü korumak, geçenlere eziyet vermemek, selâmların karşılığını vermek, *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmaktır.[7]

كَلاَمُ ابْنِ اٰدَمَ كُلُّهُ عَلَيْهِ لاَ لَهُ اِلاَّ اَمْرًا بِمَعْرُوفٍ اَوْ نَهْيًا عَنْ مُنْكَرٍ اَوْ ذِكْرَ اللّٰهِ.

Ademoğlu, bütün konuştuklarından mesuldür ve hiçbir konuşması onun lehinde değildir. İyiliği emretmek veya kötülükten alıkoymak, veyahut da Allah'ın zikrini yapmak bundan müstesnadır![8]

اِنَّ اللّٰهَ لاَيُعَذِّبُ الْخَاصَّةَ بِذُنُوبِ الْعَامَّةِ حَتّٰى يَرَى الْمُنْكَرَ بَيْنَ اَظْهُرِهِمْ وَهُمْ قَادِرُونَ عَلٰى اَنْ يُنْكِرُوهُ فَلاَ يُنْكِرُونَهُ.

---

6) İbn Mâce

7) Müslim, Buharî

8) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

Allah Teâlâ havassa avam tabakasının günahlarından ötürü azap etmez. Meğer ki, havass tabakası cemiyetin arasında yayılmış bir kötülüğü görüp gücü yettiği halde onu önlemeye çalışmış olmasın![9]

Ebu Umame el-Bâhilî (r.a) Hz. Peygamber'den (s.a) şu hadîsi rivayet etmektedir:

كَيْفَ اَنْتُمْ اِذَا طَغَى نِسَاؤُكُمْ وَفَسَقَ شُبَّانُكُمْ وَتَرَكْتُمْ جِهَادَكُمْ.

- Kadınlarınız baştan çıktığı, gençleriniz fasıklaştığı ve siz de cihadı terkettiğiniz zaman acaba durumunuz ne olacak?

- Bu söylediğiniz olacak mı?

نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ وَاَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ؟.

- Evet! Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim, bundan daha şiddetlisi de olacaktır!

- Bundan daha şiddetlisi nedir?

كَيْفَ اَنْتُمْ اِذَا لَمْ تَأْمُرُوا بِمَعْرُوفٍ وَلَمْ تَنْهَوْا عَنْ مُنْكَرٍ؟.

- Siz iyiliği emretmediğiniz ve kötülükten menetmediğiniz zaman durumunuz ne olacak?

- Bu olacak mı?

نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ وَاَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ.

-Evet! Beni sevk ve idare eden Allah'a yemin ederim, bundan daha şiddetli ve dehşetlisi de olacaktır.

- Bundan daha şiddetlisi nedir?

كَيْفَ اَنْتُمْ اِذَا رَأَيْتُمُ الْمَعْرُوفَ مُنْكَرًا وَالْمُنْكَرَ مَعْرُوفًا؟.

- İyiyi kötü ve kötüyü iyi gördüğünüz zaman durumunuz ne olacak?

---

9) Ahmed b. Hanbel

- Bu da mı olacak?

نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ وَاَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ؟.

- Evet! Beni yoktan var eden Allah'a yemin ederim, bundan daha dehşetlisi olacaktır?

- Bundan daha dehşetlisi nedir?

كَيْفَ اَنْتُمْ اِذَا اَمَرْتُمْ بِالْمُنْكَرِ وَنَهَيْتُمْ عَنِ الْمَعْرُوفِ؟.

- Kötüyü emrettiğiniz ve iyiyi yasakladığınız zaman durumunuz nasıl olacak?

- Bu olacak mı?

نَعَمْ وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ وَاَشَدُّ مِنْهُ سَيَكُونُ يَقُولُ اللّٰهُ تَعَالٰى بِى حَلَفْتُ لَاُتِيحَنَّ لَهُمْ فِتْنَةً يَصِيرُ الْحَلِيمُ فِيهَا حَيْرَانَ.

- Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim ki bundan daha şiddetlisi olacaktır. Zira Allah Teâlâ buyurmaktadır ki: 'Ben kendi zatıma yemin ettim. Onlar için öyle bir fitne koparacağım ki, hâlim bir kimse dahi o fitnede sersemleşip şaşkına dönecektir!'[10]

İbn Abbas Hz. Peygamber'in şu sözünü nakleder:

لَاتَقِفَنَّ عِنْدَ رَجُلٍ يُقْتَلُ مَظْلُومًا فَاِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلٰى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ وَلَا تَقِفَنَّ عِنْدَ رَجُلٍ يُضْرَبُ مَظْلُومًا فَاِنَّ اللَّعْنَةَ تَنْزِلُ عَلٰى مَنْ حَضَرَهُ وَلَمْ يَدْفَعْ عَنْهُ.

Sakın zulmen öldürülen bir kişinin yanında durma! Çünkü orada hazır bulunup da onu müdafaa etmeyenin üzerine lanet yağar. Sakın mazlum olarak dövülen bir kişinin yanında

---

10) İbn Ebî Dünya, (*zayıf* bir senedle); Ebu Ya'la, (Ebu Hüreyre'den *zayıf* bir senedle) Hadîsin 'Münkeri emrettiğiniz, ma'rufu yasakladığınız zaman durumunuz ne olacak?' şeklindeki bölümü)

durma! Çünkü orada hazır bulunup onun müdafaasını yapmayanın üzerine lanet iner.[11]

Yine İbn Abbas Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle buyurduğunu nakletmektedir:

لاَيَنْبَغِى لأَمْرِىءٍ شَهِدَ مُقَامًا فِيهِ حَقٌّ اِلاَّ تَكَلَّمَ بِهِ فَاِنَّهُ لَنْ يُقَدِّمَ اَجَلَهُ وَلَنْ يُحْرِمَهُ رِزْقًا هُوَ لَهُ.

Bir insan için herhangi bir makamda hazır bulunduğunda orada hak varsa, onu söylemekten daha uygun bir durum yoktur. Çünkü hakkı müdafaa etmesi, ne onun ecelini ileriye alır, ne de onun için takdir edilen bir rızıktan kendisini mahrum eder.[12]

Bu hadîs zâlim ve fasıkların evlerine ve içinde yasak işlenen yerlere -eğer o yasağı önlemek imkanı yoksa- girmenin caiz olmadığına işaret eder. Çünkü Hz. Peygamber ‘orada hazır bulunanın üzerine lanet yağar’ buyurmaktadır. O halde ‘Ben acizim’ deyip, zaruret olmaksızın, münkeri seyretmek çaiz değildir ve bunun için de selef-i salihînden bir cemaat pazarlarda, bayramlarda ve toplantılarda yasakların görüldüğünden dolayı uzlete çekilmeyi tercih etmişlerdir.

Çünkü o münkerleri önlemekten aciz ve güçsüz idiler. Böyle bir durum ise, halkla oturup-kalkmaktan vazgeçmeyi gerektirir. Bunun için Ömer b. Abdülaziz şöyle demiştir: ‘Seyyahların evlerini boşaltıp aile efradını bırakıp seyahat etmeyi tercih etmeleri, ancak bugün bizim başımıza gelen felaketlerin benzerinden ötürü olmuştur. Onlar şerrin belirdiğini, hayrın kaybolduğunu görüp, nasihatin kabul edilmediğini ve fitnenin baş gösterdiğini gördükleri ve o fitnenin kendilerini saracağından ve böyle olan kavmin üzerine ineceği mukadder olan azaptan sâlim kalacaklarından emin olmadıkları için bütün bunları terkedip seyahati tercih ettiler! Yırtıcı hayvanların komşuluğunu ve yerin bitirdiği bitkilerden yemeyi, bu kimselerin komşuluğundan ve nimetlerinden daha hayırlı gördüler’.

---

11) Taberânî, Beyhakî

12) Beyhakî, Tirmizî, İbn Mâce

Ömer b. Abdülaziz bunları söyledikten sonra şu ayeti okudu: 'De ki: O halde hemen Allah'a kaçın! Gerçekten ben size Allah tarafından görevlendirilmiş apaçık bir uyarıcıyım'. (Zariyat/50)

İşte bir kavim kaçtı. Eğer Allah Teâlâ'nın peygamberliğe koyduğu sır olmasaydı, diyecektik ki ayetin muhatabı olanlar bu seyyahlardan daha faziletli değildirler. Çünkü bize gelen haberlerde, meleklerin bu tür seyyahları karşıladıklarını, ellerini sıktıklarını, bulutların ve yırtıcı hayvanların bu seyyahların birinin yanından geçerken seyyahın kendilerini çağırdığında derhal çağrısına uydukları bildirilmiştir. Seyyah ona der ki: 'Bana icabet etmeyi sana kim emretti?' O da seyyaha nereden emir aldığını haber verir. Oysa seyyah peygamber de değildir.

Ebu Hüreyre (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini naklediyor:

مَنْ حَضَرَ مَعْصِيَةً فَكَرِهَهَا فَكَاَنَّهُ غَابَ عَنْهَا وَمَنْ غَابَ عَنْهَا فَاَحَبَّهَا فَكَاَنَّهُ حَضَرَهَا.

> Bir kimse, bir günahı görür, hoş karşılamazsa sanki o kimse o günahın işlendiği mecliste bulunmamıştır. Günahın işlendiği mecliste bulunmadığı halde günahı seven kimse ise, sanki o günah işlendiği zaman orada hazırmış gibi mesul olur.[13]

Hadîsin mânâsı kişinin günah işlenen mecliste herhangi bir zaruri ihtiyaçtan dolayı bulunmuş olması veya tesadüfen o günahın kendisinin yanında işlenmesiyle ilgilidir. Kasten oraya gitmek ise, daha önceki hadîsin de işaret ettiği gibi, ister işlenen günahı hoş karşılasın, ister karşılamasın mutlaka yasaktır.

İbn Mes'ud (r.a) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet eder:

مَابَعَثَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ نَبِيًّا اِلاَّ وَلَهُ حَوَارِيٌّ فَيَمْكُثُ النَّبِيُّ بَيْنَ اَظْهُرِهِمْ مَاشَاءَ اللّٰهُ يَعْمَلُ فِيهِمْ بِكِتَابِ اللّٰهِ وَبِاَمْرِهِ حَتّٰى اِذَا قَبَضَ اللّٰهُ نَبِيَّهُ مَكَثَ الْحَوَارِيُّونَ يَعْمَلُونَ بِكِتَابِ اللّٰهِ وَبِاَمْرِهِ وَبِسُنَّةِ نَبِيِّهِمْ فَاِذَا انْقَرَضُوا كَانَ مِنْ بَعْضِهِمْ قَوْمٌ يَرْكَبُونَ رُؤُسَ الْمَنَابِرِ يَقُولُونَ مَا يَعْرِفُونَ وَيَعْمَلُونَ

13) İbn Adiy

مَا يُنْكِرُونَ فَإِذَا رَأَيْتُمْ ذٰلِكَ فَحَقٌّ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ جِهَادُهُمْ بِيَدِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَ لَيْسَ وَرَاءَ ذٰلِكَ إِسْلاَمٌ.

Allah Teâlâ'nın gönderdiği her peygamberin muhakkak yardımcısı ve ashabı vardır. Peygamber onların arasında, Allah Teâlâ'nın istediği zamana kadar durur. Allah'ın kitabı ve emriyle onların içinde hükümleri uygular. Allah Teâlâ (c.c) o peygamberinin canını kabzedinceye kadar durum böylece devam eder. Ondan sonra yardımcıları ve arkadaşları, Allah'ın kitabıyla ve peygamberlerinin sünnetiyle amel ederler. Onlar yok olduktan sonra minberlerin tepesinde bildiklerini haykıran kötü saydıklarını işleyen bir kavim gelir. Siz bu durumu gördüğünüz zaman her mü'mine düşen görev eliyle onların bu durumuna karşı çıkması, cihad etmesidir. Eğer eliyle cihada gücü yetmiyorsa, kalbiyle cihad etsin. Bunun ötesinde İslâm ve müslümanlık yoktur.[14]

İbn Mes'ud (r.a) şöyle anlatır:

Bir köyün halkı günah işliyordu. Onların günahlarını, içlerinden ancak dört kişi hor görüyordu. İçlerinden biri kalkıp 'Siz şu şu günahları işliyorsunuz' dedi ve onları menedip yaptıklarının çirkinliğini onlara teker teker söyledi. Onlar da ona karşılık aynı şekilde cevap verdiler ve yaptıklarından vazgeçmediler. Bu zat onlara küfretti, onlar da buna küfrettiler. Bu zat onlarla kavga etti, onlar da karşılık verip mağlup ettiler. Bu kişi mağlup olduktan sonra tenhaya çekilip 'Ya rabbî! Ben onları menettim. Bana itaat etmediler. Onlara küfrettim, onlar da bana küfrettiler. Onlarla kavga ettim, beni mağlup ettiler' dedikten sonra çekip gitti.

O gittikten sonra başka biri kalktı. O milleti haram işlemekten alıkoymaya çalıştı. Ona da itaat etmediler. Küfredip karşılık verdiler, o da uzlete çekilip, 'Ey Allahım! Ben onları menettim bana itaat etmediler. Kendilerine küfrettim, bana karşılık verdiler. Eğer kavga etseydim beni mağlup edeceklerdi' dedikten sonra çekip gitti.

---

14) Müslim

Bundan sonra üçüncüsü kalktı. Onları alıkoymaya çalıştı. Ona da itaat etmediler. Tenhaya çekildi ve 'Ya rabbî! Ben onları menettim, bana itaat etmediler. Eğer onlara küfretseydim muhakkak bana küfredeceklerdi. Eğer kavga etseydim beni mağlup edeceklerdi' dedikten sonra çekip gitti.

Sonra dördüncüsü kalkıp 'Ya rabbî! Muhakkak eğer ben onları menetmeye çalışmaya kalksaydım isyan ederlerdi. Küfretseydim bana küfrederlerdi. Eğer kavga etseydim beni mağlup ederlerdi' dedikten sonra o da çekip gitti.

İbn Mes'ud sonunda şöyle der: 'Dördüncü kişi, derece bakımından onların en eksiğidir. Fakat sizin içinizde onun gibisi de azdır'.

İbn Abbas'ın rivayetine göre Hz. Peygamber'e şöyle sorulur:

يَا رَسُولَ اللّٰهِ اَتُهْلَكُ الْقَرْيَةُ وَفِيهَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: نَعَمْ قِيلَ بِمَ يَارَسُولَ اللّٰهِ؟ قَالَ: بِتَهَاوُنِهِمْ وَسُكُوتِهِمْ عَلَى مَعَاصِي اللّٰهِ تَعَالٰى.

- Acaba köyde salih kimseler olduğu halde köy helâk olur mu?

- Evet!

- Neden?

- O salih kişilerin gevşekliğinden, Allah'a karşı yapılan isyanlara ses çıkarmamalarından helâk olurlar.[15]

Cabir b. Abdullah Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu rivayet eder:

اَوْحَى اللّٰهُ تَبَارَكَ وَتَعَالٰى اِلٰى مَلَكٍ مِنَ الْمَلاَئِكَةِ اَنْ اقْلِبْ مَدِينَةَ كَذَا وَكَذَا عَلٰى اَهْلِهَا. فَقَالَ: يَارَبِّ اِنَّ فِيهِمْ عَبْدَكَ فُلاَنًا لَمْ يَعْصِكَ طُرْفَةَ عَيْنٍ * قَالَ: اِقْلِبْهَا عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمْ فَاِنَّ وَجْهَهُ لَمْ يَتَمَعَّرْ فِي سَاعَةٍ قَطُّ.

Allah Teâlâ meleklerden birine 'Filan şehri halkının üzerine yık!' diye emir verince melek 'Ya rabbî! Onların içerisinde göz kırpacak bir zaman kadar bile sana isyan etmeyen

15) Bezzar, Taberânî

filan kulun vardır' der. Allah Teâlâ 'Hem onun, hem de diğerlerinin üzerine yık. Çünkü onun yüzü hiçbir zaman benim için ekşimedi' der.[16]

Hz. Âişe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurur:

عُذِّبَ اَهْلُ قَرْيَةٍ فِيهَا ثَمَانِيَةَ عَشَرَ اَلْفًا عَمَلُهُمْ عَمَلُ الْاَنْبِيَاءِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ؟ قَالَ: لَمْ يَكُونُوا يَغْضَبُونَ لِلَّهِ وَلاَ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

- İçlerinde amelleri peygamberlerin amellerine benzeyen onsekiz bin kişi olduğu halde bir memleketin halkı azaba uğradılar.

- Bu nasıl olur?

- Onlar Allah için kızmıyorlardı! İyiyi emredip kötüyü menetmiyorlardı da ondan![17]

Urve babasının şöyle dediğini rivayet eder: Hz. Musa (a.s) şöyle sorar:

- Yarab! Kullarının hangisi sence daha sevimlidir?

- 'Nesr' denilen kuşun avına koştuğu gibi benim aşkıma koşan, küçücük çocuğunun annesinin memesine yapıştığı gibi salih kullarıma yapışan, kaplanın nefsi için öfkelendiği gibi, benim yasak ettiklerim işlendiği zaman öfkelenen kulum daha sevimlidir. Kaplan, nefsi için öfkelendiği zaman, karşısındakiler ister az, ister çok olsun, perva etmeden üstlerine atılıverir.

Bu hadîs korkunun şiddetine rağmen, Allah rızası için çalışmayı aksatmamanın faziletini belirtmektedir. Ebu Zer el-Gifarî der ki: Ebubekir Sıddîk 'Müşriklerle savaşmaktan başka cihad var mıdır?' diye sorduğunda, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اِنَّ لِلَّهِ تَعَالَى مُجَاهِدِينَ فِى الْاَرْضِ اَفْضَلُ مِنَ الشُّهَدَاءِ اَحْيَاءٌ مَرْزُوقِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْاَرْضِ يُبَاهِى اللَّهُ بِهِمِ مَلاَئِكَةَ السَّمَاءِ وَتَزَيَّنُ لَهُمُ الْجَنَّةُ كَمَا تَزَيَّنَتْ اُمُّ سَلَمَةَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

16) Taberânî, Beyhakî

17) Irakî, bu hadîsin aslına rastlamadığını söyler.

- Evet ya Ebubekir! Muhakkak Allah Teâlâ'nın yeryüzünde birtakım mücahid kulları vardır ki, diri oldukları, rızıklandıkları ve yeryüzünde yürüdükleri halde, şehidlerden daha üstündürler. Meleklere karşı Allah onlarla iftihar eder. Ümmü Seleme'nin Allah'ın Rasûlü için süslendiği gibi cennet onlar için süslenmiştir.

- Onlar kimlerdir?

الآمرون بالمعروف والناهون عن المنكر والمحبون في الله والمبغضون في الله.

- Onlar iyiliği emreden, kötülüğü yasaklayan, Allah için sevişen ve Allah için bozuşanlardır.

Sonra şöyle devam etti.

- Nefsimi kudret elinde tutan Allah yemin ederim, onlardan herhangi bir kul, şehidlerin köşkleri üzerinde bulunan bir köşkte bulunur. O köşkün üç yüzbin kapısı vardır. O kapıların kimi yakut taşından kimi yemyeşil zümrütten yapılmıştır. Her kapının üzerinde bir nûr vardır. O kişilerden herbiri üçyüz bin ela gözlü ve kocasından başka kimseye dönüp bakmayan hurilerle evlenir. O hurilere baktıkça huriler de dönüp kendisine bakar ve kendisine şöyle derler: 'Sen filan filan günü hatırlıyor musun? O günde iyiliği emrettin ve kötülüğü yasakladın'. O kişi, o ela gözlü hurilerden hangisine bakarsa mutlaka kendisine dünyada yapmış olduğu *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* makamını hatırlatır.[18]

Ebu Ubeyde der ki: Hz. Peygamber'e 'Şehidlerin hangisi Allah'ın nezdinde daha azizdir?' diye sorduğumda şöyle buyurdu:

رجل قام الى وال جائر فأمره بالمعروف ونهاه عن المنكر فقتله فان لم يقتله فان القلم لا يجري عليه بعد ذلك وان عاش ما عاش.

Zâlim bir idarecinin yanına varıp iyiliği emredip kötülükten meneden kişi! İdareci kendisini vurup öldürür. Eğer vali onu öldürmese, bu durumu yaptıktan sonra ne kadar

18) Irakî bu hadîsin aslına rastlamadığını söyler.

yaşarsa yaşasın artık kalem onun aleyhinde birşey yazmaz.[19]

Hasan Basrî Hz. Peygamber'in şu hadîsini nakleder:

Ümmetimin şehidlerinden en faziletlisi, zâlim bir idarecinin yanına varıp ona iyiliği emrettiği ve kötülükten menettiği için öldürülen kimsedir. İşte şehid budur! Bunun konağı, cennette Hz. Hamza ile Cafer-i Tayyar'ın konakları arasındadır.[20]

Hz. Ömer der ki: Hz. Peygamber'in şöyle dediğini duydum:

بِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لاَيَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ وَبِئْسَ الْقَوْمُ قَوْمٌ لاَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ يَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ.

Adaleti emretmeyen kavim ne kötü bir kavimdir! Kötü kavim o kavimdir ki, iyiliği emretmediği gibi kötülüğü de yasaklamaz.[21]

Ashab'ın ve Âlimlerin Sözleri

Ebu Derda (r.a) şöyle demiştir: 'Allah'a yemin olsun, siz ya iyiyi emredecek, kötüyü yasaklayacaksınız veya Allah Teâlâ size zâlim bir sultanı musallat kılacaktır ki, o sultan sizin büyüklerinize hürmet, küçüklerinize merhamet etmez. Sizin iyileriniz onun aleyhinde bedduada bulunurlar, bedduaları işe yaramaz. Allah'tan yardım isterler, fakat yardım görmezler. Allah'tan günahlarının bağışlanmasını dilerler, fakat bağışlanmazlar.

Hz. Huzeyfe'ye 'dirilerin ölüsü kimdir?' diye sorduklarında, 'Eliyle, diliyle ve kalbiyle münkeri kötülemeyen kimsedir' cevabını vermiştir.

Mâlik b. Dinar der ki: İsrailoğullarının büyük âlimlerinden bir âlim vardı. Erkek ve kadın insanlar onun evine geliyorlardı. Onlara nasihatta bulunuyor, Allah'ın azab-ı ilahîsini hatırlatıyordu. Birgün oğullarından birinin gelen kadınlardan birine göz kırptığını görünce, oğluna 'yavaş ol, yavaş ol oğlum' diye

19) Bezzar

20) Hâkim, *Müstedrek*

21) İbn Hibban, (Cabir'den *zayıf* bir senedle)

seslendi. Bunun üzerine iskemlesinden düşüp omuriliği zedelendi. Hanımı çocuğunu düşürdü. Oğlu orduda öldürüldü. Allah Teâlâ onun zamanındaki peygambere vahy gönderip şöyle demesini emretti: 'Filan âlime haber ver ki, ben onun sulbünden doğru bir insan çıkarmayacağım. Neden benim için öfkelenmedi de sadece 'yavaş ol oğlum, yavaş ol oğlum' diye oğluna yumuşak bir şekilde hitab etti?'

Huzeyfe der ki: 'Halk için öyle bir zaman gelecektir ki, onlara iyiliği emreden ve kötülükten sakındıran bir mü'minden, bir merkebin leşi daha sevimli gelecektir'.

Allah Teâlâ Yuş'a b. Nuh'a vahiy gönderdi:

- Kavminin kırk bin seçkinini ve altmış bin kötüsünü helâk edeceğiz.

- Yarab! Kötüleri kötülüklerinden ötürü helâk ediyorsun ama iyiler ne yaptı?

- Onlar benim için öfkelenmediler. Benim için gazaba gelmediler. Üstelik kötülerle yiyip içtiler.

Bilal b. Sa'd şöyle der: 'Gizlenen günah, işleyenden başkasına zarar vermez. Açıkça işlenip karşısına çıkan olmadığı takdirde herkese zarar verir'.

Ka'b'ul-Ahbar, Ebu Müslîm Havlanî'ye şöyle der:

- Kavminin içinde senin derecen nasıldır?

- Güzeldir.

- Sen böyle diyorsun ama Tevrat bunun aksini haber veriyor.

- Tevrat nasıl bir haber veriyor?

- Tevrat diyor ki: 'Kişi iyiliği emredip, kötülüğü yasakladığı takdirde kavminin nezdinde derecesi kötüleşir'.

- O halde Tevrat doğru söylemiş, Ebu Müslîm ise yalan söylüyor.

İbn Ömer başlangıçta idarecilerin yanına gidiyordu. Sonra bu âdeti terketti. Kendisine denildi ki; 'Keşke sen onlara gitmeye devam etseydin! Umulur ki, senin gidişinden dolayı nefislerinde hidayet belirir!' İbn Ömer şöyle cevap verdi: 'Korkuyorum ki, eğer

konuşursam bende olanı başka görürler, eğer susarsam günah işlemiş olurum'.

İşte İbn Ömer'in bu sözü işaret eder ki, iyiliği emretmekten aciz olan bir kimseye haramın işlendiği yerden uzaklaşmak düşer. Ondan uzak durmak gerekir ki, kötülük onun gözünün önünde yapılmasın.

Hz. Ali (r.a) der ki: 'İlk mağlup olacağınız cihad, elinizle yapacağınız cihaddır. Sonra dilinizle yapacağınız cihadda mağlup olacaksınız, sonra da kalbinizle yapacağınızda... Sonra kalp iyiyi 'iyi' olarak bilmediği, kötüyü 'kötü' olarak görmediği zaman alçalır, alt-üst olur'.

Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: 'Hangi kul dininin herhangi bir sahasında çalışıp başkasına emrettiğini veya başkasını alıkoymaya çalıştığını, orada tatbik edip işlerin fesada uğrayıp çığırından çıktığı zaman ona yapışırsa, böyle bir kimse Allah rızası için *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* vazifesini yapan kimselerdendir'.

Bu söz şu anlama gelir: Kişi nefsinden başkasına güç yetiremediği zaman nefsini kontrol altına alıp, başkasının yersiz hareketlerini kalben hor görürse, kendisinden beklenen vazifeyi yerine getirmiş sayılır.

Fudayl b. İyaz'a 'Sen neden iyiyi emredip, kötüyü yasaklamıyorsun?' denildiğinde, şöyle demiştir: 'Bir kavim iyiyi emredip, kötüyü yasakladılar. Arkasından nankörlük belasına kapıldılar. Bunun sebebi de bu ağır vazifeyi yaparken başlarına gelen musibetlere karşı sabretmemeleriydi'.

Süfyan es-Sevrî'ye 'Neden sen iyiliği emredip kötülüğü yasaklamıyorsun?' denildiğinde şöyle demiştir: 'Deniz taştığı zaman onu durdurmaya kimin gücü yeter?'

İşte bütün bu delillerle anlaşıldı ki, *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* farzdır ve bu farziyet, müslümanın gücü ve takati olduğu müddetçe üzerinden düşmez. Meğer ki müslümanlardan biri bu vazifeyi yerine getirmiş olsun. Bu bakımdan biz şimdilik bunun ve farz olmasının şartlarını zikredeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i an'il-Münker'in Rükün ve Şartları

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker'i kapsayan *hisbe*'nin (uyarmanın) dört rüknü vardır:

1. *Muhtesib* (uyaran)

2. *Muhtesebunaleyh* (uyarılan)

3. *Muhtesebunfih* (yasak ve uyarmayı gerektiren)

4. *İhtisab* (uyarmak)

Bunlar dört rükündür ve her birinin de ayrıca birçok şartları vardır.

I. Rükün

Muhtesib'in (uyaranın) birçok şartları vardır.

1. Mükellef (akıl-bâliğ) olmak

2. Müslüman olmak

3. Yeterli gücü olmak

Bu bakımdan deli, çocuk, kâfir ve aciz kimseler *muhtesib* (uyarıcı) olamazlar. *Muhtesib*'in tanımına herkes dahil olur. Her ne kadar bu hususta kendilerine izin verilmemiş ise de. Aynı zamanda fasık köle ve kadın da bu tarife dahil olmuş olur. Bu bakımdan bizim 'şart' olarak ileri sürdüklerimizin neden 'şart' koşulduğunu ve tarifin dışında bıraktıklarımızı neden tarif dışı bıraktığımızı açıklayalım. Kişinin akıl baliğ olmasından ibaret olan birinci şarta gelince, bu şartın *muhtesib* hakkındaki gerekliliği apaçıktır. Zira mükellef olmayan bir kimseye hiçbir emir lazım gelmez. Biz söylediklerimizle farz oluşunun şartını kastediyoruz.

Fiilin uygulanmasının imkân ve cevazına gelince, bu ancak aklı olmayı gerektirir. Hatta mümeyyiz ve erginlik çağına yaklaşmış çocuk -her ne kadar mükellef değilse de- münkeri (kötüyü) yasaklayabilir. Şarabı dökebilir. Melahi aletlerini kırabilir ve bunları yaptığı zaman da sevaba nail olur. Hiç kimse de onu *mükellef değildir* diye bu işleri yapmaktan alıkoyamaz. Çünkü bu işleri yapmak, Allah'a yaklaştırıcı hareketlerdir. Mümeyyiz bir çocuk da bu hareketleri yapmaya yetkilidir. Tıpkı namaz kılmak, imam olmak ve Allah'a yaklaştırıcı diğer ibâdetler gibi... Bunların hükmü, idarecilik hükmü değildir ki, burada akıl-baliğ olmak şart olsun. İşte bu sırra binaen biz *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmanın köle ve toplumun diğer fertlerine bile gerekli olduğunu söyledik.

Bilfiil kötüyü yasaklamakta, münkeri iptal etmekte bir nevi idarecilik ve sulta vardır. Fakat bu idarecilikte, Allah'a ortak koşan bir kimseyi öldürmek, şirkin sebeplerini iptal etmek ve böylelerin silahlarını elinden almak gibi sadece imandan istifade edilir. Çocuğun zarar görmediği takdirde böyle bir şeyi yapmak yetkisi vardır. Bu bakımdan fasıklıktan alıkoymak, tıpkı küfürden alıkoymak gibidir.

İkinci şarta gelince, bu şartın gerekliliği de gizli değildir. Çünkü uyarmak dine yardımdır. Dinin esasını inkâr eden ve din düşmanı olan bir kimse nasıl dine yardım etmeye yetkili olabilir?

Üçüncü şarta gelince, bu şartı İslâm âlimlerinden bir grup ileri sürerek demişlerdir ki: 'Fasık bir kimse uyarıcı olup başkasını sorumlu tutamaz'. Bu âlimler 'İnsanlara iyilikle emreder de, kendinizi unutur musunuz?' (Bakara/44) ve 'Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında buğz bakımından çok büyüktür' (Saff/3) ayetlerini delil olarak öne sürmüşlerdir. Aynı zamanda bu grup Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadîs ile de istidlal etmişlerdir:

مَرَرْتُ لَيْلَةَ اُسْرِىَ بِى بِقَوْمٍ تُقْرَضُ شِفَاهُهُمْ بِمَقَارِضَ مِنْ نَارٍ فَقُلْتُ مَنْ اَنْتُمْ فَقَالُوا كُنَّا نَامُرُ بِالْخَيْرِ وَلاَنَاْتِيهِ وَنَنْهٰى عَنِ الشَّرِّ وَنَاْتِيهِ.

Gezdirildiğim gecede dudakları ateşten yapılmış makaslarla kesilen bir kavmin yanından geçtim. Kendilerine 'Siz

kimsiniz?' diye sorunca 'Biz dünyada iyiliği emreder, kendimiz yapmazdık. Kötülüğü meneder, kendimiz yapardık' dediler.[22]

Yine bu grup şu rivayetle de istidlal etmişlerdir: Allah Teâlâ Hz. İsa'ya 'Nefsine nasihatta bulun! Eğer nefsin nasihatı kabul ederse o zaman halka nasihat et. Aksi takdirde benden utan' diye vahyetti.

Onlar kıyas yoluyla da görüşlerini isbata çalışmışlardır. Şöyle ki, başkasının hidayeti, hidayet etmeye çalışanın hidayet olunmasının delilidir. Böylece başkasının eğrisini doğrultmak da istikamet üzere olmanın delilidir. Başkasını ıslah etmek, ıslah edicinin kurtuluşa ermesinin zekâtıdır. Bu bakımdan salih olmayan bir kimse, başkasını nasıl ıslah edebilir? Ağaç eğri ise, gölgesi nasıl doğru olabilir?

Bu grubun söyledikleri tamamıyla hayalden ibarettir, hakîkat şudur: Fâsık bir kimse muhtesiblik (uyarıcılık) yapabilir. İyiyi emreden, kötüyü yasaklayan fâsığın, yaptığının doğruluğuna delil olarak şöyle diyebiliriz: 'Acaba ihtisabda (uyarıcılıkta) bu vazifeyi yürütenin bütün günahlardan masum olması şart mıdır?' Eğer 'Evet bütün günahlardan masum olması şarttır' denilirse, bu söz ümmetin icmaını yıkmaktan başka birşey değildir. Daha sonra bu, *ihtisab* kapısını tamamıyla kapamak demektir. Zira Hz. Peygamber'in ashabında bile bütün günahlardan masumiyet yoktur. Nerede kaldı ki, onlardan sonra gelenlerde böyle bir vasıf bulunsun!

Peygamberlerin (Allah'ın selâmı üzerlerine olsun) bile hatalardan masum olup olmadıklarında âlimlerin ihtilafı vardır. Kur'an-ı Hakîm, Hz. Adem'in günah işlediğine işaret eder. Böylece peygamberlerden bir cemaate Kur'an'da bu nisbet mevcuttur.

Said b. Cübeyr şöyle demiştir: 'Eğer ancak kendisinde hiçbir hata olmayan bir kimse *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* vazifesini yapabilir dersek, dünyada hiç kimse -peygamberlerde dahil- hiçbir şeyi söyleyemez' dememiz gerekir. İmam Mâlik, Said b. Cübeyr'in bu sözünden hayrete düşmüştür.

---

22) *Kitab'ul-İlim*'de geçmişti.

İtiraz: *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapan bir kimsenin küçük günahlardan masum olması şart değildir. Hatta ipekli elbise giyen bir erkek için zinadan ve içki içmekten menetme yetkisi vardır.

Cevap: Acaba içki içen bir kimsenin kâfirlerle savaşma yetkisi var mıdır? Onları küfürden menetme bakımından sorumlu tutulabilir mi? Eğer 'Hayır yapamaz!' derseler, ümmetin icmaını yıkmış olurlar. Zira İslâm orduları, devr-i saâdetten beri sinesinde dosdoğru insanları barındırdığı gibi, facir, içkici ve yetimlere zulmeden kimseleri de barındırmıştır. Oysa böyle kimseler ne Hz. Peygamber'in devrinde ve ne de daha sonraki asırlarda savaşa katılmaktan alıkonulmamıştır. Eğer 'Evet' derseler, biz de onlara şöyle deriz: 'Acaba içki içen bir kimse, öldürmek isteyen bir kimseyi meneder mi, etmez mi?' Eğer 'hayır' derlerse, biz devamla şunu sorarız: 'Acaba içki içen ile haram olan ipekliyi giyenin arasında ne fark vardır ki, ipekli giyen içkiden menedebilir de içkici bir kimse başkasını katlden alıkoyamaz?' Oysa katl fiili, içkiye nisbetle daha büyük bir günahtır. Niketim içki içmenin, ipekli giymeye nisbetle daha büyük olduğu gibi. Bu bakımdan ikisi arasında fark yoktur.

Eğer 'evet' deyip de bu hususta delillerini 'Birşeyi işleyen bir kimse, onun gibi günahı işleyen başka birisini ve ondan daha aşağı olan bir günahı işleyen bir kimseyi menedemez. Ancak işlediği günahtan daha büyük bir günahı işleyen kimseyi görürse, onu meneder' diye açıklarlarsa... Onların bu sözleri de tahakküm ve delilsizlikten başka birşey değildir. Zira nasıl içkici bir kimsenin zina ve katl yapan bir kimseyi menetmesi uzak değilse, öylece zaninin, sarhoşu içkiden menetmesi de uzak değildir. Hatta kendisi içtiği halde hizmetçilerini ve kölelerini içmekten menetmesi nasıl uzak bir ihtimal sayılabilir? 'Bana hem bizzat bu münkeri yapmamak ve hem de yaptırmamak farzdır' demesi nereden çıkıyor? 'Madem ki 'yasaklama' benim üzerime farzdır ve ben kendim yasakladığım bu hareketi işlersem acaba üzerimdeki bu farziyet nasıl düşer?' Zira kişi içmediği takdirde içmeyi yasaklaması farz olur, o halde içtiği takdirde yasaklama vazifesi üzerinden düşer demek mümkün değildir.

Soru: Bu takdirde kişinin şöyle demesi gerekir: 'Bana farz olan, abdest ile namazdır. Oysa namaz kılmasam dahi abdest alırım.

Oruç tutmazsam bile sahur yemeğimi yerim. Çünkü benim için sahur da oruç da müstehabdır. İkisinin beraber olması şart değildir. Birini yaparsam görevimin birini yerine getirmiş olurum'. Fakat deniliyor ki, bunların biri diğerine bağlıdır ve biri diğerini gerektirir. Bu bakımdan başka bir kimseyi dosdoğru yola getirmek de, yola getirmeye çalışan kimsenin dosdoğru yolda olmasını gerektirir. O halde kişi önce nefsinden, sonra da nafakası kendisine düşenlerden başlamalıdır.

Cevap: Sahur oruç içindir. Eğer oruç olmasaydı sahur yemeği müstehab olmazdı. Başkası için istenilen birşey ondan ayrılmaz. Oysa başkasının ıslahı, ıslaha çalışan kişinin ıslahı için istenmez. Nitekim nefsinin ıslahının da başkasının ıslahı için istenmediği gibi... Bu bakımdan 'başkasının ıslahı, ıslahçının ıslah olmasına bağlıdır' demek, delilsiz konuşmaktan başka birşey değildir.

Abdest ve namaza gelince, bu lâzımdır. Şüphe yoktur ki, abdest alıp namaz kılmayan bir kimse 'abdest emrini' yerine getirmiştir. Böyle bir kimsenin cezası, hem abdesti hem de namazı terkedenin cezasından daha azdır. O halde başkasını kötülükten alıkoyan ve kendisi de kötülük yapmayan bir kimsenin cezası, kötülük yapıp fakat başkasını kötülükten alıkoyan bir kimsenin cezasından daha azdır. Nasıl böyle olmasın? Zira abdest almak, abdest için istenen bir şart değildir. Aksine namaz için istenen bir şarttır. Bu bakımdan namaz olmadan abdestin hiçbir hükmü yoktur. *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmakta ise, kişinin bizzat günahtan el çekmesi ve yaptığı işle önce kendisinin mükellef olup tatbik etme şartı yoktur. O halde bununla namaz arasında hiçbir şekilde benzerlik yoktur.

İtiraz: Bu takdirde şöyle demek gerekir ki, istemeyerek ve yüzü kapalı olarak bir kişi tarafından cebren kendisiyle zina edilen bir kadın eğer kendi isteğiyle o esnada yüzünü açarsa, adam da zina esnasında 'yüzünü açma, günahkar olursun!' diye uyarıcılık vazifesini yaparsa ve kendisine 'sen zina hususunda zorlanmış bulunuyorsun, fakat yüzünü açmak hususunda zorlanmadın. Kendi keyfinle namahrem bir kimseye yüzünü gösterdin' dese ve şunu da eklese 'İşte ben de sana namahrem bulunan bir kimseyim. Yüzünü kapat!' Böyle bir uyarıcılığı her akıllı kimsenin kalbi şiddetle reddeder, her selim tabiat bunu 'çirkin' kabul eder.

Cevap: Hakîkat bazen çirkin görülür. Bâtıl da bazen, güzel görülür. Esas, vehimlerin ve hayallerin nefretine bakmamak, delile tâbi olmaktır. Bu bakımdan biz deriz ki, zina edenin o durumda zorla tecavüz ettiği kadına 'yüzünü açma!' demesi, acaba farz mıdır, mübah mı veya haram mı? Eğer 'farz' derseniz, zaten bizim de gayemiz budur. Çünkü günahı belirtmek ve menetmek bir görevdir. Eğer derseniz ki 'böyle söylemesi mübahtır'. O halde zina eden kişi, mübah olan birşeyi söyleyebilir. Bu bakımdan sizin 'fâsık kimse *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapamaz' demenizin anlamı nedir? Eğer 'haramdır' derseniz, cevap olarak şöyle deriz: Böyle söylemesi farzdır. Acaba zinaya yeltendiğinden dolayı mı haram oldu? Farzın başka bir haramı işlemekten dolayı 'haram'a dönüşmesi şaşılacak bir durumdur!

Tabiatların, zani bir kimsenin, o haram fiili esnasında, zoraki tecavüz ettiği bir kadına 'Yüzünü açma! Çünkü yüzün namahremdir' şeklindeki ma'rufu tebliğ etmesinden nefret etmesi iki sebebe dayanır:

1. Zani en önemli olanı bırakıp daha az önemli olanla meşgul olmuştur. Nasıl ki insan tabiatı önemli birşeyle meşgul olmaktan nefret ediyorsa, tıpkı onun gibi en önemli olanı bırakıp daha az önemli olanla meşgul olmaktan da nefret eder! Faizi daimi olarak yediği halde 'gasp malı'nı yemekten sakınan, yalancı şahitlik yaptığı halde 'gıybetten' kaçan bir kimseden tabiatın nefret ettiği gibi. Çünkü yalancı şahitlik gıybetten daha kötüdür. Olan bir hâdiseyi 'doğru' olarak haber vermekten ibaret bulunan 'gıybet'ten yalancı şahitlik daha kötüdür.

Nefislerde meydana gelen bu 'uzaklık' gıybeti terketmenin 'farz' olmadığına işaret etmez ve yine işaret etmez ki, kişi birinin gıybetini yaparsa veya haramdan bir lokma yerse, ondan ötürü cezası artmaz. Böylece kişinin ahirette kendi günahından göreceği zarar başkasının günahından göreceği zarardan daha fazladır. Bu bakımdan 'en fazlayı', 'en azla' meşgul olduğu için terkedip bir kenara çekilmek, tabiatta kötü karşılanır. Ancak bu kötü karşılanışı 'en fazlayı' terkedişinden doğar, 'en azı' yaptığından değil... Bu bakımdan atı ve başındaki gemi gasbedilmiş bir kimse, atın geri alınması için gerekli olan çalışmayı terkedip, gemi geri almak için uğraşırsa tabiatlar onun bu hareketinden nefret eder ve o kimse 'gevşek' telakki edilir. Fakat 'gem'i elde etmek için

çalışması aslında kötü bir hareket değildir. Ancak kötü hareket 'gem'i kurtarmaya önem verip de 'at'ı kurtarmayı terketmesidir. 'En önemli' olanı terkedip 'daha az önemli' olanla meşgul olduğundan dolayı aleyhindeki nefret oldukça artar. 'Fâsık' bir kimsenin *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapması işte bu yönden uzak görülmektedir ve bu 'uzak görülüş' onun yapmış olduğu dinî vazifenin asıl ve esasında olduğunu göstermez!

2. *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* bazen va'z ve nasihat yapmak sûretiyle bazen de zor kullanmak sûretiyle olur. Herkesten önce söylediklerini tatbik etmeyen bir kimsenin nasihati verimli olamaz. O halde, deriz ki: Halk tarafından fasıklığının bilindiğini bilen bir kimse, kesinlikle bilir ki, va'z ve nasihatta sözü kabul edilmez. Bu bakımdan va'z ve nasihat yoluyla *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapması gerekmez. Zira bunda bir fayda yoktur. Bu bakımdan fâsıklık, onun sözünün faydasını düşürmekte tesir eder. Sözün faydası düştü mü, farz olması da ortadan kalkar.

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker cebir kullanmak yoluyla yapıldığı zaman, bundan gaye karşıdakini 'kötüyü bırakmaya mecbur etmek' demektir. Bunun tamamı, ancak 'fiil ve delil'in birliğiyle mümkündür. Kişi fâsık olduğu zaman, eğer fiiliyle karşısındaki insanı mağlup ederse de 'delil' bakımından kendisi mağlup olmuştur. Zira kendisine 'Madem bu fiil kötü birşeydir, sen neden işliyorsun?' denilebilir. Bu bakımdan delil bakımından mağlup olunca 'fiilde galip gelmesinden' tabiatlar ürküp nefret ederler. Fakat buna rağmen tabiatların ürkmesi, onun fiilinin hak olduğunu ortadan kaldırmaz! Nitekim bir kişi, zâlimi müslümanlardan uzaklaştırıp zulmüne mâni olur da 'mazlum' olan babasını ihmal ederse, bu kişinin böyle hareket etmesinden tabiatlar nefret edip ürker. Fakat müslümanlardan zulmü uzaklaştırması, bu hareketinden dolayı 'hak' olmaktan çıkmaz.

Söylediğimiz hakîkatler neticesinde, fasık bir kimsenin fasıklığını bilen bir cemaate va'z yoluyla *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapması gerekmez. Çünkü kendisi bunu tatbik etmemektedir. Bu vazifenin kendisine 'gerekmediği'ni ve bunu yaptığı takdirde aleyhinde uzun uzadıya söz söylemeye kalkışacaklarını bildiği zaman biz kendisine deriz ki: 'Bunu yap-

mak senin için uygun değildir'. O halde konuşma şu noktada düğümlenir: *Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in iki çeşidinden biri olan 'va'z ve nasihat' uyarıcının fâsıklığından ötürü iptal olunur ve bunda adalet şart olur.

Cebrî uyarma da ise, adaletin bulunması şart değildir. Zira fasık bir kimsenin şarabı dökmesi, melahi aletlerini kırması ve benzeri haramları ortadan kaldırması, eğer gücü varsa yerinde bir harekettir ve hiçbir sorumluluğu gerektirmez. İşte buraya kadar söylediklerimiz, meselenin açıklanması hakkında insafın en son noktasıdır.

Delil olarak ileri sürdükleri ve fâsıkların uyarıcılık vazifesini menetmek için serdettikleri ayetlere gelince, bu ayetler, uyarıcılara ve nasihatçılara, iyiliği terkettiklerinden (ve kötülüğü işlediklerinden) dolayı hücum etmektedirler. Onlara iyiyi emrediyorlar diye hücum etmiyorlar. Fakat onların, yapmadıkları halde iyiliği emretmeleri veya yaptıkları halde kötülüğü yasaklamaları ilim sahibi olduklarına işaret eder. Âlimin cezası ise, cahilin cezasından daha şiddetlidir. Çünkü ilmin çokluğuyla beraber, o kişiden hiçbir mazeret kabul edilmez.

Allah Teâlâ'nın 'Neden yapmayacağınız şeyi söylüyorsunuz?' (Saf/3) ayetinden muradı yalancı va'dlerdir. 'Nefislerinizi unutursunuz' (Bakara/43) ayetinden muradı ise 'uyarıcılar nefislerini unuttukları için onları tenkid etmektir'. Onlar başkasına emrediyorlar diye onları tenkid etmek değildir. Fakat Allah Teâlâ onları ilminin varlığına istidlal etmek ve aleyhlerindeki delili takviye etmek yönünden başkasının emrini zikretmiştir.

Hadîs-i kudsîdeki 'Ey Meryem'in oğlu! Nefsine va'zet' sözüne gelince, bu sadece va'z yönünden *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapanlar hakkındadır. Zaten biz de; biraz önce fasık bir kimsenin durumunu bilen bir gruba va'z etmesinin pek faydalı olmadığını kabul etmiştik.

Sonra Allah Teâlâ'nın bu hadîs-i kudsîde ki 'Benden utan!' sözü başkasına va'zetmenin haram olduğuna delâlet etmez. Aksine bu cümlenin mânâsı 'Benden utan! Bu bakımdan daha önemliyi bırakıp daha az önemli olanla meşgul olma!' demektir. Nitekim şöyle denir: 'Babanı koru! Sonra komşunu koru. Aksi takdirde utan!'

İtiraz: Zımmî olan kâfir için müslümanı zina ederken gördüğü zaman *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmak neden caiz olmasın? Çünkü zımmînin müslümana 'zina etme' deyişi esasında bir hakkın ifadesidir. Madem ki hakîkatin ifadesidir, haram olması imkânsızdır. En uygunu 'mübah' veya 'farz' olmasıdır.

Cevap: Kâfir, eğer fiiliyle müslümanı bir yasaktan menederse, bunun mânâsı kâfirin müslümana tasallut etmesi demektir. Müslümana 'tasallutu' bakımından bu tasallut önlenir. Nitekim Kur'an 'Allah Teâlâ, kâfirler için, mü'minler üzerinde herhangi bir yol kılmamıştır' buyurmaktadır.

Kâfirin sadece sözle 'zina etme!' demesine gelince, böyle demek 'zinadan alıkoymak' olduğu için kâfire yasak değildir. Ancak müslümana hükmetmesini belirttiği ve müslümanın 'zelil' edilmesi sözkonusu olduğu için tasvip edilemez. Fasık bir kimse, her ne kadar 'zelil edilmeye' müstehak ise de, 'fasık'tan daha müstehak olan kâfir, 'fasık müslüman'ı zelil edemez.

İşte bizim 'kâfir'i uyarıcılık ve nasihatçılıktan menetmemizin amacı budur. Biz, kâfir sadece zinayı menetmek bakımından 'zina etme!' dediğinden dolayı cezaya çarptırılır demiyoruz. Aksine bunun tam tersine deriz ki; eğer kâfirin, dinî teferruatla mükellef olduğunu kabul edersek, zina eden bir kimseyi gördüğü zaman 'zina etme!' demezse cezalandırılır. Bu meselede çeşitli görüşler vardır. Biz bunları fıkhî eserlerimizde uzun uzadıya izah ettiğimiz için buradaki gayemize izahı uygun düşmez.

Dördüncü şart, uyarıcının imam (devlet başkanı) veya mahalli idareci tarafından yetkili kılınmış olmasıdır. Bir grup bu şartı ileri sürmüştür. Toplumun fertlerine *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapma yetkisini vermemişlerdir. Fakat bu şart fasiddir. Çünkü daha önce zikrettiğimiz ayet ve hadîsler delalet eder ki, kötülüğü görüp susan bir kimse günahkar olur. Zira müslüman nerede kötülüğü görürse görsün, yapanı engellemesi kendisine farzdır. Ne şekilde olursa olsun, bu emir genel olarak sevkedilmiştir. O halde 'bu vazife ancak imamın izniyle yürütülebilir' şartı asılsız bir iddiadan başka birşey değildir.

Şaşılacak noktalardan biri de şudur: Rafizîler bu şarta başka bir şart ekleyerek demişlerdir ki, 'Masum imam çıkmayınca *emr-i*

bi'l-ma'ruf yapmak caiz değildir!' Bu masum imam ancak -onlara göre- hak imamdır. Bu rafizîler, kabil-i hitab değildirler. Onlara kanları ve canları hakkında haklarını istemek için mahkemelere geldikleri zaman 'Size yardım etmek *emr-i bi'l-ma'ruf*'tur. Sizin hakkınızı size zulmedenin elinden almak *nehy-i an'il-münker*'dir. Sizin de hakkınızı aramanız *emr-i bi'l-ma'ruf*'un kapsamına dâhildir. Oysa sizin inancınıza göre bu zaman zulmü yasaklama ve hakları arama zamanı değildir. Çünkü hakikî imam daha çıkmamıştır' diye cevap verilir.

İtiraz: İyiliği emredip uyarıcılık yapmakta uyarıcının saltanat ve velayetinin isbatı vardır. Uyarılan bir kimseye hükmedişi sözkonusudur ve bunun için de hak olmasına rağmen bir kâfirin bir müslümanı uyarması uygun olmaz. Bu bakımdan toplumun fertlerine ancak valinin veya idarecinin izniyle uyarıcılık vazifesinin verilmesi uygundur.

Cevap: Kâfir bir kimseye gelince, onun, müslümanı uyarması yasaktır. Çünkü uyarmakta, uyarıcının saltanat ve hükmedişinin azizliği ve hakimiyeti sözkonusudur. Kâfir ise zelildir. Müslümana tahakküm etme mertebesine çıkmaya lâyık değildir. Müslümanlar ise bu izzete -dinlerinden ve marifetlerinden ötürü- lâyıktırlar. Bu öyle bir görevdir ki, onda görevlinin izzeti sözkonusudur. Öyleyse bir müslüman ille de izin almaya muhtaç değildir. Öğretmek ve tarif etmenin izzeti gibi.. Zira hiç kimsenin şüphesi yoktur ki, cehaletinden münkeri işleyen bir zata farz ve haramı anlatmak ve öğretmek valinin iznine muhtaç değildir. Oysa burada irşadın izzeti sözkonusudur. Tarif eden kimsenin aynı zamanda cehaleti zelil ve hor göstermesi de gerekir. Böyle yapmak için, sadece dindar olmak kafidir. Yasaklamak da dini emretmek gibidir ve ona kıyas edilir. Sonuç olarak *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'i yapmak için beş mertebe vardır.

Birincisi, tarif (cahil bir kimseye tanıtma ve bildirme), ikincisi ince konuşmak ve va'z, üçüncüsü küfür etmek ve azarlamak, dördüncüsü bilfiil menetmeye kalkışmak, melahi aletlerini kırmak, içkiyi dökmek, ipekli elbiseyi giyenin sırtından çıkarmak, gasbedilen elbiseyi gasbedenden geri almak ve sahibine vermek, beşincisi bilfiil vurmak sûretiyle korkutmak ve tehdid etmektir ki, gıybet ve iftiraya devam eden bir kimse gibi yaptıklarından onu alıkoysun.

Böyle bir kimsenin dilini tutmak mümkün değildir. Böyle bir kimse, ancak vurmak sûretiyle susmaya mecbur edilir.

Bu beşinci mertebede bazen yardıma ve iki tarafın da yardımcılarını toplamaya ihtiyacı olur ve bu da karşılıklı savaşa sürükler! Diğer mertebeler ise -bu beşincisi hariç- devlet başkanının iznine muhtaç değildirler. Fakat beşinci mertebe hakkında çeşitli görüşler vardır.

Tarif ve va'za gelince, bu vazifeyi yapmak, devlet başkanının iznine muhtaç değildir. Cehaletle suçlamaya, ahmaklığa, fasıklığa, Allah'tan az korkmaya nisbet etmek ve bunlara benzer konuşmalara gelince, bu konuşma doğru bir konuşmadır. Doğruluğun da yayılması gerekir. Derecelerin en üstünü 'zâlim bir imamın yanında hak bir sözü söylemektir'. Nitekim bu durum hadîs-i şerifte de varid olmuştur.[23] Madem ki, devlet başkanı olmasına rağmen, devlet başkanına karşı hak haykırılıyor, o halde hakkı haykırmakta nasıl onun iznine ihtiyaç hissedilebilir? Melahi aletlerini kırmak ve içkileri dökmek de böyledir. Çünkü böyle yapmak, ictihad etmeksizin hak olduğu bilinen bir işi yapmak demektir. Bu bakımdan burada da imamın iznine ihtiyaç yoktur.

Yardımcılar toplamaya ve silahlanmaya gelince, bu bazen umumi bir kitleye uzanır. İleride geleceği gibi burada çeşitli görüşler vardır. Selef-i salihînin daimi bir şekilde, idarecilere karşı *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmaları bu vazifeyi yapmakta idarecilerden izin almanın gerekli olmadığına icmalen taraftar olduklarına delâlet eder. Hatta iyiyi emreden herkes için, eğer vali onun böyle yapmasına razı ise ne âlâ, eğer böyle yapmasına kızıyorsa, onun kızması kendisi için münkeri işlemek demektir ve münkeri işlediğinden ötürü *nehy-i an'il-münker* vazifesi yerine getirilmelidir. Bu bakımdan valinin yaptıklarını tenkid etmekte onun iznine nasıl ihtiyaç olabilir? Selefin devlet büyüklerine karşı çıkışları ve âdetleri buna delâlet etmektedir. Nitekim rivayet ediliyor ki, Mervan b. Hakem bayram namazından önce hutbe okudu. O esnada cemaatten biri (ayağa kalkıp) 'Hutbe namazdan sonra okunur' diye itiraz etti. Mervan ona 'O âdet terkedildi!' deyince, meclisteki hazır bulunan Ebu Said el-Hudrî 'Bu kişi

---

23) Ebu Dâvud, Tirmizi, İbn Mâce

kendisine düşen vazifeyi yaptı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) bize şöyle buyurmuştu:

مَنْ رَاٰى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُنْكِرْهُ بِيَدِهِ فَاِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ فَاِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ وَذٰلِكَ اَضْعَفُ الْاِيمَانِ.

Sizden herhangi bir kimse yanlış birşey gördüğü zaman onu eliyle düzeltmeye çalışsın. Eğer eliyle düzeltmeye güç yetiremezse, diliyle düzeltmeye çalışsın. Diliyle de düzeltmeye gücü yetmiyorsa, kalbiyle buğzetsin. Kalp ile buğzetmek imanın en zayıf derecesidir.

İşte görüldüğü gibi selef-i salihîn hadîs ve ayetlerde varid olan bu umumî tabirlerin kapsamına saltanat sahiplerinin de dahil olduğunu anlamışlardır. O halde onlardan nasıl olur da izin istemeye ihtiyaç duyulabilir?

Rivayet ediliyor ki Abbasî halifelerinden Mehdi, halifeliği zamanında Mekke'ye gelip Allah'ın dilediği kadar orada kaldı. Kâbe'yi tavaf etmeye başladığı zaman hacıları Kâbe'den uzaklaştırdı. Bu esnada Merzuk'un oğlu Abdullah, halifenin üzerine saldırıp abasını boynuna doladı. Sonra onu silkeleyerek şöyle haykırdı: "Ne yaptığına dikkat ediyor musun? Acaba uzaklardan kalkıp ta buraya gelip *Kâbe-i Muazzama*'nın yanına vardıktan sonra kendisiyle Kâbe arasına girdiğin kimselerden Kâbe'ye daha müstahak olduğunu sana kim söyledi? Oysa Allah Teâlâ '... bütün insanlar için ibadet yeri yaptığımız *Mescid-i Haram*'dan (insanları) geri çevirenler (bilsinler ki), kim orada (böyle) zulüm ile haktan sapmak isterse ona acı bir azap tattırırız' (Hacc, 25) buyurmuştur. O halde bu yetkiyi sana kim vermiştir?" Halife, kendisini silkmekte olan kişinin yüzüne baktı. Bu kişiyi onların (Abbasîlerin) azadlılarından olduğu için tanıyordu ve kendisine şöyle dedi: 'Sen Abdullah b. Merzuk musun?' Abdullah da 'Evet, ben oyum' diye cevap verdi.

Bu hâdiseden sonra Abdullah tutuklanıp Bağdad'a getirildi. Fakat halife, halk içerisinde 'Azadlılarından olan bir kimseyi öldürdü" denmesin diye onu atlara seyislik yapmak maksadıyla bir ahırda hapsetti. Ona, ısırıcı ve toy bir atı zahmet versin diye teslim ettiler. Fakat Allah Teâlâ, o serkeş atı yumuşak başlı yapıverdi. Ravi diyor ki; sonra Abdullah'ı bir eve kapayıp kapıyı kilitlediler.

Mehdi kapının anahtarını yanında bulunduruyordu. Üç gün sonra Abdullah'ın çıkıp evin bahçesinde gezdiğini, yeşillikten yediğini gördüler. Bu haber Mehdi'ye ulaştırıldı. Mehdi Abdullah'a şöyle sordu:

- Seni kim çıkardı?

- Beni hapseden çıkardı.

Bunun üzerine Mehdi korkunç bir sarsıntı geçirip bağırdı: 'Seni öldürmemden korkmuyor musun?' Abdullah başını yavaşça kaldırıp halifenin yüzüne bakarak tebessüm etti ve şöyle dedi: 'Eğer diriltmek ve öldürmek senin elinde olsaydı bunu yapabilirdin!' Mehdi ölünceye kadar Abdullah hapiste kaldı. Sonra onu hapisten çıkardılar ve Mekke'ye döndü. Ravi der ki; 'Abdullah eğer bu zâlimlerin elinden Allah beni kurtarırsa yüz deve keseceğim' diye adamıştı ve bırakıldıktan sonra bütün develerini kesti.

Hibban b. Abdullah'tan şöyle rivayet edilir: Harun er-Reşid, Devin'de sayfiye'ye çıkmıştı. Beraberinde Benî Haşim soyundan sayfiyeye gelen bir zat vardı. Adı Süleyman b. Ebî Cafer'di. Harun er-Reşid, Süleyman'a dedi ki: 'Senin şarkıcı bir cariyen vardır. Onu getir de bize şarkı söylesin'. Ravi der ki; cariye geldi, teganniye başladı. Fakat teganni bir türlü Harun er-Reşid'in hoşuna gitmedi. Harun er-Reşid, cariyeye 'Neden bir türlü ahenk tutturamıyorsun?' diye sorunca, cariye 'Çünkü elimdeki ud benim değildir' dedi. Bu söz üzerine Harun er-Reşid, hizmetçiye cariyenin özel udunu alıp getirmesi için emir verdi. Hizmetçi cariyenin udunu getirirken, yolda, yerden çekirdek toplayan bir ihtiyara rastladı. 'Ey ihtiyar yol ver!' diye bağırınca ihtiyar başını kaldırdı. Hizmetçinin elinde udu görünce onu elinden kaptı, yere çaldı, udu paramparça etti. Hizmetçi, ihtiyarın yakasına yapıştı. Orada bulunan bir evin sahibine götürdü. Ev sahibine şöyle dedi:

- Bu adam sana teslimdir, onu kaçırma. Çünkü halife onu istiyor.

- Bağdad'da bu adamdan daha fazla ibâdet eden kimse yok! Nasıl bunu ister?

Hizmetçi 'Benim dediklerimi dinlesene!' diye çıkışıp Harun'un huzuruna girdi ve şöyle dedi: 'Yolda çekirdek toplayan bir ihtiyara rastladım. 'Yol ver' dediğimde başını kaldırıp elimdeki udu gördü.

Elimden udu çekip yere çaldı ve kırdı'. Bunu duyan Harun öfkelendi. Yüzü mosmor kesildi. Süleyman b. Cafer halifeye dedi ki: 'Bu öfke neden? Ev sahibine haber gönder. İhtiyarın boynunu vursun, ölüsünü Dicle'ye atıversin'. Harun 'Hayır! Bunu yaptırmam! Biz ona haber vereceğiz. Huzura aldıracağız, önce onunla bu konuda münazara edeceğiz' dedi.

Halifenin emri üzerine bir elçi, ihtiyara gelip emir'ul-mü'minîn'in huzuruna gelmesini istedi. İhtiyar da kabul etti. Elçi 'O halde bin!' dedi. İhtiyar bunu kabul etmedi. Böylece yürüyerek sarayın kapısına kadar geldi. Saray kapısında durduruldu. Harun er-Reşid'e ihtiyarın geldiği haber verilince yanındakilere 'Ne dersiniz? Biz önümüzdeki münkerâtı kaldırıp da ihtiyarı buraya öyle mi getirtelim, yoksa içinde münker bulunmayan başka bir odaya mı çekilelim?' diye sordu. Onlar da 'Başka bir odaya çekilmemiz daha iyi olur' dediler. Böylece içinde münker bulunmayan bir odaya çekildiler. Sonra da ihtiyarın getirilmesini emretti. İhtiyarın yeninde içinde çekirdekler bulunan kese vardı. Hizmetçi ona 'Şu keseyi yeninden çıkar ve öylece huzura gir' dedi. İhtiyar 'Benim bu geceki yiyeceklerim bu çekirdeklerdir. Onları nereye bırakırım?' dedi. Hizmetçi 'Biz sana akşam yemeğini veririz korkma!' diye karşılık verdi. İhtiyar 'Sizin yemeğinize ihtiyacım yok' dedi. Münakaşa uzadı. Harun, hizmetçiye 'Ne istiyorsun ondan?' diye bağırdı. Hizmetçi 'Onun yeninde çekirdekler var. Ben ona *çekirdekleri bırak da öyle huzura gir* dedim' dedi. Halife 'Bırak atmasın, zararı yok' dedi.

Ravi der ki: İhtiyar, Harun'un huzuruna girip selâm verdi ve oturdu. Harun, ihtiyara sordu:

- Ey ihtiyar! Seni yaptığına zorlayan ne idi?

- Ne yaptım?

- Ne mi yaptın?

Harun 'Benim udumu kırdın' demekten utandı. Fakat ihtiyara birkaç defa 'Ne yaptın?' diye tekrar edince ihtiyar şöyle dedi:

- Ey Harun! Ben babandan ve dedelerinden işittim. Minberin üzerinde şu ayeti okuyorlardı: 'Muhakkak ki Allah, adaleti, ihsanı ve akrabaya vermeyi emrediyor. Zinadan, fenalıktan ve insanlara

zulüm yapmaktan da nehyediyor'. (Nahl/90) Ben ise münkeri gördüm ve onu tağyir ettim.

- Evet! Bundan böyle münkeri tağyir et! Allah'a yemin ederim! Allah bundan başkasını söylemiş değildir.

İhtiyar, Harun'un huzurundan çıkınca, halife, bir kişinin eline para dolu bir kese verdi ve ona dedi ki: "İhtiyarın arkasından git! Eğer rastgeldiği kimselere 'Ben emir'ul-mü'minîn'e şöyle dedim, o da bana böyle dedi' diyorsa ona birşey verme! Eğer hiç kimse ile konuşmadığını görürsen bu keseyi kendisine ver". İhtiyar saraydan çıktığı zaman, yere gömülmüş bir çekirdek gördü, onu yerden çıkarmaya çalıştı ve hiç kimse ile konuşmadı. Keseyi getiren ihtiyara yaklaşıp 'Emir'ul-mü'minîn'in emridir. Bu keseyi al!' dedi. İhtiyar keseyi getirene dedi ki: 'Git ona söyle! Bu malı nereden almışsa, oraya iade etsin! Bana lazım değil'.

Rivayet ediliyor ki, bu zat, konuşmasını bitirdikten sonra yine yerden almaya çalıştığı çekirdeğe döndü ve şu şiiri okumaya başladı:

> Ben dünyayı görürüm ki; kimin elinde ise, fazlalaştıkça onun için üzüntü ve gam olur.
>
> Dünyaya ikram edenleri, dünya küçük düşürmekle rezil eder.
>
> Dünyayı rezil gören kimseye de dünya ikramda bulunur.
>
> Sen birşeyden müstağni olduğun zaman onu bırak. Sadece muhtaç olduğun birşeyi edin.

Süfyan es-Sevrî der ki: Abbasî halifelerinden Mehdi hicretin 166. senesinde hacca geldiğinde, *Cemret'ul-Akâbe*'ye taş attığını gördüm. Halk da sopalarla dövülüp sağa-sola *Cemre*'den uzaklaştırılıyordu. Onun yanında durdum ve kendisine dedim ki: "Ey güzel yüzlü! Eymen, Vail'den, o da Abdullah'ın oğlu Huddame Kitabî'den bize şu hadîsi nakletmektedir: 'Hz. Peygamber'i gördüm. Kurban bayramı gününde *Cemret'ul-Akâbe*'ye bir devenin sırtında olduğu halde taş atıyordu. Bu esnada uzaklaştırmak için ne kimse dövülüyor, ne kimse kovuluyor, ne kimse cezalandırılıyor, ne de kimseye 'uzaklaş uzaklaş' diye bağrılıyordu'.[24] İşte sen taş atıyorsun. Halk, senin huzurunda sağa sola kovul-

---

24) Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce

makta ve dövülmektedir". Bunun üzerine Mehdi yanındakine 'Bu kimdir?' diye sordu. Yanındaki 'Bu Süfyan es-Sevrî'dir' dedi. Bunun üzerine bana dönerek 'Ey Süfyan! Eğer (babam) Mansur olsaydı sana böyle konuşma imkanını vermezdi' dedi. Ben bunun üzerine ona şöyle dedim: 'Eğer Mansur (kabrinde) gördüğünü sana haber verseydi, muhakkak sen de şimdi yaptığından vazgeçerdin'.

Ravi der ki: Bu konuşmadan sonra Mehdi'ye denildi ki: 'Süfyan sana 'Ey güzel yüzlü' dedi, 'Ey mü'minlerin emiri' demedi'. Bu söz üzerine Mehdi 'O halde Süfyan'ı bulup getirin' emrini verdi. Bütün araştırmalara rağmen gizlenen Süfyan bulunamadı.

Me'mun'dan şöyle rivayet ediliyor: Halkın arasında iyiliği emreden ve kötülüğü meneden bir kişinin olduğunu haber alan Me'mun, böyle bir vazife için görevlendirmediği bu kişiyi huzuruna çağırdı. Kişi huzuruna geldiğinde Me'mun ona dedi ki; 'İşittiğime göre, sen kendini *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmaya ehil görmüşsün. Oysa biz, sana böyle bir vazife vermiş değiliz'. O esnada Me'mun, bir kürsü üzerinde oturmuş, bir kitap mütalaa ediyor veya bir kıssaya bakıyordu. Konuşma esnasında kitabı unuttu. Böylece haberi olmaksızın kitap ayağının altına düşüverdi. Huzurda bulunan uyarıcı 'Ayağını Allah'ın isimlerinin üzerinden kaldır! Sonra istediğini söyle!' dedi. Me'mun adamın ne demek istediğini anlayamadığı için 'Sen ne diyorsun?' diye bu sözü üç defa tekrar ettirdi ve yine de anlamadı. Bunun üzerine nasihatçı Me'mun'a dedi ki: 'Ya sen kitabı kaldır, ya izin ver de ben kaldırayım!' Bunun üzerine Me'mun baktı bir de ne görsün, kitap ayakları altında... Kitabı derhal kaldırıp öptü ve mahçup oldu ve sonra konuşmaya devam etti:

- Sen neden uyarıcılık ve nasihatçılık yapıyorsun? Oysa Allah Teâlâ bu vazifeyi biz *ehl-i beyt*'e vermiş ve şu ayeti bizim hakkımızda inzal buyurmuştur: 'Onlar o mü'minlerdir ki, eğer kendilerini yeryüzünde iktidar mevkiine getirirsek namazı kılarlar, zekâtı verirler. İyiliği emrederler ve kötülükten alıkoyarlar' (Hacc/41).

- Ey mü'minlerin emiri! Doğru söyledin! Sen nefsini vasıflandırdığın gibi saltanat sahibisin. Yeryüzünde hükümdarsın. Ancak bizler de bu hususta senin yardımcıların ve memurlarınız. Bu vazifeyi Allah'ın Kitabı'nı bilmeyen Hz.

Peygamber'in Sünneti'nde cahil olan bir kimse yaparsa menedilir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: 'Erkek ve dişi bütün mü'minler birbirlerinin yardımcılarıdır; iyiliği emrederler, fenalıktan alıkoyarlar, namazı gereği üzere kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Peygamber'e itaat ederler'. (Tevbe/71) Yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

اَلْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا.

Mü'min, mü'min için taşları birbirine geçen binalar gibidir. Bir kısmı diğer kısmını takviye eder.[25]

İşte sen yeryüzünün hâkimi oldun. Bu da Allah'ın Kitabı ve Hz. Peygamber'in Sünneti'dir. Eğer sen bu Kitab ve Sünnet'e itaat edersen, onların hürmeti için sana yardım eden bir kimseye teşekkür etmelisin. Eğer onları dinlemezsen, onların emrettiği şeylere itaat etmezsen, senin işin Allah'a aittir, aziz veya zelil olman O'nun elindedir. O amel bakımından iyilik yapanın ecrini zayi etmeyeceğine söz verip şart koşmuştur. İşte ey emir'ul-mü'minîn şimdi diyeceklerini söyle!

Bu söz üzerine Me'mun, onun konuşmasına hayret edip son derece memnun olarak dedi ki:

- Senin gibi bir kimse için iyiyi emretmek elbette caizdir. Bu bakımdan yaptığın vazifeye bizim emrimizle devam et ve yaptıklarını bizim görüşümüzle yapmış ol!

Böylece adam, vazifesine devam etti.

Bütün bu hikâyeleri buraya dercetmekte, idarecilerden izin almaksızın nasihatçılık ve uyarıcılık yapmanın caiz olduğuna delil vardır.

Soru: Baba evladını, efendi kölesini, koca eşini, hoca talebesini ve sultan halkını mutlak mânâda uyardığı gibi acaba çocuk babasını, köle efendisini, kadın kocasını, talebe hocasını halk idarecisini, mutlak bir şekilde nasihat edip uyarabilir mi veya ikisinin uyarıcılığı arasında bir fark var mıdır?

25) Müslim ve Buhârî

Cevap: Uyarıcılıktaki velayetin esası bellidir. Fakat iki grubun uyarıcılığı arasında tafsilatta fark vardır. Biz bunu çocuk ile baba hakkında düşünelim. Biz uyarıcılık için daha önce beş mertebe saymıştık. Evladın birinci ve ikinci mertebe ile babasına karşı uyarıcılık vazifesi ve yetkisi vardır. Bu mertebeler de; onların bilmediğini tarif etmek, sonra da incitmeden va'z ve nasihatta bulunmaktır. Fakat evlat hiçbir zaman küfretmek, azarlamak, tehdit ve bilfiil dövmek sûretiyle babasına karşı uyarıcılık yapamaz. Bunlar dördüncü ve beşinci mertebelerdir. Fakat babanın öfkelenmesine ve üzülmesine sebebiyet verecek şekilde üçüncü mertebenin babaya tatbik edilip edilmeyeceği hususu düşünmeye değerdir. Bu şu demektir: (Mesela) babasının udunu kırmak, içkisini dökmek, ipekliden dokunmuş elbisesinin iplerini çekmek, evinde haram maldan gördüklerini, kimden gasbetmiş veya çalmışsa sahiplerine geri vermek veya müslümanlardan toplanan vergilerden - eğer o verginin sahiplerini biliyorsa- sultan tarafından kendisine verilen maaşı ve ikramiyeyi sahiplerine geri vermek, onun duvarında nakşedilen canlı resimleri iptal etmek, onun evinin tahtalarına oyulmuş resimleri iptal etmek, onun evindeki tahtalara oyulmuş resimleri kazımak, evinde kullanılan altın ve gümüş tabakları kırmak gibi.. Kişinin bu saydıklarımızı yapması babasının zatıyla ilgili değildir. Fakat vurmak ve sövmek bunun tam tersinedir. Yalnız buna rağmen bu saydıklarımızı yaptığı zaman babası üzülür ve bundan ötürü öfkelenir, ancak evladın yaptığı doğrudur. Babasının öfkesinin kaynağı, bâtılı ve haramı sevmesidir. En açık fetvaya göre, bu hakkın babaya karşı evlat için sabit olmasıdır. Hatta evlada böyle yapmak gerekir. Burada münkerin çirkinlik derecesine bakmak da uzak bir ihtimal değildir. Eziyet ve öfkenin miktarını dikkate almak da böyledir. Eğer babanın işlediği münker fahiş ise ve bundan dolayı öfkesi de buna yakın bir derecedeyse -öfkesi pek fazla şiddetli olmayan bir babanın içkisini dökmek gibi- burada durum apaçıktır. Eğer münker ve öfke şiddetliyse, yani billurdan veya camdan yapılmış veya herhangi bir hayvan sûretinde yapılmış bir kabı varsa, bu kabı kırmakta pahalı bir malın zayi edilmesi sözkonusudur. Bu durumda -münkerin basit olmasına rağmen- kap sahibinin öfkesi çok şiddetli olur ve bu günah, içki ve benzeri günahların ayarında da değildir. Bütün bu sûretlerde düşünme imkan ve ihtimali vardır.

İtiraz: *Kitap* ve *Sünnet*'te *emr-i bi'l-ma'ruf* tahsis edilmeksizin umumi bir şekilde varid olduğuna göre, siz evlat babasını azarlamak, vurmak ve bâtılı terketmekte sıkıştırmak sûretiyle *emr-i bi'l-ma'ruf* vazifesini yapamaz hükmünü nereden çıkarıyorsunuz? Kur'an'da 'Anne-babana *öf* bile deme, onlara eziyet verme' yasağı ise, hususi bir yasaktır ve ana-babanın çirkin fiilleri yapmaları ile ilgili olmayan bir konuda bu emir varid olmuştur.

Cevap: Umumdan istisnayı gerektiren hususî emirler, baba hakkında varid olmuştur. Zira celladın zina meselesinde ceza olarak babasını öldürme yetkisi yoktur. Babasına had tatbik edildiği zaman, o sahada çalışmaya da yetkisi yoktur. Hatta kâfir olan babasının öldürülmesine müdahele etmesi de caiz değildir. Babasının elini kesmesi de caiz değildir. Bu hususta birçok haberler gelmiştir ve bu haberlerin bazısı icma ile sabit olmuştur. Madem belli bir cinayete karşı hakettiği cezayı uygulayarak babasına eziyet etme yetkisine sahip değildir, o halde işlenmesi umulan bir cinayeti menetmek maksadıyla babasını cezalandırmak sûretiyle eziyet vermesi elbette caiz olmaz. Aksine eziyet vermemesi daha evladır.

Bu tertibe aynı zamanda köle ile efendisi, kadın ile kocası arasında da riayet etmek uygundur. Çünkü bunlar da, hakkın lüzumunda evlada yakındırlar. Her ne kadar kölelikle edinilen mülkiyet, nikâhla edinilen mülkiyetten daha kuvvetli ise de... Fakat haberde şöyle denilmiştir: 'Eğer herhangi bir mahluka secde etmek caiz olsaydı muhakkak kocasına secde etmesi için kadına emir verirdim'.[26] İşte bu hadîs-i şerif karı-koca arasındaki hakkın daha kuvvetli olduğuna delalet eder.

Sultan ile halkına gelince, buradaki durum evlat meselesindekinden daha şiddetlidir. Halk sultana karşı tarif ve nasihat vazifesini yapabilir. Üçüncü mertebeye gelince, halkın bunu sultana uygulayabilip uygulayamayacağı hususunda ihtilaf vardır.

Sultanın hazinesinden malları almak için saldırmak ve o malları sahiplerine geri vermek, sultanın sırtındaki ipekli elbisesinden ipleri çekmek, onun evindeki içki kaplarını kırmak, sultanın heybetini yıkıcı ve milletin gözündeki haşmetini yokedici olduğu

---

26) *Nikâh* bölümünde geçmişti.

için mahzurlu olur ve düşünmelidir. Sultana karşı bu şekilde hareket etmek hakkında yasak varid olmuştur. Nitekim kötülüğe karşı susmak hakkında yasak emri olduğu gibi... Bu bakımdan burada da iki mahzur çarpışmaktadır.

Burada durum, münkerin fahişliğine ve gizliliğine, sultana saldırmaktan ötürü onun haşmetini düşürücü hareketin derecesine bakmaktan kaynaklanan ictihada bağlıdır. Bu ise, kontrol altına alınması mümkün olmayan ve takdiri güç olan bir ictihaddır.

Talebe ve hocasına gelince, bunların arasındaki emir daha hafiftir. Zira muhterem olan, ilim sahibi olan hocadır. İlmi ile amel etmeyen bir âlime hürmet edilmez. Bu bakımdan talebe, hocasından öğrendiği ilmin gereği gibi hocasına karşı uyarıcılık görevini yerine getirebilir.

Hasan Basrî'ye şöyle soruldu:

- Evlat babasına karşı uyarıcılık görevini nasıl yerine getirebilir?

- Babası öfkelenmedikçe evlat va'z ve nasihata devam etmelidir. Babası öfkelendiği zaman susmalıdır.

Beşinci şart, kişinin uyarıcılığa güç yetirebilmesidir. Aciz bir kimsenin uyarıcılığının ancak kalbi ile buğzetmek şeklinde olacağı gizli birşey değildir. Zira Allah'ı seven herkes Allah'a karşı yapılan günahtan nefret edip kalben onu çirkin görür.

İbn Mes'ud (r.a) diyor ki: 'Kâfirlerle ellerinizle cihad ediniz. Eğer onların yüzüne karşı öfkenizi göstermeye gücünüz yetiyorsa, hiç değilse onu yapınız'. Bil ki, uyarıcılık farziyeti, sadece hissî acizliklerden ötürü kalkmaz. Hissî acizliğe eğer uyardığından dolayı bir zarara uğrayacağı da eklenirse, işte o zaman uyarıcılığın farziyeti üzerinden kalkar. Bu da *acizlik* mânâsındadır. Kişi uyarıcılıktan dolayı kendisine dokunacak bir çirkinlikten korkmayıp, fakat uyarıcılığının fayda vermeyeceğini bildiği zaman da durum böyledir. O zamanki duruma bakmalıdır. Bunlardan biri alıkoyduğu halde alıkoymasının fayda vermemesidir. İkincisi ise uyarıcılıktan dolayı doğacak bir çirkinlikten korkmasıdır. Bu iki mânâ itibarıyla dört durum meydana gelir.

Birinci durum: İki mânânın bir arada bulunmasıdır. Konuşmasının fayda vermeyeceğini ve eğer konuşursa dövüleceğini biliyorsa bu durumda uyarıcılık vazifesi kendisi için farz değildir. Hatta bazı yerlerde veya çoğu zaman da durum bu ise, uyarıcılık o zaman da haram olur. Evet, ancak bu takdirde gereken şey, münkerin işlendiği yerlerde hazır bulunmamaktır. Görmemek için evinde uzlete çekilmelidir. Evinden önemli veya farz olan bir ihtiyacı için çıkmalıdır. Eğer fesadı işlemeye zorlanmazsa veya zulüm ve münkerlerde sultanlara yardım etmeye zorla sevkedilmezse, bu takdirde memleketini terketmesi ve diyarından hicret etmesi gerekmez. Eğer fesadı işlemeye veya zâlimlere yardım etmeye zorlanırsa, hicret etmeye de gücü varsa, bu takdirde hicret etmek kendisine gerekir. Zira zorlamak, özür sayılmaz.

İkinci durum: İki mânânın birden yok olmasıdır. Söz ve fiiliyle münkerin ortadan kalkacağını ve hiç kimse tarafından kendisine bir kötülük yapılmayacağını biliyorsa, bu takdirde uyarıcılık kendisine farz olur. İşte kayıtsız ve şartsız kudret bu demektir.

Üçüncü durum: Uyarıcılığın fayda vermeyeceğini biliyor, bununla beraber, kendisine herhangi bir zararın dokunmasından da korkmuyorsa, bu takdirde faydası olmadığı için, uyarıcılık vazifesi kendisine farz olmaz. Ancak İslâm'ın şiarını belirtmek için halka dinin emirlerini hatırlatmak bakımından uyarması müstehabtır.

Dördüncü durum: Üçüncü durumun tam tersidir. Uyarmasıyla münkerin ortadan kalkacağını biliyor, fakat bununla beraber kendisine nahoş bir hakaretin dokunacağını da biliyorsa, mesela fâsık bir kimsenin kadehine taş atıp kırmak ve şarabını dökmek gibi veya fasıkın elindeki udunu ansızın çekip almak, yere çarpıp kırmak ve onu bu münkeri işlemekten alıkoymak gibi.. Fakat bununla beraber fâsığın kendisine saldırıp vuracağını biliyorsa, bu takdirde uyarıcılık ne farz ne de haramdır. Sadece müstehabtır. Zâlim bir sultana karşı hak bir söz söylemenin fazileti hakkında naklettiğimiz hadîs, bunun müstehab olduğuna delalet etmektedir. Fakat şüphe yoktur ki, burası korkunun 'zannedildiği' yerdir.

Burada uyarıcılığın müstehab olduğuna, Ebu Süleyman Daranî'den gelen şu rivayet de delâlet eder: Ebu Süleyman der ki: 'Halifelerin birinden, bir konuşma dinledim. Ona karşı çıkmak istemedim ve biliyordum ki, karşı çıktığım takdirde öldürüleceğim. Fakat beni bu konuşmayı yapmaktan ölüm menetmedi. Ancak o zaman bir grup insan arasında bulunuyordum. Halka mücahid görünmek zihniyetinin bana galip gelmesinden ve böylece fiilimde ihlassız olduğum halde öldürülmüş olmaktan korktum!'

Soru: 'Allah yolunda mallarınızı harcayın ve elinizle kendinizi tehlikeye atmayın!' (Bakara/195) ayetinin mânâsı nedir?

Cevap: Tek müslümanın büyük bir kâfir topluluğun üzerine saldırıp onlarla çarpışmasının helâl olduğunda hiçbir kimsenin şüphesi bulunmamaktadır, velev ki bu kimse kesinlikle öldürüleceğini bilse bile... Bu kişinin böyle yapmasının, çoğu zaman bu ayete ters düştüğü sanılır. Oysa hiç de zannedildiği gibi değildir. Aksine tehlike Allah için infakı terketmektir.

Berra b. Âzib der ki: "Tehlike, günah işleyip sonra 'benim tövbem kabul olunmaz' kanaatidir".

Ebu Ubeyde der ki: 'Tehlike bir günahı işleyip artık helâk oluncaya kadar herhangi bir hayır işlememek demektir'.

Madem ölünceye kadar kâfirlerin saflarına dalıp onlarla savaşmak caizdir, o halde uyarıcılıkta da böyle hareket etmek caizdir. Fakat, eğer kişi kâfirlere saldırmakla onlara hiçbir zarar veremeyeceğini biliyorsa -iki gözü kör bir kimsenin kendini kâfirlerin içine atması gibi- veya aciz bir kimsenin kâfirlerin içine daldığında kesin olarak öldürüleceğini veya cesaretini göstermekten ötürü kâfirlerin kalplerini korkutacağını ve diğer müslümanlar hakkında da 'müslümanlar ölümden perva etmiyorlar, onlarda Allah yolunda şehidlik sevgisi vardır' inancını düşmanda bırakacağını ve bu inanç ile şevket ve savletlerinin kırılacağını biliyorsa, o takdirde bu caiz olur.

Uyarıcı da böyledir. Hatta uyarıcının uyarmasının münkeri kaldır-makta müsbet tesir yapacağı sözkonusu ise, uyarıcı için nefsini dövülmeye ve öldürülmeye arzetmek müstehab olur. Yine uyarmasının fâsığın nüfuzunu kıracağını, diyanet ehlinin kalbini takviye edeceğini bildiği takdirde, herşeyi göze alıp uyarıcılık yapmak müstehabdır. Fakat zorba bir fasığı kılıcı ve kadehi yanında

olduğu halde görürse, eğer 'şarap içme!' dediği takdirde, kadehini kafaya dikip kellesini kılıçla vuracağını biliyorsa, burada uyarıcılık için ben şahsen hiçbir çıkar yol görmemekteyim. Bu helâk olmanın ta kendisidir. Çünkü uyarmaktan gaye, dinde görünür şekilde müsbet tesir yapmaktır. Dine nefsini feda etmektir. Nefsi faydasız bir ölüme atmak ise, mânâsız bir harekettir. Hatta böyle yapmanın haram olduğunu kabul etmek daha uygundur.

Uyarmak, münkeri iptal ettiği veya uyarıcılığının faydası görüldüğü takdirde müstehab olur. Bu da ancak gelen tehlikenin sadece uyarıcının şahsına ait olması şartıyla caiz olur. Eğer uyarıcı bilse ki, uyarmasından ötürü, beraberindeki (arkadaşları veya) akrabası veyahut dostları da zarar görecekler, bu takdirde uyarması caiz değildir. Aksine haramdır. Çünkü bu münkeri kaldırmaktan aciz olmak demektir. Ancak bu münkerin kaldırılmasına çalışılmadığı takdirde ikinci bir münkerin işlenmesine yol açacağını ve burada hiçbir kuvvet sahibi olmadığını biliyorsa iş değişir. Ancak ('uyarıcılık yaparsam o münker bozulacaktır' şeklinde) bir bilgiye sahipse, fakat onun bu uyarması, uyarılanın dışında başka bir münkeri yapmaya sürüklüyorsa, bu takdirde, en açık fetvaya göre uyarıcılık helâl değildir. Çünkü maksat, mutlak mânâda dinen yasak ve çirkin olanların kaldırılmasıdır. İster Zeyd'den, isterse Amr'dan olsun. Bu şöyle anlatılabilir: Mesela bir insanın beraberinde helâl, fakat bir pisliğin içine düşmesiyle pis olan bir meşrubat vardır. Uyarıcı bilir ki, eğer bu harici pislikten ötürü pis olan bu meşrubatı dökersem bunun sahibi şarap içecek veya çocuklarına helâl içecek bulamadığından şarabı içirecektir. İşte bu takdirde, haricî pislikten dolayı pislenmiş olan fakat aslında helâl olan meşrubatı dökmekte hiçbir mânâ ve fayda yoktur. Şöyle denilebilir; o pislenmiş meşrubatı döktüğünden dolayı bir münkeri iptal etmiş oluyorsun. Ama şarabın içilmesine gelince, onu da kullanma kudreti yoktur. Bu ihtimali birçok kimse savunmuştur. Fakat uzak bir ihtimal de değildir. Çünkü bu meseleler fıkhî meselelerdir. Buralarda ancak zanna göre hüküm verilebilir. Tağyir edilmiş münkerin dereceleriyle tağyir ve uyarıcılığın sirayet ettiği münkerin dereceleri arasını ayırmak, uzak bir ihtimal değildir. Çünkü kişi, başkasının koyununu yemek için kestiği zaman, uyarıcı da onu koyunu kesmekten menettiği zaman, bir insanı kesip yiyeceğini biliyorsa burada uyarıcılık mânâsız kalmaktadır.

Evet! İnsan kesmekten veya insanın azalarından birini kesmekten menettiğinde, uyarılarının o adamı başkasının malını almaya sürüklediğini biliyorsa, burada uyarmanın bir anlamı vardır.

İşte bunlar, haklarında ictihad edilecek inceliklerdir. Uyarıcı bir kimse, bütün bu inceliklerde ictihadına tâbi olmalıdır. Bu inceliklerden ötürü deriz ki; avam tabakasından olan bir insan için ancak belli ve açık konularda uyarıcılık yapmak doğrudur. Şarap içmek, zina etmek ve namazı terketmek gibi... Fakat günah oldukları ancak ictihadla bilinecek şeylere gelince, halktan bir kimse eğer bu konuya dalarsa, ifsad edip bozacağı, düzeltip yapacağından daha fazla olacaktır. İşte 'uyarıcılık ancak valinin tayiniyle sabit olur' diyen bir kimsenin görüşü bu noktada kuvvetli görünür, zira çoğu zaman uyarıcılığa marifetinin veya diyanetinin kusurluluğundan dolayı ehil olmayan bir kimse ortaya atılır, onun uyarıcılığı birtakım mefsedet ve melanetlere yol açar. Eğer Allah Teâlâ dilerse bu hususta perdeyi aralayacağız.

Soru: Siz kesinlikle 'uyarıcılıktan bir kötülük geleceğini veya uyarıcılığın fayda vermeyeceğini biliyorsa' dediniz. Acaba bu kesin bilgi yerine böyle olacağını sanıyorsa durum nedir?

Cevap: Bu hususlarda galip zan, ilim ifade eder. Ancak ilimle zan çarpıştığı zaman, aralarındaki fark belirir. Zira yakînî ilim zanna galip gelir. Başka yerlerde de *ilim* ile *zan* arasında ayrım yapılır. Kesinlikle uyarıcılığın fayda vermeyeceğini bildiği zaman uyarıcılığın farziyeti kendisinden düşer. Eğer galip zannına göre 'fayda vermiyor' kanaati veya 'fayda verme' ihtimali sözkonusu ise, bununla beraber bir kötülük de beklenmiyorsa, bu takdirde uyarmanın farz olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Fakat en açık fetvaya göre 'Bu takdirde uyarmak farzdır'. Zira zarar diye birşey bulunmamaktadır, üstelik fayda da umulmaktadır.

Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker hakkında rivayet edilen diğer şeyler de her halükârda bunların yapılmasının farziyetini ifade eder. Biz ancak hususî yoldan fayda vermeyeceği bilinen şekilleri istisna ederiz. Bu istisnalar ya icma veya zahirî kıyasla olur. İş kendisi için değil, memur için kastolunur. Bu bakımdan amir, memurdan ümitsiz olduğu zaman işte hiçbir fayda yoktur. Ümitsizlik olmadığı takdirde farziyetin düşmemesi tarafını savunmak daha uygundur.

Soru: Olacağı kesin ve zann-ı galible bilinmeyen, fakat olup olmamasında şüphe olan veya zann-ı galibe göre, uyarıcılık yapana hiçbir kötülük dokunmayacaksa, fakat dokunacağı muhtemel ise, bu ihtimal uyarıcılığın farziyetini ortadan kaldırır mı? Yoksa kesinlikle bir kötülüğün kendisine isabet etmeyeceğini bildiği anda mı kendisine uyarma vazifesi farz olur veya zann-ı galible bir kötülüğün kendisine isabet edeceğini bildiği zaman hariç, her durumda mı uyarıcılık vazifesini yapmak kendisine farz olur?

Cevap: Eğer zann-ı galible uyarıcılıktan zarar göreceğini biliyorsa, uyarıcılık yapması kendisine farz değildir. Aksi takdirde farzdır. Sadece zarar göreceği ihtimali var ise bu takdirde farziyet ortadan kalkmaz. Çünkü uyarıcının zarar görmesi, her zaman mümkündür. Eğer zarar görüp görmeyeceği hususunda şüphelenirse, görüp veya görmeyeceği tarafını tercih eden bir delil mevcut değilse, burada düşünmek gerekir. Bu bakımdan burada şöyle demek ihtimali vardır. Uyarıcılık hakkındaki nassların umumi oluşu hasebiyle uyarıcılıkta aslolan farz olmasıdır, ancak bir mekruhun varlığıyla farziyet düşer. Mekruh da beklenilir birşey olmalıdır. En açık fetva da budur. Buna rağmen şöyle demek de muhtemeldir: Kişi 'uyarıcılıkta zarar olmadığını' bildiği zaman uyarıcılık kendisine farz olur veya böyle bir zanda bulunduğu takdirde farz olur. Fakat *emr-i bil-ma'ruf*'u gerektiren umumi nassların delâletlerine bakmak hasebiyle birinci ihtimal daha sıhhatlidir.

Soru: Uyarıcılıktan ötürü zarar görmenin beklenilmesi, korkaklık ve cesaret derecesine göre değişir. Kalbi zayıf, korkak bir kimse uzak bir ihtimali sanki görüyormuş ve ondan tirtir titriyormuş gibi yakın görür. Cesaretli ve atılgan bir kimse ise, gelebilecek zararı, güzel ümitlerden ibaret olan tabiatının hükmü olarak uzak görür. Ancak olup meydana geldikten sonra olacağına inanır. O halde hangisine güvenmek gerekir?

Cevap: Güven, ancak mûtedil tabiat, sâlim akıl ve sağlam mizaca olur. Çünkü korkaklık, hastalıktır. Kalpte bir zafiyettir. Sebebi ise kuvvetteki kusur ve tefritten ileri gelir. *Tehevvur* ise, kuvvetteki ifrat ve fazlalıktan ötürü itidal durumundan çıkış demektir. Bunların ikisi de eksiklik sayılır. Kemâl ise ancak şecaatla tabir edilen itidaldedir. Korkaklık ve cesaretin her ikisi de, bazen aklın eksikliğinden, bazen de ifrat ve tefritten dolayı mizacın bo-

zukluğundan kaynaklanır. Çünkü mizacı korkaklık ve cesaret sıfatında normal olan bir kimse, bazen kötülüğün çıkacağı noktaları kavrayamaz ve böylece cesaretinin sebebi cahilliği olur. Bazen de kötülüğü kaldırmak noktalarını kavrayamamaktadır. Bu takdirde cehaleti korkaklığına sebep olur. Bazen de denemeler yoluyla şerrin geliş noktalarını, iteleyici sebeplerini bilir. Fakat şecaatlı bir kimseye, yakın bulunan şerrin yaptığını, uzak bulunan bir şer de, kalbindeki bir zafiyetten dolayı atılganlık kuvvetinde gevşeklik meydana getirip kendisini yapmaktan alıkoyma hususunda aynı şeyi yapar.

O halde iki tarafa da iltifat edilemez. Korkak bir kimseye gereken vazife -hastalığını ortadan kaldırmak sûretiyle- korkaklığını kaldırmaya çalışmaktır. Korkaklığın illeti ise, cehalet veya zayıflıktır. *Cehalet* deneme ile, *zayıflık* da korkutucu fiili zoraki bir şekilde yapa yapa normal bir hâle getirmek suretiyle ortadan kalkar. Zira yeniden münazara ve vaaza başlayan bir kimse tabiatının zayıflığından dolayı bazen bu vazifeyi yerine getirmekten korkar. Ama devam ettiği veya âdet haline getirdiği zaman, o zafiyetten kurtulur. Eğer zafiyet kalbi istila etmesi bakımından zaruri bir tabiat ve sökülmesi mümkün olmayan bir durum hâline gelirse, bu takdirde zayıfın hükmüne tâbidir. Nasıl ki hasta bir kimse, bir kısım vecibe ve vazifelerini ihmal hususunda mazur sayılıyorsa, böyle bir kimse de mazur sayılır. Bu sırra binaen şöyle deriz: Bir görüşe göre, deniz seyahatinden çok korkan bir kimse için farz haccı yapmak gayesiyle deniz seyahatı farz olmaz. Fakat deniz seyahatinden fazla korkmayan bir kimseye farzdır. İşte *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker*'in farziyeti hakkında da durum böyledir.

Soru: Umulan kötülüğün tarifi nedir? Zira bazen insanoğlu bir kelimeyi kötülük sayar, bazen bir vuruşu, bazen de uyarılanın aleyhinde dedikodu yapmayı kötülük kabul eder. Oysa dünyada hiçbir şahıs yoktur ki, uyarılsın da uyarana bir nebze eziyet vermesi umulmasın. Bazen de uyaranı saltanat sahibine ihbar eder. Bazen de uyarıcının şerefine halel getirecek şekilde bir mecliste onu tenkid eder. Bu bakımdan uyarıcılığın ve nasihatçılığın farziyetini düşüren kötülüğün haddi ve tarifi nedir?

Cevap: Burada da engin bir düşünce vardır. Bu çok geniş ve uygulama şekilleri oldukça çoktur. Fakat bizler yayılmış kısımlarını birleştirmeye ve onları zapt u rapt altına almaya gayret edeceğiz. O halde deriz ki, mekruh matlubun zıddıdır. Halkın dünyada istedikleri dört maddede toplanır:

1. Nefisteki istekleri ilimdir.

2. Bedendeki istekleri sıhhat ve selâmettir.

3. Maldaki istekleri servettir.

4. Halkın kalbindeki istekleri ise nüfuzdur.

Bu bakımdan insanların istek ve amaçları *ilim*, *sıhhat*, *servet* ve *nüfuz*'dur. Nüfuz'un mânâsı da -servetin mânâsı paraya sahip olmak olduğu gibi- halkın kalbine sahip olmaktır. Çünkü halkın kalbi dünyevî hedeflerin tahakkukunun vesilesidir. Nitekim paraya sahip olmak, hedeflere varmanın vesilesi olduğu gibi. Nüfuz'un mânâsının tahkiki ileride gelecektir ve yine *Mühlikât* bölümünde kalbin nüfuza meyletmesinin sebebi de açıklanacaktır. İnsanoğlu bu dört şeyi nefsine, akrabasına ve kendisiyle ilgili bulunan kimselere ister ve bu dört şey uğrunda iki şeyi de çirkin görür:

1. Meydana gelen ve mevcut olanın giderilmesini çirkin görür.

2. Hazırda olmayan ve beklenilen şeyin olmamasını çirkin görür. Yani olması beklenen şeyi engelleyen şeyleri çirkin görür.

Bu bakımdan zarar, ancak mevcut olanın ortadan kalkması veya beklenenin geciktirilmesinde sözkonusudur. Çünkü beklenilen, oluşu mümkün olan bir şeyden ibarettir. Oluşu mümkün olan sanki olmuştur. Onun imkânını ortadan kaldırmak sanki oluşunu ortadan kaldırmaktır. Bu bakımdan mekruh sadece iki kısma dönüşür:

a. Birinci kısım, beklenilenin oluşuna engel olunmasından korkmaktır. Böyle bir korkunun asla *emr-i bi'l-ma'ruf*un terkinde ruhsat sebebi sayılması uygun değildir. Biz, istenilen dört şeyin misallerini gösterelim:

İlim: Bunun misali hocasının kendisi hakkındaki müsbet durumunu değiştireceğinden, dolayısıyla tâlim ve terbiyesinden vaz-

geçeceğinden korktuğu takdirde onunla ilgili bir kimseye karşı uyarıcılık vazifesini terketmesidir.

Sıhhat: Hastalığını kontrol etmek için yanına gelen doktorun sırtında mesela ipekli elbise gördüğü halde, doktorun geç gelmesinden ve bundan dolayı da beklenilen sıhhatin gecikmesinden korkarak uyarıcılık vazifesini doktora karşı terketmesidir.

Mal: Maaşını keseceği ve kendisine iyiliklerde bulunmayacağı korkusuyla kendisine yardım eden bir kimseye karşı -sultan veya sultanın arkadaşlarına yapıldığı gibi- uyarıcılık vazifesini terketmesidir.

Nüfuz: Gelecekte yardımını umduğu ve nüfuzundan birşeyler beklediği bir kimseye karşı uyarıcılık vazifesini, gelecekte yardımını keseceğinden korkarak terketmesidir. Bütün bu durumlarda uyarıcılığın farziyeti düşmez. Çünkü bunlar yasaklanan birtakım fazlalıklardır. Fazlalıkların elde edilmesine *zarar* demek mecazîdir. Hakiki zarar, hal-i hazırda var olan birşeyin yok olmasıdır. Bundan ancak ihtiyacın gerektirdiği birşey istisna edilir ki bu şeyin yok olmasında, münker ve çirkine karşı susmanın mahzurundan daha fazla bir mahzur vardır. Nitekim hâli hazırda kemirici bir hastalıktan dolayı doktora muhtaç olduğu, sıhhat bulması da doktorun tedavisinden umulduğu ve doktorun gecikmesinde hastalığın gittikçe şiddetleneceği, uzayacağı ve bazen de ölüme götürmesi ihtimali olduğu gibi.

İlimden gayem; benzeriyle suyu kullanmayı terketmenin ve toprakla teyemmüm etmeye gitmenin caiz olduğu zann demektir. Bu bakımdan bu sınıra vardığında uyarıcılığın ve nasihatçılığın terkine ruhsat verilmesi uzak bir ihtimal değildir.

İlimde olmasına gelince... Adamın dinin önemli meselelerinin cahili olması gibi.. Buna rağmen sadece bir öğretmen bulabilmiştir. O öğretmeni bırakıp başka birisine gitmeye de gücü ve takatı yoktur ve uyarılan kişinin o öğretmene gitme yolunu yüzüne kapatacağını da bilir. Çünkü o öğretmen uyardığı adama bağlıdır veya onun sözünü dinler. Bu takdirde dinin önemli şeylerini terketmek mahzurlu olur. Uyarmaktan vazgeçmek de mahzurlu olur. Bu mahzurların birinin diğerine tercih edilmesi uzak bir ihtimal değildir. Tercih işlemi de dinin önemli şeyleriyle ilgili

olduğu için ilme olan ihtiyacının büyüklüğüyle, işlenilen münkerin kötülüğüne göre değişir.

Malda ise, çalışmaktan ve dilenmekten acizdir, tevekkülde de kuvvetli bir nefse sahip değildir, kendisine nafaka veren şahıstan başka kimse de yoktur, eğer o şahsı uyarırsa rızkını kesecektir. Bu sefer rızkını elde etmek için haram birşeyin ardına düşmeye mecbur olacak veya acından ölecek bir kimse gibidir. Bu kimse için de hakkında durum şiddetlendiği zaman, susmasına ruhsat verilmesi uzak bir ihtimal değildir.

Nüfuza gelince, uyarıcıya kötü bir kimsenin eziyet vermesidir. Bu kimse ancak sultandan aldığı bir nüfuz ile o kötünün şerrinden emin olabilir. Oysa sultanın nüfuzundan yararlanmak da ipekli giyen veya içki içen ve sultanın yakını olan bir kimse vasıtasıyla mümkündür. Eğer bu içki içen veya ipekli giyeni uyarırsa, o da aracılık yapıp kendisine vasıta olmaz. Dolayısıyla nüfuzu elde etmekten de mahrum kalır. Böylece o şeririn eziyeti de devam eder. İşte bu durumlar olduğu zaman bunları istisna etme uzak bir ihtimal değildir. Fakat bütün bu durumlarda yapılması gereken şey uyarıcının ictihadına bağlıdır. Hatta uyarıcı bu hususta kalbinden fetva istemelidir. Mahzurların birini diğeriyle karşılaştırmalıdır. Nefsinin hevasına göre değil, İslâm'a göre tercih yapmalıdır. Eğer İslâm'a göre susmak tarafı ağır basarsa, susmasına *mudarat* denir. Eğer nefsinin hevasına göre susmak tarafı ağır basarsa susmasına *müdahene* (yağcılık) denir. Bu bâtınî bir iştir. Ancak ince bir bakışla buna vâkıf olunur. Fakat murakâbe eden Allah Teâlâ basirdir. O halde her dindara bu hususta kalbini murakâbe etmek ve Allah'ın her türlü güce sahip olduğunu bilmek gerekir. Böylece bu sükût ya dindendir veya nefsinin hevasındandır. Her nefis, işlemiş olduğu kötülük veya hayrı Allah nezdinde hazır olarak görecektir, velev ki bu işledikleri kalbinden geçirilmiş bir fikir veya gözüyle süratli bir şekilde yapılmış bir bakış olsun. Zulüm olmaksızın ve cefaya uğramaksızın bütün bunları Allah'ın divanında hazır görecektir. Allah Teâlâ kullarına zulmedici değildir.

b. İkinci kısma gelince, hazırda olanın yok olup kaldırılmasıdır. İlim hariç diğer dört şey hakkında susmanın caiz olması hususunda bu muteber bir mazerettir. İlmin ise yok olmasından ve kaldırılmasından korkulmaz. Ancak kişinin kusur

yapmasıyla olursa durum değişir. Aksi takdirde hiç kimse başkasının ilmini yoketmeye muktedir değildir. Her ne kadar başkasının sıhhatini, selâmetini, servet ve malını yok etmeye muktedir ise de... Bu da ilmin şerefli olmasının sebeplerinden birisidir. Çünkü ilim dünyada devam eder. Sevabı ise, ahirette devam eder. Hiçbir zaman ilmin sonu gelmez.

Sıhhat ve selâmete gelince, bunların yokolması dövülmekledir. Bu bakımdan uyarıcılıktan dolayı kendisine elem ve eziyet verecek şekilde dövüleceğini bilen bir kimseye uyarmak gerekmez. Her ne kadar daha önce dediğimiz gibi bu şekildeki uyarma müstehab ise de... Madem ki vurmak sûretiyle acıtmakta hüküm budur, o halde yaralamak herhangi bir azasını kesmek ve öldürmekte bu hüküm daha da açıktır.

Servete gelince, kişi bilir ki, uyarıcılık ve nasihatçılık yaptığı takdirde evi tahrip edilip elbiseleri paramparça edilecektir. Böyle olacağını bilmek de uyarma farziyetini ortadan kaldırır. Sadece müstehab olmak ciheti kalır. Zira dinine dünyasını feda etmekte sakınca yoktur. Dövülme ve yağmalanmanın herbirinde asgari bir sınır vardır ki, bu pek önemli birşey değildir. Meselâ malından bir tane alınması veya bir tokat vurulması gibi... Âzami olarak da bir sınırı vardır ki onu dikkate almak gerekli olur. Bunun ortalama bir sınırı da vardır ki, şüphe ve ictihadı gerektiren bir yerde olur. Dindar bir kimseye bu hususta ictihad gerekir ve mümkün olduğu kadar dinî tarafını tercih etmelidir.

Nüfuza gelince, onun yok olması, uyarıcıya elem vermeyen bir şekilde vurmak veya bir cemaatin içerisinde küfretmek veya mendilini boğazına dolayıp şehirde gezdirmek veya yüzü siyaha boyayıp dolaştırmakla olur. Bütün bunlar elem vericidir. Bunun da birçok dereceleri vardır. En ağırı 'mürüvvetin düşüşü' denen durumdur. Yalınayak başı kabak şehirde gezdirmek gibi.. Böyle bir durum, kişinin uyarıcılık hususunda susmasını caiz kılar. Çünkü dinen mürüvvetin korunması emrolunmuştur. Uyarıcıya bu muameleyi yapmak ise çeşitli darbelerle bedende yapılan elemden çok daha üzücüdür. Birkaç paranın kaybolmasından da daha acıdır. İşte bu bir derecedir. İkinci derece 'katıksız nüfuz' ve 'yüksek rütbe' diye tabir olunur. Çünkü yeni elbiselerle çıkmak süstür. Atlara binmek de öyle.. Bu bakımdan eğer kişi uyarıcılık yaptığı takdirde, emsalinin giymeyi âdet edinmediği elbiseler içerisinde yaya gezmeye zor-

lanacaksa, bu düşünmeye değer bir durumdur. İşte bunlar birtakım meziyetlerdir. Bunları korumaya devam etmek güzel birşey değildir. Ama mürüvvetin korunması güzeldir. Bu bakımdan böyle akibetlere düçar olmasın diye uyarıcılık vazifesinin düşmesi uygun değildir.

Dil ile hakarete uğrayacağından korkması da bu mânâdadır. Bu hakaret ya huzurunda ve yüzüne cehalet, hamakat, riya ve iftiraya nisbet edilmekle, dil ile kendisine saldırıda bulunmakla veya bulunmadığı bir zamanda gıybetin her çeşidiyle saldırıya uğramakla olur. Bunlar uyarıcılığın farziyetini düşürücü değildirler. Çünkü burada ancak nüfuzun fazla gerekmeyen kısımları ortadan kalkar. Eğer kınayıcının kınaması, fâsığın gıybet yapması, küfretmesi ve azarlaması veya uyaranın derecesinin fâsığın ve ona benzer kimselerin kalbinden düşeceği ihtimaliyle uyarıcılık vazifesi terkedilirse, bu takdirde hiçbir vakit uyarıcılık farz olmaz. Zira uyarıcılık hiçbir zaman bu gibi hareketlerden ayrılamaz. Meğer ki kötü görülen ve uyarmaya vesile olan gıybet olsun ve eğer bu yapılan gıybeti tenkid ederse gıybetçi, gıybet edilenin hakkında susmayacağı gibi bu sefer uyarıcıyı da gıybet edilene nisbet edip gıybete sokacağını bilirse bu takdirde uyarıcılık haramdır. Çünkü bu uyarıcılık günahın artmasına sebep olur. Eğer uyarıcılıktan dolayı gıybet edilenin yakasını bırakıp sadece uyarıcının yakasına yapışacağını biliyorsa, bu takdirde uyarma kendisine farz değildir. Çünkü gıybet edilenin gıybeti günah olduğu gibi, uyarıcının gıybetini yapmak da günahtır. Fakat bu takdirde kendi nefsini müslüman kardeşlerinin nefsi yerine gıybet oklarına hedef yapması ve nefsini feda etmesi bakımından uyarıcılık yapmak müstehab olur. Nassların umumiliği uyarıcılığın farziyetinin çok kuvvetli ve susmanın da tehlikesinin çok büyük olduğuna delâlet etmektedir. Bu bakımdan ancak dinen tehlikeli olan birşey uyarıcılığı bırakmayı ruhsatlı hâle getirir. Mal, can ve mürüvvetin şer'an önemi ise açıktır. Nüfuzun ve dünyevî büyüklüğün meziyetleri, süsün dereceleri, halkın övülmesinin istenmesine gelince, bütün bunlarda tehlike diye birşey yoktur.

Ama bu tip kötülüklerin çocuklarının veya akrabalarının başına geleceği korkusundan dolayı uyarıcılığı terketmesine gelince, bu kendi nefsine isabet edeceğinden korktuğundan daha hafiftir. Çünkü kişinin kendi işinden dolayı eziyet görmesi, başkasının işinden dolayı eziyet görmesinden daha şiddetlidir.

Fakat bu durumlar, dinî yönden incelendiği takdirde kendinin başına gelmesinden daha üstün kabul edilmelidir. Çünkü kişi kendi haklarında müsamahakâr davranabilir. Fakat başkasının hakkından taviz verip müsamaha göstermeye yetkisi yoktur. Bu bakımdan uyarmasından ötürü çocukları ve akrabaları için böyle bir tehlike sözkonusu ise susması uygundur. Zira uyarmasından dolayı onların ziyan olan hakları, eğer dövülmek ve yağma edilmek gibi haksızlıkla ziyan olursa, buna yol açan uyarıcılığı yapmamalıdır. Çünkü bir münkeri kaldırmak, ikinci bir münkerin işlenmesine yol açmış olur. Eğer onların hakları günah yoluyla ortadan kalkmıyorsa, bu takdirde müslümana eziyet vermek olur ve bu da ancak onların rızasını almak sûretiyle yapılabilir. O halde nasihatçının uyarması, yakınlarının üzülmesine sebep olduğu takdirde onu terketmelidir. Zengin akrabaları olan bir zahid gibi... Bu zahid eğer sultana karşı uyarıcılık vazifesini yaparsa (malı olmadığından) kendisi için malının ziyan olma korkusu yoktur. Fakat akrabalarının mallarını gasbederek kendisinden intikam almaya kalkışabilir. Bu bakımdan kişinin uyarması, akraba ve komşularına zarar getiriyorsa, uyarmayı terketmelidir. Çünkü müslümanlara zarar vermek haram ve mahzurludur. Nitekim münkeri görüp susmanın mahzurlu olduğu gibi... Evet! Uyarması sebebiyle akraba ve komşularının can ve mallarına gelen zarar veya şereflerine dokunan zillet derecelerine göre değişir.

Soru: Herhangi bir kimse, azalarından birisini kesmek isterse, onu menetmek ancak onunla döğüşmekle mümkünse ve bu boğuşma da çoğu zaman onun ölümüne sebep olursa, acaba azasını kesmek istediğinden dolayı kendisiyle mücadele yapılır mı? Eğer siz, ‘evet, bundan dolayı onunla harbedilir’ derseniz, bu imkânsızdır. Çünkü böyle yapmak bir azanın helak edilmesinden korkarak bir nefsi telef etmek olur. Aynı zamanda telef edilmesi engellenmek istenilen o aza da onunla beraber telef olup gider.

Cevap: Amacımız azasını korumak değildir. Aksine, münker ve günahın yolunu kapatmaktır. Onu uyarıcılık uğrunda öldürmek ise, günah değildir. Fakat ona azasını kesmek imkânını vermek günahtır. Bu tıpkı bir müslümanın servetine saldıran bir kimseyi, ölümüne sebebiyet verecek şekilde engellemeye çalışmak gibidir. Böyle yapmakla, biz bir müslümanın malından olan bir dirheme karşılık, diğer bir müslümanın canını feda etmek caizdir demiyoruz, aksine zulmü önlemek amacıyla caizdir diyoruz.

Çünkü bir müslümanın canını bir dirheme feda etmek mümkün değildir. Fakat müslümanların mallarını almaya çalışmak günahtır. Günahı kaldırmak için onu öldürmek ise günah değildir. Çünkü burada amaç günahları defetmektir.

İtiraz: Öyleyse biz, kişinin tek başına kaldığı takdirde bir organını keseceğini biliyorsak, günah kapısını kapatmak için derhal onu öldürmemiz uygun olur.

Cevap: Bu kesin olarak bilinmez! Ayrıca günahın vehmedilmesiyle müslümanın kanını akıtmak caiz değildir. Fakat biz halihazırda azasını kesmeye başladığını gördüğümüz zaman mâni olmaya çalışırız. Mâni olduğumuzda karşı gelirse onunla kavga ederiz. Eğer kavgada ölürse bizi bağlayıcı olamaz. Bu bakımdan her günahın üç durumu vardır:

1. Sonu gelen günah kısmından olmaktır. Günahın bu kısmının cezası, had veya tazirdir. Bu had ve taziri cemiyetin fertleri değil, idareciler tatbik edebilir.

2. İkincisi, günahın hazır bulunması ve sahibinin de işlemesidir. İpekli elbise giymesi, ud'u elinde tutması, şarabı eline alması gibi... Böyle bir günahı mümkün olan şekille engellemek farzdır. Fakat şu şartla ki, bu günahtan daha fahiş veya en az onun gibi bir günaha sebebiyet vermiyorsa... Bu günahı engelleme yetkisi, toplumun bütün fertlerine aittir.

3. Üçüncüsü, münkerin beklenir olmasıdır. İçki meclisini süpürmek, süslemek ve gülleri demet yapmak sûretiyle içki masası hazırlayan, fakat henüz içkiyi getirmeyen bir kimse gibi... İşte bu kimsenin durumu şüphelidir. Zira çoğu zaman günah işlemesine bir mâni çıkar ve işleyemez. Bu bakımdan fertler, gelecek zamanda içki içmeye hazırlanan bir kimseye ancak va'z ve nasihat yoluyla engel olabilir. Azarlamak ve vurmak ise, fertler için caiz değildir. Sultan da ancak daimi bir âdet ve gelenekle bu kimsenin o günahı işleyeceğini bildiği zaman onu azarlayıp dövebilir. Çünkü bu adamın günaha götürücü sebebe tevessül ettiğini, günahın işlenmesine ancak günah işleyenin beklemesinden başka bir çare olmadığı bir durum sözkonusudur. Bu da gençlerin kadın hamamlarının kapılarında -hamama girip çıktıkları zaman- kadınlara bakmak için beklemeleri gibidir. Bu gençler her ne kadar, geniş olduğundan dolayı girip çıkan kadınların yolunu daraltmıyorlarsa da, onları oradan kaldırmak sûretiyle uyarıcılık

yapmak caizdir. Onları orada bekledikleri için azarlamak ve dövmek sûretiyle menetmek de caizdir. Bunun incelemesi yapıldığı zaman sadece burada durmanın bile günah olduğu anlaşılır. Her ne kadar günahkârın gayesi beklemenin arkasından gelen birşey ise de...

Nitekim yabancı bir kadınla, hiçbir şey olmasa da tenha bir yerde bulunmanın günah olduğu gibi... Çünkü bu tenhalık, günahın işleneceği zannedilen bir durumdur. Günahın işlenmesinin zann olunduğu yer ise, günahın ta kendisidir. Zannın yerinden gayemiz, çoğu zaman insanoğlunun orada günaha girmeye maruz kaldığı yer demektir. Şöyle ki, insanın öyle bir yerde günahtan çekinmeye gücü yetmez. Bu bakımdan bu durumda uyarıcılık, hazır bulunan bir günahtan ötürü yapılmış olur, gelecek bir günahtan ötürü değil...

II. Rükün

Uyarıcılığın yapıldığı yer. Bu halihazırda mevcut olan, uyarıcıya araştırmaksızın görünen, ictihad olmaksızın *münker* olduğu bilinen *münker* demektir. Bu saydıklarımız dört şarttan ibarettir. Biz bu şartları inceleyelim:

1. Birinci şart yapılan işin *münker* olmasıdır. Münkerden gayemiz; şer'an mahzurlu bulunan demektir. Biz *masiyet* terimini terkedip *münker* terimini kullandık. Çünkü *münker* terimi, *masiyet* teriminden daha umumidir. Zira içki içen bir deliyi veya bir çocuğu gören bir kimseye o delinin veya çocuğun elindeki içkiyi dökmek ve kendisini içkiden menetmek gerekir. Böylece bir deli erkeğin, bir deli kadınla veya bir hayvanla zina ettiğini gördüğünde onu menetmesi gerekir. Bu engelleme, yapılan işin çirkin olmasından ve insanlar arasında yapılmasından ötürü değildir. Aksine bu fiili tenha bir yerde görürse, yine de menetmesi farzdır. Oysa deli bir insanın bu yaptığına günah denilmez. Zira yapanı bulunmayan bir günahın düşünülmesi mümkün değildir. Bu bakımdan 'münker' terimi 'masiyet' teriminden daha geniş ve bu şekillere daha fazla delâlet eder. Biz 'münker' teriminin kapsamına, küçük ve büyük günahların tamamını soktuk. Hatta hamamda avretini açmak, yabancı bir kadınla tek başına bir yerde bulunmak, yabancı kadınları süzmek, bütün bunlar küçük günahlardandır ve bunlar için uyarıcılık yapmak da farzdır. Küçük ve

büyük günah arasındaki fark hakkında bazı yaklaşımlar vardır ve *Tevbe Kitabında* izah edilecektir.

2. İkinci şart halihazırda mevcut olmasıdır. Bu şart, içkisini bitirdikten sonra uyarılmak istenen bir kimseye karşı uyarma vazifesini yapmaktan sakınmak demektir. Zira böyle bir kimseyi uyarmak artık fertlerin vazifesi değildir. Münker de zâten işlenilmiştir. Bu şart aynı zamanda ikinci bir durumda meydana gelecek bir münkerden dolayı uyarmaktan da kaçınmak demektir. Hâlinin karînesiyle gelecek gecede içki içeceği bilinen bir kimse gibi... Böyle bir kimse ancak va'z ve nasihatla uyarılır. Fakat bu niyetinden vazgeçerken va'z ile uyarılması da caiz değildir. Çünkü bu takdirde yapılan vaazda müslüman hakkında su-i zann sözkonusudur. Kişi çoğu zaman doğru söyleyip yapmayı düşündüğü bir fiili herhangi bir sebepten dolayı yapmayabilir. Bu bakımdan bizim söylediğimiz bu inceliğe dikkat etmelidir. Şöyle ki, yabancı bir kadınla tenhada yalnız kalmak, mevcut bir günahkârlıktır. Kadın hamamının kapısında beklemek ve buna benzer hareketler de böyledir.

3. Üçüncü şart münker açıkça yapılıyor olmalıdır. *Muhtesib* (uyarıcı ve nasihatçı) araştırmaksızın, onu görebilmelidir. Bu bakımdan herhangi bir kimse evinde, kapısını kilitlemek sûretiyle günahını gizlerse, onun günahını öğrenmek için araştırmak caiz değildir. Allah Teâlâ böyle bir araştırmayı yasaklamıştır. Hz. Ömer ile Abdurrahman b. Avf'ın bu husustaki kıssaları meşhurdur. Biz bu kıssayı *Sohbet Âdâbı* bahsinde zikretmiştik.

Yine rivayet edilir ki, Hz. Ömer (r.a) bir adamın duvarına tırmandı. Adamı kötü bir durumda gördü. Adamın yaptığını tenkid etti. Bu durum karşısında adam şöyle dedi:

- Ya emir'ul-mü'minîn! Eğer ben bir yönden Allah'a isyan etmişsem, sen üç yönden Allah'a isyan etmiş bulunuyorsun!

- Onlar nelerdir?

- Allah Teâlâ 'Araştırmayınız' (Hucurât/12) buyurmuştur. Oysa sen araştırdın. Allah Teâlâ 'İyilik, evlere (cahiliyyet devrinde olduğu gibi) arkalarından (girmeniz) değildir' (Bakara/189) buyurmuştur. Oysa sen damdan içeriye baktın. Allah Teâlâ 'Ey iman edenler! Kendi ev ve odalarınızdan başka evlere, sahiplerinden izin

almadan ve selâm vermeden girmeyiniz' (Nûr/27) buyurmaktadır. Sen ise, selâm vermeden girdin.

Bu durum karşısında Hz. Ömer adamı cezalandırmadı. Fakat tevbe etmesini şart koştu ve bunun için de Hz. Ömer (r.a) minberde hutbe okurken sahabe ile istişare mahiyetinde 'Devlet başkanı şahidsiz olarak bir münkeri bizzat görürse tek başına ceza tatbik edebilir mi?' diye sordu. Hz. Ali 'Bu cezanın tatbiki iki adil şahide bağlıdır. Burada bir kişi yeterli olmaz' dedi.

Biz bu haberleri *Sohbet Âdâbı* bahsinde müslümanların hakkını beyan ederken zikretmiştik. Burada ikinci bir defa tekrara lüzum görmüyoruz.

Soru: Münkerin açık veya gizli olmasının şekli nedir?

Cevap: Kapısını arkadan kilitleyen, duvarlarla kendini örten bir kimsenin izni olmaksızın evine girip durumunu öğrenmeye ve günahını tesbit etmeye çalışmak caiz değildir. Ancak evde yapılan günah, dışardakilerin haberi olacak derecede açığa çıkarsa, o vakit içeriye girilebilir. Mizmar ve telli sazların dışarıdan dinlenen sesleri gibi... Bu sesler, duvarları aşacak derecede yükseldiği zaman, bu saz nağmelerini dinleyen bir kimse için, eve izinsiz girmeye ve melahi (oyun) aletlerini kırmaya yetkisi vardır.

Sarhoşların naraları, aralarında belirli olan kelimeleri konuşmaları, seslerinin çarşıdaki insanların duyabileceği şekilde yükseldiği zaman da, günah açıkça işleniyor demektir. İşte bu tarz bir açıklık, uyarıcılığı gerektiren açıklıktır. O halde, ancak duvarlardan girmekle bir ses veya koku duyuluyorsa, onun içki kokusu olma ihtimali olduğu gibi, helâl meşrubâtın kokusu olma ihtimali de varsa, onu dökmek için oraya girmek caiz değildir. Eğer halin karînesiyle 'bu adamlar içmeyi âdet edinmişlerdir' diye düşünüyorsa ve kokuyu alıyorsa, bu takdirde uyarıcılık yapmanın gerekliliği muhtemeldir ve açıkcası bu durumda uyarıcılık caizdir. İçki şişesini yeninde veya eteğinin altında sakladığı zaman veya oyun aletlerini sakladığı zaman da durum böyledir...

Bu bakımdan fâsık olduğu bilinen bir kimsenin eteğinin altında birşey bulunduğu zaman o şeyin münkerlerden olduğu özel bir alâmetle bilinmediği takdirde, onu görmek için onun elbisesini kaldırmak caiz değildir. Çünkü onun fâsıklığı mutlaka onun eteğinin altında bir şarap şişesi sakladığına delâlet etmez.

Çünkü fâsık bir kimse sirkeye ve başka meşrubatlara da muhtaçtır. Bu bakımdan gizlenmiştir diye 'şaraptır, eğer helâl bir meşrubat olsaydı gizlemezdi' şeklinde bir delil getirmek caiz değildir. Zira gizlemenin sebepleri oldukça çoktur. Eğer koku geliyorsa, bu takdirde düşünmek gerekir. Açık fetvaya göre, bu takdirde uyarıcılık vazifesini yapabilir. Çünkü koku, zannı ifade eden bir alâmettir. Zann ise, bu durumlarda ilim gibidir. Eğer kendisini örten elbise inceyse, ud aleti böyle bir durumda çoğu zaman şekliyle bilinir. Bu bakımdan şeklin işareti, koku ve sesin işareti gibidir. İşaretle bilinen birşey ise, gizlenmemiş sayılır. Hatta açık kabul edilir. Oysa Allah Teâlâ bize 'Allah'ın gizlediğini gizlememizi', kötü tarafını gösterene karşı da uyarıcılık yapmamızı emrediyor. Kötü tarafının gösterilmesinin birçok dereceleri vardır. Bazen kulak, bazen koku, bazen görme, bazen de dokunma duyusuyla bilinirler. Biz bilmeyi sadece 'göz' duyusuna tahsis etmiyoruz. Aksine burada gaye 'ilim'dir. Gözün haricinde kalan diğer duyular da, göz gibi, ilim ifade eder. Bu bakımdan ancak elbisenin altında saklı bulunanın içki olduğu bilindiği takdirde kırılması caiz olur. Uyarıcı, elbisesi altında birşey saklayan kimseye 'Onu bana göster, ne olduğunu bileyim' demeye yetkili değildir. Çünkü bu casusluk demektir. Casusluğun mânâsı ise saklanan şeyi bildiren emare ve alâmetleri istemek demektir. Bu bakımdan saklanan şeyi bilmeyi sağlayan emare olur ve bilgiyi gerektirirse, istediğine göre hareket etmek caiz olur. Fakat emare ve alâmet istemeye ruhsat verilmemiştir.

4. Dördüncü şart, ictihadsız münker olduğunun belli olmasıdır. Bu bakımdan ictihada bağlı durumlarda uyarıcılık yapılamaz. O halde Hanefi mezhebinden olan bir kimse 'Dub' (keler) 'Deb' (Sırtlan) denilen hayvanların etini veya besmelesiz kesilen hayvanın etini yiyen bir Şafiîye 'sen neden bunları yiyorsun, bunlar haramdır' diye uyarıcılık yapamaz. (Zira bunlar Şâfiîlere göre helâldir).

Şafiî olan bir kimse için de sarhoş etmeyen 'nebiz'i içen bir Hanefî'ye çıkışması ve uzak akrabaların mirasını yemesi, şufa hakkıyla aldığı bir evde oturması ve bunlara benzer ictihad konusu olan şeyler yaptı diye çıkışma yetkisi yoktur.

Evet eğer Şâfiî bir kimse, kendisi gibi Şâfiî olan bir kimsenin *nebiz* içtiğini görürse veya velisiz bir kadını nikah ettiğini ve bu ni-

kahla cima'da bulunduğunu görürse, burada uyarıcılık yapar mı, yapmaz mı diye düşünülmüştür. Fakat en açık fetvaya göre burada uyarıcılık yapmak ve bu fiili reddetmek yetkisine sahiptir. Zira ilim tahsil edenlerden hiçbiri 'müctehid için başkasının ictihadına göre amel etmek caizdir' dememiştir ve yine 'Taklid etmek için bir şahsı seçmiş ve o şahsın bütün âlimlerden daha üstün olduğunu kabul etmiş bir mukallid için, o şahsın mezhebini bırakıp başkasının mezhebine yapışma yetkisi vardır' da dememişlerdir. Böyle bir mukallid 'mezhebleri kritik edip onların içinden hoşuna gideni alabilir' diyen de mevcut değildir. Aksine her mukallid için, bütün tafsilatta taklid ettiği imama tâbi olmak gerekir. Hal bu iken, taklid ettiği imama muhalefet etmesi tahsil erbabı arasında ittifakla münker bir harekettir. Bu çirkini yaptığından dolayı âsi kabul edilmiştir. Bundan daha girift bir mesele doğar.

Hanefî olan bir kimse için, velisi bulunmayan bir kadınla evlenen bir Şâfiî'ye itiraz etme selahiyeti vardır. 'Senin bu yaptığın esasında haktır. Fakat senin için hak değildir. Çünkü Şâfiî mezhebinin doğruluğuna inanmanla beraber böyle yapman senin bu fiilini iptal eder. Senin için doğru olan bir mezhebe muhalefet etmen senin için günahtır. Her ne kadar bu yaptığın Allah nezdinde sevap ise de...'

Şâfiî bir kimsenin, kendisiyle beraber 'dub' (keler) denilen hayvanın etini yemeye, besmelesiz kesilen ve benzeri hayvanların etini yemeye katılmak isteyen Hanefî mezhebinden olan bir kimseye böyle itiraz etmeye hakkı vardır: 'Sen Şâfiî mezhebi, Hanefî mezhebinden daha kuvvetli ve ona tâbi olman daha evladır şeklinde inanmalısın, sonra benimle beraber bu etten yemeye katılmalısın veya böyle inanmadığın takdirde bu eti yeme. Çünkü senin inancına göre bu et haramdır'.

Sonra bu durum duyularla hissedilen başka bir işe kayar. Mesela sağır bir kimse zina maksadıyla bir kadınla cinsî ilişki kurar. Uyarıcı da bilir ki, bu kadın, bu sağır daha küçükken, babası tarafından sağıra nikahı kabul edilen bir kadındır. Fakat sağır bunu bilmez ve sağırlığından dolayı bunu kendisine tarif etmekten de acizdir veya sağır uyarıcının dilini anlamamaktadır. O halde sağır, bu kadının yabancı olduğuna inanmakla beraber, onunla cinsi ilişki kurduğundan dolayı günahkâr olur ve ahirette bunun cezasını çeker. Bu bakımdan uyarıcının onu böyle yapmaktan me-

netmesi uygundur. Oysa esasında kadın, sağırın zevcesidir. Bu durumun Allah'ın indinde helâl olması bakımından yasaklanması hakîkatten uzak görünüyor. Fakat sağırın yanlışlığı ve cehaletinden ötürü kendisine haram olduğu için buradaki uyarıcılık hakîkate yakındır.

Şüphe yoktur ki kişi, hanımını boşamayı meselâ uyarıcının kalbinde bulunan bir niteliğe bağlarsa, mesela onun isteğine veya öfkesine veya başka bir sıfatına bağlarsa ve o sıfat da uyarıcının kalbinde meydana gelmişse, fakat buna rağmen uyarıcı bir türlü bunu ne kadına ne de kocasına söylememişse de, hakîkatte bu talak vaki olmuştur. Bu duruma göre, bu kocanın hanımıyla cinsî ilişki kurduğunu gördüğü zaman mâni olması gerekir. Yani diliyle mâni olmalıdır. Çünkü bu fiil zinadır. Ancak zina eden kişi bunu bilmemektedir. Uyarıcı ise bilmektedir ki, kocası bu kadını üç talakla boşamıştır. Fakat eşlerin burada uyarıcının nefsindeki sıfatın varlığını bilmediklerinden dolayı günahkâr olmadıkları, bu münker fiili münker olmaktan çıkarmaz. Bu bilgisizlik, deli bir kimsenin zinasına müsamaha etmesini gerektirmez ve uyarıcı bakımından mazeret değildir. Çünkü biz daha önce 'deliyi zinadan menetmesi gerekir' demiştik. Madem ki sadece Allah katında münker, yapan nezdinde münker olmayan ve cahillik özründen dolayı yapanın günahkâr olması da sözkonusu olmayan birşeyi menediyorsa, bunu da menetmelidir. Bunun aksi olarak şöyle demek lâzım gelir: Allah nezdinde münker olmayan, ancak yapanın cehaletinden dolayı yapanın nezdinde münker görüleni menedemez. Böyle hüküm vermek de en açık fetvadır. İlim Allah'ın nezdindedir. Bundan şu sonuç çıkar: Hanefî mezhebinde olan bir kimse, velisiz nikah hususunda, Şafiî mezhebinde olan bir kimseye itiraz edemez. Ancak Şafiî mezhebinden olan bir kimse bu hususta aynı mezhebin sâliklerinden birine itiraz edebilir. Çünkü uyaran ve uyarılanın ittifakıyla itiraz noktası münkerdir. Bu meseleler fıkhın ince meseleleridir. Burada ihtimaller çarpışmaktadır. Biz ancak halen bizim nezdimizde daha kuvvetli görünen bir şekilde fetva verdik. Biz kesinlikle 'bizim zıddımıza fetva verip öteki tarafı tercih edenin yanıldığına' hükmediyoruz.

Eğer bize muhalefet eden kişi 'uyarıcılık kesin olan bir şeyde yapılır' kanaatinde ise -ki bu kanaatte olan birçok kimse vardır ve demişlerdir ki, ancak içkide, domuz etinde ve kesinlikle haram

olduğu belli olan şeylerde uyarıcılık vardır- bizim nezdimizde en doğru olan şudur: İctihad müctehid hakkında tesir eder. Zira müctehidin, kıble hakkında ictihad edip herhangi bir cihette kıblenin kendisine göründüğünü zannî delillerle itiraf etmesi, sonra tam onun tersine yüzünü çevirmesi gayet uzak bir ihtimaldir. Başkası *kıble kişinin ictihadıyla sabit olan cihette değil, ters yöndedir* diye ictihad ettiği için, sırtını kendi ictihadıyla sabit olan tarafa çevirebilir demek uzak bir ihtimaldir.

'Her mukallide mezheblerden istediğini seçme yetkisi vardır ve caizdir' görüşünde olan bir kimsenin fikri pek şayan-ı itimat bir fikir değildir. Hiç kimsenin böyle bir fikre kayması asla sıhhatlı değildir. Bu bakımdan bu sabit olmayan bir mezhebdir. Eğer sabit olsa da ona güvenilmez ve ilim ehli nezdinde itibar edilmez.

Soru: Hanefî mezhebinde olan bir kimse velisiz nikahı hak gördüğü için ona itiraz edilmediği zaman, Mutezîli olan bir kimseye de 'Allah görülmez, hayır Allah'tandır, şer Allah'tan değildir. Allah'ın kelâmı mahluktur' sözlerinden dolayı da itiraz etmemek gerekir ve yine Haşevî[27] mezhebinden olan bir kimsenin 'Allah cisimdir' ve 'O'nun sûreti vardır', 'Allah arş üzerinde istikrar bulmuştur' demesine de itiraz etmemelidir. Hatta felsefecinin 'Cesedler dirilmeyecektir. Sadece ruhlar haşrolunacaktır' demesine de itiraz etmek uygun olmaz. Çünkü bu kimselerin ictihadları da böyledir ve aynı zamanda söylediklerinin hakîkat olduğunu zannetmektedirler. Eğer sen 'Bunların mezhebinin bâtıl olduğu gün gibi aşikârdır' dersen, o halde sahih hadîsin nassına muhalefet edenin mezhebinin de bâtıl olduğu açıktır. Nasıl ki nassların zahirleriyle Allah Teâlâ'nın görülmesi sabit olmuşsa ve Mutezîle de bunu te'vil etmek sûretiyle inkâr ediyorsa, öylece nassların zahirlerine Hanefî mezhebinde olanların muhalefet ettikleri bazı meseleler de sabit olmuştur; velisiz nikah meselesi, şufa meselesi ve bunlara benzer meseleler gibi...

Cevap: Meseleler, önce hakkında 'Her müctehid isabet etmiştir' denen kısıma ayrılır. Bu bölüm helâl ve haram hakkındaki fiillerin hükümleridir ve burada ictihad edenlere itiraz edilemez. Zira

27) Hadîslerin zahirine dayanan, tecsime kâil olan; Allah'a beşerî âzâlar isnad eden sapık bir gruptur.

onların 'yanıldıkları' kesin olarak değil, aksine 'zann'la bilinmektedir. Bir de meseleler, Allah'ın görülmesi, kader, Allah kelâmının kadim olması, Allah'tan sûret ve cismiyyeti nefyetmek, Allah Teâlâ'nın arş üzerinde istikrarı gibi ancak bir kişinin isabet ettiği tasavvur edilen kısma bölünmektedir.

İşte bu ikinci bölüm, yanılanın yanıldığının kesinlikle bilindiği bir kısımdır. Katıksız cehaletten ibaret olan yanılmasının herhangi bir çıkış tarafı ve te'vili yoktur. Bu bakımdan bütün bid'atların kapılarının kapatılması gerekir. Bid'atçıların bid'atlarını yüzlerine -velev ki bid'atlarının hak olduğuna inansalar dahi- çarpmalıdır. Nitekim yahudi ve hristiyanların kusurlarının yüzlerine çarpıldığı gibi.. Her ne kadar bu iki zümre, küfürlerinin hak olduğuna inanıyorlarsa da, bunların yanıldıkları kesinlikle bilinmektedir. Ama ictihad yapılacak yerlerdeki yanılma böyle değildir.

İtiraz: Madem ki Kaderînin 'Şer Allah'tan değildir' sözüne itiraz ettin, Kaderî de senin 'Şer Allah'tandır' sözüne itiraz eder. Böylece senin 'Allah görülür' sözüne de itiraz edebilir ve diğer meseleler de böyledir. Çünkü bid'atçı, kendi kanaatine göre kendisini haklı görmekte, hak sahibi de bid'atçının nazarında bid'atçı görünmektedir ve her biri haklı olduğunu ve bid'atçı olmadığını savunmaktadır. O halde uyarıcılık vazifesi nasıl tamam olabilir?

Cevap: Bu itiraz için biz deriz ki, o bid'atın başgösterdiği memlekete bakılır. Eğer o memlekette o bid'at tanınmıyor ve halkın tamamı *sünnet* üzere ise sultandan izin almaksızın bid'atçıyı uyarma yetkisi kendilerinde vardır. Eğer o memleketin halkı 'bid'atçılar' ve 'ehl-i sünnet' diye iki kısma ayrılıyorsa, bid'atçılara itiraz etmekle, dövüşmekle ve karşılıklı tartışmakla fitnenin tahrik edilmesi sözkonusu ise, fertlere -her mezhebe göre- orada uyarıcılık yetkisi ancak sultanın izni ile sabit olur. Bu bakımdan sultan doğru görüşü seçtiğinde ve ona yardım ettiğinde ve bir kimseye uyarıcı olarak bid'atları engellemeye izin verdiğinde bu uyarıcı bu vazifeyi yürütebilir. Fakat onun dışında kalanlar uyarıcılık vazifesini yapamazlar. Çünkü sultanın emriyle olan birşeye karşı çıkılmaz. Ama fertler kendi başlarına birşeyler yaparlarsa ona karşılık verilir.

Kısaca bid'atlar hakkındaki uyarıcılık her münker hakkındaki uyarıcılıktan daha önemlidir. Fakat burada bizim zikrettiğimiz

tafsilatın gözetilmesi uygundur ki, bu hususta iş karşılıklı olup meseleyi fitnenin tahrikine götürmesin. Eğer sultan mutlak şekilde ve herkese 'Kur'an mahluktur' diyeni veya 'Allah görülmez' veyahut 'Allah -haşa- Arş'a temas etmek sûretiyle Arşın üzerine oturmuştur' diyeni veya 'başka bid'atları men ediniz' şeklinde izin verirse o zaman fertler bunu menetmeye mükellef kılınmış olurlar ve sultanın izni olduğu için, menetmeleri bir tepki de görmez. Ancak sultanın izni olmadığı zaman uyarmalarına karşılık verilir.

III. Rükün

Uyarıcılığın üçüncü şartı uyarılanın olmasıdır. Uyarılanın durumu öyle olmalıdır ki yasak olan fiil, kendisi hakkında münker sayılabilsin. Burada en az kifayet edici nitelik, insan olmaktır. Mükellef olması şart değildir. Çünkü biz daha önce 'eğer çocuk içki içiyorsa, içki içmekten menedilmeli ve uyarılmalıdır' demiştik, velev ki bu durum, çocuğun bâliğ olmasından önce olsa dahi. Uyarılanın akıllı olması şart değildir. Zira biz daha önce demiştik ki; 'Deli bir kimse deli bir kadınla veya bir hayvanla zina ederse, onun böyle yapmaktan menedilmesi farzdır'.

Evet, fiillerden bir kısmı vardır ki, -namazı, orucu terketmek ve benzerleri gibi- deli hakkında münker değildir. Fakat biz burada tafsilâtların ihtilâfına bakmayız. Çünkü burada da mukim, misafir, hasta ve sıhhatli bir kimsenin durumları değişiktir. Bizim gayemiz, uyarılanın, uyarmayı gerekli kılan sıfat ve niteliğine işaret etmektir. Tafsilatın esasını gerektiren şeye işaret etmek değildir.

İtiraz: Uyarılanın canlı olmasıyla yetin! İlle de insan olmasını şart koşma! Çünkü bir hayvan bir insanın mahsulüne zarar veriyorsa, nasıl ki deli bir kimseyi zinadan ve bir hayvan ile kuracağı cinsi ilişkiden menediyorsak o hayvanı da bu yaptığından menetmemiz gerekir.

Cevap: Mahsule zarar veren hayvanı, bu yaptığından menetmeye 'uyarmak' demek yersizdir. Çünkü uyarmak, Allah için bir münkerden menetmekten ibarettir. Bu da uyarılanı, münkeri işlemekten, deliyi zinadan ve hayvan ile ilişki kurmaktan, Allah için menetmekle olur. Çocuk da içkiden bu ruh ile menedilir. İnsanoğlu başkasının mahsulünü telef ettiği zaman bu

yaptığından iki haktan dolayı menedilir. O haklardan biri Allah Teâlâ'nın hakkıdır. Çünkü böyle yapmak günahtır.

İkincisi ise, malı telef edilenin hakkıdır. Bunların ikisi, biri diğerinden ayrılan iki illettir. Bu bakımdan eğer (Zeyd, Amr'ın) izniyle onun bir azasını keserse, günah (Allah'ın hakkı) varolmuştur. Fakat organı kesilenin hakkı düşmüştür. Bu bakımdan burada uyarıcılık ve menetmek ancak bu haklardan biriyle sabit olur. Hayvan ise başkasının malını telef ederse günah diye birşey sözkonusu olmaz. Fakat mal sahibinin hakkından ötürü menedilir. Lakin burada bir incelik vardır. Biz hayvanı tarladan çıkarmakla hayvanı menetmek istemeyiz, aksine müslümanın malını korumak isteriz. Zira hayvan, murdar olmuş diğer bir hayvanın etini yerse veya içinde içki bulunan bir kaptan veya içki ile karışık bir suyu içerse, biz onu menetmeyiz. Aksine av köpeklerine ölü hayvanların etini yedirmek caizdir. Fakat müslümanın malı ziyan olacağı zaman, biz de zahmetsizce onu korumaya muktedir olduğumuzdan o malı korumak için böyle yapmak bize farzdır. Hatta eğer bir insanın testisi yukardan düşerse ve onun düştüğü yerde de başkasının camdan yapılmış kapları varsa, o cam kapların korunması için düşen testiye mâni olunur. Fakat bu, testiyi düşmekten korumak için değildir. Çünkü biz testinin korunmasını ve düşüp cam kabı kırmasını gözetmemeyi kastetmeyiz. Biz deliyi zinadan, hayvan ile temas etmekten, içki içmekten koruruz. Çocuğu da böylece koruruz. Fakat bu korumamız, kendisiyle temas edilen hayvanın veya içilen içkinin korunması demek değildir. Aksine deliyi içki içmekten korur, muhterem bir insan olmak hasebiyle uzak tutarız.

İşte bunlar ince latifelerdir. Ancak müdekkik kimseler bunları kavrayabilir. Bunlardan gafil olmak uygun değildir. Bundan sonra çocuk ve delinin menedilmeleri farz olan şeyler hakkında da çeşitli görüşler vardır. Zira onların ipekli giymelerinde tereddüt vardır. Üçüncü bölümde işaret edeceklerimizle bu hususa temas edeceğiz.

Soru: Herhangi bir müslüman, bir insanın tarlasına salıverilmiş birtakım hayvanlar görürse, acaba bu hayvanları o araziden çıkarmak kendisine farz olur mu, olmaz mı? Herhangi bir müslüman ziyan olmaya yüz tutan ve diğer müslümanın malı olan bir malı gördüğü zaman, acaba onu korumak kendisine farz olur mu, olmaz mı? Eğer siz 'korumak farzdır' derseniz, bu zâ-

limce ve ağırca yüktür ve insanın hayatı boyunca başkasına bağlı olmasına yol açar. Eğer derseniz ki, 'böyle yapması farz değildir', o halde başkasının malını gasbeden bir kimseyi uyarmak neden farz olsun? Oysa böyle bir uyarının mânâsı başkasının malını gözetmekten başka birşey değildir.

Cevap: Bu ince bir meseledir. Burada en kısa söz şöyle dememizdir: Kişi başka müslümanın malını, bedenine bir zorluk isabet etmeksizin, malında ve dünyevî mertebesinde bir noksanlık ve zarar olmaksızın ziyan olmaktan koruyabiliyorsa, bu takdirde korumak kendisine farz olur ve bu kadarı müslümanın hakları bahsinde farzdır. Hatta hakların derecelerinin en azıdır. Müslümanların haklarının korunmasını farz kılan ve gerektiren deliller pek çoktur. Bu da derecelerin en azıdır. Bu bakımdan selâmın karşılığını vermenin farziyetinden daha farzdır. Çünkü burada, eğer vazife yapılmazsa, selâmın karşılığını terketmekten gelen eziyetin birkaç misli eziyet vardır. Bilakis âlimler ittifakla, bir zâlimin zulmüyle insanın malı ziyan olduğu zaman, bu olaya şahid olan birinin şahitliğiyle zulme uğrayan adamın malı iade edilecekse, bu takdirde şahitlik yapmasının farziyetine kail olmuşlardır. Eğer şahitliği terkederse, günahkâr olur. Bu bakımdan müdafaa yapanın hakkında zararı gerektirmeyen şeylerin terki de şahitliği terketmek mânâsındadır.

Eğer müslümanın malını ziyan olmaktan korumasında bir zorluk varsa veya malında veyahut dünyevî mertebesinde bir zarar sözkonusu ise, bu takdirde korumak kendisine gerekmez! Çünkü bedeninin hakkı, başkasınınkinden daha üstündür. Mal ve dünyevî mertebede ise, kendisinin hakkı başkasının hakkı gibidir. Bu bakımdan nefsini başkasına feda etmek, kendisine gerekmez. Evet! *İsar* (başkasının nefsini kendi nefsine tercih etmek) müstehabdır. Müslümanlar için zorluklara katlanmak, Allah'a yaklaştırıcı bir fiildir. Farz olmasına gelince, farz değildir. Bu bakımdan eğer hayvanları tarladan çıkarmakla yoruluyorsa onları çıkarmak kendisine gerekli değildir. Fakat tarla sahibini uyandırmak veya ona haber vermek sûretiyle yorulmuyorsa, uyarmak gerekir. Bu bakımdan tarif ve ikazı ihmal etmesi, tıpkı Kadı'nın şahitliğin tarifini ihmal etmesi gibidir. Böyle yapmasına ruhsat yoktur.

Burada en az veya en çoğun gözetilmesi mümkün değildir ki, şöyle denilsin. Hayvanları tarladan çıkarmakla meşgul olduğu

müddet içinde mesela bir dirhem kazanma ihtimalinden mahrum olur. Oysa tarla sahibinin eğer hayvanları çıkarmazsa birçok malı ziyan olacaktır. Mademki böyle demek mümkün değildir, o halde kendi tarafını tercih etmelidir. Çünkü bin dirhemin sahibi nasıl ki o bin dirhemini korumaya müstehak oluyorsa, bir dirhemin sahibi de o bir dirhemini korumaya müstehaktır. Oysa hayvanları tarladan çıkarmaya çalışan bir kimse o müddet esnasında ziyan olan dirhemini koruyamaz.

Eğer malın ziyan olması, gasp veya başkasının kölesini öldürmek gibi günah bir yoldan olursa, bu takdirde uyarmak farz olur. Her ne kadar burada bir yorgunluk sözkonusu ise de mutlaka gasıb ve katili menetmelidir. Çünkü amaç, ilâhî nizamın hakkıdır. Gaye günahı defedip bertaraf etmektir. İnsanoğlu günahların terkinde nasıl nefsine zorluk vermeye yetkili ise, günahların engellenmesinde de öylece nefsini zorlamalıdır. Bütün günahların terkinde zorluk vardır. Ancak taat ve ibâdetlerin tümü nefse muhalefet etmeye dönüşür. Nefse muhalefet ise, gayet güçtür. Sonra kişiye her zararı göze alma ihtimali gerekmez. Bu husustaki tafsilat -daha önce zikrettiğimiz gibi- uyarıcının korktuğu mahzurlu derecelerden ibarettir. Fakîhler iki mesele hakkında ihtilaf etmiştir. O meseleler de bizim buradaki gayemize pek yakındırlar.

Birincisi, acaba kaybolan bir malı bulduğunda almak farz mıdır? Oysa kaybolan mal zayi olmuş maldır. O malı bulup alan da onu zayi olmaktan korumak için çalışıyor demektir. Eğer kaybolan malı, şayet onu bulan kimse, olduğu yerde bırakırsa zayi olmayacak bir yerdeyse veya o malı tanıyan birisi gelip onu götürecekse veya o mal camide, tekkede olursa, olduğu yerde bırakılmalıdır. Buralara giren kimseler belli ve hepsi de emin kimselerdir. Bu takdirde kayıp malı almak, gören kimseye gerekmez. Eğer kaybolan mal zayi olacak bir yerdeyse, bu takdirde düşünmek gerekir. Eğer o kaybolmuş malı alıp korumakta bir zorluk çekiyorsa -kayıp malın yiyeceğe ve ahıra muhtaç bir hayvan olması gibi- bu takdirde bulduğu kaybolmuş malı almak kendisine gerekmez. Çünkü onu almak ancak sahibinin hakkı için farzdır. Malı bulan da insandır. Bunun da başkası için yorulmamak hakkı vardır. Nitekim başkasının da kendisi için yorulmamaya hakkı olduğu gibi...

Eğer bulunan mal, altın veya elbise veya başka birşey ise ki, alan kimse için onu almakta tarif etmekten başka hiçbir zarar ve

yorgunluk yoktur, böyle bir malın şu gelecek iki yorumun ışığı altında tahlil edilmesi uygundur. Biri şudur: Alınan eşyayı tarif etmekte, şartına riayet ederek onu korumakta zorluk vardır. Bu bakımdan hiçbir müslümana bu zorluk yüklenemez. Ancak o müslüman kendiliğinden teberru eder, sevap elde etmek için ona katlanırsa, o zaman alabilir. Diğeri de şudur: Bu kadarcık yorgunluk müslümanların haklarını gözetmeye nisbet edilirse küçük kalır. Bu bakımdan bu tür yorgunluk, şahidin hüküm meclisinin huzurundaki yorgunluğunun yerine geçer. Çünkü şahid olan bir kimseye başka bir memlekete şahidlik için gitmek farz değildir. Ancak Allah rızası için, kendiliğinden gidebilir. O halde, mahkeme kendisinin yakınında ise, şahidlik için mahkemenin huzuruna çıkması gereklidir.

Bu kadarcık adımlar attığından dolayı yorulması şahidlik müessesesinin ayakta durması ve emanetin yerine getirilmesi hedefine nisbeten yorgunluk sayılmaz. Eğer mahkeme şehrin öbür kenarında ise, mahkemenin huzuruna öğlenin sıcağında ve hararetin şiddetli olduğu zamanda gitmek gerekirse, bu takdirde ictihad ve düşünce alanına girmiş olur. Çünkü başkasının hakkını korumak için çalışana isabet eden zararın asgari bir sınırı vardır ki şüphesiz çalışan ondan perva etmez ve o kadarcık bir fedakarlık yapar. Bir de âzami bir sınırı vardır. Fakat o sıkıntıyı yüklenmeyeceğinde şüphe yoktur. Bu iki sınır arasında bir vasat vardır ki o vasat, iki tarafça da katlanılan bir şeydir. Bu vasat daima şüphe ve düşünce alanına girer. Beşeriyet için kaldırılması mümkün olmayan müzmin şüphelerden biridir. Çünkü yakın olan parçalarının arasını ayıracak bir illet mevcut değildir. Fakat muttakî bir kimse nefsi için burada durur. Kendisini şüpheye düşüreni bırakıp şüphesiz olanı seçer. İşte bu esasın perdesi ancak bu kadarcık kaldırılabilir. (İkinci mesele -müellif tarafından-zikredilmemiştir).

IV. Rükün

Uyarıcının olmasıdır. Uyarıcılığın dereceleri ve edepleri vardır. Derecelere gelince, bunların ilki 'taarruf'tur. Sonra 'târif', sonra 'nehy', sonra 'va'z ve nasihat' sonra 'küfretmek ve azarla-

'mak', sonra 'eliyle engel olmak', sonra 'vurmakla tehdit etmek', sonra 'silah çekmek', daha sonra 'yardımcılar toplamak sûretiyle uyarıcılık hususunda arka edinmek' gelir.

Birinci Derece

Birinci derece *taarruf*'tur. Bundan gayemiz münkerin cereyan etmesi hakkında marifeti aramak demektir. Böyle yapmak yasaklanmıştır ve buna daha önce bahsettiğimiz araştırma denir. Bu bakımdan herhangi bir müslümanın başkasının evine kulak verip, ev içinde çalınan sazın sesini dinlemesi uygun değildir. İçkinin kokusunu almak için havayı koklamak, mizmarın şeklini tanımak için elbiseyi ellemek, evin içerisinde cereyan edenleri haber vermek için komşularından sormak, bütün bunlar uygun değildir. Evet! Eğer iki adil kimse, onun isteği olmaksızın kendiliğinden 'filan adam evinde içki içiyor', 'filan adamın evinde içmek için hazırlanmış içki vardır' deseler, bu takdirde onun evine girmek sûretiyle mülküne ayak basılması bir münkeri kaldırmak içindir. Kişiyi haramdan menetmek için gerektiği anda vurup kafasını kırmak gibidir. Eğer iki adil kimse veya bir adil kimse kendisine haber verirse, -burada şahitliği değil, rivayeti kabul edilen herkes kastedilmektedir- bu takdirde bunların sözüne bakarak adamın evine hücum edilmesinin caiz olup olmamasında düşünmek gerekir. En iyisi hücum etmemektir. Çünkü başkasının evine, ev sahibinden izin almaksızın ayak basmak hakkına sahip değildir. Oysa müslümanın hakkı bir kimsenin üzerinde sabit olursa, ancak o hak iki şahidle kalkar. Bu meselede yapılacak en iyi şekil budur. Denildiğine göre, Lokman Hekîm'in yüzüğünün kaşına şöyle yazılmıştı: *Gördüğünü örtmen, zannettiğini yaymandan daha güzeldir.*

İkinci Derece

İkinci derece *târif*'tir. Çünkü yasaklanan işi bazen kişi cehaleti sebebiyle işler. Fakat ona o işlediğinin haram ve münker olduğu tarif edildiği zaman terkeder. Cahil köylünün namaz kılıp, rükû ve secdesini güzelce yapmaması gibi...

Bu bakımdan bu işlediği işi bilmediğinden yaptığına inanılır. Rükû ve secdesi güzelce yapılmayan namazın, namaz sayılmadığını bilmediği için böyle yapmıştır. Eğer namaz kılmayı

istemeseydi namazı terkederdi. Bu bakımdan böyle bir kimseye şiddet kullanmaksızın, uygun bir şekilde işlediği şeyin 'yasak' olduğunu tarif etmek gerekir. Böyle yapması, şu illetten ileri gelir: Tarif'in zımnında kişiyi cahilliğe, ahmaklığa nisbet etmek vardır. Oysa bir insanın cahilliğini yüzüne vurmak ona eziyet vermektir. İnsanoğlu az zaman emirleri bilmemezliğe nisbet edilmesine razı olur. Hele şer'î emirler ise, mesele daha da değişir. İşte bunun için görürsün ki, öfkesine mağlup olan bir kimse yanlışlık ve cahilliği hususunda ikaz edildiği zaman daha da öfkelenir! Hakkı bittikten sonra da cahilliği meydana çıkacaktır korkusuyla hakkı inkâr etmek hususunda nasıl çalışır? Çünkü tabiatlar hakikî avretin örtülmesinden daha fazla cehalet avretlerinin örtülmesine haris ve taraftardırlar. Çünkü cahillik nefsin sûretinde bir leke ve bir kabahattir. Nefsin yüzündeki bir siyahlıktır. Onun sahibi daima ayıplanır. Ön ve arkanın kabih yeri bedenin tabi sûretine dönüşür. Nefis ise bedenden daha şereflidir. Onun kabahati, bedenin kabahatinden daha şiddetlidir. Bir de bedeninin avreti görünen bir kimse ondan dolayı ayıplanamaz. Çünkü görünmesi onun iradesi dahilinde değildir. Aksine tabiidir ve onu kaldıramaz, güzelleştiremez. Çünkü yaradılışıdır. Cehalet ise, kaldırılması mümkün olan bir kabahattir. İlmin güzelliğiyle değiştirilebilir ve bundan dolayı da insanın cehaleti göründü mü elemi gittikçe artar. İlminden dolayı nefsinde kusuru oldukça kabarır. Sonra ilminin güzelliği başkasında göründü mü oldukça lezzetlenir. Madem ki yaptığı kabahati tarif ettiğimiz zaman, kalbini acıtan avretini keşfetmiş oluruz o halde şefkatle ve yumuşaklıkla o eziyeti kaldırmak için tedaviye başvurmak gerekir. Bu bakımdan biz ona deriz ki: 'İnsanoğlu annesinden âlim olarak doğmaz. Biz de senin gibi namazın şartlarını bilmeyen kimselerdik. Âlimler bize öğrettiler. Oysa senin köyünde ilim ehli de yoktur veya köyünün âlimi namazı izah edecek kadar bilgili de değildir'.

Namazın izahı şudur: Namazın şartı, rükû ve secdede itminana kavuşup tadil-i erkana riayet etmektir. İşte böylece eziyet görmeden işlediği münkerin hakîkatini öğrensin diye yumuşak hareket edilmelidir. Çünkü bir müslümana eziyet vermek mahzurlu ve haramdır. Tıpkı bir müslümanı kötülükle başbaşa bırakmanın mahzurlu olduğu gibi...

Akıllılardan hiç kimseyi göremezsin ki, kanı kan veya sidik ile yıkamış olsun. Münkere karşı susmak mahzurundan kaçınıp

normal olmasına rağmen müslümana eziyet verme mahzurunu bunun yerine işleyen bir kimse muhakkak ki kanı sidik ile yıkamış olur. Ama kişinin dinî bir işte değil, başka bir yerde bir hatasını gördüğü zaman, onun hatasını bu takdirde yüzüne vurmak uygun değildir. Çünkü bu kişi bu hatasını yüzüne vurmadan önce senden öğrenebilirdi. Böyle yaptığından dolayı sana düşman olur. Ancak hatasını yüzüne vurduğun takdirde, hatasını öğrenmeyi kendisine ganimet sayacağını bildiğin zaman ikaz etmelisin. Fakat böyle bir kimse de nadir bulunur.

Üçüncü Derece

Üçüncü derece, va'z, nasihat ve Allah'ın kahrıyla korkutmak sûretiyle münkeri işlemekten alıkoymaktır.

Münkeri *münker* olarak bildiği halde işleyen bir kimse hakkında bu şekil tasavvur edilebilir veya münker olduğunu öğrendikten sonra yine de ısrar eden bir kimse hakkında bu şekil tasavvur edilir. Tıpkı içkiye, zulme, müslümanların gıybetine veya bunlara benzer hareketlere devam eden bir kimse gibi... İşte böyle bir kimseyi Allah'ın kahrıyla korkutmak, va'z ve nasihat yapmak gerekir. Bu hususta tehdit savuran hadîsleri kendisine okumak lâzımdır. Selef-i salihînin gidişatını, muttakîlerin ahlâkını kendisine hikâye etmelidir. Bütün bunlar şefkatle, öfkelenmeden, azarlamadan, yumuşakça kendisine iletilir. Hatta onun hâline acıyan bir kimse gibi kendisine bakmalıdır. Günah işlemesini kendi nefsine isabet eden bir musibet gibi görmelidir. Zira müslümanlar bir nefis gibidirler. Dikkat edilmelidir ki burada büyük bir âfet vardır. Kişinin o âfetten korunması uygundur. Çünkü o âfet helak edicidir. O âfet de şudur: Âlim kişi, münkeri işleyene bunun kötülüğünü tarif ettiği zaman, nefsinin ilimle aziz olduğunu, karşıdaki insanın cehaletten ötürü zelil olduğunu görür ve çoğu zaman münkeri tarif etmekle, karşısındaki insanı aptal yerine koymayı düşünür. İlmin şerefiyle ondan daha üstün olduğunu ve onun da cahil olduğu için zelil olduğunu açığa vurmak ister. Eğer âlim kişiyi uyarıcılığa sevkeden mânâ bu ise, bu münker, âlim için esasında itiraz ettiği ve uyardığı münkerden daha çirkindir. Böyle bir uyarıcının misali, başkasını ateşten kurtarmak için nefsini yaktıran bir kimsenin misaline benzer. Bu ise cehaletin katmerlisidir, tehlikeli bir felaket ve büyük bir zillettir, şeytanın aldatmacasıdır. Her insan şeytanın ipine sarılabilir. Ancak Allah'ın nefsi-

nin ayıplarını bildirdiği, hidayetinin nûruyla kalp gözünü açtığı kimse bundan müstesnadır. Zira başkasına hükmetmekte iki yönden nefis için büyük bir lezzet vardır. O yönlerin birincisi, ilmin delalet ediciliği cihetinden gelir. Diğeri ise, başkasına hükmetmesinin cihetinden gelir. Bu ise, riya ve nüfuz sağlamayı talep etmeye dönüşür. Böyle bir talep ise, gizli şehvettir ki insanı gizli şirke davet eder. Bunun mihenk ve miyarı vardır. Uyarıcının o mihenge nefsini vurup imtihan etmesi uygundur.

Kişinin kendi nefsiyle münkerden menedilmesi, başkasının uyarısıyla menedilmesinden daha sevimli olmalıdır. Eğer uyarıcılık vazifesi kişiye zor geliyor, nefsine ağır basıyorsa, başkası uyarıcılık, va'z ve nasihatta bulunmalıdır. Çünkü onu bu takdirde va'z ve nasihata iteleyen kuvvet dindir. Eğer o günahkârın va'z ve nasihatıyla günahtan çekinmiyorsa, kendi günahları için başkasının nasihatından hoşlanmıyorsa, böyle bir kimse ancak nefsinin hevasına tabi olan bir kimsedir. Va'z ve nasihat vasıtasıyla nefsinin nüfuzunu göstermeye kalkışıyorsa böyle bir kimse Allah'tan korksun, herşeyden önce kendi nefsini uyarsın. İşte durum böyle olduğu takdirde Hz. İsa'ya denilen şey burada tekrar edilir: 'Ey Meryem'in oğlu! Nefsine nasihat et. Eğer nefsin nasihata muhatap olursa, bu sefer halka va'zet. Eğer nefsin va'zından istifade etmezse benden utan!'

Davud et-Tâî'ye şöyle denir:

- Şu emir ve sultanların huzuruna girip onlara iyiliği emreden ve onları kötülükten meneden bir kimseyi hiç gördün mü ve böyle bir kimsenin bulunacağını zanneder misin?

- Böyle bir kimsenin dövülmesinden korkuyorum!

- Böyle bir kimse dövülmeye tahammül edebilecek kırattadır.

- Boynunun kılıçla vurulmasından korkuyorum.

- Buna da tahammül edebilir!

- O halde, müzmin hastalık olan ucub ve riyaya mübtela olmasından korkuyorum.

Dördüncü Derece

Dördüncü derece, sövmek, sert ve çirkin sözlerle azarlamaktır. Yumuşaklıkla kişiyi menetmekten aciz olduğu ve kişinin bu gü-

naha ısrar etmesinin başlangıçlarını gördüğünde va'z ve nasihata önem vermeyip alay ettiği anda bir nevi uyarıcılığa gidilir. Bu tıpkı Hz. İbrahim'in 'Yuh size ve Allah'tan başka taptıklarınıza! Hâlâ akıllanmayacak mısınız? (Enbiya/67) ayetinde geçen sözü gibidir. Bizim sövmekten gayemiz; çirkin, sövüleni zinaya ve zinanın mukaddimelerine nisbet etmek ve yalanlar uydurmak şeklindeki sövmek değildir. Aksine kişide bulunan sıfatlarla kişiye hitap etmektir. Bu sözler de çirkin kelimeler cinsinden sayılmak kaydıyla şöyle demelidir: 'Ey fâsık! Ey ahmak! Ey cahil! Sen Allah'tan korkmaz mısın?' veya şöyle demelidir: 'Ey cahil çiftçi! Ey bağî!' veya bunların mânâsını ifade eden bir kelimeyi kullanmalıdır. Çünkü her fasık ahmak ve cahildir. Eğer ahmak olmasaydı Allah'a isyan etmezdi. Hatta akıllı olmayan herkes ahmaktır. Akıllı odur ki, Hz. Peygamber akıllı olduğuna dair şahidlik ederek şöyle buyurmuştur:

اَلْكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ الْمَوْتِ وَالْاَحْمَقُ مَنْ اَتْبَعَ نَفْسَهُ هَوَاهَا وَتَمَنّٰى عَلَى اللّٰهِ.

> Akıllı o kimsedir ki, nefsini rabbinin emirlerine mûti kılar ve ölümden sonraki âlem için çalışır. Ahmak odur ki, nefsini hevasına tâbi kılar, onu şehvetlerden alıkoymaz. Bununla beraber, Allah Teâlâ'dan affı ve cenneti umar.[28]

Bu rütbenin iki edebi vardır:

1. Bu tür uyarıcılığa zaruret anında ince ve zarif ikazlardan aciz olunduğu anda gidilir.

2. Uyarılana ancak doğru sözleri söylemek sûretiyle onu azarlamalıdır ve burada da pek ileri gitmemelidir. Gerekmeyen laflar zincirini uzatmamalıdır. Hatta ihtiyaç kadarıyla yetinmelidir. Eğer bu önleyici kelimelerle ona hitap ettiği halde onu günah işlemekten önleyemeyeceğini biliyorsa, fazla uzatmak uygun değildir. Aksine yaptığından öfkelendiğini göstermeli ve yaptığını hakir gördüğünü ve yapanı, günah işlediği için mürüvvetsiz saydığını açıklamalıdır. Eğer konuştuğu takdirde dövüleceğini biliyorsa, fakat öfkelenip yüzünün hatlarıyla bu fiilden razı olmadığını gösterdiği takdirde dövülmeyeceğini biliyorsa, böyle yap-

28) Tirmizî, İbn Mâce

ması lâzımdır. Sadece kalben inkâr etmesi kâfi değildir. Aksine yüzünün hatlarını sertleştirip yapılan fiile razı olmadığını açıkça göstermelidir.

Beşinci Derece

Beşinci derece eliyle münkeri kaldırmaktır. Bu derece oyun aletlerinin kırılması, içkinin dökülmesi, ipekli elbiseyi giyenin elbisesini çekip çıkarması, ipekli şeyler üzerine oturmaktan menetmesi, gasbedilen evden çıkarılması, icabederse ayağından tutup yerden çekmesi, cünüp olduğu halde mescidde oturduğunda mescidden çıkarması ve bunlara benzer fiillerdir. Böyle yapmak bir kısım günahlarda tasavvur edilir ama bir kısmında tasavvur edilemez. Dil ve kalbin günahlarına gelince, onları el ile engellemeye uyarıcının kudreti yoktur. Bunun gibi sadece günahkârın nefsinde ve iç organlarında kalan bir günah da böyledir.

Bu derecede iki edep vardır.

Birincisi: Uyarılanın münkeri bilfiil bozmasından aciz olmadıkça kendisinin bozmaya kalkışmamasıdır. Bu bakımdan uyarılana yürüyerek gasbedilen araziden veya mescidden çıkmayı teklif edebilecek kudrette olduğu zaman, onu itelemek veya ayağından tutup çekip atmak uygun bir hareket değildir. Kişiyi içkisini dökmeye, oyun aletlerini kırmaya, ipekli elbisesinin ipliklerini sökmeye zorlayacak gücü olduğu zaman, bunları kişiye yaptırmayıp bizzat yapması uygun değildir. Zira bunları yapmanın sınırına vâkıf olmakta bir tür zorluk vardır. Bizzat kendi yapmadığı zaman, buradaki içtihadı yeterlidir. Fiilinde *mahcur* olmayan bir kimse onun vekaletinde bunu yapabilir.

İkincisi: Bozmak hususunda sadece ihtiyaç duyulan miktarla yetinmektir. Elinden tutup çekmeye gücü olduğu zaman, çıkartmak için ayağından veya sakalından tutmamalıdır. Giyilmiş ipekli elbiseyi yırtmamalıdır, sadece onun dikişlerini sökmekle yetinmelidir. Oyun aletlerini ve hristiyanların piyasaya çıkardığı istavrozu yakmamalıdır. Ancak fesada bir daha yaramayacak bir şekilde kırmak sûretiyle iptal etmelidir. Kırmanın hududunu öyle bir hâle getirmelidir ki, onu tekrar ıslah etmek için ham odundan yapılması için gereken zorluk gibi, zorluğa muhtaç olunsun. Eğer kapları kırmadan dökebiliyorsa içkileri dökmekte kapların kırılmasından sakınmalıdır. Eğer ille kaplara taş atmak sûretiyle

içkiyi dökebiliyorsa, o vakit taş atabilir, kabın kıymeti de düşer. İçkiden dolayı onu kıymetlendirmek diye birşey sözkonusu değildir. Zira kap, uyarıcı ile içkinin dökülmesi arasında bir perde olur.

Eğer uyarılan kişi bedeniyle içkiyi himaye ederse, biz onun bedenini yaralamak ve vurmak sûretiyle içkinin dökülmesine muvaffak olmaya gayret gösterebiliriz. Madem ki bedeninde durum budur, o halde kaplar hakkındaki mülkiyetin hürmeti, nefsinin hürmetinden daha fazla olmaz. Eğer dar boğazlı sürahilerde ise, onları dökmekle meşgul olduğu takdirde zaman oldukça uzayacaktır. Fâsıklar gelip kendisine yetişecekler ve dökmesine mani olacaklardır. Bu takdirde o sürahileri kırabilir ve bu durum kendisi için mazeret sayılır. Eğer fâsıkların zaferinden korkmuyor ve onların gelip kendisini menetmelerinden endişe etmiyorsa, fakat vaktinin zayi olmasından endişe ediyorsa, meşguliyetlerinden geri kalmaktan korkuyorsa, bu takdirde o sürahileri kırabilir. Bedeninin faydasını, meşguliyetlerinden herhangi birinin gayesini içki kapları için zayi etmez. Kap kırılmaksızın içkinin dökülmesi mümkün olduğu takdirde kabı kırmak tazminatı gerektirir.

Soru: Kişiyi kötülükten menetmek için kapların mutlaka kırılması, ayağından tutup gasbedilen araziden çekilmesi daha da ibretli olsun diye neden caiz olmasın?

Cevap: Sakındırmak, gelecek bir fiilden olur. Cezayı tatbik etmek ise yapılmış bir fiilden dolayıdır. Defetmek ise, halihazırda yapılan fiilden dolayı olur. Halkın sadece defetmek yetkisi vardır. O da münkeri yok etmek demektir. Münkeri yok etmekten fazla yapılan eziyet ya geçmiş bir suçun cezası olmalı veya gelecek bir suçtan sakındırmak olmalıdır. Bu ise halkın değil, idarecinin işidir. Evet, vali için maslahat gördüğü zaman böyle yapmak caizdir. Ben derim ki, valinin şu yetkisi de vardır; içkicileri frenlemek için içki kaplarının kırılmasını emredebilir. Nitekim frenlemenin takviyesi bakımından Hz. Peygamber'in asr-ı saadetinde böyle yapılmıştır ve böyle yapmanın sonradan kaldırılmış olması da sabit olmamıştır.[29]

---

29) Tirmizî, (Ebu Talha'dan). Bu zat Hz. Peygamber'e 'Ben evimde bulunan yetimler için içki satın aldım' deyince Hz. Peygamber 'İçkiyi dök, kaplarını kır!' buyurmuştur.

Fakat önlemeye ihtiyaç çok şiddetlidir. Bu bakımdan vali kendi ictihadıyla böyle bir ihtiyaç hissederse, böyle bir tedbir almak onun için caizdir. Madem bu bir nevi ince ictihada bağlıdır, o halde toplumun bireyleri burada yetkili değildirler.

İtiraz: Sultan için halkı günahlardan alıkoymak bakımından onların mallarını telef etmek, içinde içip isyan ettikleri evlerini yıkmak ve günahlara girmelerini hazırlayan mallarını yakmak şeklindeki bir tedbir niçin caiz olsun?

Cevap: Eğer böyle bir cezanın tatbiki hakkında şer'î bir hüküm olsaydı, bu maslahatın yollarının dışında birşey olmazdı. Fakat biz kendiliğimizden mesalih yapamayız. Aksine mesalihte selefe tâbi oluruz. İçki kaplarının kullanılması ihtiyacın şiddetine bağlı olduğundan daha önceki hükmü ortadan kaldırmamıştır. Aksine hüküm illetinin ortadan kalkmasıyla kalkar. İlletinin gelmesiyle de hüküm geri gelir. Biz ancak tâbi olma hükmüyle bu durumu imam için caiz gördük ve avam halkın fertlerini bu durumda menettik. Çünkü buradaki ictihadın yönü gizlidir.

Hatta biz deriz ki, eğer önce içkiler dökülürse, ondan sonra kapları kırmak caiz değildir. Çünkü kapların kırılması, ancak içkiye tâbi olduğundan dolayı caizdir. Bu bakımdan kaplar içkiden boşaldığı zaman onları kırmak, malı boş yere telef etmek demektir. Meğer ki o kaplar içkiden dolayı zararlı bir durum almış, ancak içkiye elverişli olacak bir şekle girmiş iseler o zaman durum değişir. Bu bakımdan birinci asırdan nakledilen fiil iki mânâ ile beraberdir.

1. Önlemeye olan şiddetli ihtiyaç

2. Kapların, içinde bekletilen içkiye tâbi olmaları...

Bu iki mânâ müessir oldukları için sökülüp atılmalarına ve dikkate alınmamalarına imkan yoktur. Üçüncü bir mânâ da şudur: Bu emir, yetki sahibinin reyinden çıkar. Çünkü yetki sahibi önlenmeye şiddetle ihtiyaç olduğunu düşünür. Bu da tesir edici bir mânâdır. Bu mânâyı ilga edip kenara itmek mümkün değildir. İşte bunlar fıkhî ve ince tasarruflardır. Uyarıcının ve nasihatçının hiç kuşkusuz bu incelikleri bilmeye ihtiyacı vardır.

Altıncı Derece

Altıncı derece, tehdit ve korkutmaktır. 'Şu yaptığını bırak veya senin kafanı kırarım veyahut boynunu vururum. Eğer bırakmazsan sana vurmak için emir veririm' şeklinde sözler söylemesi gibi... Bu tür uyarmak, mümkün ise vurmadan önce yapılmalıdır. Bu rütbede edep, yapılması mümkün olmayan bir vaîdle tehdit etmemektir. 'Senin evini yağma edeceğim' veya 'Çocuğuna vuracağım' veya 'Eşini esir edeceğim' ve bunlara benzer sözler gibi... Hatta kişi bu sözleri azimle söylerse, haram işlemiş olur. Azim olmaksızın söylerse yalandır. Evet eğer uyarılan kişi, uyaranın vurmak ile tehdidini hafife alırsa, bu sefer uyaran durumun gerektirdiği belli bir hududa kadar işi sıkı tutabilir. Eğer böyle tehdit etmesinin onu günah işlemekten alıkoyacağını biliyorsa, iç âlemindeki azminden daha fazla uyarılanı tehdit edebilir. Böyle yapmak, yalanın mahzurlu kısmından değildir. Aksine bunun gibi durumlarda mübalağa etmek normaldir. İki şahsın arasını bulmakta ve iki kumanın arasını bulmakta kişinin yaptığı mübalağa gibidir. İhtiyaçtan dolayı böyle bir mübalağa ruhsatlı kılınmıştır. Çünkü bu mübalağadan gaye o şahsı ıslah etmektir. Bu mânâya bazı kimseler işaret ederek şöyle demiştir: 'Uyarıcının yapmayacağı birşey ile uyarılanı tehdit etmesi, Allah'tan bir cezayı ve kınamayı gerektirmez. Çünkü tehditten dönmek ve tatbik etmemek şereftir. Ancak yapamayacağını va'dederse kınanmasına vesile olur'.

Bu fetva bize göre uygun bir fetva değildir. Zira kelâm-ı kadîm (Allah kelâmı) ister va'd olsun, ister vaîd geri dönmeyi kabul etmez. Geri dönmenin kabul edilmesi ise, ancak kullar hakkında tasavvur edilebilir ve haddi zatında da bu tasavvur doğrudur. Çünkü vaîd ve tehditten dönmek haram değildir.

Yedinci Derece

Yedinci derece, el ve ayağıyla bilfiil vurmaktır. Silahı teşhir etmeksizin başka hareketleriyle bilfiil yapmasıdır. Zaruret şartıyla ve sadece ihtiyaç kadarıyla yetinmek kaydıyla böyle yapmak, fertler için de caizdir. Böyle yapmakla münker ortadan kalktığı zaman derhal vurmaktan vazgeçmek uygundur. Kadı bazen üzerinde hak

sabit olan bir kimseyi, o hakkı yerine getirinceye kadar hapse atabilir. Eğer hapse tıkılmış kimse hakkı eda etmemekte ısrar eder, kadı da o hakkı yerine getirmeye gücünün yettiğini ve sadece inatçılıktan dolayı ödemediğini biliyorsa, o hakkı yerine getirmesi için tedricî bir şekilde, dövmekle zorlayabilir. Uyarıcı da kadı gibi tedric usûlünü gözetmelidir. Eğer silah çekmeye mecbur olursa ve ancak münkeri, silah çekmek ve uyarılanı yaralamak sûretiyle ortadan kaldırabiliyorsa, böyle yapması daha büyük bir fitnenin kopmasına vesile olmadıkça silah çekebilir. Mesela fâsık bir kimse bir kadının yakasına yapışmışsa veya beraberindeki mizmar aletini çalıyorsa ve uyarıcı ile arasında geçilmesi mümkün olmayan bir nehir veya bir duvar bulunuyorsa uyarıcı, ok ve yayını eline alır ve ona der ki: 'Ya kadını bırak veya sana ok atacağım'.

Eğer bu ikaza rağmen fasık, kadını bırakmazsa, uyarıcı ona ok atabilir. Fakat buna rağmen öldürücü yerine atmamalıdır. Aksine bacaklarına ve benzeri yerlerine atmalıdır ve burada tedric usûlünü gözetmelidir. Böylece kılıcını çekip 'Şu münkeri terket, yoksa sana kılıçla vuracağım' demelidir.

Bütün bunlar, münkeri defetmek için yapılan hareketlerdir. Münkeri kaldırmak ise mümkün hareketlerle farzdır. Burada sadece Allah'ın özel hakkıyla insanların hakkını ilgilendiren münker arasında fark yoktur. Fakat Mutezile mezhebine göre, insanların hakkıyla ilgili olmayan münkerlerde ancak sözle veya el ile uyarmak vardır. Fakat söz ve vurmakla uyarıyı da ancak idareciler yapabilirler. Fertler ise, bu tür uyarmayı yapmaktan da muhrumdurlar.

Sekizinci Derece

Sekizinci derece, kendisinin uyarmayı becerememesi, fakat uyarma hususunda silahlı birtakım yardımcılara muhtaç olmasıdır. Bu takdirde çoğu zaman fasık ve uyarılan kimse de yardımcılarından imdat ister ve böylece iki tarafın karşılıklı dövüşmesine vesile olur. İşte bu ihtimalden dolayı imamın iznine ihtiyaç olup olmadığında ihtilaf başgöstermiştir. Bir grup 'Fertler izinsiz bunu yapamaz. Çünkü bu tür uyarma izinsiz yapıldığı takdirde fitnenin tahrikine, heyecanın kabarmasına ve memleketin harap olmasına yol açar!' demiştir.

Başka bir grup 'İmamın iznine ihtiyaç yoktur' demişlerdir. Bu grubun sözü, kıyasa daha uygundur. Çünkü madem ki toplumun fertlerine *emr-i bi'l-ma'ruf* yapmak caizdir, o halde *emr-i bi'l-ma'ruf*un ön dereceleri ikinci plandaki derecelerine, ikinci dereceler de üçüncü derecelere çekip iteler! Böylece şeksiz ve şüphesiz bir vuruşmaya insanı sokar. Vuruşma ise, yardım istemeye çağırır. Bu bakımdan *emr-i bi'l-ma'ruf*un lâzım ve ayrılmaz zorluklarından perva etmemek uygundur. *Emr-i bi'l-ma'ruf*un sonucu, Allah'ın rızası ve günahları kaldırmak yolunda ordular tanzim etmeye varır. Biz ise, gazilere bir araya gelmelerini ve istedikleri kâfir topluluğuyla ehl-i küfrün kökünü kazımak gayesiyle savaşabileceklerini caiz görürüz.

İşte böylece ehl-i fesadın kökünü kesmek de caizdir. Çünkü kâfiri (eğer zımmî değilse) öldürmekte sakınca yoktur. Müslüman da öldürülürse şehiddir. İşte böylece fısk ve fücurunu müdafaa eden fâsığı öldürmekte de (nizamlara riayet etmediği için) sakınca yoktur. Haklı olan uyarıcı ise, eğer mazlum olarak öldürülürse şehiddir.

Netice itibarıyla işin bu kerteye varacağı, uyarıcılık hususunda pek nadir görülmüştür. Bu bakımdan böyle nadir bir hâdisenin düşüncesi kıyas kanununu değiştiremez. Aksine denir ki, münkeri kaldırmaya kudreti olan herkes için eliyle, silahıyla, nefsiyle ve yardımcılarıyla onu kaldırmaya çalışmak gerekir. Madem ki durum budur, daha önce dediğimiz gibi meselenin çeşitli ihtimalleri vardır. İşte buraya kadar zikrettiğimiz sekiz derece, uyarıcılığın dereceleridir. Biz şimdilik onların âdâbını zikredelim. Tevfik ve ihsan eden Allah Azimüşşan'dır.

Muhtesib'in (Uyarıcının) Âdâbı

Derecelerin her birinde âdâbın tafsilatını zikretmiştik. Şimdi ise, onun tümünü ve kaynaklarını zikredeceğiz. Bu bakımdan deriz ki, uyarıcının tüm âdâbının kaynağı uyarıcıda bulunan üç sıfattır:

1. *İlim*

2. *Takva*

3. *Güzel Ahlâk*

İlim: Uyarıcı uyarmanın yerlerini, hududunu, mecralarını ve mânilerini bilmeli ki, uyarma hususunda ilahî nizamın hududunda durabilsin.

Takva: Uyarıcıyı belli bir muhalefetinden menetmek için gereklidir. Çünkü her bilen ilminin gereğince amel etmemektedir. Aksine çoğu zaman uyarıcılıkta sınırı aştığını, şer'an yetkili olduğu hududu geçtiğini bildiği halde ve buna rağmen herhangi bir gaye onu aşırı gitmeye zorlar.

Uyarıcının sözü, va'z ve nasihatı makbul olmalıdır. Çünkü uyarıcılık yaptığı zaman, eğer makbul konuşmalar yapmazsa fâsık kendisiyle alay eder. Fasığın onun sözünü hafife alması, ona karşı bir cüretkârlık olur!

Güzel Ahlâk: Güzel ahlâk, yumuşak ve şefkatli davranmak için lâzımdır. Uyarıcılık esnasında güzel ahlâk esastır ve bu durumun sebeplerindendir. Güzel ahlâk olmazsa, ilim ve takva tek başına burada yeterli değildir. Çünkü öfke kabardığı zaman, kişinin tabiatında güzel ahlâk sayesinde onu hazmetmek olmadıkça onu durdurmak için sadece ilim ve takva kâfi gelmez... Kısacası, takva ancak güzel ahlâkla tamamlanır. Ancak güzel ahlâk sayesinde şehvet ve gazap kontrol altına alınır. Ancak güzel ahlâk sayesinde uyarıcı Allah indinden kendisine isabet eden musibete karşı sabredebilir. Eğer güzel ahlâk yoksa kişinin namusuna veya malına veya nefsine sövmekle veyahut da dövmekle bir leke sürüldüğü zaman, kişi uyarıcılığı unutur, Allah'ın dininden gafil olur, kendi nefsiyle meşgul olmaya başlar. Hatta güzel ahlâk olmadığı takdirde başlangıçta, çoğu zaman uyarıcılığı dünya mertebelerini ve nam yapmayı elde etmek için yapar.

İşte bu üç sıfat sayesinde uyarıcılık, Allah'a yaklaştırıcı ibâdetlerden olur ve yine bu sıfatlar sayesinde uyarıcılıkla münkerât defedilir. Eğer bu sıfatlar yoksa münker defedilemez. Aksine bu sıfatlar olmaksızın yapılan uyarma -çoğu zaman şer'î hududa bu hususta tecavüz edildiği için- münkere dönüşür. Bu edeplere Hz. Peygamber'in şu sözü delâlet eder:

لاَيَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلاَ يَنْهٰى عَنِ الْمُنْكَرِ اِلاَّ رَفِيقٌ فِيمَا يَأْمُرُ بِهِ رَفِيقٌ فِيمَا يَنْهٰى عَنْهُ حَلِيمٌ فِمَا يَأْمُرُ بِهِ حَلِيمٌ فِيمَا يَنْهٰى عَنْهُ فَقِيهٌ فِيمَا يَأمُرُ بِهِ فَقِيهٌ فِيمَا يَنْهٰى عَنْهُ.

İyiliği emretmeyi ve kötülüğü yasaklamayı ancak emrettiği ve yasakladığı hususta şefkatli olan, emrettiği ve yasakladığı hususta hâlim olan, emrettiği ve yasakladığı hususta fakîh olan kimse yapabilir.[30]

Bu hadîs-i şerif, uyarıcının mutlak mânâda değil, sadece emrettiği veya yasakladığı konuda fakîh olmasının şart olduğuna delâlet eder. Hâlimlik de böyledir.

Hasan Basrî şöyle der: 'Sen iyiyi emredenlerden olduğun zaman, insanların en iyi şekilde iyiliğe yapışanı ol. Aksi takdirde helâk olursun!'

Kişiyi fiilinden ötürü, o fiilin benzerini yaptığın halde kınama!

Çünkü kınadığı şeyin benzerini yapan bir kimsenin aklıyla alay edilir!

Biz bundan *iyiyi emretmek, fasıklıktan dolayı yasak olur* demek istemiyoruz. Fakat *uyarıcının fasıklığı, insanlara göründüğü takdirde sözünün tesiri kalplerden düşer* demek istiyoruz. Çünkü Enes'ten şöyle rivayet edilir: Biz Hz. Peygamber'e 'Biz iyiyi tamamen işlemedikçe emredemez miyiz? Kötülükten tamamen sakınmadıkça menedemez miyiz?' diye sorduk. Bizim suâlimize karşılık Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurdu:

بَلْ مُرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَإِنْ لَمْ تَعْمَلُوا بِهِ كُلِّهِ وَانْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَإِنْ لَمْ تَجْتَنِبُوهُ كُلَّهُ.

Siz iyiliğin tamamını işlemezseniz dahi iyiliği emrediniz. Siz kötülüğün tamamından sakınmasanız dahi kötülükten sakındırınız.[31]

Selefin biri çocuklarına şöyle vasiyette bulundu: 'Sizden herhangi biriniz iyiyi emretmek istediği zaman, nefsini sabra alıştırsın ve Allah'tan gelen sevaba güvensin. Çünkü Allah'tan gelen sevaba güvenen bir kimseye kötülük dokunmaz'.

---

30) Iraki hadîsi bu şekliyle görmediğini söylemektedir. Ancak Beyhakî *Şuab'ul-İman*'da benzerini rivayet etmektedir.

31) Taberânî

Hâl böyleyken anlaşılır ki, nefsin sabırlı olması da uyarıcılığın âdâbındandır ve bu sırra binaen de Allah Teâlâ sabrı, iyiyi emretmekle eşit tutup Lokman Hekîm'in şu tavsiyesini hikaye ederek şöyle buyurmuştur:

Yavrum! Namazı gereği üzere kıl! İyiliği emret ve fenalıktan alıkoy. Bu hususta sana isabet edecek eziyete katlan. Çünkü bunlar kesin olarak farz kılınan işlerdir.

(Lokman/17)

Uyarıcılığın edeplerinden biri de alâkaları azaltmaktır ki, korkusu çoğalmasın ve mahlukattan tamahı kesilsin, dolayısıyla yağcılık ortadan kalksın. Zira bir şeyhin bir kedisi vardı. Komşusu olan kasaptan kedisi için hergün etin sinirlerinden bir şeyler alıyordu. Bir ara kasapta bir münker gördü. Bu durum karşısında evine girdi. Önce kediyi evden kovdu. Sonra kasabın yanına gelip uyarıcılık vazifesini yaptı. Buna karşılık kasap 'Ben bundan sonra senin kedine hiçbir şey vermeyeceğim' dedi. O da 'Ben kediyi kovduktan ve senden tamahımı kestikten sonra gelip uyarıcılık yaptım' dedi ve hakîkat de bu zatın dediği gibidir. Bu bakımdan halktan tamahını kesmeyen bir kimse uyarıcılık yapamaz. Kim halkın kalbi kendisinden hoş olsun ve mutlak mânâda halk kendisini övsün düşüncesinde ise ona uyarıcılık vazifesini yerine getirmek hakkıyla müyesser olamaz.

Ka'b'ul-Ahbar, Ebu Müslîm Havlanî'ye şöyle der:

- Kavminin arasında senin derecen nasıldır?

- Güzeldir...

- Fakat Tevrat şöyle diyor: Kişi iyiliği emrettiği ve kötülüğü yasakladığı zaman, kavminin yanında onun derecesi oldukça kötüleşir.

- Tevrat doğru söylemiş, Ebu Müslîm de yalan...

Uyarıcılıkta şefkatli ve merhametli olmanın farziyetine Me'mun'un kendisine va'zedip söz ile kendisini azarlayan vâize karşı getirdiği delil delâlet eder. Me'mun vâize şöyle der: 'Güzellikle git; zira Allah Teâlâ senden daha hayırlısını (Hz. Musa'yı) benden daha şerlisine (Firavun'a) gönderdiği zaman, ona şefkatli davranmayı emrederek şöyle buyurmuştur: 'Varın da ona

yumuşak söz söyleyin. Olur ki, nasihat dinler, yahut da korkar'. (Taha/ 44)

Bu bakımdan uyarıcı ve nasihatçı bir kimse şefkat hususunda, Allah'ın peygamberlerine uymalıdır. Çünkü Ebu Umame şöyle rivayet eder:

يَانَبِىَّ اللّٰهِ اَتَاْذَنُ لِى فِى الزِّنَا فَصَاحَ النَّاسُ بِهِ فَقَالَ النَّبِىُّ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَرِّبُوهُ اُدْنُ فَدَنَا حَتّٰى جَلَسَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ: اَتُحِبُّهُ لاُمِّكَ؟ فَقَالَ: لاَ، جَعَلَنِى اللّٰهُ فِدَاكَ قَالَ: كَذٰلِكَ النَّاسُ لاَيُحِبُّونَهُ لاُمَّهَاتِهِمْ، اَتُحِبُّهُ لاِبْنَتِكَ؟ قَالَ: لاَ، جَعَلَنِى اللّٰهُ فِدَاكَ قَالَ: كَذٰلِكَ النَّاسُ لاَيُحِبُّونَهُ لِبَنَاتِهِمْ اَتُحِبُّهُ لاُخْتِكَ؟.

Genç bir delikanlı Hz. Peygamber'e geldi ve dedi ki: 'Bana zina etmek için izin verir misin?' O daha sözünü bitirir bitirmez, her taraftan halk 'sus' diye bağırdılar. Fakat Hz. Pęygamber 'Onu bana yaklaştırınız' dedi. Bunun üzerine delikanlıya yol verildi. Hz. Peygamber de kendisine yaklaşmasını söyledi. O da yaklaştı. Hz. Peygamber'in huzurunda oturdu. Sonra peygamber kendisine sordu:

- İster misin annenle başkası zina etsin?

- Ey Allah'ın Rasûlü! Allah canımı sana feda etsin. Annemin zina etmesini istemem.

- İşte halk da senin gibi, anneleri için zinayı istemez. Acaba sen kızının zina etmesini ister misin?

- Canım sana feda olsun! Bunu da istemem.

- İşte senin gibi halk da kızlarının zina etmesini istemez. Acaba sen kızkardeşinin zina etmesini ister misin?[32]

İbn Avf der ki: Hz. Peygamber gencin teyze ve halasını da bu şekilde zikretti ve genç Hz. Peygamber'in her sualine karşılık 'Canım sana feda olsun, istemem' diye cevap verdi. Hz. Peygamber de 'İşte halk da böylece istemez' diye ekledi. Bundan sonra Hz. Peygamber mübarek elini gencin göğsüne koyarak şöyle dua etti:

---

32) İmam Ahmed

اَللّٰهُمَّ طَهِّرْ قَلْبَهُ وَاغْفِرْ ذَنْبَهُ وَحَصِّنْ فَرْجَهُ فَلَمْ يَكُنْ شَىْءٌ اَبْغَضَ اِلَيْهِ مِنْهُ.

Yarab! Kalbini tertemiz kıl! Günahını affet! Tenasül uzvunu zinadan koru!

Süfyan b. Uyeyne sultandan gelen hediyeleri kabul etti. Buna karşılık Fudayl şöyle dedi: 'Süfyan, onlardan hakkının altında birşey almıştır'. Sonra Fudayl, Süfyan ile başbaşa kalıp onu bu yaptığından dolayı kınadı. Süfyan ona cevap olarak dedi ki: 'Ey Ebu Ali! Eğer biz salihlerden olmasak dahi salih kimseleri severiz'.

Hammad b. Seleme der ki: Eşyem'in oğlu Sıla'nın yanından etekleri yerlerde sürünen biri geçti. Sıla'nın arkadaşları onu şiddetle azarlamak istediler. Sıla onlara 'Onun yakasını bırakın! Ben sizin yapacağınız vazifeyi yaparım' dedi. Sonra o kişiye şöyle dedi:

- Yeğenim! Senin yanında bir ihtiyacım vardır.

- Amca nedir senin ihtiyacın?

- Benim ihtiyacım yerde sürünen etekleri biraz kaldırmaktır.

- Olur! Başım ve gözümün üstüne!

Sonra genç yerde sürünen eteklerini kaldırdı. Bunun üzerine Sıla arkadaşlarına dedi ki: 'Eğer siz onu azarlasaydınız 'Hayır ben sizin dediğinizi yapmam. Sizin dediğiniz baş-göz üstüne olmasın' diyecek ve size küfredecekti.

Zekeriya el-Gilabî'nin oğlu Muhammed der ki: "Bir gece Abdullah b. Muhammed b. Âişe'nin yanına vardım. Akşam namazından sonraydı. Camiden çıkmış evine gidiyordu. Bir de yolunda Kureyş soyundan içip sarhoş olmuş bir delikanlının durduğunu gördüm. Aynı delikanlı bir kadının yakasına yapışmış, onu kenara çekiyor, kadın da 'imdat!' diye bağırıyordu. Kadının bağırması üzerine halk gencin başına üşüştü. Bu esnada 'İbn Âişe' gence bakıp tanıdı. Halka 'benim yeğenimin yakasını bırakın' dedi. Sonra gence 'Yeğenim! Benim yanıma gel!' diye bağırdı. Buna karşılık genç utandı, İbn Âişe'nin yanına geldi. İbn Âişe onu kucakladı, sonra ona dedi ki: 'Haydi benimle gel!' Genç onunla gitti. Kapısına kadar vardı. İbn Âişe onu içeri aldı. Sonra hizmetçilerinden birine 'Bu genç senin yanında uyusun' dedi;

'ayıldıktan sonra hâdiseyi kendisine bildir. Fakat benim huzuruma getirmeden bırakma'. Genç ayıldığı zaman, hizmetçi ona hâdiseyi olduğu gibi anlattı. Genç ondan utanarak hüngür hüngür ağladı. Gitmek istedi. Fakat hizmetçi, İbn Âişe'nin kendisini görmek istediğini bildirdi. İbn Âişe huzuruna gelen gence şöyle hitap etti: 'Sen nefsin ve şerefin için utanmadın mı? Hangi soy ve soptan olduğunu bilmiyor musun? Allah'tan kork ve yaptıklarından vazgeç!' Bunun üzerine, başı eğik genç hüngür hüngür ağladı, sonra başını kaldırarak şöyle dedi: 'Kıyamet gününde sorumlu olan bir sözle Allah'a söz veriyorum. İkinci bir defa içki içmeyeceğim ve yaptıklarımdan hiçbirini artık yapmayacağım ve yaptıklarımın tamamından tevbe ediyorum'. İbn Âişe gence yaklaşmasını söyledikten sonra gencin başını öpüp 'Çok güzel yaptın evladım' diyerek onu takdir etti".

Bu hâdiseden sonra genç, İbn Âişe'nin meclisinden ayrılmadı ve ondan hadîs yazdı. Gencin böyle ıslah olmasına İbn Âişe'nin şefkatli davranışı sebep oldu. Sonra İbn Âişe dedi ki: 'Halk iyiyi emreder, kötüyü yasaklar. Fakat onların iyisi kötülük olur. Ey cemaat! Her işinizde şefkatli davranmaktan ayrılmayınız ki, bu sayede istediğiniz hedefe varabilesiniz!'

Fetih b. Şahref dedi ki: "Adamın biri bir kadıncağızın yakasına yapışıp onunla zina etmek istiyordu ve bir elinde bıçak vardı. Ona yaklaşan bir kimseyi o bıçakla öldürmek tehdidini savuruyordu. Adam pehlivan yapılı bir kimseydi. Halk bu manzarayı seyrederken elindeki kadın da bağırmaktaydı. O esnada Bişr el-Hafî geçiyordu. Adama yaklaştı. Omuzunu adamın omuzuna değdirdi. Kişi derhal bayılarak yere düştü ve Bişr savuşup gitti. Seyirciler adama yaklaştılar. Bir de ne görsünler adam ter içinde kıvranıyor. Elinden kurtulan kadın da yoluna devam etti. Adama 'Senin halin nedir?' diye sordular. 'Bilmem! Fakat bir ihtiyar benim omuzuma sürtündü ve bana dedi ki: Allah Teâlâ sana ve senin yaptığına bakmaktadır. Utanmaz mısın?' Onun sözünden ötürü dizlerim tutmaz oldu ve şiddetli bir şekilde ondan korktum. O kişinin kim olduğunu da bilmiyorum'. Ona dediler ki: 'O Bişr el-Hafî'dir'. Bunun üzerine adam 'Vay benim yüzümün karası! Bugünden sonra o bana nasıl bakacak?' diye hayıflandı. O günden sonra şiddetli bir sıtmaya tutuldu ve yedinci gününde Allah'ın rahmetine kavuştu".

İşte dindarların uyarı hususunda âdetleri böyleydi. Biz bu hususta 'Allah için buğzetme ve Allah için sevme' bölümünde ve *Sohbet Âdâbı*'nda birtakım haberler ve eserler nakletmiştik. Onları tekrar ederek sözü uzatmak istemiyoruz. İşte buraya kadar söylediklerimiz uyarıcılığın derece ve âdâbı hakkındaki görüşlerin tamamıdır. Keremiyle muvaffak kılan Allah'tır. Bütün nimetlerine karşı hamd sadece O'na mahsustur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i an'il-Münker'in Yolları ve Âdeten Yapılan Münkerler

Alışkanlık hâline gelmiş olan münkerlerin bazılarına işaret edeceğiz ki işaret ettiğimiz münkerlerle benzerleri de bilinsin. Çünkü bütün münkerleri sayıp izah etmek imkânsızdır.

Mescidlerde İşlenen Münkerler

Münkerler, *mekruh* ve *mahzurlu* diye iki kısma ayrılır. Biz birşeye 'bu mekruh bir münkerdir' dediğimiz zaman bil ki, onu yapmamak müstehabdır ve ona karşı susmak mekruhtur. Fakat *haram* değildir. Ancak o münkeri yapan kişi onun *mekruh* olduğunu bilmediği zaman, ikaz etmeyen bir kimse *haram* işlemiş olur. Çünkü bu durumda onun yaptığının *mekruh* olduğunu kendisine bildirmek farzdır. Çünkü *kerahet*, şer'an öyle bir hükümdür ki onu bilmeyene tebliğ edilmesi farzdır.

Biz nerede 'mahzurlu münkerdir' veya mutlak mânâda 'münkerdir' dersek, o münkerden 'mahzurlu münker'i kastederiz. Bu bakımdan kudretli olmakla beraber, bu münkere karşı susmak mahzurludur. O halde, mescidlerde çokça görülen münkerlerden bazısı rükû ve secdede itminan ve tadil-i erkanı terketmek sûretiyle kötü bir şekilde namaz kılmaktır. Böyle yapmak münkerdir ve hadîsin nassıyla namazı iptal eder. Bu bakımdan bu münkeri yasaklamak, işleyeni ikaz etmek farzdır. Ancak böyle bir münkerin namazın sıhhatlı olmasına mâni olmadığına inanan ve Hanefî olan bir kimsenin bu hususta ikaz edilmesi farz değildir. Çünkü inancı ve mezhebi böyle olan bir müslümana yasak fayda vermez. Namazında kötü hareket eden bir kimseyi görüp susan bir kimse onun ortağı olur. Çünkü eserde böyle gelmiştir. Haber de buna delalet eder. Zira gıybet hakkında varid olmuştur ki, gıybeti dinleyen, gıybet edenin ortağıdır. O halde, namazın sıhhatlı olmasında menfi tesir yapan şeyi, elbisede görülen pisliği veya ka-

ranlık veyahut da körlük sebebiyle kıbleden dönen bir kimseyi görüp ikaz etmemek de böyledir ve bütün bunlarda uyarmak farzdır.

Mescidlerde görülen münkerlerden biri de Kur'an'ı hatalı okumaktır. Bunu yasaklamak farzdır. Doğru okumayı telkin etmek de farzdır. Eğer camide îtikafa giren bir kimse vakitlerinin çoğunu böyle şeylerde zayi ediyorsa ve bunlar kendisini nafile namaz kılmak ve zikretmekten meşgul ediyorsa, böyle şeyleri düzeltmekle meşgul olmalıdır. Çünkü böyle şeyleri düzeltmek, zikir yapmasından ve nafile ibâdetler yapmasından daha üstündür. Çünkü bu münkerleri uyarmak sûretiyle kaldırmak farzdır.

Allah'a yaklaştırıcı bu hareket öyle bir harekettir ki, faydası sadece yapana değil başkasına da dokunur. Bu bakımdan faydası sadece yapana olan nafileden daha üstündür. Eğer bu münkerleri düzeltmekle meşgul olmak, kendisini arzuhâl yazmaktan ve nafakası olan çalışmaktan alıkoyuyorsa durumuna bakılır; eğer çalışmadığı takdirde yeterli miktarda malı varsa, bu münkerleri kaldırmakla meşgul olması gerekir. Fazla mal kazanmak için uyarıcılık vazifesini terketmesi caiz değildir. Eğer günlük nafakası için çalışmaya muhtaç ise, böyle bir ihtiyaç uyarıcılığı bırakmakta yeterli bir özürdür. Bu bakımdan aciz olduğundan dolayı uyarıcılığın farziyeti kendisinden düşer.

Kur'an okurken fazla hata yapan bir kimse eğer öğrenmeye muktedirse, öğrenmeden önce, Kur'an'ı okumaktan menedilir. Zira hata ile Kur'an okuduğu için günahkâr olur. Eğer dili bir türlü dönmüyorsa durumuna bakılır. Okuduğunun çoğu yanlış ise, o zaman Kur'an okumayı terketmeli sadece Fatiha'yı öğrenmek ve tashih etmek için çalışmalıdır. Eğer okuduğu Kur'an'ın çoğu doğru ise, fakat bir türlü hepsini doğru şekilde okumaya gücü yetmiyorsa, bu takdirde Kur'an okumasında sakınca yoktur. Fakat sesini alçaltıp başkasına duyurmamak sûretiyle okumaya devam etmelidir. Böyle okuyan bir kimse için -gizli okusa dahi- *okumaktan menedilmelidir* diyenler de vardır. Fakat gizli okuması, ancak kuvvet ve kudretinin sonu olduğu için kabul edilen bir yoldur. Bununla beraber Kur'an'a bir sevgisi ve Kur'an okumaya büyük bir hevesi varsa, bu takdirde Kur'an okumasında ben sakınca görmemekteyim. Allah hakîkati herkesten daha iyi bilir.

Camilerde işlenen münkerlerden biri de müezzinlerin aynı ezanı nöbetleşe okumaları, ezanın kelimelerini uzatmaları, 'Hayya alessalah' ve 'Hayye alelfelâh' da bütün göğüslerini kıble tarafından çevirmeleri veya herbiri bir ezan okurken, öbürünün ezanı bitinceye kadar durmaksızın devam etmeleridir. Öyle ki, sesleri karıştığı için hazır bulunanların ezana verecekleri cevapta şaşırmalarına yol açmaktadır. Bu bakımdan bu hareketlerin tamamı mekruh münkerlerdir. Bu mekruh münkerleri tarif etmek farzdır.

Eğer bunu yapan müezzinler bilerek böyle hareket ediyorlarsa, onları böyle yapmaktan menetmek ve burada uyarıcılık yapmak müstehabdır. Eğer mescidin tek müezzini varsa, bu müezzin sabah namazından önce ezan okuyorsa, sabah olduktan sonra ezan okumaktan menedilmesi de böyledir. Çünkü bu şekilde iki ezan okumak, halk için namaz ve orucu karıştırmalarına sebep olur. Ancak, bu camide sabah namazından önce ezan okunduğu biliniyorsa durum değişir... Ta ki, namaz ve sahuru terketmek hususunda, sabahtan önce okunan ezana güvenilmesin veya mescidin müezziniyle beraber sesi belli olan ve sadece sabahları ezan okuyan başka bir müezzin varsa, bu takdirde sabah olduktan sonra ezan okunmasında sakınca yoktur.

Yine mekruhlardan biri de, fecirden sonra bir camide, arka arkaya ve aralıkları az olan çeşitli vakitlerde ya bir kişinin veya bir cemaatin fecir doğduktan sonra birkaç ezan okumalarıdır. Çünkü bu kadar ezan okumakta hiçbir fayda yoktur. Zira camide uyuyan hiç kimse kalmamıştır. Ses de mescidin dışına çıkıp başkasını uyandıracak değildir.[33] Bu bakımdan bütün bunlar, sahabenin ve selef-i salihînin uygulamalarına ters düşen mekruhlardır.

O mekruhlardan biri de cami hatibinin çoğu ipekliden olan siyah bir elbise giymesidir veya altın ile süslenmiş bir elbise giymesidir. İpeksiz ve sadece siyah olan elbiseyi giymek ise mekruh değildir. Ancak sevilen birşey de değildir. Zira Allah'ın nezdinde elbiselerin en sevimlisi beyaz olanıdır. 'Siyah elbise giymek mek-

---

33) Müellifin zamanında yolcular ve dervişler, misafirhaneler ve imarethanelerin bulunmadığı bir beldede camilerde yatarlardı. Orada yatanlardan her kalkan caminin içinde ezan okurdu. Nitekim bugün dahi Ortadoğu'nun bazı bölgelerinde bu âdet devam etmektedir. Eğer imkan varsa camide uyumamak daha iyidir.

ruh ve bid'attır' diyen bir kimse şunu kastediyor: Birinci asırda siyah elbise giymek bilinmiyordu. Fakat siyah elbise hakkında bir yasak da gelmemiştir. Bu bakımdan siyah elbiseye *bid'at* ve *mekruh* demek uygun değildir. Ancak siyah giymek, en sevimli olanı terketmek demektir.

O münkerlerden biri de konuşmalarını bid'atlarla karıştıran, va'z ve kıssalar nakleden hikâyecilerin konuşmalarıdır. Kıssa ve hikâye anlatan bir kimse, eğer haberlerinde yalan söylüyorsa, fasık bir kimsedir. Onu uyarmak farz olur. Bid'atçı bir vâiz de böyledir. Onu bu tür va'zdan menetmek farzdır. Böyle bir vâizin va'zına gitmek caiz değildir. Ancak uyarmak ve kendisine itiraz etmek için va'zına gidilebilir. Eğer gidenin kudreti varsa, vâizin dine muhalif bid'atlarını bütün cemaate söylemelidir. Eğer kudreti yoksa etrefındaki birkaç kişiye söylemelidir. Eğer uyarmaya kudreti yoksa gidip vâizin bid'atlarını dinlemesi caiz değildir. Nitekim Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e şöyle hitap ediyor:

> Ayetlerimiz hakkında alay yollu söz edenleri gördüğün zaman kendilerinden yüz çevir. Yanlarında oturma. Ta ki Kur'an'dan başka bir söze dalıncaya kadar.
>
> (En'am/68)

Eğer vâizin konuşması cemaati günaha teşvik etmeye meyilli ise, halk onun konuşmalarıyla günah hususunda daha fazla cüretkâr oluyorsa, onun konuşmalarından Allah'ın af ve rahmetine yapışıp bundan dolayı ümitleri korkularından fazla oluyorsa, bu konuşma münkerdir ve vâizi bu tür konuşmadan menetmek farzdır. Çünkü bu tür konuşmanın fesadı çok büyüktür. Aksine vâizin va'zından dolayı cemaatin korku tarafı ümit tarafına galip gelirse, bu daha uygundur ve halkın tabiatlarına daha yakındır. Çünkü halk, ümitten çok korkuya daha muhtaçtır. Adalet, korku ile ümidi eşit tutmakla olur. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir: "Eğer kıyamet gününde bir tellal 'Bütün insanlar -bir kişi müstesna- cehenneme girsin' diye bağırsa, o kişinin ben olacağımı düşünürüm. Eğer bir tellal 'Bütün insanlar -bir kişi müstesna- cennete girsin' dese, o kişinin ben olacağımı ümit ederim'.

Vâiz, elbisesiyle kadınlar için süslenmişse, heybetiyle onlara gösteriş yapıyorsa, va'zında fazla şiir, işaret ve hareketler yapıyorsa, aynı zamanda meclisine kadınlar da gelmişse, bu mün-

keri menetmek farzdır. Çünkü burada fesad, ıslahtan çok fazladır. Vâizin böyle yapması hallerindeki karîneleriyle açığa çıkar ve bilinir. Hatta zahirinde takva, heybetinde ve giyinişinde sükûnet ve vekar, giyimi salih kimselerin giyimi olan bir kimseye vâizlik vazifesinin teslim edilmesi gerekir. Eğer vâizin durumu böyle değilse, halk onun va'zıyla irşad olunmak bakımından değil, daha da fazla dalâlet bakımından gelişir.

Va'z meclisinde erkek ve kadınların bakışmalarını önleyici bir perdeyi iki sınıfın arasına germek farzdır. Çünkü bakışmalarında da fenalık sözkonusudur. Âdetler bu münkerlerin olduğuna şahitlik ederler.

Kadınları -eğer fitnelerinden korkulursa- namazlara ve zikir meclislerine gitmekten menetmek farzdır. Çünkü Âişe validemiz kadınları böyle şeylerden menetmiştir. Hz. Âişe'ye denildi ki: 'Hz. Peygamber! Kadınları cemaatten menetmemişti. Sen nasıl menedersin?' Cevap olarak şöyle demiştir: 'Eğer Hz. Peygamber onların kendisinden sonra icat ettiklerini bilseydi muhakkak onları menederdi'. Örtülü olduğu halde kadının mescidden geçmesi ise menedilmez. Ancak kadın örtülü olsa dahi mescidi yol edinmemesi onun için daha evladır.

Vâizin va'zından önce, huzurunda kıraati uzatmak ve Kur'an nazmını bozacak şekilde hata yapmakla beraber Kur'an okuyup tenzilin Allah tarafından çizilen hududunu geçmek münker ve şiddetle mekruhtur. Seleften bir cemaat böyle yapmayı münker görmüştür.

O münkerlerden biri de, ilaçlar, yiyecek maddeleri, muska satışı için cuma günü toplanmaktır. Safların arasında veya cami kapılarında dilenmek, bu maksatla Kur'an okumak, şiir söylemek ve benzerlerini yapmak da böyledir. Bu hareketlerin bir kısmı haramdır. Çünkü şaşırtıcı ve yanıltıcıdırlar. Tıpkı doktorluk taslayan yalancılar, gözbağcılık ve canbazlık yapanlar gibi... Muskacılar da, çoğu zaman böyledir. Muskacılar çocukları, çiftçileri ve saf köylüleri çeşitli el çabukluklarıyla kandırarak kötü emellerine ulaşırlar. Bütün bunları yapmak camide de, cami dışında da haramdır. Bunları menetmek farzdır. Hatta yalanın, aldatmanın ve malın kusurlarının müşteriden saklandığı her alışveriş haramdır.

O hareketlerden bir kısmı vardır ki mescidin dışında mübahtır. Terzilik yapmak, ilaç, kitap ve yemek satmak gibi... Bunlar camide de yapılırsa haram değildirler, ancak arızî bir sebepden haram olurlar. Namaz kılanların yerini daraltırsa ve namaz-

larının şüpheye düşmesine ve karışmasına sebebiyet verirse, haram olur. Eğer böyle bir durum sözkonusu değilse camide bunları yapmak haram değildir. Fakat her halükârda yapmamak daha evladır. Fakat camide bunların yapılmasının mübah olmasının şartı, arada sırada ve belli günlerde olmasıdır. Eğer kişi daimi bir şekilde mescidi dükkan edinirse, böyle yapması haramdır ve bundan menedilir. Çünkü mübahların bir kısmı vardır ki, ancak azlık şartıyla mübah olur. Eğer çoğalırsa, küçük günaha dönüşür. Nitekim günahlardan bir kısmı vardır ki, ısrar etmemek şartıyla küçük günah sayılır. Eğer bu tür günahın azı için kapı açılırsa, çoğa doğru sürükleyip götürmesinden korkuluyorsa, böyle bir günah menedilmelidir. Fakat bu menetme vazifesi valiye veya vali tarafından camilerin idaresine bakan memura düşer ve onlar tarafından yapılmalıdır. Çünkü bu, ictihad ile idrak edilemez ve aynı zamanda çoğalacak korkusuyla, esasında mübah olan birşeyi menetmek fertlerin yetkisi dahilinde değildir.

Münkerlerden biri de deliler, çocuklar ve sarhoşların camiye girmesidir. Çocuk oynamadığı takdirde camiye girmesinde sakınca yoktur ve camide oynamak çocuk için haram da değildir. Çocuğun oyununa göz yummak da haram değildir. Ancak çocuk mescidi oyun yeri edinir ve bunu âdet yaparsa, o zaman çocuğu menetmek farz olur. İşte böyle bir hareket azı helâl, fakat çoğu helâl olmayan hareketlerdendir. Böyle bir hareketin az olan kısmının helâl olmasının delili, Müslîm ve Buhârî'de rivayet edilen hadîstir.

Hz. Peygamber (s.a), Hz. Âişe'nin, camide bayram günü mızrak ve kılıçlarla oynayan Habeşlilere bakması için beklemiştir. Şüphe yok ki, eğer bu Habeşîler, camiyi daimi bir oyun yeri edinseydiler, böyle bir hareketten menedilirlerdi. Fakat camide oynamaları nadir ve az olduğundan dolayı onların bu hareketleri münker görülmedi. Hatta Hz. Peygamber bu hareketlerine baktı. Hatta Hz. Âişe'nin onları görüp kalbi hoş olsun diye, Hz. Peygamber onların oyun oynamasını emretti; zira onlara dedi ki: 'Ey Benî Erfide! İşinize devam ediniz!' Nitekim biz bunu *Semâ* bölümünde de nakletmiştik.

Delilere gelince; mescidi pisletmelerinden, küfretmelerinden, fahiş birşey konuşmalarından veya avretlerini ve benzerini göstermeleri gibi münker olan bir şeyi yapmalarından korkulmazsa camiye girebilirler. Tecrübeyle durgunluğu ve sessizliği bilinen sakin bir deli ise, onu camiden çıkarmak farz olmaz. Sarhoş da deli gibidir. Eğer sarhoşun istifra etmesinden veya diliyle başkasına eziyet vereceğinden korkulursa, onu camiden çıkarmak

farz olur. Eğer aklı karışmış bulunuyorsa, kendisinden endişe ediliyorsa, yine çıkarılması farz olur. Eğer içmiş, fakat sarhoş olmamış, ama ağzından koku geliyorsa, böyle yapması şiddetle mekruh olan bir münkerdir. Nasıl şiddetle mekruh olan bir münker olmasın? Zira Hz. Peygamber (çiğ) sarmısak ve soğan yiyen bir kimseyi bile camilere gelmekten menetmiştir.[34] Fakat Hz. Peygamber'in bu yasaklayışı *kerahet* üzerine hamledilir. İçki hakkında emir daha şiddetlidir.

Soru: Sarhoşun dövülmesi ve içkiden uzak durması için camiden çıkarılması uygun değil midir?

Cevap: Hayır, uygun değildir. Aksine camide oturmaya alıştırılması ve burada oturmaya davet edilmesi, eğer hali hazırda akıllı ise, içkiyi terketmesini emretmek daha uygundur. İçki içmekten vazgeçsin diye dövülmesi ise fertlerin vazifesi değildir. Aksine bu idarecilere ait bir vazifedir. Bu da ancak 'içki içtim' diye ikrarda bulunursa veya iki şahid içki içtiğine dair şahidlik yaparlarsa olur. Sadece 'ağzından koku geliyor' diye dövülemez. Eğer halkın arasında sendeleye sendeleye yürüyorsa ve sarhoş olduğu biliniyorsa camide ve caminin dışında, sarhoşluğunu göstermemesi için dövülmesi caizdir. Çünkü günahın eserini göstermek de günahtır. Günahları terketmek ise farzdır. İşlendikten sonra da eserinin gizlenmesi farz olur. Eğer kişi durumunu gizler, yapmış olduğu günahın eserlerini kapatırsa, araştırıp çıkarmak caiz değildir. Koku bazen içki içmeden sadece içki içilen bir yerde oturmaktan veya içkiyi yutmadan ağzına almaktan da ileri gelebilir. Bu bakımdan kokuya güvenmek uygun değildir. Ona binaen hüküm verilemez.

Çarşılarda Görülen Münkerler

Çarşılarda görülmesi âdet olan münkerlerden biri, satışında yalan söylemek ve satılan malın ayıbını gizlemektir. Bu bakımdan herhangi bir kimse 'Ben şu malı, mesela on liraya satın aldım. Ondan bu kadar kâr ediyorum' dese ve yalan söylüyorsa, bu kimse fasıktır. Onun yalan söylediğini bilen bir müslüman yalanını müşteriye söylemelidir. Eğer yalan olduğunu bilen, satıcının kalbini gözeterek susarsa, hiyanette ortağı olur ve sustuğundan dolayı

---

34) Buhârî, Müslim

günahkâr sayılır. Yine kişi satılan malın ayıbını bildiği zaman müşteriye söylemesi gerekir. Eğer söylemezse, müslüman kardeşinin malının zayi olmasına razı olmuş olur. Bu şekilde razı olmak ise haramdır. Metrede, ölçek ve terazide değişiklik yapmak da böyledir. Bu bakımdan bu aletlerde hile yapıldığını bilen bir kimseye bizzat mâni olmak veya mâni olmak için idarecilere haber vermek farzdır.

Çarşılarda yapılan münkerlerden biri de alış-verişte icab ve kabul'ün, yani 'sattım ve satın aldım' ibarelerinin terkedilip sadece kelimesiz ve âdete göre alışveriş yapmaktır. Fakat 'bunun caiz olup olmaması' ictihad konusudur. Bu bakımdan 'icab ve kabul'ün farziyetine inanan bir kimseye, bunu terkettiği takdirde itiraz edilebilir. Halk arasında âdet edinilmiş kötü şartlarda da uyarıcılık yapmak farzdır. Çünkü bu bozuk şartlar alış-verişi bozar. Faizli maddelerde olduğu gibi, diğer bozuk tasarruflarda da hüküm böyledir.

Çarşıların münkerlerinden biri de oyun aletlerinin alışverişidir. Bayram günlerinde çocuklar için yapılmış hayvan şekillerini satmak ve almak böyledir. Çünkü bunları kırmak farzdır. Oyun âletlerinin alışverişini yasaklamak gibi bunlar da yasaklanmalıdır. Altın ve gümüşten yapılmış kapların alışverişi de böyledir. İpekli ve altından yapılmış fesler ve ipekli elbiselerin alışverişi de böyledir. Bunlardan gayem sadece erkeklere mahsus olanlardır veya memleketin âdetine binaen bilinir ki, erkeklerden başkaları bunları giymez. Bütün bunlar mahzurlu münkerlerdir. Eskimiş ve tamir görmüş buna rağmen halkı kandırarak 'yenidir' diye satılan elbiselerin alışverişini âdet edinen bir kimseyi menetmek gerekir. Çünkü böyle yapmak haramdır ve böyle yapana 'dur' demek de farzdır. Elbiselerin yırtıklarını gizlice yamamak ve müşterileri kandırıcı şekillerde yapmak da böyledir. Kısacası müşterilerin kandırılmasına sebep olan alışverişlerin bütün çeşitleri böyledir. Bunları teker teker saymak uzadıkça uzar. Bu bakımdan zikretmediklerimiz, zikrettiklerimizle kıyas edilsin.

Yollarda Görülen Münkerler

Halk için yapılan ve âdet edinilen münkerlerden biri yollara koca koca direkler koymak, şahısların mülkleri olan binalara bitişik şekiller inşa etmek, ağaçlar dikmek, balkon ve pencereler

açmak, geçide doğru uzatılmış ağaçları koymak, hububat ve yiyecek maddelerinden ibaret olan yüklerini yollarda bırakmaktır. Bütün bunlar yolların daralmasına ve yolcuların zarar görmelerine sebep olan, münkerlerdir. Eğer zarar sözkonusu değilse ve yol da genişse bunları yapmak yasaklanmaz.

Evet! Odun ve yemek yüklerini evlere taşınıncaya kadar yollarda bırakmak caizdir. Çünkü yollar bütün insanların müşterek ihtiyaçları için yapılmıştır ve böyle birşeyi yollara bırakmayı menetmek mümkün değildir. Hayvanları yolun üzerinde bağlayıp gelip geçenleri pisletecek ve yolu daraltacak şekilde bırakmak da münkerdir, yasaklanması gerekir. Ancak binekten inip ikinci bir defa bininceye kadar hayvanlar yollarda durdurulabilir. Hayvanların bu kadarcık durmasına müsaade etmek ise, yolların müşterek olmasından ileri gelmektedir. Herkes ancak ihtiyacı kadar yoldan istifade eder ve yolu işgal edebilir. Burada gözetilen ihtiyaç, âdet bakımından çarşıların açılmasına sebep olan ihtiyaçlardır. Çarşı ve yol ile ilgisi olmayan ihtiyaçlar değildir.

Yolun münkerlerinden biri de sırtında dikenli yükler olduğu halde hayvanları yola sürmektir. Öyle ki, gelip gidenlerin elbiselerini yırtar. Eğer bu dikenleri sıkıştırmak ve yükün içerisine doğru kıvırıp başkasının elbisesini yırtmayacak bir hâle getirmek mümkünse, böyle yapmadığı takdirde münker olur. Eğer yoldan daha geniş bir yerden gitmesi mümkün olduğu halde hayvanları oradan geçirmeyip yoldan geçirirse, münker olup menedilmesi gerekir. Eğer böyle bir imkandan mahrumsa, yoldan geçmesine mâni olunamaz. Çünkü şehirlilerin buna şiddetle ihtiyacı vardır. Evet, böyle bir yük ancak içeri taşınabilecek bir zaman kadar yolun üzerinde bırakılabilir. Hayvanların taşımaya güç yetiremediği yükleri, onlara yüklemek de münkerdir. (İdareciler tarafından) hayvan sahipleri böyle yapmaktan menedilmelidirler.

Kasap dükkanının önünde yolun içinde hayvan kesilmesi de böyledir.... Çünkü yol, kesilen hayvanın kanıyla pislenir. Kasabın böyle yapması münkerdir ve yasaklanmalıdır. Kasabın yapması gereken, dükkanında bir mezbaha edinmektir. Çünkü yolda hayvan kesmek, yolu daraltmakta ve gelip geçenlere sıçrayan pislikten dolayı zarar vermektedir. Bir de tabiatlar pislikten istikrah ederler. Bu yönden de böyle bir harekete mâni olunmalıdır.

Süprüntüleri yol kenarlarına atmak, karpuz ve kavun kabuklarını dağıtmak veya yolcuların kaymasına sebep olacak şekilde su dökmek münkerlerdendir. Dar yola doğru açılan oluklardan gelen sular da böyledir. Çünkü bu su elbiseleri kirletir veya yolu daraltır. Bu bakımdan geniş yollarda o akan sudan korunmak imkanı olduğu için, oluk açmak mahzurlu değildir. Yağmur suyu, kar ve çamurlar yollarda süpürülmeden bırakılırsa, bu da münkerdir. Ancak bu münkerden sorumlu olan belli bir şahıs değil, aksine bütün halktır. Ancak bir kişi tarafından yolun üzerine atılan kar veya belli bir oluktan yolun üzerine akan su dolayısıyla halk sorumlu olmaz... Bu takdirde bunun özel sahibi onu yoldan süpürüp atmakla mükelleftir. Eğer yolda biriken su ve çamurlar yağmurdan geliyorsa, bu umumi bir uyarı olur demektir. İdarecilere bütün halkı bu tür münkerlerden sorumlu tutmak gerekir. Bu tür uyarmayı fertler ancak nasihat sûretiyle yapabilirler. Kişinin kapısında ısırıcı bir köpeği olup gelip geçenlere eziyet veriyorsa, o kişiyi böyle bir köpeği beslemekten menetmek farzdır. Eğer köpeği sadece yolu pisletmek sûretiyle yolculara eziyet veriyorsa, yol geniş olduğu için herkes o pislikten sakınma imkanına sahipse, bu takdirde köpeği beslemekten menedilmez. Eğer köpek el ve ayaklarını yola uzatmak sûretiyle yolu daraltıyorsa, sahibinin uyarılması gerekir. Bırak köpeği eğer yol darsa, köpeğin sahibi bile yolun üzerinde uyuyamaz ve oturamaz. Bu bakımdan eğer köpeği böyle yaparsa, elbette uyarılması gerekir.

Hamamlarda Görülen Münkerler

O münkerlerden biri, hamamların kapısında veya içinde bulunan şekillerdir. Bu şekilleri kaldırmak, her hamama girene -eğer gücü yetiyorsa- farzdır. Eğer şeklin bulunduğu yer, girenin eli yetişmeyecek kadar yüksekte ise, zaruret olmadıkça böyle bir hamama gitmemelidir. Çünkü dinen yasaklanan birşeyi görmek caiz değildir. Hamamlarda bulunan şekillerin yüzlerini kapatmak veya sûretlerini iptal etmek sûretiyle vazifesini yaparsa kâfidir. Hamamların duvarlarında bulunan ağaç resimleri, canlılar hariç diğer nakışlar hamama gitmeye mâni değildir.

O münkerlerden biri de avret yerlerinin açılması ve o yerlere bakmaktır. Kesecinin, keselenenin apışlarını açıp keselemesi de münkerdir. Göbeğin altından diz kapağına kadar olan yerlerin kir-

lerini gidermek için keselettirmek de böyledir. Hatta peştemalı kaldırmaksızın keseci, elini peştamalın altına koyup keselese, yine mahzurlu sayılır. Çünkü başka bir kimsenin avret yerine dokunmak da bakmak gibi haramdır.

O münkerlerden biri de, kesecinin önünde baldırlarını ve kuyruk sokumunu ovalatmak için yüzü koyun yatmaktır. Böyle yapmak, üzeri örtülü olduğu takdirde mekruhtur. Fakat şehvetin harekete gelmesinden korkulmadığı takdirde mahzurlu olmaz. Zımmî olan hacamatçıya avretini göstermek de münker sayılmıştır. Çünkü müslüman kadın için hamamlarda zımmî bir kadına bedenini açıp göstermesi caiz değildir. Bu nedenle müslüman kadının, zimmî erkeklere avretini göstermesi nasıl caiz olabilir?

Hamamın münkerlerinden biri de pis olan el ve tasları az olan sulara daldırmaktır. Suyu az olduğu halde kurnada pis olan peştemal ve taşı yıkamaktır. Çünkü böyle yapmak, Mâlikî mezhebi hariç, diğer mezheplere göre suyu pis eder. Madem ki Mâlikî mezhebine göre pis yapmıyor, bu bakımdan Mâlikî olan bir zat böyle yaparsa, onu menetmek caiz olmaz. Fakat bir Hanefî ve Şafiî yaparsa derhal menedilir. Eğer Şâfiî bir kimse ile Mâlikî bir kimse hamamda bir araya gelseler, Şâfiî olan kimse, Mâlikî zata 'Pis olan elini veya tasını kurnaya daldırma' diyemez. Ancak yumuşaklık ve rica yoluyla müdahale ederek şöyle diyebilir: 'Kardeşim! Biz Şafiîler, önce elimizi dışarda yıkamak, sonra suya sokmak mecburiyetindeyiz. Sen Mâlikî mezhebinden olduğun için, böyle birşeye mecbur değilsin. Fakat bana eziyet vermek ve benim temizlenmemi zorlaştırmak sûretiyle hareket etmeye de mecbur değilsin' veya buna benzer tatlı konuşmalarla uyarmalıdır. Çünkü ictihad sahasına giren bir hususta cebren uyarıcılık caiz değildir.

Hamamın münkerlerinden biri de hamam odalarının girişinde ve su akışlarında kaygan ve düz taşların olmasıdır. Zira insanlar dalgınlıkla bunların üzerinde kayıp düşerler. Hamamda böyle taşların bulunması da münkerdir. Onları kaldırmak, söküp atmak farzdır. Eğer hamamcı bunu ihmal ederse azarlanmalıdır. Çünkü bunlar insanı düşürmek sûretiyle herhangi bir azanın kopmasına ve kırılmasına sebep olurlar. Hamam sahasında sabun ve benzeri kaygan maddeleri bırakmak da münker sayılır. Bunu yapan, hamamdan çıkıp giderse ve bunu da böyle bırakırsa, bir in-

san bundan dolayı kayar, azalarından birisi kırılırsa, aynı zamanda bu bırakılan sabun görülmesi ve sakınılması zor bir yerdeyse, bu takdirde düşenin zararının karşılanması, sabunu bırakan ile hamamcının arasında paylaştırılmalı mı yoksa birine mi ödetilmeli bu tereddütlüdür. Çünkü hamamcının hakkı hamamı temizlemektir. Fakat meselede yön şudur: Eğer birinci günde bu hâdise cereyan etmişse sabunu ve kaygan maddeyi bu şekilde bırakana tazminat ödetmek gerekir. Eğer ikinci gün olmuşsa hamamcıya düşer. Çünkü âdet, hergün hamamın temizlenmesidir. Temizliğin ne zaman başladığı âdetlere müracaat edilmek sûretiyle tayin edilir. Bu bakımdan burada âdete itibar edilmelidir. Hamamda daha çok mekruh işler vardır. Biz bunları *Taharet* bölümünde zikretmiştik.

Ziyafetin Münkerleri

Ziyafetin münkerlerinden biri, erkekler için ipekli sergilerin serilmesidir. Bunları sermek haramdır. Altın ve gümüşten yapılmış buhurdanlıklarda buhur yapmak da böyledir. Baş kısımları gümüş veya tamamı gümüşten yapılmış kaplarda gül suyunu kullanmak veya su içirmek de böyledir.

Ziyafetin münkerlerinden biri de, üzerlerinde canlıların resmi olan perdelerdir. O münkerlerden biri de kadınların damlarda, içinde fitneye sapmasından korkulan gençler bulunan erkek grubuna bakmalarıdır. Bütün bunlar mahzurlu münkerlerdir. Bunları kaldırmak farzdır. Bu bakımdan bunları kaldırmaya gücü yetmeyen bir kimseye o ziyafet yerinden çıkıp gitmek lâzımdır ve orada oturması caiz değildir. O halde münkerleri kaldırmaya gücü yetmeyen bir kimsenin oturup onları seyretmesine ruhsat yoktur.

Yere serilmiş halılar üzerinde bulunan canlıların resimlerine gelince, bunlar münker değildir. Tabaklar ve çanaklar üzerine yapılan resimler de böyledir. Fakat canlılar şeklinde yapılmış kaplar müstesna... Bazen buhurdanlıkların başları kuş şeklinde olur. Bunları edinmek haramdır. Aksi takdirde şeklini bozacak kadar kırmak gerekir. Gümüşten yapılmış küçük sürmedanlığa gelince, bunun hakkında çeşitli görüşler vardır. İmam Hanbel, böyle bir sürmedanlığı gördüğü için bir ara gittiği ziyafeti terketmiştir.

Yemekler haram olduğu veya oturulan yer gasp malı olduğu veya serilen sergiler ipekliden olduğu zaman böyle bir ziyafete gitmek münkerlerin en şiddetlisindendir. Eğer ziyafette sadece içki

içmeyi âdet edinen bir kimse varsa, buraya gitmek caiz değildir. Zira içki meclislerinde hazır bulunmak helâl değildir. Eğer içkicinin içkisinden almamakla beraber gitse, yine helâl değildir. Fasık bir kimse, fasıklığını yaparken onun meclisinde bulunmak caiz değildir. Fasıklığı yaptıktan sonra onun meclisine gidilip gidilmeyeceği hususunda çeşitli görüşler vardır. Fasıklığını yaptıktan sonra kendisine buğzetmek veya kendisiyle konuşmamak farz mıdır, değil midir meselesini biz 'Allah için sevişmek ve Allah için buğzetmek' bahsinde zikretmiştik.

Eğer mecliste ipekli giyen veya altın yüzük takan birisi varsa, bu kimse fasıktır. Zaruret olmaksızın böyle bir kimse ile oturmak caiz değildir. Eğer ipekli elbise baliğ olmayan bir çocuğun sırtındaysa, çocuk da orada bulunuyorsa, bu takdirde o meclise gitmemek hususunda ihtilaf vardır. Doğru fetvaya göre bu çocuğun ipekli giymesi münkerdir. Sırtından ipekliyi çıkarmak farzdır. Fakat âkil olması şartıyla...

Çünkü Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

هٰذَانِ حَرَامَانِ عَلٰى ذُكُورِ اُمَّتِى.

Bunların ikisi (ipekli ve altın) benim ümmetimin erkeklerine haramdır.[35]

Çocuğu içki içmekten menetmek farzsa, bu menediş mükellef olmasından dolayı değildir. Fakat içkiye alışmasın ve baliğ olduğu zaman içkisiz durmak kendisine zor olmasın diye menediliyorsa, öyle de âdet edindiği zaman ipekli ile süslenmenin zevkinden vazgeçmesi zor olacaktır ve böylece fesadın tohumu vicdanı daha körpe iken orada ekilmiş olacaktır. Bu tohumdan kökü kuvvetli ve baliğ olduktan sonra sökülmesi zor olan şehvet ağacı bitecektir!

İyiyi kötüden ayıramayan çocuğa gelince, onun için ipekliyi haram kılmanın mânâsı zayıftır ve ihtimalden uzak değildir. Bu hususta ilim ancak Allah nezdindedir. Deli bir kimse de iyiyi kötüden ayıramayan çocuk gibidir.

Kadınlar için, israfa kaçmaksızın, ipekli ve altın ile süslenmek helâldir. Küçücük kızın altın küpe takmak için kulağını delmekte ben şahsen ruhsat görmemekteyim. Çünkü böyle yapmak elem verici bir yara açmak demektir. Elem verici yara ise kısası gerektirir.

35) Ebu Dâvud, Nesâî, İbn Mâce

Bu bakımdan ancak önemli bir ihtiyaçtan dolayı caiz olabilir. Kan aldırmak ve sünnet gibi... Küpelerle süslenmek ise önemli değildir. Hatta kulağa delik açmadan, halka biçiminde takmak, boğazlara kolye şeklinde takmak vaya bileklere bilezik olarak takmak yeterlidir. Kulak delmek, her ne kadar mutad bir iş ise de yine haramdır. Ancak naklî delilller cehpesinden bir ruhsat sabit olursa o zaman hüküm değişir. Oysa şu ana kadar bu hususta herhangi bir ruhsat bize ulaşmış değildir.

Ziyafetin münkerlerinden biri de, o ziyafette bid'atçı bir kimsenin bulunması ve bid'atı hakkında konuşup propaganda yapmasıdır. Bid'atçının delillerini çürütmeye kudreti olup sadece onu susturmak için gitmek azminde olan bir kimsenin oraya gitmesi caizdir. Eğer bid'atçıyla başa çıkamıyorsa o meclise gitmesi doğru değildir. Eğer bid'atçı, bid'atı hakkında konuşmuyorsa nefretini göstermek ve ondan yüz çevirmekle beraber o meclise gitmek caiz olur. Nitekim biz bu hususu 'Allah rızası için buğzetmek' bahsinde zikretmiştik. Eğer mecliste hikayeler ve latifelerin çeşitleriyle güldürücü biri var ise, bunun durumuna bakılır. Eğer bu kimse çirkin ve müstehcen konuşmak ve yalan söylemek sûretiyle güldürüyorsa, onun bulunduğu mecliste hazır bulunmak caiz değildir. Şayet orada hazır olursa, derhal onu uyarmak ve susturmak kendisine farz olur. Eğer güldürücü yalan atmaksızın ve müstehcen konuşmaksızın sadece mübah espriler yapmak sûretiyle güldürüyorsa, onun böyle yapması mübahtır. Yani azı mübahtır. Ama bu güldürmeyi âdet edinmesi ve kendisi için bir sanat haline getirmesi mübah değildir. Her yalan ki, yalan olduğunda gizlilik yoktur ve o yalanı söylemekle başkasını aldatmak veya başka bir işi örtbas etmek maksadı da güdülmemektedir, bu yalan münkerat kısmından sayılmaz. İnsanın mesela 'Bugün seni yüz defa aradım', 'Sana o konuşmayı bin defa tekrar ettim' gibi kesinlik ifade etmeyen, bunlara benzer konuşmalar gibi. Bu tür konuşma, insanın adalet sıfatına zarar getirmez. Böyle konuşan bir kimsenin şahitliği reddedilmez. *Mühlikât* bölümünde 'Dilin afetleri' kısmında mübah olan yalan ve espirilerin hududu zikredilecektir.

O âfetlerden biri de yemek ve bina hususunda israfa kaçmaktır. Bu israf münkerdir. Mal hususundaki israfta iki münker vardır. O münkerden biri malın zayi edilmesidir. İkincisi israftır. Zayi etmek demek, kıymetli olan bir faydayı elde etmeksizin malı

sarfetmek demektir. Elbiseyi yakmak, yırtmak, hedefsiz ve gayesiz bina yıkmak, malı denize atmak gibi... Matemleri yürüten gazelci kadınlara, mutriplere ve fesadın bütün çeşitlerine sarfedilen mallar da bu mânâdadır. Çünkü bunlar şer'an haram olan faydalardır. Bu bakımdan sanki bu faydalar yok gibidir.

İsraf ise, bazen malı, matem havasını idare eden bir kadına, mutribe ve münkerlere sarfedilen kısma denir. Bazen de cinsî mübah olan fakat mübalağa ile beraber sarfedilen kısma denir. Mübalağa kişilerin durumlarına göre değişir. Bu bakımdan biz deriz ki, ancak yüz dinarı olan bir kimse mesela çoluk çocuğu varsa, o yüz dinardan başka malı da yoksa bu yüz dinarı bir velime davetinde sarfederse bu kimse *müsrif* sayılır. Bunu böyle yapmaktan onu menetmek farzdır. Allah Teâlâ 'Elini boynuna bağlı kılma (cimri olma) ve büsbütün de onu açıp israf etme ki, sonra kınanmış olursun ve eli boş, açıkta kalırsın' (İsra/29) buyurmaktadır. Bu ayet Medine'de bulunan bir kişi hakkında nazil olmuştur. Bu adam bütün malını fakirlere dağıtmış, çoluk çocuğuna hiçbir şey bırakmamış, sonra çocukları nafaka isteyince buna gücü yetmemiştir.

> Bununla beraber (malını) büsbütün saçıp savurma. Çünkü israf yapanlar şeytanların kardeşleridir. Şeytan ise rabbine karşı çok nankördür.
>
> (İsra/27-28)
>
> Onlar ki, harcadıkları zaman israf etmezler, cimrilik de yapmazlar.
>
> (Furkan/68)

Bu bakımdan bu şekilde israf eden bir kimsenin hareketi kınanır. Kadı'ya, böyle bir kimseyi *hacr* altına almak farz olur. Ancak böyle yapan kişi tek başına bulunuyorsa ve *tevekkül* hususunda doğru bir kuvvete sahipse, böyle bir kimse bütün malını hayr ve hasenata sarfedebilir. Aile efradı bulunan veya tevekkülden aciz olan bir kimse ise, bütün malını hayr ve hasenata sarfedemez.

Eğer bütün malını duvarlarının nakışına, evinin süslenmesine sarfederse, böyle yapması da haram bir israftır. Fakat fazla malı olan bir kimse için böyle yapmak haram değildir. Çünkü evi süs-

lemek de doğru hedeflerden biridir. Camiler süslenmektedir. Kapılarına ve tavanına nakışlar yapılmaktadır. Oysa kapıların ve tavanların nakışında süsten başka hiçbir fayda yoktur. İşte evler de camiler gibidir. Elbise ve yemeklerle süslenmek ve lezzetlenmek hakkında da böyle söylenir. Böyle yapmak esasında mübahtır. Ancak kişinin haline ve servetine nazaran israf olur.

Bu gibi münkerler oldukça çoktur. Onları teker teker saymak mümkün değildir. Bu bakımdan cemiyet için yapılan yerler, hüküm meclisleri, sultanların divanları, fakîhlerin medreseleri, sûfîlerin tekkeleri, çarşılarda bulunanlar da bunlara kıyas edilmelidir. Bütün münkerâtı teker teker saymak şer'î izahâtın tamamını gözönüne sermeyi gerektirir. Usûl kaidelerini ve fer'î meseleleri teker teker izah etmek gerekir. Bu bakımdan biz bu kadarla yetinelim."

Genel Münkerler

Ne şekilde olursa olsun bu zamanımızda evinde oturan kişi halkın irşad ve öğretmenliğinden feragat etmesi bakımından münkerden uzak değildir. Halkı iyiliği yapmaya teşvik etmeyi terkettiğinde münkeri işlemiştir. Bu bakımdan insanların çoğu şehirlerde bile namazın şartlarını fıkha göre bilmemektedirler. Acaba köylü ve bedevîler nasıldır? Bedevîler, Araplar, Kürtler, Türkmenler ve diğer halk sınıfları da bu gruplardan sayılır. Bu bakımdan şehrin her mahalle ve camiinde halka dinlerini öğreten bir fakîhin bulunması farz olduğu gibi, her köyde de bir fakîhin bulunması farzdır. Her fakîhe, kendi şahsına farz-ı ayın olan vazifelerini yapmak, farz-ı kifaye olan vazifeleri yapmak için hazırlanmak ve oturduğu şehrin etrafındaki köylere, bedevî Arap, Türkmen ve diğer milletlere gidip onlara dinlerini öğretmek ve şer'î şerifin farzlarını tâlim etmek farzdır. Fakîh, bu vazifeyi yapmak için evinden çıkarken yiyeceğini de beraberinde götürmesi gerekir. İrşad etmek için çıktığı kimselerin yemeğinden yememelidir. Çünkü bu kişilerin yemeğinin çoğu gasp malı ve haramdır. Eğer bir fakîh bu vazifeyi yaparsa, bu sakıncalı vazife diğer fakîhlerin boynundan düşer. Aksi takdirde bu felaket bütün bilginlerin yakasına yapışır. Âlimin yakasına yapışması ise, evinden çıkıp da irşad vazifesini yapmamasından ileri gelmektedir.

Cahilin yakasına yapışması ise, öğrenme vazifesini terketmesinden dolayıdır. Namazın şartlarını öğrenen herkese, o şartları başkasına öğretmek farz olur. Eğer bu vazifeyi ihmal ederse, günahta bilmeyenlerin ortağı olur. İnsanoğlunun âlim olarak annesinden doğmadığı herkesin malumudur. Bu bakımdan tebliğ vazifesi, ilim ehlinin vecibesidir. O halde kim bir tek meseleyi öğrenmişse, o kimse o mesele hususunda ilim ehlinden sayılır. Hayatımla yemin ederim bu hususta fakîhlerin günahı daha şiddetlidir. Çünkü onların bu husustaki kuvvetleri daha açıktır ve bu vazifeyi yapmaları onların bilgisine daha uygundur. Çünkü diğer sanat erbabı sanatlarını terkedip dinî faaliyetlerle meşgul olurlarsa cemiyetin hayatı felce uğrar. Bu bakımdan sanat sahipleri halkın salah ve refahında gerekli bir görev yüklenmişlerdir. Fakîhin şânı ve sanatı Hz. Peygamber'den işittiklerini tebliğ etmektir. Çünkü *âlimler peygamberlerin varisleridir*. Kişi 'Halk güzelce namaz kılmıyor' diye evinde oturup mescide gitmemezlik yapamaz. Aksine halkın güzelce namaz kılmadığını bildiği zaman onlara öğretmek ve bu uygunsuz hareketlerini yasaklamak için camiye gitmek kendisine farz olur. Böylece çarşı ve pazarda daimi bir şekilde cereyan eden yasak ve münker bir işin olduğunu veya belli bir vakitte bu işin yapıldığını bilen bir kimse, eğer bu yasağı bozup kaldırmaya muktedirse, evinde oturup bu vazifeyi kendi nefsinden düşürmesi caiz değildir. Aksine evinden çıkıp bu münkeri kaldırması kendisine düşen bir vazifedir. Eğer münkerin tamamını kaldırmaya gücü yetmiyor ve bununla beraber görmek de istemiyorsa, fakat evinden çıktığı takdirde en azından bir kısmını kaldırabiliyorsa, evinden çıkmak kendisine farz olur. Çünkü kaldırılması gücü ve takatı dahilinde olan bir münkeri kaldırmak için evinden çıkan bir kimse, gücü yetmediği münkerlerle karşı karşıya geldiğinden dolayı sorumlu değildir. Münkerlerin olduğu yerde hazır bulunmak, doğru dürüst bir hedef için gidilmemişse yasaktır. Bu bakımdan her müslüman nefsinden başlamalı, farzlara ve haramların terkine devam etmek sûretiyle önce nefsini yetiştirip ıslah etmeli, sonra bunu aile efradına öğretmelidir. Onların hâlini ıslah ettikten sonra komşularına gitmelidir. Ondan sonra mahallesinin sakinlerine, ondan sonra hemşehrilerine, sonra şehrinin etrafındaki köylülere, sonra göçebe hayatı yaşayan Kürt, Arap ve benzerlerine ve böylece dünyanın en uzak yerlerine

kadar gitmelidir. Eğer en yakın olan bir fakih bu vazifeyi yaparsa, en uzak olan bir fakihin boynundaki mesuliyet kalkar.

Eğer yapmazsa -ister yakın, ister uzak olsun- bu vazifeyi yapmaya gücü yeten herkes sorumludur. Yeryüzünde dinin farzlarından herhangi birisini bilmeyen tek kişi kalıncaya kadar bu sorumluluk ortadan kalkmaz. Oysa bu cahil bilmediği farzı öğrenmeye muktedirdir veya başkası tarafından öğretilmeye müsaittir. O başkası gidip onun bilmediği farzı ona öğretmelidir. Dinin emrine önem veren bir kimse için bu durum herşeyden alıkoyucu bir meşguliyettir; kişiyi nadiren meydana gelen fer'î meselelerine vakit harcamaktan, farz-ı kifayelerden olan ilmî inceliklerde derinleşmekten alıkoyar. Böyle bir çalışmadan önce *farz-ı ayın* veya yaptığından daha önemli bir *farz-ı kifaye* ele alınabilir.

Sultanlara Emr-i bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i An'il-Münker'de Bulunmak

Daha önce *emr-i bi'l-ma'ruf*un derecelerini zikretmiş ve demiştik ki: Bu derecelerin ilki, işlenen günahı, işleyene tarif edip günah olduğunu bildirmektir. İkinci derecesi va'z, üçüncü derecesi sözle hakaret, dördüncü derecesi vurmak ve ceza vermek sûretiyle hakkı yapmaya cebren zorlamaktır.

Bu derecelerin cümlesinden olarak sultanlara ancak tarif ve va'zdan ibaret olan birinci ve ikinci derece uyarmanın tatbiki caizdir; yani saltanat erbabının uyarılması tarif ve va'z yoluyla olur. Cebren menetmek ise, fertler sultan hakkında bunu yapamazlar. Çünkü böyle yapmak, fitneyi tahrik eder, şerri kabartır. Bundan doğan mahzur, işlenen günahtan çok fazla olur!

'Ey zâlim, ey Allah'tan korkmaz' gibi sözle hakaret etmek ise -eğer bu sözden fitne kopup şerri başkasına sirayet etmezse- caizdir. Aksi takdirde caiz değildir. Eğer söylediklerinden ötürü kendisinden başka herhangi bir kimseye kötülük dokunmayacağını biliyorsa böyle söylemesi caiz, hatta mendubdur. Çünkü selef-i salihîn perva etmeksizin, canlarını feda ederek ve kendilerini çeşitli işkencelere maruz bırakarak tehlikelere atılır, açıkça saltanat erbabını uyarırlardı. Zira onlar bilirlerdi ki, bu yolda ölmek şehitliktir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

خَيْرُ الشُّهَدَاءِ حَمْزَةُ بْنُ عَبْدِالْمُطَّلِبِ ثُمَّ رَجُلٌ قَامَ اِلَى اِمَامٍ فَاَمَرَهُ وَنَهَاهُ فِى ذَاتِ اللّٰهِ فَقَتَلَهُ عَلَى ذٰلِكَ.

Şehitlerin en hayırlısı Hz. Hamza'dır. Ondan sonra zâlim bir idarecinin huzuruna varıp Allah rızası için ona iyiliği emreden ve kötülükten meneden ve böyle yaptığından dolayı öldürülen bir kimsedir.[36]

---

36) Hâkim

اَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ.

Cihadın en faziletlisi zâlim bir sultanın yanında hak bir sözü haykırmak veya hakîkati bildirmektir.[37]

Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ömer'i (r.a) vasfederek şöyle buyurmaktadır:

قَرْنٌ مِنْ حَدِيدٍ لاَتَأْخُذُهُ فِى اللّٰهِ لَوْمَةُ لاَئِمٍ.

O demirden yapılmış bir boynuzdur. Allah yolunda hiç kimsenin kınaması ve azarlaması onu engellemez. Hakîkati söylemek Ömer'i öyle bir hale getirmiştir ki, onun tek bir dostu kalmamıştır.[38]

Dinde kuvvetli olanlar, zâlim sultanın yanında hakkı haykırmanın, konuşmaların en üstünü olduğunu ve böyle konuşan bir kimsenin öldürülürse şehid olduğunu bildikleri için - nitekim bu hususta hadîsler vârid olmuştur- nefislerini bile bile tehlikeye atarak, çeşitli işkencelere göğüs gererek ve Allah yolunda bu hususta sabrederek ve canlarını Allah yolunda hiçe sayarak bu vazifeye atılmışlardır.

Saltanat erbabına yapılan va'z ve nasihatın yolu, selef âlimlerinden nakledilen yoldur. Biz bunun bir kısmını *Helâl ve Haram* bölümünde *Saltanat Erbabının Huzuruna Girme* kısmında zikretmiştik. Burada ise, saltanat sahiplerine yapılan va'zın yönünü ve çirkin hareketlerinin nasıl reddedileceğini bildiren bir kısım hikâyelerle yetineceğiz.

O hikâyelerden biri Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs eden Kureyş önderlerine karşı Hz. Ebubekir'in kullandığı metoddur. Bu metod Hz. Urve'den (r.a) rivayet edilir. Urve der ki: Ben Amr'ın oğlu Abdullah'a dedim ki: 'Kureyşilerin Hz. Peygamber'e düşmanlık güttükleri anda yüce peygambere vermiş oldukları eziyetlerden en şiddetlisi olarak hangisini gördün?' Bu sual üzerine Hz. Abdullah şöyle dedi: 'Günün birinde Kureyş eşrafı, Hz.

---

37) Daha önce geçmişti.

38) Tirmizî. Son sözün hadîs olmayıp Hz. Ali'ye ait olduğu kaydedilmiştir.

İsmail'in hicrinde toplanmış bulunuyorlardı. Ben de meclislerine vardım. O esnada Hz. Peygamber'in durumunu müzakere ediyorlardı. Dediler ki: 'Bu kişiye (Hz. Peygamber) karşı gösterdiğimiz sabrı hiçbir şeye karşı göstermedik. Bu adam bizi hamakatla itham ediyor. Ecdadımıza küfrediyor. Dinimizi horluyor, cemaatimizi dağıttı. İlahlarımıza sövüyor. Biz ondan sadır olan büyük bir işe karşı sabır gösterdik'. Onlar bu durumdayken Hz. Peygamber (s.a) çıkageldi. *Rükn-i Yemanî*'yi istilam edinceye kadar yürüdü. Sonra Kâbe'yi ziyaret ederken toplanan Kureyşlilerin yanından geçti. Onların yanından geçerken ona bazı kötü sözler söylediler. Râvî der ki: 'Ben bu sözün menfi tesirini Hz. Peygamber'in mübarek yüzünde hissettim'. Bundan sonra Hz. Peygamber tavafına devam etti. İkinci bir defa onların yanından geçerken, tekrar eski söz gibi ona hakaretâmiz sözler attılar. Ben bunun da Hz. Peygamber'in mübarek yüzünde menfi tesirini gördüm. Sonra Hz. Peygamber yoluna devam etti. Üçüncü defa onların yanından geçerken eski sözler gibi kendisine yine tarizde bulundular. Öyle ki Hz. Peygamber durdu ve onlara şöyle haykırdı:

اَتَسْمَعُونَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ اَمَا وَالَّذِى نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَقَدْ جِئْتُكُمْ بِالذَّبْحِ.

Ey Kureyş cemaati! İşitiyor musunuz? Dikkat ediniz! Muhammed'in nefsini kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim. Şu anda size ölümle gelmiş bulunuyorum.

Kureyşliler bu söze karşılık başlarını önlerine eğdiler. Onlardan tek kişi kalmadı ki, başını eğmesin... Sanki her birinin başına bir kuş konmuştu. Hatta Hz. Peygamber hakkında daha önce onların düşmanlıkta en şiddetlisi olan dahi Hz. Peygamber'e yalvarıp Hz. Peygamber'in hiddetini teskin edici konuşmalar yapmaya başladı. Hatta bu en şiddetli düşman Hz. Peygamber'e şöyle diyordu: 'Ey Ebu Kasım! Reşid olarak dön git. Allah'a yemin ederim, sen cahil bir kimse değilsin'.

Bu yalvarışa karşılık Hz. Peygamber (s.a) dönüp gitti. Ertesi gün Kureyşliler tekrar *Hicr-i İsmail*'de toplandılar. Ben de onlarla beraberdim. Birbirlerine şöyle dediler: 'Dün sizin Muhammed'e onun da size karşı söylediklerini hatırlıyorsunuz. Sizi rahatsız eden harekete başlayıncaya kadar yakasını bırakmadınız'.

Onlar bu şekilde müzakere ederlerken yine Hz. Peygamber çıkageldi. Bu sefer toplu halde Hz. Peygamber'in üzerine sıçradılar. Etrafını sardılar. 'Şöyle diyorlardı: Sen misin şöyle diyen, sen misin böyle diyen!' Yani o ana kadar onların ilahları ve bozuk dinleri hakkında Hz. Peygamber ne söylemişse onları tekrar ediyorlardı. Râvî diyor ki: Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a) şöyle haykırdı: 'Evet! O sözü söyleyen benim'.

Onların içinden bir kişiyi gördüm. Hz. Peygamber'in mübarek yakasına yapıştı, bu esnada Ebubekir Sıddîk (r.a) ayağa kalktı, ağlayarak şöyle dedi:

وَيْلَكُمْ اَتَقْتُلُونَ رَجُلاً اَنْ يَقُولَ: رَبِّىَ اللّٰهُ وَقَدْ جَائَكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ مِنْ رَبِّكُمْ.

Allah sizi kahretsin! *Rabbim Allah'tır* dediğinden dolayı bu kişiyi öldürmek mi istiyorsunuz? Oysa o size rabbinizden apaçık deliller getirmiştir.

Bu sözden sonra Hz. Peygamber'in yakasını bırakıp hırpalamaktan vazgeçtiler. Bu hâdise, Kureyşlilerin Hz. Peygamber'in başına getirdiği hâdiselerin en katısı ve merhametsizi olarak bilinir.[39]

Abdullah b. Amr el-As der ki: Hz. Peygamber Kâbe'nin önünde duruyordu. O anda Ukbe b. Ebî Muayt çıkageldi. Bu kişi Hz. Peygamber'in omuzundan tuttu. Hz. Peygamber'in elbisesini boynuna doladı, şidetli bir şekilde Hz. Peygamber'i boğmaya çalıştı. Hz. Ebubekir gelip Ukbe'nin omuzuna yapıştı; onu Hz. Peygamber'den uzaklaştırarak şöyle dedi: '*Rabbim Allah'tır* dediği ve sizler için rabbinizden apaçık emir ve yasaklar getirdiği için mi bu kişiyi öldürmek istiyorsunuz?'

Rivayete göre Muaviye tabiinden Âta'yı hapsetti. Bunun üzerine Ebu Müslîm Havlanî ayağa kalkarak (minberde hutbe okuyan Muaviye'ye) şöyle haykırdı: *Ey Muaviye! Devletin hazinesindeki mal ne senin, ne babanın, ne de annenin kazancından hasıl olmuştur*!

---

39) Buharî, İbn Hibban

Bu söz üzerine Muaviye şiddetle öfkelendi, minberden inerek cemaate 'Yerinizden kıpırdamayınız!' dedi. Sonra bir ara gözden kayboldu. Daha sonra çıkageldi, minbere çıkıp dedi ki: 'Ebu Müslim beni çok kızdıran bir konuşma yaptı. Oysa ben Hz. Peygamber'den dinledim, şöyle demişti:

اَلْغَضَبُ مِنَ الشَّيْطَانِ وَالشَّيْطَانُ خُلِقَ مِنَ النَّارِ وَاِنَّمَا تُطْفَأُ النَّارُ بِالْمَاءِ فَاِذَا غَضِبَ اَحَدُكُمْ فَلْيَغْتَسِلْ.

'Öfke şeytandandır. Şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateş ise, ancak su ile söndürülür. Bu bakımdan içinizden biri, öfkelendiği zaman yıkansın'. Ben de şimdi içeri girdim, yıkandım. Ebu Müslîm doğru söyledi. Devlet hazinesindeki mal ne benim ne de babamın emeğinin karşılığıdır. Bu bakımdan siz mallarınızı ve devlet hazinesindeki haklarınızı almaya geliniz.

Dubbe b. Muhsan el-Anzî şöyle anlatır: Ebu Musa el-Eş'arî Basra'da bizim vâlimizdi. Bize hutbe okuduğu zaman Allah'a hamd ve sena eder, Hz. Peygamber'e salat ve selam getirir, ondan sonra, Hz. Ömer'e dua ederdi. Ebu Musa'nın böyle yapması beni oldukça öfkelendirdi. Hutbe esnasında ayağa kalkıp ona dedim ki: 'Sen neden Ömer'den önce gelen Ebubekir'den bahsetmiyorsun? Neden Ömer'i ondan daha üstün tutuyorsun?' Bu olay birkaç cuma tekrarlandı. Sonra vali, Hz. Ömer'e beni şikayet etmek maksadıyla bir şikayetnâme yazarak şöyle dedi: 'Dubbe el-Anzî hutbe esnasında sözle bana saldırıyor'. Bunun üzerine Hz. Ömer ona, beni Medine'ye göndermek üzere bir emirnâme yazdı. Vali beni Medine'ye gönderdi. Medine'ye vardım. Hz. Ömer'in kapısını çaldım. Dışarı çıktı:

- Sen kimsin?

- Ben Dubbe'yim.

- Ne merhaba, ne ehlen!

- *Merhaba* Allah'tandır. *Ehl* ise benim (burada ne ehlim, ne de malım var) ya Ömer! İşlediğim bir günah ve yaptığım bir suç olmaksızın hangi hakka dayanarak memleketimden beni buraya zorla getirdin?

- Seninle memleketine tayin ettiğim vali arasında ne geçti?

- İşte şimdi o hususu sana haber vereyim. Bizim vali cuma hutbesini okuduğu zaman, önce Allah'a hamd ü sena ve Hz. Peygamber'e salât ü selâm okuduktan sonra başlıyor sana dua etmeye... Onun bu hareketi beni kızdırdı. Ben de ayağa kalkarak 'Niçin Ömer'den önce Ebubekir'den bahsetmiyorsun! Ömer'i Ebubekir'den üstün tutuyorsun?' dedim. Bu durum birkaç defa tekerrür etti. Sonra beni şikayet etmek üzere sana mektup yazdı.

Hz. Ömer beni dinledikten sonra ağlayarak gerisin geri çekilip şöyle dedi:

- Allah'a yemin ederim, sen validen daha isabetli ve daha doğrusun. (Ey Allah'ın kulu!) Allah senin günahını affetsin. Acaba benim günahımı affeder misin?

- Ya emir'ul-mü'minîn! Allah seni affetsin!

Sonra Hz. Ömer gerisin geriye çekilip şöyle dedi:

Allah'a yemin ederim, Ebubekir'in bir günü ve bir gecesi vardır ki, Ömer'den, Ömer'in soyundan ve sopundan daha hayırlıdır.Ey Dubbe! İster misin sana Ebubekir'in gününden ve o gecesinden haber vereyim?

- Evet! Ya emir'ul-mü'minîn!

- Ebubekir'in gecesi şudur: Hz. Peygamber (s.a) müşriklerden kaçmak istediğinde Mekke'den çıkmaya karar verdi ve geceleyin çıktı. Ona Ebubekir arkadaşlık yaptı. Ebubekir bazen Hz. Peygamber'in önünde yürüyordu. Bu durumu farkeden Hz. Peygamber Ebubekir'e şöyle sordu: 'Neden böyle yapıyorsun ya Ebubekir? Oysa ben senin böyle yaptığını hiç görmemiştim?' Cevap olarak Ebubekir dedi ki: 'Önümüzde pusu kuran birinin olabileceğini düşünüyor, önüne geçiyorum. Arkamızda bizi takip eden birinin olabilme ihtimalini hatırladığım zaman, arkana geçiyorum. Aynı maksatla bazen sağına bazen de soluna geçiyorum. Senin için kendimi emniyet içerisinde hissetmiyorum'.

Hz. Peygamber (s.a) o gece parmakları delininceye kadar parmaklarının ucuna basa basa yürüdü. Ebubekir, Hz. Peygamber'in ayaklarının delindiğini görünce, onu sırtına aldı. Mağaranın kapısına gelinceye kadar koşa koşa yürüdü ve Hz. Peygamber'i

mağaranın kapısında indirdi. Sonra Hz. Peygamber'e dedi ki: 'Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim, ben mağaraya girmeden sen girmeyeceksin. Eğer mağaranın içerisinde birşey varsa önce bana isabet etsin'.

Ebubekir Sıddîk (r.a) mağaraya girdi. İçeride birşey görmeyince Hz. Peygamber'i sırtladı ve mağaraya götürdü. Mağaranın içerisinde delikler, o deliklerde yılan ve çıyanlar vardı. Ebubekir Sıddîk onlardan biri çıkıp Hz. Peygamber'e eziyet verir diye korkarak mübarek ayağını deliğin ağzına tıkadı. Delikteki yılanlar Ebubekir Sıddîk'ın topuğunu ısırıyorlardı. Acıdan göz yaşları yanaklarına iniyordu. Hz. Peygamber (s.a) onu şu şekilde teskin ediyordu: 'Ey Ebubekir! Üzülme! Muhakkak Allah bizimle beraberdir'. Böylece Allah Teâlâ sekineti Hz. Peygamber'in üzerine, itminanı da Ebubekir'in üzerine indirdi. İşte Ebubekir'in gecesi budur.

Onun o gününe gelince, Hz. Peygamber (s.a) vefat ettiği zaman (yeni müslüman olan) Arap kabileleri dinden çıktılar. Bir kısmı 'biz sadece namaz kılarız', bir kısmı ise 'biz zekât vermeyiz' dediler. Ben Ebubekir'e geldim. Ona nasihat yapmak yönünde elimden geleni esirgemedim ve dedim ki: 'Ey Allah'ın Rasûlü'nün halifesi! Halka şefkat ve merhamet göster!' O bana şöyle haykırdı: 'Sen küfürde iken cebbar ve cesur idin. İslâm dinine girdiğinde korkak mı oldun? Ben ne ile onlara şefkat göstereyim? Hz. Peygamber vefat etmiştir. Vahiy sona ermiştir. Allah'a yemin ederim, Hz. Peygamber'in zamanında zekât devesinin boynundaki bir yuları bugün vermezlerse ondan dolayı bile kendileriyle savaşırım'. İşte bundan dolayı biz dinden çıkanlara savaş açtık. Ebubekir kararında gerçekten doğru hareket etmişti. İşte bu da Ebubekir'in günüdür.

Bu olaydan sonra Hz. Ömer, valisi Ebu Musa'ya azarlayıcı bir mektup yazdı.

Esmaî der ki: Âta b. Ebî Rebah[40] Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna girdi. Abdülmelik tahtı üzerinde oturuyordu; etrafında her

---

40) Adı Eslem'dir. Kureyş'in Fihr soyundandır... Hz. Ömer'in devrinde Mekke valiliğini yapan Ebu Heysem'in mevlasıdır. Zamanında Mekke'de fetva yetkisi sadece kendisinde bulunuyordu. Kendisinde gece körlüğü bulunmakla birlikte, elinde sakatlık, burnunda basıklık ve ayağında

soydan eşraf vardı. Bu olay Abdülmelik'in halifeliği zamanında hac mevsiminde Mekke'de cereyan ediyordu. Âta göründüğü zaman, Abdülmelik ayağa kalktı. Onu götürüp tahtının üzerine beraberinde oturttu. Kendisi de Âta'nın huzurunda oturdu ve ona şöyle dedi:

- Ya Ebu Muhammed! Senin ihtiyacın nedir?

- Ey mü'minlerin emiri! Allah'ın ve Hz. Peygamber'in haremi hakkında Allah'tan kork. O muhacir ve ensar ki, sen onların yüzü suyu hürmetine bu tahtta oturuyorsun. İslâm memleketlerinin hududlarında nöbet bekleyenlerin hakkında da Allah'tan kork. Zira onlar müslümanların sığınağı ve kalesidir. Müslümanların durumlarını tedkik et! Çünkü onların durumundan mesul olan sensin. Senin kapında bekleyenlerden gafil olma! Kapını onların yüzüne kapatma! Allah'tan kork!

- Evet, bütün bunları yapacağım!

Bundan sonra Âta kalkıp gitmek istedi. Abdülmelik, onun eteğine yapıştı ve dedi ki:

- Ey Ebu Muhammed! Sen sadece başkasını ilgilendiren şeyleri bizden istedin. Biz onu yapmaya söz verdik. Fakat senin şahsî ihtiyacın nedir?

- Benim bir mahluk tarafından yerine getirilecek herhangi bir ihtiyacım yoktur.

Sonra meclisten çıktı. Abdülmelik arkasından şöyle söyledi: 'Babamın hayatıyla yemin ederim, şeref budur!'

Rivayet ediliyor ki, Abdülmelik'in oğlu Velid, birgün kapıcısına dedi ki: 'Kapıda dur! Yanından geçen ilk kimseyi saraya davet et! Benim huzuruma getir, benimle konuşsun'. Kapıcı bir müddet bekledi. O esnada yanından Âta b. Ebî Rebah geçti. Kapıcı kendisini tanımıyordu. Âta'ya dedi ki:

- Ey ihtiyar! Mü'minlerin emîrinin huzuruna gir! Çünkü emri böyledir.

---

topallık vardı ve simsiyahtı. Daha sonraları iki gözü de kör oldu. H. 114 senesinde vefat etmiştir.

Bunun üzerine Âta Velid'in huzuruna girdi, o anda yanında Ömer b. Abdülaziz bulunuyordu. Âta, Velid'e yaklaştığı zaman şöyle dedi:

- Ey Velid! Selam sana olsun!

Velid kapıcıya şiddetle kızarak haykırdı: 'Ben sana benimle konuşacak, gecemi şenlendirecek bir kimseyi huzuruma al, dedim. Sen ise benim huzuruma öyle bir kişi getirdin ki, Allah'ın seçip bana verdiği ismi (halifeliği kastediyor) bile benden esirgiyor'. Kapıcı Velid'e dedi ki: 'Ondan başka kimse benim yanımdan geçmedi ki, onu huzurunuza getirmiş olayım'.

Sonra Velid Âta'ya oturmasını söyledi. Âta oturduktan sonra Velid ona yüzünü çevirip konuşmaya başladı. Âta'nın Velid'le konuşması sırasında şöyle dediği rivayet edilmiştir:

- Bize gelen haberlere göre, cehennemde bir dere vardır. O derenin adına 'Hebheb' denir. Allah Teâlâ o dereyi hükmünde zulmeden devlet başkanları için hazırlamıştır.

Bu sözü dinleyen Velid, meclisin eşiği üzerinde oturduğu halde bağırıp sırt üstü bayılarak meclisin içine düştü. Bu esnada Âta Ömer b. Abdülaziz'in bileğinden tuttu. Oldukça sıktı ve kendisine dedi ki: 'Ya Ömer! İş çok ciddidir, ciddi!' Sonra Âta kalkıp meclisten çıkıp gitti. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz dedi ki: 'O olaydan bir sene geçinceye kadar, bileğimde o sıkmanın acısını hissediyordum!'

İbn Ebî Şemile, akıl ve edeple vasıflandırılırdı. Bir ara Abdülmelik b. Mervan'ın huzuruna girdi. Abdülmelik kendisine 'konuş' dedi. O da 'Ne ile konuşayım? Sen bilirsin ki, konuşanın konuşmuş olduğu bütün kelâmı onun boynuna günah olarak yazılır; ancak, Allah için yaptığı konuşma hariç...' Bunun üzerine Abdülmelik hüngür hüngür ağladı ve sonra dedi ki: 'Ey İbn Ebî Şemile! Allah senden razı olsun! Halk daima nasihat ediyor. Birbirlerine tavsiyede bulunuyorlar'.

Bunun üzerine İbn Ebî Şemile dedi ki: 'Ey mü'minlerin emiri! İnsanlar kıyamette, kıyamet acısının dehşetinden kıyametteki felaketin müşahedesinden kurtulamazlar. Ancak nefsini kızdırmak sûretiyle Allah'ı razı eden kimse müstesna'. Bunun üzerine Abdülmelik tekrar hüngür hüngür ağladı ve sonra şöyle dedi:

'Şeksiz ve şüphesiz, ben senin bu sözlerini hayatta kaldıkça hatırımda bulunduracağım!'

İbn Âişe şöyle anlatır: Irak valisi Haccac-ı Zâlim, Basra ve Kûfe fakîhlerini huzuruna davet etti. Biz hep Haccac'ın huzuruna vardık. En son gelen Hasan Basrî Haccac'ın huzuruna girdi. Haccac, Hasan Basrî'ye şöyle dedi: 'Ebu Said'e merhabalar! Bana yaklaş, yaklaş!'

Sonra emir verdi. Bir iskemle getirtti. İskemlesinin yanına koydurdu. Hasan Basrî'yi onun üzerine oturttu. Haccac bizimle müzakere etti ve bize sualler sordu. Hz. Ali'nin (r.a) bahsini yaptığı zaman aleyhinde konuştu. Biz de onun gözüne girmek ve şerrinden korunmak için Hz. Ali'nin aleyhinde konuşur göründük. Hasan Basrî ise susmuş, baş parmağını ısırıyordu. Bu esnada Haccac, Hasan Basrî'ye sordu:

- Ey Ebu Said! Neden seni susmuş görüyorum?

- Ben susmayım da ne diyeyim?

- Ebu Turab (Hz. Ali'nin künyesidir) hakkındaki görüşünü bana bildir!

- Ben zikri yüce ve celil olan Allah'ı dinledim. Şöyle buyurmaktadır:

> Böylece sizi orta bir ümmet yaptık ki, insanlara şahid olasınız, Peygamber de size şahid olsun. Biz Peygamber'e uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, eskiden yöneldiğin Kâbe'yi kıble yaptık. Bu Allah'ın yol gösterdiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah sizin imanınızı zâyi edecek değildir. Şüphesiz Allah, insanlara şefkatli, merhametlidir.
>
> (Bakara/143)
>
> Ebu Talib'in oğlu Ali de, Allah'ın hidayeti üzerinde bulunan ehl-i imandandır. O Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Onun damadıdır ve onun nezdinde insanların en sevimlisidir. O Allah'ın takdir-i ezelisinde mübarek kılınmış menkîbeler sahibidir. Ey Haccac! Ne sen ve ne de insanlardan herhangi bir kimse, Allah'ın ona vermiş olduğu bu bereketli menkîbeleri ondan alamazsınız ve kimse onunla o menkîbeler arasına giremez. Eğer Hz. Ali'nin bir kusuru varsa

Allah Teâlâ onu hesaba çekecektir. (Allah ona kâfidir). Allah'a yemin ederim, bu sözden daha adil bir hükmü Hz. Ali hakkında görmemekteyim.

Bunun üzerine Haccac'ın yüzü buruştu ve bozuldu. Öfkelenerek tahtından kalktı. Tahtın arkasında bulunan bir odaya çekildi. Bizde köşkünden çıkıp gittik.

Âmir eş-Şa'bî der ki: (Dağıldıktan sonra) Hasan Basrî'nin elinden tuttum ve dedim ki:

- Ya Ebu Said! Sen emiri kızdırdın. Onun kalbine şiddetli bir ateş soktun.

- Ya Âmir! Benden uzaklaş! Halk *Şa'bî Kûfe ahalisinin âlimidir* diye senden bahsediyor. Oysa sen ins şeytanlarından bir şeytan olan Haccac'a gelmiş onun keyfine göre kendisiyle konuşuyor, onun görüşünde ona yaklaşıyorsun. Ey Amir! Sana yazıklar olsun! Sorulduğu zaman doğru söylemekten kaçınmaktan neden korunmadın veya susup da selâmete neden kavuşmadın?

- Ya Ebu Said! Ben o sözleri söyledim! Fakat onun içindekini biliyorum.

- O halde, bu delil bakımından senin aleyhinde daha büyük ve mesuliyet bakımından da daha şiddetli olur.

Haccac-ı Zâlim bu olaydan sonra Hasan-Basrî'yi huzuruna çağırdı ve ona dedi ki:

- Sen misin 'Allah onları kahretsin! Onlar Allah'ın kullarını dinar ve dirhem karşılığı öldürdüler' diyen!

- Evet.

- Bunu sana söyleten nedir?

- Allah'ın âlimlerden hakkı insanlara açıkça söylemeleri hususunda ve hakîkati inkâr etmeyeceklerine dair almış olduğu sözdür...

- Ya Hasan! Diline hakim ol! Sakın beni kızdıracak bir kelimeyi bundan böyle senden işitmeyeyim. Aksi takdirde senin kelleni cesedinden ayırırım.

Hikâye ediliyor ki, Hatit Zeyyat Haccac-ı Zâlim'in huzuruna getirildi. Haccac kendisine sordu:

- Sen misin Hatit?

- Evet, benim! İstediğini bana sor! Çünkü ben Allah'a üç haslet için söz verdim: a) Eğer sorulursam doğru söyleyeceğim, b) Eğer belaya uğrarsam sabredeceğim, c) Eğer afiyet bulursam şükredeceğim.

- O halde benim hakkımda ne dersin?

- Muhakkak sen Allah'ın yeryüzündeki düşmanlarındansın. Allah'ın haram diye ilan ettiği hududları çiğner, zann ile insan öldürürsün!

- Mü'minlerin emîri Abdülmelik b. Mervan hakkında ne dersin?

-Onun zulüm ve suç bakımından senden daha büyük olduğunu söylerim. Sen onun günahlarından birisin.

Bu konuşmadan sonra Haccac, adamlarına şu emri verdi: 'Buna işkence edin'. İşkence bu zatı o dereceye getirdi ki, kamışları bıçak gibi parçaladılar, sonra o bıçak gibi kamışları onun bedeni üzerine iplerle bağladılar. Etleri paramparça düşünceye kadar kamışları teker teker çektiler! Bütün etlerini kemiklerinden sıyırıncaya kadar bu işe devam ettiler. Buna rağmen tek kelime konuştuğu işitilmedi. Haccac'a, onun öleceği söylendiği zaman şöyle emir verdi: 'Çıkarın çarşıya atın!'

Cafer diyor ki: "Ben ve başka bir arkadaş Hatit'in yanı başına geldik ve ona 'Ya Hatit! Senin bir ihtiyacın var mı?' diye sorduk. Hatit 'Bana bir yudum su getiriniz' dedi. Su getirdiler, içtikten sonra vefat etti. Henüz onsekiz yaşında bir delikanlıydı. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun!"

Rivayet ediliyor ki, Ömer b. Hubeyre[41] Basra, Kûfe, Medine ve Şam fakihlerini ve kurrasını huzuruna davet etti. Onlara sualler sormaya başladı. Âmir Şa'bî'ye dönerek şöyle dedi: 'Ya Ebu Âmir! Ben mü'minlerin emîrinin Irak'taki emini ve genel valisiyim. Ona itaat ettirmekle memur bir kişiyim. Halk hakkında imtihana tâbi tutulmuş bulunuyorum. Onların hakkı benden sorulur. Ben onları korumak, onlara nasihat etmekle beraber onların durumunu dü-

41) Emevîler döneminde Irak'ın genel valisiydi.

zeltmek istiyorum. Bazen memleket halkından beni kızdıracak haberler duyuyorum. Onların maaşlarından bir kısmını keserek beytülmal'e koyuyorum ve böylece onları cezalandırıyorum. Fakat benim niyetimde o kestiğim miktarı geri vermek vardır. Ama mü'minlerin emîrinin kulağına o kesilen miktarı 'neye dair' kestiğim haberi gidiyor. Ben mü'minlerin emîrine itaat etmekle memur bir kişiyim. Acaba bu hususta benim boynuma bir mesuliyet var mı? Buna benzer emirlerde ben mesul muyum? Daha önce de söylediğim gibi, niyetim bu malları geri vermekti'.

Şa'bi der ki: Ben valiye 'Allah emîri ıslah eylesin! Sultan ancak babadır. Yanılır, isabet eder' dedim. Benim bu sözümle sevindi ve hoşuna giti. Baktım ki valinin yüzünde müjde belirdi ve dedi ki: 'Allah'a hamd ve senalar olsun!' Sonra Hasan Basrî'ye döndü ve ona 'Ey Ebu Said! Sen ne dersin?' diye sordu. Hasan Basrî şöyle cevap verdi:

> Ben valinin şöyle dediğini işittim: 'Irak'ta mü'minlerin emîrinin emini ve genel valisiyim. Ona itaat etmekle memurum. Halk hakkında imtihana tâbi tutulmuş bulunuyorum. Onların hakları bana gerekti ve onlara nasihat etmek mecburiyetindeyim. Onları ıslah edici hareketlerde bulunmalıyım'. Evet hakîkaten halkın hakkı senin boynundadır ve sana gerekir ki, onlara nasihat edesin. Ben Hz. Peygamber'in arkadaşı Semurre'nin oğlu Abdurrahman Karaşî'den dinledim. Hz. Peygamber'in (s.a) şöyle buyurduğunu söyledi:
>
> مَنِ اسْتَرْعَى رَعِيَّةً فَلَمْ يَحُطْهَا بِالنَّصِيحَةِ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.
>
> Kim bir halkı gütmekle mükellef kılınırsa, o halka nasihat etmezse (onlardan nasihatı esirgerse) Allah Teâlâ böyle bir kişiye cenneti haram kılar.[42]
>
> Diyorsunuz ki: 'Ben çoğu zaman onlardan, onların salah ve istifadelerini düşünerek mal alıyorum. Onu almaktan gayem, kendilerinden istenilen itaate yönelmeleriydi. Böylece emîr'ul-mü'minîn'in kulağına bu yoldan mal edindiğim haberi gidiyor, o da o malı bana geri vermemi yazıyor. Bu

---

42) Beğavî, *Mu'cem'us-Sahabe*

bakımdan ben de onu geri vermemeye muktedir olamam ve emir'ul-mü'minîn'in emrini infaz etmemeye de muktedir değilim'. Oysa Allah'ın hakkı emîrinkinden daha lüzumludur. Emîr'ul-mü'minîn'den daha çok, Allah'a itaat etmek gerekir. Halik'a isyan etmek hususunda mahluka itaat yoktur. O halde ey Hubeyre'nin oğlu! Emîr'ul-mü'minîn'in kitabını, Allah'ın kitabına arzet. Eğer onunkini, Allah'ın kitabına uygun görürsen o kitabı öp, başına koy. Eğer onun kitabını Allah'ın kitabına muhalif görürsen at ve gereğini yapma. Ey Hubeyre'nin oğlu! Allah'tan kork! Çünkü âlemlerin rabbinden bir elçinin sana gelmesi pek yakındır. Gelen elçi, seni tahtından indirecek, şu köşkün genişliğinden çıkaracak, kabrin darlığına götürecektir. Sen saltanat ve dünyanı arkanda bırakacaksın. Rabbinin huzuruna varacak, amelinle başbaşa bırakılacaksın. Ey Hubeyre'nin oğlu! Muhakkak Allah Teâlâ, seni Yezid'in zulmünden korur. Fakat Yezid, seni Allah'ın kahrından koruyamaz. Muhakkak ki, Allah'ın emri her emrin üstündedir. Allah'a isyan etmekte taat olmaz! Ben Allah Teâlâ'nın mutlaka mücrimlerin yakasına yapışacak şiddetinden seni sakındırırım.

Bu konuşmaları dinleyen İbn Hubeyre Hasan Basrî'ye şöyle dedi:

- Ey şeyh! Biraz zulmünde yavaş git! Emîr'ul-mü'minîn'in ismini diline alma. Çünkü o ilim, hikmet ve fazilet sahibidir. Allah Teâlâ onun ehil olduğunu bildiğinden dolayı onu bu ümmetin başına getirmiştir. Zira Allah onun ilmini, faziletini ve niyetini bilir.

- Ya İbn Hubeyre! Arkanda Allah'ın hesabı vardır! Vurduğun her kamçıya karşı kamçı vardır. Her öfkelenişine karşı öfkelenmek vardır. Allah Teâlâ kulunun bütün durumlarını murakabe etmektedir. Ey Hubeyre'nin oğlu! Seni dünyan hususunda ikaz edip, ahiretinin işine teşvik eden bir kimse ile karşılaşman, seni aldatıp dünyaya fazla daldıran yağcılarla karşılaşmaktan senin için daha hayırlıdır.

Bu sözler karşısında İbn Hübeyre meclisten yüzü kızararak kalkıp gitti. Şa'bî der ki: "Vali meclisi terkettikten sonra Hasan Basrî'ye 'Ya Ebu Said! Sen emîri kızdırdın. Onun göğsüne ateşler

koydun ve bizi onun ihsanından mahrum kıldın!' dedim. Hasan Basrî bana 'Ey Âmir! Benden uzaklaş!' diye çıkıştı. Biraz sonra baktık ki, Hasan Basrî'ye hediyeler, seçkin ikramlar gönderildi. Ona kıymet verildi. Biz ise hafife alındık ve manen sıkıntıya maruz bırakıldık. Ne yalan söyleyeyim Hasan bu yapılanlara layık ve biz de başımıza gelenlere müstehaktık ve ben âlimler içerisinde Hasan'ın durumunu, küheylan bir atın aynı kıratta olmayan atlar arasındaki durumuna benzettim. Biz her nerede bulunduysak o bizi geçti ve mutlaka Allah için konuştu. Biz ise meclislerinde bulunduklarımıza yakınlaşmak için konuştuk. Ben şu andan itibaren Allah'a söz veriyorum ki, bu meclisten sonra herhangi bir saltanat sahibinin meclisinde bulunursam ona yağcılık yapmayacağım".

Muhammed b. Vası, Basra kadısı ve valisi Ebu Burde'nin oğlu Bilal'in huzuruna girdi. Bilal Muhammed'e şöyle sordu: 'Kader hakkında ne diyorsun?' Muhammed, valiye şöyle cevap verdi: 'Senin komşuların olan kabir ehlinden bunu sor! Onlar hakkında düşünmek seni kaderi sormaktan alıkoyacaktır'.

İmam Şafii (r.a) şöyle demektedir: Amcam Ali'nin oğlu Muhammed bana dedi ki: Ben bir ara emîr'ul-mü'minîn Ebu Cafer Mansur'un meclisinde hazır bulunuyordum. O mecliste İbn Ebî Züeyb[43] de bulunuyordu. O dönemde Medine'nin valisi Hasan b. Zeyd'di ve bu mecliste Gıfar kabilesinden bir grub emîr'ul-mü'minîn'in huzuruna gelerek Medine valisini ona şikayet ettiler. Hasan, emîr'ul-mü'minîn'e dedi ki: 'Bunların durumunun, doğru olup olmadıklarını İbn Ebî Züeyb'e sor!' Amcam diyor ki: Bunun üzerine emîr'ul-mü'minîn İbn Ebî Züeyb'e onların durumunu sordu. İbn Ebî Züeyb aynen şunları söyledi: 'Ben Allah rızası için şahitlik ederim ki, bu Gıfarîler halkın namusuna çokça hücum etmekte ve halka çokça eziyet vermektedirler'. Emîr'ul-mü'minîn Gıfarîlere hitaben şöyle dedi:

- İşte siz bu zatın hakkınızdaki şahitliğini dinlediniz.

- Evet! Biz dinledik fakat bir de valinin durumunu kendisine sorunuz!

---

43) Adı Muhammed b. Abdurrahman b. Muğire'dir. Bağdad dönüşünde H. 159 senesinde Kûfe'de vefat etmiştir.

- Ey İbn Ebî Züeyb! Sen vali hakkında ne biliyorsun?

- Onun hakkında da şahitlik ediyorum ki, haksızlıkla hükmeder, heva-i nefsinin arkasından gider.

Bu söz üzerine halife valiye şöyle dedi:

- Ya Hasan! İbn Ebî Züeyb'in senin hakkında ne söylediğini kulağınla dinledin. İbn Ebî Züeyb'in salih bir insan olduğunu sen de takdir edersin.

Bu durum karşısında kalan vali, Halife'ye dedi ki:

- Ya emîr'ul-mü'minîn! Ona 'Benim hakkımda ne dersin?' diye sorunuz. İbn Ebî Züeyb 'Ya emîr'ul-mü'minîn! Beni mazur gör!' dediyse de, Halife 'Allah için söyle!' diye ısrar etti.

- Neden bana Allah ile yemin verdirirsin? Sanki sen nefsini tanımıyormuşsun gibi haraket ediyorsun?

- Allah'a yemin ederim. Sen bana benim hakkımda da haber vereceksin.

- Ben Allah rızası için şahitlik ederim ki, sen elindeki malı haksız olarak aldın ve müstahak olmayanlara dağıtıyorsun. Yine şahitlik ederim ki, zulüm senin kapında yayıldıkça yayılmıştır.

Bu söz üzerine Ebu Cafer yerinden kalktı, gelip İbn Ebî Züeyb'in ensesine yapıştı ve onu sımsıkı tuttu. Sonra ona dedi ki: 'Dikkat et! Allah'a yemin ederim. Eğer ben halife olmasaydım, Fars, Rum, Deylemliler ve Türkler bu mekanı senden alırlardı'. Bu söz üzerine İbn Ebî Züeyb şöyle dedi: 'Ya emîr'ul-mü'minîn! Ebubekir ve Ömer de halife oldular. Fakat onlar hakkı alıp eşit bir şekilde taksim ettiler. Onlar da Rumların ve Farslıların ensesine yapıştılar. Burunlarını yere sürdüler'.

Ebu Cafer, İbn Ebî Züeyb'in ensesini bırakıp salıverdi ve dedi ki: 'Allah'a yemin ederim, eğer senin bu sözlerinde samimi ve doğru olduğunu bilmeseydim derhal seni öldürürdüm'.

- Ya emir'ul-mü'minîn! Allah'a yemin ederim ben hakkınızda oğlunuz Mehdi'den daha nasihat edici ve iyilik isteyiciyim.

İbn Ebî Züeyb, Mansur'un meclisinden çıktıktan sonra Süfyan es-Sevrî ile karşılaştı. Süfyan kendisine şunları söyledi:

- Ya Ebu Haris! Şu zâlime haykırdıkların pek hoşuma gitti. Fakat ona 'oğlunuz Mehdi' demen beni küstürdü.

-Ya Ebu Abdullah! Allah senden razı olsun. Hepimiz beşikte büyümüş, beşik mânâsına gelen mehde mensubuz'.

Evzaî, Amr'ın oğlu Abdurrahman'dan şöyle rivayet ediyor: Halife Ebu Cafer Mansur, ben denizin sahilinde bulunduğum sırada bana haber göndererek beni huzuruna çağırdı. Ona geldim yanına vardığımda halifeliğini hatırlatacak şekilde selâm verdim. Selâmımın karşılığını verip beni oturttu. Sonra bana dedi ki:

- Ey Evzaî! Bir halife seçildikten sonra seni tebrikten geciktiren sebep nedir?

- Ey emir'ul-mü'minîn! Sen ne istiyorsun!

- Benim isteğim sizden ilim almak ve marifetinizden istifade etmektir.

- Ya emîr'ul-mü'minîn! Dikkat et! Benim dediklerimden sakın herhangi birşeyi inkâra kalkışma ve kulak ardı etme!

- Senin dediklerini nasıl kulak arkası yaparım! Oysa ben kendiliğimden senden soruyorum ve onun için sana haber gönderdim ve yine onun için seni ta oradan huzuruma getirttim.

- Benden dinleyip de dinlediklerinle amel etmemenden korkuyorum.

Bu arada elinde kılıç olduğu halde halifenin teşrifatçısı Rebî bana bağırarak elindeki kılıcı sallayıp üzerime hücum etmek istedi. Fakat Mansur onu azarladı ve dedi ki: 'Ya Rebî! Bu sevap meclisidir. İkab ve ceza meclisi değildir'. Bu söz üzerine nefsim rahata kavuştu ve konuşmaya daldıkça daldım ve dedim ki:

Ya emîr'ul-mü'minîn! Mekhul, Bişr'in oğlu Atiyye'den bana şu hadîsi rivayet etti:

أَيُّمَا عَبْدٍ جَائَتْهُ مَوْعِظَةٌ مِنَ اللّٰهِ فِى دِينِهِ فَاِنَّهَا نِعْمَةٌ مِنَ اللّٰهِ سِيقَتْ اِلَيْهِ فَاِنْ قَبِلَهَا بِشُكْرٍ وَاِلاَّ كَانَتْ حُجَّةً مِنَ اللّٰهِ عَلَيْهِ لِيَزْدَادَ بِهَا اِثْمًا وَيَزْدَادَ اللّٰهُ بِهَا سُخْطًا عَلَيْهِ.

Herhangi bir kula, dini hakkında Allah Teâlâ'dan bir va'z ve nasihat gelmişse mutlaka bu va'z ve nasihat o kula gönderi-

len ilâhî bir nimettir. Eğer o kul, o va'z ve nasihatı teşekkür ederek kabul ederse ne âlâ! Aksi takdirde o gelen va'z ve nasihat onun aleyhinde Allah'tan gelen bir hüccet olur. Bu hücceti dinlediğinden ötürü gittikçe günahı artar ve Allah Teâlâ da böyle hareket ettiğinden dolayı onu fazlasıyla gazabına müstahak kılar. [44]

Ey emîr'ul-mü'minîn! Mekhul, yine Bişr'in oğlu Atiyye'den şöyle bir hadîs rivayet eder:

أَيُّمَا وَالٍ مَاتَ غَاشًّا لِرَعِيَّتِهِ حَرَّمَ اللّٰهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ.

Herhangi bir idareci elinin altındaki halka hilekârlık yaptığı halde ölürse Allah Teâlâ ona cenneti haram kılar.[45]

Ey mü'minlerin emiri! Haktan hoşnut olmayan bir kimse muhakkak Allah'dan hoşnut değildir. Muhakkak ki, Allah Teâlâ apaçık hakkın ta kendisidir. Sizi halka hâkim kıldığı anda Hz. Peygamber'e yakın bulunduğunuzdan dolayı onların kalbini sizin hakkınızda yumuşatan Allah (c.c) için, o toplum hakkında adaleti tatbik etmek, onların kusurlarını örtmek, kapılarını onların yüzüne kapatmamak, onların önlerine perde gerdirmemek, onlara verilen nimetten dolayı sevinmek, onlara isabet eden kötülükten dolayı üzülmek sana düşen bir görevdir. Çünkü yakınlığından dolayı bu nimete nail olduğun peygamber (a.s) o halk hakkında şefkat ve rahmet sahibiydi. Elindeki malı nefsine değil, onlara harcardı. Böylece hem Allah'ın hem de halkın nezdinde övülürdü. Bu bakımdan senin de bu halk için hakkı tatbik etmen en uygun harekettir. Ey mü'minlerin emiri! Sen kendi nefsinin işleriyle meşgul olup, işlerini elinde bulundurduğun halk tabakasından habersiz bulunuyorsun. Onların kırmızısı, siyahı, müslüman ve kâfiri adaletinden nasipsiz kalıyorlar. Oysa tümünün adaletten nasip almaları senin boynuna borçtur. Acaba onlar (kıyamette) grup grup senden şikayetçi olarak haşrolundukları zaman senin hâlin ne olacaktır? Onların herbiri senin elinden gelen bir beladan veya

44) İbn Ebî Dünya

45) İbn Ebî Dünya, İbn Adîy

senin emrinle kendilerine isabet eden bir zulümden şikayet ederek Allah'ın huzuruna geldiğinde senin durumun ne olacaktır?

Ey mü'minlerin emiri! Mekhul, Ruveym'in oğlu Urve'den şöyle bir hadîs nakletmektedir: Bir ara Hz. Peygamber'in elinde bir misvak bulunuyordu. Onunla dişlerini misvaklıyor ve münafıkları da korkutuyordu. Cebrail (a.s) Allah'tan vahiy getirerek Hz. Peygamber'e (s.a) şöyle buyurdu:

Ya Muhammed! Ümmetinin kalbini kırmaya vesile olan elindeki bu dal parçası nedir? O dal parçası ki, onunla ümmetinin kalbine korku doldurmuşsun.[46]

Madem ki elindeki bir misvaktan dolayı koskoca bir peygamber bu şekilde azarlanıyor, acaba bu Ümmet-i Muhammed'in perdelerini yırtan, kanlarını akıtan, memleketlerini tahrip eden, memleketlerinden sürgün olunmalarına vesile olan ve korkusu ümmetin iliklerine kadar işleyen kimselerin hali ne olacaktır?

Ey mü'minlerin emiri! Mekhul'un Ziyad'dan onun Harise'den onun da Müslîm'in oğlu Habib'den rivayet ederek naklettiği bir hadîs şöyledir: Hz. Peygamber (s.a) kasden olmadığı halde bir bedevînin yüzünde açtığı bir yara sebebiyle onu kendisinden kısas almaya davet etti. Bu olay üzerine Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: 'Ya Muhammed! Allah Teâlâ seni cebredici ve mütekebbir olmak için göndermiş değildir'. Bu söz üzerine Hz. Peygamber (s.a) bedevîyi çağırdı ve ona şöyle dedi: 'Benden kısas (öç) al!' Bedevî 'Seni affettim. Annem ve babam sana kurban olsun! Senin hakkında böyle birşeyi hiç yapar mıyım? Eğer beni öldürsen dahi böyle birşey yapmam'. Bunun üzerine Hz. Peygamber bedevîye hayırlı dualar etti.[47]

Ey mü'minlerin emiri! Nefsini nefsin için razı et! Rabbinden nefsin için emniyet sözünü al! Genişliği yer ve gökler kadar

---

46) İbn Ebî Dünya

47) İbn Ebî Dünya, Ebu Dâvud, Nesâî, Hâkim

olan cennete talip ol! O cennet ki Hz. Peygamber (s.a) onun hakkında şöyle buyurmuştur:

لَقِيْدُ قَوْسِ اَحَدِكُمْ مِنَ الجَنَّةِ خَيْرٌ لَهُ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا.

Herhangi biriniz için oku kadar cennetten bir yeri olması, dünya ve dünyadakilerden daha hayırlıdır.[48]

Ey mü'minlerin emiri! Eğer mülk, senden önceki padişahlara bâki kalsaydı senin eline geçmezdi, mademki, onlara bâki kalmamıştır, o halde başkasına bâki kalmayan sana da bâki kalmaz.

Ey mü'minlerin emiri! Acaba sen bilir misin, senin ceddin 'Eyvah bize! Bu kitaba ne olmuş? Küçük büyük bırakmayıp hepsini toplamış' (Kehf/49) ayetini nasıl yorumlamıştı? Ceddin demişti ki: 'Defterin topladığı küçük, insan oğlunun tebessümüdür. Büyük ise sesli gülmesidir'. Acaba bu küçük ve büyükleri toplayan defter ellerin yaptıklarını, dillerin söylediklerini toplamaz mı dersin?

Ey mü'minlerin emiri! işittiğime göre Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Eğer bir kuzu Fırat'ın kenarında zayi olursa korkarım ki ondan da sorumlu olayım'. Durum bu iken senin serginin üzerinde oturan, oturduğu halde adaletinden mahrum olan bir kimse için acaba halin ne olacaktır ey emîr'ul-mü'minîn!

Ey Davud! Biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında adaletle hüküm ver ve keyfe tabi olma ki, bu seni Allah'ın yolundan saptırır.

(Sad/26)

Ceddin der ki: Allah Teâlâ Zebur'da şöyle buyurmuştur: 'Ey Davud! İki hasım, huzurunda oturdukları zaman eğer onlardan birisini seviyorsan sakın nefsinde, hakkın onun tarafında olmasını temenni etme ki bu temennin yüzünden o hasmına galip gelsin ve bundan dolayı ben de seni peygamberliğimden silmiş olayım! Sonra benim halifem olmayasın

48) İbn Ebî Dünya, Buhârî

ve sana herhangi bir şeref ve kerametten bulunmayayım! Ey Davud! Ben ancak peygamberimi (a.s) kullarıma develerin çobanları gibi kıldım. Çünkü onlar halkı gözetmeyi bilirler. Siyaset, şefkat ve yumuşaklık gösterirler ki böylece onlar kırılmışı cebretsinler. Zayıf hayvanı mera ve suya götürüp haberdar etsin diye onları vazifelendirdim'.

Ey mü'minlerin emiri! Sen öyle bir işle imtihan olunuyorsun ki, o iş göklere yere ve dağlara arzolunsaydı, muhakkak onlar onu yüklenmekten çekinir ve korkarlardı.

Ey mü'minlerin emiri Cabir'in oğlu Yezid, Ensar soyundan gelen Abdurrahman b. Umre'den şu hadîsi bana haber verdi: Hz. Ömer ensardan bir kişiyi zekatın korunmasına ve toplanmasına memur tayin etti. Birkaç gün sonra adamın Medine'de oturduğunu görünce ona sordu:

- Seni vazifene gitmekten alıkoyan nedir? Sen bilmez misin, vazifene gittiğin takdirde Allah yolunda cihad edenin ecri gibi ecrin vardır.

- Hayır, öyle birşey yok!

- Nasıl öyle birşey olmadığını söyleyebiliyorsun?

- Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

مَامِنْ وَالٍ يَلِى شَيْئًا مِنْ اُمُورِ النَّاسِ اِلاَّ اُوتِىَ بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَغْلُولَةً يَدُهُ اِلٰى عُنُقِهِ لاَيَفُكُّهَا اِلاَّ عَدْلُهُ فَيُوقَفُ عَلَى جِسْرٍ مِنَ النَّارِ يَنْتَفِضُ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ اِنْتِفَاضَةً تُزِيلُ كُلَّ عُضْوٍ مِنْهُ عَنْ مَوْضِعِهِ ثُمَّ يُعَادُ فَيُحَاسَبُ فَاِنْ كَانَ مُحْسِنًا نَجَا بِاِحْسَانِهِ وَاِنْ كَانَ مُسِيئًا اِنْخَرَقَ بِهِ ذَلِكَ الْجِسْرُ فَيَهْوِى بِهِ فِى النَّارِ سَبْعِينَ خَرِيفًا.

Hiçbir vali yoktur ki halkın işlerinden bir iş hususunda tayin olunsun da o vali kıyamet gününde eli boynuna bağlı ve kelepçeli olduğu halde getirilmesin. Onun ellerini sadece adaletli davranış çözebilir. Bu vali ateşten yapılmış bir köprünün üzerinde durdurulur. O köprü, onun altında her azası yerinden fırlayacak şekilde bir defa sallanır. Sonra o kimse oradan döndürülür ve hesaba çekilir. Eğer iyilik yapan bir kimseyse, iyiliğinden ötürü kurtulur. Eğer kötülük

yapan bir kimseyse o köprü delinir. Yetmiş senelik bir müddet ateşin içinde yuvarlanıp derinliğine dalar.[49]

- Sen bu hadîsi kimden işittin?

- Ebu Zer-i Gıfarî ve Selman-ı Farisî'den...

Bunun üzerine Hz. Ömer bu iki zata adam gönderip onlardan hadîsi sordu. Onlar da 'Evet biz bu hadîsi Hz. Peygamber'den dinledik' dediler. Bunun üzerine Ömer (r.a) döğünüp ağlamaya başladı ve 'Vah Ömer'in haline! İdarecilikte bu felaket varken kim idareci olabilir?' deyince, Ebu Zer Hz. Ömer'in sualine şu cevabı verdi 'O kimse ki Allah Teâlâ onun burnunu yere sürtüp onun yanağını yerlere yapıştırmıştır, o kimse idareci olur'.

Bu sözler üzerine Halife Ebu Cafer Mansur mendilini eline aldı. Yüzüne koyup sonra ağlayıp figan etti. Hatta beni de ağlattı. Sonra dedim ki:

Ey mü'minlerin emiri! Senin deden Abbas, Hz. Peygamber'den (s.a) Mekke'nin, Taif'in ve Yemen'in emirliğini istedi. Hz. Peygamber (s.a) ona şu karşılığı verdi:

يَا عَبَّاسُ يَاعَمَّ النَّبِيِّ نَفْسٌ تُحْيِيهَا خَيْرٌ مِنْ اِمَارَةٍ لاَتُحْصِيهَا.

Ey Abbas! Ey peygamberin amcası! Kurtardığın bir nefis veya diriltttiğin bir nefis, tüketip sonunu getiremeyeceğin bir emîrlik ve idarecilikten daha hayırlıdır.[50]

Hz. Peygamber bunu amcası Abbas'a bir nasihat ve ona gösterdiği şefkat olarak söylemiştir ve aynı zamanda Allah nezdinde kendisinden hiçbir kötülüğü uzaklaştıramayacağını haber verdi. Çünkü Allah Teâlâ (c.c) peygamberine 'En yakın akrabalarını korkut!' (Şuara/214) buyurmuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle hitap etti:

يَا عَبَّاسُ وَيَا صَفِيَّةُ عَمَّيِ النَّبِيِّ وَيَا فَاطِمَةُ بِنْتَ مُحَمَّدٍ اِنِّى لَسْتُ اُغْنِى عَنْكُمْ مِنَ اللّٰهِ شَيْئًا
اِنَّ لِى عَمَلِى وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ.

---

49) İbn Ebî Dünya, Taberânî

50) İbn Ebî Dünya, Beyhakî

Ey Abbas! Ey Safiyye! Peygamberin amcası ve halası! Ey Muhammed'in kızı Fatıma! Muhakkak ben Allah Teâlâ'dan gelen hiçbir azabı sizden uzaklaştıramam. Muhakkak ki, benim amelim benim için, sizin ameliniz de sizin içindir.[51]

Hz. Ömer (r.a) şöyle demiştir: 'Halkın işlerini ancak aklı kuvvetli, akdi şiddetli bir kimse düzeltir. O öyle bir kimse ki, onun bir kabahati görülmez. Hiçbir hür kadına ihanet etmez ve Allah için hiçbir kınayıcının kınamasına kulak asmaz'.

Ve yine şöyle demiştir: Emîrler (idareciler) dört sınıftır:

1. Güçlü emîrdir. Nefsini ve elinin altındakileri zulümden meneder. Böyle bir emir Allah yolunda cihad eden bir kimse gibidir. Bu emîrin üzerine Allah'ın kudreti rahmet ile gerilmiştir.

2. Bir emîrdir ki, onda zayıflık vardır. Nefsini zulümden meneder. Fakat zayıflığından dolayı elinin altındaki idareciler istedikleri şekilde hareket ederler. Böyle bir kimse felâketin tam kenarındadır. Meğer ki, Allah ona rahmet etsin.

3. Bir emîrdir ki, elinin altındaki idarecileri zulümden meneder, fakat nefsini başıboş bırakmıştır. İstediği yerde istediği gibi hareket eder. İşte bu emîr, o 'hatemedir' (şefkatsiz) ki Hz. Peygamber (s.a) onun hakkında şunları söylemiştir:

شَرُّ الرُّعَاةِ الْحُطَمَةُ فَهُوَ الْهَالِكُ وَحْدَهُ.

İdarecilerin ve koruyucuların en şerlisi hateme (merhametsiz)dir. Bu bakımdan helâk olacak olan ancak odur.[52]

4. O emîrdir ki, hem kendisi, hem de elinin altındaki idareciler istedikleri gibi hareket ederler. Bu bakımdan hepsi birden helâk olurlar.

Ey mü'minlerin emiri! Cebrail (a.s) Hz. Peygamber'e (s.a) geldi ve ona dedi ki: 'Sana Allah'ın ateş körüklerinin ateş

51) İbn Ebî Dünya, Buhârî

52) Müslim

üzerine bırakılmasını emrettiği bir zamanda geldim. O ateş, kıyamet günü için yakılmaktadır'. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) Cebrail'e şöyle dedi:

يَا جِبْرِيلُ صِفْ لِيَ النَّارَ.

- Ya Cebrail! Bana ateşi anlat.

- Allah Teâlâ ateş hakkında emretti. Bin sene kıpkırmızı kesilinceye kadar yandı. Sonra ikinci bin sene sapsarı kesilinceye kadar yakıldı. O ateş şimdi kaprakaranlık bir durumdadır. Onun közleri ışık vermez. Alevleri sönmez. Seni hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim, eğer ateş ehlinin elbiselerinden biri yeryüzündeki insanlara gösterilse, muhakkak hepsi ölür. Eğer cehennem içkisinden bir kova yeryüzündeki suların içine dökülse, o suları tadan canlı derhal ölür. Eğer Allah Teâlâ'nın bahsettiği cehennemin o zincirinden bir metresi yeryüzündeki dağların üzerine konsa, bütün o dağlar, içindeki taş ve toprağıyla erir. Eğer bir insan cehenneme sokulup sonra oradan çıkartılsa, onun pis kokusundan yeryüzünde yaşayan bütün canlı varlıklar ölür. Onun kötü manzarası ve kemiklerinin aldığı şekil sürer'. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) hüngür hüngür ağladı. Cebrail de o ağladığı için ağladı ve dedi ki:

- Ya Muhammed! Senin geçmiş ve gelecek zellelerin ve hataların affedildiği halde sen yine de ağlıyor musun?

Hz. Peygamber buna karşılık şöyle buyurdu:

اَفَلاَ اَكُونُ عَبْدًا شَكُورًا وَلِمَ بَكَيْتَ يَا جِبْرِيلُ وَاَنْتَ الرُّوحُ الْاَمِينُ اَمِينُ اللّٰهِ عَلَى وَحْيِهِ.

Ben Allah'a çokça şükreden bir kul olmayayım mı? Ey Cebrail, Ruh'ul-Emin ve vahiy hususunda Allah'ın emin kıldığı kul olduğun halde sen neden ağladın?

- Korkuyorum ki, Harut ve Marut'un başına gelen benim başıma da gelsin. Beni rabbimin yanındaki dereceme güvenmekten alıkoyan da işte budur. Rabbimin azabından emin olduğum halde böyle olmamdan korkuyorum.

Bunun üzerine Hz. Peygamber ile Cebrail ağlamaya devam ettiler. Sonunda göklerden şu nida geldi: 'Ya Muhammed! Ya Cebrail! Muhakkak ki, Allah Teâlâ, ikinizi de kendisine isyan edip azaba uğramaktan emin kılmıştır. Muhammed'in diğer peygamberler üzerindeki fazileti, Cebrail'in diğer melekler üzerindeki fazileti gibidir'.[53]

Ey mü'minlerin emiri! Hz. Ömer şöyle dedi: 'Ey Allahım! Eğer, iki hasım benim huzurumda oturdukları zaman ister yakınım, ister uzağım olsun, haktan sapana meyledersem, beni bir saniye daha yeryüzünde bırakma!

Ey mü'minlerin emiri! Şiddetin en katmerlisi Allah Teâlâ'nın rızası için onun hakkını yerine getirmektir. Şerefin en âlâsı Allah nezdinde takvadır. Muhakkak ki, Allah'a ibâdet ve taatla aziz olmayı arayanı, Allah (c.c) yüceltir ve aziz eder. Allah'a isyan ederek aziz olmayı arayan bir kimseyi ise, Allah zelil ve sefil eder. İşte buraya kadar söylediklerim sana nasihatımdır. Sana selâm olsun!

Bunları söyledikten sonra ayağa kalktım. Halife bana 'Nereye gidiyorsun?' diye sordu. Dedim ki: 'Eğer halifenin izni olursa, çocuklarıma ve memleketime gitmek istiyorum'. Halife 'Sana izin verdim. Nasihatından dolayı sana teşekkür ederim ve bunu kabul ettim. Kulunu hayra muvaffak kılan ve yardım eden ancak Allah'tır. Allah'ın adıyla yardım talep ediyorum ve Allah'a tevekkül ediyorum. Bana Allah kâfidir ve ne güzel vekildir. Sakın beni bu nasihat gibi güzel nasihatlarından boş bırakma! Çünkü sen sözü kabul edilir, nasihatında itham edilmeyen bir kimsesin!' Dedim ki: Eğer 'Allah dilerse ben zaman zaman bunları yapacağım'.

Mus'ab'ın oğlu Muhammed[54] der ki: "Bu zata dünyevî geçimine yardım olsun diye bir malın verilmesi emredildi. Fakat kendisi 'Ben mala muhtaç değilim ve nasihatımı dünya malıyla satmam' diyerek verilen malı reddetti. Mansur da, onun meşrebini bildiği için malı kabul etmediğinden dolayı ona kızmadı".

---

53) İbn Ebî Dünya

54) Karkasav kasabasındandı. Hadîsi Evzai'den rivayet eden odur. H. 280 senesinde vefat etmiştir.

İbn Muhacir der ki: Emîril-mü'minîn Mansur, hac niyetiyle Mekke'ye vardı. *Dar'un-Nedve*'den gecenin sonunda çıkar, Kâbe'yi ziyaret ederdi ve kimsenin haberi olmaksızın ziyaretini yapar, namazını kılar, sabah olduğu zaman *Dar'un-Nedve*'ye dönerdi. Müezzinler gelip kendisine selâm verir, böylece namaz için kamet getirilirdi ve halkın önünde imam olarak namaz kıldırırdı. Bir gece, seher vaktinde, âdeti üzere ziyaret ederken baktı ki, el-Mültezem'in yanında duran bir kişi şunları söylüyor: 'Ey Allahım! Yeryüzünde beliren fesad ve zulümden sana şikayet ediyorum. Hak ve hakkın sahibi arasına giren zulüm ve tamahkârlıktan sana şikayet ediyorum'.

Bunun üzerine Mansur geniş adımlarla yürüdü. Ta ki iki kulağı, bu şikayet eden kişinin sözüyle doldu. Sonra çıkıp mescid-i şerifin bir köşesine oturdu. Adam gönderip o kişiyi huzuruna davet etti. Bunun üzerine Halife'nin elçisi kişiye gelip: 'Halifenin davetine icabet et!' dedi. Adam iki rek'at namaz kıldı. Kâbe'nin rüknünü istilam etti. Elçi ile beraber gelerek halifeye selâm verdi. Mansur kendisine şöyle sordu:

- Nedir bu yeryüzünde beliren zulüm ve fesad? Hak ile hakkın sahibi arasına giren tamahkarlık ve zulüm ki, sen bunlardan şikayet ediyordun? Allah'a yemin ederim, sen benim kulaklarıma beni hasta eden ve huzurumu kaçıran sözler doldurdun!

- Ey mü'minlerin emiri! Eğer bana emniyet sözü verirsen, sana işleri kökünden haber veririm. Aksi takdirde ben kendi nefsim üzerine yöneleceğim. Çünkü beni herşeyden meşgul edecek bir meşguliyetim vardır.

- Sana eman verildi! Sana herhangi bir kötülük dokunmayacak!

- O kimse ki, tamahkârlık içine girmiş, hatta onunla hak arasında perde olmuştur ve yeryüzünde görülen zulüm ve fesadı ıslah etmesine mani olmuş... İşte o sensin!.

- Sana yazıklar olsun! Bana nasıl tamahkârlık tesir eder? Zira altın ve gümüş benim elimdedir. Tatlı ve buruk lezzetler benim kabzamdadır.

- Ya emîr'ul-mü'minîn! Senin içine giren tamah acaba hiç kimsenin içine girmiş midir? Allah Teâlâ seni müslümanların

işlerine ve mallarına bekçi kılmışken sen onların işlerinden gafil olarak mallarını toplamakla meşgulsün. Onlarla arana kireç ve kerpiçten perdeler çektin ve o perdelere bir de demir kapılar taktın. O kapıların önüne de silahlı nöbetçiler diktin. Sonra kendini oralarda halktan gizledin. İdarecilerini halkın malını toplamaya ve zulmen almaya gönderdin. Zâlim vezir ve yardımcılar edindin. Eğer Allah'ı unutup adaletten gafil olursan hatırlatmazlar, eğer hatırlarsan yardım etmezler. Onları mal, kuvvet ve silah ile halkın zulmü üzerine takviye ettin. Emrettin ki isimlendirdiğin filan ve falan kişilerden başka kimse senin huzuruna girmesin. Mazlumun dertlerinin, açın, çıplağın, zayıfın ve fakirin huzuruna girmesini hiç emretmedin. Oysa yeryüzünde hiçbir müslüman yoktur ki, onun bu malda hakkı bulunmasın. Bu kişiler ki, kendine onları yardımcı edindin, millete tercih ettin ve serbestçe huzuruna girmelerini emrettin. Senin malları alıp taksim etmediğini gördükleri zaman şöyle dediler: 'Bu kişi Allah'a karşı hainlikte bulundu, biz neden ona hainlik yapmayalım. Oysa bize musahhar olmuştur'. Böylece onlar, kendi isteklerinden başka, milletin haberlerinden herhangi bir şeyin senin kulağına gelmemesini planladılar. Onlara muhalefet eden herhangi bir vali veya idarecin olursa, derhal senin nezdindeki derecesi düşsün diye onu uzaklaştırırlar. Böylece onun kıymeti, senin yanında küçülür. Bu durum senden ve onlardan halkın kulağına gittikten sonra halk onları tazim etmeye ve kendilerinden korkmaya başladı. O zâlim avanelerine ilk yağcılık yapanlar, senin çeşitli memleketlerdeki idarecilerin oldu. Bu idareciler onlara hediye ve mallar gönderdiler ki, onların yardımıyla senin halkını iyice ezsinler. Sonra bu iğrenç fiili kudret ve servet sahibi olan raiyyelerin yaptı. Bunlar da altlarında bulunanları ezmek için buna tevessül ettiler! Böylece Allah'ın mülkü zulüm ve fesaddan ötürü tamahkârlıkla doldu. Bu kişiler senin saltanatında haberin olmaksızın ortaklarındırlar. Eğer bir mazlum gelirse ne edip ederler, onu senin huzuruna sokmamaya çalışırlar. Eğer o sesini yükseltirse veya sen dairenden çıkarken sana gördüğü zulmü bildirmek istiyorsa, bakar ki sen böyle yapmayı daha önce yasaklamış bulunuyorsun, halkın zulme uğradığına bakmak üzere bir kişiyi tayin etmişsin. Eğer o kişi gelip senin etrafındaki avanelerine halkın zulmü hakkında birşey söylerse, zulümlerine uğramış kimseden zulmünü şikayet etmemesini isterler. Eğer mazlum bir kimsenin hürmet ve kıymeti

varsa, onların korkusundan yine de isteğine erişemez. Bu bakımdan halkın zulümlerini halletmek üzere tayin edilen kişiye mazlum başvuruyor, ona sığınıyor, şikayet ediyor, yardım istiyor, o da daima mazlumu oyalıyor, binbir dereden su getiriyor. Mazlum yorulduğu ve kovulduğu zaman, sen çıkarsan senin önünde derdini anlatmak maksadıyla bağırıyor. Öyle insafsızca dövülüyor ki, onun dövülmesi başkasına da ibret dersi olsun. Bu durumda sen bakıyor, dövülme işini durdurmuyor ve yapanları kınamıyorsun. Acaba bu durumda İslâm ve İslâm ehli nasıl kalabilir? Senden önce Emevîler vardı. Arapların yanına herhangi bir mazlum geldiğinde ona yapılan zulmü derhal hükümdarlarına iletirler ve onun hakkında derhal adaletli muameleler yürütülürdü. Adamın biri kalkıyor, memleketin en ücra köşesinden sultanlarının kapısına geliyor ve 'Ey müslümanlar' diye bağırıyordu. Onlar bu bağıran kişinin etrafına üşüşüyor, 'sana ne oldu, sana ne oldu?' diye soruyorlar ve onun olayını sultanlarının yanına götürüyor ve böylece kendisi hakkında adaletle hüküm veriliyordu.

Ey mü'minlerin emîri! Bir ara Çin memleketine misafir olarak gittim. Orada bir imparator vardı. Gidişlerimin birisinde imparatorun kulağının sağır olduğunu ve ağladığını haber aldım. İmparator bundan dolayı çok ağlıyordu. Vezirleri kendisine 'Gözlerin ağlamak görmesin, neden ağlıyorsun?' diye sordular. İmparator dedi ki: 'Ben başıma gelen musibetten dolayı ağlamıyorum. Benim ağlamam şunun içindir: Bundan böyle mazlum kapıya gelecektir. Kapıcılar tarafından içeriye sokulmayacaktır ve bağırdığı halde sesini işitmeyeceğim!' Sonra imparator şöyle dedi: 'Eğer kulağım sağır olmuşsa, gözümde kör değil ya! Dellâllar çağırılsın. Kırmızı elbiseyi zulme uğrayanlardan başka kimse giymesin'. Böylece imparator bir file biniyor. Sabah akşam bir mazlumu görüp hakkında adaletle hükmetmek için dolaşıyordu.

Ey mü'minlerin emîri! İşte bu imparator Allah'a ortak koşan bir müşriktir. Müşrikler hakkındaki şefkat ve merhametine bakınız ki, nefsinin cimriliğine galip gelmiştir. Oysa sen Allah'a iman eden, Hz. Peygamber'in amcası oğlu olan bir insansın. Buna rağmen müslümanlar hakkındaki şefkatin nefsine galebe etmemektedir.

Ancak sen malı üç şeyden birisi için derleyip topluyorsun. Eğer dersen 'Ben malı evladım için topluyorum', muhakkak ki, Allah Teâlâ küçük çocukta sana ibret dersi vermiştir. Küçük çocuk annesinin karnından düşer. Yeryüzünde onun hiçbir malı yoktur ve yeryüzünde mevcut olan malların tamamı cimri ellerde bulunmaktadır. Böyle olmasına rağmen Allah Teâlâ o çocuğa daimi bir şekilde lütufta bulunur, öyle bir raddeye gelir ki, halkın ondaki rağbeti büyür. (Unutma!) Verici sen değilsin! Aksine Allah Teâlâ dilediğine verir.

Eğer dersen ki, 'ben malı saltanatımı takviye etmek için topluyorum' senden önce gelmiş ve geçmiş sultanlarda Allah senin için ibret dersi göstermiştir. Dikkat edersen onların topladığı altın ve gümüşler onları zengin etmedi ve ölümden kurtaramadı. Onların hazırladığı ordular, silah ve cephaneler kendilerine hiçbir zarar vermedi ve mâni de olmadı.

Eğer dersen 'Ben malı senin saydığın gayelerden daha büyük bir gaye için topluyorum', Allah'a yemin ederim, senin şimdi içinde bulunduğun dereceden daha üstün bir derece vardır. Ona varmak ancak salih amelle mümkündür.

Ey mü'minlerin emiri! Acaba sana isyan eden raiyyene ölümden daha şidetli bir ceza verebilir misin?

- Hayır!

- Acaba üzerinde bulunduğun dünya mülküyle beraber Allah Teâlâ'nın sana vermiş olduğu mülk hakkında ne yapacaksın? Oysa Allah Teâlâ kendisine isyan edeni öldürmekle cezalandırmaz. Aksine kendisine isyan edeni elem verici azapta daimi bırakmak sûretiyle cezalandırır. Senin kalbinde yapılması akdedileni senden gören Allah'tır. Senin azalarının gizlediği niyetleri bilen O... Acaba hakîkî padişah, dünya mülkünü senin elinden aldığı zaman, seni hesaba çağırdığı an ne diyeceksin? Senin bugünkü durumun Onun nezdinde acaba hiçbir fayda verebilecek mi? Dört elle sarıldığın dünya mülkü sana bir fayda temin edecek mi?

Bu nasihatı dinleyen Mansur, kendini tutamadığından sesi yükselinceye kadar şiddetlice ağlamaya başladı. Sonra şöyle dedi: 'Keşke yaratılmasaydım ve birşey olmasaydım'.

Bu sözlerden sonra emîr'ul-mü'minîn şöyle sordu:

- Bana Allah tarafından verilen nimetlerle nasıl başa çıkayım? Oysa insanlar içinde hainlerden başkasını göremiyorum?

- Ey mü'minlerin emîri! İrşad edici büyük âlim ve önderlerin arkadaşlığına tutun!

- Onlar kimdir?

- Onlar âlimlerdir.

- Âlimler benden kaçtı. Ben onları nereden göreyim?

- Âlimlerin senden kaçışları, emrinin altındaki idarecilerden belli olan yoluna onları zorlayacağından korkmalarıdır. Fakat sen kapılarını ardına kadar aç! Perdeleri kaldır. Mazlumun hakkını zâlimden al. Zulümleri men et! Helâlinden servet edin. Hak ve adaletle taksimat yap! Bunu yaptığın takdirde senden kaçan âlimlerin geri dönüp emrine gireceklerine ve halkın hakkında sana yardımcı olacaklarına ben kefil olurum.

- Yarab! Şu kişinin dediklerini yapmaya beni muvaffak kıl!

Bu esnada müezzinler gelip halifeye selâm verdiler ve sabah namazının kameti yapıldı. Böylece halife çıkıp müslümanların önünde sabah namazını kıldı. Sonra nöbetçiye 'O kişiyi mutlaka bana getir! Eğer getirmezsen senin boynunu vuracağım' deyip adamı kaybettiğinden dolayı nöbetçiye şiddetle kızdı. Nöbetçi adamı aramaya çıktı. Ararken baktı ki, bir vâdiye sığınmış namaz kılıyor. Nöbetçi oturup adam namazını bitirinceye kadar bekledi. Sonra ona şöyle dedi:

- Sen Allah'tan korkmaz mısın?

- Korkuyorum!

- Sen Allah'ı tanımıyor musun?

- Evet Allah'ı tanıyorum!

- O halde kalk, benimle emîr'ul-mü'minîn'in huzuruna gel. Çünkü seni huzuruna götürmezsem beni öldüreceğine dair yemin etti.

- Emîr'ul-mü'minîn'in huzuruna gelmem mümkün değildir.

- Gelmediğin takdirde beni öldürecektir.

- Hayır!

- Nasıl hayır! Yemin etti!

- Sen okumayı biliyor musun?

- Hayır!

Bunun üzerine adam yanındaki çantadan, içinde birşeyler yazılı bir kağıt çıkardı ve nöbetçiye dedi ki:

- Bu kağıdı al ve cebine koy! Bu kağıtta *ferec* duası vardır.

- *Ferec* duası da neymiş?

- Bu duayı Allah Teâlâ ancak şehidlere verir.

- Allah senden razı olsun. Sen bana iyilik yaptın. Eğer bu duanın ne olduğu ve fazileti hakkında da bana birşey söylersen daha iyi olur.

- Kim sabah ve akşam bu duayı okursa onun günah yığınları yıkılır, sevinci devam eder. Hataları silinir ve duası da kabul olunur. Rızkı bollaşır. Emeline nail olur. Düşmanına galip gelir! Allah nezdinde sıddîklardan yazılır ve ancak şehid olarak ölür. İşte o dua şudur:

> Ey Allahım! Büyüklüğünde lütfedenler üzerine lütfettiğin, büyükler üzerine büyüklüğünle yüceldiğin, arşın üstündekini bildiğin gibi, yerin altındakini de bilirsin, göğüsteki vesveseleri de açıkta yapılanlar gibi bilirsin. Açık söz senin ilminde gizli söz gibidir. Herşey senin azametine karşı itaat eder ve her saltanat sahibi senin sultanlığına boyun eğer, dünya ve ahiretin tamamı senin kudret elindedir. Benim için içinde akşamladığım ve bulunduğum her üzüntüden kurtuluş ve çıkış ihsan eyle!
>
> Ey Allahım! Senin, günahlarımı affetmen, hatamdan vazgeçmen, çirkin amelimi örtmen, senden müstehak olmadığım ve hakkında kusurlu bulunduğum şeyleri istememe yol açtı. Senden emin olduğum halde çağırıyorum. Sana yakınlaşarak senden istiyorum. Muhakkak sen bana iyilik yapansın. Ben ise bildiğin gibi nefsime kötülük yapanımdır. Sen nimetlerinle bana kendini sevdirirsin. Ben ise günahlarımla sana kendimi düşman ederim. Fakat sana

olan güvenim, beni sana karşı cüretkârlığa itti. O halde, faziletin ve ihsanınla bana yönel! Kullarının tevbesini kabul eden ve onlara rahmet kapılarını açan ancak sensin!

Nöbetçi diyor ki: Ben bu duayı cebime koydum. Sonra mü'minlerin emirinden başka bir üzüntüm kalmadı. Huzuruna girdim, kendisini selamladım. Başını kaldırıp bana baktı ve tebessüm etti. Sonra dedi ki: '(Kör olasıca!) Sen sihir ilmini güzelce biliyor musun?'

- Ey mü'minlerin emiri! Allah'a yemin ederim, böyle birşey bilmiyorum.

Sonra o zat ile aramızda geçenleri halifeye naklettim. Bana dedi ki: 'Sana verilen kağıdı getir!' Kağıdı kendisine verdikten sonra ağlamaya başladı ve dedi ki: 'Sen kurtuldun!' Sonra o kağıdın çoğaltılmasını emretti ve bana da ikram olarak onbin dirhem vererek şöyle dedi: 'Onun kim olduğunu biliyor musun? 'Hayır, bilmiyorum' deyince onun *Hızır* olduğunu bana haber verdi.

Ebu İmran Cevnî'den şöyle rivayet ediliyor: Harun er-Reşid halife seçildiği zaman memleketin âlimleri onu ziyaret edip tebrikte bulundular. O hazineleri açıp onlara büyük ikram ve hediyeler verdi. Harun Reşid halife olmadan önce âlim ve zahidlerle otururdu. Âbidlik ve zahidlik yolunda zahmetlere katlanırdı. Aynı zamanda Süfyan es-Sevrî ile eski bir dost ve arkadaştı. Buna rağmen Süfyan onu terkedip ziyaretine gelmedi. Fakat Harun Reşid, Süfyan'ın ziyaretini iştiyakla bekliyordu ki, onunla başbaşa kalıp konuşsun. Fakat Süfyan onu ziyaret etmedi. Onun saltanatına ehemmiyet vermedi. Bu durum Harun'a pek ağır geldi. Bunun üzerine Süfyan es-Sevrî'ye şöyle bir mektup yazdı:

Rahman ve rahim olan Allah'ın ismiyle başlarım! Bu mektup Allah'ın kulu, mü'minlerin emiri Harun er-Reşid'den kardeşi Süfyan'a yazılmıştır.

Ey kardeşim! Biliyorsun ki, Allah Teâlâ mü'minleri kardeş yapmıştır. Bil ki ben hiç bozulmayacak bir şekilde seninle kardeşlik akdini bağlamış bulunuyorum. Senden sevgimi kesmeyeceğim. İçimde sana karşı en üstün sevgiyi beslemekteyim. Eğer Allah Teâlâ'nın benim boynuma takmış

olduğu bir hilafet gerdanlığı olmasaydı, ben yüzüstü sürünerek de olsa yine de senin ziyaretine gelecektim. Çünkü kalbimde senin mümtaz bir mevkiin vardır.

Ey Ebu Abdullah! Gerek benim, gerekse senin arkadaşlarından hiç kimse kalmadı ki, ziyaretime gelip de beni tebrik etmesin. Ben hazineleri açıp onlara büyük hediye ve ikramlarda bulundum. Kalbimin razı olabileceği miktarı onlara dağıttım. O dağıttığım miktarla gözüm aydınlandı. Ben seni bu hususta gecikmiş buluyorum. Sen bana gelmedin. Sana karşı olan şiddetli şevkimden dolayı bu mektubu yazıyorum.

Ey Ebu Abdullah! Mü'minin fazileti hakkında onu ziyaret etmek ve onunla bir araya gelmek hakkındaki fazileti biliyorsun. Bu bakımdan mektubum sana gelir gelmez durmaksızın gelmeni beklerim.

Harun er-Reşid mektubu yazdıktan sonra yanında oturanların yüzüne baktı. Gördü ki, hepsi Süfyan es-Sevrî'yi ve onun sert mizacını bilen kimselerdir. Bu bakımdan dedi ki: 'Kapıdan bana bir kişi çağırın!' Adı Ubbad Talikanî olan bir zat, huzura geldi. Harun er-Reşid kendisine dedi ki: 'Ya Ubbad! Benim bu mektubumu al! Kûfe'ye git. Benî Sevr kabilesini, sonra Süfyan es-Sevrî'yi sor. Onu gördüğün zaman mektubu kendisine ver. Sonra kulağın ve kalbinle onun bütün dediklerini dinle. En ince hareketlerine kadar takip et ki bana gelip haber veresin'.

Bunun üzerine Ubbad mektubu alıp Kufe'ye vardı. Benî Sevr kabilesini sordu, kendisine gösterildi. Sonra orada Süfyan es-Sevrî'yi sordu. Kendisine onun camide olduğu söylendi.

Ubbad diyor ki: Camiye doğru gittim. Süfyan es-Sevrî benim geldiğimi görünce ayağa kalktı ve şunları söyledi: 'Allah'ın rahmetinden kovulmuş şeytanın şerrinden, bilen ve işiten Allah'a sığınıyorum. Ey Allahım! Hayırla gelen hariç her gelenin şerrinden sana sığınıyorum'.

Ubbad der ki: Süfyan es-Sevrî'nin bu konuşması beni kalbimin ta derinliğinden vurdu ve delip çıktı. Süfyan benim caminin kapısında indiğimi görünce namaza başladı. Oysa namaz vakti değildi. Ben de atımı kapıya bağladım. Camiye girdim. Baktım ki, Süfyan es-Sevrî'nin arkadaşları oturmuş, başlarını önlerine eğmiş

duruyorlar. Sanki hepsi hırsızdı da sultan onların yanına gelmiş de kendilerine verilecek cezadan korkuyorlardı. Ben onlara selâm verdim. Hiçbiri başını kaldırıp bana bakmadı. Fakat parmaklarının uçlarıyla selâmımın karşılığını verdiler. Ben ayakta durdum, onlardan hiçbiri bana 'otur' demedi. Onların bu heybeti karşısında ben tirtir titremeye başladım. Gözlerimi onlara dikip baktım ve dedim ki: 'Şu namaz kılan zat herhalde Süfyan es-Sevrî'dir'. Böylece Harun er-Reşid'in mektubunu onun yanına attım. O, mektubu görünce tiksinerek geriye çekildi. Sanki mektup onun karşısına âniden çıkmış bir yılan idi. Sonra dönüp secde yaptı ve selâm verdi. Elini yenine çekti. Abasını eline sardı. Mektubu alıp eliyle çevirdi. Sonra arkasında oturan zata attı ve dedi ki: 'Biriniz bu mektubu okusun! Çünkü ben bir zâlimin elinin dokunduğu şeye dokunmaktan Allah'a sığınırım'.

Ubbad der ki: Oturanlardan biri mektubu alarak açtı. Sanki ağzını açmış kendisini ısıracak bir yılandan tiksinir gibi tiksiniyordu. Sonra iyice açıp mektubu okudu. Süfyan da hayret eden bir kimsenin tebessümüyle tebessüm ederek yüzünü çevirdi. Mektubun okunması bittikten sonra Süfyan şöyle dedi: 'Mektubu çeviriniz! Onun arkasına zâlime yazınız!' Kendisine denildi ki: 'Ey Ebu Abdullah! Bu adam halifedir. Temiz bir kağıtla kendisine mektup yazarsanız daha iyi olur!' Süfyan 'Hayır, hayır! Zâlime mektubunun arkasına yazınız. Eğer bu kağıdı helâlinden kazanmışsa, onun mükâfatını gelecekte görecektir. Eğer haramdan kazanmışsa, bu ateşte yakıt olacak ve onun canını yakacaktır. Zâlimin elinin dokunduğu birşey bizim yanımızda kalmasın ki, dinimizi ifsad etmesin'. Süfyan es-Sevrî'ye denildi ki: 'Ne yazalım?' Şöyle dedi:

> Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın ismiyle başlarım. Günahkâr kul Süfyan b. Said b. Münzir es-Sevrî'den, emellerine aldanan ve kendisinden imanın tadı ve zevki alınan kul Harun er-Reşid'e!
>
> Sana aramızdaki bağı kestiğimi bildirmek için mektup yazıyorum. Senin sevgini kesmiş bulunuyorum. Saltanatından nefret ediyorum. Çünkü sen mektubunda aleyhinde ikrar etmek sûretiyle beni şahid kılmış bulunuyorsun. Müslümanların hazinesine hücum edip hakkı olmayan kimselere vermişsin ve vermen gereken yerlere ver-

memişsin! Bir de yaptıklarınla yetinmiyorsun. Benden uzak olduğun halde bana yazıp nefsinin aleyhinde beni şahid tutuyorsun. Dikkatli ol! Ben ve senin mektubunun okunmasında hazır bulunan arkadaşlarım senin aleyhinde şahidiz. Yarın Allah'ın huzurunda aleyhindeki şahidliği yerine getireceğiz.

Ey Harun! Sen müslümanların hazinesine saldırdın. Onların rızası olmaksızın harcadın. Acaba kalpleri yeni yeni İslâmiyete ısınmış kimseler ve Allah Teâlâ'nın yeryüzündeki hazine malını toplayan memurlar, Allah yolunda cihad eden mücahid ve misafirler senin bu yaptığına razı mıdırlar? Acaba Kur'an hafızları, ilim ehli, dul ve yetimler senin bu yaptığına razı mıdırlar? Acaba halkından hiçbir grup bu yaptıklarından razı mıdır?

Ey Harun! Hazırlan ve sualin cevabını hazırla! Gelen belayı örtecek elbiseleri hazırlat ve bil ki, sen şaşmaz hakem ve adil Allah'ın huzurunda durdurulacaksın! Sen nefsinde felakete uğradın! Çünkü ilim ve zahidliğin tadı senden alındı. Kur'an'ın lezzeti ve hayırlı insanlarla oturmanın zevkinden mahrum oldun. Nefsine zâlim olmayı tercih ettin. Zâlimlerin önderi oldun.

Ey Harun! Saltanat tahtı üzerine oturdun. İpekliyi giydin. Kapının önüne perdeler gerdirdin. Perdelerle kendini âlemlerin rabbine benzetmiş oldun. Sonra zâlim askerlerini perdenin ötesinde oturttun. Halka zulmederler, adalet etmezler, içki içerler. Oysa içki içenleri cezalandırıp dövüyorlar. Zina ediyorlar, fakat zina edenleri cezalandırıyorlar! Kendileri hırsız oldukları halde hırsızların elini kesiyorlar. Acaba bu ahkam ve ceza halka tatbik edilmezden önce sana ve onlara tatbik edilmesi gerekmez mi?

Ey Harun! Yarın Allah tarafından bir tellal şöyle çağırırsa 'Zâlimler ve yardımcılarını haşrediniz! Zâlimler ve avaneleri nerededir?' o zaman senin halin ne olacaktır? İki elini boynuna kelepçe ve bukağılarla bağlayarak seni Allah'ın huzuruna getirirlerse, ellerini sadece dünyadaki adeletin ve insaflı hareketin açabilirdi deseler, o zaman hâlin ne olacaktır?

Ey Harun! Sanki ben seni gırtlağından tutulmuş zahmetlere sokulmuş bir vaziyette görüyorum. Hem de başkalarının kötülüklerini de kendi mizanında... O kötülükler seninkilere ekleniyor, belanın üzerine bela, zulmün üzerine zulüm katlanıyor. Benim bu tavsiyemi iyi ezberle! Sana yapmış olduğum bu nasihattan ibret al ve bil ki, ben sana nasihat etmiş bulunuyorum. Ben nasihatım için senden hiçbirşey esirgemedim.

Ey Harun! Halkın hakkında Allah'tan kork! Hz. Muhammed Mustafa'yı ümmeti hakkında gözet. Onlara halifelik vazifeni güzelce yap ve bil ki, eğer bu padişahlık senden önce gelmiş ve geçmişlere kalmış olsaydı, senin eline geçmezdi. Başkasından sana geldiği gibi senden de başkasına geçecektir. Dünyanın işi budur. Kendisine gönül verenleri teker teker eler. O gönül verenlerin bazısı ahirette kendisine fayda veren azıkla azıklanır, bazıları da hem dünyasını ve hem de ahiretini zarara sokar. Ben zannediyorum sen hem dünyada ve hem de ahirette zarar edenlerdensin! Sakın ve sakın bundan sonra bana herhangi bir mektup yazma. Çünkü ben sana artık cevap vermeyeceğim, vesselâm!

Ubbad diyor ki: Mektubu mühürlenmeden ve katlanmadan benim yanıma fırlatıldı. Mektubu aldım. Kûfe çarşısına çıktım. Süfyan es-Sevrî'nin va'zı benim kalbimi tamamen istila etmişti. Şöyle bağırdım:

- Ey Kûfeliler!

- Buyur, ne diyorsun?

- Allah'tan, Allah'a doğru kaçan bir kişiyi satın almak isteyen bir kimse var mı?

Bunun üzerine bana dinar ve dirhemlerle geldiler. Onlara dedim ki: 'Mala ihtiyacım yok! Benim ancak sert bir yün cübbeye, Basra'da yapılan katvaniye bir abaya itiyacım var'. Hemen bu bana getirildi. Ondan sonra mü'minlerin emîriyle beraber iken giydiğim elbiseleri sırtımdan çıkardım. Getirilen dervişlik kisvesine büründüm. Başladım bineğimin yularını çekmeye... Daha önce taşıdığım silah da bineğin sırtındaydı.

Böylece Harun er-Reşid'in kapısına yalın ayak, başı kabak bir vaziyette geldim. Beni bu durumda kapıda görenler alaya başladılar. Sonra bana izin verildi. Harun er-Reşid'in huzuruna girdim. Beni bu halde gören Halife yerinde bir oturup, bir kalktı. Başını ve yüzünü dövmeye başlayarak ahu figan eyledi ve dedi ki: 'Gönderilen elçi faydalandı, fakat gönderen mahrum oldu! Benim dünya ile ne işim vardı! Benim mülk ve saltanatla ne işim var! Bu çabukça elimden çıkıp gidecektir'.

Sonra ben mektubu bana verildiği gibi açık bir şekilde onun yanına attım. Harun bir taraftan mektubu okuyor, bir taraftan iki gözü iki çeşme ağlıyordu. Okuyor ve gayr-i ihtiyari bağırıyordu. Bu esnada Harun'un huzurunda oturanlardan biri 'Ey mü'minlerin emîri! Süfyan sana karşı cüretkârlık yapmış! Eğer gönderip kendisini getirir, demirlerle bağlayıp hapsedersen onu başkasına ibret yapmış olursun!' dedi.

Bunun üzerine Harun şöyle haykırdı: 'Ey dünyanın köleleri! Beni kendi hâlime bırakın! Aldanmış odur ki, size aldanıyor. Şaki odur ki, siz onu helake götürüyorsunuz. Süfyan tek başına bir ümmettir. Bu bakımdan onu kendi haliyle başbaşa bırakınız'. Sonra Süfyan'ın mektubu Harun'un yanında bulunuyor, her namaz vaktinde bir defa okuyordu. Ölünceye kadar böyle devam etti. Allah Teâlâ nefsi için düşünen, yarın yanına varacağı ameli hususunda Allah'tan korkan ve hesabını göze alan ve o amelden ötürü gerekli mükâfatı düşünen kulundan razı olsun! Tevfiki veren Allah'tır!

Mehran'ın oğlu Abdullah'tan şöyle rivayet ediliyor: Harun Reşid hacca giderken Kufe'ye uğradı. Orada birkaç gün durdu. Sonra tekrar yola devam edeceğini ilan etti. Bu münasebetle halk, yolların kenarlarına halifenin kâfilesini seyretmek için döküldüler. Dökülenlerin arasında deli Behlül[55] de vardı. Behlül yolun tam kenarına oturdu. Çocuklar ona çeşitli eziyetler ediyor, kendisiyle eğleniyorlardı. O esnada Harun Reşid'in hevdeci çıkageldi. Çocuklar da Behlül ile eğlenmeyi bıraktılar. Hep birlikte halifenin kervanını seyretmeye başladılar. Harun, Behlül'ün hizasına geldiği zaman, Behlül gür bir sesle: *Ey mü'minlerin emiri!* diye

---

55) Amr Sayrefi'nin oğludur. (Ayrıntılı bilgi için bkz. *İthaf'us-Saade*, VII/65)

bağırdı. Behlül'ün sesini işiten Harun kendi eliyle hevdecin üzerindeki örtüyü kaldırdı ve *buyur ya Behlül!* diye cevap verdi. Behlül devamla şöyle dedi:

- Ey mü'minlerin emîri! Nail'in oğlu Eymen, Amr kabilesinden Abdullah'ın oğlu Kuddame'den bize şu hadîsi rivayet etti: 'Hz. Peygamber'i Arafat dönüşü kızıl devenin sırtında gördüm. Önünde ne kimse dövülür, ne de kovulur ve ne de 'yol açınız, yol açınız' diye bağrılırdı'.

Ey mü'minlerin emîri! Bu seferinde tevazu göstermen, kibir ve azamet göstermekten daha hayırlıdır.

Harun Reşid göz yaşları yere dökülecek derecede ağladı. Sonra dedi ki:

- Ya Behlül! Allah senden razı olsun! Bize daha fazla nasihat eder misin?

- Ey mü'minlerin emîri! Evet daha fazla nasihat yapayım. Bir kişi ki, Allah Teâlâ ona servet ve güzellik vermiştir. O da verilen servetten infak ediyor ve güzelliğinde de afif davranıyorsa, o kimse Allah'ın divanında ebrarla beraber kaydedilir.

- Güzel söyledin ya Behlül!

Sonra ona büyük bir hediye takdim etti. Buna karşılık Behlül şöyle dedi:

- Ey mü'minlerin emîri! Şu hediyeyi nereden almışsan, götür esas sahibine ver. Benim ona ihtiyacım yoktur!

- Ey Behlül! Eğer borcun varsa söyle de ödeyelim!

- Ey mü'minlerin emiri! Kûfe'de çokça bulunan şu ilim ehli ittifakla derler ki; *Borcu borç ile eda etmek caiz değildir.*

- Ya Behlül! Sana yetecek ve seni çalışmaktan müstağni kılacak bir maaş bağlayalım sana!

Bu sözler karşısında Behlül başını kaldırıp göklere baktı ve şunları söyledi:

- Ey mü'minlerin emîri! Ben de sen de Allah Teâlâ'nın ailesinden birer ferdiz. Seni hatırlayıp sana vermesi ve beni unutması imkânsızdır

Bu söz karşısında söyleyecek söz bulamayan Harun Reşid, perdeyi hevdecin üzerine sarkıttı ve yoluna devam etti:

Ebu Abbas Haşimî der ki: Haris el-Muhasibî'nin huzuruna girip kendisine şunları sordum:

- Ya Ebu Abdullah! Sen hiç nefsini hesaba çektin mi?

- Bir defa çektim!

- Bugün yaptın mı?

- Ben halimi gizlerim. Muhakkak ki, Allah'ın Kitabı'ndan bir ayet okuyorum. Nefsime onu duyurmayı dahi istemiyorum. Eğer o ayetten bana bir sevinç gelmezse nefsimi o ayeti okuduğumdan haberdar etmem. Ben bir gece mihrabımda oturuyordum. Baktım ki, yüzü pırıl pırıl parlayan kokusu güzel bir delikanlı çıkageldi. Bana selâm verdi. Sonra yanıma oturdu. Kendisine sordum:

- Sen kimsin?

- Ben mihrablarında ibâdet eden âbid kulları ziyaret etmek maksadıyla seyahat eden bir kimseyim. Fakat ben senin herhangi bir ibâdetini görmüyorum. Sen ne ile meşgulsun? Amelin nedir?

- Benim işim başıma gelen musibetleri halktan gizlemek o musibetlerden ibret alınması gereken kaideleri toplamaktır.

Bu sözümü işittiği zaman şöyle bağırdı: 'Şark ve garp arasında bu sıfata sahip olan bir kimseyi şu ana kadar görmüş değilim'.

Ona biraz daha fazla birşeyler aktarmak maksadıyla şöyle devam ettim: 'Ey genç! Sen bilmez misin, kalp erbabı hallerini gizler, sırlarını ketmederler ve Allah Teâlâ'dan da sırlarının örtülmesini isterler. Hâl böyle iken sen onları nereden tanıyacaksın?' Bu sözü işittiği zaman dehşetli bir ses çıkardı ve düşüp bayıldı. Benim yanımda şuursuz bir vaziyette iki gün durdu. Sonra kendine geldi. Elbiselerini pisletmişti. Bunun üzerine anladım ki, aklı başından gitmiştir. Yanımda bulunan yeni bir elbiseyi kendisi için çıkardım ve dedim ki: 'Bu benim kefenimdir. Fakat seni kendi nefsime tercih ederek onu sana veriyorum. Bu bakımdan yıkan ve geçmiş namazlarını kaza et!' Bana 'O halde bana su getir!' dedi.

Suyu getirdikten sonra yıkandı ve namazını kıldı. Sonra verdiğim elbiseyi giydi ve dışarı çıktı. Kendisine 'nereye gidiyor-

sun?' diye sorunca dedi ki: 'Benimle beraber kalk da gel!' O yürüdü, ben de onu takip ettim. Bu takip Halife Me'mun'un huzuruna girinceye kadar devam etti. Halifeye selâm verdikten sonra şöyle haykırdı: 'Ey zâlim! Eğer sana *zâlim* demezsem ben zâlimin ta kendisi olurum. Şimdiye kadar sana *zâlim* diye hitap etmediğim için işlediğim kusurdan ötürü Allah'tan bağışlanmamı diliyorum. Sen Allah Teâlâ'nın senin himayene vermiş olduğu şeyler hakkında O'ndan korkmaz mısın?'

Bundan sonra uzun uzadıya gereken konuşmayı yaptı. Sonra Me'mun'un huzurundan çıkmak istedi. Ben de kapıda oturuyordum. Me'mun ona yüzünü çevirip sordu:

- Sen kimsin?

- Ben seyyahlardan bir kişiyim. Benden önce sıddîkların yaptıklarını düşündüm. Baktım ki, benim bunda bir nasibim yok. Sana nasihat etmeye yapıştım. Umarım ki bundan dolayı onlara katılmış olabileyim!

Me'mun gencin öldürülmesini emretti! Kapıda oturuyordum. Cesedi, vermiş olduğum kefene sarılı olarak dışarı çıkarıldı. Biri 'Bunun velisi kimdir? Cenazesine sahip olsun!' diye bağırıyordu. Ben gizlendim. Orada bekleyen yabancı bir kavim onun cenazesini aldılar. Onu defnetmeye götürdüler. Ben de onlarla beraberdim ve onun durumunu onlara bildirmedim. Bunun üzerine kabristanda bulunan bir mescidde genç için üzüldüğüm halde duruverdim. Gözlerime uyku dolunca baktım ki genç, kendilerinden daha güzellerini görmediğim bir grup cariye içerisinde duruyor ve bana şöyle diyordu:

- Ey Haris! Allah'a yemin ederim, sen hallerini gizleyen ve rabbine itaat eden kimselerdensin.

- Siz kimsiniz?

- Biz hâllerini gizleyen kimseleriz. Senin bu gence söylediklerin onu harekete geçirdi. Oysa söylediğin vasıflardan onun kalbinde hiçbir şey yoktu. Konuşman üzerine bu genç *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* yapmak üzere çıktı. İşte gördüğün gibi Allah onu bize arkadaş yaptı ve kulun kula yaptığı zulümden dolayı gazaba geldi.

İbrahim'in oğlu Ahmed Mukrî'den rivayet edilir. Ebu Hüseyin en-Nurî az konuşan ve kendisini ilgilendirmeyen konuları sormayan, muhtaç olmadığı şeyleri deşmeyen bir kimseydi. Herhangi bir münkeri gördüğü zaman canı pahasına olsa dahi onu kaldırmaya çalışırdı. Birgün *kömürcüler iskelesi* diye bilinen bir iskeleye abdest için gitti. Orada içinde otuz kap bulunan küplerin üzerine katran ile *lütuf* ibaresi yazılan bir küp gördü. Bu yazıyı okudu, fakat hoşuna gitmedi. Çünkü ticarette ve satın alınan malların içerisinde *lütuf* diye bir mal tanımıyordu. Kaptana 'Bu küplerde ne vardır?' diye sordu. Kaptan 'Sen ne yapacaksın? Yoluna devam etsene!' diye karşılık verince, daha fazla şüphelendi ve küplerin içerisindekileri öğrenmek merakına kapıldı. Kaptana dedi ki:

- Şu küplerde olanı bana haber vermeni istiyorum.

- Seni ne ilgilendirir... Sen geveze bir sûfîsin. Şu küplerde bulunan Halife Mu'tazıd'ın[56] şarabıdır. O şarapla meclisini donatmak istiyor.

- Demek bu şaraptır ha!

- Evet, şaraptır.

- Elindeki zıpkını bana vermeni istiyorum..

Kaptan pür hiddet hizmetçisine dedi ki:

- Ver bakalım zıpkını ne yapacak?..

Zıpkın Ebu Hüseyin'in eline geçtikten sonra gemiye çıktı, küpleri teker teker kırmaya başladı. En sonunda bir küpü bırakıncaya kadar hepsini kırdı. Kaptan durmadan imdat istiyordu. Köprüyü idare eden memur yetişinceye kadar olay devam etti. İskelenin yetkilisi İbn Bişr Eflah adlı bir zattı. Bu zat, en-Nurî'yi tutup halife Mu'tazıd'ın huzuruna gönderdi. Mu'tazıd, kılıcı konuşmasından önce olan biriydi. Halk, Mu'tazıd'ın Ebu Hüseyin en-Nurî'yi öldüreceğinden artık şüphe etmiyordu.

Ebu Hüseyin der ki: Halife'nin huzuruna götürüldüm. Demirden yapılmış bir tahtın üzerinde oturmaktaydı. Elinde evirip çevirdiği bir demir çubuk vardı. Beni görünce dedi ki:

---

56) el-Mu'tazıdbillah, Abbasî halifelerinin onaltıncısıdır. H. 245 senesinde halife seçilmiş, H. 280 senesinde 47 yaşında iken vefat etmiştir.

- Sen kimsin?

- Ben uyarıcı ve nasihatçı bir kimseyim

- Seni kim uyarıcılık vazifesine tayin etti?

- Seni halifeliğe tayin eden Allah beni de uyarıcı olarak vazifelendirmiştir.

Bu söz üzerine halife bir saat başını eğip düşündü. Sonra başını kaldırıp bana şöyle dedi:

- Seni böyle yapmaya teşvik eden nedir?

- Sana karşı şefkat ve muhabbetimdir. Çünkü ben elimi senden bir kötülüğü uzaklaştırmak için uzattığım zaman mâniler çıktı ve bunun üzerine böyle hareket ettim.

Bu sözü söyledikten sonra düşünceye daldı. Sonra başını kaldırıp şöyle sordu:

- O küpler arasında bu bir tanesi nasıl elinden kurtuldu?

- O küpü kırmayışımın bir sebebi vardır. Eğer emîr'ul-mü'minîn izin verirse, o küpü neden kırmadığımı arzedeyim.

Bu söz üzerine 'Haydi, söyle!' dedi. Bende söze başlayıp dedim ki:

- Ey mü'minlerin emîri! Ben küpleri Allah benden hesap sorar korkusuyla kırmaya başladığımda kalbimi Allah Teâlâ'nın azametini görmek ve onun sorgusundan korkmak kaplamıştı. Halktan korkmak tamamen kalbimden sökülmüştü. Ben bu durumla küpleri teker teker devirdim. En son küpe gelince, nefsim benim gibi bir insanın senin gibi bir halifeye karşı gösterdiği bu cesaretten dolayı gurura kapıldı ve ben hemen durdum. Eğer baştaki hâlimle bu son küpe varsaydım, değil bu, dünya dolusu küpler olsaydı çekinmeden kırardım.

Bu söz üzerine Halife Mu'tazıd 'Git! Biz senin elini serbest bıraktık. İstediğin münkeri kaldırabilirsin!' dedi. Ben de şöyle dedim:

- Ey mü'minlerin emiri! Münkerleri kaldırmak artık bana çirkin görünmektedir. Çünkü daha önce Allah namına münkeri kaldırıyordum. Şimdi ise bana verilen izinden ötürü kaldırmış olacağım.

- Senin ihtiyacın nedir?

- Ey mü'minlerin emîri! Benim Bağdad'dan sağ ve sâlim çıkıp gitmemi emrediniz.

Halife onun bu isteğini yerine getirdi. Böylece Basra'ya çıkıp gitti. Bağdad'ı terkedip Basra'ya gitmesinin sebebi şuydu: Bağdad'da kalması halinde, birinin gelip 'Benim şu ihtiyacımı halifeden iste' demesinden korkuyordu. Mu'tazıdbillah ölünceye kadar Nurî Basra'da kaldı. Sonra Bağdad'a döndü.

İşte buraya kadar söylediklerimiz *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i an'il-münker* hakkında âlimlerin âdet ve sîretleridir. Onlar saltanat erbabının satvetinden perva etmezlerdi. Fakat onlar Allah'ın faziletine güvenirler, O'nun korumasına inanırlardı. Onlara şehidliği rızık olarak vermesine de razı olmuşlardı. Âlimler niyetlerini Allah için halis kıldıkları zaman konuşmaları taştan daha katı olan kalplere tesir edip o kalpleri yumuşattı. O kalplerin katılığını giderdi. Şu zaman da ise tamahkârlık, âlimlerin dilini bağlamıştır ve böylece âlimler susmuşlardır. Eğer konuşurlarsa da hâlleri sözlerine yardım etmediğinden başarılı olamazlar. Eğer doğru söyleseler ve ilmin hakkını verseler muhakkak felaha kavuşurlar. Bu bakımdan halkın fesada gitmesi, idarecilerin fesada gitmesine bağlıdır. İdarecilerin fesada gitmesi ise âlimlerin fesada gitmesine bağlıdır. Âlimlerin fesadı ise, dünya ve post sevgisinin kalplerini istila etmesinden doğar. O kimse ki dünya sevgisi kendisine hâkim olmuştur, o en rezil ve düşük insanlara karşı bile uyarıcılık vazifesini yapmaktan aciz olur. Nerede kaldı padişah ve dünya büyüklerine karşı uyarıcılık vazifesini yapsın! Her halükârda yardım eden ve yardımı istenilen ancak Allah Teâlâ'dır.

Burada *Kitab'ul-Emr-i bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy-i an'il-Münker* (İyiliği Emretmek, Kötülükten Sakındırmak) bölümü Allah'ın yardımı ve güzel tevfiki ile sona ermiş bulunmaktadır.

Onuncu Kitab

KİTABU ÂDÂB'İL-MAİŞET ve AHLÂK'İN-NÜBÜVVET

(Geçim Âdâbı ve Nübüvvet ahlâkı)

1. Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'i (s.a) Kur'an ile Terbiye Etmesi

X. Kitabu Âdâb'il-Maişet ve Ahlâk'in-Nübüvvet

(Geçim Âdâbı ve Nübüvvet Ahlâkı)

Giriş

Hamd Allah'a mahsustur. O herşeyi yaratmış, yaratılışını ve terkibini güzel yapmıştır. O Allah ki, peygamberi Hz. Muhammed'i edeplendirmiş ve onu edeplendirmeyi en güzel şekilde yapmıştır. Onun vasıflarını ve ahlâkını tertemiz kıldıktan sonra onu seçilmiş kul ve dost edinmiştir. O Allah ki, herhangi bir kulunun tertemiz olmasını irade ettiği zaman, o kulunu Muhammed'e uymak hususunda başarılı kılmıştır. O Allah ki, mahrum etmek istediği herhangi bir kimseyi Hz. Muhammed'in (s.a) ahlâkıyla ahlâklanmaktan mahrum bırakmıştır. Allah Teâlâ peygamberlerin seyyidi, efendimiz Hz. Peygamber'e ve onun tertemiz âline ve ashabına salât ve selâm etsin!

Zahirin edepleri, bâtının edeplerinin ünvan ve belirtileridirler. Azaların hareketleri, iç âlemdeki tasavvurların meyveleridir. Ameller, ahlâkların neticesidir. Edepler, marifetlerin sızıntısıdır. Kalplerin sırları, fiillerin kaynaklarıdır. Sırların nûrlarıdır ki, zahirin üzerine doğar. Onu süsler ve pırıl pırıl parlatır. Zahirin çirkinliklerini ve nahoşluklarını güzellikle değiştirir. Kalbi korkmayan bir kimsenin azaları korkmaz. Göğsü ilahi nûrların penceresi olmayan bir kimsenin zahiri üzerine *nübüvvet* (peygamberlik) edeplerinin cemâli feyezan etmez. Ben bu kitabın 'İbadetler' bölümünü maişet âdâbını toplayan bir bahisle sonuçlandırmak azmindeydim ki, maişet âdâbını arayanlar, onu bu kitabın tümünden çıkarmak suretiyle zorluğa girmesinler. Sonra baktım ki, bu *Âdetler* bölümünün her kitabı edeplerin bir kısmını zikretmiştir. Onları yeniden tekrar etmenin bana ağır geleceğini düşündüm. Çünkü tekrarı istemek ağırdır. Nefisler tekrarları sevmeyecek şekilde yaratılmıştır.

Hz. Peygamber'in yaratıkların en şereflisi, rütbece en yücesi, kıymetçe en yükseği olduğuna herbiri teker teker şahidlik eden o

güzel ahlâklarının müşahedesiyle bütün edeplerle beraber imanın tecdid ve takviyesi kişide bulunsun diye, bu bölümde sadece Hz. Peygamber'in edeplerini ve isnad ile kendisinden rivayet edilen ahlâklarını zikretmek istedim. Bu bakımdan onların isnadlarını atmak suretiyle tümünü fasıl fasıl zikredeceğim. Bu ahlâkların bir tanesi bile Hz. Peygamber'in en şerefli, en yüce ve en kıymetli olduğuna delâlet eder. Bunların tümü buna nasıl delâlet etmesin!

Sonra onun ahlâkını anlatmaya, yaratılışını anlatmayı da ekleyeceğim. Sonra haberlerle doğruluğu sabit olan mu'cizelerinin zikrini ekleyeceğim ki ahlâkların en şereflisinden bahsedilmiş olsun ve nübüvvetini inkâr edenlerin kulaklarından sağırlık pasını söksün -Tevfikin velisi ve vericisi Allah'tır- ve bu zikredeceğimiz mu'cizeler hilkat ve ahlâk sayesinde ahlâkta, hâllerde ve diğer dinî esaslarda peygamberlerin efendisine uyulsun. Çünkü şaşkınların sığınağı ve zor durumda kalanların imdadına koşandır o...

Biz burada önce Allah'ın (c.c) Kur'an ile Hz. Peygamber'i terbiye etmesini beyan edelim. Sonra onun güzel ahlâkının tümünü açıklayalım. Sonra onun edep ve ahlâkının bir kısmını beyan edelim. Sonra konuşmasını ve gülmesini izah edelim. Sonra yemek hususundaki ahlâk ve âdâbını, ondan sonra giyim hususundaki ahlâk ve âdâbını, bundan sonra da kudreti olmakla beraber affetmesini, sonra hoşlanmadığı halde göz yummasını, ondan sonra sahavet ve cömertliğini, ondan sonra şecaat ve şiddetini, ondan sonra tevazûunu, ondan sonra sûret ve yaradılışını, ondan sonra da mu'cize ve peygamberliğinin delillerini beyan edelim. Allah ona salât ve selâm etsin!

Allah Teâlâ'nın Hz. Muhammed'i (s.a) Kur'ân İle Terbiye Etmesi

Hz. Peygamber (s.a) çokça yalvarır, çokça yakarır ve daima Allah'tan edeplerin en güzelleriyle, ahlâkların en yüceleriyle kendisini donatmasını ister ve duasında şöyle derdi:

اَللّٰهُمَّ حَسِّنْ خَلْقِى وَخُلُقِى.

Ey Allahım! Benim yaradılışımı ve ahlâkımı güzelleştir.[1]

اَللّٰهُمَّ جَنِّبْنِى مُنْكَرَاتِ الْاَخْلَاقِ.

Ey Allahım! Beni ahlâkların çirkinlerinden uzaklaştır ve koru.[2]

Allah Teâlâ da onun duasını, va'd-i ilahîsini yerine getirmek için kabul buyurmuştur.

Beni çağırınız ki size cevap vereyim.

(Mü'min/60)

Allah Teâlâ onun üzerine Kur'an'ını indirdi ve onu Kur'an ile edeplendirdi. Bu bakımdan onun ahlâkı *Kur'an*'dır.

Hişam'ın oğlu Said der ki: Aişe validemizin huzuruna girdim. Hz. Peygamber'in ahlâkını kendisinden sordum. Şöyle dedi:

- Sen Kur'an okumuyor musun?

- Evet, okuyorum.

- *Hz. Peygamber'in ahlâkı Kur'an'dı* .

Kur'an onu şu ayetlerin benzerleriyle edeplendirmiştir:

Sen bağışlama yolunu tut! İyiliği emret ve cahillerden yüzçevir.

(A'raf/199)

---

1) Ahmed

2) Tirmizî

Muhakkak ki Allah adaleti, ihsan etmeyi, yakınlara vermeyi emreder. Fuhşiyatı, münkeri ve zulmü yasaklar.

(Nahl/90)

Başına gelene sabret. Çünkü bunlar yapılması gereken işlerdendir.

(Lokman/17)

Kim de sabredip bağışlarsa, işte bu işlerin en hayırlısındandır.

(Şura/43)

Böyleyken yine onları bağışla ve aldırma! Çünkü Allah iyilik edenleri sever.

(Maide/43)

Bağışlasınlar, aldırmasınlar. Allah'ın sizi bağışlamasını sevmez misiniz?

(Nûr/22)

Sen kötülüğü en güzel olan hareketle önle! O vakit bakarsın ki seninle arasında bir düşmanlık bulunan kimse, yakın bir dost gibi olmuştur.

(Fussilet/34)

Onlar bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah da güzel davrananları sever.

(Âlu İmran/134)

Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının! Çünkü zannın bir kısmı günahtır. (Müslümanların ayıp ve kusurlarını) araştırmayın. Bir kısmınız bir kısmınızı (arkasından) çekiştirmesin. Hem sizden biriniz ölü kardeşinin etini yemek ister mi?

(Hucurat/12)

Hz. Peygamber'in Uhud savaşında başı yarılıp ön dişleri kırıldığı zaman, üzerine kan akmaktaydı. Bir taraftan kanını siliyor, diğer taraftan şöyle diyordu:

كَيْفَ يَفْلَحُ قَوْمٌ خَضَبُّوا وَجْهَ نَبِيِّهِمْ بِالدَّمِ وَهُوَ يَدْعُوهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ.

Acaba peygamberlerinin yüzünü kana boyayan bir kavim, nasıl felaha kavuşacaktır? Oysa o peygamber kendilerini rablerinin yoluna davet ediyor. Onun bütün yaptıkları bundan ibarettir.[3]

Böylece Allah Teâlâ şu ayeti, peygamberini bu sözünden dolayı edeplendirmek için inzal etmiştir:

Senin elinde (onları cezalandırmak ve affetmek hususunda) hiçbir şey yoktur!

(Âlu İmran/128)

Bu gibi ilahî te'dibler, Kur'an'da sayılamayacak kadar çoktur. Bu te'dib ve tehzibin ilk hedefi Hz. Peygamber'dir. Sonra nûr ondan bütün insanlık âlemine feyezan eder. Allah Teâlâ Kur'an ile peygamberini edeplendirmiş, o da Kur'an'ın edebini kabul etmiş ve onunla halkı edeplendirmiştir. Bu sırra binaen Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır:

بُعِثْتُ لأُتَمِّمَ مَكَارِمَ الأَخْلاقِ.

Ben mekârim-i ahlâkı (güzel ahlâkı) tamamlamak üzere gönderildim.[4]

Hz. Peygamber halkı güzel ahlâka, daha önce nefsin riyazâtı ve ahlâkın tehzibi bahsinde zikrettiğimiz hadîslerle tergib ve teşvik etmiştir. Bu bakımdan biz ikinci bir defa onları tekrar etmeyelim. Sonra Allah Teâlâ, dostu Muhammed Mustafa'nın ahlâkını kemâle vardırdığı zaman onu överek şöyle buyurmuştur:

---

3) Müslim

4) Ahmed, Hâkim, Beyhakî

Muhakkak sen pek büyük bir ahlâk üzeresin.

(Kalem/4)

Allah Teâlâ ortaktan münezzehtir. Şanı yücedir. Kullarına yapmış olduğu minneti tastamamdır. Sonra Allah Teâlâ'nın umumi lütfûna büyük faziletine dikkat et ki, nasıl veriyor ve verdiğini nasıl övüyor? Peygamberi güzel ahlâk ile süslendiren O... Sonra lutfundan vermiş olduğu ahlâkı peygambere izafe ederek şöyle buyurmuştur: 'Muhakkak sen ahlâkça çok yükseksin'. Sonra

Hz. Peygamber, halka belirtti ki, Allah Teâlâ güzel ahlâkı sever, kötü ahlâktan nefret eder.[5]

Hz. Ali (r.a) diyor ki: 'Müslüman bir kişiye şaşıyorum ki, müslüman kardeşi bir ihtiyaç için kendisine geldiğinde o ihtiyaç sahibine yardım etmek suretiyle kendini nasıl hayrın ehli olarak görmüyor? Farzı muhal yapacağı iyilikten sevap ummaz, yapmadığı takdirde herhangi bir azaptan korkmasa yine de güzel ahlâka acele etmesi kendisine daha uygun düşerdi. Çünkü böyle yapması, insanı kurtuluş yoluna iletir'.

Bunları söyledikten sonra Hz. Ali'ye adamın biri dedi ki : 'Sen bunun böyle olduğunu Hz. Peygamber'den dinledin mi?' Hz. Ali (r.a) şöyle dedi: Evet! Dinledim! Hatta bundan daha hayırlısını da dinledim. Hz. Peygamber'e Tayy kabilesinin esirleri getirildiği zaman, esirler arasından ayağa kalkan bir cariye şöyle dedi: 'Ya Muhammed! Ne olursun, beni serbest bırak! Arab kabilelerine gülünç olmayayım. Çünkü ben kavmimin efendisinin kızıyım. Benim babam himayesindeki insanları korur, esirleri bırakır, açları doyurur, yemek yedirir, selâmı yayar ve hiçbir ihtiyaç sahibini geri çevirmezdi. Ben Hatem et-Tâî'nin kızıyım'. Bu sözleri işiten Hz. Peygamber (s.a) şu karşılığı verdi:

يَا جَارِيَةُ هَذِهِ صِفَةُ الْمُؤْمِنِينَ حَقًّا لَوْ كَانَ اَبُوكِ مُسْلِمًا لَتَرَحَّمْنَا عَلَيْهِ خَلُّوا عَنْهَا فَاِنَّ اَبَاهَا كَانَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ وَاِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ مَكَارِمَ الْاَخْلَاقِ.

Ey cariye! Bu saydığın sıfatlar gerçekten mü'minin sıfatıdır. Eğer senin baban müslüman olsaydı biz ona rahmet okur-

5) Beyhakî

duk. Ey ashabım! Cariyeyi serbest bırakınız! Çünkü onun babası ahlâkın güzelini seviyormuş. Allah Teâlâ da ahlâkın güzelini sever.[6]

Bu esnada Niyar'ın oğlu Ebu Burde[7] ayağa kalktı ve dedi ki: 'Allah ahlâkın güzelini sever mi?' Hz. Pèygamber (s.a) şöyle cevap verdi:

وَالَّذِى نَفْسِى بِيَدِهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ اِلاَّ حَسَنُ الْاَخْلَاقِ.

Nefsimi kudret elinde tutan Allah'a yemin ederim, cennete ancak ahlâkı güzel olan kimseler girecektir.

Muaz b. Cebel Hz. Peygamber'den şu hadîsi rivayet eder:

اِنَّ اللّٰهَ حَفَّ الْاِسْلَامَ بِمَكَارِمِ الْاَخْلَاقِ وَمَحَاسِنِ الْاَعْمَالِ.

Muhakkak ki, Allah Teâlâ, İslâm dinini ahlâkın en güzelleriyle ve amellerin en iyileriyle kuşatmış bulunmaktadır.

Güzel davranış, iyilik yapmak, yumuşaklık göstermek, hayır ve hasenatta bulunmak, yemek yedirmek, selâmı yaymak, müslüman hastayı ziyaret etmek, -ister adil, isterse facir olsun- müslümanın cenazesini teşyi etmek, her komşusuna -ister müslüman, ister kâfir olsun- güzel muamele etmek, ihtiyar müslümana hürmet göstermek, yemeğe davet edildiğinde icabet etmek ve bundan dolayı duada bulunmak, müslümanı affetmek, insanların arasını bulmak, cömert olmak, şerefli olmak, müsamahalı olmak, önce selâm vermek, öfkeyi yutmak, halkı affetmek, İslâm'ın haram ettiği oyun ve bâtıllardan kaçınmak, (haram) teganniden, oyun aletlerinin tamamından kaçınmak ve her telli aleti çalmaktan sakınmak, her hileli işten, gıybet, yalan, cimrilik, başkasına zahmet vermek, hile yapmak, kandırmak, koğuculuk yapmak, müslümanların arasını bozmak, sıla-yı rahmi kesmek, kötü ahlâk, kibir, fahr, gurur, geve-

6) Hâkim-i Tirmizî, *Nevadir*

7) Asıl ismi Hani'dir. Belvi kabilesine mensuptur. Büyük sahabîlerdendir. Meşhur sahabî Berra b. Azib'in dayısıdır. (Bazı rivayetlere göre amcasıdır). Bedir'e, Uhud'a ve diğer savaşlara iştirak etmiştir. H. 41 senesinde vefat etmiştir.

zelik, büyüklenmek, müstehcen konuşmak, kindar olmak, haset etmek, fal bakmak, zulüm, tecavüzkârlık ve adaletsizlikten sakınmak, güzel ahlâktandır.

Enes der ki: Hz. Peygamber bizi her güzel nasihate davet etti ve her güzel şeyi bize emretti. Hiçbir ayıp veya hile veya çirkinlik bırakmadı ki, bizi ondan sakındırmasın ve onu bize yasaklamasın. Bütün bunların yerinde şu ayet-i celile yeter de artar:

> Muhakkak Allah, adaleti, ihsanı, yakın akrabalara iyilik etmeyi emreder. Fuhşiyattan, münkerden ve zulümden sakındırır.
>
> (Nahl/90)

Muaz der ki: Hz. Peygamber (s.a) bana tavsiyede bulunarak şöyle dedi:

يَا مُعَاذُ اُوصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللّٰهِ وَصِدْقِ الْحَدِيثِ وَالْوَفَاءِ بِالْعَهْدِ وَاَدَاءِ الْاَمَانَةِ وَتَرْكِ الْخِيَانَةِ وَحِفْظِ الْجَارِ وَرَحْمَةِ الْيَتِيمِ وَلِينِ الْكَلَامِ وَبَذْلِ السَّلَامِ وَحُسْنِ الْعَمَلِ وَقَصْرِ الْاَمَلِ وَلُزُومِ الْاِيمَانِ وَالتَّفَقُّهِ فِى الْقُرْاٰنِ وَحُبِّ الْاٰخِرَةِ وَالْجَزَعِ مِنَ الْحِسَابِ وَخَفْضِ الْجَنَاحِ وَاَنْهَاكَ اَنْ تَسُبَّ حَكِيمًا اَوْ تُكَذِّبَ صَادِقًا اَوْ تُطِيعَ اٰثِمًا اَوْ تَعْصِىَ اِمَامًا عَادِلاً اَوْ تُفْسِدَ اَرْضًا وَاُوصِيكَ بِاتِّقَاءِ اللّٰهِ عِنْدَ كُلِّ حَجَرٍ وَشَجَرٍ وَمَدَرٍ وَاَنْ تُحْدِثَ لِكُلِّ ذَنْبٍ تَوْبَةً اَلسِّرُّ بِالسِّرِّ وَالْعَلَانِيَةُ بِالْعَلَانِيَةِ.

> Ey Muaz! Sana Allah'tan sakınmayı, doğru söylemeyi, sözüne sahip olmayı, emaneti yerine getirmeyi, hıyaneti terketmeyi, komşuluk hakkını korumayı, yetime merhamet etmeyi, yumuşak konuşmayı, selâm vermeyi, güzel amel yapmayı, dünyada emeli kısaltmayı, imanın eteğine yapışmayı, Kur'an'da anlayışlı olmayı, ahireti sevmeyi, hesaptan kaçınmayı, kanatları germeyi tavsiye ediyorum. Herhangi bir hakîme sövmekten veya herhangi bir araziyi ifsad etmekten seni sakındırıyorum. Sana her taşın, her ağacın, her toprağın yanında Allah'tan sakınmayı tavsiye ediyorum. Her günah için bir tevbe etmeni tavsiye ediyorum. Gizli günahlara gizlice, açık günahlara da açıkça tevbe etmeni tavsiye ediyorum.[8]

---

8) Ebu Nuayın, Beyhakî

İşte böylece Allah Teâlâ kullarını terbiye etti ve onları ahlâkın güzeline ve edebin iyisine davet etti.

Hz. Peygamber'in Güzel Ahlâkına İlişkin Âlimlerin Derledikleri Bazı Rivayetler

Hz. Peygamber (s.a) insanların en hâlimi, en cesaretlisi, en âdili, en afifi idi. Mübarek eli cariyesi veya nikâhlısı veyahut mahremi olmayan herhangi bir kadının eline hiç değmemiştir.[9] Hz. Peygamber insanların en cömerdiydi.[10] Onun yanında hiçbir dinar ve hiçbir dirhem akşamlamazdı.[11] Eğer onun elinde fazla bir mal olsa ve verecek bir kimseyi bulamazsa ve gece de gelirse, onu muhtaç olan kimseye vermedikçe evine gelmezdi.[12]

Allah Teâlâ'nın vermiş olduğu nimetlerden ancak bir senelik nafakasını alırdı. Onu da elindeki malın en kolayı olan hurma ve arpadan alırdı. Diğerlerini Allah yoluna harcardı. Kendisinden herhangi birşey istenildiği zaman muhakkak verirdi.[13] Sonra senelik nafakasına döner, fakirleri nefsine tercih ederdi. Hatta eline yeni birşey geçmezse senesi dolmadan önce yeniden nafakaya muhtaç olurdu.[14] Ayakkabılarını diker, elbisesini yamardı. Hanımlarına yardım ederdi.[15] Onlarla beraber yemeklik et doğrardı.[16] Hayaca insanların en ilerisi idi. Mübarek gözünü hiç kimsenin yüzünde durdurmazdı.[17] Gerek hür, gerek kölelerin davetine icabet ederdi.[18] Bir yudum süt veya bir tavşanın budu olsa dahi hediyeyi kabul eder ve karşılık verirdi[19] ve hediyeyi yerdi.

---

9) Ebu Şeyh, Müslim, Buhârî, Tirmizî

10) Taberânî

11) Ebu Davud

12) Müslim, Buhârî

13) Tayâlisî, Dârimî

14) Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce

15) Ahmed

16) Ahmed

17) Buhârî, Müslim

18) Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim

19) Buhârî

Fakat sadaka malını yemezdi.[20] Bir cariyenin veya fakir bir kimsenin davetine icabet etmekten geri kalmazdı.[21] Allah için kızardı. Fakat nefsi için kızmazdı.[22] Hakkı infaz ederdi velev ki hakkı infaz etmek kendine veya ashabına zarar getirse dahi... Kendisine müşriklerden teklif edildiği zaman beraberindekilerin adedini çoğaltmak için bir tek insana muhtaç olduğu halde bu teklifi kabul etmemiş ve şöyle buyurmuştur:

اَنَا لاَاَنْتَصِرُ بِمُشْرِكٍ.

Ben hiçbir zaman Allah'a ortak koşan bir kimseden yardım istemem.[23]

Ashab-ı kiramdan biri (Abdullah b. Şahi el-Ensarî) yahudiler arasında öldürülmüş olarak bulundu. Buna rağmen yahudilere saldırmadı. Acı olan hakkı tatbik etmekten başka birşey yapmadı. Onun diyetini yüz deve olarak takdir etti. Oysa o anda sahabenin durumlarını takviye etmek için bir tek deveye dahi ihtiyaç vardı.[24] Hz. Peygamber bir ara açlıktan dolayı karnının üzerine taş bağladı. Neyi hazır bulursa onu yer, bulduğunu geri çevirmez, helâl olan bir yemekten sakınmazdı.[25] Eğer ekmeksiz bir hurmayı görürse yerdi. Bir et bulduğunda yerdi. Buğday veya arpa ekmeğini bulduğu zaman yerdi. Helva veya bal bulduğunda yerdi. Ekmeksiz süt bulduğu zaman onunla yetinirdi.

Eğer kavun veya yaş hurma bulursa yerdi. Yaslanarak yemezdi.[26] Masa üzerinde yemezdi, mendili ayaklarının altı idi.[27]Arka arkaya üç gün hiçbir zaman buğday ekmeğinden doya doya yemiş değildi. Bu durumu Allah'a kavuşuncaya kadar devam

---

20) Müslim, Buhârî
21) Nesâî, Hâkim
22) Tirmizî
23) Müslim
24) Müslim, Buhârî
25) Müslim, Buhârî
26) *Yemek Âdâbı* bölümünde geçmişti.
27) *Yemek Âdâbı* bölümünde geçmişti.

etmiştir. Bu durum, fakirliğinden veya cimriliğinden değildi.[28] Velime davetine icabet eder,[29] hastaları ziyaret eder ve cenazelerde bulunurdu.[30] Düşmanlarının arasında koruyucusu olmaksızın tek başına gezerdi.[31] Tevazu bakımından insanların en ilerisi idi. Kibirli olmaksızın, insanların en vekarlısıydı.[32] Uzatmaksızın insanların en beliği, güler yüzlülük yönünden insanların en güzeliydi.[33]

Dünya işlerinden onu korkutup ürkütecek hiçbir şey yoktu.[34] Bulduğunu giyerdi. Bazen Yemen'de imal edilen bir kürk giyerdi. Bazen 'Şemle' tabir edilen bir elbise, bazen yünden yapılmış bir cübbe giyerdi.[35] Mübahlardan neyi görürse onu giyerdi.[36] Sağ elinin ve (bazen de) sol elinin serçe parmağına gümüş yüzük takardı.[37]

Bindiği zaman bineğinin terkisine kölesini veya başka bir kimseyi alırdı.[38] Eline geçen bineğe binerdi. Bazen at'a, bazen deveye, bazen kızıl bir katıra, bazen merkebe binerdi. Bazen yaya, yalınayak, abasız, amamesiz ve kalensüvesiz yürürdü.[39] Medine'nin en uzak yerlerinde olsa dahi hastaları ziyaret ederdi. Güzel kokuları severdi.[40] Kötü kokulardan nefret ederdi.[41] Fakirlerle otururdu.[42] Miskinlerle yemek yerdi.[43] Ahlâkında fazilet ehli olan kimselere ikramda bulunur, şeref sahipleriyle yakınlık

---

28) İbn Mâce
29) Taberânî
30) Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim
31) Tirmizî, Hâkim
32) Ebu Hasan b. Dahhak.
33) Tirmizî
34) Ahmed
35) Buharî
36) Müslim, Buhârî
37) Müslim
38) Müslim, Buhârî
39) Müslim, Buhârî
40) Müslim, Buhârî
41) Nesâî
42) Ebu Dâvud
43) Buhârî

kurar, kendilerine ihsanda bulunurdu.[44] Akrabalarını ziyaret eder, fakat onlardan daha üstün olan kimseye onları tercih etmezdi.[45] Hiç kimseye cefa vermezdi.[46] Özür dileyenin özürünü kabul ederdi.[47] Şaka eder, fakat ancak hakîkati söylerdi.[48] Kahkahasız gülerdi.[49] Mübah oyunları görür ve yasaklamazdı.[50] Zevcesiyle yarışırdı.[51] Yanında sesler yükseldiği halde sabrederdi.[52] Sağman develeri ve koyunları vardı. Kendisi ve aile efradı onların sütlerinden geçinirlerdi.[53] Köleleri ve cariyeleri vardı. Yiyecek ve içecekte onları kendisinden ayırmazdı.[54] Hiçbir vakit, Allah'a yapılan ameli veya nefsinin salâhında gerekli bir şeyi yapmaksızın geçmezdi.[55] Arkadaşlarının bostanlarına giderdi.[56] Fakirliğinden ve kötürümlülüğünden dolayı hiçbir fakiri hakir görmezdi.[57] Hiçbir krala, krallığından dolayı itibar etmezdi. Fakiri ve padişahı eşit bir şekilde Allah'ın varlığına ve birliğine davet ederdi. Allah Teâlâ, kendisinde faziletli sîret ile tam siyaseti toplamıştı. Oysa kendisi annesinden doğduğu gibiydi; okur ve yazar değildi.

Cehalet içinde kıvranan bir memlekette fakirlik ve zaruret içerisinde ve koyun çobanlığında, çölde annesiz ve babasız bir öksüz olarak yetişmiş bulunuyordu.[58] Bütün bunlara rağmen Allah Teâlâ ona ahlâkların en güzellerini, övülen yolları, gelmiş ve geleceklerin haberlerini öğretti. Ahirette kurtuluş ve zafere vesile olan yolları gösterdi. Dünyada başkalarının gıbta etmesine vesile olan

---

44) Tirmizî
45) Hâkim
46) Ebu Dâvud, Tirmizî
47) Müslim, Buhârî
48) Ahmed
49) Müslim, Buhârî
50) Müslim, Buhârî
51) Ebu Davud, Nesâî
52) Buhârî
53) İbn Sa'd, *Tabakat*
54) İbn Sa'd, *Tabakat*
55) Tirmizî
56) *Yemek Âdâbı* bölümünde geçmişti.
57) Buhârî

ve kurtuluş yolu olan şeyleri öğretti. Vacib olanın gerekliliğini, gereksiz olanın da terkini öğretti. Allah bizi her işinde ona uymaya muvaffak kılsın! Amin ya rabbe'l-Âlemîn.

Hz. Peygamber'in Ahlâk ve Edebine İlişkin Başka Bir Bölüm

Ebu Buhterî'nin rivayet ettiklerinden bazıları şunlardır.

Hz. Peygamber (s.a) ehl-i imandan herhangi bir kimseye küfretmemiştir. Küfrettiği zaman, onun kefaretini vermiş ve yerine rahmet okumuştur.[59] Hiçbir kadına ve hiçbir hizmetçiye lanet okumamıştır.[60] Savaş esnasında olduğu halde kendisine 'Ne olur ya rasûlullah! Bu kâfirlere lânet okuyup helâk olmaları için dua et!' denildiğinde Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

إِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً وَلَمْ أُبْعَثْ لَعَّانًا.

Ben rahmet olarak gönderildim. Lânet okuyucusu olarak gönderilmiş değilim.[61]

Kendisinden, herhangi bir kimseye -ister müslüman, ister kâfir, ister umumi, ister hususi olsun- beddua etmesi istendiği zaman dua etmeye geçerdi.[62] Eliyle hiç kimseyi dövmemişti. Ancak Allah yolunda olursa başka.[63] Kendisine yapılan hiçbir kötülüğe karşı intikam almamıştır. Fakat Allah Teâlâ'nın hürmeti ihlâl edilirse başka.

İki şey arasında muhayyer kılındığı zaman -orada bir günah veya akrabalık bağının kesilmesi olmadıkça- muhakkak onların en kolayını seçerdi. Eğer bir günah sözkonusu olursa, Hz. Peygamber o işten insanların en uzağı bulunurdu. Ona gelen bir kimse, ister

58) Tirmizî
59) Müslim, Buhârî
60) Müslim, Buhârî
61) Müslim
62) Müslim, Buhârî
63) Müslim, Buhârî

köle, isterse cariye olsun, muhakkak kalkıp onunla gider, ihtiyacını yerine getirirdi.[64]

Enes (r.a) der ki: Muhammed'i hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim, (kendisine hizmet ettiğim on sene zarfında) hoşuna gitmeyen birşeyi yaptığımda bana 'neden bunu yaptın?' dememiştir. Zevceleri herhangi bir şeyden dolayı beni kınadıkları zaman onlara 'Onu kınamayınız! Onun yaptığı kitab ve kaderledir' (takdir-i ilâhî öyle yapılmasını istemiştir) derdi.[65]

Hz. Peygamber (s.a) hiçbir yatağı hor görmemiştir. Eğer kendisine yatak sererlerse, üzerine uzanırdı. Eğer kendisine yatak serilmezse yere uzanırdı.[66] Allah Teâlâ onu peygamber olarak göndermeden önce *Tevrat*'ın birinci satırında onu vasıflandırarak şöyle buyurmuştur:

> Muhammed Allah'ın Rasûlü'dür, benim seçkin kulumdur. Katı ve çirkin değildir. Çarşılarda gürültü yapan değildir. Kötülük yapanı affeder. Kötülüğe kötülükle karşılık vermez. Onun doğum yeri Mekke'dir. Hicret yeri Teybe'dir. Onun mülkü Şam memleketinde olacaktır. O ve onunla beraber bulunanlar bellerine izar bağlarlar. (Nitekim Arapların âdeti böyledir). O Kur'an ve ilme davet eder. Azalarını yıkamak suretiyle abdest alır.

İncil'de de o bu şekilde sıfatlandırılmıştır. Onun güzel ahlâkından biri de rastladığı bir kimseye önce selâm vermesidir.[67] Herhangi bir ihtiyaçtan dolayı kendisiyle konuşan kimseye karşı sabır gösterir, ta ki karşısındaki konuşmayı bırakıp gidinceye kadar.[68] Onun elini herhangi bir kimse tutarsa, o kişi elini bırakmadıkça Hz. Peygamber elini çekmezdi.[69] Ashabından herhangi bir kimseye rastladığı zaman, ondan önce onun elini tutar, iyice kavradıktan sonra, kabzasını tutuğu elin üzerine kapatırdı.[70]

---

64) Buhârî

65) Müslim, Buhârî

66) Tirmizî, (bir benzerini)

67) Tirmizî

68) Taberânî

69) Tirmizî, İbn Mâce

70) Ebu Dâvud

Her oturuş ve kalkışında Allah'ı anardı.[71] Namaz kılarken herhangi bir kimse yanına gelirse, muhakkak namazını hafifletir, selam verdikten sonra ona dönüp 'Senin bir ihtiyacın var mıdır?' diye sorardı. Onun ihtiyacını yerine getirdikten sonra yeniden namazına dönerdi.[72] Çok zaman dizleri üzerine çökerek oturur, ellerini de dizlerinin üzerine koyardı.[73] Oturduğu yer, ashabının oturduğu yerden farklı olmazdı. Çünkü kendisi meclisin altbaşında bile otururdu.[74] Meclisi daraltmamak için arkadaşlarının arasında ayaklarını uzattığı hiç görülmemiştir. Bulundukları yer geniş bir yer olursa o zaman başka. En çok kıbleye doğru otururdu.[75] Huzuruna giren bir kimseye ikramda bulunurdu. Hatta kendisiyle herhangi bir akrabalığı veya herhangi bir süt münasebeti bulunmayan bir kimseye dahi çoğu zaman abasını serip onu o abanın üzerine oturturdu.[76] Huzuruna giren bir kimseye altındaki minderi ikram ederdi. Eğer gelen o minderin üzerine oturmak istemezse, onu oturtuncaya kadar ısrar eder ve oturturdu.[77]

Onu seçip yanına gelen bir kimse, zannederdi ki, kendisi Hz. Peygamber'in nezdinde herkesten daha şereflidir. Hatta yanında oturan herkese yüzünün nûrundan nasibini verirdi. Hatta onun dinlemesi, konuşması, davranışlarının inceliği ve beraberinde oturana yüzünü çevirmesi ve onunla beraber olan meclisi, haya, tevazu ve emanet meclisi idi.[78] Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

> Allah'ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi.
>
> (Âlu İmran/159)

---

71) Tirmizî

72) Irakî aslını bulamadığını söylemektedir.

73) Tirmizî

74) Tirmizî

75) Dârekutnî

76) Hâkim

77) *Sohbet Âdâbı* bölümünde geçmişti.

78) Tirmizî

Ashab-ı kiramın gönüllerini almak ve kendilerine ikram etmek için künyeleri ile çağırırdı.[79] Künyesi olmayana künye takardı ve o kişi (artık hayatının sonuna kadar) Hz. Peygamber'in kendisine vermiş olduğu künye ile çağrılırdı.[80] Çocukları olan kadınlara da künye verirdi. Doğurmayan kadınlara da künyeler takardı.[81] Çocukların gönlünü almak için onlara da künye takardı.[82] İnsanların en son öfkeleneni ve en önce razı olanıydı.[83] İnsanlar için insanların en şefkatlisi, en hayırlısı ve en fazla fayda vereni idi.[84] Onun meclisinde sesler yükselmezdi.[85] Meclisinden kalktığı zaman şu duayı okurdu:

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ اَشْهَدُ اَنْ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اَنْتَ اَسْتَغْفِرُكَ وَاَتُوبُ اِلَيْكَ.

Ey Allahım! Sen ortaktan münezzehsin. Senin hamdine bürünerek şehadet ederim ki, senden başka hak ilah yoktur. Senden af talep ediyor ve bütün günahlarımdan sana dönüyor ve tevbe ediyorum.[86]

Sonra şöyle derdi: ‘Bu kelimeleri bana Cebrail öğretti’.

Konuşması ve Gülmesi

Hz. Peygamber (s.a) konuşma bakımından insanların en fasihi, söz bakımından en tatlısı idi. O şöyle buyurmuştur:

اَنَا اَفْصَحُ الْعَرَبِ.

Ben Arapların en fasihiyim.[87]

---

79) *Sohbet Âdâbı* bölümünde geçmişti.

80) Tirmizî

81) Hâkim

82) Müslim, Buhârî

83) Tirmizî

84) Ebu Dahdah

85) Tirmizî

86) Nesâî, Hâkim

87) Ebu Hasan b. Dahhak

Cennettekiler orada Hz. Peygamber'in diliyle konuşurlar.[88] Hz. Peygamber az konuşurdu. Konuştuğu zaman sözü gereksiz yere fazla uzatmazdı. Sözleri ipe geçirilmiş inci taneleri gibi intizamlıydı.[89] Âişe validemiz (r.a) der ki: 'Sizin kelimeleri arka arkaya bindirdiğiniz gibi, Hz. Peygamber konuşmasında kelimelerin birini diğerine bindirmezdi. Onun konuşması azdı. Siz ise konuşmayı uzattıkça uzatıyorsunuz'.[90] Ashab-ı kirâm derler ki: Hz. Peygamber herkesten daha veciz konuşur ve Cebrail (a.s) bunu ona Allah tarafından getirmişti. Fakat vecizlikle beraber istediği bütün mânâları konuşmasına sığdırırdı.[91] Kelimelerin mânâlarını derleyici konuşmalar yapardı.[92] Onun konuşmasında ne fazlalık, ne de eksiklik vardı. Konuşmasının biri diğerini takip ederdi. Konuşmasının arasında duraklamalar vardı. Bu sayede dinleyen konuşmayı ezberleyip, kavrardı.[93] Gür sesliydi. Ses bakımından insanların en güzeliydi.[94] Uzun zaman sükut eder, ancak ihtiyaç anında konuşurdu.[95] Münkeri söylemezdi. İster normal ânında, ister öfkeli ânında olsun, haktan başkasını söylemezdi.[96] İyiliğin haricinde konuşan bir kimseden yüz çevirirdi.[97] Kerih gördüğü meseleleri konuşmak mecburiyetinde kaldığı takdirde kinaye yoluyla konuşurdu.[98] Sustuğu zaman yanında oturanlar konuşmaya başlarlardı. Yanında konuşulurken mücadele yapılmazdı.[99] Ciddiyet ve nasihatla va'z ederdi.[100]

---

88) Taberânî
89) Hâkim
90) Taberânî
91) Müslim, Buhârî
92) Dârekutnî
93) Tirmizî
94) Tirmizî, Nesâî
95) Tirmizî
96) Ebû Dâvud
97) Tirmizî
98) Buhârî
99) Tirmizî
100) Müslim

لاَتَضْرِبُوا الْقُرْاٰنَ بَعْضَهُ بِبَعْضٍ فَاِنَّهُ اُنْزِلَ عَلَى وُجُوهٍ.

Kur'an'ın bazısını bazısına vurmayınız. Çünkü Kur'an birçok vecih üzere nazil olmuştur.[101]

Ashab-ı Kiram'ın yüzüne tebessüm etmek ve gülmek bakımından insanların en cömerdiydi. Onların konuşmalarını sanki yeni birşey dinliyormuş gibi ciddiyetle dinler, kendini onların arasına tam mânâsıyla karıştırırdı.[102] Çoğu zaman mübarek ön dişleri görününceye kadar gülümserdi.[103] Onun yanında Ashab-ı kiramın gülmesi, ona uymak için sadece tebessümdü. Bunu ona tazim için yaparlardı.[104]

Birgün, Hz. Peygamber'in huzuruna bir bedevî çıkageldi. O gün kendileri oldukça düşünceliydi. Ashab-ı kiram nahoş bir şeyin olacağını sezerek sakınıyorlardı. Gelen bedevî Hz. Peygamber'e bazı sorular sormak istedi. Bunun üzerine ashab-ı kiram ona dedi ki: 'Hz. Peygamber'in yüzü pek normal değil! Bu bakımdan kendisine sakın birşeyler sorma!' Bedevî dedi ki: 'Benim yakamı bırakın! Onu hak peygamber olarak gönderen Allah'a yemin ederim ki kendisini güldürmedikçe yakasını bırakmayacağım'. Bunu söyledikten sonra Hz. Peygamber'e şöyle sordu: 'İşittiğimize göre, halk açlıktan kırılırken Deccal kendilerine tirit takdim edecekmiş. Anam babam sana feda olsun, acaba onun tiridinden yemememi ve ölüp gitmemi mi bana tavsiye edersin veya doyuncaya kadar onun tiridinden yeyip ondan sonra Allah'a iman edip onu inkâr etmemi mi bana münasip görürsün?' Ashab-ı kiram der ki; bu soru karşısında Hz. Peygamber (s.a) mübarek dişleri görününceye kadar gülerek şöyle buyurdu: 'Hayır! Onun tiridinden yeme! Allah Teâlâ, ehl-i imanı zengin ettiği bir şeyle seni de zengin eder'.[105]

101) Taberânî

102) Tirmizî

103) Müslim, Buhârî

104) Tirmizî

105) Irakî bu hadisin *münker* olduğunu ve aslına rastlamadığını söylemektedir.

Ashab-ı kirâm dedi ki: Hz. Peygamber herkesten daha fazla tebessüm ederdi ve herkesten daha fazla uysaldı. Kendisine Kur'an inmediği veya kıyameti hatırlamadığı veya va'z ve nasihatten ibaret olan herhangi bir hutbe okumadığı takdirde böyleydi.[106] Sevindiği ve razı olduğu zaman, rıza yönünden insanların en güzeliydi. Eğer va'z ederse ciddiyetle va'z ederdi. Eğer öfkelenirse muhakkak ki, Allah için öfkelenirdi ve bu öfkenin önüne hiçbir şey geçemezdi. Bütün işlerinde de böyleydi.[107] Başına bir iş geldiği zaman durumunu Allah'a havale eder, kuvvet ve kudretinden teberri edip uzaklaşırdı. Allah Teâlâ'dan hidayetinin inmesini isteyerek şöyle dua ederdi:

اَللّٰهُمَّ اَرِنِى الْحَقَّ حَقًّا فَاَتَّبِعُهُ وَاَرِنِى الْمُنْكَرَ مُنْكَرًا وَارْزُقْنِى اِجْتِنَابَهُ وَاَعِذْنِى مِنْ اَنْ يَشْتَبِهَ عَلَىَّ
فَاَتَّبِعَ هَوَاىَ بِغَيْرِ هُدًى مِنْكَ وَاجْعَلْ هَوَاىَ تَبَعًا لِطَاعَتِكَ وَخُذْ رِضَا نَفْسِكَ مِنْ نَفْسِى فِى عَافِيَةٍ
وَاهْدِنِى لِمَا اخْتَلِفَ فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِاِذْنِكَ اِنَّكَ تَهْدِى مَنْ تَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

Ey Allahım! Bana hakkı hak olarak göster ki, ben ona tabi olayım! Bana münkeri münker olarak göster ve ondan sakınmamı da bana nasip et! Yarab! Şaşkınlığa düşmekten beni koru! Nefsimin hevasına uyup şaşkınlığa düşmekten, hidayetinle beni koru! Nefsimin hevasını taatine tâbi kıl! Afiyet içinde nefsimden kendi nefsinin rızasını al! Hakkında ihtilafa düştüğüm hakîkate beni hidayet et! Bu da senin izninle olsun! Çünkü sen istediğini dosdoğru yola hidayet edersin![108]

Hz. Peygamber'in (s.a) Yemekteki Edep ve Ahlâkı

Hz. Peygamber (s.a) bulduğunu yerdi.[109] Onun nezdinde yemeklerin en sevimlisi, 'defef' şeklinde yenilen yemekti. *Defef* ise,

106) Taberânî
107) Ebu Şeyh
108) el-Müstağfirî
109) Daha önce geçmişti.

birçok elin uzatıldığı yemek sofrası demektir.[110] Hz. Peygamber sofrası kurulduğu zaman şöyle derdi:

بِسْمِ اللّٰهِ اللّٰهُمَّ اجْعَلْهَا نِعْمَةً مَشْكُورَةً تَصِلُ بِهَا نِعْمَةَ الْجَنَّةِ.

Allah'ın ismiyle başlarım! Ey Allahım! Bu nimeti şükrü yapılmış ve cennet nimetinin verilmesine vesile yapacağın bir nimet kıl.[111]

Yemek için oturduğunda, çoğu zaman, dizlerinin üzerine otururdu. Namaz kılan bir kimsenin oturduğu gibi otururdu. Ancak şu farkla ki dizi diz, ayağı ayak üzerinde olurdu.

إِنَّمَا أَنَا عَبْدٌ اٰكُلُ كَمَا يَأْكُلُ الْعَبْدُ وَأَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ.

Ben sadece bir kulum! Kulun yediği gibi yer, kulun oturduğu gibi otururum.[112]

Hz. Peygamber (s.a) sıcak yemeği yemezdi.

إِنَّهُ غَيْرُ ذِى بَرَكَةٍ وَإِنَّ اللّٰهَ لَمْ يُطْعِمْنَا نَارًا فَأَبْرِدُوهُ.

Sıcak yemekte bereket yoktur. Allah Teâlâ bize ateşi yedirmemiştir. Bu bakımdan yemeği soğutunuz da yeyiniz.[113]

Kendi tarafına düşen kısmından yerdi.[114] Üç parmağı ile yerdi.[115] Çoğu zaman dördüncü parmağını da yardımcı yapardı.[116] Hiçbir zaman iki parmakla yemezdi.

---

110) Ebu Ya'la, Taberânî, İbn Adîy
111) Nesâî
112) Abdürrezzak, (Ebu Eyyub'dan)
113) Beyhakî
114) Ebu Şeyh
115) Müslim
116) el-Gılaniyât

إِنَّ ذٰلِكَ أَكْلَةُ الشَّيْطَانِ.

İki parmakla yemek, şeytanın yiyişidir.[117]

Hz. Osman (r.a) kendisine 'paluze' takdim etti. *Paluze*'den yediler ve Hz. Osman'a 'Ey Ebu Abdullah! Bu nedir?' diye paluzenin ne olduğunu sordu. O da şöyle cevap verdi: 'Anam-babam sana feda olsun! Biz yağ ile balı çanağa koyup ateşin üzerinde ısıtıyoruz. Sonra kaynatıyoruz. Kaynadıktan sonra buğdayın öğütülmüş özünü o bal ve yağın içerisinde kavuruyoruz. Sonra katılaşıncaya kadar karşıtırıyoruz. İşte gördüğün şekle giriyor'. Hz. Peygamber (s.a) bu söz üzerine şöyle buyurmuştur:

Muhakkak bu yemek güzeldir.[118]

Hz. Peygamber (s.a) elenmemiş arpa ekmeği yerdi.[119] Hz. Peygamber bazen salatalıkları yaş hurma ile bazen de tuzlayarak yerdi.[120] Hz. Peygamber'in nezdinde yaş meyvelerin en sevimlisi kavun (veya karpuz) ve üzümdü.[121] Kavunu bazen ekmek ve şekerle yerdi.[122] Çoğu zaman da yaş hurmalarla beraber yerdi. (Ve o sırada)[123] iki eliyle yardımlaşarak yerdi. [124] Birgün sağ eliyle yaş hurma yedi. Çekirdekleri sol elinde topladı. O esnada bir koyun geçti. Çekirdekleri koyuna gösterdi. Koyun onun sol elinden çekirdekleri yiyor kendisi de sağ eliyle yaş hurmaları yiyordu. Böylece yeyip bittikten sonra koyun çekirdekleri bitirip gitti. Çoğu zaman üzüm salkımını ağzına götürür, ağzıyla taneleri koparak yerdi. Ağzına götürdüğü salkımın taneleri sakalının üzerinde ipe dizilmiş inci taneleri gibi görünürdü.[125] Yemeğinin çoğu su ile

117) Dârekutnî

118) Beyhakî

119) Buhârî

120) Müslim, Buhârî

121) Ebu Şeyh

122) Ebu Nuaym

123) Tirmizî, Nesâî

124) Ahmed

125) İbn Adîy

hurmaydı.[126] Hurma ile sütü bir arada yer ve onlara 'en güzel iki yemek' diye isim verirdi.[127] Yemeklerin en sevimlisi, onun nezdinde et yemeğiydi.[128] Et yemeği hususunda şöyle demiştir:

هُوَ يَزِيدُ فِى السَّمْعِ وَهُوَ سَيِّدُ الطَّعَامِ فِى الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ وَلَوْ سَاَلْتُ رَبِّى اَنْ يُطْعِمَنِيهِ كُلَّ يَوْمٍ لَفَعَلَ.

Bu yemek duyma hassasını geliştirir. Dünya ve ahirette yemeklerin efendisi bu yemektir. Eğer ben rabbimden hergün bana bu yemeği yedirmesini niyaz etseydim, rabbim bana muhakkak yedirirdi.

Hz. Peygamber tiridi et ve kabak ile birlikte yerdi.[129] Kabağı severdi.

اِنَّهَا شَجَرَةُ اَخِى يُونُسَ عَلَيْهِ السَّلاَمُ.

Bu benim Yunus kardeşimin bitkisidir.[130]

Hz. Âişe'nin rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber kendisine şöyle demiştir:

يَا عَائِشَةُ اِذَا طَبَخْتُمْ قِدْرًا فَاَكْثِرُوا فِيهَا مِنَ الدُّبَاءِ فَاِنَّهُ يَشُدُّ قَلْبَ الْحَزِينِ.

Ey Âişe! Bir çömlekte yemek pişirdiğiniz zaman o çömleğe kabağı çokça koyunuz. Çünkü kabak üzülenin kalbini takviye eder.[131]

Hz. Peygamber (s.a) kendisi için avlanan kuşun etini yerdi. Fakat bizzat avlanmazdı. Ama kendisi için avlanan etin kendisine

126) Buhârî
127) Ahmed
128) Ebu Şeyh
129) Müslim
130) Nesâî, İbn Mâce
131) Tirmizî

getirilmesini sever ve yerdi.[132] Hz. Peygamber et yediği zaman başını etin üzerine eğmezdi. Eti ağzına kaldırır, sonra ön dişleriyle parçalar yerdi.[133] Kesilen koyunun budunu ve gerdanını severdi. Çömlekte pişirilen yemeklerden kabak yemeğini, katıklardan da sirkeyi severdi. Hurmadan da *Ucve* denilen Medine hurmasını severdi.[134] *Ucve* hurması için bereket duası etmiştir:

Bu hurma cennettendir. Zehir ve sihir için şifadır.[135]

Sebzelerden 'Hindiba', 'Bazaruç' (karanfilli reyhan) ve baklayı severdi. Sidik mahalline yakın olduklarından dolayı böbrekleri sevmezdi.[136] Kesilen koyunun yedi azasını yemezdi.

1. Tenasül uzvunu
2. Yumurtalıklarını
3. Mesanesini
4. Öd kesesini
5. Bezlerini
6. Dişi hayvanların fercini
7. Kanı

Bu parçaların yenmesi -kan hariç- helâl olduğu halde Hz. Peygamber bunları yemeyi kerih görürdü.[137]

Hz. Peygamber (s.a) sarımsak, soğan yemeyi kerih görürdü.[138] Hiçbir yemeği kötülemezdi. Ancak hoşuna gideni yer, gitmeyeni terkederdi. Eğer midesi bir yemeği almazsa, o yemeği başkasına kötülemezdi.[139]

---

132) Ebu Davud
133) Müslim, Buhârî
134) Müslim, Buhârî
135) Ebu Nuaym
136) Ebu Nuaym
137) İbn Adiy
138) Mâlik, *Muvatta*
139) Müslim, Buhârî

Hz. Peygamber *Dub* (keler) denilen hayvanın etini ve dalağı yemekten tiksinirdi, fakat onları haram kılmıyordu.[140] Hz. Peygamber (s.a) parmaklarıyla yemek tabağını siler ve parmaklarını yalayarak şöyle derdi: 'Yemeğin sonu daha bereketlidir'.[141] Hz. Peygamber (s.a) yemeğe bulaşmış parmaklarını kızarıncaya kadar yalardı.[142] Parmaklarını teker teker yalamadan önce elini mendil ile silmezdi.

Bereketin, yemeğin hangi kısmında olduğu bilinmemektedir.[143]

Yemekten doyduğu zaman şöyle derdi:

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ اَللّٰهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ اَطْعَمْتَ فَاَشْبَعْتَ وَسَقَيْتَ فَاَرْوَيْتَ لَكَ الْحَمْدُ غَيْرَ مَكْفُورٍ وَلاَ مُوَدَّعٍ وَلاَ مُسْتَغْنًى عَنْهُ.

Hamd Allah'a mahsustur. Ey Allahım! Senin içindir hamd. Yedirdin ve doyurdun. İçirdin hem de doya doya içirdin. Ancak senin içindir hamd... Nimetini inkâr etmediğimiz, şükrünü terketmediğimiz ve nimetinden müstağni olmadığımız halde, bu ikrar ve itiraflarda bulunuyoruz.[144]

Hz. Peygamber (s.a) özel olarak et ve yemek yediği zaman iki elini güzelce yıkar, sonra kalan su ile yüzünü meshederdi.[145] Hz. Peygamber suyu üç nefeste içerdi ve her nefesin başında bir besmele çekmek üzere üç defa besmele çekmiş olurdu ve her içişin sonunda 'elhamdulillah' demek suretiyle üç defa hamdederdi. Suyu eme eme ve tada tada içerdi. Hortumla boşaltırcasına gırtlağına boşaltmazdı.[146]

Hz. Peygamber (s.a) içtiği sudan arta kalanı sağında bulunan kimseye verirdi.[147] Eğer sol tarafında rütbece daha büyük bir insan bulunursa, sağ tarafında bulunana 'Sünnet sana vermektir. Eğer

140) Müslim, Buhârî

141) Beyhakî

142) Müslim

143) Müslim

144) Taberânî

145) Ebu Yâ'lâ

146) Beğavî, Taberânî

147) Müslim, Buhârî

istersen sağımda bulunanları sana tercih edeyim' derdi.[148] Hz. Peygamber (s.a) bazen sonuna kadar bir nefeste suyu içerdi.[149] Gerek yemek kabına, gerekse su kabına nefesini alıp vermezdi. Ağzını kaptan çekerek nefesini verirdi.[150] İçinde bal ile süt bulunan bir kap kendisine getirildi. İçmekten kaçınarak şöyle dedi: 'Bir içişte içilen iki madde, bir kapda iki katık (olur mu?)'[151] Bunu söyledikten sonra şöyle buyurmuştur:

لاَأُحَرِّمُهُ وَلٰكِنِّى اَكْرَهُ الْفَخْرَ وَالْحِسَابَ بِفُضُولِ الدُّنْيَا غَدًا وَاُحِبُّ التَّوَاضُعَ فَاِنَّ مَنْ تَوَاضَعَ لِلّٰهِ رَفَعَهُ اللّٰهُ.

> Ben bunu haram kılmıyorum. Fakat ben kibirlenmekten ve dünyanın fuzuliliğinden ötürü yarın hesaba çekilmekten korkuyorum. Ben tevazuyu seviyorum. Çünkü Allah için tevazu eden bir kimseyi Allah yüceltir.[152]

Hz. Peygamber (s.a) evinde, azad edilmiş köleden daha utangaçtı. Aile efradından yemek istemezdi. Onlara 'Benim canım filan yemeği istiyor' diye telkinde bulunmazdı. Eğer yedirirlerse yerdi. Kendisine ne verirlerse, kabul ederdi. Hz. Peygamber'e hangi sudan içirseler içerdi.[153] Çoğu zaman bizzat kalkar, yiyecek ve içeceğini hazırlardı.[154]

Giyim Hususundaki Edep ve Ahlâkı

Hz. Peygamber (s.a) hangi elbiseyi bulursa giyerdi. İster *izar* (baştan ayağa kadar bedeni kaplayan bir elbise) ister *rida* (kaftan) ister *kamis* (iç gömlek) veya *cübbe* olsun veya başkası olsun.[155] Elbiseler içerisinde Hz. Peygamber'in hoşuna en fazla giden yeşil elbiseydi. En fazla giydiği elbise de beyaz elbisedir.

---

148) Müslim, Buhârî
149) Ebu Şeyh
150) Hâkim
151) Bezzar
152) Bezzar
153) Müslim, Buhârî
154) Ebu Dâvud
155) Müslim, Buhârî

اَلْبِسُوهَا اَحْيَاكُمْ وَكَفِّنُوا فِيهَا مَوْتَاكُمْ.

Beyaz elbiseyi dirilerinize giydiriniz ve ölülerinize de kefen yapınız.[156]

Hz. Peygamber (s.a), gerek savaş için gerekse savaş dışında ortası pamuk veya yünle doldurulmuş kaftan giyerdi.[157] Hz. Peygamber'in altın renkli atlastan bir kaftanı vardı. Onu giyer, beyazla karışan yeşilliğini severdi veya beyaz renginin üzerine gelen kaftanın yeşil rengini severdi.[158] Hz. Peygamber'in bütün elbiseleri topuklarından yukarıdaydı. İzarı bunun üzerinde olup bacak kısmının ortasına kadar varırdı.[159] Hz. Peygamber'in iç gömleği düğmelerle bağlı bulunuyordu. Bazen namazda ve başka yerlerde bu düğmeleri açardı.[160] Hz. Peygamber'in zaferanla boyanmış çarşafa benzer ve baştan ayağa kadar vücudunu kapatan bir elbisesi vardı. Çoğu zaman sadece onu giyip halkın önünde namaz kılardı.[161] Bazen de sadece çulumsu bir şal giyerdi.[162] Keçeden mâmul bir elbisesi vardı. Onu giyerdi ve şöyle derdi:

اِنَّمَا اَنَا عَبْدٌ اَلْبَسُ كَمَا يَلْبَسُ الْعَبْدُ.

Ben ancak bir kulum. Kulun giydiği gibi giyerim.[163]

Sadece cuma gününe mahsus iki elbisesi vardı. Bunlar diğer günlerde giydiği elbiselerden başkaydı.[164] Bazen de sadece bir izar giyerdi. Onun iki tarafını omuzlarının arasına bağlardı.[165] Bazen de cenaze namazlarında bir tek izar ile halkın önünde namaz

156) İbn Mâce, Hâkim
157) Buhârî, Müslim
158) Ahmed
159) Ebu Fadl Muhammed b. Tâhir
160) Ebu Dâvud, İbn Mâce, Tirmizî
161) Ebu Dâvud, Tirmizî
162) İbn Mâce, İbn Huzeyme
163) Müslim, Buhârî
164) Taberânî
165) Müslim, Buhârî

kılardı. Bazen evinde bir tek izara bürünerek namaz kılardı.[166] Bu tek izarın iki tarafını ters yönlerden getirip bağlardı ve bu izar aynı zamanda zevceleriyle cinsî ilişki kurduğu zaman sütresi olurdu.

Bazen de geceleyin o izarla namaz kılardı. Namaz kıldığı izarın bir kısmını bedenine sarar, diğer kısmını odada bulunan hanımının üzerine atardı ve bu şekilde namaza devam ederdi. Hz. Peygamber'in siyah bir abası vardı, onu (fakir birisine) hibe etti. Hanımı Ümmü Seleme şöyle sordu: 'Ey Allah'ın Râsûlü! Anam babam sana feda olsun! O siyah abâ ne oldu?' Hz. Peygamber 'Onu başkasına giydirdim' diye cevap verdi. Ümmü Seleme der ki: 'Senin beyazlığının, onun siyahlığına katılıp vermiş olduğu güzelliği hiç bir yerde görmüş değilim'.[167]

Enes şöyle anlatır: Çoğu zaman Hz. Peygamber'i, sırtına geçirmiş ve iki tarafına bağlanmış bir şal içerisinde önümüzde öğle namazını kıldırırken görürdüm.[168] Hz. Peygamber, yüzük kullanırdı. Çoğu zaman (saadet hücrelerinden) yüzüğüne bir ip bağlı olduğu halde çıkardı.[169] Parmağındaki yüzük ile yazdırmış olduğu mektupları mühürlerdi.

اَلْخَاتَمُ عَلَى الْكِتَابِ خَيْرٌ مِنَ التُّهْمَةِ.

Mektup üzerinde mührün bulunması, itham edilmekten daha hayırlıdır.[170]

Hz. Peygamber sarığın altında külâh giydiği gibi, bazen de sarıksız külâh giyerdi.[171] Bazen de külahını başından çıkarır, önünde sütre yapar, öylece namaza kalkardı. Bazen de başında sarığı olmadığı takdirde başına ve alnına mendilimsi bir şey

---

166) Irakî'ye göre aslı yoktur.
167) Müslim, (Hz. Âişe'den benzerini)
168) Bezzar ve Ebu Ya'lâ
169) Müslim, Buhârî
170) İbn Adîy
171) Müslim, Buhârî, (Enes'ten)

bağlardı.[172] Hz. Peygamber'in bir amâmesi vardı. Ona *Sehab* adını veriyordu. Amâmesini daha sonra Hz. Ali'ye (r.a) hibe etti. Bazen Hz. Ali o amâmeyi bağlar, evinden öylece çıkardı. Hz. Ali'nin bu amâme ile geldiğini gören Hz. Peygamber şöyle demiştir:

أَتَاكُمْ عَلِىٌّ فِى السَّحَابِ.

Ali, *sehab*'ın içinde size geliyor.[173]

Hz. Peygamber elbisesini giyerken önce sağ tarfından giyerdi.[174]

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِى كَسَانِى مَا اُوَارِى بِهِ عَوْرَتِى وَاَتَجَمَّلُ بِهِ فِى النَّاسِ.

Hamd, avretimi örttüğüm ve insanlar arasında süs olarak kullandığım bir elbiseyi bana giydiren Allah'a mahsustur.[175]

Elbisesini çıkardığı zaman sol tarafından başlardı.[176] Yeni elbise giydiği zaman eski elbisesini bir miskine sadaka verirdi.[177]

مَامِنْ مُسْلِمٍ يَكْسُو مُسْلِمًا مِنْ سَمَلِ ثِيَابِهِ لاَيَكْسُوهُ اِلاَّ لِلّٰهِ اِلاَّ كَانَ فِى ضَمَانِ اللّٰهِ وَحِرْزِهِ وَخَيْرِهِ مَا وَارَاهُ حَيًّا وَمَيِّتًا.

Herhangi bir müslüman eski elbisesini fakir bir müslümana giydirirse Allah'ın hıfzında, himayesinde ve hayrında olur. Bu korunması, o fakir tarafından vermiş olduğu elbise -ister diri olarak kullanılsın, ister ölü- kullanıldığı müddetçe devam eder.

Hz. Peygamber'in, yüzü tabaklanmış deriden, içi hurma lifinden doldurulmuş bir yatağı vardı. O yatağın uzunluğu iki zirâ idi

172) Buhârî
173) İbn Adîy, Ebu Şeyh, Ebu Nuaym
174) Tirmizî
175) Tirmizî, İbn Mâce, Hâkim
176) Ebu Şeyh, (İbn Ömer'den)
177) Hâkim, Beyhakî

veya buna yakın idi. Eni ise bir zirâ ve bir karıştı veya buna yakın idi.[178] Hz. Peygamber'in altına serilen bir abâsı vardı. Bu abâ Hz. Peygamber'in gittiği yere götürülür, iki kat yapılarak Hz. Peygamber'in altına serilirdi.[179] Hz. Peygamber hasır üzerinde yatardı. Hasır ile teni arasında başka birşey bulunmazdı.[180]

Hayvanlarına, silâh ve ev eşyalarına isim vermek, Hz. Peygamber'in ahlâkındandı. Bayrağının ismi *el-İkab* idi. Savaşlarda kullandığı kılıcının ismi *Zülfikar*'dı.[181] Hz. Peygamber'in bir kılıcı vardı. Ona *el-Mıhzem* derdi. Başka bir kılıcı vardı. Ona da *er-Resub* denirdi. Diğer biri vardı, ona da *el-Kabib* denirdi. Hz. Peygamber'in kılıcının kabzası gümüş ile süslenmişti. Hz. Peygamber tabaklanmış deriden yapılmış bir kemer bağlardı. O kemerde gümüşten üç halka bulunmaktaydı.[182] Hz. Peygamber'in okuna *el-Ketum* deniyordu. Okdanlığına *el-Kafur* denirdi.[183]

Hz. Peygamber'in devesinin ismi *el-Kusva* idi ve bu deveye, bazen *el-Abda* deniyordu.[184] Hz. Peygamber'in katırının ismi *Düldül* idi. Merkebinin ismi *Ya'fur*'du. Sütünü içtiği koyunun ismi *Ayne* idi. Hz. Peygamber'in çamurdan yapılmış bir ibriği vardı. Onunla abdest alıyordu ve onunla su içerdi. Ashab-ı kirâm daha erginleşmemiş yavrularını -ki bu yavrular serbestçe Hz. Peygamber'in huzur-u saâdetine ve hâne-i saâdetine girip çıkıyorlardı- o ibrikten su içmek için gönderiyorlardı. Çocuklar ibrikte su buldukları takdirde içer, yüzlerine sürer ve bedenlerini o su ile meshederlerdi. Böyle yapmakla Hz. Peygamber'in bereketini ararlardı.[185]

---

178) Müslim, Buhârî

179) İbn Sa'd, *Tabâkat*

180) Müslim, Buhârî

181) Taberânî, (İbn Abbas'tan)

182) Irâkî aslına rastlamadığını kaydeder. İbn Sa'd ve Ebu Şeyh (*mürsel* olarak)

183) Irâkî aslına rastlamadığına kaydeder.

184) Taberânî

185) Irâkî aslına rastlamadığını kaydeder.

Hz. Peygamber'in Merhameti ve Hoşgörüsü

Hz. Peygamber, insanların en halîmi ve kudretlisi olmakla beraber herkesten daha fazla affetmeyi seven bir zattı. Hatta bir savaşta Hz. Peygamber'e altın ve gümüşten gerdanlıklar getirildi. Onları muharip ashâb-ı kirâm arasında taksim etti. O esnada bedevîlerden biri ayağa kalktı ve şöyle haykırdı: 'Ya Muhammed! Allah'a yemin ederim, eğer Allah sana adaleti emretmişse ben seni adaletle hareket eder görmüyorum!' Bunun üzerine Hz. Peygamber:

وَيْحَكَ فَمَنْ يَعْدِلُ عَلَيْكَ بَعْدِى.

Sana rahmet olsun! Acaba benden sonra senin hakkında kim adâletli hareket edebilir?

Bedevî kalkıp giderken Hz. Peygamber ashabı kirâma şöyle demiştir:

رُدُّوهُ عَلَيَّ رُوَيْدًا.

Yavaşça, (korkutmadan) onu çevirip bana getiriniz.

Adam çevrilip Hz. Peygamber'in huzuruna getirildi ve Hz. Peygamber 'Seni çıkışından ötürü affediyorum' demek suretiyle kişinin aleyhinde kabaran gergin havayı dağıttı.[186]

Cabir şöyle rivayet eder: Hz. Peygamber, *Hayber* (bazı nüshalarda *Huneyn*) gününde Bilâl'in eteğinde ve kucağında bulunan gümüşleri alıp halka veriyordu. Bu esnada bir kişi öfkelenerek Hz. Peygamber'e şöyle haykırdı: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Adaletli hareket et!' Hz. Peygamber ona 'Sana rahmet olsun! Ben adalet etmedikten sonra artık adalet eden kimdir? Eğer ben adalet etmezsem sen mahrum olup zarar içerisinde kalmış olursun'.[187] Bu durum karşısında Hz. Ömer (r.a) ayağa kalkarak Hz. Peygamber'e 'Bu kişi münafıktır. Bana izin ver boynunu vurayım' dedi. Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e şöyle dedi:

---

186) Daha önce geçmişti.

187) Ebu Şeyh, (İbn Ömer'den)

مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ يَتَحَدَّثَ النَّاسُ اَنِّى اَقْتُلُ اَصْحَابِى.

Senin bu dediğinden Allah'a sığınırım. Böyle yaptığımız takdirde, Muhammed arkadaşlarını öldürüyor diye propaganda yaparlar.[188]

Hz. Peygamber bir savaşta bulunuyordu. Bu esnada düşmanlar, müslümanların gafletinden istifade ederek casuslarını İslâm ordusunun içerisine saldılar. Hatta bir adam yalın kılıç gelip Hz. Peygamber'in başucunda durdu ve Hz. Peygamber'e şöyle hitap etti: 'Seni benden kurtaracak kimdir?' Hz. Peygamber 'Allah!' diye haykırdı. Adamın elinden kılıç yere düştü. Hz. Peygamber kılıcı alıp adama şöyle dedi: 'Seni benden kim kurtaracak?' Adam 'Kılıcı alan, en hayırlı bir kimse ol! (beni öldürme)' diye yalvardı. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

قُلْ: اَشْهَدُ اَنْ لاَاِلٰهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَاَنِّى رَسُولُ اللّٰهِ.

- O halde Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Râsûlü olduğuma şâhitlik et.

- Hayır! Ben bunu demem! Ancak bundan böyle ne seninle savaşır, ne seninle beraber olur, ne de seninle savaşan bir kavimle beraber olurum.

Bu şart ile Hz. Peygamber onu serbest bıraktı. O, arkadaşlarına gelip şöyle dedi: 'İnsanların en hayırlısının nezdinden size geliyorum!'[189]

Enes şöyle rivayet eder: Bir yahudi kadın, Hz. Peygamber'e zehirli bir koyun gövdesi getirdi ki Hz. Peygamber ondan yesin... Bu hâdise keşfedilince kadın Hz. Peygamber'e getirildi. Hz. Peygamber kadına 'Neden böyle yaptın?' dedi. Kadın 'Seni öldürmek için!' diye cevap verince Hz. Peygamber kadına şöyle dedi:

188) Müslim

189) Müslim, Buhârî

مَا كَانَ اللّٰهُ لِيُسَلِّطَكِ عَلٰى ذٰلِكِ قَالُوا: اَفَلاَ نَقْتُلُهَا؟ فَقَالَ: لاَ

'Allah seni bu işte muvaffak kılmaz'. Ashab-ı kirâm 'Ey Allah'ın Râsûlü! Kadını öldürelim mi?' dedi. Hz. Peygamber ise kabul etmedi.[190]

Hz. Peygamber'e, yahudilerden bir kişi sihir yaptı. Cebrâil gelip Hz. Peygamber'e durumu haber verdi. Hz. Peygamber adam gönderip sihir yapılan tarağı (*Zervan* kuyusundan) çıkarttı. Düğümlerini açınca bedeninde hafiflik hissetti.[191] Bu hadîseyi sihirci yahudiye ne söyledi ne de yüzüne vurdu.

Hz. Ali şöyle der: Hz. Peygamber (s.a) beni, Zübeyr'i ve Mikdad'ı göndermek üzere vazifelendirerek şöyle dedi:

اِنْطَلِقُوا حَتّٰى تَاْتُوا رَوْضَةَ خَاخٍ فَاِنَّ بِهَا ظَعِينَةً مَعَهَا كِتَابٌ فَخُذُوهُ مِنْهَا.

'Hâh' (Mekke-Medine arasında bir yer) bahçesine varıncaya kadar gidiniz. O bahçede hevdecinde bulunan bir kadın vardır. O kadınla beraber bir mektup bulunuyor. Mektubu kadından alıp getirin.

Hz. Ali der ki: Biz 'Hâh' bahçesine varıncaya kadar gittik. Kadına mektubu çıkartmasını söyledik. Kadın 'Yanımda mektup yok' dedi. Bunun üzerine kadını tehdit ederek dedik ki: 'Ya mektubu verirsin veya kontrol etmek için elbiselerini teker teker bedeninden soyarız'. Bu tehdit karşısında kadın, saç örgülerinin arasından mektubu çıkardı. Biz mektubu Hz. Peygamber'e getirdik. Baktı ki, mektupta Hatib b. Ebî Beltâ Mekkeli müşriklerden bazılarına bir şeyler yazmış. Hz. Peygamber'in ne yapacağını onlara haber veriyordu. Bu durum karşısında Hz. Peygamber, Hatib'e hitaben 'Bu nedir ya Hatib?' diye sordu. Hatib de şöyle cevap verdi: 'Ya Rasûlullah! Benim hakkımda acele etme! Ben kavmine sonradan gelip katılmış bir kimseyim. Seninle beraber bulunan muhacirlerin Mekke'de akrabaları vardır. Onların Mekke'de

190) Müslim

191) Nesâî

kalmış aile efradını himaye ederler. Bu bakımdan, benim soydan gelen akrabalarım Mekke'de yoktur ki, benim orada kalmış aile efradımı korusun... Ben istedim ki, onlara bir iyilik yapayım. O iyiliğimden dolayı orada kalmış yakınlarımı himaye etsinler. Ben mektubu kâfir olduğumdan veya İslâm'dan sonra küfre rıza göstermemden veya dinimden döndüğümden dolayı yazmış değilim'.

Bu söz karşısında Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: 'Hatib doğru söyledi!' Hz. Ömer (r.a) 'Ya Rasûlullah! Bana izin ver de bu münafığın boynunu vurayım!' deyince, Hz. Peygamber (s.a) şöyle dedi:

اِنَّهُ شَهِدَ بَدْرًا وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ اللّٰهَ قَدِ اطَّلَعَ عَلٰى اَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ اِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ.

Hatib Bedir savaşına katılmış bir kimsedir! Ey Ömer! Ne biliyorsun belki Allah Bedir'e katılanlara şöyle demiştir: *İstediğinizi yapın! Muhakkak ben sizi affettim.*[192]

Hz. Peygamber (s.a) bir ara ganimet malını taksim etti. Ensar'dan bir kişi 'Bu öyle bir taksimdir ki, bu taksimle Allah'ın cemâli kastedilmiş değildir!' dedi. Onun bu sözü Hz. Peygamber'e nakledildi. Hz. Peygamber'in yanakları kıpkırmızı kesilerek şöyle buyurdu:

رَحِمَ اللّٰهُ اَخِى مُوسٰى قَدْ اُوذِىَ بِاَكْثَرِ مِنْ هٰذَا فَصَبَرَ.

Allah kardeşim Musa'ya rahmet eylesin! Bu zahmetlerden daha fazlasına mübtelâ olmuş ve sabretmiştir.[193]

لاَيُبَلِّغُنِى اَحَدٌ مِنْكُمْ عَنْ اَحَدٍ مِنْ اَصْحَابِى شَيْئًا فَاِنِّى اُحِبُّ اَنْ اَخْرُجَ اِلَيْكُمْ وَاَنَا سَلِيمُ الصَّدْرِ.

Sakın sizden herhangi bir kimse, benim ashabımın herhangi birinden bana birşey getirip söylemesin. Çünkü ben is-

---

192) Müslim, Buhârî
193) Müslim, Buhârî

tiyorum ki, göğsüm sapasağlam olduğu halde sizin yanınıza çıkmış olayım.[194]

Hz. Peygamber'in Hoşlanmadığı Hususlardaki Hoşgörüsü

Hz. Peygamber (s.a), ince derili (hayâ sahibi) zâhir ve bâtını lâtif bir zattı.[195] Öfkeli veya sevinçli olduğu yüzünden anlaşılırdı.[196] Öfkesi şiddetlendiği zaman, sakalını çokça sıvazlardı.[197] Kerih gördüğü birşeyle hiç kimse ile konuşmazdı. Bir ara huzuruna, sırtında sarı bir elbise bulunan bir kimse girdi. O, sarı elbiseyi hoş karşılamadığı halde, adama birşey söylemedi. Adam gittikten sonra, orada bulunan bazı zevâta 'Keşke bu adama söyleseydiniz! Bu sarı elbiseyi giymeseydi' dedi.[198]

Bir bedevî Hz. Peygamber'in hazır bulunduğu bir zaman, mescidde işedi. Ashab-ı kirâm adamı kovup atmak isteyince Hz. Peygamber (s.a) onlara şöyle hitabetti:

لاَتُزْرِمُوهُ اَىْ لاَتَقْطَعُوا عَلَيْهِ الْبَوْلَ ثُمَّ قَالَ لَهُ: اِنَّ هٰذِهِ الْمَسَاجِدَ لاَتَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنَ الْقَذَرِ وَالْبَوْلِ وَالْخَلاَءِ * وَفِى رِوَايَةٍ: قَرِّبُوا وَلاَ تُنَفِّرُوا.

'Adamın işini yarıda kesmeyin!' Sonra bedevîye dönüp dedi ki: 'Bu mescidler pislik ve tuvalet yapmaya uygun değildir'. Başka bir rivayette 'yaklaştırınız, ürkütmeyiniz' diye gelmiştir.[199]

Birgün bedevînin biri gelip Hz. Peygamber'den birşeyler istedi. Hz. Peygamber ona istediğini verdikten sonra bedevîye şöyle sordu: 'Sana iyilik yaptım mı?' Adam 'Hayır! Değil iyilik, güzel bir şekilde bile davranmadın!' diye cevap verdi.

Bu söz karşısında müslümanlar öfkelendi ve bedevîyi hırpalamak için ayağa kalktılar. Hz. Peygamber onlara adama do-

---

194) Ebu Dâvud, Tirmizî
195) Ebu Şeyh
196) Ebu Şeyh
197) Ebu Dâvud, Tirmizî
198) Müslim, Buhârî
199) Müslim, Buhârî

kunmamaları için işaret etti. Sonra kalkarak hâne-i saâdetine girdi. Bedevîyi hanesine davet etti. Sonra ona birşeyler daha verdi ve dedi ki: 'Sana iyilik yaptım mı?' Bedevî 'Evet! Allah sana yakın akraba ve soydan ötürü hayır yönünden mükâfat ihsan etsin!' dedi. Bu duadan sonra Hz. Peygamber, bedevîye şöyle dedi:

اِنَّكَ قُلْتَ مَا قُلْتَ وَفِى نَفْسِ اَصْحَابِى شَىْءٌ مِنْ ذٰلِكَ فَاِنْ اَحْبَبْتَ فَقُلْ بَيْنَ اَيْدِيهِمْ مَا قُلْتَ بَيْنَ يَدَىَّ حَتَّى يَذْهَبَ مِنْ صُدُورِهِمْ مَا فِيهَا عَلَيْكَ.

Sen deminki sözünü söylediğinde ashabımın nefsinde sana karşı bir kırgınlık oldu. Eğer istiyorsan, şimdi bana söylediklerini ashabımın huzurunda söyle ki, onların kalplerinde sana karşı duyulan kin ve buğz silinsin.

Bedevî bu teklifi kabul etti. Sabah (veya akşam) olduğu zaman bedevî geldi. Hz. Peygamber (s.a) bedevînin geldiğini görünce şöyle dedi:

اِنَّ هٰذَا الْاَعْرَابِىَّ قَالَ مَا قَالَ فَزِدْنَاهُ فَزَعَمَ اَنَّهُ رَضِىَ اَكَذٰلِكَ.

Şu bedevî dün söylediğini söyledi. Fakat biz ona biraz daha fazla verdik. Şimdi bizden razı olduğunu söylüyor. Öyle değil mi?

Bedevî 'Evet! Allah sana yakın akraba ve soydan ötürü hayr bakımından mükâfat versin!' dedi. Bu konuşmadan sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

اِنَّ مَثَلِى وَمَثَلَ هٰذَا الْاَعْرَابِىِّ كَمَثَلِ رَجُلٍ كَانَتْ لَهُ نَاقَةٌ شَرَدَتْ عَلَيْهِ فَاَتْبَعَهَا النَّاسُ فَلَمْ يَزِيدُوهَا اِلاَّ نُفُورًا فَنَادَاهُمْ صَاحِبُ النَّاقَةِ خَلُّوا بَيْنِى وَبَيْنَ نَاقَتِى فَاِنِّى اَرْفَقُ بِهَا وَاَعْلَمُ فَتَوَجَّهَ لَهَا صَاحِبُ النَّاقَةِ بَيْنَ يَدَيْهَا فَاَخَذَ لَهَا مِنْ قُمَامِ الْاَرْضِ فَرَدَّهَا هونًا حَتَّى جَاءَتْ وَاسْتَنَاخَتْ وَشَدَّ عَلَيْهَا رَحْلَهَا وَاسْتَوَى عَلَيْهَا وَاِنِّى لَوْ تَرَكْتُكُمْ حَيْثُ قَالَ الرَّجُلُ مَا قَالَ فَقَتَلْتُمُوهُ دَخَلَ النَّارَ.

Benimle şu bedevînin misâli, tıpkı devesi ürken bir kişinin misâline benzer. Halk o ürken devenin arkasına tutmak için

takılır. Fakat takılan halk, gittikçe deveyi daha da ürkütürler. Fakat deve sahibi onlara 'Benimle devemin arasından çekilin. Çünkü ben devem için daha şefkatliyim ve onun huyunu daha iyi bilirim' diye bağırır. Sonra devenin sahibi deveye doğru yönelip yerden otlar alarak deveye gösterir. Yavaş yavaş deveyi kendisine doğru yaklaştırır. Hatta sonunda deve gelir, onun önünde diz çöker. O da devenin sırtına yükünü bağlayıp biniverir. Eğer ben sizi, bu kişi söylediğini söylediği zaman bıraksaydım, siz de onu öldürseydiniz muhakkak ateşe giderdi.[200]

Hz. Peygamber'in Cömertliği

Hz. Peygamber (s.a) insanların en cömerdiydi.[201] Hz. Peygamber Ramazan'da esen rüzgâr gibiydi. Hiçbir şeyi yanında tutmazdı. Hz. Ali Hz. Peygamber'i vasıflandırırken şöyle derdi: 'Vermek bakımından insanların en cömerdi, göğüs bakımından da insanların en genişi... Dil yönünden insanların en doğrusu.... Sözüne sahip çıkmak yönünden insanların en sadığı... Tabiatı insanların en yumuşağı... Muaşeretçe insanların en şereflisi idi. İlk olarak gören ondan korkardı. Onunla sohbet eden onu severdi'.[202]

Hz. Peygamber'i öven bir zat der ki: 'Ne ondan önce, ne de sonra ona benzer kimseyi görmedim. İslâmiyet'e aykırı olmamak şartıyla kendisinden istenilen şeyi verirdi'.

Bir kişi Hz. Peygamber'e gelip istedi. Hz. Peygamber iki dağın arasını dolduracak kadar ona koyun verdi. Kişi kavmine dönüp gelince onlara şöyle dedi: 'İslâm olunuz! Çünkü Muhammed, fakirlikten korkmayan bir kişinin cömertliğiyle veriyor. Hz. Peygamber'den birşey istensin de Hz. Peygamber de hayır desin!' [203]

Hz. Peygamber'e bir ara doksan bin dirhem ganimet getirildi. Onu bir hasırın üzerine döktü, sonra kalkıp fakir ve fukaraya tak-

---

200) Bezzâr, Ebu Şeyh

201) Müslim, Buhârî

202) Tirmizî

203) Müslim, Buhârî

sim etti. Her gelip isteyeni boş çevirmedi. Ta ki, doksan bini bitirinceye kadar...

Bir kişi gelip Hz. Peygamber'den birşeyler istedi. O da şöyle dedi: 'Benim nezdimde birşeyler yok! Fakat git benim namıma borç et! Eğer birşeyler gelirse onu öderiz!' Bu durum karşısında Hz. Ömer 'Senin güç yetiremediğini Allah sana yüklememiştir' dedi. Bu söz karşısında Hz. Peygamber (s.a) bozuldu ve gelen kişi (Hz. Peygamber'e) şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Râsûlü! Allah yolunda infak et! Arşın sahibi olan Allah Teâlâ'nın seni fakir bırakacağından korkma!' Bu söz üzerine tebessüm etti ve yüzünde sevgi alâmetleri belirdi.[204]

Hz. Peygamber (s.a) Huneyn savaşından dönerken bedevîler gelip mal istediler. Hatta Hz. Peygamber'i bir ağaca sığınmaya mecbur ettiler. Arkadan Hz. Peygamber'in abası çıkarıldı. Bunun üzerine Hz. Peygamber durdu ve şöyle dedi:

اَعْطُونِى رِدَائِى لَوْ كَانَ لِى عَدَدُ هٰذِهِ الْعِضَاهِ نِعَمًا لَقَسَمْتُهَا بَيْنَكُمْ ثُمَّ لاَتَجِدُنِى بَخِيلاً وَلاَ كَذَّابًا وَلاَجَبَانًا.

Benim abamı veriniz! Eğer elimde bu ağaçlar kadar mal olsaydı muhakkak sizin aranızda taksim ederdim. Sonra beni cimri olarak görmez, yalancı ve korkak olarak müşahede etmezdiniz.[205]

Hz. Peygamber'in Şecaati

Hz. Peygamber (s.a) insanların en kahramanı ve en şeciî idi.[206] Hz. Ali der ki: Bedir gününde biz Hz. Peygamber'e sığınıyorduk. O düşmana en yakınımız idi.[207] Bedir gününde kahramanlık bakımından en şiddetlimizdi.

Yine Hz. Ali şöyle demiştir: Savaş şiddetlendiği ve ordular karşı karşıya geldiği zaman, biz Hz. Peygamber'e sığınıyorduk.

204) Buhârî

205) Buhârî

206) Dârimî

207) Ebu Şeyh

Bizden hiç kimse Hz. Peygamber'den daha fazla düşmana yakın olmazdı.[208]

Hz. Peygamber (s.a) az konuşur, az muhavere ederdi. Ashab-ı kirâma harbe hazırlanmak emrini verdiği zaman, kendisi de hazırlanıyordu. Kahramanlık bakımından insanların en şiddetlisiydi.[209] Kahraman o kimseydi ki, harpte Hz. Peygamber'e yakınlaşıyordu. Çünkü Hz. Peygamber düşmana yakındı.[210]

İmran b. Husayn der ki: 'Hz. Peygamber düşmanın herhangi bir kitlesine rastladığında mutlaka ilk darbeyi düşmana vuran kendisi olurdu'.[211]

Hz. Peygamber çok kuvvetliydi. Müşrikler, (Huneyn'de) onun etrafını sardığı zaman katırından indi ve onlara şöyle haykırdı:

اَنَا النَّبِىُّ لاَكَذِبَ اَنَا ابْنُ عَبْدِالْمُطَّلِبْ.

> Ben Allah'ın peygamberiyim. Yalan yok! Ben Abdülmuttalib'in oğluyum.[212]

Hz. Peygamber'in Tevâzuu

Hz. Peygamber (s.a) yüce mertebesinde tevâzu yönünden insanların en ileride olanıydı.[213] İbn Amr der ki: Hz. Peygamber'in, kızıl bir devenin sırtında cemrelere taş attığını, önünden herhangi bir kimsenin dövülüp kovulmadığını ve 'yol açınız, yol açınız denilmediğini gördüm.[214] Hz. Peygamber (s.a) palanlı merkebin sırtına bir çul atarak binerdi.[215] Bununla beraber başkasını terkisine alırdı. Hz. Peygamber (s.a) hastaları ziyaret eder, cenazele-

---

208) Nesâî

209) Ebu Şeyh

210) Müslim

211) Ebu Şeyh

212) Ebu Şeyh

213) Ebul Hasan b. Dahhak

214) Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce

215) Müslim, Buhârî

rin arkasında gider, kölelerin dâvetine icabet ederdi.[216] Ayakkabısını bizzat tamir ederdi. Elbisesini yamardı. Eşlerine ev işlerinde yardım ederdi.[217]

Hz. Peygamber'in ashabı, Hz. Peygamber meclise geldiği zaman, önünde ayağa kalkmazlardı. Çünkü Hz. Peygamber'in böyle yapmalarından taciz olduğunu bilirlerdi.[218] Hz. Peygamber çocukların yanından geçerken onlara selâm verirdi.[219] Bir ara huzuruna bir adam getirildi. Adamı Hz. Peygamber'in heybetinden tirtir titremeye başladı. Hz. Peygamber (s.a) adama şöyle dedi:

هَوِّنْ عَلَيْكَ فَلَسْتُ بِمَلِكٍ اِنَّمَا اَنَا ابْنُ امْرَاَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ تَأْكُلُ الْقَدِيدَ.

> Korkma! Ben kral değilim. Ben Kureyş soyundan gelen ve kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum...[220]

Hz. Peygamber (s.a), arkadaşlarının arasına katılarak oturuyordu. Sanki onlardan biriydi. Hatta yabancı bir kimse geldiğinde onlardan hangisinin Hz. Peygamber olduğunu bilemezdi ve Hz. Peygamber'i tanımak için sormaya mecbur kalırdı. Ashab, gelen yabancıların Hz. Peygamber'i tanıyabilmesini sağlamak için Hz. Peygamber'e özel bir oturma yeri yapmayı düşündüler. Hz. Peygamber için çamurdan bir seki yaptılar ve Hz. Peygamber bundan böyle o sekinin üzerinde oturdu.[221]

Âişe validemiz ‘Allah benim canımı sana feda etsin! Yaslanarak ye! Çünkü yaslanarak yersen senin için daha kolay olur’ deyince, bu ısrarına bir karşılık olarak Hz. Peygamber, alnı yere değercesine mübarek başını eğdi ve sonra şöyle dedi:

بَلْ اٰكُلُ كَمَا يَاْكُلُ الْعَبْدُ وَاَجْلِسُ كَمَا يَجْلِسُ الْعَبْدُ.

216) Tirmizî, Hâkim
217) *Müsned*
218) Tirmizî
219) Müslim, Buhârî
220) Hâkim
221) Ebu Dâvud, Nesâî

Hayır, ben kölenin yediği gibi yer ve kölenin oturduğu gibi otururum.[222]

Hz. Peygamber masa üzerinde ve *sükürrüce* (denilen iştah açıcı maddelerin konulduğu küçücük kap)ta yemezdi ve bu durumu Allah'ın huzuruna gidinceye kadar devam etti.[223] Gerek ashabından, gerekse başkalarından kendisini çağıran herkese 'buyurun' diye cevap verirdi.[224] Hz. Peygamber, halkla beraber oturduğu zaman, eğer onlar ahiret hakkında konuşurlarsa, onlarla beraber aynı konuda konuşurdu. Eğer yemek ve içmek hakkında konuşurlarsa, aynı konuda kendilerine katılırdı. Eğer dünya hakkında konuşulursa, onlara karşı şefkat ve tevâzu olsun diye aynı konuda konuşmalarına iştirâk ederdi.[225] Ashab-ı kirâm, Hz. Peygamber'in huzurunda bazen şiir okurdu. Hz. Peygamber de kendilerini dinlerdi. Cahiliyye olaylarından bir şeyler anlatıp gülerlerdi. Onlar güldüğü zaman Hz. Peygamber de tebessüm ederdi. Hz. Peygamber ancak onları haram işlemekten menederdi.[226]

Hz. Peygamber'in Şemaili

Hz. Peygamber'in fazlasıyla uzun ve pek de kısa boylu olmaması onun şerefli sıfatlarındandır. Hz. Peygamber, tek başına yürüdüğü zaman orta boyluluğa nisbet edilirdi. Bununla beraber, bir kimse uzun boylu sayıldığı halde, Hz. Peygamber ile yürüdüğünde mutlaka Hz. Peygamber ondan uzun görünürdü. Bazen iki uzun boylu kişi, kollarına girerdi ve Hz. Peygamber kendilerinden daha uzun görünürdü. Onlar Hz. Peygamber'den ayrıldıkları zaman, kendilerine 'uzun boylu' denirdi ve Hz. Peygamber de 'orta boylu' diye vasfedilirdi. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur:

جُعِلَ الْخَيْرُ كُلُّهُ فِى الرَّبْعَةِ.

Hayrın tamamı orta boyluluktadır.[227]

---

222) Ebu Şeyh

223) Buhârî

224) Ebu Nuaym

225) Tirmizî

226) Müslim

227) Ebu Nuaym

Hz. Peygamber'in Rengi

Mübârek rengi beyazdı. Tam esmer değildi ve beyazlığı da pek fazla değildi. Rengine ne sarılık, ne kırmızılık ve ne de herhangi bir renk katılmıştı. Çünkü hadîste geçen 'el-Ezher' kelimesi bu mânâyı ifade eder. Amcası Ebu Tâlib, kendisini vasıflandırırken şöyle dedi: 'Beyazdır. Onun yüzüyle yağmur istenir. Yetimlerin sığınağı ve dul kadınların kalesidir'. Bazıları da Hz. Peygamber'i şöyle vasıflandırıyordu: 'Beyazlığına hafifçe kırmızılık karışmıştır'. Dediler ki: 'Ancak Hz. Peygamber'in, güneş ve rüzgâr gören yüzü ve boynu gibi âzalarının beyazlığına hafif kırmızılık karışmıştı. Kırmızının karışmadığı duru ve saf bulunan kısımlar ise, elbise altında, güneş ve rüzgâr görmeyen yerlerdi'.[228] Hz. Peygamber'in mübarek yüzündeki ter, inci gibiydi. En güzel kokan miskten daha güzel kokuluydu.

Hz. Peygamber'in Saçı

Mübârek saçı güzel ve taranmıştı. Ne kıvırcıktı ve ne de tamamen düzdü. Hz. Peygamber (s.a), saçını taradığı zaman kum taneleri gibi tarağın önünden akardı. Denildi ki: 'Hz. Peygamber'in saçları omuzlarına kadar inerdi'. Rivayetlerin çoğunda 'Kulaklarının memesine kadar' indiği vârid olmuştur. Hz. Peygamber bazen saçını dört örgü yapar, her kulağını iki örgü arasına alırdı. Bazen saçını kulaklarının üzerine kıvırır, uçları saçların arasında pırıl pırıl parlayarak görünürdü.

Mübârek başında ve sakalında onyedi beyaz kıl vardı. Ondan fazlası yoktu.[229] Hz. Peygamber (s.a), yüz bakımından insan güzeli ve insanların en nûrlusuydu. Onu her vasfeden mutlaka kendisini 'ayın ondördüne' benzetmiştir. Derisinin pürüzsüzlüğünden ötürü kızması da sevinmesi de yüzünden anlaşılırdı. Ashab-ı kirâm derlerdi ki: 'Hz. Peygamber, arkadaşı Ebubekir'in vasfettiği gibidir'. Nitekim Ebubekir kendisini şöyle vasıflandırmıştır: 'Emindir, seçilmiştir. Hayra dâvet eder. Tıpkı kendisinde karanlığın kalmadığı ondördündeki ay gibi parlar'.

---

228) Beyhakî

229) Beyhakî

Hz. Peygamber'in alnı oldukça geniş, kaşları kavisliydi ve tamdı. Kaşlarının arasında açıklık vardı. Sanki iki kaşın arası saf gümüş gibiydi. Efendimizin iki gözü oldukça büyüktü. Göz bebeği simsiyahtı. İki gözünde de kırmızılık vardı. Kirpikleri oldukça uzun ve çokluğundan dolayı nerdeyse karışır bir vaziyette idiler. Mübarek burnu dümdüzdü. Dişleri hafif aralıklıydı. Gülerek ağzını açtığı zaman şimşeğin parladığı zamanda olduğu gibi olurdu. Dudakları bakımından Allah'ın en güzel kuluydu. Ağız yönünden insanların en lâtifi idi. Yanakları, elmacık kemikleri yüksek olmaksızın çekikti. Yüzü ne uzun ve ne de yuvarlıktı. İkisinin arasındaydı. Mübarek sakalı gürdü. Mübarek sakalını uzatırdı. Bıyıklarından (uzayınca) alırdı. Boynu bakımından insanların en güzeliydi. Boynu ne fazla uzun ne de fazla kısa idi. Güneş ve rüzgâr gören boyun kısmı, sanki gümüşten yapılmış ve altın ile süslenmiş bir ibrik gibiydi. Gümüşün beyazlığında ve altının kırmızılığında pırıl pırıl parlıyordu.

Hz. Peygamber'in göğsü oldukça genişti. Bir kısmının eti diğer kısmının etini geçmezdi. Düzlükte ayna, beyazlıkta ayın ondördü gibiydi. Göğsün üst kısmı ile göbeği, tüylerle bitişikti. Bunlardan başka ne göğsünde, ne de karnında herhangi bir tüy yoktu. Göbeğinde üç kat vardı. Bağladığı izar onların birini örter, diğer ikisi dışarda kalırdı. Omuzlarının arası geniş ve tüylüydü. Omuz, dirsek, kalça ve mafsal kemiklerinin başı oldukça büyüktü. Mübarek sırtı genişti. İki omuzunun arasında *nübüvvet mührü* vardı. Bu mühür sağ omuza daha yakındı. O mührün içerisinde siyah bir ben vardı. Sarıya çalardı. Etrafında birbirini takip eden tüyler vardı. Sanki atın alnı gibiydi.[230]

Hz. Peygamber'in pazuları ve kolları kalındı. Bilekleri uzun ve büyüktü. El ayaları oldukça genişti. Elinin etrafı, yanı, parmakları uzundu. Sanki parmakları gümüş çubuklardan yapılmıştı. Mübarek ayası ipekten daha yumuşaktı. Güzel kokuyu ister sürsün, ister sürmesin sanki ayası, güzel koku satan bir aktarın ayası idi. Hz. Peygamber'le el sıkışan bir kimsenin elinden bütün gün mestedici bir koku gelirdi. Hz. Peygamber herhangi bir çocuğun başına elini koyduğu zaman, çocuklar arasında Hz. Peygamber'in başını meshettiği çocuk olduğu bilinirdi.

---

230) İbn Ebî Heyseme

İzar altında kalan baldırları ve dizden aşağı kısımları kalındı. Gürbüzlük bakımından yaradılışı normaldi. Son zamanlarında vücudu ağırlaştı. Bununla beraber eti sıkıydı. Etine dolgun olmak ona zarar vermezdi. Neredeyse ilk yaradılışında olduğu gibiydi. Yürüyüşüne gelince, sanki taştan koparılmıştı ve sanki yukardan akan bir seldi. Yürüyüşün ahengine uygun adımlar atar, kuvvetli ve ciddi, kibirsiz ve gurursuz yürürdü. Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmaktadır:

اَنَا اَشْبَهُ النَّاسِ بِاٰدَمَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ اَبِى اِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلاَمُ اَشْبَهَ النَّاسِ بِى خَلْقًا وَخُلُقًا.

Adem'e herkesten daha fazla benzemekteyim. Yaradılış ve ahlâk bakımından bana en fazla benzeyen atam İbrahim (a.s) idi.[231]

اِنَّ لِى عِنْدَ رَبِّى عَشَرَةَ اَسْمَاءَ اَنَا مُحَمَّدٌ وَاَنَا اَحْمَدُ وَاَنَا الْمَاحِى الَّذِى يَمْحُوا اللّٰهُ بِىَ الْكُفْرَ وَاَنَا الْعَاقِبُ الَّذِى لَيْسَ بَعْدَه اَحَدٌ وَاَنَا الْحَاشِرُ يَحْشُرُ اللّٰهُ الْعِبَادَ عَلَى قَدَمِى وَاَنَا رَسُولُ الرَّحْمَةِ وَرَسُولُ التَّوْبَةِ وَرَسُولُ الْمَلاَحِمِ وَالْمقفى قَفَيْتُ النَّاسَ جَمِيعًا وَاَنَا قُثَمٌ.

Rabbimin nezdinde benim on ismim vardır. Ben *Muhammed*'im. Ben *Ahmed*'im. Ben o *Mahi*'yim ki, Allah benimle küfrü mahveder. Ben *Akib*'im ki benden sonra herhangi bir kimse (peygamber) yoktur. Ben o *Hâşir*'im ki, Allah Teâlâ, benim peygamberliğimin akabinde insanları haşreder. Ben *rahmet* peygamberiyim. Ben *tevbe* peygamberiyim. Ben *savaş* peygamberiyim. Ben bütün peygamberlerin sonunda gelen bir peygamber-î zîşânım. Ben maddî ve manevî mükemmelliğin bir araya geldiği peygamber-î zîşânım.[232]

---

231) Beyhakî

232) İbn Adîy

Ebu Buhterî der ki: Hadîsteki 'kusem' kelimesi, mükemmel ve bütün iyilikleri kendinde toplayan kişi demektir. En doğrusunu Allah bilir.

Hz. Peygamber'in Sıdkına Delâlet Eden Mu'cizeleri

Hz. Peygamber'in durumunu gören, onun ahlâkını, fiillerini ve hallerini belirten haberlere kulak veren, âdetlerini, seciyesini, bütün halka karşı güttüğü doğru siyasetini, insanları bir araya getirip kontrol eden hidâyetini, halk sınıflarını bir araya getirmesini ve nihayet hepsini birden kendi itâatine râm etmesini dinleyen bir kimse, evet bunlarla beraber soruların zorluklarına rağmen vermiş olduğu şaşırtıcı cevaplara, halkın maslahatında kullanmış olduğu tedbir ve metodlara, fakîhlerin ve akıllıların uzun yaşamalarına rağmen inceliklerinden aciz kaldıkları, ilâhî nizamın zâhirî tefsirindeki güzel işaretlerini hikâye eden ibarelere bakan bir kimsenin şek ve şüphesi kalmaz ki, bütün bunlar ancak ilâhî bir kuvvet ve semavî bir desteğin yardımıyla tasavvur edilebilecek hususlardır.

Yine kişi şeksiz ve şüphesiz bilir ki, bütün bunlar bir yalancının veya bir hokkabazın becerebileceği birşey değildir ve böyle bir kimse için de bunların olacağı tasavvur edilemez. Hz. Peygamber'in ahlâkı ve ahvâli onun doğruluğunu ve sadık olduğunu ilân etmektedir. Hatta katıksız bir Arap ve insanlara karışmamış bedevî hayatı yaşamış bir kimse onu gördüğü zaman şeyle derdi: 'Allah'a yemin olsun! Bu yüz yalancı bir yüz veya yalancının yüzü değildir'. Sadece onun şerefli ahlâklarıyla, onun doğruluğuna böylece şahidlik ederdi!

Madem ki onu tanımayan ve onunla oturup-kalkmayan bir kimse, sadece onun dış görünüşüne bakarak bu şekilde bir şahitlikte bulunuyor, acaba kendisini ve ahlâkını gören, onun bütün durumlarını izleyen bir kimsenin ona karşı hâli ne olabilir?

Biz burada ahlâkın güzelleri bilinsin diye Hz. Peygamber'in bir kısım ahlâkından bahsettik. Allah nezdindeki yüce derecesi, yüksek mertebesi ve doğruluğuna dikkati çekmek için onun bir kısım ahlâklarına değindik. Çünkü Allah Teâlâ, o mektep ve medrese görmediği, ilimle uğraşmadığı, kitap mütâlaa etmediği, ilim için hiçbir yolculuğa çıkmadığı, yetim, zayıf ve cahil Arapların arasında bulunduğu halde, Allah Teâlâ bütün bunları kendisine

ihsan etmiştir. Acaba durum bu iken, onun için ahlâkların en güzelleri, edeplerin en yüceleri, meselâ (eğer peygamber olmasa) sadece fıkıh ilminin maslahatlarının mârifeti ona nereden verilirdi? Evet -diğer ilimler hariç- sadece fıkıh ilminin yararlarının bilinmesi bile mektep-medrese olmaksızın, ilim ve ilim erbabıyla temas etmeksizin elde edilemez. Eğer ilâhî bir takviye olmasaydı bu nereden gelecekti?

Üstelik Allah'ın mârifeti, Allah'ın meleklerinin mârifeti, kitaplarının mârifeti ve peygamberliğin diğer özellikleri, eğer açık vahiy olmazsa, nerden ona bildirilmiş ve öğretilmiş olabilir? Beşer kudreti nereden başlı başına bunları elde edebilir? Eğer Hz. Muhammed'in bu zâhirî şeylerden başka hiçbir mu'cizesinin olmadığı farzedilse bile, bunların onun peygamberliğine delâlet etmeleri, yeter de artar bile...

Hz. Peygamber'in alâmet ve mu'cizelerinden öyleleri meydana gelmiştir ki, hiçbir ehl-i ilim, o meydana gelen mu'cizenin mu'cizeliğinden şek ve şüphe etmez. Bu bakımdan o mu'cizelerin, haberlerle şöhret bulmuş ve güvenilir kitaplarda tümüne işaret edilmiş olanların bir kısmına burada ayrıntılara girmeksizin ve uzatmadan işaret edelim: Allah Teâlâ birçok defa, Hz. Peygamber'in eliyle alışılmış âdeti bozmuştur. Çünkü Mekke'de Kureyşîler kendisinden peygamberliğine dair bir alâmet istediği zaman, parmağıyla işaret ederek ay'ı ikiye ayırmıştır.[233] Câbir b. Abdullah el-Ensârî'nin evinde,[234] Ebu Talha Zeyd b. Sehl el-Ensârî'nin evinde[235] birçok kimseden müteşekkil bir cemaati az bir yemekle doyurmuştur.

Hendek gününde, bir ara dört avuç arpa ve altı aylık bir oğlağın etiyle seksen kişiyi doyurmuştu.[236] Bir ara Enes b. Mâlik'in getirdiği birkaç arpa ekmeğini seksen kişiden fazla kimseye yedirmişti.[237] Yine bir ara Bintü Beşir isimli hanımın getirdiği az bir hurmadan bütün halka yedirmiş ve herkes doymuştu. Hurmanın bir kısmı da artmıştı.[238] Hz. Peygamber'in parmakları arasından

---

233) Müslim, Buhârî

234) Müslim, Buhârî

235) Müslim, Buhârî

236) İsmailî, *Sahih*; Beyhakî, *Delâil*

237) Müslim

238) Müslim, Buhârî, (Enes'ten)

su akmıştı. Askerler o sudan içtiler bütün ordu ondan aynı zamanda abdest de aldılar ve yine de su bitmedi.

İçinde su bulunmayan Tebûk pınarına ve başka bir zamanda da Hudeybiye kuyusuna Hz. Peygamber'in abdest suyu döküldü. İkisi de kaynayarak doldular. Bin kişilik ordu kana kana Tebük çeşmesinden içti. Hudeybiye kuyusundan ise, bin beş yüz kişilik bir ordu kana kana içmiştir. Oysa bu hadîseden önce Hudeybiye kuyusunda su denen birşey yoktu.[239]

Hz. Peygamber (s.a) Hz. Ömer'e (r.a) dörtyüz süvariye devenin çökerek işgal ettiği yer kadar bir yer tutan hurma yığınından azık vermesini emir verdi. Hz. Ömer, dört yüz süvarinin hepsine azık verdi ve o hurmalar yine de bitmedi. Gerisini sakladı.[240] Hz. Peygamber (s.a), bir avuç toprak alarak kocaman bir düşman ordusunun gözüne serpti. Hepsinin gözüne (peygamberin bir mu'cizesi olarak) toprak giriverdi ve gözleri görmez oldu. Kur'an bu hadîseyi şöyle anlatmaktadır:

> (O gün) onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü; (Ey Muhammed), attığın zaman sen atmadın, fakat Allah attı.[241]
>
> (Enfal/17)

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'i gönderince kehanet iptal edilip sona erdi ve böylece ortadan kalktı.

Peygamber kendisine minber yapıldığı zaman hutbe okumak için minbere çıktı. Daha önce üzerine çıkıp hutbe okuduğu hurma kütüğü inledi. Öyle ki, Ashab-ı kirâm kütükten deve inleyişine benzer bir inleme sesi işittiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber gelip kütüğü okşadı ve böylece sükûnet buldu.[242]

Hz. Peygamber, yahudileri ölümü temenni etmeye dâvet etti ve onlara 'Siz bunu yapamazsınız' diye haber verdi ve böylece yahudilerle bu temenninin arasına bir mâni girdi. Böyle bir temennide bulunmaktan aciz oldular.[243] Bu durum, şarktan garba kadar, cuma günü, sesli olarak bütün mescidlerde, içinde bu açık mu'cize

---

239) Müslim

240) Ahmed

241) Müslim

242) Buhârî

243) Buhârî

olan ayetin tâzimi için okunan bir sûrede (Cuma sûresinde) belirtilmiştir. Hz. Peygamber, (Allah'ın izniyle) gaybdan haber vermiştir. Bu cümleden olarak Hz. Osman'a arkasından cennete gireceği bir belaya uğrayacağını bildirmiştir...[244] Hz. Ammar'ı bâğî bir grubun öldüreceğini,[245] Allah Teâlâ'nın, Hz. Hasan ile iki büyük müslüman kitlenin arasını düzelteceğini haber vermiştir.[246]

Hz. Peygamber (s.a), Allah yolunda savaşan bir kimsenin 'ateş ehlinden' olduğunu haber vermiştir. Daha sonra bu kişi intihar ettiğinden Hz. Peygamber'in bu mu'cizesi meydana çıktı. Bütün bunlar ilâhî tecellilerdir. Daha önce bilinen herhangi bir çözüm yoluyla bilinmiş değildirler. Ne fala bakmak, ne keşif yapmak, ne muska ve ne de kuş uçurmak suretiyle biliniyordu. Bunlar Allah'ın peygamberine bildirmesiyle ve göndermiş olduğu vahiyle bilinmiştir.[247]

Mâlik'in oğlu Sürâka (r.a), Hz. Peygamber'i hicret zamanında takip etti. Bindiği atın iki ayağı da kuma gömüldü ve kendisini çepeçevre bir sis kapladı. Hatta kovaladığı Hz. Peygamber'den imdat istemeye mecbur oldu. Hz. Peygamber kendisine dua etti ve atı kurtuldu ve Hz. Peygamber kendisine Kisra'nın[248] iki bileziğini iki bileğine takacağını haber verdi ve bu durum da Hz. Peygamber'in dediği gibi çıktı.[249]

Hz. Peygamber, Ans kabilesine mensup yalancı peygamber Esved'in öldürüldüğü gece, Yemen'in San'a şehrinde olduğu halde katlini haber verdi.[250] Hicret edeceği gecede evinin etrafında nöbet bekleyen yüz Kureyşlinin üzerine toprak saçıp onlar kendisini görmeden çıkıp gitti.[251] Bir deve, sahiplerinin hazır bu-

---

244) Buhârî, Müslim

245) Müslim

246) Buhârî

247) Müslim, Buhârî

248) İran İmparatoru'nun lakabı

249) Müslim, Buhârî

250) Deylemî

251) İbn Merduveyh

lunduğu bir mecliste Hz. Peygamber'e şikayette bulunup hâlini kendisine arzedercesine hareketlerde bulundu.[252]

Hz. Peygamber, bir arada bulunan birkaç sahabîye hitaben 'Sizden birisinin ateşte dişi *Uhud* dağından daha büyük olacaktır' dedi. Orada hazır bulunanların hepsi istikâmet üzere vefat ettiler. Ancak içlerinden biri dininden döndü ve mürted olarak öldürüldü.[253] Ashabın diğer bir grubuna 'Sizin en son öleniniz ateştedir' demiş ve hakîkaten en son ölen ateşe düşüp yanarak ölmüştür.[254]

İki ağacı çağırdı. İkisi de kendisine geldiler ve birleştiler. Sonra onlara emretti, ayrıldılar.[255] Hz. Peygamber orta boyluydu. Uzun boylularla yürüdüğü zaman onlardan daha uzun görünürdü.

Hz. Peygamber (s.a), *Necran* hristiyanlarını mübahele (lânetleme)ye dâvet etti. Fakat onlar buna yanaşmadılar Bunun üzerine Hz. Peygamber kendilerine şu hakîkati bildirdi: 'Eğer siz benimle mübahele etmiş olsaydınız hepiniz helâk olacaktınız'. Onlar da Hz. Peygamber'in doğru olduğunu anladılar ve mübahele etmekten çekindiler.[256] Tufeyl'in oğlu Amr ve Kays'ın oğlu Erbet -ki bunların ikisi de Arapların en ünlü süvarileri ve en kuvvetli bahâdırlarındandı- Hz. Peygamber'i öldürmek amacıyla Hz. Peygamber'e geldiler. Fakat onlar bu maksatlarına erişemediler. Hz. Peygamber (sa), ikisine de bedduada bulundu. Amr, derisinde çıkan bir çıbanla, Erbet ise, bütün bedenini yakan bir şimşek ile öldüler.[257]

Hz. Peygamber (s.a) gelecekte *el-Cemahî* soyundan gelen Ubey b. Halef'i öldüreceğini haber verdi. Uhud gününde hafif bir yara ile Ubey'i yaraladı ve bu yaralama Ubey'in ölümüne sebep oldu.[258] Hz. Peygamber'e zehir yedirildi. Onunla beraber yiyen bir zat derhal

---

252) Ebu Dâvud
253) Dârekutnî
254) Taberânî
255) Ahmed
256) Buhârî
257) Taberânî
258) Beyhakî

öldü. Fakat Hz. Peygamber ondan sonra dört sene daha yaşadı.[259] Zehirlenmiş olan koyunun ön bacağı, kendisinin zehirli olduğunu Hz. Peygamber'e haber verdi.

Hz. Peygamber (s.a) Bedir gününde Kureyş'in ileri gelenlerinin öldürüleceğini ve her birinin nerede öldürüleceğini teker teker gösterdi ve onların hiçbiri gösterilen yerin dışında öldürülmedi. Hepsi Hz. Peygamber'in gösterdiği yerde öldürüldüler.[260] Hz. Peygamber (s.a), ümmetinden bir topluluğun denizde muharebe edeceğini haber verdi ve dediği gibi çıktı.[261]

Yeryüzü, onun için dürülüp yeryüzünün doğusu ve batısı ona gösterildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: 'Ümmetimin hakimiyeti, bana dürülüp gösterilen noktalara kadar varacaktır'. Nitekim buyurduğu gibi de oldu. Çünkü ümmetinin mülkü, doğu tarafından Türkistan kıyılarında başladı. Endülüs denizine ve Berberîlerin memleketine kadar batıya doğru uzadı. Fakat Cenup ve Şimal tarafından pek genişlemedi ve haber verdiği harfiyyen çıkmış oldu.[262]

Hz. Peygamber, kızı Fatıma'ya, ailesinden kendisine ilk kavuşanın kendisi olacağını haber verdi ve haber verdiği gibi çıktı.[263] Mübarek zevcelerine 'En cömerdiniz kim ise o hepinizden önce ölüp bana kavuşacaktır' demiştir. Zeyneb binti Cahş sadaka vermek bakımından diğer validelerimizden daha cömertti ve hepsinden önce de o ölüp Hz. Peygamber'e yetişti. Allah ondan razı olsun.[264]

Kısır bir koyunun memesine dokundu ve memeler süt ile doldu ve bu hâdise İbn Mes'ud'un müslüman olmasına vesile oldu. Hz. Peygamber bu hâdisenin benzerini Mekke'den Medine'ye hicret ederken yolda misafir bulunduğu 'Ümmü Mâ'bed el-Huzaiyye' adlı hanımın çadırında da yapmıştır.[265]

---

259) Ebu Dâvud

260) Müslim

261) Müslim, Buhârî

262) Müslim

263) Müslim, Buhârî

264) Müslim

265) Ahmed

Hz. Peygamber'in ashabından bir zatın gözü çıkmıştı. Hz. Peygamber eliyle yuvasından fırlayan gözü yerine yerleştirmiş ve o göz kişinin en sağlam ve en güzel gözü olmuştur.[266] Hayber günü, Hz. Ali'nin gözü ağrıyordu. Hz. Peygamber tükrüğünü sürdü ve derhal iyileşti. Hz. Peygamber (s.a) bayrağı onun eline vererek onu savaşa gönderdi.[267]

Ashab-ı kirâm, Hz. Peygamber'in iki elinin arasında yemeklerin tesbih ettiğini işitirdi.[268] Ashab-ı kirâmdan bir zatın ayağı kırıldı. Hz. Peygamber eliyle o ayağa meshetti. Adamın ayağı derhal iyi oldu.[269] Beraberinde bulunan ordunun azığı azaldı ve askerlerin yanında bulunan bütün kumanyayı bir araya getirip toplamalarını emretti. Toplanan kumanyanın gayet az olduğu görüldü ve bereketli olması için duada bulundu ve sonra askere kumanyalarını almalarını emretti. Onlar, o kadar kumanya aldılar ki, askerin beraberinde kumanya ile dolmamış hiçbir kap kalmadı.[270] Hakem b. As b. Vâil, Hz. Peygamber'in yürüyüşünü alay ederek taklid etti. Hz. Peygamber 'O halde yürüdüğün gibi ol!' buyurdu ve bu bedduadan sonra ölünceye kadar tirtir titredi.[271]

Hz. Peygamber (s.a), bir kadına tâlip oldu. Babası 'Ya Rasûlullah! Onun bedeninde *bers* denilen cild hastalığı vardır' dedi. Oysa kadının bedeninde böyle birşey yoktu. Hz. Peygamber'e vermek istemediği için bir özür kabilinden böyle söylemişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a) 'O halde öyle olsun!' dedi ve kadın cilt hastalığına tutuldu. Bu kadın şair el-Bersa'nın kızı Ümmü Şebib'dir.[272]

Bunlardan başka Hz. Peygamber'in mu'cizeleri ve peygamberliğine delâlet eden deliller sayılmayacak kadar çoktur. Fakat biz sadece meşhur olanlarını zikrettik. Kim Hz. Peygamber'in eliyle âdetin bozulmasından şüphelenir ve 'Bu olaylar teker teker tevatür

266) Ebu Nuaym, Beyhakî

267) Müslim, Buhârî

268) Buhârî

269) Buhârî

270) Müslim, Buhârî

271) Beyhâkî, Hâkim

272) İbn'ul- Cevzî

yoluyla nakledilmemiştir, tevatür yoluyla gelen mu'cize sadece Kur'an'dır' derse, bu kimse tıpkı Hz. Ali'nin kahramanlığında ve Hâtim-i Tâî'nin cömertliğinde şüphe eden bir kimse gibidir. Herkesin malûmudur ki nakledilen hadîsler teker teker mütevatir değildir. Fakat tüm hadîsler zarurî bir bilgi vermektedir ve kesinlikle peygamberin elinden, âdeti bozan birçok mu'cizenin çıktığını ifade etmektedir.

Kur'an'ın tevatür yoluyla geldiğinden şüphe edilemez. *İnsanlar arasında kalan en büyük mu'cizedir Kur'an*... Hz. Peygamber'in Kur'an mu'cizesinden başka, hiçbir peygamberin arkasında hiçbir mu'cizesi kalmış değildir. Zira Hz. Peygamber Kur'an mu'cizesiyle halkın en beliğ, en hatîb ve Arapların en fasîhlerine meydan okumuştur. Oysa o zaman Arap yarımadası binlerce hatib ve fasîh kimselerle doluydu. Fesâhat Arapların sanatıydı. Onunla yarışır, onunla birbirlerine karşı gururlanırlardı. Hz. Peygamber onların cemiyetleri arasında açıktan açığa Kur'an'ın bir benzerini veya benzerinden on sûreyi veya bir sûreyi getirmeleri için kendilerine meydan okuyordu. 'Eğer Kur'an'da şek ve şüpheniz varsa bunu yapınız' diyordu.

> De ki: 'And olsun! Eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek üzere toplansalar, birbirlerine yardımcı da olsalar, yine onun benzerini getiremezler'.
>
> (İsrâ/88)

Bu sözü, onların acizliğini göstermek için söyledi ve hakîkaten onlar da onun dediğini yapmaktan aciz oldular. Onun teklifinden yüz çevirdiler. Öyle ki sonunda nefislerini ölüm, kadınlarını ve çocuklarını esir olma tehlikesine bile attılar. Onunla söz ve belâğatla muâreze etmeye güç yetiremediler. Kur'an'ın cezalet ve güzelliğine bir kusur bulamadılar. Hz. Muhammed Mustafa'dan sonra yeryüzünün doğusuna ve batısına kadar nesilden nesile ve asırdan asıra yayılıp geldi. Bugün Hz. Muhammed Mustafa'nın dünyaya teşrif edişlerinin üzerinden beşyüz seneye yakın bir zaman geçtiği halde hiç kimse Kur'an ile muâraza etmeye güç yetirememiştir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in (s.a) haline, sonra sözlerine, sonra fiillerine, sonra ahlâkına, sonra mu'cizelerine, sonra şu âna kadar yayılıp gelen şerîatına, sonra o şerîatın ci-

hanın birçok yerine yayılmasına, sonra onun asrındaki padişah ve diktatörlerin veya daha sonra gelenlerin kendisine karşı baş eğip itâat ettiklerine bakıp ta onun doğruluğunda şüphe eden bir kimsenin hamakatı ne büyüktür?! Böyle bir kimsenin, zayıf ve öksüz bir insanın bütün bu yaptıklarına bakıp da ibret alması gerekmez mi? Ona iman eden, onu doğrulayan, ondan gelen her hükme tâbi olan bir kimsenin muvaffakiyeti ne büyüktür! Bu bakımdan biz, Allah Teâlâ'dan ahlâkta, fiilde, hâl ve sözlerde ona uymaya bizi muvaffak kılmasını, Allah'ın minnetine ve geniş cömertliğine sığınarak talep ederiz.

Kitabu Âdâb'il-Mâişet ve Ahlâk'in-Nübüvvet bölümü Allah'ın yardımıyla, minnet ve keremiyle burada sona ermiş bulunuyor.

Rub'ul-Âdât (2. cilt) sona erdi.

İÇİNDEKİLER

I. Kitabu Âdâb'il-Ekl
(Yemek Âdâbı)

II. Kitabu Âdâb'in-Nikâh
(Evlenme Âdâbı)

III. Kitabu Âdâb'il-Kesb ve'l-Meâş
(Kazanç ve Geçim Âdabı)

IV. Kitab'ul-Helâl ve'l-Haram
(Helâller ve Haramlar)

V. Kitabu Âdâb'il-Ülfet
(Dostluk, Kardeşlik ve Sohbet Âdâbı)

VI. Kitabu Âdâb'il-Uzlet
(Uzlete Çekilmenin Adâbı)

VII. Kitabu Âdâb'is-Sefer
(Yolculuk Âdâbı)

VIII. Kitabu Âdâb'is-Semâ ve'l-Vecd
(Semâ ve Vecd Âdâbı)

IX. Kitab'ul-Emr-i bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehy-i an'il-Münker (İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak)

X. Kitabu Âdâb'il-Maişet ve Ahlâk'in-Nübüvvet (Geçim Âdâbı ve Nübüvvet Ahlâkı)